

TUL

CUESC

XVIII Міжнародна науково-практична конференція

ЗАКАРПАТСЬКІ ПРАВОВІ ЧИТАННЯ. АДАПТАЦІЯ ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ ДО ACQUIS ЄС

23–24 квітня 2026 року

м. Ужгород, Україна

за підтримки

• Visegrad Fund

Проект співфінансується урядами Чехії, Угорщини, Польщі та Словаччини в межах Вишеградських грантів Міжнародного Вишеградського фонду. Місія фонду полягає у підтримці розвитку ідей сталого регіонального співробітництва в Центральній Європі.

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

(м. Ужгород, Україна) (Юридичний факультет);

Національна академія правових наук України

(м. Харків, Україна);

Університет Коменського (м. Братислава, Словачка Республіка)

(Юридичний факультет);

Грацький університет (м. Грац, Республіка Австрія)

(Юридичний факультет,

Центр східноєвропейського права та євразійських досліджень);

Трнавський університет (м. Трнава, Словачка Республіка)

(Юридичний факультет);

Західний університет ім. Васіле Голдіш (м. Арад, Румунія)

(Юридичний факультет);

Університет Матея Бела в Банській Бистриці (м. Банська

Бистриця, Словачка Республіка) (Юридичний факультет);

Університет Павла Йозефа Шафарика

(м. Кошице, Словачка Республіка) (Юридичний факультет);

Вільнюський університет (м. Вільнюс, Литовська Республіка)

(Юридичний факультет);

Централноєвропейська служба транскордонних ініціатив

(м. Будапешт, Угорщина);

Пряшівський університет (м. Пряшів, Словачка Республіка);

Технічний університету Ліберці (м. Ліберець, Чеська Республіка);

Університет «Вища школа бізнесу» (м. Домброва-Гурніча,

Республіка Польща);

The Grassroots Institute (м. Монреаль, Канада);

НДІ фундаментальних та прикладних досліджень

європейського територіального співробітництва (ДВНЗ

«Ужгородський національний університет, м. Ужгород, Україна);

Всеукраїнська громадська організація «Асоціація українських

правників» (Україна);

Карпатська Агенція Прав Людини

«Вестед»(м. Ужгород, Україна);

Громадська організація «Університетський центр соціальної

та правової підтримки»

(м. Ужгород, Україна);

Центр українсько-європейського наукового співробітництва

(м. Ужгород, Україна);

Європейська асоціація студентів права України (Україна).

Рекомендовано до друку Вченою радою
юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»,
протокол № 11 від 14 квітня 2026 року.

НАУКОВА РАДА КОНФЕРЕНЦІЇ:

Голова наукової ради конференції – **Ярослав Лазур** – доктор юридичних наук, професор, декан юридичного факультету ДВНЗ «УжНУ», член-кореспондент Національної академії правових наук України, відділення державно-правових наук і міжнародного права, член Науково-консультативної ради при Голові Верховної Ради України;

Володимир Журавель – доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) Національної академії правових наук України, президент Національної академії правових наук України;

Олександр Рогач – доктор юридичних наук професор, проректор із науково-педагогічної роботи ДВНЗ «УжНУ»;

Doc. JUDr. **Eduard Burda**, PhD. – декан юридичного факультету Університету Коменського (м. Братислава, Словачька Республіка);

Univ.-Prof. DDr. Dr. h.c. **Bernd Wieser** – директор Центру східноєвропейського права та євразійських досліджень, Університет Граца (м. Грац, Республіка Австрія);

Univ. Prof. Doc. JUDr. **Marianna Novotná**, PhD. – деканка юридичного факультету Трнавського університету (м. Трнава, Словачька Республіка);

Assoc. Prof. **Remus Daniel Berlingher**, PhD. – декан юридичного факультету Західного університету імені Васіле Голдіш (м. Арад, Румунія);

Doc. JUDr. **Adrian Vasko**, PhD. – декан юридичного факультету Університету Матей Бела в Банській Бистриці (м. Банська Бистриця, Словачька Республіка);

Prof. JUDr. **Miroslav Štrkolec**, PhD. – декан юридичного факультету Університету Павла Йозефа Шафарика (м. Кошице, Словачька Республіка);

Doc. dr. **Haroldas Šinkūnas** – декан юридичного факультету Вільнюського університету (м. Вільнюс, Литовська Республіка);

Василь Костицький – доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України, професор кафедри теорії та історії права та держави Навчально-наукового інституту права КНУ ім. Тараса Шевченка, голова Всеукраїнської громадської організації «Асоціація українських правників»;

Assoz. Prof. **Mag. Dr.iur. Benedikt Harzl**, MA. – заступник директора Центру східноєвропейського права та євразійських досліджень, юридичний факультет Університету Граца (м. Грац, Республіка Австрія);

Dr. Hasrat Arjumend – президент-засновник і генеральний директор The Grassroots Institute, співголова RISG-Центральна Азія, IYRP 2026 (м. Монреаль, Канада);

Mr. Gyula Ocskay, PhD. – генеральний секретар Центральноєвропейської служби транскордонних ініціатив (м. Будапешт, Угорщина);

Prof., dr hab. Joanna Kurowska-Pysz – директорка Інституту досліджень територіального та міжорганізаційного співробітництва, директорка Центру трансферу технологій, заступниця керівника Докторської школи, завідувачка кафедри менеджменту Університету «Вища школа бізнесу» (м. Домброва-Гурніча, Республіка Польща);

Doc. Ing. **Martin Lačný**, PhD. – доцент Інституту політології, філософський факультет Пряшівського університету (м. Пряшів, Словачька Республіка);

RNDr. **Artur Boháč**, PhD. – факультет природничих наук, гуманітарних наук та освіти Технічного університету у Ліберці (м. Ліберець, Чеська Республіка);

Assoc. Prof. **Elena Urso** – професорка кафедри правових наук Університету Флоренції (м. Флоренція, Італійська Республіка).

ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ КОМІТЕТ КОНФЕРЕНЦІЇ:

Голова організаційного комітету – **Володимир Смоланка** – доктор медичних наук, професор, ректор ДВНЗ «УжНУ»;

заступник голови організаційного комітету – **Вадим Піштя** – доктор філософії, заступник декана юридичного факультету з наукової роботи ДВНЗ «УжНУ»;

заступниця голови організаційного комітету – **Марія Менджул** – докторка юридичних наук, професорка, професорка кафедри цивільного права та процесу ДВНЗ «УжНУ»;

заступниця голови організаційного комітету – **Юлія Фетько** – докторка філософії, доцентка, директорка НДІ фундаментальних та прикладних досліджень європейського територіального співробітництва, доцентка кафедри міжнародного права ДВНЗ «УжНУ»;

Андрій Андрушко – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінально-правової політики ДВНЗ «УжНУ»;

Дмитро Белов – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного права та порівняльного правознавства ДВНЗ «УжНУ»;

Юрій Бисага – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри конституційного права та порівняльного правознавства ДВНЗ «УжНУ»;

Олександр Білаш – кандидат юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права ДВНЗ «УжНУ»;

Сібілла Булеца – докторка юридичних наук, професорка, завідувачка кафедри цивільного права та процесу ДВНЗ «УжНУ»;

Михайло Віхляєв – доктор юридичних наук, професор, директор Центру українсько-європейського наукового співробітництва, професор кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права ДВНЗ «УжНУ»;

Іван Габані – доктор філософії, голова Ради молодих вчених юридичного факультету ДВНЗ «УжНУ»;

Михайло Геревич – доктор філософії, доцент кафедри теорії та історії держави і права ДВНЗ «УжНУ»;

Олег Головко – кандидат економічних наук, засновник та директор Видавничого дому «Гельветика»;

Віктор Заборовський – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного права та процесу ДВНЗ «УжНУ»;

Тетяна Карабін – докторка юридичних наук, професорка, завідувачка кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права ДВНЗ «УжНУ»;

Марія Пилипенко – президентка Ужгородського локального осередку Європейської асоціації студентів права України;

Василь Копча – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінально-правової політики ДВНЗ «УжНУ»;

Ольга Котляр – кандидатка юридичних наук, доцентка, завідувачка кафедри міжнародного права ДВНЗ «УжНУ»;

Микола Палінчак – доктор політичних наук, професор, декан факультету міжнародних економічних відносин ДВНЗ «УжНУ»;

Іван Переш – кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри теорії та історії держави і права ДВНЗ «УжНУ»;

Наталія Петрецька – кандидатка юридичних наук, професорка, заступниця декана юридичного факультету з міжнародних відносин ДВНЗ «УжНУ»;

Ігор Пирого – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного права та порівняльного правознавства ДВНЗ «УжНУ»;

Терезія Попович – докторка юридичних наук, доцентка, професорка кафедри теорії та історії держави і права ДВНЗ «УжНУ»;

Вадим Рошканюк – кандидат юридичних наук, професор, завідувач кафедри господарського права ДВНЗ «УжНУ»;

Михайло Савчин – доктор юридичних наук, професор, директор НДІ порівняльного публічного права та міжнародного права ДВНЗ «УжНУ»;

Ярослав Ступник – кандидат юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінального права та правоохоронної діяльності ДВНЗ «УжНУ»;

Павло Черевко – кандидат юридичних наук, професор, заступник декана юридичного факультету з навчальної роботи ДВНЗ «УжНУ»;

Роман Фрідманський – кандидат юридичних наук, професор, заступник декана юридичного факультету з навчальної роботи ДВНЗ «УжНУ»;

Ірина Хохлова – кандидатка юридичних наук, заступниця декана юридичного факультету з навчально-виховної роботи ДВНЗ «УжНУ».

3 – 18

Закарпатські правові читання. Адаптація правової політики Укр. до acquis ЄС : матеріали XVIII Міжнародної науково-практичної конференції, м. Ужгород, 23–24 квітня 2026 р. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2026. – 772 с.

Збірник підготовлено під час виконання проєкту «Стійкі місцеві та регіональні органи влади в Україні та країнах Вишеградської четвірки шляхом співпраці», який реалізується за підтримки Міжнародного Вишеградського фонду.

ISBN 978-966-397-601-3

УДК 340.137(477):340.13(4)ЄС(062.552)

ISBN 978-966-397-601-3

© ДВНЗ «Ужгородський національний
університет», 2026

© Національна академія правових наук України, 2026

© Університет Коменського, 2026

© Грацький університет, 2026

© Трнавський університет, 2026

© Західний університет ім. Васіле Голдіш, 2026

© Університет Матея Бела в Банській Бистриці, 2026

© Університет Павла Йозефа Шафарика, 2026

© Вільнюський університет, 2026

© Центральноевропейська служба транскордонних ініціатив, 2026

© Пряшівський університет, 2026

© Технічний університету Ліберці, 2026

© Університет «Вища школа бізнесу», 2026

© The Grassroots Institute, 2026

© НДІ фундаментальних та прикладних досліджень
європейського територіального співробітництва, 2026

© Всеукраїнська громадська організація «Асоціація українських правників», 2026

© Карпатська Агенція Прав Людини, 2026

© Громадська організація «Університетський центр соціальної
та правової підтримки», 2026

© Центр українсько-європейського наукового співробітництва, 2026

© Європейська асоціація студентів права України, 2026

ЗМІСТ

НАПРЯМ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ АДАПТАЦІЇ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ ДО ACQUIS ЄС Institucionalizace militantní demokracie v poválečné Evropě: zkušenosti pro současnou Ukrajinu	
Taisiia СHERYС	20
Інтеграція України до Європейської патентної конвенції: переваги, виклики та ризики для національної системи інтелектуальної власності	
Геннадій АНДРОЩУК, Владислав ХВОСТЕНКО	26
Роль здійснення оцінки впливу проекту нормативно-правового акта в правотворчому процесі України на шляху адаптації правової політики нашої держави до acquis ЄС	
Наталія АТАМАНЧУК	32
Конституційний Суд України як інституційний фільтр адаптації правопорядку до acquis Європейського Союзу	
Андріанна БАДИДА	38
Сучасні погляди на доступ до правосуддя	
Андрій БОЙЧУК	42
Загальнолюдські цінності як сутність європейськості	
Марія БРАТАСЮК	45
Діяльність органів місцевого самоврядування у сфері реалізації політики декомунізації та деколонізації урбаністичних топонімів (проблеми та курйози)	
Євген БУТИРІН	47
Дотримання європейських цінностей на шляху приєднання України до ЄС: правореалізаційний аспект	
Вячеслав ВАСЕЦЬКИЙ	52
Нотаріат як інститут юрисдикційної діяльності в контексті адаптації правової політики України до acquis ЄС	
Лідія ВДОВІЧЕНА	57
Європейська інтеграція як детермінанта розвитку місцевого самоврядування в Україні	
Олексій ВОЛОХОВ	61
Трансформація правовідносин в епоху цифровізації в аспекті євроінтеграції України до ЄС	
Вадим ГАРАЩЕНКО	65

Принцип справедливості у єврейському праві та їх значення для сучасного розуміння верховенства права у контексті адаптації до <i>acquis</i> Європейського Союзу	
Мар'яна ГАРТМАН	71
Нормативно-правові договори в механізмі правового регулювання	
Андрій ГОЛОВАЧ	74
Пріоритетні напрями гармонізації законодавства України із правом Європейського Союзу на сучасному етапі	
Яна ГОРГОШ	78
Теоретико-методологічні засади адаптації містобудівного законодавства України до екологічного <i>acquis</i> ЄС	
Євгеній ГОШОВСЬКИЙ	82
Розмежування медичних та косметологічних послуг в Україні: проблеми правового регулювання	
Олександра ДЕМКО	87
Регламент відновлення природи як орієнтир імплементації підходів ЄС до екосистемного відновлення: виклики для України	
Ольга ДОНЕЦЬ	90
Правове забезпечення Smart Grid в Україні в контексті адаптації до <i>acquis</i> Європейського Союзу	96
Владислав ДЯЧЕНКО, В'ячеслав РАДЧЕНКО, Денис ХУДЯКОВ	96
Міжнародні стандарти захисту прав дітей у діяльності підрозділів ювенальної превенції	
Дар'я ЄВТУШЕНКО	102
Значення угоди про асоціацію між Україною та ЄС для правової системи України	
Олександр ЗМИКАЛО	105
Електронні докази у цивільному судочинстві України в контексті європейських стандартів справедливого суду	
Олена КОНОНЕЦЬ, Мілена РАЧИЧ	107
Моделі правового регулювання окремої суддівської думки: досвід Європейського Союзу та України	
Вікторія КОРЕЦЬКА	110
Ціннісні обмеження правозастосовної діяльності в умовах адаптації правової політики України до <i>acquis</i> ЄС	
Олександр КОСТЮКЕВИЧ	114
Імплементація міжнародно-правових стандартів правосуддя у національний правопорядок України в умовах євроінтеграції	
Сергій КУЛИК	118

Деякі тенденції розвитку правового регулювання обігу криптовалюти в Україні	
Володимир МАЦКО	122
Праця неповнолітніх у проекті Трудового кодексу України: окремі питання відповідності європейським стандартам	
Аліна МЕНДЖУР	126
Цифрова трансформація доказування у кримінальному процесі України як елемент адаптації до <i>acquis</i> ЄС	
Юрій МИРОШНИЧЕНКО	129
The logical function of norm-making, or why do anti-corruption reforms fail?	
Дмитро МУРАЧ	133
До питання про походження римського права	
Ігор НЕВЗОРОВ	137
Римська правнича термінологія як основа сучасної правничої термінології	
Ігор НЕВЗОРОВ, Віктор ЛАЗАРЄВ	140
Вплив як категорія публічного права	
Анна НЕВЗОРОВА	143
Імплементація норм митного кодексу Європейського Союзу до митного кодексу України	
Юрій ОНІЩИК	147
Реалізація права в умовах правового режиму євроінтеграції: особливості, проблеми та перспективи	
Наталія ПАРХОМЕНКО	150
Деонтологічні кодекси як чинник формування професійної культури юриста	
Іван ПЕРЕШ, Станіслав ЩОКА, Тетяна-Кароліна ШАНДОР	154
Окремі аспекти реалізації державного суверенітету за умов сучасної глобалізації	
Дмитро ПЕЦА	157
Європеїзація правового порядку: вплив європейського права на правову систему України	
Тетяна ПОДОРОЖНА	162
Адаптація антикорупційної політики України до стандартів ЄС	
Юрій ПОНОМАРЬОВ	168
Права людини у контексті юридичних обов'язків	
Попович Т. П., Бариська Я. О., Маслюк О. В.	171
Кращі європейські практики вивчення прав людини у системі вищої освіти ФРН (за матеріалами освітнього курсу <i>Staatsrecht</i>)	
Сергій РАБІНОВИЧ	176

Acquis ЄС для України як інструмент майбутньої інтеграції та запровадження прецедентного права Суду Справедливості ЄС Людмила РОМАНЕНКО	180
Європейські стандарти забезпечення верховенства права та їх імплементація в правову систему України Дарина САВКО	184
Правові цінності та Real Politik: між темним (dark) та юридичним конституціоналізмом Михайло САВЧИН	188
До відповідального ведення бізнесу у контексті євроінтеграції: питання правової парадигми, політики та регулювання Алевтина САНЧЕНКО	194
Адаптація житлового законодавства України до acquis Європейського Союзу Світлана СКРЕБОВСЬКА, Віталій ТИХОНСЬКИЙ	201
Сучасні підходи до розуміння поняття «таємниця в праві» Руслан СКРИПНИК	204
Адаптація правової політики України у сфері захисту прав національних меншин до стандартів ЄС Олександра СОЛТИК	206
Принцип легітимних очікувань в європейському та національному праві Віктор СМОРОДИНСЬКИЙ	210
До питання про ключові загальнонаукові методи дослідження юридичної природи воєнного стану Роман СТЕФАНЧИШЕН	214
Експертиза як ефективний засіб адаптації правової політики держави до acquis ЄС Вікторія ТЕРНАВСЬКА, Артем НОР	218
Митна служба, правоохоронні та правозахисні інституції як маркер демократично-правових трансформацій на шляху інтеграції України у Європейський Союз Вікторія ТУРЯНИЦЯ	223
Впровадження потерпілоорієнтованого підходу відповідно до директиви 2012/29/ЄС: термінологічні виклики Тетяна ФУЛЕЙ	229
До питання про співвідношення понять «норма права», «нормативно-правовий акт» та висновок щодо застосування норм права, викладений у постановах Верховного суду Павло ХОТЕНЕЦЬ	233

Правове регулювання нестандартних форм зайнятості в Україні та ЄС: виклики адаптації до <i>acquis</i> ЄС	
Анастасія ЧЕПУРНОВА	237
Acquis ЄС як орієнтир реформування правової системи України	
Олександр ШТЕФАНЯК	242
Еволюція правових систем в епоху глобалізації: теоретико-правовий та історико-правовий підхід	
Станіслав ЩОКА, Олександр-Юлій ПЕРЕШ	244

НАПРЯМ 2. КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ІНСТИТУЦІЙНОЇ СПРОМОЖНОСТІ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Договірні відносини органів місцевого самоврядування у сфері публічних закупівель: досвід ЄС та українські реалії	
Анастасія ГОНТАР	248
Громадський контроль за діяльністю сільського, селищного, міського голови	
Вікторія ГРЕЧИШНИКОВА	252
Окремі питання діяльності органів місцевого самоврядування сільських населених пунктів в умовах воєнного стану в Україні	
Марія ДОЛИНСЬКА	256
Конституційно-правові засади інституційної спроможності місцевого самоврядування в умовах європейської інтеграції	
Марина КРАВЕЦЬ	260

НАПРЯМ 3. ЄВРОПЕЇЗАЦІЯ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ ТА БЕЗПЕКОВИХ ВИКЛИКІВ

Wyrok Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej z dnia 24 marca 2026 r. w sprawie c-521/21 – między indywidualną oceną a systemowym wymiarem problemu niezawisłości sędziowskiej	
Mateusz SIENKO	263
Дослідження актуальних питань європеїзації публічного адміністрування в Україні в умовах сучасних безпекових викликів	
Сергій БЄЛАЙ	267
Щодо порівняльно-правового аналізу публічно-правових спорів за процесуальним законодавством України і Федеративної Республіки Німеччини	
Людмила БОРОВИК	270

Концепція «відновного міста»: європейський досвід та перспективи реалізації в Чернігові Оксана ГОНЧАРЕНКО	273
Правове забезпечення цифровізації правничої освіти України в умовах євроінтеграції Тамара ГУБАНОВА, Нестор ГАВЛОВСЬКИЙ	278
Імплементація європейських стандартів належного адміністрування в Україні: роль закону України «Про адміністративну процедуру» у захисті прав людини Ірина ДАВИДОВА, Ірина НЕГУЛЯЄВА	282
Механізми реалізації сучасних загроз в інформаційній сфері в умовах інформаційно-гібридних конфліктів Світлана ДОМБРОВСЬКА	286
Правове регулювання каршерінгу: реалії ЄС та дорожня карта для України Наталія ДОНІЙ	291
Вплив ІІІ на публічне адміністрування та глобальну інформаційну безпеку. Роль європейського підходу нормативно-правового регулювання безпеки персональних даних Софія ДРАБЮК	295
Цифрова модернізація судової системи України в умовах євроінтеграції Ганна ЄРМАКОВА, Ірина КОЗАК	300
Роль згоди на обробку персональних даних в забезпеченні автономії пацієнта та конфіденційності інформації у сфері охорони здоров'я Віктор ЗАБОРОВСЬКИЙ, Василь МАНЗЮК	304
Правові підстави для запровадження спрощеного порядку митного оформлення за процедурою автоматичного випуску товарів Едуард ІВАНЧЕНКО	308
Впровадження правового стандарту цифрової безбар'єрності публічної служби як крок на шляху її європеїзації Тетяна КОЛОМОСЦЬ	313
Небезпечність реверсивного врядування в умовах розширення безпекових викликів в Україні Євген КУРІННИЙ	318
The role of administrative law principles in ensuring the European Union's migration policy Polina MALESH	323
Європейський вектор трансформації публічного адміністрування в Україні в умовах цифровізації та війни Анфіса НАШИНЕЦЬ-НАУМОВА	329

Колізійні питання захисту честі та гідності в мережі Інтернет Анастасія ОГАР	333
Adaptation of Ukrainian self-government and public administration to European Union standards Ivan PEREPEL'KIN	337
Дисциплінарна відповідальність суддів: питання забезпечення доброчесності Діана ВОРОН	341
Електронна демократія в Україні: теоретико-правові засади та проблеми нормативного визначення Ігор ПИРОГА, Максим ПИРОГА	344
Концептуально-правові засади цифрової трансформації реалізації публічно-владних повноважень суб'єктами публічного адміністрування Олексій ПРОНЕВИЧ	347
До питання формування реєстру медiatorів в Україні Олег РОСУЛ	353
Правове регулювання капеланської діяльності у сфері охорони здоров'я у Французькій Республіці крізь призму принципу laïcité Наталія РОСУЛ	358
Інституційна конвергенція публічного адміністрування з нормами acquis Єс у процесі цифровізації державного управління Василь ТРОНЦ, Степан БОНДАРЕНКО	362
Роль комплаєнсу у реформуванні правової політики України на шляху до європейської інтеграції Ірина ХОХЛОВА	367
Європеїзація митного права в умовах цифровізації та безпекових викликів Олександр ШЕВЧУК	370
Проблеми інформаційної безпеки в умовах цифровізації Ірина ШОПІНА	375
 НАПРЯМ 4. ПРАВОВЕ ТА ІНСТИТУЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ АДАПТАЦІЇ ACQUIS ЄС	
Правове визначення статусу віртуальних активів: міжнародні стандарти та національні виклики Юрій БИСАГА	379
Адаптація правової політики України до acquis ЄС щодо моделі поводження із побутовими відходами Тарас БОЙКО, Василь ДОЧИНЕЦЬ, Василь ПОПОВИЧ	382

Правові засади імплементації <i>acquis</i> ЄС у сфері екологічної безпеки Карім СМЕЛЬЯНЕНКО	385
Правове регулювання майнових відносин у сфері регіонального розвитку: адаптація до стандартів Європейського Союзу Денис ІВАХНЕНКО	390
Екологічна реституція та рекваліфікація земель як інструменти прозорої регіональної політики України в контексті адаптації <i>acquis</i> ЄС Наталія ПЕТРЕЦЬКА	393
Правові засади українсько-угорського транскордонного співробітництва у процесі євроінтеграції України Беттіна ПРОДАН	396

НАПРЯМ 5. АДАПТАЦІЯ ПРИВАТНОГО ПРАВА УКРАЇНИ ДО ACQUIS ЄС: ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ТРАНСКОРДОННОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Правові засади реалізації права працівників на свободу пересування відповідно до <i>acquis</i> ЄС Ірина АЛМАШІ, Мирослав АЛМАШІ	399
Корпоративні права як об'єкт спільної сумісної власності подружжя Анна-Марія АНДРЕЛА	405
Медіація – можливості застосування досвіду європейських країн Андрій БОРОВИК	408
До запровадження права на використання творів у машинному навчанні систем штучного інтелекту Іван ВАЩИНЕЦЬ	410
Смарт контракт в сімейних правовідносинах Сібілла БУЛЕЦА, Олеся ЧЕПИС	414
Європейські традиції у правовому регулюванні прав та обов'язків батьків щодо майна дитини в Україні Андрій ГАЛАШ	421
Деякі питання врегулювання принципу свободи договору в контексті адаптації договірних прав України до права ЄС Ірина ДЗЕРА	425
СВАМ 2026: актуальні питання запровадження та вплив на гармонізацію законодавства України з <i>acquis</i> ЄС Антон ДОНЕЦЬ	431
Електронні договори у цивільному праві: порівняльний аналіз регулювання в Україні та ЄС Артур ЖУРАВЕЛЬ	437

Захист права власності в умовах воєнного стану: межі втручання крізь призму <i>acquis</i> ЄС та практики ЄСПЛ	
Юрій ЗАЙКА	442
Проблема порушення принципу співмірності та несправедливих умов у договорах споживчого кредитування	
Андрій ІЖИК	445
“Спільні мінімальні стандарти цивільного процесу в Європейському Союзі” як вектор підвищення ефективності правосуддя в цивільних справах в Україні	
Сергій КОРОЄД	448
Взаємне визнання електронних підписів країнами ЄС та Україною: правові механізми інтеграції	
Володимир ЛОГОЙДА	452
Спростована юридична презумпція: шлях до гідної праці в платформній економіці	
Олена ЛУЦЕНКО	458
Врахування <i>acquis</i> ЄС при реформуванні правового регулювання трудових відносин в Україні за участі неповнолітніх	
Марія МЕНДЖУЛ	461
Запровадження європейських стандартів штучного інтелекту в правосудді України: до питання джерел регулювання штучного інтелекту в Україні	
Кирило МІХО	464
Доцільність існування ліцензії як форми розпорядження майновими правами на об’єкти суміжних прав за законодавством України	
Ніна ПЕЧЕРОВА	468
Роль конвенцій МОП та Директив ЄС у формуванні стандартів «Total Rewards» для міжнародних компаній в Україні	
Марія ПИЛИПЕНКО, Олександра ХОХРУН	471
Цивільно-правові аспекти захисту прав споживачів у транскордонних відносинах Україна–ЄС	
Валерія ПЛЕЧУН	475
Особливості спадкування в умовах воєнного стану в Україні: адаптація до <i>acquis</i> ЄС	
Корнелія ПОПОВИЧ	479
Стандарти поведінки керівника за директивою (ЄС) 2019/1023 як критерій оцінки добросовісності при вирішенні питання про покладення солідарної відповідальності у справах про банкрутство	
Сергій ПОРАДА	484
Договірні відносини в Україні та європейські стандарти	
Дмитро ПРОКОФ'ЄВ	488

Захист корпоративних прав за законодавством України та його гармонізація з правом ЄС	
Ірина РЕВУЦЬКА, Сабріна ГУДАЧОК	491
До питання про відносини між сторонами договору, які виникли до його укладення	
Євген САМБІР	496
Господарський договір у системі цивільно-правових зобов'язань: поняття та специфіка	
Марина СТУПНИК	499
Цивільно-правові доктринальні погляди на поняття «дитина» та рекодифікація ЦК України	
Наталія ФЕДУРЦЬО	503
Адаптація приватного права України до <i>acquis</i> ЄС як інфраструктура трансграничної економічної інтеграції: від гармонізації норм до конвергенції правових режимів	
Євген ХАРИТОНОВ, Олена ХАРИТОНОВА	506
Співавторство у цифровому середовищі: традиційні підходи та нові виклики	
Ольга ЯВОР	511

НАПРЯМ 6. КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ АДАПТАЦІЇ ДО *ACQUIS* ЄС: ПРОТИДІЯ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНІЙ ЗЛОЧИННОСТІ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНСТИТУЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ РЕГІОНІВ

Trial for war Crimes in Ukraine: insight into individual cases	
Janis GRASIS, Volodymyr PYLYPENKO	520
Аналіз відповідності кримінального законодавства України положенням Директиви 2011/36/EU щодо протидії торгівлі людьми	
Андрій АНДРУШКО	526
Кримінальна відповідальність за правопорушення проти фінансів: зміни, яких потребує законодавство України в контексті адаптації до <i>acquis</i> Європейського Союзу	
Дар'я БАЛОБАНОВА	533
Investigation of criminal offences at critical infrastructure facilities: EU experience	
Oleh VATIUK	538
Шахрайство з використанням електронно-обчислювальної техніки як форма трансграничної кіберзлочинності	
Катерина ВІРСЬКА	541
Проблемні питання адаптації кримінальної юстиції України до європейських правових стандартів	
Анатолій ВОЛОБУСВ	546

Досвід Французької Республіки щодо медіації та відшкодування завданої шкоди	
Наталія ДЕРЕВЯНКО	552
Щодо практичного значення дослідження кореляційних зв'язків особи злочинця та потерпілого	
Каріна КАЛЮГА	556
Криміналістичне дослідження та проведення інших видів судових експертиз під час розслідування службового підроблення: теорія і практика	
Василь КОПЧА, Юліанна КОПЧА	562
Гармонізація законодавства України та ЄС у сфері протидії транснаціональній злочинності	
Ольга КОТЛЯР, Валерія АЛЕКСИШИНЕЦЬ	567
Cryptocurrency market regulation in the EU: implementation in Ukraine	
Antonina MATSOLA, Oleksandra BATIUK	573
Реконцептуалізація кримінально-правової політики України в координатах європейського правового простору	
Ігор МИТРОФАНОВ	579
Суперечливість чинного законодавства – причина порушення прав осіб, щодо яких застосовано примусові заходи медичного характеру	
Віра НАВРОЦЬКА	585
Criminological characteristics of female offenders who commit sexual crimes against children in the context of the europeanization of Ukraine's legal policy	
Iryna NESTEROVA	590
Щодо питання анонімного кримінального переслідування	
Дмитро ПАТРЕЛЮК	593
Криміналізація сталкінгу як елемент кримінально-правової політики України у сфері захисту права на приватність та особисту безпеку в контексті адаптації до acquis ЄС	
Іван ПРИСЯЖНЮК	598
Процесуальні механізми арешту та конфіскації активів транснаціональних злочинних угруповань: європейський вектор	
Оксана ПЧЕЛІНА	603
Цивільно-правові механізми відшкодування шкоди від транснаціональних злочинів: проблеми ефективності	
Альбіна РАЗУВАЄВА	609
Кримінально-правові механізми протидії торгівлі людьми в Україні у контексті адаптації до acquis ЄС	
Ірина РЕВУЦЬКА, Неля БІРОВ	613

Регулювання штучного інтелекту в правоохоронній діяльності від <i>acquis</i> ЄС до національної практики Іван РУЩАК	616
Охоронна, правоохоронна та оперативно-розшукова діяльність: співвідношення понять та сфер кримінально-правового захисту Микола СИЙПЛОКІ	622
Протидія злочинності у сфері лісового господарства: сучасний стан та перспективи вдосконалення Ярослав СТУПНИК	626
Європейський ордер про проведення розслідування та допит обвинуваченого шляхом відеоконференції. Рішення Суду ЄС у справі C-325/24 (Bissilli) та його значення для України Олена ТАРАН	629
Генеza транснаціонального кримінального права: від концепції «загальної небезпеки» до сучасних викликів організованої злочинності Вячеслав ТУЛЯКОВ	632
Гармонізація кримінально-правових механізмів протидії транснаціональній торгівлі людьми із законодавством ЄС в умовах воєнного стану Ганна ФЕДОТОВА	640
Гармонізація правового регулювання штучного інтелекту в Україні до <i>acquis</i> ЄС Ірина ЧЕРНИЧЕНКО	644
Технологізація засобів протидії транснаціональній злочинності в умовах гармонізації кримінального законодавства України з <i>acquis</i> ЄС Віктор ШЕВЧУК	649
Протидія транснаціональній злочинності в структурі криміналістичної стратегії Валерій ШЕПІТЬКО, Михайло ШЕПІТЬКО	654
Вплив антилегалізаційного законодавства Європейського Союзу на суб'єктний склад кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 209 ¹ КК України Іван ШНУРЕНКО	660
Міжнародно-правові механізми притягнення до відповідальності за екологічні злочини у сфері охорони довкілля Богдан ЯРИНКО	665

НАПРЯМ 7. ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ВЗАЄМОДІЇ УКРАЇНИ ТА ЄС У КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Інституційно-правовий механізм співробітництва України з агентством Європейського Союзу з питань мережевої та інформаційної безпеки

та CEPOL у сфері протидії кіберзагрозам: імплементація acquis ЄС та практика реагування на кіберінциденти	
Ольга БАРАБАШ	670
Трансформація судової системи України в умовах війни	
Олександр БИРКОВИЧ	677
Гармонізація митного законодавства України із стандартами Європейського Союзу	
Вікторія БУРКАЛО	684
Імплементація європейських стандартів надання правової допомоги: правові механізми захисту незалежності адвокатури в Україні	
Іван ГАБАНІ	687
Адаптація правничої освіти України до європейських стандартів у системі фахової передвищої освіти	
Олег ГУБАНОВ, Марія ЛУКАШЕНКО	692
Правовий вимір політичного діалогу між Україною та ЄС в процесі європейської інтеграції України	
Ілля ДІР	695
Досвід країн-членів ЄС у сфері адаптації Національного аграрного законодавства до вимог acquis: уроки для України	
Тетяна КОВАЛЕНКО	700
Конституційно-правове забезпечення політичних прав людини в Україні в контексті адаптації до acquis ЄС: сучасні виклики та обмеження	
Ольга КОСІЛОВА	706
Європейські механізми відповідальності за екологічну шкоду та їх застосування в Україні	
Віктор ЛАДИЧЕНКО	711
Право на доступ до правосуддя в умовах адаптації правової політики України до acquis ЄС	
Яна ЛЕНГЕР, Антон ДЕМЧУК	716
Правовий режим санкцій ЄС та їх імплементація в Україні: міжнародно-правовий вимір	
Ольга НІМЕРОВСЬКА	719
Цифровізація публічного адміністрування: порівняльний аналіз досвіду Естонії, Німеччини та України в контексті соціальних, безпекових і правових вразливостей	
Віктор ПАЛЮХ	722
Антикорупційна політика та європейські критерії членства	
Катерина ПАНЬКО	726

Концепція суверенітету в кіберпросторі та відповідальність держави за неприпинення шкідливої кібердіяльності	
Олександр ПАСЕШНИК	732
Поняття людської гідності у динамічному та телеологічному тлумаченні ЄСПЛ	
Назар ПЕТРИШИН	737
Регуляторне спрощення у праві ЄС: виклик для ЄС та України	
Валерія ПОЄДИНОК	741
Принцип верховенства права ЄС та його значення для України	
Руслан ПОПЕНКО	747
Визначення агресії у міжвоєнному міжнародному праві: погляди представників буковинської правничої школи	
Іван ТОРОНЧУК, Тетяна ГРЕКУЛ-КОВАЛИК, Марія ДЯЧУК ..	751
Гармонізація законодавства України з правом ЄС як форма виконання міжнародних зобов'язань	
Ксенія ФИЛИМОНОВА	756
Імплементація GDPR як правовий механізм взаємодії України та Європейського Союзу у сфері захисту персональних даних	
Костянтин ФОТУЛ	760
Вітроенергетика в Карпатському регіоні: юридичний погляд на проблему	
Тетяна ХАРИТОНОВА, Христина ГРИГОР'ЄВА	764
Особливості правового статусу адвоката під впливом вимог євроінтеграції України	
В'ячеслав ШАМРАЙ	768

НАПРЯМ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ АДАПТАЦІЇ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ ДО ACQUIS ЄС

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-601-3-1>

INSTITUCIONALIZACE MILITANTNÍ DEMOKRACIE V POVÁLEČNÉ EVROPĚ: ZKUŠENOSTI PRO SOUČASNOU UKRAJINU

Taisiia CHERPYS

*Bc. Právnická fakulta
Masarykova Univerzita
Brno, Česká republika*

Plnohodnotná válka na Ukrajině znovu otevřela otázku mezi přípustné sebeobranou demokratického státu v podmínkách existenční hrozby. Ukázalo se, že zachování demokratického řádu může vyžadovat dočasné posílení restriktivních mechanismů zaměřených na neutralizaci vnitřních i vnějších hrozeb. V tomto kontextu nabývá koncept militantní demokracie zvláštní relevance, neboť nabízí teoretický i normativní rámec pro ochranu demokracie bez ztráty její identity. Myšlenka militantní demokracie vznikla v meziválečném období jako reakce na nástup autoritářských hnutí, která usilovala o převzetí moci prostřednictvím demokratických procedur. V poválečné Evropě byla postupně institucionalizována jako součást nového konstitucionalismu, orientovaného na prevenci tzv. „demokratické sebevraždy“, tedy zneužití demokracie k její vlastní destrukci.¹ Komparativní analýza přístupů k militantní demokracii však naráží na řadu metodologických obtíží, neboť samotný pojem má hluboké historické kořeny a lze jej adekvátně pochopit pouze ve vazbě na zkušenost s fašismem, autoritarismem a následným formováním demokratických ústav. Navzdory citlivosti této problematiky má snaha identifikovat společné rysy „militantnosti“ v různých demokraciích značnou hodnotu, neboť téměř všechny demokracie, bez ohledu na své historické, kulturní či institucionální odlišnosti, čelily vnitřním hrozbám, ať již ze strany extremistických stran, náboženských fundamentalistů, násilných separatistů či šířitelů nenávisti. Takový přístup umožňuje nejen přesněji vymezit hranici mezi demokratickou sebeobranou a

¹ Müller, J. W. (2013). Militant Democracy. In M. Freeden, et al. (Eds.), *The Oxford Handbook of Political Ideologies* (pp. 1253-1269). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199578610.013.0062>

liberální tolerancí², ale je zároveň zvláště přínosný pro současnou Ukrajinu, která v podmínkách války hledá legitimní a proporcionální nástroje ochrany svého demokratického řádu. Příspěvek proto analyzuje zkušenosti Německa, Itálie a Španělska jako reprezentativních modelů institucionalizace militantní demokracie, které odrážejí odlišné historické předpoklady i institucionální přístupy k ochraně demokratického ústavního pořádku.

Zvláštní pozornost je věnována Německu jako klasickému příkladu, který zásadně ovlivnil teoretické i právní uchopení doktríny militantní demokracie.³ Zkušenost zhroucení Výmarské republiky vedla k formování pojetí demokracie jako systému schopného aktivní sebeobrany.⁴ Tento přístup se promítl do Základního zákona Spolkové republiky Německo (GG), který spojil ochranu základních práv s mechanismy jejich obrany, včetně tzv. „věčné klauzule“ (čl. 79 odst. 3), jež chrání klíčové principy demokratického právního státu.⁵ Jak trefně poznamenal Martin Klamt, Základní zákon „nemůže zabránit revoluci, ale činí právní revoluci nemožnou“, což nejlépe vystihuje jeho militantní charakter.⁶ Na rozdíl od Výmarské ústavy, která postrádala účinné mechanismy sebeobrany, zavedl Základní zákon SRN řadu nástrojů k ochraně demokracie. Klíčovým je článek 18, jenž umožňuje odnětí základních práv osobám, které je zneužívají k boji proti svobodnému demokratickému řádu, přičemž rozhodování náleží výlučně Spolkovému ústavnímu soudu.⁷ Přestože se článek 18 GG používá velmi zřídka a v dějinách SRN nikdy nevedl k faktickému odnětí práv, má obrovský symbolický význam.⁸ Současně článek 21 odst. 2 GG rozšiřuje tento přístup tím, že zakotvuje právo státu zakázat politické strany, jejichž cíle směřují proti svobodnému demokratickému řádu.⁹ Z něj vychází jednotná doktrína ústavního stranického práva, která umožňuje systematicky hodnotit judikaturu, analyzovat stranický život prizmatem práva a určovat roli

² Thiel, M. (Ed.). (2016). *The 'Militant Democracy' Principle in Modern Democracies*. Routledge.

³ Müller, J. W. (2013). Militant Democracy. In M. Freeden, et al. (Eds.), *The Oxford Handbook of Political Ideologies* (pp. 1253-1269). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199578610.013.0062>

⁴ Team Rechtswissen. (2024). *Art. 18 GG – Grundrechtsverwirkung (Kommentar)*. *Opinio Iuris*. <https://opinioiuris.de/kommentar/gg/18>

⁵ Deutscher Bundestag. (1949). *Gundgesetz*. <https://www.bundestag.de/parlament/aufgaben/rechtsgrundlagen/grundgesetz>

⁶ Müller, J. W. (2013). Militant Democracy. In M. Freeden, et al. (Eds.), *The Oxford Handbook of Political Ideologies* (pp. 1253-1269). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199578610.013.0062>

⁷ Deutscher Bundestag. (1949). *Gundgesetz*. <https://www.bundestag.de/parlament/aufgaben/rechtsgrundlagen/grundgesetz>

⁸ Schneider, M. (2019). *70 Jahre Grundgesetz – die Grundrechtsverwirkung aus Art. 18 GG*. Legal Tribune Online. <https://www.atlanticcouncil.org/in-depth-research-reports/report/does-money-grow-on-trees-restoring-financing-in-southeast-asia/>

⁹ Deutscher Bundestag. (1949). *Gundgesetz*. <https://www.bundestag.de/parlament/aufgaben/rechtsgrundlagen/grundgesetz>

politických stran.¹⁰ Článek 20 odst. 4 GG zavádí specifickou rovnováhu těchto ustanovení tím, že zaručuje občanům právo na odpor proti těm, kdo se pokoušejí zničit svobodný demokratický řád, pokud jiné prostředky obrany nejsou možné.¹¹ V souhrnu tato ustanovení tvoří konceptuální jádro militantní demokracie ve SRN, v němž se spojují mechanismy omezování antidemokratických sil s garancemi občanského odporu jako projevem loajality k samotné demokracii.

Spolkový ústavní soud poprvé prakticky uplatnil principy militantní demokracie ve dvou přelomových rozhodnutích, která zásadně omezila činnost antidemokratických politických sil. Zvlášť významným se stalo rozhodnutí ve věci SRP (1952), první politické strany zakázané ve Spolkové republice Německo.¹² Soud označil Socialistickou říšskou stranu (SRP) za neústavní organizaci a nástupkyni NSDAP, která otevřeně pokračovala v ideologických, strukturálních a propagačních praktikách nacionálního socialismu. Strana byla rozpuštěna, založení jejích nástupnických organizací zakázáno a její majetek byl převeden na Federaci pro dobročinné účely.¹³ Šlo tak o první praktické uplatnění článku 21 odst. 2 Základního zákona, který stanoví možnost zákazu politických stran, jejichž činnost je v rozporu s demokratickými principy.¹⁴ Druhým případem uplatnění principů militantní demokracie bylo rozhodnutí ve věci Komunistické strany Německa (KPD), která byla prohlášena za neústavní a zakázána rozhodnutím Spolkového ústavního soudu ze dne 17. srpna 1956. Soud zdůraznil, že hranice mezi vědeckými názory a politickými cíli mizí tehdy, když se myšlenky stávají součástí politického programu, který určuje činnost strany. KPD podle závěru Soudu právě takto využívala ideologické postuláty marxismu-leninismu nikoli jako teoretickou doktrínu, ale jako nástroj politického boje, zaměřeného na nastolení diktatury proletariátu, a tedy na likvidaci svobodného demokratického řádu.¹⁵ Tím bylo potvrzeno, že stát má právo jednat preventivně, aniž by čekal, až antidemokratické síly začnou otevřeně podkopávat ústavní řád. Rozhodnutí ve věci KPD tak nejen potvrdilo

¹⁰ Towfigh, E. V., Keesen J., & Ulrich J. (). Art. 21 GG. In Kahl, Waldhoff, & Walter (Eds.), *Bonner Kommentar zum Grundgesetz* (pp.). C.F.Müller. <https://www.towfigh.net/en/news/legal-commentary-on-art-21-gg-in-the-bonner-kommentar.html>

¹¹ Deutscher Bundestag. (1949). *Grundgesetz*. <https://www.bundestag.de/parlament/aufgaben/rechtsgrundlagen/grundgesetz>

¹² Müller, J. W. (2013). Militant Democracy. In M. Freeden, et al. (Eds.), *The Oxford Handbook of Political Ideologies* (pp. 1253-1269). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199578610.013.0062>

¹³ BVerfGE 2, 1 – SRP-Verbot. Constitutional Court of Germany, 1952. <https://www.servat.unibe.ch/dfr/bv002001.html>

¹⁴ Federal Constitutional Court of Germany. (1952, October 23). *Statement by the Press Office of the Federal Constitutional Court* [Press release]. <https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Pressemitteilungen/EN/1952/bvg52-059.html>

¹⁵ Federal Constitutional Court of Germany. (1956, August 17). *Abstract of the judgment of 17 August 1956*. Bundesverfassungsgericht – Decisions search – Abstract of the judgment of 17 August 1956

precedent vytvořený ve věci SRP, ale zároveň rozšířilo výklad článku 21 GG, čímž vymezilo hranici mezi politickou svobodou a jejím zneužitím.¹⁶

Italský model demokracie, formovaný po pádu fašismu, představuje negativní republikanismus. Na rozdíl od německého modelu militant democracy, jenž usiluje o univerzální ochranu demokracie před všemi formami extremismu, se italský přístup soustředí na selektivní odmítnutí fašismu jako konkrétního historického nepřítele. Tento přístup zdůrazňuje formální a procedurální pojetí demokracie, akcentuje demokratické metody a vnější chování, nikoli obsah politických cílů.¹⁷ Jak uvádí italský konstitucionalista Andrea Gatti, v důsledku nejasnosti legislativních formulací a nejednotnosti soudní praxe lze tento model považovat za „kulhavý“.¹⁸ Právním základem italského pojetí militantní demokracie je XII. přechodné a závěrečné ustanovení Ústavy Itálie, které výslovně zakazuje jakýkoli pokus o obnovení Národní fašistické strany. Na jeho základě byly přijaty dva hlavní nástroje italské militantní demokracie: Zákon Scelby, jenž kriminalizuje reorganizaci a propagaci fašismu¹⁹ a Zákon Mancina, který rozšiřuje ochranu na boj proti rasismu a xenofobii.²⁰ Tyto akty si však nadále zachovávají úzký historický rámec, zaměřený především proti fašismu.

Navzdory formální existenci nástrojů militantní demokracie je jejich aplikační praxe rozporuplná. Po letech nejednotnosti judikatury týkající se vztahu mezi Zákonem Scelby a Zákonem Mancina vydala Spojená komora Kasačního soudu dne 18. ledna 2024 přelomové rozhodnutí, které poprvé poskytlo systematický výklad jejich vzájemného vztahu. Předmětem řízení byla kauza týkající se fašistického („římského“) pozdravu během veřejné ceremonie, podobné událostem v Acca Larentia.²¹ Kasační soud konstatoval, že v praxi existovaly dva přístupy: jedny kvalifikovaly takové jednání jako projev diskriminační ideologie (čl. 2 Zákona Mancina), jiné jako hrozbu obnovení fašistických struktur (čl. 5 Zákona Scelby). K odstranění této nejednotnosti byla věc postoupena Spojené komoře, která měla zajistit

¹⁶ Federal Constitutional Court of Germany. (1956, August 17). *Abstract of the judgment of 17 August 1956*. Bundesverfassungsgericht – Decisions search – Abstract of the judgment of 17 August 1956

¹⁷ Niesen, P. (2021). Anti-Extremism, Negative Republicanism, Civic Society: Three Paradigms for Banning Political Parties. *Critical Review of International Social and Political Philosophy*, 24(5), 671–694.

¹⁸ Gatti, A. (2024, April 4) *A Limping Militant Democracy: Sanctioning Neo-fascist Demonstrations in Italy*. Verfassungsblog. <https://verfassungsblog.de/a-limping-militant-democracy/>

¹⁹ Legge 20 giugno 1952, n. 645. <https://www.normattiva.it/uri-res/N2Ls?urn:nir:stato:legge:1952;645~art1>

²⁰ Legge 25 giugno 1993, n. 205. <https://www.normattiva.it/uri-res/N2Ls?urn=nir:stato:legge:1993;205>

²¹ Gatti, A. (2024, April 4) *A Limping Militant Democracy: Sanctioning Neo-fascist Demonstrations in Italy*. Verfassungsblog. <https://verfassungsblog.de/a-limping-militant-democracy/>

jednotnost výkladu obou zákonů.²² Soud rozhodl, že oba zákony sledují společný cíl, tedy ochranu demokratických hodnot před antidemokratickými ideologiemi, avšak každý chrání odlišný bezprostřední objekt: Zákon Scelby zabráňuje reorganizaci či propagaci fašistické strany,²³ Zákon Mancina chrání lidskou důstojnost a zásadu rovnosti před všemi formami diskriminace.²⁴ Spojená komora odmítla tezi o „speciálním vztahu“ mezi těmito dvěma zákony a zdůraznila, že mají autonomní oblasti působnosti a mohou působit současně, pokud konkrétní chování ohrožuje jak demokratický řád, tak lidskou důstojnost.²⁵ Rozhodnutí Spojené komory Kasačního soudu z roku 2024 představuje klíčový milník v sjednocení italské judikatury, neboť fakticky potvrdilo dvojí model italské militantní demokracie, kombinující anti-extremistickou a anti-diskriminační paradigma.²⁶ Přesto však italský přístup zůstává historicky omezeným antifašistickým výjimkou, nikoli univerzálním modelem obrany demokracie.

Jak již bylo uvedeno, v poválečném období se mechanismy militantní demokracie začaly prosazovat nejen na ústavní, ale i na zákonné úrovni – od zákazu obnovení fašistické strany a tzv. Zákona Scelby v Itálii²⁷ až po přijetí organického zákona Španělska o politických stranách. I když Španělská ústava z roku 1978 neobsahovala výslovné militantní mechanismy, byly tyto postupně zavedeny prostřednictvím následné legislativy, která nebyla s ústavou v rozporu, neboť byla soudně uznána jako slučitelná s jejími principy a stala se součástí ústavního pořádku státu. Zároveň španělské orgány záměrně nepoužívají pojem militantní demokracie, považujíce jej za příliš agresivní pro liberální tradici země.²⁸ Ústava Španělska zavazuje politické strany, aby byly organizovány na demokratických zásadách, vycházejíc z předpokladu, že subjekty nerespektující demokratické principy představují ohrožení liberálního ústavního pořádku.²⁹ V tomto kontextu se Organický zákon o politických stranách stal klíčovým normativním aktem, který institucionalizoval španělský model militantní demokracie, kombinující

²² Supreme Court of Cassation of Italy. (2023) *Sentenza n. 38686/09/2023, Sezione Penale*. https://www.cortedicassazione.it/resources/cms/documents/38686_09_2023_pen_noindex.pdf

²³ Legge 20 giugno 1952, n. 645. <https://www.normattiva.it/uri-res/N2Ls?urn:nir:stato:legge:1952;645-art1>

²⁴ Legge 25 giugno 1993, n. 205. <https://www.normattiva.it/uri-res/N2Ls?urn:nir:stato:legge:1993;205>

²⁵ Supreme Court of Cassation of Italy. *Sentenza n. 16153/04/2024, Sezione Penale*. https://www.cortedicassazione.it/resources/cms/documents/16153_04_2024_pen_noindex.pdf

²⁶ Gatti, A. (2024, April 4) *A Limping Militant Democracy: Sanctioning Neo-fascist Demonstrations in Italy*. Verfassungsblog. <https://verfassungsblog.de/a-limping-militant-democracy/>

²⁷ Legge 20 giugno 1952, n. 645. <https://www.normattiva.it/uri-res/N2Ls?urn:nir:stato:legge:1952;645-art1>

²⁸ Osiewicz, P., & Skrzypek, M. (2020). Is Spain becoming a militant democracy? Empirical evidence from Freedom House reports. *Democratization Studies*, 7-33. Is Spain becoming a militant democracy? Empirical evidence from Freedom House reports

²⁹ Constitution of Spain. (1978) *Article 6*. <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-1978-31229>

zásadu politického pluralismu s povinností státu chránit ústavní pořádek před politickými silami, jež usilují o jeho zničení, což se prakticky projevilo zejména v rozpuštění stran napojených na teroristickou organizaci ETA.

Po přijetí zákona v roce 2002 se španělský parlament obrátil na Nejvyšší soud s návrhem na rozpuštění strany Batasuna. V březnu 2003 senát šestnácti soudců jednomyslně vyhověl žádosti vlády o její trvalý zákaz. Strana Batasuna podala ústavní stížnost, avšak Ústavní soud zákaz rovněž jednomyslně potvrdil s odůvodněním, že strana zastává ideologii spojenou s terorismem a násilím. Následně Batasuna oznámila záměr obrátit se na Evropský soud pro lidská práva (ESLP) s tvrzením, že došlo k porušení její svobody sdružování podle článku 11 Evropské úmluvy o lidských právech.³⁰ Ve věci *Herri Batasuna a Batasuna proti Španělsku* (2009) ESLP rozhodl, že rozpuštění těchto stran neporušilo článek 11 Úmluvy, neboť zásah státu byl zákonný, nezbytný a přiměřený v demokratické společnosti. Soud potvrdil, že španělský zákon o politických stranách (LOPP, 2002) jasně vymezuje důvody pro rozpuštění politických subjektů, jejichž činnost je neslučitelná s demokracií. Jednání stran, jak doložily vnitrostátní soudy, probíhala po vstupu zákona v platnost a prokazovala dlouhodobé a systematické vazby na organizaci ETA. Nejvyšší soud proto oprávněně dospěl k závěru, že strany nejenže neodsoudily terorismus, ale aktivně přispívaly k jeho politické strategii, vytvářely atmosféru společenského konfliktu, ospravedlňovaly násilí a propůjčovaly teroristům morální legitimitu. ESLP uznal, že rozpuštění sledovalo legitimní cíl a odpovídalo „naléhavé společenské potřebě“. V kontextu dlouhodobé teroristické hrozby v Baskicku takové jednání představovalo reálné nebezpečí pro demokracii.³¹ Tímto ESLP potvrdil, že demokracie má právo na sebeobranu, a stát proto může rozpustit politické strany, které se pod záminkou politických cílů fakticky podílejí na podrývání demokratického řádu a propagaci násilí.

Zkušenosti Německa, Itálie a Španělska tak ukazují, že militantní demokracie v poválečné Evropě nemá jednotnou univerzální podobu, ale je institucionalizována prostřednictvím různých ústavních a zákonných modelů v závislosti na historické zkušenosti a povaze hrozeb. Všechny tyto modely však spojuje společná idea, že demokracie není povinná zůstávat bezbranná vůči silám, které ji chtějí využít k jejímu vlastnímu zničení. Pro současnou Ukrajinu je tato zkušenost mimořádně cenná, neboť umožňuje promýšlet, jak konstruovat mechanismy sebeobrany státu tak, aby byly zároveň účinné a slučitelné s principy právního státu a ústavní demokracie.

³⁰ Ayres, T. (2004). *Batasuna Banned: The Dissolution of Political Parties Under the European Convention of Human Rights*. *Boston College International and Comparative Law Review*, 27(1), 99-113. <https://lira.bc.edu/works/publication-article/5vqwe-8qg54>

³¹ *Herri Batasuna and Batasuna v. Spain*, no. 25803/04 and 25817/04, ECHR 2009-V <https://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-93475>

**ІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНИ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ПАТЕНТНОЇ
КОНВЕНЦІЇ: ПЕРЕВАГИ, ВИКЛИКИ ТА РИЗИКИ
ДЛЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ
ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ**

Геннадій АНДРОЩУК

*кандидат економічних наук, доцент, головний науковий співробітник,
Науково-дослідний інститут інтелектуальної власності
Національної академії правових наук України
м. Київ, Україна
<https://orcid.org/0000-0003-0781-9740>*

Владислав ХВОСТЕНКО

*кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри кібербезпеки,
Національний технічний університет
«Харківський політехнічний інститут»,
м. Харків, Україна
<https://orcid.org/0000-0002-6436-4159>*

Вступ. У сучасних умовах глобалізації та інтенсифікації технологічного розвитку інтелектуальна власність виступає одним із ключових факторів економічного зростання, конкурентоспроможності держави та інтеграції до світових ринків. Патентна система, зокрема, відіграє важливу роль у забезпеченні правової охорони інновацій, стимулюванні інвестицій та трансфері технологій.

Для країн, що перебувають на етапі європейської інтеграції, трансформація національної системи інтелектуальної власності є не лише юридичним, але й економічним викликом. Україна, рухаючись у напрямку вступу до Європейського Союзу, змушена адаптувати своє законодавство та інституційні механізми до європейських стандартів, що передбачає глибоку перебудову підходів до охорони прав на результати інтелектуальної діяльності.

У цьому контексті особливого значення набуває питання приєднання до Європейської патентної конвенції, яка, хоча і не входить безпосередньо до *acquis* ЄС, фактично формує основу функціонування європейського патентного простору. Її імплементація означає перехід від національно орієнтованої моделі патентної охорони до інтегрованої

системи, що базується на наднаціональних процедурах та єдиних стандартах експертизи¹.

Водночас така інтеграція має подвійний характер: з одного боку, вона відкриває нові можливості для українських заявників та сприяє залученню інвестицій, з іншого – створює додаткові ризики для національного бізнесу, пов'язані з посиленням конкуренції та зміною структури ринку інтелектуальної власності.

Актуальною науковою проблемою є визначення оптимальної моделі інтеграції національної системи інтелектуальної власності України до європейського патентного простору в умовах приєднання до Європейської патентної конвенції. Зокрема, постає питання забезпечення балансу між гармонізацією з наднаціональними стандартами патентної охорони та збереженням ефективності, інституційної спроможності і конкурентоспроможності національної системи та суб'єктів господарювання.

Метою дослідження є комплексний аналіз переваг і викликів приєднання України до Європейської патентної конвенції, а також визначення його впливу на трансформацію національної системи інтелектуальної власності та конкурентне середовище в Україні.

Приєднання України до Європейської патентної конвенції (ЄПК) є одним із ключових етапів інтеграції до європейського економічного та правового простору. У сучасних умовах патентна система виконує не лише функцію правової охорони винаходів, але й виступає інструментом регулювання технологічних ринків, залучення інвестицій та стимулювання інноваційної діяльності. У цьому контексті імплементація механізмів ЄПК означає не просто адаптацію законодавства, а трансформацію всієї моделі функціонування національної системи інтелектуальної власності.

Однією з ключових переваг приєднання до ЄПК є суттєве спрощення доступу українських заявників до міжнародної патентної охорони. Механізм подання єдиної заявки до Європейського патентного відомства (ЕПО) дозволяє отримати правову охорону в значній кількості держав, що значно знижує адміністративні та фінансові витрати у порівнянні з процедурою подання окремих національних заявок. Такий підхід забезпечує українським винахідникам і компаніям можливість ефективніше інтегруватися у глобальні ланцюги створення доданої вартості та виходити на ринки Європейського Союзу.

Важливим фактором є також підвищення інвестиційної привабливості України. Для іноземних інвесторів функціонування

¹ Ukraine on the way to the European Patent Convention: new opportunities for inventors, business and patent attorneys. (2026). Retrieved from <https://nipo.gov.ua/ukraina-ievropejska-patentna-konventsia-anons/>

єдиної патентної системи, що відповідає європейським стандартам, є сигналом передбачуваності та правової визначеності. Це створює передумови для залучення високотехнологічних інвестицій, розвитку наукоємних галузей та активізації процесів трансферу технологій. Особливого значення це набуває в умовах післявоєнної відбудови, коли інноваційний сектор може стати одним із драйверів економічного зростання.

Крім того, інтеграція до системи ЄПК сприяє підвищенню якості патентної експертизи. Європейське патентне відомство використовує сучасні бази даних, аналітичні інструменти та усталені підходи до оцінки новизни, винахідницького рівня та промислової придатності. Участь у такій системі дозволяє українським заявникам отримувати більш надійні з точки зору права патенти, що знижує ризики їх оскарження та підвищує комерційну цінність.

Окремо слід відзначити можливість доступу до фінансових інструментів підтримки, зокрема програм компенсації витрат на патентування для малого та середнього бізнесу. Такі механізми сприяють залученню ширшого кола суб'єктів до інноваційної діяльності та зменшують бар'єри входу до міжнародної патентної системи.

Водночас приєднання до ЄПК супроводжується низкою суттєвих викликів, які можуть мати довгострокові наслідки для національної економіки. Одним із найбільш значущих є різке зростання конкуренції на внутрішньому ринку. Спрощення процедури валідації європейських патентів призводить до того, що значна кількість іноземних прав набуватиме чинності на території України без проведення повноцінної національної експертизи². Це створює ризик обмеження діяльності українських компаній, які можуть несвідомо використовувати вже запатентовані технології.

У цьому контексті зростає значення превентивних механізмів управління інтелектуальною власністю, зокрема проведення патентних досліджень та аналізу свободи дій (*freedom-to-operate*). Для українського бізнесу це означає необхідність переходу від реактивної моделі до стратегічного планування у сфері інтелектуальної власності, що потребує додаткових ресурсів та компетенцій.

Фінансовий аспект також є критичним. Попри наявність грантових програм, загальна вартість отримання та підтримання чинності європейського патенту є значно вищою за національні процедури. Це може призвести до ситуації, коли лише великі компанії та міжнародні корпорації зможуть повною мірою використовувати переваги системи,

² Weisberg, K. (2025). Advantages and risks of the European patent with unitary effect for a Ukrainian applicant: a practical case. Retrieved from <https://yur-gazeta.com/>

тоді як малий бізнес та індивідуальні винахідники опиняться у менш вигідному становищі.

Додатковим бар'єром є мовний фактор. Офіційними мовами Європейського патентного відомства є англійська, французька та німецька, що вимагає високого рівня мовної підготовки як від заявників, так і від патентних повірених. Недостатній рівень володіння мовами може призвести до помилок у підготовці заявок та, як наслідок, до відмов у наданні правової охорони.

Окремої уваги заслуговують ризики, пов'язані з так званим патентним блокуванням та зростанням кількості судових спорів. Збільшення кількості чинних патентів на ринку створює передумови для активізації правозастосовної практики, що може використовуватися як інструмент конкурентної боротьби. Це, у свою чергу, потребує від українських компаній формування внутрішніх політик управління ризиками у сфері інтелектуальної власності.

Аналіз досвіду Польщі, яка приєдналася до ЄПК у 2004 році, дозволяє зробити низку важливих висновків. По-перше, відбулося суттєве зниження ролі національного патентного відомства як основного центру експертизи, оскільки більшість заявників почали використовувати механізми ЕРО³. Це призвело до зміни функціонального навантаження національного органу, який дедалі більше виконує адміністративні та координаційні функції.

По-друге, значно зросло навантаження, пов'язане з обробкою заяв на валідацію європейських патентів. Відсутність можливості проведення повторної експертизи по суті обмежує вплив національного органу на якість патентного портфеля, що формується на території держави.

По-третє, спостерігався відтік висококваліфікованих кадрів до міжнародних інституцій та приватного сектору, що створює додаткові виклики для забезпечення ефективного функціонування національної системи.

Для національних винахідників досвід Польщі також демонструє ризики монополізації ринку великими міжнародними компаніями, які активно використовують патентні інструменти для закріплення своїх позицій. У таких умовах українські розробники можуть опинитися у ситуації, коли їхні технологічні рішення вже охоплені чинними патентами на рівні Європейського Союзу.

³ JWP Patent Attorneys. (2022). There are always two sides of the same coin – a brief polemic on the unitary patent system (from a Polish perspective). Retrieved from <https://www.jwp-poland.com/>

Таблиця 1

**SWOT-аналіз приєднання України
до Європейської патентної конвенції**

STRENGTHS	OPPORTUNITIES
• інтеграція до європейського патентного простору • гармонізація зі стандартами Європейського патентного відомства • спрощення доступу до міжнародної патентної охорони (єдина заявка) • підвищення якості патентної експертизи • зростання інвестиційної привабливості • доступ до міжнародних програм підтримки (SME Fund)	• розвиток інноваційної економіки • залучення іноземних інвестицій у технологічні сектори • розширення ринків для українських компаній • розвиток професійного середовища (патентні повірені, ІВ-юристи) • стимулювання стратегічного управління інтелектуальною власністю • активізація трансферу технологій
WEAKNESSES	THREATS
• обмежена інституційна спроможність національної системи ІВ • висока вартість патентування та підтримання чинності • мовний бар'єр і недостатня підготовка фахівців • нерівний доступ до системи для МСП та індивідуальних винахідників • ризик зниження ролі національного патентного відомства	• зростання кількості іноземних патентів на внутрішньому ринку • обмеження діяльності національних компаній (патентне блокування) • підвищення ризиків судових спорів у сфері ІВ • збільшення транзакційних витрат для бізнесу (FTO, юридичний супровід) • трансформація та потенційна маргіналізація національного патентного відомства • відтік кваліфікованих кадрів у міжнародні структури • ризик технологічної залежності від іноземних правовласників

З урахуванням викладеного, ефективна інтеграція до ЄПК потребує комплексного підходу. Ключовими напрямками мають стати розвиток освітніх програм у сфері європейського патентного права, підтримка національних заявників через фінансові інструменти, а також стимулювання інноваційної діяльності в пріоритетних галузях. Важливим є також формування культури стратегічного управління інтелектуальною власністю серед суб'єктів господарювання.

Таким чином, приєднання до Європейської патентної конвенції є не лише юридичним кроком, але й фактором структурної трансформації

економіки, що вимагає зваженого підходу та врахування як позитивних, так і потенційно негативних наслідків.

Висновки. Приєднання України до Європейської патентної конвенції є важливим етапом євроінтеграції та одночасно фактором глибокої трансформації національної системи інтелектуальної власності. Запровадження механізмів ЄПК відкриває нові можливості для українських заявників у частині доступу до міжнародної патентної охорони, підвищення якості експертизи та залучення інвестицій, що є особливо актуальним в умовах відновлення економіки.

Водночас інтеграція до європейського патентного простору супроводжується низкою системних викликів, зокрема посиленням конкуренції з боку іноземних правовласників, зростанням фінансового навантаження на заявників, трансформацією ролі національного патентного відомства та необхідністю адаптації професійного середовища до нових стандартів. Досвід країн Центральної та Східної Європи, зокрема Польщі, свідчить, що без належної підготовки такі зміни можуть призвести до структурних дисбалансів на ринку інтелектуальної власності.

Отже, ефективність приєднання України до ЄПК залежатиме від здатності забезпечити баланс між інтеграцією до європейської системи та розвитком власного інноваційного потенціалу. Ключовими умовами мінімізації ризиків є державна підтримка національних заявників, розвиток професійної підготовки у сфері європейського патентного права та формування культури стратегічного управління інтелектуальною власністю. За таких умов приєднання до ЄПК може стати не лише інструментом гармонізації правового регулювання, але й чинником підвищення конкурентоспроможності української економіки.

РОЛЬ ЗДІЙСНЕННЯ ОЦІНКИ ВПЛИВУ ПРОЕКТУ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО АКТА В ПРАВОТВОРЧОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ НА ШЛЯХУ АДАПТАЦІЯ ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ НАШОЇ ДЕРЖАВИ ДО ACQUIS ЄС

Наталія АТАМАНЧУК

*доктор юридичних наук, доцент,
провідний науковий співробітник відділу дослідження проблем
правотворчості та адаптації законодавства України до права ЄС
Інституту правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України
м. Київ, Україна*

Важливу роль у забезпеченні ефективного регулювання суспільних відносин відіграє якість правотворчого процесу. Одним із ключових елементів цього процесу є оцінка впливу проектів нормативно-правових актів на суспільство, економіку, соціальну сферу, інституційні відносини та окремі групи заінтересованих осіб. Незважаючи на те, що практика регуляторного впливу вже давно застосовується в багатьох країнах Європейського Союзу (далі – ЄС), в Україні процес оцінювання наслідків правових ініціатив часто носить декларативний характер або обмежується формальними вимогами пояснювальних записок без належного аналізу наслідків.

Поділяємо думку аналітиків про те, що українському законотворчому процесу бракує усталеної практики планування, оцінки та моніторингу виконання ухвалених законопроектів. Водночас ключовими є такі проблеми як: відсутність стратегічного планування в процесі вироблення політики; недостатній рівень координації між суб'єктами законодавчої ініціативи; відсутність налагодженої комунікації між цими суб'єктами і заінтересованими сторонами; номінальна роль документів, які мали б забезпечувати плановий законодавчий процес⁴.

Як зазначає Р. Стефанчук⁵, відсутність єдиного підходу до правотворчої діяльності органів публічної влади в Україні, наявність істотних прогалин у сфері правотворення, суперечлива практика правозастосування, а також неналежне законодавче врегулювання

⁴ Посібник з методології Оцінки законодавчого впливу. Друга редакція. (2025). Parliamentary Centre та Лабораторія законодавчих ініціатив. https://parlament.org.ua/wp-content/uploads/2025/06/ali_handbook2025_ukr.pdf, С. 12

⁵Руслан Стефанчук розповів, чому важливо проводити оцінку впливу проектів нормативно-правових актів. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/Novyny/214347.html>

питань обліку й державної реєстрації нормативно-правових актів диктували необхідність якнайшвидшого прийняття відповідного закону.

Важливим кроком на шляху впорядкування правотворчого процесу в нашій державі стало прийняття 24 серпня 2023 року Закону України «Про правотворчу діяльність»⁶, яким було визначено правові та організаційні засади правотворчої діяльності, принципи і порядок її здійснення, учасників правотворчої діяльності, правила техніки нормопроєктування, порядок здійснення обліку нормативно-правових актів, а також правила дії нормативно-правових актів, усунення прогалин, подолання колізій у нормативно-правових актах та здійснення контролю за реалізацією нормативно-правових актів.

Законом України «Про правотворчу діяльність»⁷ вперше було визначено «оцінку впливу» як аналітичний документ, що розробляється з урахуванням зеленої книги та проведених публічних консультацій, в якому визначаються варіанти вирішення проблеми, що існує у суспільних відносинах, та оцінюється вплив кожного з варіантів на суспільство та (або) на окремі соціальні групи, сектори чи галузі, а також соціальні, правові, політичні, економічні, екологічні, адміністративні та (або) інші можливі наслідки.

Стаття 30 Закону України «Про правотворчу діяльність»⁸ зобов'язує суб'єкта правотворчої ініціативи здійснювати оцінку впливу проекту нормативно-правового акта на суспільні відносини та викладати результати оцінки у пояснювальній записці, а саме: 1) актуальність та важливість проблеми, яка потребує врегулювання шляхом прийняття (видання) нормативно-правового акта; 2) альтернативні шляхи вирішення проблеми, яка потребує правового врегулювання, з визначенням економічних, соціальних, фінансових, бюджетних, екологічних, демографічних, регуляторних, інвестиційних, гендерних, дискримінаційних, корупційних та інших наслідків, а також стану виконання Україною міжнародних зобов'язань для кожного з альтернативних шляхів; 3) кількісні та якісні показники, за якими оцінюється прогнозований вплив на суспільні відносини кожного з альтернативних шляхів; 4) найбільш оптимальний шлях вирішення проблеми з поясненням причинно-наслідкового зв'язку між обраним шляхом та очікуваним впливом на суспільні відносини проекту нормативно-правового акта; 5) способи здійснення правового моніторингу та критерії (показники) його здійснення у разі прийняття

⁶ Про правотворчу діяльність: Закон України від 24 серпня 2023 року № 3354-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#n59>

⁷ Про правотворчу діяльність: Закон України від 24 серпня 2023 року № 3354-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#n59>.

⁸ Про правотворчу діяльність: Закон України від 24 серпня 2023 року № 3354-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#n59>.

проекту нормативно-правового акта; 6) критерії (показники), за якими здійснюватиметься правовий моніторинг у разі прийняття проекту нормативно-правового акта.

На сьогодні, в Україні здійснюється аналіз регулятивного впливу проектів регуляторних актів відповідно до Закону України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності»⁹. Зокрема, ст. 8 Закону України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» зобов'язує розробника проекту регуляторного акта при підготовці аналізу регуляторного впливу визначити та проаналізувати проблему, яку пропонується розв'язати шляхом державного регулювання господарських відносин, а також оцінити важливість цієї проблеми; обґрунтувати, чому визначена проблема не може бути розв'язана за допомогою ринкових механізмів і потребує державного регулювання; обґрунтувати, чому визначена проблема не може бути розв'язана за допомогою діючих регуляторних актів, та розглянути можливість внесення змін до них; визначити очікувані результати прийняття запропонованого регуляторного акта, у тому числі здійснити розрахунок очікуваних витрат та вигод суб'єктів господарювання, громадян та держави внаслідок дії регуляторного акта; визначити цілі державного регулювання; визначити та оцінити усі прийнятні альтернативні способи досягнення встановлених цілей, у тому числі ті з них, які не передбачають безпосереднього державного регулювання господарських відносин; аргументувати переваги обраного способу досягнення встановлених цілей; описати механізми і заходи, які забезпечать розв'язання визначеної проблеми шляхом прийняття запропонованого регуляторного акта; обґрунтувати можливість досягнення встановлених цілей у разі прийняття запропонованого регуляторного акта; обґрунтовано довести, що досягнення запропонованим регуляторним актом встановлених цілей є можливим з найменшими витратами для суб'єктів господарювання, громадян та держави; обґрунтовано довести, що вигоди, які виникатимуть внаслідок дії запропонованого регуляторного акта, виправдовують відповідні витрати у випадку, якщо витрати та/або вигоди не можуть бути кількісно визначені; оцінити можливість впровадження та виконання вимог регуляторного акта залежно від ресурсів, якими розпоряджаються органи державної влади, органи місцевого самоврядування, фізичні та юридичні особи, які повинні впроваджувати або виконувати ці вимоги; оцінити ризик впливу зовнішніх чинників на дію запропонованого регуляторного акта; обґрунтувати запропонований строк чинності

⁹ Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності: Закону України від 11 вересня 2003 року № 1160-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1160-15#Text>

регуляторного акта; визначити показники результативності регуляторного акта; визначити заходи, за допомогою яких буде здійснюватися відстеження результативності регуляторного акта в разі його прийняття¹⁰.

Методику проведення аналізу впливу регуляторного акта було затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 11 березня 2004 р. № 308¹¹. Окрім того, наказом Міністерства фінансів України від 21 березня 2008 року № 428 затверджено методику проведення фінансово-економічних розрахунків під час підготовки проєкту акта Кабінету Міністрів України та проєкту закону, що вноситься у порядку законодавчої ініціативи Кабінетом Міністрів України на розгляд Верховної Ради України¹².

Для нашої держави важливого значення набуває вивчення досвіду країн ЄС щодо здійснення оцінки впливу при розробці нормативно-правових актів. Зауважимо, що здійснення такої оцінки є обов'язковою у багатьох країнах світу, таких як Естонія, Фінляндія, Італія, Велика Британія, Чехія, Франція, Німеччина, Греція, Польща, Угорщина, Латвія, Литва, Швеція тощо. Більш того, оцінка впливу (Impact Assessment, IA) є ключовим інструментом у процесі розробки законодавства в країнах ЄС, що дозволяє аналізувати потенційні наслідки запропонованих законопроєктів та допомагає ухвалювати обґрунтовані рішення.

У ЄС оцінка впливу проводиться відповідно до принципів, викладених у Керівництві з кращого регулювання (Better Regulation Guidelines)¹³ та Рекомендацій щодо здійснення оцінки впливу (Impact Assessment Handbook)¹⁴. Варто зазначити, що оцінки впливу є ключовою частиною програми, яка спрямована на розробку та оцінку політики та законів ЄС таким чином, щоб вони досягали своїх цілей найбільш ефективним та дієвим способом. Керівні принципи кращого регулювання містять вказівки як проводити оцінки впливу.

¹⁰ Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності: Закону України від 11 вересня 2003 року № 1160-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1160-15#Text>.

¹¹ Методика проведення аналізу впливу регуляторного акта: постанова Кабінету Міністрів України від 11 березня 2004 р. № 308. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/308-2004-%D0%BF#Text>.

¹² Методика проведення фінансово-економічних розрахунків під час підготовки проєкту акта Кабінету Міністрів України та проєкту закону, що вноситься у порядку законодавчої ініціативи Кабінетом Міністрів України на розгляд Верховної Ради України: наказ Міністерства фінансів України від 21 березня 2008 року № 428. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0297-08#Text>.

¹³ Better regulation: guidelines and toolbox. URL: https://commission.europa.eu/law/law-making-process/better-regulation-guidelines-and-toolbox_en

¹⁴ Impact Assessment Handbook 12 September 2017. URL: https://www.europarl.europa.eu/EPRS/IA_Handbook_12_September_2017.pdf

Важливим кроком у розвитку системи вироблення рішень у ЄС стало створення у 2012 році Директорату з оцінки впливу (Impact Assessment Directorate) в Європейському Парламенті, який із того часу переглядає документи з оцінки впливу, а також здійснює оцінку впливу ad hoc або з ініціативи Парламенту. У перший рік роботи цей директорат продемонстрував значні досягнення: фактичний тиск на Європейську Комісію для вдосконалення процедури оцінки впливу. Впровадження такого інструменту не було легким, адже до цього у жодному з національних парламентів держав-членів не було випробувано систему оцінки впливу. За результатами впровадження незалежної оцінки впливу Європейський Парламент дійшов висновку про те, що оцінка впливу значно підвищує ефективність розроблення актів в рамках повного циклу політики. Директорат із оцінки впливу (Directorate for Impact Assessment and European Added Value) став частиною нової Європейської служби парламентських досліджень¹⁵.

В. Устименко та Р. Джабраїлов¹⁶, досліджуючи оцінку впливу та принцип «спочатку оцінкой» у системі засобів нормопроєктування ЄС, наголошують на необхідності узгодження національного підходу до оцінки впливу із засадами нормопроєктування ЄС. Спираючись на правотворчу практику ЄС, науковці зазначають, що значно більшої ваги та значущості оцінка впливу набуває у зв'язку із інтеграцією у її методологічну основу низки принципів, одним з яких є принцип «спочатку оцінкой».

Для нашої держави впровадження оцінки впливу набуває особливого значення у зв'язку з виконанням зобов'язань за Угодою про асоціацію між Україною та ЄС¹⁷, яка передбачає гармонізацію національного законодавства з *acquis* ЄС, що вимагає не лише адаптації норм, але й удосконалення процедур їх розробки.

Вважаємо оцінку впливу системним інструментом аналізу потенційних наслідків прийняття нормативно-правових актів, що охоплює економічні, соціальні, екологічні, демографічні, інвестиційні та

¹⁵ Directorate general for internal policies, policy department c: citizens' rights and constitutional affairs, constitutional affairs, Best practices in legislative and regulatory processes in a constitutional perspective: the case of the European Union, In-Depth Analysis, 2015. 30 p., p. 14

¹⁶ Устименко В. А., Джабраїлов Р. А. (2025). Оцінка впливу та принцип «спочатку оцінкой» у системі засобів нормопроєктування Європейського Союзу. *Правотворча діяльність та забезпечення системності законодавства України в умовах євроінтеграції* : збірник матеріалів науково-практичного круглого столу (м. Київ, 03 квітня 2025 р.). Одеса : Видавництво «Юридика». С. 81.

¹⁷ Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 30 листопада 2015 року № 984_011. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/984_011

правові аспекти регулювання та дозволяє забезпечити комплексний підхід до формування державної політики. Нововведення Закону України «Про правотворчу діяльність» щодо здійснення оцінки впливу проекту нормативно-правового акту, із формулюванням суб'єктом правотворчої ініціативи переліку її показників у пояснювальній записці сприятиме виявленню та подальшому усуненню прогалин, колізій та інших можливих недоліків законодавства.

Підготовка до проведення оцінки впливу проекту нормативно-правового акта залежить від важливості впливу на суспільні відносини цієї ініціативи, від наявності належних та достовірних даних, результатів проведення консультацій, терміновості впровадження ініціативи тощо. Саме тому розробка будь-яких проектів нормативно-правових актів має бути запланованою заздалегідь із виділенням належного часу на підготовку оцінки впливу. Вважаємо, що оцінка впливу як ключовий початковий інструмент законодавчого процесу, сприятиме ефективному врегулюванню суспільних відносин та надаватиме відповіді на більшість питань щодо законопроекту на етапі його розгляду у Верховній Раді України та його прийнятті¹⁸.

Вважаємо оцінку впливу проекту нормативно-правового акта важливим інструментом модернізації правотворчого процесу України в умовах євроінтеграції, що сприятиме підвищенню якості законодавства, забезпеченню прозорості прийняття рішень та гармонізації правової політики з *acquis* ЄС. Подальший розвиток системи оцінки впливу проекту нормативно-правового акта в Україні має стати одним із пріоритетів державної політики на шляху до інтеграції в європейський правовий простір.

¹⁸ Атаманчук Н.І. (2025). Оцінка впливу проекту нормативно-правового акта на суспільні відносини: досвід країн Європейського Союзу та можливості для України. *Нове українське право*. Вип. 1. С. 9-18. DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2025.1.1>.

КОНСТИТУЦІЙНИЙ СУД УКРАЇНИ ЯК ІНСТИТУЦІЙНИЙ ФІЛЬТР АДАПТАЦІЇ ПРАВОПОРЯДКУ ДО ACQUIS ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Андріанна БАДИДА

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна*

Актуальність теми зумовлена необхідністю забезпечення балансу між процесами європейської інтеграції України та збереженням конституційної ідентичності держави.

Європейська інтеграція України передбачає поступову адаптацію національної правової системи до *acquis* Європейського Союзу (далі – ЄС), що, власне, передбачено в Угоді про асоціацію між Україною та ЄС. Однак така адаптація не означає автоматичного запозичення норм, процес має здійснюватися з урахуванням положень Конституції України. У цьому контексті особливої ваги набуває питання ролі Конституційного Суду України (далі – КСУ) як інституційного механізму забезпечення такого балансу.

Важливо підкреслити, що в Україні наразі відсутнє чітке розуміння як ролі Конституційного Суду України у процесі адаптації *acquis* ЄС, так і меж впливу права ЄС на конституційний порядок України.

Право Європейського Союзу характеризується принципами примату та прямої дії, що свідчить про його вплив на національні правові системи держав-членів та держав-кандидатів. Така теза випливає з рішення Суду ЄС у справі «Коста проти Енел», у якій йдеться про те, що «право, яке впливає з Договору, як самостійне джерело права, у зв'язку зі своєю особливою та оригінальною природою не може бути скасоване нормами національного права, яким би чином вони не були сформульовані, без втрати свого характеру як права Співтовариства та без підриву правових засад самого Співтовариства»¹, що фактично заклало основу принципу примату права ЄС.

У справі Ван Генд ен Лоос Суд ЄС сформулював доктрину прямої дії, зазначивши, що «держави визнали, що право Співтовариства має авторитет, на який можуть посилалися їхні громадяни в цих судах та трибуналах», у свою чергу, «Співтовариство створює новий

¹ Court of Justice of the European Communities. (1964). *Flaminio Costa v ENEL* (Case 6/64). ECLI:EU:C:1964:66. P. 594. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:61964CJ0006>

правопорядок міжнародного права, на благо якого держави обмежили свої суверенні права, хоча й у певних сферах, і суб'єктами якого є не лише держави-члени, а й їхні громадяни»². Відтак положення Договору можуть створювати індивідуальні права, які національні суди зобов'язані захищати³. Вважаємо, що ці справи разом розкривають конституційну природу права ЄС.

З наведеного випливає, що право ЄС може мати пріоритет над національним законодавством і навіть діяти без імплементації. Відповідно, виникає питання: а хто контролює, щоб це не суперечило Конституції? У цьому аспекті відповідь очевидна – конституційні суди.

Ключовою є постановка вказаного питання у Німеччині. Якщо попередньо зазначалось про абсолютний примат, то у справі Соланж I (1974 року) йдеться про конституційний фільтр з боку держави. У вказаному рішенні Федеральний конституційний суд Німеччини (далі ФСК) встановив, що «доти, поки право Співтовариства не забезпечує рівноцінного захисту основних прав, ФКС залишає за собою повноваження перевіряти його відповідність Основному Закону»⁴. У продовження, через десяток років, у рішенні Соланж II ФКС переглянув свою попередню позицію та зазначив, що за умови забезпечення належного рівня захисту основних прав у праві ЄС він утримуватиметься від здійснення конституційного контролю актів Співтовариства⁵.

На відміну від німецької моделі, позиція Франції щодо імплементації та виконання директив ЄС у національне законодавство відрізняється. Практика Французької Республіки демонструє специфічну модель взаємодії з правом ЄС, у межах якої Конституційна рада не здійснює прямого контролю відповідності національного законодавства міжнародним договорам, проте забезпечує баланс між конституційними вимогами та зобов'язаннями, що випливають із права ЄС, зокрема у процесі імплементації директив. Так, у рішенні Конституційної ради від 27 липня 2006 року підкреслено, що транспонування директив ЄС є конституційною вимогою, а законодавець зобов'язаний забезпечити її реалізацію. Водночас такий контроль має подвійне обмеження: по-перше, транспозиція не може суперечити принципам конституційної ідентичності Франції, а по-друге, Конституційна рада обмежена у своїх

² Court of Justice of the European Union. (1963). *Van Gend en Loos v Netherlands Inland Revenue Administration* (Case 26/62). P. 12. URL : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:61962CJ0026>

³ Там само. P. 13

⁴ Federal Constitutional Court of Germany. (1974). *Internationale Handelsgesellschaft mbH v Einfuhr- und Vorratsstelle für Getreide und Futtermittel* (Solange I), BVerfGE 37, 271. URL: https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Entscheidungen/EN/1974/1s19740529_2bvl005271en.html 2wsx

⁵ Federal Constitutional Court of Germany. (1986, October 22). *Solange II* (2 BvR 197/83; BVerfGE 73, 339). URL: https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Entscheidungen/EN/1986/10/rs19861022_2bvr019783en.html

повноваженнях щодо перевірки відповідності закону положенням директив⁶.

Подальший розвиток цієї позиції відображено у рішенні від 31 липня 2018 року, у якому Конституційна рада підтвердила, що імплементація права ЄС допускається за умови дотримання конституційної ідентичності, а контроль за відповідністю актів ЄС здійснюється опосередковано, зокрема через національні суди та механізм звернення до Суду ЄС⁷. Очевидно, що практика європейських держав свідчить про формування підходу, відповідно до якого конституційні суди виконують функцію контролю меж інтеграції, забезпечуючи баланс між приматом права ЄС та верховенством Конституції.

У контексті адаптації правопорядку України до права ЄС особливого значення набуває роль Конституційного Суду України як інституційного фільтра, який повинен забезпечити рівновагу між процесом євроінтеграції та конституційними цінностями.

На відміну від держав-членів ЄС, в Україні відсутня усталена доктрина взаємодії права ЄС та Конституції. Водночас у практиці КСУ простежується формування підходу, в основі якого є концепція так званого «конституційного ядра». Під останнім маємо на увазі систему фундаментальних принципів та цінностей, що визначають зміст Конституції та не підлягають обмеженню або перегляду, які виводяться насамперед із положень статті 157 Конституції України⁹. Однак ця ідея поки не має чіткого визначення у практиці КСУ, проте її елементи простежуються через застосування принципу недопустимості звуження змісту та обсягу прав, а також тесту пропорційності (йдеться про рішення у вигляді висновків КСУ щодо законопроектів про внесення змін до Конституції)^{10 11 12}.

У національній доктрині та практиці КСУ можна простежити, що перевірка конституційності нормативних актів передбачає з'ясування,

⁶ Constitutional Council of France. (2006, July 27). Decision No. 2006-540 DC (Law on copyright and related rights in the information society). <https://www.conseil-constitutionnel.fr/decision/2006/2006540dc.htm>

⁷ Constitutional Council of France. (2018, July 31). Decision No. 2018-768 DC (Law on the protection of trade secrets). <https://www.conseil-constitutionnel.fr/decision/2018/2018768dc.htm>

⁸ Бадида, А. Ю. (2025). Концепт конституційної ідентичності та межі інтеграції у рішеннях Конституційної ради Франції. *Аналітично-порівняльне правознавство*, 4(1), 163.

⁹ Конституція України. (1996). Відомості Верховної Ради України, № 30, ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>

¹⁰ Конституційний Суд України. (2010, 20 січня). Висновок № 1-в/2010 у справі за законопроектом про внесення змін до Конституції України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001v710-10>

¹¹ Конституційний Суд України. (2016, 20 січня). Висновок № 1-в/2016 у справі за законопроектом про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001v710-16>

¹² Конституційний Суд України. (2019, 31 жовтня). Висновок № 2-в/2019 у справі за законопроектом про внесення змін до Конституції України (щодо адвокатури). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002v710-19>

чи не призводить їх прийняття або застосування до звуження змісту та обсягу прав і свобод людини. Такий підхід фактично відображає ідею захисту сутнісного змісту прав, оскільки «зміст» права співвідноситься з його ядром, а «обсяг» – із межами реалізації. Додатково КСУ враховує недопустимість зниження рівня гарантій прав, що свідчить про комплексне розуміння сутності прав як поєднання їх змісту та ефективності реалізації¹³.

Зважаючи на те, що КСУ уже виконує функцію гаранта незмінності базових елементів конституційного ладу, що, фактично, за своєю суттю є близькою до доктрини конституційної ідентичності у праві держав-членів ЄС, з огляду на це останній потенційно може виконувати функцію інституційного фільтра адаптації права ЄС за (умовно) «змішаною» моделлю (поєднання німецького та французького підходів): з одного боку, забезпечуючи відповідність імплементаційних актів фундаментальним конституційним засадам (конституційному ядру), а з іншого – не перешкоджаючи виконанню зобов'язань, що впливають із європейської інтеграції.

Висновки:

1. Адаптація правопорядку України до *acquis* ЄС не може зводитись до формального запозичення норм права ЄС, а повинна здійснюватися з урахуванням конституційних засад та принципу збереження конституційної ідентичності держави.

2. Порівняльний аналіз практики держав-членів ЄС свідчить про існування різних моделей взаємодії національних конституційних судів із правом ЄС: німецька модель орієнтована на захист конституційної ідентичності та контроль меж інтеграції, тоді як французька – на забезпечення ефективної імплементації права ЄС через механізми попереднього та наступного контролю.

3. Для України доцільним є формування умовно «змішаної» моделі, яка поєднує елементи зазначених підходів, у межах якої КСУ може виконувати функцію інституційного фільтра адаптації права ЄС, забезпечуючи відповідність імплементаційних актів фундаментальним конституційним засадам та одночасно не перешкоджаючи виконанню зобов'язань у межах європейської інтеграції.

¹³ Лазур, Я., Попович, Т., Рябенко, О., та ін. (2025). Обмеження прав людини та екстраординарні юридичні режими (за ред. Я. Лазура, М. Савчина, Т. Попович). Одеса: Юридика, С. 120

СУЧАСНІ ПОГЛЯДИ НА ДОСТУП ДО ПРАВОСУДДЯ

Андрій БОЙЧУК

*доктор юридичних наук, професор,
суддя*

*Приморський районний суд м. Одеса
м. Одеса, Україна*

Права людини посідають центральне місце в сучасній правовій системі. Рівень їх реального забезпечення є ключовим критерієм того, наскільки держава відповідає стандартам демократії та усталеної правової культури, узгодженої з міжнародними вимогами. Значна кількість міжнародно-правових актів підкреслює особливе значення права кожного на справедливий суд. Зокрема, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод у статті 6 закріплює, що «кожна особа має право на справедливий і відкритий розгляд її справи протягом розумного строку незалежним і неупередженим судом, створеним відповідно до закону, який вирішить спір щодо її цивільних прав і обов'язків або визначить обґрунтованість будь-якого кримінального обвинувачення»¹.

Доступ до правосуддя – це один із основних принципів верховенства права, який передбачає, що громадяни повинні мати рівний доступ до системи правосуддя та/або інших послуг у сфері правосуддя, щоб мати змогу ефективно вирішувати свої правові проблеми. Без доступу до правосуддя люди не можуть повною мірою реалізовувати свої права, протидіяти дискримінації або притягати осіб, які приймають рішення, до відповідальності за їхні дії².

Право на доступ до правосуддя покликане надати громадянам можливість реалізовувати свою автономію у виборі, зміні та втіленні своїх життєвих проєктів³. Усвідомлення того, що доступ до правосуддя – це не просто доступ до судів, з'явилося поступово. Було очевидно, що створення судів саме по собі не забезпечить ефективного правосуддя. Окрім судів, необхідно було забезпечити, щоб сторони судового процесу

¹ Ортинська, Н. (2021). Право на справедливий суд: концептуальні аспекти. *Європейські перспективи*, (3), 12–17. <https://doi.org/10.32782/EP.2021.3.2>

² Access to justice. (2026, March 28). In *Wikipedia*. https://en.wikipedia.org/w/index.php?title=Access_to_justice&oldid=1281489654

³ Crawford, C., & Bonilla Maldonado, D. (2010). Introduction: Access to justice: Theory and practice from a comparative perspective. In C. Crawford & D. Bonilla Maldonado (Eds.), *Access to justice: Theory and practice from a comparative perspective* (pp. 1–16). Cynegi Press. <https://digitalcommons.law.ggu.edu/pubs/184/>

мали можливість звертатися до судів за правосуддям. Тому простого створення більшої кількості судів було б недостатньо. Необхідно було б забезпечити, щоб доступу до правосуддя не перешкоджали такі фактори, як географічна віддаленість; щоб витрати, складні процедури, затримки тощо не створювали труднощів для таких сторін судового процесу.

Усвідомлюючи важливість доступу до правосуддя не лише як права самого по собі, а й як засобу для реалізації інших прав, наданих законом, маємо констатувати, що він знайшов своє відображення в деяких конституціях як фундаментальне право і, таким чином, має конституційний статус. Водночас, різні міжнародні документи з прав людини закріплюють право на безкоштовну правову допомогу, право на швидкий судовий розгляд, право на справедливий розгляд справи та право на правовий захист, що робить доступ до правосуддя більш значущим. Таким чином, документи з прав людини підкреслили обов'язок держав забезпечити, щоб люди могли звертатися до судів без перешкод, пов'язаних із фінансовими або процесуальними правилами, а також без небажання звертатися до них через повільність їхньої роботи⁴. Відповідно, доступ до правосуддя тепер розуміється як таке, що включає право на безкоштовну правову допомогу, визнання колективних позовів та альтернативних процесів вирішення спорів.

Право на безкоштовну правову допомогу: Право на безкоштовну правову допомогу є важливою складовою, згідно з якою особа, що належить до слабших верств суспільства та не може дозволити собі витрати на судовий процес, має право на безкоштовні юридичні послуги з боку держави. Обов'язком держави є виділення коштів для надання правової допомоги особам, які є бідними та мають обмежені фінансові можливості, щоб гарантувати, що вони не будуть позбавлені можливості домогтися справедливості лише через свою бідність. Надаючи безкоштовну правову допомогу маргіналізованим особам, закон прагне поставити слабшу сторону нарівні з іншими учасниками судового процесу, які здатні нести витрати на судовий процес. Таким чином, безкоштовна правова допомога бідним та маргіналізованим членам суспільства розглядається як інструмент, що надає змогу незахищеним верствам використовувати силу закону для захисту своїх прав та інтересів як громадян у процесі здійснення правосуддя⁵.

Визнання колективних позовів: Традиційно право звертатися до суду за судовим захистом мають лише особи, які зазнали правової шкоди внаслідок порушення їхніх законних прав. Однак завдяки судовому активізму традиційне правило *locus standi* або право на позов було

⁴ O'Neill, M. (n.d.). *Access to justice: Concept, history and evolution*. INFLIBNET Centre. <https://ebooks.inflibnet.ac.in/lawp04/chapter/access-to-justice-concept-history-and-evolution/>

⁵ O'Neill, M. (n.d.). *Access to justice: Concept, history and evolution*. INFLIBNET Centre. <https://ebooks.inflibnet.ac.in/lawp04/chapter/access-to-justice-concept-history-and-evolution/>

пом'якшене судом за певних обставин, що відкрило шлях для судових процесів у суспільних інтересах. У разі судових процесів у суспільних інтересах суд не наполягає на звичайній письмовій петиції. Таким чином, процедурні технічні деталі не стали на заваді справедливості⁶.

Якщо особа, яка зазнала порушення своїх прав, не може звернутися до суду через бідність, неграмотність або належність до незахищених верств суспільства, громадсько-активний громадянин може подати позов від імені такої особи або групи осіб, що розуміється як судовий процес у інтересах суспільства. Таким чином, справедливість стає доступною для бідних верств населення завдяки колективним позовам щодо питань, що становлять суспільний інтерес.

Положення щодо систем альтернативного вирішення спорів: Затримки у відправленні правосуддя в судах спонукали до пошуку нових та альтернативних форм вирішення спорів. На відміну від судів, такі форми, як вважається, є менш трудомісткими, менш витратними та менш обтяжливими з процедурної точки зору. Термін «системи альтернативного вирішення спорів» позначає різні методи вирішення спорів поза межами традиційних судових та адміністративних інстанцій. Альтернативні форми вирішення спорів обіцяють досягнення результатів у неформальній та неконфліктній атмосфері. У сучасний час законодавство визнає різні форми альтернативного вирішення спорів, такі як арбітраж, переговори, медіація, примирення та «Лок Адалати» (буквально «Народні суди»), що дозволяє досягати мирового врегулювання спорів між сторонами⁷.

Таким чином, значення терміна «доступ до правосуддя» розширилося і включає не лише доступ до судів, а й надання ефективних варіантів вирішення спорів, що дозволяє реалізувати справедливість. Наразі доступ до правосуддя визначається як здатність людей шукати та отримувати захист своїх прав через офіційні або неофіційні інституції правосуддя. Отже, це означає, що доступ до правосуддя більше не розглядає суди як єдиний механізм відправлення правосуддя, а також передбачає альтернативні форми вирішення спорів як додаткові засоби забезпечення справедливості. Таким чином, доступ до правосуддя набув широкого значення, включивши доступ до «відповідних» форумів вирішення спорів

⁶ O'Neill, M. (n.d.). *Access to justice: Concept, history and evolution*. INFLIBNET Centre. <https://ebooks.inflibnet.ac.in/lawp04/chapter/access-to-justice-concept-history-and-evolution/>

⁷ O'Neill, M. (n.d.). *Access to justice: Concept, history and evolution*. INFLIBNET Centre. <https://ebooks.inflibnet.ac.in/lawp04/chapter/access-to-justice-concept-history-and-evolution/>

ЗАГАЛЬНОЛЮДСЬКІ ЦІННОСТІ ЯК СУТНІСТЬ ЄВРОПЕЙСЬКОСТІ

Марія БРАТАСЮК

*доктор філософських наук, професор,
професор кафедри філософії*

*Львівського національного університету імені Івана Франка,
м. Львів, Україна*

1. Не зважаючи на широкомасштабну агресію путінської Росії проти України, наш народ продовжує реалізовувати свої євроінтеграційні прагнення. Війна вимагає від нас максимального напруження сил і ресурсів, особливо людських, але, зважаючи на те, що путінська Росія не має намірів її припинити, бо цьому режиму це не вигідно робити, а тому війна, швидше всього, буде перманентною, відкладати вступ України в ЄС на післявоєнний період не можна. Держава продовжує працювати над тими перетвореннями, які необхідно зробити як відповідь на вимоги ЄС щодо вступу. Зокрема, низка перетворень має бути здійснена в правовій сфері. Вхід в європейський правовий простір стосується всіх складових правової реальності: і правової ідеології, правового мислення та правосвідомості, і правових інституцій, і особливо правозастосовної діяльності, всієї правової політики України. Європеїзація правової реальності – це переведення правового життя українців на європейські засади, а для цього їх, ці засади, треба прийняти, так би мовити, привласнити, присвоїти, органічно проростити в нашому праві, пронизати ними всі складові правової реальності без залишку. Нині вже не можна мислити євроінтеграцію в праві, як у 90-х чи на поч..двохтисячних як адаптацію лише українського законодавства до законодавства ЄС. Правова реальність – це цілісність, кожний елемент якої взаємопов'язаний із іншими елементами і впливає на них, вони взаємозалежні, тому адаптації має підлягати вся правова сфера.

2. Сучасна європейська демократія давно демонструє високі стандарти життя, чим вона так приваблює громадян з інших регіонів земної кулі, в тому числі українців, які, хоча і живуть в географічному європейському просторі, проте ще не завжди відчують себе європейцями, оскільки цьому стають на заваді низький рівень життя та масове порушення прав людини, тотальне безправ'я, яке ще поглибилося більше за часів нинішньої російсько-української війни. Що дозволило європейському метаетносу створити таку привабливу Європу? – Цих чинників чимало, але найперше – спосіб життя, в основі якого лежить повага і захист загальнолюдських цінностей. Вони, будучи втілені у загальнолюдських принципах права, і складають сутність європейськості. До цих цінностей, які дуже гуманістичні, належить людина, її життя, честь і гідність, її природні невідчужувані права і свободи, справедливість, правова рівність, повага до приватної власності, добросовісність, розумність, відповідальність, правопорядок,

правовладдя, народовладдя тощо. Мегапринцип верховенства права якраз і є втіленням в життя цих цінностей, закріплених в принципах права, які входять в зміст верховенства права. Ці цінності складають фундаментальні засади людського співжиття, тому мають бути непорушними і захищеними. На їх основі можливе у відповідненні взаємодії суб'єктів права, їх інтересів, які не завжди співпадають, вони сприяють створенню умов повноцінного людського життя. Європейці зуміли створити відповідні механізми захисту цього фундаментального підґрунтя свого співбуття, ствердили, вдосконалили його і продовжують робити це і нині. Всім, хто хоче доєднатися до ЄС, увійти в європейський простір, треба виробити в собі повагу до цих загальнолюдських цінностей, створити механізми їх ствердження і захисту. Без цього європейський спосіб життя, навряд чи можливий, бо він не забезпечується безкоштовним перетином кордонів країн Шенгену, а є напруженою, складною, багатогранною працею суспільства і держави, які беруть на себе зобов'язання виконати ці вимоги.

3.Європеїзація правової реальності – це довготривалий процес і найскладніше в цьому процесі навчити суб'єктів права жити по-європейськи. Створити законодавство відповідно до вимог стандартів права не так складно, як навчити суб'єктів правозастосування поважати право, його принципи і вимоги. Складність полягає в тому, що українське суспільство не позбулося стереотипу зневаги до права (не лише до закону, а до права!). На заваді цьому – українська ментальність, з якою українець «сам собі пан». Окрім цього, на заваді адаптації та євроінтеграції стає такий чинник як порушнені морально-етичні засади суспільного життя. А саме вони є основою права, і, якщо суспільство ними нехтує, право задихається, на безґрунті воно не здатне існувати. Ця руйнація морально-етичних засад дійшла нині до загрозливої межі, оскільки стосується засад національної безпеки. І українському громадянському суспільству, і державній владі необхідно негайно взятися за подолання дуже відчутного розходження між правом та морально-етичною його основою, бо, коли індивідуальні чи групові цінності стають важливішими від загальнолюдських настає колапс правового життя. Українцям не можна відкладати це завдання на потім, його треба вирішувати вже нині, не дозволяючи цьому розриву збільшуватися.

Особливої уваги вимагає в плані адаптації до *acquis* ЄС правозастосовна діяльність. На жаль, українські владні інституції, що покликані захищати загальнолюдські цінності, почасти стають порушниками загальнолюдських принципів права. Це стосується і законодавця, який звик працювати «на замовлення» (останнім часом чимало про це повідомляється в медіа), і структур виконавчої влади, яка мало дбає про справедливе ставлення до громадян, і особливо судової влади, яка так і не стала в Україні незалежною. А це означає, що порушені права людей захистити нікому.

Звісно, доки в Україні існувати олігархічний режим, сподіватися на належний захист прав українським громадянам немає достатніх підстав. Тому, очевидно, українська правова політика адаптації до *acquis* ЄС буде продовжувати бути заручницею політичного чинника.

ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ У СФЕРІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИКИ ДЕКОМУНІЗАЦІЇ ТА ДЕКОЛОНІЗАЦІЇ УРБАНІСТИЧНИХ ТОПОНІМІВ (ПРОБЛЕМИ ТА КУРЙОЗИ)

Євген БУТИРІН

доктор юридичних наук

доцент кафедри політичних наук та права навчального закладу

«Південноукраїнський національний педагогічний університет

ім. К.Д. Ушинського»

м. Одеса, Україна

Питання про те, навіщо міняти старі назви вулиць, проспектів, бульварів постійно в центрі дискусій громадян нашої країни. Доволі часто прихильники збереження старих назв посилаються до історії, на кшталт «так вирішили наші предки, ми не в праві його змінювати». Але насправді ця суперечка більше про майбутнє, ніж про минуле. Зрозуміло, що ми не можемо змінити історію, але ми зобов'язані знати про ті періоди історії, які більше ніколи не мають повторитися, пам'ятати, як пересторогу.

Треба зазначити, що зафіксовані в топоніміці імена (прізвища) та назви мають важливий патріотично-виховний ефект. Це прекрасно розуміють не тільки керівники демократичних держав, а й диктатори країн, де функціонує тоталітарний політичний режим.

Наприклад, окупанти після захоплення м. Маріуполь у 2022 р. перейменували вулицю Азовстальську на Тульський проспект, проспект Миру – на пр. Леніна, вул. архітектора Нільсена – на вулицю Енгельса¹. Крім того, у Мелітополі вул. Донцова (уродженець міста), названа на честь одного із засновників українського інтегрального націоналізму, перейменували на честь іншого уродженця Мелітополя – Судоплатова, одного з діячів НКВД, який був виконавцем безпосереднього вбивства Євгена Коновальця і разом з тим планував безліч операцій, зокрема, ліквідацію Лева Троцького в Мексиці та ін.²

В українській топоніміці відображено сотні, якщо не тисячі інших «героїв комуністичного Олімпу», причетних до масових політичних репресій, Голодомору, боротьби проти становлення української

¹ Тульська, Судоплатова, Дзержинського: в окупації перейменовують вулиці, жителі бунтують. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/novyny-pryazovya-rosiya-povertaye-radyanski-nazvy-v-okupatsiyi/33073708.html>.

² Тульська, Судоплатова, Дзержинського: в окупації перейменовують вулиці, жителі бунтують. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/novyny-pryazovya-rosiya-povertaye-radyanski-nazvy-v-okupatsiyi/33073708.html>.

незалежної держави. Системна робота зі зміни цих назв в Україні почалася після створення Українського інституту національної пам'яті. У період з 2007 по 2010 рр. із його ініціативи було здійснено 2 754 перейменування. Однак ця робота практично припинилася після приходу до влади Віктора Януковича, гуманітарна політика якого була спрямована не на засудження, а, навпаки, на реабілітацію радянського минулого³.

Таким чином, процес переосмислення спадщини комуністичного режиму та вилучення елементів комуністичної ідеології з символічного простору України розпочався задовго до Революції гідності, однак набув системності після ухвалення 9 квітня 2015 р. Закону України № 317-VIII «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режимів та заборону пропаганди їхньої символіки»⁴. Цей закон входив до, так званого, декомунізаційного пакету. Відповідні законопроекти були ініційовані Українським інститутом національної пам'яті. Усі закони «декомунізаційного пакету» були ухвалені одночасно й підписані Президентом України 15 травня 2015 р.⁵

Згідно з п. 6 ст. 7 Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки»⁶, Верховна Рада України зобов'язала сільські, селищні, міські ради або сільських, селищних, міських голів населених пунктів у шестимісячний строк перейменувати райони у містах, сквери, бульвари, вулиці, провулки, узвози, проїзди, проспекти, площі, майдани, набережні, мости, інші об'єкти топоніміки населених пунктів, а також інші географічні об'єкти, назви яких містять символіку комуністичного тоталітарного режиму⁷.

Після вступу в силу цього нормативно-правового акту перед місцевими радами постало питання: як правильно перейменовувати топоніми? Треба зазначити, що після початку дії декомунізаційного

³ Як перейменувати вулицю. Правові засади перейменування вулиць, провулків, проспектів, площ, парків, скверів, мостів та інших споруд, розташованих на території населених пунктів : методичний збірник / Сергій Бутко, Наталія Мужикова (упоряд.). Львів: Часопис, 2014. 148 с. URL: <https://old.uinp.gov.ua/sites/default/files/perejmenuvannja-vulycy.pdf>.

⁴ Декомунізація. URL : <https://uinp.gov.ua/dekomunizaciya-ta-reabilitaciya/dekomunizaciya>.

⁵ Декомунізація. URL : <https://uinp.gov.ua/dekomunizaciya-ta-reabilitaciya/dekomunizaciya>.

⁶ Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки». *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2015. № 26. Ст. 219. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19#Text>. (дата звернення: 01.03.2026 р.)

⁷ Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки». *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2015. № 26. Ст. 219. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19#Text>. (дата звернення: 01.03.2026 р.)

законодавства органи місцевого самоврядування самостійно встановлювали принципи, на підставі яких відбувалося перейменування топонімів, оскільки Міністерство культури та інформаційної політики та Український інститут національної пам'яті не розробили якихось методичних рекомендацій.

Наприклад, депутат Тернопільської районної ради Ігор Кочмарський запропонував застосовувати під час проведення в громадах процесу декомунізації принцип паритетності. Наприклад, якщо в громаді існує вулиця, названа на честь російського композитора, то він пропанує перейменувати її на честь українських композиторів М. Скорика, М. Леонтовича або відомих світових композиторів. Вулиці, названі на честь радянських (російських) військових, необхідно перейменувати на честь П. Сагайдачного, П. Скоропадського та ін. Той же самий принцип необхідно застосовувати щодо вулиць, названих на честь радянських (російських) письменників, науковців, дослідників та ін. Частину топонімів також можна назвати ім'ям всесвітньо відомих поетів та письменників: Байрона, Шекспіра, Дюма. Щодо таких вулиць, як Героїв Сталінграда, Героїв оборони Ленінграда, Танкової дивізії, Героїв Панфіловців, Танкової дивізії, то І. Кочмарський запропонував їх перейменовувати на честь українських героїв, які загинули в російсько-українській війні, волонтерів, українських бригад, а також народів та особистостей, які надавали та й нині надають Україні різні види допомоги (Бориса Джонсона, Ілона Маска, Анжели Дуда та ін.), а також міст-побратимів⁸.

Перед винесенням проєкту рішення на голосування до місцевої ради в громадах проводилися громадські обговорення щодо перейменування урбаністичних топонімів. Як правило, у цих заходах брали участь службовці органів місцевого самоврядування, культурологи, краєзнавці, історики, науковці, громадські активісти та ін. Однак на практиці виявилось, що значна кількість службовців органів місцевого самоврядування взагалі не бажає перейменовувати топоніми, особливо в сільській місцевості. Фактично в деяких громадах службовці органів місцевого самоврядування почали саботувати виконання Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки». Зауважимо, що службовці органів місцевого самоврядування саботували процес декомунізації не тільки в східних та південних областях, а й на заході. Наприклад, голова Закарпатської обласної державної адміністрації Г. Москаль був здивований тим, «що Закарпаття, яке знаходиться найближче до Європи і куди радянська

⁸ Дерусифікація – деколонізація. Частина 1 Топоніміка. URL: https://www.youtube.com/watch?v=HmOoU5r8nZ8&list=PLitKlb_cEyqc4ZapcjVE9LcisNz1yvemu&index=4

влада прийшла в останню чергу, так важко прощається з комуністичною символікою»⁹.

Треба визнати, що більшість мешканців сільських громад – це пенсіонери, які прожили все своє життя на вулицях Калініна, Маркса, Чапаєва, і вони не підтримують ідею перейменування вулиць взагалі, не кажучи вже про перейменування вулиць на українських героїв. Громадські активісти постійно зверталися на адресу місцевих рад із пропозиціями та скаргами щодо прискорення перейменування вулиць, однак місцеві ради відправляли на адресу активістів та громадських організацій цікаві «відписки». Слід визнати, що в цих документах службовці органів місцевого самоврядування проявили високий рівень винахідливості, якому можуть навіть позаздрити відомі письменники-фантасти. Наприклад, на Львівщині одна із громад відмовилася перейменувати вулицю Жовтневу, пояснюючи це тим, що вулиця названа не на честь Жовтневого перевороту, а на честь місяця жовтня. Також, службовці цієї громади заявили, що вони «вважають за доцільне формувати власні наративи навколо топонімів»¹⁰.

Схожий випадок стався в Ленковецькій громаді на Хмельниччині. У відповіді на запит громадської організації службовці органів місцевого самоврядування пояснили, що вони не перейменовують вулицю Жовтневу, оскільки «у цьому місяці є багато свят, зокрема,... день людей похилого віку (1 жовтня – Міжнародний день людей похилого віку), яких у селі Лавринівці близько 70 % ¹¹. А от у Гуківській громаді Хмельницької області службовці органів місцевого самоврядування не мали широкої уяви, тому відмову перейменовувати вулицю Жовтневу пояснили зовсім не оригінально: «На ній росте багато дерев, які восени жовтіють»¹². Також ця сама громада пояснила, що вулиця Пушкінська названа не на честь відомого російського поета, а тому, що на цьому місці раніше стояли пушки¹³.

⁹ Попереджую, Леннон замість Леніна. Гуморист Москаль – перший голова ОДА, хто взявся за перейменування. URL : <https://novynamnia.com/2016/03/02/lennon-zamist-lenina-gumorist-moskal-stav-pershim-z-goliv-oda-hto-vzyavsya-dekomunizuvati-toponimi/>.

¹⁰ Вулиці Затишна і Солов'їна, а Жовтнева – на честь місяця «жовтень». Дразливі питання декомунізації і перейменування. URL : <https://suspilne.media/culture/285781-vulicizatisna-i-solovina-a-zovtneva-na-cest-misaca-zovten-drazlivi-pitanna-dekomunizacii-i-perejmenuvanna/>.

¹¹ Вулиці Затишна і Солов'їна, а Жовтнева – на честь місяця «жовтень». Дразливі питання декомунізації і перейменування. URL : <https://suspilne.media/culture/285781-vulicizatisna-i-solovina-a-zovtneva-na-cest-misaca-zovten-drazlivi-pitanna-dekomunizacii-i-perejmenuvanna/>.

¹² Вулиці Затишна і Солов'їна, а Жовтнева – на честь місяця «жовтень». Дразливі питання декомунізації і перейменування. URL : <https://suspilne.media/culture/285781-vulicizatisna-i-solovina-a-zovtneva-na-cest-misaca-zovten-drazlivi-pitanna-dekomunizacii-i-perejmenuvanna/>.

¹³ Вулиці Затишна і Солов'їна, а Жовтнева – на честь місяця «жовтень». Дразливі питання декомунізації і перейменування. URL : <https://suspilne.media/culture/285781-vulicizatisna-i-solovina-a-zovtneva-na-cest-misaca-zovten-drazlivi-pitanna-dekomunizacii-i-perejmenuvanna/>.

Але з часом громадські активісти, службовці місцевих державних адміністрацій посилювали тиск на подібні громади, що привело до зрушення з мертвої точки питання про перейменування вулиць. Місцеві депутати були вимушені розглядати цю проблему на сесіях рад, тому почали пропонувати нейтральні назви вулиць для перейменувань, побоюючись образити чиїсь політичні погляди. Як правило, пропозиції депутатів сільських рад зводилися до переліку підручника біології: Малинова, Вишнева, Грушева, Апельсінова, Мандаринова, такий собі фруктовো-ягідний компот із вулиць¹⁴.

Треба зазначити, що в Україні майже 3 % усіх вулиць містять назви дерев чи квітів¹⁵. Станом на 2018 р. в Україні існувало 522 вулиць Вишневих, Калинових – 232, Виноградних – 215, Яблуневих – 147, Сосонових – 119, Каштанових – 105, Вербних – 98, Абрикосових – 88, Березових – 73, Горіхових – 67. А найрозповсюдженішою вулицею в Україні є вулиця Садова – 907 топонімів¹⁶.

Однією з причин того, що місцеві ради, особливо в сільській місцевості, перейменовували об'єкти топоніміки нейтрально, без історичної або географічної прив'язки, є те, що в сільських громадах у процесі перейменування не брали участі культурологи, краєзнавці, мистецтвознавці. Як правило, ця проблема розв'язувалася особисто службовцями органів місцевого самоврядування. Зі слів депутата Тернопільської районної ради Ігоря Кочмарського, у багатьох громадах, у тому числі новостворених ОТГ, взагалі відсутня посада відповідального з розвитку культурної сфери¹⁷. А топонімічні комісії, до яких залучали кваліфікованих спеціалістів, були створені в Україні в незначній кількості сільських громад тільки після 2022 р.¹⁸.

zatisna-i-solovina-a-zovtneva-na-cest-misaca-zovten-drazlivi-pitanna-dekomunizacii-i-perejmenuvanna/.

¹⁴ Вулиці Затишна і Солов'їна, а Жовтнева – на честь місяця «жовтень». Дразливі питання декомунізації і перейменування. URL : <https://suspilne.media/culture/285781-vulici-zatisna-i-solovina-a-zovtneva-na-cest-misaca-zovten-drazlivi-pitanna-dekomunizacii-i-perejmenuvanna/>.

¹⁵ На чию честь названі вулиці в Україні. URL: <https://texty.org.ua/d/2018/streets/>.

¹⁶ На чию честь названі вулиці в Україні. URL: <https://texty.org.ua/d/2018/streets/>.

¹⁷ Дерусифікація – декомунізація – деколонізація. Частина 1 Топоніміка. URL : https://www.youtube.com/watch?v=HmOoU5r8nZ8&list=PLitKlIb_cEyc4ZapcjVE9LcisNz1yvemu&index=4.

¹⁸ Ковальчук Тарас. Створення та діяльність місцевих топонімічних комісій з декомунізації публічного простору в Україні (кінець XX – перша чверть XXI ст.). інтермарум: історія, політика, культура. Вип. 15. с. 2-15. URL : <http://eprints.zu.edu.ua/42036/1/13.pdf>.

**ДОТРИМАННЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ
НА ШЛЯХУ ПРИЄДНАННЯ УКРАЇНИ ДО ЄС:
ПРАВОРЕАЛІЗАЦІЙНИЙ АСПЕКТ**

Вячеслав ВАСЕЦЬКИЙ

кандидат юридичних наук,

науковий співробітник,

відділ теорії держави і права

Інституту держави і права ім. В.М.Корецького НАН України

м. Київ, Україна

Намагання України приєднатися до спільноти Європейського Союзу має природний характер і є актуальною проблемою сьогодення. Це багатогранний процес, в якому правова наука відіграє одну з ключових ролей, серед яких не тільки напрацювання правових норм у результаті правотворчої діяльності з адаптації законодавства України до законодавства ЄС, а й діяльність в напрямі правореалізації, яка передбачає, зокрема реалізацію норм права, тобто втілення правових приписів у поведінці суб'єктів та їх практичній діяльності по здійсненню прав та виконанню юридичних обов'язків. Особливе місце у цьому процесі займають питання реалізації прав і свобод людини, зокрема, проблема відповідальності держави перед особою. На важливість розуміння правореалізаційних підходів у широкому розумінні цього поняття, яке включає не тільки суто реалізацію норм права, а й принципів права та відповідних стандартів звертає увагу Н. Оніщенко¹. У Великій українській юридичній енциклопедії визначення правореалізації поряд з найбільш поширеним і обґрунтованим у правовій доктрині розгляді правореалізації у контексті реалізації норм права, включає можливості реалізації принципів права як найбільш абстрактних і загальних настанов як важливої складової правового регулювання². Суттєвою обставиною також є врахування ціннісних факторів, ментальних аспектів розвитку суспільства у зв'язку з правовими реформами, що з необхідністю відбудуться у післявоєнній

¹ Оніщенко Н. (2025). Реалізація права в контексті його норм, принципів і стандартів: широкий і вузький підходи. *Альманах права. Феномен реалізації права в контексті сучасного наукового дискурсу*. Вип. 16. Київ: Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України. С. 17-23. DOI: 10.33663/2524-017X-2025-16-17-23.

² Бочаров Д. (2017). Правореалізація. *Велика українська юридична енциклопедія в 20-т. Т. 3. Загальна теорія права*. Харків: Право. С. 584-587. (952 с.)

Україні, та знаходження балансу між безпекою держави і забезпеченням прав і свобод людини³.

Вирішення зазначених актуальних проблем, що найбільш рельєфно постає саме в наш час активної взаємодії з європейськими партнерами, можна розглядати і як процес, і як кінцевий результат дотримання європейських цінностей законодавством України. У цьому контексті ці питання розглядаються в нашій роботі.

Фундаментальним міжнародно-правовим актом, який визначає основи ЄС є Договір про Європейський Союз, що містить положення про права, інституції та принципи функціонування ЄС. Цінності та основні принципи ЄС закріплені у ст. 2 цього Договору, де проголошено, що Союз засновано на цінностях поваги до людської гідності, свободи, демократії, рівності, верховенства права та поваги до прав людини. Цінності є спільними для всіх держав-членів у суспільстві, де панує плюралізм, недискримінація, толерантність, правосуддя, солідарність та рівність жінок і чоловіків⁴.

Положення про права людини конкретизовано у ст. 6 Договору, де у п. 1 зазначається, що Союз визнає права, свободи та принципи, закладені в Хартії основоположних прав Європейського Союзу від 7 грудня 2000 року зі змінами, внесеними у Страсбурзі 12 грудня 2007 року. Суттєвим є положення п. 2 і 3, у яких проголошено, що Союз приєднується до Європейської Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Основоположні права, що гарантуються Конвенцією і які впливають з конституційних традицій, спільних для держав-членів, є загальними принципами права Союзу.

Особливості Європейського союзу та його правової системи позначилися на доктринальних підходах до визначення природи ЄС та його права. Основні доктринальні принципи розроблені Судом ЄС. Це два доктринальні принципи:

1) Доктрина верховенства права ЄС над національним правом держав-членів.

2) Доктрина прямої дії права ЄС.

Позиція Суду Справедливості ЄС є однозначною: абсолютний пріоритет права ЄС над усіма без винятку національними нормами для забезпечення єдності та ефективності права ЄС. Однак лише в Естонії,

³ Васецький В. (2025). Захист прав та свобод людини як компонент правореалізації в романо-германській та англосаксонській правових сім'ях. *Правова держава. Щорічник наукових праць Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України*. Київ. Вип. 36. С. 195-203. DOI: 10.33663/0869-2491-2025-36-195-203.

⁴ Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу з протоколами та деклараціями. *Верховна Рада України*. Документ 994_b06. Редакція від 30.03.2010. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text.

Ірландії та Нідерландах визнано абсолютний пріоритет права ЄС, у тому числі над конституцією. Конституційні суди інших країн встановлюють межі дії права ЄС. До цих меж більшість конституційних судів відносять, зокрема, права людини (право ЄС не може порушувати права людини, передбачені національною конституцією). Разом з цим, одним з основних завдань Суду Справедливості ЄС є забезпечення однакового застосування права ЄС національними судами⁵.

Доктрина прямої дії права ЄС передбачає, що прямо застосованими визнаються такі закони ЄС, що діють безпосередньо в правових системах держав-членів без спеціальної процедури впровадження. Доктрина прямої дії положень права Євросоюзу є також насамперед результатом практики Суду ЄС. Спираючись на телеологічний підхід до тлумачення права Євросоюзу, продиктований необхідністю забезпечення виконання цілей установчих договорів про ЄС, Суд ЄС зробив пряму дію одним із ключових елементів усього правопорядку Євросоюзу⁶.

Н. Пархоменко відносно основоположних засад, на яких засновано законодавство ЄС, зазначає, що ціннісні європейські засади виступають принципами або засадничими вимогами, які визначають спрямованість соціально-правового регулювання соціальних відносин. Принципи мають бути зафіксовані в конституції країн та забезпечені відповідним галузевим законодавством⁷.

Загальні принципи права стали незалежним і важливим джерелом права ЄС. Цінності, закріплені у Договорі про Європейський Союз, визначають ідеологічну і правову основу, на якій засновано ЄС. Згідно Договору загальні принципи і особливо цінності повинні бути джерелами права і впливати на створення і застосування інших нормативних актів ЄС⁸.

Система основних цінностей ЄС є розгалуженою та складноструктурованою. Н. Оніщенко виділяє такі: 1) концептуальні засади, основні досягнення ЄС, які необхідно зберігати та примножувати; 2) основні права і свободи – верховенство прав і свобод індивіда, неприпустимість зниження ступеня їх гарантій через недоліки

⁵ Право Європейського Союзу: підручник/за ред. Р.А.Петрова. (2019). Харків: Право. С. 63-70. (442 с.).

⁶ Європейське право: право Європейського союзу: підручник: у трьох кн. Кн. перша: Інституційне право Європейського союзу / за заг. ред. В. І. Муравйова. (2015). Київ: Ін Юре. С. 68. (312 с.).

⁷ Пархоменко Н. (2025). Ціннісні засади права та правотворчої діяльності в умовах воєнного стану. *Оптимізація правотворчої діяльності: теоретико-правові засади: монографія* / За заг. ред. Н.М. Пархоменко. Київ: Юрінком Інтер. С. 139. (512 с.).

⁸ Подковенко Т. (2024). Аксіологічні аспекти євроінтеграції. *Legal support of European integration: general legal and sectoral aspect*. Riga: Baltija Publishing. С. 373 – 390. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-424-5-18>.

чи прогалини; 3) солідарність – справедливий і рівномірний перерозподіл між країнами-членами в рамках ЄС; 4) принципи «чотирьох свобод»: свобода руху капіталів, свобода руху товарів, свобода руху послуг, свобода руху робочої сили; 5) визнання національної автентичності країн-учасниць; 6) принцип безпеки та правової безпеки; 7) демократія – гарантії балансу інтересів більшості й меншості, участі народу у управлінні публічними справами⁹.

Необхідність дотримуватися принципів, що прописані у Договорі про Європейський Союз всіма країнами, що об'єднуються у Союз, включаючи тих, які приєднуються до нього вже за існування Союзу, визначає правореалізаційний аспект права ЄС. Умови для нових членів Союзу ставляться у повну залежність від цінностей, що зазначені у ст. 2. Так, згідно ст. 49 Договору будь-яка європейська держава, яка поважає цінності, зазначені в статті 2, та віддана їх поширенню, може подати заявку на набуття членства у Союзі.

Україна прагне приєднатися до ЄС і обов'язковою умовою на цьому шляху є дотримання цінностей Союзу. Це проявилось вже при підписанні Угоди про асоціацію з ЄС, яка була ратифікована Законом України № 1678-VII від 16.09.2014¹⁰.

Повномасштабна агресія рф проти України стала безпосереднім стимулом для приєднання України до ЄС. Вже 28 лютого 2022 року, на п'ятий день повномасштабного вторгнення росії, Україна подала заявку на членство в ЄС. 17 червня Європейська Комісія рекомендувала Європейській Раді надати Україні статус країни-кандидата на вступ до Європейського Союзу. А вже 23 червня Україна отримала такий статус.

З моменту отримання статусу країни-кандидата перед Україною постало важливе і тривале завдання адаптування національного законодавства до права ЄС. Про величезний обсяг змін та напрацювань законодавчих актів свідчать дані Звіту про стан адаптації українського законодавства до права ЄС. У 2023 р. було виявлено близько 3 тис. актів права ЄС, які підлягають подальшій повній та/або частковій імplementації¹¹. Відповідно до методології розширення ЄС

⁹ Оніщенко Н. (2010). Правова система Європейського Союзу в контексті концепцій та вимірів науки порівняльного правознавства. *Європейське право та порівняльне правознавство*. 36. статей / за ред. Ю.С. Шемшученка, І.С. Гриценка, О.В. Кресіна. Київ-Шамборі: Логос. С. 89 – 104.

¹⁰ Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. *Верховна Рада України*. Документ 984_011. Редакція від 14.10.2025. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text.

¹¹ Звіт за результатами проведення первинної оцінки стану імplementації актів права Європейського Союзу (acquis ЄС). URL: [chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpgcglclefindmkaj/https://eu-ua.kmu.gov.ua/wp-content/uploads/Zvit-UA.pdf](https://eu-ua.kmu.gov.ua/wp-content/uploads/Zvit-UA.pdf).

переговорний Кластер «Фундаментальні сфери» відкривається першим і закривається останнім. Він включає Розділ 23 (Правосуддя та фундаментальні права), в якому передбачено реформу судової системи, боротьбу з корупцією та захист прав людини¹².

Ефективність забезпечення та захисту прав людини залежить від механізмів їх реалізації на інституційному рівні. Із самого початку свого існування Європейські співтовариства започаткували тісні стосунки з Радою Європи. Серед документів, ухвалених Радою Європи, найбільше значення має Європейська конвенція з прав людини. Вона встановлює стандарти поведінки держав-учасниць у сфері захисту прав і основних свобод людини. Приєднання ЄС до Конвенції пов'язане з рішенням Суду ЄС, який зазначив, що будь-які заходи, ухвалені в межах ЄС, не будуть дійсними, якщо вони суперечать Конвенції. Це стосується, зокрема, забезпеченню прав людини у державах-членах, чому сприяє Європейський суд з прав людини, чії рішення є обов'язковими для виконання у державах-учасниках Європейської конвенції¹³.

Україна приєдналася до Конвенції у 1995 р. та ратифікувала її у 1997 р. Тим самим Україна зобов'язалася закріпити у своєму національному законодавстві основні положення Конвенції. Вимоги Конвенції ставлять державу перед необхідністю утримуватися від будь-яких дій, які могли б призвести до порушення прав і свобод людини. Оскільки ЄС приєдналася до Європейської конвенції з прав людини, а її положення за рішенням Суду ЄС повинні виконуватися, для України важливе значення має приєднання у повному обсязі до всіх угод Конвенції. Потребує також необхідність усунення недоліків щодо нормативно-правового забезпечення прав і свобод людини та практики їх застосування.

Підсумовуючи, зазначимо, що обов'язковою умовою на шляху приєднання до Європейського Союзу нових членів, до яких відноситься і Україна, є дотримання цінностей, що зазначені у ст. 2. Договору про Європейський Союз, де проголошено, що Союз засновано на цінностях поваги до людської гідності, свободи, демократії, рівності, верховенства права та поваги до прав людини. Правореалізаційний аспект у його розширеному розумінні полягає, зокрема, у тому, що всі країни, що об'єднуються у Європейський Союз, включаючи тих, що приєднуються до нього, повинні дотримуватися цінностей, прописаних у Договорі, які визначають ідеологічну і правову основу заснування ЄС.

¹² Словник перемовин про вступ до ЄС. URL: <https://eu-ua.kmu.gov.ua/integration/slovyk-peremovyn-pro-vstup-do-yes/#::~text>.

¹³ Європейське право: право Європейського союзу: підручник: у трьох кн. Кн. перша: Інституційне право Європейського союзу / за заг. ред. В. І. Муравйова. (2015). Київ: Ін Юре. С. 291-294. (312 с.)

НОТАРІАТ ЯК ІНСТИТУТ ЮРИСДИКЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В КОНТЕКСТІ АДАПТАЦІЇ ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ ДО ACQUIS ЄС

Лідія ВДОВІЧЕНА

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри публічного права,*

*Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича,
м. Чернівці, Україна*

Законодавство Європейського Союзу здійснює суттєвий вплив на формування ефективних механізмів захисту прав і свобод людини, зокрема через встановлення єдиних стандартів правової визначеності та безпеки приватних правовідносин. Нотаріат у цьому контексті виступає важливою ланкою забезпечення превентивного захисту прав осіб, оскільки саме через нотаріальну діяльність реалізується контроль за законністю правочинів ще до виникнення потенційних спорів. Інтеграція нотаріальних інститутів до загальноєвропейської системи правового захисту дозволяє гарантувати дотримання фундаментальних прав учасників цивільного обороту на транскордонному рівні.

Особливого значення проблематика юрисдикційної природи нотаріату набуває у контексті адаптації правової політики України до *acquis* ЄС. Процес європеїзації публічного адміністрування передбачає не лише формальне узгодження законодавства, а й сутнісну трансформацію правових інститутів відповідно до європейських стандартів правової визначеності, належного урядування та захисту прав приватних осіб. Нотаріат, як інститут, що забезпечує юридичну вірогідність правочинів та превентивний захист прав, є важливим елементом цієї трансформації.

Юрисдикційна діяльність у загальному розумінні охоплює компетенцію уповноважених суб'єктів розглядати правові питання, встановлювати юридичні факти, застосовувати правові норми та ухвалювати рішення, що мають обов'язкову силу. Нотаріальна діяльність містить низку таких елементів: нотаріус встановлює юридичні факти, перевіряє правоздатність та дієздатність осіб, з'ясовує відповідність волевиявлення сторін їхнім намірам, застосовує норми матеріального права при посвідченні правочинів та вчиняє дії, що породжують юридичні наслідки. Традиційно нотаріат розглядається як система органів і посадових осіб, уповноважених посвідчувати права, факти, що мають юридичне значення, та вчиняти інші нотаріальні дії з

метою надання їм юридичної вірогідності¹. Таке законодавче визначення акцентує на засвідчувальній функції нотаріату, однак не розкриває повною мірою його юрисдикційну природу. Водночас аналіз змісту нотаріальної діяльності свідчить про наявність у ній ознак, характерних саме для юрисдикційної діяльності.

У правовій системі Європейського Союзу нотаріат реалізує комплексну функцію, поєднуючи приватноправові та публічно-правові аспекти діяльності. З одного боку, він забезпечує дійсність і достовірність волевиявлення учасників правовідносин, а з іншого – виступає суб'єктом виконання публічних завдань у сфері протидії протиправним діям та зміцнення правової безпеки. Регламент (ЄС) 2024/1624² та Регламент (ЄС) 2024/1620³ встановлюють уніфіковані вимоги щодо протидії легалізації злочинних доходів та фінансуванню терористичної діяльності, які безпосередньо застосовуються до нотаріусів як учасників посвідчення фінансових операцій та верифікації джерел походження активів. Відтак функціональне призначення нотаріату виходить за межі простого засвідчення документів і включає здійснення превентивних та контрольних повноважень, органічно пов'язаних із європейською стратегією забезпечення фінансової стійкості та правової захищеності.

У контексті європейської правової традиції нотаріат латинського типу розглядається саме як орган превентивного правосуддя. Концепція превентивної юстиції передбачає, що нотаріус виконує функцію забезпечення правової безпеки цивільного обороту шляхом попередньої правової експертизи, консультування сторін та посвідчення їхнього волевиявлення. Такий підхід визнаний у більшості країн континентальної Європи та відповідає сучасним тенденціям розвитку правових систем. Європейська доктрина розглядає нотаріуса як незалежного публічного посадовця, який діє від імені держави для забезпечення правової безпеки приватних транзакцій.

Європейська комісія у своїх звітах щодо верховенства права наголошує на важливості незалежних і професійних нотаріальних служб

¹ Про нотаріат: Закон України від 2 вересня 1993 р. № 3425-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text>

² Regulation (EU) 2024/1624 of the European Parliament and of the Council of 31 May 2024 on the prevention of the use of the financial system for the purposes of money laundering or terrorist financing. Official Journal of the European Union. L 2024/1624. URL: https://www.stradalex.eu/en/se_src_publ_leg_eur_jo/toc/leg_eur_jo_3_20240619/doc/ojeu_202401624

³ Regulation (EU) 2024/1620 of the European Parliament and of the Council of 31 May 2024 establishing the Authority for Anti-Money Laundering and Countering the Financing of Terrorism. Official Journal of the European Union. L 2024/1620. URL: https://www.stradalex.eu/en/se_src_publ_leg_eur_jo/toc/leg_eur_jo_3_20240619/doc/ojeu_202401620

для забезпечення правової визначеності та запобігання зловживанням у сфері нерухомості, корпоративного права та спадкування⁴. Це підкреслює значення нотаріату не лише як технічного інституту засвідчення документів, а як повноцінного елементу системи правосуддя, що виконує превентивну функцію. Юрисдикційна діяльність нотаріуса сприяє однаковому застосуванню правових норм, формуванню усталеної практики посвідчення правочинів та забезпеченню передбачуваності правових наслідків. Нотаріальна дія, маючи публічну довіру та підвищену доказову силу, стає елементом правової визначеності, що зменшує неясність, двозначність у цивільних правовідносинах. Також, аналіз змісту та форми нотаріальної діяльності дозволяє стверджувати, що нотаріат є інститутом юрисдикційної діяльності особливого роду. Його юрисдикційна природа проявляється у повноваженнях встановлювати юридичні факти, застосовувати норми права, здійснювати правову кваліфікацію та чинити дії, що породжують юридичні наслідки. Водночас специфіка нотаріальної юрисдикції полягає в її безспірному, превентивному та охоронному характері⁵.

Питання правового статусу нотаріату в ЄС набуває особливої гостроти в умовах цифрової модернізації судових процедур та впровадження інноваційних форм електронної комунікації. Ухвалення Регламенту (ЄС) 2023/2844⁶ та Директиви (ЄС) 2023/2843⁷ закріпило засади цифровізації судової взаємодії у цивільних, господарських та кримінальних провадженнях, що де-факто залучає нотаріальні інституції до єдиного європейського простору електронного правосуддя. Зазначені акти передбачають можливість електронного обміну інформацією між національними реєстровими системами, судовими органами, нотаріусами та іншими уповноваженими суб'єктами. Ці норми стали закономірним розвитком положень Регламенту (ЄС) 2022/850⁸, яким

⁴ European Commission. 2023 Rule of Law Report. Country Chapter on the rule of law situation in Member States. Brussels, 2023. URL: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/policies/justice-and-fundamental-rights/upholding-rule-law/rule-law/annual-rule-law-cycle_en

⁵ Вдовічена Л. (2021) Функції нотаріальної юрисдикції: підходи до розуміння. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 7. С. 147-149. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-7/36>

⁶ Regulation (EU) 2023/2844 of the European Parliament and of the Council of 13 December 2023 on the digitalisation of judicial cooperation and access to justice in cross-border civil, commercial and criminal matters. Official Journal of the European Union. L 2023/2844. URL: <https://eurlex.europa.eu/eli/reg/2023/2844/oj/eng>

⁷ Directive (EU) 2023/2843 of the European Parliament and of the Council of 13 December 2023 amending Directive 2002/65/EC, Directives 2008/48/EC and 2014/17/EU and Directive (EU) 2015/2366 as regards digital operational resilience. Official Journal of the European Union. L 2023/2843. URL: <http://data.europa.eu/eli/dir/2023/2843/oj>

⁸ Regulation (EU) 2022/850 of the European Parliament and of the Council of 30 May 2022 on a computerised system for the cross-border electronic exchange of data in the area of judicial

запроваджено систему e-CODEX – автоматизований інструмент інформаційного обміну між органами юстиції країн-учасниць. Як наслідок, нотаріат поступово набуває статусу цифрового учасника судочинства, який забезпечує юридичну силу електронних документів, засвідчує електронні підписи та підтверджує їх відповідність критеріям справжності й цілісності.

Процес адаптації до *acquis* ЄС у сфері нотаріату включає не лише технічні аспекти взаємного визнання нотаріальних актів, а й сутнісні питання забезпечення правової визначеності та захисту прав споживачів нотаріальних послуг. Регламент ЄС № 2016/1191 про сприяння вільному обігу громадян шляхом спрощення вимог щодо подання певних публічних документів⁹ та Регламент № 650/2012 про юрисдикцію, застосовуване право, визнання і виконання рішень у справах про спадкування¹⁰ встановлюють рамки для транскордонного обігу нотаріальних документів, що актуалізує питання юрисдикційної природи нотаріальних актів в Україні.

Отже, розвиток нотаріату в контексті адаптації правової політики України до *acquis* ЄС передбачає не лише формальну гармонізацію законодавства, а й глибоку трансформацію змісту нотаріальної діяльності відповідно до європейських стандартів правової визначеності та безпеки. Включення нотаріату до єдиного цифрового та правового простору ЄС посилює його роль як гаранта стабільності цивільного обороту та захисту прав осіб в якості інституту юрисдикційної діяльності особливого характеру, що поєднує превентивну, контрольну та правозастосовну функції.

cooperation in civil and criminal matters (e-CODEX system). Official Journal of the European Union. L 150. 1.6.2022. URL: <http://data.europa.eu/eli/reg/2022/850/oj>

⁹ Regulation (EU) 2016/1191 of the European Parliament and of the Council of 6 July 2016. Official Journal of the European Union. L 200. 26.7.2016. P. 1–136. URL: <http://data.europa.eu/eli/reg/2016/1191/oj>

¹⁰ Regulation (EU) No 650/2012 of the European Parliament and of the Council of 4 July 2012. Official Journal of the European Union. L 201. 27.7.2012. P. 107-134. URL: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2012:201:0107:0134:EN:PDF>

ЄВРОПЕЙСЬКА ІНТЕГРАЦІЯ ЯК ДЕТЕРМІНАНТА РОЗВИТКУ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ

Олексій ВОЛОХОВ

*кандидат юридичних наук,
адвокат, партнер SLA Attorneys
м. Київ, Україна*

Україна, здобувши свою незалежність, розпочала модернізацію власної системи самоврядування та стикнулася зі складною суспільно-державною природою місцевого самоврядування, яке традиційно перебуває у напружених відносинах із державною владою. Започатковані реформи місцевого самоврядування здійснювалися несистемно, адже були результатом політичних компромісів. Попри це, місцеве самоврядування України стало правом територіальної громади самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції та законів України¹.

Євроінтеграційні прагнення України зумовили необхідність не лише адаптації системи місцевого самоврядування до європейських стандартів, а й одночасного забезпечення певного рівня функціонування самодостатньої системи місцевого самоврядування, здатної ефективно виконувати завдання, визначені правом Європейського Союзу для держав-членів.

Загалом місцеве самоврядування – це своєрідний міжнародний стандарт демократії та важливий об'єкт рецепції у муніципальному праві, зважений підхід до якого пов'язаний із процесами забезпечення стабільності конституційного ладу². Відповідно, реформування місцевого самоврядування потребує його чіткого нормативного закріплення та гарантування на рівні Конституції України.

Група науковців вважає, що для забезпечення організаційної, правової та фінансово-економічної самостійності територіальних громад необхідно, насамперед, внести зміни до Конституції України з метою наближення її положень до стандартів Європейської хартії місцевого

¹ Бутирін С. (2025). Еволюція місцевого самоврядування на українських землях в складі Австрійської (Австро-Угорської) та Російської імперій у XIX столітті (історико-правовий аспект) : *реферат дис. ... д-ра юрид. наук* : 12.00.01 / С. О. Бутирін; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2025. 45 с.

² Батанов О. (2025). Тенденції розвитку муніципального законодавства в Україні у контексті зарубіжного досвіду. *Децентралізація публічної влади в Україні: здобутки, проблеми та перспективи* : матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції (23 травня 2025 р., м. Львів). С. 16-27.

самоврядування. Зокрема, йдеться про закріплення принципів децентралізації, субсидіарності та автономії місцевого самоврядування. У цьому контексті розмежування владних повноважень між органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, запровадження ефективних механізмів контролю за їх діяльністю, а також розвиток інститутів громадянського суспільства мають стати пріоритетними напрямками правової реформи³.

Європейська інтеграція стала важливим імпульсом для такої реформи, яка передбачає політико-правові зміни у сфері місцевого самоврядування в Україні. Вона стимулює реалізацію реформи децентралізації, трансформує управлінські механізми, сприяє посиленню автономії територіальних громад та розширенню демократичної участі населення. Водночас європейська інтеграція виступає не лише як зовнішньополітичний пріоритет, а й як внутрішній чинник глибокої політико-правової трансформації держави. Розвиток місцевого самоврядування в Україні дедалі більше орієнтується на модель Європейського Союзу, яка передбачає функціонування спроможних територіальних громад, підзвітність органів влади, прозорість фінансових процесів та активне залучення громадян до прийняття управлінських рішень. Відповідно виникає об'єктивна потреба в оновленні Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, а також у розробленні нових програмних документів, спрямованих на підвищення ефективності законодавства у цій сфері⁴.

Такі програмні документи мають враховувати не лише загальні тенденції розвитку правової системи, а й специфіку права Європейського Союзу, імплементація норм якого значною мірою здійснюється саме на місцевому рівні. Це зумовлює підвищену відповідальність органів місцевого самоврядування за належне застосування *acquis* ЄС, що є особливо актуальним у таких чутливих сферах, як екологічне та конкурентне право, де регуляторні вимоги ЄС відзначаються високим ступенем деталізації та динамічністю.

У цьому контексті важливим є забезпечення інституційної спроможності місцевих органів влади, включаючи належний рівень правової експертизи, адміністративних ресурсів та доступу до

³ Колпаков В., Ковбас І., Крайній П. (2020). Європейські принципи місцевого самоврядування та проблеми їх законодавчого закріплення в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. Випуск 60. С. 113-118. DOI <https://doi.org/10.32782/2307-3322/2020.60.24>

⁴ Волохов О. (2025). Окремі напрями підвищення ефективності законодавства про місцеве самоврядування в Україні. *Децентралізація публічної влади в Україні: здобутки, проблеми та перспективи : матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції (23 травня 2025 р., м. Львів)*. С. 184-188.

актуальної інформації щодо європейських стандартів і практик. Водночас слід констатувати, що в Україні наразі відсутній єдиний централізований орган, який би системно забезпечував координацію діяльності органів місцевого самоврядування у сфері європейської інтеграції. Такий інституційний вакуум ускладнює узгодженість дій на різних рівнях публічного управління, знижує ефективність впровадження євроінтеграційних реформ та обмежує можливості оперативного реагування на практичні потреби громад. Зокрема, йдеться про необхідність методичної підтримки, роз'яснення складних правових положень, а також формування єдиних підходів до виконання зобов'язань, що випливають із Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. З огляду на викладене, доцільним видається створення або визначення уповноваженого координаційного центру, функціями якого було б забезпечення методичного супроводу, інформаційної підтримки та інституційної взаємодії між центральними органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування. Це сприятиме підвищенню якості імплементації права ЄС на місцевому рівні, зміцненню правової визначеності та забезпеченню сталого розвитку територіальних громад у контексті європейської інтеграції України.

У контексті європейської інтеграції слід також зазначити, що окремі політики ЄС є складними для імплементації та становлять суттєвий виклик для місцевих органів влади. Так, реалізація Європейського зеленого курсу⁵ (European Green Deal) потребує значних фінансових ресурсів – близько 520 мільярдів євро упродовж 2021–2030 років. За орієнтовними розрахунками, кожна держава-член має інвестувати в середньому близько 19 мільярдів євро щорічно. При цьому згідно з даними Європейського комітету регіонів, близько 80 % витрат у межах цієї політики здійснюється саме на місцевому рівні⁶.

Тобто євроінтеграційні процеси зумовлюють для органів місцевого самоврядування додаткові виклики, зокрема: зростання фінансових витрат, пов'язаних із забезпеченням відповідності європейським стандартам; ускладнення адміністративних процедур; підвищення вимог до якості публічного управління та необхідність удосконалення місцевих політик. Недотримання вимог права ЄС на місцевому рівні може призводити до застосування фінансових санкцій до держави-члена

⁵ Європейський зелений курс є дорожньою картою заходів, які перетворюють Євросоюз на ефективну, стійку та конкурентоспроможну економіку, визначають засоби перетворення Європи на перший у світі кліматично нейтральний континент до 2050 року, стимулюючи розвиток економіки, покращення здоров'я та якості життя людей, а також трансформують кліматичні та екологічні виклики на можливості у всіх сферах та політиках ЄС, гарантуючи справедливий та інклюзивний характер зеленого переходу.

⁶ Супрун М., Янг Д. (2025) Як євроінтеграція вплине на місцеве самоврядування в Україні. Портал «Децентралізація» URL: <https://decentralization.ua/news/19369>

ЄС, що змінює ставлення до питання координації між центральними та місцевими органами влади.

Окремої уваги потребує питання врахування позиції органів місцевого самоврядування у процесі гармонізації законодавства, що є важливою передумовою реалістичного виконання зобов'язань у межах вступу до ЄС. Низький рівень інституційної спроможності місцевого самоврядування щодо дотримання вимог права ЄС може призводити до накладення санкцій за рішеннями Суду справедливості ЄС. Показовим є досвід Румунії щодо виконання зобов'язань про закриття полігонів твердих побутових відходів. Відповідно до Угоди про приєднання Румунії до ЄС було узгоджено виняток для 101 полігону твердих побутових відходів, які необхідно було закрити протягом 10 років. Однак у 2018 році Суд справедливості ЄС застосував до Румунії фінансові санкції у розмірі 1,5 млн євро, а також штраф у розмірі 500 євро за кожен день прострочення щодо кожного незакритого полігону. На момент ухвалення рішення їх кількість становила 31.

Експерти ініціативи Cities4Cities (у межах програми уряду Швеції Polaris «Підтримка багаторівневого врядування в Україні») пропонують низку заходів для врахування інтересів місцевого самоврядування у процесі євроінтеграції. Серед них: підвищення рівня обізнаності посадових осіб щодо права ЄС; участь у навчальних програмах, що реалізуються національними та міжнародними інституціями; проведення аналізу впливу законодавства ЄС на місцевий рівень з урахуванням адміністративно-територіального устрою; залучення до процесів програмування та моніторингу використання фондів ЄС; створення мережі фахівців у муніципалітетах, відповідальних за євроінтеграційні напрями; а також участь представників місцевого самоврядування у переговорах з ЄС⁷.

Отже, сучасний етап розвитку України характеризується необхідністю подальшого поглиблення адміністративної реформи, передусім у сфері місцевого самоврядування. Європейська інтеграція виступає не лише стратегічним орієнтиром, а й об'єктивним чинником, що вимагає системного вдосконалення законодавчого регулювання та підвищення його ефективності у різних сферах. Забезпечення відповідності місцевого самоврядування європейським стандартам є ключовою умовою успішної імплементації євроінтеграційної політики та формування спроможної, автономної й ефективної системи публічної влади на місцевому рівні.

⁷ Супрун М., Янг Д. (2025) Як євроінтеграція вплине на місцеве самоврядування в Україні. Портал «Децентралізація» URL: <https://decentralization.ua/news/19369>

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПРАВОВІДНОСИН В ЕПОХУ ЦИФРОВІЗАЦІЇ В АСПЕКТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ ДО ЄС

Вадим ГАРАЩЕНКО

*аспірант відділу теорії держави і права,
напрям підготовки 081 Право,
Інститут держави і права ім. В.М. Корецького
м. Київ, Україна
<https://orcid.org/0009-0004-8389-0869>*

Цифровізація сучасного суспільства впливає не лише на сферу комунікації, публічного управління та економічних відносин, а й на право як універсальний соціальний регулятор. У цих умовах змінюються не тільки форми реалізації правових норм, а й засади правового регулювання, що позначається на структурі правовідносин, способах юридичної ідентифікації особи, формах волевиявлення, характері юридичних фактів і співвідношенні приватноправових та публічно-правових начал у цифровому середовищі.

У цьому контексті адаптація правової системи України до права Європейського Союзу має розглядатися не як формальне запозичення окремих нормативних рішень, а як теоретико-методологічний процес переосмислення засад правового регулювання в умовах цифровізації. Сучасне право Європейського Союзу у цій сфері формує не лише нові підходи до регулювання даних, цифрових платформ і штучного інтелекту, а й нову парадигму правового регулювання, засновану на пріоритеті фундаментальних прав людини, функціональному підході до цифрових посередників, ризик-орієнтованості та вимозі правової визначеності. Відповідні засади закріплено, зокрема, у Загальному регламенті про захист даних (GDPR), а також в актах Європейського Союзу, що регулюють цифрові послуги та використання штучного інтелекту¹.

Особливої актуальності ця проблематика набуває для України в умовах євроінтеграції. За оцінкою Європейської Комісії, у межах розділу 10 «Цифрова трансформація та медіа» Україна демонструє рівень підготовки, проміжний між помірним і добрим. Водночас Комісія

¹ European Parliament and Council of the European Union. (2016). Regulation (EU) 2016/679 of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation). Official Journal of the European Union. <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2016/679/oj/eng>

наголошує на необхідності подальшого зближення національної правової системи з правом Європейського Союзу у сфері цифрових послуг, забезпечення взаємосумісності інформаційних систем, електронної ідентифікації та захисту персональних даних відповідно до вимог Загального регламенту про захист даних (GDPR)².

У цьому контексті теоретико-методологічного осмислення потребують як трансформація правовідносин в епоху цифровізації, так і основні напрями адаптації правової системи України до права Європейського Союзу як загальнотеоретичної проблеми.

У межах загальної теорії права цифровізацію доцільно розглядати як комплексний соціально-правовий феномен, що впливає на всі елементи механізму правового регулювання. Її дія не зводиться до сфери застосування інформаційних технологій, а виявляється у зміні способів виникнення, реалізації, охорони та захисту прав і обов'язків. Саме тому цифровізація має розглядатися не як зовнішній щодо права технічний процес, а як внутрішній чинник трансформації правової системи.

Найбільш виразно вплив цифровізації простежується через трансформацію правовідносин як однієї з базових категорій теорії права. У класичному розумінні правовідносини є врегульованими нормами права суспільними відносинами, учасники яких пов'язані взаємними суб'єктивними правами та юридичними обов'язками. Проте в умовах цифровізації ця конструкція істотно ускладнюється. Насамперед змінюється суб'єктний склад правовідносин. Поряд із фізичними та юридичними особами дедалі більшого значення набувають цифрові платформи, оператори інформаційних систем, постачальники електронних послуг, адміністратори реєстрів і провайдери електронної ідентифікації, які, навіть не будучи самостійними суб'єктами права у традиційному розумінні, фактично впливають на межі реалізації прав інших осіб.

Водночас трансформується і об'єкт правовідносин, яким усе частіше виступають дані, цифровий контент, електронні записи, цифрова ідентичність, результати автоматизованої обробки інформації та інші нематеріальні об'єкти, що мають динамічний і нерідко транскордонний характер. Не менш істотних змін зазнає і природа юридичних фактів, оскільки підставами виникнення, зміни чи припинення правовідносин дедалі частіше стають електронні повідомлення, цифрові транзакції, дії в інформаційних системах, записи в електронних реєстрах, алгоритмічні рішення та цифрові сліди.

² European Commission. (2024). Commission staff working document: Ukraine 2024 report. Accompanying the document Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions: 2024 Communication on EU enlargement policy (SWD(2024) 699 final). EUR-Lex. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:52024SC0699>.

Отже, цифровізація зумовлює не лише оновлення окремих правових інститутів, а й глибшу модифікацію самої конструкції правовідносин, що потребує її осмислення в межах теорії держави і права.

У контексті євроінтеграції право Європейського Союзу у сфері цифровізації постає для України не лише як нормативний орієнтир у процесі правового зближення, а й як методологічне підґрунтя оновлення національної правової системи. Його особливість полягає в тому, що воно формує нову модель правового регулювання, засновану на поєднанні захисту фундаментальних прав, функціонального підходу до оцінки ролі учасників цифрових правовідносин, ризик-орієнтованості та сприйняття цифрового середовища як простору довіри й підвищеної юридичної відповідальності.

Так, Загальний регламент про захист даних (*General Data Protection Regulation, GDPR*) закріплює підхід, за яким захист персональних даних розглядається не як суто технічна вимога до інформаційного обігу, а як форма реалізації фундаментальних прав особи. Це має принципове значення для загальної теорії права, оскільки зміщує центр правового регулювання від інтересів суб'єктів, які здійснюють обробку даних, до правового статусу особи як носія інформаційної автономії, гідності та правомірних очікувань у цифровому середовищі³.

Своєю чергою, Акт про цифрові послуги (*Digital Services Act, DSA*) засвідчує відхід від уявлення про цифрову платформу як нейтрального технічного посередника, натомість розглядаючи її як суб'єкта, діяльність якого безпосередньо впливає на реалізацію прав, доступ до інформації, формування публічної комунікації та забезпечення прав користувачів. Ще виразніше ці підходи простежуються у регулюванні штучного інтелекту, де право Європейського Союзу ґрунтується на ризик-орієнтованій моделі оцінки цифрових систем, за якою визначальним є не лише їх технічний характер, а насамперед рівень потенційного впливу на особу, суспільство і правопорядок. У сукупності це формує методологічне підґрунтя адаптації правової системи України, орієнтоване на людиноцентризм, пріоритет фундаментальних прав, пропорційність, підзвітність цифрових посередників, безпековий вимір цифрового середовища та функціональне розуміння суб'єктів і об'єктів цифрових правовідносин⁴.

³ European Parliament and Council of the European Union. (2016). Regulation (EU) 2016/679 of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation). Official Journal of the European Union. <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2016/679/oj/eng>

⁴ European Parliament and Council of the European Union. (2022). Regulation (EU) 2022/2065 of 19 October 2022 on a Single Market for Digital Services and amending Directive 2000/31/EC (Digital Services Act). Official Journal of the European Union. <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2022/2065/oj/eng>

Отже, право Європейського Союзу у сфері цифровізації відображає перехід від формального підходу до цифрового посередництва до функціонального аналізу ролі відповідних суб'єктів у цифровому середовищі. Найбільш виразно це простежується у регулюванні штучного інтелекту, побудованому на поетапній та ризик-орієнтованій моделі, за якої визначальним є не лише технічний характер цифрової системи, а передусім рівень її потенційного впливу на права особи, суспільні інтереси та правопорядок.

У теоретико-правовому аспекті це свідчить про перехід від предметного до функціонально-ризикового способу юридичної кваліфікації. У сукупності такі підходи формують методологічне підґрунтя адаптації правової системи України, орієнтоване на людиноцентризм, пріоритет фундаментальних прав, пропорційність, підзвітність цифрових посередників, безпековий вимір цифрового середовища та функціональне розуміння суб'єктів і об'єктів цифрових праввідносин⁵.

Важливим джерелом конкретизації зазначених методологічних засад є практика Суду Європейського Союзу, яка засвідчує зміну підходів до юридичної кваліфікації відносин у цифровому середовищі. Так, у справі *Google Spain* (C-131/12) Суд Європейського Союзу визнав оператора пошукової системи самостійним суб'єктом обробки персональних даних у частині їх індексації, систематизації та забезпечення доступу до них. Тим самим Суд відмовився від сприйняття пошукової системи як суто технічно нейтрального посередника і фактично закрив підґрунтя для формування права бути забутим як окремої гарантії захисту приватного життя і персональних даних. Унаслідок цього юридичного значення набуває не лише первинне розміщення інформації, а й її подальше впорядкування та відображення у результатах пошуку за ім'ям особи⁶.

Не менш показовою є справа *Schrems II* (C-311/18), у якій Суд Європейського Союзу виходив із того, що транскордонний характер цифрових сервісів не усуває обов'язку забезпечення належних правових гарантій під час передачі персональних даних до третіх країн. У теоретико-правовому аспекті це свідчить про зміну класичного територіального розуміння юрисдикції та зростання значення

⁵ European Parliament and Council of the European Union. (2024). Regulation (EU) 2024/1689 of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence and amending Regulations (EC) No 300/2008, (EU) No 167/2013, (EU) No 168/2013, (EU) 2018/858, (EU) 2018/1139 and (EU) 2019/2144 and Directives 2014/90/EU, (EU) 2016/797 and (EU) 2020/1828 (Artificial Intelligence Act). Official Journal of the European Union. <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj/eng>

⁶ Court of Justice of the European Union. (2014, May 13). *Google Spain SL and Google Inc. v Agencia Española de Protección de Datos (AEPD) and Mario Costeja González* (Case C-131/12). EUR-Lex. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:62012CJ0131>

наднаціональних стандартів захисту прав особи в цифровому середовищі⁷.

Свою чергою, у справі *Uber Spain* (C-434/15) Суд Європейського Союзу виходив із того, що для юридичної кваліфікації цифрових правовідносин вирішальне значення має не сама наявність цифрової платформи, а її фактична роль у наданні відповідної послуги. Такий підхід підтверджує, що у цифровому середовищі правова природа відносин визначається не зовнішньою технологічною формою, а реальним змістом діяльності суб'єкта та ступенем його впливу на інших учасників правовідносин⁸.

У зв'язку з цим адаптацію правової системи України до права Європейського Союзу у сфері цифровізації доцільно розглядати як багаторівневий процес. На понятійно-теоретичному рівні він охоплює оновлення базових категорій загальної теорії права, зокрема таких, як правовідносини, юридичний факт, суб'єкт права, об'єкт правовідносин, форма волевиявлення, правовий статус цифрового посередника та межі дискреції алгоритмічних систем. На засадничому рівні визначального значення набуває сприйняття принципів пропорційності, правової визначеності, людиноцентризму, недискримінації, підзвітності та належного балансу між інноваційним розвитком і захистом прав людини. На інституційно-практичному рівні така адаптація передбачає трансформацію підходів до тлумачення права, доказування, адміністративного нагляду, цифрового судочинства та юридичної відповідальності у цифровому середовищі.

Судова практика України також підтверджує, що цифровізація змінює не лише предмет правового регулювання, а й саму логіку юридичного мислення. Найбільш виразно це простежується у сфері доказування, де електронне листування, повідомлення в месенджерах, скріншоти, дані з інформаційних систем та інші цифрові відомості дедалі частіше визнаються судами належними й допустимими доказами за умови перевірки їх автентичності, цілісності та зв'язку з конкретним суб'єктом. Аналогічні тенденції виявляються і у сфері електронної форми правочинів, де юридичне значення все більшою мірою пов'язується не з матеріальним носієм, а з перевірюваним цифровим способом фіксації волевиявлення. Це дає підстави стверджувати, що

⁷ Court of Justice of the European Union, Grand Chamber. (2020, July 16). Data Protection Commissioner v Facebook Ireland Limited and Maximillian Schrems (Case C-311/18). EUR-Lex. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:62018CJ0311>

⁸ Court of Justice of the European Union, Grand Chamber. (2017, December 20). Asociación Profesional Elite Taxi v Uber Systems Spain, SL. Request for a preliminary ruling from the Juzgado Mercantil de Barcelona (Case C-434/15). EUR-Lex. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:62015CJ0434>

цифровізація трансформує не лише окремі правові інститути, а й базові елементи механізму правового регулювання⁹.

Отже, право Європейського Союзу у сфері цифровізації постає для України не лише як нормативний орієнтир, а й як методологічне підґрунтя переосмислення сучасного правопорядку. Його вплив виявляється у зміні підходів до розуміння правовідносин, суб'єктного складу цифрової взаємодії, правового режиму даних, юридичної природи цифрових рішень і способів захисту прав особи у цифровому середовищі. Саме тому адаптація правової системи України до права Європейського Союзу в цій сфері має розглядатися не як фрагментарне наближення окремих норм, а як цілісний теоретико-методологічний процес європеїзації права в умовах цифрової трансформації суспільства.

⁹ Верховний Суд. (2026, 12 березня). Електронні докази в господарському процесі: практика Верховного Суду [Презентація]. https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/prezent2026/Elektronni_dokazy.pdf

ПРИНЦИП СПРАВЕДЛИВОСТІ У ЄВРЕЙСЬКОМУ ПРАВІ ТА ЇХ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ СУЧАСНОГО РОЗУМІННЯ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА У КОНТЕКСТІ АДАПТАЦІЇ ДО ACQUIS ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Мар'яна ГАРТМАН

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна*

Сучасне розуміння верховенства права формується у межах європейського правового простору, зокрема у практиці країн-членів Ради Європи та Європейського Союзу. В умовах європейської інтеграції України особливого значення набуває не лише формальна адаптація законодавства до права Європейського Союзу, а й засвоєння ціннісних засад права, зокрема принципу справедливості як складової верховенства права. Дослідження принципу справедливості у єврейському праві дозволяє глибше зрозуміти аксіологічну основу сучасної концепції верховенства права.

Теоретичну основу дослідження становлять як класичні джерела єврейського права, зокрема Тора й Талмуд, так і сучасні доктринальні підходи до розуміння верховенства права.

У межах єврейського права принцип справедливості має фундаментальне значення та закріплений не лише як нормативна вимога, а й ціннісна основа правопорядку. Принцип справедливості (цедек), який закріплений у Торі (Deuteronomy 16:20) в оригіналі має подвійне повторення¹, що по суті підкреслює її абсолютний характер та необхідність дотримання. Крім цього, важливим елементом принципу справедливості є вимога неупередженого суду: «не будьте упереджені у суді... не беріть хабара» (Exodus 23:8), що закріплює заборону свавілля та корупції у правозастосуванні².

Межуючи з принципом справедливості, варто вказати й на закріплений у Торі та рабинічній традиції принцип милосердя (рахамім), що передбачає необхідність поєднання правової оцінки з урахуванням

¹ The Holy Bible: New Revised Standard Version. (1989). National Council of Churches. URL: <https://www.biblegateway.com/versions/New-Revised-Standard-Version-NRSV-Bible/>

² Там само.

людської гідності, співчуття та моральних обставин («милосердя, співчуття та емпатія...балансують між справедливістю»)³.

Підтверджуючи вказані положення, Талмудична традиція також відображає ідею «балансу справедливості та милосердя, що визначає боротьбу»⁴. Крім того, варто зацентувати на понятті «цдака», що означає «обов'язок чинити те, що правильно та справедливо»⁵, іншими словами, принцип «цдака» (праведності) передбачає активну реалізацію справедливості у поведінці суб'єктів права та розглядається як обов'язок, а не добровільна дія. Ці положення Талмуду відображають ідею пріоритету справедливого рішення над формальним дотриманням норми, що свідчить про інтеграцію морального та правового підґрунтя.

Подібні підходи знаходять своє теоретичне обґрунтування у сучасній правовій доктрині. Зокрема, Лон Л. Фуллер пропонує концепцію «внутрішньої моралі права», відповідно до якої ефективність правової системи залежить від відповідності норм базовим принципам справедливості. Вчений зазначає, що право є спробою підпорядкувати поведінку людей системі правил, що передбачає наявність внутрішніх моральних вимог до його функціонування⁶. Водночас порушення базових вимог законності призводить до неспроможності правової системи як такої⁷.

У свою чергу, Рональд Дворкін розглядає право як цілісну систему принципів, у якій справедливість і права людини відіграють визначальну роль у процесі тлумачення і застосування норм. Зокрема, вчений зазначає, що норма може бути обов'язковою або внаслідок її прийняття як стандарту поведінки, або через її чинність, зумовлену відповідністю процедурним вимогам⁸. Таким чином, право не зводиться до формального набору правил, а передбачає їх визнання та обґрунтування, що дає можливість розглядати його як систему принципів.

У європейському правовому просторі зазначені ідеї отримали інституційне закріплення, зокрема у підходах Венеційської комісії, яка у своїй Доповіді від 2011 року визначає справедливість, заборону свавілля та доступ до правосуддя як складові принципу верховенства права⁹.

³ Jewish Federation of San Antonio. (n.d.). *Justice and mercy*. Retrieved March 29, 2026. URL: <https://jewishsa.org/justice-and-mercy/>

⁴ Там само.

⁵ Encyclopaedia Britannica. (n.d.). Tzedakah. Retrieved March 29, 2026. URL: <https://www.britannica.com/topic/tzedakah>

⁶ Fuller, L. L. (1999). *Мораль права* (Н. Комарова, пер. з англ.). Київ: Сфера. С. 94

⁷ Там само. С. 37-38.

⁸ Dworkin, R. *Taking Rights Seriously*. Harvard University Press, 1977. URL: <https://idv.sinica.edu.tw/philaw/Philosophy%20of%20Law%20NTHU2014/Week%2012%20-%20Dworkin%2C%20Taking%20Rights%20Seriously%2C%20Ch2.pdf> С. 20-21

⁹ Венеційська комісія. Доповідь про правовладдя (CDL-AD(2011)003rev). Рада Європи, 2011. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2011\)003rev-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2011)003rev-ukr)

Вказані елементи становлять також основу верховенства права як фундаментального принципу права Європейського Союзу.

У цьому контексті спробуємо виокремити деякі акценти:

- перехід від моралі до стандартів: у європейському просторі справедливість перестає бути виключно етичною категорією, а набуває нормативного змісту;

- матеріальне розуміння верховенства права: верховенство права розглядається не лише як формальна вимога, а поєднання процедурних і матеріальних елементів;

- зв'язок з *acquis* Європейського Союзу: вказані елементи становлять також основу верховенства права як фундаментального принципу права Європейського Союзу.

Отже, звернення до єврейського права, а також до концепцій Л. Фуллера і Р. Дворкіна дає підстави стверджувати, що справедливість у праві не є зовнішнім моральним доповненням до норми, а є одним із засадничих чинників її легітимності та змісту. Саме у такому значенні вона втілюється в європейському правовому просторі як складова принципу верховенства права.

У цьому контексті принцип справедливості, сформульований у єврейському праві, може розглядатися як ранній прояв ціннісного підходу до права і, очевидно, співвідноситься з сучасною концепцією верховенства права.

Висновки. Таким чином, принцип справедливості, притаманний єврейському праву, відображає глибинну єдність моральних і правових засад, що набуває особливого значення в умовах адаптації правопорядку України до *acquis* Європейського Союзу. У цьому контексті ефективність імплементації європейських стандартів залежить не лише від формального запозичення норм, а й від утвердження ціннісного підґрунтя права, головним елементом якого є справедливість.

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ДОГОВОРИ В МЕХАНІЗМІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Андрій ГОЛОВАЧ

*кандидат історичних наук,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна*

Право є важливим засобом регулювання взаємовідносин індивідів, соціальних груп, всього суспільства в цілому. В ньому закріплюються права та свободи особистості, воно само виступає як соціальна цінність. Основне призначення права – організувати відносини громадян, їх поведінку, враховуючи їх індивідуальні потреби, спрямувати дії членів суспільства в русло суспільних інтересів. Все це досягається за рахунок збільшення ефективності дії вже існуючих норм права. Дана задача й обумовлює необхідність вивчення механізму правового регулювання. Необхідно проводити постійну роботу по вдосконаленню правової надбудови суспільства з врахуванням основних тенденцій розвитку держави.

Правове регулювання виступає в якості частини системи соціального регулювання суспільних відносин. В системі управління суспільством йому належить важливе місце, так як воно являє собою один з важливих організаційних факторів, спрямованого на забезпечення ефективності практичної діяльності людей. Соціальний результат регулювання – це головним чином, ефект в економічній, політичній та духовній сферах. Він може виражатися в закріпленні певних відносин, їх розвитку, ліквідації небажаних явищ.

Механізм правового регулювання являє собою складну та цілісну систему нормативно-правового способу впливу на суспільні відносини. Категорія «механізм правового регулювання» вироблена в теорії права для відображення моменту руху, функціонування правової форми. Проте, одні дослідники включають всі види впливу права на свідомість та поведінку людей, інші виводять за його межі ідеологію, виховання. Перші під правовим регулюванням розуміють правовий вплив, тобто сукупність різних видів та форм впливу права на суспільні відносини, на поведінку та свідомість людей. Проте, на нашу думку, що правове регулювання – це вплив права на суспільні відносини за допомогою системи спеціальних юридичних засобів, так як не кожна правова категорія безпосередньо регулює суспільні відносини, але можна з впевненістю сказати, що кожна з них не може не здійснювати на них

загального впливу. Механізм правового регулювання виражає дійову сторону процесу переходу нормативності права у впорядкованість суспільних відносин.

Правове регулювання включає в себе наступні стадії: видання норми права та її загальний вплив; виникнення суб'єктивних прав та суб'єктивних юридичних обов'язків; реалізація суб'єктивних прав та суб'єктивних юридичних обов'язків, втілення їх в конкретну, фактичну поведінку учасників суспільних відносин; застосування права. У відповідності з перерахованими стадіями правового регулювання можна виділити чотири основні елементи його механізму: норма права, правовідносини, акти реалізації прав та обов'язків, акти застосування права.

Норма права являє собою вихідну юридичну базу для правового регулювання, так як в ній закладена модель необхідної поведінки, яка сформульована в її диспозиції. Від виду норми права залежить характер поведінки суб'єктів. Норма права виконує основну свою соціальну функцію – регулювання суспільних відносин шляхом встановлення суб'єктивних прав та покладення юридичних обов'язків, гарантованих державою. Правова норма закріплює певний варіант поведінки, являє собою припис більш менш загального характеру, спрямована на персонально невизначене коло осіб.

Якщо до видання правової норми люди можуть в залежності від різних обставин вчиняти варіанти поведінки, то з її появою, в якій би словесній формі вона не виражалась у тексті закону чи іншого нормативного акту або нормативного договору, можливість вибору отримує правове закріплення. Суб'єкту дозволяється, надається право діяти таким-то чином, і якщо він вибере саме цей спосіб, що отримав правове закріплення, йому буде забезпечена державна підтримка.

Основний тягар в механізмі правового регулювання з точки зору динаміки несуть певні правовідносини. Під правовідносинами розуміється виникаючий на підставі норм права індивідуалізований суспільний зв'язок між особами, який характеризуються наявністю суб'єктивних юридичних прав та обов'язків і підтримується (гарантується) примусовою силою держави. Дякуючи правовідносинам між суб'єктами встановлюється стійкий правовий зв'язок, конкретизується склад сторін, обсяг їх суб'єктивних прав та обов'язків.

Механізм правового регулювання приходить в рух через правовідносини, за допомогою яких відбувається реалізація правових норм. Загальні права та обов'язки суб'єктів, які існують на стадії доправовідносин, конкретизуються в суб'єктивному праві та юридичних обов'язків учасників правовідносин. Зв'язок між ними носить індивідуалізований, визначений характер. При чому як тільки, ті чи інші суб'єкти стають учасниками правовідносин, їх зв'язок з державою конкретизується через права та обов'язки.

Правовідносини є зовнішньою формою втілення вимог правової норми та поведінки людей. Внутрішня форма виражається в безпосередньому здійсненні прав та обов'язків суб'єктами правовідносин. Реалізація права (або правових норм) є перетворення, втілення правових норм в фактичній діяльності організацій, органів, посадових осіб, громадян.

Акти реалізації як в безпосередніх, так і опосередкованих формах займають особливе місце в механізмі правового регулювання, оскільки являють собою кінцеву мету правового впливу. Під безпосередніми формами розуміється дотримання, виконання, використання правових норм. Кожна з них як юридичний термін виражає своєрідну форму правової діяльності, має свій особливий сенс, про те говорити окремо про це, на нашу думку, не потрібно, так як вищезазначеної інформації буде достатньо для визначення ролі та місця нормативного договору в механізмі правового регулювання.

В деяких випадках держава за допомогою права бере під свій контроль виникнення, зміну або припинення яких-небудь відносин: вони виникають внаслідок особливого виду юридичних фактів – законних та обґрунтованих актів застосування правових норм. Правозастосовча діяльність необхідна у всіх випадках, коли для виникнення конкретних правовідносин заради їх нормального руху необхідно акт державного органу, посадової особи, уповноваженої законом громадської організації (наприклад, наказ про зарахування в університет).

Кожний основний, вузловий елемент механізму правового регулювання разом з наближеними до нього елементами являє собою свого роду підсистему, в рамках якої правові явища функціонують в єдності та взаємодії. Через підсистеми в механізм правового регулювання втягуються й такі правові явища, які знаходяться за межами правового регулювання, зокрема юридичний інструментарій, який опосередковує правотворчість. Тому при такому підході поняття механізм правового регулювання стає ще більш теоретично значимим, що дає інструментальний зріз всієї правової дійсності.

На стадії формування й загальної дії юридичних норм цілісну підсистему утворюють разом з нормами джерела права; на стадії виникнення прав та обов'язків разом з правовідносинами – юридичні факти, правособ'єктність; на стадії реалізації прав та обов'язків разом з актами реалізації – забезпечувальні правозастосовчі акти. Існування підсистем в структурі механізму правового регулювання дасть можливість з надзвичайною точністю розподілити всі засоби правового впливу по нішам цілісної системи.

Нормативно-правовий договір займає особливе, самостійне місце в механізмі правового регулювання. Як джерело юридичних явищ, нормативний договір виступає в якості інструмента конституювання та форми, яка забезпечує введення, зміну цих явищ. З даної точки зору нормативний акт являє собою засіб впливу на змістовні елементи

механізму правового регулювання, надання їм необхідних юридичних властивостей. Нормативний договір відіграє роль інструмента формування юридичних норм, забезпечує їх юридичною силою. Так, за допомогою даних договорів утворюються та вводяться в механізм правового регулювання нові норми, змінюються або замінюються застарілі. Як форма існування юридичних норм, нормативний договір являє собою спосіб фіксування їх життя, є місцем їх перебування¹. Саме за його допомогою розкривається для учасників суспільних відносин зміст юридичних норм.

В специфіці нормативного договору проявляються його функції. Суттєвою функцією нормативно-правового договору є те, що він повинен забезпечити повне та точне вираження волі сторін. Ефективність правового регулювання буде в багатьох випадках залежати від того, наскільки повно й точно виражена воля суб'єктів права. Інша специфічна функція полягає в тому, що вони є одною з необхідних умов правового регулювання – причини появи договірної способу регулювання суспільних відносин вище вже обговорювалася. З цього випливає необхідність значення повного, швидкого та широкого опублікування нормативного договору. Ще одною суттєвою функцією нормативних договорів є те, що вони пов'язані з виховним впливом права на свідомість людей. Договір виступає одним із засобів та джерелом правової пропаганди та правового виховання. Отже, як бачимо, нормативно-правовий договір має важливе значення не тільки на початковій стадії механізму правового регулювання, формуючи правові норми, але через свої специфічні функції здійснює й вплив на подальший процес правового регулювання суспільних відносин.

Мета в механізмі правового регулювання завжди одна: впорядкувати певним чином суспільні відносини, сприяти їх розвитку, так як безпосереднім результатом правового регулювання є правомірна поведінка громадян. Але правопорядок не являється кінцевою метою, заради якого створюється саме право й діє весь механізм правового регулювання. Завдання законодавця набагато ширше. Вона полягає в тому, щоби за допомогою права змінити, розвинути, закріпити суспільні відносини, тобто встановити порядок, який відповідає інтересам певної соціальної групи або всьому народу.

Правильне визначення не тільки предмету правового регулювання, але й способів нормативного впливу на суспільні відносини приведе до ефективної діяльності механізму правового регулювання. Виважене поширення договірної способу встановлення загальнообов'язкових правил поведінки або навпаки виключення з певної сфери нормативних договорів приведе до того, що суб'єкти правовідносин зможуть набагато краще реалізувати свої права та виконати покладені на них обов'язки.

¹ Головач А.І. (2022). Нормативні договори у сфері приватного права. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. Випуск 74: частина 1. С. 15.

ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ ГАРМОНІЗАЦІЇ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ІЗ ПРАВОМ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Яна ГОРГОШ

*студентка юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна*

Зараз Україна перебуває на етапі європейської інтеграції, це є центральним елементом її політики. Це включає поступове входження України до європейської політичної, економічної та правової сфери. Гармонізація українського законодавства з правом та стандартом Європейського Союзу є головною частиною цього процесу.^[1] Метою є узгодження українських правових норм з чинними в державах-членах ЄС, тим самим забезпечуючи спільні правила в різних сферах суспільного життя.

Гармонізація законодавства набула важливого значення під час підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС у 2014 році. Згідно з цією угодою, Україна зобов'язалася поступово узгоджувати своє законодавство з правом ЄС. Це включає широкомасштабні реформи в різних правових сферах, включаючи економічне регулювання, конкурентне право, енергетику, захист довкілля та права людини.^[2]

Набуття Україною статусу кандидата на вступ до Європейського Союзу відкриває шлях до стратегічного пріоритету гармонізації її національного законодавства. На цьому етапі країна повинна активізувати свої інтеграційні зусилля для фундаментального наближення внутрішнього правового поля до стандартів, визначених в європейських директивах. Тому гармонізація законодавства є не лише ефективним інструментом конструктивної співпраці, ще й являє собою основну передумову для остаточного повного вступу.^[3] Гармонізація, по суті, означає узгодження національних правових норм з нормами іншої правової системи для гарантування їхньої функціональної сумісності.

¹ Акіменко, Ю. О., & Харитонов, Р. Ф. (2023). Гармонізація правової системи України до права ЄС : навч.-метод. посібник. Одеса : Фенікс. <https://doi.org/10.32837/11300.27081>

² Гармонізація законодавства України як умова членства в ЄС: прогрес і перспективи – Юридична Газета. (б. д.). Юридична газета – онлайн версія. <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/garmonizaciya-zakonodavstva-ukrayini-yak-umova-chlenstva-v-es-progres-i-perspektivi.html>

³ Акіменко, Ю. О., & Харитонов, Р. Ф. (2023). Гармонізація правової системи України до права ЄС : навч.-метод. посібник. Одеса : Фенікс. <https://doi.org/10.32837/11300.27081>

Для України цей процес передбачає поступове досягнення відповідності національного законодавства актам *acquis communautaire*. – комплексної системи правових принципів, що включає установчі договори, регламенти, директиви та рішення, включаючи практику Суду Європейського Союзу. З огляду на те, що правова система ЄС являє собою унікальне поєднання міжнародних та наднаціональних норм, її впровадження вимагає системного підходу.^[4]

Важливість цієї адаптації для розвитку країни неможливо переоцінити. По-перше, вона підтримує модернізацію національних судових систем та зміцнює їхній інституційний потенціал. По-друге, узгодження з європейськими стандартами створює основу для сталого економічного зростання, заохочує іноземні інвестиції та поглиблює міжнародне партнерство.^[5] Зрештою, гармонізація значно зміцнює механізми захисту основоположних прав і свобод, оскільки правовий простір Європейського Союзу ґрунтується на непорушних цінностях демократії та верховенства права.

Угода про асоціацію, укладена у 2014 році, формує основу для нормативно-правової співпраці між Україною та ЄС. Цей концептуальний акт не лише визначає ключові напрямки політичного діалогу та економічного партнерства, а й окреслює чіткий план поступового наближення України до цілісного європейського ринку. Центральним елементом угоди є створення всеохоплюючого режиму вільної торгівлі, який підтримує активізацію двосторонніх економічних відносин.^[5] Документ також окреслює процес систематичного наближення українського законодавства до стандартів ЄС в різних галузях. Особливий акцент робиться на зобов'язанні України систематично транспонувати положення регламентів та директив ЄС у національне законодавство.^[6] Це означає, що Україна повинна не лише приймати нові нормативно-правові акти, а й забезпечувати їх ефективне застосування на практиці.^[7] Крім того, правову основу співпраці становлять численні програми та ініціативи Європейського Союзу,

⁴ Гармонізація законодавства України із правом ЄС: досвід країн ЄС. (б. д.). DSpace Repository :: Репозитарій :: Головна. <https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/14945>

⁵ Гармонізація законодавства України як умова членства в ЄС: прогрес і перспективи – Юридична Газета. (б. д.). Юридична газета – онлайн версія. <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/garmonizaciya-zakonodavstva-ukrayini-yak-umova-chlenstva-v-es-progres-i-perspektivi.html>

⁶ Гармонізація законодавства України як умова членства в ЄС: прогрес і перспективи – Юридична Газета. (б. д.). Юридична газета – онлайн версія. <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/garmonizaciya-zakonodavstva-ukrayini-yak-umova-chlenstva-v-es-progres-i-perspektivi.html>

⁷ Адаптація законодавства України до законодавства Європейського Союзу: проблеми реалізації. (б. д.). DSpace Repository :: Репозитарій :: Головна. <https://dspace.nlu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/7b5b65ab-e399-4b4a-a105-00a55db4042b/content>

спрямовані на підтримку реформ в Україні. Вони передбачають фінансову, технічну та експертну допомогу у процесі адаптації законодавства та модернізації державних інституцій.

Нинішній етап європейської інтеграції дає можливість визначити низку стратегічних векторів, за якими відбувається узгодження національного правового поля з нормативним підґрунтям ЄС. Трансформація економічного та торговельного сектору відіграє центральну роль у цьому процесі. Вона включає впровадження європейських стандартів у сфері конкурентного права, механізмів державної підтримки, прав споживачів та загальних принципів ринку. Така адаптація нормативних актів не лише закладає фундамент для прозорості та чесної конкуренції в підприємницькому середовищі, а й стає каталізатором для повноцінного входження України до спільного економічного простору Європи.^[6] Іншим важливим напрямом є гармонізація законодавства у сфері енергетики. Україна поступово адаптує своє законодавство до норм енергетичного права Європейського Союзу, що сприяє розвитку конкурентного енергетичного ринку, підвищенню енергетичної безпеки та ефективнішому використанню енергетичних ресурсів.^[8]

Екологічний аспект відіграє центральну роль у процесі правової реформи. Прийняття високих стандартів охорони довкілля Європейського Союзу підтримує створення ефективних механізмів раціонального управління природними ресурсами та зміцнення системи екологічної безпеки України. Водночас, модернізація судової системи та захист прав людини залишаються фундаментальними рушійними силами цієї інтеграції. Це вимагає не лише реформування судової системи та зміцнення інституційної автономії суддів, а й створення ефективних гарантій реалізації основоположних свобод і прав громадян, які є основою верховенства права.^[9]

Попри істотну результативність заходів із синхронізації законодавства України з європейською базою, цей процес супроводжується певними труднощами. Однією з основних проблем є складність та масштабність адаптації законодавства, оскільки право ЄС охоплює значну кількість нормативно-правових актів.^[10]

Ще актуальним викликом залишається забезпечення ефективного застосування прийнятих законів на практиці. Прийняття нових нормативно-правових актів автоматично не забезпечує дієвості

⁸ Акіменко, Ю. О., & Харитонов, Р. Ф. (2023). Гармонізація правової системи України до права ЄС : навч.-метод. посібник. Одеса : Фенікс. <https://doi.org/10.32837/11300.27081>

⁹ Акіменко, Ю. О., & Харитонов, Р. Ф. (2023). Гармонізація правової системи України до права ЄС : навч.-метод. посібник. Одеса : Фенікс. <https://doi.org/10.32837/11300.27081>

¹⁰ Гармонізація законодавства України із правом ЄС: досвід країн ЄС. (б. д.). DSpace Repository :: Репозитарій :: Головна. <https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/14945>

відповідних інструментів у правозастосовній діяльності. Для цього необхідно забезпечити належну підготовку державних службовців, розвиток інституційної спроможності владних структур і формування необхідної високої правосвідомості в країні. Водночас процес гармонізації законодавства відкриває значні перспективи для розвитку України. Він сприяє модернізації правової системи, зміцненню демократичних інституцій та підвищенню рівня правового захисту громадян. Крім того, наближення законодавства до стандартів Європейського Союзу формує позитивне підґрунтя для розбудови національної економіки та її органічної інкорпорації у європейські ринкові структури.^[11]

Таким чином, гармонізація національного законодавства з правовою базою Європейського Союзу є ключовим елементом стратегії європейської інтеграції. Метою цього процесу є поступова трансформація національного законодавства відповідно до європейських директив, яка має на меті пришвидшити оновлення всієї національної правової системи.^[9] Найважливішою правовою основою для цієї адаптації залишається Угода про асоціацію, яка визначає основні принципи партнерства та правової конвергенції договірних сторін.

На сучасному етапі пріоритетними напрямками гармонізації є сфери економіки, енергетики, екології, а також гарантування основоположних свобод і прав особи. Попри певні виклики на цьому шляху, узгодження нормативної бази відіграє вирішальну роль у майбутньому прогресі держави та її входженні до спільного юрисдикційного поля Європи. Впровадження цих змін сприятиме зміцненню демократичних інститутів, розвитку економіки та удосконаленню системи юридичного захисту населення.

¹¹ Гармонізація законодавства України як умова членства в ЄС: прогрес і перспективи – Юридична Газета. (б. д.). Юридична газета – онлайн версія. <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/garmonizaciya-zakonodavstva-ukrayini-yak-umova-chlenstva-v-es-progres-i-perspektivi.html>

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ АДАПТАЦІЇ МІСТОБУДІВНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ДО ЕКОЛОГІЧНОГО ACQUIS ЄС

Євгеній ГОШОВСЬКИЙ

*аспірант кафедри адміністративного,
фінансового та інформаційного права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна
<https://orcid.org/0009-0002-2828-3789>*

Набуття Україною статусу кандидата на вступ до Європейського Союзу ставить перед регулятором вимоги відповідності Копенгагенським критеріям, серед яких здатність ефективно впроваджувати правила та стандарти, що складають Екологічне надбання ЄС (EU Environmental Acquis). Адаптація законодавства у сфері екологічного права є доволі складним завданням. Зі свого боку, Екологічне acquis ЄС є динамічним зібранням із близько 270 правових актів, які поділяються на 13 основних секторів від горизонтального законодавства до управління відходами, охорони якості повітря, води, хімічних речовин та цивільного захисту¹. Оскільки європейське екологічне право (Глава 27 переговорної рамки) охоплює 13 ключових секторів особливо гострою є проблема рецепції та синхронізації цих норм між двома різними системи природокористування. Постає логічне запитання і в галузі просторового планування та містобудування, де в умовах масштабної повоєнної відбудови необхідно змінити традиційну парадигму освоєння територій на принципі сталого урбоекологічного розвитку².

Методологічною проблемою сучасного вітчизняного містобудівного права є його певна ізольованість від екологічних імперативів. Європейський підхід, навпаки, базується на концепції наскрізної екологізації, що вимагає включення вимог щодо охорони довкілля до всіх галузевих політик. Як свідчить Європейський досвід, такий процес стає каталізатором змін подібно до того, як свого часу Польща

¹ Дослідницька служба Верховної Ради України. (2022). Концепція адаптації природоохоронного законодавства України до екологічного надбання Європейського Союзу («The EU Environmental Acquis»). Довідковий інформаційно-аналітичний матеріал. Київ: Верховна Рада України. Розд. 1.1, 1.3, Додаток 2.

² Кірін Р. С. (2023). Актуальні проблеми урбоекологічного права. Монографія. Київ, Дніпро: Журфонд. С. 10–11

адаптувала свої регіональні структури до термінології та підходів ЄС, Словенія інтегрувала принципи сталого розвитку в національну систему планування, а в європейських містах почала формуватися політика соціальної та екологічної згуртованості.

Європейський Союз формує єдину політику сталості через впровадження керівних принципів, де просторове планування надає географічного виміру економічній, соціальній та екологічній політиці. Цей підхід, започаткований Торремоліноською хартією (1983) та посилений сучасними інструментами на кшталт Лейпцизької хартії міст, базується на Європейській конвенції про транскордонне співробітництво та Європейській хартії місцевого самоврядування. На шляху адаптації урбоекологічного законодавства Україна також має імплементувати положення Європейської перспективи просторового розвитку (ESDP) та успішні макрорегіональні стратегії.

Хоча в умовах розвитку європейського законодавства охорона довкілля значною мірою продовжує залишатися сферою національної компетенції, ключовим інструментом узгодження дій є Екологічні програми дій ЄС (Environmental Action Programmes). Вони визначають стратегічні пріоритети на середньострокову перспективу зокрема, чинна Восьма програма до 2030 року спрямована на перехід до кліматично нейтральної економіки та усунення урбоекологічних забруднень. Для України імплементація цих пріоритетів є не просто вимогою адаптації до Екологічного acquis ЄС, а й ключовим інструментом досягнення глобальної мети забезпечення сталого повоєнного відновлення міст та формування єдиного екологічно безпечного простору

Аналіз масиву екологічного законодавства ЄС свідчить, що вирішальну роль у просторовому плануванні відіграє Сектор А «Горизонтальне законодавство». Саме до нього належать Директива 2001/42/ЄС про стратегічну екологічну оцінку (СЕО) та Директива 2011/92/ЄС про оцінку впливу на довкілля (ОВД). Хоча базові положення цих директив вже перенесені в українське правове поле, на етапі правозастосування виникає концептуальна колізія між Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» та Законом України «Про регулювання містобудівної діяльності»³.

Якщо дивитися на методи та способи регулювання у розрізі, для успішної адаптації вітчизняного права до стандартів ЄС необхідно реалізувати низку першочергових кроків. До прикладу запровадити обов'язкові процедури публічних консультацій між державними органами, органами місцевого самоврядування та громадськістю з

³ Кірін Р.С. Проблеми правового регулювання урбоекологічних моніторингових відносин. Р.С. Кірін Приватно-правові та публічно-правові відносини: проблеми теорії та практики: матеріали Міжнародної конференції (в авторській редакції) (м. Маріуполь, 24 вересня 2021 року). Маріуполь, ДонДУВС. 2021. С. 141-144.

питань довкілля, поглибити співпрацю з міжнародними екологічними інституціями та імплементувати європейські наукові розробки у процедури урбанізації та логіки розвитку міст. Не менш важливим є системне залучення громадян до охорони природи через фінансування державних освітніх і культурних програм, спрямованих на підвищення екологічної правосвідомості та суспільного інтересу до дотримання природоохоронних норм⁴.

Водночас, варто виділити концептуальні проблеми вітчизняного екологічного права, які потребують вирішення в процесі глобальної євроінтеграції, найяскравіше проявляються під час порівняння з європейською моделлю.

У праві довкілля ЄС переважають норми прямої дії, тоді як в Україні домінують акти непрямої (рамкової) дії, що делегують детальне врегулювання органам виконавчої влади шляхом видання підзаконних актів. Європейське законодавство застосовує чіткі інструменти для урівноваження суспільних, економічних та екологічних інтересів, що значно спрощує процедуру імплементації, в Україні ж питання дієвих процедур та інструментів практичного втілення норм досі залишається не угодженим.

Важливою методологічною особливістю є те, що екологічне право Європейського Союзу має переважно рамковий характер. Воно виступає наслідком комплексної системи політик, які формують стратегічне бачення та встановлюють єдині стандарти безпеки довкілля. При цьому, реалізуючи принцип субсидіарності зокрема, через механізм директив, європейський підхід залишає за національним законодавцем прерогативу вибору конкретних форм та методів регулювання⁵. Вказане означає, що процес адаптації екологічного законодавства у контексті містобудування не зводиться до сліпого копіювання, навпаки вітчизняний законодавець отримує певного роду дискретність і можливість розробити власні механізми імплементації, які враховуватимуть національні правові традиції, управлінську структуру, географічну та екологічну ситуацію, а також специфіку повоєнної відбудови територій, що вимагатиме скорочення регулювання у сфері ощадливого природокористування. Головною вимогою залишається умова за якої національні інструменти повинні забезпечувати

⁴ Власенко Ю.Л. Оптимізація законодавства України у сфері забезпечення екологічної безпеки: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. К., 2010. 20 с.

⁵ Дослідницька служба Верховної Ради України. (2022). Концепція адаптації природоохоронного законодавства України до екологічного надбання Європейського Союзу («The EU Environmental Acquis»). Довідковий інформаційно-аналітичний матеріал. Київ: Верховна Рада України. Розд. 1.3, 2.2.

досягнення вищої мети, закладеної у принципі наскрізної екологізації та сталого просторового розвитку Європейського союзу.

Варто звернути увагу на наявність і інституційних проблематик, окремі акти екологічного законодавства лише фрагментарно регулюють дану категорію відносин, а містобудівне законодавство так само обмежено регулює екологічні питання. При цьому спостерігається явна перевага регулювання екологічних відносин саме приписами містобудівного законодавства⁶. На даному етапі однією з основних концептуальних дискусій нормативно-правового регулювання є питання кодифікації містобудівного законодавства та узгодженість його норм як між собою, так і з іншим галузевим законодавством. Наразі в системі національного законодавства відсутній єдиний базовий акт, який би регулював усю наявну сукупність урбоекологічних відносин. Важливим орієнтиром для кодифікації та вдосконалення такого законодавства має стати застосування сучасних європейських урбоправових інструментів. До них належить, зокрема, Лейпцизька хартія сталого розвитку міст, яка визначає, що для успішного міського розвитку економічне процвітання, соціальна рівновага та здорове довкілля повинні враховуватися одночасно і з однаковою вагою⁷.

Незважаючи на те, що в подальших реформаторських планах робилися спроби розширити екологічну складову містобудування, до реального втілення цих намірів у конкретний закон справа так і не дійшла. Як наслідок, чинна Концепція публічного управління у сфері містобудівної діяльності на 2019–2030 роки фіксує суттєві прогалини у формуванні екологічно безпечного середовища міст, головною з яких є неузгодженість процедури стратегічної екологічної оцінки (СЕО) із процедурою експертизи будівельних проектів. Ця неузгодженість залишається одним із ключових бар'єрів, що гальмує імплементацію стандартів ЄС та ускладнює стале повоєнне відновлення міського простору.

На сучасному етапі Україна вже здійснила низку практичних кроків на шляху адаптації національного екологічного законодавства до європейських стандартів. Зокрема, значно активізувалися наукові дослідження з питань правової гармонізації, а в системі державного управління сформовано інституційні механізми зокрема, на базі Міністерства юстиції України для надання експертних висновків щодо

⁶ Кірін Р. С. (2023). Актуальні проблеми урбоекологічного права. Монографія. Київ, Дніпро: Журфонд. С. 83–84.

⁷ Рішення Колегії Міністерства освіти і науки України № 13/6-19 від 20.12.2001р. «Про концепцію екологічної освіти в Україні». Інформаційний 334 збірник Міністерства освіти і науки України. – 2002, – № 7.

відповідності проектів нормативно-правових актів вимогам права ЄС⁸. Окрім того, проведено оптимізацію структури центральних органів виконавчої влади у сфері охорони довкілля. Це сприяло покращенню їхньої інформаційно-аналітичної діяльності та створенню більш дієвої системи управління екологічними правовідносинами, що базується на європейських принципах верховенства права та захисту прав людини.

Загалом, реформування та адаптація вітчизняного екологічного законодавства до європейського права довкілля переслідує дві стратегічні цілі. Виконання міжнародних зобов'язань та створення необхідних правових передумов для повноправного вступу України до Європейського Союзу. Розбудова всеосяжної та стійкої системи державного захисту екологічних прав громадян і забезпечення високого рівня екологічної безпеки суспільства.

Оскільки на практиці регулювання міської екології здебільшого здійснюється через містобудівні норми, логічним рішенням є закріплення вимог урбоєкологічної безпеки безпосередньо у майбутньому Містобудівному кодексі України. Крім того, на тлі безпрецедентного мілітарного впливу на екосистеми, повоєнне відновлення міст вимагає швидкого впровадження міжнародних методик оцінки завданих збитків. Для того щоб ці правові механізми працювали на практиці, держава має забезпечити міцне інституційне та фінансове підґрунтя, створити ефективну систему еко-моніторингу та запровадити жорсткі санкції за екологічні правопорушення.

У контексті євроінтеграційних процесів та повоєнної відбудови, рецепція норм екологічного асquis ЄС у вітчизняне містобудівне законодавство виступає стратегічним імперативом забезпечення сталого просторового розвитку. Подолання наявної методологічної проблеми ізолюваності містобудівного права від екологічних стандартів вимагає системної імплементації європейського принципу наскрізної екологізації.

⁸ Пригара М. С. (2017). Адаптація екологічного законодавства України до законодавства Європейського Союзу. С. 1–3.

РОЗМЕЖУВАННЯ МЕДИЧНИХ ТА КОСМЕТОЛОГІЧНИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Олександра ДЕМКО

*аспірантка 2 року за спеціальністю 081 Право
кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права
Ужгородського національного університету
м. Ужгород, Україна*

Вступ. Естетична медицина в Україні розвивається стрімкими темпами, а попит на косметологічні та медичні процедури постійно зростає. Це створює необхідність чіткого правового регулювання, яке забезпечує безпеку пацієнтів та визначає права і обов'язки суб'єктів діяльності.

Однією з основних проблем є нечітке розмежування медичних і косметологічних послуг¹. Наприклад, ін'єкційні та апаратні процедури можуть виконуватися як медичними працівниками, так і косметологами без медичної освіти².

На сьогодні в Україні немає нормативно закріпленого визначення «естетичної медицини» чи «косметологічних послуг», а їх регулювання розпорошене по різних законах: Закон України «Про охорону здоров'я»³, ліцензування медичної практики⁴ та споживче законодавство.

Також Технічний регламент на косметичні продукти (КМУ №65/2021) встановлює стандарти безпеки продукції, що використовується у сфері естетики⁵. Проте цього недостатньо для чіткого розмежування процедур та визначення, хто може їх виконувати.

В науковій літературі медичні послуги визначаються як діяльність, спрямована на діагностику, лікування та профілактику захворювань, що потребує кваліфікації та ліцензії. Косметологічні послуги – переважно процедури для покращення зовнішнього вигляду без лікувального ефекту⁶. На практиці ці сфери часто перетинаються, що ускладнює правову кваліфікацію процедур¹⁰.

¹ Бондаренко, І. (2023). Розмежування медичних і косметологічних процедур: європейський досвід та українські реалії. Вісник адміністративного права, 7(4), 88–96

² Закон України «Про охорону здоров'я» від 19.11.1992 №2801-ХІІ

³ Закон України «Про охорону здоров'я» від 19.11.1992 №2801-ХІІ

⁴ Міністерство охорони здоров'я України. (2024). Ліцензування медичної практики: правила та стандарти

⁵ Кабінет Міністрів України. (2021). Технічний регламент на косметичні продукти (КМУ №65)

⁶ Литвин, О., & Петренко, С. (2022). Правові аспекти естетичної медицини в Україні. Юридичний вісник, 5(1), 102–111

Проблеми розмежування медичних і косметологічних послуг та правове регулювання.

В Україні досі відсутнє чітке законодавче розмежування медичних та косметологічних послуг⁷. Це означає, що одна й та сама процедура може виконуватися як медичним працівником у клініці, так і косметологом без медичної освіти.

Таке «перетинання» особливо помітне на прикладі процедур⁸:

- ін'єкції ботулотоксину або філерів;
- лазерні та апаратні методи корекції шкіри;
- пілінги і мезотерапія;
- ін'єкційні процедури для моделювання контурів обличчя та тіла⁹.

Багато з цих процедур несуть медичний ризик, навіть якщо виконуються з естетичною метою¹⁰. Через відсутність нормативної визначеності та кваліфікаційних вимог пацієнти часто залишаються без належного захисту, а держава не може ефективно контролювати діяльність суб'єктів.

Національне законодавство передбачає ліцензування медичної практики, що включає кваліфікаційні вимоги для лікарів і медичних закладів, стандарти безпеки та контроль якості¹¹. Водночас діяльність у сфері косметології без медичної освіти часто не підпадає під ті ж суворі правила. Це створює нерівні умови для закладів та ризики для клієнтів, особливо при використанні апаратних методів та ін'єкцій.

Для порівняння, у країнах ЄС:

- Процедури, пов'язані з інвазивним втручанням або використанням медичних виробів, виконуються виключно кваліфікованими лікарями¹².
- Менш інвазивні косметологічні процедури регламентуються вимогами щодо кваліфікації персоналу, стандартів безпеки і контролю якості¹³, навіть якщо вони не потребують медичної освіти.

В Україні поступово відбуваються зміни. Наприклад, Технічний регламент на косметичні продукти (КМУ №65/2021) встановлює стандарти безпеки продукції, яка використовується у косметологічних процедурах¹⁴. Але цього недостатньо для чіткого розмежування

⁷ Закон України «Про охорону здоров'я» від 19.11.1992 №2801-XII

⁸ Абрамова, Н. (2024). Стан та перспективи правового регулювання косметологічних послуг в Україні. Журнал медичного права, 3(12), 45–52

⁹ Бондаренко, І. (2023). Розмежування медичних і косметологічних процедур: європейський досвід та українські реалії. Вісник адміністративного права, 7(4), 88–96

¹⁰ Котик, Н. О., & Ященко, Ю. Б. (2023). Правове регулювання ринку краси в Україні. Вісник адміністративного права, 7(4), 88–96

¹¹ Міністерство охорони здоров'я України. (2024). Ліцензування медичної практики: правила та стандарти

¹² European Commission. (2022). Regulation on medical and cosmetic procedures: European standards. Brussels: EU Publications

¹³ European Commission. (2022). Regulation on medical and cosmetic procedures: European standards. Brussels: EU Publications

¹⁴ Кабінет Міністрів України. (2021). Технічний регламент на косметичні продукти (КМУ №65)

процедур, визначення прав і обов'язків суб'єктів та контролю ризиків для здоров'я пацієнтів.

В умовах євроінтеграції України важливо адаптувати національне законодавство до *acquis* ЄС, що передбачає:

- впровадження стандартів безпеки для процедур, які впливають на здоров'я,
- встановлення вимог до кваліфікації та ліцензування фахівців,
- запровадження прозорого контролю якості послуг¹⁵.

Таким чином, ключовими проблемами залишаються:

1. Відсутність нормативного розмежування медичних і косметологічних процедур.
2. Нерівні вимоги до закладів та фахівців.
3. Недостатній контроль за дотриманням стандартів безпеки.
4. Необхідність адаптації національного законодавства до європейських стандартів.

Висновки

Проблема розмежування медичних та косметологічних послуг в Україні є ключовим викликом для безпеки пацієнтів і ефективного функціонування галузі. Відсутність чіткого законодавчого визначення процедур, кваліфікаційних вимог та стандартів ліцензування створює правову невизначеність і підвищує ризики для споживачів.

Для подолання цих проблем необхідно:

1. Чітке законодавче розмежування процедур – визначити, які втручання відносяться до медичної практики, а які – до косметології.
2. Установлення обов'язкових вимог до кваліфікації фахівців – гарантувати, що ін'єкційні, апаратні та інші втручання виконуються лише компетентними особами.
3. Єдині стандарти ліцензування та контролю закладів – забезпечити рівні умови для медичних і косметологічних установ та прозорість для споживачів.
4. Адаптація до стандартів ЄС (*acquis*) – впровадження європейських підходів до безпеки процедур, контролю якості та кваліфікаційних вимог дозволить Україні гармонізувати національне законодавство, підвищити довіру до сфери естетичної медицини і створити сучасну, безпечну систему.

Реалізація цих заходів не лише вирішить проблеми правового регулювання на національному рівні, але й підтягне Україну до європейських стандартів, що є ключовим етапом у процесі євроінтеграції та підвищенні інституційної спроможності держави у сфері охорони здоров'я.

¹⁵ European Commission. (2022). Regulation on medical and cosmetic procedures: European standards. Brussels: EU Publications

РЕГЛАМЕНТ ВІДНОВЛЕННЯ ПРИРОДИ ЯК ОРІЄНТИР ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ПІДХОДІВ ЄС ДО ЕКОСИСТЕМНОГО ВІДНОВЛЕННЯ: ВИКЛИКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Ольга ДОНЕЦЬ

*кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри екологічного права*

*Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
Голова ГО «Грасрутс інститут»
м. Харків, Україна*

Сучасний етап розвитку екологічного права характеризується глибинною трансформацією концептуальних засад правового регулювання – від ресурсно-секторної (природоресурсної) моделі до моделі, заснованої на екосистемному підході, в межах якої відновлення екосистем набуває статусу самостійної правової категорії та ключового напрямку державної політики. У науковій доктрині цей процес пов'язується з формуванням відновлювально орієнтованих підходів у екологічному праві, що поєднують принципи екосистемного управління, інтегрованого природокористування та екосистемного відновлення і забезпечення їх стійкості. Найбільш послідовно зазначені концептуальні зрушення відображені у праві Європейського Союзу, зокрема у Регламенті (ЄС) 2024/1991 про відновлення природи¹, який став першим загальноконтинентальним, комплексним нормативним актом, спрямованим на системне відновлення екосистем на загальноєвропейському рівні. На відміну від попередніх підходів, цей акт встановлює юридично обов'язкові цілі відновлення, зокрема забезпечення заходів, що охоплюють щонайменше 2 % наземних і морських територій ЄС до 2030 року, а також досягнення відновлення всіх екосистем, які потребують цього, до 2050 року. Особливістю Регламенту є поєднання загальної мети відновлення екосистем із конкретними секторальними цілями, що охоплюють, зокрема, лісові, сільськогосподарські, міські та морські екосистеми, а також забезпечення відновлення зв'язності річкових систем. Такий підхід відображає перехід до інтегрованого екосистемного управління, що базується на кількісних індикаторах, просторовому плануванні та обов'язковому моніторингу.

¹ European Parliament and Council of the European Union. (2024). Regulation (EU) 2024/1991 of the European Parliament and of the Council of 24 June 2024 on nature restoration (Nature Restoration Law). EUR-Lex. <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1991/oj>

Разом із тим, реалізація зазначеного підходу вже на початкових етапах супроводжується низкою практичних викликів, що проявляються у правозастосовній та політичній площині держав-членів ЄС. Зокрема, одним із найбільш дискусійних напрямів стала імплементація відновлювальних заходів у сфері сільськогосподарських екосистем, де виникає конфлікт між цілями відновлення біорізноманіття та забезпеченням продовольчої безпеки. Найбільш показовим у цьому контексті є впровадження заходів із відновлення осушених торфовищ (rewetting)², зокрема у таких країнах, як Німеччина та Фінляндія, де значні площі цих територій використовуються у сільському господарстві. Реалізація відповідних програм передбачає трансформацію або часткове виведення земель із господарського обігу, що спричиняє економічні ризики для фермерських господарств та зумовлює необхідність розробки компенсаційних механізмів. Подібні дискусії простежуються і в державах із високою інтенсивністю аграрного виробництва, зокрема у Нідерландах, де питання відновлення природних територій поєднується із ширшими обмеженнями антропогенного навантаження на довкілля.

Додатковим фактором напруження є необхідність узгодження зазначених вимог із механізмами Спільної аграрної політики ЄС³, що свідчить про наявність колізій між цілями екологічного відновлення та підтримки аграрного виробництва і зумовлює потребу у формуванні компенсаторних та стимулюючих правових інструментів. Зокрема, у межах Спільної аграрної політики впроваджуються так звані екосхеми (eco-schemes), спрямовані на стимулювання екологічно дружніх практик, однак їх добровільний характер та обмежений рівень фінансової компенсації не завжди забезпечують належну мотивацію для фермерів щодо впровадження відновлювальних заходів. Крім того, існуючі екологічні вимоги, дотримання яких є умовою отримання аграрної підтримки, не повною мірою узгоджуються з кількісними цілями відновлення екосистем, передбаченими Регламентом (ЄС) 2024/1991, що свідчить про структурну невідповідність між інструментами аграрної та екологічної політики.

Значним викликом також є фінансове забезпечення реалізації відповідних заходів, оскільки досягнення встановлених Регламентом цілей потребує суттєвих інвестицій у відновлення природних екосистем, зміну практик землекористування та впровадження природо-

² Meertens, M. (2026), Synergies and conflicts within the European Green Deal: a peatland case study. *Restor Ecol* e70213. <https://doi.org/10.1111/rec.70213>
<https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/rec.70213>

³ European Parliament and Council of the European Union. (2021). Regulation (EU) 2021/2115 establishing rules on support for strategic plans under the common agricultural policy. EUR-Lex. <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2021/2115/oj>

орієнтованих (nature-based) рішень. Це зумовлює необхідність інтеграції інструментів екологічної та аграрної політики, а також залучення фінансових механізмів ЄС, зокрема в межах Спільної аграрної політики, Програми LIFE та інших інструментів фінансування, що не завжди забезпечує достатній рівень ресурсного покриття на національному рівні. Водночас проблемою залишається фрагментарність таких фінансових механізмів та відсутність їх належної координації, що ускладнює реалізацію комплексних відновлювальних заходів. Крім того, існуючі фінансові стимули не завжди компенсують економічні втрати, пов'язані зі зміною практик природокористування, що знижує зацікавленість суб'єктів господарювання у впровадженні заходів екосистемного відновлення. Так, зокрема, у сфері відновлення зв'язності річкових систем реалізація заходів із демонтажу бар'єрів та відновлення вільної течії річок потребує значних фінансових витрат і може супроводжуватися втратою функціональності існуючої гідротехнічної інфраструктури. За відсутності достатніх компенсаційних механізмів це створює додаткові бар'єри для впровадження відповідних заходів. Подібні проблеми простежуються і в інших секторах, де економічні втрати від зміни практик природокористування не завжди належним чином враховуються у фінансових інструментах підтримки.

Окремо слід наголосити, що у практиці держав-членів ЄС імплементація положень Регламенту (ЄС) 2024/1991 супроводжується складністю узгодження цілей екосистемного відновлення з іншими секторальними політиками, зокрема у сфері енергетики, інфраструктурного розвитку та просторового планування. Це обумовлює виникнення як нормативних, так і управлінських колізій, що ускладнюють реалізацію інтегрованого екосистемного підходу. Так, відповідно до ст. 9 Регламенту, держави-члени зобов'язані забезпечити відновлення зв'язності річкових систем, що передбачає усунення бар'єрів та досягнення вільної течії річок. Водночас такі заходи можуть суперечити функціонуванню існуючої гідроенергетичної та водогосподарської інфраструктури, що вимагає балансування між екологічними цілями та потребами енергетичної безпеки й водокористування. Подібні колізії простежуються і в межах просторового розвитку, де реалізація вимог ст. 8 Регламенту щодо недопущення втрат зелених зон у містах та забезпечення їх поступового збільшення стикається з обмеженнями, пов'язаними з урбанізаційними процесами та інфраструктурним розширенням. Таким чином, імплементація підходів екосистемного відновлення вимагає не лише нормативного закріплення відповідних цілей, але й їх системної інтеграції у всі сфери секторальної політики, що зумовлює необхідність формування ефективних механізмів міжсекторальної координації та узгодження управлінських рішень.

Окремим проблемним аспектом є розробка національних планів відновлення, передбачених Регламентом, що вимагає ідентифікації деградованих екосистем, визначення кількісних та якісних індикаторів та створення системи моніторингу їх досягнення, необхідних для визначення заходів, що забезпечать досягнення цілей і виконання зобов'язань за ст. 4-13. Відповідно до ст. 16 проекти таких національних планів мають бути подані до Європейської Комісії до 1 вересня 2026 р. Отже, ЄС переходить від моделі фрагментарної охорони окремих природних об'єктів до моделі обов'язкового відновлювального планування, яке спирається на кількісні індикатори, моніторинг і звітність. Однак на практиці виникає проблема дефіциту достовірних екологічних даних, складністю їх уніфікації та необхідністю застосування науково обґрунтованих методик оцінки стану екосистем. У цьому контексті особливого значення набуває проблема адміністративної спроможності, оскільки ефективна імплементація положень Регламенту потребує наявності розвинених інституційних механізмів, координації між різними рівнями публічного управління та належного кадрового і технічного забезпечення. Відсутність таких передумов може суттєво ускладнити досягнення встановлених цілей навіть у межах правової системи Європейського Союзу, що свідчить про високу складність імплементації відповідних підходів.

У цьому контексті для України зазначені виклики набувають значно більшого масштабу та комплексності, що обумовлено як процесами європейської інтеграції, так і наслідками збройної агресії, які безпосередньо впливають на стан довкілля та можливості його відновлення. На відміну від держав-членів ЄС, де імплементація відповідних підходів відбувається в умовах відносної інституційної стабільності, в Україні екосистемне відновлення реалізується в умовах масштабної деградації природних екосистем, руйнування інфраструктури та обмеженого доступу до значної частини територій. Маємо констатувати, що для України однією з ключових проблем є обмеженість доступу до достовірної екологічної інформації, що пов'язано як із руйнуванням систем моніторингу довкілля, знищенням обладнання та інфраструктури спостережень, так і з обмеженням доступу до територій, що перебувають у зоні бойових дій або є потенційно небезпечними. Це істотно ускладнює проведення оцінки стану екосистем, ідентифікацію деградованих територій та розробку науково обґрунтованих заходів відновлення. Суттєвим фактором є також обмежений доступ до територій через їх мінування та наявність вибухонебезпечних предметів, що не лише унеможливорює проведення відновлювальних заходів, а й створює додаткові ризики для реалізації екологічних програм. У цьому контексті екосистемне відновлення

безпосередньо пов'язується з процесами гуманітарного розмінування, що формує новий міжгалузевий вимір правового регулювання.

Додатковим викликом є інституційна нестабільність та трансформація системи органів публічного управління у сфері довкілля, зокрема реорганізація центральних органів виконавчої влади та зміна їх функціонального наповнення, що ускладнює забезпечення послідовності екологічної політики та реалізацію довгострокових стратегій відновлення. Особливого значення у цьому контексті набуває втрата інституційної автономії спеціалізованого органу виконавчої влади у сфері довкілля – Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України – внаслідок його об'єднання з органами, відповідальними за економічну та аграрну політику. Така трансформація створює ризики розмивання екологічного компоненту державної політики, зниження рівня спеціалізації управлінських рішень та ускладнює забезпечення послідовності екологічної політики, зокрема у частині реалізації довгострокових стратегій екосистемного відновлення. Наголосимо, що у експертному середовищі та серед представників громадянського суспільства висловлюються застереження щодо доцільності такої інституційної моделі, зокрема в частині потенційного конфлікту між цілями економічного розвитку та охорони довкілля, що додатково підкреслює необхідність забезпечення належної інституційної спроможності у сфері екологічного управління⁴.

Не менш важливими є проблеми фінансового забезпечення, оскільки відновлення екосистем потребує значних інвестицій, які в умовах воєнного стану та пріоритетності оборонних витрат залишаються обмеженими і значною мірою залежать від міжнародної допомоги. Водночас спостерігається кадровий дефіцит у сфері екологічного управління та моніторингу, зумовлений міграційними процесами та перерозподілом фахівців між секторами, що знижує інституційну спроможність реалізації відновлювальних заходів. Паралельно процес наближення екологічного законодавства до *acquis* ЄС відбувається в умовах необхідності оперативного реагування на наслідки бойових дій, що ускладнює формування цілісної моделі правового регулювання екосистемного відновлення.

Водночас ключовою перешкодою залишається недостатня сформованість законодавчої бази у сфері екосистемного відновлення, зокрема відсутність уніфікованого категоріального апарату та легального визначення поняття «екосистемне відновлення», що ускладнює його відмежування від суміжних категорій, таких як

⁴ Environment-People-Law (EPL). (2025). Statement on the inadmissibility of liquidation of the Ministry of Environmental Protection of Ukraine. <https://epl.org.ua/announces/zayava-shhodo-neprypustymosti-likvidatsiyi-okremogo-ministerstva-zahystu-dovkillya-i-prirodnyh-resursiv-ukrayiny/>

відтворення природних ресурсів, рекультивація чи природоохоронні заходи. Крім того, в Україні відсутній комплексний національний план відновлення екосистем із просторово визначеними цілями, кількісними індикаторами та механізмами моніторингу, подібний до передбаченого правом ЄС. За таких умов імплементація підходів до екологічного відновлення, закріплених в Регламенті, потребує не лише нормативного наближення, а й формування цілісної моделі правового регулювання, що має базуватися на екосистемному принципі та широкому застосуванні природоорієнтованих (nature-based) рішень⁵ як інструментів відновлення довкілля в умовах повоєнної відбудови. Отже, на відміну від ЄС, де імплементація відповідних підходів має переважно економічний та управлінський характер, в Україні вона відбувається в умовах поєднання безпекових, інфраструктурних та інституційних обмежень. Це зумовлює необхідність формування адаптивної правової моделі екосистемного відновлення, яка має враховувати воєнний контекст, забезпечувати інтеграцію екологічної політики з процесами відбудови та передбачати спеціальні механізми фінансування, управління та координації.

⁵ Donets, O. V. (2024). Environmental and legal principles and the security dimension of post-war restoration of Ukraine's natural resource potential in the context of European integration. In A. P. Hetman, H. V. Anisimova, I. V. Yakoviuk, et al. (Eds.), *Security environment of Ukraine: Doctrinal, legal and applied aspects* (pp. 277–339). Yurait.

**ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ SMART GRID В УКРАЇНІ
В КОНТЕКСТІ АДАПТАЦІЇ ДО ACQUIS
ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ**

Владислав ДЯЧЕНКО

*доктор філософії з комп'ютерної інженерії
доцент кафедри електронних обчислювальних машин
Харківського національного університету радіоелектроніки
м. Харків, Україна*

В'ячеслав РАДЧЕНКО

*аспірант, старший викладач
кафедри електронних обчислювальних машин
Харківського національного університету радіоелектроніки
м. Харків, Україна*

Денис ХУДЯКОВ

*аспірант кафедри економічної кібернетики
та управління економічною безпекою
Харківського національного університету радіоелектроніки
м. Харків, Україна*

Правова система України потребує системної адаптації до acquis Європейського Союзу (ЄС), оскільки все більш суттєвим стає цифровий вплив на трансформації енергетичного сектору, що і робить актуальним дослідження за цим напрямком. Концепція Smart Grid¹ розвивається як інтегрована інтелектуальна енергетична інфраструктура, що поєднує в собі цифрові платформи обміну даними, автоматизоване управління, інформаційно-комунікаційні технології, а також розподілену генерацію. Дана концепція є також одним з ключових напрямків модернізації енергетики для держав, які входять в ЄС. У цьому контексті особливе значення набуває забезпечення належного правового регулювання питань, які пов'язані не тільки з функціонуванням Smart Grid в якості енергоефективного інструменту для підвищення надійності енергостем,

¹ Muhammad Naveed Naz, Muhammad Irfan Mushtaq, Muhammad Naeem, Muhammad Iqbal, Muhammad Waseem Altaf, Muhammad Haneef. Multicriteria decision making for resource management in renewable energy assisted microgrids. Renewable and Sustainable Energy Reviews. Volume 71, 2017. P. 323–341. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2016.12.059>.

а також – з інтеграцією відновлювальних джерел енергії, що, в свою чергу, відповідає принципам реалізації сталого розвитку² в Україні.

Необхідність відновлення та модернізації енергетичної інфраструктури, інтеграція до енергетичного простору ЄС, виконання міжнародних зобов'язань України в рамках курсу європейської інтеграції роблять всі питання, що пов'язані з правовим забезпеченням Smart Grid, особливо актуальними. Варто зазначити, що в Україні існують деякі нормативно-правові акти по регулюванню впровадження Smart Grid та функціонуванню ринку електроенергії, проте правове регулювання даних питань має несистемний характер і потребує структурної узгодженості зі стандартами ЄС.

Закон України «Про енергетичну ефективність» визначає правові, економічні та організаційні засади відносин, що виникають у сфері забезпечення енергетичної ефективності під час виробництва, транспортування, передачі, розподілу, постачання та споживання енергії³. Цей закон визначає також правове підґрунтя для розвитку концепції Smart Grid, завдяки чому закладаються нормативні передумови для переходу від традиційної моделі функціонування енергетичної системи до інтегрованої цифрової інфраструктури. Даним законом охоплюються всі етапи енергетичного циклу: від виробництва до споживання енергії, а також закріплюються принципи відповідності європейському підходу до трансформації енергетичного сектору. Закон України «Про енергетичну ефективність» є не лише інструментом регулювання енергозбереження, а й формує правове середовище для розвитку Smart Grid в Україні. Таким чином, забезпечується перехід до європейської моделі ринку енергетики, а також визначається стратегічний напрям адаптації законодавства України до *acquis* ЄС в області Smart Grid.

Наступним документом є «Концепція впровадження «розумних мереж» в Україні до 2035 року»⁴, який формує стратегічне підґрунтя державної політики у сфері цифрової трансформації енергетичного сектору та визначає напрям розвитку Smart Grid в якості складової модернізації енергетичної системи. Цим документом започатковується системний підхід до впровадження інтелектуальних енергетичних мереж, що орієнтований на підвищення ефективності функціонування

² Верховна Рада України. (30.09.2019). Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року. Отримано з Верховна Рада України. Законодавство України: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text>.

³ Верховна Рада України. (11.03.2026). Про енергетичну ефективність. Отримано з Верховна Рада України. Законодавство України: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1818-20#Text>.

⁴ Верховна Рада України. (13.03.2025). Про схвалення Концепції впровадження «розумних мереж» в Україні до 2035 року. Отримано з Верховна Рада України. Законодавство України: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1818-20#Text>.

електроенергетики, забезпечення її надійності та інтеграцію сучасних інформаційно-комунікаційних технологій у процеси виробництва, передачі, розподілу та споживання електричної енергії. У контексті адаптації до *acquis* Європейського Союзу даний документ відображає перехід до нової моделі ринку енергетики, що базується на принципах цифровізації, децентралізації, інтеграції відновлюваних джерел енергії та активної участі споживачів у функціонуванні системи енергетики.

Документ визначає стратегічні орієнтири розвитку Smart Grid як інструменту забезпечення гнучкості системи енергетики, зниження технологічних втрат, підвищення енергоефективності та створення умов для розвитку розподіленої генерації, що відповідає сучасним європейським підходам до формування внутрішнього енергетичного ринку. Також закладаються передумови щодо подальшого вдосконалення законодавства стосовно розробки актів та технічних регламентів, що, в свою чергу, призводить до узгодження національної політики у сфері енергетики з правом ЄС. Слід відзначити, що дана «концепція» виступає на даний час в якості основного стратегічного інструменту України, який спрямований на забезпечення організаційних та правових умов цифровізації енергетики, завдяки чому створюється основа для інтеграції держави до енергетичного простору ЄС.

Закон України «Про ринок електричної енергії»⁵ є одним із базових нормативно-правових актів, що визначає правові, економічні та організаційні засади функціонування сучасного ринку електроенергетики України та формує нормативну основу для розвитку окремих елементів Smart Grid. Його положення регламентують комерційний облік електричної енергії, інформаційну взаємодію між учасниками ринку, функціонування адміністратора комерційного обліку та використання автоматизованих систем, що забезпечують збір, агрегацію, обробку та передачу даних. Дані механізми закладають правові передумови для впровадження системи обліку електричної енергії в якості головного функціонального компонента інтелектуальної енергетичної інфраструктури. Закон передбачає реєстрацію точок комерційного обліку та автоматизованих систем, координацію інформаційного обміну, централізоване ведення баз даних і реєстрів, а також надання даних комерційного обліку учасникам ринку, що свідчить про нормативне закріплення цифрового підходу до управління електроенергетичними процесами. Таким чином, забезпечується розвиток механізмів ринку, цифрового обліку, прозорості даних і сумісності по нормативним актам з підходом до модернізації

⁵ Верховна Рада України. (11.03.2026). Про ринок електричної енергії. Отримано з Верховна Рада України. Законодавство України: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2019-19#Text>.

енергетичних систем ЄС, що призводить до адаптації законодавства України у сфері енергетики до *acquis* ЄС.

Постанова Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг «Про затвердження Кодексу комерційного обліку електричної енергії»⁶. Кодекс встановлює комплекс нормативних вимог, що регулюють функціонування, розвиток та експлуатацію систем розподілу електричної енергії в Україні, а також визначає взаємовідносини між оператором системи передачі, операторами систем розподілу та користувачами мереж. Кодекс формує техніко-правову основу функціонування мереж розподілу та охоплює питання приєднання, доступу до мереж, оперативного управління, планування розвитку та забезпечення надійності постачання електроенергії, що є ключовими елементами сучасної електроенергетичної інфраструктури.

Кодексом встановлені вимоги до планування розвитку систем розподілу, модернізації мереж, впровадження інформаційних систем та забезпечення обміну даними, які створюють нормативні передумови для переходу до інтелектуалізованої енергетичної інфраструктури. Також важливим аспектом є закріплення принципів відкритого доступу до мереж та прозорості взаємодії між учасниками ринку, що відповідає підходам *acquis* ЄС щодо організації внутрішнього ринку електроенергії. Через регламентацію технічних і організаційних процесів функціонування систем розподілу забезпечується інтеграція національної системи енергетики України у енергетичний простір ЄС, та створюються умови для впровадження сучасних цифрових рішень у сфері енергетики.

Директива ЄС 2019/944 Європейського Парламенту і Ради від 5 червня 2019 року⁷ про спільні правила для внутрішнього ринку електроенергії є одним із базових актів *acquis* ЄС, що визначає сучасну нормативну модель функціонування електроенергетичного сектору на засадах конкурентності, прозорості, гнучкості, орієнтації на споживача та інтеграції відновлюваних джерел енергії. Її предмет регулювання охоплює виробництво, передачу, розподіл, зберігання та постачання електроенергії, а також механізми захисту споживачів, відкритого доступу до ринку та співпраці між державами-членами, регуляторами і

⁶ Верховна Рада України. (09.10.2025). Про затвердження Кодексу комерційного обліку електричної енергії. Отримано з Верховна Рада України. Законодавство України: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0311874-18#Text>.

⁷ Directive (EU) 2019/944 of the European Parliament and of the Council of 5 June 2019 on common rules for the internal market for electricity and amending Directive 2012/27/EU (recast) (Text with EEA relevance.). PE/10/2019/REV/1 OJ L 158, 14.6.2019, pp. 125–199. <http://data.europa.eu/eli/dir/2019/944/oj>.

системними операторами, що формує комплексне правове середовище для розвитку цифровізованої енергетики.

Директива закріплює європейський підхід до модернізації електроенергетичних систем через впровадження інтелектуальних мереж, інтелектуальних систем обліку електричної енергії та механізмів керування попитом споживачів. Документ прямо пов'язує розгортання інтелектуальних систем обліку електричної енергії із розвитком Smart Grid, доступом до даних у реальному часі, а також із необхідністю забезпечення кібербезпеки, захисту персональних даних і технічної сумісності цифрової інфраструктури.

Директива для України є методологічно важливою, оскільки є орієнтиром адаптації національного законодавства в сфері енергетики до *acquis* ЄС, оскільки в ній закладені не лише загальні принципи функціонування внутрішнього ринку електроенергії, а також правова конструкція переходу від традиційної моделі електропостачання до інтелектуалізованої енергетичної системи, що орієнтована, в першу чергу, на потреби споживачів.

У межах дослідження обґрунтовано доцільність переходу від існуючої нормативної моделі, що характеризується розосередженістю регулювання окремих елементів інтелектуальної енергетичної інфраструктури, до цілісної правової концепції Smart Grid як інтегрованої системи. Такий підхід передбачає формування узгодженого нормативного поля, у якому положення законодавства про енергетичну ефективність, ринок електричної енергії, комерційний облік та функціонування систем розподілу взаємодіють у межах єдиної логіки цифровізації сектору енергетики.

Важливим напрямом удосконалення правового забезпечення є розвиток інституту інтелектуального обліку як базового елементу Smart Grid. Нормативне закріплення вимог до функціональної сумісності, безпеки та стандартизації інтелектуальних систем обліку електричної енергії, а також розширення правових гарантій доступу споживачів до даних про власне споживання енергії створює передумови для впровадження механізмів керування попитом, розвитку динамічного ціноутворення та підвищення ролі споживача як активного учасника ринку енергетики.

Суттєвого значення набуває формування комплексної моделі правового режиму енергетичних даних у межах Smart Grid, що має враховувати вимоги захисту персональної інформації, кібербезпеки та забезпечення інтероперабельності інформаційних систем. Узгодження національного законодавства з положеннями *acquis* ЄС щодо доступу до даних, їх використання та обміну між учасниками ринку енергетики забезпечує формування прозорого та ефективного цифрового середовища функціонування системи енергетики.

Необхідною складовою розвитку Smart Grid є також удосконалення правового регулювання інтеграції розподіленої генерації та відновлюваних джерел енергії у системи розподілу. Розвиток правових механізмів приєднання до мереж, балансування та участі малих виробників у ринку електроенергії відповідно до європейських підходів сприяє підвищенню гнучкості енергосистеми та ефективності її функціонування.

Правове забезпечення Smart Grid в Україні вже має сформоване базове підґрунтя, представлене законодавством у сфері енергетичної ефективності, функціонування ринку електричної енергії, підзаконними актами регулятора та стратегічними документами розвитку розумних мереж. Водночас відсутність цілісної системної правової моделі регулювання Smart Grid обумовлює необхідність концептуального узгодження відповідних норм.

Аналіз *acquis* ЄС демонструє наявність комплексного підходу до регулювання інтелектуальних енергетичних систем, що базується на поєднанні технічних, економічних і правових механізмів. У зв'язку з цим адаптація українського законодавства має здійснюватися з урахуванням не лише формального запозичення окремих норм, а й імплементації принципів функціонування цифровізованого ринку енергетики, орієнтованого на інтеграцію інноваційних технологій та активну участь споживачів.

Таким чином, запропонований підхід полягає у формуванні цілісної та узгодженої нормативної моделі Smart Grid, що забезпечує цифровізацію енергетики, підвищення ефективності енергосистеми та адаптацію правової системи України до *acquis* ЄС.

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ЗАХИСТУ ПРАВ ДІТЕЙ У ДІЯЛЬНОСТІ ПІДРОЗДІЛІВ ЮВЕНАЛЬНОЇ ПРЕВЕНЦІЇ

Дар'я ЄВТУШЕНКО

*доктор філософії зі спеціальності Право (PhD),
старший викладач кафедри конституційного
та адміністративного права*

*Запорізького національного університету
м. Запоріжжя, Україна*

Імплементація міжнародних стандартів до національної правової системи дозволяє створити нові та вдосконалити вже існуючі механізми забезпечення захисту прав людини у національній площині правозастосування. Визначена тематика набуває актуальності з огляду на важливість такого забезпечення у період дії правового режиму воєнного стану в Україні. За таких умов підвищена увага приділяється вразливим категоріям осіб, до яких належать зокрема і діти.

Одним із «базових» суб'єктів забезпечення захисту прав дітей, профілактики правопорушень щодо дітей та серед дітей, визначаються підрозділи ювенальної превенції Національної поліції України, діяльність яких ґрунтується на визначених законодавством вітчизняних нормах та імплементованих до нього міжнародних стандартах, які відрізняються різноваріативністю та різнофакторністю, що, в свою чергу, дозволяє охопити захист прав дітей у різних сферах життєдіяльності суспільства та сформувати дієву державну політику із ефективною її практичною реалізацією.

Існуючі різнофакторні міжнародні стандарти із захисту прав дітей свідчать про важливість та актуальність проблеми, яка потребує підвищеної уваги від держав та вдосконалення національних інструментів такого захисту, формування єдиної загальноприйнятої моделі із особливостями законодавства окремої держави.

Так, варто звернути увагу на міжнародні акти, які містять стандарти щодо забезпечення прав, свобод та найкращих інтересів дітей, необхідних умов для життя, особливостей правосуддя, дружнього до дітей, захисту окремих категорій дітей, як-от: діти, які опинилися у складних життєвих ситуаціях, діти, які раніше були притягнуті до відповідальності за вчинення правопорушень, діти, які залишилися без батьківського піклування тощо.

Визначені акти можна умовно поділити на групи: а) міжнародні стандарти, що передбачають загальні положення щодо захисту прав

дітей, забезпечення їх найкращих інтересів; б) міжнародні стандарти, що передбачають недопущення вчинення неправомірних дій щодо дітей; в) міжнародні стандарти, що передбачають правила щодо здійснення правосуддя, дружнього до дитини; г) міжнародні стандарти, що спрямовані на профілактику правопорушень серед дітей тощо. До визначених актів, наприклад, належить Конвенція ООН про права дитини, яка передбачає обов'язок держави вживати всіх необхідних заходів щодо захисту дитини, в т.ч. передбачення покарання за порушення її прав, а також, незалежно від того, хто є суб'єктом взаємодії із дитиною, закріплюється обов'язок забезпечення найкращих інтересів дитини, в т.ч. щодо захисту і піклування тощо, та Декларація прав дитини, яка визначає метою забезпечення визначеній категорії «щасливого дитинства та користування передбаченими Декларацією правами і свободами для їхнього особистого блага та блага суспільства і закликає батьків, чоловіків і жінок як окремих осіб, а також добровільні організації, місцеві влади і національні уряди до того, щоб вони визнали і намагалися дотримуватися цих прав шляхом законодавчих та інших заходів»¹. До актів, що містять міжнародні стандарти захисту прав дітей від неправомірних дій щодо них, належать: факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії, факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах, Конвенція про заборону та негайні дії щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці, Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Лансаротська конвенція), Конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей (Гаазька конвенція) тощо. Варто звернути увагу і на акти, які передбачають правила здійснення правосуддя щодо дітей, із врахуванням захисту їх прав, наприклад, Рекомендація N R (87) 20 Комітету міністрів державам-членам «Про соціальний вплив на злочинність неповнолітніх», Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила), Правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються захисту неповнолітніх, позбавлених волі (Гаванські правила), які мають на меті, перш за все, виховання дітей у дусі дотримання закону, допомогу у виправленні неправомірної поведінки та неприйнятних для суспільства ідей, які заборонені нормами законодавства, допомогу та підтримку у реабілітації, забезпечення права на освіту, охорону

¹ Декларація прав дитини : прийнята резолюцією 1386 (XIV) Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1959 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384#Text (Дата звернення: 30.03.2026)

здоров'я, допомогу у соціалізації, правове виховання, правопросвітництво і вторинну профілактику правопорушень.

Важливими є також і міжнародні стандарти, які закріплюють важливість профілактики правопорушень серед дітей. У цьому контексті варто звернути увагу і на Керівні принципи Організації Об'єднаних Націй для попередження злочинності серед неповнолітніх (Ер-Рядські керівні принципи), які у національному законодавстві підкріплюються Національною стратегією захисту прав дитини у сфері юстиції на період до 2028 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2025-2028 роках. Для Ер-Рядських керівних принципів, які і для попередньо згаданих актів, характерним є акцент на допомозі дитині, яка потрапила або може потрапити у «конфлікт» із законом, перш за все на ролі профілактики правопорушень серед дітей, надання соціальної підтримки, пріоритеті захисту прав дитини, та на домінуючому методі профілактики правопорушень – попередженні, шляхом виховання дитини, ролі залучення всіх можливих суб'єктів профілактики правопорушень, починаючи з сім'ї та близьких осіб тощо, шляхом створення необхідних умов для життя та розвитку дитини з метою запобігання виникнення причин та умов, які сприяють вчиненню правопорушень.

Перераховані акти не є виключним переліком, а лише «базовими» для регулювання відносин у сфері забезпечення прав дитини на міжнародному рівні, а їх дотримання, імплементація у національне законодавство з метою вдосконалення існуючих механізмів захисту вказаної категорії осіб, надає можливість створити якісну систему, кожен елемент якої забезпечує досягнення цілей, поставлених державою, – систему, у якій неабиякого значення набувають суб'єкти забезпечення захисту прав дитини та профілактики правопорушень серед дітей, серед яких визначаються і підрозділи ювенальної превенції Національної поліції України.

ЗНАЧЕННЯ УГОДИ ПРО АСОЦІАЦІЮ МІЖ УКРАЇНОЮ ТА ЄС ДЛЯ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Олександр ЗМИКАЛО

*студент юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна*

Підписання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом стало вагомим кроком як у зовнішньополітичному курсі держави, так і в її правовій трансформації. Після ратифікації документ закріпив оновлену модель відносин з ЄС, фактично замінивши Угоду про партнерство і співробітництво 1994 року.

Згідно зі статтею 1 Угоди, головною метою є поступове зближення України з ЄС на засадах спільних цінностей, зміцнення демократії та верховенства права, сприяючи економічній інтеграції та реформування правової системи за стандартами ЄС¹. Особливість документа полягає у поступовому підході до гармонізації законодавства. Відповідно перед Україною поставлені нові завдання: змінювати своє законодавство та практику відповідно до загальноєвропейських стандартів.

Підписання Угоди поставило питання вдосконалення конституційного порядку в Україні, задля забезпечення участі держави у європейській інтеграції та поступового зближення Конституції з міжнародними стандартами². Документ також безпосередньо вплинув на зміни в Конституції України. Таким чином, виконання статті 8 Угоди про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду спричинило необхідність внести зміни до розділу VIII «Правосуддя», зокрема щодо визнання юрисдикції МКС (стаття 124 Конституції).

Гармонізація законів є одним із головних методів реалізації Угоди про асоціацію. Вона згадується в Преамбулі Угоди кілька разів і охоплює багато сфер життя та законодавства: захист прав інтелектуальної власності, митну справу, банки, працю, фінанси, транспорт, енергетику, та інші. На відміну від старої Угоди 1994 року, яка здебільшого містила «м'яке право» у вигляді намірів, то Угода про асоціацію встановлює

¹Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. (2014, June 27). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text

²Білак, М. В. (2017). Значення угоди про асоціацію з ЄС: нові виклики для конституційного порядку чи послаблення позиції Основного Закону. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*, 193, 12–16. https://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/123456789/12461/1/Bilak_Znachennia_Uhody.pdf

чіткі зобов'язання для сторін³. Наприклад, лібералізація руху капіталів, відповідно до ст. 147 Угоди, має відбутися протягом п'яти років з дня набрання чинності, а от створення зони вільної торгівлі – не пізніше десяти років з дати набрання чинності Угоди⁴.

Принцип верховенства права займає центральне місце у правових змінах, які ініціювала Угода про асоціацію. Він закріплений у статті 8 Конституції України і охоплює майже всі положення важливих Конвенцій, і також залишаючись частиною загального принципу права ЄС. Згідно зі статтею 2 Угоди – повага до верховенства права є однією з основ відносин між Україною та Європейським Союзом⁵. Крім того, Угода окреслює і принципи для державного управління, ними являються субсидіарність, пропорційність, рівне ставлення та правова визначеність. Ці принципи впроваджуються в українське законодавство та відображаються на практиці судів. КСУ, у даному випадку, відіграє важливу роль у цьому процесі, відсилаючись на міжнародні стандарти, зокрема на практику ЄСПЛ, для демократизації національної правової системи. Також доречно згадати, що принцип верховенства права охоплює і судову реформу. Органи влади, законодавець і суди підпорядковуються не лише Конституції України, а й міжнародному праву, яке поступово все більше інтегрується в українську судову систему⁶.

Отже, Угода про асоціацію між Україною та ЄС має ключове значення для трансформації правової системи України. Ця Угода, не є простим міжнародним договором, а це комплексний правовий механізм, який є основою для реформ у Конституції, законодавстві та правозастосуванні. Закріплені в Угоді принципи демократії, верховенства права та захисту прав людини корелюють із базовими конституційними цінностями України та є орієнтиром для змін. Поступова гармонізація законодавства з *acquis* ЄС, яка здійснюється на основі Угоди, поступово оновлює правову систему та наближає її до європейських стандартів.

³Муравйов, В. І., & Мушак, Н. Б. (2013). Гармонізація законодавства України з правом Євросоюзу в рамках Угоди про асоціацію. *Юридичний вісник*. http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/viche_2013_8_6.pdf

⁴Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. (2014, June 27). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text

⁵Білак, М. В. (2017). Значення угоди про асоціацію з ЄС: нові виклики для конституційного порядку чи послаблення позиції Основного Закону. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*, 193, 12–16. https://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/123456789/12461/1/Bilak_Znachennia_Uhody.pdf

⁶Білак, М. В. (2017). Значення угоди про асоціацію з ЄС: нові виклики для конституційного порядку чи послаблення позиції Основного Закону. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*, 193, 12–16. https://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/123456789/12461/1/Bilak_Znachennia_Uhody.pdf

ЕЛЕКТРОННІ ДОКАЗИ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ СПРАВЕДЛИВОГО СУДУ

Олена КОНОНЕЦЬ

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародного цивільного та комерційного права
ДВНЗ «Державний торговельно-економічний університет»
адвокат, керівник
Адвокатського бюро «Олена Кононець і партнери»
м. Київ, Україна*

Мілена РАЧИЧ

*студентка
ДВНЗ «Державний торговельно-економічний університет»
М. Київ, Україна*

Цифровізація комунікації, документообігу та фіксації юридично значущої інформації істотно змінила доказову базу цивільного процесу. Проте електронна форма сама по собі не надає відомостям належної процесуальної якості. У сучасній українській доктрині електронні докази обґрунтовано розглядаються як самостійний вид доказів, специфіка якого не дозволяє зводити їх до письмових або речових доказів¹. Європейський стандарт справедливого суду також виходить не з технічної форми носія, а з того, чи забезпечено змагальність, рівність сторін і реальну можливість ознайомитися з доказом та висловитися щодо нього². Цифровізація доказування не спрощує, а підвищує вимоги до процесуальної перевіреності електронного матеріалу.

Нормативним ядром українського регулювання є стаття 100 Цивільного процесуального кодексу України. Вона визначає електронні докази як інформацію в електронній (цифровій) формі, що містить дані про обставини, які мають значення для справи, включно з електронними документами, фото-, відео– та звукозаписами, веб-сайтами, текстовими, мультимедійними і голосовими повідомленнями, метаданими та базами даних³. Та сама стаття встановлює форму їх подання: в оригіналі або в електронній копії, засвідченій кваліфікованим електронним підписом;

¹ Парасюк, М. В. (2025). Електронні (цифрові) докази в цивільному процесі. Аналітично-порівняльне правознавство, (4, ч. 1), 387–392. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.04.1.60>

² European Court of Human Rights. (2025, August 31). Guide on Article 6 of the Convention – Right to a fair trial (civil limb). <https://ks.echr.coe.int/web/echr-ks/article-6-civil>

³ Верховна Рада України. (2004, 18 березня). Цивільний процесуальний кодекс України (Закон України № 1618-IV). Законодавство України. <https://zakon.rada.gov.ua/go/1618-15>

подання паперової копії допускається, але вона не є письмовим доказом. Процесуальне значення такого доказу прямо пов'язане з можливістю перевірити оригінал: якщо відповідність копії оригіналу поставлено під сумнів, а сам оригінал не подано, доказ не береться судом до уваги. Такий підхід підтверджується і практикою Верховного Суду: у справі № 568/879/17 паперові копії знімків екрана не були взяті до уваги через неподання оригіналів, тоді як у справі № 753/10840/19 суд визнав належними і допустимими скріншоти повідомлень та роздруківки з Viber, досліджені у сукупності з іншими матеріалами справи⁴.

Центральною аналітичною проблемою залишається оцінка електронного доказу. За висновком С. С. Короля та О. В. Колісник, така оцінка концентрується навколо чотирьох критеріїв: достовірності, належності, допустимості та достатності⁵. Достовірність пов'язується з можливістю встановити реальні обставини справи на підставі конкретного цифрового носія; електронний підпис при цьому виступає однією з гарантій автентичності та цілісності доказу. Належність визначається зв'язком із предметом доказування, а допустимість – законним способом одержання та належною процесуальною формою подання. О. М. Перунова додатково показує, що специфіка електронного доказу залежить не лише від змісту відомостей, а й від технічних характеристик носія, способу фіксації та якості відтворення інформації⁶. Звідси випливає, що електронний доказ не може прийматися за спрощеною логікою лише через цифровий формат: він вимагає посиленого контролю за походженням, цілісністю, контекстом створення та процесуальною відтворюваністю.

Європейський процесуальний контекст підсилює ці вимоги. Регламент (ЄС) 2020/1783 спрямований на поліпшення, спрощення та прискорення співробітництва між судами держав-членів у збиранні доказів у цивільних і комерційних справах; він замінив попередній Регламент № 1206/2001 з 1 липня 2022 року. Регламент передбачає три способи збирання доказів між державами-членами: через запитуваний суд, шляхом безпосереднього збирання доказів запитуючим судом та через дипломатичних агентів або консульських посадових осіб; з 1 травня 2025 року обов'язковим засобом передавання запитів і форм став децентралізований ІТ-системний обмін, а для збирання доказів у режимі відеоконференції використовується спеціальна форма N⁷. Отже,

⁴ Верховний Суд. Поняття електронних доказів: Презентація судді Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду Н. Ю. Сакари. https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Sakara_prez.pdf

⁵ Король, С. С., & Колісник, О. В. (2024). Електронні докази: Критерії їх оцінки. Юридичний науковий електронний журнал, (4), 158–160. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-4/35>

⁶ Перунова, О. М. (2025). Характерні особливості електронного доказу у цивільному судочинстві. Юридичний науковий електронний журнал, (4), 140–142. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-4/31>

⁷ European Parliament & Council of the European Union. (2020, November 25). Regulation (EU) 2020/1783 on cooperation between the courts of the Member States in the taking of evidence in civil or commercial matters (recast). <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2020/1783/oj/eng>

цей регламент важливий не тому, що він безпосередньо застосовується в Україні, а тому, що він демонструє європейську модель: швидкість і технологічність доказування допускаються лише за умови надійності, безпеки комунікації та збереження процесуальних гарантій.

Короткий порівняльний контекст підтверджує конвергентність цього підходу. Матеріали Європейського порталу електронного правосуддя показують, що в Польщі для цілей Регламенту 2020/1783 компетентними щодо збирання доказів є лише суди, тобто технологічні інструменти не витісняють судову процесуальну форму⁸. В Естонії, своєю чергою, прямо вказано, що збирання доказів шляхом відеоконференції за статтею 20 Регламенту здійснюється за умови наявності відповідної технології та застосовується разом із правилами національного цивільного процесу⁹. Навіть у державах-членах цифровізація доказування не руйнує процесуальну форму, а вбудовується в неї. Українським інфраструктурним аналогом такого підходу є Положення про порядок функціонування окремих підсистем ЄСІТС, відповідно до якого підсистема «Електронний суд» забезпечує обмін процесуальними документами, письмовими та електронними доказами¹⁰. Разом із тим практична реалізація цього режиму залежить від технічної сумісності файлів із підсистемою: офіційні інструкції користувача прямо вказують на обмеження щодо розміру, формату та інших характеристик додатків, а також на використання кваліфікованого електронного підпису для подання документів¹¹. Проблема електронних доказів охоплює не лише допустимість у процесуальному сенсі, а й реальну технічну здатність сторони належно подати й відтворити такий доказ у суді.

Отже, правове значення електронного доказу в цивільному судочинстві визначається не його цифровою природою як такою, а процесуально гарантованою можливістю встановити його походження, перевірити цілісність, оцінити належність і допустимість та забезпечити кожній стороні реальну можливість висловитися щодо його змісту й автентичності. За таких умов електронний доказ узгоджується з європейським стандартом справедливого суду, а цифровізація цивільного процесу не підміняє процесуальні гарантії, а підсилює їх.

⁸ European e-Justice Portal. Taking of evidence: Poland. https://e-justice.europa.eu/topics/court-procedures/civil-cases/taking-evidence/pl_en

⁹ European e-Justice Portal. Taking evidence by videoconference: Estonia. https://e-justice.europa.eu/topics/court-procedures/videoconferencing/taking-evidence-videoconference/ee_en

¹⁰ Вища рада правосуддя. (2021, 17 серпня). Про затвердження Положення про порядок функціонування окремих підсистем Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (Рішення № 1845/0/15-21). Законодавство України. <https://zakon.rada.gov.ua/go/v1845910-21>

¹¹ Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система. (n.d.). Інструкція користувача підсистеми «Електронний суд» ЄСІТС. https://wiki.court.gov.ua/images/e/4/Інструкція_користувача_Електронного_суду_ЄСІТС.pdf

**МОДЕЛІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ
ОКРЕМОЇ СУДДІВСЬКОЇ ДУМКИ:
ДОСВІД ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ТА УКРАЇНИ**

Вікторія КОРЕЦЬКА

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри права
факультету бізнесу і права*

Луцький національний технічний університет

м. Луцьк, Україна

<https://orcid.org/0000-0002-5685-5337>

Інститут окремої суддівської думки є важливим елементом сучасного судочинства, що відображає баланс між принципами колегіальності та індивідуальної незалежності судді¹. Його правове регулювання істотно відрізняється залежно від типу судової системи та функціонального призначення відповідного судового органу.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю осмислення ролі інституту окремої суддівської думки в умовах трансформації сучасних правових систем та посилення вимог до легітимності судової влади². У європейському правовому просторі співіснують різні моделі регулювання цього інституту: від його повної відсутності у Суді Європейського Союзу до активного використання в Європейському суді з прав людини³, що свідчить про відсутність уніфікованого підходу та зумовлює потребу в їх порівняльному аналізі.

Особливої ваги ця проблематика набуває у контексті євроінтеграційних процесів України⁴. Водночас українська модель правового регулювання окремої суддівської думки, яка закріплює широкі можливості для її висловлення, суттєво відрізняється від підходу, застосованого у Суді ЄС.

Крім того, відмінності у регулюванні окремої суддівської думки безпосередньо пов'язані з різними уявленнями про баланс між

¹ Damaška, M. (1986). *The faces of justice and state authority: A comparative approach to the legal process*. Yale University Press. <https://yalebooks.yale.edu/book/9780300036909/the-faces-of-justice-and-state-authority/>

² Shany, Y. (2014). *Assessing the effectiveness of international courts*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199643322.001.0001>

³ Mistry, H. (2018). Different sets of ideas at the back of our heads: Dissent and authority at the International Court of Justice. *Leiden Journal of International Law*, 31(2), 255–274. <https://doi.org/10.1017/S0922156518000124>

⁴ Alter, K. J. (2014). *The new terrain of international law: Courts, politics, rights*. Princeton University Press. <https://doi.org/10.1515/9781400852977>

колегіальністю судового рішення та індивідуальною незалежністю судді, а також із різними моделями забезпечення єдності судової практики та прозорості правосуддя⁵.

Таким чином, актуальність теми зумовлена необхідністю порівняльно-правового аналізу регулювання інституту окремої суддівської думки в Європейському Союзі та Україні з метою визначення його ролі у забезпеченні легітимності судових рішень, а також пошуку оптимальної моделі його функціонування в умовах сучасного правового розвитку.

У праві Європейського Союзу відсутній універсальний підхід до інституту окремої думки, що зумовлено особливостями інституційної структури судової влади⁶. Зокрема, Court of Justice of the European Union⁷ традиційно не допускає публічного висловлення окремих суддівських думок. Це закріплено у його процесуальних правилах, які передбачають колегіальність рішення та конфіденційність нарад суддів.

Відсутність окремих думок у Суді ЄС обґрунтовується необхідністю забезпечення єдності судової практики, стабільності правозастосування та посилення авторитету Суду як наднаціонального органу⁸.

Водночас функціональним аналогом окремої думки в Суді ЄС частково виступає інститут висновків генеральних адвокатів, які публічно викладають альтернативне або розширене правове обґрунтування справи⁹.

На відміну від Суду ЄС, European Court of Human Rights¹⁰ прямо передбачає можливість висловлення окремих (як погоджувальних, так і незгодних) думок суддів.

Практика ЄСПЛ демонструє, що окремі думки виконують важливі функції: підвищують прозорість судового процесу, сприяють розвитку правової аргументації, а також можуть впливати на еволюцію судової практики у майбутньому¹¹.

⁵ Paulus, A. (2010). International adjudication. In S. Besson & J. Tasioulas (Eds.), *The philosophy of international law* (pp. 207–224). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199208583.003.0012>

⁶ Craig, P., & de Búrca, G. (2020). *EU law: Text, cases, and materials* (7th ed.). Oxford University Press. <https://global.oup.com/academic/product/eu-law-9780198856648>

⁷ Statute of the Court of Justice of the European Union. (2012). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12012M/TXT>

⁸ Lenaerts, K. (2004). Unity of European Union law and the role of the Court of Justice. *European Review*, 12(4), 475–490. <https://doi.org/10.1017/S1062798704000369>

⁹ Bobek, M. (2015). *Comparative reasoning in European supreme courts*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198729393.001.0001>

¹⁰ European Convention on Human Rights. (1950). https://www.echr.coe.int/documents/convention_eng.pdf

¹¹ Wildhaber, L. (2006). The European Court of Human Rights. *International Journal of Constitutional Law*, 4(3), 510–518. <https://doi.org/10.1093/icon/mol021>

В Україні інститут окремої суддівської думки закріплений на законодавчому рівні¹². Зокрема, відповідні положення містяться у процесуальних кодексах.

Конституційне підґрунтя цього інституту випливає з принципів незалежності суддів та свободи їх внутрішнього переконання. Окрема думка не має обов'язкової сили, але є офіційним елементом судового рішення.

Особливого значення інститут окремої думки набуває у діяльності Конституційного Суду України, де він виконує не лише аргументаційну, але й доктринальну функцію¹³.

Порівняльний аналіз правового регулювання інституту окремої суддівської думки дозволяє виокремити дві концептуально різні моделі організації судової влади¹⁴, які відображають відмінні підходи до співвідношення колегіальності, незалежності суддів та легітимності судових рішень.

Перша з них – інституційно-колегіальна модель, характерна для Суду Європейського Союзу, ґрунтується на пріоритеті єдності судового рішення для вираження волі суду як цілісного органу. У межах цієї моделі рішення суду сприймається не як сукупність індивідуальних позицій суддів, а як результат узгодженої колегіальної діяльності, що має виступати єдиним і авторитетним джерелом правової позиції. Відсутність інституту окремих думок у Суді ЄС зумовлена прагненням забезпечити стабільність правозастосування, передбачуваність судової практики та уникнення внутрішніх публічних розбіжностей, які можуть поставити під сумнів авторитет суду як наднаціональної інституції¹⁵. Такий підхід також пов'язаний із особливостями правопорядку ЄС, де судові рішення відіграють ключову роль у забезпеченні однакового застосування права Європейського Союзу в усіх державах-членах. Водночас компенсаційним механізмом певною мірою виступає інститут висновків генеральних адвокатів, які забезпечують відкритість правового дискурсу без формального порушення єдності судового рішення.

Друга модель – плюралістично-деліберативна, притаманна Європейському суду з прав людини та національним правовим системам, зокрема Україні, базується на визнанні цінності суддівського

¹² Закон України «Про судоустрій і статус суддів». (2016). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>

¹³ Андронов, І. В. (2018). Судові рішення в цивільному процесі України. Юридична література. <https://doi.org/10.32837/11300.22351>

¹⁴ Damaška, M. (1986). *The faces of justice and state authority: A comparative approach to the legal process*. Yale University Press. <https://yalebooks.yale.edu/book/9780300036909/the-faces-of-justice-and-state-authority/>

¹⁵ European Convention on Human Rights. (1950). https://www.echr.coe.int/documents/convention_eng.pdf

плюралізму як складової легітимності правосуддя. У межах цієї моделі окрема суддівська думка розглядається не як загроза єдності суду, а як інструмент підвищення прозорості та відкритості судового процесу, що дозволяє відобразити різноманітність правових підходів і аргументів. Такий підхід сприяє розвитку правової доктрини, оскільки окремі думки можуть містити альтернативні тлумачення норм права, які згодом здатні впливати на зміну або еволюцію судової практики¹⁶. У діяльності ЄСПЛ окремі думки виконують також комунікативну функцію, забезпечуючи діалог між судом, державами та науковою спільнотою, тоді як в Україні вони виступають додатковим гарантом реалізації принципу незалежності суддів та свободи їх внутрішнього переконання.

Разом з тим кожна з моделей має як переваги, так і потенційні ризики. Інституційно-колегіальна модель забезпечує високий рівень єдності та передбачуваності судової практики, проте обмежує публічне вираження індивідуальних позицій суддів. Натомість плюралістично-деліберативна модель сприяє відкритості та розвитку правової аргументації, однак може призводити до фрагментації правових позицій і ускладнення сприйняття рішення як єдиного акту судової влади.

Таким чином, відмінності між зазначеними моделями відображають глибші концептуальні підходи до природи судової влади: як єдиного інституційного голосу або як простору для інституціоналізованого правового діалогу. Вибір тієї чи іншої моделі визначається не лише процесуальними традиціями, але й ширшими уявленнями про джерела легітимності судових рішень та роль суду в правовій системі.

На думку автора, українська модель є більш прогресивною з точки зору розвитку правової аргументації та підвищення довіри до судової влади, однак вона потребує належної культури використання цього інструменту, щоб уникнути зловживань та надмірної фрагментації судової практики.

Таким чином, інститут окремої суддівської думки виступає не лише процесуальним правом судді, але й важливим інструментом легітимації судової влади, що відображає рівень відкритості, зрілості та демократичності правової системи.

¹⁶ Craig, P., & de Búrca, G. (2020). *EU law: Text, cases, and materials* (7th ed.). Oxford University Press. <https://global.oup.com/academic/product/eu-law-9780198856648>

ЦІННІСНІ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВОЗАСТОСОВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ АДАПТАЦІЇ ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ ДО ACQUIS ЄС

Олександр КОСТЮКЕВИЧ

*кандидат юридичних наук,
асистент кафедри кримінального правосуддя
та правоохоронної діяльності
Волинського національного університету
імені Лесі Українки,
м. Луцьк, Україна
<https://orcid.org/0009-0000-1685-4578>*

Адаптація правової політики України до *acquis* ЄС вимагає не лише техніко-юридичного оновлення законодавства, а й переосмислення тих аксіологічних орієнтирів, які визначають межі правозастосовної діяльності. У сучасному правопорядку правозастосування вже не може розглядатися як нейтральна процедура механічного підведення факту під норму. Воно завжди пов'язане з оцінюванням, балансуванням конкуруючих прав та інтересів, а відтак – із вибором між декількома юридично можливими варіантами рішення. Саме тому питання ціннісних обмежень правозастосування набуває особливої ваги в умовах європейської інтеграції, коли національна правова система повинна забезпечити не тільки формальну відповідність *acquis* ЄС, а й реальне втілення цінностей людської гідності, свободи, правовладдя, прав людини та належного урядування¹²³.

Ціннісні обмеження правозастосовної діяльності доцільно розуміти як нормативно-сміслові орієнтири, що звужують сферу допустимих рішень для суб'єкта правозастосування і вимагають від нього утриматися від свавільної дії або обрати такий спосіб дії, який є юридично виправданим і соціально легітимним. На відміну від суто формального процедурного припису, такі обмеження виявляються у

¹ Consolidated version of the Treaty on European Union, Article 2. (2012, October 26). Official Journal of the European Union, C 326, 13–45. https://eur-lex.europa.eu/eli/treaty/teu_2012/art_2/oj/eng

² Consolidated version of the Treaty on European Union, Article 2. (2012, October 26). Official Journal of the European Union, C 326, 13–45. https://eur-lex.europa.eu/eli/treaty/teu_2012/art_2/oj/eng

³ Consolidated version of the Treaty on European Union, Article 2. (2012, October 26). Official Journal of the European Union, C 326, 13–45. https://eur-lex.europa.eu/eli/treaty/teu_2012/art_2/oj/eng

принципах верховенства права, пропорційності, добросовісності, недопустимості свавілля, повазі до людської гідності, вимозі належного обґрунтування рішення. Вони особливо важливі там, де норма не дає вичерпної відповіді або де правозастосувач зіштовхується з необхідністю зважування кількох конкуруючих прав і публічних інтересів.

Першим і найвищим рівнем внутрішньодержавних ціннісних обмежень є Конституція України. Її аксіологічне значення полягає в тому, що вона не лише закріплює юридичну ієрархію джерел права, а й формулює фундаментальні засади всього правопорядку: людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю; права і свободи людини визначають зміст і спрямованість діяльності держави; в Україні визнається і діє принцип верховенства права; чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства⁴. Звідси випливає, що жодне правозастосовне рішення не може вважатися легітимним, якщо воно ігнорує конституційне ядро правопорядку або допускає непропорційне обмеження фундаментальних прав.

Другий рівень внутрішньодержавних обмежень утворюють правові позиції Конституційного Суду України, оскільки саме через конституційну юрисдикцію абстрактні положення Основного Закону перетворюються на конкретні стандарти правозастосування. Закон України «Про Конституційний Суд України» визначає цей орган як суд конституційної юрисдикції, покликаний забезпечувати верховенство Конституції України⁵. У практичному вимірі це означає, що категорії правової визначеності, пропорційності, доступу до правосуддя, недопустимості свавілля та змістовного захисту людської гідності отримують через рішення Суду значення обов'язкових меж для законодавця, суду та адміністративного органу. Отже, Конституційний Суд України виконує не лише контрольну, а й ціннісно-орієнтуючу функцію.

Важливим різновидом внутрішньодержавних ціннісних обмежень є також акти стратегічного планування. Вони не завжди встановлюють безпосередню санкцію за відхилення від задекларованого напрямку, проте формують нормативно організований горизонт належної державної дії. Так, Національна стратегія у сфері прав людини 2021 року акцентує на пріоритеті утвердження і забезпечення прав і свобод людини, розвитку ефективних механізмів їх реалізації та поширенні

⁴ Конституція України. (1996, 28 червня). Верховна Рада України. <https://zakon.rada.gov.ua/go/254к/96-вр>

⁵ Про Конституційний Суд України: Закон України № 2136-VIII. (2017, 13 липня). Верховна Рада України. <https://zakon.rada.gov.ua/go/2136-19>

знань про міжнародні й європейські стандарти серед суб'єктів правотворення і правозастосування⁶. Стратегія реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року, своєю чергою, демонструє, що навіть у сфері виконання покарань пріоритет мають гуманізація, прозорість, належні умови тримання та відповідність стандартам Ради Європи⁷. Такі акти задають для правозастосувача не лише політичний вектор, а й змістовні критерії належного рішення.

Міжнародний вимір ціннісних обмежень зумовлений тим, що національне правозастосування більше не існує в ізоляції. Для України це особливо помітно у сфері застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики Європейського суду з прав людини. Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» прямо визначає обов'язок держави виконувати рішення ЄСПЛ, усувати причини порушень Конвенції та впроваджувати європейські стандарти прав людини в національне судочинство й адміністративну практику⁸. У цьому сенсі практика ЄСПЛ є не зовнішнім коментарем до українського права, а нормативно інтегрованим коректором допустимих меж державної дії щодо особи.

Однак в умовах адаптації правової політики України до *acquis* ЄС міжнародні ціннісні орієнтири не обмежуються лише конвенційною системою. Правовий порядок Європейського Союзу ґрунтується на повазі до людської гідності, свободи, демократії, рівності, правовладдя та прав людини, а людська гідність у Хартії основоположних прав ЄС визнається недоторканною^{9,10}. Це означає, що імплементація *acquis* має оцінюватися не тільки за формальним критерієм перенесення норм, а й за тим, чи вбудовуються в національну практику європейські стандарти обґрунтованості, пропорційності, ефективного захисту прав та недопустимості дискримінації. Саме на рівні правозастосування

⁶ Про Національну стратегію у сфері прав людини: Указ Президента України № 119/2021. (2021, 24 березня). Верховна Рада України. <https://zakon.rada.gov.ua/go/119/2021>

⁷ Про схвалення Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року та затвердження операційного плану її реалізації у 2022–2024 роках: Розпорядження Кабінету Міністрів України № 1153-р. (2022, 16 грудня). Верховна Рада України. <https://zakon.rada.gov.ua/go/1153-2022-p>

⁸ Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України № 3477-IV. (2006, 23 лютого). Верховна Рада України. <https://zakon.rada.gov.ua/go/3477-15>

⁹ Consolidated version of the Treaty on European Union, Article 2. (2012, October 26). Official Journal of the European Union, C 326, 13–45. https://eur-lex.europa.eu/eli/treaty/teu_2012/art_2/oj/eng

¹⁰ Charter of Fundamental Rights of the European Union. (2012, October 26). Official Journal of the European Union, C 326, 391-407. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:12012P/TXT>

перевіряється, чи стало право України справді сумісним із ціннісною архітектурою ЄС.

Водночас міжнародні стандарти не повинні тлумачитися як такі, що автоматично поглинають внутрішньодержавний порядок. Ключовою умовою легітимного правозастосування є не механічний пріоритет «зовнішнього» над «внутрішнім», а їхня координація через Конституцію України як основний аксіологічний фільтр. Саме конституційний правопорядок визначає спосіб інтеграції міжнародних та європейських стандартів у національну систему джерел, межі юридичного розсуду державних органів і критерії сумісності конкретного рішення з цінностями демократичної правової держави. У такому підході суверенітет означає не відмову від міжнародних зобов'язань, а здатність держави до самообмеження на основі вільно прийнятих правових цінностей.

Отже, ціннісні обмеження правозастосовної діяльності в Україні мають багаторівневу природу. На внутрішньодержавному рівні вони формуються Конституцією України, рішеннями Конституційного Суду України та актами стратегічного планування; на міжнародному та європейському рівнях – міжнародними договорами, практикою ЄСПЛ, базовими цінностями права ЄС і стандартами захисту людської гідності. У контексті адаптації правової політики України до *acquis* ЄС саме така багаторівнева система ціннісних меж забезпечує перехід від формального оновлення законодавства до справді європейського за змістом правозастосування. Перспективним напрямом подальших досліджень є аналіз того, як ці обмеження трансформуються під впливом цифровізації, алгоритмізації управлінських процесів і використання штучного інтелекту у сфері публічної влади.

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ СТАНДАРТІВ ПРАВОСУДДЯ У НАЦІОНАЛЬНИЙ ПРАВОПОРЯДОК УКРАЇНИ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Сергій КУЛИК

*кандидат юридичних наук, суддя
Дарницького району суду міста Києва
м. Київ, Україна*

У контексті вступу до Європейського Союзу правосуддя перестає бути загальною ціннісною категорією і набуває значення перевірюваної інституційної умови євроінтеграції. Судова реформа в Україні розглядається не як внутрішня адміністративна модернізація, а як один із ключових напрямів виконання критеріїв вступу¹. Європейська комісія у *Ukraine 2025 Report* прямо виходить із того, що ефективна, незалежна та якісна судова система є центральною складовою переговорного порядку денного; при цьому у травні 2025 року Україна ухвалила дорожню карту з верховенства права, але ще має прийняти нову середньострокову стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства, узгоджену з цією дорожньою картою². Така асинхронність має не лише технічне, а й нормативне значення: дорожня карта задає передвступні орієнтири та перелік реформ, тоді як стратегія повинна забезпечити внутрішню системність, часову послідовність і розподіл інституційної відповідальності. За відсутності такого узгодження імплементація міжнародних стандартів ризикує залишитися набором окремих заходів без цілісної архітектури.

Юридичне ядро цих стандартів формують стаття 47 Хартії основоположних прав Європейського Союзу і стаття 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Стаття 47 гарантує право на ефективний засіб юридичного захисту та на справедливий і публічний розгляд справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, установленим законом³. Керівництво Європейського суду з прав

¹ Kolotylo, M. (2024). Ukraine's accession process to the EU: Judicial reform in the focus. *Kyiv-Mohyla Law and Politics Journal*, 10, 83–98. <https://doi.org/10.18523/kmlpj320051.2024-10.83-98>

² European Commission. (2025, November 4). *Ukraine 2025 report* (SWD(2025) 759 final). https://enlargement.ec.europa.eu/document/download/17115494-8122-4d10-8a06-2cf275eecd7_en?filename=ukraine-report-2025.pdf

³ European Union. (2012). *Charter of Fundamental Rights of the European Union*: Article 47. Right to an effective remedy and to a fair trial. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX%3A12012P047>

людини щодо статті 6 у цивільному аспекті конкретизує, що право на справедливий суд охоплює доступ до суду, змагальність, рівність сторін, розгляд упродовж розумного строку, незалежність і безсторонність суду⁴. В цій сукупності міжнародний стандарт правосуддя набуває юридичної визначеності: йдеться не про абстрактну справедливість, а про вимірювані вимоги до судової інституції, процесуальної форми та механізмів захисту права.

Зміст цих стандартів у сучасній доктрині розкривається передусім через незалежність і безсторонність суду. В. Єгорова та А. Славко обґрунтовують, що гарантії суддівської незалежності охоплюють конституційні, інституційні, процедурні та фінансові елементи, а ключовими ризиками для України залишаються втручання в розгляд конкретних справ, тиск з боку інших гілок влади та маніпуляції процедурами призначення і звільнення суддів⁵. Оновлений Контрольний список верховенства права Венеційської комісії 2025 року додатково підкреслює, що регрес верховенства права в Європі знову висунув на перший план питання ефективних стримувань і противаг та незалежних інституцій, насамперед судів⁶. У ще більш прикладному вимірі Висновок № 27 (2024) Консультативної ради європейських суддів наголошує, що дисциплінарна відповідальність суддів є сумісною з незалежністю лише за умови чітких підстав, належної процедури, мотивованості рішень і захисту від використання дисциплінарного механізму як інструменту тиску⁷. Міжнародні стандарти правосуддя охоплюють не лише право особи на звернення до суду, а й порядок формування суддівського корпусу, межі дисциплінарної відповідальності та внутрішні гарантії інституційної автономії судової влади.

Імплементація цих стандартів у національний правопорядок України проходить не лише через законодавче закріплення принципів, а через дію конкретних кадрових, дисциплінарних та інституційних процедур. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» формує правову основу організації судової влади, статусу судді, добору, кар'єрного просування

⁴ European Court of Human Rights. (2025, August 31). Guide on Article 6 of the Convention – Right to a fair trial (civil limb). <https://ks.echr.coe.int/web/echr-ks/article-6-civil>

⁵ Yehorova, V., & Slavko, A. (2025). Guarantees of judicial independence and impartiality: International standards and prospects for Ukraine. *Ehrlich's Journal*, (14), 26–34. <https://doi.org/10.32782/ehrlchsjournal-2025-14.04>

⁶ Venice Commission. (2025). The updated Rule of Law checklist (CDL-AD(2025)002-e). <https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD%282025%29002-e>

⁷ Consultative Council of European Judges. (2024, December 6). Opinion No. 27 (2024) on the disciplinary liability of judges. <https://rm.coe.int/opinion-no-27-2024-of-the-ccje/1680b2ca7f>

та дисциплінарної відповідальності⁸. Проте оцінка Європейської комісії за 2025 рік показує, що вирішальне значення має не текст закону як такий, а практичне функціонування органів суддівського врядування. Комісія відзначає, що Вища рада правосуддя і Вища кваліфікаційна комісія суддів загалом функціонували, однак проблеми добору і призначення їх членів, інституційної спроможності та доступу до баз даних потребують невідкладного вирішення⁹. У дисциплінарній площині особливе значення мало створення у грудні 2024 року Служби дисциплінарних інспекторів як автономного підрозділу Вищої ради правосуддя; за допомогою цієї служби було розглянуто близько 6 000 дисциплінарних скарг, 36 суддів отримали дисциплінарні стягнення, а щодо 7 було розпочато процедуру звільнення. Разом із тим Європейська комісія прямо вказує на проблеми якості мотивації рішень у дисциплінарних справах, необхідність точнішого визначення дисциплінарних проступків і усунення ситуацій, коли суддя може уникнути негативних наслідків шляхом відставки до ухвалення рішення про звільнення. Імплементация міжнародних стандартів правосуддя в Україні вже здійснюється через добір, перевірку доброчесності, дисциплінарні процедури й оновлення органів врядування, такі механізми залишаються головною зоною ризику.

Практичний вимір імплементації особливо виразно простежується у прецедентах Європейського суду з прав людини щодо України. У справі *Oleksandr Volkov v. Ukraine* Суд встановив, що провадження у Вищій раді юстиції та парламенті не відповідало вимогам незалежності й безсторонності за статтею 6 Конвенції¹⁰. У справі *Burmych and Others v. Ukraine* Суд констатував структурний характер проблеми невиконання або тривалого невиконання національних судових рішень, що прямо підриває право на справедливий суд і ефективний засіб юридичного захисту¹¹. Такі рішення важливі не лише як зовнішня критика, а як індикатори того, де міжнародні стандарти переходять у площину конкретних інституційних дефектів національної системи. Їх імплементація у внутрішньому правопорядку повинна здійснюватися не лише через реформу органів врядування, а й через правозастосовну практику національних судів. У цьому сенсі істотне значення має те, що

⁸ Верховна Рада України. (2016, 2 червня). Про судоустрій і статус суддів (Закон України № 1402-VIII). Законодавство України. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>

⁹ European Commission. (2025, November 4). Ukraine 2025 report (SWD(2025) 759 final). https://enlargement.ec.europa.eu/document/download/17115494-8122-4d10-8a06-2cf275eece7_en?filename=ukraine-report-2025.pdf

¹⁰ European Court of Human Rights. (2013, January 9). Case of *Oleksandr Volkov v. Ukraine*. <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-115871>

¹¹ . European Court of Human Rights. (2017, October 12). Case of *Burmych and Others v. Ukraine*. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-178082>

українське законодавство покладає на суди обов'язок застосовувати Конвенцію та практику Європейського суду з прав людини як джерело права¹². Такий канал забезпечує перехід від міжнародного стандарту до національної судової практики.

Короткий порівняльний контекст показує, що українська ситуація має і спільні, і специфічні риси серед країн-кандидатів. Європейська комісія у *Moldova 2025 Report* також оцінює реформу правосуддя як центральний елемент кластеру «Основи», а на офіційному рівні ЄС і Молдова у спільній декларації 2025 року окремо підтвердили значення посилення незалежності судової влади, прозорості й модернізації судового адміністрування¹³. Для країн-кандидатів загальною є вимога перетворити міжнародні стандарти правосуддя на реально діючі процедури та інститути. Українська специфіка полягає в тому, що ця трансформація відбувається одночасно в умовах війни, високої кадрової турбулентності та потреби паралельного оновлення кількох органів суддівського врядування.

Отже, імплементацію міжнародно-правових стандартів правосуддя в Україні доцільно оцінювати не за кількістю запозичених формул і не за самим фактом нормативного посилення на незалежність чи справедливий суд. Вирішальним критерієм є те, наскільки ці стандарти стали частиною реально діючих процедур добору суддів, перевірки доброчесності, дисциплінарної відповідальності, функціонування органів суддівського врядування та національної судової практики. За таким підходом євроінтеграція у сфері правосуддя постає не як декларативне зближення, а як перебудова інституційної архітектури судової влади відповідно до міжнародно-правових вимог.

¹² Верховна Рада України. (2006, 23 лютого). Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини (Закон України № 3477-IV). Законодавство України. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text>

¹³ European Commission. (2025, November 4). *Moldova 2025 report*. https://enlargement.ec.europa.eu/document/download/23fa6af0-89b3-4532-a3d9-d1638727d14c_en?filename=moldova-report-2025.pdf

ДЕЯКІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОБІГУ КРИПТОВАЛЮТИ В УКРАЇНІ

Володимир МАЦКО

адвокат

м. Одеса, Україна

Визнання цифрових речей об'єктами цивільних прав забезпечує інтеграцію криптовалют у цивільний оборот із поширенням загальних принципів власності та захисту майнових прав (ст.ст. 319-321 ЦК)¹. Водночас відповідно до ст. 192 Цивільного кодексу України² єдиним законним платіжним засобом є гривня, що виключає визнання криптовалют грошима та зумовлює її кваліфікацію як особливого виду майна.

Отже, поєднання положень статей 179¹ та 192 Цивільного кодексу України³ відображає системний підхід, за якого криптовалюта визнається об'єктом цивільних прав як цифрове благо, але не набуває статусу офіційного платіжного засобу, що забезпечує її інтеграцію у цивільний оборот із збереженням стабільності грошової системи.

Досліджуючи розвиток правового регулювання обігу криптовалют в Україні, слід зазначити, що у 2017 р. у Верховній Раді України розглядалися проект Закону України «Про обіг криптовалют» 2017 р.⁴ та альтернативний проект Закону України «Про стимулювання ринку криптовалют та їх похідних в Україні»⁵, які зазнали обґрунтованої критики через неповне врегулювання ключових питань, зокрема оподаткування, термінологічні неточності та ігнорування позицій практиків⁶.

¹ Цивільний кодекс України № 435-IV. (2003, 16 січня). Верховна Рада України. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>

² Цивільний кодекс України № 435-IV. (2003, 16 січня). Верховна Рада України. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>

³ Цивільний кодекс України № 435-IV. (2003, 16 січня). Верховна Рада України. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>

⁴ Про обіг криптовалют в Україні: проект Закону України № 7183. (2017, 6 жовтня). Верховна Рада України. https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62684

⁵ Про стимулювання ринку криптовалют та їх похідних в Україні: проект Закону України № 7183-1. (2017, 10 жовтня). Верховна Рада України. https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62710

⁶ Ворон, Д. М., Жигальов, І. Г., & Ткачов, В. С. (2021). Правове регулювання криптовалют в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*, (11), 390–392. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-11/98>

Згідно з Висновками Головного науково-експертного управління, перший законопроект характеризувався відсутністю належного аналізу ризиків, недосконалим понятійним апаратом, неврегульованістю статусу криптобірж і фрагментарністю норм⁷, тоді як альтернативний проект мав концептуальні недоліки, зокрема необґрунтованість окремого законодавчого підходу, непослідовність у визначенні криптовалюти як фінансового активу, нечіткість положень та економічно сумнівні стимули⁸.

У результаті Головне науково-експертне управління дійшло висновку про передчасність прийняття зазначених законопроектів у запропонованій редакції та наголосило на необхідності їх суттєвого концептуального і техніко-юридичного доопрацювання, а також забезпечення системної узгодженості з чинними нормативно-правовими актами України⁹.

Ключовим етапом розвитку правового регулювання обігу криптовалюти в Україні стало ухвалення Закону України «Про віртуальні активи» 2022 р.¹⁰, який уперше комплексно визначає правові засади функціонування віртуальних активів і закріплює їх статус як об'єктів цивільних прав. Попри те, що закон ще не набрав чинності через відсутність податкового забезпечення, він формує основу правового режиму криптоактивів¹¹.

Закон чітко визначає, що віртуальний актив є нематеріальним благом, яке існує виключно в електронній формі, має майнову цінність і виражене сукупністю даних в електронному середовищі, а також може підтверджувати майнові права, зокрема права вимоги на інші об'єкти

⁷ Головне науково-експертне управління. (2017, 6 жовтня). *Висновок Головного науково-експертного управління до проекту Закону України «Про обіг криптовалюти в Україні» № 7183*. Верховна Рада України. https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62684

⁸ Головне науково-експертне управління. (2017, 10 жовтня). *Висновок Головного науково-експертного управління до проекту Закону України «Про стимулювання ринку криптовалют та їх похідних в Україні» № 7183-1*. Верховна Рада України. https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62710

⁹ Головне науково-експертне управління. (2017, 6 жовтня). *Висновок Головного науково-експертного управління до проекту Закону України «Про обіг криптовалюти в Україні» № 7183*. Верховна Рада України. https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62684; Головне науково-експертне управління. (2017, 10 жовтня). *Висновок Головного науково-експертного управління до проекту Закону України «Про стимулювання ринку криптовалют та їх похідних в Україні» № 7183-1*. Верховна Рада України. https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62710

¹⁰ Про віртуальні активи № 2074-IX: Закон України. (2022, 17 лютого). Верховна Рада України. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20>

¹¹ Фешук, В. В., & Нікончук, А. М. (2025). Правове регулювання обігу криптовалюти в Україні: адміністративно-правовий аспект. *Наука і техніка*, 5(46), 227–236. [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-5\(46\)-227-236](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-5(46)-227-236)

цивільних прав¹². Існування та оборотоздатність віртуального активу забезпечується системою забезпечення обороту віртуальних активів (ст. 1 Закону)¹³, що гарантує його функціонування в цивільному та економічному обігу. Це положення формалізує криптовалюту як об'єкти цивільного обороту, інтегруючи їх у загальні принципи володіння, користування і розпорядження майном.

Особливо важлива регламентація обігу та правочинів із віртуальними активами (ст.ст. 5-12 Закону)¹⁴, яка визначає етапи їх створення, введення та виведення з обороту, а також укладення правочинів. Це забезпечує прозорість ринку, чіткі правила цивільних правочинів і захист прав учасників, що особливо важливо через децентралізовану й нематеріальну природу криптовалют.

Закон встановлює принципи взаємовідносин між власниками та учасниками ринку, визначає використання цифрових активів для підтвердження майнових прав і їх місце в системі цивільних правовідносин (ст.ст. 1, 5, 6 Закону)¹⁵, що дозволяє інтегрувати криптовалюту у цивільно-правову систему України та застосовувати до них загальні положення про речі й майно.

Закон України «Про віртуальні активи» 2022 р.¹⁶ закріплює віртуальні активи як об'єкти цивільних прав і формує цілісну модель державного регулювання ринку, визначаючи правовий статус учасників, засади нагляду та повноваження уповноважених органів (ст.ст. 9-23 Закону)¹⁷. Державне регулювання здійснюють Національний банк України для забезпечення валютними цінностями активів та Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку для активів із ознаками фінансових інструментів (ст.ст. 16-17 Закону)¹⁸, при цьому передбачено їх взаємодію і координацію (ст. 20 Закону)¹⁹.

¹² Марченко, В., & Домбровська, А. (2023). Деякі аспекти правового врегулювання обігу криптовалют в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*, 80(1), 203–210. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.80.1.30>

¹³ Про віртуальні активи № 2074-IX: Закон України. (2022, 17 лютого). Верховна Рада України. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20>

¹⁴ Про віртуальні активи № 2074-IX: Закон України. (2022, 17 лютого). Верховна Рада України. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20>

¹⁵ Про віртуальні активи № 2074-IX: Закон України. (2022, 17 лютого). Верховна Рада України. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20>

¹⁶ Про віртуальні активи № 2074-IX: Закон України. (2022, 17 лютого). Верховна Рада України. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20>

¹⁷ Про віртуальні активи № 2074-IX: Закон України. (2022, 17 лютого). Верховна Рада України. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20>

¹⁸ Про віртуальні активи № 2074-IX: Закон України. (2022, 17 лютого). Верховна Рада України. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20>

¹⁹ Про віртуальні активи № 2074-IX: Закон України. (2022, 17 лютого). Верховна Рада України. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20>

Закон встановлює компетенцію органів у формуванні державної політики, контролі за постачальниками послуг, веденні реєстрів, встановленні обов'язкових стандартів та застосуванні заходів впливу, забезпечуючи комплексне регулювання ринку, яке поєднує фінансові та інноваційні аспекти, стимулює розвиток сектору та мінімізує ризики для фінансової стабільності і прав споживачів.

Розроблення Закону України «Про віртуальні активи» 2022 р.²⁰ стало важливим кроком у визнанні криптовалюти, хоча прямого визначення «криптовалюти» закон не містить і використовує ширше поняття «віртуальні активи». Вони розглядаються як нематеріальне благо з цифровою формою та майновою цінністю, до категорії можуть належати криптовалюти, NFT та інші цінні цифрові дані.

²⁰ Про віртуальні активи № 2074-IX: Закон України. (2022, 17 лютого). Верховна Рада України. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20>

ПРАЦЯ НЕПОВНОЛІТНІХ У ПРОЕКТІ ТРУДОВОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ: ОКРЕМІ ПИТАННЯ ВІДПОВІДНОСТІ ЄВРОПЕЙСЬКИМ СТАНДАРТАМ

Аліна Менджур

студентка 3 курсу, спеціальності 081 Право

*Науковий керівник: **Марія МЕНДЖУЛ***

*докторка юридичних наук, професорка,
професорка кафедри цивільного права та процесу
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна*

У сучасних умовах та на даному етапі розвитку правової системи України у сфері праці та соціального захисту значну роль відіграє впровадження європейських стандартів. Складовою національного законодавства стають міжнародні договори, їх положення використовують при розробці нормативно-правових актів, зокрема проекту Трудового кодексу України. Водночас, незалежно від наявності міжнародних стандартів, існують проблеми їх практичної реалізації та уточненості. Ці проблеми можуть завдавати труднощів для вразливих груп населення, зокрема, діти, які потребують особливої уваги.

Аналізуючи текст проекту Трудового кодексу України, ми спостерігаємо відбиток міжнародних та європейських стандартів. Зокрема, у положеннях проекту є пряме цитування та запозичення з текстів конвенцій та нормативно-правових актів, які регулюють суспільні відносини у сфері праці. Це вказує на спрямованість українського законодавця на шлях гармонізації національного трудового права з європейськими стандартами, шляхом імплементації.¹

Але не зважаючи на такі підходи українських законодавців, існують проблеми з механізмами застосування цих норм та недостатня конкретизація відповідних приписів, зокрема у сфері регулювання праці неповнолітніх.

Діти та підлітки мають право на належний соціальний правовий та економічний захист, що закріплено у частині першій пункту 17 Європейської соціальної хартії, що визнається фундаментальним правилом у правових системах європейських держав, включаючи

¹ Проект Трудового кодексу України (2026). URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/69516>

Україну.² В той же час, хоча цей принцип закріплено у законодавстві, досі спостерігаються прогалини у забезпеченні його виконання на практиці, через що зменшується його ефективність.

Важливо звернути увагу, що проект Трудового кодексу, містить положення про учнівський договір за статтею 61, що є лише частковим впровадженням професійної підготовки. Водночас у статті 10 Європейської соціальної хартії є право на професійну підготовку, яка в повному обсязі передбачає системне, доступне, професійне навчання, для різних категорій осіб, зокрема неповнолітніх з огляду на їх вікові особливості. Ця стаття є важливою та необхідною для імплементації в текст трудового законодавства, в повному обсязі, оскільки сучасний підліток не повинен сприйматися лише, як об'єкт захисту від експлуатації, а як активний суб'єкт, якому необхідна допомога у професійному старті. У цьому контексті слід враховувати положення Конвенції МОП про мінімальний вік для прийому на роботу, а саме статті 3, пункт 3, яка допускає працю осіб за наймом або інших видів роботи, які досягли 16-річного віку, при цьому вони можуть брати участь у трудових правовідносинах за умови забезпечення повного захисту їхнього здоров'я, безпеки та морального стану, а також наявності належної професійної підготовки або відповідного спеціального навчання.³ Разом з тим у проекті Трудового кодексу зберігаються норми про допущення до роботи осіб яким виповнилося 15 років за наявності згоди законних представників, а також для виконання легкої роботи, у вільний від навчання час особам від 14-ти років. Такий підхід, сприятиме забезпеченню доступу неповнолітніх працівників до професійно-технічної освіти, розвитку системи їх підготовки з урахуванням змін сучасних технологій. Це створить середовище, для підвищення рівня зайнятості серед молоді та реалізації принципу рівних можливостей неповнолітніх у сфері трудових відносин, і підготовки майбутніх фахівців.

Ще однією суттєвою проблемою є те, що проект Трудового кодексу України чітко не встановлює процедурні гарантії здійснення правильного застосування норм трудового законодавства у сфері праці неповнолітніх, а саме не має конкретних уточнень, які певною мірою впливають на тлумачення тексту. Зокрема, стаття 9 Конвенції МОП про мінімальний вік для прийняття на роботу, прямо вказує обов'язок роботодавця вести реєстр працівників віком до 18 років із зазначенням

² Європейська соціальна хартія (переглянута) від 03.05.1996 р. № ETS № 163. Ратифікована Законом України від 14.09.2006 р. № 137-V. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062.

³ Конвенція про мінімальний вік для прийняття на роботу № 138 : Міжнародний документ від 26.06.1973 р. Ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР № 751-IX від 07.03.1979. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_054

прізвища, дати народження, які засвідчені належним чином. На відміну від статті цієї Конвенції, проект Трудового кодексу містить лише загальні положення щодо персональних даних, або кадрового обліку. Це може створювати загрозу здійсненню ефективного державного нагляду, за дотриманням прав неповнолітніх працівників, оскільки без належної фіксації у відповідних реєстрах інспекція праці не може контролювати за дотриманням заборони нічної праці, обмежень робочого часу та належного оформлення таких працівників. Тому впровадження чітких процедурних норм, які існують в європейському законодавстві, підвищило б ефективність контролю роботодавців у питанні забезпечення прав неповнолітніх працівників.

Отже, попри формальне дотримання європейських стандартів, проект Трудового кодексу саме у положеннях про працю неповнолітніх, потребує вдосконалення норм процедурного контролю, та уточнення змісту права на професійну підготовку, перетворюючи його з договірної опції на безумовну соціальну гарантію, що відповідає вимогам та цінностям європейського законодавства.

ЦИФРОВА ТРАНСФОРМАЦІЯ ДОКАЗУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ ЯК ЕЛЕМЕНТ АДАПТАЦІЇ ДО ACQUIS ЄС

Юрій МИРОШНИЧЕНКО

доктор юридичних наук,

суддя

Мукачівського міськрайонного суду Закарпатської області

м. Мукачево, Україна

Європейська інтеграція України зумовлює не лише формальне наближення законодавства до права Європейського Союзу, а й глибоку трансформацію способів функціонування правових інститутів. У сфері кримінального судочинства така трансформація насамперед проявляється у зміні підходів до доказування, що дедалі більше орієнтуються на технологічну точність, відтворюваність результатів та об'єктивізованість процесу встановлення фактичних обставин, які підлягають доказуванню в кримінальному провадженні.

Сучасні безпекові виклики, пов'язані з воєнним станом, руйнуванням інфраструктури, зміною просторових характеристик місць подій та обмеженням доступу до них, виявили обмеженість пізнавальних можливостей традиційних форм перевірки доказової інформації за певних обставин кримінального провадження. У таких умовах особливого значення набуває пошук процесуальних механізмів, здатних забезпечити встановлення фактичних обставин незалежно від фізичного доступу до матеріального середовища події.

Одним із перспективних напрямів такої трансформації є використання цифрового моделювання та віртуальної реконструкції подій у межах слідчого експерименту. Відповідні технології дозволяють поєднати класичні процесуальні форми із сучасними цифровими інструментами, що відкриває можливість розглядати їх як складову адаптації кримінального процесу України до європейських стандартів доказування¹.

Слідчий експеримент традиційно спрямований на перевірку та уточнення фактичних даних шляхом відтворення обстановки і обставин

¹ Коваленко, А. В. (2021). Концептуальні засади використання цифрової 3D моделі як засобу пізнання та відображення ознак кримінального правопорушення. *Криміналістика і судова експертиза*, (66), 420-430; Шепітько, В. Ю. (Ред.). (2021). *Науково-технічне забезпечення слідчої діяльності в умовах змагального кримінального провадження* [Монографія]. Право.

події. Його доказове значення історично базувалося на поєднанні людського сприйняття, матеріального середовища та процесуального спостереження. Однак класична модель цієї слідчої дії передбачає фізичну доступність місця події або можливість створення аналогічних умов. У сучасних умовах це припущення дедалі частіше виявляється нереалістичним. Руйнування об'єктів, зміна просторової конфігурації місцевості, ризики для безпеки учасників кримінального провадження та значний часовий розрив між подією і розслідуванням обмежують можливості традиційного відтворення.

Цифрові технології створюють альтернативну процесуальну можливість. Використання фотограмметрії, лазерного сканування, тривимірного моделювання та інших засобів фіксації дозволяє сформувати метрично точне цифрове середовище, у межах якого може здійснюватися перевірка версій події. При цьому функціональне призначення слідчого експерименту не змінюється, змінюється лише спосіб відтворення обставин².

Таким чином, ідеться не про появу нової слідчої дії, а про еволюцію існуючого процесуального інституту під впливом технологічного розвитку³.

Віртуальний ситуаційний слідчий експеримент може бути визначений як різновид слідчого експерименту, що здійснюється у цифрово відтвореному тривимірному середовищі, сформованому на основі об'єктивних даних фіксації місця події.

Його ключовими характеристиками є:

- використання метрично точних цифрових моделей;
- можливість багаторазового відтворення експериментальних дій;
- незалежність від фізичного стану місця події;
- збереження результатів у формі цифрових об'єктів, придатних для подальшого аналізу.

Процесуальна інтеграція такої моделі не потребує радикальної перебудови кримінального процесуального законодавства. Цифрова модель може розглядатися як додаток до протоколу слідчої дії поряд із фото-, відео– та іншими технічними носіями інформації. Тобто відбувається розширення засобів фіксації, а не зміна процесуальної природи доказу⁴.

Важливою особливістю є можливість повторної перевірки результатів іншими учасниками провадження, експертами або судом, що підвищує рівень процесуальної прозорості.

² Коваленко, А. В. (2021). Указ. праця.

³ Шепітько, В. Ю. (2021). Указ. праця.

⁴ Коваленко, А. В. (2021). Указ. праця.

Попри те, що інститут слідчого експерименту у класичному вигляді притаманний переважно континентальній правовій традиції, функціональні аналоги реконструкції подій існують у більшості сучасних правових систем. У практиці європейських держав дедалі ширше застосовуються цифрові реконструкції дорожньо-транспортних пригод, балістичних ситуацій, просторових взаємодій учасників події.

Спільною тенденцією є зміщення акценту з суб'єктивного опису події на її математично та технічно верифіковану модель. Такий підхід узгоджується з розвитком цифрового правосуддя та формуванням єдиних стандартів роботи з електронними доказами в європейському правовому просторі⁵. З огляду на це, впровадження віртуальної реконструкції в Україні слід розглядати не як ізольовану інновацію, а як елемент поступового зближення із загальноєвропейською моделлю доказування, що базується на технологічній достовірності та перевірюваності результатів слідчої дії.

Допустимість результатів цифрового моделювання залежить від дотримання низки принципових вимог, які відповідають європейським підходам до цифрових доказів:

- 1) автентичність даних, що передбачає підтвердження походження цифрової інформації та відсутність несанкціонованих змін;
- 2) цілісність цифрового середовища, яка забезпечується фіксацією всіх етапів створення моделі та використанням засобів контролю змін;
- 3) відтворюваність результатів, тобто можливість повторного проведення експериментальних дій за тих самих вихідних параметрів;
- 4) наукова валідність застосованих методів, що передбачає використання загальноновизнаних технологій вимірювання та моделювання.

Дотримання цих стандартів перетворює цифрову реконструкцію на інструмент, здатний підвищити об'єктивність доказування та зменшити вплив суб'єктивного чинника⁶.

Використання тривимірного моделювання змінює саму логіку встановлення фактичних обставин у кримінальному процесі. Якщо традиційне доказування значною мірою спиралося на людське сприйняття та вербальні свідчення, то цифрова реконструкція дозволяє формувати знання про подію через її математично описану модель.

⁵ Сенченко, Н. М., & Чумаченко, В. Ю. (2025). Електронні докази у кримінальному провадженні: досвід реалізації у зарубіжних країнах. *Академічні візії*, (42). <https://doi.org/10.5281/zenodo.15395747>; Regulation (EU) 2023/1543 of the European Parliament and of the Council of 12 July 2023 on European Production Orders and European Preservation Orders for electronic evidence in criminal proceedings. (2023). *Official Journal of the European Union*, L 191, 118-180.

⁶ Сенченко, Н. М., & Чумаченко, В. Ю. (2025). Указ. праця; Regulation (EU) 2023/1543. (2023).

Це означає перехід від одноразового спостереження до можливості багаторазового аналізу, перевірки альтернативних версій та незалежної експертної оцінки. Суд отримує не лише опис події, а інструмент її перевірки.

У результаті змінюється епістемологічна основа кримінального процесу. Доказ перестає бути лише повідомленням про факт і набуває характеристик відтворюваного дослідницького результату.

Адаптація до *acquis* ЄС у сфері кримінального судочинства полягає не тільки у гармонізації нормативних положень, а й у впровадженні стандартів правозастосування, що забезпечують справедливість, передбачуваність і технологічну надійність процесу⁷.

Віртуальна реконструкція подій відповідає цим завданням, оскільки:

- а) підвищує об'єктивність доказування;
- б) розширює можливості сторони захисту щодо перевірки доказів;
- в) забезпечує прозорість процесуального контролю;
- г) сприяє формуванню єдиних підходів до цифрових доказів.

Таким чином, цифрова трансформація слідчого експерименту може розглядатися як один із напрямів європеїзації кримінального процесу України, позаяк:

1. Цифровізація кримінального судочинства зумовлює еволюцію традиційних слідчих дій без зміни їх процесуальної природи.

2. Віртуальна реконструкція події є логічним розвитком слідчого експерименту в умовах обмеженої доступності матеріального середовища.

3. Використання цифрових моделей узгоджується з європейськими стандартами доказування, заснованими на автентичності, відтворюваності та науковій перевірюваності результатів.

4. Цифрові технології змінюють гносеологічну модель встановлення істини у кримінальному процесі, підвищуючи рівень об'єктивності судового пізнання.

5. Інтеграція віртуальної реконструкції становить один із практичних напрямів адаптації кримінального процесу України до правового простору Європейського Союзу.

⁷ Сенченко, Н. М., & Чумаченко, В. Ю. (2025). Указ. праця.

THE LOGICAL FUNCTION OF NORM-MAKING, OR WHY DO ANTI-CORRUPTION REFORMS FAIL?

Дмитро МУРАЧ

аспірант кафедри кримінально-правових дисциплін та судочинства

Навчально-науковий інститут права

Сумський державний університет

м. Суми, Україна

<https://orcid.org/0000-0002-4645-1275>

The regulation of social relations occurs through social regulators, which include morality, customs, traditions, and law. The genesis of each individual social regulator differs. Regarding law, its origins are theoretically conceptualized as a product of human activity in two aspects: generation (legal positivism) or discovery (natural law doctrine).

The generation or production of legal norms is a specific type of human activity, the process of which is explained differently by a variety of approaches. The axiological approach explains this process as the development of values through their manifestation in specific contexts in the form of norms. The historical approach explains this process through the principles of linear time and the linear development of phenomena, meaning that at some point a norm emerged, which then began to develop and branch out. The evolutionary approach defines law as an evolutionary strategy for survival, linking its emergence to the process of selecting the most relevant practices for maintaining the integrity of social homeostasis, particularly the practices of intersubjective organization.

Law in itself is evaluated as either effective or ineffective, and this evaluation occurs purely retrospectively. If the introduction of a certain law leads to a change in specific quantitative indicators in society or the qualitative state of society as a whole, scholars conclude that such a law works – meaning it is effective. Conversely, if it fails, the law is analyzed for existing flaws, which are then used to form a new prototype for a new law (the formational approach to norm-making).

However, there is a lack of research into exactly *how* this law was generated in the first place, even though the methodology directly determines the outcome. Moreover, there are currently no academic studies dedicated specifically to this issue. The entire methodology of legal norm generation has yet to move beyond the axiological method and Hume's Guillotine. Thus far, no one has provided an answer to the fundamental question of jurisprudence: *how ought things to be?*

We will attempt to answer this question by constructing an ontological system based on the philosophy of Ludwig Wittgenstein, as it most accurately describes the world through the prism of thinking in words – the very material from which law is constructed. Let us call this the Argument of the Norm-Making Function, the essence of which is formulated as follows:

1. The World is a set of facts, not of objects.

1.1. A fact f_i is a multidimensional tuple that records the spatio-temporal and relational coordinates of a state of affairs:

$$f_i = (t_i, x_i, p_i, \dots).$$

1.2. The World (W) is the universal finite set of all empirically and logically possible facts:

$$W = \sum_{i=1}^N f_i$$

1.3. The finiteness of the World ($N < \infty$) is a necessary condition for dynamics. An infinite set of facts would render transitivity (the transition of states) impossible, turning any state into an absolute identity.

2. The Actual (A , from Actual/Action) is the instantiated selection of facts from the World W .

2.1. The status of a fact is determined by the binary actuality function $\alpha(f_i)$, which takes the value of 1 for present (actual) facts and 0 for potential (non-actual) ones.

2.2. The Actual is the sum of facts weighted by the actuality criterion. This constitutes the foundation of ontology, that which is:

$$A = \sum_{i=1}^N \alpha(f_i) \cdot f_i$$

2.3. The Actual cannot be empty ($A \neq 0$), because under the condition of zero actuality for all facts, the space of reality mathematically collapses.

3. The difference between states of the Actual is defined as motion (actualization / realization).

3.1. Motion (ΔA) is the transition from the actual cross-section $A(t_1)$ до $A(t_2)$:

$$\Delta A = A(t_2) - A(t_1)$$

3.2. Time is not an independent substance; it is a scalar quantity derived from the sequence of ΔA , serving as a marker of actualization (realization).

3.3. The transition ΔA is strictly determined by the objective motion operator Φ , which embodies the immutable laws of nature.

3.4. Mathematically, the future Actual is a function of the current Actual and the motion operator:

$$A(t_2) = \Phi(A(t_1), t).$$

3.5. The projection of the current Actual through the operator Φ forms the Possible (P) – the set of all states that are objectively capable of being actualized (realized).

4. The Ought (O , вид Ought) is a teleological (purposeful) projection of the Actual.

4.1. The Ought does not exist *a priori*; it is constructed as an evaluative projection of the Actual through the desirability function Ψ .

4.2. The Ought defines the vector of necessary modification: specifying exactly which non-actual facts must acquire the value $\alpha = 1$.

4.3. Since any actualization (a fact acquiring actuality) requires motion, the Ought is derived from the Actual through the motion function.

4.4. An impossible Ought is unachievable. If a constructed Ought O_x lies outside the set of the Possible P (i.e., there is no such operator Φ , that could transition A into O_x), it constitutes an ontological fiction.

4.5. Only the Ought that is a subset of the Possible ($O \subseteq P$). can be actualized (realized). Any demand that contradicts the laws of nature Φ shatters against the impossibility of its own actualization.

5. The norm-making function (N) is the algorithm for linking the Ought with the laws of motion of the Actual.

5.1. Law is the form and method of the Ought.

5.2. Norm-making is mathematically defined as the construction of a route (law) τ from the Actual A to the Ought O , utilizing the potential of the objective laws of nature Φ :

$$N(A, O) = \tau_\Phi$$

5.3. A genuine legal law acts not merely as a declaration of the Ought, but as a bridge function. It utilizes the laws of nature (the operator Φ) as the driving force to transition A into the O .

5.4. Norm-making is true if and only if its function (N) relies on the real variables of the Actual.

5.5. Norm-making that is uncoordinated with the laws of nature ignores the operator Φ . It projects an Ought for the achievement of which there are no potentials for motion within the Actual.

5.6. A law that demands an unachievable Ought degenerates into a zero vector ($\Delta A = 0$). It retains the form of a normative act but loses the ontological capacity to generate legal reality, meaning it has zero effectiveness.

Conclusion. Based on the presented logico-ontological model, we can formulate a fundamental postulate of norm-making efficacy: if a proposed legal norm contradicts or fails to account for the objective laws of nature (ignoring the operator of motion Φ), its practical realization is ontologically impossible. Consequently, the inverse principle also holds true: if an existing norm has retrospectively failed to achieve the result anticipated by the lawmaker, this indicates not merely «weak enforcement» or a «lack of

political will» as is conventionally argued, but a fundamental error in the very design of the law. Such a norm inherently projected an Ought that contradicted or ignored the laws of nature.

These conclusions allow us to execute a radical paradigm shift in the focus of legal research. They compel us to reformulate the classical, yet methodologically sterile question, «Why do anti-corruption reforms fail?» into a rigorous scientific inquiry: «Do the core mechanisms of anti-corruption laws incorporate the objective principles of the natural sciences, including evolutionary psychology and the biological realities of human behavior?»

Answering this question shifts the analytical focus from axiological moralizing to empirical analysis. It will not only explain the systemic failures of past regulatory frameworks but will also define the only viable, scientifically grounded vector for future anti-corruption norm-making – one that accounts for the evolutionary transitions of human nature and is genuinely capable of actualization within the Actual.

ДО ПИТАННЯ ПРО ПОХОДЖЕННЯ РИМСЬКОГО ПРАВА

Ігор НЕВЗОРОВ

кандидат юридичних наук, доцент

докторант

Ужгородський національний університет

м. Ужгород, Україна

Проблемі походження римського права в зарубіжній юриспруденції приділяється чимала кількість дослідницької уваги, що підтверджується значною кількістю наукових публікацій. Це пов'язується з тим, що відповідь на зазначене питання дає можливість усвідомити процес соціальної регуляції та місця в ньому правоутворення, переосмислити сутність правової норми, відстежити генезу публічного та приватного права, їхніх джерел, а також охарактеризувати природу правової визначеності.

Слід звернути увагу на те, що в контексті аналізу походження римського права на авансцену виходить категорія «неписане право».

В епоху царів (753– 510/09 до н. е.)¹ в стародавньому Римі зовнішній вираз соціально-значущих правил поведінки концентрувався у формі неписаного права (*jus non scriptum*) через сакральні норми² та норми звичаєвого права. Саме ця обставина має важливе значення для розуміння природи правоутворення саме в часовому вимірі.

К. Савін'ї звертав увагу на те, що «... на зорі історії людства, що право виникає та розвивається не за допомогою законодавства, а завдяки звичаю, котрий формується в суспільстві виключно народним духом»³.

О. Робінсон зазначає, що в царський період в Римі закони (*leges regiae*) *de facto* були звичаєвими правилами. Вони перебували на межі між правом (публічним і приватним) та релігією»⁴. Австрійський дослідник Я. Гстах теж поділяє такий підхід, зауважуючи при цьому, що

¹ Синиця, Є. В. (б. д.). *Рим Стародавній*. Енциклопедія історії України. http://www.history.org.ua/?termin=Rym_starodivnij.

² Халапсіс, О. В. (2021). Сакральне «право на право» у Стародавньому Римі. *Верховенство права: доктрина і практика в умовах сучасних світових викликів: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.* (с. 71–73). ДДУВС.

³ Savigny, F. C. von. (1840). *System des heutigen Römischen Rechts*. Veit.

⁴ Robinson, O. F. (2006). *The sources of Roman law: Problems and methods for ancient historians*. Taylor and Francis e-Library.

«... в давнину право було усним і звичаєвим за своєю природою, але основні правила вважалися священними»⁵.

Дж. Клексон в науковому збірнику «Римське право до Дванадцяти таблиць: міждисциплінарний підхід» (*Roman Law before the Twelve Tables An Interdisciplinary Approach*), виданому в 2020 р. за редакцією С. В. Белла та П. Ж. дю Плезі зазначає, що «...питання про походження римського права вірогідно має декілька можливих відповідей⁶. По-перше, римське право могло бути результатом розвитку усної правової традиції, спільної для інших індоєвропейських мов і народів. По-друге, римське право відображає ті правові традиції, що формувалися в Італії протягом століть унаслідок взаємодії між місцевими громадами⁷. Третім вірогідним джерелом римського права є вплив інших культур стародавнього Середземномор'я: кілька культур Стародавнього Близького Сходу вже у II тисячолітті до н. е. створили розвинені правові кодекси; грецькі та фінікійські торговці й колоністи могли поширювати правові традиції та збірники законів у західному Середземномор'ї»⁸.

З іншого боку, румунський дослідник К. Мурзеа, звертає увагу на те, що «... в давній період звичай був основним формальним джерелом права й відображав структуру держави, він поставав як виключна прерогатива патриціїв, оскільки саме вони знали право й тлумачили його. Вони також були обізнані з процедурою здійснення правосуддя – так званими понтифікальними таблицями, – а отже, лише вони мали право визначати, що є справедливим»⁹.

В літературі робиться наголос на тому, що звичаї в цей час мали два види: одні виникали та сформулювалися в межах загальної народної маси, тобто коли всі представники римського народу в певних, відомих випадках, а також завдяки однаковим умовам життя, поступали однаково¹⁰.

⁵ Gstach, J. J. (2022). *A short history of Roman law*. University of Vienna. https://roemr.univie.ac.at/fileadmin/user_upload/i_roemisches_recht/Publikationen/A_Short_History_of_Roman_Law_2022.pdf

⁶ Clackson, J. (2020). Roman law in its Italic context. In S. W. Bell & P. J. du Plessis (Eds.), *Roman law before the Twelve Tables: An interdisciplinary approach* (pp. 9–25). Edinburgh University Press.

⁷ Clackson, J. (2020). Roman law in its Italic context. In S. W. Bell & P. J. du Plessis (Eds.), *Roman law before the Twelve Tables: An interdisciplinary approach* (pp. 9–25). Edinburgh University Press.

⁸ Clackson, J. (2020). Roman law in its Italic context. In S. W. Bell & P. J. du Plessis (Eds.), *Roman law before the Twelve Tables: An interdisciplinary approach* (pp. 9–25). Edinburgh University Press.

⁹ Murzea, C. I. (2019). The law – A formal source of law in Ancient Rome. *Bulletin of the Transilvania University of Brasov. Series VII: Social Sciences and Law*, 12(2), 411–418.

¹⁰ Rumi, S. A., & Mastoi, S. H. (2024). *Sources and historical development of Roman legal system*. Scribd. <https://www.scribd.com/document/851761135/Sources-and-Historical-Development-of-the-Roman-Legal-System>

Одночасно із цим, римське право знавало та розвивалося через спеціальні звичаї, коли ті чи інші правила поведінки напрацьовувалися обмеженим колом осіб, яким була ввірена та чи інша сфера державного управління. Водночас такі правила були обов'язковими для усіх римлян. По тим відомостям, що збереглися до нині, цим займалися царі та духовні особи. Як зазначає з цього приводу О. Маложон, «... носіями ранньої римської юриспруденції була колегія релігійних служителів, так званих понтифіків»¹¹.

Не менш цікавим виявляється й процес утворення спеціальних звичаїв. Якщо розв'язання конкретної життєвої ситуації вимагало серйозного інтелектуального напруження, а справа була досить складною, рішення по справі необхідно було обміркувати, сформулювати ясно, точно та письмово. Якщо проведена робота була вдалою, під час розв'язання наступних аналогічних випадків користувалися вже напрацьованою формулою по аналогічній справі, роблячи правки та усуваючи виявлені на практиці недоліки. Внаслідок тривалого застосування формула вирішення того чи іншого казусу набувала авторитету, внаслідок чого становилася загальнообов'язковою. Записи таких формул йменувалися *comentarii* або *libri*. В найстародавніші часи існували *comentarii regii* та *sacerdotum*. Таким чином, виникало право, котре за походженням було звичаєвим.

¹¹ Маложон, О. І. (2016). Юриспруденція в давньому Римі. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*, 6(1), 3–6.

РИМСЬКА ПРАВНИЧА ТЕРМІНОЛОГІЯ ЯК ОСНОВА СУЧАСНОЇ ПРАВНИЧОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Ігор НЕВЗОРОВ

*кандидат юридичних наук, доцент
м. Харків, Україна*

Віктор ЛАЗАРЄВ

*кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри теорії та історії держави та права
Харківського національного університету внутрішніх справ
м. Харків, Україна*

Зв'язок між давньоримським правом та сучасною юриспруденцією – це не просто езотеричний зв'язок античності з сучасними нормами, а життєво важливий континуум, який незмінно формує структуру сучасних правових інститутів та принципів¹. Важливу роль у цьому відіграє саме правнича термінологія. Римська правнича термінологія є одним із найстігкіших і найвпливовіших компонентів європейської правової спадщини, і її значення для сучасної юриспруденції важко переоцінити.

Давньоримська термінологія, пов'язана з правовими поняттями та практиками, успадкованими з прамови, відомої як праіндоєвропейська. Сінклер В. Белл, Пол Дж. дю Плессіс зазначають, що такі ключові терміни, як *ius* і *iustus*, мають праіндоєвропейське походження і простежуються в інших індоєвропейських мовах, включаючи індоарійські та кельтські². В той період відсутня правнича спеціалізація, однак створюється база правничої термінології, на якій в Римі буде вибудована складна система юридичних категорій. Подальше формування римської термінології відбувається у контексті італійського мовного та культурного середовища, що охоплювало латинян, умбрів, осків та інші народи півострова. Терміни *lex* і похідні від нього форми вживалися не лише в латинській мові, але й в інших італійських, що свідчить про формування спільного правового простору³. Це доводить, що римська термінологія не була ізольованою, а виникала на тлі інтенсивних контактів між різними правовими традиціями Італії.

¹ Kolaneci, E., & Pejo, E. (2024). The enduring influence of Roman law on modern jurisprudence: A comprehensive analysis. *Kuey*, 30(2), 815–827. <https://doi.org/10.53555/kuey.v30i2.2295>

² Bell, S. W., & du Plessis, P. J. (Eds.). (2014). *Roman law before the Twelve Tables: An interdisciplinary approach*. Edinburgh University Press.

³ Bell, S. W., & du Plessis, P. J. (Eds.). (2014). *Roman law before the Twelve Tables: An interdisciplinary approach*. Edinburgh University Press.

Важливу роль у цьому процесі відіграли сакральні закони (*lex sacra*), зразки яких, написані різними мовами, демонструють подібні граматичні моделі та юридичні структури⁴.

Значний вплив на становлення та розвиток римської правничої термінології відіграла Стародавня Греція. Окремі терміни (зокрема *roena*) були прямо запозичені з грецької⁵. Однак римляни не переймали грецьку термінологію та правову систему механічно, а творчо адаптували її елементи в існуючу систему. Це забезпечило гнучкість і, водночас, стійкість римської правничої мови. Грецький вплив спонукав до розвитку абстрактних юридичних понять, що збереглися в сучасній правовій термінології, особливо у сферах кримінального права та публічних інституцій.

Важливою рисою ранньої римської юридичної мови був її формульний характер. Архаїчні правові тексти використовували низку сталих конструкцій – майбутній імператив, кон'юнктив, умовні формули типу *si quis...*, які становлять основу нормативного висловлювання⁶. Саме ця формальність, що дозволяла точно передавати юридичні приписи, стала однією з причин живучості римської термінології. Сучасні правові тексти, включно з цивільними кодексами, продовжують використовувати умовно-категоричні формули, що походять від римської правової техніки.

Переломним моментом у розвитку римської правничої термінології стали Закони XII таблиць. Саме з їх появою розпочалося створення письмової, стабільної й уніфікованої системи правничих понять⁷. До Законів XII таблиць право існувало у формі звичаїв, а письмове закріплення вперше забезпечило чіткість юридичної мови. Варто зазначити, що Закони XII таблиць відзначалися високим рівнем секуляризації – вони більше не спиралися на сакральну санкцію, що є ознакою «модерності» римського права⁸. Ця секуляризація відобразилася у термінології, яка стала точнішою, узгодженою і відокремленою від релігійного контексту. Багато понять, закріплених у Законах XII таблицях, лягли в основу сучасних юридичних категорій, зокрема щодо власності, зобов'язань, деліктів.

Інституційна термінологія, яка формувалася в період ранньої Республіки, започаткувала багато сучасних понять. Категорії *paterfamilias*, *parricidium*, *nexum*, *provocatio* стали базовими для формування сучасних понять сімейного, зобов'язального й

⁴ Bell, S. W., & du Plessis, P. J. (Eds.). (2014). *Roman law before the Twelve Tables: An interdisciplinary approach*. Edinburgh University Press.

⁵ Bell, S. W., & du Plessis, P. J. (Eds.). (2014). *Roman law before the Twelve Tables: An interdisciplinary approach*. Edinburgh University Press.

⁶ Bell, S. W., & du Plessis, P. J. (Eds.). (2014). *Roman law before the Twelve Tables: An interdisciplinary approach*. Edinburgh University Press.

⁷ Bell, S. W., & du Plessis, P. J. (Eds.). (2014). *Roman law before the Twelve Tables: An interdisciplinary approach*. Edinburgh University Press.

⁸ Bell, S. W., & du Plessis, P. J. (Eds.). (2014). *Roman law before the Twelve Tables: An interdisciplinary approach*. Edinburgh University Press.

кримінального права⁹. Саме в цей час розпочинається активна діяльність перших римських юристів, які здійснюють *interpretatio*, тобто тлумачення норм, що є безпосереднім аналогом сучасної юридичної доктрини. Ця інтерпретація сприяла не лише уточненню значень термінів, а й формуванню вторинної доктринальної термінології, що стала основою для сучасних понять «зобов'язання», «вина», «делікт».

Значення римської правничої термінології для сучасного права підтверджується сучасними доробками вітчизняних та закордонних дослідників. Так О. Підпригора та Є. Харитонов наголошують, що сучасна цивілістична термінологія базується саме на римській терміносистемі¹⁰. В. Шаповалова підкреслює, що багато фундаментальних категорій сучасного права – від поняття власності до конструкції правничого акту прямо походять із римської спадщини. В. Породько зазначає, що римське право стало «універсальною мовою» європейських правових систем, забезпечуючи спільність юридичного мислення¹¹. Коланеці, Е., та Пейо, Е. доводять, що базові поняття сучасного права: «контракт», «зобов'язання», «борг», «власність», «позов», є прямими спадкоємцями римських термінів¹². О. Ганжа доводить, що латинські терміни (*pacta sunt servanda, ignorantia legis non excusat, onus probandi*) й сьогодні активно використовуються судами, підтверджуючи неперервність римської правничої термінології в сучасному правозастосуванні¹³.

Підбиваючи підсумки, можемо стверджувати, що римська правнича термінологія виступає не лише історичним феноменом, а й базою сучасної правничої мови. Ця спадщина заклала фундаментальні концепти, виробила стандартизовані юридичні конструкції. Стабільність і гнучкість римської терміносистеми забезпечили її здатність адаптуватися до нових епох, зберігаючи при цьому свій концептуальний та лексичний каркас. Сучасні європейські правові системи, включно з українською, продовжують спиратися на римську правничу термінологію. Саме це робить римську правничу термінологію фундаментом світової юриспруденції.

⁹ Bell, S. W., & du Plessis, P. J. (Eds.). (2014). *Roman law before the Twelve Tables: An interdisciplinary approach*. Edinburgh University Press.

¹⁰ Підпригора, О. А., & Харитонов, Є. О. (2009). *Римське право: Підручник*. Юрінком Інтер.

¹¹ Породько, В. В. (2025). Римське приватне право у контексті уніфікації та гармонізації європейського приватного права. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*, 91(1), 97–102. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.1.14>

¹² Kolaneci, E., & Pejo, E. (2024). The enduring influence of Roman law on modern jurisprudence: A comprehensive analysis. *Kuey*, 30(2), 815–827. <https://doi.org/10.53555/kuey.v30i2.2295>

¹³ Ганжа, О. Г. (2024). Латинська юридична термінологія у вітчизняній судовій практиці: сучасні тенденції використання споконвічних понять. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*, 83(1), 18–31. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.83.1.2>

ВПЛИВ ЯК КАТЕГОРІЯ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА

Анна НЕВЗОРОВА

аспірантка

Харківського національного університету внутрішніх справ

м. Харків, Україна

Важливою тенденцією сучасного правового буття, котра спостерігається в умовах сучасності, є перенесення теоретичних концепцій та доктринальних підходів в акти позитивного права. Категорія «вплив» є саме однією з тих, що наразі знаходить свою екстраполяцію в законодавство України, насамперед в ту його складову, котра належить до сфери публічного права. В науці звертається увага на те, що «... правовий вплив – це дія права на широке коло суспільних відносин, свідомість і поведінку людей, що полягає: а) в усвідомленні і подальшому відображенні в уявленнях, поглядах та ідеях необхідності впорядкування зазначених відносин і подальшому моделюванні на їх основі зразків належної (бажаної або допустимої) поведінки учасників цих відносин; б) у конкретних вчинках суб'єктів, спрямованих на реалізацію їх інтересів та задоволення їх потреб»¹.

Звертаючи увагу на акти законодавства², котрі належать до публічно-правової сфери³, насамперед слід звернути увагу на положення ст. 369-2 Кримінального кодексу України. В контексті цієї норми йдеться про таку форму правового впливу як протиправний/негативний вплив.

Відповідно до ст. 369-2 Кримінального кодексу України встановлено кримінальну відповідальність за пропозицію, обіцянку або надання неправомірної вигоди особі, яка пропонує чи обіцяє (погоджується) за таку вигоду або за надання такої вигоди третій особі *вплинути* на прийняття рішення особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування⁴.

¹ Шилінгов, В. С. (2023). Правовий вплив: теоретико-правове дослідження. *Ірпінський юридичний часопис: науковий журнал*, 3(12), 57–63.

² Відповідно до ч. 1 ст. 9 Закону України «Про правотворчу діяльність» від 24 серпня 2023 р. № 3354-IX, законодавство України – це взаємопов'язана та упорядкована система нормативно-правових актів України і чинних міжнародних договорів [2].

³ О. Крупчан вказує, що «... публічна сфера – це сфера функціонування держави, її інститутів і елементів, утворень, публічних об'єднань, таких як профспілки, політичні партії, рухи, інші громадські організації на основі публічної власності, з використанням макроструктурних і інфраструктурних ресурсів публічної сфери» (Крупчан, О. Д. (2017). Публічна сфера і право публічної власності. *Приватне право і підприємництво*, 17, 5–9).

⁴ Кримінальний кодекс України, № 2341-14 (2001). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

Юридична конструкція ст. 369-2 Кримінального кодексу України вказує на те, що слово «вплинути» не має відповідної конкретизації, внаслідок чого, як вказує Д. Третьякова, «... на сьогоднішній день є відкритим питання щодо природи впливу, зокрема чи обов'язково він повинен бути пов'язаним із службовим становищем чи можливе використання інших зв'язків (родинних, дружніх тощо)»⁵. Саме тому поняття «впливу» в контексті ст. 369-2 було конкретизовано не в межах законодавства, а в межах правової позиції Верховного Суду, коли Об'єднаною палатою в рішенні від 29.03.2021 р. у справі № 554/5090/16-к було визначено, що поняттям впливу охоплюється, в тому числі, використання дружніх, родинних, особистих стосунків з особою, уповноваженою на виконання функцій держави⁶.

Також, кажучи про такий різновид правового впливу, як протиправний вплив, неможливо оминати увагою проєкт Закону про внесення змін до статті 369-3 Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за протиправний вплив на результати офіційних спортивних змагань (Реєстр. № 11339 від 14.06.2024 р.)⁷, котрий був прийнятий за основу (Постанова Верховної Ради України «Про прийняття за основу проєкту Закону України про внесення змін до статті 369-3 Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за протиправний вплив на результати офіційних спортивних змагань» від 26 лютого 2025 р. № 4270-IX)⁸.

Задля унеможливлення використання незаконного (протиправного) впливу, як одного з інструментів вчинення корупційних дій, в Законі України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 р. № 1700-VII, йдеться про реальний конфлікт інтересів, тобто суперечність між приватним інтересом особи та її службовими чи представницькими повноваженнями, що *впливає* на об'єктивність або неупередженість прийняття рішень, або на вчинення чи невчинення дій під час виконання зазначених повноважень (п. 1, ч. 1)⁹. Крім того ст. 9 зазначеного Закону передбачені гарантії незалежності від протиправного впливу

⁵ Третьяков, Д. А. (2023). Проблемні питання кваліфікації кримінального правопорушення, передбаченого ст. 369-2 Кримінального кодексу України. *Юридичний науковий електронний журнал*, 10, 507–509.

⁶ Постанова Верховного Суду, Справа № 554/5090/16-к (2021). <https://ips.ligazakon.net/document/C017482>

⁷ Проєкт Закону про внесення змін до статті 369-3 Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за протиправний вплив на результати офіційних спортивних змагань, № 11339 (2024). <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/CardByRn?regNum=11339&conv=9>

⁸ Постанова Верховної Ради України про прийняття за основу проєкту Закону України про внесення змін до статті 369-3 Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за протиправний вплив на результати офіційних спортивних змагань, № 4270-IX (2025). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4270-20#Text>

⁹ Закон України про запобігання корупції, № 1700-VII (2014). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>

Національного агентства з питань запобігання корупції¹⁰, а в пп. 7, ч. 6 ст. 13-1 вказується про те, що до основних завдань уповноважених підрозділів (уповноваженої особи) з питань запобігання та виявлення корупції належить в т.ч. є забезпечення захисту працівників, які повідомили про порушення вимог цього Закону, від застосування негативних заходів впливу з боку керівника або роботодавця відповідно до законодавства щодо захисту викривачів¹¹. Одночасно з цим, Закон України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 р. № 1700-VII вказує про існування негативного впливу. Цей Закон містить пряму заборону будь-якого незаконного впливу, тиску або втручання у діяльність судді, судді Конституційного Суду України під час повної перевірки декларацій, моніторингу способу життя (ч. 4 ст. 52-2)¹². У разі наявності ознак незаконного впливу, тиску або втручання у діяльність судді, судді Конституційного Суду України під час повної перевірки декларації, моніторингу способу життя суддя, суддя Конституційного Суду України невідкладно, але не пізніше наступного робочого дня з дня, коли судді стало відомо про наявність таких ознак, повідомляє про це відповідно Вишій раді правосуддя або зборам суддів Конституційного Суду України(ч. 5 ст. 52-2)¹³.

Також Закон України «Про запобігання корупції» оперує такою юридичною конструкцією, як «надмірний вплив» (пп. г, ч.1 ст. 3)¹⁴, коли йдеться про осіб, визнаних такими, які мають значну економічну та політичну вагу в суспільному житті (олігархами) відповідно до Закону України «Про запобігання загрозам національній безпеці, пов'язаним із

¹⁰ Закон України про запобігання корупції, № 1700-VII (2014). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>

¹¹ Закон України про запобігання корупції, № 1700-VII (2014). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>

¹² Слід зазначити про те, що незалежність суду, як гарантія його діяльності, забезпечується юридичними механізмами, що унеможливають будь-який вплив на суд. Відповідно до ст. 6 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 р., № 1402-VIII, здійснюючи правосуддя, суди є незалежними від будь-якого незаконного впливу. Суди здійснюють правосуддя на основі Конституції і законів України та на засадах верховенства права. Звернення до суду громадян, організацій чи посадових осіб, які відповідно до закону не є учасниками судового процесу, щодо розгляду конкретних справ судом не розглядаються, якщо інше не передбачено законом. Втручання у здійснення правосуддя, вплив на суд або суддів у будь-який спосіб, неповага до суду чи суддів, збирання, зберігання, використання і поширення інформації усно, письмово або в інший спосіб з метою дискредитації суду або впливу на безсторонність суду, заклики до невиконання судових рішень забороняються і мають наслідком відповідальність, установлену законом. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи повинні утримуватися від заяв та дій, що можуть підірвати незалежність судової влади (Закон України про судоустрій і статус суддів, № 1402-VIII (2016). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>).

¹³ Закон України про запобігання корупції, № 1700-VII (2014). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>

¹⁴ Закон України про запобігання корупції, № 1700-VII (2014). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>

надмірним впливом осіб, які мають значну економічну або політичну вагу в суспільному житті (олігархів)»¹⁵. Своєю чергою, відповідно до ст. 2 Закону України «Про запобігання загрозам національній безпеці, пов'язаним із надмірним впливом осіб, які мають значну економічну та політичну вагу в суспільному житті (олігархів)» від 23 вересня 2021 р. № 1780-IX, особою, яка має значну економічну та політичну вагу в суспільному житті (олігархом), для цілей цього Закону вважається фізична особа, яка одночасно відповідає щонайменше трьом з таких ознак: 1) бере участь у політичному житті; 2) має значний вплив на засоби масової інформації; 3) є кінцевим бенефіціарним власником суб'єкта господарювання, який після дня введення в дію цього Закону є суб'єктом природних монополій або займає монопольне (домінуюче) становище на ринку відповідно до Закону України "Про захист економічної конкуренції" та протягом одного року поспіль підтримує або посилює таке становище; 4) підтверджена вартість активів особи та суб'єктів господарювання, бенефіціаром яких вона є, перевищує 1 мільйон прожиткових мінімумів, встановлених для працездатних осіб на 1 січня відповідного року¹⁶.

Про негативний вплив, як форму правового впливу, також вказується в Законі України «Про Національний банк України» від 20 травня 1999 р., № 679-XIV, де в контексті визначення поняття «фінансова стабільність» (ст. 1)¹⁷ говориться про необхідність протистояти негативному впливу кризових явищ на економіку. Поруч із цим, в межах вказаного Закону термін «вплив» вживається не тільки в негативному контексті. Зокрема, коли мова йде про ставку рефінансування Національного банку України, то під нею розуміється виражена у відсотках плата за кредити, що надаються банкам, яка встановлюється Національним банком України з метою впливу на грошовий оборот та кредитування (ст.1)¹⁸.

Таким чином, проведений аналіз низки законів України, котрі врегульовують важливі аспекти функціонування публічно-правової сфери суспільного життя, вказує на те, що поняття «вплив» активно використовується в двох контекстах, як протиправний/негативний та правомірний вплив.

¹⁵ Закон України про запобігання корупції, № 1700-VII (2014). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>

¹⁶ Закон України про запобігання загрозам національній безпеці, пов'язаним із надмірним впливом осіб, які мають значну економічну та політичну вагу в суспільному житті (олігархів), № 1780-IX (2021). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1780-20#Text>

¹⁷ Закон України про Національний банк України, № 679-XIV (1999). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14#Text>

¹⁸ Закон України про Національний банк України, № 679-XIV (1999). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14#Text>

**ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ НОРМ
МИТНОГО КОДЕКСУ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ
ДО МИТНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ**

Юрій ОНІЩИК

*доктор юридичних наук, професор
завідувач кафедри приватного та публічного права
Київський національний університет технологій та дизайну
м. Київ, Україна*

Однією із пріоритетних сфер наближення законодавства України до законодавства Європейського Союзу є митне регулювання. Підписання у 2014 році Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони¹, стало поштовхом нових змін до Митного кодексу України. Впровадження європейських практик у здійснення митної справи в Україні зумовило масштабні зміни до Митного кодексу України.

До нормативно-правових актів, які були спрямовані на кардинальне реформування Митного кодексу України з метою наближення до Митного кодексу Європейського Союзу, насамперед, необхідно віднести такі: Закон України «Про внесення змін до Митного кодексу України та інших законів України щодо деяких питань виконання глави 5 розділу IV Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони»²; Закон України «Про внесення змін до Митного кодексу України щодо приведення порядку визначення країни походження товару у відповідність із Митним кодексом Європейського Союзу та забезпечення реалізації угод України про вільну торгівлю»³; Закон України «Про внесення змін до

¹ Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 21 березня 2014 року. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/984_011/page.

² Про внесення змін до Митного кодексу України та інших законів України щодо деяких питань виконання глави 5 розділу IV Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Закон України від 15 серпня 2022 року № 2510-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2510-20#n492>.

³ Про внесення змін до Митного кодексу України щодо приведення порядку визначення країни походження товару у відповідність із Митним кодексом Європейського Союзу та забезпечення реалізації угод України про вільну торгівлю: Закон України від 14 липня 2023 року № 3261-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3261-20#Text>.

Митного кодексу України щодо імплементації деяких положень Митного кодексу Європейського Союзу»⁴ тощо.

В результаті прийняття наведених вище нормативно-правових актів було внесено зміни до Митного кодексу України щодо діяльності авторизованого економічного оператора; особливостей правового регулювання рішень митних органів; оскарження рішень, дій або бездіяльності митних органів; інформаційних технологій та електронних інформаційних ресурсів у митній справі; визначення митної вартості товарів, які ввозяться на митну територію України відповідно до митного режиму імпорту, та порядку їх застосування; визначення митної вартості товарів, що переміщуються через митний кордон України в митних режимах, відмінних від митного режиму імпорту; митних режимів; щодо умов та порядку переміщення і пропуску товарів, транспортних засобів комерційного призначення через митний кордон України; забезпечення сплати митних платежів; правил визначення країни походження товарів, що переміщуються через митний кордон України; нових термінів та приведення існуючої термінології Митного кодексу України у відповідність до термінології європейського законодавства, зокрема Митного кодексу Європейського Союзу; концепції митного представництва, аналогічну тій, що функціонує в країнах Європейського Союзу, визначивши загальні засади представництва, розділення видів представництва на пряме та непряме, розмежування відповідальності суб'єкта зовнішньоекономічної діяльності та митного представника; авторизацій для поміщення товарів у митні режими імпорту (в частині процедури кінцевого використання), тимчасового ввезення, переробки на митній території, переробки за межами митної території; умови зберігання документів та ведення записів, як умови отримання авторизації; механізму передачі прав та обов'язків утримувача авторизації (утримувача процедури); можливості переміщення товарів, які перебувають під митним контролем, у рамках відповідного митного режиму, без поміщення товарів у митний режим транзиту; розширення переліку звичайних операцій з товарами та чіткого регламентування вимог до їх здійснення; еквівалентних товарів та умов їх використання; завершення та припинення митних режимів; звітування про завершення митного режиму; особливостей моніторингу відповідності умовам, визначеним в авторизації для поміщення товарів у митний режим; доставки, пред'явлення товарів, а також їх тимчасового зберігання під митним контролем; зберігання товарів, транспортних засобів комерційного призначення на складах митних органів та розпорядження ними; сприяння захисту прав інтелектуальної власності

⁴ Про внесення змін до Митного кодексу України щодо імплементації деяких положень Митного кодексу Європейського Союзу: Закон України від 22 серпня 2024 року № 3926-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3926-20#top>.

під час переміщення товарів через митний кордон України; деяких видів діяльності, контроль за провадженням яких здійснюють митні органи.

Необхідно відмітити, що Верховна Рада України вже прийняла 11 законодавчих актів, спрямованих на гармонізацію митного регулювання України з нормами Європейського Союзу. Наступним ключовим кроком має стати прийняття нового Митного кодексу, який завершить адаптацію законодавства до європейських стандартів⁵.

У 2023 році схвалено Національну стратегію доходів до 2030 року⁶, згідно якої передбачено розробити новий Митний кодекс України, що забезпечить повну імплементацію положень аспис Європейського Союзу в митній сфері, уніфікацію проходження митних процедур з Європейським Союзом. У 2024 році для організації підготовки проєкту нового Митного кодексу України, зокрема, створено експертні команди, до складу яких увійшли представники Міністерства фінансів України, Державної митної служби України та експерти проєктів, фінансованих Європейським Союзом: Команди підтримки реформ Міністерства фінансів України та Державної митної служби України, а також Програми Європейського Союзу з підтримки управління державними фінансами (EU4PFM)⁷. Наразі розроблено проєкт нової редакції Митного кодексу України на основі Митного кодексу Європейського Союзу. Новий Митний кодекс України є масштабним документом – він містить 832 статті та понад 500 сторінок тексту. Водночас під час його підготовки вже виникли низка дискусійних питань, зокрема, щодо зменшення неоподатковуваних мінімумів, надання митним органам функцій оперативно-розшукової діяльності, адаптація нової термінології, імплементація практики Європейського суду справедливості та умови війни. При цьому імплементація Митного кодексу вимагатиме розробки значної кількості підзаконних актів, що додатково ускладнює процес⁸.

Отже, Україна сформувала стійкий плацдарм у напрямку імплементації норм Митного кодексу Європейського Союзу до Митного кодексу України. Прийняття нового Митного кодексу України на основі Митного кодексу Європейського Союзу є одним із ключових пріоритетів на шляху України до членства в Європейському Союзі.

⁵ Проєкт нового Митного кодексу планують внести до Верховної Ради уже в квітні. URL: <https://sud.ua/uk/news/ukraine/356502-proekt-novogo-tamozhennogo-kodeksa-planiruyut-vnesti-v-verkhovnuyu-radu-uzhe-v-aprele>.

⁶ Про схвалення Національної стратегії доходів до 2030 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2023 року № 1218-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1218-2023-%D1%80#Text>.

⁷ В Україні розробляють новий Митний кодекс на основі Митного кодексу ЄС. URL: <https://pravo.ua/v-ukraini-rozrobliayut-novyi-mytnyi-kodeks-na-osnovi-mytneho-kodeksu-ies/>.

⁸ Новий Митний кодекс можуть подати до Ради вже у квітні. URL: <https://delo.ua/news/novii-mitnii-kodeks-mozut-podati-do-radi-vze-u-kvitni-462162/>.

**РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА
В УМОВАХ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ:
ОСОБЛИВОСТІ, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ**

Наталія ПАРХОМЕНКО

*доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАН України,
завідувач відділу теорії держави і права
Інститут держави і права ім. В.М. Корецького
м. Київ, Україна
<https://orcid.org/0000-0002-5870-9261>*

Згідно з характером здійснюваних державою на тому чи іншому історичному етапі її розвитку завдань, держава вибудовує найбільш відповідну обставинам модель правового регулювання суспільних відносин. Формування такої моделі передбачає застосування специфічного правового інструментарію, який би в сукупності з іншими засобами економічного, соціального характеру дозволив досягти соціально значимого та корисного результату за умови найменших витрат. Тому, залежно від мети правового регулювання та виконуваних завдань, держава може запроваджувати різні, в тому числі, існуючі одночасно, правові режими.

В сучасній теорії права правовий режим розглядається як особливий порядок регулювання певної сфери суспільних відносин, який забезпечується шляхом специфічного поєднання та співвідношення його методів, способів і типів. Це цілісний комплекс юридичних засобів, сформований з елементів правового регулювання, що підлягають застосуванню, – (диспозитивного та імперативного), способів (дозволів, заборон і зобов'язань), типів регулювання.¹

Реалізація права в цьому аспекті є інструментом трансформації змісту норм права в реальні суспільні відносини, завдяки чому досягається мета правового регулювання щодо запровадження того чи іншого правового режиму, визначається ефективність діяльності держави щодо встановлення та підтримання правопорядку в межах створених правових режимів.

¹ Петришин О.В. Правовий режим. Велика українська юридична енциклопедія. : у 20 т. Х.: Право, 2016. Т. 3 : Загальна теорія права / редкол.: О. В. Петришин (голова) та ін.; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. – 2017. С. 530.

Наразі Україна докладає значних зусиль щодо упорядкування різних сфер суспільних відносин у зв'язку із триваючою п'ятий рік війною, врегулюванням невинного процесу їх цифровізації, а також, одночасним здійсненням глибинних перетворень правової сфери в аспекті виконання євроінтеграційних зобов'язань. Кожне з цих завдань вимагає пошуку, формування та застосування особливих засобів та моделей правового регулювання, створення відповідних правових режимів дозвольного, забороняючого та зобов'язуючого характеру, їх комбінування та кооперування.

Набуття членства в ЄС розглядається не лише як засіб удосконалення соціально-економічного та політико-правового розвитку України, підвищення добробуту її громадян, захисту їх прав та законних інтересів, але й як чинник екзистенційного виживання країни, ідентифікатор її політико-правової та економічної спроможності виконувати міжнародні зобов'язання такого рівня та змісту. Окрім того, «з огляду на проблемну та суперечливу трансформацію зовнішнього курсу країн-світових лідерів, ускладнення геополітичної ситуації у світі, особливого значення для України в умовах широкомасштабної війни набуває стратегічна вага та важливість набуття членства в Євросоюзі»².

Природу, сутність та зміст правового режиму євроінтеграції доцільно розглядати як спеціальний правовий режим, що виник та формується в межах і на основі національного та наднаціонального правопорядків та має на меті гармонізацію права України та права ЄС, набуття Україною членства в ЄС шляхом масштабних внутрішніх трансформацій. Одним із ключових інструментів забезпечення цієї мети є виконання зобов'язань відповідно до Угоди про асоціацію, що є формою виконання міжнародно-правових і конституційних обов'язків держави.

Цей процес має комплексний, багаторівневий і поетапний характер, у межах якого визначені суб'єкти, а саме: держава виступає первинним суб'єктом відповідальності, органи публічної влади – безпосередніми виконавцями, судова влада – гарантом, а приватні суб'єкти та громадянське суспільство – учасниками фактичної реалізації гармонізованого законодавства. Така модель має забезпечити системність і незворотність європейської інтеграції як правового процесу, виконання євроінтеграційних зобов'язань не як одноразової діяльності, а як комплексного процесу функціонування спеціального правового режиму. Відповідно, взявши на себе додаткові, поряд із раніше конституційно визначеними обов'язками, держава також отримала додатковий обсяг юридичної відповідальності за виконання

² Європейська інтеграція України: стан, виклики, перспективи. Думки і позиції експертів. Центр Разумкова, квітень 2025. https://razumkov.org.ua/images/2025/05/2025-European_integration.pdf

євроінтеграційних зобов'язань. Передумовами ефективного виконання відповідних зобов'язань є достатні ресурси – фінансові, кадрові та часові – для впровадження норм і процедур ЄС, послідовність та своєчасність виконання завдань; завершення воєнних дій та фокусування на стабілізаційних процесах в усіх сферах суспільних відносин, в т.ч. перерозподіл фінансів³.

Втім реалізація правового режиму євроінтеграції протягом всього періоду існування не завжди є успішною та ефективною. Зокрема, попри програмний і системоутворюючий характер Угоди про асоціацію, її виконання в українському правопорядку тривалий час здійснювалося фрагментарно та несистемно. Реалізація окремих зобов'язань не завжди була підпорядкована єдиній логіці правового регулювання, що призвело до асинхронності реформ у різних секторах та порушення функціональної цілісності правового режиму євроінтеграції. Така ситуація свідчить про недостатню інституціоналізацію євроінтеграційної політики, як довгострокової та внутрішньо узгодженої державної діяльності.

Подекуди звичайною стала ситуація, коли у процесі адаптації законодавства простежується домінування формальної гармонізації над фактичним виконанням імплементованих норм, що зумовлено відсутністю належного ресурсного забезпечення, системного та постійного організаційного, фінансового та кадрового супроводження. Зазначене викликає розрив між законодавчими приписами та практикою їх реалізації, що підриває принцип ефективності права та знижує довіру до інститутів публічної влади в контексті євроінтеграційних реформ.

З іншого боку, подекуди проведення єврореформ відбувається під тиском не лише політичного, а й корпоративного впливу, що проявляється у вибіркового правозастосуванні, пом'якшенні санкцій або нехтуванням виконання тих чи інших правових приписів. Такий вплив нівелює регуляторний потенціал права та створює структурні ризики для досягнення цілей інтеграції з Європейським Союзом.

Чіткого законодавчого закріплення та правової визначеності потребує правовий статус актів права ЄС, прямо передбачених у додатках до Угоди про асоціацію, у національній правовій системі. Наразі відкритим є питання: чи матимуть чи мають вони пряму дію, від чого залежить їх застосовування судами; чи вони є лише орієнтиром для імплементації через національні закони чи потребують прийняття окремих правових актів.

³ Пархоменко Н.М., Правовий режим євроінтеграції: окремі теоретичні аспекти виконання зобов'язань. *Український часопис конституційного права*. 2025. №. 4. С. 65. doi.org/10.30970/jcl.4.2025.3

Важливим також є забезпечення постійного парламентського контролю за якістю євроінтеграційного законодавства, своєчасністю його прийняття та ефективності реалізації. Політизація процесу євроінтеграції часто формалізує виконання Україною міжнародно-правових зобов'язань.

При цьому, створена та існуюча наразі інституційна система забезпечення євроінтеграційних реформ є складною та суперечливою, що породжує безвідповідальність та демотивацію щодо їх успішного просування з боку уповноважених суб'єктів публічної влади. Відповідно потребують негайного удосконалення правові механізми застосування різного роду відповідальності за неналежне виконання євроінтеграційних зобов'язань. Зазначене також актуалізується з огляду на політико-економічний характер Угоди про асоціацію, що не супроводжується чіткими юридичними санкціями. Невизначеність строків виконання, необмежений характер дії Угоди та відсутність жорстких механізмів примусу знижують динамізм реформ та їх ефективність.

Окрім того, важливою передумовою успішності виконання єврозавдань є постійний діалог з інституціями ЄС, реальність їх намірів щодо набуття Україною членства в ЄС, різноаспектна та консолідована підтримка та допомога цих інституцій загалом та окремих країн-членів зокрема.

З огляду на зазначене можна стверджувати, що в Україні правовий режим євроінтеграції сформувався як складний і багаторівневий нормативно-інституційний масив, ефективність якого залежить від багатьох чинників, подекуди характеризується формалізмом та вимагає системного та підзвітного виконання євроінтеграційних зобов'язань, що потребує подальшого доктринального осмислення та вдосконалення механізмів правового забезпечення європейської інтеграції України з урахуванням вітчизняного досвіду.

ДЕОНТОЛОГІЧНІ КОДЕКСИ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КУЛЬТУРИ ЮРИСТА

Іван ПЕРЕШ

*кандидат юридичних наук, професор, завідувач кафедри теорії
та історії держави і права юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна*

Станіслав ЩОКА

*кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри теорії та історії держави і права
юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна*

Тетяна-Кароліна ШАНДОР

*студентка магістратури спеціальності 081 Право
юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна*

Професія юриста належить до тих видів діяльності, які безпосередньо впливають на реалізацію прав і свобод людини, забезпечення соціальної справедливості та функціонування держави загалом. Будь-яке рішення судді, правова позиція прокурора, стратегія адвоката, слідча дія, послуги нотаріуса чи діяльність державного (приватного) виконавця здатні змінювати долі людей, формувати довіру до правової системи, впливати на рівень правопорядку та правосвідомості в суспільстві. Саме тому поряд із законодавчими положеннями, які переважно регулюють правовий статус та процедурну діяльність правових інституцій, особливого значення набувають деонтологічні кодекси – акти, що встановлюють стандарти професійної етики та поведінки правників.

Деонтологічні кодекси є не тільки формальними документами. Вони виступають важливим інструментом формування професійної культури правника, визначаючи не лише стандарти належної професійної поведінки, а й формуючи модель юриста як носія високих моральних якостей, принципів та цінностей.

Професійна культура правника є складовою поняття «правова культура», яка характеризується рівнем розвитку правосвідомості

суспільства, юридичної науки, станом законодавства, правозастосовної практики, законності й правопорядку, а також ступенем гарантованості та захисту прав і свобод людини.

У структурі правової культури розрізняють правову культуру особи, яка включає знання, повагу та виконання особою правових приписів, переконаність у необхідності існування права; правову культуру професійної групи, яка притаманна групі людей, що на професійній основі здійснюють юридичну діяльність, і яка потребує спеціальної освіти та практичної підготовки¹; а також правову культуру суспільства як систему правових цінностей, що історично сформована людством і відображає правову реальність конкретного суспільства².

Професійна культура правника формується під впливом усіх трьох видів, водночас визначальною для неї є правова культура професійної групи, яка безпосередньо пов'язана зі змістом, стандартами та етикою юридичної діяльності. Разом із тим вона не лише формується під впливом особистісного, групового та суспільного рівнів правової культури, а й сама впливає на рівень правосвідомості, законності, правозастосовної практики, що зумовлює необхідність її нормативного закріплення й підтримання через деонтологічні кодекси.

В Україні професійні етичні стандарти закріплені, зокрема, у таких документах: Кодекс суддівської етики, Правила адвокатської етики, Кодекс професійної етики та поведінки прокурорів, Правила етичної поведінки поліцейських, Кодекс професійної етики приватних виконавців України та ряд інших, які не тільки враховують специфіку відповідної професії, але й створюють спільне етичне поле правничої діяльності.

Під час формування і реалізації морально-етичних норм в українській юриспруденції беруться до уваги досвід та практика світової правничої спільноти (міжнародні стандарти), що сприяє активній співпраці відповідних компетентних органів з міжнародними організаціями щодо забезпечення правопорядку та запобігання порушення прав людини³.

Деонтологічні кодекси сприяють перетворенню абстрактних правових принципів на конкретні моделі поведінки правника шляхом встановлення обов'язкових стандартів професійної поведінки, формування системи професійних цінностей і внутрішнього переконання у необхідності їх дотримання, визначення етичних

¹ Макарова О.В., Крилова Ю.І. (2015). Проблеми формування правової культури в українському суспільстві. *Право*. № 30. С. 105

² Основи соціології права: навчальний посібник / За заг. Редакцією І.Є. Переша. (2026). Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», С. 174

³ Романова А. (2024). Морально-етичні норми в юриспруденції. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія: "Юридичні науки"*. № 3 (43). С. 205.

орієнтирів у складних ситуаціях, забезпечення дисциплінарних механізмів впливу у разі порушення встановлених стандартів поведінки.

Вони покликані встановлювати не лише зовнішні правила поведінки, а й сприяти формуванню внутрішньої професійної мотивації правника як основи свідомого й добровільного дотримання етичних стандартів. Наприклад, вимога незалежності для судді, адвоката чи прокурора означає не лише формальну відсутність стороннього впливу, а й внутрішню готовність протистояти зовнішньому тиску; норма про конфлікт інтересів передбачає не тільки юридичний обов'язок повідомити про нього, а й моральну відповідальність за можливу упередженість. У цьому контексті деонтологічні кодекси формують професійну ідентичність правника, тобто усвідомлення себе як представника особливої спільноти, що несе підвищену відповідальність перед суспільством.

Правова культура не формується автоматично. Вона розвивається в умовах постійного балансу між крайнощами правового нігілізму та правового ідеалізму. Деонтологічні кодекси виступають засобом запобігання цих крайнощів, наголошують на поєднанні правових вимог із моральними принципами: справедливістю, гуманізмом, повагою до гідності людини. Завдяки цьому формується зріле, відповідальне ставлення до права як до соціальної цінності.

Довіра суспільства до правової системи значною мірою залежить від поведінки її представників. Якщо правник демонструє високий рівень доброчесності, незалежності та професіоналізму, це зміцнює авторитет інституцій. Натомість порушення етичних норм навіть окремими представниками може спричинити загальне зниження довіри. Деонтологічні кодекси, встановлюючи стандарти поведінки та механізми відповідальності, забезпечують публічну підзвітність професійної спільноти та засвідчують, що діяльність правників підпорядкована не лише закону, а й етичним вимогам.

Таким чином, деонтологічні кодекси відіграють ключову роль у процесі формування професійної культури правника, оскільки закріплюють ціннісні орієнтири юридичної діяльності, формують внутрішню професійну мотивацію, сприяють розвитку правосвідомості, запобігають правовому нігілізму та ідеалізму, забезпечують довіру суспільства до правничих інституцій.

Професійна культура правника є не лише результатом знання законів, а й наслідком внутрішнього прийняття етичних стандартів. Саме через дію деонтологічних кодексів формується компетентний, відповідальний, морально зрілий фахівець, який усвідомлює свою роль у забезпеченні соціальної справедливості та верховенства права.

ОКРЕМІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ ЗА УМОВ СУЧАСНОЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Дмитро ПЕЦА

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна*

Аксіомою є, що фундаментальною засадою функціонування держави є її суверенітет. Саме суверенітет забезпечує самостійність і самодостатність держави, захищеність нації від економічного, політичного, військового та інших зовнішніх впливів. В практичній площині це виявляє себе в здатності держави вдосконалювати свій державний механізм, свою правову систему, а головне – вирішувати завдання щодо забезпечення широкого спектру прав і свобод суспільства у цілому, кожного з його членів, зокрема.

В наукових доробках вітчизняних і зарубіжних вчених немає одностайності в оцінці впливу сучасних глобалізаційних процесів на державний суверенітет. З одного боку, існує і продукується думка про те, що за умов глобалізації державний суверенітет себе поступово зживає. З іншого – державний суверенітет набуває ще більш оптимальних і продуктивних за своїм змістом форм реалізації. Відповіді на ці питання потребують глибокого теоретичного осмислення, оскільки дають можливість моделювати процеси співдії сучасної глобалізації і державного суверенітету. І у цьому їх актуальність.

Потрібно відмітити, що подібного роду проблематика знаходила і знаходить своє відображення у наукових доробках багатьох вітчизняних дослідників. Йдеться, зокрема, про О. Кіндратець, Н. Горко, А. Поручник, Ю. Гайдай, І. Алексеєнко, М. Лебедева та цілий ряд інших науковців.

Зважаючи на ці наукові напрацювання, важливим, як видається, є акцентувати увагу на таких аспектах цієї проблематики як місце, роль та значення державного суверенітету за умов сучасних глобалізаційних процесів. Бо саме відповіді на ці питання, як видається, дозволяють виявити механізми співдії та взаємовпливу глобалізації та суверенітету.

Видається очевидним, що виходячи з фундаментальності поняття державного суверенітету, твердження про зживання державного суверенітету за умов сучасної глобалізації є алогічним і не вкладається в усталену методологічну основу пізнання держави і права. За влучним

висловом Жана Бодена, який вперше ввів у науковий обіг поняття «суверенітет», державний суверенітет це «...абсолютна та постійна влада, що означає вищу владу повелівати»¹. Саме державний суверенітет дозволяє виявити сутнісний характер відносин державної влади з іншими соціальними владами як в середині країни так і з державними владами ззовні.

Водночас, будучи історичним явищем, державний суверенітет далеко не завжди виявляв і виявляє себе в однакових формах та грає по відношенню до суспільства і власне держави однакову роль. Яскравим прикладом цього є сучасний етап цивілізаційного державно-правового розвитку, сутнісною ознакою якого є глобалізація. Будучи об'єктивним явищем, яке носить системний і багатовекторний за своїм змістом характер, глобалізація виявила потребу в серйозних трансформаціях інституційно-правових механізмів держав. Це, у свою чергу, не могло не обумовити зміни у змістовому наповненні їх суверенітету. Бо саме через ці механізми держава реалізує на практиці свій суверенітет.

Новітній час засвідчив об'єктивні зміни функцій держав в політичній, економічній та соціальній площинах, в яких, власне, вони себе матеріалізують. Нагальними, і такими що потребують оперативного реагування, стали питання, пов'язані з забезпечення всезростаючих потреб суспільств передовсім в матеріальній сфері, сфері охорони навколишнього середовища, ліквідації техногенних та іншого роду катастроф, інформаційної безпеки тощо. Все це, у кінцевому рахунку, поставило на порядок денний необхідність об'єднання зусиль держав у розв'язанні вказаних проблем. Виявом цього стала цивілізаційна глобалізація. Заслугує на підтримку думка про те, що «...глобалізація – процес, ініційований активними суверенними державами...Вони є ключовими гравцями, що роблять глобалізацію можливою і тому є певною мірою відповідальними за її підтримання»².

Сутнісний зміст цього явища торкнувся кожної з держав зокрема і світового співтовариства у цілому. Наслідком його стало утворення глобальних та регіональних політико-економічних утворень на кшталт СОТ (Світова організації торгівлі), МВФ (Міжнародний валютний фонд), Світового банку, G7 (Велика сімка), G20 (Велика двадцятка), регіональних політико економічних утворень, якими є ЄС (Європейський Союз), АСЕАН (Асоціація держав Південно-Східної Азії), USMCA (Угода між США, Мексикою та Канадою), МЕРКОСУР (Південний спільний ринок) та інших утворень.

¹ Історія вчень про державу і право: підручник (2008) / За ред.проф. Г.Г. Демиденка, проф. О.В.Петришина. Х.: Право. С. 67.

² Gowan P., Panitch I., Shaw M. (2001) The State, Globalisation and the New Imperialism. A.Rundtable Discussion. P. 5.

У цьому контексті закономірно виникає питання, чи є наддержавні утворення механізмом обмеження суверенних прав національних держав. Вихідним і цілком очевидним, при цьому, є те, що вони (наддержавні утворення) є виявом суверенної волі держав, які є їх членами. Більше того, норми установчих документів цих утворень в той чи інший спосіб імплементовані до національних законодавств цих країн. Прикладом у цьому може бути Європейський Союз. Двадцять сім суверенних європейських країн делегували частину своїх законодавчих повноважень відповідним органам європейського співтовариства (первинне законодавство ЄС), а інша частина має пряму дію або його імплементують до національного законодавства в міру його прийняття (вторинне законодавство ЄС)³. Судячи з прагнень інших європейських країн приєднатися до Європейського Союзу, це міждержавне політико-правове утворення розширює перспективи його членів у їхньому розвитку.

Приклад ЄС дозволяє зробити висновки що, по-перше, національний суверенітет є вихідним і базують уючим елементом формування наддержавних утворень, а по-друге, входження національних держав до таких утворень є продовженням їх національного суверенітету, бо розширює їхні можливості у вирішенні актуальних питань свого розвитку, які вони неспроможні розв'язати самі.

Проблематика співдії державного суверенітету та сучасних процесів глобалізації ставить на порядок денний таку її складову, якою є специфіка розвитку різних держав. Під специфікою дослідники, в основі своїй, розуміють рівень їх розвитку. У цьому сенсі домінуючою є думка про те, що високотехнологічні держави через механізми глобалізації експлуатують менш розвинуті. Як видається, дана думка є не сповна об'єктивною, бо авторами її підмінюється поняття «транснаціональних корпорацій» з поняттям «національні держави». Справді, такі транснаціональні гіганти, якими є Apple, Amazon, Facebook і подібні їм, контролюють значну частину відповідних сегментів світового ринку. Але при цьому не потрібно забувати, що, з одного боку, їхні структурні підрозділи в багатьох країнах світу платять значні податки в цих країнах, а з іншого – вступають в дію відповідні наднаціональні антимонопольні та судові інституції, створені в процесі сучасної глобалізації. Так, Генеральний суд Європейського Союзу у 2022 році остаточно ухвалив рішення суду нижчої інстанції про штраф компанії Microsoft Corp. за створення нею бар'єрів на європейському ринку відповідних послуг. У липні 2025 року Єврокомісія оштрафувала компанію Google на

³ Дейвіс К. (2005) Право Європейського Союзу. К.: Знання. С. 145-148.

2,42 млрд. євро. Загальна сума штрафів, накладених на цю компанію складає на сьогодні 9,3 млрд. євро⁴.

Наведене дає підстави, знову ж таки, констатувати, що створені в процесі глобалізації наднаціональні інституції нівелюють, а в окремих випадках повністю мінімізують спроби експлуатації транснаціональними компаніями розвинутих країн менш розвинутих країн. Очевидним, при цьому, є значні вигоди, які мають останні, отримуючи високотехнологічні товари, послуги та значні бюджетні ресурси.

Співдія державного суверенітету та глобальних процесів виявляє себе і в такій його складовій, якою є рівень адаптивності інституційних та нормативних складових національних держав. Іншими словами – наскільки ці механізми відповідають вимогам утворюваних наднаціональних інституцій.

Досвід, набутий країнами, які є членами наднаціональних інституцій, засвідчує, що цей рівень визначається функціональною спрямованістю останніх та рівнем інтеграції, закладеної в їх установчих документах. Показовим у цьому плані може слугувати досвід Європейського Союзу, як форми глибокої політико-економічної інтеграції його членів. По суті своїй йдеться про відповідність інституційних та правових механізмів потенційних членів європейського співтовариства вимогам ЄС. Саме через ці механізми держави реалізують на практиці свій суверенітет. Як видається, при всіх особливостях розвитку держав-претендентів на членство в ЄС, не можна не побачити дві складові процесу адаптації: інституційну конвергенцію та вдосконалення інститутів громадянського суспільства як механізму контролю державних інституцій. Як відмічено в «Загальнодержавній програмі адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу», метою цієї адаптації є «...досягнення відповідності правової системи України *acquis communautaire* з урахуванням критеріїв, що висуваються Європейським Союзом (ЄС) до держав, які мають намір вступити до нього»⁵. Поза всяким сумнівом, набуття Україною членство в ЄС розширить її можливості в модернізації всіх сфер розвитку українського суспільства.

В широкому розумінні, досвід формування і функціонування інститутів європейського співтовариства, яким його члени делегували частину своїх суверенних прав, переконливо засвідчує, що ці права на практиці є продовженням державного суверенітету країн-членів ЄС, бо розширює їхні можливості в реалізації запитів своїх громадян. А це і є

⁴ Маклафлін Д. (2019) Чотири компанії, які захопили світ. Главком. URL: <https://glavcom.ua/world/observe/chotiri-kompaniji-yaki-zahopili-svit-579926.html>

⁵ Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закон України (2004). *Відомості Верховної Ради України*. № 29. Ст. 367. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629-15#Text>.

кінцевою метою суверенітету держави, якщо вона претендує ідентифікувати себе правовою. Бо саме правова держава, за влучним висловом відомого вітчизняного теоретика правової держави Б. Кістяківського, є держава, де володарюють не особи, а загальні правила і де органи влади, як і сам правопорядок організовується за допомогою самого народу⁶.

З урахуванням наведеного аналізу напрошується кумулятивний висновок, що тенденція щодо певного змістового звуження національного суверенітету в умовах глобалізації є об'єктивним процесом, в основі якого реальні потреби держав в інтеграції соціально-економічного та політичного сегментів їх розвитку задля вирішення нагальних потреб суспільства, зокрема задоволення його споживчих запитів, охорони довкілля, забезпечення інформаційної безпеки, боротьби з катастрофами техногенного характеру тощо.

При всій полярності думок, які мають місце в наукових доробках вітчизняних вчених в цій проблематиці, не підлягає сумніву, що в основі своїй сучасні глобалізаційні процеси відкривають нові можливості для цивілізаційного розвитку, не обмежуючи, а розширюючи при цьому потуги національних держав в реалізації свого суверенітету.

⁶ Історія вчень про державу і право: підручник (2008) / За ред.проф. Г.Г. Демиденка, проф. О.В.Петришина. Х.: Право. С. 197.

**ЄВРОПЕЇЗАЦІЯ ПРАВОВОГО ПОРЯДКУ:
ВПЛИВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПРАВА
НА ПРАВОВУ СИСТЕМУ УКРАЇНИ**

Тетяна ПОДОРЖНА

*докторка юридичних наук, професорка,
професорка кафедри теорії держави та права
Львівського торговельно-економічного університету
м. Львів, Україна*

Відповідно до Конституції України (ч. 1 ст. 9) «чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України» [1]. Це конституційне положення сповна стосується європейських договорів, які діють на території України. Саме тому до правової системи України належить і європейське право, наприклад, його конвенційна частина, яка безпосередньо містить договірні зобов'язання України, зокрема після офіційного вступу України до Ради Європи.

Принагідно зазначимо, що Україна офіційно стала членом Ради Європи 9 листопада 1995 року (37-ма держава-учасниця цієї організації) [2]. Цей крок закріпив демократичний вектор розвитку України як конституційної держави, верховенство права та захист прав людини, дозволивши громадянам України звертатися до Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). Вступ до Ради Європи зобов'язав Україну реформувати законодавство відповідно до європейських стандартів, зокрема це стосується скасування смертної кари й реформування судової системи.

Окрім того, співпраця України з Радою Європи ознаменувалася зміною уявлень про права людини у правовій ідеології та правовій системі загалом. У 1995 році Україна приєдналася до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (Європейська конвенція з прав людини, 1950) та визнала щодо себе юрисдикцію ЄСПЛ [3]. У Конвенції утверджується право кожної людини на життя, визнається право на свободу й особисте життя, недоторканність свого житла, таємницю кореспонденції, право на свободу думки, совісті й поширення своїх ідей. Стаття 11 Конвенції закріплює право людини та громадянина на участь у мирних мітингах і зборах. У статті 17 сформульовано положення про заборону зловживання правами з боку чи то держави, чи окремої особи [3].

На переконання І. Настасяк, «стрімкий розвиток і зміна правопорядку супроводжуються розширенням сфер правової уніфікації, яка дає змогу усунути перешкоди на шляху до тісної взаємодії правових систем світу, а також національних і міждержавних правових систем. Водночас забезпечити таку взаємодію можливо завдяки не лише правовій уніфікації, а й формуванню правового механізму взаємодії, що дасть можливість запобігти уніформізму і зберегти правову багатоманітність» [4]. З огляду на викладене, дослідження впливу європейського права на правову систему України є актуальним і затребуваним, оскільки впровадження норм Європейського Союзу у вітчизняне законодавство сприятиме його вдосконаленню та приведенню у відповідність до європейських стандартів захисту прав людини.

Зауважимо, що загальноприйняті норми, правила і стандарти європейського права протягом тривалого часу впливали на розвиток правової системи України. Так, ще на початку XVIII століття в юридичному вжитку з'явилося поняття «європеїзація», що характеризує процес сприйняття правовою системою певних правових моделей, конструкцій, термінології та інших правових традицій, сформованих у межах європейської культурно-історичної цивілізаційної системи [5; 6].

На думку судді Верховного Суду О. Радишевської, під поняттям європеїзації адміністративного права України варто розуміти «систематичний процес впливу (його правових наслідків) положень європейського адміністративного права, що створюються міжнародними та інтеграційними утвореннями і їхніми державами-членами (ЄС, РЄ, ОБСЄ, ЄСПЛ, Судом ЄС, Венеціанською комісією РЄ, Програмою SIGMA), на розвиток адміністративного права України як галузі права і законодавства, юридичної науки та навчальної дисципліни шляхом упровадження європейських ідей і поглядів, правових уявлень, теорій і концепцій, ціннісних орієнтацій, стандартів і принципів, взірцевих моделей у правотворчому, правозастосовному, правозахисному, правотлумачному діяльності суб'єктів публічної адміністрації й адміністративних судів з урахуванням особливостей вітчизняної правової системи, юридичної практики, правової ідеології, культури та правосвідомості» [7, с. 20].

А, наприклад, польський дослідник К. Вах розглядає феномен європеїзації в кількох площинах: географічній, соціологічній, політологічній, правовій, інституційній, макро– й мікроекономічній [8, с. 29].

Загалом наведені трактування європеїзації достатньо повно розкривають багатоаспектний вплив так званого європейського права на правову систему України та всі її елементи.

Європеїзація національного права в сучасну епоху полягає як у європеїзації правової культури в цілому, так і в модернізації законодавства на основі європейських стандартів та європеїзації вітчизняної судової практики. Важливо також зазначити, що сучасною формою європеїзації є європеїзація правотворчої діяльності, що виражається у зближенні правил і стандартів на основі загальноєвропейської моделі. Багато понять, категорій, конструкцій, які характерні для європейського права, використовуються в Конституції України та нормах галузевого законодавства. Насамперед це стосується загальноєвропейських стандартів прав людини, що є складовою частиною правової системи України крізь призму ч. 1 ст. 9 Конституції України [1]. Наголосимо, що Основний Закон України повністю відповідає європейським стандартам, відображає загальні цінності європейської культурно-цивілізаційної системи та закладає фундамент для європеїзації національного права.

Цей процес можна розглядати в різних аспектах: як вплив європейського права на чинне законодавство, як участь України у європейських правових процесах і як традиційну рецепцію позитивного європейського досвіду у сфері права. І от саме розвиток взаємних європейських інтеграційних процесів привів до створення Європейського Союзу (далі – ЄС), сприяв європеїзації правових систем його учасників та створенню власної уніфікованої правової моделі. Як зауважують вітчизняні дослідники, Україна прагне реалізувати власний шлях європеїзації, усвідомлюючи своє нинішнє становище – як держави, яку часто зараховують до кола «третіх держав», які ще не є членами європейської спільноти. Її діяльність зосереджена насамперед на інституційному (запровадження правилі норм та намагання жити за ними), безпековому (координація зовнішньої політики, фінансова і військова допомога) та ціннісно-культурному напрямках (імплементация цінностей і норм Європейського Союзу, етнічні й культурні особливості, гуманітарна політика) [9, с. 56]. Потреба України в партнерських зовнішньоекономічних відносинах з ЄС визначила основні тенденції розвитку національного права та формування відкритої правової системи, що ґрунтується на утвердженні спільних із європейськими цінностей конституційної та правової держави, демократії, а також визнанні найвищою цінністю прав і свобод людини та громадянина.

Права людини в Україні визнаються непорушними й недоторканими. Найважливішою, загальновизнаною цінністю є використання конституційних норм для забезпечення інтересів і потреб людини та громадянина. У чинному законодавстві України на конституційному рівні знайшли своє вираження та закріплення гарантії прав людини та громадянина, передбачені Європейською конвенцією з прав людини.

Ще однією сучасною формою європеїзації національного права є європеїзація правозастосовної практики. Як зазначає суддя Верховного Суду М. Смокович, «європеїзація української судової системи є складовою євроінтеграційної політики України. Поширення європейських демократичних цінностей, створення спільного правового, економічного, освітнього, політичного простору передбачає розуміння верховенства права як основоположної складової демократичного суспільства» [10, с. 149]. Суди повсякчас застосовують європейське право у своїй практичній діяльності. Це стосується не лише тисяч справ, пов'язаних із застосуванням Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та прецедентів Страсбурзького суду, це стосується також застосування права ЄС у вітчизняній судовій практиці. Так, Касаційний адміністративний суд у складі Верховного Суду, зважаючи на практику Суду справедливості ЄС, бере до уваги, що, враховуючи європейський напрям розвитку України, а також початок дії Угоди про асоціацію, правові позиції, сформульовані в рішеннях Європейського суду справедливості, можуть враховуватися адміністративними судами як аргументація, міркування стосовно гармонійного тлумачення національного законодавства України згідно з усталеними стандартами правової системи ЄС (п. 51) [11]. Велика Палата Верховного Суду, застосувавши вказане судове рішення Касаційного адміністративного суду, зазначила, що рішення Суду ЄС належить розцінювати як таке, що дозволяє встановити зміст положень актів законодавства ЄС, зазначених у ст. 2 Закону про Раду Європи. Подібно до практики застосування рішень ЄСПЛ, врахуванню підлягають принципи, що випливають із його рішень щодо подібних питань, навіть якщо вони стосуються інших держав (пп. 9.3 п. 9) [12].

Якщо проаналізувати форму судових рішень ВС, то вони дедалі більше нагадують рішення ЄСПЛ – стилем аргументації, посиланнями і простотою мови. До непрямого впливу європеїзації можна зарахувати й використання інструментів *soft actions* (проведення тренінгів з питань застосування норм європейського права, здійснення перекладів судових рішень міжнародних судових органів тощо), залучення міжнародних експертів до формування судових органів [13]. На сьогодні є понад сотня справ, у яких українські суди різного рівня та інстанцій, зокрема Верховний Суд, використовували первинне, вторинне і навіть прецедентне право Європейського Союзу для вирішення правових спорів. Суди у своїх рішеннях посилаються і на чинне законодавство, і на положення Європейської конвенції з прав людини та рішення ЄСПЛ і забезпечують виконання цих рішень у своєму правопорядку.

Отже, Україна здійснює послідовну гармонізацію національного законодавства з принципами і нормами ЄС. Однак, на переконання Є. Курінного, при цьому не варто сприймати ЄС та його законодавство

за своєрідний ідеальний маркер. Потрібно враховувати його явні недоліки й нормативно-правову недосконалість щодо колись пріоритетної політики мультикультуралізму, забезпечення власної безпеки (насамперед інформаційної й енергетичної), функціонування політичної системи та у сфері забезпечення оборонної політики [14, с. 62]. Саме тому в діяльності національних судів, зокрема Верховного Суду, з'являються виклики, серед яких: варіативність тлумачення ієрархічності норм європейського права як джерела вітчизняного права; забезпечення єдності судової практики Верховного Суду крізь призму її релевантності практиці європейських судових органів; недовіра європейських стандартів у діяльності судових органів у воєнний час тощо [15].

Отже, європеїзація права – це процес сприйняття прогресивного досвіду європейських континентальних правових систем і правової системи Європейського Союзу. Завдяки, серед іншого, і процесам європеїзації національне право може бути оновлене відповідно до європейських конституційних цінностей та стандартів. Ідеться саме про впровадження європейських норм у національне законодавство, внаслідок чого міжнародні за своєю природою норми стають нормами внутрішнього права, а також про їхню безпосередню дію у правозастосовній практиці з урахуванням визнання їхньої пріоритетності щодо норм національного законодавства.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 27.03.2026).

2. Про приєднання України до Статуту Ради Європи : Закон України від 31.10.1995 № 398/95-ВР. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/398/95-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 27.03.2026).

3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) : міжнар. док. від 04.11.1950 / Рада Європи. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 27.03.2026).

4. Настасяк І. Ю. Типологізація сучасних правових систем: теоретико-методологічні та прикладні питання : монографія. Львів, 2025. 810 с.

5. Olsen J. The Many Faces of Europeanisation. *ARENA Working Papers*. 2002. Р. 1.

6. Radaelli C. Europeanisation: Solution or Problem? *EIoP*. 2004. № 8(16). Р. 1.

7. Радишевська О. Р. Європеїзація адміністративного права України: питання теорії та практики : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2021. 37 с.

8. Wach K. Wymiary europeizacja i jej kontekst. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie*. 2011. № 852. S. 29–43.

9. Мілова М. І., Димова О. В. Європеїзація як процес: сучасні тенденції та виклики. *Політикус*. 2024. Вип. 6. С. 53–58. URL: https://politicus.od.ua/6_2024/11.pdf (дата звернення: 27.03.2026).

10. Смокович М. І. Вплив євроінтеграційних процесів на сучасний розвиток адміністративної юрисдикції в аспекті утвердження верховенства права. *Принципи права: універсальне та національне в контексті сучасних глобалізаційних і євроінтеграційних процесів* : матер. доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 21–22 черв. 2024 р.). Київ, 2024. С. 149–154. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/cc0ee4dd-9cf4-4f38-aafa-6c551e713247/content> (дата звернення: 27.03.2026).

11. Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 08.09.2021 у справі № 640/3041/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99459132> (дата звернення: 27.03.2026).

12. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 03.08.2022 у справі № 910/9627/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105852859> (дата звернення: 27.03.2026).

13. Суддя Верховного Суду Олеся Радишевська про питання європеїзації судів в Україні. *Advokat Post*. 2023. 16 жовт. URL: <https://advokatpost.com/suddia-verkhovnoho-sudu-olesia-radyshevskya-pro-pytannia-ievropeizatsii-sudiv-v-ukraini/> (дата звернення: 27.03.2026).

14. Курінний Є. В. Про актуальність «європеїзації» адміністративного права України в умовах сьогодення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 3. С. 60–64. URL: https://lsej.org.ua/3_2025/14.pdf (дата звернення: 27.03.2026).

15. Актуальні питання європеїзації судочинства обговорили представники ВС під час Літньої академії міжнародного права. *Судова влада України*. 2023. 25 серп. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1468189/> (дата звернення: 27.03.2026).

АДАПТАЦІЯ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ ДО СТАНДАРТІВ ЄС

Юрій ПОНОМАРЬОВ

*студент юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна*

Однією з найгостріших системних проблем, які перешкоджають прогресу демократії та економічній стабільності в Україні, є корупція. Однак, євроінтеграційний курс держави зобов'язує нашу країну адаптувати законодавство до *acquis communautaire*, який містить чіткі вимоги до прозорості, доброчесності та ефективності публічного управління. З іншого боку, ця адаптація законодавства не може розглядатися як "правове запозичення", оскільки вона є процесом правотворчості, яке спрямоване на реальне зближення правових систем.

Проаналізувавши наукові дослідження і реальні практики країн ЄС, можна зробити висновки, що ефективна боротьба з корупцією вимагає більше, ніж просто впровадження нормативних інструментів. Здебільшого це також вимагає політичної волі, участі громадськості та між секторальної співпраці¹.

Багато важливих міжнародно-правових актів були основою антикорупційної політики системи ЄС. Насамперед це Кримінальна конвенція Ради Європи про боротьбу з корупцією 1999 року, яка встановлює спільні стандарти для криміналізації хабарництва, зловживанням службовим становищем і відмивання корупційних доходів². Крім того, Конвенція ООН проти корупції формує ширшу рамку превентивних і репресивних заходів, від викривачів до повернення активів³.

Конституція України та Закон України «Про запобігання корупції» складаються основну антикорупційної системи в Україні. Закон насамперед визначає обов'язки щодо конфлікту інтересів, засади захисту викривачів, механізми перевірки доброчесності та систему

¹ Степаненко, Н. В., & Донець, В. О. (2024). Європейський досвід як шлях до ефективної антикорупційної політики в Україні: перспективи і реалії. *Legal Bulletin*, 13, 126–131. <https://doi.org/10.31732/2708-339X-2024-13-A19>

² Council of Europe. (1999). *Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією* (ETS № 173). <https://rm.coe.int/168007f3f5>

³ United Nations Convention Against Corruption. (2003). *Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції*. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16#Text

декларування активів публічних службовців⁴. А створення НАБУ, САП, ВАКС і НАЗК стало важливим кроком при створенні спеціалізованих антикорупційних інституцій.

З 2014 року Україна досягла значного прогресу в адаптації своїх законів, щодо боротьби з корупцією, до *acquis* ЄС. Були розроблені інституційні механізми, ухвалено спеціальні закони, запроваджено електронне декларування. Однак, Звіти Європейської комісії засвідчують, що незважаючи на позитивну динаміку, ще все залишаються проблемні аспекти пов'язані з незалежністю антикорупційних органів, сюди можна віднести політичний вплив, низьку доброчесність судової системи, неефективність процедур повернення активів і незалежність від політичної влади⁵.

Процес гармонізації антикорупційної політики України до стандартів ЄС стикається з кількома системними перешкодами. В першу чергу, залишається розрив між законом та його застосуванням, тобто формальне виконання правил без забезпечення їх реального дотримання. По-друге, антикорупційні органи фактично не захищені від політичного тиску, незважаючи на те, що вони начебто є незалежними органами. Тим не менш, інституційна незалежність є важливим фактором, який гарантує, що їхні дії є неупередженими та об'єктивними. По-третє, цифрові інструменти для відстеження корупційних небезпек не застосовуються належним чином в Україні, незважаючи на те, що в провідних країнах ЄС вони вже є звичайним засобом забезпечення прозорості⁶. І в останню чергу, у порівнянні з Євросоюзом загальний обсяг корупційних оборудок становиться близько 120 млрд євро на рік. В Україні – він значно більший. У той же час, у сферах державних закупівель, ліцензування та бюджетних трансфертів зазвичай спостерігається найвищий рівень корупції. Однак в ЄС, ці сфери, є найбільш деталізованими та суворими⁷.

Для усунення перешкод необхідно комплексно підійти до проблеми. Насамперед потрібно забезпечити повну незалежність НАБУ, САП і ВАКС відповідно до вимог Угоди про асоціацію та рекомендацій

⁴ Закон України «Про запобігання корупції», № 1700-VII. (2014). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>

⁵ European Commission. (2022-2023). Ukraine – European Neighbourhood Policy and Enlargement reports. https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/ukraine_en

⁶ Степаненко, Н. В., & Донець, В. О. (2024). Європейський досвід як шлях до ефективної антикорупційної політики в Україні: перспективи і реалії. *Legal Bulletin*, 13, 126–131. <https://doi.org/10.31732/2708-339X-2024-13-A19>

⁷ Оніщик, Ю. В., & Коваль, О. М. (2023). Деякі питання правового регулювання боротьби з корупцією у країнах Європейського Союзу. *Наукові інновації та передові технології*, 10(24), 302–311. <https://er.knutd.edu.ua/handle/123456789/25128>.

Венеціанської комісії⁸. Незважаючи на те, що антикорупційне законодавство є лише інструментом, а для досягнення ефективного результату потрібна ще й правозастосовна практика, яка передбачає, що будь-яку корупційні правопорушення будуть каратися.

Окрему вагу слід приділити створенню та впровадженню ефективної системи захисту викривачів, яка може стати ключовим інструментом для заохочення громадян викривати корупцію, зберігаючи їхню безпеку та конфіденційність. Таке впровадження є важливим для формування довіри до антикорупційних ініціатив.

Не менш важливим кроком є запровадження використання цифрових технологій для відстеження корупційних ризиків, що дозволить зробити державні інституції більш прозорими та відповідальними. І насамкінець, для системного успіху, антикорупційна політика повинна бути включена до ширшого контексту реформ, що включає зміцнення верховенства права та демократичних цінностей.

Таким чином, одним із найголовнішим завданням для України є адаптація антикорупційної політики України до стандартів ЄС, оскільки це визначає не тільки наш шлях до євроінтеграції, але й загальний вектор демократичного розвитку країни. Перспективи вдосконалення включають у собі посилення інституційної незалежності, розширення правозастосовної практики, введення цифрових інструментів прозорості та залучення якомога більше громадян. Як це показано на практиці, антикорупційне законодавство є лише інструментом, а для реальної боротьби з корупцією необхідно впровадити системні зміни культури публічного управління та невідворотності покарання.

⁸Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. (2014). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011

ПРАВА ЛЮДИНИ У КОНТЕКСТІ ЮРИДИЧНИХ ОБОВ'ЯЗКІВ

Попович Т. П.

*доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри теорії та історії держави і права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна*

Бариська Я. О.

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна*

Маслюк О. В.

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права та процесу
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна*

Погляд на юридичний обов'язок крізь призму права – це намагання зрозуміти його як феномен широкого контексту, цінність і функціональне призначення якого, хоча й починається у нормативній фіксації, однак нею не завершується. Пошук правових аспектів юридичного обов'язку – це не просто вихід за межі позитивізму, але спроба віднайти моральний, психологічний і навіть гуманістичний параметри існування юридичного обов'язку. Це також питання легітимності накладання конкретних обов'язків на конкретну особу. Безсумнівно, не йдеться про нівеляцію значення закону, який визначає певний обов'язок, але мова йде про те, щоб побачити за визначенням юридичним обов'язком щось більше – з точки зору його передумов, оцінки та наслідків виконання для індивіда та суспільства в цілому. Сказане значною мірою відображає сучасний західний філософсько-правовий дискурс стосовно юридичного обов'язку, а також практику як європейських судових інституцій, так і судову практику в межах національного права (зокрема, в Україні перш за все мова йде про акти Конституційного Суду України та Верховного Суду).

Правові аспекти юридичного обов'язку, на наш погляд, змістовно охоплюють проблематику верховенства права, прав людини, чеснот, а також обов'язків держави. Якщо узагальнити, кожен із зазначених аспектів дотичний до розуміння того, що на сучасному етапі розвитку

юридичний обов'язок не може: не враховувати існуючу суспільну практику, не бути пов'язаним із гуманістичними орієнтаціями в праві та принципами справедливості, а також не враховувати аспект взаємності та відповідальності суб'єктів, яким адресується юридичний обов'язок. У даній науковій розвідці ми б хотіли зосередити увагу на питанні дотичності прав людини до феномену обов'язку.

Передусім зазначимо, що сучасне доктринальне «прочитання» прав людини вимагає врахування обов'язків, зокрема, держави, публічної влади, які повинні гарантувати та забезпечити реалізацію тих чи інших прав людини. Як відзначає з цього приводу О. Бакумов, «...найяскравіше зв'язок між обов'язками та відповідальністю держави простежується у сфері захисту прав людини, відповідальність за який (захист) є прямим обов'язком демократичної правової держави, якою проголошено, зокрема, й Україну».¹ Подібне яскраво бачиться через призму вертикальної структури прав людини, що характеризує відносини між державою та індивідом. Держава, отже, зобов'язується перед індивідом стосовно того, щоб захистити його від порушень з боку органів влади чи третіх осіб, і також аби забезпечити доступ індивіду до тих чи інших матеріальних і духовних благ. З визначених взаємовідносин формується уявлення про позитивні та негативні зобов'язання держави. При цьому позитивними є такі зобов'язання, які забезпечують заходи щодо доступу до благ і передбачають здійснення державою заходів захисту порушеного права індивіда, тоді як негативні – це такі зобов'язання, які обумовлюють невтручання держави в здійснення індивідом своїх прав і свого вибору.²

На думку німецького науковця В. Брюггера, природа обов'язків впливає із положення про незалежність та індивідуальність кожної людської істоти як основоположної цінності. Для повноцінного розуміння людини слід враховувати чинник взаємодії людей у суспільстві, що зумовлює необхідність і легітимізацію конкуруючих індивідуальних і публічних інтересів. Такий комунітарний елемент обумовлює те, що у контексті соціальної взаємодії «не можна виправдовувати абсолютизм прав, й відтак необхідно досягти певного розумного балансу між правами та обов'язками»³. У зв'язку з означеним вимога враховувати баланс між правами і обов'язками, дійсно, за характером є комунітаристською і виражає переважно позитивістське трактування людських прав. Якщо пристати до більш розміреної позиції розуміння прав людини, які обґрунтовуються у межах трикутника

¹ Бакумов О.С. (2021). Інституціоналізація відповідальності держави: теоретичні та конституційно-правові аспекти: дис. д-ра юрид. наук; спец.: 12.00.01; 12.00.02. Київ. С. 182.

² Савчин М. (2020). Порівняльне конституційне право. Київ: ВАІТЕ. С. 180-181.

³ Брюггер В. (2003). Образ людини в концепції прав людини. *Проблеми філософії права*. Том 1. С. 139.

цінностей «людська гідність – свобода – рівність», то обов'язки тут видаються радше як певний критерій обмеження свободи індивіда, а цінності гідності та рівності виражають певні стандарти ставлення до носіїв (суб'єктів) прав людини. Тобто, інакше кажучи, формальний закон має мати належне моральне обґрунтування, аби визначати конкретне коло обов'язків.

Отже, параметр прав людини вказує, з одного боку, на гуманістичну орієнтацію держави стосовно індивіда, а з іншого – на те, що турбота держави про права людини є одним із її головних завдань. При цьому слід також ширше розглядати проблему взаємності в гуманістичному потенціалі прав людини – як на рівні вертикальному, так і горизонтальному, що підтверджується, зокрема, практикою Конституційного Суду України: «Визначення у Конституції України людини як найвищої соціальної цінності в Україні покладає обов'язок як на державу, так і на її громадян виявляти необхідну повагу до кожної людини».⁴ У такий спосіб вимальовується ключовий обов'язок гуманістичного сенсу прав людини – обов'язок поважати кожну людину.

Відтак, необхідно розуміти, що права людини в демократичному суспільстві можуть піддаватися обмеженню та втручанню. Так, «обмеження людських прав ґрунтується на тому, що існують легітимні підстави для втручання з боку держави. Під терміном «втручання» мається на увазі легітимний вплив у сфері приватної автономії, здійснюваний державою шляхом 1) правового регулювання, 2) конкретизації та 3) інтерпретації закону».⁵ В практиці Конституційного Суду України питання щодо втручання держави в сфері автономії людини огортається реалізацією принципу верховенства права: «Основна мета верховенства права полягає, насамперед, в обмеженні влади держави над людиною, у забезпеченні від довільного втручання держави та її органів у певні сфери життєдіяльності людини».⁶ Це також зумовлює персональну відповідальність індивіда за вибір власної поведінки, який має бути зваженим. Як зауважує В. Брюггер, «серйозне сприйняття свободи вибору означає, що відповідальний вибір не тільки передбачає переваги та надбання, але також пов'язаний з потенційним ризиком зазнати втрат та невдач»⁷. Іншими словами, мовиться про багатоаспектність людської

⁴ Рішення Конституційного Суду України № 8-п/2018 від 11.10.2018 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-18#Text>

⁵ Савчин М. (2024). Конституція: люди та інституції (SWOT-коментар): монографія. Київ: Юрінком Інтер. С. 475.

⁶ Рішення Конституційного Суду України № 6-п/2019 від 20.06.2019 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-19#Text>

⁷ Брюггер В. (2003). Образ людини в концепції прав людини. *Проблеми філософії права*. Том 1. С. 141.

поведінки, що має сприйматися індивідом при обранні ним певного варіанта поведінки, за яку він і несе тягар відповідальності.

Ще Ф. Гайєк відзначав, що верховенство права обмежує законодавство його загальними правилами, відомими як формальний закон, і виключає законодавство, спрямоване проти конкретних людей, дозволяючи державі використовувати примусову силу держави задля такої дискримінації. Проте це не означає, що все повинно піддаватися регулюванню з боку закону, але засвідчує, що примусова сила держави може застосовуватись лише у випадках, чітко визначених законом, і так, щоб можна було передбачити, як вона буде використана⁸. Такі міркування вкладають у критерій суспільної необхідності втручання, згідно з яким правове регулювання має бути викликано нагальною потребою вирішення певної соціальної проблеми, щодо якого (тобто необхідності регулювання) існує суспільна згода, що має досягатися за допомогою демократичних процедур.

Звідси, ключовим критерієм втручання держави в здійснення індивідом його прав і свобод є його легітимність. Це означає, що міра втручання має бути легітимною, «тобто бути обґрунтованою з точки зору відповідності формальним вимогам закону, базуватися на загальному визнанні у суспільстві необхідності такого втручання (легітимності втручання), забезпечувати основоположні цінності суспільства»⁹.

Конституційний Суд України згадує також у своїх рішеннях принцип домірності, «який забезпечує справедливий баланс між вимогами захисту загального інтересу та потребою забезпечити індивідуальні права особи, відповідно до якого цілі обмежень прав людини мають бути істотними, а засоби їх досягнення – обґрунтованими та мінімально обтяжливими для осіб, чиї права обмежено».¹⁰

При цьому серед основних критеріїв обмеження людських прав і свобод розглядають: 1) необхідність в демократичному суспільстві – пов'язана з потребою захисту більш важливих суспільних цінностей по відношенню до особистих інтересів особи; 2) національна безпека – йдеться про надзвичайний характер загроз соціальним, економічним, інформаційним та іншим засадам суспільства; 3) громадський порядок і безпека – запобігання масовим безпорядкам і заворушенням; 4) права і

⁸ Hayek F.A. (2001). The road to serfdom. Routledge. P. 87.

⁹ Савчин М. (2024). Конституція: люди та інституції (SWOT-коментар): монографія. Київ: Юрінком Інтер. С. 476.

¹⁰ Рішення Конституційного Суду України № 1-р(П)/2022 від 06.04.2022 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-22#Text>

свободи інших людей – зокрема, захист прав і свобод невизначеного кола осіб переважає над захистом індивідуальних свобод та ін.¹¹

До цього додамо, що керуючись вже згадуваним принципом домірності (пропорційності), обмеження прав людини завжди мають переслідувати легітимну мету і не мати наслідком унеможливлення їх реалізації. Так, на порушення принципу пропорційності ЄСПЛ звернув увагу в Рішенні «Рисовський проти України», що, зокрема, виявилось в тому, що районна рада одержала економічну вигоду через скасування власного рішення, тоді як для заявника таке рішення де-факто анулювало правову підставу володіння земельною ділянкою і позбавило законних очікувань, що могли виникнути завдяки наданню йому відповідної земельної ділянки.¹²

Таким чином, обмеження прав і свобод людини, беручи до уваги зазначені вище критерії, повинні базуватися на досягненні балансу між публічним та приватним інтересом, колективними та індивідуальними цілями. В цьому контексті перед державою лежить обов'язок чітко, спираючись на принципи справедливості, легітимності й домірності, визначити критерії та підстави запровадження таких обмежень, що є допустимі виключно на основі закону.

У цілому ж можемо констатувати, що у розрізі трикутника цінностей «людська гідність – свобода – рівність» обов'язки виявляються швидше певним критерієм обмеження свободи індивіда, а цінності гідності та рівності виражають відповідні стандарти ставлення до носіїв прав людини; тому формальний закон повинен мати належне моральне обґрунтування, аби визначати конкретне коло обов'язків; параметр прав людини вказує, з одного боку, на гуманістичну орієнтацію держави стосовно індивіда, з іншого боку – на те, що турбота держави про права людини є одним із її головних завдань; звідси, отже, ключовим обов'язком гуманістичного сенсу прав людини є обов'язок поважати кожную людину, при цьому основним мірилом допустимості втручання держави в здійснення індивідом його прав і свобод є легітимність такого втручання; обмеження ж прав і свобод людини повинно базуватися на досягненні балансу між публічним та приватним інтересом, колективними та індивідуальними цілями.

¹¹ Савчин М. Конституція: люди та інституції (SWOT-коментар): монографія (2024). Київ: Юрінком Інтер. С. 483-489.

¹² Рішення ЄСПЛ у справі «Рисовський проти України» (Заява № 29979/04) від 20.11.2011 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_854#Text

**КРАЩІ ЄВРОПЕЙСЬКІ ПРАКТИКИ ВИВЧЕННЯ ПРАВ
ЛЮДИНИ У СИСТЕМІ ВИЩОЇ ОСВІТИ *ФРН*
(ЗА МАТЕРІАЛАМИ ОСВІТНЬОГО КУРСУ *STAATSRRECHT*)**

Сергій РАБІНОВИЧ

доктор юридичних наук, професор,

професор кафедри конституційного права

Львівський національний університет імені Івана Франка

завідувач Лабораторії прав людини імені академіка Петра Рабіновича

НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування

НАПрН України

м. Львів, Україна

В навчальних дисциплінах "Конституційне право" («Державне право»), що їх вивчають студенти українських та зарубіжних вишів, питома вага питань, присвячених правам людини, відмінна. Це зумовлене низкою чинників. В нашій державі серед останніх певну роль відіграє інерція пострадянського правового мислення, зосередженого на конституційному праві як праві державних інститутів та яке звикло бачити в правах людини передовсім політичні декларації. Варто звернути увагу й на складність розгляду низки питань взаємодії національного та міжнародного права та необхідність знайомства з практикою ЄСПЛ, без розуміння та урахування якої ефективно навчання конституційним правам людини практично неможливе. Зрештою, не слід виключати й небажання раз торкатися в початковому процесі «незручних» питань прямої дії конституційних гарантій.

Так чи інакше, але фактом є те, що в навчальних програмах провідних університетів України теми, присвячені конституційним правам людини, становлять приблизно від 0, 25 до 0,33% усіх тем курсу.

На противагу цьому видається прикметним, що в університетах Німеччини співвідношення кількості цих тем із темами про формування та організацію державної влади становить 1 до 1. Необхідність та доцільність саме такого співвідношення зумовлює не тільки практичний бік питання (навички й "компетентності" у сфері практичного правознавства), а й наближеність розглянутих питань до життєвого досвіду й кола інтересів студентів.

Щодо українського суспільства, то з огляду на його перехідний характер і триваючий посттоталітарний транзит потреба утвердження у свідомості молодих правників базових засад конституційного ладу, серед яких чільне місце належить правам людини, є незаперечною.

Під таким оглядом вартує уваги досвід вишів Німеччини у викладанні державного (конституційного) права, *Staatsrecht*.

Насамперед слід зробити загальне застереження. Порівняльний аналіз місця прав людини в навчальних курсах конституційного (державного) права потребує врахування відмінностей у структурі юридичної освіти в різних країнах. Зокрема, в Німеччині курси *Staatsrecht I* та *Staatsrecht II* викладаються не в межах класичної моделі “бакалаврат–магістратура”, а як частина професійно орієнтованого державного треку під підготовку до *Erstes Staatsexamen* – першого державного юридичного іспиту, який є ключовою умовою доступу до традиційних юридичних професій (суддя, прокурор, адвокат).

Розгляньмо структуру навчального курсу *Staatsrecht* детальніше на основі офіційних академічних описів, які надають університети в Німеччині на своїх інтернет-сторінках.

Зазвичай ця навчальна дисципліна є базовою частиною юридичної освіти, яку викладають на I році навчання переважно, протягом двох семестрів. Відповідно, вона поділена на дві основні частини: *Staatsrecht I (Staatsorganisationsrecht)* і *Staatsrecht II (Grundrechte)*. Прикладами такого підходу є навчальні програми університетів Гетінгена (Georg-August-Universität Göttingen) і Регенсбурга (Universität Regensburg).

Поряд із цим, в деяких університетах (Eberhard Karls Universität Tübingen, Ruprecht-Karls-Universität Heidelberg, Universität Passau) існує розширена модель викладання *Staatsrecht*, в якій його вивчають уже протягом не двох, а трьох або й навіть чотирьох семестрів (*Staatsrecht III*). *Staatsrecht III* – це поглиблений курс, який включає спеціальні питання конституційного права.

Модуль *Staatsrecht I (Staatsorganisationsrecht)* охоплює питання структури та організації держави в Німеччині. За описами університетів Регенсбурга/Гетінгена, сюди входять також і взаємовідносини між національним правом і правом Європейського Союзу; методи конституційної інтерпретації та практики правозастосування. *Staatsrecht I* часто викладають у першому семестрі бакалаврату права та створює базу для подальшого вивчення публічного права^{1 2 3}

У другому семестрі часто викладають другий модуль державного права – *Staatsrecht II*, який має назву *Grundrechte* (Основні права) та дає

¹Georg-August-Universität Göttingen, *Staatsrecht I (Vorlesung)*

<https://www.uni-goettingen.de/de/536575.html> (accessed 9 March 2026).

² Georg-August-Universität Göttingen, *Staatsrecht II (Grundrechte)* <https://www.uni-goettingen.de/en/staatsrecht%2Bii%2B%28grundrechte%29/44371.html> (accessed 9 March 2026).

³ Universität Regensburg, Faculty of Law, Lehre – Öffentliches Recht (*Staatsrecht I / Staatsrecht II*) <https://www.uni-regensburg.de/rechtswissenschaft/oeffentliches-recht/eckhoff/lehre/index.html> (accessed 9 March 2026).

спеціалізовані знання з прав людини та їх гарантій у правовій системі Німеччини.

Курс Staatsrecht II – *Grundrechte* («основні права»), як він викладається в Georg-August-Universität Göttingen⁴ і подібних правничих факультетах. Це стандартна частина німецької юридичної освіти (продовження Staatsrecht I), орієнтована на основні права в Grundgesetz (Основному Законі).

Понижча типова структура (перелік тем) побудована на основі офіційних університетських описів тем, програмних напрямів та доступних навчальних матеріалів, які характерні для курсу *Staatsrecht II* (Grundrechte): 1). Вступ до Grundrechte (поняття, функція та значення основних прав у системі публічного права; історичний розвиток основних прав; місце Grundrechte у Grundgesetz (Основний Закон); 2). Джерела та норми основних прав (конституційні норми, що гарантують Grundrechte; міжнародні та європейські стандарти, зокрема ЄКПЛ); співвідношення Grundgesetz з правом ЄС; 3). Суб'єкти та обсяг захисту, обсяг і межі основних прав; 4). Захист основних прав (конституційна скарга (Verfassungsbeschwerde); інші способи захисту основних прав у федеральному Конституційному Суді; судові процедури та юрисдикція; 5). Аналіз особливостей захисту окремих фундаментальних прав і свобод (окремій свободі зазвичай присвячена окрема тема); 6). Обмеження Grundrechte (легітимні підстави для обмеження основних прав; принцип пропорційності (Verhältnismäßigkeitsprinzip); засоби забезпечування балансу між свободою та безпекою); 7). Методологія конституційного тлумачення (лексичний, історичний, систематичний та телеологічний підходи); Юридична аргументація у вирішенні справ щодо Grundrechte; 8). Прикладні кейси / практика (розгляд реальних конституційних справ; аналіз рішень Федерального Конституційного Суду; практичні вправи з тлумачення норм).

Зазвичай Staatsrecht I + II у Німеччині становить приблизно 220–300 годин загального студентського навантаження, з яких близько 60–80 год – аудиторні, 160–220 год, – самостійна робота. В Україні загальна кількість часу, відведеного на вивчення конституційного права – 180 академічних годин. З них права людини займають приблизно 50–70 годин; «Державні» теми – приблизно 110–130 годин.

Для оцінки практичних наслідків такої ситуації може становити інтерес ще одне порівняння: середня щорічна кількість судових рішень ЄСПЛ щороку проти Німеччини і проти України.

⁴ Georg-August-Universität Göttingen, Staatsrecht II (Grundrechte) <https://www.uni-goettingen.de/en/staatsrecht%2Bii%2B%28grundrechte%29/44371.html> (accessed 9 March 2026).

За даними ЄСПЛ за період 2014–2023 років (враховано всі види рішень, окрім більшості рішень про неприйнятність), щодо Німеччини Судом ухвалено загалом 6 279 рішень; тоді як щодо України за цей самий період загалом 52 871 рішення⁵⁶⁷. Середньостатистична кількість рішень ЄСПЛ проти України близько 5 287 рішень/рік, тоді як проти Німеччини це близько 628 рішень/рік. Таким чином, (за вказаний період і згідно з обраною методикою підрахунку) проти України ЄСПЛ щороку ухвалює приблизно в 8-9 разів більше рішень, ніж проти Німеччини.

Порівняння сум грошових компенсацій (справедливої сатисфакції), визначених у рішеннях ЄСПЛ відповідно, в його рішеннях щодо України і щодо Німеччини за період 2014–2023 років, свідчить, що щодо України загальна сума таких компенсацій становить близько €2,21 млрд, тоді як щодо Німеччини – близько €300 000. Середній розмір компенсації на одне рішення ЄСПЛ становить для України близько €42 000 на одне рішення, тоді як для Німеччини – €50 на одне рішення (у 800–900 разів менше). Різниця між середніми розмірами присуджених ЄСПЛ компенсацій у перерахунку на 1 млн населення Німеччини та України, становить 15 000 (!) разів.

Причини такої різниці полягають, зокрема (але не виключно), в тому, що кількість справ проти України значно більша. У ЄСПЛ щодо України є масові “repetitive cases” (особливо щодо невиконання рішень судів, умов утримання, тривалості проваджень). У 2014 р. ЄСПЛ у справах проти України була присуджена надзвичайно велика сума компенсацій, пов’язана з групою системних справ. Однак, навіть ураховуючи ту обставину, що стан вивчення прав людини в курсі конституційного (державного) права в цих державах це, безумовно, *не єдина*, хоча й важлива причина такої ситуації, наведені цифри дають привід серйозно замислитися над системним характером проблеми, а для українських вишів – над необхідністю змін у структурі навчальної дисципліни «Конституційне право».

⁵ Council of Europe, Committee of Ministers, Supervision of the Execution of Judgments and Decisions of the European Court of Human Rights: 17th Annual Report 2023 (Council of Europe 2024) <https://edoc.coe.int/en/european-convention-on-human-rights/11835-supervision-of-the-execution-of-judgments-of-the-european-court-of-human-rights-2023-17th-annual-report-of-the-committee-of-ministers.html> (accessed 9 March 2026).

⁶ Council of Europe, Committee of Ministers, Supervision of the Execution of Judgments and Decisions of the European Court of Human Rights: Annual Report 2024 (Council of Europe 2025) <https://www.coe.int/en/web/execution/annual-report-2024> (accessed 9 March 2026).

⁷ Council of Europe, Department for the Execution of Judgments of the European Court of Human Rights, Annual Reports on the Supervision of the Execution of ECtHR Judgments <https://www.coe.int/en/web/execution/annual-reports> (accessed 9 March 2026).

ACQUIS ЄС ДЛЯ УКРАЇНИ ЯК ІНСТРУМЕНТ МАЙБУТНЬОЇ ІНТЕГРАЦІЇ ТА ЗАПРОВАДЖЕННЯ ПРЕЦЕДЕНТНОГО ПРАВА СУДУ СПРАВЕДЛИВОСТІ ЄС

Людмила РОМАНЕНКО

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри конституційного права ННІПП

Національної академії внутрішніх справ

м. Київ, Україна

Після того, як Україна в 2022 році отримала статус кандидата на вступ до Європейського Союзу, правове надбання Європейського Союзу, а саме *Acquis ЄС* стало особливо актуальним для правового поля та судової системи України, адже головною умовою вступу до ЄС є повне узгодження країною-кандидатом свого законодавства з європейським, яке полягає в «гармонізації» або «імплементации» *acquis*.

Отже, що ж таке *acquis*? Повна назва «*acquis communautaire*», французькою означає «надбання» або «доробок». А от правове поняття *Acquis ЄС* означає «надбання спільноти» та представляє собою сукупність законів і правил, прав і обов'язків, які діють у Європейському Союзі і є обов'язковими для всіх країн-членів.

За визначенням науковця Іраклія Папави, в науці та практиці права ЄС досі не сформовано єдиного підходу до розуміння обсягу та змісту цього поняття. Автор доходить висновку, що *acquis communautaire* є не стільки правовою категорією, оскільки поняття складного характеру, яке включає первинне та вторинне право ЄС, а також «ненормативні» джерела та постійно розвивається. На його думку, *acquis ЄС* це не просто окремо створена сукупність спільних прав і обов'язків для функціонування Європейського Союзу, а динамічна правова система Союзу, яка накопичується в процесі європейської інтеграції та становить основу єдиного правопорядку для держав-учасниць¹.

Acquis ЄС розглядають як сукупність спільних прав та обов'язків держав-членів, які вони приймають у повному обсязі при вступі до ЄС. *Acquis ЄС* становить Наднаціональну систему правових засобів, що формує самоврядний правовий порядок для всього Європейського Союзу. Саме це робить Європейський Союз єдиним правовим, економічним і політичним простором для всіх країн-учасниць.

Acquis ЄС включає в себе, насамперед, Установчі договори ЄС до яких відноситься Лісабонський договір, Договір про ЄС, Договір про

¹Papava, I. (2024). Concept of the *acquis communautaire* and its importance in law of the European Union. *Herald of Law*, 9, 40–63. <https://doi.org/10.52340/26679434/H.9.3>

функціонування ЄС, та вторинне законодавство, яке містить регламенти, директиви, рішення, рекомендації, інші міжнародні угоди та політичні декларації.

Всі ці правові документи є сталими, але сам *acquis* ЄС є динамічним, що постійно розвивається і вдосконалюється.

Правова природа *acquis* ЄС не має єдиного формального визначення в правових джерелах Європейського Союзу, тому його сутність, здебільшого, розкривається через правову практику, що однозначно забезпечує судову доктрина.

І цією правовою практикою, як «надбанням спільноти» виступає Суд справедливості Європейського Союзу.

Суд Справедливості Європейського Союзу, англійською Court of Justice of the European Union, та скорочено CJEU або ССЄС це судова гілка влади Європейського Союзу.

До головних завдань CJEU належить забезпечувати однакове тлумачення та застосування права Європейського Союзу на території усіх країн-членів Союзу, та розв'язувати судові спори між державами – членами, інституціями Європейського Союзу та приватними особами.

Структура Суду Справедливості ЄС складається з двох основних судів, це Суд Справедливості (Court of Justice, ECJ) та Загальний суд (General Court).

Суд справедливості розглядає найважливіших справи, особливо преюдиційні запити чи попередні рішення від національних судів, а Загальний суд розглядає справи від фізичних і юридичних осіб.

Право Європейського Союзу, тобто *acquis* ЄС, значною мірою побудоване саме на прецедентному праві Суду Справедливості Європейського Союзу.

Рішення CJEU, а особливо преюдиційні висновки, згідно статті 267 Договору про функціонування ЄС мають обов'язкову силу для національних судів усіх країн – членів ЄС².

Національні суди зобов'язані застосовувати право ЄС так, як його витлумачив Суд Справедливості Європейського Союзу. Якщо у найвищих судів виникають сумніви, вони повинні звертатися до CJEU за преюдиційними рішеннями.

Суд Справедливості Європейського Союзу один з найсильніших елементів прецедентного права. Його рішення суттєво впливають на розвиток європейського права, мають пріоритет над національним законодавством та є обов'язковими для всіх національних судів країн-членів.

Прецеденти CJEU входять до *acquis* ЄС, що на пряму формує його ключові принципи автономності, прямої дії та верховенства права ЄС.

² Treaty on the Functioning of the European Union. (2012). Official Journal of the European Union, C 326/47. https://eur-lex.europa.eu/eli/treaty/tfeu_2012/oj.

У справі Van Gend & Loos (1963) Суд встановив принцип прямої дії, вказавши, що окремі норми права ЄС безпосередньо створюють права для фізичних і юридичних осіб, які національні суди зобов'язані захищати³.

У справі Costa v. ENEL (1964) Суд проголосив верховенство права ЄС над національним законодавством, зазначивши, що держави-члени обмежили свій суверенітет на користь нового правового порядку⁴.

Ці знакові рішення CJEU заклали основу конституційного характеру *acquis* ЄС, зробивши його не просто набором правових норм, а самостійним і верховним правопорядком⁵.

Практика Суду Справедливості ЄС це фактично прецедентне право сильної дії та завдяки системі преюдиційних запитів, послідовному цитуванню власних рішень і принципу верховенства права ЄС воно забезпечує єдність європейського правопорядку ефективніше, ніж багато «класичних» прецедентних систем. Саме завдяки цій практиці право ЄС перетворилося на незалежний, динамічний і наднаціональний правовий порядок.

Національні суди зобов'язані забезпечувати ефективне застосування *acquis*, а у разі колізії мають надавати пріоритет нормам ЄС, що становить принцип верховенства.

Для держав-членів ЄС *acquis* ЄС є обов'язковим у повному обсязі. Жодна держава не може вибірково застосовувати його частини, що відповідає поняттю «все або нічого», та забезпечує єдність правового простору Союзу.

Для країн-кандидатів прийняття *acquis* ЄС становить головну умову вступу до ЄС відповідно до Копенгагенських критеріїв 1993 року, зокрема, «членський» критерій вказує на здатність взяти на себе зобов'язання членства.

Кандидат в члени повинен імплементувати *acquis* ЄС у національне законодавство, створити адміністративну та судову спроможність для його застосування та забезпечити ефективний *enforcement* ⁶.

Імплементация допускає перехідні періоди та технічні винятки, але базовий обсяг норм має бути прийнятий до моменту вступу.

Україна належить до континентальної романо-германської правової системи, де основним джерелом права є закон, а саме Конституція, закони, підзаконні акти, а судові рішення не є формальним джерелом права, та не мають прецедентного характеру.

Виключно рішення Європейського суду прав людини для національних судів України становлять прецедент та створюють європейські стандарти захисту прав людини.

³ Van Gend & Loos v. Nederlandse Administratie der Belastingen, Case 26/62 (1963)

⁴ Costa v. ENEL, Case 6/64 (1964).

⁵ Miller, V. (2010). The EU's *acquis* communautaire (Standard Note SN/IA/05944).

⁶ European Council. (1993). Conclusions of the Presidency, Copenhagen European Council, 21–22 June 1993. Council of the European Union.

Застосовування не тільки самої Європейської Конвенції з прав людини, але й судової практики ЄСПЛ в Україні прямо закріплено у Законі «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини»⁷.

Україна як кандидат на членство в ЄС зобов'язана привести своє законодавство у відповідність до *acquis* ЄС. Цей процес передбачено Угодою про асоціацію між Україною та ЄС 2014 року, зокрема частиною про Поглиблену та всеосяжну зону вільної торгівлі (DCFTA)⁸.

За даними Кабінету Міністрів України станом на кінець 2025 року Україна досягла 84% виконання Угоди про асоціацію, що вказує на зростання з 81% у 2024 році⁹.

Після завершення скринінгу законодавства розпочинається етап повноцінної імплементації та підготовки до відкриття переговорних кластерів. Процес охоплює не лише законодавчі зміни, а й реформування інституцій, судової системи та адміністративних практик.

Після вступу до ЄС норми *acquis* ЄС матимуть повний пріоритет над національним законодавством у разі колізії, а українські суди будуть зобов'язані застосовувати прецеденти CJEU та, за потреби, звертатися до CJEU за преюдиційними висновками.

Acquis communautaire це не статичний «список законів», а живий, наднаціональний правовий доробок, який забезпечує єдність, ефективність і верховенство права в Європейському Союзі.

Для України повна імплементація *acquis* ЄС є не лише технічною умовою для вступу, а стратегічним інструментом глибокої трансформації правової системи в усіх сферах та галузях відповідно до європейських стандартів демократії, верховенства права та захисту прав людини.

Прийняття *acquis* ЄС означає визнання Європи як спільного правового простору, де національний суверенітет добровільно обмежується на користь спільних цінностей і ефективного функціонування внутрішнього ринку.

⁷ Закон України Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини № 3477-IV від 23 лютого 2006 року.

⁸ Association Agreement between the European Union and its Member States, of the one part, and Ukraine, of the other part. (2014). Official Journal of the European Union, L 161, 3–2137.

⁹ Кабінет Міністрів України. (2026, 16 березня). Україна досягла 84% виконання Угоди про асоціацію з ЄС: опубліковано звіт за 2025 рік.

ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА ТА ЇХ ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ В ПРАВОВУ СИСТЕМУ УКРАЇНИ

Дарина САВКО

*студентка юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна*

Одним із основних умов створення демократичної правової держави є встановлення принципу верховенства права. Узгодження національного законодавства з європейськими правовими стандартами є життєво важливим в умовах розширення процесу євроінтеграції та оголошення України кандидатом на вступ до ЄС. Йдеться не лише про зміну законодавства, а й про повне переосмислення ролі правових інституцій, зокрема судової системи, як осіб, які забезпечують реалізацію верховенства права в реальному житті.

Принцип верховенства права є основою сучасного конституціоналізму та європейської правової традиції. Зміст, форма нормативного закріплення та його застосування значно відрізняються залежно від правової системи. Принцип верховенства права гарантує що норми ЄС мають пріоритет над національними законами держав-членів, включаючи конституційні положення¹. Цей принцип охоплює всі рівні нормативного регулювання – як первинне, так і похідне право ЄС і є обов'язковим для всіх суб'єктів правовідносин незалежно від факту імплементації норм ЄС у національне законодавство.

Прецедентна практика Суду ЄС створила доктрину примату права ЄС. У справі *Costa v. ENEL* (1964), суд вперше встановив, що коли держави-члени ЄС приєднуються до організації, вони погоджуються на правопорядок, який стає частиною їхніх правових систем і обмежує суверенітет у відповідних сферах. Справа *Internationale Handelsgesellschaft* (1970) підтвердила, що право ЄС поширюється навіть на конституційні норми держав-членів, а справа *Symmmenthal* (1978) закріпила, що національні суди повинні безпосередньо застосовувати норму права ЄС у разі колізії, не очікуючи формального скасування суперечливої норми².

¹ Rastorhuieva, N. (2025). The principle of the rule of law in the legal systems of the EU and Ukraine: A comparative legal analysis. *Ehrlich's Journal*, (13), 43–49. <https://doi.org/10.32782/ehrlrichsjournal-2025-13.06>

² Rastorhuieva, N. (2025). The principle of the rule of law in the legal systems of the EU and Ukraine: A comparative legal analysis. *Ehrlich's Journal*, (13), 43–49. <https://doi.org/10.32782/ehrlrichsjournal-2025-13.06>

Хартія про основоположні права (2000) є основним нормативним актом Європейського Союзу, і з прийняттям Лісабонського договору (2009) вона набула значення, рівного установчим договорам. Відповідно до статті 52(3) Хартії, зміст і сфера основоположних прав відповідають положенням ЄКПЛ³. У структурі прав ЄС людська гідність займає важливе місце. Як пояснюється в статті 1 Хартії, вона є не лише одним із основоположних прав, а й фундаментальним принципом для всієї системи прав особи⁴. Згідно з Доповіддю Венеційської комісії 2011 року, верховенство права складається з юридичної визначеності, заборони свавілля влади, ефективного доступу до незалежного правосуддя та рівності перед законом. У практиці ЄСПЛ цей принцип розкривається як комплекс взаємопов'язаних вимог, що охоплюють також право на справедливий судовий розгляд та обов'язковість виконання остаточних рішень⁵.

Принцип верховенства права є основою конституційного ладу в Конституції України⁶. З іншого боку, формулювання цієї норми є абстрактним; воно не розкриває структуру принципу і не визначає, як вона пов'язана з міжнародним правом⁷. У 2019 році в Конституції було закріплено вектор євроінтеграції, що призвело до нового етапу масштабної трансформації національного правопорядку з метою його гармонізації з *acquis communautaire*. Ключові інституційні кроки включали подання заявки на членство у лютому 2022 року та офіційний початок переговорів 25 червня 2024 року. Водночас у звіті від 30 жовтня 2024 року Єврокомісія підкреслила важливість верховенства права та боротьби з корупцією⁸.

Центральним інструментом для нормативної імплементації є переговори щодо розділів 23 («Судова система та основні права») та 24 («Правосуддя, свобода та безпека»), які визначають рамки для

³ Matat, A. V. (2025). European human rights standards and their implementation in Ukraine: Analysis of the EU Charter of Fundamental Rights. *Uzhhorod National University Herald. Series: Law*, 1(89), 235–239. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.89.1.32>

⁴ Matat, A. V. (2025). European human rights standards and their implementation in Ukraine: Analysis of the EU Charter of Fundamental Rights. *Uzhhorod National University Herald. Series: Law*, 1(89), 235–239. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.89.1.32>

⁵ Rastorhuieva, N. (2025). The principle of the rule of law in the legal systems of the EU and Ukraine: A comparative legal analysis. *Ehrlich's Journal*, (13), 43–49. <https://doi.org/10.32782/ehrlachsjournal-2025-13.06>

⁶ Верховна Рада України. (1996). Конституція України (№ 254к/96-ВР, зі змінами станом на 1 січня 2020 р.). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>

⁷ Rastorhuieva, N. (2025). The principle of the rule of law in the legal systems of the EU and Ukraine: A comparative legal analysis. *Ehrlich's Journal*, (13), 43–49. <https://doi.org/10.32782/ehrlachsjournal-2025-13.06>

⁸ Фокін, Я. Ф. (2025). Імплементація європейських стандартів у правове поле України: секторальні реформи та виклики інтеграції в ЄС. *Ірпінський юридичний часопис*, 1(18), 280–287. [https://doi.org/10.33244/2617-4154-1\(18\)-2025-280-287](https://doi.org/10.33244/2617-4154-1(18)-2025-280-287)

реформ⁹. У травні 2025 року Рада Міністрів схвалила Дорожню карту верховенства права – стратегічний документ, що визначає відповідність законодавства стандартам ЄС, Хартії та ЄКПЛ. Пріоритетні заходи включають розробку плану дій щодо національної стратегії у сфері прав людини, вдосконалення механізму виконання рішень ЄКПЛ та встановлення щорічного моніторингу зі збільшенням темпів виконання рішень на 10% як показника¹⁰.

Судова реформа є основним напрямком впровадження. Вона включає оновлення Вищої ради правосуддя за участю Ради з етики, прозорий відбір суддів Конституційного Суду за участю Експертно-консультативної групи та реформу декларації доброчесності суддів. Національна антикорупційна програма на 2023-2025 роки спрямована на впровадження антикорупційної реформи, але її реалізація затримується через недостатню кількість ресурсів та персоналу¹¹. Стратегічний план реформування правоохоронної системи на 2023-2027 роки було затверджено.

Порівняльно-правовий аналіз висвітлює структурну різницю в концептуалізації та практичній реалізації принципу верховенства права в межах ЄС та в Україні¹². У той час як в межах ЄС цей принцип має операційний наднаціональний характер і гарантується прямою дією *acquis communautaire*, в Україні він зберігає декларативний зміст. Судова практика щодо його застосування залишається неоднозначною: найчастіше він використовується формально, без суттєвого аналізу, а іноді навіть для легітимізації відступу від законності, що підриває довіру громадян до системи правосуддя¹³.

Водночас спостерігається позитивна тенденція: суди дедалі частіше звертаються до елементів принципу: правової визначеності, заборони свавілля, доступу до правосуддя, наближаючись до європейських підходів. Системними викликами залишаються: неефективність механізмів суддівської доброчесності, відставання антикорупційної

⁹ Фокін, Я. Ф. (2025). Імплементація європейських стандартів у правове поле України: секторальні реформи та виклики інтеграції в ЄС. Ірпінський юридичний часопис, 1(18), 280–287. [https://doi.org/10.33244/2617-4154-1\(18\)-2025-280-287](https://doi.org/10.33244/2617-4154-1(18)-2025-280-287)

¹⁰ Matat, A. V. (2025). European human rights standards and their implementation in Ukraine: Analysis of the EU Charter of Fundamental Rights. Uzhhorod National University Herald. Series: Law, 1(89), 235–239. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.89.1.32>

¹¹ Фокін, Я. Ф. (2025). Імплементація європейських стандартів у правове поле України: секторальні реформи та виклики інтеграції в ЄС. Ірпінський юридичний часопис, 1(18), 280–287. [https://doi.org/10.33244/2617-4154-1\(18\)-2025-280-287](https://doi.org/10.33244/2617-4154-1(18)-2025-280-287)

¹² Rastorhuieva, N. (2025). The principle of the rule of law in the legal systems of the EU and Ukraine: A comparative legal analysis. Ehrlich's Journal, (13), 43–49. <https://doi.org/10.32782/ehrlichsjournal-2025-13.06>

¹³ Rastorhuieva, N. (2025). The principle of the rule of law in the legal systems of the EU and Ukraine: A comparative legal analysis. Ehrlich's Journal, (13), 43–49. <https://doi.org/10.32782/ehrlichsjournal-2025-13.06>

програми, недостатня координація між органами влади, брак кваліфікованих кадрів і бюджетного забезпечення¹⁴.

Подолання цих проблем вимагає комплексного підходу: інституційного переосмислення ролі судів як суб'єктів безпосереднього застосування стандартів верховенства права; запровадження узгоджувального тлумачення як обов'язкового методологічного орієнтиру; ефективної реалізації Дорожньої карти усіма гілками влади. Як держава-кандидат, Україна повинна дотримуватися права ЄС щодо основоположних прав у діяльності законодавчої, виконавчої та судової влади, спираючись на Хартію ЄС¹⁵.

Проведений аналіз засвідчує, що принцип верховенства права в ЄС є наднаціональним, операційно реалізованим конституційним принципом, доктринальним фундаментом якого слугує прецедентна практика Суду ЄС, а ключовим нормативним вираженням, Хартія ЄС про основоположні права, що ставить людську гідність у центр усієї системи основоположних прав. В Україні натомість цей принцип зберігає здебільшого декларативний характер, а його судове застосування залишається непослідовним, що формує структурний розрив між проголошеним принципом і реальністю правозастосування¹⁶. Незважаючи на активні кроки до євроінтеграції, включаючи прийняття Дорожньої карти з питань верховенства права (2025), а також впровадження судової та антикорупційної реформи, ефективне впровадження відповідних стандартів вимагає не лише формальної законодавчої адаптації, але й глибокого інституційного переосмислення ролі судів і впровадження узгоджувального тлумачення як реального інструменту правової інтеграції.

¹⁴ Фокін, Я. Ф. (2025). Імплементація європейських стандартів у правове поле України: секторальні реформи та виклики інтеграції в ЄС. Ірпінський юридичний часопис, 1(18), 280–287. [https://doi.org/10.33244/2617-4154-1\(18\)-2025-280-287](https://doi.org/10.33244/2617-4154-1(18)-2025-280-287)

¹⁵ Matat, A. V. (2025). European human rights standards and their implementation in Ukraine: Analysis of the EU Charter of Fundamental Rights. Uzhhorod National University Herald. Series: Law, 1(89), 235–239. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.89.1.32>

¹⁶ Rastorhuieva, N. (2025). The principle of the rule of law in the legal systems of the EU and Ukraine: A comparative legal analysis. Ehrlich's Journal, (13), 43–49. <https://doi.org/10.32782/ehrlchsjournal-2025-13.06>

**ПРАВОВІ ЦІННОСТІ ТА REAL POLITIK:
МІЖ ТЕМНИМ (DARK) ТА ЮРИДИЧНИМ
КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМОМ**

Михайло САВЧИН

*доктор юридичних наук, професор,
академік Академії наук вищої школи України, директор,
НДІ порівняльного публічного права та міжнародного права,
Ужгородський національний університет,
м. Ужгород, Україна;
Український вільний університет
м. Мюнхен, Німеччина
<https://orcid.org/0000-0002-9551-1203>*

Тренд до поширення популістичного конституціоналізму, який часто спирається на консервативні позиції, пов'язаний із дискурсом щодо спрощення розуміння природи речей та спрощення прийняття політичних рішень¹. Цій проблематиці присвячено навіть спеціальний випуск «Журналу міжнародного конституційного права». В ньому, зокрема, проаналізовано прихід до влади популістів у Польщі та Угорщині та атака ними верховенства права, нівелювання ролі притаманних повноважень судів в Ізраїлі щодо перевірки актів уряду, зародження та посилення ролі популізму в Латинській Америці тощо. Наголошується на тому, що це призводить до ерозії конституціоналізму, що може мати наслідком «повної та загальної зміни системи управління країною, включаючи впровадження авторитарних та антидемократичних елементів»². Наслідком цього стає заперечення ідеї соціального процесу разом із критикою «прогресивізму», оскільки він посягає на так звані «традиційні цінності». Водночас це не слід плутати із явищем правової традиції, яка передбачає створення, відтворення та примноження правил, інституцій та процедур на фундаментальних правових цінностях свободи, рівності та верховенства права, в основі яких лежить повага до людської гідності.

Крайньо радикальним проявом популярного конституціоналізму є темний конституціоналізм, який виражає соціально-правову, семіотичну

¹ Одним із його прибічників є Ларі Крамер: Larry D Kramer, Popular Constitutionalism, circa 2004 (2004) 92(4) *California Law Review* 959-1011

² Cristina Fasone, Yaniv Roznai, Constitutional Perspectives on Populism and the Crisis of Democracy: Introduction to a Comparative and Interdisciplinary Inquiry, ICL Journal, 2026, 20(1) <https://doi.org/10.1515/icl-2025-0061>

та семантичну парадигми дослідження ролі негативних емоцій у конституціоналізмі у широкому розумінні, що має раціональний, емоційний та уявний, а також текстуальний, перформативний та соціально-правовий виміри. Основою темного конституціоналізму та його ключовим семіотичним знаком є конституційна темрява. Його розглядають амбівалентно як конституціоналізм і антиконституціоналізм. Він є антиконституційним за своєю ціннісною сутністю та тим, що слугує інструментом темної конституційної політики. Він є конституціоналізмом з огляду на його претензію на організацію конституційного порядку та безладу на основі конкретної нормативної, емоційної та символічно-уявної схеми³. Сам концепт «темного конституціоналізму» є запереченням ідеї поступального розвитку, що лежить в основі лібералізму та демократії, які є наріжним каменем розуміння конституціоналізму як раціоналізованого урядування задля ефективного захисту людських прав.

З точки зору характеристики свободи у площині лібералізм – консерватизм чітко прослідковується кореляція між можливостями вибору у діапазоні певних дій при ліберальному підході та акцентуванні на виконанні обов'язків у консерваторів. Зокрема, ліберальний підхід виражає відповідальність індивіда за свій вибір, а консервативний – на відповідальності індивіда у рамках існуючої системи цінностей. Такі цінності при лібералізмі динамічно інтерпретуються з урахуванням соціальних змін, а при консервативному – як незмінований порядок речей. Наприклад, прихід до влади у США консервативних сил, які складають дивну суміш від технофашистів і *MAGA* у вигляді руху *America First!* до прихильників євангелістів мало наслідком припинення допомоги Україні під час фази повномасштабного вторгнення русо-української війни, що змусило змістити на це зусилля країн-членів ЄС, що підтверджують дані Інституту Кіля⁴.

Як у практичній площині діє консерватизм у конституційному/державному праві, можна порівняти на прикладі організації державного устрою Сполучених Штатів Америки та Ісламської республіки Іран.

Американський конституціоналізм ґрунтується на гарантіях індивідуальної свободи та системі стримувань і противаг серед інститутів влади. Державний устрій в Ірані має чітке доктринальне забарвлення на засадах ісламської революції, що зумовлює організацію держави, яка поєднує світський та клерикальний елементи. У цьому

³ Belov Martin (2026) The Concept of Dark Constitutionalism. In Belov M. (ed.) *Legal Imaginaries of Crisis and Fear. Dark Constitutionalism* (Routledge: Taylor and Francis Group) 13

⁴ Christoph Trebesch, Taro Nishikawa (2026) Europe Steps Up: Ukraine Support After Four Years of War. Kiel Policy Brief. Kiel Institute for the World Economy, no 203 <https://www.kielinstitut.de/fileadmin/Dateiverwaltung/IfW-Publications/fis-import/dd24a73f-4270-46c5-9c40-bcc9df4f1672-KPB2023_EN.pdf>

контексті ідеологічний монізм суперечить Першій поправці Конституції США, яка гарантує свободу вираження і конкуренцію політичних платформ, однак такий є основою державного устрою Ірану. У свій час такі гарантії дали змогу підтримати економічну активність, яка сприяла економічному піднесенню та зміцненню інституційної спроможності США. Атака з боку президента Трампа на засади ліберального конституціоналізму призвела до розколу в одному із провідних консервативних think tank'ів Heritage Foundation, з якого відходить група спеціалістів на чолі з авторитетним колишнім віце-президентом Майком Пенсом⁵. У свою чергу, визнання Верховним судом США антиконституційним підвищення тарифів у зовнішній торгівлі викликало нападки на суддів, яким навіть погрожували шляхом доставки піци додому, що засвідчило атаку на приватність судді та атаку на авторитет правосуддя⁶.

Батьки-засновники Конституції США задумали таку організацію влади, яка б запобігала спробам узурпації влади та її концентрації в одних руках. Також згідно із принципом республіканізму «державо... отримує всі свої повноваження прямо чи опосередковано від більшості народу й управляється людьми, які перебувають на своїй посаді протягом якогось обмеженого періоду або ж доти, доки демонструють бездоганну поведінку»⁷. Для цього здійснено поділ влади по горизонталі функціонально та по вертикалі між федерацією та штатами. Цей поділ влади особливо сильно вплинув на обрання моделі виборів президента, яка поєднує у собі народне представництво та представництво штатів. Федерація у силу цієї системи має обмежене коло повноважень, які формально юридично визначені Конгресом, а Президент як глава виконавчої влади покликаний втілювати в життя прийняті закони національним органом представництва.

Організація Ірану мережецентрично концентрована через багатоплановість організації влади, яка базується на ідеології ісламізму. На відміну від американської системи, де політична конкуренція закладена Першою поправкою до Конституції, ідеологія ісламської революції інституціоналізує концентрацію влади у кліру, тобто духовників ісламистів. На початку Конституції Ісламської республіки Іран після опису перипетій ісламської революції зазначається: «...уряд

⁵ Emily Brucks, Heritage Foundation staffers decamp for Pence-founded think tank in latest exodus, *The Hill*, 22.12.2025 <<https://thehill.com/homenews/5660157-heritage-foundation-staffers-pence-think-tank/>>

⁶ Nate Raymond, US judges speak out against threats, mysterious pizza deliveries, *Reuters*, 19.3.2026 <<https://www.reuters.com/legal/government/us-judges-speak-out-against-threats-mysterious-pizza-deliveries-2026-03-19/>>

⁷ Александер Гамільтон, Джеймс Медісон, Джон Джей (2002) Федераліст (Київ: Видавництво «Сфера») 190.

не впливає з інтересів класу і не служить пануванню окремої особи чи групи. Він радше являє собою кристалізацію політичного ідеалу народу, який має спільну віру та спільний світогляд, набуваючи організованої форми, щоб розпочати процес інтелектуальної та ідеологічної еволюції до кінцевої мети, тобто руху до Аллаха»⁸. Тобто тут встановлено не просто ідеологічний монізм, він побудований на одному із мазхабів (шкіл) ісламу. Попри те, що виходячи із шійтського трактування ісламу джафаритського толку визнається духовне лідерство юриста-богослова (веляят-е факіх, *welāyat-e faqīh*)⁹.

На цій інституційній основі теократична республіка набуває цілком тоталітарних рис, однак на мережецентричній основі, яка дозволяє у кризових ситуаціях заміщати інститути влади, залишаючи керованість системи на цілком задовільному рівні, про що свідчить американо-іранський конфлікт. Виборний духовний лідер – Rahbar – персоналізує собою владу, яка зв'язана ісламськими принципами. Rahbar спирається на Корпус вартових революції (*sepāh-e pāsdārān-e enqelāb-e eslāmī*, КВІР), який поєднує у собі функції політичної поліції (типу гестапо) та війська на кшталт нацистського СС чи совіцького НКВД¹⁰. Цілком не випадково наголошується: «Конституцію описують, з посиланнями на вірші з Корану, як спробу нації, яка в ході революції очистилася від безбожного уряду та іноземних ідей і повернулася до «автентичних інтелектуальних позицій і світогляду ісламу», щоб забезпечити продовження революції вдома і за кордоном, щоб створити єдину і універсальну спільноту віруючих (*ommat-e wāhed-e jahānī*)»¹¹.

Водночас діють виборні цілком традиційні інституції у вигляді парламенту (Majles), президента і ради експертів (*kobragān*). Принцип національного суверенітету (*hāqq-e hākemīyat-e mellat*) наповнюється кризь призму дорадчості (*šūrā*), яка пронизує муніципальні, регіональні ради та Меджліс (*šūrāhā*), нагадуючи цілком совіцьку вертикаль рад, утворюючи синкретичну цілісність у рамках *welāyat-e faqīh*, тобто із духовним лідером, який володіє мандатом на управління (*welāyat-e amr*).

⁸ Constitution of the Islamic Republic of Iran, *UNHCR. Refworld – Global Law & Policy Database*

<https://www.refworld.org/legal/legislation/natlegbod/1979/en/72964?prevDestination=search&prevPath=/search?keywords=constitution&order=desc&sm_country_name%5B%5D=Iran+%28Islamic+Republic+of%29&sort=score&ss_collection_name%5B%5D=Legal+Instruments&result=result-72964-en>

⁹ Arjomand, Saïd Amir (1992) 'Constitution of the Islamic Republic,' in Ehsan Yarshater (ed.) *Encyclopaedia Iranica*, vol. VI, fasc. 2 (Mazda) 150–158 <<https://perma.cc/9MPE-SH3G>>

¹⁰ У структурі КВІР Ігор Семиволос виділяє чотири основні елементи: 1) командний корпус, 2) Джебхе Пайдари (Фронт стійкості), 3) Сили Кудс, 4) Басидж. Як видається, осередям виступає Джебхе Пайдари, який контролює тіньові потоки та контрабанду – тобто економічно нічого не втрачає від санкцій і не має стимулу йти на компроміс. Вони контролюють ідеологічну індоктринацію та внутрішній терор у системі влади Ірану.

¹¹ Arjomand, Saïd Amir (1992) Там само 153

У структурі влади Ірану слід виділити Раду ефективності (доцільності), яка може взяти на себе функції Rahbar у разі неможливості ним виконувати свої обов'язки та «вжити заходів у найкоротші терміни для призначення нового Лідера». Таку систему компаративісти характеризуються як «поєднання інноваційного переосмислення шийтських правових принципів та конституційних і інституційних реформ», що у свою чергу «змінює складні стосунки між лівими законодавчими інституціями, обмеженими ісламськими принципами, і консервативними релігійними вченими, які діють поза політичною системою, але є арбітрами того, що означає поважати ісламські принципи»¹². Підірвати таку систему складно навіть шляхом прибирання певним чином лідерів декількох інституцій, оскільки ісламська республіка являє собою своєрідний агрегат руті. Навіть побіжний аналіз конституційної структури Ірану засвідчує, що вона багатопланова і будь-який елемент в ній може взяти на себе керівництво у разі кризи.

Мережецентричність організації Ірану навіть впливає на його риторику при веденні інформаційних воєн: чого коштує лише цілком фальшива заява, що нібито знищено всі американські військові бази на Середньому Сході¹³. Особливістю комунікаційної культури в Ірану визначають такі риси: «“Архітектура” іранської вербальної взаємодії вказує на характерну відмінність між “зовнішніми” (zaher) публічними аспектами соціальної дії та мови і “внутрішнім” (baten) осердям доброчесності та благочестя, що виявляється лише перед членами родини та найближчими друзями. У “зовнішньому” соціальному світі з притаманними йому небезпеками та непевністю, культурним ідеалом є образ розумного хитруна (zerangi), кмітливого та цинічного маніпулятора, здатного підтримувати “належний” публічний образ та дотримуватися справжніх почуттів для захисту “внутрішньої” самості»¹⁴.

Хоча на нечесній риториці фахівці з безпеки та сходознавства ловлять і главу американського зовнішньополітичного відомства¹⁵. Тому обидва сторони конфлікту, в яких уряд є відверто консервативним, демонструють подібний *modus operandi*. Однак, на відміну від США, Іран діє у рамках своєї ідеології, а чинний уряд США навпаки атакує

¹² Mirjam Künkler and David S. Law (2022) *Islamic Constitutionalism: Iran*, in *Constitutionalism in Context* (Cambridge University Press) 449

¹³ «Хатам аль-Анбия»: Иран уничтожил все американские базы на Ближнем Востоке. *INews*, 26.3.2026 <<https://1news.az/news/20260325080543940-KHatam-al-Anbiya-Iran-unichtozhil-vse-amerikanskije-bazy-na-Blizhnem-Vostoke>>

¹⁴ Дейл Ф. Ейкельман (2025) *Ближний Восток и Центральная Азия. Антропологический подход. Центр близкородственных исследований* (Київ: Видавничий дім "Стилос") 226

¹⁵ Ігор Семиволос, Що сказав Рубіо, і чого не говорив Зеленський, *Еспресо*, 28 березня 2026 <<https://espreso.tv/poglyad-shcho-skazav-rubio-i-chogo-ne-govoriv-zelenskiy>>

засади ліберальної конституційної демократії, які покладені в основі її конституційного порядку. Тому вразливість американського ізоляціонізму, який має прямі витоки з консерватизму популістського толку, цілком проявилася в усвідомленні правлячою елітою Ірану, яка навіть почала виставляти в якості умови врегулювання конфлікту в Затоці репарації з боку США¹⁶. Популістські інтенції витісняють професіоналів зі сфери зовнішніх відносин, що призводить до неоднозначних результатів, зокрема, може містити загрозу національним інтересам, свідченням чого є результати так званих Стамбульських домовленостей¹⁷.

На основі цього компаративного аналізу можна дійти висновків, що популізм атакує сутність ліберальної конституційної демократії, що сьогодні яскраво спостерігається у США. Так само популізм атакував британський конституціоналізм, що призвело до Brexit, в якому відіграло ключову роль поширення діпфейків через соціальні мережі, що фінансувалося російськими капіталами. І навпаки, популізм сприяє становленню та укріпленню авторитаризму, прикладом чого можуть слугувати авторитарне правління Орбана в Угорщині та теократичний режим в Ірані. Інструменти *militant democracy* цілком задовільно можуть перепинити сповзання в авторитаризм, але для цього слід мати стале верховенство права.

¹⁶ Тегеран публично отклонил американский план урегулирования конфликта, но допускает переговоры в частном порядке. *INews*, 26.3.2026 <<https://inews.az/news/20260326000019656-Tegeran-publichno-otklonil-amerikanskii-plan-uregulirovaniya-konflikta-no-dopuskaet-peregovory-v-chastnom-poryadke>>

¹⁷ Леся Бідочко, Костянтин Задирка, Від Стамбула до Женеви: який «мир» пропонували Україні за чотири роки війни, *Детектор медіа*, 14 лютого 2026 <<https://ms.detektor.media/mediaanalitika/post/38959/2026-02-14-vid-stambula-do-zhenyevy-yakyy-myr-proponuvaly-ukraini-za-chotyry-roky-viyny/>>

ДО ВІДПОВІДАЛЬНОГО ВЕДЕННЯ БІЗНЕСУ У КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ: ПИТАННЯ ПРАВОВОЇ ПАРАДИГМИ, ПОЛІТИКИ ТА РЕГУЛЮВАННЯ

Алевтина САНЧЕНКО

*кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник,
керівниця Центру перспективних досліджень та співробітництва
з прав людини в сфері економіки, провідний науковий співробітник
Державної установи «Інститут економіко-правових досліджень
імені В.К. Мамутова Національної академії наук України»
м. Київ, Україна*

Трансформація правової парадигми України як системи теоретико-методологічних основ, принципів, цінностей, поглядів, норм і механізмів правового регулювання є органічною складовою перебудови нашої країни у складних умовах, що відрізняються глобальними та регіональними зсувами у багатьох вимірах сучасної дійсності: геополітичному, безпековому, економічному, соціальному, цифровізаційному, ін. Обрані Україною про-європейські домінанти розвитку, що їх з 2019 р. виразно зафіксовано в Конституції України¹, обумовлюють відповідні риси оновлення її правової політики як такої, що заснована на праві, увідповідненому до *acquis* Європейського Союзу (далі ЄС), та що реалізована правовими методами, якими послуговується ЄС.

Об'єднання європейських країн, що відбулося після Другої світової війни з метою встановлення і підтримання надійного миру, акумулювання потенціалу для спільного економічного відновлення та розвитку заради забезпечення добробуту громадян, і нині, набувши формат ЄС, вбачає повагу до прав людини однією із верхівок своїх цивілізаційних цінностей. Про це свідчить поточна всеохоплююча та багаторівнева структура політик ЄС, які відповідають семі визначеним Європейською Комісією пріоритетам поступу ЄС і разом забезпечують узгодженість дій інституцій ЄС та держав-членів у питаннях сталого розвитку, економічної стабільності, захисту прав людини і безпеки. Варто зазначити, що першим пріоритетом діяльності Єврокомісії нині є «Новий план сталого процвітання та конкурентоспроможності Європи», третім – «Підтримка людей, зміцнення наших суспільств і нашої соціальної моделі», четвертим – «Підтримка якості нашого життя:

¹ Конституція України: Основний Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

продовольча безпека, вода та природа», п'ятим – «Захист нашої демократії та відстоювання наших цінностей»². Серед ключових сфер – Європейська зелена угода щодо кліматичної нейтральності як одна з перших необхідних умов сталого розвитку, Європейський семестр економічного управління зі стратегією щодо здоров'я і безпеки на роботі, Спільна зовнішня й безпекова політика та ін.

ЄС сприяє просуванню та впровадженню своїх цінностей і принципів у процесі політико-правової та економічної (зокрема, торгівельної та інвестиційної) взаємодії з країнами світу, що відбувається, наприклад, у рамках угод про асоціацію, зони вільної торгівлі, інвестування. Вимоги низки актів статутних органів ЄС передбачають обов'язковість включення до змісту таких угод положень про повагу до демократичних цінностей і прав людини³ та соціальну відповідальність бізнесу⁴, про забезпечення справедливого розподілу прибутків від торгівлі відповідно до принципів солідарності та сталого розвитку ЄС⁵, а також про відповідальність держав-сторін у випадку їх невиконання. Переконливим прикладом імплементації такого підходу є Угода про асоціацію між Україною та ЄС 2014 р.⁶, низка статей якої у політичній та економічній частинах містять подібні положення (напр.: ст. 1-4, 6, 14-18, ін.). Підготовка до її підписання та виконання послугувала потужним драйвером реформування національної правової парадигми, політики та законодавства, що було спрямовано на сприяння звернення переходу до соціальної ринкової економіки та поступове інтегрування України до ЄС.

Не секрет, що ЄС зробив суттєвий внесок у розвиток та життєздатність економічної та правової парадигм, які сформовано у результаті переходу від індустріальної моделі життєдіяльності суспільства до постіндустріальної, що відбувається з другої половини

² European Commission's priorities 2024 – 2029. URL: https://commission.europa.eu/priorities-2024-2029_en

³ Communication from the Commission on the Inclusion of Respect for Democratic Principles and Human Rights in Agreements between the Community and Third Countries of 23 May 1995 COM(95)216 final. URL: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/750dbfcf-9d45-4cbe-a39e-847a02403a0f/language-en>

⁴ European Parliament resolution of 25 November 2010 on corporate social responsibility in international trade agreements (2009/2201(INI)) OJ C 99E, 3.4.2012, p. 101–111. URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-7-2010-0446_EN.html

⁵ Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions “A Balanced and Progressive Trade Policy to Harness Globalisation”, Brussels, 13.9.2017 COM(2017) 492 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:52017DC0492>

⁶ Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, ратифіковано із заявою Закону України № 1678-VII від 16.09.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text

20-го століття і дотепер. Ці парадигми мають два взаємопов'язані змістовні напрями – економіка знань (*Knowledge Economy*)⁷ та економіка щастя (*Happiness Economy*)⁸, які мають утворювати синергію для досягнення бажаного суспільного прогресу. Як обумовлено, головним ресурсом такої економіки є людський інтелект, що сприяє розвитку науки, інновацій, конкурентоспроможності країн на ринках товарів і послуг, отриманню доходів і накопиченню статків, а її метою – якість людського життя (зокрема, можливості саморозвитку і самореалізації, задоволення потреб, відчуття щастя на тлі соціального захисту, добробуту і безпеки).

За таких умов, ЄС разом із ООН, Організацією економічного співробітництва і розвитку (далі ОЕСР), установами Групи Світового банку та іншими потужними акторами міжнародних відносин системно, на засадах «принципового прагматизму», формують і впроваджують принципи і норми щодо відповідального ведення бізнесу (далі ВВБ) у правову парадигму, політику та регулювання, зокрема й засобами «м'якого права». Зміст парадигми ВВБ передбачає – суголосно з Цілями сталого розвитку ООН – економіко-правове та управлінське забезпечення такої діяльності підприємств та інвесторів, яка має відповідати потребам суспільства сьогодні й в майбутньому шляхом їх позитивного внеску в економічний, екологічний та соціальний прогрес із метою досягнення сталого розвитку, шляхом уникнення та усунення негативного впливу на людей, суспільства та довкілля, що може спричинятися безпосередньо або за сприяння ділової активності бізнес-суб'єктів, включно у ланцюгах постачання, а також їх продукцією чи послугами⁹.

Принагідно зауважимо на взаємозв'язку концепцій ВВБ та ESG, адже ESG регулювання, за визначенням Міжнародної фінансової корпорації, становить сукупність факторів, що стосуються екологічних, соціальних та управлінських питань, які бізнес-суб'єкти повинні враховувати під час управління своїм бізнесом, а інвестори – під час інвестування, з точки зору ризиків, впливу та можливостей, які містять ці фактори¹⁰.

⁷ Яблонські Л., Яблонські М., Федірко О. Формування економіки знань в ЄС: методологічні засади та механізми імплементації. *Міжнародна економічна політика*. 2018. № 2 (29), с. 7-36.

⁸ EASTERLIN R.A., O'CONNOR K.J. THE HAPPINESS REVOLUTION IN EUROPE. *ELEMENTS IN ECONOMICS OF EUROPEAN INTEGRATION*, ED. BY N.F. CAMPOS. CAMBRIDGE UNIVERSITY PRESS. 2025. 85 P. DOI 10.1017/9781009493697

⁹ Declaration on Promoting and Enabling Responsible Business Conduct in the Global Economy OECD/LEGAL/0489, adopted on 15.02.2023. URL: <https://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/OECD-LEGAL-0489>

¹⁰ IFC ESG Guidebook (2021). International Finance Corporation. 83 p. URL: <https://www.ifc.org/content/dam/ifc/doc/mgrt/ifc-esg-guidebook.pdf>

Глобальними політико-правовими джерелами поглядів, концепцій, норм і стандартів із ВББ є основоположні норми міжнародного права у галузі прав людини та збереження довкілля, які необхідним чином концентровано й транспоновано у Керівні принципи ООН з питань бізнесу та прав людини (далі Керівні принципи), що розроблялися за участю ЄС та ОЕСР і ухвалені резолюцією Ради ООН з прав людини у 2011 р.¹¹. Ними запроваджено триєдину встановлюючу стандарти дій та правореалізаційну модель забезпечення захисту прав людини у її відносинах із бізнес-суб'єктами незалежно від їхніх видів, організаційно-правових форм і форм власності, місця діяльності та ін. Ця комплексна модель передбачає: 1) виконання державою її встановлених законом обов'язків щодо прав людини та щодо взаємодії її органів із бізнесом; 2) відповідальність бізнесу поважати права людини (працівників, споживачів, мешканців громад, найбільш вразливих включно), зокрема й за допомогою процедури належної обачності; 3) виконання державою та бізнесом обов'язків із забезпечення доступу до державних і недержавних засобів захисту порушених бізнесом прав людини та їх відновлення.

ЄС та ОЕСР зобов'язалися підтримувати впровадження Керівних принципів ООН. Вони ефективно доповнюють та конкретизують їх у нормах свого політико-правового поля, щоби держави та бізнес застосовували їх на європейському й більш широкому міжнародному рівнях, включно і на територіях, постраждалих від воєнних та інших конфліктів або надзвичайних станів.

Уряди держав-членів ОЕСР (нині їх 38; ЄС з 1960 р. є учасником діяльності ОЕСР) ухвалили потужне портфоліо документів із ВББ, що включає, передусім Декларацію про міжнародні інвестиції і багатонаціональні підприємства¹², яку доповнено комплексами рекомендацій (Керівництвами) для багатонаціональних підприємств щодо ВББ¹³, щодо належної обачності у межах ВББ¹⁴. Приєднання України цієї Декларації в 2017 році стало потужним імпульсом просування в нашій країні засад соціально відповідальної економічної діяльності згідно з нормами міжнародного та європейського права. Останніми роками ОЕСР прийнято такі документи, що стосуються ВББ,

¹¹ Керівні принципи ООН з питань бізнесу і прав людини: Реалізація рамкової програми ООН «Захист, повага та засоби захисту», ухвалено резолюцією Ради ООН з прав людини 17/4 від 16.06.2011 р. URL: http://www.iepd.kiev.ua/?page_id=8524

¹² OECD (2023), Declaration on International Investment and Multinational Enterprises OECD/LEGAL/0144 of 21.06.1976, amended on 27.10.2023. URL: <https://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/OECD-LEGAL-0144>

¹³ OECD (2023), *OECD Guidelines for Multinational Enterprises on Responsible Business Conduct*, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/81f92357-en>

¹⁴ OECD (2018), *OECD Due Diligence Guidance for Responsible Business Conduct*, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/15f5f4b3-en>

як-то: Рекомендація щодо якостей прямих іноземних інвестицій для сталого розвитку, Рамкова політика для інвестицій, Рекомендації щодо принципів корпоративного управління, Декларація про сприяння та забезпечення відповідального ведення бізнесу у глобальній економіці та ін. ОЕСР запроваджує стандарти відповідальної ділової поведінки у різних галузях економічної діяльності (напр.: видобувної, легкої промисловості, енергетики, сільського господарства, ін.)¹⁵. Рекомендації з ВББ для бізнесу охоплюють усі основні сфери його відповідальності, включаючи права людини, трудові права, довкілля, хабарництво, інтереси споживачів, розкриття інформації та звітність, науку і технології, конкуренцію та оподаткування.

Водночас важливо, що у 2022 р. держави-члени ОЕСР ухвалили також і Рекомендацію щодо ролі уряду у сприянні відповідальному веденню бізнесу¹⁶. Адже уряди відіграють ключову роль у підтримці ефективного впровадження стандартів ВББ, забезпечуючи сприятливе політичне середовище, створюючи стимули та демонструючи ВББ у власній діяльності. Цей документ містить сукупність рекомендацій щодо державної політики для підтримки та сприяння розвитку ВББ, зокрема, шляхом розроблення або перегляду відповідних правових та інших нормативних рамок забезпечення їх ефективного впровадження.

Документи ОЕСР є авторитетними актами міжнародного «м'якого права» з питань ВББ, з ESG компонентом включно. Його застосування помітно поширюється у системі регулювання сучасних корпоративних і господарських відносин у країнах ЄС та поза ним.

ЄС системно інтегрує положення Керівних принципів ООН до своїх Планів дій щодо прав людини і демократії¹⁷ та забезпечує їх виконання через комплексну систему впровадження, до якої, серед іншого, належать Національні плани дій з питань бізнесу та прав людини сімнадцяти держав-членів¹⁸. Натепер в ЄС діє розгалужене правове регулювання у цій сфері, що є розумним поєднанням добровільних та обов'язкових заходів для просування ВББ, які включають акти «м'якого права» та юридично обов'язкові акти. Кількість ключових актів ЄС –

¹⁵ OECD Publications : Due Diligence. URL: <https://www.oecd.org/en/search/publications.html?q=due+diligence&orderBy=mostRelevant&page=0&facetTags=oecd-languages%3Aen>

¹⁶ Recommendation of the Council on the Role of Government in Promoting Responsible Business Conduct OECD/LEGAL/0486 adopted on 12.12.2022. URL: <https://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/OECD-LEGAL-0486>

¹⁷ EU ACTION PLAN ON HUMAN RIGHTS AND DEMOCRACY 2020-2027. URL: [HTTPS://WWW.EEAS.EUROPA.EU/SITES/DEFAULT/FILES/DOCUMENTS/2024/ACTIO-N-PLAN-EN_2020-2027.PDF](https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/documents/2024/actio-n-plan-en_2020-2027.pdf)

¹⁸ United Nations. National Action Plans on business and human rights. URL: <https://www.ohchr.org/en/special-procedures/wg-business/national-action-plans-business-and-human-rights>

регламентів і директив – перевищує двадцять. Їх комплекс стосується таких питань як-от: 1) корпоративна сталість (директиви щодо належної обачності у цілях корпоративної сталості та щодо корпоративної звітності про корпоративну сталість, ін.); 2) сталість у фінансовому секторі (регламенти про розкриття інформації про сталий розвиток у сфері фінансування, зелену таксономію, ESG рейтинг, фінансовий бенчмаркінг); 3) контроль у сфері торгівлі та імпорту/експорту (регламенти щодо «конфліктних» мінералів, деревини, знеліснення, використання примусової праці); 4) зеленого переходу (регламенти щодо акумуляторів та щодо критично важливої сировини); 5) екосистеми цифровізації (регламенти щодо єдиного ринку цифрових послуг, штучного інтелекту, загальної безпеки продукції, торгівлі товарами подвійного використання); 6) публічних закупівель (директива про публічні закупівлі).

Наголосимо, що аналіз їх змісту, ролі та взаємозв'язку в справі регулювання ВВБ, забезпечення поваги до прав людини з боку бізнесу як в межах ЄС, так і поза ними, докладно представлено в цьому річному дослідженні Данського інституту з прав людини під назвою «Як елементи пазлу вписуються в цю головоломку? Розуміння регуляторних ініціатив ЄС, пов'язаних із бізнесом та правами людини»¹⁹. Як зазначають його розробники, ці ініціативи ЄС у сукупності використовують низку підходів: від жорстких заборон на імпорт товарів, котрі, за експертними оцінками, було вироблено з порушенням вимог і вони завдають шкоди людям і планеті, до м'якших заходів, спрямованих на формування ринкових підходів шляхом покращення розкриття інформації бізнес-суб'єктами або ж через стимулювання інвестицій у сталу економічну діяльність.

Поза сумнівами, Україна зобов'язана слідувати нормам ЄС та ОЕСР щодо ВВБ, які є тотожними, адже наша держава нині одночасно рухається до членства в них і має амбітні наміри стати повноправною учасницею (і не лише вигідною постачальницею сировини у ланцюгах створення вартості) економічних відносин постіндустріального гатунку. Робота України, спрямована на виконання вимог у межах переговорної рамки щодо вступу до ЄС та Програми ОЕСР для України на 2024-2027 рр., має передбачати перегляд наявної правової парадигми та політики щодо регулювання ведення бізнесу, а не лише гармонізацію законодавства. Згадана вище Рекомендація ОЕСР щодо ролі уряду у сприянні відповідальному веденню бізнесу та План України щодо

19

How do the pieces fit in the puzzle? Making sense of EU regulatory initiatives related to business and human rights (2026). The Danish Institute for Human Rights. 86 p. URL: <https://www.humanrights.dk/publications/how-do-pieces-fit-puzzle-making-sense-eu-regulatory-initiatives-related-business-human>

впровадження трансформацій у межах інструменту ЄС *Ukraine Facility*²⁰ визначають чіткі орієнтири для перегляду Концепції реалізації державної політики у сфері сприяння розвитку соціально відповідального бізнесу в Україні на період до 2030 року²¹ та Плану заходів з її виконання²², а також і низки галузевих політик, стратегій та програм. Як зазначив Віцепрем'єр-міністр з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України Т. Качка під час заходу Федерації роботодавців України 13 березня ц.р., «Адаптація до правил ЄС посилить довіру до українського бізнесу з боку європейських партнерів, інвесторів і фінансових інституцій та відкриє нові можливості для інтеграції наших компаній у європейські ланцюги постачання»²³.

У цьому контексті вочевидь обнадійливим маркером руху України на шляху до ВВБ на євроінтеграційних засадах є, зокрема, нещодавнє ухвалення Урядом Державної цільової програми підтримки підприємств, що впроваджують найкращі доступні технології та методи управління, на період до 2030 року²⁴.

²⁰ План України для *Ukraine Facility* 2024-2027. URL: <https://www.ukrainefacility.me.gov.ua/wp-content/uploads/2024/03/plan-ukraine-facility.pdf>

²¹ Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері сприяння розвитку соціально відповідального бізнесу в Україні на період до 2030 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 24.01.2020 р. № 66-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/66-2020-%D1%80#Text>

²² Про затвердження плану заходів з виконання Концепції реалізації державної політики у сфері сприяння розвитку соціально відповідального бізнесу в Україні на період до 2030 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 01.07.2020 р. № 853-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/853-2020-%D1%80#Text>

²³ Допис на Facebook сторінці Офісу Віцепрем'єр-міністра з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України від 13.03.2026 р. URL: <https://www.facebook.com/UA.EU.NATO>

²⁴ Про затвердження Державної цільової програми підтримки підприємств, що впроваджують найкращі доступні технології та методи управління, на період до 2030 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 4 березня 2026 р. № 203-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/203-2026-%D1%80#Text>

АДАПТАЦІЯ ЖИТЛОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ДО ACQUIS ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Світлана СКРЕБОВСЬКА

*асистент кафедри права
Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького
м. Запоріжжя, Україна*

Віталій ТИХОНСЬКИЙ

*здобувач 3 курсу, спеціальності 081 Право
Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького
м. Запоріжжя, Україна*

Підписання нашою державою Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони¹, а також отримання 23 червня 2022 року Україною статусу кандидата на вступ до Європейського Союзу (далі – ЄС) зумовило потребу у реформуванні національної правової системи до європейських стандартів у всіх галузях права.

Важливим кроком на шляху впорядкування правотворчого процесу в країні, стало скасування Житлового кодексу та прийняття 16 лютого 2026 року Закону України «Про основні засади житлової політики»², який визнає нові підходи до реалізації житлової політики в країні, враховує положення статті 47 Конституції України та стандарти ЄС. Документ передбачає впровадження нової системи забезпечення громадян житлом, через розвиток соціального та службового житла, впровадження фінансово-кредитних механізмів придбання житла та модернізації житлового фонду зокрема.

Основними вимогами планомірного наближення житлового законодавства до стандартів ЄС є: забезпечення доступності житла для вразливих верств населення, розвиток соціальної оренди, прозорий облік потреб, енергоефективність, перегляд термінології, рекодифікація

¹ Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: ратифікована Законом України від 16.09.2014 № 1678-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text

² Закон України «Про основні засади житлової політики» № 4751-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4751-20#Text>

цивільного законодавства, захист прав споживачів, розвиток публічно-приватного партнерства для будівництва житла.

Одним із ключових напрямків є – імплементація Директиви ЄС 2024/1275, щодо енергетичної ефективності будівель, що важливо для зниження витрат та екологізацію³. В документі регламентовані вимоги щодо нульових викидів парникових газів новими будівлями, адже одна третина всіх парникових газів, припадає саме на житловий фонд ЄС.

Окрім того, документ зобов'язує посилити впровадження сонячних технологій в будівництво, підвищити ефективність використання сонячних панелей та поступово відмовитися від використання котлів, що працюють на викопному паливі. Директива ЄС 2024/1275 запроваджує мінімальні стандарти енергоефективності і для нежитлових споруд, на основі національних порогових значень для ініціювання реконструкцій будівель з найнижчою енергоефективністю та прописує стратегію енергетичної реновації будівель для домовласників, малих і середніх підприємств. В наближені до вимог європейських стандартів енергоефективності, Кабінет Міністрів Україна, прийняв постанову №156 «Про затвердження загальнодержавних зважених коефіцієнтів викидів парникових газів, що утворюються внаслідок споживання кінцевої енергії» від 5 лютого 2026 року, що у свою чергу, надасть змогу зменшити розрахунковий вуглецевий слід української продукції та знизить фінансове навантаження на бізнес під час сплати вуглецевих платежів, зокрема в межах механізму прикордонного вуглецевого коригування (CBAM).

За даними Козик В.В. та Марко О.Й.,⁴ державна політика підвищення енергоефективності житлового будівництва у ЄС здійснюється через реалізацію наступних напрямків: підвищення енергоефективності будівельних матеріалів та конструкцій; оптимізація роботи опалювальних систем; популяризація енергозбереження; зниження енергоспоживання будівель; енергетичний менеджмент та контроль. Сучасні науковці вважають, що для реалізації обраної стратегії, важливу роль для України відіграватиме посилення економічної складової⁵. Фінансовий підхід, що базуватиметься на врахуванні витрат, зокрема податків на використану енергію, утеплення, встановлення нових опалювальних систем, будівельні матеріали, технічне обслуговування, експлуатацію тощо. Окрім того, європейський вектор розвитку

³ Directive (EU) 2024/1275 of the European Parliament and of the Council of 24 April 2024 on the energy performance of buildings (recast). URL: <http://data.europa.eu/eli/dir/2024/1275/oj>

⁴ Козик В. В., Марко О. Й. (2025). Державна політика підвищення енергоефективності житлового будівництва у ЄС. *Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення та проблеми розвитку*. № 1 (13). С. 316-326.

⁵ Тульчинська С. О., Чередниченко І. С. (2024). Особливості фінансового забезпечення житлового будівництва в сучасних умовах. *Науковий вісник Полісся*. № 2 (29). С. 402-415.

передбачає і адаптацію національних стандартів, норм та принципів у житловому будівництві до загальноєвропейських вимог⁶.

Отже, адаптація житлового законодавства України до *acquis* ЄС має комплексний та багатовимірний характер і передбачає не лише імплементацію окремих правових норм, а й трансформацію інституційної структури, економічних механізмів та соціальних підходів до регулювання житлових відносин. А впровадження досвіду європейських країн в Україні, сприятиме швидкому втіленню державних фінансових програм та підтриманню державних інвестиційних проєктів.

⁶ Аврамова О. Є. Адаптація житлового законодавства України до скоординованого підходу ЄС щодо житлової політики. Збірник матеріалів науково-практичної конференції: Адаптація законодавства України до положень права Європейського Союзу (м. Київ, 10 жовтня 2025 р.). Одеса : Видавництво «Юридика», 2025. С.222-226.

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ ПОНЯТТЯ «ТАЄМНИЦЯ В ПРАВІ»

Руслан СКРИПНИК

*відділ моніторингу та аналітичного забезпечення управління
патрульної поліції в Донецькій області
Департаменту патрульної поліції
м. Краматорськ, Україна*

В умовах стрімкої цифровізації суспільства, трансформації інформаційних процесів та дії правового режиму воєнного стану питання належного унормування та охорони таємниці в праві набуває особливої актуальності. Інформація дедалі частіше стає стратегічним ресурсом, а її неправомірне розголошення може завдати шкоди як окремій особі, так і державі загалом. У науковій літературі відсутній єдиний підхід до розуміння поняття «таємниця в праві». І. Олійник зазначає, що «таємниця — це сфера об'єктивної реальності, яка недоступна розумінню людини та її сприйняттю внаслідок об'єктивно існуючого рівня науково-технічного знання, вона нерозривно пов'язана з тими відомостями (інформацією), які вже відомі окремій людині або групі осіб, але з різних причин приховуються ними від інших людей, груп осіб або держави»¹. Таке бачення дозволяє розглядати таємницю як правову конструкцію, що забезпечує межі доступу до чутливої інформації у взаємодії держави, суспільства та особи.

О. Гришук стверджує, що гарантії таємниці спілкування, приватного життя і персональних даних становлять ядро правового статусу людини, оскільки «конституційні гарантії таємниці — це інституційний фундамент, який визначає межі можливого втручання держави»². Відтак, термін «таємниця» у сучасному конституційному праві трактується як особливий інструмент балансування між публічним інтересом та автономією особи.

У юридичній літературі ми також простежуємо, що: «професійна таємниця поділяється на адвокатську, нотаріальну, медичну та інші спеціалізовані різновиди»³. Кожен із цих різновидів має власний предмет охорони, що визначається змістом професійної діяльності.

¹ Олійник, І. І. (2015). *Визначення «таємниці» як сфери недоступної реальності в праві* [Кандидатська дисертація, Міжрегіональна Академія управління персоналом]. Репозитарій МАУП. <http://library.iapm.edu.ua/>

² Гришук, О. В. (2022). *Теорія конституційного права: підручник*. Юрінком Інтер.

³ Загальна характеристика та види професійної таємниці. (2022). *Studies.in.ua: науково-інформаційний інтернет-портал*. <https://studies.in.ua>

У сфері медичного права О. Банчук, у своїй монографії, зазначає, що «лікарська таємниця виникає на перетині приватного та публічного права і потребує балансування прав пацієнта з обов'язками держави у сфері охорони здоров'я»⁴.

Окремий напрям сучасних досліджень таємниці у праві пов'язаний із кримінальним правом. А. Ткачик, у своєму дисертаційному дослідженні, зазначає, що «таємниця спілкування може бути обмежена лише за умов, визначених законом, і за наявності пропорційного співвідношення між потребами кримінального провадження та правами людини»⁵. Дослідниця підкреслює складність інституту таємниці спілкування.

Закон України «Про державну таємницю» визначає державну таємницю як «вид інформації, що охоплює відомості у сферах оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин тощо, розголошення яких може завдати шкоди національній безпеці»⁶. Таким чином, законодавець встановлює інституційну рамку для охорони інтересів держави, визначаючи механізми доступу, ступеня секретності та процедури контролю.

О. Юніна та В. Шаблія, наголошують, що «кримінально-правова оцінка розголошення державної таємниці передбачає урахування ролі експерта з таємниць та особливостей кваліфікації діяння»⁷. Автори підкреслюють важливість експертного елементу в доказуванні факту розголошення та аналізують колізії законодавства у сфері секретної інформації.

Таким чином, сучасні підходи до визначення категорії «таємниця в праві» формуються шляхом взаємодії між теорією, галузями права та законодавством. Таємниця виступає багатовимірною категорією, що охоплює приватні, професійні, комунікаційні та державні інтереси, а її обмеження можливе лише за умов суворого дотримання принципів верховенства права та пропорційності.

⁴ Банчук, О. А. (2014). *Лікарська таємниця у приватному та публічному праві: монографія*. Конус-Ю.

⁵ Ткачик, А. Б. (2021). *Таємниця спілкування та її обмеження в кримінальному провадженні* [Дисертація доктора філософії, Львівський національний університет імені Івана Франка]. Репозитарій ЛНУ ім. Івана Франка. <https://lnu.edu.ua/>

⁶ Закон України про державну таємницю, № 3855-ХІІ (1994). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12#Text>

⁷ Yunin, O. S., & Shabliy, V. V. (2025). Disclosure of state secret: criminal legal aspect. *Pravo i suspilstvo*, (1), 142–148. <https://doi.org/10.32782/2022-1-22>

АДАПТАЦІЯ ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ У СФЕРІ ЗАХИСТУ ПРАВ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН ДО СТАНДАРТІВ ЄС

Олександра СОЛТИК

*студентка юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна*

Трансформація законодавчої бази після набуття Україною статусу кандидата на членство в ЄС зумовлює необхідність узгодження національних стандартів у сфері прав людини з європейським правопорядком. Одним із найдинамічніших, але водночас і найсуперечливіших напрямків цього узгодження є реформування державної політики щодо національних меншин. Пошук балансу між консолідацією українського суспільства та захистом прав етнічних груп вимагає всебічного академічного аналізу правових механізмів, що впроваджуються на шляху європейської інтеграції.

Захист прав національних меншин є центральним елементом політичного блоку Копенгагенських критеріїв (1993 р.), а їх дотримання є прерогативою кожної держави-аспіранта. На сучасному етапі Україна стикається з викликом імплементації положень «*acquis communautaire*» ЄС, що вимагає не лише формальних законодавчих реформ, а й розбудови ефективної інституційної архітектури, яка б цілком відповідала засадам Рамкової конвенції Ради Європи¹ та враховувала експертні висновки Венеційської комісії².

Генезис національної системи захисту етнічних спільнот в Україні нерозривно пов'язаний із рецепцією положень засадничих багатосторонніх договорів Ради Європи. Пріоритетними нормативно-аксіологічними векторами в даному контексті виступають Рамкова конвенція про захист національних меншин та Європейська хартія регіональних мов або мов меншин. Імплементація цих інструментів дозволила закласти правовий фундамент для формування державних гарантій, спрямованих на недопущення примусової асиміляції та системну підтримку етнокультурного розмаїття в межах українського правового простору.

¹ Рамкова конвенція про захист національних меншин. (n.d.). Офіційний Вебпортал Парламенту України. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_055#Text

² Venice Commission :: Council of Europe. (n.d.). [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2023\)021-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2023)021-e)

Система стандартів Європейського Союзу у зазначеній сфері базується на тріаді засадничих принципів, що включають імператив недискримінації, зокрема у контексті положень Директиви 2000/43/ЄС щодо рівності рас³, гарантування збереження етнокультурної самобутності як спільного надбання європейської цивілізації, а також забезпечення реальних прав на освіту рідною мовою, що виступає критичним фактором інтеграції особи в соціум без втрати ідентичності. Таким чином, адаптація правової політики України полягає не у механічному копіюванні норм, а у впровадженні цілісної філософії «єдності у різноманітті», де захист прав спільнот є запорукою внутрішньої стабільності держави.

Цей ідеологічний перехід став підґрунтям для активного реформування національного законодавства протягом 2022–2024 років, центральною подією якого стало прийняття базового Закону України «Про національні меншини (спільноти) України» у грудні 2022 року⁴. Аналіз цього акта та подальших змін до нього свідчить про остаточний відхід від застарілої радянської моделі «національно-культурної автономії» на користь сучасної європейської концепції, зосередженої на захисті індивідуальних та колективних прав людини⁵. Оновлене законодавче поле впроваджує чіткі механізми реалізації прав на використання мов меншин у сферах медіа, книговидання та реклами, що супроводжується ретельним врахуванням безпекових аспектів в умовах воєнного стану. Така модернізація нормативної бази не лише наближає Україну до стандартів ЄС, а й створює правовий фундамент для інклюзивного розвитку всіх етнічних груп у межах єдиного політичного простору.

Ефективна трансформація нормативного масиву, попри свою стратегічну значущість, неминуче актуалізує комплекс прагматичних та концептуальних викликів, що виникають на етапі імплементації оновлених стандартів у суспільну архітектуру. Наріжним каменем цього процесу виступає пошук сталого паритету між гарантуванням мовної самобутності етнічних спільнот та безумовним дотриманням конституційного статусу української мови як державної. Досягнення такої рівноваги є прерогативою для запобігання ризикам соціальної

³ Директива Ради 2000/43/ЄС від 29 червня 2000 року про імплементацію принципу однакового ставлення до осіб незалежно від расового або етнічного походження. (n.d.). Офіційний Вебпортал Парламенту України. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a65#Text

⁴ Про національні меншини (спільноти) України. (2023). Офіційний Вебпортал Парламенту України. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2827-20>

⁵ Про внесення змін до деяких законів України щодо врахування експертної оцінки Ради Європи та її органів стосовно прав національних меншин (спільнот) в окремих сферах. (2023). Офіційний Вебпортал Парламенту України. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3504-20#Text>

дезінтеграції та виступає фундаментом для інклюзивного залучення представників меншин у загальнодержавний політико-правовий, культурний та освітній простір.

Окрему увагу в межах правової гармонізації приділено імплементації рекомендацій Венеційської комісії, що стосуються доступу до освіти та медіаресурсів для різних мовних груп. Зокрема, аналіз останніх законодавчих ініціатив демонструє диференційований підхід до мов країн-членів ЄС, що є прямим відображенням стратегічного курсу України на членство в Союзі. Водночас реалізація цієї політики набуває особливої гостроти у регіональному вимірі, насамперед у місцях компактного проживання певних спільнот, таких як Закарпаття та Буковина. У цих регіонах правозастосовна практика потребує врахування специфічного соціокультурного ландшафту, аби забезпечити реальну дієвість європейських стандартів без шкоди для національної цілісності та правопорядку. Таким чином, проблемні аспекти адаптації лежать у площині переходу від формально-юридичної відповідності до створення інклюзивного середовища, де кожна спільнота відчуває себе невід'ємною частиною європейської України.

Ефективність подолання зазначених викликів та реальна імплементація законодавчих новел безпосередньо залежать від функціонування розгалуженого інституційного механізму реалізації державної політики. Центральним суб'єктом у цій архітектурі виступає Державна служба України з етнополітики та свободи совісті (ДЕСС), на яку покладено координацію зусиль органів виконавчої влади щодо забезпечення прав національних спільнот та моніторинг відповідності вітчизняної практики європейським стандартам. Діяльність ДЕСС спрямована на створення прозорого каналу комунікації між державою та етнічними групами, що дозволяє оперативно реагувати на запити громад і запобігати потенційним конфліктам на ранніх стадіях⁶.

Вагомим кроком на шляху до практичної децентралізації та соціальної інклюзії стало стимулювання розвитку Центрів національних спільнот. Зазначені інституції функціонують як відкриті платформи для міжкультурного діалогу, етнічного обміну та фахової правової підтримки, що дозволяє трансформувати суто нормативне регулювання у площину активної суспільної взаємодії. Таким чином, інституційна спроможність держави виступає своєрідним «медіатором», який сполучає формальні вимоги *acquis communautaire* із повсякденними

⁶ Гудима, Є. П. (2025). СТАНОВЛЕННЯ І ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМИ ЗАХИСТУ ПРАВ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН (СПІЛЬНОТ) В УКРАЇНІ: ПРАВОВИЙ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ АСПЕКТИ STANOVLENIYE I FUNKTSIONIROVANIYE SISTEMY ZASHCHITY PRAV NATSIONAL'NYKH MENSZHIN (OBSHCHESTV) V UKRAINE: PRAVOVYY I ORGANIZATSIONNYY ASPEKTY. Юридичний науковий електронний журнал—електронне наукове фахове, 38.

потребами громадян. Це гарантує, що адаптація правової політики не залишиться лише декларативним актом на папері, а перетвориться на сталу демократичну практику в житті українського соціуму.

Підсумовуючи проведені дослідження, слід констатувати, що процес адаптації правової політики України у сфері захисту прав національних меншин до стандартів ЄС остаточно перейшов зі стадії концептуального планування у фазу активної практичної імплементації. Ця трансформація демонструє значний прогрес у гармонізації національного законодавства з європейським правопорядком, проте вона не повинна сприйматися виключно як формальний інструментарій для звітності перед міжнародними інституціями. Навпаки, оновлення нормативної бази має стати потужним внутрішнім механізмом зміцнення суспільної згуртованості та стійкості держави в умовах сучасних викликів. Подальший розвиток правового поля потребує неухильного дотримання стратегічних пріоритетів інклюзивності, що передбачає безперервний діалог із представниками всіх етнічних спільнот для врахування їхніх специфічних потреб у межах єдиного політичного простору. Водночас критично важливою залишається гнучкість правової системи, спроможної адаптуватися до мінливого безпекового контексту без звуження змісту фундаментальних прав людини. Таким чином, успішна інтеграція стандартів *acquis communautaire* у вітчизняну практику стане не лише важливою передумовою членства в Європейському Союзі, а й основою для розбудови демократичної та полікультурної України, де правовий захист ідентичності кожного громадянина є невід'ємною запорукою стабільності всього суспільства.

ПРИНЦИП ЛЕГІТИМНИХ ОЧІКУВАНЬ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ ТА НАЦІОНАЛЬНОМУ ПРАВІ

Віктор СМОРОДИНСЬКИЙ

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри прав людини та юридичної методології
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
м. Харків, Україна*

Принцип легітимних очікувань (або «захисту легітимних очікувань») є складовою загального принципу *правової визначеності* (legal certainty), зокрема у праві ЄС. Правова визначеність є не лише одним із загальних принципів права та однією з вимог його «верховенства» (за класифікацією С. Погребняка, одним із принципів, що забезпечують дію верховенства права¹), а й загалом засадничою властивістю й умовою значущості права та його інструментальної цінності як системного засобу регулювання відносин між людьми та їх групами (колективами) у суспільстві. Підтвердженням цієї позиції є, зокрема, аналіз наукових розвідок відомих західних філософів і теоретиків права, які ще задовго до появи цього спеціального терміну в юридичній науці та судовій практиці розглядали правову визначеність і як важливу (якщо не найважливішу) вимогу верховенства права над державним свавіллям, і як вирішальну умову моральності та ефективності права, правотворчої та правозастосовної діяльності.

На цей час єдиної доктрини легітимних очікувань (legitimate expectations), придатної для всіх національних правопорядків, немає. Вважається, що принцип легітимних очікувань «походить від німецького принципу *Vertrauensschutz* («захист довіри»), метою якого є забезпечення того, щоб кожен, хто має довіру до легальності рішень і дій публічної адміністрації, підлягав захисту. Принцип *Vertrauensschutz* німецького адміністративного права, у свою чергу, запозичений з німецького приватно-правового принципу правового захисту добросовісних дій (*bona fide acts*), закріпленому в цивільному законодавстві»².

Принцип легітимних очікувань відбиває ідею, що органи публічної влади повинні не лише дотримуватися приписів правових актів, а й своїх обіцянок та пробуджених очікувань. Згідно з *доктриною легітимних*

¹ Погребняк С. (2008). Основоположні принципи права (змістовна характеристика): монографія. Харків: Право. С. 178-192.

² Богачова Л. (2013). Принцип правової визначеності в європейському і національному праві (змістовна характеристика). *Теорія і практика правознавства*. Вип. 2. [Електрон. ресурс]. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2013_2_74.

очікувань ті, хто чинить сумлінно на підставі права, яким воно є, не повинні відчувати краху надій щодо своїх легітимних очікувань. Утім, нові ситуації можуть бути достатньою підставою для законодавчих змін, що спричиняють виникнення відчуття краху легітимних очікувань у виняткових випадках. Така доктрина застосовна не лише до законодавства, а й до рішень індивідуального характеру, що їх ухвалюють органи публічної влади.

Розуміння «легітимних очікувань» саме як елемента правової визначеності втілювалося в практиці Суду ЄС, який у рішенні від 12 листопада 1981 р. у справі *Amministrazione delle finanze dello Stato v Srl Meridionale Industria Salumi and others*³ наголосив, що дія (наслідки) права Співтовариства має бути чіткою й передбачуваною для тих, на кого воно поширюється. Далі Суд посилався на свої попередні рішення у справах *Racke v Hauptzollamt Mainz* (1979) та *Hauptzollamt Landau* (1979), в яких він неодноразово підкреслював важливість принципів правової визначеності та легітимних очікувань, а також вказав, що «принцип правової визначеності покликаний запобігати випадкам набрання чинності положеннями законодавства Співтовариства до моменту їх публікації, і що така можливість є винятковою, коли це обумовлено цілями відповідного законодавства та у випадку, якщо легітимні очікування тих, на кого воно поширюється, належним чином забезпечені»⁴.

Практикою Суду ЄС та ЄСПЛ легітимні очікування розглядаються як елемент правової визначеності, у тому числі й тоді, коли йдеться про захист таких очікувань щодо здійснення права власності і саме у зв'язку з автономними поняттями майна та власності. ЄСПЛ конструкцію «легітимні очікування» використовував у своїй практиці неодноразово. Наприклад, згідно з усталеною правовою позицією Суду існування заборгованості, визнаної остаточними та обов'язковими для виконання судовими рішеннями, надає особі, на користь якої таке рішення було винесене, «легітимне очікування», що заборгованість буде виплачено, адже вона становить «майно» такої особи у розумінні ст. 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Скасування такого рішення привносить до порушення права на мирне володіння майном, оскільки процесуальні норми створюються для забезпечення належного відправлення правосуддя та дотримання принципу правової визначеності, й сторони провадження повинні мати право очікувати застосування норм (див., зокрема, рішення від 3 квітня 2008 р. у справі *Пономарьов проти України*⁵, від 6 жовтня 2011 р.

³ *Amministrazione delle Finanze dello Stato v Salumi*, Judgment of 12.11.1981. [Електрон. ресурс]. Режим доступу: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/GA/TXT/?uri=CELEX:61980CJ0212_SUM.

⁴ Беляневич Л. (2016). Поняття легітимних очікувань та проблеми його застосування судами України. *Приватне право і підприємництво*. Вип. 16. С. 41.

⁵ [Електрон. ресурс]. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_434#Text.

*Агрокомплекс проти України*⁶). У рішенні ЄСПЛ від у справі *Суханов та Льченко проти України*⁷ зазначено, що за певних обставин «законне сподівання» на отримання «активу» також може захищатися ст. 1 Першого протоколу. Так, якщо суть вимоги особи пов'язана з майновим правом, особа, якій воно надане, може вважатися такою, що має «законне сподівання», якщо для такого права у національному законодавстві існує достатнє підґрунтя – наприклад, коли є усталена практика національних судів, якою підтверджується його існування (див. рішення Великої Палати ЄСПЛ від 28 вересня 2004 р. у справі *Копецький проти Словаччини*⁸). Проте не можна стверджувати про наявність законного сподівання, якщо існує спір щодо правильного тлумачення та застосування національного законодавства і вимоги заявника згодом відхиляються національними судами. У рішенні ЄСПЛ від 1 червня 2006 р. у справі *Федоренко проти України*⁹ зазначено, що заявник мав щонайменше «законні сподівання» на дохід відповідно до пункту договору про доларовий еквівалент суми в гривні, і це сподівання може вважатися «майном» у розумінні ст. 1 Першого протоколу. ЄСПЛ також констатував, що дії управління юстиції можна розцінити як такі, що звели нанівець «законні сподівання» заявника за договором і позбавили його, зокрема, умови, на яку він погодився під час укладання договору.

У рішенні ЄСПЛ від 24 червня 2003 р. у справі *Стретч проти Сполученого Королівства*¹⁰ законними вважаються «очікування на законних підставах продовження терміну дії договору оренди, і це очікування є складовою частиною права власності заявника, наданого йому за договором оренди в розумінні зазначеної статті»). Суд дійшов висновку про те, що «заявник мав право, принаймні, очікувати на законних підставах, що він зможе продовжити термін дії договору, і таке очікування можна вважати – в цілях застосування положень ст. 1 Першого протоколу – складовою його права власності, наданого йому за договором оренди».

Одним з інструментів захисту легітимних очікувань у практиці ЄСПЛ є *концепція автономного тлумачення*, згідно з якою Суд у своїй практиці з метою забезпечення її визначеності формулює *автономні поняття* – основні юридичні терміни, що за змістом та обсягом тлумачення є однаковими для застосування в усіх справах Суду, незалежно від їх значення та інтерпретації в національних правових системах держав-учасниць Конвенції. Це такі юридичні поняття, як «майно» (ст. 1 Першого протоколу), «закон», власне, «легітимні

⁶ [Електрон. ресурс]. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_c25#Text.

⁷ [Електрон. ресурс]. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a16#Text.

⁸ [Електрон. ресурс]. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_347#Text.

⁹ [Електрон. ресурс]. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_041#Text.

¹⁰ [Електрон. ресурс]. Режим доступу: <https://ips.ligazakon.net/document/view/VSO00116>.

очікування», тощо. Так, практика ЄСПЛ визнає майном «права на речі та майно (права *in rem* та права *in personam*); існуючі володіння або фактично існуючі права власності; вимоги, борги та звернення на певне майно; економічні, комерційні, підприємницькі та професійні інтереси; дозволи та ліцензії; пенсії та соціальні виплати (за певних умов); спадкові права та правонаступництво; майно – власність юридичних осіб, асоціацій, компаній, власників акцій; права та інтереси акціонерів; інші права власників»¹¹.

Також автономним поняттям ЄСПЛ визначає «закон», визнаючи, що до змісту цього поняття входять норми права, які створюються не лише законодавчою та виконавчою владами, але й, що найважливіше, судами (рішення від 26 квітня 1979 р. у справі «*Sandī Tajms*» проти *Сполученого Королівства*¹²). Посилання держави на право ЄС чи міжнародне право буде прийняте як належна правова підстава за умови, що відповідна норма узгоджується з концепцією «закону», що міститься в Конвенції. У цьому ж рішенні Суд визначив *два додаткових критерії, яким повинна відповідати норма права, щоб вважатися «законом»*:

по-перше, норма права мусить бути належним чином доступною: особи повинні мати відповідну обставинам можливість орієнтуватися в тому, які правові норми застосовуються в конкретному випадку;

по-друге, норма права не може вважатися «законом», якщо її не сформульовано з достатнім ступенем точності, що дозволяє громадянину узгоджувати з нею свою поведінку.

Характеристика очікувань як легітимних поєднує в собі: *по-перше*, їхню *законність*, яка зумовлена реалізацією особою належного їй суб'єктивного права; *по-друге*, їхню *обґрунтованість*, тобто зумовлену законом раціональність сподівань учасників суспільних відносин¹³.

Захист легітимних очікувань є важливою вимогою верховенства права – комплексного принципу права, що ґрунтується на загальновизнаних правових цінностях, об'єднує загальні принципи права як вимоги до національної правової системи, правового регулювання, правотворчості, реалізації та застосування права й має на меті обмеження влади заради захисту прав людини. А отже, національні загальні суди та Конституційний Суд України мають застосовувати цей принцип у своїй діяльності, передусім з метою перевірки правомірності владного втручання у право особи.

¹¹ Беляневич О. Там само. С. 42.

¹² [Електрон. ресурс]. Режим доступу: <https://cedem.org.ua/library/sprava-sandi-tajms-proti-spoluchenogo-korolivstva-2/>.

¹³ Беляневич. Там само.

ДО ПИТАННЯ ПРО КЛЮЧОВІ ЗАГАЛЬНОНАУКОВІ МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЮРИДИЧНОЇ ПРИРОДИ ВОЄННОГО СТАНУ

Роман СТЕФАНЧИШЕН

*доктор філософії в галузі права, докторант
Науково-дослідний інститут публічного права
м. Одеса, Україна*

В умовах сьогодення воєнний стан постає не лише як сукупність юридичних норм, а й як складний соціально-політичний феномен, що відображає граничні межі взаємодії свободи й безпеки, публічного та індивідуального інтересу. У цьому контексті можна виділити такі ключові загальнонаукові методи, що мають бути покладені в основу дослідження його юридичної природи:

1) діалектичний, який ґрунтується на розумінні права як динамічної, суперечливої та історично зумовленої категорії. Як зазначається в літературі, під терміном «діалектика» (грец. *διαλεκτική* йдеться про мистецтво вести бесіду)¹. Енциклопедія сучасної України «розуміє діалектику як вчення про протилежності й відмінності»². Отже, діалектика «передбачає виявлення внутрішніх суперечностей правового явища, розгляд його у процесі розвитку та змін»³. Г. Лук'янова стверджує, що «... діалектика як метод пізнання природи, суспільства і мислення, розглянута в єдності з логікою і теорією пізнання, є фундаментальним науковим принципом дослідження багатопланової та суперечливої дійсності в усіх її проявах»⁴. «Діалектичний підхід дає змогу обґрунтувати причинно-наслідкові зв'язки, процеси диференціації та інтеграції, постійну суперечливість між сутністю і явищем, змістом і

¹ Булатов, М. О., & Лісовий, В. С. (2007). Діалектика. В І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, & М. Г. Железняк (Ред.), *Енциклопедія сучасної України*. Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. <https://esu.com.ua/article-24452>

² Булатов, М. О., & Лісовий, В. С. (2007). Діалектика. В І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, & М. Г. Железняк (Ред.), *Енциклопедія сучасної України*. Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. <https://esu.com.ua/article-24452>

³ Крестовська, Н. М. (б. д.). *Теорія держави і права. Розділ 1.4. Методологія теорії держави і права*. Studies.in.ua. <https://studies.in.ua/krestovska-nm-teorija-derzhavy-i-prava/1502-14-metodologiya-teoryi-derzhavi-prava.html>

⁴ Лук'янова, Г. Ю. (2011). Методологічні основи дослідження права у сучасній юридичній науці. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія Юридична*, (4), 33–43.

формою, дотриматись об'єктивності при оцінюванні дійсності»⁵. Це дає змогу осмислити воєнний стан не як статичний правовий інститут, а як категорію, що трансформується залежно від історичних обставин, політичної кон'юнктури та потреб державної безпеки;

2) аксіологічний, який зосереджується на ціннісному вимірі права. Як зазначає А. Фальковський, «...аксіологічний/ціннісний підхід у методології юриспруденції – це загальна стратегія дослідження, що визначає розгляд права крізь призму його відповідності певним цінностям, що можуть забезпечуватись правом та бути його основою)»⁶. Тому цілком закономірно те, що аналіз воєнного стану передбачає врахування співвідношення між безпекою, життям, свободою, справедливістю, що дозволяє встановити баланс між захистом державності та збереженням демократичного порядку. Як слушно наголошує О. Мурашин, «ціннісний підхід дає змогу узгодити правове регулювання з вимогами прав людини, що є необхідною умовою побудови демократичного механізму обмеження прав у надзвичайних умовах»⁷. Прикладом використання цього методу під час дослідження правового режиму воєнного стану є монографічне дослідження «Права людини в особливих правових режимах: досвід України» за заг. ред. д.ю.н., проф. М. Афанасьєвої⁸. В ньому проведено конституційно-правовий аналіз правових засад міжнародного права прав людини, міжнародного гуманітарного права, а також національної законодавчої бази та судової практики, щодо права держав вживати заходів у відступі від своїх юридичних зобов'язань у надзвичайних ситуаціях;

3) антропологічний, антропологічний, відповідно до якого аналізується роль людини в «орбіті права», значимість людини як найвищої соціальної цінності⁹, дослідження філософської природи суб'єктивних прав та свобод людини і громадянина як основи розвитку права й функціонування держави»¹⁰. Отже, антропологія права

⁵ Лук'янова, Г. Ю. (2011). Методологічні основи дослідження права у сучасній юридичній науці. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія Юридична*, (4), 33–43.

⁶ Фальковський, А. О. (2011). *Аксіологічний підхід в методології сучасної юриспруденції* [Автореф. дис. канд. юрид. наук, Національний університет «Одеська юридична академія»].

⁷ Мурашин, О. Г. (2020). *Аксіологічний підхід у правознавстві: проблеми та перспективи*. Видавничий дім «Гельветика». <https://dspace.onua.edu.ua/items/c648871b-fb75-4123-8b28-062b6c6f174b>

⁸ Терлецький, Д. С., Марусяк, О. В., Батан, Ю. Д., & Афанасьєва, М. В. (2022). *Права людини в особливих правових режимах: досвід України* (М. В. Афанасьєва, Ред.). Видавничий дім «Гельветика».

⁹ Подковенко, Т. О. (2015). Антропологічний підхід до права як основа юридичної науки. *Право і суспільство*, (2), 46–52.

¹⁰ Бандура, О. О. (2019). Антропологія права як складова філософської антропології (загальний нарис). *Філософські та методологічні проблеми права*, 17(1), 8–15.

зосереджується на осмисленні людського фактору у функціонування правового режиму воєнного стану, що передбачає комплексний аналіз заходів правового режиму воєнного стану, висвітлення практичної складової щодо запобігання корупції в умовах дії правового режиму воєнного стану, осмислення та критичний аналіз практики притягнення до адміністративної відповідальності в умовах дії правового режиму воєнного стану;

4) системний, який виходить із того, що право функціонує як система, елементи якої взаємопов'язані між собою і можуть бути зрозумілими лише в їхньому комплексі. В цьому зв'язку дослідниця Н. Наумова звертає увагу на те, що «... розвиток суспільних відносин об'єктивно детермінує фігурацію всієї структури права, поступове зменшення ролі одиничних правових приписів, появу в системі права чисельних комплексних утворень, параметри яких не «вписуються» у догматичні уявлення про основні (класичні) структурні елементи системи права (галузі, підгалузі, інститути права)»¹¹. Це означає, що правовий режим воєнного стану з позицій правової структуризації та систематики являє собою міжгалузевий правовий інститут, що об'єднує норми конституційного, адміністративного, кримінального, міжнародного права. Застосування системного підходу, за дозволяє виявити різноманітні зв'язки між правовими явищами, що формують єдине правове ціле. Наприклад, у дисертаційному дослідженні С. Кузнichenка висвітлюється необхідність системного підходу до аналізу правового режиму воєнного стану та проблем його реалізації¹²;

5) гносеологічний, котрий стосовно нашого предмету дослідження, неминуче зумовлює пізнання – сфери державної влади, публічно-правових відносин, що включає аналіз особливостей інституціональної компоненти правового режиму воєнного стану, в т.ч. ролі та функції Президента України в контексті правового режиму воєнного стану, компетенції Кабінету Міністрів України та центральних органів виконавчої влади в зазначених умовах, а також охоплює теоретико-правову характеристику заходів правового режиму воєнного стану. До того ж, саме на рівні гносеології права формується унікальний понятійно-категоріальний апарат, вбудований у «дерево» категорій і понять, що ними послуговується як загальнотеоретична юриспруденція, так і галузеві юридичні науки, що торкаються пізнання того сегмента правової реальності, що опосередковується сферою дії правового

¹¹ Наумова, Н. М. (2017). *Недоторканість життя як комплексний міжгалузевий правовий інститут: теоретико-правова характеристика* [Автореф. дис. канд. юрид. наук, Харківський національний університет внутрішніх справ].

¹² Кузнichenко, С. О., & Голуб, В. О. (2020). Правовий режим воєнного стану в Україні: проблеми теорії та практики. *Вісник Національної академії правових наук України*, 27(2), 110–123. [https://doi.org/10.37635/jnalsu.27\(2\).2020.110-123](https://doi.org/10.37635/jnalsu.27(2).2020.110-123)

режиму воєнного стану. «Такий специфічний категоріально-понятійний апарат так само «задає» і певну своєрідність наукових підходів та ракурсів пізнання відповідного сегмента правової реальності»¹³. Впродовж вказаного В. Бабкін артикулює дослідницьку увагу на тому, що «важливим компонентів методології пізнання є категорії (від грец. *kategoria*)»¹⁴. Це вихідний матеріал наукового пізнання, відображення найбільш загальних фундаментальних суттєвих сторін предмета, універсальних всезагальних форм історичної діяльності, форми усвідомлення загальних ознак суспільства, права, природи мислення¹⁵. Вони розкривають необхідні, суттєві зв'язки і відносини реальної дійсності, вузлові пункти науки, суттєві елементи її структури¹⁶. Система наукових категорій утворює наукову систему знань, теорій, концепцій, історичних закономірностей, парадигм тощо¹⁷. Категорії невіддільні від закономірностей науки, законів відображення зв'язку і локальної системи декількох категорій¹⁸. Не знаючи категорій, неможливо оволодіти потенціалом історико-правової науки»¹⁹.

Таким чином, згадані вище методи формують основу для методологічного аналізу воєнного стану, забезпечуючи його комплексне, ціннісно-зорієнтоване та історично обумовлене розуміння з правової точки зору.

¹³ Наджафлі, Е. (2023). *Дигіталізація державної влади: теорія і практика*. ФО-П Рубан В. В.

¹⁴ Бабкін, В. Д. (2014, 15–16 травня). Методологія історико-правового пізнання. *Десяті юридичні читання. Юридична освіта і наука в Україні: традиції та новації*: матеріали Міжнародної наукової конференції, Київ, Україна, 20–29.

¹⁵ Бабкін, В. Д. (2014, 15–16 травня). Методологія історико-правового пізнання. *Десяті юридичні читання. Юридична освіта і наука в Україні: традиції та новації*: матеріали Міжнародної наукової конференції, Київ, Україна, 20–29.

¹⁶ Бабкін, В. Д. (2014, 15–16 травня). Методологія історико-правового пізнання. *Десяті юридичні читання. Юридична освіта і наука в Україні: традиції та новації*: матеріали Міжнародної наукової конференції, Київ, Україна, 20–29.

¹⁷ Бабкін, В. Д. (2014, 15–16 травня). Методологія історико-правового пізнання. *Десяті юридичні читання. Юридична освіта і наука в Україні: традиції та новації*: матеріали Міжнародної наукової конференції, Київ, Україна, 20–29.

¹⁸ Бабкін, В. Д. (2014, 15–16 травня). Методологія історико-правового пізнання. *Десяті юридичні читання. Юридична освіта і наука в Україні: традиції та новації*: матеріали Міжнародної наукової конференції, Київ, Україна, 20–29.

¹⁹ Бабкін, В. Д. (2014, 15–16 травня). Методологія історико-правового пізнання. *Десяті юридичні читання. Юридична освіта і наука в Україні: традиції та новації*: матеріали Міжнародної наукової конференції, Київ, Україна, 20–29.

ЕКСПЕРТИЗА ЯК ЕФЕКТИВНИЙ ЗАСІБ АДАПТАЦІЇ ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ ДО ACQUIS ЄС

Вікторія ТЕРНАВСЬКА

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного права ННІПП
Національна академія внутрішніх справ
м. Київ, Україна*

Артем НОР

*викладач кафедри конституційного права ННІПП
Національна академія внутрішніх справ
м. Київ, Україна*

Правова політика держави – система правових ідей стратегічного характеру, що продукуються органами державної влади та органами місцевого самоврядування за участю інститутів громадянського суспільства і втілені у конкретні програми розвитку правового життя суспільства та держави¹. Продукція правової політики здійснюється у процесі правотворчої діяльності та має своє втілення спершу на рівні документів публічної політики, положення яких стають основою для концепцій проєктів нормативно-правових актів.

Пріоритетним напрямом сучасної правової політики України як держави-кандидата на вступ в ЄС є адаптація національного законодавства до права ЄС. Важливим засобом належного забезпечення відповідності проєктів законів та підзаконних нормативно-правових актів, а також чинних актів зобов'язанням України у сфері європейської інтеграції та *acquis* ЄС виступає інститут експертизи. Відповідно до Закону України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» від 18 березня 2004 р. № 1629-IV проєкти законів та підзаконних нормативно-правових актів, які за предметом правового регулювання належать до сфер, правовідносини в яких регулюються правом Європейського Союзу, в обов'язковому порядку проходять експертизу на відповідність *acquis communautaire* ЄС². Водночас, інститут

¹ Тернавська В. М. Категорія «правова політика» (теоретико-правовий аналіз). *Актуальні проблеми правознавства*. 2018. Випуск 4 (16). С. С. 20.

² Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу : Закон України від 18.03.2004 р. № 1629-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 29. Ст. 367.

експертизи має міждисциплінарний характер, а тому прийняття нормативно-правового акта лише за умови його відповідності *acquis communautaire* ЄС є неможливим. Річ у тім, що кожен проєкт нормативного акта має відповідати критеріям наукової обґрунтованості його прийняття, засадам антикорупційної, гендерної та антидискримінаційної політики, що безпосередньо впливає з Кластеру 1 «Основи процесу вступу» методології переговорів про вступ до ЄС. Звісно, провідна роль у сфері юридичної діяльності залишається за правовою експертизою, яка дає належну оцінку юридичним властивостям проєкту нормативно-правового акта. Зокрема, правова (юридична) експертиза здійснюється з метою встановлення відповідності проєкту правового акта положенням Конституції України та законодавчим актам вищої юридичної сили, їх узгодженості з правовими актами рівної юридичної сили, відповідності міжнародно-правовим зобов'язанням України, а також правилам юридичної техніки нормопроекування. Відповідно, статтею 44 Закону України «Про правотворчу діяльність» від 24 серпня 2023 р. № 3354-IX передбачені як обов'язкові для проєкту нормативно-правового акта такі види експертизи, як на відповідність зобов'язанням України у сфері європейської інтеграції та праву Європейського Союзу, наукова, юридична (правова), антикорупційна, гендерно-правова, антидискримінаційна, не виключаючи можливість встановлення законом інших видів експертиз³. Як слушно зауважують українські правознавці, саме завдяки міждисциплінарному характеру експертизи «забезпечується зв'язок між нормативною моделлю та реальними механізмами її імплементації, що дозволяє своєчасно виявити бар'єри, ризики або надмірні адміністративні навантаження», а також експертиза сприяє «уніфікації українського правового поля з європейським простором нормотворення, що відповідає стратегічному курсу України на європейську інтеграцію»⁴.

Враховуючи правовий характер кожної із обов'язкових експертиз, всі обов'язкові експертизи мають як загальну, так і специфічну методику і методологію їх проведення. Загальні правила проведення будь-якої експертизи проєктів нормативно-правових актів визначені у Методичних рекомендаціях щодо проведення правової експертизи, схвалених постановою колегії Міністерства юстиції України від 21 листопада 2000 р. № 41. Специфіка методології проведення експертизи проєктів нормативно-правових актів на відповідність *acquis*

³ Про правотворчу діяльність: Закон України від 24.08.2023 р. № 3354-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 93. Ст. 364.

⁴ Бодюл С. М., Лапко А. Г. Експертиза проєктів нормативно-правових актів як інструмент забезпечення якості правотворчої діяльності в умовах післявоєнного відновлення: концепція, функції, види. *Нове українське право*. 2025. Вип. 2. С. 18.

ЄС полягає, на думку українських правознавців, у необхідності застосування як загальних принципів права (верховенство права, правова визначеність, системність, відповідність *acquis* ЄС, ефективність), так і спеціальних принципів, що конкретизують або деталізують основні засади європейського права (пропорційності, недискримінації, дотримання міжнародних зобов'язань)⁵.

Водночас, всі обов'язкові види експертизи мають урахувати положення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. та практику Європейського суду з прав людини, оскільки і в законах, і в підзаконних нормативно-правових актах мають бути забезпечені (дотримані) основоположні права і свободи людини і громадянина. Технологія проведення такої експертизи визначена у Методичних рекомендаціях щодо здійснення експертизи нормативно-правових актів (їх проєктів) на відповідність Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, що затверджені Міністерством юстиції України від 15 серпня 2006 р.⁶ Враховуючи декларативний характер положень Європейської конвенції, визначити належність предмета правового регулювання проєкту нормативно-правового акта або чинного правового акта до сфери дії Конвенції та, відповідно, необхідності направлення його на експертизу допомагає Тематичний показник.

Обов'язкова експертиза проєкту нормативно-правового акта здійснюється суб'єктами забезпечення правотворчої діяльності, якими виступають допоміжні органи суб'єктів правотворчої діяльності та особи, які виконують завдання наукового, юридичного, експертного, консультативного, технічного та інших видів забезпечення правотворчого процесу⁷. Такими особами вважаються висококваліфіковані фахівці, групи фахівців і колективи спеціалізованих установ, що мають спеціальні знання у відповідній сфері суспільної діяльності для вивчення, перевірки, аналітичного дослідження, кількісної чи якісної оцінки певного питання, явища, процесу, предмета тощо, які вимагаються для проведення експертизи⁸. Так, в частині 3 статті 44 Закону України «Про правотворчу діяльність» визначено, що

⁵ Правотворча діяльність в Україні: європейський вектор розвитку законодавства: монографія / за заг. ред. О. О. Кота, А. Б. Гриняка, Н. В. Міловської. Київ: Алерта, 2025. 284 с. С. 226-229.

⁶ Методичні рекомендації щодо здійснення експертизи нормативно-правових актів (їх проєктів) на відповідність Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, затверджені Міністерством юстиції України від 15.08.2006 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0003323-06#Text>

⁷ Про правотворчу діяльність: Закон України від 24.08.2023 р. № 3354-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 93. Ст. 364.

⁸ Юридична енциклопедія : у 6 т. Т. 2 : Д–Й / Редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ : «Укр. енцикл.», 1999. С. 333.

головною експертною установою з проведення юридичної (правової) експертизи проєктів законів є Національна академія наук України⁹. Однак по факту така експертиза має науково-правовий характер, що, водночас, не зменшує її вагомого значення у системі засобів правової політики. Натомість комплексно експертизу проєктів і чинних нормативно-правових актів за різними напрямками проводить саме Міністерство юстиції України як головний орган у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну правову політику, у тому числі у сфері європейської інтеграції, а саме: правову експертизу проєктів нормативно-правових актів і проєктів міжнародних договорів України, гендерно-правову, антикорупційну, експертизу нормативно-правових актів, що підлягають державній реєстрації, на відповідність положенням Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практиці Європейського суду з прав людини¹⁰. Міністерство юстиції України також готує на підставі звернення Комітету з питань інтеграції України до ЄС експертний висновок щодо законопроєктів на відповідність *acquis* ЄС.

Водночас, законодавством і досі не визначена система суб'єктів експертної діяльності, а тому потребує нормативного закріплення статусу висновків окремих суб'єктів у межах їх компетенції. Заслугує на підтримку позиція українських правознавців, які слушно зауважують про необхідність законодавчого оформлення питання правової природи консультативних висновків до законопроєктів, пов'язаних із судоустроєм, судочинством і статусом суддів, які надаються Верховним Судом і Вищою радою правосуддя у межах їх повноважень, а також висновки Венеціанської комісії, які є джерелом т.з. «м'якого права»¹¹.

Своєю чергою, хочеться звернути увагу на позиції, які готує Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. Здійснюючи на підставі статті 101 Конституції України та Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» від 23 грудня 1997 р. № 776/97-ВР парламентський контроль за додержанням прав і свобод людини і громадянина в Україні, Уповноважений сприяє приведенню законодавства України про права і свободи людини і громадянина у відповідність до Конституції України та міжнародних стандартів у галузі прав людини шляхом внесення в установленому

⁹ Про правотворчу діяльність: Закон України від 24.08.2023 р. № 3354-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 93. Ст. 364.

¹⁰ Про затвердження Положення про Міністерство юстиції України : постанова Кабінету Міністрів України від 02.07.2014 р. № 228. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-2014-%D0%BF#Text>

¹¹ Остапенко О. Г., Рогова О. Г., Суц О. П. Експертиза законопроєктів: український та зарубіжний досвід. *Успіхи і досягнення у науці*. 2024. № 7 (7). С. 111-112. URL: [https://doi.org/10.52058/3041-1254-2024-7\(7\)](https://doi.org/10.52058/3041-1254-2024-7(7))

порядку відповідних пропозицій щодо усунення виявлених недоліків у чинному законодавстві¹². Водночас, Уповноважений готує також позиції на підставі звернень суб'єктів правотворчої діяльності та суб'єктів правотворчої ініціативи щодо законопроектів. На нашу думку, такі позиції Уповноваженого за своєю юридичною природою є нічим іншим, як експертними висновками. Зокрема, Уповноважений представив свої позиції (експертні висновки) щодо положень проекту Закону України «Про захист персональних даних» № 5628 від 07 червня 2021 р.¹³, який розроблено відповідно до пункту 11 Плану заходів з виконання Угоди про асоціацію, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 25 жовтня 2017 р. № 1106¹⁴, де Уповноважений визначений відповідальною особою.

Таким чином, інститут експертизи є важливим засобом формування якісної правової політики держави, яка має відповідати як національним інтересам, так і зобов'язанням України у сфері європейської інтеграції. Належне законодавче врегулювання порядку проведення правової експертизи в цілому та окремих її напрямів з чітким визначенням кола відповідальних суб'єктів потребує прийняття спеціального Закону України «Про правову експертизу», оскільки вимоги різних юридичних документів рекомендаційного характеру часто ігноруються суб'єктами правотворчої діяльності.

¹² Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини : Закон України від 23.12.1997 р. № 776/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 20. Ст. 99.

¹³ Про захист персональних даних : проект Закону України № 5628 від 07.06.2021. URL : https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72160

¹⁴ Про виконання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : постанова Кабінету Міністрів України від 25.10.2017 р. № 1106 (в редакції № 1653 від 10.12.2025). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1106-2017-%D0%BF#Text>

**МИТНА СЛУЖБА, ПРАВООХОРОННІ ТА ПРАВОЗАХИСНІ
ІНСТИТУЦІЇ ЯК МАРКЕР ДЕМОКРАТИЧНО-ПРАВОВИХ
ТРАНСФОРМАЦІЙ НА ШЛЯХУ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ
У ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ**

Вікторія ТУРЯНИЦЯ

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
юридичного факультету
ДВНЗ “Ужгородський національний університет”
м. Ужгород, Україна*

Шлях України до членства в Європейський Союз складний, неоднозначний, спричинений об'єктивними і суб'єктивними факторами. Євроінтеграція висувала і висуває перед Україною виконання ряд домашніх завдань по кожному кластеру. Цей політико-правовий процес виконання стандартів спричинений узгодженістю підходів національного і європейського законодавств відповідно до принципів верховенства права.

Посттоталітарна Україна з перших днів своєї незалежності, на відміну від інших країн, не змогла чітко визначити свій напрям розвитку. Політика багатовекторності стала причиною цього. На шляху вибору опинилися діаметрально протилежні цінності – Схід і Захід. Знаходячись історично між двома цивілізаційними впливами та усвідомлення притягальної сили демократії, верховенства права, своє виживання і свою безпеку, а також утопію суті природи “третього шляху”, свій вектор Україна спрямувала на Захід. Її ключовим завданням стало членство у Євросоюзі. Провідну роль у євроінтеграційному процесі України на шляху до Євросоюзу відведено законодавчій і виконавчій владі та іншим державним інституціям.

Дослідження такого напрямку на сучасному етапі обумовлені рядом об'єктивних чинників як на національному, так і міжнародному рівнях. Особливо це стосується таких державних інституцій – митниці, прикордонної служби, системи правоохоронних і правозахисних органів. Саме до них у суспільстві є чимало претензій та наявна найнижча недовіра до їх роботи: якості і доброчесності виконання своїх обов'язків, свідомого порушення законодавства, створення схем корупції, контрабанди, відчуття всюдозволеності і безкарності за свої дії. Неоднозначну оцінку з приводу цього отримала й міні скульптура

“Митник із собакою”, відкрита в січні цього року в Ужгороді з нагоди міжнародного дня митника.

Аналіз інтеграції вітчизняними і зарубіжними експертами засвідчує: це не броунівський рух, а чітко вибудована корупційна система з метою власного збагачення на різних рівнях посадовців та їх політичного і правового прикриття в час військового стану в Україні.

Вчасне виявлення правових порушень, усвідомлене розуміння викликів і передбачуваних недоліків для суспільства і держави мають бути припинені відповідними органами. Тоді і буде ефективно і якісно на правових засадах функціонувати митниця. Маніпуляції призначення/звільнення/призначення в інший регіон є неправомірною і малоефективною практикою, що надає працівникам відчуття всездозволеності.

Кадровий підбір і ротації мають мати ознаки прозорості, професійності, загальнолюдської моралі та доброчесності. Адже від перестановки доданків сума не змінюється. Тому необхідна адаптація моделі і практики зарубіжних країн, зокрема Європейського Союзу, впровадження інновацій та набуття нового досвіду і нових можливостей¹.

Порушення працівником будь-якого рангу своїх обов'язків, а також вчинення протиправні дій мають мати правову оцінку і відповідні наслідки. При цьому останні мають бути прозорими і публічними перед суспільством.

Мета дослідження полягає в розкритті протиправної діяльності працівників митної служби, правоохоронних та правозахисних органів у контексті національних і міжнародних викликів, вимірах і зобов'язаннях України, з'ясуванні причинно-наслідкових результатів і оцінок дій, що мали і мають геополітичні і безпекові ризики, фінансові втрати для держави та громадян України.

Роль митниці у становленні та формування української державності її авторитету, реалізації державної митної політики та процесів на шляху України до Європейського Союзу незаперечна. Все це покладає на

¹ Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. (1996). Відомості Верховної Ради України. zakon.rada.gov.ua; Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. (2014). Відомості Верховної Ради України. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>; Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 № 889-VIII. (2015). Відомості Верховної Ради України. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19>; Про прийняття за основу проекту Закону України про внесення змін до Митного кодексу України щодо оцінки ефективності та результативності діяльності митних органів: Постанова Верховної Ради України від 17.12.2025 № 4726-IX. (2025). Відомості Верховної Ради України. <https://zakon.rada.gov.ua/go/4726-20>; Турянська, В. В. (2012). *Постсоціалістична Словаччина: трансформація у демократичну державу, забезпечення прав і свобод людини і громадянина* (В. В. Лемак, ред.). Ужгород: Говерла, 2012. С.74-80.

законодавчу та виконавчу владу, управлінців і працівників митниці, поліції, прокуратури та суддів відповідальність за якість виконаної ними роботи та покладених на них службових обов'язків.

Зміна керівників і працівників відповідних органів, які себе дискредитували, та часте прикриття їх бездіяльності наносить мільярдні збитки країні та громадянам, не дає позитивного результату і не сприяє іміджу України, її якісному і ефективному просуванню по євроінтеграційному шляху.

За останні роки стрімко зросла корупція та масштабність розкрадань у валютному вимірі. Якщо в попередні роки здебільшого це були тисячі гривень, то сьогодні йде обрахування мільйонами у доларах і євро. Така практика дій призводить не тільки до зубожіння громадян України, але й до знищення самої держави як повноцінного суб'єкта діяльності на національному і державному рівнях і є вагомою перепорою на шляху України до її членства у Європейський Союз².

Характерні ключові правопорушення працівниками Національної поліції складають різні класифікаційні групи відповідно діянь представниками різного рангу. Наявність умислу і формує систему злочинності.

Найбільш поширена група – порушення норм права при свідомому зловживанні та використанні свого службового статусу, повноважень (незаконність затримання, обшук, побиття людини, перевищення повноважень, зупинка водіїв і складанні протоколів, поведінка при виключенні боді камер та відсутність представлення своєї особистості відповідно встановлених норм).

Така поведінка працівниками поліції є суспільно небезпечною та викликає в громадян не тільки обурення, а й ненависть до них та прояв їх покарання власними силами, що засвідчують чисельні факти сьогодення. Народна розправа здійснена над деякими працівниками є тривожною ознакою і породжує небезпечну тенденцію у державі.

Спектр дій, що мають ознаки порушення прав громадян, поліціантами – широкий: від неправомірного затримання, неадекватної поведінки і впевненості в своїй безнаказаності до безпідставного використання спецзасобів, жорстокого поводження, різного роду загроз та катування громадян.

При скоєнні таких дій вони нехтують першим елементарним правилом свого обов'язку – відрекомендуватися, що є прямою вимогою національного і міжнародного права.

² Національне агентство з питань запобігання корупції. (2025, 23 грудня). Ділянка на 1,6 тис. кв. м, будинок в 330 кв. м і кошовна автівка 2024 року випуску: НАЗК виявило незаконні активи на 23 млн грн у закарпатського митника. nazk.gov.ua; Finančná správa SR. (2026, 16 marca). *Ukryté doláre v palubovke auta na hraničnom priechoде Vyšné Nemecké*. www.financnasprava.sk

У даній системі правопорушень, що утворюється на основі нехтування правових норм, перевищенні службових повноважень, наявні особливі сегменти: процес обшуку, що часто носить риси театру, абсурду та поліцейського бенефісу з потуранням права, моралі та ознаками непрофесійності і злочину скоєною групою слідчих; тиск під час допитів; відмова у державній безоплатній правовій допомозі; цинізм, зверхність до громадян та ігнорування їхніх заяв про правопорушення поліціантами; примушування до зізнань без присутності адвоката; незаконне вилучення майна та інші.

Щодо ефективності, якості та оцінки роботи правозахисних органів та їх ролі в процесі набуття Україною членства у Євросоюзі, зокрема суддівської системи, яскраво засвідчують дані Європейського суду з прав людини, оприлюднені у звіті за 2025 рік. Україна отримала найбільшу кількість рішень про порушення конвенційних зобов'язань. Із 164 винесених рішень ЄСПЛ 160 мають явні ознаки порушення прав людини³. При здійсненні правосуддя в Україні нехтуються вимоги Конвенції, що є грубим порушенням міжнародних зобов'язань Україною та гальмує її прийняття у Євросоюз.

Аналіз протиправних і системних зловживань, здійснених працівниками даних інституцій, засвідчує свідоме порушення ними чинного законодавства, зловживання своїм статусом, присягою, професійними обов'язками, честю мундира, що наносить непоправної шкоди суспільству і державі. Дані інституції потребують очищення кадрів і трансформацій, люстрації працівників, системного і оперативного внутрішнього і зовнішнього контролю, покарання за недобросовісність та нанесені країні фінансові збитки та іміджу. Суспільство вимагає справедливості, верховенства права, справедливого покарання корупціонерів на всіх рівнях і правового завершення справ у судах.

Дані інституції є найбільш корумпованими. Критично низькою за даними соціологічних опитувань залишається довіра до них – всього 12 відсотків, а недовіра сягає 65 – 78 процентів. Ситуація з попередніми роками не поліпшується, а набуває ще більшої гостроти. Як засвідчує конкурс кандидатів на голову митниці, що проходить у першому півріччі цього року, із 250 чоловік 75 відсотків мають проблеми з доброчесністю, не можуть притомно пояснити джерела своїх мільйонних статків. Також у них виявлено низький рівень знань чинного законодавства⁴. Динаміка довіри соціальним інститутам

³ European Court of Human Rights. (2026, January 29). Annual report 2025. <https://www.echr.coe.int/annual-reports>

⁴ Київський міжнародний інститут соціології. (2025, 18 грудня). Динаміка довіри до соціальних інститутів: результати опитування. kiis.com.ua

Ключовими викликами інтеграції у європейський простір була і залишається проблема якісного виконання Україною домашніх завдань, зокрема, спільного узгодження національної законодавчої бази з європейською, імплементація їх норм вжиття.

Сьогодні державно-правова реформа в Україні замість комплексного продовження цілеспрямованих і динамічних трансформацій та втілення європейських стандартів зазнала ерозії та відхилення від апробованої методології, що застосовувалася і використовується до посттоталітарних держав. Нова влада мотивує це війною та списує все на її хід. Відбувається свідоме ігнорування принципів верховенства права і демократії, йде підміна ролі державних інституцій Офісом Президента з ознаками авторитаризму, диктатури та тоталітарних систем, що позначається в руйнуванні парламентської демократії.

Концентрація влади в одній особі засвідчує де-юре і де-факто, що євроінтеграційний процес набував протилежного напрямку, а відповідальність і одночасно звинувачення за нього перекладаються останнім часом на керівництво Європейського Союзу і деяких керівників країн, що входять повноправними членами до нього. При цьому ставиться вимога визначення конкретної дати прийняття України у Євросоюз.

Реалії процесу євроінтеграції України на даний час складні: проблем, взаємовідносин, а від так і взаємних звинувачень чимало як об'єктивних, так і суто суб'єктивних.

Невиконання Україною взятих на себе зобов'язань є першопричиною перепон на її шляху до Євросоюзу. Аналіз якості роботи даних державних інституцій потребує значного вдосконалення. Кожна з них відіграє для суспільства і країни життєдіяльність держави, її фінансову безпеку, імідж, де на принципах демократії і верховенства права реалізуються права і свободи людини, що є також перепусткою на шляху до членства. На сьогоднішній час основними перепонами залишаються:

- продовження війни в країні та невизначеність її безпеки;
- відсутність системної та ефективної боротьби з корупцією на всіх рівнях суспільної життєдіяльності;
- скептичне сприйняття Євросоюзом неправомірних вимог влади України щодо прискореної процедури вступу;
- реформування системи державних інституцій та приведення їх до норм європейського права з метою зміцнення верховенства права;
- адаптація національного законодавства до актів прав ЄС (*Acquis communautaire*);
- якість роботи законодавчої влади;
- несприйняття деякими країнами ЄС поведінки влади України, популізм реформ як завуальована форма ефективної роботи;

– 0-одностайна згода країн-членів ЄС у прийнятті рішення щодо членства України;

– неусвідомлення владою застосування ЄС єдиних підходів до всіх країн, що прагнуть набути членства: наявної методології та критеріїв, врахування геополітичних викликів;

– тиск влади на антикорупційні органи та спроба їх ліквідації як загрози громадянському суспільству;

– повне виконання Україною домашнього завдання відповідно до вимог і критеріїв.

Набуття Україною членства має чітку систему вимог, критеріїв, правил та свою методологію. Вимоги вступу за прискореною процедурою та чіткою конкретизацією дат (fast track) не є правомірними. Амбітність влади не виступає каталізатором темпу реформ, їх якості та показником дотримання демократичних принципів і верховенства права у країні. Переговорні кластери вимагають синхронізації, адаптації, імплементації та гармонізації національного законодавства з нормами права Євросоюзу.

Тільки комплексний підхід і якісне виконання завдань з дотриманням відповідної методології та критеріїв розблокує євроінтеграційний процес, усуне наявну кризу, створить єдність і однозначність у прийнятті рішень на користь України, стане запорукою набуття повноправного членства у Євросоюзі.

ВПРОВАДЖЕННЯ ПОТЕРПІЛООРІЄНТОВАНОГО ПІДХОДУ ВІДПОВІДНО ДО ДИРЕКТИВИ 2012/29/ЄС: ТЕРМІНОЛОГІЧНІ ВИКЛИКИ

Тетяна ФУЛЕЙ

*кандидат юридичних наук, начальник відділу наукових досліджень
проблем судочинства та науково-методичного забезпечення
суддівської освіти Національної школи суддів України
м. Київ, Україна*

Серед заходів, окреслених затвердженою розпорядженням КМУ від 14.05.2025 № 475-р.¹ Дорожньою картою з питань верховенства права² (далі – Дорожня карта) у межах переговорного процесу щодо членства України в ЄС, передбачено «впровадження потерпілоорієнтованого підходу в кримінальному провадженні відповідно до Директиви 2012/29/ЄС шляхом проведення навчання для представників органів кримінальної юстиції, прокуратури та суду» (п. 252 Дорожньої карти).

Варто зауважити, що потерпілоорієнтований підхід (англ. *victim oriented approach*) – відносно новий концепт для більшості країн західної демократії, зумовлений еволюцією прав жертв злочинів (англ. *victims of crime*) та зміною моделі щодо *victims* в системі кримінальної юстиції³. Директива 2012/29/ЄС⁴, згадана у Дорожній карті, є ключовим документом у цій царині, а захід, наведений у п. 252 Дорожньої карти, спрямований на досягнення Стратегічного результату 2 «Забезпечено ефективне впровадження та дотримання прав жертв злочинів, зокрема, стандартів процесуальних прав у кримінальному провадженні, підтримку та захист жертв, зокрема постраждалих від воєнних та міжнародних злочинів, а також посилено механізми та міжвідомчу

¹ Деякі питання забезпечення переговорного процесу про вступ України до Європейського Союзу за кластером 1 “Основи процесу вступу до ЄС” : розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 травня 2025 р. № 475-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475-2025-%D1%80#Text>

² Дорожня карта з питань верховенства права. (2025). URL: https://eu-ua.kmu.gov.ua/wp-content/uploads/UA_Dorozhnya_karta_z_pytan_verhovenstva_prava_2.pdf

³ Victims’ rights as standards of criminal justice. Justice for victims of violent crime. Part I. (2019). European Union Agency for Fundamental Rights, Luxembourg: Publications Office of the European Union. P.15. URL: https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2019-justice-for-victims-of-violent-crime-part-1-standards_en.pdf#page=17&zoom=100,0,0

⁴ Directive 2012/29/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2012 establishing minimum standards on the rights, support and protection of victims of crime, and replacing Council Framework Decision 2001/220/JHA (OJ L 315 of 14. November 2012, p. 57). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32012L0029>

координацію у цій сфері» підрозділу 3.8 «Процесуальні права обвинувачених та підозрюваних осіб в кримінальному процесі; права жертв злочинів» розділу «Основоположні права».

Передусім впадає в око термінологічна варіантність та паралельне використання у Дорожній карті термінів (у множині) «жертви» та «постраждали», у той час як підхід, що застосовується відповідно до Директиви 2012/29/ЄС, названо «потерпілоорієнтованим». Саму Директиву 2012/29/ЄС у Дорожній карті схарактеризовано як таку, що «встановлює мінімальні стандарти щодо прав, підтримки та захисту жертв злочинів» (п. 250 Дорожньої карти). Зауважимо, що ця ж фраза з назви Директиви 2012/29/ЄС англійською мовою – *establishing minimum standards on the rights, support and protection of victims of crime* – у неофіційному перекладі українською мовою, підготовленому Аналітичним центром ЮрФем, викладена як «запроваджує мінімальні стандарти щодо прав, підтримки та захисту потерпілих від злочинів»⁵.

Питання слововжитку, зокрема в законодавстві та офіційних перекладах міжнародних договорів, та взаємного зв'язку понять «жертва», «постраждала особа» та «потерпілий», для яких в англійській мові використовується єдиний термін *victim*, вже висвітлювалося авторкою⁶. З огляду на необхідність розроблення та прийняття законів і підзаконних нормативно-правових актів, спрямованих на приведення у відповідність із Директивою 2012/29/ЄС (п. 250 Дорожньої карти), це питання не лише не втратило актуальності, а навпаки, потребує якнайретельнішого опрацювання, оскільки, як зазначала ще чверть століття тому О. Забужко, «мова і тільки мова велить нам сприймати світ таким, а не інакшим, накидає нам світогляд»⁷. Відтак, слова завжди мають значення. Неможливо вирішити проблему, яку неможливо назвати (англ. *We can't solve a problem we can't name*)⁸.

Як відомо, усталеним в законодавстві України, зокрема Кримінальному процесуальному кодексі України (далі – КПК)⁹, є поняття «потерпілий» на позначення процесуального статусу особи.

⁵ Директива 2012/29/ЄС Європейського парламенту та Ради від 25 жовтня 2012 року, що запроваджує мінімальні стандарти щодо прав, підтримки та захисту потерпілих від злочинів, а також змінює рамкове Рішення Ради 2001/220/JHA. Переклад українською мовою. URL: <https://jurfem.com.ua/wp-content/uploads/2023/09/%D0%94%D0%B8%D1%80%D0%B5%D0%BA%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%B0-2012-92.pdf>

⁶ Фулей Т. І. (2023). Доступ до правосуддя жертв війни в Україні. *Альманах права. Трансформація законодавства України в сучасних умовах*. Випуск 14. Київ: Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України. С. 395-404.

⁷ Забужко О. (2001). Мова і влада. В кн.: Забужко О. Хроніки від Фортінбраса. Вибрана есеїстика 90-х. Вид. 2-ге, виправлене. Київ: Факт. С. 103.

⁸ Fulmer, S. (2022). The Power of Naming the Problem. Jul 28, 2022. URL: <https://stevenfulmer.com/the-power-of-naming-the-problem/>

⁹ Кримінальний процесуальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

Поки що чинний КПК не містить таких термінів, як «жертви злочинів» чи «постраждалі від воєнних та міжнародних злочинів», які є у Дорожній карті. З іншого боку, КПК містить термін «особа, постраждала від домашнього насильства» (у ч. 6 ст. 194 КПК; цією частиною КПК доповнено згідно із Законом № 2227-VIII від 06.12.2017).

Директива 2012/29/ЄС встановлює мінімальні стандарти і не порушує прав обвинуваченої, підозрюваної чи визнаної винуватою особи. Серед основних приписів Директиви 2012/29/ЄС, які потребують законодавчого врегулювання в Україні, є розширення доступу до інформації (англ. *access to information*) – варто зауважити, до слово *information* згадується у ній понад 50 разів; сама мета цієї Директиви полягає в тому, щоб забезпечити жертвам злочинів належну інформацію, підтримку та захист, а також можливість брати участь у кримінальному провадженні. Йдеться необхідність деталізації інформації, що надається жертвам злочинів, зокрема, з моменту першого контакту з компетентним органом (ст. 4), що містить розлогий перелік (починаючи з типу підтримки, яку вони можуть отримати і від кого, і завершуючи як і за яких умов можуть бути відшкодовані витрати, понесені внаслідок їх участі у кримінальному провадженні), але також інформації про стан кримінального провадження (ст. 6), у т.ч. про звільнення або втечу правопорушника (п. 5 ст. 6 Директиви 2012/29/ЄС).

Іншим аспектом є удосконалення методології проведення індивідуальної оцінки вразливості та ризиків повторної та вторинної віктимізації. Варто зауважити, що необхідність законодавчого закріплення уникнення вторинної віктимізації у кримінальних провадженнях у справах, що стосуються домашнього насильства та насильства щодо жінок та внесення відповідних змін до КПК обговорювалося експертним середовищем серед інших законодавчих ініціатив у контексті ефективного впровадження механізмів, передбачених у Стамбульській конвенції¹⁰. Так, серед законодавчих пропозицій, підготовлених Національною школою суддів України у відповідь на запит Урядової уповноваженої з питань гендерної політики у липні 2022 року, були такі: на виконання ст. 56 Стамбульської конвенції доповнити ч. 1 ст. 56 КПК новими пунктами, які б передбачали серед прав потерпілого також забезпечення заходів для захисту приватного життя та репутації у справах, що стосуються домашнього насильства та насильства щодо жінок та забезпечення уникнення контакту між жертвами та підозрюваним, обвинуваченим в приміщеннях суду та органів досудового розслідування та надання

¹⁰ Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Конвенцію ратифіковано із заявами Законом № 2319-IX від 20.06.2022). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text

можливості давати свідчення без особистої присутності підозрюваного, обвинуваченого у справах, що стосуються домашнього насильства та насильства щодо жінок. Ці пропозиції були зумовлені, серед іншого, визнанням Європейським судом з прав людини порушення ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод у справі *Y v Slovenia* (заява № 41107/10)¹¹. Ураховуючи, що сфера дії Директиви 2012/29/ЄС є значно ширшою порівняно зі Стамбульською конвенцією (йдеться про предметну, а не територіальну сферу дії), і що індивідуальна оцінка потреб відповідно до Директиви повинна проводитись завжди, відтак уникнення вторинної віктимізації стосується не лише потерпілих від злочинів, пов'язаних з домашнім насильством, а значно ширшого кола осіб (жертв злочинів відповідно до Директиви 2012/29/ЄС).

З огляду на обсяг прав, гарантованих Директивою 2012/29/ЄС, видається недостатнім їх закріплення у національному законодавстві шляхом внесення змін та доповнень лише до ст.ст. 55-56 КПК, особливо зважаючи на нетотожність за змістом поняття «потерпілий» у матеріальному кримінальному праві та у кримінальному процесі, про що зазначила Велика Палата Верховного Суду¹². Високоймовірно, що використання у Дорожній карті термінів «жертви» як відповідника *victim* зумовлене не лише традицією офіційного перекладу міжнародних договорів українською мовою, але й прагненням вийти за межі кримінально-процесуального розуміння поняття «потерпілий». Однак без урегулювання питання, яке ж термінопоняття є українським відповідником *victim*, досягнути впровадження вимог Директиви 2012/29/ЄС в національну практику буде вкрай складно.

¹¹ *Y v Slovenia* (2015), рішення ЄСПЛ, заява № 41107/10. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-163046> en <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-154728>

¹² Постанова Великої Палати Верховного Суду від 16.01.2019, справа №439/397/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79298600>

**ДО ПИТАННЯ ПРО СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ
«НОРМА ПРАВА», «НОРМАТИВНО-ПРАВОВИЙ АКТ»
ТА ВИСНОВОК ЩОДО ЗАСТОСУВАННЯ НОРМ ПРАВА,
ВИКЛАДЕНИЙ У ПОСТАНОВАХ ВЕРХОВНОГО СУДУ**

Павло ХОТЕНЕЦЬ

кандидат юридичних наук

доцент кафедри кримінального процесу

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого;

суддя господарського суду Харківської області

м. Харків, Україна

В межах правової системи України на доктринальному/теоретичному рівні вже давно проведено розмежування понять «норма права», «нормативно-правовий акт», «акт застосування норми права» та «інтерпретаційний акт».

Своєю чергою, донедавна такі теоретичні концепти, як «норма права», «нормативно-правовий акт» не мали свого формального оформлення в законодавстві України. Із прийняттям 24 серпня 2023 року Закону України «Про правотворчу діяльність» (№ 3354-IX) в правовому полі нашої держави з'явилися легальні дефініції таких понять, як:

норма права (**загальнообов'язкове** формально визначене правило поведінки, що регулює суспільні відносини, яке охороняється і забезпечується державою) (ч.1 ст. 8)¹;

нормативно-правовий акт (офіційний документ, прийнятий (виданий) суб'єктом правотворчої діяльності в установленому Конституцією України та (або) законом порядку у письмовій формі, який містить норму (норми) права і розрахований на неодноразову реалізацію (ч. 2 ст. 8)²;

законодавство України (взаємопов'язана та упорядкована система нормативно-правових актів України і чинних міжнародних договорів) (ч. 1 ст. 9)³.

Діючий з 2016 року Закон України «Про судоустрій і статус суддів» (№ 1402-VIII) у ч. 5 ст. 13 містить положення про те, що висновки щодо

¹ Закон України про правотворчу діяльність, № 3354-IX (2023). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text>

² Закон України про правотворчу діяльність, № 3354-IX (2023). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text>

³ Закон України про правотворчу діяльність, № 3354-IX (2023). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text>

застосування норм права, викладені у постановах Верховного Суду, є **обов'язковими** для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить відповідну норму права.

Вочевидь, що цілком закономірним виглядає питання щодо сутності загальної обов'язковості норми права та обов'язковості висновку для всіх суб'єктів владних повноважень. Це питання в контексті правової визначеності набуває не лише теоретичної, а ще й практичної значущості, враховуючи той факт, що відповідно до пп. 2 та 5 ч. 4 ст. 1 Закону України «Про правотворчу діяльність» судові рішення та акти застосування норм права належать до числа правових актів, що не містять норм права⁴.

Таким чином, аналіз такої юридичної ознаки, як обов'язковість, щодо Постанови Верховного Суду має важливе як теоретичне, так і прикладне значення, адже враховуючи нормативно-визначені риси норми права також потребує уточнення в законодавстві.

На сьогоднішній день в Законі України «Про судоустрій і статус суддів» юридична природа Постанови Верховного Суду чітко не описана. Постає цілком закономірне питання! Може такий акт бути інтерпретаційним або правозастосовним, або одночасно поєднувати риси правозастосовного та право-інтерпретаційного акту?

В ст. 46 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», котра спочатку визначає повноваження та питання діяльності Пленуму Верховного Суду (чч. 1-8)⁵, зазначається, що саме з питань діяльності Пленум приймає постанови (ч. 9 ст. 46)⁶. Постанови Пленуму Верховного Суду підписуються головуючим на засіданні Пленуму та секретарем Пленуму і публікуються в офіційному друкованому органі та розміщуються на веб-сайті Верховного Суду (ч. 9 ст. 46)⁷.

Звернення ж до теоретичних постулатів щодо обов'язковості норми права вказує на те, вітчизняними вченими підтримується устояна/універсальна точка зору що «... обов'язковість норми права підтримується погрозою застосування державного примусу. Ця ознака, поза всяким сумнівом, не свідчить про те, що обов'язковість норм права забезпечується лише державним примусом. Останній виконує насамперед роль гарантії, що є необхідною на випадок можливого

⁴ Закон України про правотворчу діяльність, № 3354-IX (2023). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text>

⁵ Закон України про судоустрій і статус суддів, № 1402-VIII (2016). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>

⁶ Закон України про судоустрій і статус суддів, № 1402-VIII (2016). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>

⁷ Закон України про судоустрій і статус суддів, № 1402-VIII (2016). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>

порушення юридичної норми. В умовах правової держави основним має бути варіант добровільного виконання юридичних норм, який ґрунтується на внутрішньому переконанні особи у справедливості, корисності, доцільності і необхідності цих правил. Суб'єкт сприймає норми як авторитетні, легітимні вимоги. Проте обов'язковість цих норм підтримується також силою державного впливу, в тому числі погрозою застосування державного примусу. Він нібито стоїть позаду норм права, вступаючи в дію у разі їх порушення. Такий особливий засіб забезпечення відрізняє норми права від інших суспільних норм»⁸. Також, характеризуючи загальнообов'язковість, як властивість юридичної норми, дослідники вказують на те, що «... норми права – є загальнообов'язковими правилами поведінки, тобто всі, хто опиняється у сфері дії норм права, зобов'язані виконувати закріплені в них вказівки, окрім випадків, коли інше прямо передбачається в самих нормах»⁹.

Характеризуючи риси актів застосування норми права, науковці роблять наголос насамперед на тому, що вказані акти є індивідуальними¹⁰. Тому Л. Наливайко зазначає, що «...правозастосовний акт – індивідуально-конкретний, державно-владний припис, винесений відповідним органом унаслідок вирішення юридичної справи»¹¹. Поруч із цим, владність слідує саме із компетенції органів публічної влади та посадових осіб¹². Звідси й виникає обов'язковість правозастосовного акту. В даному контексті на відміну від норми права, де обов'язковість належить до ключових рис, в ракурсі правозастосування обов'язковість є похідною рисою акту правозастосування.

Саме з цієї причини, все ж таки, треба говорити не про правозастосовну природу Постанови Верховного Суду, котра містить висновки щодо застосування норм права, а про її правоінтерпретаційну, узагальнюючу природу. Тим більш, що відповідно до п. 2 ч. 2 ст. 36

⁸ Цвік, М. В., Петришин, О. В., Авраменко, Л. В., & ін. (2009). *Загальна теорія держави і права: підручник* (М. В. Цвік & О. В. Петришин, Ред.). Право; Козюбра, М. І. (Ред.). (2015). *Загальна теорія права: підручник*. Ваїте; Шахов, С. В. (2016). Про необхідність переосмислення змісту ознак правової норми як передумову перегляду властивостей адміністративно-правових норм. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*, 41(3), 97–103.

⁹ Могілевський, Л. В. (2016). Сутність поняття «норма права». *Прикарпатський юридичний вісник*, 1(10), 14–18.

¹⁰ Мухін, В. В. (2016). Правозастосовний акт як форма індивідуального правового регулювання. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*, 23, 14–16.

¹¹ Наливайко, Л. Р. (2016). *Конспект лекцій з дисципліни «Теорія і практика правозастосування»*. ДДУВС.

¹² Донченко, О. І. (2014). Особливості правозастосування як форми реалізації норм права. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*, 11(1), 40–42.

Закону України «Про судоустрій і статус суддів», Верховний Суд здійснює аналіз судової статистики, узагальнення судової практики, а згідно з п.6 та п.7 ч. 2 цієї статті забезпечує однакове застосування норм права судами різних спеціалізацій у порядку та спосіб, визначені процесуальним законом, а також забезпечує апеляційні та місцеві суди методичною інформацією з питань правозастосування.

З науково-теоретичної точки зору юридична конструкція «висновки щодо застосування норм права» в контексті Постанови Верховного Суду як акту права відповідає природі таких явищ, як «правова позиція» та «правоінтерпретаційний акт/акт тлумачення норми права». Однак, поняття «правова позиція» та «правоінтерпретаційний акт» не передбачені законодавством України. С. Шевчук вказує, що «... правова позиція здебільшого міститься в мотивувальній частині рішення суду та являє собою порядок мотивації та набирає самостійного значення незалежного від того, чи відтворюється (дублюється) вона в резолютивній частині»¹³.

Своєю чергою, для правоінтерпретаційних актів характерним є те, що «... вони: є актами-документами; приймаються компетентними суб'єктами; є формально-обов'язковими для суб'єктів; містять правила-роз'яснення змісту норми чи принципу права; мають юридичну форму зовнішнього вираження; юридичну силу – похідну від правоінтерпретаційного суб'єкта; правило роз'яснення не створює та не скасовує чинну норму права; не має самостійного значення і діє в єдності з нормативно-правовим приписом, що тлумачиться»¹⁴.

Таким чином, зважаючи на наведене, проведення чіткого співвідношення між поняттями «норма права», «нормативно-правовий акт» та висновок щодо застосування норм права, викладений у постановках Верховного Суду чітко буде відбуватися за умов надання Верховному Суду повноважень у сфері тлумачення норм права із чіткою формалізацією статусу правоінтерпретаційних актів найвищого суду в системі судоустрою України. Це не тільки сприятиме правовій визначеності, в отже, пануванню верховенства права, а ще й узгодженню відповідних положень Закону України «Про правотворчу діяльність» та Закону України «Про судоустрій і статус суддів».

¹³ Шевчук, С. В. (2007). *Судова правотворчість: світовий досвід і перспективи в Україні*. Реферат.

¹⁴ Луць, Л. А. (2018). Теорія правових актів: вимога часу. *Право і суспільство*, 5, 14–21.

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ НЕСТАНДАРТНИХ ФОРМ ЗАЙНЯТОСТІ В УКРАЇНІ ТА ЄС: ВИКЛИКИ АДАПТАЦІЇ ДО ACQUIS ЄС

Анастасія ЧЕПУРНОВА

студентка 3 курсу, спеціальності 081 право

*Науковий керівник: **Марія МЕНДЖУЛ***

*докторка юридичних наук, професорка,
професорка кафедри цивільного права та процесу
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна*

Сучасний етап розвитку ринку праці характеризується суттєвою трансформацією традиційних форм зайнятості, що зумовлено процесами цифровізації, глобалізації та розвитку інформаційних технологій. Класична модель трудових відносин, заснована на безстроковому трудовому договорі з фіксованим робочим часом та місцем роботи, поступово втрачає свою універсальність.

Натомість дедалі більшого поширення набувають так звані нестандартні форми зайнятості, до яких належать дистанційна робота, гнучкі режими робочого часу, тимчасова, платформна та самозайнятість. Зазначені форми, з одного боку, забезпечують гнучкість ринку праці та сприяють економічному розвитку, однак, з іншого – породжують низку правових проблем, пов'язаних із забезпеченням належного рівня соціального захисту працівників.

Незважаючи на те, що стандартна зайнятість залишається найбільш поширеною на ринку праці (зокрема, в Україні), нетипові форми зайнятості все інтенсивніше розвиваються в світі. В Україні відбувається гармонізація національного законодавства з міжнародними та європейськими стандартами в сфері зайнятості, адаптація вітчизняного законодавства у сфері правового регулювання трудових відносин.

Доводиться констатувати, що національне трудове законодавство частково регулює нові види трудових відносин, що фактично застосовуються у сфері зайнятості. Проте, питання правового регулювання нестандартних форм зайнятості актуалізувалося в умовах поширення пандемії Covid-19 та в умовах дії воєнного стану, коли в багатьох галузях економіки, на багатьох територіях існують об'єктивні перешкоди щодо застосування типової форми зайнятості. Тому, процес реалізації трудових прав в сфері нестандартної зайнятості є актуальною темою наукового дослідження, є доволі складним та потребує удосконалення нормативно-правового регулювання, зокрема

удосконалення за допомогою гармонізації з міжнародними правовими актами.

Відповідно до нового Закону України «Про зайнятість населення» № 5067-VI від 5 липня 2012 року, зайнятість розуміється як не заборонена законодавством діяльність осіб, пов'язана із задоволенням їх особистих і суспільних потреб з метою отримання доходу (заробітної плати/платні) у грошовій або іншій формі, а також діяльність членів однієї сім'ї, які провадять господарську діяльність або працюють у господарських суб'єктах, створених на основі їхньої власності, у тому числі безоплатно (частина 1 статті 1).¹

Не вдаючись до детального аналізу наведеного визначення, слід зазначити, що стандартна або типова зайнятість вважається повною зайнятістю – зайнятістю працівника відповідно до стандартного робочого часу, встановленого законодавством, колективним або трудовим договором (частина 1 статті 1 Закону № 5067-VI). Це наймана праця на умовах повного робочого дня на підставі безстрокового трудового договору. Якщо хоча б одна з перелічених умов змінюється, є підстави говорити про нестандартну зайнятість.

А.М. Колот у своїй науковій праці відмічає, що на українському ринку праці відбуваються інтенсивні процеси трансформації зайнятості як щодо змісту, так і щодо форм і видів. Професор вказує, що найбільш стійку тенденцію до розвитку мають такі нетрадиційні форми зайнятості, такі як: зайнятість на умовах неповного робочого часу або неповна зайнятість; зайнятість на умовах строкових договорів; тимчасова, непостійна зайнятість, у тому числі запозичена праця; вторинна зайнятість; дистанційна зайнятість; зайнятість на основі договорів цивільно-правового характеру; неформальна зайнятість, у тому числі самозайнятість; не реєстрована зайнятість у формальному секторі.²

Л. Давидюк, вивчаючи тенденції розвитку міжнародного ринку праці, відмічає, що сьогодні активно поширюються нестандартні форми занятості.

До нестандартних форм зайнятості відносять: 1) роботу на умовах неповної зайнятості (неповний робочий день); 2) термінову або короткострокову; 3) роботу на дому; 4) віддалену (дистанційну, електронну) роботу; 5) самозайнятість; 6) псевдо-самозайнятість; 7) тимчасову агентську, а також позикову зайнятість (лізинг персоналу, аутстафінг, аутсорсинг).³

¹ Про зайнятість населення : Закон України від 05.07.2012 № 5067-VI // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5067-17> (дата звернення: 31.03.2026)

² Колот А. (2009) Трансформація інституту зайнятості як складова глобальних змін у соціально-трудовій сфері. Україна: аспекти праці. № 8. С. 3–14.

³ Давидюк Л.П. (2015) Нестандартні форми зайнятості в системі трансформації міжнародного ринку праці. Економічний аналіз. Т. 20. С. 30–34.

Зміни в структурі пропозиції праці стимулюються впливом таких чинників:

1. зростання залучення жінок, молоді, зокрема студентів, до активного економічного життя;
2. підвищення добробуту домогосподарств;
3. комп'ютеризація та зростання технічної оснащеності домогосподарств;
4. поступова трансформація «економічної людини» в «творчу людину»;
5. зростання значення нематеріальних мотивів у поведінці людей та їхньому способі життя загалом.

Розглядаючи дану тематику, варто відзначити поняття гігекономіки та її впливу на сучасний ринок праці.

Гігекономіка – це ринок праці, що характеризується нетрадиційними, незалежними та короткостроковими трудовими відносинами.

Дефініцію *gig economy* можемо тлумачити як новий вид організації праці основним полем діяльності, якого виступають різноманітні цифрові платформи поруч із мобільними застосунками. Так, деякі із вищезгаданих інструментів дають можливість тим, хто готовий виконувати певний вид робіт, реалізувати себе, як незалежного підприємця чи то самозайнятої особи. Тобто, в цьому випадку відсутнє стандартне розуміння трудових правовідносин.

Водночас, аналіз правового регулювання дистанційної роботи та інших нестандартних форм зайнятості в Україні свідчить про наявність як позитивних зрушень, так і суттєвих прогалин у забезпеченні належного рівня захисту працівників. З огляду на це, особливого значення набуває звернення до досвіду Європейського Союзу, де питання регулювання нестандартної зайнятості вже тривалий час перебуває у центрі уваги законодавця.

У праві Європейського Союзу сформовано комплексний підхід до регулювання нестандартних форм зайнятості, що базується на принципі забезпечення рівного рівня трудових прав незалежно від форми організації праці. Зокрема, йдеться про запровадження мінімальних стандартів щодо умов праці, прозорості трудових відносин та соціального захисту працівників.

Правове регулювання нетипових форм зайнятості на міжнародному рівні здійснюється за допомогою нормативних положень, що закріплюються в міжнародних джерелах права та впорядковують трудові відносини. Слід відзначити, що важливу роль у розробці та прийнятті міжнародних стандартів у сфері нетипових форм праці відіграє Міжнародна організація праці (далі – МОП), що є спеціалізованою установою ООН. Дані стандарти являють собою результат міжнародно-правового регулювання праці, здійснюваного за допомогою багатосторонніх угод (конвенцій) держав, які є членами МОП. За період свого існування дана організація ухвалила понад 189

конвенцій і 202 рекомендації у галузі застосування найманої праці та покращення її умов, охорони та захисту інтересів працівників. Протягом останніх років актуалізувалося питання міжнародно-правового регулювання трудових відносин нетипових форм організації праці, що було спричинено встановленням карантинних обмежень різного роду через захворюваність на Covid-19. Так, пандемія Covid-19, яка поширилася в світі у 2020 році і охопила 80% країн світу, карантинні обмеження, які вона детермінувала, загострили міжнародну економічну кризу і негативно вплинула на сферу праці та зайнятості населення і зумовила пошук гнучких форм організації праці.

Відзначимо, що на даний час в ЄС відсутнє нормативно закріплене визначення поняття «неформальна зайнятість». Поняття неформальної зайнятості міститься у консультативних документах ЄС. Так, у Повідомленні ЄК № 219 від 7 квітня 1998 року «Стосовно недекларованої зайнятості» під недекларованою зайнятістю розглядаються оплачувані види діяльності, які є законними за характером, але недекларовані в органах державної влади, враховуючи при цьому різноманіття регуляторних систем держав-членів ЄС.⁴ У Повідомленні ЄК № 628 від 24 жовтня 2007 року «Посилення боротьби з недекларованою зайнятістю» неформальна зайнятість визначається як діяльність, що пов'язана з шахрайством у сфері оподаткування та/або соціального захисту працівників й охоплює різні види некримінальної діяльності – починаючи від недекларованого надання побутових послуг і завершуючи підпільною працею нелегальних мігрантів.⁵ Чітке юридичне визначення недекларованої праці часто варіюється залежно від країни, зважаючи на наявність ознак даного явища в національній економіці. Це має важливе значення для забезпечення дотримання положень про недекларовану працю інспекторами праці (особливо в міждержавному контексті). Для прикладу, в таких державах-членах ЄС, як Болгарія, Угорщина, Латвія, Португалія, Іспанія, нормативно-правове визначення неформальної зайнятості відсутнє, а у Франції, Литві, Словаччині це поняття закріплено у трудових кодексах або спеціальних законах.

Одним із найгостріших питань у сфері нестандартної зайнятості є розмежування трудових і цивільно-правових відносин. Роботодавці нерідко вдаються до укладення цивільно-правових договорів замість трудових, щоб уникнути зобов'язань у сфері соціального захисту та трудових гарантій -явище, відоме як «хибна самозайнятість».

⁴ European Commission. (1998). *Communication from the Commission on undeclared work (COM(98) 219 final, 7 April 1998)*. EUR-Lex. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:51998DC0219>

⁵ European Commission. (2007). *Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions – Stepping up the fight against undeclared work (COM(2007) 628 final)*. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:52007DC0628>

Запровадження чітких законодавчих критеріїв визначення трудових відносин дозволяє протидіяти цій практиці. Міжнародний досвід, зокрема Рекомендація МОП № 198 про трудові правовідносини (2006), пропонує орієнтуватися на фактичні обставини відносин, а не лише на їх юридичне оформлення. До таких критеріїв належать: особисте виконання роботи, підпорядкованість роботодавцю, використання його інструментів і обладнання, стабільність та регулярність виплат, інтеграція в організаційну структуру підприємства. Закріплення презумпції трудових відносин у спірних випадках на користь працівника є важливим елементом такого підходу.

Ключовим викликом сучасного трудового права є пошук балансу між двома, на перший погляд, протилежними цілями: гнучкістю ринку праці, необхідною для економічного розвитку, та захистом прав працівників. Цю концепцію в європейській доктрині позначають терміном «флексикьюріті» (flexicurity – від англ. flexibility + security).

Гнучкість означає можливість роботодавців адаптувати чисельність та умови зайнятості до мінливих економічних потреб, а також свободу працівників обирати зручні для себе форми праці. Захист, натомість, гарантує, що ця гнучкість не перетворюється на інструмент зловживань і не позбавляє людей базових соціальних прав. Оптимальна модель передбачає: доступну та ефективну систему допомоги по безробіттю, активну політику зайнятості, навчання і перекваліфікацію, а також сучасне трудове законодавство, яке не гальмує розвиток нових форм праці, але й не залишає їх учасників без захисту.

Для України досягнення цього балансу є особливо актуальним в умовах воєнного часу та повоєнного відновлення, коли ринок праці зазнає структурних змін, а попит на гнучкі форми зайнятості суттєво зростає.

Проведене дослідження свідчить, що нестандартні форми зайнятості є викликом як для правових систем держав – членів ЄС, так і для України. Асquis ЄС у цій сфері формує розгалужену нормативну базу, засновану на принципах рівного ставлення, прозорості умов праці та соціального захисту, тоді як українське трудове законодавство залишається орієнтованим на класичну модель зайнятості і не охоплює належним чином платформних працівників, фрілансерів та інших нетипових суб'єктів трудових відносин.

Адаптація до стандартів ЄС потребує не косметичних змін, а системного реформування – передусім оновлення КЗпП, запровадження чіткого правового статусу платформних працівників та забезпечення їх доступу до системи соціального страхування.

ACQUIS ЄС ЯК ОРІЄНТИР РЕФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Олександр ШТЕФАНЯК

*студент юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна*

Україні потрібно реформувати свою національну систему, щоб відповідати стандартам Європейського Союзу, оскільки вона набула статус кандидата на членство в ЄС у 2022 році. Провідну роль при вступі до Союзу відіграє *acquis communautaire*, що являється сукупністю правових норм, принципів і практик, і складають правовий доробок ЄС. Отже Україна після 2022 року отримала ряд завдань щодо правової трансформації і принесення їх до відповідності з *acquis*.

Саме поняття «*acquis communautaire*» у перекладі з французької означає «набутий доробок Спільноти»¹. Крім того, воно охоплює установчі договори, регламенти, директиви, рішення, прецедентну практику Суду ЄС та міжнародні угоди Європейського Союзу. Для держав-кандидатів прийняття *acquis* є обов'язковою умовою при вступі до ЄС. Це означає, що вони зобов'язані привести національне законодавство у повну відповідність із правовим доробком Союзу до набуття членства.

Багато науковців відзначають, що гармонізація українського права з *acquis communautaire* сприяє впровадженню європейський стандартів і кращому правовому регулюванню, зокрема сприяє розвитку правової держави. Однак дехто з дослідників підкреслюють, що співвідношення правової системи ЄС і національного права визначається принципами верховенства, прямої дії та ефективності права ЄС². *Acquis communautaire* структурується за 35 главами переговорного процесу, кожна з яких охоплює конкретну сферу регулювання і є предметом скринінгу та моніторингу з боку інституцій ЄС.

У випадку України, адаптація до *acquis communautaire* здійснюється на трьох основних формах. Зокрема Стрельцова О.В. та Верещак М.В. у своїй праці виокремлюють: гармонізацію – як зближення норм

¹ Расторгуєва, Н. О. (2025). ВПЛИВ ACQUIS COMMUNAUTAIRE НА ТРАНСФОРМАЦІЮ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ. *Редакційна колегія*, 34.

² Петренко, А. А. (2025). Співвідношення правової системи Європейського Союзу і національного права: аспекти гармонізації. *Право і суспільство*, (4), 26-31.

національного права з нормами ЄС, апроксимацію – як поступове наближення законодавства, та імплементацію – як безпосереднє перенесення положень активів ЄС у національне право³.

Важливим правовим інструментом є Угода про асоціацію між Україною та ЄС 2014 року, яка визначає зобов'язання щодо гармонізації у пріоритетних сферах. При цьому дослідники підтверджують, що вплив *acquis communautaire* на трансформацію правової системи України є комплексним і охоплює не лише зміну змісту правових норм, але й реформування правових інститутів, правосвідомості та правозастосовної практики⁴.

Крім того, процес гармонізації супроводжується кількома системними викликами. Насамперед, це величезний обсяг *acquis* ЄС, який вимагає значних інституційних та людських ресурсів. Науковці наголошують, що серед ключових викликів є забезпечення не тільки формальної відповідності вимогам ЄС, а й ефективного практичного застосування нових норм, що потребує реформування судової системи, підготовки кваліфікованих кадрів та подолання корупції⁵. Водночас перспективи гармонізації є оптимістичними. Петренко А.А. у своєму напрацюванні акцентує увагу на тому, що інтеграція до правової системи ЄС передбачає не лише формальну адаптацію законодавства, але й переосмислення концептуальних засад правового регулювання, утвердження верховенства права і незалежності судової гілки влади⁶.

Таким чином, реформи і гармонізація законодавства до стандартів *acquis* ЄС є однією з найголовніших умов при євроінтеграції. Тобто імплементація через механізми гармонізації, апроксимації та прямого перенесення норм охоплює всі галузі права. Незважаючи на всі системні виклики, послідовна гармонізація з правовим доробком ЄС є необхідною умовою набуття Україною повноправного членства в ЄС.

³ Стрельцова, О. В., & Верещак, М. В. (2025). ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУ АДАПТАЦІЇ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ДО ACQUIS ЄС ЯК КЛЮЧОВА УМОВА НАБУТТЯ ЧЛЕНСТВА В ЄС. *ВЧЕНІ ЗАПИСКИ*, 22025201.

⁴ Расторгуєва, Н. О. (2025). ВПЛИВ ACQUIS COMMUNAUTAIRE НА ТРАНСФОРМАЦІЮ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ. Редакційна колегія, 34.

⁵ Балануца, О. О. (2025). Правове та інституційне забезпечення адаптації законодавства України до права ЄС. *Юридичний науковий електронний журнал*, 1, 723-726.

⁶ Петренко, А. А. (2025). Співвідношення правової системи Європейського Союзу і національного права: аспекти гармонізації. *Право і суспільство*, (4), 26-31.

ЕВОЛЮЦІЯ ПРАВОВИХ СИСТЕМ В ЕПОХУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ ТА ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ ПІДХІД

Станіслав ЩОКА

*кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри теорії та історії держави і права
юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна*

Олександр-Юлій ПЕРЕШ

*студент юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна*

Сучасний етап розвитку суспільства характеризується поглибленням глобалізаційних процесів, що охоплюють усі сфери суспільного життя та суттєво впливають на право як універсальний регулятор суспільних відносин. У цих умовах правові системи зазнають структурної й функціональної еволюції, що проявляється у їх інтеграції, уніфікації та формуванні багаторівневого правового простору. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю комплексного теоретико-правового та історико-правового осмислення цих процесів. Метою роботи є аналіз еволюції правових систем в умовах глобалізації, визначення її основних тенденцій та закономірностей розвитку.

У правовій площині глобалізація проявляється не лише як форма міжнародної взаємодії чи економічної інтеграції, а передусім як процес формування глобального правового простору, в якому взаємодіють і еволюціонують різні правові системи – національні, регіональні та міжнародна. Сучасний світ характеризується стрімким технологічним розвитком, розширенням транскордонних зв'язків і зростаючою взаємозалежністю держав, міжнародних організацій та інших суб'єктів, що суттєво впливає на право як соціальний інститут і зумовлює його багаторівневу перебудову. За таких умов еволюція правових систем охоплює зміни їхньої структури, джерел, принципів і механізмів реалізації, оскільки інтеграційні процеси потребують узгодження нормативних масивів та формування спільних стандартів регулювання. Водночас збереження правової ідентичності залишається критично

важливою передумовою для забезпечення суверенітету незалежних держав¹.

У теоретико-правовому вимірі глобалізація розглядається як один із визначальних чинників еволюції права, що зумовлює глибинну еволюцію правових систем, їх інтеграцію та структурне зближення. Вона сприяє формуванню загальносвітових правових стандартів, посиленню ролі міжнародного права та розвитку наднаціональних механізмів регулювання. У цьому контексті йдеться не лише про зближення законодавств, а про переосмислення природи права, його джерел і співвідношення між різними рівнями правового регулювання. Правові системи поступово набувають поліцентричного характеру, у межах якого національні, регіональні та міжнародні норми співіснують і взаємодіють у єдиному нормативному просторі. Відповідно до наукових підходів, глобалізація може породжувати універсалізацію права, що, своєю чергою, відбувається у формі правової інтернаціоналізації, а також правової конвергенції².

Однією з центральних теоретико-правових проблем є уніфікація та універсалізація права. Об'єктивна інтеграція світової економіки, фінансових ринків, інформаційних і комунікаційних процесів зумовлює необхідність вироблення спільних правових стандартів і механізмів регулювання. Уніфікація сприяє зменшенню відмінностей між правовими системами, тоді як універсалізація формує загальні підходи до регулювання суспільних відносин незалежно від їх територіальної належності. Водночас ці процеси супроводжуються взаємним впливом правових культур і правових сімей, що сприяє формуванню нових змішаних моделей правового регулювання.

Значущим аспектом еволюції правових систем в умовах глобалізації є переосмислення співвідношення між внутрішнім і міжнародним правом. У сучасному правовому просторі взаємодія різних рівнів нормативного регулювання набуває інтенсивного та системного характеру, що зумовлює формування багаторівневої моделі правового впливу. Міжнародні та регіональні правові стандарти дедалі активніше інтегруються у внутрішні правопорядки, змінюючи їхню структуру, джерельну базу та механізми реалізації норм. Це свідчить про відхід від традиційної концепції ізольованості правових систем і про їх функціонування в умовах відкритої нормативної взаємодії. У цьому

¹ Дудник Р. М. (2023). Система права та правова система України в добу глобалістики (інтеграції). *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*, №79 (1). С. 41. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2023/10/8.pdf>

² Плавич В. П. (2014). Проблеми впливу процесів конвергенції на сучасне право і державу. *Вісник Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. Серія: Правознавство*, Т.19 №1 (22). С. 18. URL: [https://doi.org/10.18524/2304-1587.2014.1%20\(22\).40076](https://doi.org/10.18524/2304-1587.2014.1%20(22).40076)

контексті особливої уваги заслуговує положення про те, що глобалізація стирає кордони між внутрішніми та міжнародними правовими відносинами, а також може вплинути на національну правову систему через універсалізацію національного права, впливом на нього міжнародного права або впливом регіонального права на національну правову систему³.

Історико-правовий вимір еволюції полягає в аналізі еволюції правових систем у контексті їхнього цивілізаційного розвитку та типологічної належності до певних правових сімей. Кожна правова система формується впродовж тривалого історичного періоду та відображає культурні, релігійні, соціальні й політичні особливості суспільства. Дослідження генези та взаємодії правових сімей свідчить про те, що в умовах сучасних глобалізаційних процесів вищезгадані піддалися впливу глобалізації шляхом поєднання своїх правових систем, стандартизації правових норм та узгодження законодавства⁴. Історичний досвід засвідчує, що правові системи завжди розвивалися шляхом взаємовпливу, однак у XXI столітті ця взаємодія набула системного, інтенсивного й багатовекторного характеру.

Процеси глобалізації зумовлюють не лише інтенсифікацію міждержавної взаємодії, а й структурну перебудову світового правового простору, що відображається у формуванні спільних нормативних орієнтирів та універсальних підходів до регулювання суспільних відносин. Процеси глобалізації зумовлюють потребу у формуванні належної правової основи для забезпечення гармонійного сталого співіснування націй і ефективного розв'язання глобальних загальнолюдських проблем, оскільки сучасна глобалізація як самостійний вагомий фактор розвитку міжнародного права зумовлює об'єктивну необхідність вироблення узгоджених певних загальних правових універсальних стандартів, що дадуть реальну змогу перейти до якісного й принципово нового рівня співіснування націй у сучасному взаємозалежному світі на гуманістичних базових засадах⁵. Таким чином, ідеться про послідовне становлення глобального правового простору, у межах якого взаємодіють різні рівні правового регулювання, а універсальні принципи поєднуються з історично сформованими правовими традиціями.

³ Хаустова М. Г., Липнік В. (2019). Вплив глобалізації на правову систему України. *Порівняльно-аналітичне право*, №1. С. 67. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/35728>

⁴ Власенко В. В. (2022). Вплив процесів глобалізації на правові системи сучасності. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*, №1. С. 13. URL: <https://ir.kneu.edu.ua:443/handle/2010/39986>

⁵ Плавич В. П. (2018). Становлення і розвиток сучасного права в умовах глобалізації. *Правова держава*, №30. С. 29. URL: <http://pd.onu.edu.ua/article/view/132827/137202>

Особливо наочно еволюційні процеси простежуються на прикладі окремих правових сімей, які в умовах глобалізації зазнають як структурних, так і функціональних змін. У межах романо-германської правової сім'ї ці процеси пов'язані з розвитком наднаціональних механізмів регулювання та посиленням інтеграційних тенденцій. Передусім таке формування відбувається через інтеграцію правових систем різних держав, що реалізується за допомогою уніфікації та гармонізації. Уніфікація означає процес цілеспрямованого приведення чинного національного права до узгодженої єдиної системи та послідовного надання одноманітності правовому ефективному регулюванню ⁶ суспільних відносин на всій території Європейського Союзу, тобто в межах держав-членів. Водночас в англо-американській правовій сім'ї еволюція виявляється у зміні співвідношення між національним і міжнародним елементами правового регулювання, зокрема у посиленні ролі судової практики в процесі адаптації правової системи до глобальних викликів, де за суддями закріплюється визначальна роль у сучасній правотворчості, судовий усталений прецедент визнається ключовою основною формою (джерелом) права, а правова доктрина спрямована на задоволення потреб судової практики⁷.

Отже, еволюція правових систем в епоху глобалізації є закономірним і багатовимірним процесом, що охоплює зміну їх структури, джерел, принципів та механізмів функціонування. Глобалізація зумовлює формування багаторівневого правового простору, посилення взаємодії національних, регіональних і міжнародних правових порядків, а також розвиток уніфікації й універсалізації права. Водночас збереження правової ідентичності залишається необхідною умовою забезпечення суверенітету держав і стабільності правового розвитку в сучасному світі.

⁶ Гармонізація та уніфікація законодавства країн-членів ЄС. *Studies.in.ua*. URL: https://studies.in.ua/pravo_es-shporu/2450-garmonizatsiya-ta-unifikatsiya-zakonodavstva-krayin-chleniv-yes.html

⁷ Гусарев, С. Д., Тихомиров, О. Д. (2017). *Теорія держави та права: навчальний посібник*. НАВС; Освіта України. С. 289. URL: <https://library.megu.edu.ua:9443/jspui/handle/123456789/3338>

НАПРЯМ 2. КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ІНСТИТУЦІЙНОЇ СПРОМОЖНОСТІ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-601-3-56>

ДОГОВІРНІ ВІДНОСИНИ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ У СФЕРІ ПУБЛІЧНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ: ДОСВІД ЄС ТА УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ

Анастасія ГОНТАР

курсантка 2 курсу

Військово-юридичного інституту

*Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
м. Харків, Україна*

Тема договірного забезпечення публічних закупівель у діяльності органів місцевого самоврядування є однією з найбільш практично значущих у площині адаптації вітчизняного законодавства до стандартів Європейського Союзу. Актуальність цього питання суттєво посилилась після здобуття Україною статусу кандидата на членство в ЄС у 2022 році, що формує не лише політичний, а й юридичний обов'язок щодо перебудови закупівельної системи відповідно до вимог асquis. Саме на рівні територіальних громад зосереджена переважна частина бюджетних видатків, а отже, якість договірних відносин у цій сфері безпосередньо визначає ефективність використання публічних коштів та рівень довіри громадян до місцевої влади.

Нормативну основу публічних закупівель в Україні формує передусім Закон України «Про публічні закупівлі» 2016 року¹, який зазнав суттєвого реформування у 2022 році². Водночас організація закупівельної діяльності органів місцевого самоврядування регулюється також Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні»³, що визначає загальну компетенцію рад і виконавчих органів у

¹ «Про публічні закупівлі» Закон України 2016 року (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2016, № 9, ст.89) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19#Text>

² Про внесення змін до Закону України «Про публічні закупівлі» (Закон №2526-IX). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2526-20>

³ Про місцеве самоврядування в Україні (Закон № 280/97-ВР). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр>

господарській та майновій сферах. У сукупності ці акти утворюють двовекторну правову рамку, у межах якої договори про закупівлю функціонують одночасно як цивільно-правовий правочин та як інструмент реалізації публічних функцій органу місцевого самоврядування.

У праві ЄС публічні закупівлі регулюються передусім Директивою 2014/24/ЄС⁴ та Директивою 2014/25/ЄС⁵, що встановлюють єдині вимоги до прозорості, конкурентності та недискримінаційності закупівельних процедур на всій території Союзу. Угода про асоціацію між Україною та ЄС⁶ зобов'язує нашу державу поетапно наблизити власне законодавство до зазначених директив, зокрема в частині порогових значень, виключень, процедур розгляду скарг та стандартів публікації інформації. Принципово важливим є те, що в моделі ЄС договір про закупівлю розглядається не ізольовано, а у нерозривному зв'язку з попередньою закупівельною процедурою, яка формує його законність.

Питання про правову природу договору про закупівлю залишається дискусійним у вітчизняній доктрині. Дослідники неодноразово звертали увагу на те, що попри публічно-правовий контекст виникнення такого договору, він за своєю природою є цивільно-правовим правочином, до якого застосовуються загальні норми Цивільного кодексу України⁷ про договір, зобов'язання, відповідальність сторін та недійсність правочинів. Це породжує специфічну колізію: замовник виступає стороною договору як суб'єкт приватноправових відносин, однак діє в межах публічно-правових обмежень щодо порядку його укладення. Відповідний дуалізм є характерним і для європейської моделі, де договірна стадія відокремлена від процедурної, але обидві пов'язані єдиними принципами прозорості та пропорційності.

Особливу проблематику становить укладення договорів про закупівлю в умовах воєнного стану. Постанова Кабінету Міністрів України № 1178 від 2022 року⁸ суттєво змінила звичний порядок

⁴Директива 2014/24/ЄС Європейського Парламенту та Ради про публічні закупівлі. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_001-14

⁵Директива 2014/25/ЄС Європейського Парламенту та Ради про закупівлі, що здійснюються суб'єктами господарювання у сфері водопостачання, енергетики, транспорту та поштових послуг. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/UK/TXT/?uri=CELEX:32014L0025>

⁶Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. (2014). Глава 8 «Публічні закупівлі». https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011

⁷Цивільний кодекс України (Закон № 435-IV). Ст. 626–641. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>

⁸Постанова Кабінету Міністрів України від 12 жовтня 2022 р. № 1178 «Про затвердження особливостей здійснення публічних закупівель товарів, робіт і послуг для замовників, передбачених Законом України «Про публічні закупівлі», на період дії

проведення процедур, зокрема допустила укладення прямих договорів без конкурентних торгів у значно ширшому колі випадків. Попри практичну необхідність таких заходів, їх тривале застосування поза межами воєнної потреби несе очевидні ризики для конкурентного середовища та є несумісним з вимогами *acquis* ЄС до прозорості. Дослідники вже фіксують тенденцію до надмірного використання спрощених процедур, що у перспективі ускладнить євроінтеграційну адаптацію⁹.

З цивільно-правової точки зору ключовою характеристикою договору про публічну закупівлю є обмежена диспозитивність: сторони позбавлені права вільно визначати більшість суттєвих умов, зокрема строки виконання, вимоги до предмета, підстави розірвання. Антонюк О.І. справедливо зауважує, що такий договір є своєрідною «гібридною» конструкцією, яка поєднує контрактну свободу з жорсткими публічно-правовими приписами¹⁰. Це обумовлює необхідність розмежування норм про визнання такого договору недійсним: якщо підставою є порушення конкурентної процедури – застосовуються спеціальні норми закону про закупівлі, якщо ж йдеться про пороки волевиявлення чи форми – загальні положення цивільного законодавства. Верховний Суд у постанові від 19 вересня 2023 року¹¹ підтвердив, що порушення замовником обов'язкових вимог тендерної документації є самостійною підставою для визнання договору недійсним, незалежно від наявності цивільно-правових пороків правочину.

Порівнюючи підходи вітчизняного та євросоюзівського регулювання, варто виокремити кілька ключових відмінностей. По-перше, в Україні система оскарження закупівельних рішень зосереджена переважно в адміністративній площині – через Антимонопольний комітет, тоді як ЄС передбачає ефективний судовий контроль з наданням засобів захисту ще до укладення договору. По-друге, механізм змін до вже укладеного договору в праві ЄС чітко обмежений директивними нормами щодо суттєвих модифікацій, тоді як в Україні відповідні обмеження, хоча й існують у законі, на практиці нерідко обходяться через укладення додаткових угод. По-третє, у ЄС запроваджені дієві механізми безпосереднього доступу постачальників до відшкодування

правового режиму воєнного стану в Україні та протягом 90 днів з дня його припинення або скасування». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1178-2022-п>

⁹Майданик О.О.Актуальні проблеми адаптації законодавства України про публічні закупівлі до *acquis* ЄС. Підприємництво, господарство і право. № 4. С. 5–12.

¹⁰Антонюк О.І. Договір про публічні закупівлі як різновид цивільно-правового договору: теоретичні засади. Юридичний науковий електронний журнал. № 2. (2024). С. 88–93.

¹¹Постанова Верховного Суду від 19 вересня 2023 року у справі № 904/2526/22. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113782150>

шкоди, заподіяної порушенням закупівельних правил, що в Україні залишається значно складнішим процесуально.

Узагальнюючи викладене, можна констатувати: договірні відносини органів місцевого самоврядування у сфері публічних закупівель перебувають на перетині цивільного та публічного права, що породжує як теоретичні, так і практичні суперечності. Адаптація вітчизняного законодавства до *acquis* ЄС потребує не лише формального перенесення норм директив, а й змістовного переосмислення правової природи закупівельного договору, розширення судового контролю на допороговій стадії, обмеження практики неконкурентних закупівель та запровадження ефективних механізмів захисту прав учасників. Лише системний підхід до вирішення цих завдань дозволить забезпечити справжню відповідність закупівельної практики органів місцевого самоврядування стандартам Євросоюзу.

ГРОМАДСЬКИЙ КОНТРОЛЬ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ СІЛЬСЬКОГО, СЕЛИЩНОГО, МІСЬКОГО ГОЛОВИ

Вікторія ГРЕЧИШНИКОВА

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри інформаційного, господарського
та адміністративного права факультету соціології і права
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
м. Київ, Україна*

На п'ятий рік протистояння військовій агресії Україна стикається з безпрецедентними труднощами в забезпеченні функціонування важливих сфер життєдіяльності суспільства країни. Для подолання існуючих викликів акумулюється діяльність як державних органів влади так і органів місцевого самоврядування та громадськості. З метою забезпечення більш ефективного функціонування органів і посадових осіб місцевого самоврядування підвищується значимість громадського контролю за їх діяльністю для попередження та усунення негативних наслідків через їхні дії, бездіяльність, а також рішення. Важливим є громадський контроль за виконанням повноважень сільським, селищним, міським головою (далі Голова) як головної посадової особи місцевого самоврядування, що обирається жителями територіальної громади.

Відповідно до статті 4 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» серед основних принципів місцевого самоврядування закріплено підзвітність та відповідальність перед територіальними громадами органів та посадових осіб ¹.

Відповідно до законодавства Голова є підзвітним, підконтрольним і відповідальним перед територіальною громадою, він зобов'язаний звітувати про свою роботу перед громадськістю не менше двох разів на рік у порядку, визначеному законом та статутом територіальної громади під час проведення відкритої зустрічі у спосіб, що дає можливість жителям поставити запитання, висловити зауваження та внести пропозиції щодо діяльності органів та посадових осіб місцевого самоврядування. Для ознайомлення громадськості, письмовий звіт Голови про свою роботу повинен бути оприлюднений за сім

¹ Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 р № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 26.03.2026).

календарних днів до дня проведення зустрічі. Також Голова зобов'язаний звітувати перед радою про роботу виконавчих органів ради на вимогу не менше половини депутатів відповідної ради ².

Важливо зазначити, що відповідно до частини 5 статті 42 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» Голова несе персональну відповідальність за здійснення наданих йому повноважень, які законодавець закріплює в частині 4 статті 42 цього ж Закону ³. Але для реального настання відповідальності в разі незаконних дій, рішень та бездіяльності Голови, можливо, правоохоронним органам потрібно активніше використовувати результати проведених заходів громадського контролю при виявленні порушень в діяльності посадових осіб місцевого самоврядування.

Контролем громадськості може вважатися діяльність окремих громадян – жителів відповідної територіальної громади та інститутів громадянського суспільства, яка може бути як разовою дією, так і носити постійний та системний характер, метою якої може бути забезпечення законності при вирішенні значимих завдань та проблемних питань для задоволення потреб та інтересів жителів, забезпечення та захисту прав і свобод людини, встановлення відповідності законодавству діяльності Голови як посадової особи у відносинах з органами державної влади і місцевого самоврядування та у взаємодії з громадськістю.

Відповідно до статті 40 Конституції України всі мають право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів, що зобов'язані розглянути звернення і дати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк ⁴.

В статті 6¹ Закону «Про місцеве самоврядування в Україні» закріплено форми участі територіальної громади у вирішенні питань місцевого значення, що дає можливість громадськості безпосередньо впливати на діяльність органів та посадових осіб місцевого самоврядування та здійснювати заходи громадського контролю. Це:

- 1) проведення місцевого референдуму;
- 2) проведення загальних зборів (конференції) жителів;
- 3) місцева ініціатива;
- 4) громадські слухання;

² Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 р № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 26.03.2026).

³ Там само.

⁴ Конституція України прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 26.03.2026).

- 5) участь жителів у плануванні та розподілі коштів місцевого бюджету;
- 6) публічні консультації;
- 7) створення та діяльність консультативно-дорадчого органу при органах та посадових особах місцевого самоврядування;
- 8) громадське оцінювання діяльності органів та посадових осіб місцевого самоврядування;
- 9) інші форми участі, що не суперечать закону.

Законодавець закріплює, що участь територіальної громади у вирішенні питань місцевого значення може здійснюватися безпосередньо та/або з використанням інформаційно-комунікаційних технологій ⁵.

Розглядаючи зарубіжний досвід здійснення громадського контролю за діяльністю органів та посадових осіб місцевого самоврядування, варто вказати, що відповідне право у демократичних країнах громадяни реалізують через різноманітні громадські об'єднання, що створюються добровільно на основі єдності інтересів для спільної реалізації громадянами своїх прав і свобод. Конституції більшості країн світу гарантують свободу об'єднання в політичні партії, культурні, спортивні, профспілкові та інші громадські організації. Через діяльність громадських об'єднань та громадсько-політичних рухів широкі верстви населення залучаються до процесу прийняття владних рішень та вироблення муніципальної політики, реалізуються та захищаються політичні та економічні інтереси суспільства ⁶.

Для отримання дієвих результатів у здійсненні громадського контролю за діяльністю місцевого Голови, можливо буде цікавим досвід інших країн щодо організації наступних його видів:

- 1) здійснення громадського моніторингу з боку громадських організацій;
- 2) відео спостереження можливих контактів службових осіб органів місцевого самоврядування із приватними особами під час виконання своїх повноважень;
- 3) максимальне висвітлення в ЗМІ результатів діяльності посадової особи;
- 4) реєстрація помилок службових осіб органів місцевого самоврядування, їх навмисних та випадкових порушень чинних правил,

⁵ Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 р № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 26.03.2026).

⁶ Зарубіжний досвід організації та роботи місцевої влади: [монографія] / М.О.Пухтинський, П.В.Ворона, О.В.Власенко та ін. / За заг. ред. П.В.Ворони. – Х.: Вид-во ХарPI НАДУ «Марістр», 2009. – 280 с.- С.262. URL: http://dspace.puet.edu.ua/bitstream/123456789/1703/3/upravlinnya_book_fin.pdf (дата звернення: 26.03.2026).

їх наслідків, заохочування позитивних дій посадових і службових осіб зазначених органів, звітності;

5) он-лайн система контролю за рухом справ в діяльності органів та посадових осіб, за розглядом звернень громадян.

Також деякі науковці вважають доречним запозичення зарубіжного досвіду для надання громадськості можливості адміністративного оскарження дій та актів органів і посадових осіб місцевого самоврядування, який вже випробувано часом у зарубіжних країнах та має декілька моделей свого існування й свідчить про ефективність запровадження⁷.

Важливо зазначити, що норми законодавства України з врегулювання здійснення заходів громадського контролю за діяльністю органів та посадових осіб місцевого самоврядування не можна назвати системними та чіткими, з однозначним розумінням їх положень. Відповідне може слугувати приводом для формального підходу до процесу громадського контролю, нівелювання його значення та неможливості впливу його результатів на діяльність органів та посадових осіб місцевого самоврядування, що призводить до ускладнень в практичному та якісному, з точки зору громадськості, вирішенні питань місцевого значення, а також забезпеченні належного та своєчасного усунення правопорушень, що можуть здійснюватися посадовими особами місцевого самоврядування. Для покращення ефективності громадського контролю важливо реально створювати умови для активнішої співпраці посадових осіб органів місцевого самоврядування з жителями територіальної громади, що дасть їм більше впливу на вирішення питань місцевого значення. Діюче законодавство доцільно доповнити нормами, які б надавали можливість за ініціативи жителів територіальної громади притягнути до відповідальності Голову, як обрану посадову особу місцевого самоврядування, за правопорушення, виявлені заходами громадського контролю. Важливо вивчити, чітко визначити та закріпити в законодавстві як правопорушення діяння посадових осіб органів місцевого самоврядування, які з точки зору громадськості є неефективними та були виявлені за результатами громадського контролю для можливості притягнення винних у їх скоєнні до юридичної відповідальності.

⁷ Контроль за діяльністю органів місцевого самоврядування (іноземний досвід). Інформаційна довідка, підготовлена Європейським інформаційно-дослідницьким центром на запит Комітету Верховної Ради України URL: <https://infocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/29223.pdf> (дата звернення: 26.03.2026).

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ СІЛЬСЬКИХ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Марія ДОЛИНСЬКА

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри господарсько-правових дисциплін
Львівського державного університету внутрішніх справ
м. Львів, Україна*

Органи місцевого самоврядування, керуючись нормами статті 5 Конституції України здійснюють владні повноваження відповідно до чинного законодавства на підлеглий їм території.

Місцеве самоврядування – це необхідний атрибут кожної демократичної держави сучасності. В свою чергу децентралізація дала змогу об'єднати сільські, селищні і міські ради та створити сильні територіальні громади, котрі розпоряджаються більшою кількістю ресурсів, а також наділені більшою здатністю до автономії¹.

Первинним суб'єктом місцевого самоврядування, основним носієм його функцій і повноважень є територіальна громада села, селища, міста. Місцеве самоврядування – право територіальної громади – жителів села, селища міста – самостійно розв'язувати питання місцевого значення відповідно до Конституції та законів України².

Сталий розвиток та соціальна держава визначають напрямок розвитку сучасного суспільства та правової системи. Вони взаємодіють на багатьох рівнях і є основою для формування ефективної політики, спрямованої на забезпечення добробуту громадян та збереження природних ресурсів для майбутніх поколінь. Принципи сталого розвитку орієнтують держави на пошук балансів між економічними, соціальними та екологічними вимогами³.

Важлива роль у сталому розвитку регіонів держави належить саме органам місцевого самоврядування, зокрема сільських населених пунктів.

Законодавче та правове регулювання діяльності органів місцевого самоврядування в Україні здійснюється численними актами. Прикладом

¹ Мороз В.О. (2023). Повноваження органів місцевого самоврядування в умовах воєнного стану в Україні: законодавче регулювання та проблеми реалізації. *Юридичний електронний журнал*. 2023. № 3. С. 397.

² Долинська М.С. (2007). Довідник посадових осіб. К: Юстініан. 2007. С. 5.

³ Максимович Р. О. (2025). Юридичні основи взаємозв'язку соціальної держави та сталого розвитку. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. Випуск 87: частина 4. С. 272.

служать закони України: «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про службу в органах місцевого самоврядування», «Про органи самоорганізації населення», України «Про добровільне об'єднання територіальних громад», «Про корінні народи України», «Про національні меншини (спільноти) в Україні», «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності», а також інші нормативно-правові акти.

Органи місцевого самоврядування наділені широкими повноваженнями, які в першу чергу передбачені Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні»⁴.

Згідно статті 1 Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» «при прийнятті рішень щодо добровільного об'єднання територіальних громад беруться до уваги історичні, природні, етнічні, культурні та інші чинники, що впливають на соціально-економічний розвиток об'єднаної територіальної громади»⁵.

Вважаємо, що як об'єднані громади, так і органи місцевого самоврядування сільських населених пунктів повинні враховувати інтереси та потреби національних меншин (спільнот)⁶.

У статті 17 закону України № 2827-IX «Про національні меншини (спільноти) в Україні», встановлено обов'язок органів місцевого самоврядування сприяти збереженню та розвитку культурної самобутності національних меншин (спільнот), а планування соціально-економічного та культурного розвитку громади повинно здійснюватися із врахуванням інтересів національних меншин⁷.

Законом України № 2834-IX від 13.12.2022 року «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності»⁸ доповнено власні (самоврядні) повноваження органів місцевого самоврядування, в частині «сприяння утвердженню української національної та громадянської ідентичності,

⁴ Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України № 280/97-ВР від 21.05.1997 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>

⁵ Про добровільне об'єднання територіальних громад: Закон України № 157-VIII від 05.02.2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19/ed20180101#Text>

⁶ Долинська М. С. (2024). Органи місцевого самоврядування як суб'єкти етнонаціональної політики у сфері захисту прав національних меншин (спільнот). *Правові засади організації та здійснення публічної влади : збірник тез VII Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої світлій пам'яті доктора юридичних наук, професора, академіка-засновника НАПрНУ, першого Голови Конституційного Суду України Леоніда Петровича Юзькова* (м. Хмельницький, 17 травня 2024 року). Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова. С. 70.

⁷ Про національні меншини (спільноти) в Україні: Закон України № 2827-IX від 1.07.2022 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2827-20#Text>

⁸ Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності: Закон України № 2834-IX від 13.12.2022 р. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2023, № 46, ст.116)

створення умов для національно-патріотичного, військово-патріотичного виховання та громадянської освіти».

Вважаємо, що етнонаціональна політика в Україні повинна здійснюватися виважено та з дотриманням принципу верховенства права, а також принципу поваги до ідентичності корінних народів України та національних меншин (спільнот)⁹.

Нотаріальна компетенція органів місцевого самоврядування передбачена статтею 37 Закону України «Про нотаріат»¹⁰.

Загальновідомо, що на територіях української держави існують певні обмеження щодо вчинення окремих видів нотаріальних дій та місця їх вчинення, згідно із чинним законодавством, враховуючи військовий стан в Україні.

На територіях, на яких введено воєнний стан, для забезпечення дії Конституції та законів України, забезпечення разом із військовим командуванням запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, оборони, цивільного захисту, громадської безпеки і порядку, захисту критичної інфраструктури, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян можуть утворюватися тимчасові державні органи – військові адміністрації.

Військові адміністрації населених пунктів утворюються в межах територій територіальних громад, у яких сільські, селищні, міські ради та/або їхні виконавчі органи, та/або сільські, селищні, міські голови не здійснюють покладені на них Конституцією та законами України повноваження, а також в інших випадках, передбачених Законом «Про правовий режим воєнного стану», тобто посадові особи органів місцевого самоврядування не вчиняють нотаріальні дії, передбачені статтею 37 Закону України «Про нотаріат». Наголошуємо, що у зв'язку з утворенням військових адміністрацій населених пунктів повноваження військово-цивільних адміністрацій цих населених пунктів припиняються з дня початку здійснення відповідною військовою адміністрацією своїх повноважень¹¹.

Законом України № 4793-IX від 25 лютого 2026 року «Про внесення змін до Закону України «Про одноразову грошову допомогу за шкоду життю та здоров'ю, завдану працівникам об'єктів критичної

⁹ Долинська М.С. (2024). Еволюція правового регулювання етнонаціональної політики в незалежній Україні. *Наука і техніка сьогодні (Серія «Педагогіка», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Фізико-математичні науки», Серія «Техніка»): журнал*. № 1(29). С. 98.

¹⁰ Про нотаріат: Закон України № 3425-ХІІ від 02.09.1993 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3425-12>

¹¹ Долинська М.С. (2023). До питання вчинення нотаріальних дій посадовими особами органів місцевого самоврядування під час воєнних дій в Україні. *Правові засади організації та здійснення публічної влади: збірник тез VI Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 85-річчю від дня народження доктора юридичних наук, професора, академіка-засновника НАПрНУ, першого Голови Конституційного Суду України Леоніда Петровича Юзькова (м. Хмельницький, 31 березня 2023 року)*. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова. С. 152.

інфраструктури, державним службовцям, посадовим особам місцевого самоврядування внаслідок військової агресії Російської Федерації проти України»¹², що набрав чинність 13 березня 2026 року, запроваджено зміни щодо розширення повноважень органів місцевого самоврядування сільських населених пунктів.

Особисте розпорядження на випадок своєї загибелі (смерті) про виплату одноразової грошової допомоги особі (особам) за її вибором, визначивши розмір частки таких осіб у відсотках (далі – особисте розпорядження).

Справжність підпису на особистому розпорядженні на випадок своєї загибелі (смерті) про виплату одноразової грошової допомоги із зазначенням особи чи осіб, які належать до кола осіб, визначених частиною третьою статті 1 Закону України «Про одноразову грошову допомогу за шкоду життю та здоров'ю, завдану працівникам об'єктів критичної інфраструктури, державним службовцям, посадовим особам місцевого самоврядування внаслідок військової агресії Російської Федерації проти України» – «членів сімей загиблих (померлих) осіб» засвідчує командир/керівник підрозділу або керівник органу, в якому така особа служить/працює, або нотаріус¹³.

Справжність підпису на особистому розпорядженні на випадок своєї загибелі (смерті) про виплату одноразової грошової допомоги із зазначенням особи чи осіб, які не належать до кола осіб, визначених частиною третьою статті 1 вищевказаного законодавчого акту (тобто до членів сімей загиблих (померлих) осіб), засвідчує нотаріус, а в сільських населених пунктах – уповноважені на це посадові особи органу місцевого самоврядування.

Таким чином, під час воєнного стану в державі, відбулося розширення повноважень органів місцевого самоврядування, в тому числі в частині вчинення нотаріальних дій.

З 13 березня 2016 року надано право посадовим особам органів місцевого самоврядування сільських населених пунктів засвідчувати підписи на особистих розпорядженнях на випадок загибелі (смерті) про виплату одноразової грошової допомоги із зазначенням визначених особи чи осіб.

¹² Про внесення змін до Закону України "Про одноразову грошову допомогу за шкоду життю та здоров'ю, завдану працівникам об'єктів критичної інфраструктури, державним службовцям, посадовим особам місцевого самоврядування внаслідок військової агресії Російської Федерації проти України: Закон України № 4793-IX від 25.02.2026 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4793-20#n2>

¹³ «Про одноразову грошову допомогу за шкоду життю та здоров'ю, завдану працівникам об'єктів критичної інфраструктури, державним службовцям, посадовим особам місцевого самоврядування внаслідок військової агресії Російської Федерації проти України: Закон України № 2980-IX від 20.03.2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2980-20#Text>

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ІНСТИТУЦІЙНОЇ СПРОМОЖНОСТІ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Марина КРАВЕЦЬ

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри публічного права

Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»

м. Дніпро, Україна

У сучасних умовах глибинної трансформації публічної влади в Україні особливої актуальності набуває проблема забезпечення інституційної спроможності місцевого самоврядування як невід’ємного атрибуту демократичної, правової держави. Європейський вектор розвитку України, інституційно пов’язаний із процесами інтеграції до Європейський Союз, обумовлює необхідність не лише формальної гармонізації законодавства, а й глибинної трансформації публічно-владних відносин на засадах децентралізації, субсидіарності та належного врядування. У цьому контексті місцеве самоврядування постає як ключовий інститут демократичного устрою, що забезпечує наближення влади до громадянина та підвищення ефективності управлінських рішень на локальному рівні.

Теоретико-методологічне підґрунтя дослідження інституційної спроможності місцевого самоврядування формується на перетині інституціоналізму, неоінституціональної теорії та концепції публічного врядування. Відповідно до положень інституціоналізму, інститути визначають «правила гри» у суспільстві, а їх ефективність залежить від узгодженості формальних норм і неформальних практик. У цьому сенсі інституційна спроможність місцевого самоврядування може бути інтерпретована як інтегративна характеристика, що відображає здатність органів місцевої влади діяти в межах встановлених норм, водночас адаптуючись до динамічних соціально-економічних викликів.

Важливим концептуальним орієнтиром є також теорія багаторівневого врядування (multi-level governance), що набула широкого застосування у практиці Європейський Союз. Згідно з цією теорією, владні повноваження розподіляються між різними рівнями управління – наднаціональним, національним, регіональним і локальним – із забезпеченням їх функціональної взаємодії на засадах координації та партнерства. Для України імплементація цієї моделі означає не лише інституційне зміцнення територіальних громад, а й формування ефективних механізмів горизонтальної та вертикальної взаємодії в системі публічної влади.²

З позицій конституційного права інституційна спроможність місцевого самоврядування безпосередньо корелює з реалізацією принципу народовладдя, закріпленого у Конституції України. Конституційна модель місцевого самоврядування в Україні ґрунтується на визнанні територіальної громади первинним суб'єктом, який здійснює владу як безпосередньо, так і через створені ним органи. Такий підхід відповідає класичним доктринам муніципалізму та підкреслює автономний характер місцевого самоврядування в системі публічної влади. Водночас конституційні положення мають рамковий характер, що зумовлює необхідність їх подальшої конкретизації у поточному законодавстві, зокрема щодо розмежування власних і делегованих повноважень, процедур їх реалізації та механізмів контролю¹.

Міжнародно-правовий вимір досліджуваної проблематики визначається положеннями Європейська хартія місцевого самоврядування, яка встановлює універсальні стандарти організації місцевого самоврядування. У науковій доктрині Хартія розглядається як «конституція місцевої демократії» в Європі, що закріплює фундаментальні принципи автономії, субсидіарності та фінансової самостійності². Принцип автономії передбачає інституційну незалежність органів місцевого самоврядування у межах їх компетенції; принцип субсидіарності – оптимальний розподіл функцій між рівнями влади з орієнтацією на максимальне наближення до громадянина; принцип фінансової самостійності – адекватність ресурсного забезпечення обсягу повноважень. Зазначені принципи виступають критеріальною основою для оцінки інституційної спроможності місцевого самоврядування.

У структурному вимірі інституційна спроможність є багатовимірною категорією, що охоплює правовий, організаційний, фінансовий та кадровий компоненти. Правовий компонент передбачає наявність чіткої, узгодженої та стабільної нормативно-правової бази; організаційний – ефективну систему управління та внутрішньої координації; фінансовий – достатній рівень бюджетної забезпеченості; кадровий – високий рівень професійної компетентності посадових осіб. Відсутність належного розвитку хоча б одного з цих компонентів знижує загальний рівень інституційної спроможності та негативно впливає на ефективність публічного управління.

Особливого значення набувають процеси децентралізації, які в Україні мають системний характер і спрямовані на формування спроможних територіальних громад. У науковій літературі децентралізація розглядається як один із ключових механізмів підвищення ефективності публічного управління, що забезпечує більш

¹ Конституція України : Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>

² Marks G., Hooghe L. Multi-level Governance and European Integration. Lanham: Rowman & Littlefield, 2001

раціональний розподіл ресурсів і повноважень (OECD, 2019)³. Водночас її успішність залежить від дотримання принципу відповідності між обсягом повноважень і ресурсів, що безпосередньо пов'язано з фінансовою автономією місцевого самоврядування.

Фінансова автономія, у свою чергу, є системоутворюючим елементом інституційної спроможності. Вона включає не лише наявність власних доходних джерел, але й право органів місцевого самоврядування самостійно визначати напрями використання фінансових ресурсів. У разі її недостатності виникає феномен «фіскальної ілюзії децентралізації», коли формальне розширення повноважень не супроводжується реальними можливостями їх реалізації.

Попри значні досягнення у сфері реформування місцевого самоврядування, сучасний стан характеризується низкою системних дисфункцій, серед яких – асиметричність розвитку територій, інституційна слабкість окремих громад, кадровий дефіцит, а також фрагментарність нормативно-правового регулювання. Це зумовлює необхідність комплексного підходу до зміцнення інституційної спроможності, який має поєднувати правові, економічні та організаційні інструменти.

Важливим напрямом модернізації місцевого самоврядування є цифровізація публічного управління, яка відповідає концепції електронного врядування (e-governance). Вона сприяє підвищенню прозорості, підзвітності та ефективності діяльності органів влади, а також розширює можливості участі громадян у процесах прийняття рішень. Додатковим інструментом зміцнення інституційної спроможності є розвиток міжмуніципального співробітництва, що дозволяє консолідувати ресурси та підвищити ефективність реалізації спільних проєктів.

Отже, інституційна спроможність місцевого самоврядування є комплексною науковою та практичною категорією, що визначає здатність територіальних громад виступати повноцінними суб'єктами публічної влади. Її забезпечення є необхідною умовою утвердження демократичної державності, ефективної реалізації принципу народовладдя та успішної інтеграції України до європейського правового простору. Перспективи подальших досліджень полягають у поглибленні аналізу механізмів імплементації принципу субсидиарності, розробці моделей оцінювання інституційної спроможності та впровадженні інноваційних підходів до управління на місцевому рівні.

³ OECD. Making Decentralisation Work: A Handbook for Policy-Makers. Paris: OECD Publishing, 2019.

НАПРЯМ 3. ЄВРОПЕЇЗАЦІЯ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ ТА БЕЗПЕКОВИХ ВИКЛИКІВ

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-601-3-60>

WYROK TRYBUNAŁU SPRAWIEDLIWOŚCI UNII EUROPEJSKIEJ Z DNIA 24 MARCA 2026 R. W SPRAWIE C-521/21 – MIĘDZY INDYWIDUALNĄ OCENĄ A SYSTEMOWYM WYMIAREM PROBLEMU NIEZAWISŁOŚCI SĄDZIOWSKIEJ

Mateusz SIENKO

Legal counsel

Lublin Bar Association

Lublin, Poland

Sprawa C-521/21 prowadzona przed TSUE zainicjowana została pytaniem prejudycjalnym skierowanym w sierpniu 2021 r. przez Sąd Rejonowy Poznań-Stare Miasto – Sąd, który stanął przed koniecznością rozpoznania wniosku o wyłączenie sędzi powołanej przy udziale obecnej Krajowej Rady Sądownictwa. Sąd zadający pytanie stanął wobec problemu, czy skład orzekający, w którym zasiada sędzia powołany w wyniku budzącej wątpliwości procedury, może być uznany za „niezawisły i bezstronny sąd ustanowiony uprzednio na mocy ustawy” w rozumieniu prawa unijnego. Rozprawa przed TSUE odbyła się 7 stycznia 2025 r., a wyrok zapadł ponad rok później – w składzie Wielkiej Izby, co świadczy o randze i precedensowym charakterze sprawy.

Znaczenie sprawy wykracza daleko poza jej jednostkowe ramy procesowe. Dotyczy bowiem statusu ponad 3000 sędziów sądów powszechnych

– stanowiących około 30% całego korpusu sędziowskiego w Polsce – powołanych w latach 2018–2024 przy udziale KRS ukształtowanej po reformach przeprowadzonych przez ustawodawcę w 2017 r. Dotychczas TSUE wypowiadał się jedynie w kwestii statusu sędziów Sądu Najwyższego, co czyniło sprawę C-521/21 pierwszą okazją do zajęcia stanowiska wobec tej zdecydowanie liczniejszej grupy.

W toku postępowania do sprawy przystąpił Rzecznik Praw Obywatelskich, który wskazywał, że sędziowie powołani przez obecną KRS pozostają sędziami, lecz ich status jest obciążony wadą prawną wymagającą indywidualnej oceny co do jej wagi. Stanowisko to odzwierciedlało utrwalone

w polskiej judykaturze podejście Sądu Najwyższego, wyrażone m.in. w uchwale trzech połączonych Izb z dnia 23 stycznia 2020 r.

Wielka Izba TSUE sformułowała kilka kluczowych tez o fundamentalnym znaczeniu dla polskiego wymiaru sprawiedliwości.

Trybunał potwierdził prawo i obowiązek sądów krajowych do badania, w postępowaniu w sprawie wyłączenia sędziego, zgodności z prawem procedury jego powołania oraz weryfikacji spełnienia przez niego wymogów niezawisłości i bezstronności wymaganych przez prawo unijne. Uprawnienie to ma charakter bezwarunkowy i nie może być wyłączone przez przepisy prawa krajowego ani orzecznictwo krajowego sądu konstytucyjnego pozostające w sprzeczności z prawem Unii.

Trybunał wskazał, że sam fakt powołania sędziego przy udziale KRS ukształtowanej po reformie z 2017 r. oraz brak skutecznego środka zaskarżenia przysługującego uczestnikom postępowania nominacyjnego nie wystarczają samodzielnie do wyłączenia danego sędziego ze składu orzekającego ani do stwierdzenia braku jego niezawisłości. Trybunał wprost odrzucił logikę automatyzmu – podejście zakładające, że sam „neosędziowski” rodowód powołania determinuje brak niezawisłości.

Ponadto TSUE stwierdził, iż konieczna jest całościowa, indywidualna ocena wszystkich okoliczności towarzyszących powołaniu danego sędziego. Ocena ta winna uwzględniać nie tylko formalny aspekt udziału wadliwej KRS w procedurze nominacyjnej, lecz również wszelkie inne czynniki mogące wpływać na niezawisłość i bezstronność w konkretnej sprawie, w tym przebieg kariery sędziego, ewentualne powiązania z ośrodkami władzy politycznej, zakres aktywności w strukturach ukształtowanych w czasie kwestionowanych reform, a także szybkość i okoliczności awansu.

Co równie istotne, TSUE wyraźnie wskazał na systemowy charakter problemu. Skala wadliwych powołań – obejmująca około 30% składu sędziowskiego – wyklucza zdaniem Trybunału jego efektywne rozwiązanie wyłącznie drogą indywidualnych wniosków o wyłączenie i przeprowadzania testów niezawisłości w poszczególnych sprawach. Systemowe naruszenia wymogu niezależności wymiaru sprawiedliwości mogą bowiem zagrażać zasadzie jednolitości prawa unijnego, w tym mechanizmowi odesłania prejudycjalnego. Stąd Trybunał wskazał na konieczność kompleksowego uregulowania ustawowego statusu osób wadliwie powołanych.

W świetle przytoczonego orzeczenia sądy krajowe zobowiązane są do stosowania prawa unijnego z pierwszeństwem przed sprzecznymi z nim normami prawa krajowego – w tym wyrokami krajowego sądu konstytucyjnego, które uniemożliwiają dokonanie oceny niezawisłości sędziego w świetle standardów unijnych.

Wydany wyrok C-521/21 wpisuje się w konsekwentnie rozwijane przez Trybunał orzecznictwo dotyczące praworządności w Polsce, stanowiąc jego istotne rozwinięcie i doprecyzowanie. Kluczowe punkty odniesienia

stanowią: wyrok z dnia 5 czerwca 2023 r. w sprawie C-204/21 (Komisja przeciwko Polsce), wyrok z dnia 21 grudnia 2023 r. w sprawie C-718/21 (dotyczący Izby Kontroli Nadzwyczajnej i Spraw Publicznych SN), a także wyroki z dnia 22 lutego 2022 r. w sprawach połączonych C-562/21 PPU i C-563/21 PPU.

Poprzednie orzeczenia skupiały się na statusie sędziów Sądu Najwyższego i funkcjonowania jego nowo powołanych Izb. Wyrok C-521/21 poszerza perspektywę na sądy powszechne, gdzie skala problemu jest nieporównywalnie większa. Jednocześnie Trybunał podtrzymuje ogólną linię wykładni art. 19 ust. 1 akapit drugi TUE i art. 47 Karty Praw Podstawowych, afirmując konieczność zapewnienia jednostkom dostępu do niezawisłego i bezstronnego sądu ustanowionego uprzednio na mocy ustawy.

W wydanym wyroku TSU odrzucił automatycznego podejście przy jednoczesnym ugruntowaniu obowiązku indywidualnej oceny, a przede wszystkim – podkreślił konieczność systemowego rozwiązania problemu na poziomie ustawowym. Jest to wyraźny sygnał kierowany do polskiego ustawodawcy, że mechanizm rozproszonych testów niezawisłości prowadzonych przez poszczególne sądy nie zastąpi kompleksowej regulacji.

Wyrok C-521/21 wywołuje doniosłe konsekwencje na kilku płaszczyznach.

Na płaszczyźnie procesowej sądy krajowe dysponują odąd wyraźnym umocowaniem do przeprowadzania indywidualnych testów niezawisłości w odniesieniu do sędziów powołanych przy udziale obecnej KRS, z obowiązkiem uwzględniania całokształtu okoliczności towarzyszących powołaniu. Wyrok potwierdza zarazem, że przepisy krajowe – w tym orzeczenia Trybunału Konstytucyjnego – nie mogą blokować tej kontroli, jeśli pozostają w sprzeczności ze standardami unijnymi.

Na płaszczyźnie ustrojowej orzeczenie wpisuje się bezpośrednio w toczący się w Polsce spór o kształt reformy wymiaru sprawiedliwości, w szczególności o ocenę rządowego projektu tzw. ustawy praworządnościowej regulującej status sędziów powołanych od 2018 r. – projektu zawetowanego przez Prezydenta. Trybunał nie przesądza treści konkretnych rozwiązań ustawowych, lecz wyraźnie wskazuje, że ich uchwalenie jest niezbędne.

Na płaszczyźnie pewności prawa wyrok stara się pogodzić dwie wartości: z jednej strony wymóg niezawisłości i prawidłowej obsady sądów, z drugiej – stabilność obrotu prawnego i pewność co do mocy wydanych orzeczeń. Odrzucenie automatyzmu służy właśnie tej drugiej wartości: oznacza, że nie każde orzeczenie wydane przez sędziego powołanego przy udziale obecnej KRS jest automatycznie dotknięte wadą kwalifikowaną. Konieczna jest każdorazowa, zindywidualizowana ocena.

Wątpliwości budzi natomiast praktyczna wykonalność nałożonego przez Trybunał obowiązku. Przeprowadzenie rzetelnego testu niezawisłości w każdej sprawie, w której zasiada sędzia powołany przez obecną KRS, może

okazać się zadaniem ponad siły systemu wymiaru sprawiedliwości obciążonego i tak znacznym zaległościami. Potwierdza to zarazem trafność wskazania TSUE: trwałe rozwiązanie problemu wymagać będzie interwencji ustawodawcy, a nie jedynie aktywności sądów.

Wyrok TSUE z dnia 24 marca 2026 r. w sprawie C-521/21 stanowi orzeczenie o wielowymiarowym znaczeniu. Jego istota sprowadza się do kilku zasadniczych konkluzji: odrzucenia automatyzmu w ocenie niezawisłości sędziów powołanych przez obecną KRS, ugruntowania obowiązku indywidualnej i całościowej oceny okoliczności każdego powołania, potwierdzenia systemowego wymiaru problemu oraz wskazania na konieczność jego ustawowego uregulowania, a wreszcie – zagwarantowania pierwszeństwa prawa unijnego przed sprzecznymi z nim normami krajowymi.

Orzeczenie nie rozwiązuje polskiego kryzysu praworządnościowego – nie jest to zresztą w mocy żadnego trybunału. Tworzy jednak precyzyjne ramy prawne, w obrębie których rozwiązanie to powinno się dokonać: w drodze rzetelnego, kompleksowego ustawodawstwa respektującego zarówno standardy unijne, jak i wymogi Konstytucji RP. Wyrok C-521/21 stanie się zatem nieuchronnie centralnym punktem odniesienia w polskiej debacie o reformie wymiaru sprawiedliwości w nadchodzących latach.

ДОСЛІДЖЕННЯ АКТУАЛЬНИХ ПИТАНЬ ЄВРОПЕЇЗАЦІЇ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ В УКРАЇНІ В УМОВАХ СУЧАСНИХ БЕЗПЕКОВИХ ВИКЛИКІВ

Сергій БСЛАЙ

*доктор наук державного управління, професор,
начальник центру організації та координації наукової
та інноваційної діяльності
Національної академії Національної гвардії України
м. Харків, Україна*

Актуалізація питання європеїзації публічного адміністрування в Україні в умовах сучасних безпекових викликів зумовлена необхідністю одночасного забезпечення ефективного управління державою в кризових умовах та збереження стратегічного курсу на європейську інтеграцію¹. Повномасштабна війна суттєво підвищила вимоги до оперативності, гнучкості, прозорості та підзвітності органів публічної влади, що повністю корелює з європейськими принципами належного врядування. У цих умовах європеїзація набуває практичного значення як інструмент підвищення стійкості державних інституцій, їх здатності ефективно реагувати на безпекові виклики які мають комплексний характер і охоплюють воєнну, економічну, соціальну, інформаційну та гуманітарну сфери.

Передусім ключовим викликом залишається триваюча збройна агресія, яка створює постійну загрозу життю населення, територіальній цілісності держави та функціонуванню критичної інфраструктури². Це зумовлює необхідність підтримання високого рівня обороноздатності, мобілізаційної готовності та ефективного управління ресурсами. Важливим викликом є економічна нестабільність, що проявляється у зниженні виробництва, втраті інвестицій, бюджетному дефіциті та зростанні залежності від зовнішньої фінансової допомоги³. У цьому контексті особливої уваги потребує забезпечення економічної безпеки та протидія тіньовим і корупційним практикам. Суттєвим фактором ризику виступають інформаційні загрози, зокрема дезінформація, пропаганда та

¹ Про національну безпеку : Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. Відомості Верхов. Ради України. 2018. № 31, ст. 241.

² Про Стратегію національної безпеки України : Указ Президента України від 14.09.2020 №392/2020.

³ Про схвалення Концепції забезпечення національної безпеки у фінансовій сфері : розпорядження Кабінету Міністрів України від 15 серпня 2012 р. № 569-р.

кібератаки, спрямовані на підрив довіри до державних інституцій і дестабілізацію суспільства⁴. Це потребує розвитку систем кібербезпеки та інформаційної стійкості. Соціально-гуманітарні виклики пов'язані з внутрішнім переміщенням населення, демографічними втратами, зростанням соціальної напруги, психологічними наслідками війни та необхідністю реінтеграції постраждалих територій. Окремо варто відзначити інституційні виклики, зокрема необхідність підвищення ефективності публічного управління, забезпечення прозорості, підзвітності та координації між органами влади.

Таким чином, сутність європеїзації публічного адміністрування в Україні полягає у цілеспрямованому наближенні системи державного управління до стандартів і принципів Європейського Союзу (ЄС). Це передбачає не лише формальну гармонізацію законодавства з нормами ЄС, а й глибоку інституційну трансформацію управлінських процесів. Передусім йдеться про впровадження принципів верховенства права, прозорості, підзвітності, ефективності та орієнтації на потреби громадян. Європеїзація означає перехід від адміністративно-командної моделі управління до сервісної, де держава виступає як постачальник якісних публічних послуг.

Важливою складовою є реформування державної служби відповідно до європейських стандартів, зокрема запровадження професійності, політичної нейтральності, доброчесності та підвищення компетентності державних службовців. Європеїзація публічного адміністрування передбачає глибоку трансформацію системи управління, у межах якої важливе місце займає децентралізація влади – передача значної частини повноважень, ресурсів і відповідальності від центральних органів до органів місцевого самоврядування. Це сприяє підвищенню ефективності управлінських рішень, оскільки вони приймаються ближче до громадян і з урахуванням конкретних потреб територіальних громад. У цьому контексті активно розвивається місцеве самоврядування як самостійний інститут, здатний забезпечувати соціально-економічний розвиток регіонів, надання якісних публічних послуг і зміцнення демократичних засад управління.

Водночас європеїзація передбачає посилення участі громадськості у процесах ухвалення управлінських рішень через механізми публічних консультацій, електронної демократії, громадських слухань та інших форм взаємодії між владою і суспільством. Це підвищує прозорість діяльності органів влади, рівень довіри до них і забезпечує врахування інтересів різних соціальних груп.

⁴ Про Стратегію інформаційної безпеки : Указ Президента України від 28 грудня 2021 року № 685/2021.

Не менш важливим напрямом є цифровізація публічного управління, яка полягає у впровадженні сучасних інформаційно-комунікаційних технологій у діяльність органів влади. Це дозволяє автоматизувати управлінські процеси, спростити доступ громадян до адміністративних послуг, підвищити швидкість і якість прийняття рішень, а також забезпечити відкритість і підзвітність влади. У сукупності ці складові формують сучасну, ефективну та орієнтовану на громадянина модель публічного управління, що відповідає європейським стандартам.

Воєнний стан також актуалізує потребу у прискореній адаптації законодавства до норм ЄС, зокрема у сферах безпеки, оборони, логістики та кризового управління. Водночас важливим є збереження балансу між централізацією управління, необхідною в умовах війни, та принципами децентралізації і місцевого самоврядування. Особливого значення набувають такі аспекти, як цифровізація управління, забезпечення відкритості використання бюджетних ресурсів, антикорупційні механізми, а також координація між різними рівнями влади та міжнародними партнерами.

Отже, європеїзацією публічного адміністрування в Україні є комплексний процес модернізації публічного управління, спрямований на підвищення його ефективності, демократичності та відповідності європейським стандартам, що є необхідною умовою інтеграції України до європейського простору. В умовах сучасних безпекових викликів європеїзація публічного адміністрування в Україні виступає не лише стратегічним орієнтиром розвитку, а й практичним механізмом підвищення ефективності публічного управління, зміцнення інституційної спроможності та забезпечення стійкості держави.

**ЩОДО ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВОГО АНАЛІЗУ
ПУБЛІЧНО-ПРАВОВИХ СПОРІВ ЗА ПРОЦЕСУАЛЬНИМ
ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ І ФЕДЕРАТИВНОЇ
РЕСПУБЛІКИ НІМЕЧЧИНИ**

Людмила БОРОВИК

*кандидат педагогічних наук, доцент,
академік Академії адміністративно-правових наук,
член-кореспондент Міжнародної кадрової академії
доцент кафедри цивільно-правових та адміністративно-правових
дисциплін Міжнародного економіко-гуманітарного університету
імені академіка Степана Дем'ячука
м. Рівне, Україна*

Здійснюючи порівняльно-правовий аналіз видів публічно-правових спорів за процесуальним законодавством України і Федеративної Республіки Німеччини ми маємо змогу визначити дві категорії за складом учасників публічно-правових спорів:

1) спори, у яких відповідачем є суб'єкт владних повноважень чи інший суб'єкт, який виконує функції публічного характеру (наприклад, у виборчих спорах);

2) спори, у яких відповідачем є суб'єкт, не наділений владними повноваженнями. Однак у цій категорії спорів завжди позивачем є суб'єкт владних повноважень, який має право подавати позов до відповідача – суб'єкта, не наділеного владними повноваженнями, виключно у випадках, передбачених законом¹.

Водночас, акцентуючи на предметній особливості відповідних видів спорів, необхідно зазначити, що ті їх види, однією зі сторін у яких є цивільна особа, яка не перебувала на державній службі, тобто не мала стійкого правового зв'язку з позивачем у такому спорі, не можуть бути віднесені до категорії державно-службових, але мають публічно-правовий характер.

Отже, такий розподіл дає змогу додатково обґрунтувати позицію про необхідність виокремлення в самостійну юрисдикцію з утворенням окремої судової вертикалі публічно-правових спорів у сфері державно-службових відносин, оскільки публічно-правові спори в загальному значенні можуть бути віднесені до компетенції адміністративних судів,

¹ Юхтенко Людмила. Поняття та види спорів, що впливають з публічно-правових відносин: проблемні питання визначення. Електронний ресурс: URL: <https://eppd13.cz/wp-content/uploads/2018/2018-5-5/10.pdf> (дата звернення 15.03.2026).

натомість такі самі спори з державно-службовою предметністю мають бути розглянуті окремо.

Важливою відмінністю системи адміністративної юстиції Німеччини є та обставина, що адміністративні суди під час вирішення відповідних публічно-правових спорів у праві розглядають лише питання щодо законності адміністративного акту, рішення, дії чи бездіяльності органу публічної влади, однак не про його доцільність²³.

Окремі категорії адміністративних спорів у Німеччині розглядають також інші суди, до яких належать: соціальні суди, які вирішують суперечки у сфері державного соціального страхування, надання медичної та іншої соціальної допомоги, виплати допомоги, пенсій⁴⁵; фінансові суди, які розглядають справи, пов'язані зі сплатою податків, зборів, митних платежів, а також за участю фінансових органів; патентний суд, у компетенції якого знаходиться чимало спорів, що мають публічно-правовий характер, зокрема щодо скарг, поданих на рішення Німецького відомства за патентами й торговельними знаками.

Крім того, розгляд окремих категорій адміністративних спорів можуть інколи здійснювати і суди загальної юрисдикції⁶⁷.

Водночас в обґрунтування попередньо окресленої позиції, на нашу думку, нелогічним видається розподіл судових вертикалей за предметним принципом, з огляду на його вузьку спеціалізацію, оскільки загальна теорія судоустрою ґрунтується на поділі органів судової влади за інстанційним принципом (першої, другої та касаційної інстанцій), а також за предметним принципом (на адміністративні, цивільні, господарські та кримінальні суди). Такі підходи ґрунтуються на конкретних і чітко окреслених сферах правовідносин, що виникають у

² Die Verwaltungsgerichtsbarkeit / Bundesverwaltungsgericht. Електронний ресурс: URL: <http://www.bverwg.de/bundesverwaltungsgericht/rechtsprechung/verwaltungsgerichtsbarkeit.php> (дата звернення 15.03.2026)

³ А. Собакарь, О. Нестерцова-Собакарь, Судовий розгляд публічно-правових спорів: зарубіжний досвід та особливості його використання в українській правозастосовчій практиці. Електронний ресурс: URL: http://yurvisnyk.in.ua/v5_2022/20.pdf (дата звернення 13.03.2026)

⁴ А. Собакарь, О. Нестерцова-Собакарь, Судовий розгляд публічно-правових спорів: зарубіжний досвід та особливості його використання в українській правозастосовчій практиці. Електронний ресурс: URL: http://yurvisnyk.in.ua/v5_2022/20.pdf (дата звернення 13.03.2026) с.25

⁵ Leithoff R. Introduction to the Public Administrative Jurisdiction in Germany. Hrvatska Javna Uprava. 2006. God. 6. Br. 3. P. 23-33

⁶ Юхтенко Людмила. Поняття та види спорів, що впливають з публічно-правових відносин: проблемні питання визначення. Електронний ресурс: URL: <https://eppd13.cz/wp-content/uploads/2018/2018-5-5/10.pdf> (дата звернення 15.03.2026)

⁷ А. Собакарь, О. Нестерцова-Собакарь, Судовий розгляд публічно-правових спорів: зарубіжний досвід та особливості його використання в українській правозастосовчій практиці. Електронний ресурс: URL: http://yurvisnyk.in.ua/v5_2022/20.pdf (дата звернення 13.03.2026)

суспільстві в процесі правореалізації, тож виокремлення додаткових сфер має бути чітко обґрунтованим, як, наприклад, було доведено необхідність утворення Вищого антикорупційного суду.

Наразі в Німеччині та її окремих землях діє єдина система судоустрою і судочинства. Правовідносини у сфері здійснення адміністративної юстиції регламентують на рівні як Основного Закону, так і спеціальних законів. Зокрема, Основним Законом 1949 року було запроваджено Федеральний адміністративний суд як вищу судову інстанцію в галузі адміністративної юрисдикції. Серед спеціальних законів слід виокремити такі: Закон «Про адміністративно-судовий процес», Закон «Про адміністративне провадження», Закон «Про виконання адміністративних рішень», Закон «Про адміністративні суди», Закон «Про адміністративні розходи», Закон «Про доставку адміністративних рішень».

Акцентувати увагу на нашу думку слід на Законі «Про адміністративно-судовий процес», який регламентує і питання організації діяльності адміністративних судів, і процесуальний порядок вирішення справ⁸.

Німецькі законодавці шляхом удосконалення адміністративного судочинства наділили національні адміністративні суди таким правовим статусом, який дозволяє їм найефективніше здійснювати активну роль суду як суб'єкта адміністративного судочинства. Законодавство про адміністративну юстицію дає змогу здійснювати якісний контроль за органами виконавчої влади й чинити позитивний вплив як на окремих французьких і німецьких громадян, так і на суспільство загалом⁹.

Водночас необхідно додатково обґрунтувати наше переконання про те, що виокремлення самостійної вертикалі органів судової влади щодо розгляду публічно-правових спорів у сфері державно-службових відносин може створити інституційні засади для забезпечення прав і свобод людини й громадянина, а також убезпечення інтересів держави від протиправних посягань у відповідній сфері.

Справді, питання, пов'язане з інституційною незалежністю та спроможністю судів захищати права і свободи людини й громадянина, безпосередньо впливає на національне законодавство, проте додаткові інституційні гарантії в цій сфері лише сприятимуть зміцненню не тільки прав і свобод людини та громадянина, а й посиленню механізмів державної безпеки у сфері кадрової політики щодо державно-службових відносин.

⁸ Адміністративно-процесуальне право Германії – Verwaltungsrechtsschutz in Deutschland: переклад з німецького [упоряд.: В. Бергман]. Москва: Волтерс Клувер, 2007. 288 с.

⁹ А. Собакарь, О. Нестерцова-Собакарь, Судовий розгляд публічно-правових спорів: зарубіжний досвід та особливості його використання в українській правозастосовчій практиці. Електронний ресурс: URL: http://yurvisnyk.in.ua/v5_2022/20.pdf (дата звернення 13.03.2026)

КОНЦЕПЦІЯ «ВІДНОВНОГО МІСТА»: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ТА ПЕРСПЕКТИВИ РЕАЛІЗАЦІЇ В ЧЕРНІГОВІ

Оксана ГОНЧАРЕНКО

*доктор економічних наук, професор,
професор кафедри гуманітарних дисциплін
Пенітенціарна академія України
м. Чернігів, Україна*

Сучасний етап трансформації українських міст в умовах воєнних викликів характеризується не лише подоланням наслідків війни, і відбудови житлового фонду, транспортної й соціальної інфраструктури, але й потребою відновлення соціального капіталу громади та зміцнення довіри між громадянами, державними і суспільними інституціями. Традиційні підходи до управління міським господарством, орієнтовані переважно на інфраструктурне відновлення, є недостатніми для розв'язання складних соціальних проблем сучасних громад. Це зумовлює потребу в нових управлінських моделях, які поєднують фізичну реконструкцію міського простору з відновленням соціальних зв'язків, розвитком культури діалогу та участю громадян в управлінні містом. У цьому контексті особливої актуальності набуває концепція «відновного міста», що сприяє зміцненню довіри між громадою, владою та інституціями, розвитку культури співпраці й посиленню соціальної згуртованості як передумови сталого розвитку міста.

Європейський досвід формування «відновного міста» пов'язаний із розвитком практик відновного правосуддя, медіації та громадської участі у врегулюванні конфліктів. У межах цього підходу місто розглядається як простір, де соціальні конфлікти та суспільна напруга вирішуються шляхом діалог, відновлення довіри та залучення до цих процесів громади, а не застосуванням репресивних засобів. На відміну від традиційних управлінських моделей, що спираються переважно на адміністративно-правові механізми врегулювання конфліктів, як зазначає Л.Пронько відновні підходи фокусуються на діалозі, взаєморозумінні та спільному пошуку рішень¹. Ідея «відновного міста» виникла і набула поширення завдяки реалізації принципів Restorative Justice у міському управлінні та соціальній політиці. Місто – це середовище, де органи влади, освітні установи, поліція, громадські

¹ Пронько Л. М. Соціальна політика об'єднаних територіальних громад як засіб відтворення людського капіталу сільських територій. *Економічний дискурс*. 2022. Випуск 1-2. С. 74-82

організації та жителі спільно формують культуру врегулювання конфліктів. На європейському рівні розвиток відновних практик підтримують European Forum for Restorative Justice, Council of Europe та European Union, які формують рекомендації щодо інтеграції медіації, відновних програм і громадських діалогів у місцеве управління. Узагальнюючи досвід міста Leuven (Бельгія) можна сказати, що місто є одним із перших, де запровадили концепцію відновного міста. Тут активно використовуються: програми медіації у школах; діалогові кола між громадою та поліцією; відновні сесії між правопорушниками та потерпілими. Ці практики спрямовані на формування культури відповідальності, взаємоповаги та соціальної згуртованості. Іншим містом, не менш показовим є місто Hull (Велика Британія). Місто реалізує програму «Restorative Hull», у межах якої відновні практики інтегрують у роботу шкіл, соціальних служб, поліції та місцевих органів влади. Основна мета – формування міського середовища, де конфлікти вирішуються через діалог і взаєморозуміння. Ще одним містом є Barcelona (Іспанія), в якому функціонує розгалужена система муніципальної медіації, що допомагає вирішувати: конфлікти між мешканцями; суперечки у багатоквартирних будинках; міжкультурні конфлікти у громадах. Це дозволяє зменшити навантаження на судову систему та підвищити рівень довіри до місцевого самоврядування. Заслужує уваги також, досвід міста Amsterdam (Нідерланди), де активно застосовуються програми відновного правосуддя для неповнолітніх правопорушників, що передбачають участь громади та соціальних служб у процесі відновлення втрачених соціальних зв'язків.

Європейський досвід показує, що формування відновного міста потребує:

- інтеграції відновних практик у освітню систему (шкільна медіація, навчання запобіганню насильства);
- розвитку муніципальних служб медіації;
- підготовки фахівців з медіації та фасилітації діалогу;
- спільна діяльність влади, поліції, громадських організацій та освітніх установ;
- підтримка депутатів місцевих рад програм розвитку громад.

Європейська практика демонструє, що концепція відновного міста сприяє: підвищенню соціальної згуртованості громади; зниженню рівня конфліктності та правопорушень; розвитку культури діалогу та відповідальності, залучення громадян у вирішенні місцевих проблем. Досвід реалізації показує, що модель «відновного міста» є ефективним інструментом формування безпечного, інклюзивного та соціально згуртованого міського середовища. Інтеграція відновних практик у систему місцевого управління, освіти та соціальної політики дозволяє не

лише ефективніше вирішувати конфлікти, а й формувати культуру взаємної відповідальності та довіри у громаді.

Застосування концепції «відновного міста» у місті Чернігів в умовах війни росії проти України має враховувати прикордонне розташування міста, воєнні руйнування, травматичний досвід громади та потребу у соціальній згуртованості. Міська влада може інтегрувати принципи **Restorative Justice** у програми розвитку громади шляхом створення міського центру діалогу та медіації, застосування відновних практик у діяльності соціальних служб і залучення громадських організацій до врегулювання локальних конфліктів. У прикордонному місті це сприятиме зниженню соціальної напруги, зумовленої переміщенням населення, втратами та фінансовими труднощами. Війна зумовлює посилення психологічного стресу, що може провокувати конфлікти у громадах. Використання відновних практик передбачає проведення громадських діалогів, підтримку взаємодії між місцевими жителями та внутрішньо переміщеними особами, а також розвиток програм взаємодопомоги. Це сприяє відновленню довіри між членами громади та формуванню спільної відповідальності за розвиток міста. Важливу роль у формуванні культури діалогу відіграє освіта. У школах Чернігова доцільно запровадити програми шкільної медіації², тренінги протидії насильства та молодіжні клуби діалогу і громадянської участі, що сприятиме розвитку в молоді навичок конструктивного врегулювання конфліктів і демократичної взаємодії.

Для прикордонного міста важливим є поєднання безпекової політики з відновними підходами. Співпраця місцевої влади, поліції, громадських організацій і соціальних служб може передбачати застосування медіації у врегулюванні конфліктів у громадах, а також підтримку та інтеграцію ветеранів у цивільне життя³. Концепція відновного міста передбачає спільне відновлення міського середовища через громадські обговорення відбудови пошкоджених районів, участь мешканців у плануванні міського простору та створення публічних і меморіальних просторів пам'яті. У Чернігові реалізація даних підходів сприяє діяльності громадської ради, яка забезпечує участь громадськості у процесах ухвалення рішень, що сприяє формуванню колективної ідентичності та зміцненню зв'язку між громадянами і міською владою. Адаптація європейського досвіду формування «відновного міста» сприяє зміцненню соціальної згуртованості та стійкості громади Чернігова. Поєднання відновних практик, громадського діалогу та участі мешканців у процесах відбудови створює передумови для формування

² Про медіацію : Закон України від 16.11.2021 № 1875-IX.

³ Svetlichnyi I. Restorative justice as an element of criminal protection of children's rights. *Law Review of Kyiv University of Law*. 2020. No. 4. P. 383-386.

безпечного й інклюзивного міського простору в умовах тривалих безпекових викликів. У зв'язку з цим важливим є визначення основних етапів запровадження відновних підходів у розвиток міста (табл. 1).

Таблиця 1

**Етапи впровадження моделі «відновного міста» у громаді
Чернігова**

Етап	Зміст	Учасники	Очікувані результати
Аналітично-діагностичний	Оцінка соціальних наслідків війни для громади, виявлення конфліктних зон, визначення потреб мешканців, ВПО та ветеранів	Міська військова адміністрація, соціальні служби, громадські організації	Формування цілісного розуміння соціальних викликів громади та визначення пріоритетних напрямів відновних програм
Інституційний	Створення організаційних структур для реалізації відновних практик (центр медіації, діалогові платформи, координаційні ради) на основі принципів Restorative Justice	Органи місцевого самоврядування, правоохоронні органи, освітні установи, громадські організації	Формування інституційної основи для системного застосування відновних практик у громаді
Освітньо-комунікаційний	Підготовка фахівців з медіації, проведення тренінгів із протидії насильству, впровадження програм шкільної медіації та громадянської освіти	Освітні заклади, тренінгові центри, психологи, медіатори	Поширення культури діалогу та мирного врегулювання конфліктів серед населення
Практичний	Реалізація програм громадського діалогу, медіації, підтримка ветеранів, інтеграція внутрішньо переміщених осіб, участь громади у відбудові міського простору	Міська громада, соціальні служби, ветеранські організації, волонтери	Зниження соціальної напруги, посилення довіри між мешканцями та інституціями
Оцінювально-розвитковий	Моніторинг результатів програм, оцінка їх ефективності, коригування політик і поширення практик	Органи місцевого самоврядування, аналітичні центри, науковці	Підвищення ефективності відновних практик та їх інтеграція у довгострокову стратегію розвитку міста

Поетапне запровадження моделі відновного міста у Чернігові дає змогу поєднати соціальне відновлення громади з процесами післявоєнної відбудови. Оцінка ефективності реалізації моделі «відновного міста» потребує застосування системи індикаторів, що дають змогу відстежувати зміни у рівні соціальної згуртованості громади, конфліктності, якості взаємодії між громадянами та інституціями, а також результативності відновних практик. Такі індикатори мають охоплювати як кількісні, так і якісні параметри розвитку міського середовища на засадах принципів Restorative Justice, серед них: рівень соціальної довіри до міських органів влади, правоохоронних органів, соціальних служб і громадських інституцій; рівень конфліктності у громаді, соціальної інтеграції різних груп населення, рівень громадської участі у процесах відбудови міста та показники психологічного благополуччя громади⁴. Комплексне використання цих індикаторів дає змогу оцінити результативність впровадження відновних практик і коригувати політику міста з метою формування згуртованої та стійкої громади. Для прикордонного міста, такого як Чернігів, концепція «відновного міста» може стати важливим інструментом післявоєнної соціальної стабілізації та розвитку громади. Поєднання відновних практик, громадського діалогу, освітніх програм та участі жителів у відбудові міста сприятиме формуванню безпечного урбаністичного простору, навіть в умовах тривалих безпекових викликів⁵.

⁴ Pronko L. M., T. Kolesnik, O. Samborska. Activities of united territorial communities as a body of local government in the conditions of power decentralization in Ukraine. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2018. № 2. Volume 4. P. 184-190

⁵ Якісне відновлення: комплексний підхід у повоєнній відбудові українських міст. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-vidbudova/3870824-akisne-vidnovlennna-kompleksnij-pidhid-u-povoennij-vidbudovi-ukrainskih-mist.html>

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ПРАВНИЧОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Тамара ГУБАНОВА

*доктор юридичних наук, професор
директор*

*Приватний вищий навчальний заклад «Фінансово-правовий коледж»
м. Київ, Україна*

Нестор ГАВЛОВСЬКИЙ

*студент 2 курсу 3 групи
ОПС фаховий молодший бакалавр
спеціальність 081 Право*

*Приватний вищий навчальний заклад «Фінансово-правовий коледж»
м. Київ, Україна*

Цифровізація правничої освіти в Україні вже не зводиться до використання платформ дистанційного навчання чи оцифрування окремих курсів. У європейській освітній політиці цифрову освіту визначено як освіту високої якості, інклюзивну та доступну, здатну адаптувати освітні системи до цифрової доби¹. Підготовче дослідження Ради Європи 2024 року додатково показує, що використання систем штучного інтелекту в освіті стосується не лише технологічної модернізації, а й прав людини, демократії, верховенства права, доброчесності освітнього процесу та захисту вразливих груп². Для правничої освіти цей контекст є особливо важливим, оскільки вона готує фахівців, які працюватимуть із нормативними текстами, доказами, конфіденційною інформацією та межами допустимого використання цифрових інструментів. Цифровізація правничої освіти потребує не тільки технічних рішень, а й спеціально вибудованої правової рамки.

Стаття 42 Закону України «Про освіту» закріплює академічну доброчесність як засадничу умову довіри до результатів навчання³. Прийнятий Закон України «Про академічну доброчесність» деталізує правові та організаційні механізми її забезпечення, а також виділяє

¹ European Commission. (n.d.). Digital Education Action Plan 2021–2027. <https://education.ec.europa.eu/focus-topics/digital-education/actions>

² Council of Europe. (2024). Regulating the use of artificial intelligence systems in education: Preparatory study. <https://rm.coe.int/regulating-the-use-of-artificial-intelligence-systems-education-prepar/1680b29928>

³ Верховна Рада України. (2017, 5 вересня). Про освіту (Закон України № 2145-VIII). Законодавство України. <https://zakon.rada.gov.ua/go/2145-19>

недоборочесне використання результатів, згенерованих штучним інтелектом, як окремий вид порушення: стаття 29 пов'язує його з оприлюдненням текстів, зображень, моделей, даних та інших результатів, створених штучним інтелектом, як власних без належного зазначення цього факту⁴. Разом із тим така згадка має вузький нормативний обсяг. Вона спрямована на фіксацію порушення правил авторського представлення результату, але не встановлює повноцінного режиму використання систем штучного інтелекту в освітньому процесі, не визначає меж допустимої допомоги, не регулює процедури перевірки згенерованого матеріалу й не вирішує питання застосування таких систем під час оцінювання результатів навчання, хоча стаття 31 вже прив'язує несамостійне виконання завдання до використання недозволених технічних засобів. Українське законодавство вже перестало ігнорувати проблему штучного інтелекту, однак чинне регулювання залишається фрагментарним: воно фіксує окремі порушення академічної доброчесності, але не формує спеціального правового режиму використання інтелектуальних систем у правничій освіті.

Друга складова правового ядра пов'язана із захистом персональних даних. Закон України «Про захист персональних даних» встановлює загальні вимоги до обробки даних, права суб'єкта персональних даних, контроль Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, правила міжнародної передачі даних, а також допускає розроблення кодексів поведінки з урахуванням специфіки окремих сфер⁵. Однак у тексті цього Закону немає прямого закріплення принципу захисту даних за призначенням і за замовчуванням, а також процедури оцінки впливу на захист даних, які виразно передбачені Загальним регламентом ЄС про захист даних⁶. Український закон уже формує базову рамку правомірної обробки і контролю, але поки не відтворює повною мірою ті інструменти попереднього управління ризиками, які в ЄС мають принципове значення для цифрових освітніх систем, систем онлайн-оцінювання, засобів спостереження за перебігом іспиту та інтелектуальних сервісів навчальної аналітики. В цьому і полягає одна з ключових євроінтеграційних відмінностей між загальним українським режимом захисту даних і більш розвиненою моделлю права ЄС.

⁴ Верховна Рада України. (2025, 18 грудня). Про академічну доброчесність (Закон України № 4742-IX). Законодавство України. <https://zakon.rada.gov.ua/go/4742-20>

⁵ Верховна Рада України. (2010, 1 червня). Про захист персональних даних (Закон України № 2297-VI). Законодавство України. <https://zakon.rada.gov.ua/go/2297-17>

⁶ European Parliament & Council of the European Union. (2016, April 27). Regulation (EU) 2016/679 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data (General Data Protection Regulation). <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2016/679/oj/eng>

Європейський контекст цифровізації освіти є жорсткішим і методично чіткішим. План дій Європейської комісії з цифрової освіти на 2021–2027 роки пов’язує цифрову трансформацію не лише з доступом до технологій, а з якістю, інклюзивністю, ефективністю та інституційною готовністю освітніх систем⁷. Підготовче дослідження Ради Європи 2024 року прямо виходить із того, що чинних норм недостатньо для врахування специфіки освітнього середовища, і тому обґрунтовує потребу в комплексному регулюванні, спрямованому на захист здобувачів освіти й педагогів, підтримання цілісності освітньої системи та запобігання поглибленню цифрової нерівності⁸. Для правничої освіти з цього випливає конкретний висновок: правове забезпечення цифровізації не може обмежуватися загальними посиланнями на доброчесність і захист даних, а має враховувати специфіку професійної підготовки, де важливими є самостійність аналітичного мислення, перевірюваність юридичного аргументу та відповідальне використання джерел.

Найгостріше ця проблема проявляється у використанні систем штучного інтелекту в юридичній освіті. Дослідження О. Заярного та С. Ілларіонової показує, що такі інструменти можуть бути інтегровані у підготовку майбутніх правників для розвитку професійних компетентностей, насамперед у роботі з юридичними текстами, аргументацією та практичними завданнями⁹. Водночас О. Шамов слушно застерігає, що інертність освітньої системи перед викликами штучного інтелекту може призвести до професійної нерелевантності частини навичок випускників¹⁰. Спеціальні правила використання систем штучного інтелекту в правничій освіті повинні мати хоча б мінімально визначений зміст. Неврегульованими залишаються щонайменше чотири блоки: межі допустимого використання систем штучного інтелекту в навчальних роботах, обов’язок розкриття такого використання, правила перевірки результатів, створених із застосуванням штучного інтелекту, та вимоги до цифрового оцінювання й обробки освітніх даних.

⁷ European Commission. (n.d.). Digital Education Action Plan 2021–2027. <https://education.ec.europa.eu/focus-topics/digital-education/actions>

⁸ Council of Europe. (2024). Regulating the use of artificial intelligence systems in education: Preparatory study. <https://rm.coe.int/regulating-the-use-of-artificial-intelligence-systems-education-prepar/1680b29928>

⁹ Zaiarnyi, O., & Illarionova, S. (2025). Artificial intelligence in legal education: Advancing training for future professionals. *Information Technologies and Learning Tools*, 105(1), 158–177. <https://doi.org/10.33407/itlt.v105i1.5835>

¹⁰ . Шамов, О. А. (2025). Вплив штучного інтелекту на трансформацію юридичної освіти: Порівняльний аналіз та стратегічні напрями. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*, (3), 51–55. <https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2025-3-9>

Отже, правове забезпечення цифровізації правничої освіти України в умовах євроінтеграції має будуватися як система взаємопов'язаних запобіжників. Її основу становлять загальні норми про освіту, академічну доброчесність і захист персональних даних, але для сучасного етапу цього вже недостатньо. Наступним етапом євроінтеграційної адаптації має стати перехід від загальних норм про доброчесність і захист даних до спеціального режиму регулювання цифрових та інтелектуальних інструментів у правничій освіті. Такий підхід найбільшою мірою відповідає і європейській логіці цифрової освіти, і вимогам самої правничої професії, інакше цифровізація змінюватиме інструменти навчання швидше, ніж право встигатиме визначати межі допустимого, а це створює ризик ерозії довіри до результатів правничої підготовки.

**ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ
НАЛЕЖНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ В УКРАЇНІ:
РОЛЬ ЗАКОНУ УКРАЇНИ «ПРО АДМІНІСТРАТИВНУ
ПРОЦЕДУРУ» У ЗАХИСТІ ПРАВ ЛЮДИНИ**

Ірина ДАВИДОВА

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»
м. Одеса, Україна*

Ірина НЕГУЛЯЄВА

*начальник відділу прийняття рішень з виплати всіх видів соціальних
допомог Департаменту праці та соціальної політики
Одеської міської ради
м. Одеса, Україна*

Сучасний етап розвитку України характеризується активними процесами європейської інтеграції, що зумовлює необхідність глибинної трансформації системи публічного адміністрування відповідно до стандартів Європейського Союзу. Одним із ключових елементів такої трансформації стало прийняття Закон України «Про адміністративну процедуру», який набув чинності 15 грудня 2023 року.

Незважаючи на те, що Україна стала однією з останніх європейських держав, яка запровадила загальну адміністративну процедуру, цей крок має фундаментальне значення для утвердження принципів належного адміністрування та забезпечення ефективного захисту прав людини у відносинах із публічною владою.

Ключовим джерелом європейських стандартів у сфері взаємодії особи та держави є Хартія основоположних прав Європейського Союзу, зокрема її стаття 41, яка закріплює право на якісне адміністрування.

Зміст цього права включає:

- право особи на неупереджений і справедливий розгляд справи у розумний строк;
- право бути вислуханою перед прийняттям несприятливого рішення;
- право доступу до матеріалів справи;
- обов'язок адміністрації мотивувати свої рішення;
- право на відшкодування шкоди, заподіяної неправомірними діями органів влади.

Ці принципи є обов'язковими для всіх держав-членів ЄС та розглядаються як невід'ємна складова верховенства права і належного врядування.

Запровадження загальної адміністративної процедури виступає одним із ключових індикаторів реальної європеїзації адміністративного права України. Для держав-членів ЄС і країн-кандидатів на вступ вирішальним критерієм оцінки системи публічного управління (зокрема, за звітами SIGMA щодо України, 2023 р.) є саме наявність і якість нормативного регулювання загальної адміністративної процедури. Важливо підкреслити, що цей елемент національного законодавства має комплексний вплив на всі сфери державного управління – від реєстрації місця проживання та соціального захисту населення до регулювання економіки, включаючи торгівлю, транспорт, митну та податкову сфери.

Прийняття Закону України «Про адміністративну процедуру» стало одним із ключових індикаторів реальної європеїзації адміністративного права України. Закон:

- встановлює універсальні правила діяльності адміністративних органів;
- уніфікує численні розрізнені процедури;
- поширюється на всі сфери публічного адміністрування – від соціального забезпечення до економічного регулювання.

Його ухвалення також стало важливим елементом виконання Україною політичних критеріїв членства в Європейському Союзі, зокрема щодо забезпечення прав людини та верховенства права.

Закон запроваджує єдині стандарти взаємодії держави з громадянами та бізнесом, базовані на принципах законності, відкритості, рівності та участі особи у процедурі.

До ключових гарантій прав людини належать:

- **право бути вислуханим**, – особа має можливість надати пояснення до прийняття рішення, що може вплинути на її права та інтереси;
- **доступ до матеріалів справи**, – забезпечується прозорість адміністративного процесу та можливість ефективного захисту;
- **обов'язок мотивування рішень**, – адміністративні органи зобов'язані обґрунтовувати свої рішення, що зменшує ризики свавілля;
- **право на адміністративне оскарження**, – запровадження спеціальних комісій дозволяє вирішувати спори без звернення до суду;
- **усунення формалізму**, – передбачено можливість виправлення недоліків заяви, що запобігає безпідставним відмовам;
- **принцип «держава сама збирає дані»**, – органи влади зобов'язані самостійно витребувати інформацію з реєстрів;
- **залучення заінтересованих осіб**, – забезпечується баланс інтересів у складних адміністративних провадженнях.

Таким чином, аналізований Закон формує якісно нову модель взаємовідносин «держава – людина», у центрі якої перебуває не владно-розпорядчий вплив, а забезпечення та ефективний захист прав і законних інтересів особи. Запроваджені процедурні гарантії не лише мінімізують ризики адміністративного свавілля, але й створюють реальні механізми впливу особи на процес прийняття рішень, що безпосередньо стосуються її правового статусу.

Важливим є те, що Закон переводить захист прав людини з декларативного рівня у практичну площину, забезпечуючи доступ до інформації, можливість бути почутим, отримувати мотивовані рішення та ефективно їх оскаржувати. Це сприяє підвищенню правової визначеності, передбачуваності дій адміністративних органів та зміцненню довіри до публічної влади.

У підсумку, Закон України «Про адміністративну процедуру» не лише трансформує адміністративну діяльність у напрямі її сервісної орієнтації, але й виступає дієвим інструментом утвердження принципу верховенства права, забезпечуючи належний рівень гарантій захисту прав, свобод та інтересів особи у її взаємодії з державою.

Імплементация Закону супроводжується комплексними реформами:

- гармонізацією понад 200 нормативно-правових актів;
- впровадженням електронних адміністративних процедур;
- навчанням понад 61 000 державних службовців;
- формуванням практики адміністративного оскарження.

Важливим є і розвиток судової практики: вже зафіксовано понад тисячу справ із застосуванням положень Закону, що свідчить про його поступову інтеграцію в правову систему.

Закон також є складовою реформи державного управління та одним із ключових елементів євроінтеграційного процесу України, зокрема у межах переговорного Кластеру 1 «Основи».

Попри значний прогрес, імплементация Закону України «Про адміністративну процедуру» супроводжується рядом викликів:

по-перше, необхідністю подальшої гармонізації спеціального законодавства;

по-друге, різним рівнем готовності органів влади до застосування нових процедур;

по-третє, збереженням елементів адміністративної практики «радянського» типу;

по-четверте, потребою у формуванні сталої правозастосовної та судової практики.

Крім того, тривалий період розробки Закону (понад 20 років) свідчить про складність трансформації адміністративної культури та необхідність зміни правосвідомості як посадовців, так і громадян.

Підводячи висновок необхідно сказати, що Закон України «Про адміністративну процедуру» є фундаментальним інструментом імплементації європейських стандартів належного адміністрування в Україні. Він не лише гармонізує національне законодавство з *acquis* Європейського Союзу, але й створює реальні механізми захисту прав людини у відносинах із публічною адміністрацією.

Запроваджені процедурні гарантії забезпечують:

- підвищення прозорості та передбачуваності діяльності органів влади;
- зміцнення довіри громадян до держави;
- ефективний захист прав та інтересів особи;
- перехід від контролюючої до сервісної моделі публічного управління.

Подальша успішна імплементація даного Закону є ключовою передумовою не лише для підвищення якості державного управління, але й для інтеграції України до європейського адміністративного простору.

МЕХАНІЗМИ РЕАЛІЗАЦІЇ СУЧАСНИХ ЗАГРОЗ В ІНФОРМАЦІЙНІЙ СФЕРІ В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНО-ГІБРИДНИХ КОНФЛІКТІВ

Світлана ДОМБРОВСЬКА

*доктор наук державного управління, професор,
Заслужений працівник освіти України,
проректор з наукової роботи НАУ «ХАІ»
м. Харків, Україна*

Розширення інформаційного простору та прискорення обігу інформації на основі нових технологій сприяє накопиченню реальних та штучно створюваних суперечностей у сфері інформаційної політики.

У зв'язку з цим в сучасних умовах все більше поширення отримує таке явище, як інформаційні та гібридні війни, які, у свою чергу, ведуть до загострення суперечностей інформаційного характеру.

Українська держава в останнє десятиліття ХХІ століття зіткнулася з серйозними викликами в сфері національної безпеки (конфлікт на Донбасі, пандемія Covid-19, збройна агресія росії проти України, конфлікт, що розпочався на Близькому Сході) тощо. У зв'язку з цим особливої уваги та докладного вивчення вимагає така форма конфлікту, як інформаційно-гібридні війни.

На наш погляд, ці явища – не однакові за змістом, але досить часто війни, що відбуваються у світі в останнє десятиліття, використовують механізми як з інформаційною складовою, так і є гібридними за формою реалізації. У зв'язку з цим логічним, на наш погляд, було б розглядати механізми реалізації сучасних загроз в інформаційній сфері як інформаційно-гібридні конфлікти (війни), оскільки ці явища перешкоджають не тільки розвитку інформаційного суспільства, але й зачіпають буквально всі сторони соціального життя в масштабі всієї планети.

Зазначаючи в цілому позитивну роль переходу до інформаційного суспільства, що виражається у використанні нових сучасних методів і засобів обробки та передачі інформації з метою підвищення ефективності функціонування багатьох сфер діяльності, необхідно вказати й на важливу обставину в цьому зв'язку.

Насамперед слід мати на увазі, що позитивні властивості інформації та інформаційних технологій, які створюються на благо цивілізації, однаково доступні й часто використовуються в міжнародній політиці як механізми інформаційно-гібридних війн.

Хвиля технічного прогресу внесла суттєві зміни в методи вирішення військових, економічних, торгових та інших конфліктів. Прямі силові методи уступають (або використовуються поряд з інформаційними механізмами) місце інформаційним¹. У сучасних умовах усе частіше ці методи використовуються комплексно. Цифрові технології в сучасних умовах активно проникають в усі сфери соціально-економічної системи. Не є виключенням і публічне управління. Синергетичний потенціал соціальних, мобільних, «хмарних» технологій, а також технологій аналізу даних і «Інтернет речей» сукупно здатні привести до кардинальних трансформаційних змін в публічному управлінні, спрямованих на підвищення його ефективності. Саме тому в умовах становлення «цифрових» ринків і економік, розвитку «електронної держави» потрібні інвестиції в інфокомунікаційні технології. Їх активне впровадження в практику дозволить використати нові моделі взаємодії і обслуговування, підвищити дієвість систем менеджменту і публічного управління².

Перспективи стійкого розвитку України безпосередньо пов'язані із забезпеченням збалансованого і ефективного функціонування механізмів публічного управління на усіх рівнях в умовах цифровізації усіх соціально-економічних процесів, що динамічно змінюються.

У сучасному глобалізованому і одночасно диференційованому суспільстві використання сучасних і адаптивних моделей публічного управління стає найважливішим завданням і способом рішення проблем. Формування публічного управління відповідно до вимог часу є одним з головних інструментів затвердження сучасних моделей управління, тому розуміння сутності трансформаційних процесів сучасних воєн уможливить створення та застосування адекватних важелів впливу на ці процеси, що неминуче позначиться на питаннях національної безпеки. Водночас розуміння руйнівної сили інформаційної війни (війн) потребує глибокого дослідження цього феномена. Інформаційні взаємодії, контакти, конфлікти та різні форми їх вирішення є основою розвитку суспільства.

Основним суб'єктом інформаційних операцій спочатку являлася держава в цілому і її окремі інститути, що розглядають ці інструменти як засіб реалізації зовнішньої політики. З часом сталося розширення числа акторів і можливостей з проведення інформаційних операцій, якими володіють міжнародні організації і недержавні актори, причому

¹ Новіков В.О. Аналіз сучасної концепції інформаційно-гібридної війни // *Державне управління: удосконалення та розвиток*: елек. журнал. 2023. № 9. URL: <https://www.nayka.com.ua/index.php/dy/article/view/2133>

² Олещук П. М. Новітні політичні технології інформаційного впливу : монографія. Київ: Видавець Вадим Карпенко, 2018. 288 с.

частенько їх можливості перевершують здатність окремих країн в проведенні інформаційних і кібератак.

Методи і технології сучасних інформаційних операцій можна розділити на дві основні групи: підготовки інформаційного вкидання; створення і підтримка каналів комунікації технологічної і непрямой дії.

До першої групи відносяться: методи вкидання офіційної інформації (озвученою першими особами, відомствами або розміщеною від імені анонімного спікера), технології, методи підготовки «журналістських» розслідувань, технології хакерських «зливів», організація «інформаційної лавини».

До другої групи входять технології і методи створення власної мережі ЗМІ, способи і методи створення і просування каналів комунікації в інтернеті, технології організації лояльного бізнесу, а також способи використання нейтральних ЗМІ і прямої комунікації³.

На сьогодні використання інструментарію інформаційних операцій створює цілий ряд викликів і загроз, до числа яких можна віднести загрози системі стратегічної стабільності. Наприклад, проведення кібератак здатне ускладнювати роботу системи військового і публічного управління, створити загострене відчуття поспіху у тих, хто відповідальний за вироблення рішень на удар або удар у відповідь; масштабний напад в кіберпросторі при неясності задумки того, хто атакує і складнощах в атрибуції кібератак здатних спровокувати масштабну воєнно-політичну кризу.

Сучасні держави багато в чому успішно інтегрували інформаційно-комунікаційні технології в інструментарій зовнішньої політики. Прикладами цього можна вважати щонайширше використання можливостей соціальних мереж в офіційній комунікації (навіть Китай, незважаючи на заборону на роботу ряду майданчиків в країні, використовує їх для комунікації із зарубіжною аудиторією), використання можливостей інформаційно-психологічної дії в силових методах зовнішньої політики. Усіма провідними державами світу усвідомлюються небезпеки, витікаючі від іноземної інформаційної дії, підтвердженням чому являються як законодавчі зусилля із регулювання і захисту власного інформпростору, так і створення нових органів влади або військових підрозділів для дій в інформаційному і кіберпросторі.

Наведені та інші небезпеки, виклики інформаційного розвитку сучасного світу спричинили постановку на порядок денний, як уже наголошувалось, проблеми так званої інформаційно-гібридної війни, яка визначається сьогодні як прихована діяльність з метою забезпечення інформаційного домінування, що набуває значення не менше

³ Мережко О. Проблеми кібервійни та кібербезпеки в міжнародному праві. ЮСТІНІАН. 2009. URL: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=3233>

важливіше, ніж традиційне військове домінування. Воно спрямоване на формування інформаційно-залежних відносин від суб'єкта впливу як на технологічному, так і на соціально-психологічному та державно-управлінському рівнях.

Одним із головних досягнень сучасної цивілізації в умовах глобалізації, яка на даний момент вважається основною тенденцією історичного розвитку, є Інтернет-революція⁴.

Процес поширення інформаційних технологій пов'язаний як з новими досягненнями, так і з появою цілої низки нових проблем. Користь від цієї Інтернет-революції може позначитись у політичній, економічній та соціальній сферах

Таким чином, підбиваючи підсумки можливості використання мережевих технологій в інформаційному протиборстві, слід зазначити наступне.

Інформаційна війна – вища форма міждержавного інформаційного протистояння, конфлікт інтересів суб'єктів геополітичної конкуренції (протиборства) в інформаційному просторі з метою вирішення протиріч щодо влади та здійснення політичного керівництва, а також щодо перерозподілу їх ролі, місця та функцій у політико-управлінській системі сучасного суспільства, в якому зіткнення конфліктуючих сторін відбувається у формі інформаційних та інформаційно-психологічних операцій із застосуванням інформаційної зброї.

Сутність такої інформаційної війни полягає у завданні військової поразки противнику шляхом досягнення та використання інформаційної переваги над ним.

Інформаційно-гібридна війна може здійснюватися і в умовах відсутності силового конфлікту, що виводить цей різновид до числа найбільш застосовних та універсальних засобів забезпечення реалізації зовнішніх інтересів. У відносно мирних умовах інформаційні війни цього типу можуть застосовуватися як спеціальні механізми управління кризами та провокування варварства на території противника.

Ця обставина визначає асиметричний характер інформаційних воєн і наявність потенційних можливостей у свідомо слабшої сторони щодо завдання цілеспрямованими точковими ударами серйозної шкоди технологічно розвиненому противнику.

У постіндустріальному і очевидно інформаційному світі, що формується, найважливішим ресурсом виявляється не традиційний географічний простір із закріпленими в ньому фізичними людьми та виробничими потужностями, а інтелект, інформація та фінанси.

⁴ Почепцов Г. Смыслові та інформаційні війни: пошук відмінностей. Media Sapiens. URL: http://osvita.mediasapiens.ua/ethics/manipulation/smislovi_ta_informatsiyni_viyini_poshuk_vidminnostey/.

При цьому за допомогою високих технологій інформація, що містить дані про результати інтелектуальної діяльності, легше переміщується у просторі. Відсутність територіальної «прив'язки» ключових ресурсів дозволяє інформаційно-комунікаційним лідерам опановувати їх і використовувати у своїх цілях без будь-якого фізичного втручання.

Ефективне освоєння чужих територій стає можливим без урахування стану кадрового потенціалу та добробуту основної частини населення країни, що освоюється шляхом використання для досягнення поставлених цілей інформаційно-технологічної локалізації та фактичного вилучення із соціально-економічного простору носіїв інтелекту та розпорядників фінансових ресурсів.

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ КАРШЕРІНГУ: РЕАЛІЇ ЄС ТА ДОРОЖНЯ КАРТА ДЛЯ УКРАЇНИ

Наталія ДОНІЙ

*доктор філософських наук, професор,
професор кафедри гуманітарних дисциплін
Пенітенціарна академія України
м. Чернігів, Україна*

Новітній соціальний простір характеризується інтенсивними технологізацією та автомобілізацією, що, в свою чергу, детермінувало трансформацію мобільнісних практик. Мобільність сьогодні – це не лише пересування, а й аксіологічний елемент повсякдення. У цьому контексті ідеологія Shared Mobility (зокрема, каршерінг) є ключовим інструментом реалізації European Green Deal, спрямованої на радикальну декарбонізацію транспортного сектору. Актуальність дослідження каршерінгу в Україні зумовлена необхідністю адаптації до стандартів ЄС щодо сталого розвитку, критичним переважанням міської інфраструктури, браком паркувальних місць та екологічними проблемами.

Тематика каршерінгу в ЄС широко висвітлена в працях науковців A. Chicco, G. Correia, F. Dias та ін. В Україні цей напрям досліджують І. Каширнікова, О. Маценко, В. Півень та ін., переважно фокусуючись на економічній ефективності. Проте, аналіз правової інтеграції каршерінгу в національну систему залишається практично поза увагою науковців в галузі права.

Каршерінг є моделлю короткострокової оренди автомобілів із оплатою за фактичний час користування. Каршерінг пропонує альтернативну модель сервісу: поєднання індивідуального комфорту з раціональним використанням міського простору. Попри тривалу історію (з 1948 року), справжній розквіт сервісу в Європі розпочався у 2000-х. На даний час, маючи понад 60 активних операторів у 23 країнах, Європа стала найзрілишим та найрозвиненішим ринком каршерінгу у світі¹. Прогнозується що до 2029 року кількість користувачів каршерінгу в Європі сягне 21,7 млн осіб, що тільки підсилить вже існуючий тренд на перехід від володіння до користування². Прогнозоване зростання пояснюється кількома ключовими факторами: політика ЄС щодо сталого

¹ What Carsharing Services Are Available in Europe in 2025? World Wide Mobility. URL: <https://worldwidemobility.io/blog/carsharing-in-europe>

² Car-sharing in Europe – Statistics & Facts. URL: <https://surl.li/ilyjcw>

мобільності; зобов'язання на рівні міст щодо скорочення викидів; зростання популярності електромобілів; світоглядний зсув від «плати за володіння» до «плати за використання» та цифровізація послуг мобільності.

Доцільно зазначити, що каршерінг безпосередньо пов'язаний із White Paper³ і спрямований на досягнення глобальних Цілей сталого розвитку ООН (ЦРС)⁴. Попри те, що загальноєвропейського регламенту щодо каршерінгу на рівні ЄС немає, бо Євросоюз діє через Soft Law, проте можна виділити ряд правових інструментів, що визначають його розвиток:

1) «Sustainable and Smart Mobility Strategy»⁵. Цей документ офіційно декларує Shared Mobility та відстоює доцільність зниження викидів парникових газів від транспорту, стимулювання використання екологічних транспортних засобів і розвиток спільної мобільності (car-sharing, bike-sharing) як доповнення до муніципального транспорту. Документ заохочує як інтеграцію каршерінгу з громадським транспортом, так і розвиток цифрових платформ мобільності (MaaS).

2) Directive 2006/123/EC⁶ Європарламенту щодо послуг на внутрішньому ринку. Застосовується до операторів каршерінгу як до постачальників послуг, особливо щодо: доступу до ринку, цифрових сервісів і захисту споживачів.

3) Directive 2009/33/EC (Clean Vehicles Directive)⁷, яка вже має внесені правки від 2019 р. та містить в собі норми, за якими зобов'язує муніципальні органи купувати послуги каршерінгу лише на базі екологічних авто.

4) Місцеві та національні рамки регулювання. Наприклад, норми які діють в Федеративній Республіці Німеччина⁸ щодо каршерінгу чи в окремих містах Італійської Республіки⁹. Це включає ліцензування,

³ White Paper. Roadmap to a Single European Transport Area – Towards a competitive and resource efficient transport system. Brussels, 28.3.2011. COM(2011) 144 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52011DC0144>

⁴ 17 Цілей сталого розвитку. URL: <https://globalcompact.org.ua/tsili-stijkogo-rozvytku/>

⁵ Sustainable and Smart Mobility Strategy – putting European transport on track for the future (SWD(2020) 331 final). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52020DC0789>.

⁶ Directive 2006/123/EC of the European Parliament and of the Council of 12 December 2006 on services in the internal market. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=celex:32006L0123>

⁷ Directive 2009/33/EC of the European Parliament and of the Council of 23 April 2009 on the promotion of clean and energy-efficient road transport vehicles (Text with EEA relevance). URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2009/33/oj/eng>

⁸ Gesetz zur Bevorrechtigung des Carsharing 1 / Bundesministerium der Justiz und für Verbraucherschutz. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/csgg/index.html>

⁹ Car sharing and sharing-mobility stations (2025). Italy Lombardia. 20 August. URL: <https://www.interregeurope.eu/good-practices/car-sharing-sharing-mobility-stations>

вимоги до страхування, правила паркування, екологічні зони тощо. При цьому як національні, так і місцеві нормативно-правові акти в питанні каршерінгу мають відповідати загальним принципам Treaty on the Functioning of the European Union¹⁰: пропорційності, недискримінації та свободи надання послуг.

5) Sustainable Urban Mobility Plans (SUMP) Guidelines¹¹. Рекомендації Єврокомісії, де каршерінг прописаний як обов'язковий елемент міського планування в країнах ЄС, розвиток якого дозволяє отримувати фінансування з фондів ЄС. Виходячи з такої умови, стратегічні плани міст ЄС мають містити сформульовані цілі щодо розширення спільної мобільності та її інтеграції з іншими видами транспорту для досягнення місцевих екологічних і соціальних ЦСР.

6) Європейські ініціативи та співпраця. ЄС підтримує проекти та партнерства між містами та операторами для розвитку каршерінгу, що фінансуються через програми сталого мобільного розвитку¹². Це доповнює нормативні рамки і створює практичні інструменти просування спільної мобільності.

Отже, можемо констатувати, що регуляторна база ЄС щодо каршерінгу є стратегічно-планувальною, а основна реалізація відбувається через національне і місцеве законодавство. Відповідно, перед Україною, в рамках наміру входження в коло країн-членів ЄС, постали такі задачі:

1) Формування нормативно-правової основи регулювання каршерінгу як основи функціонування операторів так і забезпечення прав і рамок відповідальності користувачів у питаннях вимог до безпеки, паркування та захисту прав споживачів у цифровому середовищі.

2) Гармонізація з *Acquis Communautaire* ЄС та адаптація транспортного законодавства до стандартів ЄС, що включає імплементацію регламентів, директив і рекомендацій у транспортній сфері. Цей процес триває і передбачає поступову інтеграцію норм, що можуть впливати на сферу спільної мобільності¹³.

¹⁰ Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/treaty/tfeu/2016/oj/eng>

¹¹ Guidelines (2014). Developing and Implementing a Sustainable Urban Mobility Plan. January 2014 (revised foreword). Brussels, ECDGMT, 151 p.; Guidelines For Developing And Implementing A Sustainable Urban Mobility Plan (2019). Second Edition / European Union's Horizon 2020 Research and Innovation programme. Brussels, ECDGMT, 168 p.

¹² Gkoumas K., et al. (2022) Car-sharing in Europe: A critical review of policy, research, innovation, and practice. European Commission – TRIMIS. URL: <https://trid.trb.org/View/2186043>

¹³ Прес-служба Апарату Верховної Ради України. Проведено скринінг відповідності транспортного законодавства України праву Європейського Союзу. 01 липня 2025. URL: https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/263539.html

3) Законодавчо закріпити екологічні заохочення каршерінгу. Так, це можуть бути нормативно-правові стимули для використання електромобілів у каршерінгу, податкові пільги чи преференції при паркуванні. Подібні заохочення можуть сприяти досягненню ЦСР 11 та 13, оскільки це допоможе швидшому переходу на низьковуглецеві транспортні рішення.

Отже, каршерінг – це не просто оренда, на даний час це елемент сталості та стійкості (resilience) транспортної інфраструктури, оскільки забезпечує мобільність населення навіть за умов дефіциту палива або пошкодження приватних авто, а також це зміна філософії споживання – «доступ замість власності». Для більш широкого поширення такої філософії в Україні та популяризації практики каршерінгу як складової Shared Mobility, що є однією зі складових інтеграції в європейський транспортний простір, український законодавець має: 1) ліквідувати правову невизначеність та чітко визначити ряд складових успішності цієї практики, а саме – статус операторів каршерінгу, вимоги до фізичної безпеки та цифрову безпеку користувачів та осіб, які надають автомобілі в каршерінг; 2) запровадити окреме екологічне стимулювання шляхом впровадження пільг для електромобілів у каршерінгу (податкові знижки, безкоштовне паркування, тощо).

**ВПЛИВ ШІ НА ПУБЛІЧНЕ АДМІНІСТРУВАННЯ
ТА ГЛОБАЛЬНУ ІНФОРМАЦІЙНУ БЕЗПЕКУ.
РОЛЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПІДХОДУ
НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ БЕЗПЕКИ
ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ**

Софія ДРАБЮК

*аспірантка 2 року за спеціальністю 081 Право
Ужгородського національного університету
м. Ужгород, Україна
<https://orcid.org/0009-0005-9564-2376>*

Сучасний етап європеїзації публічного адміністрування нерозривно пов'язаний із процесами цифрової трансформації. Впровадження інноваційних технологій, зокрема штучного інтелекту (ШІ), створює нові можливості для підвищення ефективності державного управління, однак водночас породжує комплексні безпекові виклики.

В умовах глобалізації інформаційні потоки стають дедалі інтенсивнішими, а інформація – доступнішою. Проте поряд із цим зростає ризик її використання як інструменту маніпуляції через дезінформацію, пропаганду та алгоритмічні упередження¹.

У цьому контексті особливого значення набуває адаптація національних підходів до стандартів Європейського Союзу у сфері:

- захисту персональних даних²,
- інформаційної безпеки,
- регулювання використання ШІ³.

1. Штучний інтелект як фактор трансформації інформаційної безпеки

Розвиток технологій ШІ став новим етапом у формуванні інформаційного середовища.

¹ World Economic Forum. Global Risks Report 2024. Geneva, 2024. URL: <https://www.weforum.org/reports/global-risks-report-2024>

² Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data (General Data Protection Regulation). Official Journal of the European Union. 2016.

³ Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council laying down harmonised rules on artificial intelligence (Artificial Intelligence Act). Official Journal of the European Union. 2024.

Генеративні моделі дозволяють створювати контент, який складно відрізнити від людського, що значно ускладнює процес ідентифікації маніпуляцій⁴.

Це означає, що:

- традиційні механізми перевірки інформації втрачають ефективність;
- ускладнюється встановлення джерел поширення інформації;
- підвищується вразливість суспільства до маніпуляцій.

Інформація має транснаціональний характер і виходить за межі державних кордонів⁵.

2. Трансформація пропаганди під впливом ШІ

Розвиток технологій штучного інтелекту змінив правила гри і в сфері інформаційної безпеки. Генеративні можливості ШІ почали використовувати зокрема і для поширення пропаганди та дезінформації. Такий контент характеризується умисністю та маніпулятивністю подачі інформації⁶. І спрямований на здійснення умисного впливу на суспільну свідомість для досягнення тими, хто його поширює, певних конкретних цілей.

Використання ШІ призвело до:

- здешевлення виробництва контенту;
- масштабування;
- персоналізації впливу;
- ускладнення встановлення відповідальності.

Як наслідок, політичне зловживання ШІ створює ризики для демократичних процесів і довіри до інституцій⁷.

3. Практика використання ШІ у дезінформаційних кампаніях

Сучасні інформаційні операції демонструють активне використання ШІ:

- операція *Operation Overload*^{8 9};

⁴ Goldstein J. A., Chao J., Grossman S., Stamos A., Tomz M. How persuasive is AI-generated propaganda? PNAS Nexus. 2024. Vol. 3, No. 2. URL: <https://doi.org/10.1093/pnasnexus/pgae034>

⁵ King J., Meinhardt C. Rethinking Privacy in the Age of AI. 2022. URL: <https://knightcolumbia.org/content/rethinking-privacy-in-the-age-of-ai>

⁶ Goldstein J. A., Chao J., Grossman S., Stamos A., Tomz M. How persuasive is AI-generated propaganda? PNAS Nexus. 2024. Vol. 3, No. 2. URL: <https://doi.org/10.1093/pnasnexus/pgae034>

⁷ World Economic Forum. Global Risks Report 2024. Geneva, 2024. URL: <https://www.weforum.org/reports/global-risks-report-2024>

⁸ Oremus W., Jiménez A. A Russian fake news ring was struggling. Then it targeted USAID. The Washington Post. 2025. URL: <https://www.washingtonpost.com/politics/2025/05/06/operation-overload-russian-disinfo-usaid-musk-x>

⁹ Gilbert D. A Pro-Russia Disinformation Campaign Is Using Free AI Tools to Fuel a “Content Explosion”. Wired. 2025. URL: <https://www.wired.com/story/pro-russia-disinformation-campaign-free-ai-tools>

- кампанія *Doppelgänger* ¹⁰;
- використання ШІ терористичними організаціями ¹¹.

Дослідження підтверджують, що ШІ-генерований контент може бути не менш переконливим, ніж створений людиною ¹². Це створює ризики впливу на вибори та суспільну стабільність ¹³.

4. Подвійна природа ШІ: інструмент загрози та захисту

ШІ використовується як для створення, так і для виявлення дезінформації та пропаганди. Оскільки головною перевагою штучного інтелекту є можливість обробляти велику кількість даних протягом кількох хвилин. Це дозволяє створювати різне програмне забезпечення, на основі ШІ, яке аналізує великі об'єми даних і здатне виявити інформацію, яка містить ознаки маніпулятивності.

Зрештою, виходить, що ШІ – це потужний інструмент, який можна використати як на благо, так і на шкоду, залежно від намірів того, хто ним керує.

5. ШІ та захист персональних даних

Розвиток ШІ створює ризики для конфіденційності: масовий збір даних, профілювання, дискримінація та непрозорість обробки ¹⁴.

Для навчання різних продуктів на основі ШІ використовують величезний масив даних. Багато продуктів програмного забезпечення з ШІ-компонетом мають доступ до персональних чи конфіденційних даних. Важливо, щоб ШІ не поширював такі дані і не передавав їх третім особам. Наразі немає комплексного механізму захисту персональних даних у епоху розвитку ШІ. Існують лише окремі нормативно-правові акти, які частково врегульовують це питання, переважно на рівні права ЄС.

6. Європейський підхід до регулювання

ЄС формує комплексну систему регулювання:

- захист персональних даних – GDPR ¹⁵;

¹⁰ Фурсай О. В. Російська дезінформаційна кампанія «Doppelgänger» як новітній виклик інформаційній безпеці держав Заходу. Філософія та політологія в контексті сучасної культури. 2024. Т. 16, спецвипуск. URL: <https://fip.dp.ua/index.php/FIP/article/view/1197/1337>

¹¹ Kajjo S. IS turns to artificial intelligence for advanced propaganda amid territorial defeats. Voice of America. 2024. URL: <https://www.voanews.com/a/is-turns-to-artificial-intelligence-for-advanced-propaganda-amid-territorial-defeats/7624397.html>

¹² Goldstein J. A., Chao J., Grossman S., Stamos A., Tomz M. How persuasive is AI-generated propaganda? PNAS Nexus. 2024. Vol. 3, No. 2. URL: <https://doi.org/10.1093/pnasnexus/pgae034>

¹³ World Economic Forum. Global Risks Report 2024. Geneva, 2024. URL: <https://www.weforum.org/reports/global-risks-report-2024>

¹⁴ King J., Meinhardt C. Rethinking Privacy in the Age of AI. 2022. URL: <https://knightcolumbia.org/content/rethinking-privacy-in-the-age-of-ai>

¹⁵ Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data (General Data Protection Regulation). Official Journal of the European Union. 2016

- регулювання ШІ – AI Act (наразі єдиний комплексний нормативно-правовий акт, який найбільш повно регулює правовий механізм та відповідальність розробників та користувачів ШІ)¹⁶;
- регулювання платформ – Digital Services Act¹⁷.

Ці акти забезпечують баланс між інноваціями та правами людини.

7. Використання штучного інтелекту у публічному адмініструванні: міжнародний досвід

Штучний інтелект вже активно використовується у публічному адмініструванні, трансформуючи способи взаємодії держави з громадянами, механізми прийняття рішень та надання адміністративних послуг.

Одним із найбільш показових прикладів є Естонія, яка вважається одним із лідерів цифрового урядування. У цій державі майже всі адміністративні послуги доступні онлайн, а ШІ інтегрований у державну інфраструктуру для:

- автоматичного надання послуг на основі життєвих подій громадян;
- заповнення заяв на основі вже наявних даних;
- використання чат-ботів для обробки звернень громадян;
- виявлення шахрайства у податковій та соціальній сферах¹⁸.

Застосування ШІ дозволило скоротити адміністративні витрати та значно зекономити час громадян, зокрема до мільйонів годин щорічно¹⁹.

Крім того, в межах ініціативи Eesti.ai держава системно впроваджує ШІ у всі сфери публічного сектору, що свідчить про стратегічний підхід до цифрової трансформації управління²⁰.

Іншим яскравим прикладом є Об'єднані Арабські Емірати, де ШІ використовується для оптимізації державних послуг. Зокрема:

- впроваджено програму «zero bureaucracy», спрямовану на скорочення адміністративних процедур;
- використання ШІ дозволило скоротити час надання деяких послуг з кількох днів до кількох хвилин;
- державні сервіси активно автоматизуються та перебудовуються під потреби користувачів²¹. Ці практики демонструють перехід від

¹⁶ Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council laying down harmonised rules on artificial intelligence (Artificial Intelligence Act). Official Journal of the European Union. 2024.

¹⁷ Regulation (EU) 2022/2065 of the European Parliament and of the Council on a Single Market for Digital Services (Digital Services Act). Official Journal of the European Union. 2022.

¹⁸ Estonia e-Government AI transformation. Pertama Partners. URL: <https://www.pertamapartners.com/case-studies/estonia-e-government-ai-transformation>

¹⁹ Див 18.

²⁰ Eesti.ai initiative. Government of Estonia. URL: <https://www.riigikantselei.ee/en/estiai-initiative>

²¹ UAE harnesses AI to slash bureaucracy and speed up public services. Euronews. 2026. URL: <https://www.euronews.com/2026/02/13/uae-harnesses-ai-to-slash-bureaucracy-and-speed-up-public-services>

традиційної моделі адміністрування до “проактивної держави”, яка передбачає потреби громадян.

Особливу увагу привертають експерименти із залученням ШІ до процесів прийняття рішень на державному рівні. Так, у Албанія було впроваджено цифрового асистента «Diella», який виконує функції, наближені до урядових, зокрема у сфері публічних закупівель. Ця система:

- обробляє державні документи;
- надає адміністративні послуги громадянам;
- спрямована на мінімізацію корупційних ризиків через автоматизацію прийняття рішень²².

Такі приклади демонструють появу нових форм інституцій – умовно так званих «AI-міністрів» або алгоритмічних управлінських систем.

Окрім цього, ШІ активно використовується для:

- збору та аналізу персональних даних громадян з метою надання послуг;

- автоматизованого прийняття адміністративних рішень;
- прогнозування соціально-економічних процесів;
- управління державними ресурсами²³.

Водночас такі практики породжують значні ризики:

- надмірної концентрації даних;
- порушення приватності;
- непрозорості алгоритмічних рішень;
- потенційної дискримінації.

Таким чином, використання ШІ у публічному адмініструванні є невід’ємною складовою цифрової модернізації, однак потребує чіткого правового регулювання, зокрема в рамках європейських стандартів.

Висновки. ШІ є ключовим фактором трансформації публічного адміністрування, оскільки програмне забезпечення з компонентами на основі ШІ вже використовується різними країнами на офіційному рівні для надання адміністративних послуг та обробки персональних даних.

Водночас, недостатня урегульованість відповідальності за неправомірне використання ШІ і відсутність чітких юридичних механізмів контролю призводить до серйозних ризиків. Наприклад, до витоку персональних даних або генерації та поширення маніпулятивного контенту.

Європейська модель формує основу безпечного цифрового середовища, оскільки саме на рівні права ЄС існує найбільш комплексний підхід до регулювання безпеки даних в епоху ШІ.

²² Albania appoints AI minister “Diella” to tackle corruption. The Guardian. 2025. URL: <https://www.theguardian.com/world/2025/sep/11/albania-diella-ai-minister-public-procurement>

²³ Engin Z., Crowcroft J., Hand D., Treleaven P. The Algorithmic State Architecture (ASA): An Integrated Framework for AI-Enabled Government. 2025. URL: <https://arxiv.org/abs/2503.08725>

ЦИФРОВА МОДЕРНІЗАЦІЯ СУДОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Ганна ЄРМАКОВА

*доктор юридичних наук, доцент,
провідний фахівець*

Науково-консультаційного центру

*Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
м. Київ, Україна*

Ірина КОЗАК

кандидат юридичних наук, суддя

*Києво-Святошинського районного суду Київської області
м. Київ, Україна*

Цифровізація судової системи в Україні вже оцінюється не як допоміжне технічне вдосконалення, а як складова доступу до правосуддя, стійкості судової інфраструктури та виконання євроінтеграційних критеріїв. У *Ukraine 2024 Report* Європейська комісія рекомендувала Україні ухвалити й розпочати реалізацію дорожньої карти модернізації інформаційних технологій у судовій системі на основі проведеного аудиту¹. У *Ukraine 2025 Report* Комісія вже зафіксувала схвалення такої дорожньої карти та подальший розвиток системи електронного керування справами у кримінальній юстиції SMEREKA². У науковій літературі цей процес осмислюється як перехід від сервісної цифровізації до електронного правосуддя як інструменту забезпечення процесуальних прав, прозорості та ефективності судового провадження³.

Національну нормативну інфраструктуру цифрової модернізації формує Положення про порядок функціонування окремих підсистем ЄСІТС⁴. Воно визначає ЄСІТС як середовище захищеного зберігання,

¹ European Commission. (2024, October 30). Ukraine 2024 report (SWD(2024) 699 final). https://enlargement.ec.europa.eu/document/download/1924a044-b30f-48a2-99c1-50edeac14da1_en

² European Commission. (2025, November 4). Ukraine 2025 report (SWD(2025) 759 final). https://enlargement.ec.europa.eu/document/download/17115494-8122-4d10-8a06-2cfd275eece7_en?filename=ukraine-report-2025.pdf

³ Luchenko, D., & Piatyhora, K. (2025). From concept to reality: UJICS as the next stage in the development of e-justice in Ukraine. *Theory and Practice of Jurisprudence*, (2(28)), 66–81. <https://doi.org/10.21564/2225-6555.2025.28.346098>

⁴ Вища рада правосуддя. (2021, 17 серпня). Про затвердження Положення про порядок функціонування окремих підсистем Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (Рішення № 1845/0/15-21). Законодавство України. <https://zakon.rada.gov.ua/gov/v1845910-21>

автоматизованої аналітичної і статистичної обробки інформації, електронного обміну документами та віддаленого доступу користувачів відповідно до диференційованих прав доступу. Зміни, затверджені Вищою радою правосуддя 13 січня 2026 року, розширили доступ до Електронного кабінету для осіб без стандартних ідентифікаційних даних, увели умовні коди для підрозділів, дворівневу структуру кабінету й уточнили способи автентифікації⁵. Цифрова модернізація рухається від базової електронної комунікації до складнішої моделі електронної ідентифікації, розмежування доступу та організаційної сумісності різних учасників судового процесу.

Реформний вимір цієї модернізації набув уже достатньо конкретного змісту. Наказом Державної судової адміністрації України від 2 грудня 2024 року № 534 було затверджено дорожню карту розвитку ІТ-рішень у судовій системі, розроблену з урахуванням технічного і функціонального аудитів ЄСІТС, *Ukraine Facility*, Плану України та консультацій із заінтересованими сторонами⁶. Оновлена дорожня карта, затверджена 12 грудня 2025 року, передбачає поетапне створення підсистеми документообігу судів (*Case Management*) з горизонтом промислової експлуатації до кінця 2028 року, розвиток модуля «Аналіз та звітність» у 2026–2027 роках, а також окремий блок сервісів на 2028–2029 роки, включно з мобільним застосунком і низкою інструментів штучного інтелекту: перевіркою технічних помилок у документах, формуванням короткого змісту документів, перевіркою актуальності норм і підбором судової практики, рекомендаційними моделями та аватаром-асистентом⁷. Паралельно розвиток SMEREKA у кримінальній юстиції офіційно подається як інструмент підвищення координації, аналітики та стандартизації процесуальних документів, у тому числі із застосуванням штучного інтелекту⁸, що дає змогу говорити вже про наявність сформованої програмної логіки. Разом із тим така логіка виявляє і головні ризики: тривалий горизонт реалізації, залежність від фінансування, потребу в інтеграції зовнішніх систем і

⁵ Вища рада правосуддя. (2026, 13 січня). Про затвердження Змін до Положення про порядок функціонування окремих підсистем (модулів) Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (Рішення № 26/0/15-26). Законодавство України. <https://zakon.rada.gov.ua/go/v0026910-26>

⁶ Державна судова адміністрація України. (2024, 2 грудня). Про затвердження Дорожньої карти розвитку ІТ-рішень у судовій системі (Наказ № 534). https://court.gov.ua/storage/portal/dsa/normatyvno-pravova%20baza/N_534_2024.pdf

⁷ Державна судова адміністрація України. (2025, 12 грудня). Дорожня карта розвитку ІТ-рішень у судовій системі (Додаток до наказу № 477). https://court.gov.ua/storage/portal/dsa/normatyvno-pravova%20baza/Dod_do_N_477_2025.pdf

⁸ European External Action Service. (2024, January 23). Development of SMEREKA e-case management system. https://www.eeas.europa.eu/delegations/ukraine/development-smereka-e-case-management-system_en

виведенні рішень у промислову експлуатацію лише після сертифікації комплексної системи захисту інформації⁹¹⁰.

Порівняльний вимір показує, що українська модель розвивається в руслі загальноєвропейських тенденцій, але поки не досягла рівня їх внутрішньої узгодженості. Дослідження європейських підходів до цифрового правосуддя в Центральній і Східній Європі та країнах Балтії доводить, що в Європейському Союзі поступово сформовано цілісну архітектуру цифрового правосуддя, яка поєднує цифрові права, технологічну сумісність, інституційний дизайн, урядування даними та людиноцентричні цінності¹¹. На цьому тлі Україна демонструє прогрес через ЄСІТС, автоматизований документообіг та електронний обіг процесуальних документів, але зберігає істотні прогалини в сумісності підсистем, машиночитаності даних, людиноцентричному проєктуванні сервісів і врегулюванні штучного інтелекту [9]. Отже, українська специфіка полягає не у відсутності цифрового розвитку, а в незавершеності переходу від фрагментарних цифрових рішень до інтегрованої архітектури цифрового правосуддя.

Європейські стандарти цифрового правосуддя в цьому контексті утворюють взаємопов'язаний, а не випадковий набір орієнтирів. Практичний посібник СЕРЕJ щодо дистанційних слухань 2025 року регулює процесуальний рівень і виходить із того, що дистанційні слухання мають впроваджуватися виважено, без підриву статті 6 Конвенції, при збереженні очного слухання як загального правила та за наявності гарантій рівної участі сторін і цілісності провадження¹². Перший звіт АІАВ 2025 року виконує іншу функцію: він картує 125 інструментів кіберправосуддя та штучного інтелекту, наголошує на відсутності повністю автономного «роботизованого правосуддя» та підкреслює потребу в регулярній оцінці ризиків і збереженні людського контролю¹³. Настанови СЕРЕJ щодо використання генеративного штучного інтелекту для судів, ухвалені в грудні 2025 року, переводять цей підхід у практичну площину: безпечне використання таких систем

⁹ Державна судова адміністрація України. (2024, 2 грудня). Про затвердження Дорожньої карти розвитку ІТ-рішень у судовій системі (Наказ № 534). https://court.gov.ua/storage/portal/dsa/normatyvno-pravova%20baza/N_534_2024.pdf

¹⁰ Державна судова адміністрація України. (2025, 12 грудня). Дорожня карта розвитку ІТ-рішень у судовій системі (Додаток до наказу № 477). https://court.gov.ua/storage/portal/dsa/normatyvno-pravova%20baza/Dod_do_N_477_2025.pdf

¹¹ Syniehubov, O., Bortnik, O., & Chernenko, O. (2025). European approaches to digital justice in Central and Eastern Europe and the Baltic States, with perspectives for Ukraine. Access to Justice in Eastern Europe, 8(Special issue). <https://doi.org/10.33327/AJEE-18-8.S-c000162>

¹² CEPEJ. (2025, June 5). Guide on the use and development of remote hearings. <https://rm.coe.int/cepej-2025-3-en-guide-for-remote-hearings-2763-8911-6430-1/1680b6bb7b>

¹³ CEPEJ. (2025, February 28). 1st AIAB report on the use of artificial intelligence in the judiciary based on the information contained in the Resource Centre on Cyberjustice and AI. <https://rm.coe.int/cepej-aiab-2024-4rev5-en-first-aiab-report-2788-0938-9324-v-1/1680b49def>

пов'язується з дотриманням Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, Конвенції Ради Європи про штучний інтелект, режиму захисту персональних даних, періодичним переглядом рішень та ефективними засобами правового захисту¹⁴. Нарешті, Контрольний список СЕПЕJ щодо доступу до правосуддя 2025 року додає людиноцентричний вимір, прямо наголошуючи на необхідності фізичного або дистанційного доступу до суду, доступності слухань і врахуванні цифрового розриву¹⁵. У сукупності ці документи формують послідовну багаторівневу модель: дистанційні слухання – для процесуальної форми, АІАВ – для картування й оцінки ризиків, настанови щодо генеративного штучного інтелекту – для операційного врядування, контрольний список – для перевірки того, чи не погіршує цифровізація доступ до правосуддя.

Отже, цифрова модернізація судової системи має сенс лише за умови, що вона одночасно підвищує доступність правосуддя, процесуальну надійність та інституційну стійкість судової влади. За відсутності єдиної правової архітектури, узгоджених процедур електронної ідентифікації, сумісності підсистем, безпечного обігу даних, належного дистанційного провадження та контрольованого використання інструментів штучного інтелекту цифровізація ризикує залишитися набором розрізнених сервісів. У євроінтеграційній логіці її належно розуміти як переорганізацію судового адміністрування і процесу на засадах доступності, безпеки, підзвітності та поваги до права на справедливий суд.

¹⁴ СЕПЕJ. (2025, December 19). Guidelines on the use of generative artificial intelligence for courts. <https://rm.coe.int/cepej-2025-18final-en-draft-guidelines-on-the-use-of-generative-ai-for/48802a4ad1>

¹⁵ СЕПЕJ. (2025, December 5). Checklist for promoting access to justice. <https://rm.coe.int/cepej-2025-16-access-to-justice-checklist-en-pour-publication/488029d233>

**РОЛЬ ЗГОДИ НА ОБРОБКУ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ
В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ АВТОНОМІЇ ПАЦІЄНТА
ТА КОНФІДЕНЦІЙНОСТІ ІНФОРМАЦІЇ
У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я**

Віктор ЗАБОРОВСЬКИЙ

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільного права та процесу
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна*

Василь МАНЗЮК

*кандидат юридичних наук, професор,
професор кафедри господарського права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна*

У сучасному суспільстві, де медичні технології стрімко розвиваються, а цифровізація охорони здоров'я набирає обертів, питання захисту персональних даних пацієнтів набуває особливого значення. Взагалі питання захисту персональних даних, в тому числі в медичній сфері неодноразово були предметом наших наукових досліджень¹. Медична інформація належить до найбільш чутливих категорій персональних даних, оскільки її неправомірне розголошення може призвести до дискримінації та інших порушень прав людини, а забезпечення конфіденційності такої інформації є критично важливим

¹ Заборовський В. В. (2025). Виклики та перспективи застосуванні інноваційних технологій в сфері охорони здоров'я (трансплантологія і ДРТ) та проблеми забезпечення конфіденційності медичної інформації у воєнний час. *Аналітично-порівняльне правознавство*. № 2. С. 545-552. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.02.81>; Заборовський В. В. (2025). Проблемні аспекти формування та застосування медичних баз даних в умовах цифрової трансформації сфери охорони здоров'я. *Innovative Research in Science and Economy: Collection of Scientific Papers with Proceedings of the 1st International Scientific and Practical Conference* (Brussels (Belgium), July 30 – August 1, 2025). Brussels: International Science Unity. P. 108-110.; Заборовський В.В., Манзюк В.В. (2024). Згода клієнта адвоката на обробку його персональних даних як складова реалізації права на адвокатський запит. *Аналітично-порівняльне правознавство*. № 1. С. 648-652. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.01.114>; Заборовський В.В. (2021). Щодо можливості отримання інформації, яка містить персональні дані за адвокатським запитом. *Закарпатські правові читання: матеріали XIII Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Ужгород, 27-28 травня 2021 р.). Ужгород: РІК-У. С. 163-166

для збереження довіри в системі «лікар-пацієнт», особливо в таких новітніх галузях, як біобанкінг та генетичні дослідження.

Захист персональних даних, особливо у медичній сфері, є одним з ключових аспектів поваги до автономії індивіда², яка в свою чергу розглядається як один з чотирьох фундаментальних принципів медичної етики (поряд з справедливістю, благодійністю та не заподіянням шкоди), де інформована згода та згода на обробку персональних даних є одними із центральних аспектів медичної етики та належного стандарту лікування³.

Перед тим як розпочати збір персональних даних та іншої конфіденційної медичної інформації відносно пацієнта або особи, яка бере участь у медичних дослідженнях, лікар (медичний працівник) повинні попередньо отримати від них або їх законних представників відповідну згоду⁴.

Отримання важливої та значної за обсягом інформації від пацієнта потребує і належне забезпечення її конфіденційності. Хоча, як слушно зазначає О.П. Омельченко, повнота поінформованості, наприклад, донора залежить від особливостей дослідження, оскільки біобанки можуть збирати біологічні зразки як для вже наперед відомого дослідницького проекту, так і для перспективи, коли достеменно ще не відоме відповідне дослідження⁵.

К.М. Ромео-Касабона взагалі звертає увагу на те, що процедура отримання згоди на обробку персональних даних була піддана жорсткій критиці як спосіб, що найменше сприятиме підвищенню автономії учасників дослідження в біобанкінгу, виходячи з великої кількості зразків та даних, які потрібно зберігати та обробляти протягом тривалого періоду часу і, що найважливіше, для дослідницьких цілей, що можуть бути ще невідомими на момент їх збору, вказуючи на необхідність застосування моделі широкої згоди в аспекті досліджень біобанкінгу⁶.

² Чоренька Д.С. (2023). Біомедичні та етичні принципи трансплантації в контексті захисту прав людини та застосування Конвенції ОБ'ЄДО. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Право*. Т. 1. Вип. 80. С. 147. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.80.1.20>

³ Raza F, Neuberger J. (2022). Consent in organ transplantation: putting legal obligations and guidelines into practice. *BMC Med Ethics*. № 23(1). DOI: 10.1186/s12910-022-00791-y.

⁴ Falagas M.E., Korbila I.P., Giannopoulou K.P., et al. (2009) Informed consent: How much and what do patients understand? *Am. J. Surg.* № 198(3). PP. 420–435. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.amjsurg.2009.02.010>

⁵ Омельченко О.П. (2018). Інформована згода донора як правовий інструмент регулювання діяльності дослідницьких біобанків. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції: науковий збірник*. Випуск 1. С. 90. URL: <http://apnl.dnu.in.ua/arkhiv?id=64>

⁶ Romeo-Casabona C. M. (2021). The New European Legal Framework on Personal Data Protection and the Legal Status of Biological Samples and Biobanks for Biomedical Research Purposes in Spanish Law, GDPR and Biobanking Individual Rights. *Public Interest and Research*

Все ж це не повинно впливати на те, що отримання інформованої згоди дослідники повинні розглядати як необхідну умову початку будь-якого медичного втручання, а в багатьох випадках і обробки даних учасників. Крім цього важливо, що концепція такої згоди повинна бути традиційно пов'язана з наданням особам, чії персональні дані обробляються, контролю над цією обробкою, що зміцнює їх довіру на участь в такій обробці⁷.

Як зазначає Б.В. Островська, необхідність дотримання принципу конфіденційності, як складової права людини на доступ до інформації, полягає насамперед в забезпеченні захисту її персональних даних, особливо у випадках коли неправомірне використання (розголошення) даної інформації може становити реальну загрозу для життя та здоров'я людини та бути підставою для її дискримінації. Вчена наводить приклад, коли унаслідок відкритого доступу до персональних генетичних даних кожної людини працедавці фактично можуть відмовляти в прийнятті на роботу або ж створювати певні перешкоди особам, що вже працюють, враховуючи стан здоров'я такої особи чи ймовірності розвитку хвороби у майбутньому, що можуть мати наслідком її непрацездатність (інвалідність) чи навіть смерть⁸.

На важливість захисту персональних даних та конфіденційної інформації вказують і науковці, які на підставі проведеного дослідження щодо з'ясування думки споживачів медичних послуг відносно захисту конфіденційності та обміну персональною цифровою медичною інформацією доходять висновку, що споживачі таких послуг вважають згоду на обробку персональних даних базовою моделлю забезпечення як їх автономії, так і конфіденційності цифрових даних та найважливішим елементом захисту таких даних⁹.

В той же час, така позиція споживачів медичних послуг в багатьох випадках контрастує з їх реальною поведінкою, коли вони погоджуються на умови згод на обробку персональних даних, які розроблені компаніями без належного ознайомлення із їх змістом (найбільш поширеними причинами такої поведінки є: складність викладення тексту згоди, а отже й сприйняття її змісту; бажаний продукт

Regulation across Europe. URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-030-49388-2_20

⁷ Carrière T.C., Boeschoten L., Struminskaya B. et al. (2025). Best practices for studies using digital data donation. *Qual Quant.* № 59 (Suppl 1). PP. 389-412 URL: <https://doi.org/10.1007/s11135-024-01983-x>

⁸ Островська Б.В. (2018). Біоетичні принципи як утвердження в міжнародному праві нового рівня захисту прав людини. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ.* № 2. С. 46-47. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aymvs_2018_2_5

⁹ Gupta R., Iyengar R., Sharma M., Cannuscio C.C., Merchant R.M., Asch D.A., Mitra N., Grande D. (2023). Consumer Views on Privacy Protections and Sharing of Personal Digital Health Information. *JAMA Netw Open.* № 6(3). DOI: 10.1001/jamanetworkopen.2023.1305

або послуга для споживача є більш важливими ніж потенційно втрачена конфіденційність; довіра компанії щодо забезпечення належного контролю над використанням своїх даних). Але незважаючи на це, дані науковці звертають увагу, що все ж більшість споживачів медичних послуг готові ділитись персональною медичною інформацією в цілях охорони здоров'я, у випадку наявності певних додаткових (поряд з згодою на обробку персональних даних) засобів захисту її конфіденційності, таких як прозорість використання медичних даних, нагляд і за потреби можливість їх видалення.

Захист персональних даних у медичній сфері є невід'ємним компонентом поваги до автономії індивіда та одним із фундаментальних принципів медичної етики. Згода на обробку персональних даних виступає центральним аспектом належного стандарту лікування та проведення медичних досліджень, забезпечуючи пацієнтам та учасникам досліджень контроль над використанням їхньої конфіденційної інформації. Належне забезпечення конфіденційності персональних, зокрема, генетичних, даних є необхідною умовою запобігання порушенню права на приватність і дискримінації у трудових відносинах та інших сферах суспільного життя. Водночас сучасна практика свідчить про наявність розриву між декларованою цінністю згоди як гарантії автономії та реальною поведінкою споживачів медичних послуг, які нерідко погоджуються на обробку даних без належного ознайомлення з її умовами.

ПРАВОВІ ПІДСТАВИ ДЛЯ ЗАПРОВАДЖЕННЯ СПРОЩЕНОГО ПОРЯДКУ МИТНОГО ОФОРМЛЕННЯ ЗА ПРОЦЕДУРОЮ АВТОМАТИЧНОГО ВИПУСКУ ТОВАРІВ

Едуард ІВАНЧЕНКО

*доктор юридичних наук, науковий співробітник,
Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН
м. Київ, Україна*

В умовах діджиталізації митної справи запровадження спрощеного порядку митного оформлення за процедурою автоматичного випуску товарів і транспортних засобів комерційного призначення, що переміщуються через митний кордон України, є одним із пріоритетних завдань держави у контексті євроінтеграційних процесів, які обумовлені положеннями Глави 5 Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом (ЄС) (ст. 84), якою передбачено необхідність адаптації національного законодавства до права ЄС (*acquis communautaire*), зокрема, поступове наближення національного митного законодавства до Митного кодексу ЄС (Регламент (ЄС) № 952/2013) ¹.

Приєднання України до Конвенції про спрощення формальностей у торгівлі товарами від 20 травня 1987 року ² та Конвенції про єдиний режим транзиту від 20 травня 1987 року ³ стало правовим підґрунтям для впровадження у митне законодавство України інституту авторизованого економічного оператора, який передбачає: 1) право на застосування спрощень; 2) підтвердження безпеки та надійності.

Відповідно до ст. 4 Митного кодексу України (МК України) ⁴ авторизований економічний оператор (АЕО) – це підприємство, якому митними органами надано авторизацію АЕО згідно з МК України. Правовий статус АЕО врегульовано статтями 12–14 глави 2 МК України («Авторизований економічний оператор. Спрощення та переваги»).

¹ Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) № 952/2013 від 9 жовтня 2013 року про встановлення Митного кодексу Союзу. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_009-13#Text.

² Про приєднання України до Конвенції про спрощення формальностей у торгівлі товарами: Закон України від 30 серпня 2022 р. № 2554-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2554-20#Text>.

³ Про приєднання України до Конвенції про процедуру спільного транзиту: Закон України від 30 серпня 2022 р. № 2555-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2555-20#Text>.

⁴ Митний кодекс України: Закон України від 13 березня 2012 року № 4495. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text>.

Згідно з ст. 12 МК України підприємство-резидент, що виконує будь-яку роль у міжнародному ланцюзі постачання товарів (виробник, експортер, імпортер, митний представник, перевізник, експедитор, утримувач складу) та отримало авторизацію відповідно до вимог глави 2 МК України, набуває статус АЕО.

Процедура отримання підприємством спеціального статусу АЕО достатньо ускладнена і вимагає багато часу для здійснення перевірки. В залежності від специфіки, масштабів діяльності та ролі підприємства у міжнародному ланцюзі постачання товарів термін оцінки відповідності може становити від кількох місяців до року і більше. Підприємство має відповідати критеріям, які визначені митним законодавством України, про що підприємством має бути доведено під час перевірки комісією з оцінки відповідності через подання значної кількості встановлених документів задля підтвердження статусу «надійного партнера» та «довіреної особи» держави. Метою перевірки є отримання підприємством від Державної митної служби України (Держмитслужба) делегованих повноважень при здійсненні митного контролю та оформлення товарів і транспортних засобів комерційного призначення, що переміщуються через митний кордон України у спрощеному порядку.

Однією з переваг підприємств у статусі АЕО при здійсненні експортно-імпортних операцій та (або) митної посередницької діяльності є делеговане від Держмитслужби право на митне оформлення товарів і транспортних засобів комерційного призначення, що переміщуються через митний кордон України у спрощеному порядку за затвердженою Держмитслужбою процедурою автоматичного випуску товарів в окремих митних режимах.

За повідомленням Держмитслужби з початку поточного року вперше запрацював автоматичний випуск товарів – автовипуск (*прим. автора*) у режимах імпорту та тимчасового ввезення. Відповідні митні декларації оформлено повністю без участі посадових осіб митних органів. Раніше технологія автовипуску застосовувалася тільки для експорту. Відтепер система поширюється і на ввезення товарів. Автоматичний випуск застосовується за результатами перевірки митної декларації автоматизованою системою аналізу ризиків.

Слід зауважити, що, в порівнянні з експортом, на початковому етапі впровадження з метою належного відпрацювання механізмів для імпорту застосовуються більш жорсткі критерії – як щодо товарів, так і щодо операцій та імпортерів. Зокрема, на цьому етапі автоматичний випуск можливий – лише для того бізнесу, який має найвищий рівень довіри з боку митних органів – АЕО. Такий напрямок руху відповідає практиці ЄС, де автоматизація митних процедур є стандартом для сумлінного бізнесу.

У лютому 2026 року понад 6,5% від загальної кількості експортних декларацій оформлено повністю автоматично.

Тепер автоматичний випуск застосовується не лише для імпорту, а й для окремих випадків тимчасового ввезення та поміщення товарів на митний склад. Подальший розвиток цифрових інструментів дозволить розширювати перелік товарів і митних режимів, доступних для автовипуску ⁵.

З урахуванням запровадженої для АЕО практики спрощеного порядку митного оформлення товарів і транспортних засобів комерційного призначення, що переміщуються через митний кордон України за процедурою автоматичного випуску в окремих митних режимах, логічним постає питання щодо поступового переходу до застосування такого ж аналогічного порядку для інших учасників зовнішньоекономічної діяльності (ЗЕД), які також за певних умов визначених Держмитслужбою могли б скористатися спрощеною процедурою митного оформлення товарів. У процесі впровадження зазначеного порядку, з метою уникнення негативних наслідків і для забезпечення безперебійного процесу спрощеного митного оформлення, Держмитслужбі необхідно забезпечити нормативно-правове супроводження процедури автоматичного випуску товарів (правові підстави, критерії, права, обов'язки, відповідальність тощо) як для суб'єктів ЗЕД, так і для митних органів. Для досягнення максимальної ефективності виконання поставлених завдань це має відбуватися за результатами попередніх консультацій та узгоджень Держмитслужби з усіма суб'єктами митних правовідносин задіяними у процедурі автоматичного випуску товарів.

Крім положень МК України та інших актів Держмитслужби, правовою підставою для запровадження та реалізації спрощеного порядку митного оформлення за процедурою автоматичного випуску товарів і транспортних засобів комерційного призначення, що переміщуються через митний кордон України, в частині впровадження діджиталізації митного процесу, є такі відомчі нормативно-правові акти: наказ Міністерства фінансів України від 19 травня 2023 року № 263 «Про затвердження Положення про Єдину автоматизовану інформаційну систему митних органів, порядок і умови застосування її систем» (Наказ № 263) ⁶ і наказ Міністерства фінансів України від 9 лютого 2024 року № 63 «Про реалізацію рішення Комітету з управління інформаційними технологіями у системі управління державними фінансами» (Наказ

⁵ Українська митниця вперше автоматично оформила імпорتنі декларації. Державна митна служба України. URL: <https://customs.gov.ua/news/it-transformatsiia-62/post/ukrayinska-mitnitsia-vpershe-avtomatichno-oformila-importni-deklaratsiyi-2685>.

⁶ Про затвердження Положення про Єдину автоматизовану інформаційну систему митних органів, порядок і умови застосування її систем: наказ Міністерства фінансів України від 19 травня 2023 року № 263. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1132-23#n17>.

№ 63)⁷, яким було реалізовано рішення Комітету з управління інформаційними технологіями у системі управління державними фінансами «Про затвердження довгострокового національного стратегічного плану цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації Державної митної служби України та її територіальних підрозділів на основі Багаторічного стратегічного плану електронної митниці ЄС (Multi-Annual Strategic Plan For Electronic Customs, MASP-C)» (План)⁸.

Відповідно до Наказу № 263 Єдина автоматизована інформаційна система митних органів (ЄАІС) це – багатофункціональна інтегрована автоматизована система, яка становить сукупність взаємопов'язаних інформаційних, електронних комунікаційних та інформаційно-комунікаційних систем, що забезпечують функціонування електронних інформаційних ресурсів митних органів з метою здійснення митної справи і засобів їх забезпечення.

Згідно з Наказом № 63 затверджено План, розроблений у контексті підготовки України до вступу до ЄС та виконання Додатку XV до Угоди про асоціацію, в рамках якого встановлено чіткий перелік заходів, що Україна має виконати задля гармонізації митних процесів з європейськими стандартами.

Головною метою Плану є формування дорожньої карти цифрової трансформації та розвитку Держмитслужби для забезпечення якісно нових зручних, надійних та прискорених процесів митної справи в Україні, яка базується на передових міжнародних практиках та рекомендаціях. Особливу увагу приділено виконанню всіх вимог щодо майбутньої інтеграції до систем ЄС. План має стати керівним документом з питань упровадження та розвитку митних інформаційних систем у наступні роки. Успішна реалізація визначених трансформацій забезпечить ІТ-систему адекватними інструментами для боротьби з корупцією та шахрайством.

З урахуванням рекомендацій представників Єврокомісії, DG TAXUD (Генеральний директорат Європейської Комісії) за результатами ознайомлення з прогресом України у створенні ІТ-систем митних органів, наразі підготовлено проект Стратегічного плану, оновлений зокрема щодо: переліку ІТ-систем, які є пріоритетними для країн-кандидатів враховуючи стан розвитку їх національних ІТ-систем; змін у

⁷ Про реалізацію рішення Комітету з управління інформаційними технологіями у системі управління державними фінансами: наказ Міністерства фінансів України від 9 лютого 2024 року № 63. URL: <https://customs.gov.ua/en/documents/pro-realizatsiiu-rishennia-komitetu-z-upravlinnia-informatsiini-tekhnologiiami-u-sistemi-upravlinnia-derzhavnimi-finansami-420>.

⁸ Electronic Customs Multi-Annual Strategic Plan for Customs – 2019 Revision. MASP-C Rev. 2019 Version 1.1. URL: https://taxation-customs.ec.europa.eu/system/files/2019-12/2019_masp_strategic_plan_en.pdf.

законодавстві ЄС; етапів та строків впровадження ІТ-проектів, включених до Переліку ІТ-систем ЄС ⁹.

Отже, автоматизація митних процедур – це не тільки пришвидшення та підвищення якості митних процедур, зменшення впливу людського фактору на процес митного контролю та оформлення товарів, що сприяє ЗЕД. Це також забезпечення сумісності інформаційно-комунікаційних систем Держмитслужби з аналогічними системами інших країн, передусім із ЄС, яке потребує зменшення відмінностей у митних процедурах, забезпечення миттєвого обміну інформацією та дотримання високого рівня безпеки електронних ресурсів.

Для вирішення цих завдань від Держмитслужби, на яку покладено безпосереднє керівництво здійсненням митної справи, вимагається вжиття відповідних заходів, зокрема спрямованих на захист від кіберзагроз як наявних та потенційно можливих явищ і чинників, що створюють небезпеку митним інтересам України у митному кіберпросторі, мають негативний та (або) послаблюючий вплив на стан кібербезпеки України та кіберзахист її об'єктів.

Запровадження нових інструментів діджиталізації у митну справу України сумісних з європейськими ІТ-системами дозволить розширити перелік товарів і митних режимів, доступних для спрощеного порядку митного оформлення за процедурою автоматичного випуску товарів, що повністю відповідає сучасним міжнародним стандартам та сприяє модернізації митного законодавства України у контексті євроінтеграційної стратегії в умовах правового режиму воєнного стану.

⁹ Держмитслужба та Програма ЄС EU4PFM продовжать у 2026 році співпрацю для приєднання України до європейського Митного союзу. Державна митна служба України. URL: <https://customs.gov.ua/news/zagalne-20/post/derzhmitsluzhba-ta-programa-ies-eu4pfm-prodovzhat-u-2026-rotsi-spiivpratsiu-dlia-priednannia-ukrayini-do-ievropeiskogo-mitnogo-soiuzu-2638>.

ВПРОВАДЖЕННЯ ПРАВОВОГО СТАНДАРТУ ЦИФРОВОЇ БЕЗБАР'ЄРНОСТІ ПУБЛІЧНОЇ СЛУЖБИ ЯК КРОК НА ШЛЯХУ ЇЇ ЄВРОПЕЇЗАЦІЇ

Тетяна КОЛОМОЄЦЬ

*доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН
України, Заслужений юрист України, декан юридичного факультету
Запорізького національного університету
м. Запоріжжя, Україна*

В умовах сучасних трансформаційних державотворчих та правотворчих процесів, обумовлених реаліями і викликами впровадження і вже тривалої дії правового режиму воєнного стану у зв'язку із зовнішньою збройною агресією проти України, та пріоритезацією євроінтеграційних векторів реалізації державної політики на найближчу перспективу, із виконанням «домашнього завдання» на шляху до членства України до ЄС, актуалізується одразу декілька блоків «важливих завдань», вирішення яких для забезпечення розвитку публічної служби вимагає концентрації зусиль різних експертних груп, серед яких і вчені-правники.

По-перше, урізноманітнення кадрового ресурсу, «опаленого війною» (як в аспекті «потенційного кадрового ресурсу», тобто можливих претендентів на посади публічної служби, так і в аспекті «реального кадрового ресурсу», тобто осіб, які вже набули правового статусу публічних службовців і реалізують його під час професійного служіння публічним інтересам на посадах публічної служби), із появою (істотним збільшенням) нових категорій осіб, які раніше були або ж взагалі не представлені, або ж їх представництво у кадровому ресурсі публічній службі було мінімальним. Мова йде, насамперед, про ветеранів і ветераном, учасників та учасниць бойових дій, інших осіб, які захищали незалежність, суверенітет і територіальну цілісність України, осіб, які належать до маломобільних груп населення, зокрема осіб з інвалідністю та осіб старшого віку, внутрішньо переміщених осіб, нейровідмінних осіб тощо. Фактично мова йде про істотне урізноманітнення кадрового ресурсу публічної служби й «посилення прояву його особливостей», що вимагає, у свою чергу, додаткової уваги з боку держави щодо унормування засад його допуску до публічної служби, формування службової кар'єри, забезпечення доступності та інклюзивності публічної служби для нього, із усуненням будь-яких проявів дискримінації у широкому її розумінні. Кадровий аспект варто розглядати бінарно, як, із акцентом уваги на внутрішню його складову (безпосередньо кадровий ресурс публічної служби), так і на зовнішню

складову (всіх потенційних суб'єктів відносин публічної служби, тобто тих, хто долучається до відносин за участю публічних службовців), а отже необхідною є посилена увага до унормування засад доступності публічної відносини і для цього сегменту кадрового ресурсу у його широкому розумінні.

По-друге, забезпечення доступності публічної служби в аспекті усунення «будь-яких бар'єрів», із потребою імплементації європейських правових стандартів публічної служби, серед яких і «європейські стандарти безбар'єрності», «європейські стандарти доступності», що одночасно дозволяє вести мову про реальні кроки держави до європейської моделі публічної служби, вирішення «домашнього завдання» на шляху до членства України у ЄС.

Отже, проблематика об'єктивно зумовленого урізноманітнення людських ресурсів в цілому й потреба забезпечення їх збереження в умовах глобальних безпекових та інших загроз (як однієї із Цілей сталого розвитку суспільства), із впровадженням рівних можливостей (усуненням будь-яких бар'єрів) для їхнього доступу зокрема до публічної служби й реалізації відповідного права на публічну службу й формують передумови для виділення серед всього розмаїття актуальних питань розвитку публічної служби на шляху її європеїзації – питання формування безбар'єрності публічної служби (публічної служби як простору для збереження та розвитку людського ресурсу у всьому його сучасному урізноманітті) як європейського аналогу у вимірі нормотворення та правозастосування.

Як зазначає Наталія Алюшина, Голова НАДС, «... публічна служба має гарантувати права людини «тут і зараз» – у реаліях війни, трансформацій, відбудови та цифрових змін – і стати надійною опорою для суспільства, забезпечуючи довіру, захист та інклюзію ... на найближчу перспективу»¹. Релевантність європейському аналогу обраного Україною підходу щодо впровадження «безбар'єрної моделі публічної служби» відзначає й заступник постійного представника ПРООН в Україні Христофорос Політіс, підкресливши, що «... філософія безбар'єрного середовища для України стала ще більш актуальною з початком повномасштабної війни ... її впровадження дозволить створити рівні та справедливі можливості для всіх, незалежно від соціального статусу»². Практичне втілення здійснюється за алгоритмом «унормування загальної моделі безбар'єрності – підзаконна нормативно-правова спеціалізація для безпосередньої сфери

¹ Безбар'єрність на публічній службі: стислі рекомендації. URL: <https://nads.gov.ua/storage/app/sites/5/DIYALNIST/UPRAVLINJA%20PERSONALOM/Analitika%20ta%20doslidgenja/Barriers-free-Manual-1.pdf>. Дата звернення: 24.03.2026

² Україна буде майбутнє без бар'єрів: як ПРООН сприяє створенню громад та міст, які зручні для всіх. URL: <https://www.undp.org/uk/ukraine/press-releases/ukrayina-buduyemaybutnye-bez-baryeriv-yak-p-roon-spruyaye-stvorennnyu-hromad-ta-mist-yaki-zruchni-dlya-vsih>. Дата звернення: 24.03.2026

застосування», а саме: від «загальної унормованої моделі безбар'єрності» до «моделі безбар'єрності публічної служби». Національна стратегія створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року закріплює визначення «безбар'єрності» як «... загальний підхід до формування та імплементації державної політики для забезпечення безперешкодного доступу всіх груп населення до різних сфер життєдіяльності»³, що й слугує підґрунтям для формування численних нормативних положень про безбар'єрність публічної служби (наприклад, наказ НАДС від 31 березня 2023 р. № 51-23 «Про затвердження Методичних рекомендацій з питань формування безбар'єрності на робочому місці в державних органах», наказ НАДС від 04 квітня 2023 р. № 53-23 «Про затвердження Методичних рекомендацій з питань формування безбар'єрності на робочому місці в органах місцевого самоврядування»). Основними напрямками формування безбар'єрності в цілому визначаються: фізичний, інформаційний, цифровий, суспільний та громадянський, освітній, економічний (Розділ II «Формування та реалізація політики у сфері безбар'єрності» Національної стратегії створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року). Ці ж напрямки беруться до уваги й при унормуванні засад безбар'єрності публічної служби, із спеціалізацією змісту відповідних положень стосовно сфери їх безпосереднього застосування, що й дозволяє «посилити акцент уваги» саме на особливостях усунення певних бар'єрів у публічній службі. Якщо у Національній стратегії формулювання візії цифрової безбар'єрності як «...усі суспільні групи мають доступ до швидкісного Інтернету, публічних послуг та публічної цифрової інформації» кореспондується із цілою низкою завдань, спрямованих на досягнення стратегічних цілей, серед яких і «усі бажаючі просто та доступно отримують цифрові знання і навички», тоді як у Методичних рекомендацій з питань формування безбар'єрності на робочому місці в державних органах закріплено вже дефініцію «цифрова безбар'єрність» як «...доступність вебсайту державного органу, інших інформаційно-комунікаційних систем, що в ньому використовуються, для державного службовця, необхідного програмного забезпечення для виконання державним службовцем його посадових обов'язків, в тому числі системи електронного документообігу, системи дистанційного навчання та інших електронних систем тощо» (п.7 Загальних положень), із деталізацією завдань держави стосовно «...надання можливості використання необхідного програмного забезпечення, доступу до Інтернету та технологій, що необхідні для виконання посадових обов'язків державними службовцями, ... дотримання стандартів стосовно доступності

³ Національна стратегія із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року: розпорядження КМУ від 14 квітня 2021 р. № 366 (в редакції розпорядження КМУ від 25 березня 2025 р. № 294-р). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021-%D1%80#Text> Дата звернення: 24.03.2026

інформації ... при розробці документів, програм, проведенні опитувань, наданні онлайн-послуг, відображенні вебсторінок, а також інформаційних плакатів, відеороликів та інших інструментів комунікації» (Розділ III. Формування фізичної, цифрової та інформаційної безбар'єрності на робочому місці).

Як Національна стратегія створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року, так і нормативно-правові акти, які регламентують засади безбар'єрності публічної служби, розроблені із урахуванням актів ЄС (Директиви Ради ЄС 2000/78/ЄС від 27 листопада 2000 р. «Про встановлення загальних рамок для рівного ставлення у сфері зайнятості та професійної діяльності», Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи № R (2000) 6 від 24 лютого 2000 р. «Про статус публічних службовців в Європі», Директиви ЄС 2016/ 2102 від 26 жовтня 2016 р. «Про доступність вебсайтів та мобільних застосунків органів державної влади», Директиви ЄС 2019/ 882 від 17 квітня 2019 р. «Про вимоги доступності продуктів і послуг, або європейський акт про доступність», Директиви ЄС 2018/ 1972 від 11 грудня 2018 р. «Про запровадження Європейського кодексу електронних комунікацій, який регулює комунікаційні мережі і послуги у рамках Єдиного цифрового ринку» тощо), а також досвіду зарубіжних країн стосовно унормування та практичного впровадження безбар'єрності в цілому та у сфері публічної служби зокрема, як стосовно безбар'єрності в цілому, так і усунення бар'єрів за окремими напрямками (наприклад, законодавства Данії про цифрову доступність, яке складається із Закону про вебдоступність та Закону про вимоги доступності для продуктів і послуг, повноваженнями щодо ефективного впровадження яких наділене Агентство цифрового урядування у підпорядкуванні Міністерства цифровізації та гендерної рівності; досвід Німеччини, яка не тільки імплементувала у законодавства обидві Директиви ЄС 2016/2102 та 2019/882, а й у багатьох німецьких землях впровадила власні правила цифрової доступності⁴).

Складовою безбар'єрності публічної служби, як вже зазначалося, є цифрова безбар'єрність, що є цілком логічним, з огляду на глобальну цифровізацію всього «простору існування суспільства в цілому та всіх його складових», а отже відповідний напрямок усунення бар'єрів варто розглядати в аспекті доступності як безпосередньо публічних службовців вже під час реалізації свого правового статусу, професійного служіння публічним інтересам, так і осіб, які вступають у відносини із публічними службовцями, із акцентом уваги на доступ до Internet, баз даних, реєстрів, програмних продуктів тощо. Це дійсно важливо як для кандидата на посаду публічної служби (подання електронної декларації

⁴ Законодавче регулювання цифрової безбар'єрності: найкращі європейські практики. Звіт за результатами дослідження. Київ, 2023. 30 с. URL: https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2023-11/undp_ukraine_-_digital_accessibility_legislation_european_best_practices.pdf

кандидата на сайті НАЗК, документів для участі у конкурсі на вакантну посаду, безпосереднього проходження всіх етапів конкурсної процедури доступу до публічної служби тощо), для осіб, яка вступають у відносини із публічними службовцями (отримання цифрових послуг тощо), для публічних службовців під час реалізації повноважень на посадах публічної служби (документообіг, використання баз даних, реєстрів, програмних продуктів, доступу до Internet, використання ШІ тощо). З огляду на це унормування засад цифрової безбар'єрності публічної служби є цілком логічним, своєчасним, а узгодженість їх змісту із актами ЄС – реальним кроком на шляху впровадження європейської моделі публічної служби в Україні. У цьому контексті зміст положень численних актів НАДС стосовно впровадження цифрової безбар'єрності публічної служби цілком узгоджується із положеннями Директиви ЄС 2016/ 2102 від 26 жовтня 2016 р. «Про доступність вебсайтів та мобільних застосунків органів державної влади», Директиви ЄС 2019/ 882 від 17 квітня 2019 р. «Про вимоги доступності продуктів і послуг, або європейський акт про доступність». При цьому не лише в аспекті унормування засад варто розглядати впровадження цифрової безбар'єрності публічної служби як крок до європеїзації останньої, але й в аспекті її організаційного супроводу, інституційної підтримки, освітнього аспекту. Наприклад, останній знаходить прояв у системному підході до визначення рівня цифрової обізнаності населення в цілому (людські ресурси в цілому, в т.ч. й стосовно кадрового ресурсу публічної служби), реалізації освітніх тематичних ініціатив для різних фокус-груп, системному підході до підвищення рівня професійних компетентностей у цифровій сфері публічних службовців як складової «безперервного навчання впродовж всього періоду професійного служіння особи публічним інтересам», із новаційним (новаторським) підходом до змісту та організаційного супроводу відповідних навчальних тематичних програм (Вищої школи публічного управління, регіональних центрів підвищення кваліфікації, тренінгових центрів, ЗВО тощо).

Впровадження відповідних стандартів у національне законодавство та практику правозастосування стосовно формування безбар'єрного простору публічної служби, в т.ч. й у частині цифрової безбар'єрності, в Україні, не є суто технічним процесом (лише «для демонстрації для європейської спільноти»), а передбачає комплексний вимір, із обов'язковим акцентом уваги на «особливі умови» функціонування нашої держави в сучасних умовах глобалізації підвищених загроз та ризиків, новаційність світового лідерства України у цифровізації, що й обумовлює впровадження європейської моделі «безбар'єрності публічної служби» із адаптацією її до національних потреб в умовах реального часу.

НЕБЕЗПЕЧНІСТЬ РЕВЕРСИВНОГО ВРЯДУВАННЯ В УМОВАХ РОЗШИРЕННЯ БЕЗПЕКОВИХ ВИКЛИКІВ В УКРАЇНІ

Євген КУРІННИЙ

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри конституційного та адміністративного права
ДВНЗ «Запорізький національний університет»
м. Запоріжжя, Україна*

Проблема належного врядування не втрачає своєї актуальності для будь-якої демократичної країни, що не тільки проголошує, а й реально турбується про добробут і безпеку своїх громадян та завдяки ефективно функціонуючих владних інститутів намагається максимально вчасно та повно втілювати у життя об'єктивно існуючі суспільні потреби.

Належне або добре врядування ґрунтується на різноманітних принципах, які регламентують діяльність не тільки виконавчої, а й законодавчої та судової гілок влади. Основними міжнародними джерелами цих засад є: «Біла книга» Європейського врядування (відкритість, участь, підзвітність, ефективність, злагодженість); вироблені Радою Європи 12 принципів доброго демократичного врядування (участь, чесне проведення виборів, чутливість, відкритість, прозорість, верховенство права, підзвітність, ефективність та ін.); Програма SIGMA (містить принципи належного урядування (державного управління))¹.

В Україні така категорія як «врядування» («урядування») використовується у переважній більшості випадків із «прикметниковим супроводженням» – «належне врядування (урядування)» або «цифрове (електронне) урядування (врядування)», а відповідне «моновизначення» у вигляді правової категорії фактично залишається відсутнім.

На даний час категорія «врядування» переважно є об'єктом досліджень сфери відносин, що охоплюються спеціальністю D4 «Публічне управління та адміністрування». Науковцями, котрі репрезентують вказану спеціальність пропонується три підходи розуміння «врядування», перший з яких зводиться до того, що це процес здійснення влади і прийняття рішень, діяльність уряду (в англійській мові – government)².

Враховуючи, що інші два варіанти є набагато ширшими, і тяжіють до так званого «політичного врядування», на мою думку зафіксований

¹ https://www.sigmaxweb.org/content/dam/sigma/uk/publications/reports/2023/11/the-principles-of-public-administration_5e68f805/cab64737-uk.pdf

² Колодій А. Концепція публічного (нового) врядування в її застосуванні до демократичних і перехідних систем. Демократичне врядування. 2012. № 10.С. 3

вище підхід є найбільш вдалою платформою для подальшого формування відповідної правової категорії.

Зміст врядування у правовому аспекті пропонується сформувати з суспільних відносин, що виникають у межах: державного і самоврядного управління, що поєднано з правотворчою діяльністю місцевих рад та адміністративної відповідальності.

Відмінність врядування від урядування полягає у тому, що в останньому немає самоврядної частини, себто урядування стосується тільки відповідної діяльності державних органів влади.

Поняття «врядування» є комплексною та універсальною категорією, основу якої складають як мінімум два вже згаданих різновиди публічного управління (для об'єктивності слід нагадати про наявність третьої частини – корпоративного управління у компаніях з державною формою власності але враховуючи ознаку «державності» такий варіант корпоративного управління пропонується розглядати як певну автономну частку державного управління). Також, категорією «врядування» має бути охоплена діяльність владних інституцій, які не входять до системи державної виконавчої влади, але мають законодавчо визначені виконавчо-розпорядчі повноваження (НБУ) або здебільшого не мають таких, проте виконують їх де факто (ОПУ).

У зв'язку з цим, може виникнути питання, а чому не можна використовувати достатньо новий і часто вживаний в останні роки термін «публічне адміністрування»?

Відповідь можна знайти у роботах наших колег вчених-адміністративістів, які цілком слушно зауважують, що співвідношення понять «публічне адміністрування» та «публічне управління» є проблемним через відсутність єдиного підходу до їх розмежування. Часто ці терміни використовуються як синоніми, що призводить до термінологічної неясності та ускладнює їх правильне розуміння у наукових дослідженнях і нормативно-правових актах³.

Крім цього, потрібно пам'ятати про дуалістичну структуру публічного управління, а значить й публічного адміністрування. Це дозволить переконатись у необхідності окремого вивчення питань державного та комунального управління та похідних від них державного і самоврядного адміністрування, що тільки доводить умовність наведених «публічних» понять, які виходячи з двоїстості своєї структури, очевидно не можуть мати повністю однаковий перелік принципів, функцій та завдань.

Однією з головних проблем функціонування владно-управлінського апарату теперішньої української держави є неналежна реалізація покладених на нього задач.

³ Ірина Булик, Ірина Бухтіярова. Проблемні аспекти співвідношення понять «публічне адміністрування» та «публічне управління». Наукові інновації та наукові технології. Серія «Право». № 4 (44), 2025. С. 1547-1548

Для того щоб покращити таку ситуацію не можна обмежитись намаганнями впровадження у життя принципів доброго (належного) врядування. У випадку з сучасною українською державою навіть й вони здебільшого залишатимуться безсилими з огляду на «запущеність» українських соціально-політичних та економічних «хвороб». Необхідно також не забувати про своєрідну універсальність та загальну адресацію цих принципів, що не завжди враховують специфіку організації та функціонування конкретних владних інститутів у країнах нестабільних демократій до яких можна віднести й Україну.

Вихід з такого невтішного стану потрібно починати з першопричин, а саме визначення напрямку у якому здійснюється врядування у нашій країні.

В успішних та розвинутих державах даний вектор характеризується прямим, цілеспрямованим шляхом, у неблагополучних – зворотнім, негативним за отриманими результатами курсом або інакше кажучи реверсивним врядуванням.

Сутність такого врядування полягає у неможливості державно-владного апарату забезпечити наступальний, стабільний та цілеспрямований суспільно-політичний розвиток. Головним гальмом при цьому виступає домінування особистих інтересів над інтересами суспільства і держави.

Як показує зарубіжний та вітчизняний досвід – існує щонайменше два формати реверсивного врядування – спорадичний та постійний. У першому випадку – прояв цього врядування це виняток з правил, у другому – навпаки.

Нажаль, Україна за існуючими ознаками, більше тяжіє до другого різновиду. Саме тому наша держава довгий час залишається у списку європейських аутсайдерів економічного зростання та соціально-політичного розвитку, саме її інституціональна слабкість та своєрідна хронічна ненавченість слугували одними з головних причин того, що на українських теренах зараз відбувається наймасштабніша трагедія в Європі з часів Другої світової війни.

Найбільш вразливі сферами, що постійно підживлюють реверсивне врядування в Україні є: паливно-енергетичний комплекс; фінансова система; медицина; будівництво; земельні відносини; ремонт доріг; комунальні послуги. Під час війни до них додалися такі як: закупівля озброєнь для СЗУ; постачання продовольства до ЗСУ; зведення оборонних фортифікацій за участю структур місцевого самоврядування; робота медико-соціальних експертних комісій (МСЕК), що функціонували до початку січня 2025 року.

Корупція разом з низкою інших важливих факторів, лежить в основі реверсивного врядування в нашій державі, виконуючи роль своєрідного станового хребта кланово-олігархічної корупційно-кумівської синдикатної системи, що неформально функціонує в нашій країні з другої половини 90-х років минулого століття.

Значущими факторами, які впливають на збереження достатньо високого рівня відповідної реверсивності в Україні є: брак розвинутих і потужних інститутів громадянського суспільства; малочисельність середнього класу; відсутність постійних зворотних зв'язків між громадянами та інститутами влади; тривала самодискредитація владних структур, що виключає наявність належного рівня довіри до них з боку населення; фактичний дуалізм вищої виконавчої влади (виконання структурами ОПУ значних виконавчо-розпорядчих функцій уряду); політичний популізм поєднаний з небажанням брати на себе відповідальність за прийняття непопулярних владно-управлінських рішень; деформація правової свідомості і культури у значної частини публічних службовців, котрі власні інтереси ставлять вище за інтереси суспільства і держави.

Реверсивність врядування продукує виключно негативні наслідки. У мирний час вони унеможливають здійснити давно очікуваний економічний та соціально-політичний прорив України з наступним наступальним рухом уперед в усіх ключових сферах соціального життя. В умовах екзистенційної війни, результат від такого врядування може бути набагато небезпечнішим як для українського суспільства і так й для української держави, бо у черговий раз може призвести не тільки до втрати нашої державності, а й поставить під великий сумнів подальше існування української нації.

Тривале перманентне перебування нашої держави у стані системних криз, означає те, що невчасно локалізує негативне соціально-політичне явище, з часом переходить у хронічний стан для виходу з якого мають застосовуватися не звичайні, аналогічні до терапевтичних, а радикальні споріднені до хірургічних владно-управлінські заходи.

Саме такі кардинальні заходи, враховуючи постійність реверсивного врядування в Україні, потрібно буде застосовувати спочатку для його зупинення, а потім – спрямування його ходи у позитивний для країни напрямок.

Ситуація ускладнюватиметься необхідністю належного реагування на існуючі та нові додаткові виклики які будуть поставати перед нашою державою.

Під час війни такі виклики прямо або опосередковано стосуються безпеки держави, бо усі позитивні соціальні процеси за умов існуючих воєнних загроз невидимими нитями переплітаються між собою та скеровуються на зміцнення оборонних спроможностей України.

За таких обставин, кожен неправильний крок, кожна необдумана дія може призвести до посилення негативного впливу того чи іншого безпекового виклику.

Корупція, казнокрадство та інші різновиди незаконного збагачення в умовах викликів війни – це неприпустимі діяння, на які має відбуватися негайне реагування з боку відповідних правоохоронних та судових

органів держави. У разі його відсутності – це ще одна умова для подальшого прискорення темпів згаданої реверсивності.

Безпекові виклики не обмежуються лише своїм внутрішнім походженням. Як показує теперішня практика, зовнішні відповідні загрози продукуються не тільки з боку країни-агресора та їх союзників. Подібні ризики можуть виходити з самих неочікуваних зарубіжних адресатів, наприклад, зі США, очолюваних зараз 47 президентом, який майже не приховує своє захоплення авторитарними правителями або з боку окремих політичних маніпуляторів, що представляють країну, яка не так давно вважалася нашим адвокатом в ЄС.

Сподівання на зменшення переліку безпекових викликів після завершення війни, на мій погляд, є занадто оптимістичними та такими, що не враховують багато об'єктивних аспектів. Серед яких найбільш очевидними є: можливе завершення бойових дій у формі прихованої капітуляції нашої країни (у разі беззаперечної – очевидно, що такі виклики будуть відсутні); значна кількість демобілізованих військовослужбовців, серед яких щонайменше третина матиме ПТСР (посттравматичний стресовий розлад); велика ймовірність розшарування населення за приналежністю участі у війні (висока питома вага «ухилянтів» та їх родин); значні руйнування об'єктів інфраструктури, енергетики, промисловості, закладів освіти та охорони здоров'я; демографічне провалля, що викликане значною кількістю біженців, бойовими втратами, загибеллю цивільних осіб та тисячами вивезених в рф українських дітей; майже неминучий післявоєнний сплеск злочинності; продовження агресії рф різноманітними гібридними методами та висока ймовірність нового широкомасштабного вторгнення з її боку; збереження умов для продовження реверсивного врядування.

Для нейтралізації перелічених безпекових викликів, необхідно не тільки усвідомити їх небезпеку, а й вжити вичерпних організаційно-правових заходів, спрямованих на відчутне поліпшення соціально-політичної та економічної ситуації в державі, які сприятимуть виходу з формату перманентного реверсивного врядування в Україні.

Щоб подібні наміри набули свого гарантованого втілення у життя, вказані державно-управлінські трансформації мають відбуватися у межах парадигми нової української республіки, яка повинна замінити давно похилені соціальні конструкції застарілого проєкту пострадянської України.

THE ROLE OF ADMINISTRATIVE LAW PRINCIPLES IN ENSURING THE EUROPEAN UNION'S MIGRATION POLICY

Polina MALESH

LL.M.,

PhD student

Trnava University

Trnava, Slovakia;

Assistant

Uzhhorod National University

Uzhhorod, Ukraine

Without resorting to a detailed analysis of the very essence of the principles of administrative law and the generalization of leading doctrinal concepts, we can start with the fact that the principles of administrative legal regulation serve as the fundamental ideas on which the development and functioning of administrative law and all its institutions, the system of administrative legal relations, the implementation of rights, freedoms and legitimate interests of their participants, the law-making and law-enforcement activities of public authorities are based¹.

Within the framework of this study, it is appropriate to focus on the principles of proportionality and non-discrimination. The choice of the principles of proportionality and non-discrimination as the main analytical categories in this study is due to their special system-forming significance for the law of the European Union and administrative law in general, as well as their direct involvement in the mechanisms of formation and implementation of migration policy. The principle of proportionality acts as a key tool for limiting the discretion of public administration, ensuring the necessary balance between public interests related to the control of migration processes and the individual rights of persons subject to migration and asylum procedures, in particular in matters of access to the territory, administrative detention, expedited consideration of applications and return.

It is in the field of migration policy that the principle of proportionality acquires increased practical importance, since most decisions are made in conditions of increased administrative expediency, crisis management and limited judicial control.

¹ Hurzhii, T. O., & Bodrov, Yu. V. (2023). Poniattia ta sutnist pryntsyypiv administratyvno-pravovoho rehuliuвання [Concept and essence of principles of administrative-legal regulation]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya: Pravo*, 79(2). <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.79.2.6>

At the same time, the principle of non-discrimination is a basic guarantee of equality in the application of law and plays a decisive role in the context of differentiated legal regimes for different categories of migrants and asylum seekers, which was especially clearly manifested in connection with the activation of the temporary protection mechanism for persons displaced from Ukraine and the parallel application of stricter procedures to other groups.

The analysis of these two principles allows us to identify whether the general principles of administrative law retain the function of real legal restrictions on public authorities, or undergo functional rethinking in the interests of the efficiency of migration management, which makes them the most representative for assessing modern transformations of the migration policy of the European Union.

In the doctrine of European Union law and the established case-law of the Court of Justice of the EU, the principles of proportionality and non-discrimination belong to the group of general principles of law that serve as normative guidelines and at the same time legal constraints for the activities of the EU institutions and the public administration of the Member States.

The Court of Justice of the EU has consistently applied this principle in cases related to migration and asylum, in particular when assessing administrative detention, restrictions on freedom of movement, access to procedures or reduction of procedural guarantees.

For example, in the *Fedesa case*, the Court of Justice of the EU first systematically formulated the classic proportionality test, which later became generally accepted in EU law². The Court noted that EU legislative or administrative measures are lawful only if they are suitable for achieving a legitimate aim and do not go beyond what is necessary to achieve it. Although the case did not concern migration, it established a universal standard for assessing public intervention, which the Court subsequently applied in the migration and asylum context, in particular when reviewing the lawfulness of restrictions on the rights of asylum seekers. The significance of this case lies in the fact that proportionality is recognised as a criterion that can be verified not as a political one, but as a legally verifiable one.

In *Kadi I*, the Court of Justice confirmed that general principles of EU law and fundamental rights take precedence even in areas related to security and international obligations³. The Court recognised that measures aimed at achieving legitimate objectives (including the fight against terrorism) cannot be applied without respecting the principle of proportionality and procedural guarantees. Although the case does not formally concern migration, its significance for EU migration policy is fundamental: it demonstrates that even

² Court of Justice of the European Union. (1990). *Case C-331/88* (para. 13). <https://curia.europa.eu/juris/showPdf.jsf?docid=96352>

³ Court of Justice of the European Union. (2008). *Joined cases C-402/05 P and C-415/05 P* (para. 360). <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?docid=67611>

in “exceptional” or crisis contexts (which is also typical of migration crises), administrative measures are not exempt from review of compliance with general principles of law.

Another case, the *Kadzoev case*, has direct relevance for migration law, as it concerned the maximum duration of administrative detention of a person for the purpose of return⁴. The CJEU ruled that detention cannot last longer than is objectively necessary to achieve the purpose of return and that the complexity of the procedure alone cannot justify prolonged deprivation of liberty. The Court stressed that the principle of proportionality requires a real and individual analysis of the situation of each person. This case is key for the assessment of modern migration instruments that provide for the extended use of detention or border procedures.

The principle of non-discrimination, in turn, is enshrined in both EU primary law and the Charter of Fundamental Rights, and provides for the prohibition of unjustified differences in treatment of persons in comparable situations, provided that there is no objective and proportionate justification for such a distinction.

It has also found its reflection in a number of decisions of the Court of Justice of the EU. Thus, in the *Jawo case*, the Court of Justice of the EU considered the relationship between the principle of non-discrimination and the standards of treatment of asylum seekers in different Member States⁵. The Court recognized that formally the same application of the Dublin rules may lead to indirect discrimination if the reception conditions in a particular Member State reach a level that threatens human dignity. This decision is important for the analysis of differentiated protection regimes, as it demonstrates that the principle of non-discrimination requires substantive, not formal, equality, which is especially relevant in the context of different approaches to Ukrainian refugees and other categories of persons.

The application of basic administrative and legal principles in the field of migration policy of the European Union becomes more complicated every time the Union switches to crisis or accelerated response regimes. Such tools are intended to ensure the efficiency of administrative decisions, but at the same time they change the way in which traditional principles – proportionality, non-discrimination, legal certainty – manifest themselves in law enforcement. This is not about their formal restriction or direct violation, but rather about changing their functional content, that is, about a different logic of using the principles in crisis conditions.

A typical example is the temporary protection mechanism activated by the EU in 2022 for persons displaced from Ukraine. At the level of formal

⁴ Court of Justice of the European Union. (2010). *Case C-357/09 PPU* (para. 42). <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?docid=72526>

⁵ Court of Justice of the European Union. (2019). *Case C-163/17* (para. 83). <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?docid=21180>

assessment, this mechanism fully complies with the requirements of the proportionality principle: it was aimed at quickly and effectively ensuring a minimum standard of rights and reducing the excessive burden on national asylum procedures. This approach was justified by the urgency of the situation, the scale of displacement and the need to prevent the paralysis of national administrative systems.

At the same time, the use of this instrument created a new dimension for the assessment of the principle of non-discrimination. The *de facto* existence of several international protection regimes in parallel – for Ukrainian displaced persons, on the one hand, and other asylum seekers in objectively similar conditions of forced migration, on the other – raised the question of the limits of permissible differentiation. In particular, can administrative efficiency and speed of response justify different amounts of rights and guarantees for people in comparable situations? Is such differentiation consistent with the substantive content of non-discrimination, which requires not only equality in form but also equality in result?

At the same time, the analysis of the practical application of the Temporary Protection Directive⁶ demonstrates that the objectivity of the protection granted to Ukrainian displaced persons cannot be considered in isolation from the broader context of the EU's treatment of migrants from the Global South. A number of studies highlight that Ukrainians have received an unprecedentedly favourable regime of access to territory, the labour market and social rights, while other groups fleeing similar persecution or situations of armed conflict face systemic barriers, including stricter border procedures, pushbacks and limited access to international protection⁷. Such differences cannot be explained solely by administrative or logistical considerations: they accordingly raise the question of hidden selectivity in the Union's practice, where formal equality of norms does not guarantee *de facto* equality of application.

The key problem with the Temporary Protection Directive lies in its very design, in particular in the excessively vague concept of “mass influx”. The wording of the Directive provides that the temporary protection regime can be activated only in the event of a “mass influx of displaced persons who cannot return to their country of origin”. However, neither the scope nor the criteria for such a “mass influx” are defined.

⁶ Council of the European Union. (2001). Directive 2001/55/EC on minimum standards for giving temporary protection in the event of a mass influx of displaced persons and on measures promoting a balance of efforts between Member States in receiving such persons and bearing the consequences thereof (Temporary Protection Directive). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32001L0055>

⁷ Musyimi, J. (2023). Human rights for all? Europe's temporary protection directive (TPD), response and discrimination towards migrants from the Global South [Master's thesis, University of Minnesota]. University Digital Conservancy. <https://hdl.handle.net/11299/254831>

Such vagueness is not neutral. It actually creates space for a selective approach to which groups of migrants are considered to be eligible for temporary protection. Studies show that the EU has repeatedly faced the displacement of significant groups of people in previous decades – Syrians, Afghans, Iraqis – but has never activated the Directive. This suggests that the issue is not that there was no “mass influx”, but that the Directive allows for an extremely narrow or broad interpretation of this criterion, depending on the political context and the level of solidarity between Member States. Accordingly, the temporary protection mechanism, conceived as a rapid response tool, can turn into a differentiated response tool.

Moreover, this lack of foreseeability raises questions about the availability of temporary protection for future groups of displaced persons. If the definition of a “mass influx” depends on political will rather than legal parameters, there is a risk that persons who will need similar protection in the future may not receive it due to different political dynamics or a lack of consensus between Member States.

An additional consequence of the vagueness of the criteria of the Temporary Protection Directive is that its application does not always correlate with the actual level of vulnerability of the persons granted protection. Due to the lack of clear parameters of a “mass influx” and the absence of a mechanism for verifying the individual need for international protection, temporary protection is granted to the entire mass of Ukrainian citizens, regardless of whether they have been in an active hostilities zone or under immediate threat. For example, citizens from regions that have not experienced hostilities (such as the Transcarpathian region) have full access to temporary protection on the same terms as residents of Kharkiv or Mariupol. The result is a political and legal paradox: the temporary protection mechanism actually covers groups that do not fall under the classic definitions of refugees under the Geneva Convention, but leaves out of the scope of protection other persons from countries of the Global South, who often have a much higher degree of danger and need for asylum.

This imbalance is not accidental, but stems from the design of the Directive itself, which builds protection not around individual vulnerability but around the geographical and political category of “mass displacement”, allowing for coverage only on the basis of nationality or territorial origin, rather than on the basis of persecution or a real risk of harm. In practice, this means that individuals who fall under the classic refugee criteria – for example, Syrians, Afghans or Eritreans – do not receive a similar level of access to protection, despite the much higher intensity of the threats they face. This demonstrates that the Directive’s normative uncertainty not only allows for, but also reproduces, systemic inequalities in access to international protection.

Conclusions. The analysis conducted allows us to assert that the transformation of the migration policy of the European Union, caused by the mass displacement of persons as a result of the Russian armed aggression against Ukraine, significantly affects the content and practical functioning of key principles of administrative law. Although the principles of proportionality and non-discrimination formally retain the status of general principles of EU law and remain legally binding control criteria, their real role in regulating migration processes has undergone a certain functional rethinking.

In summary, we can conclude that the principles of proportionality and non-discrimination remain key to the rule of law of the European Union, but their practical application in the field of migration shows signs of transformation associated with the politicization of migration management and the search for tools for rapid response to crisis situations. Further development of EU migration policy requires ensuring a balance between the efficiency of administrative procedures and preserving the essential content of the general principles of law, because not only the legal stability of the Union, but also the level of protection of the fundamental rights of those who apply to the EU for international protection depends on this.

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ВЕКТОР ТРАНСФОРМАЦІЇ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ТА ВІЙНИ

Анфіса НАШИНЕЦЬ-НАУМОВА

*доктор юридичних наук, професор, академік Академії АПН
заступник декана з науково-методичної та навчальної роботи
факультету права та міжнародних відносин
Київський столичний університет імені Бориса Грінченка
м. Київ, Україна*

У ХХІ столітті публічне адміністрування зазнає суттєвих трансформацій під впливом глобалізаційних процесів, стрімкого розвитку цифрових технологій та зростання спектра безпекових загроз. У цьому контексті, безперечно, особливої актуальності набуває процес європеїзації публічного управління, насамперед для країн, що орієнтуються на інтеграцію до європейського простору, зокрема України. Водночас слід наголосити, що зазначений процес передбачає не лише формальне запозичення норм і стандартів, а й глибоку трансформацію управлінської культури, інституційної структури та механізмів взаємодії між державою і суспільством.

Цифровізація стала не лише інструментом модернізації управлінських процесів, але й засобом забезпечення прозорості, підзвітності, ефективності та орієнтації на потреби громадян. Україна, долаючи виклики війни, трансформаційної економіки та інтеграції до ЄС, активно імплементує інноваційні цифрові рішення. Особливу роль відіграє платформа «Дія», що уособлює сучасну модель електронного урядування¹.

З огляду на сучасні виклики, серед яких варто виокремити військові конфлікти, кіберзагрози, інформаційні атаки та економічну нестабільність, формуються нові вимоги до ефективності, адаптивності та стійкості системи державного управління. У цих умовах цифрова модернізація постає не лише як інструмент оптимізації управлінських процесів, але і як ключовий чинник забезпечення національної безпеки та суспільної стабільності.

Як відомо, європеїзація публічного адміністрування визначається як процес адаптації національних систем управління до принципів і

¹ Шмагун А. В. Вплив цифрових технологій на ефективність публічного адміністрування в Україні // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування. 2025. Т. 36 (75), № 4. С. 90-96. DOI: <https://doi.org/10.32782/TNU-2663-6468/2025.4/16>

стандартів, сформованих у межах європейського адміністративного простору². До основоположних принципів, на яких базується цей процес, доцільно віднести верховенство права, прозорість і відкритість діяльності органів влади, їх підзвітність, ефективність і результативність, а також орієнтацію на потреби громадянина як споживача публічних послуг. Реалізація зазначених принципів здійснюється шляхом реформування державних інституцій, упровадження сучасних управлінських практик, розвитку електронного урядування та посилення ролі громадянського суспільства.

Водночас важливою теоретико-методологічною основою трансформаційних процесів виступає концепція належного врядування (Good Governance), яка передбачає збалансовану взаємодію державних інституцій, ринкових механізмів та громадянського суспільства, забезпечуючи тим самим підвищення якості публічного управління³.

У свою чергу, цифрова модернізація виступає ключовим драйвером зазначених трансформацій. Зокрема, вона охоплює розвиток електронного урядування, впровадження цифрових сервісів, автоматизацію адміністративних процедур, використання великих масивів даних (Big Data) та застосування технологій штучного інтелекту. У результаті цього формується сучасна сервісно орієнтована модель публічного адміністрування, що сприяє підвищенню якості державних послуг, оптимізації управлінських процесів і розширенню можливостей взаємодії між державою та громадянами.

З метою ілюстрації ефективності цифрової трансформації доцільно звернутися до міжнародного досвіду. Так, Естонія почала цифровізацію державних послуг, як тільки повернула собі незалежність. Естонія є одним із світових лідерів у сфері цифрового врядування, де переважна більшість державних послуг доступна в онлайн-форматі, функціонують системи електронної ідентифікації громадян та електронного голосування, а також забезпечено ефективний обмін даними між державними реєстрами⁴. Водночас Україна демонструє динамічний розвиток у цьому напрямі, зокрема через впровадження цифрових платформ державних послуг, електронних документів, онлайн-реєстрації бізнесу та реалізацію концепції «держави в смартфоні». Зазначені приклади переконливо свідчать про те, що цифровізація сприяє зменшенню корупційних ризиків, підвищенню оперативності

² Державна безпека в контексті політики європейської інтеграції України / уклад. В. М. Мороз, Ю. Г. Батир. Харків : НУЦЗУ, 2020. 60 с.

³ Теоретичні основи забезпечення якості прийняття управлінських рішень в умовах європейської інтеграції : монографія / М. М. Новікова, Н. О. Кондратенко, М. В. Боровик та ін. ; Харківський національний університет міського господарства ім. О. М. Бекетова. Харків : Друкарня Мадрид, 2020. 335 с.

⁴ Естонія цифровізувала 100% державних послуг і тепер працює над проактивністю системи – радниця в e-Estonia // Укрінформ. 2025. 10 грудня. Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/4067910-estonia-cifrovizovala-100-derzavnih-poslug>

надання послуг та зростанню рівня довіри громадян до державних інституцій.

Разом із тим, сучасні безпекові виклики мають комплексний і багатовимірний характер. До них, зокрема, належать військові загрози, кібербезпека, інформаційні війни, захист критичної інфраструктури та енергетична безпека. Для України ці виклики є особливо актуальними в умовах повномасштабної війни, що, у свою чергу, зумовлює необхідність підвищення швидкості прийняття управлінських рішень, забезпечення гнучкості інституцій, розвитку цифрової стійкості та посилення захисту даних і інформаційних систем.

У цьому контексті особливої уваги заслуговують заходи, спрямовані на зміцнення кібербезпеки, зокрема посилення захисту державних реєстрів, створення резервних копій даних та інтеграція до європейських систем кіберзахисту. Таким чином, можна стверджувати, що цифровізація та безпека не є взаємовиключними явищами, а, навпаки, формують взаємодоповнювальні складові сучасного публічного управління⁵ ⁶. Відтак формується нова управлінська парадигма – цифровостійке публічне управління (Digital Resilient Governance), яке передбачає поєднання відкритості даних із їх належним захистом, забезпечення доступності публічних послуг із дотриманням вимог кібербезпеки, а також узгодження швидкості управлінських рішень із їх надійністю та обґрунтованістю. Це підтверджується словами Олександра Потія, який стверджує, що наразі триває завершення комплексної реформи законодавства у сфері кібербезпеки, розпочатої минулого року. Після ухвалення Закону № 4336-IX та затвердження 13 ключових урядових актів, розроблених Держспецзв’язку, у 2026 році планується завершити прийняття ще близько 20 нормативних документів. Це дозволить підвищити рівень імплементації європейської Директиви NIS2 з 76% до приблизно 90% та забезпечити більш ефективне функціонування національної системи кіберзахисту⁷.

Порівняльний аналіз досвіду окремих європейських країн дозволяє констатувати наявність різних підходів до реалізації цифрової трансформації та забезпечення безпеки публічного адміністрування.

⁵ Держспецзв’язку затвердила рекомендації з кіберзахисту систем, які використовують штучний інтелект // Державна служба спеціального зв’язку та захисту інформації України. 2026. 11 березня. Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/news/derzhspetssviazku-zatverdyla-rekomendatsii-z-kiberzakhistu-system-iaki-vykorystovuiut-shtuchnyi-intelekt>

⁶ Про внесення змін до деяких законів України щодо захисту інформації та кіберзахисту державних інформаційних ресурсів, об’єктів критичної інформаційної інфраструктури : Закон України // Відомості Верховної Ради України. 2025. № 35. Ст. 134.

⁷ ПОТІЙ О. ОЛЕКСАНДР ПОТІЙ: 2026 РІК СТАНЕ РОКОМ ПЕРЕХОДУ ДО АКТИВНОГО КІБЕРЗАХИСТУ ТА РОЗБУДОВИ ЦІЛІСНОЇ ЕКОСИСТЕМИ КІБЕРБЕЗПЕКИ // ЦЕНТР ПРОТИДІЇ ІНФОРМАЦІЙНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ. РЕЖИМ ДОСТУПУ: [HTTPS://CIP.GOV.UA/UA/NEWS/OLEKSANDR-POTII-2026-RIK-STANE-ROKOM-PEREKHODU-DO-AKTIVNOGO-KIBERZAKHISTU-TA-ROZBUDOVY-CILISNOYI-EKOSISTEMI-KIBERBEZPEKI](https://cip.gov.ua/ua/news/oleksandr-potii-2026-rik-stane-rokom-perekhodu-do-aktivnogo-kiberzakhistu-ta-rozbudovi-cilisnoi-ekosistemi-kiberbezpeki)

Так, Естонія характеризується високим рівнем цифровізації та впровадженням децентралізованих систем зберігання даних, Німеччина акцентує увагу на захисті персональних даних і правовому регулюванні, Польща демонструє поступову модернізацію в межах інтеграції до європейського простору, тоді як Україна здійснює активний розвиток цифрових сервісів в умовах підвищених безпекових ризиків.

Попри наявні досягнення, слід визнати існування низки проблем, які стримують ефективність реформ. Зокрема, йдеться про інституційну інерцію та опір змінам, цифрову нерівність серед населення, постійне зростання складності кіберзагроз, недостатній рівень координації між органами влади, а також наявність правових бар'єрів для впровадження інноваційних рішень.

Водночас перспективи подальшого розвитку публічного адміністрування пов'язані з поглибленням інтеграції до цифрового ринку Європейського Союзу, активним використанням технологій штучного інтелекту, посиленням систем кібербезпеки, впровадженням управління на основі даних (data-driven governance) та розвитком електронної демократії.

Отже, узагальнюючи викладене, доцільно зазначити, що європеїзація публічного адміністрування в умовах цифрової модернізації та безпекових викликів є складним, багаторівневим і водночас об'єктивно необхідним процесом. Її реалізація передбачає глибоку трансформацію системи державного управління, орієнтовану на забезпечення ефективності, відкритості та стійкості. Враховуючи досвід європейських країн, можна стверджувати, що успішна цифровізація можлива лише за умови гармонійного поєднання технологічних інновацій із належним рівнем безпеки. У свою чергу, Україна, попри складні зовнішні та внутрішні умови, демонструє значний поступ у цьому напрямі, що свідчить про її потенціал до ефективної інтеграції у європейський адміністративний простір.

Таким чином, подальший розвиток публічного адміністрування має бути спрямований на формування цифрової, гнучкої та безпечної системи управління, здатної адекватно реагувати на виклики сучасності та забезпечувати сталий розвиток держави.

КОЛІЗІЙНІ ПИТАННЯ ЗАХИСТУ ЧЕСТІ ТА ГІДНОСТІ В МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ

Анастасія ОГАР

курсантка 2 курсу

Військово-юридичного інституту

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

м. Харків, Україна

Актуальність обраної проблематики зумовлена стрімкою цифровізацією суспільних відносин, активною інтеграцією України до європейського правового простору та зростанням ролі інформаційного середовища як простору як комунікації, так і протиборства¹. Інтернет суттєво трансформував механізми реалізації та порушення особистих немайнових прав, зокрема честі, гідності та ділової репутації, оскільки забезпечує миттєве, масове й транскордонне поширення інформації, часто за умов анонімності². Особливої гостроти ця проблематика набуває в умовах збройної агресії проти України, коли інформаційний простір використовується як інструмент гібридної війни через поширення дезінформації, дифамації та проведення інформаційно-психологічних операцій. Водночас європеїзація публічного адміністрування вимагає гармонізації національного законодавства з практикою Європейського суду з прав людини та правом ЄС, що актуалізує необхідність переосмислення традиційних цивільно-правових механізмів захисту³.

Одна з головних потреб особистості – це потреба у спілкуванні, що передбачає обмін інформацією. З розвитком інформаційних технологій й, зокрема мережі Інтернет, такий обмін поширився можливістю передавати інформацію невизначеному колу осіб без територіальних обмежень. Суспільна оцінка, яка формується і надається діям чи (поведінці) особи, на підставі поширеної інформації, виступає по суті

¹ Телешев С.П. Особливості цивільно-правового захисту честі, та ділової репутації в мережі інтернет як об'єктів права фізичної особи на інформацію стосовно себе. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2023. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2023/08/41-1.pdf>

² Гончаренко О. А. Особливості захисту честі, гідності та ділової репутації в мережі Інтернет: практичний аспект. *Державне будівництво та місцеве самоврядування Випуск 34*. 2017. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/0f88682e-83ec-42e4-8aff-cf93d828c236/content>

³ Парасюк В. М. Цивільно-правовий захист честі, гідності та ділової репутації. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/10/45.pdf>

своєрідною візитною карткою такої людини, яка відображає ставлення суспільства до неї і усвідомлення самою особою своєї значущості і самоцінності як людини, професіонала тощо⁴.

У цивільному праві України захист честі, гідності та ділової репутації визнається одним із базових інститутів і передбачає можливість спростування недостовірної інформації, відшкодування моральної шкоди та припинення протиправних дій⁵.

Проте цифрове середовище істотно ускладнює реалізацію цих механізмів. Зокрема, виникають труднощі у визначенні належного відповідача у випадках, коли інформація поширюється через соціальні мережі, онлайн-платформи або вебсайти, що можуть належати іноземним компаніям чи функціонувати поза межами національної юрисдикції. Анонімність користувачів створює додаткові перешкоди для ідентифікації правопорушника та ефективного судового захисту⁶.

Сучасний розвиток цифрових технологій спричинив активне поширення блогерства як явища, що значною мірою впливає на суспільство. Разом із зростанням популярності блогерів постає питання їхньої юридичної відповідальності за контент, що вони створюють та поширюють.⁷ Популярність блогерів зростає, а разом з цим зростає і кількість випадків порушення ними чинного законодавства – від поширення неправдивої інформації, наклепу та мови ворожнечі до порушень авторських прав і маніпуляцій громадською думкою.⁸

Однією з основних колізій виступає визначення компетентної юрисдикції в спорах щодо інтернет– дифамації. Класичний принцип застосування права за місцем скоєння делікту не діє в цифровому просторі, де складові правовідносин одночасно прив'язані до кількох держав. Це провокує правову невизначеність та феномен “forum shopping”. У таких умовах європейська модель – юрисдикція за місцем центру ключових інтересів потерпілого – виявляється адаптивнішою до цифрової ери й заслуговує на імплементацію в українське право.

⁴ Гончаренко О. А., Особливості захисту честі, гідності та ділової репутації в мережі Інтернет: практичний аспект. Державне будівництво та місцеве самоврядування Випуск 34. 2017. С.116-129. <https://dspace.nlu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/0f88682e-83ec-42e4-8aff-cf93d828c236/content>

⁵ Цивільний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>

⁶ Шкабаро В. М. Докази та доказування у справах про захист ділової репутації в мережі Інтернет. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2021. URL: <https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/241343>

⁷ Сіренко О. В., Білінська Ю. О., Добровольська Ю. О. .Проблематика притягнення блогерів до юридичної відповідальності. *Ірпінський юридичний часопис: науковий журнал*. 2025. Вип. 2 (19) file:///C:/Users/User/Downloads/21.pdf

⁸ Нечипорук Я. В. Правовий статус блогера. *Юридичний електронний науковий журнал*. 2022. № 9/2022. С. 172–176. URL : http://lsej.org.ua/9_2022/41.pdf

Важливим аспектом є також визначення меж відповідальності суб'єктів інформаційних відносин⁹. У українському праві бракує чіткого розмежування відповідальності творця контенту, оператора платформи та постачальника послуг, що спричиняє розбіжності в судовій практиці. Натомість у правовій системі ЄС закріплено концепцію обмеженої відповідальності посередників за умови їхньої непоінформованості про незаконний контент та оперативного реагування на скарги. Впровадження процедури “notice and take down” разом із нормами Акта про цифрові послуги становитиме суттєвий крок до гармонізації підходів.

Особливої уваги потребує забезпечення балансу між правом на повагу до честі та гідності та свободою вираження поглядів. Практика ЄСПЛ, що базується на статтях 8 і 10 Конвенції, вимагає дотримання принципу пропорційності та врахування суспільного інтересу³. У цифровому середовищі ця проблема ускладнюється масштабністю поширення інформації та розмитістю меж між фактичними твердженнями й оціночними судженнями².

Суттєві труднощі виникають і в процесі доказування. Інтернет-контент є динамічним і може бути швидко змінений або видалений, що ускладнює його фіксацію. Відсутність чітких стандартів щодо електронних доказів призводить до колізій у судовій практиці. Важливу роль у цьому процесі відіграють міжнародні рекомендації. Зокрема, Рада Європи розробила «Керівні принципи щодо електронних доказів», яких мають дотримуватися як представники органів досудового розслідування, так і судді. Вони дають змогу визначити, чи отримано доказ у законний спосіб, а також встановити його відповідність критеріям допустимості. Не менш значущим є розуміння суддями природи електронних доказів. Для цього необхідні базові знання у сфері електронного документообігу, комп'ютерних мереж та цифрових технологій. Судді мають розрізняти джерело доказу та сам доказ, адже, наприклад, мобільний телефон є лише носієм, а не самим доказом (детально розповіла суддя Верховного Суду у Касаційному кримінальному суді Надія Стефанів).¹⁰ У зв'язку з цим актуальним є впровадження сучасних технологій фіксації інформації, а також адаптація процесуального законодавства до європейських стандартів.

⁹ Соболев О. В. Цивільно-правові способи захисту прав на повагу до гідності й честі та недоторканність ділової репутації. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018.

URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/fda8ff2e-ce67-4408-a0ea-619efa587fbc/content>

¹⁰ Суддя ВС проаналізувала критерії допустимості й достовірності електронних доказів у кримінальному процесі. <https://court.gov.ua/press/news/1751426/>

Безпековий аспект проблеми полягає в тому, що дифамація та дезінформація підривають обороноздатність держави й морально-психологічний стан суспільства. Дискредитація військових та інституцій має стратегічні ризики, тому традиційні цивільні процедури необхідно замінювати прискореними з судовим контролем.

Проведений аналіз дозволяє констатувати, що колізійні питання у сфері захисту честі та гідності в Інтернеті мають комплексний характер і охоплюють нормативні, процедурні, технологічні та безпекові аспекти. Їх наявність призводить до зниження ефективності правового захисту, затягування судових процесів та ризиків як зловживання правом, так і безкарності правопорушників.

Саме тому, удосконалення правового регулювання у цій сфері має здійснюватися шляхом гармонізації національного законодавства з європейськими стандартами, зокрема через імплементацію сучасних підходів до визначення юрисдикції, відповідальності інформаційних посередників та використання електронних доказів. Важливим є також розвиток інституційних механізмів, підвищення цифрової компетентності суб'єктів публічного управління та створення ефективних процедур оперативного реагування на інформаційні загрози. Лише комплексний підхід дозволить забезпечити баланс між свободою вираження поглядів і правом на захист честі та гідності, що є необхідною умовою розвитку правової держави та інтеграції України до європейського правового простору.

ADAPTATION OF UKRAINIAN SELF-GOVERNMENT AND PUBLIC ADMINISTRATION TO EUROPEAN UNION STANDARDS

Ivan PEREPELKIN

Master's student

Eurasian Studies Department

Jagellonian University

Kraków, Poland

In 2014, the European Commission defined the scope of public administration reform, covering six main areas, such as management reform strategy; development policy and coordination; civil service and human resources management; accountability; service delivery; public finance management¹ In the same year, the SIGMA program for support to improve governance and management developed the principles of public administration, which were updated in 2017. The main principles set out in this document include the following: appropriate legislation; participation; openness; transparency of decision-making; proper organization; appropriate personnel; adequate financial and budgetary management; efficiency; compliance; responsibility; oversight. It is obvious that a significant part of these principles are new to Ukrainian practice and, introduced at the legislative level, should be understood by scholars and practitioners. In particular, these are principles such as participation, conformity, etc².

One of the EU's guiding principles is transparency. It obliges the EU to disclose information on policy-making and spending, and to ensure compliance with the principle of freedom of information. These principles are reflected in the EU's founding treaties. Article 10 of the Treaty on European Union stipulates that transparent decision-making shall be ensured "as closely as possible to the citizen". Article 11 stipulates that both individuals and representative associations shall be guaranteed the opportunity to "express and publicly exchange their views in all areas of Union activity". The Treaty on the Functioning of the European Union expands on these provisions. It states that the EU institutions shall act openly and shall grant access to documents to individuals and to any natural or legal person residing or having a registered office in an EU country (Article 15). This principle is also extrapolated (in a non-binding form) to the local and regional levels in the EU.

¹ OECD (2017), SIGMA, Principles of Public Administration, Paris. http://www.sigmaweb.org/publications/Principles-of-Public-Administration_Edition-2017_ENG.pdf.

² Preparing Public Administrations for the European Administrative Space. SIGMA Papers No. 23. OECD iLibrary. [oecdilibrary.org](https://www.oecd-ilibrary.org/docserver). Retrieved from <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver>

Since 2015, SIGMA has been conducting reviews of compliance with the principles of public administration in EU candidate countries and potential candidates. Systematic monitoring reports were prepared in 2015 and 2017, while more targeted reviews were carried out in 2016 and 2019.

These reviews analysed each country's performance in public administration reform, outlined values for indicators and made proposals for reform. Checks of compliance with the principles of public administration were also carried out in individual partner countries, based on the interests and initiatives of each individual country. In particular, in 2015, a report was prepared on Moldova, in 2018 – on Georgia and Ukraine, in 2019 – on Armenia³

Among the main priorities of public administration reform in 2022, the following are highlighted: the introduction of the Law "On Administrative Procedure" (currently this Law of Ukraine has been adopted and entered into force) and the provision of appropriate training for civil servants, judges and lawyers; further implementation of an electronic human resources management system, an updated system that will reduce paperwork, promote transparency and efficiency; reform of civil service remuneration (from January 1, 2024, a new civil servant remuneration system has been introduced in Ukraine, based on the classification of positions); the introduction of effective selection criteria for civil service; improving access to public services, etc⁴. When analyzing the prospects for the implementation of European principles of public administration as principles of public administration in Ukraine, it is necessary to take into account the following. Firstly, the need to update the principles of public administration in Ukraine stems from the commitments undertaken by Ukraine as a prerequisite for its accession to the EU. Thus, by signing the Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, on the other hand, in accordance with Article 3 of this Agreement, Ukraine undertook to ensure good public administration as an important component of cooperation with the EU.

In July 2021, the Government of Ukraine approved the Strategy for Public Administration Reform until 2025. The goal of this Strategy is to increase the efficiency of the domestic administration by implementing the European Principles of Public Administration in Ukraine. The expected results of public administration reform until 2025 are: ensuring the provision of high-quality services and the formation of a convenient administrative procedure for citizens and businesses; forming a system of professional and politically neutral public service focused on protecting the interests of citizens; building effective and accountable public institutions that form public policy and successfully implement it for the sustainable development of the state. Given that in the conditions of war and the post-war period, public authorities face a

³ Monitoring Reports. SIGMA : OECD. [sigmaweb.org. http://www.sigmaweb.org/publications/monitoring-reports.htm](http://www.sigmaweb.org/publications/monitoring-reports.htm).

⁴ The EU supports the development of a state in Ukraine that works in the interests of citizens. [eeas.europa.eu. Retrieved from: https://www.eeas.europa.eu/delegations/ukraine/ес-підтримує-розбудову-в-україні-держави-яка-працює-в-інтересах-громадян_uk?s=232](https://www.eeas.europa.eu/delegations/ukraine/ес-підтримує-розбудову-в-україні-держави-яка-працює-в-інтересах-громадян_uk?s=232)

number of new challenges, and therefore it is necessary to form a strategic vision of the functioning and development of public administration in the medium and long term and to make changes to the Strategy for Reforming Public Administration in Ukraine for 2022-2025. In terms of improving the legal regulation of public administration and regional policy, it is also important for Ukraine to analyze the Communication of the European Commission on Enhancing the European Administrative Space (ComPact) 2023, which covers three vectors: 1. Public Administration Skills Program (in particular, to expand the exchange of cooperation in public administration, to create a network of centers of best practice). Labor markets are undergoing structural transformations, in particular due to demographic changes⁵. Against this backdrop, public administration faces strong competition, especially in areas that require a new set of skills, knowledge and competences. Digital transformation also requires a significant increase in the participation of civil servants in training, as well as a rethinking of work processes to exploit the potential of automation, etc. The Public Administration Skills Agenda will support Member States in their efforts to create sustainable, attractive, transparent and highly efficient administrations by equipping them with a wide range of tools for upskilling and reskilling the workforce⁶.

2. Capacity for Europe's Digital Decade (supporting digital and data-related legislation and artificial intelligence technologies; promoting the sustainable and effective use of new technologies). The Digital Decade sets the target of 100% public provision of services accessible to individuals and legal entities online by 2030, giving all people access to their health records online and to secure electronic identification. Public administrations must embrace digital technologies. They are expected to deliver services in a seamless and user-friendly way for people, businesses and their own staff. By applying EU digital legislation, public administrations can collaborate more effectively by aligning their efforts with those across the EU. EU legislation provides the basis for efficient and secure data exchange and interoperability between public administrations. In 2023, EUR 30 million has been allocated to the Digital Europe Programme to support the implementation of EU cybersecurity legislation and national cybersecurity strategies. In order to achieve these objectives, the European Commission proposes to support the provision of fully accessible online administrative services through the Single Digital Gateway, an e-Government initiative for the digitisation of public administration and the automated exchange of evidence managed by the Single Technical System and the verification of evidence authenticity through the Internal Market Information System⁷. It will continue to facilitate the

⁵ Communication “Demographic change in Europe: a toolbox for action. commission. europa.eu. https://commission.europa.eu/publications/communication-demographic-change-europe-toolbox-action_en.

⁶ Commission welcomes Member States' targets for a more social Europe by 2030. ec.europa.eu/https://ec.europa.eu/social/main.jsp?langId=en&catId=89&furtherNews=yes&newsId=10299

⁷ Internal Market Information System (IMI). europa.eu. https://https://single-market-scoreboard.ec.europa.eu/enforcement-tools/imi_en.

interoperability of the Pan-European Data Spaces and ensure the electronic exchange of information between public administrations across borders, as implemented by the Internal Market Information System and the Electronic Exchange of Social Security Information. In order to increase interoperability and provide uninterrupted services, it is proposed to develop tools, in particular, an Interoperable Europe Support Center can be created, which will support public administrations in creating interoperability assessments and promote the European Interoperability Framework, as well as its specialization, such as for smart cities and communities. Also, an overview of financing opportunities for the digital transformation of public administrations and synergies between them has been published. The need to support the pooling of cloud capabilities between public administrations to develop their technological base and improve the provision of public services has been emphasized.

3. Capacity to lead the green transition (including supporting the update of national climate change strategies and adaptation plans; promoting climate protection and providing other environmental guidance) [18]. The EU has committed to becoming climate neutral by 2050 and to increasing resource efficiency, while ensuring social fairness and inclusiveness. Rapid decarbonisation of electricity generation and energy use is an important first milestone, which needs to be complemented by deeper changes in sectors such as buildings, transport, trade, agriculture, waste management and water management. Cities are crucial for achieving climate goals, as they account for 70-80% of EU greenhouse gas emissions and 80% of the EU population. Climate change requires increased infrastructure resilience and the ability to cope with challenges such as extreme weather, frequent natural disasters, water scarcity, etc. This is expected to negatively affect biodiversity, have a significant impact on the environment and, in turn, on food production. Public authorities play a key role in shaping the conditions for economies and societies to achieve ambitious climate and energy targets by 2030 and must lead by example. They need to mainstream the green transition into all policy areas and levels of governance, based on integrated planning, robust assessments and impact assessments, and broad consultation to ensure that no one is left behind. They need to adapt public finances to support the green transition and social justice through appropriate tax policies, green public procurement, sustainable financing and investments that adhere to the “do no significant harm” principle.

Thus, Ukraine's Euro-Atlantic integration into the EU necessitates the reform of a number of spheres of public and state life. In order to effectively interact in the European community, Ukraine must renew and improve public administration and establish a system of both state and local government.

ДИСЦИПЛІНАРНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ СУДДІВ: ПИТАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОБРОЧЕСНОСТІ

Діана ВОРОН

*доцентка кафедри адміністративного,
фінансового та інформаційного права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна*

Актуальність дослідження дисциплінарної відповідальності суддів зумовлена необхідністю забезпечення балансу між незалежністю судової влади та її підзвітністю суспільству в контексті реформування судової системи України. Інститут дисциплінарної відповідальності відіграє ключову роль у формуванні довіри громадян до судової влади – саме через механізми притягнення суддів до відповідальності суспільство отримує інструмент контролю за дотриманням представниками суддівського корпусу професійних стандартів, етичних норм та принципів доброчесності.

Юридична відповідальність є фундаментальним елементом взаємин між індивідом та суспільством, функціонуючи як інструмент регулювання людської поведінки відповідно до соціальних норм ¹. Вона виконує не лише репресивну, а й виховну та превентивну функції, сприяючи формуванню правосвідомості громадян та зміцненню правопорядку. Трансформація форм відповідальності від моральної до юридичної відбувалася паралельно з ускладненням суспільної структури та виникненням державності ².

Дисциплінарна відповідальність суддів є комплексним правовим інститутом, що функціонує одночасно як: (1) елемент правового статусу носія судової влади; (2) самостійний вид юридичної відповідальності; (3) інструмент забезпечення належної службової дисципліни та якісного здійснення правосуддя.³ Така багатоаспектність вимагає міждисциплінарного підходу до дослідження цього інституту – із застосуванням методології конституційного, адміністративного, трудового права та судоустрою.

¹ Беляя Л.В. Удосконалення інституту юридичної відповідальності як фактор формування демократичної, соціальної, правової держави: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.01; Ін-т законодавства ВР України. К., 2009.

² Бисага Ю.Ю. Юридична відповідальність органів державної влади та місцевого самоврядування: теоретико-правове дослідження. Дис... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київський Національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2011

Доброчесність і невідкупність судді мають вирішальне значення для формування суспільної довіри як до конкретного судді, так і до судової системи в цілому⁴. Для представників суддівського корпусу доброчесність не може бути відносною чи варіативною – вона є фундаментальною умовою їхньої функціональної легітимності. Кодекс суддівської етики наголошує, що поведінка судді на думку звичайної розсудливої людини має відповідати високому статусу посади і не викликати обґрунтованих сумнівів у його доброчесності⁵.

Специфіка дисциплінарної відповідальності суддів проявляється в: особливому статусі суб'єктів дисциплінарних проступків; наявності спеціалізованих органів дисциплінарного провадження; особливій процедурі притягнення до відповідальності та механізмі оскарження дисциплінарних стягнень; конституційно гарантованому принципі суддівської недоторканності⁶. Це принципово відрізняє її від дисциплінарної відповідальності інших категорій державних службовців.

Особливу увагу слід приділити проблематиці зловживань механізмом дисциплінарної відповідальності. Нерідко цей механізм використовується як інструмент кадрової фільтрації судового корпусу, накопичення компрометуючої інформації або засіб тиску на суддю, котрий ухвалив рішення, що не відповідало очікуванням заявника⁷. Трапляються окремі випадки ініціювання дисциплінарних процедур із суто політичних міркувань, що є неприпустимим.

Ключовим викликом у функціонуванні інституту дисциплінарної відповідальності суддів є забезпечення балансу між незалежністю судової влади та її підзвітністю суспільству. Занадто жорсткий режим дисциплінарної відповідальності може створювати загрозу для незалежності суддів і сприяти непрямому тиску на них під час здійснення правосуддя⁸. Водночас надмірно м'який режим призводить до безкарності та підриву довіри громадян до судової системи.

⁴ Белов Д.М., Белова М.В. Доброчесність та правова ідеологія: питання співвідношення. *Аналітично-порівняльне правознавство*. № 1. 2025. С. 921-926. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/02/157.pdf>

⁵ Гермак К.О. Дисциплінарна відповідальність суддів у сучасній правовій системі: процесуальні аспекти. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. Випуск 8. 2024. С. 669-673.

⁶ Бондарчук Р.А. Особливості процедури притягнення судді до дисциплінарної відповідальності та шляхи її удосконалення. *Юридичний науковий електронний журнал*. №5. 2020. С. 270-273.

⁷ Ріхтер В. В., Дисциплінарна відповідальність суддів в Україні: адміністративно-правова сутність. *Юридична наука*. № 5(107). 2020. Том 2. С. 67-73.

⁸ Захарова О. С. Теоретичні та практичні питання щодо дисциплінарної відповідальності суддів. *Вісник Академії адвокатури України*. 2009. № 1. С.21–25.

Побудова ефективного механізму дисциплінарної відповідальності суддів в Україні має відповідати міжнародним стандартам, закріпленим в Основних принципах незалежності судових органів ООН, рекомендаціях Венеціанської комісії та практиці Європейського суду з прав людини. Відповідно до цих стандартів: підстави для дисциплінарної відповідальності мають бути чітко визначені законом; процедури притягнення до відповідальності – забезпечувати справедливий розгляд справи; дисциплінарні органи – формуватися з дотриманням принципів незалежності та неупередженості ⁹.

За результатами дослідження можна сформулювати такі висновки. По-перше, дисциплінарна відповідальність суддів є особливим видом юридичної відповідальності, що забезпечує баланс між незалежністю судової влади та її підзвітністю суспільству. По-друге, доброчесність і невідкупність мають розглядатися не просто як моральні якості, а як фундаментальні професійні стандарти судді, недотримання яких тягне адекватну дисциплінарну відповідальність ¹⁰. По-третє, подальший розвиток цього інституту потребує чіткого законодавчого визначення підстав відповідальності, забезпечення транспарентності та справедливості дисциплінарних процедур, а також формування незалежних і неупереджених дисциплінарних органів, що дозволить перетворити цей механізм на дієвий інструмент забезпечення доброчесності судової влади без загрози для її незалежності.

⁹ Василенко В.М. Дисциплінарна відповідальність суддів України: підстави, порядок та особливості дисциплінарного провадження. *Право і Безпека*. 2011. № 3. С.88–92.

¹⁰ Жуган Р. Дисциплінарна відповідальність суддів. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. Вип. 57. С.300–305.

**ЕЛЕКТРОННА ДЕМОКРАТІЯ В УКРАЇНІ:
ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ТА ПРОБЛЕМИ
НОРМАТИВНОГО ВИЗНАЧЕННЯ**

Ігор ПИРОГА

*доктор юридичних наук, професор, професор кафедри
конституційного права та порівняльного правознавства
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна*

Максим ПИРОГА

*слідчий слідчого відділення відділу поліції №1 Ужгородського
районного управління поліції Головного управління
Національної поліції в Закарпатській області
м. Ужгород, Україна*

Електронна демократія виступає важливою складовою сучасного демократичного суспільства, адже цифрові технології суттєво змінюють спосіб взаємодії громадян із державою, органів влади між собою та з громадськими інституціями. В умовах швидкої цифровізації всіх сфер економічного та соціального життя, механізми електронної участі стають не лише бажаними, а й необхідними для забезпечення ефективного народовладдя, прозорості публічної влади та відкритості політичних процесів.

У міжнародному вимірі електронна демократія визначається як використання інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) у політичних процесах, на рівні місцевих громад, регіонів та держав для забезпечення більш активної участі громадян у прийнятті рішень, розвитку демократичних інститутів та поширення демократичних цінностей¹. Це означає, що електронна демократія не обмежується технічними платформами для голосування чи петицій, а є комплексним соціально-політичним явищем, що охоплює всі сфери політичної, адміністративної та правової діяльності.

Конституційною основою розвитку електронної демократії в Україні є Конституція України, відповідно до якої народ є єдиним джерелом влади та має право безпосередньо брати участь у формуванні і здійсненні державної політики². Реалізація цього принципу через

¹ Recommendation CM/Rec(2009)1 of the Committee of Ministers to member states on electronic democracy (e-democracy). Council of Europe, 2009. URL: <https://search.coe.int>

² Конституція України. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

цифрові механізми відкриває громадянам нові можливості для участі в обговоренні законопроектів, громадських слуханнях, електронних петиціях, референдумах та інших формах цифрової взаємодії з органами влади.

Наразі у законодавстві України відсутнє чітке визначення поняття «електронна демократія». Частково її елементи регулюються нормативними актами, зокрема: Закон України «Про інформацію»³, Закон України «Про доступ до публічної інформації»⁴, Закон України «Про звернення громадян»⁵, Закон України «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги»⁶ та Закон України «Про всеукраїнський референдум»⁷. Проте комплексного законодавчого підходу до визначення цього інституту досі не сформовано, що обмежує ефективне використання цифрових платформ для демократичної участі.

Наукова доктрина трактує електронну демократію як комплекс цифрових механізмів, що забезпечують участь громадян у процесах публічного управління та реалізації принципів народовладдя⁸. Вона охоплює різні рівні взаємодії: від місцевого самоврядування до національного законодавчого процесу. Водночас окремі дослідники підкреслюють, що електронна демократія не може розглядатися як лише технологічний інструмент, адже її успіх залежить від нормативного забезпечення, цифрової грамотності громадян, відкритості інформації та рівня довіри до органів влади⁹.

Електронну демократію можна розглядати у двох аспектах. У широкому значенні вона охоплює всі форми цифрової участі громадян у політичному житті: обговорення законопроектів, участь у референдумах, громадських слуханнях, ініціативах та електронних петиціях. У вузькому значенні – використання ІКТ для реалізації конституційних прав і свобод, забезпечення відкритого доступу до інформації та контролю за діяльністю органів влади.

До основних ознак електронної демократії належать:

³ Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 № 2657-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>

⁴ Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13.01.2011 № 2939-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text>

⁵ Про звернення громадян: Закон України від 02.10.1996 № 393/96-BP. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80#Text>

⁶ Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги: Закон України від 05.10.2017 № 2155-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19#Text>

⁷ Про всеукраїнський референдум: Закон України від 26.01.2021 № 1135-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1135-20#Text>

⁸ Селіванов А. О. Електронна демократія як механізм реалізації народовладдя в Україні. *Право України*. 2019. № 4. С. 112–118.

⁹ Карпенко О. В. Електронне урядування та електронна демократія: співвідношення понять // Державне управління: теорія та практика. 2020. № 2. URL: <https://www.nayka.com.ua/>

1. Інституційна похідність – ґрунтується на загальних принципах демократії.

2. Комплексність та багаторівневність – охоплює всі рівні державного управління: місцевий, регіональний та національний.

3. Інтегративність – поєднує різні форми цифрової участі: електронні голосування, петиції, консультації та референдуми.

4. Технологічна зумовленість – реалізується через ІКТ, цифрові платформи та системи електронного управління.

Електронна демократія тісно взаємопов'язана з електронним урядуванням, яке виступає її організаційною основою. Електронне урядування спрямоване на забезпечення відкритості, прозорості та доступності державних послуг через цифрові сервіси, зокрема платформу «Дія», системи електронних петицій, громадський бюджет та електронні консультації з громадськістю. Ці механізми дозволяють підвищити рівень підзвітності органів влади та створюють умови для безпосередньої участі громадян у формуванні управлінських рішень ¹⁰.

Структурні елементи електронної демократії в Україні включають:

- електронні петиції та електронні консультації з громадськістю;
- електронне законотворення та електронний парламент;
- електронні референдуми та електронне голосування;
- електронне правосуддя;
- електронні громадські ініціативи.

Упровадження електронної демократії сприяє:

- модернізації системи державного управління;
- підвищенню прозорості діяльності органів влади;
- активізації громадянського суспільства;
- створенню умов для безпосередньої участі громадян у прийнятті рішень.

Висновок. Таким чином, електронна демократія в Україні перебуває на стадії становлення, а її подальший розвиток потребує законодавчого закріплення поняття, систематизації елементів, підвищення цифрової грамотності громадян та забезпечення балансу між технологічними можливостями та гарантіями прав людини.

¹⁰ Центр політико-правових реформ. Електронна демократія в Україні: стан та перспективи розвитку. 2021. URL: <https://uplan.org.ua/elektronna-demokratiia-v-ukraini-cuchasnyi-stan-ta-perspektyvy-rozvytku/>

**КОНЦЕПТУАЛЬНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ
ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ РЕАЛІЗАЦІЇ
ПУБЛІЧНО-ВЛАДНИХ ПОВНОВАЖЕНЬ СУБ'ЄКТАМИ
ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ**

Олексій ПРОНЕВИЧ

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри службового та медичного права
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
м. Київ, Україна*

Цифровізація є об'єктивно зумовленим незворотнім процесом впровадження цифрових технологій/«цифрового формату» в усі сфери суспільного життя. Полісемантичність концепту «цифровізація» унеможливила його уніфіковане дефініціювання та створила підґрунтя для альтернативного доктринального тлумачення цифровізації як нової ери людської цивілізації, квінтесенції раціоналізму та консюмеризму, маркера інноваційності розвитку суспільства, драйвера розвитку економіки, стратегічного напрямку оптимізації процесів та покращання якості послуг, ключа до спрощення рутинних процесів, засобу задоволення безумовних потреб людини, процесу модифікації аналогової інформації у цифрову форму, інструменту дебіюкратизації і викорінення корупції, глобального висхідного публічно-управлінського тренду тощо.

Цифрова трансформація сфери публічного адміністрування має екзистенційне значення для забезпечення сталого розвитку суспільства, надання якісних публічних послуг, ідентифікації та нейтралізації реальних загроз для охоронюваного державою спільного блага. Державним агентством з питань електронного урядування України як суб'єктом правотворчої діяльності цифрова трансформація розглядалася у широкому сенсі як «діяльність, що має на меті використання цифрових технологій для вирішення традиційних проблем інноваційними способами», а досягнення цифрової трансформації органів виконавчої влади в Україні пов'язувалося з перспективою імплементації принципів державної політики цифрового розвитку, забезпечення органами виконавчої влади системної реалізації державної політики цифрового розвитку, підвищенні функціональної спроможності органів виконавчої влади шляхом широкого використання сучасних інформаційних технологій, глибокої цифрової трансформації внутрішньо-

організаційних процесів та зовнішньоорієнтованої публічної комунікації органів виконавчої влади. Окремо наголошувалося на важливості цифрової трансформації для спрощення адміністративних процесів, зокрема «скорочення часу і підвищення якості реагування на запити та звернення громадян і суб'єктів господарювання»¹.

Легальне закріплення в Конституції України стратегічного зовнішньополітичного євроінтеграційного курсу зумовлює необхідність врахування цифрової стратегії Європейського Союзу при здійсненні цифрової трансформації національної системи публічного адміністрування. Зауважимо, що цифрова трансформація Європейського Союзу ґрунтується на прийнятій у 2021 році політичній програмі «Цифрове десятиліття до 2030 року», яка реалізується відповідно до плану досягнення цифрової трансформації економіки та суспільства «Цифровий компас», де системна цифрова трансформація розглядається крізь призму забезпечення цифрового суверенітету Європейського Союзу, розбудови людиноцентричної та безпечної цифрової екосистеми, використання цифрових рішень для формування відкритого, демократичного та стійкого суспільства, інвестування в опанування базових цифрових навичок².

Зауважимо, що етизовані європейські імперативи-принципи у цифровій сфері артикульовано в Європейській декларації про цифрові права та принципи цифрового десятиліття від 15 грудня 2022 року на основі максими щодо «цінностей ЄС та громадян у центрі цифрової трансформації». У зазначеному акті права ЄС найперше йдеться про людиноцентричність (цифрові технології мають захищати права людей, підтримувати демократію та гарантувати, що всі цифрові актори діють відповідально та безпечно), свободу вибору (люди повинні отримувати користь від справедливого онлайн-середовища, бути захищеними від незаконного та шкідливого контенту), безпеку і захист (цифрове середовище має бути безпечним, захищати людей від дезінформації, маніпулювання інформацією та інших форм шкідливого контенту, включаючи переслідування та гендерне насильство), солідарність та інклюзивність (технології об'єднують людей, кожен має отримати доступ до Інтернету, цифрових навичок, цифрових державних послуг, гідних умов праці), участь (громадяни мають отримати можливість брати участь у демократичному процесі на всіх рівнях та контролювати власні персональні дані), стійкість (цифрові пристрої повинні

¹ Про забезпечення реалізації деяких питань цифрового розвитку: наказ Державного агентства з питань електронного урядування України від 9 квітня 2019 року № 24. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0024883-19#Text>.

² 2030 Digital Compass the European way for the Digital Decade. URL: <https://eufordigital.eu/uk/library/2030-digital-compass-the-european-way-for-the-digital-decade/>.

підтримувати сталість й екологічність)³. Дослідники наголошують, що Декларація містить набір «абсолютно нових зобов'язань», наприклад, щодо використання у бюрократичних процедурах доступної, безпечної та надійної цифрової ідентифікації або дотримання «права працівників на відключення» (тобто права не перебувати у позаробочий час на зв'язку з роботодавцем або його уповноваженою особою) з метою забезпечення справедливого балансу між роботою та особистим життям у цифровому середовищі⁴.

Використання потенціалу цифрової трансформації у публічній сфері пов'язується з належним забезпеченням реалізації іманентних державі функцій. Так, у червні 2020 року Кабінет Міністрів України визнав нагальну необхідність цифрової трансформації митниці, податкової, містобудування, земельних відносин, охорони здоров'я, освіти, соціального захисту та пенсійного забезпечення, судочинства та захисту інформації (тобто галузей, де існують найвищі корупціогенні ризики). Також акцентовано наголошувалося на безальтернативності забезпечення інтероперабельності державних реєстрів, розбудови надійної системи захисту інформації, створення віртуальної бізнес-країни Дія Сіті, легалізації віртуальних активів, запровадження е-резидентства.

Наразі виокремлено такі стратегічні цілі цифрової трансформації сфери публічного адміністрування: нейтралізація корупціогенних чинників (забезпечення доброчесності публічних службовців, електронне декларування, оприлюднення інформації про результати оцінювання конкурсних проєктів, проведення тендерів на закупівлю державними та/або комунальними органами товарів/послуг за публічні кошти (електронний бюджет, електронні тендери, електронні закупівлі); інструментальне забезпечення дебіюкратизації публічного адміністрування (формування інформаційних баз/реєстрів, впровадження електронного документообігу, ретроконвенція/оцифрування первинних паперових документів); оптимізація реалізації адміністративними органами функцій публічної влади (фіскальної функції, управління публічним майном, забезпечення охорони здоров'я тощо) крізь призму вдосконалення адміністративних процедур/технологізації алгоритмів прийняття управлінських рішень; імплементація цифрових рішень при забезпеченні надання електронних публічних послуг (електронна реєстрація, електронна черга, електронна

³ European Declaration on Digital Rights and Principles. Publication 15 December 2022. URL. <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/european-declaration-digital-rights-and-principles>.

⁴ Бочарова Н.В., Биков О.М. Праволодинний зміст сучасної цифрової стратегії Європейського Союзу. Вісник Університету Альфреда Нобеля. Серія «Право». 2022. № 1. С. 39.

верифікація осіб та даних, електронні документи тощо); забезпечення функціонування інституту звернень громадян до адміністративних органів (електронних запитів щодо надання публічної інформації, підготовки електронних петицій як особливої форми колективного звернення громадян до органів публічної влади); здійснення системного моніторингу стану виконання адміністративними органами публічно-владних повноважень, у тому числі шляхом отримання інформації про результати службової діяльності посадових/службових осіб; впровадження цифрових інструментів інформування громадян про питання екзистенційного значення.

Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 30 січня 2019 року № 56 передбачено, що реалізація державної політики цифрового розвитку ґрунтується на таких принципах; прозорості; багаторазовості використання (забезпеченні відкритого міжвідомчого обміну рішеннями та їх повторного використання); технологічної нейтральності і портативності даних; орієнтованості на громадян; інклюзивності та доступності; безпечності та конфіденційності; багатомовності; підтримки прийняття рішень; адміністративного спрощення; збереження інформації; оцінювання ефективності та результативності⁵.

Принцип-імператив «цифрової трансформації реалізації повноважень державними органами та органами місцевого самоврядування як основи для забезпечення прозорості та мінімізації корупційних ризиків у їх діяльності» артикульовано у Державній антикорупційній програмі на 2023-2025 роки, затвердженій постановою Кабінету Міністрів України від 4 березня 2023 року № 220, де констатована відсутність традиції цифрової трансформації реалізації повноважень органами публічної влади та нагальна необхідність вжиття системних заходів з метою належної підготовки тендерної документації для публічних закупівель, забезпечення інтероперабельності інформаційних систем державних органів та органів місцевого самоврядування тощо⁶.

Аналіз стану концептуалізації та легалізації цифрової трансформації реалізації публічно-владних повноважень суб'єктів публічного адміністрування дає підстави зазначити таке:

- цифровізація є інноваційним інструментом розбудови сервісної держави, що передбачає відхід від вертикальних владовідносин, ґрунтованих на імперативному методі правового регулювання, до

⁵ Деякі питання цифрового розвитку: постанова Кабінету Міністрів України від 30 січня 2019 року № 56. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/56-2019-%D0%BF#Text>.

⁶ Про затвердження Державної антикорупційної програми на 2023-2025 роки: постанова Кабінету Міністрів України від 4 березня 2023 року № 220. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2023-%D0%BF#Text>.

пріоритетизації правовідносин у горизонтальному форматі «суб'єкт – суб'єкт» при наданні публічних послуг;

- цифрова трансформація сприяє раціоналізації публічного адміністрування (мінімізації витрат ресурсів, часу й зусиль). Особлива увага має приділятися форсованій цифровізації сфери надання адміністративних послуг, а також «цифровізації адміністративної процедури»;

- цифрова трансформація є засобом забезпечення цифрового суверенітету держави. Аналіз європейського досвіду свідчить про доцільність законодавчого закріплення «завдань цифрової трансформації», а також системного інкорпорування універсального принципу-імперативу «цифрова трансформація в усіх державних політиках»;

- використання позитивного потенціалу цифрової трансформації у сфері публічного адміністрування можливо лише за умови комплексного підходу до запровадження інформаційних технологій/використання цифрових рішень;

- наразі зберігається необхідність розроблення збалансованої національної стратегії цифрової трансформації реалізації публічно-владних повноважень суб'єктів публічного адміністрування;

- цифрова трансформація створює підґрунтя для імплементації моделі публічного адміністрування, орієнтованої на результат;

- цифрові технології повинні використовуватися при функціональному обстеженні суб'єктів публічного адміністрування задля усунення дублювання функцій, повноважень і процесів, а також оптимізації їх діяльності;

- максимальна цифрова залученість громадського сектору до нормотворчої діяльності можлива лише за умови забезпечення матеріальної спроможності громадян використовувати існуючий спектр цифрових інструментів;

- у сфері цифрової трансформації недостатньо використано потенціал державно-приватного партнерства. Наголошуємо на необхідності активнішого запровадження аутсорсингу в інформаційно-комунікаційній сфері;

- незмінним імперативом залишається формування цифрової компетентності публічних службовців.

Резюмуючи, зазначимо, що цифровізація є універсальним соціально-технологічним імперативом. Цифрова трансформація у сфері публічного адміністрування полягає в переході від «паперової документації, аналогових процесів та комунікації» до електронних сервісів, запровадженні електронного документообігу, налагодженні електронної публічної комунікації. Наразі триває концептуалізація цифрової трансформації сфери публічного адміністрування та новелізація

вітчизняного законодавства на основі європейських принципів цифрового розвитку. Цифрова трансформація реалізації публічно-владних повноважень суб'єктами публічного адміністрування ґрунтована на засадах раціональності, інклюзивності, проактивності, відповідальності, транспарентності, підзвітності, партисипативної демократії/«цифрової партисипації», безпеки, конфіденційності тощо. Стратегічним пріоритетом є забезпечення цифрової трансформації реалізації публічно-владних повноважень суб'єктів публічного адміністрування в умовах введення правового режиму воєнного стану. Особлива увага має бути приділена забезпеченню інтероперабельності інформаційних систем у секторі безпеки та оборони, викоріненню «зоопарку рішень», запровадженню уніфікованих стандартів і протоколів.

ДО ПИТАННЯ ФОРМУВАННЯ РЕЄСТРУ МЕДІАТОРІВ В УКРАЇНІ

Олег РОСУЛ

*аспірант юридичного факультету
Державного вищого навчального закладу
«Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна*

Питання розвитку медіації в Україні на сучасному етапі набуває особливої актуальності, зокрема у контексті пошуку ефективних позасудових способів вирішення спорів. Особливого значення вона набуває у сфері публічно-правових відносин, де традиційні механізми захисту прав часто є тривалими, формалізованими¹ та не завжди забезпечують належне врахування індивідуальних обставин справи й інтересів сторін. Разом із тим, попри законодавче закріплення інституту медіації та зростання її ролі, низка ключових аспектів її функціонування залишається дискусійною та потребує подальшого наукового осмислення і нормативного врегулювання. Одним із таких аспектів є створення єдиного реєстру медіаторів, який би забезпечував прозорість, доступність та належний рівень довіри до діяльності медіаторів.

Станом на сьогодні відсутність єдиного підходу до формування та ведення відповідного реєстру, а також невизначеність критеріїв включення до нього зумовлюють неоднозначність у правозастосовній практиці та стають підґрунтям для наукових і практичних дискусій. У цьому зв'язку доцільно звернутися до чинного законодавчого регулювання зазначеного питання.

Так, відповідно до положень статті 14 Закону України «Про медіацію», ведення реєстрів медіаторів покладається на об'єднання медіаторів та суб'єктів, що забезпечують проведення медіації². При цьому, згідно з п. 5 частини 1 статті 1 Закону України «Про медіацію» об'єднання медіаторів розглядаються як добровільні об'єднання, утворені відповідно до Закону України "Про громадські об'єднання" для здійснення та захисту прав і свобод членів такого об'єднання, розвитку медіації, сприяння впровадженню культури мирного вирішення

¹ Корінний, С. (2021). Медіація як альтернативний спосіб вирішення адміністративних спорів. Mediation as an alternative way to resolve administrative disputes.

² Закон України «Про медіацію», № 1875-ІХ, від 16 листопада 2021 р.. (2021). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#n68> (дата звернення 29 березня 2026 р.)

конфліктів (спорів), здійснення професійного самоврядування медіаторів, для забезпечення надання послуги з медіації³.

Закон визначає мінімальний обсяг відомостей, які підлягають включенню до таких реєстрів, зокрема дані про особу медіатора, його освіту, мову проведення медіації, обсяг базової та спеціалізованої підготовки, а також інформацію про підвищення професійного рівня. Водночас передбачено можливість включення й інших відомостей, визначених відповідними суб'єктами. Окремо законодавець наголошує на відкритому характері таких реєстрів: інформація, що в них міститься, є загальнодоступною та підлягає розміщенню у мережі Інтернет із дотриманням вимог щодо захисту конфіденційної інформації⁴. Отже, законодавча модель, що склалася, передбачає децентралізований підхід до ведення реєстрів медіаторів, за якого відповідні реєстри формуються різними суб'єктами у сфері медіації.

Як приклад, можна навести Національну асоціацію медіаторів України, яка забезпечує доступ до інформації про медіаторів, готових надавати відповідні послуги на всій території України⁵. Окрім цього, власні реєстри ведуть як об'єднання медіаторів (ГО «Ліга медіаторів України», ГО «Асоціація сімейних медіаторів України», Громадська спілка «Українська академія медіації», Товариство з обмеженою відповідальністю «Український центр медіації» тощо), так і державні органи в особі відповідних суб'єктів (Координаційний центр з надання правової допомоги, Міжнародний комерційний арбітражний суд при Торгово-промисловій палаті України тощо).

Нотаріальна палата України також ініціювала створення відповідного реєстру медіаторів (нотаріусів, які пройшли навчання медіації), а також центру медіації з метою об'єднання нотаріусів, які практикують у сфері медіації, їх навчання навичкам медіатора, створення єдиної практики медіації в нотаріаті⁶. Крім того, законодавство передбачає можливість ведення реєстрів медіаторів-випускників і суб'єктами освітньої діяльності, які здійснюють їх підготовку (ч. 6 ст. 10 Закону України «Про медіацію»)⁷.

Така багатоманітність реєстрів медіаторів на думку Амелічевої Л.П. має подвійний ефект у сфері надання послуг з медіації. З одного боку, діяльність численних інституцій, що формують власні реєстри, дозволяє

³ Закон України «Про медіацію», № 1875-IX, від 16 листопада 2021 р.. (2021). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#n68> (дата звернення 29 березня 2026 р.)

⁴ Там же.

⁵ Доляновська, І. М. (2023). До питання створення реєстру медіаторів в Україні: теоретико-правовий аспект. *Legal Bulletin*, 56-63.

⁶ Там же.

⁷ Закон України «Про медіацію», № 1875-IX, від 16 листопада 2021 р.. (2021). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#n68> (дата звернення 29 березня 2026 р.)

створювати осередки, де працюють медіатори із певною спеціалізацією та компетенціями. З іншого боку, автор зазначає, що децентралізований підхід до ведення реєстрів, обраний законодавцем в Україні, створює складнощі з оперативним доступом до необхідної інформації та ефективним адмініструванням таких даних⁸.

Також, об'єднання медіаторів та суб'єкти, що забезпечують проведення медіації, можуть встановлювати додаткові вимоги до медіаторів, яких вони включають до своїх реєстрів, зокрема щодо наявності спеціальної підготовки, віку, освіти, практичного досвіду, а також спеціалізації⁹. Внаслідок цього на нашу думку формується значна різноманітність типів реєстрів із різними критеріями включення, що ускладнює громадянам пошук потрібного медіатора та створює потребу в уніфікації підходів до ведення таких реєстрів.

Таким чином, сучасна модель формування реєстрів медіаторів характеризується множинністю суб'єктів та відсутністю єдиного підходу до їх ведення. Погоджуємось з думкою Харківської К.В., що такий стан речей зумовлює ускладнення доступу громадян до інформації про медіаторів, адже особа, яка має намір скористатися послугами медіації, стикається з труднощами у пошуку та виборі медіатора через наявність значної кількості різних публічних реєстрів¹⁰. Окрім цього, велика кількість реєстрів медіаторів знижує рівень прозорості їхньої діяльності та обмежує можливості належного контролю за якістю надання послуг, а також не сприяє формуванню єдиних стандартів професійної діяльності, унеможлиблює процес здійснення централізованого контролю за дотриманням стандартів підготовки та професійної етики.

У науковій літературі вже неодноразово порушувалося питання необхідності формування єдиного реєстру медіаторів. Так, Ц. Оганісян пропонує створення та використання єдиного державного реєстру сертифікованих медіаторів, адміністрування якого могло б здійснюватися або територіальними органами юстиції, або єдиною професійною організацією, яка об'єднувала б усіх медіаторів України та визначала стандарти професії¹¹. Подібну позицію підтримує Доляновська І.М., яка наголошує на необхідності існування єдиного

⁸ Амелічева, Л. П. (2022). Щодо інституційно-функціонального забезпечення медіації у сфері трудових правовідносин. Академічні візії, (13).

⁹ Закон України «Про медіацію», № 1875-IX, від 16 листопада 2021 р. (2021). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#n68>

(дата звернення 29 березня 2026 р.)

¹⁰ Харківська, К. В. (2025). підготовка медіаторів в Україні: проблеми та шляхи їх вирішення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*, 2(89), 61-66.

¹¹ Оганісян, Ц. (2022). Система підготовки медіаторів в Україні: сучасний стан та перспективи.

державного координаційного суб'єкта, відповідального за ведення реєстру медіаторів, формування єдиного стандарту акредитації та здійснення медіаційної діяльності¹².

Таким чином, у науковому середовищі простежується чітка підтримка ідеї централізації обліку медіаторів як механізму підвищення прозорості, контролю за якістю та формування єдиних професійних стандартів у сфері медіації. Вважаємо, що не дивлячись на законодавче закріплення можливостей формування та ведення реєстрів медіаторів різними організаціями, особливої уваги потребують питання доцільності запровадження єдиного реєстру медіаторів, з'ясування його правової природи, визначення суб'єкта, відповідального за його ведення, а також встановлення порядку його функціонування.

Міжнародний досвід також свідчить про ефективність централізованих реєстрів медіаторів. В Словаччині¹³, Угорщині, Болгарії, Греції, Хорватії, Італії, Австрії обов'язок ведення реєстру медіаторів покладений на Міністерство Юстиції, в Португалії – на Генеральний директорат політики юстиції, який є департаментом Міністерства Юстиції, у штаті Луїзіана (США) – спеціально створений комітет при Верховному суді, у Бельгії – Федеральну комісію з медіації, у Швеції – Національну судову адміністрацію тощо. У Республіці Польща медіатори повинні бути внесені до реєстру окружного суду¹⁴.

Як слушно зазначає Ю. Рак, інституціоналізація не обмежується лише створенням відповідного інституту чи прийняттям нормативно-правових актів, а є безперервним процесом, що передбачає подальший розвиток, трансформацію та вдосконалення існуючих правил і норм¹⁵. З огляду на викладене, доцільним є розроблення правових засад створення та функціонування єдиного державного реєстру медіаторів із внесенням відповідних змін у законодавство України про медіацію. Такий реєстр має забезпечувати відкритість і доступність інформації для громадян, містити повні відомості про професійну підготовку, досвід, спеціалізацію та рівень кваліфікації медіаторів, а також стандартизувати критерії їх включення.

Вважаємо, що запровадження уніфікованого реєстру медіаторів, який формуватиметься та контролюватиметься відповідним державним органом, сприятиме підвищенню довіри до інституту медіації,

¹² Доляновська, І. М. (2023). До питання створення реєстру медіаторів в Україні: теоретико-правовий аспект. *Legal Bulletin*, 56-63.

¹³ MOZHAIKINA, O. (2022). Правове регулювання професійної підготовки медіаторів в Україні та Словаччині. *Foreign trade: economics, finance, law*, 124(5), 30-39.

¹⁴ Доляновська, І. М. (2023). До питання створення реєстру медіаторів в Україні: теоретико-правовий аспект. *Legal Bulletin*, 56-63.

¹⁵ Рак Ю. О. (2023) Проблеми інституціоналізації медіації у регулюванні конфліктної взаємодії органів публічної влади і громадянського суспільства в Україні. *Наукові перспективи*. 144-155.

забезпеченню прозорості та належного контролю за діяльністю медіаторів. Крім того, централізований облік полегшить громадянам пошук компетентного фахівця, визначить єдині підходи до спеціалізації та рівня підготовки медіаторів, сприятиме уніфікації стандартів професійної діяльності та забезпечить системний розвиток інституту медіації в Україні. У перспективі це створить передумови для ефективнішого вирішення конфліктів поза судом, підвищення якості послуг з медіації та формування культури мирного врегулювання спорів у суспільстві.

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ КАПЕЛАНСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я У ФРАНЦУЗЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ КРІЗЬ ПРИЗМУ ПРИНЦИПУ LAÏCITÉ

Наталія РОСУЛ

*асистент кафедри адміністративного, фінансового
та інформаційного права юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна*

Адаптація правової політики України до *acquis* Європейського Союзу передбачає не лише імплементацію нормативних стандартів, але й утвердження загальних європейських цінностей, зокрема поваги до людської гідності, свободи совісті та релігії. У контексті реформування сфери охорони здоров'я та розвитку інституту капеланства в Україні актуалізується потреба у виробленні збалансованої моделі взаємодії держави та релігійних організацій, що відповідала б європейським стандартам захисту свободи віросповідання та забезпечення нейтральності публічної сфери. Досвід Французької Республіки, як держави з усталеною доктриною *laïcité*, становить особливий науково-практичний інтерес у контексті пошуку оптимальних механізмів правового регулювання капеланської діяльності у сфері охорони здоров'я.

Душпастирська діяльність у госпіталях у Франції – це давня соціально-релігійна традиція, яка своїм корінням сягає Середньовіччя. Дане твердження базується на тому, що, по-перше, частина середньовічних госпіталів були безпосередньо засновані церковними організаціями¹. По-друге, незалежно від характеру підпорядкування, чи то світського, чи релігійного, у багатьох лікарнях Франції встановлювалася сильна релігійна присутність. Зокрема, у XIII столітті у французьких *hôtels-dieu* або *maisons-dieu*, тобто лікарнях або ж богадільнях, діяльність із догляду за хворими переважно здійснювали місцеві спільноти ченців та/або черниць².

Французька революція 1789-1799 рр. вплинула на радикальну трансформацію статусу релігійних структур, зокрема і госпітального

¹ Brodman, J. W. (2005). Medieval Hospitals. In *International Encyclopaedia for the Middle Ages* – OnlinePublisher: Brepols. https://www.researchgate.net/publication/231380786_Medieval_Hospitals

² Brodman, J. W. (2017). Religion and Discipline in the Hospitals of Thirteenth-century France. In *The medieval hospital and medical practice*. DOI: 10.4324/9781315238333-8

капеланства, що існували за Старого режиму³, та впровадження принципу секуляризму (*laïcité*). Декларація прав людини і громадянина 26 серпня 1789 р., яка має конституційне значення на подальший розвиток державно-конфесійних відносин в цілому, статтею 10 закріпила право кожного на свободу переконань в тому числі релігійних, які можуть піддаватись обмеженням виключно, якщо їхні прояви порушують громадський лад, встановлений законом⁴. Прокламація обмеженості державного контролю стосовно особистих переконань символізувала зародження сучасного світського правління та розрив із багатовіковим пануванням Церкви⁵.

Подальша секуляризація відбувалася поступово, аж поки в 1905 році на законодавчому рівні було встановлено, що держава та релігійні організації є відокремленими і не повинні втручатися одна в одну⁶. Закон від 9 грудня 1905 року «Про відокремлення церков від держави», знаний як Закон *laïcité*⁷, статтею 2 закріпив відсутність фінансування з боку Республіки жодної релігії⁸. Водночас, Закон *laïcité* підкреслював винятковий характер капеланської діяльності, оскільки витрати, пов'язані зі службами капеланства та призначені для забезпечення вільного відправлення релігійних обрядів у державних закладах, зокрема в лікарнях та притулках для інвалідів, могли бути включені до бюджету держави, департаментів та муніципалітетів⁹. Можливість фінансування капеланської діяльності з публічних фондів виступила важливим механізмом реалізації права на вільне сповідання релігій в публічних закладах.

Принцип *laïcité* в подальшому був органічно закріплений в статті 1 Конституції Французької республіки 1958 року, згідно з якою державно-конфесійні відносини базуються на принципах світськості держави, рівності всіх громадян незалежно від релігії та поваги до всіх

³ Basdevant-Gaudemet, B., Messner, F., & Prelot, P. (2018). French Report: Religious assistance in public institution. In *Religious assistance in public institution. Proceedings of the XVIIIth Annual Conference Jurmala, 13-16 October, Jurmala 2016* (Vol. 1, pp. 119-134). Comares.

⁴ Бостан, Л. М., & Бостан, С. К. (2008). Історія держави і права зарубіжних країн. 2-е вид. перероб. й доп.: Навч. посібник. Київ: Центр учбової літератури, 730.

⁵ Cesari, J. (2025). *Laïcité and Religious Diversity in France: Embracing Institutional and Covenantal Pluralism for a More Inclusive Public Space. The Review of Faith & International Affairs*, 23(sup1), 61–75.

⁶ Benhamou-Jantelet, G. (2004). Religious practice, the secularity principle and hospitals in France. *Nursing Ethics*, 11(6), 625-627. P. 625.

⁷ Chelini-Pont, B., & Ferchiche, N. (2015). Religion and the secular state: French report. *Religion and the Secular State: National Reports*.

⁸ Loi du 9 décembre 1905 concernant la séparation des Eglises et de l'Etat (1905) (France). <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000508749>

⁹ Там же.

віросповідань¹⁰. Дані конституційні положення стали непрямою основою функціонування капеланських служб у сфері охорони здоров'я та були деталізовані у спеціальних нормативно-правових актах. Так, у Циркулярі № 235/DH/4 від 19 січня 1976 року, визначалися особливості діяльності капеланів у закладах, що підпадають під розділ IX Кодексу охорони здоров'я¹¹, зокрема передбачався трудовий характер відносин між капеланом та медичною установою, який оформлювався у вигляді контракту, закріплювались вимоги до оплати праці, соціальні гарантії капеланської діяльності. Циркуляр DH/8D/89 № 304 від 28 липня 1989 року встановлював умови найму капеланів та визначав, що у разі, якщо адміністрація лікарні вважатиме за необхідне розірвати контракт із капеланом, слід проконсультуватися з тими самими релігійними органами, які раніше подали пропозицію про його призначення¹².

Наразі діяльність капеланів в охороні здоров'я регулюється Міністерським циркуляром від 20 грудня 2006 року, який скасував дію Циркулярів 1976 та 1989 років¹³. Даний циркуляр закріпив можливість здійснення душпастирської діяльності у лікарнях, соціальних чи медико-соціальних закладах капеланами, які найняті на контрактній основі з відповідною оплатою праці, або капеланами-волонтерами, які не отримують грошову винагороду, однак, повинні відповідати тим самим вимогам, що й наймані капелани.

Стосовно капеланів, які здійснюють свою діяльність як контрактні працівники, то Циркуляр закріпив за ними статус публічних службовців (*des agents publics*). Відповідно, це відбивається на особливостях призначення на посаду капелана та подальшій службовій кар'єрі.

Циркуляр встановлює особливості найму капеланів на роботу. Капелани приймаються на роботу або затверджуються керівниками закладів за пропозицією релігійних органів, яким вони підпорядковуються відповідно до їхньої внутрішньої організації. При цьому капелан, незалежно від релігійної приналежності, повинен відповідати загальним умовам доступу до публічної служби в лікарнях.

¹⁰ Романюк, П. (Уклад.) (2015) Конституція Французької Республіки (прийнята на референдумі 4 жовтня 1958 р.): станом на 30 серпня 2015 р. (*пер. з фп.*) Харків: Право, 2015. 68. С.

¹¹ García-Peñuela, J. M. V. (2023). La Asistencia Religiosa Hospitalaria En Francia, Bélgica Y Polonia1 Religiosa Hospital Assistance In France, Belgium And Poland. *Anuario de Derecho Eclesiástico del Estado*, 39. 81-99.

¹² Там же.

¹³ Ministère de la Santé et des Solidarités. (2006, December 20). Circulaire DHOS/P1 no 2006-538 relative aux aumôniers des établissements mentionnés à l'article 2 de la loi no 86-33 du 9 janvier 1986 portant dispositions statutaires relatives à la fonction publique hospitalière. <https://www.catholique-blois.net/vie-pastorale-et-paroisses/pastorale-de-la-sante/aumerie-des-hopitaux/dispositions-legales/circulaire-ministerielle-du-20-decembre-2006/circulaire-ministerielle-du-20-decembre-2006>

Циркуляром закріплені вимоги до змісту контракту, який укладається між капеланом та відповідним закладом. Зокрема, контракт повинен містити відомості про сукупний тижневий час, присвячений роботі в установі. Капелан може бути найнятий на повний робочий день, або на умовах неповного робочого часу. Також контракт повинен містити термін його укладення, який не може бути меншим ніж три роки.

Для капеланів передбачена гарантія оплати праці відповідно до шкали окладів для службовців 5-го рівня категорії С. При цьому винагорода для капеланів, що працюють на умовах неповного робочого часу розраховується пропорційно до відпрацьованих годин.

Циркуляр також встановлює обмеження для капеланів, як публічних службовців. Зокрема, на них поширюється заборона обіймання кількох посад одночасно. Водночас, таке обмеження не стосується будь-якої релігійної діяльності, якою капелани правомірно можуть займатися і яка не відноситься, до оплачуваних видів діяльності, які можуть конкурувати з виключним виконанням їхніх обов'язків, передбачених законом. Крім того, Циркуляр прямо забороняє застосування вікових обмежень по відношенню до капеланів, як публічних службовців.

Важливо зазначити, що Циркуляр, окрім регулювання правового статусу капелана, передбачає і важливий організаційний момент для забезпечення діяльності капеланської служби – наявність приміщення для задоволення духовних потреб пацієнтів. Так, залежно від ресурсів установи релігійні служби можуть проводитися в каплиці, якщо така наявна в закладі, або в молитовній кімнаті, призначеній для цієї мети. Можливе надання установою багаточислової кімнати, яку спільно використовують капелани різних віросповідань. Визначене організаційне забезпечення капеланської діяльності є не тільки проявом принципу *laïcité*, а і важливою гарантією нейтральності публічного простору та свободи релігійного самовираження у приватній сфері, де пацієнти можуть повноцінно та вільно дотримуватися власного духовного способу життя ¹⁴.

Отже, принцип *laïcité* у французькій правовій системі не обмежує релігійну присутність у публічній сфері, а трансформує її у правову форму, сумісну з вимогами нейтральності держави. Саме в цьому контексті капеланська діяльність у сфері охорони здоров'я виступає інституціоналізованим механізмом забезпечення свободи віросповідання.

¹⁴ Tassy, S., Polski, L., Banet, J., & Gorincour, G. (2004). *Laïcité in hospitals. The Lancet*, 363(9418), 1401-1402.

**ІНСТИТУЦІЙНА КОНВЕРГЕНЦІЯ ПУБЛІЧНОГО
АДМІНІСТРУВАННЯ З НОРМАМИ ACQUIS ЄС
У ПРОЦЕСІ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ**

Василь ТРОНЦЬ

старший викладач

кафедри загальноправових дисциплін

Навчально-наукового гуманітарного інституту

Національної академії СБ України

м. Київ, Україна

Степан БОНДАРЕНКО

фахівець кафедри технологій захисту кіберпростору

центру кібербезпеки

Навчально-наукового інституту інформаційної безпеки

та стратегічних комунікацій

Національної академії СБ України

м. Київ, Україна

Інституційна конвергенція публічного адміністрування з нормами *acquis* Європейського Союзу у процесі цифровізації державного управління є складним багатовимірним процесом трансформації адміністративних структур, процедур, управлінських практик і нормативно-правових механізмів, спрямованим на досягнення сумісності національної системи управління з європейською моделлю врядування. У сучасних умовах інтеграційних процесів цифровізація державного управління перестає бути виключно технологічним явищем і перетворюється на фундаментальний інституційний чинник, що визначає нову архітектуру взаємодії між державою, суспільством та економічними суб'єктами. У цьому контексті інституційна конвергенція означає не механічне копіювання нормативних положень *acquis* ЄС, а системне наближення інституційної логіки функціонування державного апарату до принципів, стандартів та управлінських практик, що сформувалися в межах європейського адміністративного простору¹.

Acquis Європейського Союзу охоплює сукупність правових норм, політичних принципів, інституційних практик і процедурних стандартів,

¹ European Commission. eGovernment Benchmark 2025. Building online, user-friendly and interoperable services [Electronic resource]. Luxembourg : Publications Office of the European Union, 2025. URL: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/9416bef8-4736-11f0-85ba-01aa75ed71a1> (дата звернення: 07.03.2026).

які формують основу функціонування європейської системи управління. У сфері публічного адміністрування ці норми пов'язані з такими фундаментальними принципами, як верховенство права, підзвітність влади, прозорість управлінських процесів, ефективність державних інституцій, професійність державної служби, доступність публічних послуг та орієнтація на потреби громадян. Цифровізація державного управління виступає інструментом реалізації цих принципів, оскільки дозволяє радикально змінити механізми управлінської взаємодії, забезпечити швидкість прийняття рішень, підвищити прозорість адміністративних процедур та створити нові формати участі громадян у процесах публічного управління.

Інституційна конвергенція у процесі цифровізації передбачає насамперед трансформацію організаційної структури публічної адміністрації. Традиційна модель державного управління, побудована на ієрархічних вертикалях, паперовому документообігу та жорстко регламентованих процедурах, поступово замінюється мережею цифрових управлінських систем, інтегрованих платформ та міжвідомчих інформаційних ресурсів. У європейському адміністративному просторі цифрове врядування розглядається як ключовий інструмент підвищення ефективності держави, тому впровадження електронних систем управління, цифрових реєстрів, автоматизованих процедур прийняття рішень і систем електронної взаємодії між органами влади стає необхідною умовою наближення до стандартів Європейського Союзу².

Важливим елементом цього процесу є гармонізація нормативно-правової бази державного управління з європейськими регуляторними стандартами у сфері цифрового врядування. Йдеться про адаптацію законодавства у сфері електронного урядування, захисту персональних даних, кібербезпеки, електронної ідентифікації, відкритих даних, цифрових адміністративних послуг та міжвідомчої інформаційної взаємодії. Таке нормативне узгодження створює правові передумови для інтеграції національних цифрових систем управління у європейський цифровий простір, забезпечуючи сумісність адміністративних процедур, стандартів обміну даними та технологічних протоколів.

Суттєвим аспектом інституційної конвергенції є формування нової моделі управлінської культури в системі публічного адміністрування. Європейський підхід до державного управління базується на концепції належного врядування, яка передбачає відкритість, інклюзивність, орієнтацію на результат, ефективне використання ресурсів та

² European Commission. Digital Rulebook of the European Union [Electronic resource]. Brussels : European Commission, 2024. URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/digital-rulebook> (дата звернення: 07.03.2026).

стратегічне планування розвитку. Цифровізація виступає каталізатором змін у цій сфері, оскільки цифрові технології дозволяють забезпечити постійний моніторинг діяльності органів влади, підвищити прозорість управлінських процесів, зменшити можливості для корупційних практик і створити механізми зворотного зв'язку між державою та громадянами.

Не менш важливим напрямом інституційної конвергенції є розвиток цифрових адміністративних сервісів. У країнах Європейського Союзу значна частина публічних послуг надається в електронній формі через інтегровані портали державних сервісів, що забезпечує швидкий доступ громадян до адміністративних процедур незалежно від територіального розташування органів влади. Перехід до такої моделі обслуговування вимагає не лише технологічних рішень, але й глибоких організаційних змін у структурі публічної адміністрації, включаючи оптимізацію адміністративних процедур, скорочення бюрократичних бар'єрів, стандартизацію процесів надання послуг і впровадження принципу цифровості за замовчуванням³.

Цифровізація державного управління також змінює характер взаємодії між різними рівнями влади. Інституційна конвергенція з *acquis* ЄС передбачає формування інтегрованої системи управління, у межах якої центральні органи влади, регіональні адміністрації та органи місцевого самоврядування функціонують як взаємопов'язані елементи єдиної цифрової управлінської інфраструктури. Це забезпечує узгодженість політик, підвищує ефективність координації управлінських рішень і створює можливості для більш гнучкого реагування на соціально-економічні виклики.

Особливу роль у процесі інституційної конвергенції відіграє розвиток систем управління даними. У сучасному публічному адмініструванні інформація стає ключовим ресурсом управління, а цифрові технології дозволяють збирати, аналізувати та використовувати великі масиви даних для прийняття управлінських рішень. Європейські стандарти управління даними передбачають відкритість інформації, прозорість доступу до публічних ресурсів, захист персональних даних та забезпечення високого рівня кібербезпеки. Інтеграція цих принципів у національну систему управління сприяє підвищенню якості державної політики, оскільки дозволяє приймати рішення на основі достовірної аналітичної інформації та реальних соціально-економічних показників.

У процесі цифровізації важливого значення набуває професійна трансформація державної служби. Інституційна конвергенція з *acquis* ЄС передбачає формування сучасної моделі публічного службовця,

³ European Commission. eGovernment Benchmark 2022 [Electronic resource]. Brussels : European Commission, 2022. URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/egovement-benchmark-2022> (дата звернення: 07.03.2026).

здатного ефективно працювати в умовах цифрового середовища, використовувати інформаційні технології у процесі прийняття управлінських рішень та забезпечувати якісне надання публічних послуг. Це вимагає модернізації системи підготовки кадрів, розвитку цифрових компетентностей державних службовців, впровадження сучасних методів управління персоналом та створення механізмів постійного професійного розвитку.

Важливим фактором успішної інституційної конвергенції є забезпечення технологічної сумісності національних цифрових систем управління з європейськими платформами⁴. Це передбачає використання єдиних стандартів обміну інформацією, розвиток міждержавної електронної ідентифікації, інтеграцію національних реєстрів з європейськими інформаційними системами та створення умов для транскордонного надання цифрових адміністративних послуг. Така інтеграція сприяє формуванню єдиного цифрового адміністративного простору, у межах якого громадяни та бізнес можуть взаємодіяти з державними органами різних країн на основі спільних технологічних і правових стандартів.

Разом з тим інституційна конвергенція у процесі цифровізації супроводжується низкою викликів. Серед них важливе місце займають питання кібербезпеки, захисту інформаційних ресурсів держави, забезпечення надійності цифрових інфраструктур та запобігання технологічним ризикам. Крім того, цифрова трансформація потребує значних фінансових ресурсів, модернізації технічної інфраструктури та подолання організаційного опору змінам у системі державного управління⁵. Тому ефективна реалізація цього процесу потребує комплексного стратегічного підходу, який поєднує інституційні реформи, правову адаптацію, технологічну модернізацію та розвиток людського потенціалу.

У підсумку інституційна конвергенція публічного адміністрування з нормами *acquis* Європейського Союзу у процесі цифровізації державного управління виступає системним процесом глибокої трансформації управлінських інститутів, спрямованим на формування ефективної, прозорої та інноваційної моделі державного управління. Цей процес передбачає узгодження нормативно-правових стандартів, модернізацію організаційної структури публічної адміністрації,

⁴ Domalis G., Karacapilidis N., Tsakalidis D., Giannaros A. A trustable and interoperable decentralized solution for citizen-centric and cross-border eGovernance [Electronic resource]. 2021. URL: <https://arxiv.org/abs/2103.15458> (дата звернення: 07.03.2026).

⁵ European Commission. EU eGovernment Action Plan 2016–2020. Accelerating the digital transformation of government [Electronic resource]. Brussels : European Commission, 2016. URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/eu-egovement-action-plan> (дата звернення: 07.03.2026).

розвиток цифрових технологій управління, підвищення професійного рівня державної служби та інтеграцію національної системи управління у європейський адміністративний простір. У результаті формується нова якість публічного адміністрування, у якій цифрові технології стають не лише інструментом оптимізації управлінських процесів, а й основою інституційної модернізації держави відповідно до принципів та стандартів Європейського Союзу.

Для України інституційна конвергенція публічного адміністрування з нормами *acquis* Європейського Союзу у процесі цифровізації державного управління має стратегічне значення, оскільки поєднує європейську інтеграцію з модернізацією системи державного управління. Цифровізація повинна розглядатися не лише як технологічне оновлення, а як комплексна інституційна реформа, що передбачає трансформацію управлінських процедур, організаційної структури органів влади та підходів до надання публічних послуг. Ключовим завданням для України є формування цілісної стратегії цифрової трансформації публічного адміністрування, узгодженої з нормами *acquis* ЄС та європейськими стандартами цифрового врядування.

Важливо забезпечити подальшу гармонізацію національного законодавства з європейськими вимогами у сфері електронного урядування, захисту персональних даних, кібербезпеки, електронної ідентифікації та відкритих даних, що створить правові передумови для інтеграції українських цифрових систем управління у європейський цифровий простір. Одночасно необхідно модернізувати інституційну структуру публічного адміністрування, спрощувати адміністративні процедури та впроваджувати принципи належного врядування, орієнтовані на прозорість, підзвітність і результативність діяльності органів влади.

Особливе значення має розвиток інтегрованої цифрової інфраструктури державного управління, що передбачає створення взаємопов'язаних електронних реєстрів, систем обміну даними між органами влади та єдиних цифрових платформ надання адміністративних послуг для громадян і бізнесу. Водночас важливо посилювати кібербезпеку державних інформаційних систем та розвивати цифрові компетентності державних службовців, оскільки ефективне функціонування цифрового врядування безпосередньо залежить від професійної спроможності управлінського персоналу. Реалізація цих напрямів дозволить підвищити ефективність державного управління, забезпечити прозорість діяльності органів влади та створити інституційні умови для повноцінної інтеграції України до європейського адміністративного і цифрового простору.

РОЛЬ КОМПЛІАНСУ У РЕФОРМУВАННІ ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ НА ШЛЯХУ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Ірина ХОХЛОВА

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри адміністративного,
фінансового та інформаційного права юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна*

У сучасній юридичній науці та динамічній діловій практиці комплаєнс (compliance) дедалі частіше характеризується не просто як допоміжний інструмент, а як цілісна й самодостатня система заходів управління та контролю. Вона спрямована на забезпечення повної відповідності діяльності організації встановленим законодавчим нормам, міжнародним галузевим стандартам, етичним принципам та внутрішнім регламентам. Принципова відмінність комплаєнс-контролю від традиційного юридичного супроводу полягає у зміщенні акцентів із реактивного вирішення проблем на превентивне управління ризиками правопорушень.

Формування комплаєнсу як самостійного правового та управлінського інституту розпочалося понад півстоліття тому в США, де поштовхом стали масштабні корупційні скандали 1970-х років, зокрема справа компанії Lockheed¹. Ці події призвели до прийняття Закону про корупцію за кордоном (FCPA), який заклав фундамент глобальної антикорупційної етики. Подальша еволюція інституту супроводжувалася радикальним посиленням вимог до фінансової звітності після краху корпорації Enron, що зрештою втілюлося у Законі Сарбейнса-Окслі (Sarbanes–Oxley Act, SOX) 2002 року². Цей федеральний акт став ключовим орієнтиром для всього світу, встановивши стандарти прозорості, удосконалення систем внутрішнього контролю та підвищення ефективності аудиту з метою запобігання фінансовим зловживанням і відновлення довіри інвесторів до капітальних ринків.

Сьогодні сфера застосування комплаєнсу значно розширилася, охоплюючи широке коло напрямів: від суворих екологічних стандартів та захисту персональних даних (GDPR) до безкомпромісної боротьби з

¹ EBSCO Research Starters. (n.d.). *Lockheed Is Implicated in Bribing Foreign Officials*. Retrieved March 31, 2026, from <https://www.ebsco.com>

² PUBLIC LAW 107–204–JULY 30, 2002, https://www.dol.gov/sites/dolgov/files/oalj/PUBLIC/WHISTLEBLOWER/REFERENCES/STATUTES/SARBANES_OXLEY_ACT_OF_2002.PDF

відмиванням коштів та фінансуванням тероризму. В Україні активне впровадження комплаєнс-процедур безпосередньо зумовлене процесами глобалізації, стратегічним курсом на євроінтеграцію та критичною необхідністю залучення іноземних інвестицій для відновлення економіки.

Хоча сучасне національне законодавство наразі не містить уніфікованої та імперативної вимоги щодо обов'язкового запровадження посади комплаєнс-офіцера для всіх без винятку суб'єктів приватного сектору, цей інститут уже є нормативно закріпленим та глибоко інституціоналізованим у банківській та фінансовій сферах. Зокрема, завдяки регуляторним актам Національного банку України (зокрема, Положенню № 64)³, комплаєнс став невід'ємною функцією системи внутрішнього контролю, забезпечуючи управління ризиками та дотримання стандартів AML/CFT. Водночас для реального сектору економіки та інших суб'єктів господарювання розвиток внутрішньої системи комплаєнсу трансформувався з елемента ділової етики у критичну передумову виживання та зростання. Сьогодні наявність дієвої системи доброчесності є обов'язковим критерієм для співпраці з міжнародними фінансовими інституціями, такими як ЄБРР, МФК чи Світовий банк, а також із західними партнерами, які впроваджують жорсткі процедури перевірки контрагентів. У контексті євроінтеграційного поступу України, комплаєнс розглядається як інструмент гармонізації українського бізнес-середовища з правовим полем ЄС, де вимоги щодо прозорості кінцевих бенефіціарів, санкційного моніторингу та захисту прав викривачів є частиною загальноєвропейського правопорядку. Таким чином, для вітчизняних підприємств комплаєнс стає символом довіри у світовій спільноті, виступаючи ключовим фактором інвестиційної привабливості та гарантом надійності контрагента в умовах високих геополітичних та правових ризиків.

Особливої актуальності комплаєнс набув з 2022 року, коли пріоритетним вектором для українського бізнесу став санкційний комплаєнс. Це вимагає від юридичних служб та керівництва підприємств проведення глибокої превентивної перевірки контрагентів на предмет зв'язків із країною-агресором, підсанкційними особами або капіталом сумнівного походження. Недотримання цих вимог сьогодні призводить до невідворотних і часто фатальних наслідків, серед яких блокування міжнародних рахунків, анулювання ліцензій та катастрофічні репутаційні втрати, що наочно продемонстрували кейси великих міжнародних корпорацій, які зволікали з виходом із токсичних ринків. Ефективна комплаєнс-система за своєю природою формується

³ Правління Національного банку України. (2018, 11 червня). *Постанова № 64 «Про затвердження Положення про організацію системи управління ризиками в банках України та банківських груп»*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0064500-18>

через наслідування дій тих, хто стоїть вище, де найвище керівництво власною поведінкою та рішеннями демонструє відданість етичним нормам.

Ключову роль у практичній реалізації цієї функції відіграє комплаєнс-офіцер – фахівець, який не лише впроваджує внутрішні політики щодо врегулювання конфлікту інтересів чи правил дарування подарунків, а й забезпечує роботу захищених каналів повідомлення про порушення. Оскільки системна підготовка таких кадрів у закладах вищої освіти України наразі перебуває лише на етапі становлення, провідну роль у формуванні професійної спільноти та експертного середовища відіграє Академія Ділової Добročесності UNIC. Вона надає фахову підтримку бізнесу через спеціалізовані тренінги та грантові програми, фактично готуючи фундамент для майбутньої державної політики у цій сфері.

Підбиваючи підсумок, варто констатувати, що комплаєнс в Україні остаточно трансформувався з декларативного тренду та прерогативи виключно міжнародних корпорацій у стратегічний інструмент національної правової безпеки та фундаментальний елемент реформування державної політики. У контексті європейської інтеграції цей інститут стає безальтернативною умовою для адаптації національної системи публічного управління до високих стандартів ЄС та вимог *acquis communautaire*, оскільки він забезпечує не лише формальне дотримання юридичних норм, а й практичну імплементацію європейських цінностей прозорості, підзвітності та добročесності. Впровадження комплексних комплаєнс-процедур сприяє докорінній зміні ділової культури в країні, забезпечуючи перехід від застарілої каральної моделі правозастосування до прозорих партнерських відносин між державою та приватним сектором, де законність та етика стають невід’ємними складовими комерційного успіху та довгострокової інвестиційної стійкості. Особливо важливою є роль комплаєнсу як довіри для вітчизняних підприємств на глобальних ринках, що в умовах повоєнного відновлення стане вирішальним фактором залучення іноземного капіталу та інтеграції у світові ланцюги створення вартості. Подальший розвиток цього інституту має бути тісно пов’язаний із глибокою систематизацією профільної юридичної освіти, де академічна спільнота має стати осередком підготовки нової генерації фахівців, здатних професійно впроваджувати ризик-орієнтований підхід у правову тканину держави. Водночас необхідним є розроблення дієвих механізмів законодавчого стимулювання комплаєнс-стандартів у всіх сферах суспільного життя, включаючи систему публічних закупівель та управління державними активами, що дозволить остаточно закріпити принципи добročесності до нової правової ідеології України на її шляху до повноправного членства у європейській спільноті.

ЄВРОПЕЇЗАЦІЯ МИТНОГО ПРАВА В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ТА БЕЗПЕКОВИХ ВИКЛИКІВ

Олександр ШЕВЧУК

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративного права
та адміністративної діяльності
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
м. Харків, Україна*

Європеїзація митного права України в умовах цифровізації та безпекових викликів є ключовим елементом інтеграції до Європейського Союзу, що базується на впровадженні стандартів ЄС для забезпечення безпеки кордонів та спрощення митних процедур. Це виходить із положень Угоди про асоціацію між Україною 2014 року й згідно з Додатком XV до цієї Угоди та з урахуванням необхідності забезпечення відповідності критеріям країни-кандидата на вступ до ЄС¹. Митний кодекс України передбачає Гл. 5 «Інформаційні технології та електронні інформаційні ресурси у митній справі»². Зокрема, в умовах воєнного стану митне право адаптується до ризиків, посилюючи митний контроль за переміщенням товарів через митний кордон України, та одночасно спрощуючи процедури для авторизованих економічних операторів (АЕО)³. Авторизований економічний оператор передбачає три типи авторизацій відповідно приписів у Митного кодексі ЄС, а саме: (1) АЕО-С (митні спрощення), (2) АЕО-S (безпека і надійність), а також (3) комбінований статус АЕО-F. Ці типи сертифікації визнаються усіма митними адміністраціями країн-членів ЄС і є умовою для взаємного визнання з третіми країнами⁴.

Зазначимо, що у 2025 році було розроблено законопроект нового Митного кодексу України на основі міжнародних документів таких як

¹ Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: міжн. док. від 27. 06.2014 р. № 984_011. *Офіційний вісник України*. 2014. № 75. Ст. 2125.

² Митний кодекс України: Закон України від 13.03.2012 р. № 4495-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 44-45. № 46-47. № 48. Ст. 552.

³ Мирошнікова А.Є. (2025) Авторизований економічний оператор як спеціальний суб'єкт митних правовідносин. *Юридичний бюлетень* № 38. С.45- 50. DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2025.38.06>

⁴ Union Customs Code: Regulation (EU) No 952/2013 of the European Parliament and of the Council of 9 October 2013. *Official Journal of the European Union*. 2013. L 269. P. 1–101.

Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) № 952/2013 від 9 жовтня 2013 р. про встановлення Митного кодексу Союзу, Делегованого регламенту Комісії (ЄС) 2015/2446 від 28 липня 2015 р., що доповнює Регламент (ЄС) № 952/2013 Європейського Парламенту і Ради щодо детальних правил, що стосуються деяких положень Митного кодексу ЄС, Імплементативного регламенту ЄС № 2015/2447⁵, Регламенту ЄС № 2022/2399 про створення середовища «єдиного вікна» Європейського Союзу для митниці⁶, Регламент ЄС № 1186/2009 про встановлення системи Співтовариства щодо звільнення від мит та ін. Цей законопроект фактично відповідає нормам Митного кодексу ЄС та на сьогодні направлений до Європейської комісії для оцінки перед подальшим обговорення з бізнесом та громадськістю. Одним із важливих аспектів законопроекту нового Митного кодексу України це відновлення правоохоронної функції митних органів в межах надання окремим органам Держмитслужби України повноважень здійснення оперативно-розшукуву діяльність та досудове розслідування стосовно протидії контрабанді. Такими повноваження планується наділити Управління внутрішньої безпеки. Так, діяльність Управління внутрішньої безпеки Державної митної служби України врегульована Наказом Держмитслужби України 03.04.2009 р. № 301⁷. Однак надання такої компетенції Держмитслужби України у випадку проведення досудового розслідування незаконного переміщення товарів через митний кордон України дублюватиме підслідність Служби безпеки України та Бюро економічної безпеки.

Одним із напрямків європеїзація митного права України в умовах цифровізації та безпекових викликів є подальший розвиток **цифровізації здійснення митних процедур**. Україна приєдналася до Програми ЄС «Митниця», що дозволить користуватися усіма перевагами співробітництва щодо удосконалення ІТ-систем, обміну інформацією та кращими практиками між працівниками митних органів країн-

⁵ Імплементативний регламент Комісії (ЄС) 2015/2447 від 24 листопада 2015 р., що встановлює детальні правила імплементатії окремих положень Регламенту (ЄС) № 952/2013 Європейського Парламенту і Ради про встановлення Митного кодексу Союзу: міжн. документ від 24.11.2015 р. № 2015/2447 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_029-15#Text

⁶ Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2022/2399 від 23 листопада 2022 р. про створення середовища «єдиного вікна» Європейського Союзу для митниці та внесення змін до Регламенту (ЄС) № 952/2013: міжн. документ від 14.12.2022 р. № 2022/2555. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_040-22

⁷ Про затвердження Положення про Управління внутрішньої безпеки Державної митної служби України та реорганізацію підрозділів власної безпеки митної служби України: Наказ Державної митної служби України 03.04.2009 № 301. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0301342-09#Text>

учасниць⁸. У 2024 р. схвалило Довгостроковий національний стратегічний план цифрового розвитку, цифрової трансформації та цифровізації Держмитслужби України⁹, який визначив стратегічні напрямки розвитку безпаперових процедур, сучасних ІТ-систем та кібербезпеки митних органів. У Бюджетній декларації на 2025-2027 роки до завдань митної політики віднесено побудова передбачуваної та прогнозованої митної системи на основі практики ЄС¹⁰ одним із пріоритетних сфер розвитку в контексті цифровізації митних процедур передбачає й Національна стратегія доходів до 2030 року¹¹.

Зазначимо що у положеннях Національної стратегії доходів до 2030 року у пункті 5.2.5 «Розвиток ІТ та забезпечення технічними засобами митного контролю», передбачено основні їх напрямки розвитку, а саме: (1) ІТ та діджиталізація Держмитслужби, зокрема, здійснити уніфікацію та стандартизацію автоматизованих систем митного оформлення та управління ризиками, удосконалити ІТ-рішення, що використовується для цілей захисту прав інтелектуальної власності; (2) удосконалити управління інформаційними системами та технологіями Держмитслужби, що дозволить підвищити якість виконання Держмитслужбою основних функцій, мінімізувати корупційні ризики та зменшити витрати часу на проведення митного контролю та оформлення; (3) розробити та впровадити нові ІТ-системи, сумісні з ІТ-рішеннями ЄС; (4) затвердити довгостроковий національний стратегічний план цифровізації Держмитслужби на основі багаторічного стратегічного плану митниці ЄС (multi-annual strategic plan for customs, MASP-C); (5) забезпечити митні органи необхідною кількістю технічних засобів митного контролю (сканери, ваги, системи відеоконтролю), що сприятиме зменшенню часу на проходження митних процедур і мінімізації впливу людського фактору¹².

Важливе значення при євроінтеграції України у цифрове митне середовище ЄС відіграє також митна безпека України. Заходи митної безпеки спрямовані на запобігання незаконному переміщенню товарів та

⁸ Угода між Україною та Європейським Союзом про участь України в “Митниці”, Програмі Союзу для співробітництва в митній сфері: міжн. документ від 05.09.2022 р. № 984_011-22. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011-22#Text

⁹ Мінфін схвалив стратегічний план цифровізації Держмитслужби. Офіц. сайт Міністерства фінансів України. URL: https://www.mof.gov.ua/uk/news/minfin_skhvaliv_strategichnii_plan_tsifrovizatsii_derzhmitsluzhbi-4448

¹⁰ Про схвалення Бюджетної декларації на 2025–2027 роки: постанова Кабінету Міністрів України від 28 червня 2024 р. № 751. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/751-2024-%D0%BF#Text>

¹¹ Національна стратегія доходів до 2030 року. URL: https://mof.gov.ua/storage/files/ational%20Revenue%20Strategy_2030_.pdf.

¹² Національна стратегія доходів до 2030 року. URL: https://mof.gov.ua/storage/files/ational%20Revenue%20Strategy_2030_.pdf.

транспортних засобів через митний кордон України і забезпечують дотримання митного законодавства (ст. 6 МК України). Важливим є також подальше впровадження новітніх ІТ-інструментів, таких як «Нова комп'ютеризована транзитна система» (NCTS), яка забезпечує обмін даними в режимі реального часу між митними органами України та ЄС. У 2025 році Держмитслужба України завершила створення та налаштування роботи спеціалізованого підрозділу – Контакт-центру «Help Desk» (або системи Help Desk) для оперативного реагування на звернення громадян та суб'єктів ЗЕД. Вирішення спірних ситуацій, що виникають під час митного оформлення товарів та транспортних засобів. Такі інструменти цифровізації митних процедур підвищують прозорість та швидкість їх проходження.

Одним із напрямків європеїзації митного права України в умовах цифровізації та безпекових викликів є подальший розвиток заходів запобігання корупції та корупційних ризиків при здійсненні митних процедур. Одним із важливих складових заходів запобігання корупційних ризиків при здійсненні митних процедур є впровадження інституту викривачів корупційних дій на вимогу міжнародних стандартів. Зокрема, порядок повідомлення про корупційні правопорушення у митних органах України регулюється Законом України «Про запобігання корупції» та передбачає можливість звернення як особисто, так і анонімно¹³.

Держмитслужба України та її територіальні органи відповідно до п. 1 ч.4 ст. 53-1 Закону України «Про запобігання корупції»¹⁴ забезпечують викривачам умови для здійснення повідомлення про корупційні порушення шляхом впровадження механізмів заохочення та формування культури повідомлення. Наказом Держмитслужби України від 22.05.2025 р. за № 462 передбачено механізмів заохочення викривачів та формування культури повідомлення про можливі факти корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень. Зокрема, механізм заохочення до повідомлення про можливі факти корупційних правопорушень реалізуються у таких формах, а саме: (1) надання методичної допомоги та консультацій щодо здійснення повідомлення про можливі факти корупційних правопорушень; (2) впровадження морального та матеріального заохочення викривачів – посадових осіб Держмитслужби та її територіальних органів¹⁵.

¹³ Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>

¹⁴ Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>

¹⁵ Про деякі питання щодо впровадження в Держмитслужбі та її територіальних органах механізмів заохочення викривачів та формування культури повідомлення про можливі факти корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень, інших порушень

Згідно з Наказом Держмитслужби України від 22.05.2025 р. за № 462 п механізми формування культури повідомлення про можливі факти корупційних правопорушень реалізуються у таких формах: проведення навчання з питань формування культури повідомлення про можливі факти корупційних правопорушень; проведення навчальних заходів та заходів з поширення інформації щодо прав викривачів, їх захисту з метою створення сприятливого клімату для викривачів¹⁶. Отже, європеїзація митного права України в умовах цифровізації та безпекових викликів є частиною інтеграції до ЄС та включає імплементацію норм Митного кодексу ЄС, продовження цифрової трансформацію митних процедур, збільшення ефективності митного контролю за переміщенням товарів через митний кордон України з одночасним спрощенням митних процедур для авторизованих економічних операторів. Важливим аспектом розвитку європеїзації митного права України є активне впровадження запобігання корупційних ризиків при здійсненні митних процедур із врахування міжнародних стандартів.

Закону України «Про запобігання корупції»: наказ Держмитслужби від 22.05.2025 № 462.
URL: <https://customs.gov.ua/documents/nakaz-derzhmitsluzhbi-vid-22-05-2025-no-462-541>

¹⁶ Про деякі питання щодо впровадження в Держмитслужбі та її територіальних органах механізмів заохочення викривачів та формування культури повідомлення про можливі факти корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень, інших порушень Закону України «Про запобігання корупції»: Наказ Держмитслужби від 22.05.2025 № 462.
URL: <https://customs.gov.ua/documents/nakaz-derzhmitsluzhbi-vid-22-05-2025-no-462-541>

ПРОБЛЕМИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ

Ірина ШОПІНА

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративно-правових дисциплін
Львівського державного університету внутрішніх справ
м. Львів, Україна*

Розуміння класичної структури інформаційної безпеки в науці інформаційного права включає її розгляд на трьох рівнях: загальнодержавному (національному), корпоративному (організаційному, локальному) та особистісному. Кожен з цих рівнів передбачає існування властивих йому ризиків та загроз.

На загальнодержавному рівні інформаційна загроза розуміється як потенційно або реально негативні явища, тенденції і чинники інформаційного впливу на людину, суспільство і державу, що застосовуються в інформаційній сфері з метою унеможливлення чи ускладнення реалізації національних інтересів та збереження національних цінностей України і можуть прямо чи опосередковано завдати шкоди інтересам держави, її національній безпеці та обороні¹. До таких ризиків та загроз на глобальному рівні відносять збільшення кількості глобальних дезінформаційних кампаній, російську інформаційну політику, соціальні мережі як суб'єкти впливу в інформаційному просторі, недостатній рівень медіаграмотності (медіакультури) в умовах стрімкого розвитку цифрових технологій. На національному рівні інформаційними загрозами визначено інформаційний вплив держави-агресора на населення України, її інформаційне домінування на тимчасово окупованих територіях України, обмежені можливості реагувати на дезінформаційні кампанії, несформованість системи стратегічних комунікацій, недосконалість регулювання відносин у сфері інформаційної діяльності та захисту професійної діяльності журналістів, спроби маніпуляції свідомістю громадян України щодо європейської та євроатлантичної інтеграції України, доступ до інформації на місцевому рівні, недостатній рівень інформаційної культури та медіаграмотності в суспільстві для протидії

¹ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року «Про Стратегію інформаційної безпеки»: Указ Президента України від 28 грудня 2021 року № 685/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021#Text>

маніпулятивним та інформаційним впливам². Аналіз сутності вказаних ризиків свідчить, що вплив цифровізації в їх переліку відображений, але розглядається переважно в контексті можливої чутливості до російських інформаційних впливів. Водночас проблема активного впровадження інформаційних технологій має розглядатися, на нашу думку, значно ширше, оскільки сфера взаємодії людини з новітніми інформаційними технологіями несе у собі комплекс ризиків, обумовлених не тільки зовнішньополітичними, а й внутрішніми факторами.

Корпоративний рівень інформаційної безпеки становить цілісну систему стратегічного та технологічного управління, що має на меті захист даних з обмеженим доступом, попередження дестабілізації службової діяльності внаслідок дій в інформаційному просторі, а також захист інформаційних прав і свобод людини, у тому числі її персональних даних, державної таємниці та службових даних. Слід зупинити увагу на існуванні деяких відмінностей корпоративної безпеки державних та комерційних структур. Так, на відміну від комерційних структур, де безпека фокусується на прибутках, у правоохоронних органах вона має державно-центричний характер, оскільки витік інформації безпосередньо загрожує ефективній діяльності такого органу, а за певних умов – національній безпеці. Основою цього рівня є суворе дотримання політик класифікації даних, де чітко розмежовано доступ до відкритої інформації та інформації з обмеженим доступом, а також нормативне затвердження всіх етапів інформаційної діяльності, з властивими останнім обмеженнями. Такі заходи переважно спрямовані на забезпечення кібербезпеки і становлять сукупність організаційних, правових, інженерно-технічних заходів, а також заходів криптографічного та технічного захисту інформації, спрямованих на захист від кіберзагроз, забезпечення кібербезпеки, стійкості, цілісності, доступності та конфіденційності інформаційних ресурсів у кіберпросторі, а також здатності інфраструктури до їх обробки³. Кількість кіберінцидентів в Україні дійсно є вражаючою: Національна команда реагування на кіберінциденти CERT-UA у 2025 році опрацювала 5927 кіберінцидентів. Це на 37,4% більше, ніж у 2024 році⁴.

Однак слід пам'ятати, що інформаційна безпека значно ширша за своїм масштабом, ніж кібербезпека. Загальновідомо, що найслабшим

² Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року «Про Стратегію інформаційної безпеки»: Указ Президента України від 28 грудня 2021 року № 685/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021#Text>

³ Про основні засади забезпечення кібербезпеки України: Закон України від 5 жовтня 2017 року № 2163-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text>

⁴ CERT-UA у 2025 році опрацювала майже 6000 кіберінцидентів: які були атаки. URL: <https://yur-gazeta.com/golovna/certua-u-2025-roci-opracuyovala-mayzhe-6000-kiberincidentiv-yaki-buli-ataki.html>

елементом всіх систем безпеки залишається людина. Не є винятком і системи інформаційної безпеки, в яких саме від дій людини залежить надання несанкціонованого доступу до інформації, оприлюднення без належних на те підстав чутливих відомостей та даних, а також здійснення помилкових професійних дій, які можуть мати своїми негативними наслідками зниження ефективності діяльності організації, порушення прав і свобод людини та громадянина. Тому саме третій, особистісний, рівень є, на нашу думку, найбільш важливим в контексті активної цифровізації, що є нині невід’ємним елементом розвитку всіх сфер суспільних відносин.

Цифрова трансформація – це процес кардинальної перебудови організації, управління, функцій та методів діяльності, інформаційної культури та інформаційної свідомості суб’єктів правовідносин за рахунок використання ними інформаційних технологій. Основні напрями цифрової трансформації включають: а) підвищення ефективності технологічних процесів; б) оптимізацію структури організації, змісту її діяльності та системи підготовки, прийняття та виконання управлінських рішень; в) підвищення рівня інформаційної культури та інформаційної свідомості індивідуальних і колективних суб’єктів, включаючи громадянське суспільство; г) зменшення рівня корупції, суб’єктивності та міжрегіональних бар’єрів у системі публічної служби; г) зменшення частки неефективної рутинної праці у структурі зайнятості завдяки використанню штучного інтелекту; д) створення моделі цифрового розвитку, наслідування якої сприяє більш повному задоволенню потреб та інтересів фізичних та юридичних осіб⁵.

Оптимізація структури організації, змісту її діяльності та системи прийняття управлінських рішень передбачає впровадження цифрових платформ, інтегрованих інформаційних систем та міжвідомчого обміну даними. Однак такі процеси супроводжуються ризиками надмірної централізації інформації, що може створювати передумови для зловживань владою або несанкціонованого використання даних. Крім того, автоматизація управлінських рішень може знижувати рівень індивідуальної відповідальності посадових осіб та ускладнювати встановлення причинно-наслідкових зв’язків у разі прийняття помилкових рішень.

Підвищення рівня інформаційної культури та інформаційної свідомості є необхідною умовою ефективною цифровізації, проте цей процес потребує системного навчання, формування цифрових

⁵ Шопіна І.М., Гришук А.Б. (2022). Поняття, напрями та суб’єкти цифрової трансформації: правові аспекти. *Правовий часопис Донбасу*. №4. С.167-170. DOI <https://doi.org/10.32782/2523-4269-2022-81-4-1-167-170>

компетентностей та розвитку критичного мислення. Без належної підготовки персоналу використання сучасних технологій може призводити до їх формального або неефективного застосування, а також до порушень вимог інформаційної безпеки. Крім того, щорічно збільшується кількість випадків впливу на людину з метою отримання доступу до інформаційних ресурсів (фішинг, вішинг (голосовий фішинг), baiting (приманка), pretexting (легенда) тощо)⁶.

Зменшення частки рутинної праці завдяки активним процесам цифровізації сприяє підвищенню ефективності діяльності, однак одночасно актуалізує питання трансформації кадрового складу, необхідності перекваліфікації працівників та забезпечення належного рівня людського контролю за автоматизованими процесами. Надмірна автоматизація без належного контролю може створювати загрози порушення прав і свобод людини. На нашу думку, сучасний рівень проникнення інформаційних технологій у всі сфери людської діяльності потребує виокремлення категорії «людський контроль» і застосування вказаної форми контролю як при аналізі процесу діяльності з використанням цифрових інструментів, так і під час аналізу якості її результатів («подвійний людський контроль»).

⁶ Шарова Т. М. (2025). Інформаційна безпека в епоху цифрової трансформації. *Інформаційні технології в металургії та машинобудуванні – ІТММ 2025*: матеріали Міжнародної наук.-технічної конференції (Дніпро, 23 квітня 2025 р.). С. 652-656. DOI: 10.34185/1991-7848.itmm.2025.01.117

НАПРЯМ 4. ПРАВОВЕ ТА ІНСТИТУЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ АДАПТАЦІЇ ACQUIS ЄС

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-601-3-87>

ПРАВОВЕ ВИЗНАЧЕННЯ СТАТУСУ ВІРТУАЛЬНИХ АКТИВІВ: МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ТА НАЦІОНАЛЬНІ ВИКЛИКИ

Юрій БИСАГА

аспірант

кафедри господарського права

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

м. Ужгород, Україна

Ця тема охоплює правові аспекти регулювання віртуальних активів, зокрема криптовалют, токенів та інших цифрових фінансових інструментів. Вона включає аналіз національного законодавства та міжнародних стандартів, таких як MiCA (Markets in Crypto-Assets), які спрямовані на запобігання шахрайству, відмиванню грошей. В Україні прийнято Закон "Про віртуальні активи". Однак існують виклики, пов'язані з гармонізацією національного законодавства з міжнародними стандартами, а також з низьким рівнем фінансової грамотності серед громадян.

Віртуальні активи стали невід'ємною частиною нашого життя. Ми отримуємо доступ до цифрової інформації для навчання, зберігаємо наші фотографії та важливі документи в цифровому вигляді та навіть використовуємо віртуальними активами, як-от криптовалюти, для транзакцій. Компанії та уряди також зберігають і керують даними та інформацією, кожна з яких має різну цінність залежно від способу її використання..

Правове регулювання віртуальних активів є складним і багатогранним процесом, який охоплює різні аспекти, такі як оподаткування, фінансовий моніторинг, захист прав власників та забезпечення відповідності міжнародним стандартам. На сьогоднішній день відсутній єдиний та уніфікований підхід до правового регулювання віртуальних активів. Тому кожна країна приймає і запроваджує власне бачення щодо правового регулювання цього явища.

Віртуальні активи мають багато застосувань, і їх роль залежить від контексту, наприклад: віртуальні активи, як-от криптовалюти

(наприклад, Bitcoin або Ethereum), використовуються для оплати товарів і послуг, особливо в міжнародних транзакціях, де вони можуть бути швидшими й дешевшими. Багато людей використовують віртуальні активи як засіб збереження та примноження капіталу. Деякі інвестори вкладають гроші в криптовалюти або токени з надією на їхнє зростання в ціні. В більшості відеоіграх токени та криптовалюти використовуються для внутрішньої економіки й покупки цифрових активів. І це ще не всі можливі сфери використання віртуальних активів.

Перераховані сфери демонструють, що віртуальні активи є не просто цифровими валютами, а багатофункціональними інструментами для різних галузей. Тобто зрозуміло що віртуальний актив має вартість, а отже потребує правового регулювання. Саме тому не так давно в Україні було прийнято Закон «Про віртуальні активи» який має на меті регулювати правовідносини, що виникають у зв'язку з оборотом віртуальних активів, також закон визначає права та обов'язки учасників ринку віртуальних активів, засади державної політики у сфері обороту віртуальних активів¹. Закон "Про віртуальні активи" став важливим кроком у визначенні правового статусу цифрових активів, однак його впровадження лише в процесі.

Відповідно в Законі вперше зазначили що саме відноситься до віртуального активу. А самеб «віртуальний актив – нематеріальне благо, що є об'єктом цивільних прав, має вартість та виражене сукупністю даних в електронній формі. Існування та оборотоздатність віртуального активу забезпечується системою забезпечення обороту віртуальних активів. Віртуальний актив може посвідчувати майнові права, зокрема права вимоги на інші об'єкти цивільних прав». [1]. Також закон надав ще визначення термінів, таких як "гаманець віртуального активу", "істотна участь", "постачальник послуг". «ключ віртуального активу» та інш. Також закон забезпечую законодавчі рамки для захисту прав власників віртуальних активів.

Досвід Європейського Союзу правовому регулюванні суспільних відносин, пов'язаних із віртуальними активами є досить тривалим. І в цьому процесі важливу роль відіграли декілька Директив ЄС. Серед них – Директива від 16.09.2009 № 2009/110/ЄС. Аналіз показує, що норми цього нормативного акта застосовуються до платіжних віртуальних активів лише тоді, коли вони цілком відповідають визначенню електронних грошей, зазначеному в тексті цієї Директиви²[2]. Одним із

¹ Про віртуальні активи: Закон України від 17.02.2022 № 2074-IX (не набрав чинності). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20#Text>.

² Directive (EU) 2015/2366 of the European Parliament and of the Council of 25 November 2015 on payment services in the internal market, amending Directives 2002/65/EC, 2009/110/EC and 2013/36/EU and Regulation (EU) № 1093/2010, and repealing Directive 2007/64/EC. URL: <http://surl.li/wglcjljx>

ключових нормативних актів є Директива № 2015/2366/ЄС, яка регламентує надання платіжних послуг у Європейському Союзі та спрямована на захист прав їх користувачів. Згідно з положеннями цієї Директиви, віртуальні активи можуть вважатися фондами, включаючи банкноти, монети, безготівкові кошти чи електронні гроші, як це визначено у п. 2 ст. 2 Директиви № 2009/110/ЄС. Через специфічну природу віртуальних активів їх складно класифікувати як банкноти, монети чи безготівкові кошти: норми цих Директив поширюються на віртуальні активи лише за умови їх класифікації як електронних грошей [2]. 20 квітня 2023 року Європейський парламент прийняв історичне рішення для ринку крипто активів, схваливши нові загальні правила нагляду та захисту прав споживачів щодо криптовалют – Markets in Crypto assets (MiCA). В парламенті проголосували 517 голосами «за», 38 «проти» та 18 утрималися. MiCA – це документ, який передбачає регулювання віртуальних активів у ЄС, захищаючи користувачів та інвесторів в цій галузі.

Правове регулювання віртуальних активів є критично важливим аспектом у сучасному світі, де цифрова економіка швидко розвивається. Міжнародні стандарти, регламент MiCA, спрямовані на забезпечення прозорості, боротьбу з шахрайством і створення стабільного середовища для обігу віртуальних активів. Водночас у національних контекстах, зокрема в Україні, існують виклики, такі як недосконале законодавство, низький рівень фінансової грамотності серед населення та проблеми з впровадженням закону.

Вирішення цих проблем вимагає гармонізації національних підходів із міжнародними стандартами, інвестування в освітні програми для підвищення фінансової грамотності та створення технічної інфраструктури. У разі успішного впровадження віртуальні активи можуть стати важливим інструментом для економічного зростання, інтеграції у світовий ринок та розвитку інновацій.

АДАПТАЦІЯ ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ ДО ACQUIS ЄС ЩОДО МОДЕЛІ ПОВОДЖЕННЯ ІЗ ПОБУТОВИМИ ВІДХОДАМИ

Тарас БОЙКО

*кандидат технічних наук,
проректор з організації служби та підготовки,
Львівський державний університет безпеки життєдіяльності
м. Львів, Україна*

Василь ДОЧИНЕЦЬ

*аспірант,
Львівський державний університет безпеки життєдіяльності
м. Львів, Україна*

Василь ПОПОВИЧ

*доктор технічних наук, професор,
проректор з наукової роботи,
Львівський державний університет безпеки життєдіяльності
м. Львів, Україна*

Проблематика поводження із побутовими відходами для кожної країни є надзвичайно актуальною, перш за все, через еколого-біологічні та санітарно-епідеміологічні загрози^{1, 2}. Найбільш небезпечним явищем системи управління відходами є їх складування на відкритій території та утворення сміттєзвалищ побутових відходів^{3, 4}. Сміттєзвалища горять, чим створюють подвійний негативний чинник на довкілля (рис. 1).

¹ В.А. Батлук, *Основи екології* : підручник. Знання, 2007. с. 519.

² В.П. Кучерявий, *Сади і парки Львова*. Львів : Світ, 2008. с. 359.

³ В.В. Попович, 'Особливості використання транспортних засобів під час транспортування, сортування, утилізації та фітомеліорації твердих побутових відходів', *Науковий вісник НЛТУ України*, т. 22, № 10, 2012, 90-96.

⁴ В.В. Попович, 'Полігони твердих побутових відходів у вироблених кар'єрах, ярах, траншеях і особливості їх фітомеліорації', *Науковий вісник НЛТУ України*, № 11, 2012, 119-128.

Рис. 1. Горіння сміттєзвалища⁵

Внаслідок горіння в атмосферу, ґрунти, поверхневі та підземні водойми виділяється значна кількість токсичних та потенційно небезпечних речовин та сполук^{6,7}. Під час гасіння пожежі на полігоні твердих побутових відходів керівник гасіння пожежі зобов'язаний: оперативні дії з гасіння пожежі організовувати з урахуванням вимог «Інструкції про заходи пожежної безпеки на полігоні твердих побутових відходів», затвердженої керівництвом полігона, та узгоджувати з представниками адміністрації полігона; для гасіння використовувати стволи-розпилювачі та інші засоби осадження легких продуктів горіння. З метою підвищення ефективності гасіння та зменшення надлишкового зволоження твердих побутових відходів застосовувати воду зі змочувачем; розстановку пожежно-рятувальної техніки, прокладання рукавних ліній та позиції ствольників визначати в тих місцях, що виключають потрапляння особового складу під зсув твердих побутових відходів. Для пересування техніки та особового складу використовувати тимчасові дороги, які облаштовані на полігоні та інші заходи визначені «Статутом дій у надзвичайних ситуаціях органів управління та підрозділів Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту» та «Статутом дій органів управління та підрозділів Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту під час гасіння пожеж»⁸.

⁵ 'На Сумщині горіло сміттєзвалище. Пожежу гасили майже добу', *Shostka.info*, [вебсайт], 2024, <https://shostka.info/shostkanews/na-sumshhyny-gorilo-smittyezvalyshhe-pozhezhu-gasyly-majzhe-dobu/>

⁶ В.В. Попович, *Еколого-техногенна небезпека сміттєзвалищ та наукові основи фітомеліоративних заходів їх виведення з експлуатації*, дис. докт. техн. наук, Львів, Львівський державний університет безпеки життєдіяльності, 2017, с. 480.

⁷ В.В. Попович і В.П. Кучерявий, 'Вплив продуктів горіння полігонів твердих побутових відходів на організм людини та біоту', *Пожежна безпека*, № 20, 2012, с. 60-66.

⁸ МВС України, 'Про затвердження Статуту дій у надзвичайних ситуаціях органів управління та підрозділів Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту та Статуту дій органів управління та підрозділів Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту під час гасіння пожеж', *Наказ № 340*, 26 квітня 2018 року.

Найбільш прийнятним способом зниження техногенного впливу сміттєзвалищ на довкілля є рекультивація та фітомеліорація їх поверхні⁹. Проте рекультивація сміттєзвалищ у наш час здійснюється вкрай рідко.

В Україні існує низка нормативно-правових актів, які регулюють поводження із побутовими відходами. Серед цих актів – Національна стратегія управління відходами в Україні до 2030 року та Закон України «Про управління відходами»¹⁰. Ці акти передбачають порядок ефективного поводження із побутовими відходами (у тому числі) та передумови замкненого циклу. Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом передбачає імплементацію законодавства до європейським правових норм, де велика увага приділена законодавству щодо впровадження норм сталого розвитку та збереження довкілля.

Асquis Європейського Союзу щодо поводження з відходами, у тому числі побутовими, сформована такими основними директивами – 2008/98/ЄС «Про відходи», 1999/31/ЄС «Про захоронення відходів», 94/62/ЄС «Про упаковку та відходи упаковки» тощо. Ці нормативно-правові акти регулюють взаємовідносини між виробником відходів, його відповідальністю та принципів відшкодування збитків довкіллю.

Прийняття Закону України «Про управління відходами» мало на меті адаптувати систему управління відходами, зокрема запобігання захоронення, до Директиви Європейського Союзу 2008/98/ЄС «Про відходи». Надзвичайно негативним явищем щодо виконання норм Закону спричинила війна, яка призвела до величезної кількості відходів руйнувань. Важливим викликом для законодавства України є також низький рівень екологічної свідомості населення та недостатня ефективність впровадження принципу розширеної відповідальності виробника.

Адаптація нормативно-правових актів України до Директив Європейського Союзу в сфері довкілля та поводження із відходами є надзвичайно важливим явищем для інтеграції українського законодавства в єдиний європейський правовий простір. Такий підхід дасть змогу зменшити обсяги утворення відходів та підвищити рівень повторного використання, зменшуючи кількість сміттєзвалищ.

⁹ В.П. Кучерявий, Я.В. Генік, А.П. Дида і М.М. Колодко, *Рекультивація та фітомеліорація*, Львів, Вид-во ГАФСА, 2006, с. 117.

¹⁰ Кабінет Міністрів України, 'Про схвалення Національної стратегії управління відходами в Україні до 2030 року', *Розпорядження № 820-р*, 8 листопада 2017 року.

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ACQUIS ЄС У СФЕРІ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Карім ЄМЕЛЬЯНЕНКО

*кандидат юридичних наук,
докторант кафедри міжнародного права
та порівняльного правознавства
Національний університет біоресурсів
і природокористування України
м. Київ, Україна*

Зважаючи на стратегічний курс України, як держави-кандидата до набуття повноправного членства в Європейському Союзі, законодавчі ініціативи щодо наближення законів і підзаконних нормативно-правових актів у сфері екологічної політики та природокористування спрямовуються на системну імплементацію Acquis ЄС та забезпечення відповідності національного законодавства правовим стандартам ЄС, зокрема в сфері екологічної безпеки в цілому. Згідно ч.ч.2,4 статті 292 Угоди про Асоціацію України з ЄС (Угода про Асоціацію)^[1] сторони підтвердили своє зобов'язання щодо ефективної імплементації у своїх законах та практиках багатосторонніх угод з охорони навколишнього середовища, учасницями яких вони є. А також в Угоді про Асоціацію закріплено гарантію, що їхня екологічна політика ґрунтуватиметься на принципі обережності та на принципах, які вимагають застосування превентивних заходів, відшкодування в пріоритетному порядку шкоди, заподіяної навколишньому середовищу, та сплати штрафу забруднювачем навколишнього середовища. Передбачається, що посилення природоохоронної діяльності матиме позитивні наслідки для громадян і підприємств в Україні та ЄС, зокрема, через покращення системи охорони здоров'я, збереження природних ресурсів, підвищення економічної та природоохоронної ефективності, інтеграції екологічної політики в інші сфери політики держави, а також підвищення рівня виробництва завдяки сучасним технологіям (ч.1 статті 360 Угоди про Асоціацію), що в свою чергу, має на меті забезпечити екологічну безпеку в інших галузях правового регулювання, зокрема, серед іншого, і адміністративну складову, тобто екологічне управління та аналогічні

¹ УГОДА ПРО АСОЦІАЦІЮ між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони ратифіковано із Заявою Законом № 1678-VII від 16.09.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text

питання, процесу прийняття рішень, доступу до інформації з питань навколишнього середовища (п.«б» статті 361 Угоди про Асоціацію).

Збройна агресія Російської Федерації на територію України стала не лише викликом для територіальної цілісності та суверенітету України, але й ще більше загострила екологічні проблеми. Обстріли та руйнування збільшили екологічні ризики, а кількість утворених відходів, у тому числі небезпечних та будівельних, стали ще більш тривалою та прогресуючою небезпекою.

Одним із важливих джерел фінансування для України є європейські фонди та допомога від міжнародних фінансових установ. Тому, в таких умовах, серед правових засад та імплементації *Acquis EC* було прийнято Програму фінансової підтримки України від Європейського Союзу *Ukraine Facility (UF)*^[2]. Відповідно до положень *UF*, в межах екологічної політики та її природоохоронної складової, Україна взяла на себе зобов'язання здійснювати відновлення своєї інфраструктури та природних ресурсів на основі зеленого, тобто низьковуглецевого, циркулярного, природозберігаючого та нульового забруднення, підходу згідно стандартів ЄС; покращувати стан довкілля шляхом ефективної та прозорої системи екологічних дозволів відповідно до принципів ЄС за узгодженням з Директивою 2010/75/ЄС^[3]; запровадити систему моніторингу з дотриманням умов і дозволів органами влади та судами; відновлювати власну систему водопостачання та водовідведення узгодження його з водним законодавством ЄС; відбудувати та реконструювати систему управління відходами та приведення її у відповідність до законодавства ЄС; здійснювати заходи з охорони природи та біорізноманіття, в тому числі пов'язані зі сталим управлінням природоохоронними територіями відповідно до Конвенції ООН про біологічне різноманіття^[4]. За останні роки Україна зробила важливі кроки у створенні нормативно-правової бази у сфері охорони довкілля, а також деякі кроки у реформуванні інституційної бази та кліматичного законодавства. Прогалини в частині узгодженості законодавства збільшилися з розширенням і поглибленням нормативно-правової бази ЄС у цих сферах після ухвалення Європейського зеленого курсу (реалізація кліматичної політики ЄС). Зокрема, для міжсекторального включення питань довкілля та екологічної безпеки до планів реконструкції країни важливим є впровадження правил ЄС щодо впливу

² План для реалізації *Ukraine Facility*. Програма фінансової підтримки України від Європейського Союзу. URL: <https://www.ukrainefacility.me.gov.ua/>

³ Directive 2010/75/EU of the European Parliament and of the Council of 24 November 2010 on industrial emissions (integrated pollution prevention and control) (recast) (Text with EEA relevance). URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2010/75/oj/eng>

⁴ Конвенція про охорону біологічного різноманіття від 1992 року, ратифіковано Законом N 257/94-ВР від 29.11.94. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_030#Text

на довкілля та стратегічної екологічної оцінки. Як наголошується у загальному порядку денному (UF, с.338) у 2024-2027 роках спроможність екологічної адміністрації має формулювати, впроваджувати та забезпечувати дотримання політик та законодавства, зокрема, шляхом проведення належної реформи державного управління та виділення достатніх фінансових ресурсів на даний напрямок.

З точки зору розвитку інституційних засад екологічного управління та забезпечення дотримання природоохоронного законодавства, ключових стратегічних документів, а також забезпечення координації між основними зацікавленими сторонами, Україна має запровадити комплексну систему екологічного моніторингу для збору та надання інформації про якість повітря, води та ґрунту, а також біорізноманіття; забезпечити належне застосування правил ЄС щодо оцінки впливу на довкілля та стратегічної екологічної оцінки; забезпечити належне застосування природоохоронного законодавства, правил доступу до правосуддя з екологічних питань, а також вимог екологічної відповідальності та екологічного контролю відповідно до директив ЄС. Крім означеного, передбачаються зміни в галузі лісового господарства, зокрема впровадження прозорості та незалежної системи контролю і (територіальних) інспекцій за рухом деревини та продукції з неї шляхом подальшої реалізації необхідних інституційних реформ (включаючи утворення корпусу національної лісової охорони) і шляхом розширення використання вже існуючої системи електронного обліку деревини (UF, с.341). В даному аспекті інституційних та галузевих змін у підходах та системної імплементації *Asquis* ЄС, українськими дослідниками^[5] вивчаються кращі практики екологічного законодавства, зокрема в частині підтримання належного рівня екологічної безпеки та забезпечення екологічного контролю, особливо в державах-членах ЄС Східної Європи, що приєдналися до Європейського Союзу в рамках

⁵ Ємельяненко К.О., Ладиченко В.В., Яринко Б.В. (2025). Європейський правовий вимір екологічної безпеки. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія: «ПРАВО»*. № 5(91). С. 102–111.

розширення ЄС в 2004 році, серед яких Польща^[6], Румунія^[7], країни Балтії^{[8],[9]}.

На поточний рік на законодавчому порядку денному заплановано розгляд нових проектів законів та внесення змін до чинного екологічного законодавства, які підлягають першочерговому розгляду і спрямовані на адаптацію законодавства України до положень права Європейського Союзу, виконання міжнародно-правових зобов'язань України у сфері європейської інтеграції^[10]. Зокрема, особливу увагу на ці процеси звертає Дослідницька служба Парламенту України^[11], відзначаючи необхідність системної імплементації *acquis* ЄС та забезпечення відповідності національного законодавства стандартам ЄС, збереження темпу імплементації положень права ЄС до законодавства України.

Законопроекти стосуються екологічної безпеки та екологічного контролю, а саме, серед іншого, управління відходами вугледобувної промисловості, що безпосередньо пов'язано з приведенням положень національного законодавства у відповідність до положень (Рамкової) Директиви 2006/21/ЄС^[12] про управління відходами видобувної промисловості та внесення змін і доповнень до Директиви 2004/35/ЄС згідно з Національним планом управління відходами до 2030 року^[13];

⁶ Смельяненко К.О., Ладиченко В.В., Яринко Б.В. (2025). До питання екологічної безпеки та правових засад екологічного контролю в Республіці Польща. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія: «ПРАВО»*. № 2(92). С. 310–322.

⁷ Смельяненко К.О., Ладиченко В.В., Яринко Б.В. (2026). До питання екологічної безпеки та правових засад екологічного контролю в Румунії. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія: «ПРАВО»*. № 2(93). С. 243–253.

⁸ Yemelianenko K.O. (2025). Legal regulation of environmental safety and environmental control in the

Baltic states (comparative aspect). *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія: «ПРАВО»*. № 5(90). С. 117–137.

⁹ Смельяненко К.О., Ладиченко В.В., Яринко Б.В. (2024). До питання екологічної безпеки та правових засад екологічного контролю в Естонській Республіці. *Науковий вісник публічного та приватного права. Серія: земельне право; аграрне право, екологічне право; природоресурсне право*. № 4. С. 64–71.

¹⁰ План законопроектної роботи Верховної Ради України на 2026 рік, затверджений Постановою Верховної Ради України № 4774-IX від 10.02.2026. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4774-20#n16>

¹¹ Аналітична записка щодо проекту Плану законопроектної роботи Верховної Ради України на 2026 рік. URL: <https://research.rada.gov.ua/uploads/documents/33969.pdf>

¹² Наукова концепція удосконалення законодавства України у сфері управління відходами в контексті євроінтеграційних процесів. Дослідницька служба Верховної Ради України. 2024. URL: <https://research.rada.gov.ua/uploads/documents/33263.pdf>

¹³ Національний план управління відходами до 2030 року, затверджений Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 20.02.2019 р. № 117-р.. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-nacionalnogo-planu-upravlinnya-vidhodami-do-2030-roku>

внесенням змін до Закону України «Про оцінку впливу на довкілля»^[14], а також щодо удосконалення системи державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, про відходи від електричного обладнання, встановлення вимог до допустимих рівнів шуму та їх відповідність до положень Директиви 2002/49/ЄС^[15], обмеження виробництва та обігу пластику, внесення змін до законодавства України щодо імплементації положень Водної Рамкової Директиви 2000/60/ЄС^[16]. Таким чином, забезпечення відповідності та сумісності зі стандартами ЄС в сфері екологічної безпеки та подальшого проведення ключових реформ на шляху вступу України до ЄС сприятиме подальшому підвищенню стійкості у процесі відновлення та реконструкції наслідків військових дій на території України, а також подальшому правовому наближенню України до ЄС в контексті війни та післявоєнної відбудови.

¹⁴ Про оцінку впливу на довкілля : Закон України від 23.05.2017 р. № 2059-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2059-19#Text>

¹⁵ Directive 2002/49/EC of the European Parliament and of the Council of 25 June 2002 relating to the assessment and management of environmental noise. URL: <https://lawthek.eu/detail/a86effa0-a045-4714-9a61-6008de18bf2a/en/SINGLE>

¹⁶ Directive 2000/60/EC of the European Parliament and of the Council of 23 October 2000 establishing a framework for Community action in the field of water policy. URL: <http://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/?uri=CELEX:32000L0060>

**ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ МАЙНОВИХ ВІДНОСИН
У СФЕРІ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ:
АДАПТАЦІЯ ДО СТАНДАРТІВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ**

Денис ІВАХНЕНКО

курсант 2 курсу

Військово-юридичного інституту

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

м. Харків, Україна

Актуальність дослідження зумовлена поглибленням процесів децентралізації в Україні, реформою територіальної організації влади, а також зобов'язаннями держави в межах Угоди про асоціацію з Європейським Союзом¹. У сучасних умовах регіональний розвиток безпосередньо залежить від ефективності правового регулювання майнових відносин, адже саме майно – земля, інфраструктурні об'єкти, комунальні підприємства – становить матеріальну основу економічного зростання регіонів². Недосконалість правових механізмів управління цими ресурсами стримує інвестиційну активність, знижує ефективність використання активів та створює корупційні ризики, що обумовлює необхідність їх гармонізації зі стандартами *acquis* ЄС³.

Майнові відносини у сфері регіонального розвитку мають комплексний характер і регулюються нормами цивільного, господарського та частково адміністративного права. Їх зміст охоплює відносини власності, користування та розпорядження майном, участь у договірних зобов'язаннях, а також інвестиційні процеси⁴. Важливо, що в умовах реформи децентралізації значна частина майнових повноважень була передана органам місцевого самоврядування, що істотно розширило їх роль як суб'єктів цивільних правовідносин⁵. Територіальні громади отримали право самостійно управляти

¹Угода про асоціацію між Україною та Європейський Союз
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text

²Закон України «Про засади державної регіональної політики»
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19#Text>

³Regional Outlook 2021. URL: <https://www.oecd.org/regional/regional-policy/oecd-regional-outlook-2021.htm>

⁴Цивільний кодекс України (книга третя «Право власності та інші речові права», книга п'ята «Зобов'язальне право»). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

⁵Концепція реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні (Розпорядження КМУ №333-р від 01.04.2014). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-p#Text>

комунальним майном, укладати договори, виступати інвесторами та партнерами у господарських проєктах⁶.

Одним із ключових елементів правового регулювання є режим державної та комунальної власності⁷. В Україні тривалий час існували проблеми неефективного використання майна, непрозорої приватизації та відсутності належного контролю⁸. У процесі адаптації до стандартів Європейський Союз впроваджуються принципи відкритості та конкуренції, зокрема через електронні аукціони (наприклад, система «Prozorro.Продажі»), що значно підвищує прозорість передачі майна в оренду чи відчуження⁹. Європейський підхід також передбачає чітке розмежування публічної та приватної власності, що зменшує ризики зловживань і сприяє більш ефективному управлінню активами.¹⁰

Особливе місце займає договірне регулювання майнових відносин. У сфері регіонального розвитку застосовуються різноманітні цивільно-правові договори: оренди, підряду, концесії, спільної діяльності, інвестиційні договори¹¹. Важливим є те, що гармонізація з правом Європейський Союз вимагає не лише формального вдосконалення законодавства, а й забезпечення реальної рівності сторін, свободи договору та захисту слабшої сторони¹². Зокрема, у практиці ЄС значна увага приділяється захисту інвестора, стабільності договірних умов та можливості ефективного вирішення спорів, у тому числі через міжнародний арбітраж¹³.

Важливим інструментом реалізації регіональної політики є публічно-приватне партнерство (ППП), яке поєднує ресурси держави та бізнесу для реалізації інфраструктурних і соціально значущих проєктів¹⁴. У межах PPP виникають складні майнові відносини, пов'язані з передачею об'єктів у користування, розподілом прибутків і ризиків, а також гарантіями інвестицій¹⁵. У країнах Європейський Союз такі

⁶ Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» (ст. 60). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр#Text>

⁷ Цивільний кодекс України (книга третя «Право власності та інші речові права»). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

⁸ Закон України «Про приватизацію державного та комунального майна». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2166-17#Text>

⁹ Офіційний портал електронних торгів «Prozorro.Продажі». URL: <https://prozorro.sale>

¹⁰ OECD Report “Ownership and Governance of State-Owned Enterprises in EU Countries”, 2020. URL: <https://www.oecd.org/corporate/ownership-and-governance-of-state-owned-enterprises-in-eu-countries.htm>

¹¹ Закон України «Про концесію». (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2019, № 48, ст.325) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1084-19#Text>

¹² Directive 2014/23/EU of the European Parliament and of the Council on the award of concession contracts. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32014L0023>

¹³ UNCITRAL Model Law on International Commercial Arbitration. URL: https://uncitral.un.org/en/texts/arbitration/modellaw/commercial_arbitration

¹⁴ Закон України «Про публічно-приватне партнерство» від 19.06.2025 № 4510-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/4510-20>

¹⁵ Закон України «Про концесію» (регулює механізми передачі об'єктів у рамках PPP). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1084-19#Text>

механізми широко застосовуються для розвитку транспортної, енергетичної та соціальної інфраструктури¹⁶. В Україні цей інститут поступово розвивається, однак потребує подальшого вдосконалення, зокрема щодо забезпечення стабільності правового режиму та мінімізації інвестиційних ризиків¹⁷.

Не менш важливим є забезпечення ефективного захисту права власності¹⁸. Відповідно до європейських стандартів, право власності є фундаментальним і підлягає особливій охороні¹⁹. Це передбачає наявність ефективної судової системи, прозорих процедур вирішення спорів, а також гарантій від незаконного втручання держави. В Україні триває реформа судової системи, спрямована на підвищення довіри до правосуддя та забезпечення реального захисту майнових прав суб'єктів господарювання та громадян²⁰.

Окрему увагу слід приділити інвестиційному аспекту²¹. Регіональний розвиток неможливий без притоку інвестицій, обсяг яких прямо корелює з якістю правового поля. У державах Європейського Союзу забезпечено надійні гарантії захисту вкладників, стабільність норм, прозорість регуляторних процесів. В Україні ж інвестори наражаються на правову нестабільність, бюрократичні перепони та загрози перегляду умов діяльності, що зумовлює потребу в подальшій еволюції цивільно-правового регулювання.

Отже, правове регулювання майнових відносин у контексті регіонального розвитку України переживає фундаментальну трансформацію. Адаптація до стандартів Європейського Союзу акцентує впровадження засад верховенства права, правової визначеності, прозорості та ефективного управління активами. Реалізація цих завдань вимагає комплексного підходу: удосконалення нормативної бази, посилення інституційної спроможності державних органів та культивування стабільної практики застосування норм. Зрештою, це не тільки оптимізує використання майнових ресурсів, а й гарантує сталий економічний ріст регіонів та плідну інтеграцію України в європейській правовий простір.

¹⁶ European PPP Expertise Centre (EPEC) – Public-Private Partnerships in Europe. URL: <https://www.eib.org/en/products/advising/epec>

¹⁷ World Bank Group – Public-Private Partnerships Reference Guide, 3rd Edition, 2017. URL: <https://ppp.worldbank.org/public-private-partnership/library/ppp-reference-guide-third-edition>

¹⁸ Цивільний кодекс України (ст. 316–321, «Захист права власності»). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15/ed20250101#Text>

¹⁹ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (ст. 1 Протокол №1). URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_004

²⁰ Закон України «Про судоустрій і статус суддів». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1402-19>

²¹ Закон України «Про інвестиційну діяльність». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560-12#Text>

ЕКОЛОГІЧНА РЕСТИТУЦІЯ ТА РЕКВАЛІФІКАЦІЯ ЗЕМЕЛЬ ЯК ІНСТРУМЕНТИ ПРОЗОРОЇ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ АДАПТАЦІЇ ACQUIS ЄС

Наталія ПЕТРЕЦЬКА

*кандидат юридичних наук, професор,
професор кафедри конституційного права
та порівняльного правознавства
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна*

Україна перебуває у процесі масштабної реформи щодо уніфікації господарського та земельного законодавства, спрямованої на дерегуляцію та адаптацію до стандартів ЄС. Норми Господарського кодексу інтегруються у Цивільний кодекс та спеціальні закони.¹ Земельний кодекс також зазнає суттєвих змін, щоб узгодити регулювання речових прав із *acquis* ЄС. Це означає нове бачення земельних та екологічних відносин, що базуватиметься на прийнятті законодавчих актів про речові права, які охоплюватимуть землю, нерухомість та природні ресурси.

Відсутність прозорих механізмів управління, корупційні практики у земельних відносинах та невиконання конституційних принципів (статті 13 і 14) створюють загрозу для екологічної безпеки. Це вимагає нових правових інструментів, здатних захистити права теперішнього і майбутніх поколінь на культурну та природну спадщину.

Такими інструментами можуть стати:

- екологічна реституція – повернення охоронного статусу територіям, незаконно виведеним із природоохоронного режиму;
- екологічна рекваліфікація – надання охоронного статусу там, де його не було через управлінські зловживання чи корупційні інтереси;
- екологічна інкорпорація – включення земель у природоохоронну мережу вперше, на основі нових критеріїв і планів розвитку.

Оскільки, реституція закріплена як один із способів відшкодування шкоди у Міжнародному праві відповідальності держав (проекти статей Комісії міжнародного права ООН). Реституція у міжнародному праві підкреслює принцип відновлення *status quo ante* – повернення до стану, що існував до порушення. Вона означає відновлення становища, яке існувало до порушення.² Наприклад, повернення території, відновлення

¹ Верховний Суд України. (2026, березень 27). *Прес-центр: новина №1869305*. Отримано з <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1869305/>

² United Nations, International Law Commission. (2001). *Draft articles on responsibility of States for internationally wrongful acts, with commentaries*. Yearbook of the International Law

правового статусу. У цьому сенсі екологічна реституція та рекваліфікація мають такі ключові наслідки: відновлення справедливості; встановлення особливого режиму використання приватних земель із природоохоронним значенням; запровадження прозорого управління через цифрове зонування, яке показує статус території («приватна охоронна зона») без розкриття персональних даних; інтеграція у європейську практику (*Natura 2000*)³, де приватні землі можуть мати охоронний статус і перебувати під спеціальним режимом.

Виходячи з цього, такі механізми можна розглядати як правовий інструмент відновлення охоронного статусу територій та екологічних прав громадян. У цьому контексті оживляються й набувають практичного змісту статті 13 та 14 Конституції України.

Стаття 13 Конституції України визначає землю як основне національне багатство, що перебуває під особливою охороною держави.⁴ Якщо охоронний статус не був наданий через зловживання чи непрозоре управління, застосовується рекваліфікація – тобто надання статусу вперше.

Таким чином, у конституційному вимірі норми, які раніше мали декларативний характер, набувають реального практичного значення.

Водночас реформа має загрозливий характер з точки зору охорони довкілля та гарантування екологічних прав. Простежується тенденція до надмірного розширення концесій та публічно-приватних партнерств без належних екологічних запобіжників. За умов високого рівня корупції такі інструменти можуть перетворитися на механізми непрозорого управління, де пріоритет прибутку витісняє охорону довкілля. Це створює реальну загрозу деградації природоохоронних територій, знищення біорізноманіття та втрати культурної природної спадщини.

У таких умовах бізнес-інтереси починають домінувати над суспільними, а екологічні стандарти відсуваються на другий план. Відсутність чітких правових гарантій та механізмів контролю може призвести до того, що природні ресурси будуть використовуватися як комерційний актив, а не як національне багатство, що перебуває під особливою охороною держави. Це суперечить конституційним принципам та європейським екологічним стандартам.

Саме тому екологічна реституція та рекваліфікація мають стати противагою цим негативним тенденціям. Вони здатні забезпечити баланс між економічними інтересами та екологічними правами, створити правові запобіжники проти зловживань і гарантувати, що навіть у рамках концесій чи публічно-приватних партнерств

Commission, 2001, Vol. II (Part Two). Retrieved March 27, 2026, from https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft_articles/9_6_2001.pdf

³ European Environment Agency. (n.d.). *Natura 2000 network viewer*. European Commission. Retrieved March 12, 2026, from <https://natura2000.eea.europa.eu/>

⁴ Верховна Рада України. (1996). *Конституція України*. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року (зі змінами). Отримано 27 березня 2026 року з <https://www.president.gov.ua/documents/constitution>

природоохоронні території залишатимуться під особливим режимом охорони.

Європейський досвід підтверджує необхідність таких механізмів. Наприклад, у системі *Natura 2000* значна частина територій перебуває у приватній власності, але вони охороняються завдяки спеціальним правовим режимам. Близько половини територій мережі перебувають у приватній власності, але вони охороняються через обов'язкові вимоги Директиви про середовища існування (92/43/ЄЕС) та Директиви про птахів (79/409/ЄЕС).⁵ Це показує, що навіть за участі бізнесу можливо забезпечити збереження довкілля, якщо існують чіткі правові рамки та механізми контролю. Для України екологічна реституція може стати саме тим інструментом, який не дозволить реформі перетворитися на процес комерціалізації природи, а навпаки – забезпечить реальне втілення принципів сталого розвитку.

Оскільки в українському праві реституція традиційно застосовується переважно у цивільно-правовому контексті – як наслідок недійсності правочинів, витребування майна чи повернення речей, набутого без достатньої правової підстави, – її концептуальне поширення на екологічну сферу є логічним і своєчасним кроком. Саме у сфері земельних та речових прав, де активно впроваджуються концесії та публічно-приватні договори, виникає найбільший ризик комерціалізації природних ресурсів без належних екологічних гарантій. Тому застосування реституції як механізму повернення земель чи територій у природоохоронний статус може стати важливим правовим інструментом, що органічно узгоджується з положеннями Цивільного кодексу та водночас відповідає європейським стандартам.

Екологічна реституція та рекваліфікація земель у такому розумінні формують новий правовий інститут, який виходить за межі класичного цивільного права і забезпечує прозоре управління територіями, відновлення охоронного статусу та інтеграцію України в європейську екологічну мережу. Це дозволяє не лише оживити конституційні принципи, закріплені у статтях 13 і 14 Конституції України, але й надати їм практичне наповнення у сучасному контексті реформ.

Таким чином, екологічна реституція стає універсальним механізмом, що поєднує цивільно-правові інструменти з екологічними гарантіями, створює запобіжники проти зловживань і забезпечує баланс між економічними інтересами та правами громадян на культурну і природну спадщину. Її впровадження може закласти основу для сталого післявоєнного розвитку України, де охорона довкілля розглядається не як перешкода економічному зростанню, а як його необхідна умова та стратегічний ресурс.

⁵ European Commission. (n.d.). *Natura 2000: Protecting Europe's biodiversity*. Retrieved March 17, 2026, from https://environment.ec.europa.eu/topics/nature-and-biodiversity/natura-2000_en

ПРАВОВІ ЗАСАДИ УКРАЇНСЬКО-УГОРСЬКОГО ТРАНСКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА У ПРОЦЕСІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

Беттіна ПРОДАН

студентка юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна

Транскордонне співробітництво між Україною та Угорщиною є одним із найбільш системно організованих форм регіональної взаємодії. Значущість цього напряму обумовлена євроінтеграційним курсом України, адже участь у транскордонних програмах слугує практичним інструментом адаптації до європейських норм і стандартів, а також сприяє соціально-економічному розвитку прикордонних територій та реалізації спільних ініціатив у різних галузях.

Правове регулювання транскордонного співробітництва в Угорщині базується на поєднанні конституційних положень, міжнародних договорів, законів та підзаконних нормативних актів¹. Держава ратифікувала Європейську рамкову конвенцію про транскордонне співробітництво та уклала низку двосторонніх угод про добросусідство і співробітництво, зокрема з Україною і Словаччиною. Ці документи сформували основу для стабільного регіонального партнерства, засадничими принципами якого є субсидіарність, децентралізація та взаємність².

У двосторонньому контексті взаємодії ключовим документом слугує Договір між Україною та Угорщиною про добросусідство та співробітництво 1991 року. На його підставі між Закарпатською обласною держадміністрацією та Саболч-Сатмарг-Березькою областю (Угорщина) була укладена відповідна угода, а 15 липня – Угода про співробітництво між об'єднаннями органів самоврядування

¹ Фетько, Ю. І. (2026). Окремі аспекти правового статусу інституційних форм транскордонного співробітництва: досвід держав Вишеградської групи та України. У М. Лендшел, Д. Очкай, Й. Куровська Пиш, М. Лачний (ред.), *У пошуках кращих форм та практик для України: транскордонне співробітництво в країнах Вишеградської четвірки* (с. 120). Видавництво УжНУ «Говерла».

² Фетько, Ю. І. (2026). Окремі аспекти правового статусу інституційних форм транскордонного співробітництва: досвід держав Вишеградської групи та України. У М. Лендшел, Д. Очкай, Й. Куровська Пиш, М. Лачний (ред.), *У пошуках кращих форм та практик для України: транскордонне співробітництво в країнах Вишеградської четвірки* (с. 120). Видавництво УжНУ «Говерла».

Берегівщини та угорським регіоном «Береггат»³. Підсумком цих домовленостей стало розроблення концепції спільного розвитку прикордонних територій двох країн, що є яскравим зразком двостороннього стратегічного документу між сусідніми державами.

У сфері Європейського об'єднання територіального співробітництва (ЄОТС) Угорщина діяла чітко та швидко. Першу версію спеціального закону (Закон ХСІХ) ухвалено у 2007 році, а у 2010-му його замінено Законом СХХVІ, а Законом LXXV 2014 року запроваджено оновлену редакцію, що відповідає Регламенту (ЄС) №1302/2013⁴. Чинний Закон LXXV встановлює організаційно-правову форму ЄОТС, визначає цілі, порядок створення, діяльності та ліквідації об'єднання і регулює фінансові й процедурні аспекти участі угорських суб'єктів⁵. Учасниками ЄОТС можуть виступати органи місцевого самоврядування та їхні об'єднання, бюджетні установи разом із відповідними асоціаціями, а також інші суб'єкти публічного права. Об'єднання набуває правосуб'єктності з моменту реєстрації у національному реєстрі, що веде Міністерство закордонних справ Угорщини. Офіційне найменування має містити “európai területi társulás” (ЕТТ). У разі виявлення порушень законодавства міністр видає припис про усунення недоліків, а при його ігнорування – ініціює розпуск об'єднання через Столичний регіональний суд Будапешта⁶.

Раніше правова база транскордонного співробітництва в Україні здійснювалася за Законом України «Про транскордонне співробітництво» від 24 червня 2004 року. Цей акт закріплював правові, економічні та організаційні засади такої взаємодії, а також передбачав державну підтримку пріоритетних проєктів. Суттєвим кроком вперед стало прийняття Закону України «Про міжнародне територіальне співробітництво» від 24 квітня 2024 року, яким уперше закріплено трирівневу модель співробітництва: транскордонну, міжтериторіальну та транснаціональну⁷. До основних нововведень, внесених цим актом,

³ Артёмов, І. В., & Віціан, Т. (2008). Стан українсько-угорського транскордонного співробітництва в контексті євроінтеграційного курсу держави. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*, 38, 179–190. https://apiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/artiomov_stan.pdf

⁴ Фетько, Ю. І. (2021). Європейське об'єднання територіального співробітництва як інституційний механізм реалізації транскордонної політики. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*, 68, 136–141. <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2022/03/23.pdf>

⁵ Act LXXV of 2014 on the European grouping of territorial cooperation. (2014). National Legislation Database of Hungary. <https://njt.hu/jogszabaly/2014-75-00-00>

⁶ Фетько, Ю. І. (2026). Окремі аспекти правового статусу інституційних форм транскордонного співробітництва: досвід держав Вишеградської групи та України. У М. Лендєл, Д. Очкай, Й. Куровська Пиш, М. Лачний (ред.), *У пошуках кращих форм та практик для України: транскордонне співробітництво в країнах Вишеградської четвірки* (с. 120). Видавництво УжНУ «Говерла».

⁷ Закон України «Про міжнародне територіальне співробітництво України», № 3668-ІХ (24 квітня 2024). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3668-20#Text>

належать: розширення кола повноважень органів місцевого самоврядування у міжтериторіальному вимірі, введення прозорої процедури узгодження й реєстрації відповідних угод, підвищення координаційного статусу Міжвідомчої комісії з питань регіонального розвитку, а також унормування участі у співробітництві тих громад, на території яких діють військові адміністрації.

Таким чином, можна констатувати, що правовий статус форм транскордонного співробітництва в Україні є предметом окремого правового регулювання, яке наразі перебуває на стадії активного вдосконалення. Нормативно-правова база поступово приводиться у відповідність до стандартів *acquis communautaire*, що дозволяє українським суб'єктам ЄОТС брати участь у діяльності на підставі Регламентів ЄС №1082/2006, який визначає загальні правові та організаційні принципи Європейський територіальних співтовариств,⁸ та Регламенту ЄС №1302/2013, що встановлює правила фінансового управління та контролю, забезпечуючи дотримання вимог щодо реєстрації та підзвітності⁹.

Порівняльний аналіз угорської та української моделей правового регулювання транскордонного співробітництва показує, що ефективність інституцій ЄОТС залежить не лише від наявності рамкового закону, але й від якості його запровадження і реалізації на практиці, зокрема від прозорості фінансів, інституційних координацій та чіткого розподілу між рівнями влади. Угорщина послідовно вибудовувала цю систему впродовж багатьох років, від першого Закону 2007 року до оновленої редакції 2014 року з Постановою 2017 року. Україна зробила аналогічний крок у 2024 році, новий Закон України «Про міжнародне територіальне співробітництво» 2024 року замінивши застарілий Закон 2004 року. Новим Законом закріпили трирівневу модель співробітництва, розширили повноваження органів місцевого самоврядування і встановив прозорий порядок реєстрації угод. Отже, впровадження кращих практик угорської моделі, адаптованих до українських реалій, може суттєво посилити інституційну спроможність прикордонних регіонів та забезпечити їх повноцінну інтеграцію у систему регіональної політики ЄС.

⁸ Regulation (EC) No 1082/2006 of the European Parliament and of the Council of 5 July 2006 on a European grouping of territorial cooperation (EGTC). (2006). *Official Journal of the European Union*. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32006R1082>

⁹ Regulation (EU) No 1302/2013 of the European Parliament and of the Council of 17 December 2013 amending Regulation (EC) No 1082/2006 on a European grouping of territorial cooperation (EGTC) as regards the clarification, simplification and improvement of the establishment and functioning of such groupings. (2013). *Official Journal of the European Union*. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32013R1302>

НАПРЯМ 5. АДАПТАЦІЯ ПРИВАТНОГО ПРАВА УКРАЇНИ ДО ACQUIS ЄС: ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ТРАНСКОРДОННОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-601-3-93>

ПРАВОВІ ЗАСАДИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА ПРАЦІВНИКІВ НА СВОБОДУ ПЕРЕСУВАННЯ ВІДПОВІДНО ДО ACQUIS ЄС

Ірина АЛМАШ

*кандидатка юридичних наук,
доцентка кафедри менеджменту, підприємництва та торгівлі
Ужгородського торговельно-економічного інституту
Державного торговельно-економічного університету
м. Ужгород, Україна*

Мирослав АЛМАШ

*кандидат юридичних наук, заступник директора Закарпатського
інституту Міжрегіональної Академії управління персоналом
м. Ужгород, Україна*

В умовах євроінтеграції України першочерговою є адаптація національного законодавства до *acquis* ЄС, пріоритетними напрямками якої є охорона праці та свобода пересування працівників. Як зазначає О.Дарморіс свободу пересування слід розуміти у двох значеннях: широкому та вузькому. У широкому значенні під свободою пересування осіб розуміють: свободу пересування працівників та непрацюючих осіб; безвізове пересування осіб у Шенгенській зоні; свободу створення юридичних осіб. У вузькому значенні під свободою пересування розуміють пересування працівників в ЄС¹.

Гарантії реалізації права на вільне переміщення працівників починаючи з 1960-х років врегульовувалися різними актами ЄС. Зокрема, Директива 2004/38/ЄС запровадила громадянство ЄС як основний статус для громадян держав-членів, на основі якого здійснюється право на вільне переміщення та проживання на території ЄС. Метою запровадження свободи переміщення осіб є доповнення системи фундаментальних прав ЄС свободою переміщення працівників

¹ Дарморіс О.М. Свобода пересування працівників за законодавством Європейського Союзу. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. № 46. С.198-201.

для створення та забезпечення функціонування єдиного європейського ринку. Запровадження такої свободи переміщення спрямоване на зміцнення соціального виміру ЄС, заборону дискримінації за ознакою громадянства під час працевлаштування, та інших умов праці. Вільне переміщення працівників вважається головним досягненням європейської інтеграції.

Вільне переміщення працівників є однією з чотирьох свобод, якими користуються громадяни ЄС, та включає: право на переміщення та проживання для працівників, право на в'їзд і проживання для членів сім'ї працівника, а також право працювати в іншій державі-члені та мати рівне ставлення з громадянами цієї держави-члена. Для зайняття посад на державній службі законодавством держав-членів передбачені обмеження. З метою забезпечення права на свободу пересування передбачається реформування порядку надання єдиного дозволу для громадян третіх країн на проживання та роботу на території держави-члена. На рівні ЄС можуть укладатися спеціальні угоди щодо вільного переміщення працівників з інших держав, які не входять до ЄС та ЄАВТ².

За даними Європейської комісії понад 15 мільйонів громадян ЄС живуть або працюють в інших країнах поза країною їхнього громадянства. В Європейському плані дій щодо соціальних прав зазначається, що справедлива мобільність робочої сили всередині ЄС є основою єдиного ринку ЄС та має важливе значення для забезпечення економічного відновлення Європи, переходу до зелених і цифрових технологій.

Як зазначають окремі фахівці норми Договору про функціонування ЄС, що стосуються вільного пересування осіб, є нормами прямої дії та охоплюють три форми мобільності робочої сили: довготривалу трудову мобільність, транскордонну мобільність та відрядження працівників. Станом на 2022 рік більшість трудової мобільності в Європі залишається довгостроковою; 62% європейських працівників були за кордоном більше як рік, а 73% тих, хто розглядає можливість мобільності, також планують залишитися за кордоном більше ніж на рік. Перевага для роботи за кордоном надається ФРН, потім Швейцарії, Іспанії, Великобританії та Північній Америці³.

² Інформаційна довідка щодо переговорного Розділу 2. «Свобода переміщення працівників». URL: <https://research.rada.gov.ua/uploads/documents/33477.pdf>

³ Вільний рух працівників: перші кроки України на шляху до ринку праці з ЄС (аналітична записка). URL: https://europewb.org.ua/wp-content/uploads/2024/08/Vilnyj_ruh_pratsivnykiv.pdf

Правове регулювання свободи пересування працівників в межах ЄС здійснюється згідно Регламенту ЄС № 492/2011⁴, яким врегульовані правила працевлаштування. Кожен громадянин держави-члена, незалежно від місця свого проживання, має право виконувати працю як найманий працівник на території іншої держави-члена відповідно до положень національного законодавства приймаючої держави. Реалізуючи свої права цей найманий працівник володіє тим ж самими пільгами та перевагами як і громадянин приймаючої держави. Певною гарантією також є положення про неприпустимість дискримінації щодо пропозиції про роботу, вимогу знання мови на рівні, що виходить за межі необхідного для виконання роботи, на яку претендує працівник.

На думку О. Рим вільне переміщення працівників необхідно розглядати у двох аспектах: як основну економічну свободу та основоположне право. Це дозволяє поєднати дію європейських ринкових принципів із соціально-зорієнтованими основами правового регулювання. Враховуючи те, що свобода вільного переміщення працівників, як загальний принцип права ЄС, є однією з основ побудови спільноти, з трудового права переймаються засадничі ідеї, що надалі скеровують право ЄС у напрямі соціального розвитку⁵.

Правові гарантії відряджених працівників передбачені Директивою 96/71/ЄС⁶, відповідно до ст.2 якої під поняттям «відряджений працівник» розуміється працівник, який протягом обмеженого часу виконує свою роботу на території держави-члена, відмінної від держави, в якій він зазвичай працює. Положення вказаної Директиви забезпечують захист відряджених працівників під час їх призначення на посаду, встановлення обов'язкових положень щодо умов праці, захисту здоров'я та безпеки на роботі. На відряджених працівників поширюються трудове законодавство держави перебування, а також положення актів соціального діалогу, колективних договорів. Акти ЄС про відряджених працівників розглядаються як спосіб забезпечення рівних умов праці працівників у разі транскордонного надання послуг, а також захисту прав відряджених працівників шляхом гарантування належних їм соціальних прав, з метою запобігання несправедливому поводженню та створенню дешевої робочої сили. У відповідності до зазначеної Директиви держави-члени забезпечують,

⁴ Regulation (EU) No 492/2011 of the European Parliament and Council of 5 April 2011 on freedom of movement for workers within the Union Text with EEA relevance. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2011/492/oj/eng>

⁵ Рим О.М. Деякі аспекти реалізації свободи переміщення працівників у Європейському Союзі. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2019. № 3 (65). С.127-132.

⁶ Consolidated text: Directive 96/71/EC of the European Parliament and of the Council of 16 December 1996 concerning the posting of workers in the framework of the provision of services. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/?uri=CELEX%3A01996L0071-20200730>

незалежно від того, яке законодавство застосовується до трудових відносин: максимальні робочі та мінімальні періоди відпочинку; мінімально оплачувану річну відпустку тощо.

В епоху розвитку цифрових технологій ст. 5 Директиви 2014/67/ЄС⁷ зобов'язує держав-членів публікувати інформацію про умови зайнятості відповідно до національного законодавства на єдиному офіційному національному веб-сайті, яка повинна бути точною та актуальною.

Як зазначає І.Габро можливість вільного пересування осіб на території Європейського Союзу є позитивним елементом інтеграції держав Європейського Союзу та становить невід'ємну умову зміцнення відносин у межах європейської спільноти. Свобода пересування фізичних осіб у Європейському Союзі є фундаментальним та невід'ємним правом людини та охоплює комплекс прав громадян ЄС, а також членів їхніх сімей на вільне пересування, проживання, працевлаштування, економічну діяльність та використання всіх соціальних прав у кожній державі – члені Європейського Союзу⁸.

На недоліки у сфері правового регулювання національним законодавством України свободи пересування працівників зауважено у звіті ЄС, відповідно до Розділу 2 якого зазначено, що в Україні правовими підставами, якими передбачено права іноземців, є ст.26 Конституції України та Закон України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства». Зазначені акти у сфері доступу до ринку праці та свободи пересування працівників не є узгодженим з *acquis* ЄС.

Перешкодою щодо реалізації права працівників на свободу переміщення згідно звіту Європарламенту та Євросоюзу є встановлений мінімально необхідний розмір заробітної плати для отримання дозволу на працевлаштування, встановлені обмеження щодо можливості займати посади державних службовців, а також правові положення, згідно яких право працівників ЄС на проживання в Україні може бути скасоване у випадку припинення їх трудової діяльності. Також зауважено на відсутності таких основних положень *acquis* ЄС: усунення будь-яких юридичних або практичних перешкод для працевлаштування, рівне ставлення у всіх умовах праці та переваги для національних працівників, повний доступ до освіти на всіх рівнях для працівників та їх членів сім'ї.

Відповідно до *acquis* ЄС в законодавстві України не містяться спеціальні положення щодо недискримінації в доступі до

⁷ Directive 2014/67/EU of the European Parliament and of the Council of 15 May 2014 on the enforcement of Directive 96/71/EC concerning the posting of workers in the framework of the provision of services and amending Regulation (EU) No 1024/2012 on administrative cooperation through the Internal Market Information System. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2014/67/oj/eng>

⁸ Габро І. Свобода пересування особи як складова системи цінностей в Європейському Союзі. Європейські історичні студії. 2019. No 14. С.6-14

працевлаштування та умов праці працівників ЄС, а також щодо допомоги та соціальних виплат. Крім того, національне законодавство забороняє іноземцям створювати профспілки, але вони можуть вступати до діючих профспілок, якщо їхні статuti це дозволяють.

Відсутність в Україні агентства, завданням якого було б забезпечення права працівників на свободу пересування, немає конкретної структури чи органу, який би спеціально відповідав за сприяння та підтримку працівників-мігрантів з ЄС. Не існує механізму захисту працівників-мігрантів або працівників з ЄС, і немає національного органу з недискримінації. Крім того, Україна не підготувалася до приєднання до Європейської мережі служб зайнятості⁹.

Прикладом спеціального органу в рамках ЄС є Європейське управління праці (ELA) – спеціальне агентство з питань вільного переміщення працівників, у тому числі відряджених. Його основним завданням є забезпечення дотримання державами-членами законодавства ЄС щодо вільного переміщення працівників та координації їх соціального забезпечення шляхом співпраці й обміну інформацією між країнами-членами, спільні інспекції праці та навчання персоналу правилам транскордонної мобільності, посередництво у міжнародних спорах, вжиття заходів щодо недопущення нелегальної праці¹⁰.

Важливу роль у забезпеченні права на свободу переміщення працівників в межах ЄС згідно Регламенту ЄС відіграє Європейська служба зайнятості, за допомогою якої держави-члени залучені до відповідної системи, яка забезпечує тісну співпрацю між національними службами зайнятості з метою обміну інформацією про можливості працевлаштування. Для досягнення поставленої мети було проведено реформу системи взаємного визнання та підтвердження професійної кваліфікації, важливим елементом якої є автоматичне визнання низки професій у галузі охорони здоров'я та архітектури¹¹.

З метою євроінтеграції та імплементації правових норм відповідно до *acquis* ЄС на зустрічі представники органів влади та експерти обговорили необхідність приєднання України до EURES, що є важливим кроком для забезпечення мобільності українських працівників та їх доступу до європейського ринку праці.

⁹ COMMISSION STAFF WORKING DOCUMENT Analytical Report following the Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council and the Council Commission Opinion on Ukraine's application for membership of the European Union Brussels, 1.2.2023 SWD(2023) 30 final. URL: https://enlargement.ec.europa.eu/system/files/2023-02/SWD_2023_30_Ukraine.pdf

¹⁰ European labour authority. URL: <https://www.ela.europa.eu/en>

¹¹ Вільний рух працівників: перші кроки України на шляху до ринку праці з ЄС (аналітична записка). URL: https://europewb.org.ua/wp-content/uploads/2024/08/Vilnyj_ruh_pratsivnykiv.pdf

Основні висновки зустрічі підкреслюють стратегічні напрямки та конкретні кроки, які Україна має вжити для успішної інтеграції: створення Національного координаційного офісу в Україні для координації процесу інтеграції в EURES та взаємодії з європейськими базами даних робочої сили; залучення різних органів влади для забезпечення сумісності українських систем і структур з вимогами EURES; важливість технічної та законодавчої сумісності існуючих українських систем з європейськими стандартами для ефективного зіставлення вакансій та резюме; необхідність активної участі та внеску всіх сторін у процес інтеграції України в EURES, що сприятиме ефективній інтеграції; укладення міждержавних угод, що забезпечать взаємне визнання кваліфікацій і соціальний захист працівників. вивчення досвіду інших країн, які вже інтегрувались у EURES, для ідентифікації кращих практик і уникнення помилок¹².

Отже, право працівників на свободу переміщення є одним із фундаментальних прав людини, яке потребує свого забезпечення та захисту. Важливими кроками України в процесі євроінтеграції є адаптація законодавства до *acquis* ЄС проведення реформ національного законодавства та усунення недоліків у сфері реалізації працівниками права на свободу пересування. Позитивним є створення Національного координаційного офісу як ефективного інституційного механізму у цій сфері. Однак, для більш ефективної координації процесу інтеграції у EURES доцільним буде створення окремих підрозділів Національного координаційного офісу при вже існуючих центрах зайнятості.

Отже, у даній доповіді проаналізовано правові засади реалізації права працівників на свободу пересування відповідно до *acquis* ЄС.

¹² Експертна зустріч «Перші кроки на шляху до EURES» від 16.05.2024р. URL: <https://europewb.org.ua/ekspertna-zustrich-pershi-kroky-na-shlyahu-do-eures/>

КОРПОРАТИВНІ ПРАВА ЯК ОБ'ЄКТ СПІЛЬНОЇ СУМІСНОЇ ВЛАСНОСТІ ПОДРУЖЖЯ

Анна-Марія АНДРЕЛА

*доктор філософії у галузі права, асистент кафедри
Цивільного права та процесу юридичний факультету
ДВНЗ «Ужгородський Національний Університет»
м. Ужгород, Україна*

Сучасний розвиток корпоративних відносин, зокрема поширення організаційно-правової форми товариств з обмеженою відповідальністю, зумовлює зростання кількості спорів, пов'язаних із поділом майна подружжя. Особливої складності такі спори набувають у випадках, коли один із подружжя є учасником господарського товариства, а внесок до статутного капіталу сформовано за рахунок майна, набутого у шлюбі. У цьому контексті ключового значення набуває питання правової природи корпоративних прав та можливості їх віднесення до об'єктів спільної сумісної власності подружжя.

Нормативне регулювання корпоративних прав в Україні має комплексний характер. Податковий кодекс України визначає їх як права особи, частка якої визначається у статутному капіталі господарської організації та включає правомочності на участь в управлінні, отримання дивідендів та частини майна у разі ліквідації¹. Водночас Цивільний кодекс України (ст. 96-1) розглядає корпоративні права як сукупність правомочностей учасника юридичної особи², що виникають на підставі його участі у ній. Узгоджене тлумачення цих норм дозволяє визначити корпоративні права як комплекс майнових і немайнових прав, що мають похідний характер від частки у статутному капіталі.

Водночас принциповим є розмежування трьох категорій: майна, внесеного до статутного капіталу; частки у статутному капіталі; корпоративних прав. Майно, внесене до статутного капіталу, переходить у власність юридичної особи. Частка у статутному капіталі може розглядатися як об'єкт цивільних прав та, за певних умов, входити до складу спільного майна подружжя. Натомість корпоративні права не виступають самостійним об'єктом цивільного обороту, а є сукупністю правомочностей, пов'язаних з участю у юридичній особі, що унеможливує їх отождествлення з об'єктом права власності.

¹ Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI.

² Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV.

Особливу увагу слід приділити правовим наслідкам внесення спільного майна подружжя до статутного капіталу товариства. У такому випадку відбувається трансформація правового режиму майна: право власності на нього переходить до юридичної особи, яка є самостійним суб'єктом права. Відтак подружжя втрачає речове право на передане майно, а їх інтереси набувають іншої правової форми.

Зазначений підхід знайшов своє підтвердження у практиці Верховного Суду, зокрема у постанові Великої Палати від 10 квітня 2024 року у справі № 760/20948/16-ц³. Суд виходить із того, що другий із подружжя, який не є учасником товариства, не набуває корпоративних прав та не може претендувати на майно юридичної особи. Його правовий інтерес трансформується у зобов'язальне право вимоги до іншого з подружжя – щодо частини вартості внеску або доходів, отриманих у результаті участі у товаристві.

Аналогічна правова позиція простежується і в інших рішеннях Верховного Суду, де підкреслюється, що об'єктом поділу між подружжям у таких правовідносинах є не корпоративні права як такі, а їх економічний результат. Це відповідає положенням ст. 115 Цивільного кодексу України⁴, згідно з якими учасник товариства не має речового права на майно юридичної особи, а наділений зобов'язальними правами, зокрема правом на отримання дивідендів або вартості частки.

Водночас практичне розмежування спільного майна подружжя та особистого майна одного з них при формуванні статутного капіталу залишається проблемним. Законодавство не містить спеціального механізму фіксації правового режиму коштів або майна, що вносяться до статутного капіталу. Відсутність обов'язку декларування джерела походження внеску створює передумови для виникнення спорів та ускладнює доказування у суді.

У цьому контексті особливого значення набувають докази походження коштів або майна, зокрема нотаріально посвідчені заяви другого з подружжя чи інші документи, що підтверджують особистий характер внеску. Водночас відсутність таких доказів не змінює загального підходу до визначення правового режиму корпоративних прав, а лише впливає на обсяг майнових вимог між подружжям.

Таким чином, системний аналіз норм цивільного та сімейного законодавства⁵, а також судової практики дозволяє дійти висновку про неможливість розгляду корпоративних прав як об'єкта спільної сумісної власності подружжя. Вони мають самостійний правовий режим,

³ Постанова Великої Палати Верховного Суду від 10.04.2024 у справі № 760/20948/16-ц.

⁴ Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV.

⁵ Сімейний кодекс України від 10.01.2002 № 2947-III.

обумовлений природою юридичної особи та корпоративних правовідносин.

Ключовою помилкою у підходах до кваліфікації корпоративних прав у контексті спільної сумісної власності подружжя є їх сприйняття як різновиду майна, що підлягає поділу за загальними правилами сімейного права. Такий підхід ігнорує юридичну природу корпоративних прав як комплексу правомочностей, нерозривно пов'язаних з особою учасника та функціонуванням юридичної особи.

Насправді участь одного з подружжя у господарському товаристві не створює режиму “спільної участі” у корпоративних відносинах, а лише формує похідний майновий інтерес другого з подружжя. Саме тому об'єктом правового захисту у таких правовідносинах має виступати не частка чи корпоративні права як такі, а їх вартісний еквівалент.

У цьому контексті доцільно говорити про трансформаційну модель прав подружжя, відповідно до якої спільна сумісна власність не зникає, а змінює свою правову форму – із речового права на майно у зобов'язальне право вимоги.

Такий підхід дозволяє одночасно забезпечити:

- збереження принципу самостійності юридичної особи;
- стабільність корпоративних відносин;
- ефективний захист майнових інтересів подружжя.

Відтак корпоративні права не можуть розглядатися як об'єкт спільної сумісної власності подружжя, а мають кваліфікуватися як особливий правовий феномен, у якому поєднуються елементи корпоративних та зобов'язальних правовідносин.

МЕДІАЦІЯ – МОЖЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ДОСВІДУ ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН

Андрій БОРОВИК

*доктор юридичних наук, професор, відмінник освіти України,
віце-президент з наукової роботи
Науково-дослідного інституту публічного права
м. Київ, Україна*

Медіація в Україні – це добровільна, конфіденційна позасудова процедура, в якій нейтральний посередник (медіатор) допомагає сторонам конфлікту знайти взаємоприйнятне рішення. Врегульована Законом «Про медіацію» (з 2021 року), вона застосовується у цивільних, сімейних, господарських та трудових спорах, а також у кримінальних провадженнях для примирення сторін¹.

А що ж відбувається з цим інститутом у розвинених європейських країнах. Чи існують там відповідні, можливі для запозичення, норми, які могли б покращити кримінально-процесуальне законодавство України? Спробуємо розглянути це питання.

Так, на відміну від більшості європейських країн, судову медіацію в Німеччині не використовують. Однак так було не завжди. До прийняття Закону про медіацію діяли певні експериментальні схеми на базі німецьких судів, які були моделями судової медіації, оскільки судді виконували роль медіаторів. Однак ст. 9 Закону передбачала, що після 1 серпня 2013 року медіація, зокрема в адміністративній юрисдикції, належить виключно до приватного сектору, а медіатор – це особа, яка не має повноважень приймати рішення у справі (Закон про медіацію, 2012)².

Аналогічно в Італії медіація є прерогативою приватного сектору послуг. Згідно із Законодавчим декретом про медіацію, спрямованим на врегулювання цивільних і комерційних спорів, 2010 року, медіатор – це особа або особи, які індивідуально або колективно здійснюють медіацію, у жодному разі не маючи повноважень приймати рішення, яке

¹ Закон України «Про медіацію». Електронний ресурс: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text> (дата звернення 25.03.2026).

² Nadiia Horobets, Nataliia Lytvyn, Mykola Starynskyi, Elena Karpushova, Nina Kamenska Settlement of Administrative Disputes with the Participation of a Judge: Foreign Experience and Implementation in Ukraine. Research Article: 2021 Vol: 24 Issue: 1. URL: https://www.abacademies.org/articles/settlement-of-administrative-disputes-with-the-participation-of-a-judge-foreign-experience-and-implementation-in-ukraine-10168.html?utm_source=chatgpt.com (дата звернення 26.03.2026).

є обов'язковим для одержувачів послуг (Законодавчий декрет, 2010). В Італії системи медіації не створюють безпосередньо в суді. Італійська судова система ґрунтується на моделі медіації, пов'язаній із судом, де спір передають приватному медіатору³.

Медіацію в адміністративному судочинстві активно використовують у Польщі. Основні принципи використання судової медіації у вирішенні адміністративних справ викладено в ст. 5а Адміністративно-процесуального кодексу Республіки Польща (1960). Згідно з Кодексом, судова медіація є добровільною, її можуть проводити під час провадження, якщо це дозволяє характер справи. Метою медіації є з'ясування та врахування фактичних і правових обставин справи й укладання угоди про її врегулювання в межах чинного законодавства, зокрема шляхом прийняття рішення або укладення мирової угоди. Учасниками медіації можуть бути: (1) орган, який веде провадження, і сторона або сторони в процесі або (2) сторони в процесі. Якщо справу передано на вирішення шляхом медіації, термін зупинення розгляду не перевищує двох місяців. Медіатором може бути особа, яка має повну дієздатність і користується повним спектром публічних прав, зокрема, медіатор, який включений до списку постійних медіаторів або до списку установ та осіб, уповноважених проводити медіаційні процедури, що проводить голова регіонального суду, або до списку, що веде неурядова організація чи університет, інформацію про яких було повідомлено голові регіонального суду⁴.

Таким чином, вивчивши досвід трьох зазначених європейських країн можемо констатувати, що інститут медіації, що активно розвивається в Україні лише сприяє прискоренню вирішення кримінально-правових, цивільно-правових та адміністративно-правових спорів.

³ Nadiia Horobets, Nataliia Lytvyn, Mykola Starynskyi, Elena Karpushova, Nina Kamenska Settlement of Administrative Disputes with the Participation of a Judge: Foreign Experience and Implementation in Ukraine. Research Article: 2021 Vol: 24 Issue: 1. URL: https://www.abacademies.org/articles/settlement-of-administrative-disputes-with-the-participation-of-a-judge-foreign-experience-and-implementation-in-ukraine-10168.html?utm_source=chatgpt.com (дата звернення 26.03.2026).

⁴ Nadiia Horobets, Nataliia Lytvyn, Mykola Starynskyi, Elena Karpushova, Nina Kamenska Settlement of Administrative Disputes with the Participation of a Judge: Foreign Experience and Implementation in Ukraine. Research Article: 2021 Vol: 24 Issue: 1. URL: https://www.abacademies.org/articles/settlement-of-administrative-disputes-with-the-participation-of-a-judge-foreign-experience-and-implementation-in-ukraine-10168.html?utm_source=chatgpt.com (дата звернення 26.03.2026).

ДО ЗАПРОВАДЖЕННЯ ПРАВА НА ВИКОРИСТАННЯ ТВОРІВ У МАШИННОМУ НАВЧАННІ СИСТЕМ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ

Іван ВАЩИНЕЦЬ

*кандидат юридичних наук, доцент,
керівник Науково-консультативного центру (м. Ужгород)
Київського університету права Національної академії наук України
м. Ужгород, Україна*

Бурхливий розвиток систем штучного інтелекту (ШІ) актуалізував питання правової кваліфікації використання охоронюваних авторським правом творів у процесі машинного навчання. У доктрині та практиці висловлюються діаметрально протилежні підходи: від заперечення охоплення таких дій змістом виключних прав до вимоги отримувати дозвіл правовласників і сплачувати їм винагороду. У судах різних юрисдикцій розглядаються спори з приводу такого використання, проте прийняті рішення наразі не дають підстав для якихось обґрунтованих узагальнень. Для вітчизняного авторського права це питання є так само актуальним з огляду на рекодифікацію цивільного права України та адаптацію національного законодавства до права ЄС.

Для з'ясування того, чи машинне навчання охоплюється змістом виключних прав, необхідно попередньо встановити, які саме дії з об'єктами авторського права здійснюються під час такого навчання. Відповідні дослідження на замовлення компетентних органів проведені останнім часом в США, Європі та під егідою Організації економічного співробітництва та розвитку. Так, ОЕСР у травні 2024 року видала роботу «Штучний інтелект, дані та конкуренція», де розглянула новітні розробки у сфері ШІ та їхній життєвий цикл, у т.ч. й навчання базових моделей^[1]. У травні 2025 року під егідою Офісу з авторського права США опублікований звіт, присвячений питанням використання об'єктів авторського права для розвитку генеративних систем ШІ, який є черговою, третьою частиною у низці досліджень щодо впливу ШІ на авторське право^[2]. У тому ж місяці вийшло дослідження Офісу з інтелектуальної власності Європейського Союзу «Розвиток

^[1] OECD (2024). *Artificial intelligence, data and competition*. OECD Artificial Intelligence Papers, No. 18. OECD Publishing, Paris. 62 p. <https://doi.org/10.1787/e7e88884-en>.

^[2] Perlmutter, S. & Vidal, K. (2025). *Copyright and Artificial Intelligence Part 3: Generative AI Training*. United States Copyright Office. United States of America. 113 p. <https://www.copyright.gov/ai/Copyright-and-Artificial-Intelligence-Part-3-Generative-AI-Training-Report-Pre-Publication-Version.pdf>

генеративного штучного інтелекту з позицій авторського права»^[3], а місяцем пізніше – дослідження, проведене на замовлення Департаменту політики з питань юстиції, громадянських свобод та інституційних справ Європейського парламенту «Генеративний ШІ та авторське право – навчання, створення, регулювання»^[4].

Указані дослідження дають достатні підстави вважати, що дії, які вчиняються під час машинного навчання систем ШІ, охоплюються змістом виключних прав на твір. Відповідно, за загальним правилом таке використання має здійснюватися з дозволу правовласника та супроводжуватися виплатою авторської винагороди.

Так, машинне навчання розглядається як використання статистичних алгоритмів для виявлення закономірностей у даних і, відповідно, для автономного набуття знань (самостійного навчання)^[5]. Отримані дані система ШІ обробляє шляхом т.зв. «токенізації», тобто поділу тексту на окремі слова, їх частини, цифри та знаки пунктуації, які стають одиницями даних (токенами), та обчислює мільярди вагових коефіцієнтів шляхом статистичного визначення того, який токен з найбільшою ймовірністю буде слідувати за відповідним попереднім токеном^[6]. Подібним чином опрацьовуються візуальні дані.

Описані дії спрямовані на забезпечення належної якості результатів, які продукує система ШІ. Як зазначається в одному із згаданих досліджень, генеративні системи не просто виділяють статистичні кореляції з даних; вони опрацьовують і моделюють експресивні патерни, закладені в об'єктах, охоронюваних авторським правом, з метою генерування результатів – таких як текст або зображення, – які можуть нагадувати контент, створений людиною^[7]. Тобто під час машинного навчання здійснюються аналіз, синтез, відтворення та трансформація даних. При цьому у результаті цього процесу вагові коефіцієнти у системах ШІ можуть містити копії охоронюваних творів з навчальних даних. У такому випадку подальше копіювання цих коефіцієнтів навіть стороною, не залученою у процес навчання, може становити *prima facie*

^[3] EUIPO (2025). *The Development of Generative Artificial Intelligence from a Copyright Perspective*. 436 p. <https://www.euipo.europa.eu/es/publications/genai-from-a-copyright-perspective-2025>

^[4] European Parliament: Directorate-General for Citizens' Rights, Justice and Institutional Affairs. *Generative AI and copyright – Training, creation, regulation*. European Parliament, 2025. 175 p. <https://data.europa.eu/doi/10.2861/9120512>

^[5] OECD (2024). *Artificial intelligence, data and competition*. OECD Artificial Intelligence Papers, No. 18. OECD Publishing, Paris. P. 13. <https://doi.org/10.1787/e7e88884-en>

^[6] EUIPO (2025). *The Development of Generative Artificial Intelligence from a Copyright Perspective*. P. 147, 149. <https://www.euipo.europa.eu/es/publications/genai-from-a-copyright-perspective-2025>

^[7] European Parliament: Directorate-General for Citizens' Rights, Justice and Institutional Affairs. *Generative AI and copyright – Training, creation, regulation*. European Parliament, 2025. P. 78. <https://data.europa.eu/doi/10.2861/9120512>

порушення авторських прав^[8]. Це ж стосується і випадків, коли вихідні матеріали, згенеровані ШІ, є тотожними чи значно подібними до охоронюваних творів^[9]. Крім того, у процесі машинного навчання можливе порушення права суб'єкта авторських прав на переробку створеного ним твору^[10]. Йдеться про випадки, коли вихідні матеріали, згенеровані ШІ, є переробкою використаних для навчання об'єктів авторського права.

Отже, у процесі машинного навчання систем ШІ здійснюється ряд операцій з навчальними даними, у т.ч. й об'єктами авторського права, які відповідають способам використання цих об'єктів, що входять до змісту виключних прав інтелектуальної власності на твір.

У певних випадках є підстави вважати, що таке використання творів може підпадати під встановлені винятки й обмеження з авторського права. Саме посилання на визначені винятки або на доктрину добросовісного використання (fair use) часто становить основу заперечень відповідачів у спорах про порушення авторського права системами ШІ. Водночас сам по собі факт використання творів саме у процесі машинного навчання не дає підстав для такої кваліфікації. Як вказує Офіс з авторського права США, вирішення питання про те, чи таке використання є добросовісним, залежатиме від того, які саме твори використовувалися, з якого джерела, з якою метою та за наявності яких механізмів контролю результатів їх використання у вихідних даних моделі. Водночас комерційне використання величезних масивів об'єктів авторського права для створення експресивного контенту, який конкурує з ними на наявних ринках, особливо якщо це досягається шляхом неправомірного (незаконного) доступу, виходить за межі усталених підходів до застосування доктрини добросовісного використання^[11].

Подібний підхід існує в праві ЄС із глибинним аналізом тексту та даних (text and data mining, TDM), який є винятком з авторських прав. Хоча TDM та генеративний ШІ можуть спиратися на певні спільні технічні методи, їхні функції та результати принципово відрізняються. TDM спрямований на вилучення аналітичних висновків із даних; генеративний ШІ стосується алгоритмічного синтезу результатів, що імітують або відтворюють експресивні (виражальні) патерни, наявні в уже створеному контенті^[12]. Як наслідок, і серед науковців-правників, і

^[8] Perlmutter, S. & Vidal, K. (2025). *Copyright and Artificial Intelligence Part 3: Generative AI Training*. United States Copyright Office. United States of America. P. 28. <https://www.copyright.gov/ai/Copyright-and-Artificial-Intelligence-Part-3-Generative-AI-Training-Report-Pre-Publication-Version.pdf>

^[9] Ibid., p. 31.

^[10] Ibid., p. 29.

^[11] Ibid., p. 107.

^[12] European Parliament: Directorate-General for Citizens' Rights, Justice and Institutional Affairs. *Generative AI and copyright – Training, creation, regulation*. European Parliament, 2025. P. 40. <https://data.europa.eu/doi/10.2861/9120512>

в середовищі фахівців з технологій обґрунтовується підхід, згідно з яким навчання генеративних моделей ШІ за своєю суттю не є різновидом TDM – ані з технічної, ані з юридичної точки зору^[13].

Однією з принципових причин таких активних дискусій з досліджуваного питання є те, що під час машинного навчання доступ до об'єктів авторського права та дії щодо цих об'єктів вчиняються без участі людини. Це дало можливість стверджувати, що за відсутності доступу і використання людиною таких об'єктів не може бути порушень авторського права. Один із американських дослідників зазначав, що «роботизовані читачі» не можуть порушувати авторське право, і ми так само не дозволяємо роботам бути авторами, оскільки авторське право – для людей^[14]. Проте з такою позицією важко погодитися через низку причин, найголовнішою з яких є той факт, що виведення за межі дії авторського права використання творів у машинному навчанні завдає шкоди не тільки суб'єктам авторського права, які не отримують за таке використання винагороди, але може зашкодити розробникам систем ШІ, які навряд чи працюватимуть належним чином без безперервного надходження створених людиною результатів творчої діяльності, з яких вони можуть навчатися^[15].

Наявність численних спірних питань кваліфікації використання творів у процесі машинного навчання зумовила появу в доктрині пропозицій щодо запровадження окремого виключного права. Наявні конструкції авторського права – як система виключних прав, так і винятків та обмежень – виявляються недостатніми для забезпечення належного балансу між інтересами правовласників та розробників систем ШІ. У зв'язку з цим видається обґрунтованою позиція тих дослідників, які пропонують запровадити окреме виключне право на використання творів під час машинного навчання систем ШІ, так зване «learnright»^[16]. З урахуванням складності досліджуваної проблеми слід визнати доцільним створення певної системи законодавчих положень (learnright law), покликаній визначити нове виключне право щодо надання дозволу автоматизованим системам навчатися на об'єктах, які охороняються авторським правом. Такий підхід відповідав би як правовим засадам, так і моральним цінностям, на яких ґрунтується авторське право. У той же час запровадження нового виключного права повинно супроводжуватися уточненням системи винятків і обмежень з існуючих майнових прав інтелектуальної власності на твір, зокрема щодо глибинного аналізу тексту та даних.

^[13] Ibid., p. 42.

^[14] James Grimmelman (2016). Copyright for Literate Robots. *Iowa Law Review*. 2016. Volume 101. P. 673, 681.

^[15] Frank Pasquale, Thomas W. Malone, and Andrew Ting (2025). Copyright, Learnright, and Fair Use: Rethinking Compensation for AI Model Training. *Northwestern Journal of Technology and Intellectual Property*. Volume 23. Issue 1. P. 208.

^[16] Ibid., p. 213-221.

СМАРТ КОНТРАКТ В СІМЕЙНИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ

Сібілла БУЛЕЦА

*докторка юридичних наук,
професорка, завідувачка кафедри
цивільного права та процесу
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна*

Олеся ЧЕПИС

*кандидатка юридичних наук,
доцентка, доцентка кафедри
цивільного права та процесу
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна*

В епоху швидкого розвитку технологій смарт-контракти стали революційним рішенням, удосконалюючи спосіб укладання та дотримання домовленостей. Хоча терміни «смарт контракт» і «смарт договір» синоніми, будемо використовувати поняття «смарт контракт», оскільки воно широко використовується в усьому світі. Смарт контракти (договори) – це самовиконувані контракти,¹ умови яких безпосередньо записані в код, тобто це самовиконувана комп'ютерна програма, що працює на блокчейні. Новим етапом у становленні смарт контракту став 2008 рік, коли Сатоші Накамото представив свій інноваційний проект Блокчейн (дослівно "ланцюжок блоків") як повністю децентралізовану цифрову технологію, яка підтримує перевірку, виконання та запис транзакцій між різними сторонами.² Блокчейн – це децентралізований реєстр, який записує та перевіряє транзакції на кількох комп'ютерах або вузлах. Ця технологія гарантує, що всі учасники мають доступ до однієї й тієї ж інформації, створюючи надійну та захищену від несанкціонованого доступу систему. Після виконання умов, зазначених у контракті, контракт автоматично виконується, що усуває потребу в посередниках. Умови смарт-договору повинні бути конкретними (чіткими, однозначними), здійсненими (об'єктивними), правомірними.³ Такі електронні договори забезпечують прозорість,

¹ Durovic, Mateja and Lech, Franciszek. (2019). The Enforceability of Smart Contracts. p. 498 <https://theitalianlawjournal.it/data/uploads/5-italj-2-2019/493-durovic-lech.pdf>

² Nakamoto, Satoshi. (2008). Bitcoin: A peer-to-peer electronic cash system. URL: <https://bitcoin.org/bitcoin.pdf>

³ Верес, Ірина. (2020). Правова природа смарт-договору. *Підприємництво, господарство і право*. №9. С.17 DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.9.03>

оскільки вся інформація про умови та виконання контракту записується у блокчейні, що унеможливує її зміну без згоди сторін. Ці контракти зберігаються та реплікуються в децентралізованій мережі блокчейн (наприклад, Ethereum), що робить їх незмінними та прозорими.

Впровадження смарт контрактів у сімейні правовідносини може спростити процес створення та забезпечення виконання правочинів, надаючи низку переваг порівняно з традиційними методами. Смарт-контракти, що працюють на технології блокчейн, мають потенціал змінити те, як подружні пари чи члени сім'ї будуть орієнтуватися при укладенні договорів.⁴ Смарт контракти можна використати від укладення шлюбних договорів до договорів про опіку над дітьми, вони дозволяють забезпечити для подружніх пар ефективність, прозорість та безпеку. Смарт контракт в сімейних правовідносинах діє як програмована, незмінна цифрова угода між партнерами. Замість того, щоб покладатися виключно на юристів або суди для виконання шлюбного договору чи управління спільними активами, пари можуть записати свої фінансові та юридичні обіцянки безпосередньо в код. Мета смарт контрактів між подружжя формалізувати різні аспекти їхніх стосунків за допомогою цієї технології. Наприклад, укладення цифрових шлюбних договорів, тобто замість традиційного паперового шлюбного договору смарт-контракт може визначати, як розподіляються активи (як традиційні, так і цифрові) у разі розлучення. Він може окреслювати фінансові зобов'язання, виплати на утримання або розподіл конкретних предметів. Один із ранніх прикладів, коли у травні 2016 року пара Гаурангом Торвекаром та Саялі Калускар, яка планувала одружитися в грудні 2016 року, уклала шлюбний договір у вигляді смарт-контракту на платформі Ethereum у блокчейні. Блокчейн часто описують як децентралізований онлайн-реєстр фінансових транзакцій, інформація про які є відкритою для всіх учасників блокчейну. Ethereum – це блокчейн-платформа, на якій можна здійснювати обмін криптовалютою, а також укладати смарт-контракти. Щоб укласти угоду, пара завантажила шаблон шлюбного договору з «умовами» подружжя в InterPlanetary File System (IPFS). Потім зміст цього документа було закодовано у смарт-контракт на блокчейні Ethereum. Перед укладенням контракту обидві сторони повинні прийняти умови, викликавши метод «асерт» зі своїх особистих IP-адрес. Їхня згода також зберігається в контракті. Шаблон угоди, закодований у контракті, містить перелік вимог, яких обоє повинні дотримуватися. Серед них – вимога, що кожні 10 днів 100 хвилин потрібно присвячувати романтичному вечору, що шопінг-тури обмежуються одним разом на два тижні, «якщо це не для їжі», і що Калускар має погодитися дивитися «Ходячі мерці» після того,

⁴ Bilal, Hassan. Smart Contracts and Family Law: Revolutionizing Agreements for the Modern Family.

March 30, 2024 by Good Men Project <https://goodmenproject.com/technology/smart-contracts-and-family-law-revolutionizing-agreements-for-the-modern-family/>

як Торвекар перегляне всі сезони «Сайнфелда»».⁵ Хоча смарт-контракти мають трансформаційний потенціал для модернізації шлюбних договорів, їхня правозастосовність залежить від ясності, встановлених правових принципів та глибокого розуміння соціально-правової динаміки в країнах.⁶ Зазначу, що найбільшою перешкодою є юридичне визнання укладених смарт контрактів між подружжям. Правові системи більшості країн ще не пристосовані до технології блокчейну, що створює труднощі для юридичної сили смарт-контрактів, особливо у сфері особистих та шлюбних відносин, де відсутність людського судження є значним недоліком.⁷ Різниця в правовому регулюванні шлюбу, його припинення та договорами між різними юрисдикціями ускладнює розробку універсального шлюбного договору на блокчейні, а також вимагає від обох сторін глибокого розуміння роботи смарт-контрактів та пов'язаних з ними ризиків, таких як помилки в коді. Крім того, незважаючи на прозорість, зберігання конфіденційних особистих даних у публічному блокчейні викликає серйозні занепокоєння щодо конфіденційності сторін.

У більшості правових системах по всьому світу смарт контракт не може юридично замінити затверджене державою свідоцтво про шлюб або традиційний шлюбний договір (особливо щодо фізичних активів, таких як будинок або опіка над дітьми). Наразі цифрові правочини найкраще працюють у сфері децентралізованих фінансів (DeFi) та цифрових активів, виступаючи доповненням до традиційних юридичних документів, а не їхньою заміною. Децентралізовані фінанси (DeFi) – це нова фінансова система, яка використовує блокчейн і криптовалюти для здійснення прямих транзакцій між фізичними особами та підприємствами. Усуваючи посередників, таких як банки, DeFi має на меті знизити витрати та пришвидшити процеси.⁸ Крім того, людські стосунки за своєю суттю є хаотичними і вимагають гнучкості. Смарт контракт є жорстким. Якщо партнер втрачає роботу і більше не може вносити свої автоматизовані 50% до спільного гаманця, код не відчуває емпатії; він просто виконує своє програмування або дає збій. Оновлення смарт контракту на незмінному блокчейні вимагає, щоб обидві сторони погодилися написати повністю новий контракт, що може бути обтяжливим.

⁵ Gayton, Cynthia. (2016). Marriage in Ethereum – A Cautionary Tale. URL: <https://medium.com/@squizz3/emarriage-in-ethereum-a-cautionary-tale-e6885c6f6b3f>

⁶ B, Dhruv, (August 24, 2025). Legal Enforceability of Smart Contract-Based Mahr Agreements in Online Nikah Platforms: A Comparative Analysis of UAE and Malaysian Jurisprudence Available at <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.6135909>

⁷ Juhasz, Agnes. (2025). Thoughts on the Intersection of Technology and Marital Property Law – The Possibilities of Smart Contracts. *International Journal of Management Economics and Business* 21(Special Issue): 92-108 DOI:10.17130/ijmeb.1781999

⁸ Rakesh, Sharma (August 31, 2025) Understanding Decentralized Finance (DeFi): Basics and Functionality URL: <https://www.investopedia.com/decentralized-finance-defi-5113835>

Однак поряд з недоліками можна виділити переваги шлюбних смарт контрактів:

1) смарт контракт існує на блокчейні та після внесення умов до нього він стає публічними (за бажанням), прозорим і не може бути змінений жодною зі сторін, забезпечуючи захищений від фальсифікації запис. Немає жодної двозначності щодо домовленості між сторонами.

2) смарт-контракти виконуються миттєво, щойно виконуються умови, які передбачені в договорі (наприклад, розблокування коштів). Це сприяє усуненню бюрократичних затримок.

3) блокчейн забезпечує незаперечний запис домовленості сторін або обіцянок з позначкою часу, що є підтвердженням існування контракту;

4) можливе зменшення юридичних витрат, які пов'язані з розробкою, оновленням та виконанням традиційних договорів;

5) чіткі, виконувані умови смарт контракту потенційно можуть зменшити неоднозначність та майбутні суперечки між суб'єктами сімейних правовідносин.

6) смарт контракти можна застосовувати до різних аспектів сімейного права, наприклад дошлюбні договори – це договори, укладені до шлюбу, щоб визначити, як будуть розподілені активи та обов'язки у разі розлучення. Розумні контракти можуть автоматизувати виконання дошлюбних угод, гарантуючи, що узгоджені умови автоматично будуть виконані, якщо шлюб закінчиться розлученням.

7) смарт контракти можуть оптимізувати та пришвидшити договори про опіку над дітьми. Автоматизація договору про опіку дозволяє батькам відстежувати час відвідувань, фінансові зобов'язання та інші деталі спільного виховання дітей. Це зменшує суперечки та непорозуміння.

8) смарт контракти можуть автоматизувати планування спадщини та розподіляти активи відповідно до правил. Програмування плану спадщини в смарт контракт дає сім'ям душевний спокій, що їхні бажання будуть автоматично виконані після смерті.⁹

Підсумовуючи, завдяки смарт контрактам ми отримаємо новий спосіб фіксації та автоматизації умов шлюбного договору, наголошуючи на прозорості та незмінності. Однак їх практичне та правове становить все ще перебуває на дуже ранніх етапах, і традиційні правові норми залишаються основним методом регулювання шлюбу та пов'язаних правочинів.

Стосовно держави Україна, то в ній межі між традиційною бюрократією та цифровими інноваціями стираються найшвидше. Україна посіла перше місце в рейтингу Chainalysis щодо впровадження криптовалют з урахуванням населення та восьме місце в загальному рейтингу. Це відображає високу інтенсивність використання

⁹ Hassan, Bilal. (March 30, 2024). Smart Contracts and Family Law: Revolutionizing Agreements for the Modern Family.

криптоактивів відносно населення, йдеться у звіті. Дослідження охопило 151 країну та врахувало використання різних криптосервісів, від централізованих бірж до DeFi-рішень та інституційної діяльності.¹⁰ Крім того, ініціативи українського уряду з цифрової трансформації створили унікальне середовище для сучасних пар. Наприкінці 2024 року Україна потрапила на перші шпальти світових ЗМІ, ставши першою країною у світі, яка запропонувала юридично обов'язкові онлайн-шлюби через свій державний цифровий портал «Дія».¹¹ Пари можуть подати заявку, обмінятися обітницями через захищене відеозв'язок із державним реєстратором та отримати юридично визнане цифрове свідоцтво про шлюб безпосередньо в додатку протягом півгодини. Наразі записування обітниць у блокчейні – це не стільки заміна романтики шлюбу, скільки забезпечення того, щоб процес побудови спільного життя відбувався якомога плавніше.

Однак, шлюб через «Дію» – це цифровий шлюб, але це не смарт-контракт на блокчейні. Він базується на безпечній, децентралізованій державній системі обміну даними України (під назвою «Трембіта»), а не на публічному блокчейні, такому як Ethereum. Diia не зберігає величезну центральну базу даних про громадян. Це було б величезним ризиком для кібербезпеки. Натомість вона використовує безпечну, сумісну систему обміну даними під назвою Trembita (засновану на знаменитій естонській технології X-Road). Трембіта інтегрується з державними реєстрами, системами соцзахисту, охорони здоров'я, освіти та юстиції, що дозволяє створювати нові сервіси та послуги без додаткового навантаження на людей і органи влади.¹²

Але якщо в Україні чоловік та жінка можуть укласти шлюб онлайн, то однозначно має місце узаконення шлюбного смарт контракту. Зазначу, що згідно із статтею 60 Сімейного кодексу України, все майно, набуте під час шлюбу, вважається спільною власністю. Це, безумовно, включає криптовалюту та цифрові активи, навіть якщо вони зберігаються в холодному гаманці або децентралізованому смарт контракті. На практиці в шлюботорозлучних процесах в Україні виникає проблема приховування криптовалют легко приховати, у дедалі частіше виникають суперечки щодо цифрових активів. Якщо смарт контракт автоматично переказує частину доходу одного з подружжя на прихований цифровий гаманець, українські суди все одно вважають це спільною власністю, хоча для доведення цього потрібний спеціалізований аналіз блокчейну. Однак незважаючи на це все, хоча

¹⁰ Kocherhina, Olena (2025). Ukraine Became the First in the World in Terms of Crypto-Activity in relation to the Population. *Incryptoed*. URL: <https://incryptoed.com/en/ukraine-became-the-first-in-the-world-in-terms-of-crypto-activity-in-relation-to-the-population/>

¹¹ Булеца С.Б., Ревуцька І.Е. (2023). Місце диджиталізації при укладенні шлюбу в Україні. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. №5. DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.02.26> С.157-162

¹² Трембіта – фундамент цифрової держави (2026) URL: <https://ega.ee/uk/trembita/>

Цивільний кодекс України визнає електронні договори, юридично зобов'язуючий шлюбний договір щодо поділу майна повинен бути нотаріально завірений, згідно статтею 94 Сімейного кодексу України. Сам по собі смарт-контракт не може виконати цю юридичну вимогу.

Згідно із Сімейним кодексом України, будь-які активи, набуті під час шлюбу, вважаються спільним сумісним майном подружжя. Це стосується біткойнів, стейблкоїнів або NFT, незалежно від того, на чие ім'я зареєстрований біржовий рахунок або хто володіє апаратним гаманцем. Якщо придбали їх під час шлюбу, чоловік або дружина має законне право на половину. Смарт-контракт на блокчейні не є юридично визнаною заміною шлюбного договору в Україні. Пари повинні скласти традиційний, письмовий шлюбний договір і завірити його у нотаріуса. У шлюбному договорі має бути чітко викладено правовий режим щодо цифрових активів, який чітко визначає, як будуть управлятися або ділитися цифрові активи, NFT та криптовалюта, тобто визначено, що будь-яка криптовалюта, придбана одним із подружжя, що зберігається у гаманцях, які мають бути перераховані у шлюбному договорі, або куплена за кошти з особистого банківського рахунку одного з подружжя, залишається виключно особистою приватною власністю того чий особистий рахунок. Науковці також пропонують створити реєстр шлюбних договорів, реєстр повинен бути централізованим та доступним для перегляду всіма зацікавленими особами. Кожен шлюбний договір має бути зареєстрований у реєстрі з унікальним ідентифікатором та датою реєстрації. Це дозволить забезпечити доступ до інформації про наявність та зміст шлюбних договорів для будь-якої особи, яка має на це законний інтерес. Крім того, реєстр повинен мати можливість зберігати електронні копії договорів, щоб уникнути проблем з втратою паперових примірників.¹³

Однак, незважаючи на це все, подружжя пара може використовувати гаманець з мультипідписом (multi-sig) для управління спільними коштами. У разі розлучення нотаріально завірений шлюбний договір визначає, як слід розділити активи, а гаманець з мультипідписом гарантує, що жодна зі сторін не зможе втекти зі спільною криптовалютою до завершення юридичного розподілу. Мультипідпис (Multi-Sig) – це функція безпеки, яка вимагає використання декількох ключів для авторизації транзакції з криптовалютою. Гаманці Multi-Sig покликані забезпечити підвищений рівень захисту, зокрема для компаній або груп, яким необхідно захистити свої цифрові активи.¹⁴ Подружжя може юридично доручити передачу цифрового доступу у своїх традиційних заповітах, використовуючи смарт-контракти як

¹³ Письменний, Олександр. (2023). Нотаріальне посвідчення шлюбного договору як спосіб захисту прав та законних інтересів громадян. *Публічне право*. № 3 (51). С. 52

¹⁴ Cos'è la Multi-Firma (Multi-Sig)? (2026) <https://www.coinbase.com/it/learn/wallet/what-is-a-multi-signature-multi-sig-wallet>

технічний механізм для виконання того, що передбачає юридичний документ.

Таким чином, враховуючи вищевикладене, по-перше, можемо дійти до висновку, що укладення смарт контрактів в сімейних правовідносинах має і буде мати місце, оскільки укладення шлюбного смарт-контракту може точно окреслити, як цифрові активи (такі як криптовалюта, NFT або токенизована нерухомість) будуть розділені у разі припинення шлюбу. Якщо відбудеться юридично визнане розлучення, контракт автоматично виконає поділ, усунувши необхідність у заплутаній юридичній суперечці щодо цих конкретних активів та звернення до суду.

По-друге, управління побутовими рахунками може бути постійним джерелом конфліктів. Смарт-контракт можна прив'язати до спільного цифрового гаманця. З зарплати кожного партнера певний відсоток автоматично перераховується на спільний гаманець, з якого потім автоматично сплачуються оренда, комунальні послуги та спільні заощадження – без необхідності ручних переказів чи суперечок.

По-третє, смарт-контракти можуть виконувати роль автоматизованих цифрових заповітів. Якщо спрацьовує цифровий «перемикач померлого» (наприклад, партнер не підтверджує свій статус життя протягом встановленого періоду), контракт може автоматично передати доступ до цифрових активів, криптогаманців або важливих зашифрованих файлів партнеру, що залишився в живих.

По-четверте, смарт контракти з обмеженим терміном дії, тобто діє протягом встановленого терміну (наприклад, п'ять років). Якщо обидва партнери не підпишуть цифровий підпис чи multi-sig для поновлення контракту наприкінці терміну, спільні цифрові активи автоматично розподіляються за заздалегідь узгодженою формулою.

По-п'яте, наразі самовиконуваний смарт-контракт, записаний на блокчейні, не визнається в Україні юридично обов'язковою заміною укладеного традиційного шлюбного договору.

По-шосте, в Україні можна укласти законний шлюб через додаток і вільно використовувати смарт-контракти для автоматизації спільних криптофінансів сімейного побуту.

ЄВРОПЕЙСЬКІ ТРАДИЦІЇ У ПРАВОВОМУ РЕГУЛЮВАННІ ПРАВ ТА ОБОВ'ЯЗКІВ БАТЬКІВ ЩОДО МАЙНА ДИТИНИ В УКРАЇНІ

Андрій ГАЛАШ

аспірант

Хмельницький університет управління

та права імені Леоніда Юзькова

м. Хмельницький, Україна

Актуальність дослідження європейських традицій у правовому регулюванні прав та обов'язків батьків щодо майна дитини в Україні зумовлена сучасними процесами гармонізації національного законодавства із правом Європейського Союзу та загальноєвропейськими стандартами захисту прав дитини. У контексті євроінтеграційного курсу України особливого значення набуває адаптація підходів до управління майном дитини, які ґрунтуються на принципі найкращих інтересів дитини, прозорості та підзвітності дій батьків або законних представників. Водночас національне законодавство ще зберігає певні прогалини та суперечності щодо меж здійснення батьківських повноважень у майновій сфері, що актуалізує необхідність комплексного переосмислення відповідних норм з урахуванням європейського досвіду.

Крім того, зростання кількості випадків порушення майнових прав дітей, зокрема у сфері розпорядження нерухомістю, спадковими активами чи доходами дитини, підсилює потребу у вдосконаленні правових механізмів їх захисту. Європейські правові традиції пропонують ефективні інструменти забезпечення балансу між автономією сім'ї та контролем з боку держави, що дозволяє мінімізувати ризики зловживань з боку батьків. У цьому зв'язку дослідження таких підходів має не лише теоретичне, а й практичне значення для формування сучасної, узгодженої та ефективної моделі правового регулювання майнових відносин за участю дітей в Україні в умовах розробки оновленого Кодексу права приватного¹.

Формування законодавства, що регулює права та обов'язки батьків щодо майна дитини в Україні, має глибоке історичне коріння і бере свій початок ще з часів Київської Русі. Одним із перших джерел, у якому закріплювалися відповідні норми, була «Руська Правда». У цьому

¹ Цивільний кодекс України (Кодекс права приватного) (2026). URL: [blob:https://itd.rada.gov.ua/acfdba61-10e4-48e6-9aa1-474e88a63dd5](https://itd.rada.gov.ua/acfdba61-10e4-48e6-9aa1-474e88a63dd5)

правовому акті містилися положення, що стосувалися спадкування майна після смерті батьків, визначення майнових прав дітей залежно від їх походження, а також способів їх захисту у разі заподіяння шкоди майну третіми особами. Зокрема, стаття 94 регулювала порядок переходу майна від батька до дітей, тоді як стаття 98 передбачала обмеження у спадкових правах для дітей, народжених від рабині, які не могли претендувати на майно свого батька².

Такі положення свідчать про зародження базових підходів до правового врегулювання майнових відносин за участю дітей, хоча вони й були тісно пов'язані із соціальною структурою тогочасного суспільства. Водночас уже на цьому етапі простежується прагнення до впорядкування спадкових відносин і визначення кола осіб, які мають право на майно, що стало підґрунтям для подальшого розвитку правового регулювання у цій сфері.

Подальший розвиток правового регулювання прав та обов'язків батьків щодо майна дитини дослідники пов'язують із добою Литовсько-Руської держави. У Литовських статутах було закріплено норми, що врегульовували цивільні відносини у сфері власності, спадкування та управління маєтками, які поширювалися як на дорослих, так і на неповнолітніх членів родини. Ці акти визначали загальні засади майнових прав різних станів, приділяючи значну увагу питанням переходу майна та його збереження в межах сім'ї. Водночас у статутах відсутнє чітке виокремлення норм, присвячених саме майновим правам і обов'язкам батьків та дітей як самостійного правового інституту. Питання правоздатності дітей і належності їм майна розглядалися у межах загального цивільного регулювання, де ключову роль відігравали інститути спадкування та землеволодіння. Сімейне майно при цьому сприймалося передусім як об'єкт права власності в системі феодалних відносин, а його передача здійснювалася за усталеними спадковими правилами³.

Цивільний кодекс Галичини 1797 р., який належить до числа перших модерних кодифікацій цивільного права в Європі, містив норми, що регулювали сімейні правовідносини, зокрема права та обов'язки батьків і дітей, а також питання прав подружжя й опіки. У його структурі ці положення були виділені в окремий блок у межах загальної системи цивільного права. У ньому закріплювалися обов'язки батьків щодо виховання, утримання та охорони інтересів дітей, а також визначалися

² Правда Роуськаѧ. СОУДЪ ЛЕРОСЛАВЛЬ ВОЛОДИМИРИЦА. URL: <http://litopys.org.ua/yushkov/yl04.htm>

³ Майкут Х. В. (2009). Цивільне право на українських землях за литовськими статутами: історико-правове дослідження: дис. на здобуття наук. ст. канд. юрид. н.: спеціальність 12.00.01. Львів, 2009. С. 156-160.

правові наслідки, пов'язані з володінням майном і передачею майнових прав у сім'ї.

Так, у Главі І «Про права, що стосуються особистих властивостей та якостей» передбачалося, що правовий захист поширюється навіть на ще ненароджену дитину (п. 22). Крім того, законодавець розрізняв окремі вікові категорії дітей: до 7 років, малолітніх до 14 років та неповнолітніх до 24 років (п. 21), що впливало на обсяг їх правового захисту. У пунктах 40-45 визначалися поняття сім'ї, родинних зв'язків, ступенів споріднення, а також правовий статус батьків і дітей. Кодекс також встановлював критерії визнання дитини народженою у шлюбі: якщо вона з'явилася не раніше сьомого місяця після укладення шлюбу або не пізніше десятого місяця після смерті чоловіка (п. 132). Окремо врегульовувалися випадки легітимації дітей, народжених поза шлюбом, у разі подальшого одруження батьків (п. 135), а також статус дітей, народжених у недійсному шлюбі за відсутності обізнаності батьків про перешкоди до його укладення (п. 136). Водночас діти, народжені поза шлюбом, не мали права на спадкування після батька (п. 138), однак за ними зберігалось право на матеріальне утримання (п. 139)⁴.

Кодекс права приватного (проект Цивільного кодексу України) є продовження історично сформованих європейських правових цінностей в Україні. Пропонується права та обов'язки батьків і дітей щодо майна врегулювати окремою главою 104 «Юридичний режим майна батьків і дітей, яка виходить із принципу роздільності майна батьків і дітей, визнаючи їх самостійними суб'єктами права власності, навіть за умов спільного проживання. Водночас у разі виникнення спору щодо належності майна між батьками та малолітніми чи неповнолітніми дітьми презюмується, що таке майно належить батькам, якщо інше не буде доведено у судовому порядку. Окремо підкреслюється, що речі, придбані для забезпечення розвитку, навчання та виховання дитини, включаючи предмети особистого користування, є її власністю. Разом із цим на батьків покладається обов'язок забезпечити дитині можливість користування майном, необхідним для її гармонійного розвитку.

Особливе значення у правовому регулюванні має інститут управління майном дитини, який покладає на батьків або інших законних представників обов'язок діяти виключно в інтересах дитини. Управління майном малолітньої дитини здійснюється за взаємною згодою батьків, із урахуванням потреб та, за можливості, думки самої дитини. Проект оновленого ЦК України встановлює чіткі обмеження щодо розпорядження таким майном: без дозволу органу опіки та

⁴ Володимир Ватрас. Зміст та види джерел сімейного права, що діяло на українських землях, які входили до складу Австро-Угорської імперії. Актуальні проблеми правознавства. 2019. №. 3. С. 93. URL: <https://appj.wunu.edu.ua/index.php/appj/article/view/765>.

підкування забороняється відмова від майнових прав дитини, обтяження її майна, укладення зобов'язань від її імені, а також вчинення правочинів щодо нерухомості чи іншого цінного майна. Такий дозвіл надається лише за умови гарантування збереження майнових прав та житлових інтересів дитини.

Неповнолітні діти наділяються ширшим обсягом майнової самостійності, оскільки можуть вчиняти окремі правочини за згодою батьків або законних представників, а в окремих випадках – із додатковим дозволом органу опіки та підкування. Проект оновленого ЦК України також визначає підстави, за яких орган опіки може відмовити у наданні дозволу на вчинення правочинів щодо майна дитини, зокрема у разі існування ризиків порушення її прав або відсутності згоди між законними представниками. При цьому всі спори, пов'язані з управлінням майном дитини, можуть вирішуватися як органами опіки та підкування, так і судом, що забезпечує додаткові гарантії захисту її інтересів.

Окремо врегульовано питання використання доходів від майна дитини та аліментів. Доходи, отримані від майна малолітньої дитини, можуть використовуватися батьками на потреби сім'ї, однак із дотриманням інтересів дитини. Неповнолітні мають право самостійно розпоряджатися доходами від власного майна у визначених законом межах. Водночас аліменти визнаються власністю дитини, а особа, яка їх отримує, зобов'язана використовувати ці кошти виключно за цільовим призначенням. Проект оновленого ЦК України також передбачає можливість участі неповнолітньої дитини у розпорядженні аліментами, а в певних випадках і право самостійно їх отримувати та використовувати⁵.

Проведений аналіз свідчить, що правове регулювання прав та обов'язків батьків щодо майна дитини в Україні має глибоке історичне підґрунтя та формувалося під впливом різних правових традицій, починаючи від звичаєвого права Київської Русі й до кодифікованих актів європейського зразка. Оновлений проект ЦК України відображає європейські підходи до регулювання майнових прав дітей, зокрема через закріплення їх самостійного права власності, визначення особливостей управління таким майном та встановлення обмежень для запобігання зловживанням з боку батьків.

⁵ Цивільний кодекс України (Кодекс права приватного) (2026). URL: [blob:https://itd.rada.gov.ua/acfddb461-10e4-48e6-9aa1-474e88a63dd5](https://itd.rada.gov.ua/acfddb461-10e4-48e6-9aa1-474e88a63dd5)

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ВРЕГУЛЮВАННЯ ПРИНЦИПУ СВОБОДИ ДОГОВОРУ В КОНТЕКСТІ АДАПТАЦІЇ ДОГОВІРНОГО ПРАВА УКРАЇНИ ДО ПРАВА ЄС

Ірина ДЗЕРА

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри приватного права

Національного університету «Києво-Могилянська академія»

м. Київ, Україна

16 вересня 2014 р. Україна ратифікувала Угоду про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (надалі – Угода), що засвідчила прагнення України стати членом Європейського Союзу. У зв'язку з цим в Україні здійснюється поступова гармонізація (адаптація) національного законодавства до *acquis communautaire*, в тому числі у сфері договірного права. Важливість адаптації національного законодавства України у сфері договірного права обумовлена тим, що в Україні, як і в країнах ЄС, договір є основним регулятором та джерелом приватно-правових відносин, який врегульовує права та обов'язки його сторін.

Так, згідно ст. 3 зазначеної Угоди головними принципами для посилення відносин між Сторонами визнані верховенство права, належне врядування, боротьба з корупцією, боротьба з різними формами транснаціональної організованої злочинності й тероризмом, сприяння сталому розвитку і ефективній багатосторонності.¹ Як слушно відзначається у Вступі до Дорожньої карти з питань верховенства права, вона «покликана заповнити існуючі прогалини, забезпечити сталість уже здійснених реформ і закласти надійну основу для подальшого розвитку правової системи відповідно до європейських стандартів»². Згідно Угоди Сторони забезпечують належне та ефективне виконання зобов'язань за міжнародними договорами у сфері інтелектуальної власності, учасниками яких вони є (ст. 158); певні вимоги також передбачені для

¹ Верховна Рада України. (2014). *Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони*. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text

² Кабінет Міністрів України. (2025). *Дорожня карта з питань верховенства права, затверджена Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 травня 2025 р. № 475-р «Деякі питання забезпечення переговорного процесу про вступ України до Європейського Союзу за кластером 1 “Основи процесу вступу до ЄС”*». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475-2025-%D1%80#n5>

надання фінансових послуг (ст. 125), корпоративних договорів (ст. 387), у сфері державних закупівель та ін.

Україна як країна-кандидат в члени ЄС повинна узгодити норми з *acquis* ЄС у визначених в Угоді розділах переговорного процесу; забезпечити ефективний механізм застосування та виконання норм на практиці; врахувати практику Суду ЄС, загальні принципи європейського договірної права та Принципи УНІДРУА. Все це потребує чималих змін у врегулюванні загальних засад договірної права України. У зв'язку з тим, що договірне право не є окремим розділом в Угоді про асоціацію, а є складовою частиною кількох розділів такої Угоди, можна відзначити наявність вимог для адаптації договірної права до права ЄС у таких сферах як: договірні відносини за участю споживачів (забезпечення ефективного та належного захисту інвесторів та інших споживачів фінансових послуг), відносини у сфері електронної торгівлі, заходів, спрямованих на неможливість введення споживачів в оману у сфері використання результатів інтелектуальної (творчої) діяльності тощо.

Адаптація приватного права України передбачає низку заходів пов'язаних з уніфікацією загальних положень договірної права, що ґрунтується в першу чергу на врахуванні певних джерел договірної права ЄС, одним з яких є Принципи європейського контрактного права (PECL). Так, згідно ст. 1:102 цих Принципів: «Сторони вільні укласти контракт та визначати його зміст, дотримуючись вимог добросовісності та чесного ведення справ, а також обов'язкових правил, встановлених цими Принципами. Згідно ч 1 ст. 1:106 «Принципи слід тлумачити та розвивати відповідно до їх цілей. Зокрема, слід приділяти увагу необхідності поширення принципів добросовісності та чесного ведення справ, принципів визначеності в договірних відносинах, а також одноманітності застосування»³. В Загальних положеннях цих Принципів безпосередньо не передбачені випадки обмеження свободи договору. Слід погодитись з Р.Ю. Ханік-Посполітак зазначає: «Стосовно обмежень принципу свободи договору, то Європейські принципи договірної права виходять з практики, яка склалася, зі звичаїв та традицій, з потреб бізнесу, а тому на перший план висувається вимога дотримання принципів добросовісності та чесності, а вже потім імперативні норми Європейських принципів договірної права»⁴.

Ще в одному з джерел договірної права, Принципах Міжнародних комерційних договорів УНІДРУА зазначається, що в них не міститься

³ Commission on European Contract Law. (2002). *Принципи європейського контрактного права (PECL)* (Переклад українською). Lawanalytics. URL: <https://www.lawanalytics.top/pages/pecl/general>

⁴ Ханік-Посполітак, Р. (2006). Принцип свободи договору в Європейському праві. *Наукові записки*, 53(53), с. 129.

вимог стосовно того, щоб договір, заява чи будь-який інший правочин були здійснені або засвідчені у певній формі, а відтак їхню дійсність може бути доведено у будь-який спосіб, в тому числі свідченнями свідків (ст. 1.2)⁵. Подібна норма також передбачена в ст. 1:101 Принципів європейського контрактного права. Так, в ній зазначається, що контракт не обов'язково повинен бути складений чи засвідчений письмово, та не вимагає додержання іншого врегулювання щодо форми; існування контракту може бути доведено будь-якими засобами, включаючи свідків⁶.

В законодавстві України принцип свободи договору та добросовісності безпосередньо віднесені до основних засад цивільного законодавства (ст. 3 ЦК України). Крім того, ст. 627 ЦК розкриває зміст свободи договору, надаючи його сторонам право визначати його умови з урахуванням вимог цього Кодексу, інших актів цивільного законодавства, звичаїв ділового обороту, вимог розумності та справедливості⁷. Досліджуючи форму договорів, можна знайти певні приклади і в українському законодавстві щодо значення свідчень свідків при укладенні чи виконанні договорів. Наприклад, відповідно до ст. 937 ЦК прийняття речі на зберігання при пожежі, повені, раптовому захворюванні або за інших надзвичайних обставин може підтверджуватися свідченням свідків. Згідно ч. 3 ст. 950 ЦК тотожність речі, яка була прийнята на зберігання, і речі, яка була повернута поклажаодавцеві, може підтверджуватися свідченням свідків. Також відповідно до ст. 866 ЦК відсутність у замовника квитанції або іншого документа, що підтверджує укладення договору побутового підряду не позбавляє його права залучати свідків для підтвердження факту укладення договору або його умов. Однак, вже для договору позики законодавцем визначаються протилежні вимоги. Так, згідно ст. 1051 ЦК «Якщо договір позики має бути укладений у письмовій формі, рішення суду не може ґрунтуватися на свідченнях свідків для підтвердження того, що гроші або речі насправді не були одержані позичальником від позикодавця або були одержані у меншій кількості, ніж встановлено договором»⁸. Підґрунтям для такої норми є ст. 218 ЦК, згідно з якою: «Недодержання сторонами письмової форми правочину, яка встановлена законом, не має наслідком його недійсність, крім випадків,

⁵ *The Principles of International Commercial Contracts (PICC)* (The UNIDROIT Principles). Retrieved April 1, 2026, from <https://www.unidroit.org/english/principles/contracts/principles2016/principles2016-e.pdf>

⁶ *Принципи європейського контрактного права (PECL)* (Переклад українською). Lawanalytics. URL: <https://www.lawanalytics.top/pages/pecl/>

⁷ Верховна Рада України. (2003). *Цивільний кодекс України*: Кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV (станом на 1 квітня 2026 р.). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

⁸ Верховна Рада України. (2003). *Цивільний кодекс України*: Кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV (станом на 1 квітня 2026 р.). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

встановлених законом. Заперечення однією із сторін факту вчинення правочину або оспорування окремих його частин може доводитися письмовими доказами, засобами аудіо-, відеозапису та іншими доказами. Рішення суду не може ґрунтуватися на свідченнях свідків»⁹.

Отже, закріплюючи принцип свободи договору, в т.ч. свободу вибору форми договору, законодавство також встановлює певні обмеження, пов'язані з неможливістю використання свідчення свідків в якості єдиного доказу укладення цивільно-правових договорів. Відтак, у даному випадку українське законодавство встановлює більш жорсткі умови для підтвердження факту укладення договорів, на відміну від джерел права ЄС. Це обумовлено багатьма факторами. По-перше, при розробці ЦК законодавець прагнув уникнути ситуацій, в яких одна з сторін договору могла б зловживати своїм правом. Хоча в ч. 3 ст. 13 ЦК України й зазначається, що не допускаються дії особи, що вчиняються з наміром завдати шкоди іншій особі, а також зловживання правом в інших формах. Однак в нормах договірної права зазначене положення не знайшло безпосереднього закріплення. Проте протягом останніх кількох років активно розвивається судова практика щодо визнання договорів фраздаторними, незважаючи на відсутність поняття фраздаторності та такої підстави для недійсності правочинів в ЦК України¹⁰. По-друге, невисокий рівень ефективності механізму захисту прав сторін договору у разі досудового врегулювання спорів між ними. По-третє, відсутність довіри до контрагентів або навіть бажання ввести іншу сторону в оману чи скористатись становищем слабкої сторони в договорі. Слід враховувати також і затягування розгляду судами спорів, що може тривати роками.

Як влучно стверджує М. Менджул: «Межі свободи договору – це передбачені ЦК чи іншим актом цивільного законодавства України правові, обґрунтовані, справедливі та пропорційні рамки, які обмежують свободу дій учасників договірних відносин задля гарантування балансу публічних та приватних інтересів»¹¹. Відтак, на нашу думку, наявність законодавчих обмежень свободи договору є проявом захисту державою інтересів учасників договірних відносин, що сприяє стабільності економічних відносин, в яких сторони договору мають бути впевнені у

⁹ Там же

¹⁰ Більш дет. питання фраздаторності правочинів див.: Дзера Ірина (2024) *Принципи права для фраздаторних правочинів: панацея чи проблема*. У Міжнародна науково-практична конференція "Принципи права: універсальне і національне в контексті сучасних глобалізаційних і євроінтеграційних процесів", Київ, 21 – 22 червня 2024 р.: тези доповідей і повідомлень (с. 161-165). Національний університет "Києво-Могилянська академія". <https://ekmair.ukma.edu.ua/items/92cee09a-7c02-417e-9f71-b3a66b870f90>

¹¹ Менджул М. (2022) Свобода договору та її межі: відповідність цивільного законодавства України європейським підходам. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*, 69, с. 117.

гарантуванні їхніх прав та відсутності законодавчих передумов для зловживання становищем чи правом іншої сторони.

На нашу думку, необхідно враховувати принципи добросовісності, розумності та чесної ділової практики, що безпосередньо передбачені в Загальних положеннях DCFR¹², що можуть слугувати передумовами для запровадження обмежень свободи договору.

Одним з напрямків оновлення цивільного законодавства України є процес його рекодифікації. Так, 22 січня 2026 р. до ВРУ було подано законопроект Цивільного кодексу України (Кодекс права приватного)¹³ (надалі – Проект ЦК), що був розроблений з метою рекодифікації цивільного законодавства. В ньому загалом було збережено норми чинного ЦК України щодо значення свідчення свідків при укладенні цивільно-правових договорів. Водночас ст. 223 Проекту ЦК містить більше норм, пов'язаних з тлумаченням форми договору та її дотримання. Так, згідно ст. 223 Проекту: договір, для якого законом не встановлено обов'язкову письмову форму, є укладеним, якщо поведінка сторін засвідчує їхню волю до настання відповідних юридичних наслідків; у випадках, встановлених договором та/або законом, волю сторони до укладення договору може бути виражено її мовчанням¹⁴. На відміну від чинного ЦК, в якому поняття письмової форми містилося загалом щодо правочинів, а щодо договорів не деталізувалося, то в Проекті ЦК вже зазначається, що договір є укладеним письмово, якщо його зміст викладений в одному або кількох взаємопов'язаних документах, у листах або повідомленнях, якими обмінялися сторони або які вони надсилали до інформаційно-комунікаційної системи, що її використовують сторони.

Важливими в контексті адаптації до права ЄС є норми ст. 228 Проекту ЦК, які закріплюють принципи, спрямовані на захист прав сторін договору. Так, згідно ст. 228 зазначеного Проекту:

«6. Якщо умови договору, що їх запропонувала одна сторона, є незрозумілими, їх витлумачують не на користь цієї сторони (contra proferentem). 7. Умови договору зі споживачем, зміст яких викликає сумнів, підлягають тлумаченню на користь споживача.»¹⁵

¹² von Bar, C., Clive, E., & Schulte-Nölke, H. (Eds.). (2010). Principles, definitions and model rules of European private law: Draft Common Frame of Reference (DCFR). Council of Bars and Law Societies of Europe. https://www.ccbe.eu/fileadmin/speciality_distribution/public/documents/EUROPEAN_PRIVATE_LAW/EN_EPL_20100107_Principles_definitions_and_model_rules_of_European_private_law_-_Draft_Common_Frame_of_Reference_DCFR_.pdf

¹³ Верховна Рада України. (2026). *Проект Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного)*. № 14394 від 22.01.2026. <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/69528>

¹⁴ Там же.

¹⁵ Верховна Рада України. (2026). *Проект Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного)*. № 14394 від 22.01.2026.

Принцип тлумачення договору *contra proferentem*, незважаючи на його відсутність в чинному ЦК України, був сформований судовою практикою України у договірних спорах. Так, у справі №753/11000/14-ц ВС зазначив: «У разі неясності умов договору їх тлумачення має здійснюватися на користь контрагента сторони, яка підготувала проєкт договору або запропонувала формулювання відповідної умови¹⁶. Відповідно саме судова практика стала поштовхом для законодавчого закріплення зазначеного принципу в Проєкті ЦК України.

На підставі викладеного, можна зробити наступні висновки. Принцип свободи договору безпосередньо закріплений в законодавстві України, а також в Проєкті ЦК України. В цих актах містяться певні обмеження, пов'язані з неможливістю підтвердження факту укладення договору свідченням свідків, що є певним відступом від Правилам УНІДРУА, а також Принципів європейського контрактного права. Водночас слід враховувати, що принцип свободи договору не є абсолютним: кожна держава вправі встановлювати певні імперативні вимоги до форми деяких видів договорів, передбачати ефективний механізм захисту прав сторін договору, спрямований на неможливість зловживання правом іншої сторони або погіршення становища іншої сторони в договорі. Саме закріплення принципів справедливості, добросовісності та розумності в ст. 3 ЦК України як основних засад цивільного законодавства, повною мірою відповідають принципам DCFR у сфері договірних права, і гарантують принцип свободи договору, забезпечуючи ефективний механізм здійснення та захисту прав та інтересів сторін договору.

¹⁶ Верховний Суд. Верховний Суд. (2022). Постанова у справі № 753/11000/14-ц [Постанова від 05 грудня 2022 року] <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108335754>

СВАМ 2026: АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ТА ВПЛИВ НА ГАРМОНІЗАЦІЮ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ З ACQUIS ЄС

Антон ДОНЕЦЬ

*кандидат юридичних наук, доцент,
асистент кафедри цивільного права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
м. Харків, Україна*

Запровадження в Європейському Союзі механізму вуглецевого коригування імпорту (Carbon Border Adjustment Mechanism, СВАМ) у режимі повного застосування (definitive regime) з 1 січня 2026 року знаменує перехід від проміжної моделі звітування до повноцінного правового режиму, в межах якого імпорт відповідних товарів (сталь, цемент, добрива тощо) на митну територію Європейського Союзу безпосередньо пов'язується з обов'язком подання річної декларації СВАМ, придбання та здачі сертифікатів СВАМ, а також дотримання правил щодо мінімальної кількості таких сертифікатів на рахунок декларанта. Відповідно до ст. 1 Регламенту (ЄС) 2023/956 Європейського Парламенту і Ради від 10 травня 2023 р. про встановлення механізму вуглецевого коригування імпорту, цей інструмент спрямований на запобігання вуглецевому виток (carbon leakage), зменшення глобальних викидів і стимулювання декарбонізації в третіх країнах. Отже, СВАМ є не лише додатковим фіскальним або митним обтяженням на кордоні, а комплексним механізмом, у якому поєднуються елементи кліматичного, митного, адміністративного та торговельного регулювання.

У правовому сенсі СВАМ є продовженням логіки Системи торгівлі викидами ЄС (EU Emissions Trading System, EU ETS), оскільки покликаний поширити на імпортований товар частину того регуляторного навантаження, яке вже несуть виробники в межах внутрішнього ринку Європейського Союзу. Саме тому юридично значущим стає не лише факт імпорту товару, а й належне підтвердження його вбудованих викидів (embedded emissions), а отже – наявність процедур, інституцій і доказової бази, здатних забезпечити таке підтвердження за стандартами права ЄС. Для України це означає, що СВАМ впливає не лише на зовнішньоекономічні умови експорту, а й на темпи та зміст гармонізації національного законодавства з кліматичним

acquis ЄС, насамперед у частині моніторингу, звітності та верифікації викидів, акредитації верифікаторів, функціонування реєстрів та формування національної системи ціноутворення на викиди. Європейська Комісія у своєму звіті щодо України за 2024 рік (Commission Staff Working Document, Ukraine 2024 Report, SWD(2024) 699 final, 30.10.2024) прямо вказує, що кліматичне законодавство України ще не приведене у повну відповідність до climate acquis ЄС, хоча ухвалення рамкового Закону України «Про основні засади державної кліматичної політики» № 3991-IX від 8 жовтня 2024 року є важливим кроком у цьому напрямі. У зв'язку з цим ключова науково-практична проблема полягає в тому, що темп і рівень нормативної деталізації запровадження СВМ у праві ЄС уже зараз істотно випереджають ступінь нормативної, інституційної та процедурної готовності України до належного виконання відповідних вимог.

Необхідно зазначити, що поширення повного обсягу вимог механізму вуглецевого коригування імпорту на українські товари наразі може оцінюватися як недостатньо справедливе з позицій пропорційності, матеріальної рівності та добросовісності регуляторного впливу. Україна продовжує боротися за своє існування в умовах війни, спричиненої агресією російської федерації, що істотно ускладнює модернізацію промисловості, розбудову системи моніторингу, звітності та верифікації викидів, а також своєчасне впровадження інституційних і нормативних змін, яких вимагає право ЄС. Саме тому проблема застосування СВМ до українських товарів повинна розглядатися не як абстрактне питання «пільги», а як питання правомірного врахування виняткових обставин у межах самого права Європейського Союзу. Показово, що ч. 7 ст. 30 Регламенту (ЄС) 2023/956 спеціально передбачає ситуацію, коли непередбачувана, виняткова та неспровокована подія, що перебуває поза контролем третьої держави, має руйнівні наслідки для її економічної та промислової інфраструктури; у такому разі Європейська Комісія повинна оцінити ситуацію та, за потреби, подати законодавчу пропозицію щодо тимчасових заходів. Разом із тим станом на 31 березня 2026 року в офіційних джерелах ЄС не оприлюднено рішення про надання Україні такого спеціального режиму, як не виявлено і окремого офіційного акта про відмову в ньому. Натомість офіційні українські джерела свідчать, що це питання залишається предметом переговорного процесу з Європейською Комісією. Отже, проблема полягає не лише в економічному тягарі СВМ для України, а й у відсутності чіткого спеціального правового рішення за наявності передбаченого правом ЄС механізму врахування виняткових обставин.

Позаяк, найбільш чутливим аспектом практичного впровадження СВМ у 2026 році є правова регламентація перевірки вбудованих викидів. Після змін, внесених Регламентом (ЄС) 2025/2083,

уповноважений декларант CBAM (authorised CBAM declarant) подає першу річну декларацію за імпорт 2026 року до 30 вересня 2027 року і до цієї ж дати зобов'язаний здати відповідну кількість сертифікатів CBAM. Отже, правовий обов'язок імпортера залежить від того, чи будуть дані про вбудовані викиди належно підтверджені вчасно й у формах, передбачених правом ЄС. І тут технічний розрахунок перестає бути суто виробничою операцією: він набуває значення юридичного факту, від якого залежить обсяг майнового зобов'язання перед Європейським Союзом. Водночас правова регламентація перевірки охоплює визначення кола суб'єктів, уповноважених здійснювати перевірку, правила їх акредитації, критерії допустимості та достатності даних, а також юридичні наслідки позитивного чи негативного висновку верифікатора. Саме тому проблема верифікації в межах CBAM є самостійним елементом правового режиму, без якого неможливе належне виконання обов'язку декларування і здачі сертифікатів.

Особливої уваги потребує співвідношення фактичних значень (actual values) та типових значень (default values). Формально типові значення не можна зводити лише до резервної чи спрощеної функції. У функціональному вимірі вони мають виразний стимулюючо-санкційний, а подекуди фактично штрафний характер. Це впливає з офіційних настанов Європейської Комісії для операторів установок за межами ЄС, де прямо зазначено, що типові значення, визначені Комісією, встановлюються на відносно високому рівні вуглецевої інтенсивності, а тому використання фактичних значень там, де вони доступні, є більш вигідним для учасника. Інакше кажучи, типові значення побудовані так, щоб не заохочувати їх тривале використання (треба також враховувати їх прогресивне збільшення з року в рік), а спонукати оператора та імпортера якнайшвидше вибудовувати повноцінну систему збору та верифікації даних про вбудовані викиди. У правовому вимірі це означає, що типові значення виконують функцію нормативного орієнтира на належне підтвердження даних, тоді як в економічному вимірі вони здатні істотно збільшувати обсяг сертифікатів CBAM, які підлягають придбанню та здачі.

Нормативна модель, закріплена в актах Європейської Комісії, зумовлює і значне посилення вимог до верифікації даних. Делегований регламент Комісії (ЄС) 2025/2551 детально визначає умови акредитації верифікаторів, строк чинності сертифіката акредитації, правила нагляду, переоцінювання, зупинення та відкликання акредитації, а також взаємодію між органами акредитації, компетентними органами та Реєстром CBAM (CBAM Registry). Це означає, що перевірка вбудованих викидів є процедурою, яка передбачає наявність належного суб'єкта перевірки, підтвердження його професійної та процедурної компетентності через акредитацію, застосування єдиних критеріїв

оцінки даних і настання визначених правових наслідків залежно від змісту висновку верифікатора.

Водночас сама наявність нормативної моделі ще не означає належної готовності інституційної інфраструктури. Показово, що Європейська кооперація з акредитації (European co-operation for Accreditation, EA) лише у березні 2026 року оприлюднює перелік національних органів з акредитації (National Accreditation Bodies), які мають намір акредитувати верифікаторів для цілей СВМ. Так, станом на 25 березня 2026 року до такого переліку входив 21 орган, але лише 7 із них прямо позначалися як такі, що можуть працювати також із верифікаторами з третіх країн. Це означає, що правове запровадження механізму вже відбулося, тоді як його процедурна інфраструктура ще продовжує розгортатися. Для імпортера та оператора в третій країні така ситуація породжує додаткову правову невизначеність: своєчасне виконання обов'язку залежить не тільки від власної належної поведінки, а й від фактичної доступності акредитованого верифікатора та дієвості акредитаційної мережі в межах ЄС.

Не менш складним є й сам процес підрахунку вбудованих викидів. Імплементацийний регламент Комісії (ЄС) 2025/2547 деталізує межі виробничих процесів, правила обчислення прямих і непрямих викидів, визначення викидів, пов'язаних з електроенергією, а також умови використання фактичних значень. У результаті підрахунок вбудованих викидів перетворюється на процедуру юридично значущого доказування: необхідно не лише мати дані, а й довести їх належність, повноту, простежуваність та придатність до незалежної перевірки. Звідси випливає, що будь-яка похибка в окресленні меж установки, у визначенні джерел енергії, у відмежуванні прямих і непрямих викидів чи в документальному підтвердженні технологічного ланцюга може спричинити відмову у використанні фактичних значень. Тоді типові значення починають діяти не як нейтральна заміна, а як правовий механізм економічного примусу до належної верифікації.

Додатково слід враховувати, що перевірка не гарантує позитивного результату навіть за наявності значного масиву даних. Делегований регламент (ЄС) 2025/2551 вимагає від верифікатора проведення аналізу ризиків, перевірки на місці, оцінювання меж установки, повноти джерел викидів, наявності матеріальних викривлень та достатності доказової бази. Фінальний висновок може бути не лише позитивним, а й незадовільним. Такий висновок має безпосереднє правове значення, оскільки визначає можливість або неможливість використання фактичних значень для цілей декларації СВМ, а відтак – і обсяг майнового обов'язку декларанта. Саме тому проблема у 2026 році полягає не просто у відсутності верифікаторів, а в тому, що навіть

належно подані дані можуть не пройти перевірку в обсязі, достатньому для використання фактичних значень.

Це особливо важливо на межі 2026–2027 років. Хоча перша річна декларація за 2026 рік подається лише до 30 вересня 2027 року, проблема невчасної або негативної верифікації починає формуватися значно раніше – вже на етапі збору, структурування та первинного підтвердження даних упродовж 2026 року. Якщо на момент подання першої декларації фактичні значення не будуть належно перевірені, імпортер практично змушений буде орієнтуватися на типові значення, а отже – на потенційно вищий обсяг сертифікатів СВАМ. Якщо ж кількість зданих сертифікатів виявиться недостатньою, Регламент (ЄС) 2025/2083 передбачає штраф, прирівняний до штрафу за надлишкові викиди в межах EU ETS, причому сплата штрафу не звільняє від обов'язку здати відсутню кількість сертифікатів. Інакше кажучи, дефекти на рівні обліку та верифікації безпосередньо переходять у площину публічно-правових штрафних наслідків і додаткового майнового навантаження.

Для України, яка прагне якнайшвидше виконати усі умови для вступу до ЄС, зазначені питання мають системний характер, оскільки вимагають не точкових правок, а комплексної гармонізації законодавства з *acquis* ЄС. Нормативний фундамент уже сформовано частково: йдеться, насамперед, про Закон України «Про засади моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів» № 377-IX від 12.12.2019, Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо відновлення моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів» № 4187-IX від 08.01.2025, Закон України «Про основні засади державної кліматичної політики» від 08.10.2024 № 3991-IX, розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Національного плану з енергетики та клімату на період до 2030 року» від 25.06.2024 № 587-р та розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану заходів щодо створення національної системи торгівлі квотами на викиди парникових газів» від 21.02.2025 № 146-р. Саме останній акт прямо орієнтує українську правову модель на Директиву 2003/87/ЄС та передбачає розроблення пропозицій щодо сфери застосування, розподілу повноважень, функціонування реєстру й інших базових елементів системи.

Однак навіть з юридичної точки зору цього масиву нормативно-правових актів ще недостатньо для повної функціональної готовності української системи. Європейська Комісія у зазначеному вище звіті щодо України прямо вказує, що для зближення з політикою ціноутворення на викиди, подібною до EU ETS, Україні необхідна комплексна, стандартизована та надійна система моніторингу, звітності та верифікації (Monitoring, Reporting and Verification, MRV). Це означає,

що проблема полягає не у відсутності окремих нормативних актів як таких, а у потребі створити працюючу систему, здатну забезпечити сумісність на рівні даних, процедур, інституцій та контролю, а також забезпечити функціональну сумісність правопорядків. Для реальної гармонізації недостатньо формально відтворити окремі терміни чи інститути з права ЄС. Необхідно послідовно наближати національне регулювання за кількома напрямками: щодо методик обчислення вбудованих викидів та вимог до доказової бази; щодо статусу, повноважень і взаємодії уповноважених органів; щодо правил акредитації верифікаторів і визнання результатів їх діяльності; щодо створення та функціонування реєстру; щодо стандартів доказування фактичних значень і правових наслідків їх неприйняття. Лише за таких умов гармонізація матиме практично дієвий характер.

Отже, у 2026 році СВАМ постає для України не лише як зовнішній економічний виклик, а як комплексний індикатор глибини правової інтеграції з Європейським Союзом. По-перше, ключовий ризик полягає у розриві між рівнем нормативної деталізації та процедурної формалізації механізму СВАМ у праві ЄС і фактичною готовністю української системи забезпечити належне підтвердження вбудованих викидів, акредитацію та верифікацію за відповідними стандартами. По-друге, проблеми верифікації та використання типових значень мають не лише технічний, а безпосередньо правовий і майновий вимір, оскільки впливають на обсяг обов'язку декларанта та настання штрафних наслідків. По-третє, гармонізація законодавства України з *acquis* ЄС у цій сфері повинна розглядатися не як загальна політична мета, а як конкретна програма правових та інституційних змін, без реалізації якої виконання вимог СВАМ залишатиметься неповним і надмірно обтяжливим для українського бізнесу.

ЕЛЕКТРОННІ ДОГОВОРИ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ РЕГУЛЮВАННЯ В УКРАЇНІ ТА ЄС

Артур ЖУРАВЕЛЬ

студент 2 курсу

факультету права та економічної безпеки

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

м. Харків, Україна

Актуальність обраної проблематики зумовлена сучасними трансформаційними процесами, що відбуваються як в Україні, так і в Європейському Союзі, зокрема стрімка цифровізація договірних суспільних відносин, активна інтеграція України у європейське правове поле та розвиток електронної комерції в цілому. За таких умов особливого значення набуває забезпечення належного рівня стабільності електронних правовідносин та гарантування правової визначеності. Головною проблемою залишається наявність значних розбіжностей між українським методом регулювання, основу якого становлять загальні норми прирівнювання електронної форми договору до письмової, та більш деталізованим та структурованим методом регулювання ЄС, що створює ризики недостатнього захисту прав споживачів цифрової продукції та визнання електронних угод недійсними, а також ускладнює автоматичне взаємне визнання електронних підписів у контексті транскордонних відносинах. Саме тому метою дослідження є виявлення спільних та відмінних рис правового регулювання України та ЄС, а також формулювання пропозицій щодо вдосконалення вітчизняного законодавства задля відповідності європейським стандартам.

У цивільному праві України електронні договори визнані повноцінним видом правочинів, які юридично рівні з класичними письмовими угодами та укладаються завдяки інформаційно-комунікаційним інструментам. Кройтор В.А. у власному дослідженні зазначає про переваги електронного договору, називаючи цей правочин найбільш ефективним методом врегулювання відносин між суб'єктами цивільного права у сучасних цивільно-правових відносинах, підкреслюючи трансформацію призначення договору від фіксатора юридичного факту до регулятора цивільних відносин¹.

Фундамент нормативної бази регулювання електронних угод формує Конституція України, зокрема стаття 42, яка закріплює принципи

¹ Кройтор В.А. (2024). Електронний договір. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. № 6. С. 254-258.

свободи підприємницької діяльності², а також Цивільний кодекс України, який у статті 638 розкриває істотні умови договору, а у частині 2 статті 639 прямо вказує, що у разі домовленості між сторонами укласти договір з використанням інформаційно-комунікаційних систем, він вважатиметься укладеним у письмовій формі³. Профілюючим актом у цьому питанні є Закон України “Про електронну комерцію” від 3 вересня 2015 року. Стаття 3 Закону визначає, що електронним договором є домовленість 2 або більше сторін, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав і обов’язків, оформлена в електронній формі, а стаття 11 детально регламентує порядок укладення угоди, момент та місце укладання, а також у частині 12 цієї ж статті прирівнює електронний договір до договору, укладеного у письмовій формі⁴. Додатково слід згадати Закон України “Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги”, який прирівнює кваліфікований електронний підпис до власноручного, забезпечуючи його повну доказову силу⁵, а також Закон України “Про цифровий контент та цифрові послуги”, прийнятий у тому числі з метою імплементації європейських стандартів щодо надання цифрових послуг⁶. Таким чином, правове регулювання електронних договорів в Україні дійсно має багаторівневий характер, поєднуючи норми цивільного законодавства з нормами актів, до сфери відання яких відноситься електронна комерція та цифрові технології. Змикало О.І. присвячує особливу увагу періоду, коли дослідження електронного правочину у цивільному праві України розглядалось виключно на теоретичному рівні через відсутність законодавчого терміну електронного договору та його ознак. Однак, як зазначає дослідник, прийняття вище вказаних актів, хоч і закріпило основи електронного документообігу, не забезпечило ефективного практичного застосування через відсутність усталеної судової практики та складність нових правових конструкцій⁷.

У Європейському Союзі правове регулювання електронних договорів ґрунтується на засадах гармонізації внутрішнього ринку,

² Верховна Рада України. (1996). Конституція України (Закон № 254к/96-ВР). Ст. 42. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр>

³ Верховна Рада України. (2003). Цивільний кодекс України (Закон № 435-IV). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>

⁴ Верховна Рада України. (2015). Про електронну комерцію (Закон № 675-VIII). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/675-19>

⁵ Верховна Рада України. (2017). Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги (Закон № 2155-VIII). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19>

⁶ Верховна Рада України. (2023). Про цифровий контент та цифрові послуги (Закон № 3347-IX). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3347-20>

⁷ Змикало О.І. (2021). Поняття та сутність електронних правочинів за цивільним правом України. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. Вип. 66. С. 81-87.

забезпечення високого рівня захисту споживачів та взаємного визнання електронних засобів ідентифікації. Така модель вирізняється централізованістю та деталізацією, що позитивно сприяє на встановлення єдиних правил для транскордонних операцій та запобігання розбіжностей у внутрішньодержавному праві держав-членів. Ключовою для згадки є Директива 2000/31/ЄС про деякі правові аспекти інформаційних послуг, у тому числі, електронну комерцію. Метою цієї Директиви є подолання перешкод задля надання транскордонних онлайн-послуг на внутрішньому ринку Європейського Союзу та забезпеченні належного рівня правової визначеності для бізнесу та споживачів. Фундаментальною статтею Директиви, яка лежить в основі всієї системи електронних правочинів у Європейському Союзі, є стаття 9, яка закріплює принцип рівності між паперовими та електронними угодами та зобов'язує держав-членів ЄС забезпечити можливість укладати договори за допомогою електронних засобів⁸. Важливе значення для електронних договорів також має Регламент №910/2014 (eIDAS), який встановлює трирівневу систему електронних підписів: простий, розширений та кваліфікований. Водночас цей акт визначає, що не може бути відмовлено електронному підпису в юридичній силі виключно з підстави його електронної форми, що гарантує належну доказову силу електронних угод у правовідносинах⁹. Отже, у праві ЄС регулювання електронних договорів, як було вказано вище, є комплексним та спрямованим на забезпечення правової визначеності та довіри у цифровому середовищі. Водночас подальший розвиток цього регулювання підтверджується актуальними політичними орієнтирами, зокрема, Урсула фон дер Ляєн у своїх політичних настановах наголосила на необхідності вдосконалення правил відповідальності, безпеки цифрових майданчиків та завершення процедури формування єдиного цифрового ринку, що свідчить про поступову еволюцію правового регулювання електронних правочинів у ЄС¹⁰.

Отже, проведений аналіз регулювання електронних договорів у законодавстві України та Європейського Союзу дозволяє виявити як спільні підходи, обумовлені загальною актуальністю питання цифровізації, так і суттєві відмінності, що впливають з різного рівня

⁸ Європейський Парламент, Рада Європейського Союзу. (2000). Директива 2000/31/ЄС про деякі правові аспекти інформаційних послуг, зокрема, електронної комерції, на внутрішньому ринку. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_241

⁹ Європейський Парламент, Рада Європейського Союзу. (2014). Регламент (ЄС) № 910/2014 про електронну ідентифікацію та довірчі послуги для електронних транзакцій на внутрішньому ринку. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_001-14

¹⁰ von der Leyen U. (2019). A Union that strives for more. My agenda for Europe. Political Guidelines for the next European Commission 2019-2024.

нормативної деталізації. Спільними рисами регулювання є визнання на законодавчому рівні електронної форми договору та визнання її рівною з традиційною письмовою формою, забезпечення доказової сили електронних правочинів за умови дотримання вимог до збереження цілісності даних та належної ідентифікації сторін угоди. Спільним є і те, що обидві правові системи виходять з основоположного принципу свободи договору та рівності власноручних підписів з кваліфікованими електронними. Водночас існують суттєві відмінності в рівні деталізації та ступені комплексності регулювання. Так, Філатова Н.Ю. спільно з Логойко О.О., аналізуючи особливості укладення електронних правочинів в Україні та Німеччині, вказують на одну з найбільш головних проблем у цій сфері – непослідовність нормативного регулювання порядку та процедури укладення електронних угод. Дослідниці зазначають, що наслідком цієї непослідовності є поступове формування недовіри з боку клієнтів та виникнення проблем безпосередньо під час вирішення відповідних спорів¹¹. Наводячи приклад, слід згадати постанову КЦС ВС від 4 лютого 2026 року № 758/14925/23, у якій сформульовано методику перевірки факту укладення електронного договору мікрокредиту за відсутності кваліфікованого електронного підпису. Суд наголошує, що у таких випадках слід встановити не лише цілісність та незмінність електронного документа, а й достовірність ідентифікації сторін, спосіб направлення договору, можливість внесення до нього змін, посилаючись на положення законодавства¹². Цей приклад яскраво демонструє, що практична необхідність комплексної перевірки електронних правочинів підтверджує тезу про непослідовність регулювання та її вплив на довіру з боку клієнтів та ефективність вирішення спорів. Іншою суттєвою відмінністю є те, що Україна оперує загальними нормами Цивільного кодексу України та Закону України “Про електронну комерцію” у визначенні порядку використання підписів, у той час як ЄС запроваджує єдину тривірневу систему електронних підписів задля забезпечення їх правової сили. Крім того, у ЄС електронні підписи та довірчі послуги регулюються єдиною системою eIDAS, що забезпечує взаємне визнання та стандартизацію процедур серед держав-членів, тоді як в Україні така уніфікована система відсутня, а регулювання залишається фрагментарним і нерідко залежить від конкретного закону чи договору.

¹¹ Філатова Н.Ю., Логойко О.О. (2020). Порівняльний аналіз особливостей укладення електронних договорів в Україні і Німеччині: правові аспекти. *Правова держава*. № 38. С. 92-99.

¹² Касаційний цивільний суд у складі Верховного Суду. (2026). Постанова від 4 лютого 2026 року у справі № 758/14925/23 (провадження № 61-4523св25). <https://reyestr.court.gov.ua/Review/133947146>

Підсумовуючи усе вище викладене, проведений аналіз дозволяє констатувати, що правове регулювання електронних договорів у правовій системі України та ЄС має спільні принципи, такі як дотримання принципу свободи договору та визнання електронної форми, однак в українській системі існують суттєві прогалини та непослідовність у нормативно-правовому регулюванні, у той час як система Європейського Союзу забезпечує значно вищий рівень гармонізації. З метою усунення непослідовності та прогалин фахівці пропонують внести зміни до чинного законодавства, визначивши чіткі критерії прирівнювання електронної форми правочину до письмової. Окрім цього, у контексті євроінтеграції України доцільно врахувати досвід держав-членів ЄС щодо регулювання діяльності реєстраційних органів для зростання рівня стандартизації електронних договорів.

ЗАХИСТ ПРАВА ВЛАСНОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: МЕЖІ ВТРУЧАННЯ КРІЗЬ ПРИЗМУ ACQUIS ES TA ПРАКТИКИ ЄСПЛ

Юрій ЗАЙКА

*доктор юридичних наук, професор,
головний науковий співробітник відділу приватного права і процесу
НДІ приватного права і підприємництва
імені академіка Ф.Г. Бурчака НАПрН України
м. Київ, Україна*

Право власності є єдиним речовим абсолютним правом, визнаним у законодавстві всіх національних правових систем сучасних країн. Воно дозволяє власнику вилучати корисні властивості речі для задоволення власних матеріальних і духовних потреб.

Згідно зі ст. 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини, ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом та принципами міжнародного права¹. Недоторканність приватної власності легітимізує виключні права суб'єкта та створює стабільний правовий режим.

Захист права власності – це система цивільно-правових засобів, що забезпечують як нормальне функціонування відносин власності в їхньому непорушному стані, так і поновлення прав, усунення перешкод чи відшкодування збитків у разі порушень. На основі непорушності власності базується конституційне право на житло. Оскільки ця потреба є абсолютною, держава зобов'язана не лише сприяти отриманню житла, а й гарантувати безпеку та недоторканність володіння ним.

В умовах воєнного стану правовим підґрунтям примусового вилучення майна є ч. 5 ст. 41 Конституції України, закони України «Про правовий режим воєнного стану» та «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану», де визначені підстави і процедура примусової зміни власника як рухомого, так і нерухомого майна.

Примусове відчуження майна для державних потреб можна віднести до особливих випадків застосування реквізиції, яка допускається лише за надзвичайних обставин, виступає способом розв'язання колізії між приватним і публічним інтересом та застосовується виключно задля захисту потреб суспільства.

¹ Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (1952). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#Text

Це явище розглядається як самостійний публічно-приватний інститут цивільного права, який визначає підстави, порядок і процедуру вилучення майна, а також як система гарантій захисту власника залежно від причин такого втручання². Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) визнає право держав на примусове вилучення майна за надзвичайних обставин, проте наголошує на обов’язковому дотриманні балансу інтересів. Зокрема, втручання має відповідати принципам законності (*lawfulness*), легітимної мети (*legitimate aim*) та пропорційності (*fair balance*), що передбачає виплату справедливої компенсації. Ця позиція, зокрема, відображена у рішенні у справі «Беслер проти Італії»³. Крім того, у справі «Джеймс та інші проти Сполученого Королівства» ЄСПЛ роз’яснив, що позбавлення власності задля зміцнення соціальної справедливості в громаді відповідає поняттю «суспільний інтерес». Водночас термін «публічна користь» може трактуватися ширше, охоплюючи заходи з експропріації для реалізації державної політики⁴.

Право на житло є базовою потребою та гарантією стабільності особистого життя людини. Будь-яке примусове виселення або позбавлення права власності на оселю повинно розглядатися через призму статті 8 Конвенції про захист прав людини (право на повагу до приватного і сімейного життя).

Позбавлення житла – це крайній захід, який має бути не лише законним, а й обґрунтованим і невідворотним. Обставини кожної справи повинні виключати будь-які сумніви щодо доцільності вилучення майна. Сама по собі надзвичайна ситуація не виправдовує обмеження права власності. Військове командування та органи влади зобов’язані доводити суспільну потребу в кожному окремому випадку. Без належних доказів такі дії втрачають легітимність і стають зловживанням повноваженнями або зловживанням правом.

У житлових правовідносинах компенсаційні виплати мають свої особливості. Їхня специфіка полягає в тому, що вони покликані замінити відсутнє майнове або немайнове благо певною грошовою чи натурально-грошовою сумою, яка дає можливість особі подолати наслідки неможливості користування житлом чи його корисними властивостями⁵.

² Скрипник В. Л. Захист права власності при примусовому припиненні права власності: монографія. Кременчук: Видавець Щербатих О. В., 2018. С. 62

³ Case of *Beyeler v. Italy* (*Application no. 33202/96*). 5 January 2000 URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58832>

⁴ Case of *James and others v. the United Kingdom* (*Application no. 8793/79*). 21 February 1986 URL : [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:\[%22001-57507%22%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:[%22001-57507%22%22])

⁵ Заїка Ю.О. Компенсація в житлових відносинах. *Трактат про компенсацію в праві* : монографія / І. В. Спасибо Фатєєва, Г. В. Анісімова, С. О. Глютов, та ін. ; за ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. Харків : ECUS, 2026. С. 167.

Реквізиція без виплати компенсації зазвичай вважається порушенням Конвенції. У справі *«Білоус проти України»* ЄСПЛ зазначив, що позбавлення власності без виплати суми, обґрунтовано пов'язаною з її вартістю, зазвичай становитиме непропорційне втручання, а повна відсутність відшкодування шкоди може вважатися виправданою лише за виняткових обставин⁶.

У рішенні *«Скордіно проти Італії (№ 1)»*⁷ ЄСПЛ констатував, що вилучення майна без відшкодування його ринкової ціни зазвичай є непропорційним втручанням у право власності. Порушенням «справедливого балансу» також вважається несвочасна виплата компенсації або відсутність її належної індексації.

Розмір компенсації при вилученні нерухомості повинен бути справедливим. У справі *«Вістінш і Перепелкінс проти Латвії»*⁸ Суд визнав, що виплата символічної компенсації при експропріації майна порушує права власника.

Проте виплата грошової компенсації не може повноцінно замінити житло як особливе матеріальне та соціальне благо, з огляду на щоденну нагальну потребу в житлі.

Окрім дотримання загальних критеріїв правомірності втручання у право власності – нормативної визначеності, суспільної значущості та забезпечення справедливого балансу між громадським та приватним інтересами, – ключовим фактором залишається обґрунтованість вилучення майна саме для потреб обороноздатності, захисту державного суверенітету та національних інтересів.

Водночас прийняття відповідного рішення має базуватися на системі спеціальних критеріїв. До них слід віднести територіальну віддаленість майна від зони ведення бойових дій та реальні перспективи його цільового використання військовим командуванням.

Окремої уваги потребує оцінка умов життя власника: факт постійного проживання в приміщенні, його майновий стан, склад сім'ї, наявність малолітніх чи непрацездатних членів родини, а також забезпеченість власника іншим житлом. Такий підхід дозволить мінімізувати ризики свавільного втручання та гарантуватиме дотримання конституційних прав громадян на житло навіть в умовах правового режиму воєнного стану.

⁶ Справа «Білоус проти України» (Заява № 28541/20). Остаточне. 13.11.2025. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_047-25#Text

⁷ Case of Scordino v. Italy (No. 1) (*Application no. 36813/97*)

²⁹ March 2006. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-72925%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-72925%22]}))

⁸ Case of Vistiņš and Perepjolkins v. Latvia, (*Application no. 71243/01*)

URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-114277>

ПРОБЛЕМА ПОРУШЕННЯ ПРИНЦИПУ СПІВМІРНОСТІ ТА НЕСПРАВЕДЛИВИХ УМОВ У ДОГОВОРАХ СПОЖИВЧОГО КРЕДИТУВАННЯ

Андрій ІЖИК

*аспірант кафедри цивільної юстиції та адвокатури
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
м. Харків, Україна*

В умовах стрімкої цифровізації цивільного обороту проблема належного судового захисту прав боржників під час примусового стягнення заборгованості набуває особливої актуальності. Ефективний судовий захист охоронюваних законом інтересів нерозривно пов'язаний із належним рівнем виконання актів правосуддя та дієвим судовим контролем¹. Водночас масовий характер зловживань з боку фінансових і факторингових компаній при стягненні кредитної заборгованості зумовлює необхідність удосконалення процесуального статусу учасників справи та посилення ролі суду як фільтра незаконних і непропорційних стягнень. Значення цієї проблеми для юридичної науки полягає у необхідності комплексного переосмислення інституту судового контролю за виконавчим провадженням і визначення меж втручання у майнові права громадян.

Центральне місце у цьому процесі посідає адаптація приватного права України до стандартів Європейського Союзу (*acquis EC*). Фундаментальним актом у цій сфері є Директива Ради 93/13/ЄЕС від 5 квітня 1993 року про несправедливі умови в споживчих договорах². Згідно зі статтею 3 цієї Директиви, договірна умова вважається несправедливою, якщо вона, всупереч вимозі щодо добросовісності, істотно порушує баланс між правами та обов'язками сторін на шкоду споживачу. Більше того, Додаток до Директиви (пункт 1 «е»)³ прямо відносить до несправедливих ті умови, що мають на меті встановлення для споживача, який не виконує свого обов'язку, вимоги щодо сплати непропорційно великої суми компенсації.

¹ Гусаров К. В. (2024). Позивачі та треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору у справах про відшкодування шкоди, заподіяної війною. *Наука і техніка сьогодні. Серія «Право»*. № 2 (30). С. 28–35.

² Про несправедливі умови в споживчих договорах : Директива Ради Європейських Співтовариств від 05.04.1993 р. № 93/13/ЄЕС. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987_001-93#Text

Саме крізь призму зазначених європейських стандартів особливої гостроти набуває проблема порушення принципу співмірності та наявності несправедливих умов у договорах споживчого кредитування. Вона зумовлена встановленням фінансовими установами надмірних відсоткових ставок, які перетворюють кредитне зобов'язання на непомірний тягар для позичальника. Нарахування відсотків, що у кілька разів перевищують суму позики, є очевидно непропорційним і суперечить засадам цивільного законодавства – справедливості, добросовісності та розумності як складовим принципам верховенства права.

Логічним впровадженням цих принципів у національне правове поле є норми пункту 5 частини 3 статті 18 Закону України «Про захист прав споживачів»³. Відповідно до них, умови договору є несправедливими, якщо вони передбачають обов'язок споживача сплатити непропорційно велику суму компенсації у разі невиконання зобов'язання. Законодавство визначає такою сумою компенсацію, що перевищує 50% вартості продукції чи послуги.

Надання кредитору можливості стягувати надмірні відсотки спотворює їхнє правове призначення у договірних відносинах. Замість стимулювання належного виконання зобов'язання вони перетворюються на засіб отримання необґрунтованого прибутку. Таким чином, їх функція набуває не компенсаційного, а карального характеру.

Споживач фінансових послуг у таких правовідносинах є слабкою стороною, що потребує особливого правового захисту відповідно до статті 42 Конституції України⁴. Участь споживача об'єктивно обмежує дію принципів рівності сторін і свободи договору, особливо у випадках встановлення непропорційних санкцій. Такий підхід узгоджується з положеннями Резолюції Генеральної Асамблеї ООН «Керівні принципи для захисту інтересів споживачів»⁵, яка визнає, що споживачі часто перебувають у нерівному становищі через економічні та освітні чинники, а отже потребують захисту від недобросовісної комерційної практики.

З огляду на це споживачі потребують професійної правничої допомоги. Як зазначає Т. Б. Вільчик, адвокатура є ключовим інститутом

³ Про захист прав споживачів : Закон України від 12.05.1991 р. № 1023-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12>

⁴ Конституція України : офіц. текст від 28.06.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.

⁵ Керівні принципи для захисту інтересів споживачів : Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 09.04.1985 р. № 39/248. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_903

забезпечення права на правову допомогу, сприяючи відновленню балансу сторін у цивільному процесі⁶.

Специфіка укладення електронних кредитних договорів створює додаткові ризики для захисту прав споживачів. Формальна згода, зафіксована за допомогою одноразового ідентифікатора, не завжди свідчить про усвідомлене прийняття умов договору, зокрема щодо штрафних санкцій. Відсутність повноцінного електронного підпису спрощує нав'язування несправедливих умов.

Показовою є справа № 545/2202/25, розглянута Полтавським районним судом⁷. Суд встановив, що попри належне укладення електронних договорів вимоги про стягнення відсотків поза межами строків кредитування є безпідставними, у зв'язку з чим розмір заборгованості було суттєво зменшено.

Аналогічний підхід застосовано у справі № 215/4692/24⁸, де суди визнали нараховані відсотки у понад 100 тис. грн непропорційними до суми основного боргу. Застосувавши аналогію закону, суд зменшив розмір процентів до співмірного рівня, виходячи з облікової ставки Національного банку України та строку користування кредитом.

Таким чином, судова практика підтверджує, що нарахування надмірних відсотків порушує принципи розумності та добросовісності, що надає судам підстави втручатися у договірні відносини з метою відновлення балансу інтересів сторін і захисту споживача.

⁶ Вільчик Т. Б. (2016). Адвокатура як інститут реалізації права на правову допомогу : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.10. Харків., 471 с.

⁷ Рішення Полтавського районного суду у справі № 545/2202/25. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/130285822>.

⁸ Постанова Дніпровського апеляційного суду у справі № 215/4692/24. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/134022038>.

**“СПІЛЬНІ МІНІМАЛЬНІ СТАНДАРТИ ЦИВІЛЬНОГО
ПРОЦЕСУ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ”
ЯК ВЕКТОР ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ПРАВОСУДДЯ
В ЦИВІЛЬНИХ СПРАВАХ В УКРАЇНІ**

Сергій КОРОЄД

*доктор юридичних наук, професор,
виконуючий обов'язки президента,
Науково-дослідний інститут публічного права
м. Київ, Україна*

Загальнодержавна програма адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, затверджена Законом України від 18 березня 2004 року № 1629-IV, визначає механізм досягнення Україною відповідності критеріям набуття членства в Європейському Союзі, який включає передусім адаптацію законодавства України до законодавства ЄС як пріоритетну складову процесу інтеграції України до ЄС, що передбачає досягнення відповідності правової системи України *acquis communautaire* (*acquis*) – правовій системі ЄС, джерелами якої зокрема є директива, регламент, рішення, рекомендація або висновок тощо. В Угоді про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, ратифікованою Законом України від 16 вересня 2014 року № 1678-VII, Сторони надали особливого значення зокрема укріпленню судових органів; передбачено зміцнення судової влади та підвищення її ефективності. При цьому, як відомо, багато актів законодавства ЄС присвячено саме цивільному процесу (судочинству в цивільних справах). Одним із таких актів є Резолюція Європейського Парламенту від 4 липня 2017 року з рекомендаціями Комісії щодо спільних мінімальних стандартів цивільного процесу в Європейському Союзі (2015/2084(INL))¹ (далі – Резолюція), додатком до якої є Директива Європейського Парламенту та Ради про спільні мінімальні стандарти цивільного процесу в Європейському Союзі (далі – Директива), а також Рекомендації до цієї Директиви (далі – Рекомендації).

¹ European Parliament resolution of 4 July 2017 with recommendations to the Commission on common minimum standards of civil procedure in the European Union (2015/2084(INL)). *Official Journal of the European Union*. 19.9.2018. C 334/39–C 334/59. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52017IP0282&from=MT>.

Такий термін, як “європейські стандарти правосуддя” або подібні йому вже тривалий час використовуються в юридичній науці як збірне поняття, яке охоплює окремі принципи і правила цивільного процесу, вміщені в різних актах законодавства ЄС. Водночас термін “спільні мінімальні стандарти цивільного процесу” в актах законодавства ЄС не застосовувався. Можливо це пояснюється тим, що запропонована Директива спрямована на запровадження системи для розгляду цивільних справ шляхом систематизації чинних правил цивільного процесуального права Союзу та розширення сфери їх застосування на всі питання, що належать до сфери застосування права Союзу. Тобто фактично вказаний акт вміщує всі існуючі до цього стандарти в сфері цивільного судочинства. При цьому в Резолюції наголошено, що хоча деякі стандарти цивільного процесу, які сьогодні визнаються частиною процесуальної системи Союзу, були підтверджені в судовій практиці Суду ЄС, внесок Суду ЄС зрештою слід розглядати як тлумачення стандартів, а не як встановлення стандартів. Додатково, як зазначено в Резолюції, паралельному застосуванню також підлягають галузеві директиви, які гармонізують певні аспекти цивільного процесу, такі як, наприклад, Директива про захист прав інтелектуальної власності та Директива про відшкодування збитків, пов’язаних з антимонопольним законодавством. Водночас в Резолюції констатується, що запропонована Директива не впливає на способи ведення цивільного судочинства, але при цьому сприяє більш ефективним національним процесуальним правилам.

Як зазначено у Резолюції, система спільних мінімальних стандартів Союзу у формі принципів та правил слугуватиме першим кроком до зближення національних норм щодо цивільного процесу, встановлюючи баланс між основними правами сторін у справі в інтересах повної взаємної довіри між судовими системами держав-членів; такі мінімальні стандарти на рівні Союзу можуть сприяти модернізації національних проваджень, рівним умовам для бізнесу та підвищенню економічного зростання, підвищуючи ефективність та результативність судових систем, водночас полегшуючи доступ громадян до правосуддя в Союзі.

В Рекомендаціях при цьому декларується, що цивільні провадження в національних судах мають забезпечувати справедливість, правосуддя та ефективність, а також ефективне застосування права Союзу. Сама Директива спрямована передусім на встановлення спільних мінімальних стандартів щодо функціонування та ведення цивільного судочинства держав-членів з усіх питань, що належать до сфери застосування права Союзу.

Спільні мінімальні стандарти цивільного судочинства, як зазначено в Рекомендаціях, мають відображати загальний консенсус щодо принципів практики цивільного судочинства та є необхідними для

формування міцної основи для наближення та вдосконалення національного законодавства, враховуючи гнучкість, яку вони надають державам-членам у підготовці нового цивільно-процесуального законодавства.

І хоча положення Директиви повинні застосовуватися до цивільних спорів, що мають транскордонні наслідки, водночас з її змісту випливає, що вона також поширюється на цивільні спори, що виникають внаслідок порушення прав і свобод, гарантованих законодавством Союзу. Коли ця Директива стосується порушення прав, наданих законодавством Союзу, вона охоплює всі ситуації, коли порушення правил, встановлених на рівні Союзу, завдало або може завдати шкоди фізичним та юридичним особам. Ніщо не повинно перешкоджати державам-членам застосовувати положення цієї Директиви також до суто внутрішніх цивільних справ (6). При цьому наголошено, що питання, зазначені в цій Директиві, повинні розглядатися відповідно до Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод від 4 листопада 1950 року, і зокрема прав на справедливий суд та ефективний засіб правового захисту (7). Ці положення Директиви, з огляду на приписи Закону України “Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини”, дають підстави вважати можливим застосування положень Директиви судами України при здійсненні правосуддя в цивільних справах, адже Конвенція, а відтак й практика ЄСПЛ, охоплює широке коло прав, які виступають об’єктом захисту в цивільному суді.

В Директиві окремо визначено, що ключову роль слід відводити судам у захисті прав та інтересів усіх сторін, а також ефективному та результативному веденні цивільного судочинства (14). Як бачимо, тут мова йде про захист прав усіх сторін (тобто про матеріально-правові наслідки) та результативне ведення судочинства (тобто про процесуальні наслідки). Водночас зроблено акцент на захисті прав та інтересів “усіх” сторін.

Саме в такому контексті ми раніше визначали ефективність цивільного судочинства – як результативність судової цивільної процесуальної діяльності та її наслідків (матеріально-правових та процесуальних), а також обґрунтовували, що захист прав може відбуватися як при задоволенні позову (захист прав позивача), так й при відмові в позові (захист прав відповідача)².

Процесуальний аспект більш конкретно розкрито у статті 9 Директиви, відповідно до положень якої держави-члени забезпечують, щоб суди активно керували справами, що перебувають на їхньому

² Короед С. О. (2014) Процесуальне забезпечення ефективності цивільного судочинства: дис. ... докт. юрид. наук: спец. 12.00.03. К., 2014. С. 12, 140.

розгляді, з метою забезпечення справедливого та ефективного вирішення спорів, а також щоб це здійснювалося з розумною швидкістю та витратами, без шкоди для свободи сторін визначати предмет своєї справи та підтверджуючі докази. Вказане положення, на нашу думку, свідчить про необхідність посилення принципів судової активності, судового керівництва і суддівського розсуду, що має передбачати не лише остаточну кваліфікацію позовних вимог та визначення правильного предмета доказування і кола необхідних доказів, а й у випадку пасивності сторін в їх наданні, – їх витребування і дослідження, а також справедливе втручання суду в диспозитивні і змагальні права сторін, необхідне в правосудних цілях. Саме виходячи з таких процесуальних механізмів, на нашу думку, й має забезпечуватись ефективність цивільного судочинства.

При цьому, системний аналіз положень Резолюції і тексту Директиви дають підстави для висновку, що вказані спільні мінімальні стандарти цивільного процесу в ЄС мають забезпечувати ефективність правосуддя комплексно, тобто як за допомогою процесуальних принципів і правил, так й практики ЄСПЛ щодо тлумачення відповідних положень Конвенції як матеріально-правової основи вирішення цивільної справи.

ВЗАЄМНЕ ВИЗНАННЯ ЕЛЕКТРОННИХ ПІДПИСІВ КРАЇНАМИ ЄС ТА УКРАЇНОЮ: ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ІНТЕГРАЦІЇ

Володимир ЛОГОЙДА

*доктор філософії, доцент кафедри адміністративного,
фінансового та інформаційного права
ДВНЗ «Ужгородський Національний Університет»,
м. Ужгород, Україна*

Станом на 19.02.2026 на території країн Європи за даними УВКБ ООН перебувало 5374780 громадян України, які покинули межі країни внаслідок війни (тобто майже 91% від всіх біженців з України в загальносвітовому масштабі, не рахуючи осіб, які знаходяться на території країни-агресора)¹.

В умовах тотальної цифровізації життя, а також з огляду на наявність фізичних перепон у пересуванні людей (війна, карантин тощо) широкого розповсюдження набувають методи дистанційного спілкування та електронної комерції. Важливою передумовою впровадження цих практик є електронна ідентифікація особи, з якою відбувається дистанційне (часто ще і заочне) спілкування, зокрема за допомогою електронного підпису. Проте, міжнародний контекст дистанційного спілкування призводить до відомого юристам феномену – зіткнення правопорядків, тобто виникнення юридичних, а з огляду на специфіку цифровізації – ще і технічних колізій при спробах використання електронних підписів для вчинення юридично значимих дій. Електронні підписи, що згенеровані в одній країні і мають в ній юридичне значення, не визнаються автоматично за межами цієї країни, що суттєво перешкоджає динамічному розвитку зовнішньоекономічних зв'язків. У зв'язку з цим, крім питань технічної сумісності програмно-апаратних рішень, виникає нагальна потреба у взаємному визнанні країнами ЄС та Україною юридичного значення місцевих електронних підписів, що потребує створення правових механізмів цифрової інтеграції України з ЄС – т. з. «цифрового безвізу».

Первісно юридичний статус засобу електронної ідентифікації особи в Україні було закріплено Законом України «Про електронний цифровий підпис» від 22.05.2003 №852-IV, який набув чинності з 01.01.2004 і діяв до 07.11.2018. Проте 01.01.2016 розпочалося тимчасове, а з 01.09.2017 – постійне застосування Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з

¹ URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>

атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. Положення вказаної Угоди (зокрема ст. 124, 474), з-поміж іншого, передбачають поступове наближення законодавства України до права ЄС в різних галузях суспільного життя, зокрема і в питаннях цифрового розвитку, згідно з графіками, передбаченими в додатках до Угоди (в нашому випадку – Додатку XVII). Причому закладені в Угоду механізми співпраці сторін (рішення спільних органів асоціації – Ради асоціації, Комітету асоціації) передбачають принцип динамічної апроксимації (адаптації) українського права до *acquis* ЄС, тобто у випадку, якщо в процесі виконання положень Угоди нормативно-правові акти ЄС будуть оновлюватися, то і зобов'язання України по транспозиції норм *acquis* ЄС в українське законодавство підлягатимуть відповідному коригуванню.

Згідно з початковим текстом Угоди та Додатком XVII до неї Україна зобов'язалася протягом 3 років з дати набрання чинності Угодою впровадити в національне законодавство положення Директиви № 1999/93/ЄС Європейського парламенту та Ради від 13.12.1999 про електронні підписи, що застосовується в межах Співтовариства. Проте невдовзі це зобов'язання стало неактуальним, оскільки замість вказаної Директиви Європарламент і Рада ЄС ухвалили нормативно-правовий документ прямої дії – Регламент № 910/2014 від 23.07.2014 про електронну ідентифікацію та довірчі послуги для електронних транзакцій на внутрішньому ринку та про скасування Директиви 1999/93/ЄС (т. з. Регламент eIDAS). На момент його ухвалення Угода про асоціацію вже була підписана і природньо, що даний документ у початковій версії Угоди не міг бути відображений. Крім того, Регламент набрав чинності поступово – різні його частини вводилися в дію з 2014 аж по 2018 роки. Однак, по факту повного набрання ним чинності для можливості взаємного визнання українських і європейських електронних підписів найперше, що потрібно було зробити – це здійснити транспозицію його положень в законодавство України.

Формально, відповідне зобов'язання для України було встановлено лише рішенням Комітету асоціації Україна – ЄС у торговельному складі №1/2021 від 22.11.2021². У ньому Україна зобов'язалася не лише здійснити транспозицію Регламенту eIDAS, але і транспозицію ряду імплементаційних Регламентів Єврокомісії, прийнятих переважно у 2015 році. Проте Україна цілком раціонально розпочала роботу у цьому напрямі раніше, не чекаючи рішення органу асоціації, а саме: з 05.10.2017 шляхом прийняття Закону України «Про електронні довірчі послуги»³, який замінив Закон України «Про електронний цифровий

² URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/845_001-21#n2

³ Сучасна назва – Закон України «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги» (прим. авт.)

підпис» і основна частина якого набрала чинності 07.11.2018. Зазначений Закон України значною мірою синхронізував українське законодавство про електронну ідентифікацію з *acquis* ЄС (насамперед – Регламентом *eIDAS*), в т. ч. передбачив наступні концептуальні зміни:

- введені нові рівні довіри (удосконалений електронний підпис (УЕП) – *AdES*, який дає можливість ідентифікувати підписувача та контролювати дані, а також кваліфікований електронний підпис (КЕП) – *QES*, який має найвищий рівень безпеки через особливості застосування технічних засобів і тому юридично повністю прирівнюється до власноручного підпису);

- розширено перелік довірчих послуг – крім раніше діючої послуги видачі сертифіката підпису з'явилася ціла екосистема, передбачена *eIDAS*: електронна печатка юридичної особи, електронна позначка часу, реєстрована електронна доставка, аутентифікація вебсайтів тощо;

- проведена зміна статусу надавачів послуг – замість акредитованих центрів сертифікації ключів (АЦСК) утворювалися кваліфіковані надавачі електронних довірчих послуг (КНЕДП), вимоги до функціонування яких посилювалися (запроваджувалося страхування відповідальності, потребувалася відповідність стандарту *ETSI*, підвищувалися норми технічної стійкості тощо). Також запроваджувався Єдиний реєстр надавачів послуг (т. з. Довірчий список), технічно суміжний з аналогічними списками країн ЄС, що стало передумовою для взаємного визнання підписів;

- була запроваджена технологічна сумісність, що надзвичайно важливо у даній сфері – якщо раніше ЕЦП прив'язувався в Україні до національного криптографічного стандарту (ДСТУ 4145), що не застосовувався в рамках ЄС, то за новим законом було дозволене використання також міжнародних стандартів (*RSA*, *ECDSA*), що відкрило у майбутньому шлях до визнання українських підписів (таких як ДІА.Підпис-EU) у країнах ЄС;

- введено принцип транскордонності – закон прямо закріпив можливість визнання іноземних довірчих послуг в Україні, що відкрило виконавчій владі можливість здійснити визнання європейських довірчих послуг і вимагати того самого від ЄС на основі принципу взаємності.

Сьогодні процес «наздогнати ЄС» продовжується, оскільки у 2024 році Європарламентом були внесені зміни до Регламенту №910/2014 (т. з. *eIDAS* 2.0) і тепер у Міністерстві цифрової трансформації України триває підготовча робота по імплементації в Україні вже і цих змін. Проте транспозиція в національне законодавство положень Регламенту *eIDAS* і навіть «апгрейд» до рівня *eIDAS* 2.0 не є достатньою умовою для взаємного визнання електронних підписів, хоча, безперечно, була умовою необхідною. Взаємне визнання вимагало синхронізації правових норм ще по ряду питань, наприклад, у сфері

захисту персональних даних (GDPR)⁴ або в галузі кібербезпеки (Директива (ЄС) 2022/2555 (NIS2), яка встановлює суворіші вимоги до стійкості цифрової інфраструктури, як умови взаємного визнання електронних підписів), а також транспозиції вже згадуваних вище імплементаційних Регламентів Єврокомісії (щодо технічних специфікацій довірчих списків для сумісності українських і європейських аналогів, щодо форматів електронних підписів, які мають визнаватися державними органами – PAdES, XAdES, CAdES тощо).

На технічному рівні шлях до взаємного визнання електронних підписів почав відкриватися з прийняттям постанови КМ України “Про затвердження Порядку взаємного визнання українських та іноземних сертифікатів відкритих ключів, електронних підписів, а також використання інформаційно-телекомунікаційної системи центрального засвідчувального органу для забезпечення визнання в Україні електронних довірчих послуг, іноземних сертифікатів відкритих ключів, що використовуються під час надання юридично значущих електронних послуг у процесі взаємодії між суб’єктами різних держав” №60 від 23.01.2019. Проте через стрімкий розвиток профільного законодавства по обидва боки кордону України з країнами ЄС цей документ вже наприкінці 2023 року втратив свою актуальність. Тим не менше, саме на його підставі, а також на підставі постанови КМ України «Про реалізацію експериментального проекту щодо взаємного визнання електронних довірчих послуг між Україною та Європейським Союзом» №1311 від 22.11.2022 в Україні з 01.01.2023 тимчасово, до 20.08.2024, були визнані іноземні кваліфіковані довірчі послуги та результати їх надання, якщо вони походять від КНЕДП країн Європейського економічного простору і включені в Список довірчих списків ЄС⁵; засоби для створення КЕП, сертифіковані Єврокомісією, а також електронні підписи, створені у державах, що забезпечують належний захист персональних даних і зазначені у вже вищезгаданій постанові КМ України №910 від 16.08.2022. В свою чергу, експериментальний проект давав змогу визнавати українські КЕП в якості удосконалених електронних підписів на території країн ЄС, а також забезпечити можливість шерінгу електронних документів з країнами ЄС.

Організація експериментального проекту на підставі постанови КМ України №1311 від 22.11.2022 відбувалася паралельно із законодавчим забезпеченням даного процесу та його подальшого розвитку – важливим кроком до взаємного визнання КЕП з країнами ЄС стало прийняття

⁴ Див., наприклад, постанову КМ України «Деякі питання передачі персональних даних за межі України засобами Єдиного державного вебпорталу електронних послуг» №910 від 16.08.2022.

⁵ Розміщений за веб-адресою: <https://eidas.ec.europa.eu/efda/trust-services/browse/eidas/tls> (прим. авт.)

01.12.2022 Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення укладення угоди між Україною та Європейським Союзом про взаємне визнання кваліфікованих електронних довірчих послуг та імплементації законодавства Європейського Союзу у сфері електронної ідентифікації» №2801-IX від 01.12.2022. Згодом на його виконання були також прийняті постанови КМ України «Про затвердження вимог до Довірчого списку» №844 від 11.08.2023 і «Деякі питання визнання іноземних сертифікатів відкритих ключів, електронних підписів, а також використання інформаційно-комунікаційної системи центрального засвідчувального органу для забезпечення визнання в Україні електронних довірчих послуг, іноземних сертифікатів відкритих ключів, що використовуються під час надання юридично значущих електронних послуг у процесі взаємодії між суб'єктами різних держав» №1198 від 14.11.2023.

Відповідно до них була проведена подальша синхронізація українського законодавства з вимогами Регламенту eIDAS, підвищено вимоги до рівня довіри (розширено ареал використання КЕП або УЕП, що базується на кваліфікованому сертифікаті), а також переведено з тимчасового (до 20.08.2024) у збільшений тимчасовий (до укладення відповідної постійної угоди з ЄС) режим визнання Україною європейських КЕП та кваліфікованих електронних довірчих послуг нарівні з відповідними КЕП / послугами, наданими за законодавством України.

Це дозволило Україні перейти до другого етапу – безпосередньо до технічного забезпечення цього процесу, оскільки саме по собі визнання іноземних КЕП не означало негайної технічної можливості використати виданий в країні ЄС КЕП, наприклад, для входу на українські публічні сервіси – надавачі відповідних електронних довірчих послуг банально не відображалися в меню з переліком надавачів, оскільки це потребувало спочатку включення їх ДП «Дія» у експериментальний довірчий список на національному рівні. Аналогічно тимчасове визнання українських КЕП (в якості УЕП) на території ЄС теж потребувало технічних заходів.

У квітні 2023 р. ДП «ДІЯ» і Мінцифри України привели сервіс Дія.Підпис у відповідність Регламенту eIDAS на технічному рівні, що дало змогу запустити сервіс Дія.Підпис-EU, який громадяни України, що знаходилися на території ЄС, змогли використовувати для підписання юридично значимих документів. Спочатку кількість платформ, які це допускали, була обмеженою (лише дві), але згодом сфера їх використання поступово розширювалася.

Прогрес України був відзначений Єврокомісією і у травні 2023 року Україна першою з-поміж країн – не членів ЄС потрапила до списку TC AdES LOTL (Довірчий список ЄС). Він містить інформацію про електронні підписи та печатки держав, які не є членами Союзу, відтак,

була отримана технічна можливість перевіряти українські КЕП та печатки на цифрових документах за допомогою валідаційної інфраструктури ЄС⁶, а це означало, що відтепер європейські країни змогли приймати електронні документи, підписані за допомогою Дія.Підпис-EU. Аналогічно українські інструменти перевірки тепер дозволяють перевірити справжність європейських КЕП, якщо їх надавачі входять до відповідного Довірчого списку на території ЄС.

У 2025 році Україна працювала над оновленням спільного робочого плану з впровадження електронних довірчих послуг, зокрема щодо запуску EUDI (європейського гаманця цифрової ідентифікації), імплементації рішень Європейської Комісії щодо визнання конкретних довірчих послуг, зокрема Digital Services Act, Digital Markets Act, а також укладення постійної угоди з ЄС щодо взаємного визнання електронних довірчих послуг і засобів ідентифікації, що дозволило б громадянам України використовувати в країнах ЄС всі національні інструменти (КЕП будь-якого надавача, а не лише Дія.Підпис-EU) у всіх необхідних випадках, причому зі найвищим статусом (кваліфікованого, а не удосконаленого підпису) довіри. Виконання оновленого плану містить кілька етапів, а саме: оцінка українського законодавства на предмет транспозиції положень Регламенту eIDAS 2.0, внесення змін (за потреби) до українських законів та технічне тестування транскордонної сумісності послуг.

3 лютого 2026 року про визнання українських КЕП оголосила Латвія. Очікується, що т. з. «цифровий безвіз» щодо всього ЄС запрацює вже у 2027 році.

⁶ Хоча це також можливо робити і через українські інструменти перевірки, такі як <https://ca.diia.gov.ua/verify>, <https://czo.gov.ua/verify> чи <https://id.gov.ua/verify> (прим. авт.)

СПРОСТОВАНА ЮРИДИЧНА ПРЕЗУМПЦІЯ: ШЛЯХ ДО ГІДНОЇ ПРАЦІ В ПЛАТФОРМНІЙ ЕКОНОМІЦІ

Олена ЛУЦЕНКО

*кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри трудового права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
м. Харків, Україна*

Сучасний ринок праці переживає докорінну трансформацію під впливом цифрових платформ, що породило феномен «платформної роботи». Ця бізнес-модель, часто покладаючись на фрагментацію праці та запобігання витратам, пов'язаним з трудовими відносинами, призводить до повсюдної проблеми неправильної класифікації статусу зайнятості працівників платформ. Більшість із них, незважаючи на об'єктивну залежність від платформи та алгоритмічне управління, хибно визнаються самозайнятими особами. Це часто позбавляє їх фундаментальних трудових прав та соціального захисту, які зазвичай гарантуються інституціоналізованими трудовими договорами. Науково-практична проблема полягає у визначенні ефективних правових механізмів, здатних забезпечити гідні умови праці та соціальну справедливість для цієї нової категорії працівників, незважаючи на динамічний характер платформної зайнятості та прагнення платформ до мінімізації витрат. У цьому контексті Європейська Комісія активно розглядає можливість запровадження спростованої юридичної презумпції трудового статусу або скасування тягаря доказування як ключового інструменту для покращення умов праці.

Спростована юридична презумпція є доказовим інструментом, згідно з яким факт трудових відносин вважається встановленим за наявності певних критеріїв, доки протилежне не буде доведено стороною, на яку покладається такий тягар. У контексті платформної роботи це означає, що працівники платформ за замовчуванням вважатимуться найманими працівниками, а платформа буде зобов'язана довести їхню самозайнятість. Цей механізм не є новим для трудового права ЄС: деякі держави-члени вже використовують подібні презумпції для вирішення проблем нетипових робочих відносин або для окремих категорій працівників. Європейська Комісія, визнаючи недостатність існуючих підходів, активно шукає загальноєвропейське рішення, яке ефективно

проти діяло б хибній класифікації та забезпечувало доступ до трудового та соціального захисту.

Запровадження спростованої юридичної презумпції в трудове законодавство ЄС може мати декілька фундаментальних переваг. По-перше, вона істотно підвищує юридичну визначеність як для працівників, так і для платформ-роботодавців, усуваючи неоднозначність щодо правового статусу. Це переносить тягар доведення відсутності трудових відносин безпосередньо на онлайн-платформи, які, за своєю бізнес-моделлю, часто свідомо конструюють відносини із самозайнятими особами, щоб уникнути зобов'язань. По-друге, презумпція посилює колективне представництво та переговори. Уточнення правового статусу дозволить профспілкам зосереджуватися на представленні інтересів працівників платформ та їхньому включенні до колективних договорів та угод, що є важливим для балансу сил між працівниками та платформами. По-третє, це сприятиме покращенню моніторингу та забезпеченню дотримання трудового законодавства. Органи нагляду та контролю зможуть виходити з припущення про існування трудових відносин, а у разі їх відсутності застосовувати відповідні санкції, що зробить права працівників платформ більш реалістичними та ефективними.

Утім, попри значні переваги, спростована юридична презумпція не є універсальною панацеєю для всіх проблем платформної роботи. Одним із ключових обмежень є те, що вона, хоча й полегшує доведення, все одно може вимагати індивідуальної оцінки у судових процесах, особливо якщо платформи змінюватимуть свою організацію праці, щоб уникнути презумпції. Існує ризик, що платформні роботодавці шукатимуть нові «регуляторні прогалини» для обходу трудових норм. Важливою умовою успіху є також наявність ефективної інфраструктури для моніторингу та забезпечення дотримання законодавства, адже без належного контролю навіть найкращі правові норми залишаються «мертвою літерою»¹.

Окрім того, на рівні ЄС постають питання транскордонного виміру – хоча презумпція має захищати працівників, існує занепокоєння, що її введення може бути інтерпретовано як обмеження вільного пересування послуг (ст. 56 ДФЕС²), що вимагає чіткого обґрунтування її цілей (захист працівників, а не обмеження послуг).

¹ Kullmann, M. (2022). 'Platformisation' of work: An EU perspective on Introducing a legal presumption. *European Labour Law Journal*. 13 (1). P. 66–80. <https://doi.org/10.1177/20319525211063112>

² Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12012E%2FTXT> (дата звернення: 14.03.2026)

Ураховуючи вищезазначене, вважаю, що спростована юридична презумпція є вкрай необхідним і потужним інструментом для захисту прав працівників платформної економіки в ЄС, проте її успішна імплементація вимагає ретельного і комплексного підходу, який може базуватися на таких догмах:

1) чітке визначення критеріїв презумпції. Презумпція має бути сформульована таким чином, щоб охоплювати максимальну кількість випадків фактичної залежності працівника від платформи, мінімізуючи простір для маніпуляцій з боку платформних роботодавців. Можливе використання таких критеріїв, як період виконання роботи, винагорода, відсутність автономії у ціноутворенні та організації праці;

2) гармонізація на рівні ЄС. Для того, щоб уникнути фрагментації та забезпечити рівний захист для всіх працівників платформ у межах ЄС, Європейська Комісія має запропонувати директиву, яка зобов'язувала б всі держави-члени впровадити таку презумпцію, з можливістю адаптації до національних особливостей, але без загрози основній меті;

3) посилення правозастосовних механізмів. Паралельно з введенням презумпції необхідно інвестувати у розвиток національних органів нагляду (трудова інспекція), забезпечуючи їхні ресурси та експертизу для моніторингу алгоритмічного управління та перевірки реального статусу працівників;

4) сприяння колективним переговорам. Створення умов, за яких профспілки могли б ефективно представляти працівників платформ, укладаючи колективні угоди, що доповнюватимуть загальні правові норми та адаптуватимуть їх до специфіки галузі;

5) безперервний моніторинг та адаптація. Законодавчі та регуляторні ініціативи мають бути гнучкими, дозволяючи швидку адаптацію до постійно змінюваної бізнес-моделі платформ та технологічного розвитку.

Таким чином, спростована юридична презумпція є важливим кроком до відновлення балансу у трудових відносинах в платформній економіці, адже слугує не лише потужним інструментом для захисту інтересів працівників, перекладаючи тягар доведення на платформних роботодавців, а й є ключовим елементом у боротьбі з хибною класифікацією. Правильно імплементована та підтримана ефективними механізмами правозастосування, ця презумпція дозволить трудовому праву ЄС відновити свою провідну роль у забезпеченні гідної праці та соціальної справедливості в умовах цифрової трансформації, демонструючи, що інновації можуть гармонійно співіснувати із захистом фундаментальних прав людини.

ВРАХУВАННЯ ACQUIS ЄС ПРИ РЕФОРМУВАННІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ ЗА УЧАСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ

Марія МЕНДЖУЛ

*докторка юридичних наук, професорка,
професорка кафедри цивільного права та процесу
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна*

Україна й надалі протистоїть збройній агресії РФ, одночасно отримавши від держав-членів ЄС чіткий політичний сигнал щодо перспективи членства. Паралельно постає потреба у створенні дієвих інституційних механізмів та процедур, які дозволять повноцінно залучити регіональний і муніципальний рівні до процесу європейської інтеграції. Як держава-кандидат, Україна повинна адаптувати національне законодавство та політики до *acquis communautaire*, що визначає правову основу ЄС. У цьому процесі слід враховувати ключову роль молоді у процесах відновлення України, забезпечуючи розвиток громад із врахуванням стандартів ЄС.

Переговори про вступ до Європейського Союзу мають складний і багатовимірний характер, поєднуючи політичний і технічний компоненти. Політичний вимір проявляється у залежності процесу від позицій держав-членів ЄС, зокрема з урахуванням явища так званої «втоми від розширення», що спостерігається останніми роками. Водночас не менш важливим є технічний аспект, який передбачає високий рівень підготовки країни-кандидата: формування обґрунтованих переговорних позицій, здатність ефективно їх відстоювати та глибоке розуміння *acquis communautaire*.¹

19 січня 2026 року було зареєстровано проєкт нового Трудового кодексу України², тому вкрай важливо проаналізувати наскільки планові зміни щодо регулювання праці неповнолітніх відповідають *acquis* ЄС.

Ключовим актом вторинного права Європейського Союзу, що регулює працю неповнолітніх, є Директива Ради 94/33/ЄС від 22 червня 1994 року про захист молодих людей на роботі. Її ухвалення стало підсумком тривалого нормотворчого процесу, який розгорнувся на

¹ Bastian Veigel (2023). Ukraine's EU accession process in the field of regional and local development. URL: <https://u-lead.org.ua/storage/admin/files/a61fb22a9aa444242239b717acbee6b9.pdf>

² Проєкт Трудового кодексу України (2026). URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/69516>

початку 1990-х років у контексті становлення спільної соціальної політики ЄС. Цей документ визначає базові стандарти щодо охорони здоров'я і безпеки молодих працівників, а також встановлює умови їх залучення до трудової діяльності.

Згідно з положеннями Директиви 94/33/ЄС держави-члени зобов'язані забороняти працевлаштування дітей, тобто осіб, які не досягли 15 років або ще навчаються в системі обов'язкової повної загальної середньої освіти. Такий підхід базується на пріоритеті освіти та необхідності забезпечення належного фізичного і розумового розвитку дитини. Водночас Директива передбачає окремі винятки, зокрема щодо участі дітей у культурній, мистецькій, спортивній чи рекламній діяльності. Такі випадки можливі лише за наявності дозволу компетентних органів і за умови належного контролю. Крім того, допускається виконання так званої «легкої роботи» особами віком 13 або 14 років, якщо вона не становить загрози для їхнього здоров'я, безпеки та не перешкоджає навчанню.³

У проекті Трудового кодексу вжито також термін легкої праці у ч. 3 ст. 25, зокрема зауважено, що: «Особа, яка досягла 14-річного віку та здобуває освіту відповідного рівня у будь-якій формі, може за письмовою згодою одного з батьків або інших законних представників прийматися для виконання у вільний від навчання час легкої роботи, яка через характер виконуваних завдань і конкретні умови, в яких вона виконується, не загрожує безпеці такої особи, не завдає шкоди її здоров'ю або розвитку і не порушує її освітнього процесу». При цьому необхідно надання чітких критеріїв та закріплення поняття «легка праця».

Директива також визначає базові обов'язки роботодавців у сфері захисту праці молодих осіб. Зокрема, на них покладається обов'язок здійснювати оцінювання ризиків на робочому місці з урахуванням віку та фізіологічних особливостей неповнолітніх, а також забезпечувати належний контроль і проведення інструктажів з охорони праці. Особливий акцент робиться на недопущенні виконання робіт, що перевищують фізичні чи психічні можливості молодих працівників, а також тих, що пов'язані з впливом небезпечних хімічних, біологічних або фізичних чинників.

Окремі положення Директиви присвячені регулюванню робочого часу неповнолітніх. Вона встановлює граничні норми тривалості робочого дня і тижня, передбачає обмеження щодо нічної праці для більшості категорій молоді, а також гарантує мінімальні періоди щоденного та щотижневого відпочинку. Крім того, молоді працівники

³ Council Directive 94/33/EC of 22 June 1994 on the protection of young people at work. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A31994L0033>

мають право на щорічну оплачувану відпустку та обов'язкові перерви впродовж робочого дня. Такі гарантії спрямовані на запобігання перевтомі, зниження професійних ризиків і недопущення негативного впливу праці на навчання та розвиток неповнолітніх.⁴

Загалом проєкт Трудового кодексу зберігає попередні гарантії для неповнолітніх працівників та містить норми, що відповідають міжнародним стандартам: заборону найгірших форм дитячої праці (ст. 4); неможливість передбачення випробування для неповнолітніх працівників (ст. 49); можливість припинити трудовий договір на вимогу одного із батьків чи законного представника (ст. 106), скорочену тривалість робочого часу (ст. 116); заборону залучати до понаднормової роботи (ст. 120); гарантування перерв протягом робочого дня (ст. 128); передбачення відпустки у 31 день (ст. 135); заборона укладення договору про повну матеріальну відповідальність (ст. 197) тощо. Доволі вагомими новелами є: передбачення учнівського трудового договору, який можна укласти із неповнолітніми від 14 років до шести місяців (ст. 61); заборона залучення неповнолітніх до 6 років як домашніх працівників (ст. 64); тривалість робочого часу під час канікул обмежена 8 годинами на день протягом кожного 36 годинного семиденного періоду та 6 годин на день протягом кожного 24 годинного семиденного періоду (ст. 116), направляти неповнолітніх у робочі відрядження (ст. 187) та інші.

Враховуючи положення Директиви 94/33/ЕС, необхідно також у проєкті Трудового кодексу передбачити поняття «легкої праці» як «роботи, що по своїм характеристиками та умовами виконання не завдає та не може завдати шкоди безпеці, здоров'ю та належному розвитку дітей, не перешкоджає здобуттю загальної середньої освіти».

⁴ Council Directive 94/33/EC of 22 June 1994 on the protection of young people at work.
URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A31994L0033>

**ЗАПРОВАДЖЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ
ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ПРАВОСУДДІ УКРАЇНИ:
ДО ПИТАННЯ ДЖЕРЕЛ РЕГУЛЮВАННЯ ШТУЧНОГО
ІНТЕЛЕКТУ В УКРАЇНІ**

Кирило МІХО

аспірант

*Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака
Національної академії правових наук України
м. Київ, Україна*

Тема забезпечення Європейських стандартів штучного інтелекту в правосудді України є актуальною темою в юриспруденції та законотворчому процесі, оскільки стосується впровадження штучного інтелекту в правосуддя з одночасним захистом прав та свобод людини і громадянина, а також закріплення відповідальності за порушення принципів застосування штучного інтелекту в правосудді.

Так, наприклад, О. О. Кармаза та Т. В. Федоренко на підставі Європейської етичної Хартії про використання штучного інтелекту в судовій системі та її середовищі (European ethical Charter on the use of Artificial Intelligence in judicial systems and their environment), прийнятої Європейською комісією з питань ефективності правосуддя Ради Європи у 2018 р., Рекомендацій Комісії з питань цивільно-правових норм з робототехніки (European Parliament resolution of 16 February 2017 with recommendations to the Commission on Civil Law Rules on Robotics (2015/2103 (INL))), пропонують віднести до основних принципів штучного інтелекту в судочинстві такі: 1) принцип поваги до основних прав, який, зокрема, полягає у впровадженні штучного інтелекту в межах, спосіб та в порядку, щоб не порушити основні права людини, гарантовані на міжнародному та національному рівнях; 2) принцип недискримінації, зміст якого, зокрема, розкривається через запобігання розвитку або посиленню будь-якої дискримінації між людьми або групами осіб; 3) принцип якості та безпеки, який полягає в тому, щоб судові рішення та дані, які в них використані, були захищені та перебували в безпечному технологічному середовищі; 4) принцип прозорості, неупередженості та справедливості – це принципи про те, щоб у разі використання штучного інтелекту забезпечити відсутність людського фактору (запобігти втручанню людини); 5) принцип «під

контролем користувача» гарантує високий рівень автономності, поінформованості користувачів тощо¹.

Відповідно до розпорядження Кабінету Міністрів України від 2 грудня 2020 р. № 1556-р «Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні» схвалено Концепцію розвитку штучного інтелекту в Україні, в якій зазначається, що впровадження інформаційних технологій, частиною яких є технології штучного інтелекту, є невід'ємною складовою розвитку соціально-економічної, науково-технічної, оборонної, правової та іншої діяльності у сферах загальнодержавного значення. Пріоритетними сферами, в яких реалізуються завдання державної політики розвитку галузі штучного інтелекту, зокрема, визначено правосуддя. Для досягнення мети Концепції у зазначеній сфері передбачено виконання таких завдань: подальший розвиток вже існуючих технологій у сфері правосуддя (Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система, Електронний суд, Єдиний реєстр досудових розслідувань тощо); впровадження консультативних програм на основі штучного інтелекту, які відкриють доступ до юридичної консультації широким верствам населення; попередження суспільно небезпечних явищ шляхом аналізу наявних даних за допомогою штучного інтелекту; визначення необхідних заходів ресоціалізації засуджених шляхом проведення аналізу наявних даних за допомогою технологій штучного інтелекту; винесення судових рішень у справах незначної складності (за взаємною згодою сторін) на основі результатів аналізу, здійсненого з використанням технологій штучного інтелекту, стану дотримання законодавства та судової практики².

Тобто, запровадження систем штучного інтелекту в правосудді України – це вже не недосяжне майбутнє, а реальність, яка існує в Україні. Разом з тим дискусійним положенням Концепції є віднесення Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, Електронного суду, Єдиного реєстру досудових розслідувань до систем штучного інтелекту. На нашу думку, це є цифровими технологіями, а не системою штучного інтелекту.

Крім того, положення Концепції про «винесення судових рішень у справах незначної складності (за взаємною згодою сторін) на основі результатів аналізу, здійсненого з використанням технологій штучного інтелекту, стану дотримання законодавства та судової практики» є також дискусійним, зважаючи на судову практику, яка склалася в деяких іноземних країнах, а також беручи до уваги й судову практику України

¹ Кармаза О. О., Федоренко Т. В. (2021). Принципи штучного інтелекту у правосудді України. *Право і суспільство*. № 2. С. 89-94.

² Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 2 грудня 2020 р. № 1556-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text> (дата звернення: 30.03.2026).

(наприклад, ухвала КАС ВС від 3 лютого 2026 року у справі № 340/2365/25, постанова КГС ВС від 8 серпня 2025 року у справі № 925/496/24, постанова ККС ВС від 27 травня 2025 року у справі № 161/5016/21).

15 травня 2025 року Україна підписала Рамкову конвенцію Ради Європи про штучний інтелект та права людини, демократію та верховенства права (Council of Europe Framework Convention on Artificial Intelligence and Human Rights, Democracy and the Rule of Law)³. Станом на 30 березня 2026 року ця Конвенція не ратифікована Україною. Відповідно до ст. 1 цієї Конвенції кожна Сторона вживає або підтримує відповідні законодавчі, адміністративні або інші заходи для впровадження положень, викладених у цій Конвенції. Згідно із ст. 4 цієї Конвенції при розробці та прийнятті правил регулювання штучного інтелекту загалом та в правосудді зокрема механізми захисту прав людини, закріплені на міжнародному та національному рівні, повинні бути дотримані. Цікавість для визначення правил регулювання штучного інтелекту в правосудді викликає і ст. 5 цієї Конвенції, відповідно до якої передбачається цілісність демократичних процесів та повага до верховенства права, оскільки в ній закріплено норму про те, що кожна Сторона вживає або підтримує заходи, спрямовані на забезпечення того, щоб системи штучного інтелекту не використовувалися для підриву цілісності, незалежності та ефективності демократичних інституцій та процесів, включаючи принцип розподілу влади, повагу до незалежності судової влади та доступу до правосуддя.

Отже, відповідно до розпорядження Кабінету Міністрів України від 9 травня 2025 р. № 457-р «Про затвердження плану заходів з реалізації Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні на 2025-2026 роки» передбачено розроблення та подання Кабінетові Міністрів України законопроекту щодо правового врегулювання у сфері розвитку штучного інтелекту⁴.

Беручи до уваги норми ст. 19, а також розділу VIII «Правосуддя» Конституції України, норми Закону України «Про судоустрій і статус суддів», при здійсненні правосуддя суд може застосувати штучний інтелект відповідно до європейських стандартів та принципів, якщо це буде передбачено у відповідному законі. Разом з тим, в судовій системі вже запроваджується використання штучного інтелекту. Про це,

³ Council of Europe Framework Convention on Artificial Intelligence and Human Rights, Democracy and the Rule of Law. Vilnius, 5.IX.2024. URL: <https://rm.coe.int/1680afae3c> (дата звернення: 30.03.2026).

⁴ Про затвердження плану заходів з реалізації Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні на 2025-2026 роки: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 9 травня 2025 р. № 457-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/457-2025-%D1%80#Text> (дата звернення: 30.03.2026).

зокрема, йдеться в ст. 16 Кодексу суддівської етики: використання суддею технологій штучного інтелекту є допустимим, якщо це не впливає на незалежність та неупередженість судді, не стосується оцінки доказів і процесу ухвалення рішень та не порушує вимог законодавства⁵. Крім того у 2025 році Верховний Суд затвердив Положення про використання технологій штучного інтелекту працівниками Апарату Верховного Суду. Раніше, у 2024 році, відповідні правила використання ІІІ затвердив ВАКС. У стратегії цього суду на 2026–2028 роки також окреслено розвиток застосування новітніх технологій. Нещодавно Міністерство цифрової трансформації України затвердило Рекомендації з відповідального використання штучного інтелекту для правників⁶.

Відтак запровадження Європейських стандартів та принципів штучного інтелекту в правосудді України повинно відбуватися у порядку, визначеному законом України, із дотриманням принципу людського контролю (human-in-the-loop), про який йдеться в ухвалі КАС ВС від 15 січня 2026 року у справі № 240/14153/24.

⁵ Про затвердження Кодексу суддівської етики: Рішення XX чергового з'їзду суддів України від 18 вересня 2024 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001415-24#n2> (дата звернення: 30.03.2026).

⁶ Штучний інтелект у правосудді – допомога чи загроза судовому розсуду: думки суддів Верховного Суду. Офіційний вебсайт Верховного Суду, 11 березня 2026. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/> (дата звернення: 30.03.2026).

ДОЦІЛЬНІСТЬ ІСНУВАННЯ ЛІЦЕНЗІЇ ЯК ФОРМИ РОЗПОРЯДЖАННЯ МАЙНОВИМИ ПРАВАМИ НА ОБ'ЄКТИ СУМІЖНИХ ПРАВ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Ніна ПЕЧЕРОВА

кандидат юридичних наук

м. Київ, Україна

Форми розпоряджання майновими правами на об'єкти суміжних прав визначені ч. 1 ст. 1107 Цивільного кодексу України, ч. 1 ст. 48 Закону України «Про авторське право і суміжні права». Ліцензія як форма розпоряджання знаходить своє відображення в положеннях Цивільного кодексу України, що ж до Закону України «Про авторське право і суміжні права», то йде мова про ліцензійний договір та публічну ліцензію. Чому розгляд питання доцільності існування ліцензії як форми розпоряджання майновими правами, в тому числі і на об'єкти суміжних прав є важливим, на думку автора? Він є важливим, оскільки він стосується розуміння правової природи відносин у сфері права інтелектуальної власності. Звичайно, що обсяг подання тез на конференцію не дозволяє розглянути дане питання, пропрацювавши всі об'єкти права інтелектуальної власності, тому ми розглянемо дане питання в прив'язці до об'єктів суміжних прав. В юридичній літературі думки розділилися стосовно того чи вважати ліцензію окремою формою розпоряджання майновими правами на об'єкти суміжних прав, в тому числі, чи вважати її складовою ліцензійного договору. Автор роботи є прибічником думки про те, що ліцензія є складовою ліцензійного договору і не може розглядатися як окрема форма розпоряджання майновими правами на об'єкти суміжних прав, і як односторонній правочин. Задамо собі питання чому? Для цього звернемося до аналізу деяких положень Цивільного кодексу України. Так, згідно ч. 3 ст. 1109 Цивільного кодексу України «3. У ліцензійному договорі визначаються вид ліцензії, сфера використання об'єкта права інтелектуальної власності (конкретні права, що надаються за договором, способи використання зазначеного об'єкта, територія та строк, на які надаються права, тощо), розмір, порядок і строки виплати за використання об'єкта права інтелектуальної власності, а також інші умови, які сторони вважають за доцільне включити у договір»¹. Читаючи уважно вище зазначене положення чи можна говорити про те, що у однієї сторони

¹ Цивільний кодекс України (2003): Закон, Кодекс № 435 – IV від 16.01.2003 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

виникають лише права, а в іншій лише обов'язки та не вимагається погодження умов між сторонами? Думаємо, що ні. Навіть, якщо розглядати окремо ліцензію гіпотетично як окрему форму розпоряджання майновими правами, в тому числі і на об'єкти суміжних прав, то виходячи із вище зазначеного положення Цивільного кодексу України ліцензія не може розглядатися відірвано від нього і є його невід'ємною складовою. Таким чином, говорити про виникнення тільки прав чи обов'язків у однієї сторони не вважається коректним. А це є головним критерієм поділу правочинів на односторонні та двосторонні (багатосторонні). Чому, на нашу думку, виникає така ситуація? По-перше, вона пов'язана, на нашу думку, з перебільшенням розуміння публічного елементу у відносинах права інтелектуальної власності, оскільки відносини у сфері права інтелектуальної власності носять перш за все приватно-правовий характер, хоча елемент змішаності також присутній у деяких випадках і то умовно, оскільки відносини, коли в них з'являється публічний орган стають публічно-правовими, навіть якщо йде мова про реєстрацію, наприклад авторських прав, оскільки це вже інші відносини, що складаються не у зв'язку зі створенням об'єкту авторського права чи у зв'язку зі здійсненням розпоряджання майновими правами на такий об'єкт, а у зв'язку із реєстрацією прав на такий об'єкт. По-друге, іншою причиною виникнення відповідної ситуації є структурний виклад статей Цивільного кодексу у послідовності, що спочатку йде мова про ліцензію, а потім про ліцензійний договір. Тому, одним із шляхів вирішення є зміна відповідних статей просто місцями. Спочатку мова має йти про ліцензійний договір, а вже потім про ліцензію для того, щоб було уявлення щодо виданого виду ліцензії. В обґрунтування, нашої точки зору, наведемо ч. 2, 3 ст. 626 Цивільного кодексу України «2. Договір є одностороннім, якщо одна сторона бере на себе обов'язок перед другою стороною вчинити певні дії або утриматися від них, а друга сторона наділяється лише правом вимоги, без виникнення зустрічного обов'язку щодо першої сторони. 3. Договір є двостороннім, якщо правами та обов'язками наділені обидві сторони договору»², ч. 3 ст. 202 Цивільного кодексу України «3. Одностороннім правочином є дія однієї сторони, яка може бути представлена однією або кількома особами. Односторонній правочин може створювати обов'язки лише для особи, яка його вчинила. Односторонній правочин може створювати обов'язки для інших осіб лише у випадках, встановлених законом, або за домовленістю з цими

² Цивільний кодекс України (2003): Закон, Кодекс № 435 – IV від 16.03.2003 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

особами»³. То видаючи той чи інший вид ліцензії ліцензіар створює для себе лише обов'язки..?

В аспекті питання, що нами розглядається значимо наступну ремарку. На наш погляд, за ліцензійним договором в користування надається ще не об'єкт, наприклад тих же суміжних прав, а надається в користування майнове право певним способом. Майнове право є роздільним, оскільки воно має досить широкий перелік способів використання і цей перелік є не вичерпним. Це є однією із особливостей об'єктів права інтелектуальної власності, і об'єктів суміжних прав в тому числі тому, що об'єкти права інтелектуальної власності є об'єктами *res incorporales*. До вище зазначеного зауважимо, що ключовим в обґрунтування нашої позиції вважаємо норму ст. 419 Цивільного кодексу України «1. Право інтелектуальної власності та право власності на річ не залежать одне від одного. 2. Перехід права на об'єкт права інтелектуальної власності не означає переходу права власності на річ. 3. Перехід права власності на річ не означає переходу права на об'єкт права інтелектуальної власності»⁴.

Договір публічної ліцензії, на думку автора, за своєю правовою природою є різновидом ліцензійного договору і є по суті договором приспінання, але не є при цьому одностороннім правочином, оскільки виникнення взаємних прав та обов'язків відбувається.

³ Цивільний кодекс України (2003): Закон, Кодекс № 435 – IV від 16.03.2003 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

⁴ Цивільний кодекс України (2003): Закон, Кодекс № 435 – IV від 16.01.2003 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

**РОЛЬ КОНВЕНЦІЙ МОП ТА ДИРЕКТИВ ЄС
У ФОРМУВАННІ СТАНДАРТІВ «TOTAL REWARDS»
ДЛЯ МІЖНАРОДНИХ КОМПАНІЙ В УКРАЇНІ**

Марія ПИЛИПЕНКО

*старший лаборант кафедри господарського права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна*

Олександра ХОХРУН

*бакалавр права, студентка юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна*

У сучасних умовах глобалізації та турбулентності світових ринків підходи до управління людськими ресурсами в міжнародних компаніях зазнають докорінних трансформацій. Набуття Україною статусу кандидата на членство в Європейському Союзі зумовлює необхідність системної імплементації європейських трудових стандартів (*acquis communautaire*) у національне правове поле. У цьому контексті ключовим завданням для транснаціональних корпорацій, що працюють в Україні, стає адаптація своїх глобальних політик сукупної винагороди до нових нормативних реалій. За такої умови важливо звернути увагу на визначення того, як міжнародні акти – конвенції Міжнародної організації праці (МОП) та Директиви ЄС – формують архітектуру та встановлюють юридичні межі систем сукупної винагороди (*Total Rewards*).

Еволюція розуміння витрат на персонал демонструє відхід від лінійного уявлення про оплату праці як суто трансакційних видатків до моделі довгострокових інвестицій у людський капітал. Відповідно до визнаної міжнародної методології *WorldatWork*¹, концепція «*Total Rewards*» розглядається як цілісна система, що інтегрує матеріальну винагороду, соціальні пільги (*benefits*), програми підтримки добробуту (*well-being*) та безперервне навчання. Правильне структурування таких видатків дозволяє міжнародному бізнесу зберігати кваліфікованих співробітників та уникати плинності кадрів. Однак юридичні межі гнучкості роботодавця у цій сфері є суворими: компанії не можуть

¹ WorldatWork. (2021). Inventory of total rewards programs & practices. https://worldatwork.org/media/CDN/dist/CDN2/documents/pdf/resources/research/WorldatWork_Survey_Total%20Rewards%20Inventory%20Programs%20&%20Practices_2022.pdf

довільно формувати пакети винагороди, ігноруючи імперативні норми трудового права. Фундаментальні дослідження підтверджують, що правові обмеження завжди трансформуються у стратегію винагороди, змушуючи менеджмент балансувати між фінансовою рентабельністю та комплаєнсом².

Глобальні мінімальні вимоги, нижче яких витрати на персонал не можуть опускатися, формують стандарти Міжнародної організації праці. Так, Конвенція МОП № 95 про захист заробітної плати³, яка імплементована в українське законодавство, встановлює непорушний фундамент оплати праці, забороняючи розрахунки у формі боргових зобов'язань та гарантуючи грошову ліквідність виплат. Водночас еволюція міжнародного права розширює коло обов'язків бізнесу. Показовою є Конвенція МОП № 190, прийнята у 2019 році, яка встановлює стандарти щодо викорінення насильства та домагань⁴. Її впровадження зобов'язує роботодавців переглянути структуру Total Rewards, включивши до неї інвестиції у психологічний та соціальний добробут і створення безпечного середовища як обов'язкову складову.

На європейському рівні головним рушієм модернізації компенсаційних політик виступають новітні Директиви ЄС, зокрема Директива (ЄС) 2022/2041 про адекватну мінімальну заробітну плату, яка встановлює принципово нові орієнтири для визначення базового рівня фіксованої оплати праці. Цей нормативний акт вимагає від держав-членів не просто номінального встановлення мінімальної ставки, а гарантування того, що вона забезпечуватиме гідний рівень життя з урахуванням реальної купівельної спроможності працівників та актуальних соціально-економічних умов. Для досягнення цієї мети Директива запроваджує чіткі критерії адекватності, рекомендуючи орієнтуватися на міжнародні контрольні показники: встановлення мінімальної зарплати на рівні не менше 50% від середньої заробітної плати по країні⁵.

Разом із тим, документ зобов'язує країни, у яких охоплення працівників колективними договорами становить менше 80%, розробити спеціальні плани дій для розширення таких угод і посилення ролі

² Armstrong, M., & Brown, D. (2019). Strategic reward: Making it happen. Kogan Page. <https://books.google.vu/books?id=1S3LtGjPrFIC&printsec=frontcover#v=onepage&q&f=false>

³ Міжнародна організація праці. (1949). Конвенція № 95 про захист заробітної плати. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_146

⁴ Міжнародна організація праці. (2019). Конвенція МОП № 190 про викорінення насильства та домагань у сфері праці. https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C190

⁵ Європейський Парламент і Рада ЄС. (2022, 19 жовтня). Директива (ЄС) 2022/2041 про адекватну мінімальну заробітну плату в Європейському Союзі. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32022L2041>

профспілок, а також встановлює вимогу щодо прозорого й обґрунтованого перегляду розміру мінімальної зарплати щонайменше кожні два роки. Держави-члени ЄС мали імплементувати ці положення до 15 листопада 2024 року, що на практиці продемонструвало два основні підходи. Країни із законодавчо закріпленою мінімальною зарплатою (наприклад, Німеччина, Іспанія, Польща) змушені були переглянути формули її індексації для поступового досягнення цільового показника, тоді як скандинавські держави (Швеція, Данія) зберегли свою традиційну модель регулювання ставок виключно через колективні договори без втручання держави.

У контексті набуття статусу кандидата на вступ до ЄС, Україна також взяла на себе зобов'язання щодо гармонізації національного трудового законодавства із цими стандартами. Оскільки наразі в Україні існує проблема значного розриву між розміром мінімальної заробітної плати і реального прожиткового мінімуму та їх використання переважно як фіскального інструменту, впровадження європейських підходів вимагає концептуальних змін, зокрема в рамках прийняття нового Трудового кодексу. Перехід до економічно обґрунтованих критеріїв розрахунку з орієнтиром на 50% від середньої зарплати та стимулювання галузевих колективних угод означатиме для вітчизняного та міжнародного бізнесу неминуче зростання базових витрат на персонал і потребуватиме повної детінізації фонду оплати праці.

Ще більший вплив здійснює Директива (ЄС) 2023/970 про прозорість оплати праці, яка де-факто завершує епоху «закритих зарплат»⁶. Цей документ зобов'язує міжнародні компанії обґрунтовувати власні системи посадового розшарування працівників та бонуси, щоб запобігти гендерному розриву в оплаті. Унаслідок цього бізнес змушений переглядати співвідношення між змінною винагородою, залежною від результату (Pay-for-Performance), та гарантованим окладом, уникаючи дискримінації.

В умовах гармонізації законодавства практика міжнародних компаній в Україні на сьогодні стикається з низкою викликів. Кодекс законів про працю України та Закон України «Про оплату праці» визначають жорсткі державні гарантії щодо мінімальних стандартів. Аналіз показує, що «сліпе» копіювання соціальних пакетів та систем сукупної винагороди, які запроваджені і використовуються міжнародними компаніями в інших країнах, часто є неефективним. Згідно зі статистичними даними європейського ринку, у таких країнах

⁶ Європейський Парламент і Рада ЄС. (2023, 10 травня). Директива (ЄС) 2023/970 про посилення застосування принципу рівної оплати за рівну працю або працю рівної цінності для чоловіків і жінок за допомогою прозорості оплати праці та механізмів забезпечення виконання. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32023L0970>

ЄС як Німеччина чи Франція, частка незарплатних обов'язкових витрат (податки, внески) становить 25–30%, тоді як в Україні в межах трудових відносин цей показник у структурі витрат складається з 18% податку на доходи фізичних осіб та 5% військового збору. Відповідно, наявність певного резерву відкриває для глобальних компаній (за прикладом практик корпорацій рівня Nestlé чи IKEA) ширший простір для перерозподілу бюджету у надбудову Total Rewards.

Варто також відзначити, що на сьогодні найбільш прогресивним методом «правомірно чистої» оптимізації витрат на оплату праці та соціальних пакетів визначено впровадження системи «кафетерію» (cafeteria plans). Сутність підходу полягає в тому, що роботодавець виділяє фіксований бюджет, а працівник самостійно обирає пільги зі списку відповідно до своїх потреб (навчання, страхування, спорт). Це ліквідує явище «нав'язаних» послуг та підвищує цінність винагороди для кожного працівника без порушення нормативних лімітів⁷.

Таким чином, конвенції МОП та Директиви ЄС створюють жорсткий правовий каркас, який не дозволяє довільно зменшувати базові витрати на персонал нижче рівня соціальних гарантій. В умовах адаптації правової системи України до аспис ЄС правомірна оптимізація можлива лише в межах гнучкої частини сукупної винагороди – через прозорі системи бонусів та індивідуалізацію пільг. Подальше реформування вітчизняного трудового законодавства має забезпечити баланс між неухильним дотриманням європейських соціальних стандартів та наданням бізнесу легальних механізмів для ефективного управління людським капіталом.

⁷ Kovács, I. É., Mázasné Dinnyés, H., Mack, Á., Fehér, J., & Poór, J. (2018). Flexible benefits – cafeteria plan: How the characteristics of the firms affect the system of cafeteria. *Journal of Eastern European and Central Asian Research (JEECAR)*, 5(1), 1–20. <https://doi.org/10.15549/jeecar.v5i1.190>

**ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ
ЗАХИСТУ ПРАВ СПОЖИВАЧІВ У ТРАНСКОРДОННИХ
ВІДНОСИНАХ УКРАЇНА–ЄС**

Валерія ПЛЕЧУН

студентка 2 курсу

факультету права та економічної безпеки

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

м. Харків, Україна

У сучасних умовах розвитку міжнародної торгівлі, цифрової економіки, електронної комерції та інтеграції України до європейського правового простору питання захисту прав споживачів у транскордонних правовідносинах набуває особливої актуальності. Стрімкий розвиток електронної комерції та міжнародних онлайн-платформ призвів до того, що споживачі дедалі частіше укладають договори купівлі-продажу товарів та надання послуг із продавцями, які знаходяться за межами держави їх проживання. У результаті виникають транскордонні цивільно-правові відносини, які характеризуються наявністю іноземного елементу та потребують спеціального правового регулювання. Транскордонні споживчі правовідносини є різновидом цивільних правовідносин, ускладнених іноземним елементом. Іноземний елемент може проявлятися у місці проживання сторін договору, місці укладення договору, місці виконання договору, валюті платежу або у праві, що застосовується до відповідних правовідносин. Наявність іноземного елементу зумовлює необхідність застосування норм міжнародного приватного права, а також законодавства інших держав, що значно ускладнює захист прав споживачів

У цивільному праві споживач визнається слабкою стороною договору, оскільки він не є професійним учасником ринку, не має спеціальних знань щодо товарів або послуг, не впливає на умови договору та фактично приєднується до умов договору, запропонованих продавцем. Відповідно до ст. 627 Цивільного кодексу України сторони є вільними в укладенні договору, однак у договорах за участю споживача така свобода обмежується необхідністю забезпечення захисту прав споживача як слабкої сторони правовідносин. Також відповідно до ст. 633 Цивільного кодексу України договір роздрібної купівлі-продажу є публічним договором, а продавець зобов'язаний продати товар кожному, хто до нього звернеться, на однакових умовах. Особливістю

транскордонних договорів у сфері електронної комерції є те, що вони укладаються переважно у формі електронних договорів та договорів приєднання. Відповідно до ст. 634 Цивільного кодексу України договором приєднання є договір, умови якого встановлені однією стороною у стандартних формах і який може бути укладений лише шляхом приєднання другої сторони до запропонованого договору в цілому¹. У науковій літературі зазначається, що договори приєднання обмежують можливість споживача впливати на умови договору, що може призводити до порушення балансу інтересів сторін договору. Так, Яворська О. С у своїй праці висвітлює те, що особливістю порядку укладення договору приєднання є те, що умови договору встановлюються однією із сторін у формулярах або інших стандартних формах, і цей договір може бути укладений лише шляхом приєднання другої сторони до запропонованого договору в цілому. Оскільки при укладенні договору приєднання відсутнє взаємне волевиявлення сторін щодо визначення його умов, то сторона, яка приєднується до договору, практично позбавлена можливості впливати на його зміст. Це призводить до фактичного ущемлення інтересів слабкої сторони.²

Значна частина транскордонних договорів укладається в електронній формі. Відповідно до ст. 11 Закону України «Про електронну комерцію» електронний договір укладається шляхом пропозиції укласти договір та її прийняття за допомогою інформаційно-телекомунікаційних систем. Електронний договір має таку саму юридичну силу, як і договір, укладений у письмовій формі³. Г. В. Колісникова у своїх дослідженнях слушно наголошує на тому, що специфіка захисту прав споживача в цифровій сфері базується на концепції інформаційного паритету. Як зазначає дослідниця, право споживача на інформацію є не лише передумовою вільного вибору товару чи послуги, а й фундаментальною гарантією правомірності самого процесу укладення договору в електронній формі. Ненадання повної та достовірної інформації продавцем до моменту вчинення правочину має розглядатись як істотне порушення переддоговірних зобов'язань. Науковиця підкреслює, що для електронних договорів це право є абсолютним інструментом захисту «слабкої сторони», оскільки споживач позбавлений можливості фізичного ознайомлення з товаром. В електронній комерції момент укладення договору має бути чітко зафіксований через надання

¹ Цивільний кодекс України. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>

² Яворська О. С Договори приєднання: проблеми правового регулювання. Вісник Львівського університету. Серія юридична. 2009.

³ Про електронну комерцію (Закон України № 675-VIII). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/675-19>

споживачеві підтвердження на стійкому носії (електронна пошта, особистий кабінет), що забезпечує стабільність правовідносин.⁴

Правове регулювання захисту прав споживачів в Україні здійснюється Законом України «Про захист прав споживачів». Відповідно до ст. 4 цього Закону споживачі мають право на належну якість продукції, безпеку продукції, необхідну, доступну та достовірну інформацію про продукцію, а також право на відшкодування шкоди, завданої неякісною продукцією. Відповідно до ст. 8 Закону України «Про захист прав споживачів» у разі придбання товару неналежної якості споживач має право вимагати пропорційного зменшення ціни, безоплатного усунення недоліків товару, відшкодування витрат на усунення недоліків товару або розірвання договору та повернення сплачених коштів⁵.

У транскордонних правовідносинах реалізація цих прав значно ускладнюється, оскільки споживач повинен взаємодіяти з продавцем, який знаходиться в іншій державі. Виникають проблеми повернення товарів, відшкодування коштів, виконання гарантійних зобов'язань та звернення до суду іншої держави. У науковій літературі зазначається, що основними проблемами транскордонних споживчих правовідносин є складність визначення застосовного права, складність визначення юрисдикції суду та складність виконання судових рішень⁶. Важливе значення для захисту прав споживачів має юрисдикційний спосіб захисту – захист права судом. Так, Касаційний цивільний суд у складі Верховного Суду у постанові від 4 лютого 2026 року у справі № 758/14925/23 зазначив, що споживач є слабкою стороною договору, а тому умови договору повинні тлумачитися на користь споживача, а суди повинні забезпечувати підвищений рівень захисту прав споживачів⁷. У іншій постанові Верховного Суду зазначено, що у спорах щодо захисту прав споживачів суд повинен виходити з необхідності забезпечення балансу інтересів сторін та недопущення включення до договорів умов, що порушують права споживачів⁸.

⁴ Колісник Г. В. Цивільно-правове регулювання захисту прав споживачів як сторони споживчих договорів: порівняльно-правовий аналіз законодавства України та ЄС. Право України. 2021. № 4. С. 135-143.

⁵ Про захист прав споживачів. (Закон № 1023-XII.) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12>

⁶ *Цивільне право України* (підручник). За редакцією Дзери О.В. Київ: Юрінком Інтер. 2018. С. 219.

⁷ Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 4 лютого 2026 року у справі № 758/14925/23 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/133947146>

⁸ Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом (2014). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011/page

У праві Європейського Союзу також діє принцип підвищеного захисту прав споживачів. Законодавство Європейського Союзу передбачає право споживача на отримання повної інформації про товар або послугу, право на відмову від дистанційного договору, право на гарантійний ремонт або заміну товару, право на відшкодування шкоди у разі придбання неякісного товару. Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом передбачає гармонізацію законодавства України із законодавством Європейського Союзу у сфері захисту прав споживачів, що сприятиме підвищенню рівня захисту прав споживачів в Україні⁹. Важливим механізмом захисту прав споживачів у транскордонних відносинах є альтернативне вирішення спорів. У Європейському Союзі функціонує онлайн-платформа вирішення споживчих спорів, яка дозволяє споживачам подавати скарги на продавців з інших держав без звернення до суду. Така система дозволяє вирішувати спори швидше та з меншими витратами, ніж судовий розгляд¹⁰.

Отже, транскордонні споживчі правовідносини є складними цивільними правовідносинами, що ускладнені іноземним елементом та потребують спеціального правового регулювання. Захист прав споживачів у таких правовідносинах здійснюється на основі норм національного законодавства України, законодавства Європейського Союзу, норм міжнародного приватного права та судової практики. Основними проблемами у сфері захисту прав споживачів у транскордонних відносинах є складність визначення застосовного права, складність визначення юрисдикції суду, складність виконання судових рішень, повернення товарів та відшкодування коштів. У зв'язку з цим важливим є подальша гармонізація законодавства України із законодавством Європейського Союзу та удосконалення механізмів захисту прав споживачів

⁹ Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом (2014). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011/page

¹⁰ OECD. (2020). *Consumer policy and cross-border trade*. Paris. <https://www.oecd.org/en/topics/consumer-policy.html>

ОСОБЛИВОСТІ СПАДКУВАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ: АДАПТАЦІЯ ДО ACQUIS ЄС

Корнелія ПОПОВИЧ

*аспірантка 3 року навчання кафедри цивільного права та процесу
ДВНЗ “Ужгородський національний університет”
м. Ужгород, Україна*

Повномасштабна збройна агресія спричинила ускладнення функціонування нотаріату та судової системи, що зумовило суттєву трансформацію правовідносин у різних сферах суспільного життя, зокрема й у сфері реалізації спадкових прав. У таких умовах виникають численні практичні та теоретичні проблеми, пов'язані з відкриттям спадщини, встановлення місця її відкриття, підтвердження факту смерті особи, дотримання строків прийняття спадщини та забезпеченням прав спадкоємців.

Актуальність дослідження зумовлена також євроінтеграційним курсом України, що передбачає необхідність адаптації національного законодавства до *acquis* ЄС. У сфері спадкового права це охоплює імплементацію європейських підходів до врегулювання транскордонних спадкових відносин, забезпечення правової визначеності, уніфікацію колізійних норм та ефективний захист прав спадкоємців. Особливого значення набуває врахування положень європейських правових актів щодо юрисдикції, застосовного права та визнання і виконання рішень у спадкових справах.

Наукова новизна дослідження полягає у комплексному аналізі особливостей спадкування в умовах воєнного стану крізь призму адаптації до *acquis* ЄС, а також у визначенні шляхів удосконалення національного законодавства з урахуванням сучасних викликів. У роботі пропонується поєднання національного досвіду правозастосування із європейськими стандартами правового регулювання спадкових відносин.

Метою дослідження є виявлення основних проблем реалізації спадкових прав в умовах воєнного стану в Україні та обґрунтування напрямів їх вирішення шляхом адаптації до *acquis* ЄС, а також у визначенні шляхів удосконалення національного законодавства з урахуванням сучасних викликів. У роботі пропонується поєднання національного досвіду правозастосування із європейськими стандартами правового регулювання спадкових відносин.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у сфері реалізації спадкових прав в умовах воєнного стану, а предметом – норми національного законодавства України до *acquis* ЄС, що регулюють спадкові правовідносини, а також практика їх застосування.

Таким чином, дослідження особливостей регулювання спадкових правовідносин в умовах воєнного стану в Україні є важливим як з теоретичної, так і з практичної точки зору, оскільки спрямоване на забезпечення ефективного захисту прав громадян та подальшу гармонізацію національної правової системи з правом ЄС.

Варто розпочати з того, що поняття *acquis* розглядають з правопорядком інтеграційного об'єднання¹, або джерело спільних прав та обов'язків². Якщо брати до уваги Загальнодержавну програму адаптації законодавства ЄС підкреслюється, що *acquis* доцільно вживати як цілісну правову систему ЄС, яка охоплює не лише нормативно-правові акти, як первинне право, що охоплює установчі договори та вторинне право, що у свою чергу відображено у регламентах, директивах, рішеннях інституцій ЄС, що сформовані в межах Європейського співтовариства, а також у сферах спільної зовнішньої та безпекової політики і співробітництві у галузі юстиції та внутрішніх справ. Водночас, якщо трактувати правову систему як сукупність юридичних засобів, що функціонують у певному правовому середовищі, *acquis* обґрунтовано можна розглядати саме як окремо правову систему³.

Достатньо цікавою є практика Суду ЄС, особливо варто виокремити справу *Flaminio Casta v E.N.E.L*, де судом було оголошено, що держави-учасниці, делегуючи частину свого суверенітету, сформували об'єднання з необмеженим строком існування, наділене власними інституційними структурами, міжнародною правосуб'єктністю, правоздатністю та можливістю виступати суб'єктом на міжнародній арені, а також створили систему норм, обов'язкову як для них самих, так і для їхніх співвітчизників. При цьому право, що виникає з Договору про ЄС, не може бути нівельоване положенням національного законодавства, оскільки це ставить під загрозу цілісність правопорядку ЄС. Отже, йдеться про верховенство *acquis* над нормами внутрішнього права держав, включаючи конституційні положення, це означає, що

¹ Смирнова К.К., С. (2011). Співвідношення *acquis communautaire* та джерел права Європейського Союзу. Порівняльно-правові дослідження.. *Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України.*, 1, 121–126. С. 123.

² Shtefan, A. (2025). The Concept of the *Acquis* of the European Union. *Visnik Nacional'nogo universitetu «Lvivska politehnika»*. *Seria: Uridicni nauki*, 12(45), 314–320. <https://doi.org/10.23939/law2025.45.314>

³ Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, Закон України № 29 (2018) (Україна). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629-15#Text>.

acquis має першочерговий пріоритет над нормами національних законодавств держав-членів, які суперечать acquis⁴.

На думку, А.Штефан природа aquis найбільше корелює з категорією системи правових засобів⁵, тобто з точки зору теми спадкування вони проявляються комплексно.Юридичним фактом, що зумовлює виникнення відповідних правовідносин, є смерть фізичної особи. На цій підставі активізуються норми цивільного законодавства, які визначають коло спадкоємців, порядок відкриття та прийняття спадщини. У межах цих норм формуються спадкові правовідносини між спадкоємцями, нотаріусам та, за необхідності, іншими суб'єктами. Реалізація спадкових прав відбувається через відповідні юридично значущі дії, зокрема подання заяви про прийняття спадщини та оформлення спадкових прав у нотаріальному порядку. У разі виникнення спору застосовуються процесуальні засоби захисту, зокрема звернення до суду, що забезпечує відновлення порушених прав.

Таким чином, система правових засобів у сфері спадкування функціонує як цілісний механізм, який забезпечує впорядкованість, ефективність і гарантованість реалізації спадкових прав.

Застосування принципів aquis у сфері спадкування в Україні в умовах воєнного стану полягає не у прямому «перенесенні» норм ЄС, а у гармонізації підходів і стандартів правового регулювання відповідно до європейської практики.Ключовий для aquis– принцип верховенства права.У цьому випадку застосувати його потрібно з недопущенням свавільних відмов у спадкуванні та забезпечення прозорості нотаріальних процедур.Щодо принципу взаємного визнання та транскордонності є важливим для спадкування з «іноземним елементом», його потрібно застосовувати з визнанням документів, виданих за кордоном (свідоцтво про смерть, заповітів) та орієнтація на європейські правила транскордонного спадкування. Важливим також є принцип пропорційності де обмеження прав допускається, але мають бути виправданими, наприклад держава має балансувати між безпекою і правами громадян.

Удосконалення національного законодавства має здійснюватися з урахуванням сучасних викликів, зокрема цифровізації правових процедур, необхідності забезпечення безперервності правозастосування в умовах воєнного стану та підвищення рівня захисту прав людини. Важливим є також поєднання національного досвіду правозастосування із кращими європейськими практиками, що дозволить сформувати

⁴ Flaminio Costa v E.N.E.L. Judgment of the CJEU of 15 July 1964 in case 6-64., ecli:EU:C:1964:66.<https://www.lawteacher.net/cases/flaminio-costa-v-enel.php>

⁵ Ibid. 1, c. 317.

ефективну, гнучку та адаптивну модель правового регулювання спадкових відносин.

Однією з найбільш поширених проблем є пропуск строку для прийняття спадщини у зв'язку з об'єктивними обставинами війни–евакуацією, перебуванням на тимчасово окупованих територіях або відсутністю доступу до нотаріальних послуг. У своїй практиці Верховний Суд неодноразово наголошує, що такі обставини можуть визнаватися поважними причинами для поновлення строку, якщо вони були непереборними та не залежали від волі особи. Це свідчить про поступове впровадження принципу справедливості та пропорційності у сфері спадкування^{6 7}.

Іншою актуальною проблемою є встановлення факту смерті особи на тимчасово окупованих територіях або в зоні бойових дій. Судова практика демонструє тенденцію до спрощення підходів оцінки доказів: ВСУ допускає використання різних джерел інформації (у тому числі непрямих доказів), якщо вони у сукупності підтверджують настання юридичного факту⁸. Такий підхід відповідає принципу ефективного захисту прав та забезпечує доступ до спадкування навіть за відсутності стандартних документів.

Проблемним залишається і визначення місця відкриття спадщини, особливо щодо внутрішньо переміщених осіб. У відповідних справах Верховний суд орієнтується на фактичні обставини останнього місця проживання спадкодавця або місцезнаходження основної частини майна⁹, що дозволяє уникнути правової невизначеності та забезпечити доступ до нотаріального оформлення спадщини.

Вирішення окреслених проблем доцільно здійснювати шляхом подальшої адаптації національного законодавства до *acquis* ЄС, зокрема через закріплення гнучких процесуальних механізмів, розширення можливостей дистанційної взаємодії з нотаріальними та судовими

⁶ Ступак, О. (2024). Особливості спадкування та судова практика Верховного Суду України – суддя Великої Палати ВС проаналізувала питання строків прийняття спадщини, поважні причини пропуску строків, спадкову трансмісію та спадкування за правом представлення. *Судова влада України*. <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1643607/>

⁷ Петров, Є., Крат, В. (2023). Спадкування в умовах воєнного стану – практика Верховного Суду – судді Верховного Суду висвітлили приклади застосування норм у спадкових спорах під час війни, у тому числі щодо примусового виконання рішень та корпоративних питань, пов'язаних зі спадкуванням. *Судова влада України*. <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1513894/>

⁸ Ступак, О. (2025). Строки у спорах про спадкування: актуальна практика Верховного Суду – стаття судді-спікерки ВП ВС Ольги Ступак. *Судова влада України*. <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1874019/>

⁹ Ступак, О. (2025). Суддя ВП ВС висвітлила судову практику щодо спорів, які виникають під час спадкування майна, що є спільною власністю. *Судова влада України*. <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1746001/>

органами, а також удосконалення правил визнання юридичних фактів¹⁰. Практика Верховного Суду фактично вже формує такі підходи, орієнтуючись на принципи верховенства права, правової визначеності та ефективного захисту прав особи.

Таким чином, поєднання судової практики з європейськими стандартами дозволяє виробити дієві механізми подолання викликів, пов'язаних із реалізацією спадкових прав у період воєнного стану, та створює підґрунтя для подальшого вдосконалення національного законодавства.

Дослідження засвідчує, що воєнний стан суттєво ускладнив реалізацію спадкових прав в Україні, вплинувши на роботу нотаріату, судової системи та доступ до відповідних юридичних процедур. Аналіз показав, що ключовими проблемами є пропуск строків прийняття спадщини через об'єктивні обставини війни, складнощі встановлення факту смерті особи у зоні бойових дій або на тимчасово окупованих територіях, а також визначення місця відкриття спадщини, особливо для внутрішньо переміщених осіб. Практика Верховного Суду України демонструє поступове формування принципово нових підходів до вирішення цих питань, зокрема застосування гнучких механізмів поновлення строків, використання непрямих доказів для встановлення юридичних фактів та орієнтація на фактичні обставини спадкових правовідносин.

Аналіз норм та практики застосування *acquis* ЄС показав, що гармонізація національного законодавства із європейськими стандартами може забезпечити ефективний захист спадкових прав, особливо у транскордонних випадках.

Таким чином, удосконалення національного законодавства з урахуванням судової практики Верховного Суду та стандартів *acquis* ЄС створює підґрунтя для забезпечення належного правового регулювання спадкових відносин в умовах воєнного стану, підвищує правову визначеність, гарантує ефективний захист прав спадкоємців та сприяє подальшій інтеграції України до європейського правового простору.

¹⁰ Постанова Верховного Суду з роз'ясненням порядку доведення права на зміну черговості спадкування – приклад сучасної практики щодо доказування права на зміну черговості у спадкових спорах., Постанова № № 766/4013/16-ц (2024) (Україна). <https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=118225202>.

**СТАНДАРТИ ПОВЕДІНКИ КЕРІВНИКА ЗА ДИРЕКТИВОЮ (ЄС)
2019/1023 ЯК КРИТЕРІЙ ОЦІНКИ ДОБРОСОВІСНОСТІ ПРИ
ВИРІШЕННІ ПИТАННЯ ПРО ПОКЛАДЕННЯ СОЛІДАРНОЇ
ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У СПРАВАХ ПРО БАНКРУТСТВО**

Сергій ПОРАДА

*аспірант кафедри господарського права юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
адвокат в Адвокатському об'єднанні «Греца і Партнери»
м. Ужгород, Україна*

У постанові Верховного Суду від 04.07.2023 року у справі № 911/293/21 (911/682/22) зроблено правовий висновок, що при вирішенні питання притягнення менеджменту юридичної особи до солідарної відповідальності у справах про банкрутство, суди повинні зважати на добросовісність поведінки керівника у відповідний період, зокрема чи докладав цей керівник максимальних зусиль для подолання у розумний строк тимчасових фінансових ускладнень боржника або, навпаки, вчиняв незаконні дії щодо боржника, перешкоджав його діяльності чи посилював негативний фінансовий стан боржника тощо.

Обов'язок керівника щодо звернення до суду із заявою про банкрутство виникає у момент, коли добросовісний та сумлінний керівник, який перебуває у подібних обставинах, у рамках стандартної управлінської практики, враховуючи масштаб діяльності боржника, мав об'єктивно визначити наявність факту загрози неплатоспроможності останнього¹.

Категорія добросовісності в українській правовій площині є індивідуалізованою та, відповідно, розкривається здебільшого у судовій практиці.

В ЄС питання відповідальності менеджменту бізнесу належить до сфери регулювання національного законодавства держав-членів. Водночас Директива (ЄС) 2019/1023 формує стандарти належної поведінки керівника у стані ймовірної неплатоспроможності.

Стаття 19 Директиви визначає, що держави-члени повинні забезпечити, щоб у разі ймовірності неплатоспроможності директори належним чином враховували, як мінімум, таке:

– інтереси кредиторів, акціонерів та інших зацікавлених сторін;

¹ Постанова Верховного Суду від 04.07.2023 у справі № 911/293/21 (911/682/22). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115373526> (дата звернення 24.03.2026).

– необхідність вжиття заходів для уникнення неплатоспроможності; та

– необхідність уникати навмисної або грубо недбалої поведінки, яка загрожує бізнесу².

Критерій врахування інтересів кредиторів, слід трактувати як позитивний обов'язок керівника. Думка кредиторів має бути чітко виражено, зокрема чи шляхом участі в ініційованих керівником зборах, чи шляхом проведеного керівником письмового опитування. При цьому, кредитори, зокрема потенційні (які надалі набули статус конкурсних), мають бути достовірно ознайомлені із майновим станом юридичної особи і відповідні рішення щодо вступу у майнові правовідносини приймати з урахуванням інформації про стан платоспроможності контрагента.

Найбільш важливим й конкретним є обов'язок вживати своєчасних заходів для уникнення неплатоспроможності. Сюди можна віднести ініціювання переговорів з кредиторами, реструктуризація боргів (зокрема, превентивна), а також оптимізація активів/зобов'язань.

Слід враховувати, що в цілому Директива стосувалася процедур превентивної реструктуризації. Відповідні процедури були імплементовані й в українське законодавство згідно із Законом України «Про внесення змін до Кодексу України з процедур банкрутства та деяких інших законодавчих актів України щодо імплементації Директиви Європейського парламенту та Ради Європейського Союзу 2019/1023 та запровадження процедур превентивної реструктуризації»³.

З урахуванням цього, вжиття менеджментом заходів щодо ініціювання процедури превентивної реструктуризації слід також розцінювати як один з елементів оцінки добросовісності керівника при виникненні ознак неплатоспроможності юридичної особи. При цьому, зважаючи розподіл обов'язку доказування складу цивільного правопорушення, слід оцінювати чи керівник довів поважні причини нежиття ним заходів щодо ініціювання процедури превентивної реструктуризації.

² Директива (ЄС) 2019/1023 Європейського Парламенту та Ради від 20 червня 2019 р. про рамки превентивної реструктуризації, про звільнення від боргів і дискваліфікації, а також про заходи щодо підвищення ефективності процедур, пов'язаних із реструктуризацією, неплатоспроможністю та звільненням від боргів, і про внесення змін до Директиви (ЄС) 2017/1132 (Директива про реструктуризацію та неплатоспроможність). OJ L 172. 26.06.2019. С. 18–55.

³ Закон України «Про внесення змін до Кодексу України з процедур банкрутства та деяких інших законодавчих актів України щодо імплементації Директиви Європейського парламенту та Ради Європейського Союзу 2019/1023 та запровадження процедур превентивної реструктуризації» від 19.09.2024 № 3985-IX. Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 2025. № 8. Ст. 16.

Зважаючи на положення статті 33-1 Кодексу України з процедур банкрутства, керівник має ініціювати перед бенефіціарами питання початку процедури превентивної реструктуризації. При цьому, повноваження керівника обмежені тільки стадією ініціювання, оскільки рішення про початок процедури приймається вищим органом управління юридичної особи⁴.

Оскільки процедура превентивної реструктуризації є одним із способів захисту інтересів кредиторів, то вжиття керівником заходів щодо її ініціювання можна вважати одною з ознак дотримання стандарту добросовісності та належної поведінки менеджменту в умовах загрози неплатоспроможності. Натомість навпаки, невжиття таких заходів свідчить нерозумну й нерозсудливу поведінку керівника, який ігнорує інтереси кредиторів та наявні механізми недопущення банкрутства юридичної особи.

Й останній передбачений Директивою критерій – це уникнення керівником умисної або грубо недбалої поведінки. У системному зв'язку із нормами національного законодавства такі формулювання можуть бути співвіднесені з формами вини як елемента складу цивільного правопорушення, яке має наслідком покладення солідарної відповідальності.

Умисел у цьому контексті передбачає цілеспрямоване створення шкоди кредиторам. Грубу недбалість можна трактувати як істотне відхилення від стандарту розумної обачності, що може проявлятися в ігноруванні очевидних фінансових ризиків та бездіяльності під час погіршення фінансового стану.

Умисел може полягати у вибіркового задоволенні вимог кредиторів, виведення активів, збільшення боргу. Груба недбалість може проявлятися у зволіканні із ініціюванням процедур реструктуризації.

Директива не встановлює безпосередньо санкції, але створює певний орієнтир поведінки менеджменту, який мають використовувати держави-члени при визначенні форми відповідальності керівництва юридичних осіб.

Стандарти поведінки, встановлені Директивою, трансформують підхід до відповідальності керівника. У додаток до формальних критеріїв наявності порушення (певного фінансового стану, пропуску строку) необхідно оцінювати дотримання керівником стандартів поведінки добросовісного та розумного менеджера в умовах наявності в юридичної особи ознак неплатоспроможності.

Хоч Директива й імплементована в українське законодавство у частині процедур превентивної реструктуризації, однак стандарти

⁴ Кодекс України з процедур банкрутства: Закон України від 18 жовтня 2018 р. № 2597-VIII. Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 2019. № 19. Ст. 74.

поведінки менеджменту сформульовані тільки у судовій практиці. Розумно стверджувати, що на нормативному рівні не доцільно визначати всі можливі варіанти недобросовісної поведінки керівника бізнесу, однак певні загальні рамки (зміст яких надалі буде розкриватися на рівні судового тлумачення) був б доречним правовим орієнтиром як для менеджменту, так й для кредиторів в частині оцінки можливості вжиття заходів щодо притягнення керівників до відповідальності за боргами юридичної особи. Відповідні законодавчі зміни забезпечать підвищення стандарту правової визначеності у законодавстві про процедури банкрутства й дозволять менеджерам більш повно розуміти рамки своєї відповідальності за борги юридичної особи.

ДОГОВІРНІ ВІДНОСИНИ В УКРАЇНІ ТА ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ

Дмитро ПРОКОФ'ЄВ

курсант 2 курсу

Військово-юридичного інституту

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

м. Харків, Україна

Договірні відносини є однією з ключових складових правової системи будь-якої держави, оскільки саме через договори здійснюється регулювання більшості майнових і значної частини немайнових відносин у суспільстві. В Україні правове регулювання договірних відносин базується на положеннях Цивільного кодексу України, який визначає загальні засади укладення, виконання та припинення договорів, а також встановлює принцип свободи договору. Цей принцип передбачає, що сторони є вільними у виборі контрагента, визначенні умов договору та формі його укладення, якщо інше не передбачено законом¹.

У сучасних умовах розвитку правової системи України особливого значення набуває гармонізація національного законодавства із європейськими стандартами. Це зумовлено прагненням України до інтеграції в європейський правовий простір та виконанням міжнародних зобов'язань, зокрема відповідно до Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом².

Європейські стандарти договірного права ґрунтуються на принципах добросовісності, справедливості, розумності та пропорційності, які знаходять своє відображення і в українському законодавстві.

Однією з основних рис європейського договірного права є орієнтація на забезпечення балансу інтересів сторін. Наприклад, у праві Європейського Союзу значна увага приділяється захисту слабшої сторони договору, зокрема споживача. Відповідні підходи закріплені у Директиві 93/13/ЄЕС, яка встановлює критерії визнання умов договору несправедливими³. Україна поступово імплементує ці стандарти у своє

¹Цивільний кодекс України № 435-IV від 16 січня 2003 року.

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

²Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_a11#Text

³Директива 93/13/ЄЕС про несправедливі умови у споживчих договорах.

https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987_001-93#Text

законодавство, що проявляється у вдосконаленні норм щодо захисту прав споживачів.

Важливим аспектом є також принцип добросовісності, який у європейському праві має фундаментальне значення. У національному законодавстві цей принцип закріплений як загальна засада цивільного права і застосовується при оцінці поведінки сторін під час укладення та виконання договору. Судова практика в Україні дедалі частіше використовує критерії добросовісності при вирішенні спорів, що свідчить про поступове наближення до європейських підходів⁴.

Суттєвим елементом гармонізації є також уніфікація підходів до тлумачення договорів. У європейському праві значна увага приділяється реальній волі сторін, а не лише буквальному змісту умов договору. Подібний підхід поступово впроваджується і в Україні, де суди все частіше враховують фактичні обставини укладення договору та поведінку сторін після його укладення⁵.

Крім того, у європейській практиці широко застосовуються так звані модельні акти, зокрема Принципи європейського договірної права (PECL), які містять узагальнені правила укладення та виконання договорів⁶. Хоча вони не мають обов'язкової сили, їх положення активно використовуються при реформуванні національних правових систем, у тому числі й в Україні.

Окрему увагу слід приділити питанням електронних договорів, які набули широкого поширення в умовах цифровізації суспільства. Європейські стандарти передбачають чітке регулювання електронної комерції, зокрема через Директиву 2000/31/ЄС⁷. В Україні також прийнято низку нормативно-правових актів, спрямованих на регулювання електронних правочинів, що свідчить про адаптацію до сучасних європейських вимог.

Питання відповідальності за порушення договірних зобов'язань має важливе значення. У праві Європейського Союзу застосовується підхід, який спрямований насамперед на відновлення порушених прав сторони, що зазнала збитків, зокрема шляхом їх компенсації та використання інших правових механізмів захисту. В українському законодавстві також передбачено різні способи відповідальності, такі як стягнення

⁴ Постанова Верховного Суду у справі № 924/1107/18 від 10.03.2020

<https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1137204>

⁵ Цивільне право України: Підручник. Дзера, О. В. (ред.). 2018. Київ: Юрінком Інтер

⁶ Lando, O., & Beale, H. (ред.). (2000). Принципи європейського договірної права. Гаага: Kluwer Law International. <https://books.google.ru/books?id=hAA8dgieR3IC&printsec=frontcover&hl=ru#v=onepage&q&f=false>

⁷ Директива 2000/31/ЄС про деякі правові аспекти інформаційних послуг, зокрема електронної комерції, на внутрішньому ринку. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_224#Text

неустойки, відшкодування збитків і припинення договору, що в цілому узгоджується з європейською практикою.

У контексті сучасних викликів, зокрема умов воєнного стану в Україні, договірні відносини зазнають певних трансформацій. Зростає значення форс-мажорних обставин, що впливають на виконання зобов'язань. Європейські стандарти також передбачають можливість звільнення від відповідальності у випадку непереборної сили, що знаходить своє відображення і в українському праві⁸.

Таким чином, договірні відносини в Україні перебувають у процесі активної трансформації та гармонізації з європейськими стандартами. Незважаючи на певні відмінності, загальні тенденції свідчать про поступове наближення до принципів права Європейського Союзу, що сприяє підвищенню ефективності правового регулювання, зміцненню довіри між учасниками цивільного обороту та інтеграції України у європейський правовий простір.

⁸ Форс-мажорні обставини в умовах воєнного стану Судова практика Верховного Суду.
https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/prezentacii_2024/Prezent_fors_major_obstav_14_10_2024.pdf

ЗАХИСТ КОРПОРАТИВНИХ ПРАВ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ ТА ЙОГО ГАРМОНІЗАЦІЯ З ПРАВОМ ЄС

Ірина РЕВУЦЬКА

*кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права
та процесу юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна*

Сабріна ГУДАЧОК

*студентка ОС «Магістр» юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна*

Європейська інтеграція України поступово виходить за межі політичних декларацій і стає практичним завданням, що охоплює всі сфери правового регулювання. У цьому контексті особливого значення набуває приватне право, адже саме воно визначає правила взаємодії суб'єктів господарювання, інвесторів та учасників економічних процесів. Одним із ключових напрямів є узгодження правових механізмів, які забезпечують стабільність корпоративних відносин та довіру до них.

Зростання ролі транскордонних інвестицій, мобільність капіталу та необхідність створення прозорого бізнес-середовища вимагають від України не лише формального наближення законодавства до *acquis* ЄС, але й реального впровадження європейських стандартів у сфері захисту прав учасників корпоративних структур. Це завдання має стратегічне значення, адже від ефективності правових гарантій залежить конкурентоспроможність національної економіки, рівень захисту інвесторів та можливість інтеграції у внутрішній ринок ЄС.

Дослідження присвячене порівняльному аналізу правових механізмів захисту корпоративних прав у законодавстві України та Європейського Союзу. У центрі уваги – нормативні підходи, інституційні гарантії та практичні інструменти, що формують основу корпоративних відносин у двох правових системах. Актуальність теми зумовлена необхідністю гармонізації українського законодавства з *acquis* ЄС, що є передумовою для забезпечення стабільності корпоративного управління, підвищення інвестиційної привабливості та розвитку транскордонної економічної інтеграції.

У роботі підкреслюється, що дослідження правових механізмів захисту корпоративних прав має не лише теоретичне, але й практичне значення. Воно дозволяє визначити оптимальні шляхи вдосконалення українського законодавства, враховуючи європейський досвід, та

створити умови для формування ефективної системи корпоративного управління, яка відповідатиме сучасним викликам глобалізованої економіки.

У контексті дослідження правових механізмів захисту корпоративних прав важливим є звернення до нормативного визначення цього терміну в українському законодавстві. Він закріплений у двох ключових актах, що демонструють різні підходи законодавця.

Так, у Податковому кодексі України корпоративні права визначаються як: «корпоративні права – права особи, частка якої визначається у статутному капіталі (майні) господарської організації, що включають правомочності на участь цієї особи в управлінні господарською організацією, отримання певної частки прибутку (дивідендів) даної організації та активів у разі ліквідації останньої відповідно до закону, а також інші правомочності, передбачені законом та статутними документами».¹

У свою чергу, Закон України «Про акціонерні товариства» пропонує інше формулювання: «Права учасників юридичних осіб (корпоративні права) – це сукупність правомочностей, що належать особі як учаснику (засновнику, акціонеру, пайовику) юридичної особи відповідно до закону та статуту товариства»².

Правовий аналіз цих визначень дозволяє виявити відмінності у підходах. У Податковому кодексі акцент зроблено на економічному змісті корпоративних прав – участь у капіталі, отримання прибутку та активів, а також управлінські повноваження. Натомість у спеціальному законі поняття корпоративних прав розглядається ширше, як сукупність правомочностей учасника юридичної особи, що охоплює не лише економічні, але й організаційні аспекти. Таким чином, можна говорити про різні акценти у визначенні: фіскально-економічний у Податковому кодексі та корпоративно-правовий у Законі «Про акціонерні товариства».

У свою чергу, спираючись на здобутки цивілістичної науки та практику застосування корпоративного законодавства, пропонується визначення засад здійснення та захисту корпоративних прав як передбачених законом загальних положень, що окреслюють форми та способи поведінки суб'єктів корпоративних відносин. Такий підхід дозволяє розглядати корпоративні права у системі цивільного права, адже їх зміст розкрито у главах 7 і 8 Цивільного кодексу України, що підтверджує їх цивільно-правову природу.

Дослідник наголошує, що засади цивільних відносин поширюють свій вплив і на здійснення корпоративних прав. Вони кодифіковані у Цивільному кодексі України, зокрема у статті 20, яка встановлює загальні засади захисту цивільних прав, а отже й корпоративних. Водночас автор звертає увагу, що відповідні засади впливають також із

¹ Податковий кодекс України. Офіційний портал Верховної Ради України. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>.

² Закон України «Про акціонерні товариства». Офіційний портал Верховної Ради України. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2465-20#Text>

спеціальних галузевих актів корпоративного законодавства – Закону України «Про акціонерні товариства» та Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю».

Особливе місце у системі засад здійснення та захисту корпоративних прав займає принцип співвідношення з розміром частки учасника у статутному капіталі господарського товариства. Автор підкреслює, що обсяг здійснення та захисту корпоративних прав залежить від величини цієї частки. При цьому виділяються два різновиди співвідношення:

пропорційність, коли реалізація корпоративних прав визначається вартістю частки, що належить конкретному учаснику;

співмірність, коли здійснення прав залежить від певного відсотка у статутному капіталі, встановленого законом.

Як зазначає автор, співвідношення з розміром частки у статутному капіталі виступає самостійною засадою здійснення та захисту корпоративних прав, яка поєднує економічний і правовий виміри корпоративних відносин та має ключове значення для розуміння механізмів їх реалізації³.

Болдирева В.М. перед тим як визначати правову природу поняття «форма захисту», наголошує на необхідності відмежування його від суміжних категорій, таких як «процесуальна форма», «юридичний процес», «механізм захисту права», «спосіб захисту», «форма правового захисту» та «форма вирішення спорів». Це дозволяє уникнути термінологічної плутанини та чітко окреслити межі досліджуваного поняття.

Форма захисту може розглядатися у двох вимірах – матеріальному та процесуальному. У матеріальному аспекті вона визначає характер відновлення порушеного права чи законного інтересу, а також запобігання їх можливому порушенню. При цьому виділяються такі форми захисту, як повне або часткове відновлення порушеного права чи інтересу, а також превентивні заходи щодо недопущення їх порушення.

У процесуальному аспекті форма захисту трактується як порядок, у якому уповноважений орган здійснює захист права, розглядаючи його як особливий вид правомірної діяльності. Автор підкреслює, що не кожна форма вирішення спору автоматично забезпечує правовий захист. Наприклад, нотаріальна форма не може бути застосована до корпоративних правовідносин через відсутність зв'язку між корпоративними спорами та нотаріатом як альтернативним способом захисту.

Таким чином, форма правового захисту виступає складовою загальної категорії «захист права», має охоронну природу та залежить від матеріально-правових вимог. Вона є елементом захисту, який реалізується через процесуальний або процедурний порядок, визначений нормами матеріального та процесуального права, і

³ Цікало В. (2020). Засади здійснення та захисту корпоративних прав: поняття й види. Підприємництво, господарство і право. Цивільне право і процес. №6. С. 61-65.

спрямований на відновлення чи визнання порушених або оспорюваних прав і законних інтересів⁴.

Об'єктом правового захисту виступають права учасника господарського товариства (корпоративні права). Відповідно до положень Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю»⁵ та Закону України «Про акціонерні товариства»⁶ до основних прав учасника (акціонера) належать:

а) право брати участь в управлінні товариством у порядку, визначеному законом та установчими документами;

б) право брати участь у розподілі прибутку товариства та отримувати дивіденди;

в) право на вихід із товариства у встановленому законом порядку (для учасників ТОВ/ТДВ);

г) право на отримання інформації про діяльність товариства;

д) право відчужувати належну йому частку у статутному капіталі товариства або акції відповідно до вимог законодавства.

Водночас у праві Європейського Союзу корпоративні права та механізми їх захисту регулюються на рівні *acquis communautaire* – сукупності правових норм, що формують єдиний правовий простір для держав-членів. Це регулювання здійснюється через директиви, регламенти та практику Суду ЄС, які забезпечують гармонізацію стандартів корпоративного управління та захисту прав учасників компаній.

Директиви ЄС встановлюють мінімальні вимоги для всіх держав-членів, зокрема щодо прав акціонерів, прозорості діяльності компаній, фінансової звітності та процедур корпоративного управління.

В умовах сьогодення вдосконалення національного корпоративного законодавства України набуває особливої актуальності у зв'язку з набуттям чинності Угоди про асоціацію з Європейським Союзом. Це поставило завдання гармонізації внутрішніх норм із правом ЄС, що має на меті створення однакових правових умов для учасників ринкових відносин.

Відповідно до Указу Президента України «Про стратегію сталого розвитку “Україна – 2020”» реформування корпоративного права визначалося як один із пріоритетів державної політики, спрямованих на забезпечення конкурентоспроможності національної економіки та її інтеграції до європейського правового простору. У подальшому ці орієнтири були розвинуті в контексті імплементації Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом.

⁴ Болдирева, В. М. (2024). Юрисдикційна форма захисту корпоративних прав за законодавством України. Аналітично-порівняльне правознавство. Цивільне право і цивільний процес; Сімейне право; Міжнародне приватне право. С. 110–114.

⁵ Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю : Закон України від 06.02.2018 № 2275-VIII Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2275-19>

⁶ Закон України «Про акціонерні товариства». Офіційний портал Верховної Ради України. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2465-20#Text>

Згідно з положеннями глави 13 Угоди про асоціацію, Україна взяла на себе зобов'язання щодо поступового наближення національного корпоративного законодавства до права Європейського Союзу (*acquis* ЄС), зокрема у сфері діяльності компаній, розкриття інформації, корпоративного управління та захисту прав акціонерів.

Адаптація корпоративного законодавства України здійснюється шляхом імплементації актів вторинного права ЄС, які наразі значною мірою систематизовані у Директиві (ЄС) 2017/1132 Європейського Парламенту і Ради від 14 червня 2017 року щодо деяких аспектів права компаній, що об'єднала та кодифікувала низку попередніх директив у сфері корпоративного права.

Окрім цього, важливе значення мають спеціальні директиви ЄС, зокрема Директива 2007/36/ЄС щодо здійснення певних прав акціонерів у публічних компаніях, Директива 2004/25/ЄС про пропозиції щодо поглинання та Директива 2004/109/ЄС щодо гармонізації вимог до прозорості інформації про емітентів цінних паперів, допущених до торгів на регульованому ринку, які разом формують сучасну модель регулювання корпоративних відносин у Європейському Союзі.⁷

Корпоративне право в Україні спрямоване на забезпечення реалізації та захисту прав учасників господарських товариств, проте воно перебуває у процесі гармонізації з правом Європейського Союзу. Українське законодавство базується на національних актах і забезпечує захист через цивільно-правові та процесуальні механізми, тоді як у ЄС корпоративні права регулюються на рівні *acquis communautaire* – директивами, регламентами та практикою Суду ЄС, що створює єдиний правовий простір і уніфіковані стандарти для всіх держав-членів.

⁷Зозуля А. С. (2022). Адаптація корпоративного законодавства України до законодавства Європейського Союзу. Юридичний науковий електронний журнал, (11). С. 38-41.

ДО ПИТАННЯ ПРО ВІДНОСИНИ МІЖ СТОРОНАМИ ДОГОВОРУ, ЯКІ ВИНИКЛИ ДО ЙОГО УКЛАДЕННЯ

Євген САМБІР

*аспірант кафедри приватного права
Хмельницького університету управління та права
імені Леоніда Юзькова
м. Хмельницький, Україна*

У сучасній цивілістичній доктрині значну увагу приділено не лише правовідносинам, що виникають із моменту укладення договору, але й тим зв'язкам між сторонами, які передують його формальному оформленню. Договір як юридичний факт не виникає раптово, адже йому, як правилу, передує тривалий процес переговорів, узгодження істотних умов, обміну інформацією та формування взаємних очікувань сторін. Саме на цьому етапі можуть виникати специфічні переддоговірні відносини, які, хоча й не завжди мають чітке нормативне закріплення, здатні породжувати певні юридичні наслідки.

Факт укладення договору ще не завжди автоматично тягне за собою його юридичну силу: для виникнення обов'язкових правовідносин договір повинен набути чинності відповідно до волі сторін та вимог закону. Верховний Суд вказує, що ЦК України не містить такої правової конструкції, як «набрання договором чинності», адже моментом, з яким пов'язується дія договору як регулятора для відносин сторін, є момент укладення договору, якщо сторони не передбачили, що умови договору застосовуються до відносин між ними, які виникли до його укладення (постанова Великої Палати Верховного Суду від 15 січня 2020 року у справі № 322/1178/17)¹. І. В. Спасибо-Фатєєва свого часу визнала проблематику укладення договору та «набрання чинності» ним, а також наявності договірних відносин до укладення договору². Дану проблематику згадує і А.Р. Чанишева вказуючи, що законодавець стурбований визначенням моменту, з якого договір визнається укладеним та моменту, з якого договір набирає чинності³. Втім саме лише окреслення проблеми не є її вирішенням.

¹ Велика Палата Верховного Суду. (2020, 15 січня). *Постанова у справі № 322/1178/17*. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87857824>

² Спасибо-Фатєєва, І. В. (2024). Про спірність правової природи договору, факту його укладеності або чинності. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*, (64), 50–66. <https://lib-repo.pnu.edu.ua/bitstream/123456789/20432/1/2024.64.spasibo-fateyeva.pdf>

³ Чанишева, А. Р. (2014). Динаміка цивільного зобов'язання. *Альманах права*, (5), 544–549.

За ст. 631 ЦК України про строк договору має такі формулювання «Договір набирає чинності з моменту його укладення, якщо інше не визначено законом або договором. Сторони можуть встановити, що умови договору застосовуються до відносин між ними, які виникли до його укладення» (ч.ч. 2, 3)⁴. Такі норми означають, що сторони договору можуть домовитися, що положення (умови) договору поширюються не лише на майбутні правовідносини, а й на ті, які вже існували між ними до моменту підписання договору. Складається враження, що таке регулювання наділяє договір зворотною дією, але на відміну від аксіоми «закон не має зворотної сили», у договірних зобов'язаннях таке відбувається лише за згодою сторін.

У даному контексті доцільним є навести думку А.Б. Гриняка, за якою правові норми, що визначають зміст договірної правовідносини, не трансформуються в договірні умови, а впливають на договірне правовідношення (визначають його зміст) безпосередньо, саме як правові норми, оскільки вони здатні визначити зміст договірних прав та обов'язків самостійно, не перетворюючись в договірні умови, які виражають волю сторін договору, а не законодавця. Так, імперативні норми права, що передбачають обов'язок включення умов до договору, впливають безпосередньо на зміст договору. Натомість диспозитивні норми за бажанням сторін можуть взагалі не впливати⁵. Дійсно, диспозитивні норми діють тільки якщо сторони не домовилися інакше та дозволяють сторонам вільно визначати умови, у тому числі й застосувати договір до попередніх відносин. Із зазначеного можна зробити висновок, що свобода договору діє лише в межах диспозитивності.

Повертаючись до того, що дія договору може розповсюджуватись на відносини, які виникли до його укладення, слід вказати, що така зворотна дія може суперечити імперативним нормам закону (наприклад, у сферах, де зворотна дія прямо заборонена). Такими випадками можна назвати договірні, які підлягають нотаріальному посвідченню або тягнуть за собою державну реєстрацію, права. Тобто навіть якщо сторони скористаються принципом диспозитивності та свободи договору, то минулою датою такі договори не створять речових прав раніше дати посвідчення або реєстрації. Утім домовитись про зворотну дію договору видається можливим у договірних конструкціях, які не мають чітких імперативних вимог щодо цього, наприклад, не впливають на посвідчення, реєстрацію, права третіх осіб – договори поставки, роздрібної купівлі-продажу, постачання товарів, договори надання

⁴ Цивільний кодекс України від 16.01.2003. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-44. Ст. 356.

⁵ Гриняк, А. Б. (2018). Особливості договірної регулювання приватноправових відносин. *Приватне право і підприємництво*, (18), 121–125.

послуг, виконання робіт, договори оренди рухомого майна. Мається на увазі, що фактичні поставки, надання послуг, передача коштів, роботи починаються, а договір укладається пізніше. Тому така зворотна дія договору вважається легальним способом «підтягнути» договір під фактичні відносини.

Отже, момент укладення договору та строк договору можуть не збігатися, адже строк може охоплювати час, протягом якого сторони можуть здійснити свої права та обов'язки як до моменту укладення договору, так і після. З цього випливає дві моделі дії договору у часі: 1) повне співпадіння моменту та початку перебігу строку (1 вересня 2026 року уклали договір і з 1 вересня 2026 року починається час для здійснення прав та обов'язків за договором), та 2) неспівпадіння моменту та строку, що може мати забарвлення переддоговірних відносин, втім така думка є хибною, адже з моменту укладення договору та визначення в ньому з якої точної дати в минулому цей договір почав діяти, є початком договірного зобов'язання.

Таким чином, аналіз положень ст. 631 ЦК України дозволяє дійти висновку, що загальним правилом є набрання договором чинності з моменту його укладення, однак законодавець надає сторонам можливість відступити від цього правила та визначити інший момент початку дії договору, у тому числі поширити його умови на відносини, що виникли до його укладення. Такий механізм не є справжньою зворотною дією договору в класичному розумінні, а радше проявом договірної автономії сторін, яка реалізується в межах диспозитивного регулювання.

ГОСПОДАРСЬКИЙ ДОГОВІР У СИСТЕМІ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ: ПОНЯТТЯ ТА СПЕЦИФІКА

Марина СТУПНИК

*старший викладач кафедри господарського права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна*

Сучасний етап економічного розвитку України характеризується поглибленням ринкових трансформацій та інтеграцією національної економіки в глобальний господарський простір. Реалії ринкової економіки створюють об'єктивну потребу в прискореному переході до якісно нової, більш ефективної економічної формації, що базується на цивілізованих ринкових відносинах, які відповідають загальновизнаним міжнародним стандартам та критеріям, апробованим у практиці економічно розвинутих країн. Процес адаптації вітчизняної економіки до європейських та світових стандартів ведення господарської діяльності супроводжується масштабною трансформацією правової системи, зокрема інститутів господарського права.

Особливу гостроту досліджуваній проблематиці надає втрата чинності Господарським кодексом України 28 серпня 2025 року та переорієнтація правового регулювання договірних відносин у сфері господарювання на норми Цивільного кодексу України. Закон України № 4196-IX встановив трирічний перехідний період для адаптації суб'єктів господарювання до нових умов. Зазначені трансформації вимагають переосмислення концептуальних засад господарського договору, його місця в системі права та практики застосування договірних конструкцій суб'єктами підприємницької діяльності.

Господарський договір у ринкових умовах виконує подвійну функцію: по-перше, він слугує засобом правового закріплення взаємних зобов'язань учасників підприємницької діяльності, а по-друге, виступає механізмом саморегулювання економічних відносин, дозволяючи сторонам самостійно визначати умови співпраці в межах, встановлених законодавством. Саме господарські договори опосередковують переважну більшість господарських операцій – від постачання товарів та надання послуг до складних інвестиційних проєктів та міжнародних комерційних угод.¹

В юридичній науці тривалий час точиться дискусія щодо правової природи господарського договору. Одні вчені намагаються довести загально цивільну природу господарського (підприємницького,

¹ Малишко В.М., Бородін Є.В. (2014). Поняття господарського договору: доктринальний аспект. *Юридичний вісник*. № 2 (31) С. 115-118.

комерційного) договору, інші – обґрунтувати його самостійне значення, підкреслюючи низку характерних правових особливостей, що зумовлюються економічним розвитком.² Так, В.С. Мілаш зазначає, що договір є міжгалузевим достатньо гнучким правовим засобом, за допомогою якого задовольняються різного роду суспільні потреби, а цілий ряд галузей права містять у своєму правовому інструментарії означений правовий засіб.³ В.С. Щербина визначає господарський договір як домовленість суб'єкта господарювання з іншим учасником відносин у сфері господарювання, спрямовану на встановлення, зміну або припинення їх прав та обов'язків у цій сфері.⁴ Н. О. Саніахметова під господарським договором розуміє угоду майнового характеру між суб'єктами господарювання або між суб'єктами господарювання і негосподарюючими суб'єктами – юридичними особами, що встановлює, змінює або припиняє права та обов'язки сторін при здійсненні господарської діяльності. Господарський договір – це регулятор конкретних господарських відносин між суб'єктами господарської діяльності, підстава виникнення господарсько-договірних зобов'язань.⁵

Ми дотримуємося позиції, що господарський договір є невід'ємним самостійним інститутом господарського права, настільки самобутнім явищем, наскільки й визначення останнього є незалежним від визначень договорів інших галузей права завдяки особливим, притаманним лише йому ознакам. Таким чином, господарський договір визначається як домовленість між суб'єктами господарювання, спрямована на встановлення, зміну або припинення господарських прав та обов'язків з метою забезпечення економічних та соціальних потреб шляхом здійснення підприємницької діяльності. Господарський договір є міжгалузевим правовим інститутом, що поєднує ознаки приватноправового та публічно-правового регулювання.

Функціональне призначення господарського договору є триєдиним. По-перше, господарський договір виступає юридичним фактом – підставою виникнення, зміни або припинення господарсько-договірних зобов'язань між суб'єктами господарювання. По-друге, він є регулятором поведінки сторін, тобто інструментом саморегулювання підприємницьких відносин у межах, встановлених законодавством: визначає взаємні права й обов'язки, порядок та умови їх здійснення. По-третє, господарський договір слугує засобом правового захисту – механізмом охорони законних інтересів учасників господарського обороту, зокрема через встановлення договірної відповідальності та порядку вирішення спорів. Визнання за договором у господарському

² Чернега А.П. (2010). До поняття договору у сфері господарських відносин. *Часопис Київського університету права*. № 2. С. 199.

³ Мілаш В.С. (2007). Про розвиток господарсько-правового регулювання договірних відносин. *Підприємництво, господарство і право*. № 5. С. 37.

⁴ Щербина В. С. (2012). *Господарське право: підручник*. 5-те вид., перероб. і допов. К.: Юрінком Інтер, С. 282.

⁵ Саніахметова Н.О. (2005). *Господарське право України: навчальний посібник*. Х.: Одіссей, 2005. С. 185-186.

обороті саме такого значення є необхідною умовою подолання декларативного характеру «врахування» нової природи господарського договірної права в межах вітчизняної правової науки.

Окремо варто виділити та детально розкрито сім специфічних ознак господарського договору, що в сукупності відрізняють його від договорів інших галузей права.

Першою ознакою є господарська мета як спрямованість на досягнення суспільно корисного результату господарювання. Основною ціллю, яку переслідують учасники господарсько-договірних відносин, є не лише задоволення власного інтересу, а й задоволення потреб усього суспільства в певних матеріальних і нематеріальних благах.

Другою ознакою є обмеження договірної свободи. Правовий режим господарських договорів зумовлений особливою природою господарських зв'язків, що потребує спеціального регулювання з метою підтримання необхідного балансу між інтересами окремих суб'єктів господарювання та інтересами суспільства в цілому. Як слушно зазначає Ж.А. Білоус, присутність імперативних норм у регулюванні господарсько-договірних відносин цілком виправдана, оскільки вони сприяють усуненню негативних наслідків у процесі здійснення господарсько-договірної діяльності, допомагають у формуванні чітких, усталених договірних зобов'язань та становленні договірної практики.⁶

Третьою ознакою є можливість відступлення від принципу рівності сторін. Передумовою пошуку оптимального регулювання господарських договорів є те, що в умовах ринку автономія суб'єктів господарювання та державне регулювання, приватні й публічні інтереси повинні тісно взаємодіяти. В окремих випадках укладення договору для однієї зі сторін має обов'язковий характер: суб'єкти господарювання, які забезпечують споживачів електроенергією, зв'язком, послугами транспорту, зобов'язані укладати договори з усіма споживачами їхньої продукції (послуг).

Четвертою ознакою є тісний зв'язок із плановим процесом. Ті договори, що спрямовані на забезпечення пріоритетних потреб України в продукції, роботах та послугах, укладаються на підставі відповідних державних замовлень. Ця риса господарських договорів відображає специфіку господарської діяльності – її систематичність, що потребує планування як обов'язкового елемента організації.

П'ятою ознакою є особливий суб'єктний склад. Учасники, які вступають у договірні відносини, що підпорядковуються нормам господарського права, не є характерними для таких самих учасників договірних відносин інших галузей права.

Шостою ознакою є те, що господарський договір є правовою формою та засобом організації господарських зв'язків. У процесі виконання такого договору сторони взаємодіють, створюючи, змінюючи та припиняючи відносини між собою. Така взаємодія впливає на

⁶ Білоус Ж.А. (2005). Дійсність господарських договорів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.04 / Ж.А. Білоус ; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. К., С. 10.

опосередкування господарських зв'язків взагалі, забезпечуючи, засновану на взаємній зацікавленості сторін, організованість, порядок і стабільність в економічному обороті, яких неможливо досягти навіть за допомогою найжорсткіших адміністративно-правових засобів.⁷

Сьоомою ознакою є поєднання в господарському договорі майнових та організаційних елементів. Майновими є звичайні умови договору щодо виготовлення, передачі продукції, надання послуг, їх оплати – тобто безпосередньо те, що пов'язане з майновим інтересом учасників договірних відносин. Організаційні ж елементи стосуються визначення порядку виконання договору, підстав дострокового розірвання, порядку розгляду спорів між сторонами – тобто того, що потребує уточнення та організації відносин між сторонами.

Втрата чинності Господарським кодексом України 28 серпня 2025 року означувала новий етап у розвитку правового регулювання господарських відносин. Відтепер усі питання договірного регулювання вирішуються на основі Цивільного кодексу України та спеціальних законів, що наближує українську правову систему до європейських стандартів. Водночас скасування Господарського кодексу не усуває специфіки господарського договору, а лише змінює форму її нормативного закріплення: особливості підприємницьких відносин нікуди не зникають і потребуватимуть відповідного врахування в практиці застосування норм Цивільного кодексу. Цивільно-правовий інструментарій є достатньо гнучким для забезпечення відповідного регулювання, проте практика формування договірних конструкцій суб'єктами підприємницької діяльності потребуватиме переосмислення з огляду на відсутність спеціального кодифікованого акта.

Важливого значення в нових умовах набуває доктринальне осмислення меж застосування загально цивільних норм до господарських договорів з урахуванням їх специфіки. Зокрема, залишається відкритим питання про те, якою мірою принципи свободи договору, рівності сторін та диспозитивності, закладені в Цивільному кодексі, можуть бути адаптовані до потреб підприємницьких відносин, що традиційно потребували поєднання приватноправових та публічно-правових елементів регулювання. Формування нових доктринальних підходів та оновленої судової практики є необхідною умовою забезпечення правової визначеності та стабільності договірних відносин у сфері господарювання.

⁷ Бочкова І.І. (2011). Концепція, ознаки та значення господарського договору за законодавством України. *Форум Права*. № 2. С. 113.

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВІ ДОКТРИНАЛЬНІ ПОГЛЯДИ НА ПОНЯТТЯ «ДИТИНА» ТА РЕКОДИФІКАЦІЯ ЦК УКРАЇНИ

Наталія ФЕДУРЦЬО

*аспірантка кафедри цивільного права та процесу
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна*

Дослідження цивільно-правових доктринальних підходів до поняття «дитина» необхідне із огляду на відсутність єдиного, узгодженого визначення цієї категорії у чинному законодавстві України. Норми цивільного та спеціального законодавства використовують різні підходи до правового статусу дитини, що створює труднощі у правозастосуванні та неоднозначність у судовій практиці. В умовах динамічного розвитку прав людини та посилення ролі міжнародних стандартів, зокрема положень Конвенції ООН про права дитини¹, питання уточнення змісту поняття «дитина» набуває особливої ваги для забезпечення належного рівня правового захисту неповнолітніх осіб.

Додаткової актуальності ця проблематика набуває у зв'язку з процесами рекодифікації Цивільного кодексу України, які передбачають переосмислення базових категорій цивільного права. Сучасні виклики, зокрема цифровізація суспільних відносин, трансформація сімейних моделей та необхідність гармонізації національного законодавства з правом Європейського Союзу, вимагають оновлення підходів до визначення правового статусу дитини. У цьому контексті доктринальне осмислення поняття «дитина» має не лише теоретичне, а й прикладне значення, оскільки слугує підґрунтям для вдосконалення законодавства та формування єдиної правозастосовної практики.

Поняття «дитина» вже неодноразово досліджувалося в науковій літературі, однак переважно його аналіз зосереджувався на визначенні правового статусу, а не на зіставленні живої термінології з її реальним змістом. Так, В. Ватрас звертає увагу на різницю між категоріями «дитина» та «повнолітня дочка, син» і робить висновок, що дитиною слід вважати фізичну особу від моменту народження і до досягнення 18-річного віку, яка наділена передбаченими законом особистими немайновими та майновими сімейними правами².

¹ Конвенція про права дитини (1989). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text

² Ватрас В. А. (2008). Батьки та діти як суб'єкти сімейних правовідносин. *Університетські наукові записки*. № 4 (28). С. 145–150.

Поняття «дитина» закріплене в низці нормативно-правових актів, однак його зміст не є уніфікованим. Так, відповідно до ч. 1 ст. 6 Сімейного кодексу України, дитиною визнається особа до досягнення нею повноліття³. Водночас ст. 1 Закону України «Про охорону дитинства» визначає дитиною особу віком до 18 років, якщо вона раніше не набуває повної цивільної дієздатності за нормами закону, що на неї поширюється⁴.

Зокрема, чинне законодавство передбачає випадки дострокового набуття повної цивільної дієздатності: у разі укладення шлюбу до досягнення повноліття; для особи, яка досягла 16 років і працює за трудовим договором або має намір займатися підприємницькою діяльністю; а також для неповнолітнього, який записаний матір'ю чи батьком дитини (статті 34, 35 ЦК України).

О. Простибоженко зауважив, що поняття «дитина» у Цивільному кодексі України має не лише формально-юридичне, а й принципове значення для всієї системи правового регулювання. Науковець доводить, що наявні підходи в законодавстві не відзначаються достатньою узгодженістю, що призводить до труднощів у правозастосуванні, а уніфікація цього поняття на рівні ЦК України дозволила б забезпечити більшу системність і послідовність, а також усунути термінологічні суперечності між нормативними актами. Реалізація таких змін потребуватиме узгодженого коригування положень Сімейного кодексу України⁵.

Проект ЦК України у статті 28 передбачає, що «Юридичний статус дитини має фізична особа від народження до досягнення вісімнадцятирічного віку (повноліття) безвідносно до набуття нею або надання їй повної цивільної дієздатності»⁶. Загалом збережено підхід до поділу дітей на малолітніх та неповнолітніх. При цьому, новим є конкретизація, що навіть якщо особі до 18 років нададуть повну цивільну дієздатність чи вона її набуде, особа залишається по статусу дитиною. Це доволі дискусійне положення, оскільки по віку фізична особа залишається дитиною, проте статус дитини у контексті цивільних прав та обов'язків трансформується при отриманні повної цивільної дієздатності.

³ Сімейний кодекс України (2002). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>

⁴ Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>

⁵ Простибоженко О. С. (2025). Поняття «дитина»: потреба концептуальної уніфікації у контексті оновлення цивільного законодавства України. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. Том 1. № 91. С. 418-419.

⁶ Проект Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного) (2026). URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/69589>

Таким чином, національне законодавство демонструє різні підходи до визначення вікових меж перебування особи у статусі дитини, що зумовлює виникнення правових колізій. Відсутність єдиного підходу до тлумачення цього поняття не лише створює суперечності у правовому регулюванні, але й ускладнює практичне застосування відповідних норм.

Таким чином, статус дитини у цивільному праві доцільно розуміти як закріплене нормами законодавства становище особи, яка не досягла повноліття, що визначає обсяг її прав, обов'язків, гарантій їх реалізації та особливості правового захисту з урахуванням віку, рівня розвитку та потреб. Такий правовий статус має комплексний характер, оскільки охоплює норми цивільного, сімейного, трудового, адміністративного та інших галузей права, формуючи цілісну систему регулювання відносин за участю дитини.

АДАПТАЦІЯ ПРИВАТНОГО ПРАВА УКРАЇНИ ДО ACQUIS ЄС ЯК ІНФРАСТРУКТУРА ТРАНСКОРДОННОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ: ВІД ГАРМОНІЗАЦІЇ НОРМ ДО КОНВЕРГЕНЦІЇ ПРАВОВИХ РЕЖИМІВ

Євген ХАРИТОНОВ

*доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України,
зав.кафедри приватного права
Національного університету "Одеська юридична академія"
м. Одеса, Україна*

Олена ХАРИТОНОВА

*докторка юридичних наук, професорка,
член-кореспондентка НАПрН України,
зав.кафедри права інтелектуальної власності
та патентної юстиції
Національного університету "Одеська юридична академія"
м. Одеса, Україна*

Європейська інтеграція України традиційно описується мовою «адаптації законодавства»¹ та «імплементатії директив»². Такий підхід відображає ранню фазу зближення, але не охоплює сутності сучасного етапу – входження України в європейський правовий простір. У цій фазі приватне право перестає бути загальновизнаним набором ідей, засад та норм і натомість перетворюється на концептуально зумовлену інституційну інфраструктуру транскордонної економічної інтеграції.

Транскордонна економічна інтеграція – це не просто рух товарів, послуг, капіталу та робочої сили, але, передусім, конвергенція правових режимів, що забезпечує передбачуваність, взаємне визнання, ефективність правозастосування та довіру між юрисдикціями. Саме приватне право формує цю довіру, визначаючи правила поведінки учасників ринку, механізми відповідальності, стандарти добросовісності та інституційні гарантії.

¹ Харитонов, Є. О., & Харитонova, О. І. (2017). Правова адаптація у контексті інтеграції України у правовий простір ЄС. У В. П. Маковій (ред.), Міжнародний конгрес європейського права: збірник наукових праць (м. Одеса, 21–22 квітня 2017 р., с. 145–149). Одеса: Фенікс.

² Харитонов, Є. О., & Харитонova, О. І. (2015). Reception of law and law adaptation as forms of interaction of legal systems = Рецепція права та правова адаптація як форми взаємодії правових систем. Молодий вчений, 12.1(27.1), 151–154.

Україна сьогодні перебуває у точці, де адаптація приватного права має перейти від «гармонізації текстів» до інтеграційного моделювання, що враховує багаторівневу природу *acquis* ЄС, практику Суду ЄС, стандарти *soft law* та логіку європейських ринків.

Українська правова доктрина тривалий час розглядала адаптацію як технічний процес – перенесення норм директив у національне законодавство³. Такий підхід є недостатнім з кількох причин.

По-перше, директиви ЄС не є моделями законів, а встановлюють цілі та стандарти, залишаючи державам свободу у виборі форм їх досягнення. Тому механічна транспозиція не гарантує відповідності європейським очікуванням.

По-друге, *acquis* у сфері приватного права – це не лише директиви, а багаторівнева система, що включає судову практику, *soft law*, стандарти регуляторів, інституційні механізми. Їх неможливо «перекласти» – їх потрібно інституційно відтворити.

По-третє, адаптація приватного права – це правова політика, а не техніка. Вона вимагає стратегічних рішень щодо структури ринку, ролі держави, меж автономії волі, інституційної архітектури.

По-четверте, сучасна європейська інтеграція ґрунтується на конвергенції правових режимів, а не на уніфікації текстів. Це означає, що Україна має моделювати такі правові рішення, які забезпечують функціональну сумісність із європейськими ринками.

Таким чином, методологія адаптації має включати: 1) порівняльно-правовий аналіз; 2) оцінку інституційної спроможності; 3) моделювання правових режимів; 4) інтеграцію принципів Суду ЄС; 4) врахування цифрової трансформації та *resilience*.

Як зазначалось, *acquis* ЄС у сфері приватного права не є цілісним «Кодексом». Це багаторівнева нормативна екосистема, що включає: регламенти та директиви приватноправового характеру (договірне право, захист споживачів, корпоративне право, цифрові ринки, захист даних); практику Суду ЄС, яка формує інтеграційні принципи (*effectiveness, equivalence, proportionality, legitimate expectations*); стандарти та рекомендації європейських агенцій і мереж (EBA (Європейське банківське управління), ESMA (Європейський орган з цінних паперів та ринків), EIOPA (Європейський орган з питань страхування та пенсій), ELI (Ідентифікатор європейського законодавства)); *soft law*, що визначає поведінкові моделі на ринку.

Ця система функціонує як правовий простір, у якому приватне право є інструментом забезпечення єдності ринку.

³ Харитонов, Є. О. (2015). Методологічні засади дослідження проблем правової адаптації України до внутрішнього ринку ЄС. Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»: збірник наукових праць, XVII, 232–270. Одеса: Юридична література.

Для України це означає, що адаптація не може обмежуватися імплементацією директив: необхідно забезпечити конвергенцію правових режимів, включно з інституційними та процедурними елементами.

Разом із тим, необхідно зробити поправку на те, що український концепт приватного права має низку структурних характеристик, що ускладнюють інтеграцію. Зокрема, поміж них слід назвати: фрагментарність та відсутність єдиної системної логіки розвитку; домінування публічно-правової парадигми, що обмежує автономію приватноправових інститутів; недостатня інтеграція європейських принципів (пропорційності, ефективності, добросовісності, легітимних очікувань); інституційна невідповідність – від судової практики до регуляторних процедур; низький рівень взаємного визнання рішень, стандартів, цифрових ідентифікаторів.

Ці виклики визначають порядок денний реформ, спрямований на створення інтеграційно спроможного концепту приватного права.

У зв'язку з цим ми пропонуємо розглядати правові механізми транскордонної економічної інтеграції як п'ять взаємопов'язаних режимів, що формують інфраструктуру інтеграції.

До таких режимів, на нашу думку, належать:

1) Регуляторна конвергенція (включає гармонізацію приватноправових норм відповідно до директив ЄС; імплементацію регламентів у сферах цифрових ринків, захисту даних, корпоративного управління; механізми взаємного визнання (judgments, standards, authorisations); інтеграцію принципів Суду ЄС у національну практику).

2) Інституційна інтеграція (охоплює включення українських органів у європейські мережі (EJN, ELI, ESMA/EBA/EIOPA cooperation); реформування судової системи з урахуванням європейських стандартів ефективності; розвиток альтернативних механізмів вирішення спорів (ADR/ODR) у транскордонному вимірі.

3) Цифрова інтеграція (сюди входить: імплементація eIDAS 2.0 та взаємне визнання електронної ідентифікації; інтеграція України у цифровий ринок ЄС (DMA, DSA, Data Governance Act); розвиток транскордонних цифрових сервісів, зокрема електронні довірчі послуги, цифрові контракти).

При цьому слід зауважити, що Україна має унікальну позицію: цифрова трансформація випереджає інституційну, що дозволяє стати «цифровим форпостом» Європи.

4) Інтеграція через відновлення та resilience, яку можна вважати унікальним українським внеском у європейську правову доктрину.

Така думка ґрунтується на врахуванні того, що приватне право стає ключовим інструментом: відновлення зруйнованої інфраструктури; забезпечення інвестиційної безпеки; страхування та перестрахування

ризиків; створення компенсаційних механізмів; захисту критичної інфраструктури; протидії гібридним загрозам.

При цьому виходимо з того, що Resilience у приватному праві означає: здатність договірних моделей витримувати форс-мажорні та гібридні впливи; інтеграцію стандартів кіберстійкості; нові моделі відповідальності за порушення ланцюгів постачання; правові режими для інвестицій у відновлення.

5) Транскордонні приватноправові інструменти, до яких належать:

А. Вибір права та вибір юрисдикції – сумісність із Rome I та Rome II (Регламент ЄС № 593/2008 про право, що застосовується до договірних зобов'язань («Рим І»)⁴ та Регламент ЄС № 864/2007 про право, що застосовується до позадоговірних зобов'язань («Рим ІІ»)⁵; захист автономії волі сторін; розвиток судової практики, що визнає вибір іноземного права.

Б. Визнання та виконання судових рішень – рух у напрямку Lugano Convention (Конвенція про юрисдикцію, визнання і виконання рішень у цивільних і комерційних справах (Луганська конвенція; SR 0.275.12)⁶; цифровізація процедур; формування trust-based cooperation між судами.

В. Корпоративна мобільність та свобода установи – транскордонне переміщення компаній; взаємне визнання корпоративних форм; адаптація корпоративного права до європейських стандартів.

Г. Транскордонні інвестиційні структури – правові режими для інвестиційних платформ; захист інвесторів; інтеграція ESG (environmental, social, governance) та due diligence (перевірка компаній перед інвестиціями); гарантії для інвестицій у відновлення.

Інтеграція неможлива без інституцій, здатних реалізувати європейські стандарти.

До таких інституцій, що забезпечують реалізацію європейських стандартів, зокрема належать:

- суди (забезпечують спеціалізацію у транскордонних спорах; застосування принципів Суду ЄС; цифровізацію процедур; інтеграцію у європейські судові мережі);

- регулятори (забезпечують участь у європейських мережах нагляду; впровадження risk-based supervision; прозорість та передбачуваність рішень);

- цифрова інфраструктура (забезпечує сумісність з eIDAS 2.0; транскордонні довірчі послуги; кіберстійкість);

⁴ European Parliament and Council. (2008). Regulation (EC) No. 593/2008 on the law applicable to contractual obligations (Rome I).

⁵ European Parliament and Council. (2007). Regulation (EC) No. 864/2007 on the law applicable to non-contractual obligations (Rome II).

⁶ Convention on jurisdiction and the recognition and enforcement of judgments in civil and commercial matters (Lugano Convention). (2007).

– механізми взаємного визнання (забезпечують стандарти; сертифікати; електронні документи; судові рішення).

Для забезпечення ефективності її функціонування, модель «інтеграційного приватного права» для України має вибудовуватися на наступних засадах: ефективність правозастосування; пропорційність; добросовісність; легітимні очікування; автономія приватного права; цифрова нейтральність.

Із врахуванням існуючого стану справ пріоритетними на найближчі роки слід визнати наступні завдання:

1. Гармонізацію ключових сфер приватного права.
2. Інтеграцію у європейські цифрові та регуляторні мережі.
3. Правові механізми відновлення та інвестиційної безпеки.
4. Модернізацію договірної та корпоративного права.
5. Розвиток транскордонних ADR/ODR (ADR ODR International є

провідним постачальником альтернативних та онлайн-послуг вирішення спорів)⁷.

Висновки. Адаптація приватного права України до *acquis* ЄС – це не технічна імплементація, а створення правової інфраструктури транскордонної економічної інтеграції.

Україна має шанс не лише наздоганяти ЄС, а й запропонувати власні інновації – особливо у сферах цифрової інтеграції, *resilience* та правових механізмів відновлення.

Приватне право стає не просто галуззю, а архітектурою довіри, без якої неможливі ані інвестиції, ані відновлення, ані повноцінна інтеграція у європейський правовий простір.

⁷ ADR International. (n.d.). Retrieved March 30, 2026, from <https://www.adrodrinternational.com/>

СПІВАВТОРСТВО У ЦИФРОВОМУ СЕРЕДОВИЩІ: ТРАДИЦІЙНІ ПІДХОДИ ТА НОВІ ВИКЛИКИ

Ольга ЯВОР

*доктор юридичних наук, професор кафедри цивільно-правової
політики, права інтелектуальної власності та інновацій
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
м. Харків, Україна*

У цифрову епоху співавторство змінюється не лише як форма творчості, а й як правовий інститут. Співавторство з колегами з інших дисциплін чи держав інтегрує унікальні компетенції та перспективи, стимулюючи появу інноваційних концепцій і збагачуючи наукові проєкти множинними інтерпретаціями. Міждисциплінарна колаборація полегшує обмін методологіями та інсайтами, сприяючи кар'єрному зростанню та професійному вдосконаленню вчених. Крім того, це дозволяє глибше розглянути питання, застосувати різні методи аналізу та уникнути однобічності у висновках, що підвищує надійність і правдивість отриманих результатів.¹ У Директиві ЄС 2019/790 про авторське право і суміжні права на Єдиному цифровому ринку від 17.04.2019 р. вказано, що швидкий розвиток технологій продовжує трансформувати способи створення, виробництва, розповсюдження і використання творів та інших об'єктів, продовжують з'являтися нові бізнес-моделі та нові суб'єкти.²

Актуальність теми зумовлюється масовим переходом на хмарні сервіси (Google Docs, Authorea, Fidus Writer, Overleaf), колаборативні платформи (GitHub, GitLab) та до ШІ-помічників типу GitHub Copilot і Copilot у Microsoft 365³. Особливо актуальним є використання GitHub Copilot у розробці коду: науковці відзначають, що ШІ-моделі генерують фрагменти, які можуть бути похідними від публічного коду, що веде до складних питань, чи є користувач лише співавтором, чи використовує вже захищені твори без відповідної ліцензії⁴. Використання фрагментів

¹ Переваги співавторства в наукових статтях. URL: <https://nim.media/articles/perevagi-spivavtorstva-v-naukovikh-stattiyakh>

² Директива ЄС 2019/790 про авторське право і суміжні права на Єдиному цифровому ринку та про внесення змін до директив 96/9/ЄС та 2001/29/ЄС від 17.04.2019 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_022-19#Text

³ Цифрові інструменти для науковців URL: <https://nauka.gov.ua/information/tsyfrovii-instrumenty-dlia-naukovtsiv/>

⁴ Литвиненко М.В. оптимізація розробки програмного забезпечення за допомогою GitHub Copilot. <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2025/01/59-1.pdf>

коду, згенерованих Copilot, іноді викликає питання щодо авторських прав та відповідності стандартам розробки.⁵

Українські науковці з ІТ-права підкреслюють, що цифрове середовище знижує бар'єри співпраці, але втілюється в нових ризиках щодо визначення творчого внеску, фіксації ліцензійних угод (наприклад, GitHub Copilot працює в рамках загальної угоди користувача, а не класичного авторського договору) та відповідальності за порушення авторських прав⁶. У результаті творчої роботи веб-програміста, дизайнера, копірайтера виникають об'єкти авторського права: у веб-програміста – на програмний код, можливо структуру сайту, у дизайнера – на дизайн сайту, створені логотипи, ілюстрації, у копірайт ера – на написані тексти. У даному випадку важливо виокремити кожен елемент (об'єкт авторського права) та чітко встановити, хто є автором того чи іншого твору⁷. Стаття 13 Закону України “Про авторське право і суміжні права” прямо визначає, що співавторами є особи, “спільною творчою працею яких створено твір”; авторське право на такий твір належить всім співавторам незалежно від того, чи він становить одне нерозривне ціле, чи складається із частин⁸.

Традиційно, експерти з інтелектуальної власності розкривають співавторство як спільну творчу працю, та виокремлюють такі характеристики співавторства:

- 1) факт спільної творчої праці осіб над єдиним об'єктом;
- 2) факт творчого внеску кожного зі співавторів;

3) створений спільною творчою працею об'єкт є єдиним цілісним твором, що об'єднується єдиним творчим задумом, концепцією, ідеєю. Такий твір неможливо поділити на частини без втрати його цілісності та первісного значення відповідно до творчого задуму.⁹

Дюкарева-Бержаніна Катерина Юріївна вважає, що для встановлення факту співавторства з виникненням відповідних правовідносин між особами, необхідно встановити факт єдиного творчого задуму, у результаті втілення якого створюється цілісний твір.

⁵ Research: quantifying GitHub Copilot's impact on developer productivity and happiness URL: <https://github.blog/news-insights/research/research-quantifying-github-copilots-impact-on-developer-productivity-andhappiness>.

⁶ ІТ право / за заг. ред. проф. О. С. Яворської. – Львів: Видавництво «Левада», 2017. – 470 с, С. 51

⁷ Царик Олеся. Авторські права на веб-сайт. <https://www.tsarik.com.ua/blog/avtorski-prava-na-web-site/#:~:text=%D0%90%D0%B2%D1%82%D0%BE%D1%80.....D0%B9%D1%82!>

⁸ Закон України “Про авторське право і суміжні права” <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text>

⁹ Дюкарева-Бержаніна Катерина Юріївна Охорона прав інтелектуальної власності співавторів творів науки [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право/ Дюкарева-Бержаніна Катерина Юріївна ; Тернопіль. нац. екон. ун-т. Львівський національний університет імені Івана Франка – Львів, 2019. – 222 с. С. 65

Твір має сприйматися як єдине ціле, незалежно від виду співавторства. Якщо і можливо виокремити якусь його частину як самостійний об'єкт, то без неї твір втратить свою цілісність як результат первісного творчого задуму.¹⁰

цифровому середовищі ємнісно важливо чітко розмежовувати **співавторів**, які роблять **оригінальний творчий внесок** (скажімо, автори розділів наукової монографії, розробники унікального коду чи творці автентичного аудіовізуального контенту), від **виконавців технічних функцій** – редакторів, перекладачів, копірайтерів чи коментаторів, які **не** набувають статусу співавторів за відсутності істотного творчого компонента.

Проблема формального співавторства особливо загострюється під час подання статей до міжнародних видань, а також журналів, індексованих у Scopus і Web of Science. Саме тут редакції все частіше ставлять запитання не лише «скільки авторів?», а й «хто і що реально зробив?». **Перший автор (First Author)** – це дослідник, який зробив найбільший внесок у створення статті.¹¹

Зазвичай саме *перший автор*: ініціює ідею дослідження; розробляє концепцію та методологію; виконує основну частину дослідження; пише більшу частину тексту статті; координує роботу інших авторів. *Кореспондуючий автор* (Corresponding Author) – відповідає за комунікацію з редакцією журналу на всіх етапах публікаційного процесу. *Співавтори (Co-authors)* – це автори, які зробили суттєвий, але не домінуючий внесок у дослідження. Особи, які виконували лише переклад, мовне редагування, технічну допомогу або консультації, неправомірно включаються до авторів. У науковій практиці вони мають бути зазначені в розділі *Acknowledgements*, а не як співавтори.¹²

Українська наукова думка вказує, що традиційні підходи до співавторства (відповідно до ст. 13 ЗУ “Про авторське право і суміжні права”¹³ та норм Книги 4 Цивільного кодексу України) спираються на уявлення про “фізично” спільну роботу двох–трьох осіб, які відомі одне одному. У цифровому правовому ландшафті автори адаптують традиційні принципи співавторства до сучасних реалій: твори

¹⁰ Дюкарева-Бержаніна Катерина Юріївна Охорона прав інтелектуальної власності співавторів творів науки [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право/ Дюкарева-Бержаніна Катерина Юріївна ; Тернопіл. нац. екон. ун-т. Львівський національний університет імені Івана Франка – Львів, 2019. – 222 с. С.70

¹¹ Формальні співавтори та реальні ролі в наукових статтях. <https://www.akademprostir.com/l/formalni-spivavtori-ta-realni-rol-i-v-naukovikh-stattiyakh/>

¹² Формальні співавтори та реальні ролі в наукових статтях. <https://www.akademprostir.com/l/formalni-spivavtori-ta-realni-rol-i-v-naukovikh-stattiyakh/>

¹³ Закон України “Про авторське право і суміжні права” <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text>

генеруються віддалено – часто анонімно чи в транснаціональних колабораціях; домінує модель open-source співавторства, де ліцензії типу MIT чи GPL фактично замінюють класичні договори щодо співтворства; а цифрові метадані (редакційні треки в Google Docs тощо) об'єктивно фіксують внески кожного співавтора, хоч і не створюють юридичних наслідків.

Існування об'єктів авторського права у цифровій формі змінює можливості автора, інших осіб щодо використання таких об'єктів, а саме щодо зберігання, відтворення та модифікації.¹⁴ Ще однією тенденцією є значне зростання ролі штучного інтелекту (ШІ) як творця об'єктів авторського права. Виникає проблематика щодо правосуб'єктності штучного інтелекту. Традиційно станом на сьогодні ustalеними є кілька позицій щодо авторства штучного інтелекту: 1. Штучний інтелект є суб'єктом авторського права (маючи особливий правовий статус). 2. Суб'єктом авторського права на твори, створені штучним інтелектом є автор (володілець) майнових авторських прав на штучний інтелект (як на програмне забезпечення). 3. Твори, створені штучним інтелектом, не охороняються авторським правом через недоцільність або через відсутність оригінальності. 4. Надання спеціального режиму правової охорони об'єктам, створених штучним інтелектом. 5. Охорона об'єктів, створених штучним інтелектом за допомогою права *sui generis*.¹⁵ Водночас поки що держави не наважуються визнати штучний інтелект суб'єктом авторського права, тому більш практичними видаються позиції щодо надання спеціального режиму правової охорони об'єктам, створених штучним інтелектом, або ж їх охорона за правом *sui generis*.¹⁶

Звертаємо вашу увагу на ряд ключових викликів у сфері співавторства у цифровому середовищі:

1. ШІ-помічники та межі співавторства¹⁷ з фізичною особою - творцем.

Оскільки творчої участі людини у згенерованому неймережами контенті фактично немає, немайнові авторські права на створений, за допомогою ШІ, об'єкт не виникають. Водночас законодавство теж не наділяє такими правами штучний інтелект. Однак, на неоригінальні об'єкти, згенеровані комп'ютерною програмою, поширюються особливі права – *sui generis*: автори та користувачі таких програм можуть

¹⁴ Тарасенко. Л. Авторське право у цифрову епоху: основні тенденції і зміни Вісник Львівського університету. Серія юридична. 2022. Випуск 75 с 61-72 С.68

¹⁵ Зеров К. О. Огляд теоретичних підходів щодо правової охорони об'єктів, згенерованих системами штучного інтелекту у сфері авторського права і суміжних прав. Теорія і практика інтелектуальної власності. 2021. № 6. С. 25–37.

¹⁶ Тарасенко. Л. Авторське право у цифрову епоху: основні тенденції і зміни Вісник Львівського університету. Серія юридична. 2022. Випуск 75 с 61-72 С.69

¹⁷ Майнові права на код та AI-об'єкти. Головні зміни в новому законі про авторське право. <https://dou.ua/lenta/articles/new-copyright-law/>

використовувати, згенерований штучним інтелектом, твір і надавати дозвіл на його використання, передавати права на використання, продавати тощо. Фактично це майнові права, які притаманні звичним творам, створеним людиною. Це мають розуміти й розробники програм, які використовують штучний інтелект: користувачі отримують усі майнові права на створені ШІ – твори.¹⁸ Отже, ШІ-моделі (наприклад, GitHub Copilot) юридично не набувають статусу **співавтора**, а функціонують виключно як **інструмент**, водночас створюючи суттєвий ризик неавторизованого використання фрагментів контенту без належної ліцензії чи згоди правовласників.

2. Цифрова трансформація та відсутність спеціальних норм¹⁹ у сфері електронної ідентифікації.

Р. Є. Еннан зазначає, що Закон України «Про авторське право і суміжні права», який було оновлено у 2022 р., не вирішує всіх проблем правового регулювання, особливо, які виникають щодо здійснення і захисту таких прав у цифровому середовищі. Особливої уваги потребують мультимедійні твори та інші твори, які існують виключно у цифровій формі, оскільки їх використання у цифровому середовищі нерідко пов'язане із комунікацією між суб'єктами, які взаємодіють у віртуальному світі.²⁰ Отже, норми ст.13 ЗУ “Про авторське право і суміжні права”²¹ передбачали співавторство як статичне, “документарне” явище, а не динамічний цифровий процес з постійними редагуваннями та варіантами твору.

Україна та ЄС оновили спільний робочий план у сфері електронної ідентифікації і довірчих послуг. План визначає пріоритетні дії, виконання яких дає змогу визнати окремі електронні довірчі послуги України у 2026 році та досягти режиму внутрішнього ринку для цих послуг із 2027 року. Взаємне визнання електронних довірчих послуг – свідчення глибокої цифрової інтеграції, якої Україна досягла завдяки послідовній роботі, довірі партнерів та реальним змінам», – зазначила

¹⁸ Майнові права на код та AI-об'єкти. Головні зміни в новому законі про авторське право. <https://dou.ua/lenta/articles/new-copyright-law/>

¹⁹ Р. Є. Еннан. Здійснення і захист авторських прав у цифровому середовищі (в мережі Інтернет) <https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/issue/view/18844>, <https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/320285/310864> с 101-107 С.

²⁰ Р. Є. Еннан. Здійснення і захист авторських прав у цифровому середовищі (в мережі Інтернет) <https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/issue/view/18844>, <https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/320285/310864> с 101-107 С

²¹ Закон України “Про авторське право і суміжні права” <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text>

Валерія Іонан, заступник Міністра цифрової трансформації з питань євроінтеграції²².

Що це означає, за умови успішного виконання Плану:

– У 2026 році ЄС визнає окремі українські електронні підписи, печатки та інші довірчі послуги, що дозволить їх законне використання в Європі.

– З 2027 року всі українські засоби електронної ідентифікації та електронні довірчі послуги будуть автоматично визнаватися в ЄС на рівних умовах з європейськими²³.

3. Міжнародний та юрисдикційний аспект.

Ідею створення електронної юрисдикції Metaverse (Метавсесвіту) з її компонентами – конституційною основою та нормативною базою, електронними судами й механізмами забезпечення юрисдикції, нейтральності й неупередженості, примусу – пропонується реалізувати, як тільки буде пройдено стадію усвідомлення того, що суспільні відносини в Metaverse матимуть іншу сутність і структуру (Костенко, & Головка, 2023, с. 111–113). Разом із тим пропозиція юридичних запобіжників може не стартувати, якщо не буде певних правових підстав. Суспільні відносини відбуваються у різних сферах, на їхній характер впливають чинники середовища, а його елементи можуть бути певним інструментарієм у досягненні мети учасниками цих відносин. Механізм правового регулювання відносин, що пов'язані з обігом об'єктів цифрового середовища, потребує вдосконалення, але це не змінює суті відносин, пов'язаних з інтересом суб'єктів публічного та приватного права у сфері інформаційних технологій²⁴. Ми погоджуємося з Ігорем Безклубий, що політика права як регулятора відносин у процесі цифрової трансформації суспільства має бути спрямована на охорону прав і свобод людини²⁵.

Цифрове середовище транснаціональне за своєю природою, а відносини співавторів нерідко охоплюють різні юрисдикції; при цьому українське законодавство позбавлене спеціалізованих норм для

²² Україна та ЄС: нові кроки в цифровій співпраці Автори Прес-офіс Міністерства Дата публікації: 31 бер. 2025, <https://thedigital.gov.ua/news/technologies/ukraina-ta-es-novi-kroki-v-tsifrovii-spiivpratsi>

²³ Україна та ЄС: нові кроки в цифровій співпраці Автори Прес-офіс Міністерства Дата публікації: 31 бер. 2025, <https://thedigital.gov.ua/news/technologies/ukraina-ta-es-novi-kroki-v-tsifrovii-spiivpratsi>

²⁴ Ігор БЕЗКЛУБИЙ. Правова семантика поняття "цифрове середовище". ВІСНИК Київського національного університету імені Тараса Шевченка. ЮРИДИЧНІ НАУКИ. 1(127)/2024 С.9-16.С.14

²⁵ Ігор БЕЗКЛУБИЙ. Правова семантика поняття "цифрове середовище". ВІСНИК Київського національного університету імені Тараса Шевченка. ЮРИДИЧНІ НАУКИ. 1(127)/2024 С.9-16.С.14

розв'язання колізій між правовими системами України, ЄС та США у сфері співавторства цифрових творів.

4. Технічні виклики.

Нові технології додають ще більше складності. Інструменти штучного інтелекту, що генерують музику, сценарії або мистецтво, розмивають питання авторства та власності; угоди все частіше мають заздалегідь визначати права на твори, створені за допомогою штучного інтелекту. Незамінні токени (NFT) пропонують нові джерела доходу, але піднімають питання щодо того, які права фактично передаються, як складаються смарт-контракти та чи застосовуються закони про цінні папери або захист споживачів... У зв'язку з цими змінами юристи, що спеціалізуються на розважальній індустрії, повинні поєднувати знання основ інтелектуальної власності з глибокими технічними та нормативними знаннями – розробляти адаптивні роаяліти для стрімінгу, забезпечувати дотримання вимог у кампаніях інфлюенсерів, складати положення про штучний інтелект та NFT, а також захищати творців у безмежній цифровій економіці» (Caroline Eastman. How Technology Has Changed Entertainment Law? // Geek Vibes Nation (<https://geekvibesnation.com/how-technology-has-changed-entertainment-law/>). 19.12.2025)²⁶. Також виникають суперечки між платформами зображень і власниками ІІІ. Лондонська компанія Stability AI виграла справу у Високому суді Лондона щодо законності використання штучним інтелектом великих обсягів захищених авторським правом даних без дозволу (справа Getty Images v. Stability AI). Фотоагентство Getty Images звинуватило Stability AI у порушенні авторських прав, заявивши, що компанія безконтрольно використовувала мільйони зображень із її бази даних для навчання моделі Stable Diffusion, яка створює зображення за текстовими запитамі. Проте суд відхилив більшість звинувачень, визнавши, що сама модель не є «копією, яка порушує авторські права», оскільки не зберігає і не відтворює оригінальні роботи. Водночас у Getty Images заявили, що рішення демонструє необхідність запровадження суворіших вимог до прозорості у сфері штучного інтелекту. Таким чином, рішення Високого суду стало одним із найважливіших прецедентів у правовому регулюванні штучного інтелекту та авторських прав у Європі.²⁷

²⁶ Актуальні проблеми інтелектуальної власності в інформаційній сфері. Інформаційно-аналітичний дайджест № 12 (грудень) 2025. Заснований Відділом з охорони інтелектуальної власності Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.с. 237 С. 99. https://nbuviap.gov.ua/images/informaciyni_vidanya/akt_problem_intelekt_vlasnosti/2025/2025_Akt_ualni_problemu_no12.pdf

²⁷ Компанія Stability AI виграла справу у Getty Images щодо використання зображень для навчання ІІІ. Сдово- юридична газета 4 листопада 2025//sud.ua/uk/news/abroad/345402-kompaniya-stability-ai-vyigrala-delo-v-getty-images-otnositelno-ispolzovaniya-izobrazheniy-dlya-obucheniya-ii

Зростання можливостей Інтернету збільшило використання анонімності та псевдонімності в електронних комунікаціях. Як користувачі Інтернету можуть зберегти переваги конфіденційності, борючись із зловживаннями декількох анонімних і псевдонімних людей? У реальному світі ідентичність перебуває в тому, як людина визнається і несе відповідальність за свої дії; в кіберпросторі ідентифікація потенційно є лише ідентифікатором користувача²⁸. М.Е. Кабай добре підсумовує питання в своїй роботі «Анонімність і псевдонімність у кіберпросторі»: «В чатах і багатокористувацьких підземеллях анонімність дозволяє розквіт уявних відступів від суворої ідентичності учасників, соціального статусу, особистості, статі та гендерних уподобань, політичної приналежності, національного походження та релігії»²⁹. Отже, навіть технічні виклики підкреслюють необхідність визначення внеску алгоритма ШІ як "співавтора".

Сьогодні особливий інтерес громадськості викликають останні позови авторів проти розробників систем генеративного штучного інтелекту (ШІ)³⁰. Наприклад, у США художники звернулися до суду проти компаній, що створили арт-генератори ШІ, такі як Stability AI і Midjourney, а також до платформи портфоліо художників DeviantArt, яка недавно впровадила свій власний арт-генератор ШІ DreamUp. Позов виник у зв'язку з використанням мільйонів творів без дозволу від їхніх власників та без виплати винагороди за використання для машинного навчання.³¹

Один із цікавих кейсів стосується авторки коміксів «Zarya of the Dawn», яка використала ілюстрації, створені за допомогою ШІ Midjourney, у своїй книзі коміксів³². У результаті Бюро з авторського права США відмовило у наданні свідчення про авторське право на ці зображення авторці коміксу, наголошуючи на тому, що авторське право охороняє тільки творчий внесок, створений людиною. Тому ілюстрації, згенеровані ШІ, не захищені авторським правом, у той час як текст коміксу та творче оформлення книги підпадають під авторське право. У

²⁸ Кошлата А.В. Анонімність як засада для деіндивідуації мовної особистості в інтернет комунікації. «Молодий вчений» • № 5.1 (69.1) • May, 2019 p.c.118-121.C.118

²⁹ Kabay M.E. Anonymity and pseudonymity in cyberspace: Deindividuation, incivility and lawlessness versus freedom and privacy. Annual Conference of the European Institute for Computer Anti-virus Research (EICAR). Munich. 1998. URL: <http://www2.norwich.edu/mkabay/overviews/anonpseudo.htm>

³⁰ Експертна думка. Авторські права на об'єкт, створений штучним інтелектом. Тетяна Харебава. <https://uba.ua/ukr/news/ekspertna-dumka-avtorsk-prava-na-obkt-stvorenijj-shtuchnim-ntelektom>

³¹ Художниці подали позов проти Stability AI, Midjourney та DeviantArt. <https://gamedev.dou.ua/news/ai-vs-artists-lawsuit/>

³² Експертна думка. Авторські права на об'єкт, створений штучним інтелектом. Тетяна Харебава. <https://uba.ua/ukr/news/ekspertna-dumka-avtorsk-prava-na-obkt-stvorenijj-shtuchnim-ntelektom>

деяких випадках охорона авторським правом може бути надана контенту, якщо буде доведено суттєвий внесок автора (людини) у створення відповідного контенту.³³

Суд Європейського Союзу у своїх рішеннях наголошує, що авторське право застосовується тільки до творів, які є результатом оригінального інтелектуального внеску їх автора (рішення CJEU C-5/08 Infopaq International A/S проти Danske Dagbaldes Forening).³⁴ Це означає, що об'єкти, створені за допомогою штучного інтелекту, можуть отримати захист авторського права лише у разі значного **впливу людини під час їх створення**. Проте визначення того, що вважається значним і творчим внеском людини, залишається складним і суперечливим питанням. Таким чином, як правило, контент, створений виключно штучним інтелектом, не захищається авторським правом.³⁵

Підсумовуючи зазначимо, що у цифровому середовищі традиційні підходи до співавторства зберігають актуальність, чітко розмежовуючи оригінальний творчий внесок співавторів від технічних функцій редакторів чи перекладачів. ШІ-моделі, як GitHub Copilot, лишаються інструментами, а не співавторами, провокуючи ризики порушення авторських прав через використання захищених фрагментів. Транснаціональна природа цифрового простору породжує юрисдикційні колізії між Україною, ЄС та США, які на сьогодні вітчизняним законодавством не врегульовані, вимагаючи доктринального осмислення співавторства у цифровому середовищі та законодавчих новацій.

³³ Zarya of the Dawn: How AI is Changing the Landscape of Copyright Protection. March 06, 2023. <https://jolt.law.harvard.edu/digest/zarya-of-the-dawn-how-ai-is-changing-the-landscape-of-copyright-protection>

³⁴ Рішення CJEU C-5/08 Infopaq International A/S проти Danske Dagbaldes Forening <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A62008CJ0005>

³⁵ Експертна думка. Авторські права на об'єкт, створений штучним інтелектом. Тетяна Харебава. <https://uba.ua/ukr/news/ekspertna-dumka-avtorsk-prava-na-obkt-stvoreniij-shtuchnim-ntelektom>

НАПРЯМ 6. КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ АДАПТАЦІЇ ДО ACQUIS ЄС: ПРОТИДІЯ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНИЙ ЗЛОЧИННОСТІ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНСТИТУЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ РЕГІОНІВ

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-601-3-121>

TRIAL FOR WAR CRIMES IN UKRAINE: INSIGHT INTO INDIVIDUAL CASES

Janis GRASIS

*Doctor of international law, professor,
Professor at the Faculty of Social Sciences of Riga Stradins University
Riga, Latvia*

Volodymyr PYLYPENKO

*Doctor of international law, associated professor,
Associated Professor of the Department of International and Private Law,
Kyiv University of Law, National Academy of Sciences of Ukraine,
Vice Rector on Research
Kyiv, Ukraine*

It is now the fifth year since the Russian Federation launched an illegal and unjustified aggressive war against Ukraine on February 24, 2022, carrying out a full-scale invasion of Ukrainian territory.

Since the start of Russia's war of aggression against Ukraine, numerous credible reports have documented the commission of core international crimes and atrocity crimes in Ukraine¹ – crimes that continue to this day. To support the prosecution of Russia's war crimes and crimes against humanity, the EU has taken a number of measures:

- 1) a joint investigation team within Eurojust (March 2022)
- 2) the collection of war crimes data within Europol (March 2022)

¹ For example, Report of the Independent International Commission of Inquiry on Ukraine to the UN General Assembly (A/80/497). (2025) Available at: <https://www.ohchr.org/en/hr-bodies/hrc/iicir-ukraine/reports/report-independent-international-commission-inquiry-ukraine-un-general-assembly-a80497>; Ukraine: Escalating Russian Attacks on Civilians (2025). Available at: <https://www.hrw.org/news/2025/05/22/ukraine-escalating-russian-attacks-civilians>

- 3) the EU advisory mission in Ukraine (April 2022)
- 4) a crimes evidence database at Eurojust (February 2023)
- 5) a taskforce within Europol to help identify suspects (September 2023)².

In this abstract there will be examined 3 case studies from Ukrainian national courts dealt with the cases of convictions of persons for committing war crimes on Ukrainian territory. The analytical method is used as main method for the study of legal sources, encompassing the analysis of legal acts, judicial practice and case law.

Case No.1.

On May 12, 2023, the Irpin Town Court of Kyiv Region issued a verdict against servicemen of the Armed Forces of the Russian Federation. They were charged under Part 1 of Article 438 of the Criminal Code of Ukraine regarding violations of the laws and customs of war. The charges relate to events in Bucha in March 2022, where Russian soldiers illegally detained and tortured a Ukrainian citizen. A civilian did not participate in hostilities, did not have any weapons or any other instruments or means that could justify cruel treatment.

The court established that defendants detained the unarmed victim near his home. They bound his hands with plastic clamps, blindfolded him with tape, and beat him with rifle butts and legs, inflicting bodily injuries. The victim was subsequently held hostage in a captured apartment without food, water, while being subjected to psychological pressure and threats.

The guilt was confirmed with the detailed testimony of the victim and witnesses, forensic medical examinations documenting the injuries, and investigative experiments. The victim was able to identify the defendants from photographs. Additionally, mobile network data confirmed the presence of defendants' phones in the Kyiv region during the occupation.

The court applied the Criminal Code of Ukraine alongside major instruments of international humanitarian law. The verdict referenced violations of the Geneva Convention relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War³. To justify the crime as a war crime, the court referred to the jurisprudence of the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia⁴.

² Russia's war against Ukraine: the fight against impunity (2026). Available at: <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/fight-against-russia-impunity/>

³ Convention (IV) relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War. Geneva (1949). Available: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/gciv-1949>

⁴ More detailed information: International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (1993–2017). Available at: <https://www.icty.org/>

The court's verdict is as follows: all accused servicemen of the Armed Forces of the Russian Federation were found guilty of committing a criminal offense under Part 1 of Article 438 of the Criminal Code of Ukraine. All defendants received sentences ranging from 11 to 12 years of imprisonment⁵.

Case No.2.

On August 8, 2022, the Desniansky District Court of Chernihiv. issued a verdict against serviceman of the Armed Forces of the Russian Federation for committing a war crime against the civilian population of Ukraine. The case concerns actions carried out during the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine, specifically the deliberate shelling of a residential multi-storey building in Chernihiv on February 26, 2022, as part of a military operation crossing the state border from the Republic of Belarus. The accused, serving in the T-72B tank crew as a gunner under the command of the battalion commander, knowingly participated in the attack on a civilian object, fully aware of the unlawful nature of the order, which violated international humanitarian law.

The court established the accused's guilt based on extensive evidence, including witness testimonies, expert reports, and procedural experiments. Witness No.1 described observing the aftermath of the tank attack, identifying the accused as the perpetrator and confirming the military origin of the assault. Witness No.2 confirmed the presence of the tank near her residence and the firing at a civilian building. Witnesses No.3 and No.4 verified the physical damage to the apartments and collected shrapnel from a 125-mm high-explosive fragmentation round type ZVOF36, confirming that the target was not of military significance. Expert conclusions established that the total material damage amounted to UAH 918,662.45, and measurements confirmed the trajectory and angle of the shot from the tank to the residential building. The accused himself admitted his actions and confirmed his status as a serviceman of the Russian Armed Forces.

The legal qualification of the offense was based on Part 1 of Article 438 of the Criminal Code of Ukraine, which criminalizes violations of the laws and customs of war. The court considered international law, including the Additional Protocol I to the Geneva Conventions of August 12, 1949⁶, the

⁵ Case № 367/3477/22 (2023) of the Irpin Town Court of Kyiv Region. Available at: www.reyestr.court.gov.ua

⁶ Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I) (1977). Available at: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/gciv-1949>

Hague Regulations of 1907 on the laws and customs of war on land⁷, and relevant provisions regarding the protection of civilian objects and non-combatants. The court emphasized that orders from a commander are only lawful if they are within the scope of authority and do not contradict national law or violate human rights. Civilian buildings cannot be attacked or bombarded, and the accused had no reasonable grounds to believe the targeted building was used for military purposes.

The court also took into account mitigating and aggravating circumstances, noting that the accused demonstrated sincere remorse, cooperated with the investigation, and had dependents, while the severity of the crime, as a violation of the laws and customs of war, its threat to peace, security, and international order, required a strict sanction. The court rejected the defense that the accused was merely following orders, considering that compliance with illegal commands does not exempt responsibility.

As a result, the court found serviceman of the Armed Forces of the Russian Federation guilty under Part 1 of Article 438 of the Criminal Code of Ukraine and sentenced him to ten years of imprisonment, with the term calculated from the moment of actual detention. Procedural costs for forensic expertise totaling UAH 25,065.04 are to be recovered from the accused in favor of the state, and physical evidence, including 9 pieces of 125-mm ammunition, is to be destroyed after the verdict enters into legal force. The judgment reflects both the established factual circumstances of the war crime and the application of national and international law to ensure accountability for violations of humanitarian norms during armed conflict⁸.

Case No.3.

The Khortytsky District Court of Zaporizhzhia examined a criminal case against 4 defendants, all citizens of Ukraine, who were charged with committing a particularly criminal offense under Part 2 of Article 28 and Part 1 of Article 438 of the Criminal Code of Ukraine. The charges arose from their participation in actions classified as war crimes, directed against the peace, security of humanity, and the international legal order.

They were accused of organizing and participating in unlawful activities within an illegal law enforcement structure. The prosecution alleged that the defendants, acting in concert and by prior agreement, engaged in criminal

⁷ Convention (IV) respecting the Laws and Customs of War on Land and its annex: Regulations concerning the Laws and Customs of War on Land. The Hague (1907). Available at: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/hague-conv-iv-1907>

⁸ Case No. 750/2891/22 (2022) of the Desniansky District Court of Chernihiv. Available: www.reyestr.court.gov.ua

conduct that included obstructing public order, unauthorized exercise of authority, and violations of international law norms during the period of armed conflict. The case involved extensive investigative materials, including electronic correspondence, photographic evidence, organizational charts, and financial documents, which were formally submitted as part of the prosecution's case.

During the trial, the court evaluated the evidence presented by the prosecution, which collectively demonstrated the guilt of all four defendants. Key evidence included the following:

1) Electronic Communication: messages retrieved from the Telegram account linked to accused persons indicating coordinated operational instructions. These messages demonstrated the defendants' active involvement in directing and authorizing the passage of vehicles, including a VAZ-2106, under circumstances indicative of organized unlawful control.

2) Official Documentation: materials such as personnel charts and payroll records linked accused persons to recognized positions of authority within the illegal organization. The court noted that these documents corroborated the defendants' roles and responsibilities, establishing both intent and the hierarchical command structure utilized in committing the offenses.

3) Photographic Evidence: photos of damage to transportation infrastructure, including railway tracks, were introduced, evidencing acts that disrupted civil and military operations. The images were used to confirm the defendants' awareness and orchestration of illegal activities.

4) Prior Convictions: the court considered prior convictions of two accused persons by the same district court in 2024 for serious offenses. These prior judgments were relevant in determining the defendants' capacity for rehabilitation and the necessity of additional punitive measures.

The court noted that procedural documents, including warrants, announcements, and records of investigative actions, while submitted by the prosecution, were not evaluated as evidence of guilt because they did not directly pertain to proving or disproving the elements of the charged offense.

Considering several factors (severity of the crime, group conspiracy, special consideration of ranks and positions, cumulative sentencing for defendants with prior convictions for serious crimes) in determining the appropriate punishment:

1) Person No.1: sentenced to 12 years of imprisonment, deprivation of the rank of Police Major, and deprivation of the right to hold official positions in public authorities, local self-government, and positions associated with public services for 3 years.

2) Person No.2: sentenced to 12 years of imprisonment, deprivation of the rank of Senior Police Lieutenant, and deprivation of the right to hold official positions in public authorities, local self-government, and positions associated with public services for 3 years.

3) Person No.3: sentenced to 20 years of imprisonment (including partial attachment of unserved prior sentences), deprivation of the special rank of Internal Service Sergeant and military rank of Sergeant, deprivation of the right to hold positions in state authorities, law enforcement, and public service agencies for 15 years, and confiscation of all property.

4) Person No.4: sentenced to 20 years of imprisonment (including partial attachment of unserved prior sentences), deprivation of the ranks of Senior Police Sergeant and Sergeant of the Judicial Guard Service, deprivation of the right to hold positions in law enforcement, state authorities, and local self-government for 15 years, and confiscation of all property⁹.

Conclusions.

The mentioned three examples of case studies prove that despite the evidentiary problems, Ukrainian courts are coping with the task of convicting persons who committed war crimes on Ukrainian territory. However, in order to convict war-triggers of a crime of aggression, a special tribunal must be established.

⁹ Case No 337/4647/24 (2025) of the Khortytskyi District Court of Zaporizhzhia. Available: www.reyestr.court.gov.ua

АНАЛІЗ ВІДПОВІДНОСТІ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ПОЛОЖЕННЯМ ДИРЕКТИВИ 2011/36/EU ЩОДО ПРОТИДІЇ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ

Андрій АНДРУШКО

*доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри кримінально-правової політики
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна*

Директива 2011/36/EU від 5 квітня 2011 року¹ встановлює мінімальні правила щодо визначення кримінально караних діянь, що становлять торгівлю людьми, та санкцій за їх вчинення. Вона слугує орієнтиром для держав-членів ЄС у формуванні національних кримінально-правових заходів протидії торгівлі людьми та сприяє забезпеченню узгодженості підходів у цій сфері.

Порівняння положень ст. 149 КК України з нормами Директиви загалом свідчить про узгодженість підходів до визначення торгівлі людьми при певних відмінностях у способі нормативного формулювання. В обох актах використовується однакова за своєю логікою конструкція, яка передбачає поєднання трьох елементів: вчинення визначених дій щодо особи, застосування відповідних способів впливу та наявність мети експлуатації. У цьому аспекті ч. 1 ст. 149 КК України відтворює загальну модель, закріплену у ст. 2 Директиви, оскільки передбачає вербування, переміщення, переховування, передачу або одержання людини з метою експлуатації із застосуванням відповідних способів впливу.

Перелік дій при цьому у цілому є співставним. Директива оперує такими діями, як вербування, транспортування, передача, переховування та прийом особи, тоді як КК України – вербування, переміщення, переховування, передача та одержання людини. Згадка у Директиві про обмін або передачу контролю над особою має уточнювальний характер і спрямована на розкриття змісту вже названих дій, а не на виокремлення самостійного різновиду діяння. У ст. 149 КК України така деталізація відсутня, однак використані у ній формулювання не виключають

¹ Directive 2011/36/EU of the European Parliament and of the Council of 5 April 2011 on preventing and combating trafficking in human beings and protecting its victims, and replacing Council Framework Decision 2002/629/JHA / Official Journal of the European Union. URL: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2011:101:0001:0011:en:PDF>

охоплення відповідних ситуацій за змістом, що свідчить про відмінність у законодавчій техніці, а не у сутності правового регулювання.

Формулюючи диспозицію ч. 1 ст. 149 КК України, український законодавець поєднав міжнародно-правове розуміння сутності торгівлі людьми з такою формою цього злочину як власне торгівля людиною. В кримінально-правовій літературі торгівля людиною зазвичай трактується як вчинення щодо людини договору купівлі-продажу. При цьому аналіз судової практики засвідчує, що як торгівлю людиною найчастіше кваліфікують купівлю-продаж дитини².

Що стосується способів вчинення цього злочину, їх перелік загалом є співставним за змістом. І Директива, і КК України охоплюють примус, викрадення, обман, використання уразливого стану, підкуп третьої особи, яка контролює потерпілого. Водночас Директива прямо передбачає погрозу або застосування сили чи інші форми примусу, тоді як у ст. 149 КК України ці способи окремо не названі і охоплюються загальним поняттям примусу. Крім того, Директива виокремлює зловживання владою, що у національному законодавстві окремо не закріплено. Натомість у КК України передбачено використання матеріальної чи іншої залежності потерпілого, яка охоплює частину відповідних ситуацій, хоча і не є тотожною зловживанню владою, а також названо шантаж як спосіб вчинення цього діяння, який у Директиві окремо не виділяється. Крім того, у Директиві окремо названі шахрайство (fraud) та обман (deception), тоді як у ст. 149 КК України використано загальне поняття обману, що свідчить про менший ступінь диференціації при збереженні загального змісту. Окремо слід зазначити, що Директива передбачає надання чи отримання платежів або переваг для отримання згоди особи, яка контролює іншу людину, тоді як у ст. 149 КК України використано формулювання про підкуп третьої особи, яка контролює потерпілого, що акцентує на наданні вигоди і прямо не охоплює її отримання як окремий варіант.

Використання уразливого стану потерпілої особи є способом вчинення торгівлі людьми, передбаченим як у Директиві 2011/36/EU, так і в ст. 149 КК України. Директива (ч. 2 ст. 2) уразливий стан визначає як ситуацію, в якій особа не має реальної чи прийнятної альтернативи, окрім як підкоритися зловживанню. У ч. 2 примітки до ст. 149 КК України законодавець розкриває поняття уразливого стану докладніше, вказуючи на фізичні чи психічні властивості особи або зовнішні обставини, які позбавляють або обмежують здатність особи усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними, приймати за своєю волею самостійні рішення, чинити опір насильницьким чи іншим

² Андрушко А.В. (2020). Теоретико-прикладні засади запобігання та протидії злочинам проти волі, честі та гідності особи: монографія. Київ: Баїте. С. 208–209.

незаконним діям, збіг тяжких особистих, сімейних або інших обставин. Таким чином, українське кримінальне законодавство пропонує ширше та детальніше визначення цього способу впливу, тоді як Директива формулює його коротко, зосереджуючись на підкоренні зловживанню.

Ознака мети експлуатації є ключовою як у Директиві 2011/36/EU, так і в ст. 149 КК України, оскільки обидва акти визначають торгівлю людьми через поєднання конкретних дій із метою експлуатації потерпілої особи. Водночас існують й певні відмінності. У Директиві підкреслюється, що всі дії щодо особи вчиняються з метою експлуатації, тоді як з диспозиції ч. 1 ст. 149 КК України випливає обов'язковість мети експлуатації лише для таких форм цього злочину, як вербування, переміщення, переховування, передача та одержання людини. Український законодавець виокремлює власне торгівлю людиною як окрему форму розглядуваного злочину через зворот «а так само». На практиці суди найчастіше кваліфікують як торгівлю людиною купівлю-продаж дитини, вчинену без наявності мети експлуатації, наприклад, для подальшого усиновлення. Було б дивно, якби законодавець вимагав наявності такої мети для цих випадків. Водночас формулювання ч. 1 ст. 149 КК України може схилити до висновку, що мета експлуатації стосується не лише вербування, переміщення, переховування, передачі та одержання людини, а й власне торгівлі людиною, адже уточнення про обов'язковість мети експлуатації подане після переліку всіх форм аналізованого злочину. У цьому контексті варто зазначити, що в міжнародних актах, таких як Протокол про запобігання та припинення торгівлі людьми, що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності, та Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми, вказівка на мету експлуатації міститься перед переліком конкретних форм цього злочину. Аналогічним чином сформульовані відповідні норми у законодавстві більшості зарубіжних держав, що, на мою думку, може бути корисним для вдосконалення українського законодавства. У цьому контексті також слід зазначити, що поняття торгівлі дітьми (нагадаю: як власне торгівлю людиною на практиці зазвичай кваліфікують торгівлю дітьми без мети їх експлуатації) відоме й міжнародному праву: ст. 2 Факультативного протоколу до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії визначає торгівлю дітьми як будь-який акт або угоду, внаслідок яких дитина передається будь-якою особою або групою осіб іншій особі або групі осіб за винагороду або інше відшкодування. Таким чином, відповідні дії

вважаються торгівлею дітьми незалежно від наявності мети їх експлуатації, що узгоджується з підходом українського законодавства³.

Згідно з ч. 3 ст. 2 Директиви 2011/36/EU експлуатація включає, як мінімум, експлуатацію проституції інших осіб або інші форми сексуальної експлуатації, примусову працю або послуги, включаючи жебракування, рабство або практику, подібну до рабства, підневільне становище або експлуатацію злочинної діяльності, або видалення органів. У ч. 1 примітки до ст. 149 КК України наведено ширший перелік форм експлуатації, який включає всі форми сексуальної експлуатації, використання в порнобізнесі, примусову працю або примусове надання послуг, рабство або звичаї, подібні до рабства, підневільний стан, залучення в боргову кабалу, вилучення органів, проведення дослідів над людиною без її згоди, усиновлення (удочеріння) з метою наживи, примусову вагітність або примусове переривання вагітності, примусове одруження, примусове втягнення у зайняття жебрацтвом, втягнення у злочинну діяльність, використання у збройних конфліктах тощо. Таким чином, українське кримінальне законодавство деталізує й розширює перелік форм експлуатації, що передбачені Директивою, не суперечачи її мінімальним вимогам. Важливо також те, що український законодавець відповідний перелік не зробив вичерпним, адже поява нових форм експлуатації – питання часу.

У ч. 4 ст. 2 Директиви 2011/36/EU встановлено, що згода потерпілого на експлуатацію, умисну чи фактичну, не має значення, якщо використано будь-який із способів, перелічених у ч. 1 (тобто примус, обман тощо). В українському законодавстві аналогічна норма відсутня: ст. 149 КК України передбачає, що згода потерпілого на експлуатацію є об'єктом впливу, на який спрямоване використання примусу, викрадення, обману, шантажу, матеріальної чи іншої залежності потерпілого, його уразливого стану або підкупу третьої особи, яка контролює потерпілого; безумовне ігнорування згоди дорослого потерпілого прямо не встановлено. Водночас ч. 3 примітки до ст. 149 КК України поширює таку безумовну відповідальність на дії щодо малолітніх та неповнолітніх, незалежно від використання способів для отримання згоди на їх експлуатацію.

У разі наявності дитини як потерпілої від вербування, переміщення, переховування, передачі або одержання як форм торгівлі людьми

³ Андрушко А.В. (2023). Кримінально-правова оцінка торгівлі дітьми, вчиненої без наявності мети експлуатації: проблемні питання. Державна політика щодо протидії торгівлі людьми і незаконній міграції: Україна та світ: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції (9 червня 2023 р.) / упор. Р.М. Андрушин. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, С. 18–20; Андрушко А.В. (2020). Теоретико-прикладні засади запобігання та протидії злочинам проти волі, честі та гідності особи: монографія. Київ: Ваіте. С. 209 – 210, 280–281.

кримінальна відповідальність настає незалежно від використання способів, передбачених стосовно дорослих, як у Директиві 2011/36/EU, так і в ст. 149 КК України. У Директиві (ч. 5 ст. 2) зазначено, що будь-які дії щодо дитини є злочином торгівлі людьми навіть без використання примусу, обману, шантажу чи інших способів, перелічених у ч. 1. В українському законодавстві (ч. 3 примітки до ст. 149 КК України) передбачено відповідальність за вербування, переміщення, переховування, передачу або одержання малолітнього чи неповнолітнього незалежно від застосування примусу, викрадення, обману, шантажу, уразливого стану, насильства або погрози його застосування, зловживання службовим становищем, використання матеріальної чи іншої залежності потерпілого, або підкупу третьої особи, яка контролює потерпілого, для отримання її згоди на експлуатацію людини. Таким чином, національне законодавство деталізує способи впливу та конкретизує дії, на які поширюється відповідальність, залишаючись у принциповій відповідності з Директивою; відмінності зводяться до рівня деталізації та уточнення особливостей суб'єкта («малолітній чи неповнолітній» у КК України, «дитина» у Директиві) і конкретного переліку дій, вчинення яких визнається торгівлею людьми.

Порівняння положень ст. 4 Директиви 2011/36/EU та ст. 149 КК України загалом свідчить про відповідність національного законодавства встановленим стандартам покарання за торгівлю людьми та його диференціації залежно від обставин вчинення цього діяння, за наявності окремих відмінностей у законодавчій техніці та рівні деталізації. Директива вимагає, щоб за вчинення торгівлі людьми було передбачено максимальне покарання у виді позбавлення волі на строк не менше п'яти років, а за наявності визначених обтяжуючих обставин – не менше десяти років. У ст. 149 КК України ці вимоги реалізовано через встановлення санкцій до восьми років позбавлення волі за основний склад злочину та до дванадцяти і п'ятнадцяти років – за кваліфіковані та особливо кваліфіковані склади відповідно, що цілком відповідає мінімальним стандартам Директиви.

Перелік обтяжуючих відповідальність обставин у цілому є співставним за змістом. Зокрема, як Директива, так і КК України посилюють відповідальність за вчинення розглядуваного злочину щодо дитини, у складі організованого об'єднання, із застосуванням насильства або за настання тяжких наслідків, а також у разі вчинення цього діяння службовою особою з використанням службового становища. Водночас у Директиві окремо виділено такі обтяжуючі обставини, як поставлення під загрозу життя потерпілого (у тому числі через грубу необережність) та вчинення цього злочину щодо особливо уразливої особи як узагальнюючої категорії, тоді як у КК України відповідні ситуації

охоплюються через конкретизовані ознаки (наси́льство, небезпечне для життя чи здоров'я, тяжкі наслідки, неповнолітній чи малолітній потерпілий) без їх узагальненого формулювання. Крім того, Директива вимагає розглядати як обтяжуючу обставину вчинення торгівлі людьми державним службовцем під час виконання ним своїх обов'язків, що в українському законодавстві реалізовано у вигляді такої кваліфікуючої ознаки, як вчинення діяння службовою особою з використанням службового становища, що тягне за собою більш суворе покарання. Таким чином, ст. 149 КК України забезпечує належний рівень кримінально-правової реакції на торгівлю людьми, який відповідає вимогам Директиви 2011/36/EU. Виявлені відмінності зводяться переважно до способу нормативного формулювання та ступеня деталізації відповідних положень і не свідчать про наявність суттєвих прогалин чи суперечностей у правовому регулюванні.

Положення статей 5 і 6 Директиви 2011/36/EU передбачають обов'язок держав-членів забезпечити можливість притягнення юридичних осіб до відповідальності за розглядувані діяння, вчинені на їхню користь особою, яка діє індивідуально або як частина органу юридичної особи та наділена повноваженнями представляти юридичну особу, приймати рішення від її імені або здійснювати контроль у її межах, а також у випадках, коли відсутність належного нагляду чи контролю з боку такої особи уможливила вчинення таких діянь підпорядкованими особами. Крім того, Директива вимагає застосування до юридичних осіб ефективних, пропорційних та стримуючих санкцій, які включають штрафи та можуть включати інші санкції, зокрема позбавлення права на державні пільги чи допомогу; тимчасове або постійне позбавлення права займатися комерційною діяльністю; передача під судовий нагляд; ліквідація в судовому порядку; тимчасове або постійне закриття закладів, які використовувалися для вчинення правопорушення. Кримінальне законодавство України, як відомо, передбачає інститут заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, серед яких штраф, конфіскація майна, ліквідація, а також додаткові (нефінансові) заходи кримінально-правового характеру. Водночас застосування цих заходів обмежене переліком кримінальних правопорушень, визначених законом. У цьому контексті необхідно зазначити, що ст. 149 КК України не входить до переліку кримінальних правопорушень, за вчинення яких можуть застосовуватися заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб. Таким чином, хоча національне законодавство передбачає можливість застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру, вимоги Директиви 2011/36/EU щодо відповідальності юридичних осіб за торгівлю людьми імплементовані не повною мірою.

Таким чином, Україна досягла високого рівня формальної гармонізації з правом ЄС у сфері протидії торгівлі людьми; наявні відмінності мають характер не системних розбіжностей, а особливостей законодавчої техніки, рівня нормативної визначеності та механізмів реалізації. Водночас повна імплементація вимог щодо юридичних осіб на сьогодні не забезпечена, оскільки передбачені КК України заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб застосовуються лише за визначеним законом переліком кримінальних правопорушень, до якого торгівля людьми не включена.

**КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПРАВОПОРУШЕННЯ
ПРОТИ ФІНАНСІВ: ЗМІНИ, ЯКИХ ПОТРЕБУЄ
ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ АДАПТАЦІЇ
ДО ACQUIS ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ**

Дар'я БАЛОБАНОВА

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінально-правових дисциплін
Одеського державного університету внутрішніх справ
м. Одеса, Україна*

Забезпечення безпеки будь-якого регіону є неможливим без належної фінансової системи. Фінанси є запорукою не тільки нормального існування держав, а й необхідною умовою їх співпраці в різних сферах. Тому протидії кримінальним правопорушенням у сфері фінансів доцільно присвятити увагу й в контексті адаптації кримінального законодавства України до *acquis* Європейського Союзу, що є обов'язковою умовою інтеграції в це наддержавне утворення.

До кримінальних правопорушень проти фінансів слід відносити злочини та кримінальні проступки, що спричиняють шкоду відносинам, які складаються у процесі фінансової діяльності держави, органів місцевого самоврядування та суб'єктів господарської діяльності¹. Такими кримінальними правопорушеннями, що привертають увагу в процесі адаптації до *acquis* ЄС, виходячи з наявності відповідних Директив Європейського Парламенту і Ради, є наступні діяння, передбачені чинним КК України:

– ст. 199 «Виготовлення, зберігання, придбання, перевезення, пересилання, ввезення в Україну з метою використання при продажу товарів, збуту або збут підроблених грошей, державних цінних паперів, що існують у паперовій формі, білетів державної лотереї, марок акцизного податку чи голографічних захисних елементів»;

– ст. 209 «Легалізація (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом»;

– ст. 222-1 «Маніпулювання на організованих ринках»;

– ст. 222-2 «Маніпулювання на енергетичному ринку»;

– ст. 232 «Розголошення комерційної, банківської таємниці або професійної таємниці на ринках капіталу та організованих товарних ринках»;

¹ Гуторова Н.О. (2001). Кримінально-правова охорона державних фінансів України. Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ. 384 с.

– ст. 232-1 «Незаконне використання інсайдерської інформації».

Крім того, є декілька діянь, що заподіюють шкоду фінансовій системі на думку європейського законодавця, але які з певних обставин ще не передбачені в чинному КК України.

На вимогах щодо криміналізації відповідних діянь та встановлення їх певних ознак слід зупинитися детальніше.

Загальні ознаки складів злочинів, що полягають у підробленні й використанні підроблених грошей, визначаються Директивою 2014/62 Європейського Парламенту та Ради від 15 травня 2014 р. про захист євро та інших валют від підробки кримінальним законодавством та заміну Рамкового рішення Ради 2000/383². Цей документ не лише зобов'язує держави – члени ЄС встановити караність певних діянь, а в ст. 5 вимагає передбачити, що виготовлення або зміна валюти мають каратися ув'язненням на строк не менше 8 років, а поводження з підробленою валютою – ув'язненням на максимальний строк не менше 5 років. Санкція ст. 199 КК України є значно м'якшою – відповідні діяння караються позбавленням волі на строк від 3 до 7 років, а сама норма не передбачає диференціації відповідальності в залежності від конкретних дій особи. Водночас, Директива 2014/62, вимагаючи у ст. 5 від держав встановити суворі санкції за підроблення грошей, дає можливість передбачити пом'якшення покарання для особи, яка на момент набуття сприймала підроблені гроші як справжні, але у подальшому, виявивши підробку, їх збула або вчинила інші діяння, що охоплюються поведженням з такими грошима.

Чинний КК України не передбачає караність діянь, вчинених особою, яка уповноважена на виготовлення грошових знаків, але робить це з порушенням встановленого порядку, хоча це вимагається ч. 2 ст. 3 Директиви 2014/62. Так само, відповідальність за розміщення підроблених грошей та введення їх в обіг є вимогою ст. 3 Директиви 2014/62, що надасть можливість встановити караність діяння, вчиненого особою, яка, будучи уповноваженою на виготовлення грошових знаків, виготовила їх з порушенням встановленого порядку, а у подальшому розмістила або ввела в обіг.

На відміну від чинного КК України і практики його застосування, Директива 2014/62 виходить з того, що мета підроблення грошей (збути або, наприклад, впевнитися у власній майстерності), як і якість підробки, не мають впливати на кримінально-правову кваліфікацію діяння як підроблення грошей.

² Directive 2014/62/EU of the European Parliament and of the Council of 15 May 2014 on the protection of the euro and other currencies against counterfeiting by criminal law, and replacing Council Framework Decision 2000/383/JHA. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2014/62/oj>

Формулювання кримінальних правопорушень, що вчиняються на ринку капіталу й організованих товарних ринках, має відповідати вимогам Директиви 2014/57 Європейського Парламенту та Ради від 16 квітня 2014 р. про кримінальні санкції за зловживання ринком (Директива про зловживання ринком)³.

Чинний КК України в ст. 232-1 «Незаконне використання інсайдерської інформації» передбачає, що таке діяння є караним лише за умови, якщо це призвело до отримання необґрунтованого прибутку в значному розмірі, або уникнення значних збитків, або якщо це заподіяло значну шкоду охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб. Таке рішення не відповідає ст. 3 Директиви 2014/57, яка вимагає визнавати злочином інсайдерські операції, рекомендацію або спонукання іншої особи до участі в інсайдерських операціях незалежно від настання наслідків.

У чинному КК України розголошення інсайдерської інформації передбачено як одне з альтернативних у ст. 232 «Розголошення комерційної, банківської таємниці або професійної таємниці на ринках капіталу та організованих товарних ринках» і є караним лише за умови, що воно вчинене з корисливих чи інших особистих мотивів і завдало істотної шкоди суб'єкту господарської діяльності. Згідно вимог Директиви 2014/57 мають бути розширені межі криміналізації цього діяння шляхом відмови від вказівки на корисливий мотив і передбачивши диференціацію караності залежно від наявності або відсутності майнової шкоди та її розмірів.

Маніпулювання на ринку капіталу та організованому товарному ринку докладно визначене в ст. 152 Закону України «Про ринок капіталу та організовані товарні ринки»⁴ та ст. 5 Директиви 2014/57. Чинний КК України в ст. 222-1 «Маніпулювання на організованих ринках» та ст. 222-2 «Маніпулювання на енергетичному ринку» лише називає відповідні діяння, не розкриваючи їх зміст, але формулює ці правопорушення як злочини з матеріальним складом. Діяння є караним, якщо це призвело до отримання необґрунтованого прибутку в значному розмірі, або уникнення значних збитків, або якщо заподіяло значну шкоду охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян, або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб. З урахуванням вимог ст. 5 Директиви 2014/57 маніпулювання на ринку капіталу та організованих товарних ринках має

³ Directive 2014/57/EU of the European Parliament and of the Council of 16 April 2014 on criminal sanctions for market abuse (market abuse directive). URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2014/57/oj>

⁴ Про ринки капіталу та організовані товарні ринки: закон України від 23.02.2006 р. № 3480-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3480-15#Text>

бути сформульоване як злочин з формальним складом, а факт його вчинення на оптовому енергетичному ринку може бути визнано кваліфікуючою ознакою.

На відміну від чинного КК України, Директива 2018/1673 Європейського Парламенту та Ради від 23 жовтня 2018 р. про боротьбу з відмиванням грошей за допомогою кримінального права⁵ предметом легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, визначає саме активи (доходи), а не майно. Під предикатним діянням щодо легалізації (відмивання) активів (доходів), одержаних злочинним шляхом слід розуміти вчинене на будь-якій території посягання, яке має ознаки злочину за відповідним національним кримінальним законом, внаслідок якого було отримано активи (доходи), незалежно від того, чи була особа засуджена за нього та чи встановлені всі фактичні ознаки цього посягання, включаючи особу, яка його вчинила.

Легалізація (відмивання) активів (доходів), одержаних злочинним шляхом, може мати місце у випадках, коли особа набула чи використала відповідні активи (доходи) або володіла ними; перетворила або передала такі активи (доходи) з метою приховати чи замаскувати їх злочинне походження; приховала чи маскувала справжній характер таких активів (доходів), джерела їх походження, місцезнаходження тощо. Слід підтримати думку Н.О. Гуторової, що суб'єктом вчинення цього злочину у формах набуття, використання та володіння активами (доходами) не має визнаватися особа, яка вчинила предикатне діяння. Такий підхід виключає можливість існуючого зараз в Україні вибіркового застосування відповідної норми (ст. 209 КК України) до осіб, які, наприклад, вчинили крадіжку і потім продали викрадене майно⁶.

На шляху до інтеграції в ЄС Україна має адаптувати своє законодавство до правових актів ЄС, зокрема шляхом імплементації положень Директиви 2017/1371 Європейського Парламенту і Ради від 05 червня 2017 р. про боротьбу з шахрайством щодо фінансових інтересів Союзу за допомогою кримінального права⁷. Ця Директива передбачає широке коло правопорушень, які завдають шкоду відносинам щодо мобілізації фінансових коштів ЄС, їх розподілу та використанню. Оскільки обов'язки щодо фінансових інтересів ЄС виникнуть у України лише після набуття нею членства в ЄС, говорити

⁵ Directive (EU) 2018/1673 of the European Parliament and of the Council of 23 October 2018 on combating money laundering by criminal law. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2018/1673/oj>

⁶ Проект нового Кримінального кодексу України: передумови розробки, концептуальні засади, основні положення: монографія. (2024). За заг. ред. Ю.В. Бауліна, М.І. Хавронюка. Київ: Компанія ВАІТЕ. 494 с.

⁷ Directive (EU) 2017/1371 of the European Parliament and of the Council of 5 July 2017 on the fight against fraud to the Union's financial interests by means of criminal law. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2017/1371/oj>

про конкретні склади кримінальних правопорушень в чинному КК України неможливо. Але, наприклад, Робоча група з питань розвитку кримінального права, яка діяла в складі Комісії з питань правової реформи, передбачила в Проекті КК три відповідних норми:

– ст. 6.3.21 «Шахрайство стосовно видатків на шкоду фінансовим інтересам Європейського Союзу»;

– ст. 6.3.22 «Шахрайство на шкоду фінансовим інтересам Європейського Союзу, стосовно доходів, крім тих, що формуються за рахунок ресурсів податку на додану вартість Союзу»;

– ст. 6.3.23 «Шахрайство на шкоду фінансовим інтересам Європейського Союзу, стосовно доходів, що формуються за рахунок ресурсів податку на додану вартість Союзу».

Крім того, в п. 5 ст. 6.3.1 надано роз'яснення, що фінансові інтереси Європейського Союзу – це інтереси визначені Директивою 2017/1371 Європейського Парламенту і Ради від 5 червня 2017 р. про боротьбу з шахрайством щодо фінансових інтересів Союзу за допомогою кримінального права, тобто усі доходи, видатки та активи, що охоплюються, набуваються за рахунок або формуються внаслідок бюджету ЄС або бюджетів інституцій, органів, офісів та агентств ЄС, утворених відповідно до Договорів, або бюджетів, управління та моніторинг яких прямо чи опосередковано здійснюють зазначені інституції, органи, офіси та агентства⁸.

Підсумовуючи вищевикладене, можна зробити висновок, що чинний КК України на теперішній час вже певною мірою відповідає вимогам *acquis* ЄС в сфері охорони фінансової системи засобами кримінального права, але деякі норми потребують уточнення, а деякі – можуть з'явитися в тексті КК України після вступу України в Європейський Союз.

⁸ Контрольний текст Проекту КК України станом на 22.02.2026 р. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2026/02/24/kryminalnyj-kodeks-22-02-2026-ukr.pdf>

INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENCES AT CRITICAL INFRASTRUCTURE FACILITIES: EU EXPERIENCE

Oleh BATIUK

*Doctor of Law, Professor,
Leading Researcher of the Research Laboratory of Construction
and Operational Application
National Academy of the National Guard of Ukraine
Kharkiv, Ukraine*

The rise of organized cybercrime, large-scale attacks targeting critical infrastructure and the fast pace of technological adoption affecting social and economic development highlight the far-reaching economic impacts of cybersecurity.

The current stage of society's development is characterized by the growing role of critical infrastructure as the basis for the functioning of the state, economy and social sphere. In the context of hybrid threats, digitalization and armed conflicts, there is a significant increase in the vulnerability of critical infrastructure facilities to criminal offenses, in particular sabotage, terrorist acts and cyberattacks. This is confirmed by statistical data: in 2024, more than 4,300 cyber incidents were recorded, which is almost 70% more than the previous year, and in 2025 their number exceeded 5,900 cases, demonstrating a further increase of more than 30%. Such dynamics indicate the escalation of cyber threats and their systemic nature¹.

The EU experience shows that the investigation of criminal offenses at critical infrastructure facilities is complex and based on a combination of legal, organizational and technological mechanisms. It is worth noting that statistical data confirm the relevance of the problem in the European space: in 2024, the number of cyberattacks on critical infrastructure in the EU countries actually doubled, and up to 30% of all incidents were associated with disruption of key services. This situation indicates an increase in threats to basic life support sectors and the need to improve pre-trial investigation mechanisms. Globally, the number of such attacks is growing by at least 15% annually, and financial losses from cyber incidents reach an average of \$4–5 million per case².

¹ International cybersecurity reports. (2025). Global cyber threat statistics report 2024–2025.
URL: <https://surl.li/sbcsyu>

² International cybersecurity reports. (2025). Global cyber threat statistics report 2024–2025.
URL: <https://surl.li/sbcsyu>

The final text of the Critical Entities Resilience Directive (CER) critical infrastructure' means an asset, a facility, equipment, a network or a system, or a part of an asset, a facility, equipment, a network or a system, which is necessary for the provision of an essential service³.

We believe that critical infrastructure is defined as a set of facilities and systems, the disruption of which can cause significant or catastrophic consequences for society and the state. At the same time, the modern EU approach has transformed from the concept of "protection" to the concept of "resilience" of critical infrastructure, which involves not only countering threats, but also the ability to quickly recover from incidents.

The organizational system of investigation in the EU is characterized by a tendency towards centralization and unification of procedures, which is implemented through the activities of Europol, Eurojust and the European Public Prosecutor's Office (EPPO). We believe that an important feature of the investigation of criminal offenses at critical infrastructure facilities is the development of cross-border cooperation, in particular the creation of joint investigation teams and the application of the principle of mutual recognition of court decisions, which will allow for the effective investigation of crimes of a transnational nature.

As scientists rightly point out, an essential element is the use of an integrated approach to investigation, which combines the sectoral specificity of critical infrastructure facilities with a risk-based analysis of threats. At the same time, in modern conditions, a proactive investigation model is of particular importance, which involves the identification of potential threats at an early stage. This is achieved through the use of modern technologies, in particular, big data analysis, artificial intelligence and cyber incident monitoring systems⁴.

We agree with the scientist Gerasymenko O.M. that the analysis of practical aspects of pre-trial investigation of criminal offenses at critical infrastructure facilities in the EU and the USA allows us to identify a number of problems and outline prospects for improving this activity. Thus, the key problems are: 1) technological challenges associated with the constant development and complication of attack methods; 2) legal restrictions that complicate the collection of electronic evidence and the conduct of cross-border investigations; 3) insufficient qualifications of investigators in the field of high technologies; 4) difficulties in establishing a balance between ensuring security and protecting the rights and freedoms of citizens; 5) problems of

³ Directive (EU) 2022/2557 of the European Parliament and of the Council of 14 December 2022 on the resilience of critical entities. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2022/2557/oj/eng>

⁴ Herasymenko, O. M. (2025). Experience of pre-trial investigation of criminal offenses at critical infrastructure facilities in the EU and the USA: Theoretical, legal and organizational aspects. *Analytical and Comparative Jurisprudence*, (2), 973–982.

coordination between various bodies and agencies involved in the investigation.

At the same time, the analysis of the EU experience allows us to identify a number of problems in the field of investigation of criminal offenses on critical infrastructure facilities. These include the complexity of attribution of cyberattacks, jurisdictional conflicts between states, restrictions on access to electronic evidence, a shortage of qualified personnel, as well as the need to ensure a balance between security and respect for human rights. The problem of cross-border access to data is particularly relevant, which requires the unification of procedural mechanisms and the creation of common standards of evidence.

Taking into account the above, promising areas for improving the investigation of criminal offenses at critical infrastructure facilities are: harmonization of legislation of EU member states; development of digital justice; introduction of innovative technologies, in particular artificial intelligence; strengthening international cooperation; and improving the level of professional training of investigators.

As a **conclusion**, we can state that effective investigation of criminal offenses at critical infrastructure facilities in EU countries is possible only under the conditions of formation of a comprehensive, integrated and technologically oriented system that combines legal, organizational and innovative mechanisms for countering threats. The use of this experience is important for improving the national criminal justice system of Ukraine in the context of modern security challenges.

ШАХРАЙСТВО З ВИКОРИСТАННЯМ ЕЛЕКТРОННО-ОБЧИСЛЮВАЛЬНОЇ ТЕХНІКИ ЯК ФОРМА ТРАНСНАЦІОНАЛЬНОЇ КІБЕРЗЛОЧИННОСТІ

Катерина ВІРСЬКА

*аспірантка кафедри кримінального права
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
м. Харків, Україна*

Шахрайство з використанням електронно-обчислювальної техніки (далі – ЕОТ) відноситься до кіберзлочинності і на сьогодні має окремі ознаки транснаціональних злочинів, що випливає з положень ч. 2 ст. 3 Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності, якщо злочин пов'язаний з кількома державами (за місцем вчинення, підготовки або наслідків)¹. Для ефективної протидії цьому явищу в майбутньому бажано визнати шахрайство з використанням ЕОТ кіберзлочином і віднести його до транснаціонального злочину на міжнародному та національному рівні.

Шахрайство з використанням ЕОТ є динамічно еволюційним і суспільно небезпечним явищем, що характеризується високим рівнем організованості та технологічності. Його транснаціональний характер проявляється у вчиненні злочинів із використанням інфраструктури, розміщеної в різних юрисдикціях, а також у спрямуванні протиправних дій проти осіб чи організацій, що перебувають за межами держави проживання правопорушників. Це зумовлює необхідність міжнародного співробітництва та гармонізації законодавства. Водночас ефективна протидія таким правопорушенням ускладнюється високою латентністю через складність виявлення та небажання потерпілих повідомляти про злочини².

Шахрайство з використанням ЕОТ можна виокремити як одну з найбільш поширених і швидко зростаючих форм транснаціональної злочинності, що має значні економічні та соціальні наслідки. За даними Інтерполу 2024 р., кількість випадків пов'язаних із шахрайством суттєво зросла, а збитки сягають понад 1 млрд доларів, що підтверджує його

¹ Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності : від 15.11.2000. Дата оновлення: 04.02.2004. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789#Text (дата звернення: 19.03.2026).

² Коба В. В. Особливості правового регулювання кіберзлочинності в Україні // *Modern scientific journal (Сучасний науковий журнал)*. 2024. № 3(1). С. 32–37. DOI: <https://doi.org/10.36994/2786-9008-2024-3-4>

масштаб і транснаціональний характер. Відповідно до оцінки загроз Інтерполу за 2026 р., фінансове шахрайство стало ключовим елементом полкримінальної діяльності, пов'язаною з організованою злочинністю, кіберзлочинністю та торгівлею людьми. Розвиток штучного інтелекту та доступних цифрових інструментів підвищив ефективність і прибутковість злочинних схем, що разом із поширенням так званих «центрів шахрайства» у різних регіонах світу³ свідчить про глобалізацію цієї загрози.

У щорічному звіті Департаменту кіберполіції за 2025 р. шахрайство з використанням ЕОТ можна виділити як одну з ключових форм транснаціональної кіберзлочинності. Організовані групи (зокрема у складі 20 осіб) через фішингові посилання в соцмережах, месенджерах, Telegram-ботах та підроблені сайти заволодівали коштами громадян України, Польщі, Чеської Республіки та інших країн ЄС, яким спричинено матеріальних збитків на суму понад 1,5 млн грн. Ефективною відповіддю на ці виклики стали міжнародні операції (зокрема «Vicarius») та запуск системи «Antifraud». Завдяки останній, з травня 2025 р. вдалося виявити понад 4,5 тис. інцидентів онлайн-шахрайств із платіжними реквізитами та заблокувати 145 млн грн, які належали потерпілим⁴. Це підтверджує, що шахрайство з використанням ЕОТ є організованим, транснаціональним і потребує міжнародної співпраці для ефектвної протидії.

Сутність транснаціональних кіберзлочинів полягає у вчиненні суспільно небезпечних протиправних діянь у межах інформаційного простору, що функціонує на основі мережі Інтернет, телекомунікаційних мереж, комп'ютерних систем та інших пристроїв обробки інформації. Таке середовище забезпечує обмін даними на основі уніфікованих стандартів і протоколів, що значно розширює можливості для вчинення злочинів⁵.

Ключовим міжнародним актом у сфері протидії кіберзлочинності є Конвенція Ради Європи про кіберзлочинність 2001 р. (Будапештська конвенція), ратифікована Україною у 2005 р., яка безпосередньо передбачає у ст. 8 шахрайство, пов'язане з комп'ютерами. Крім того, дана Конвенція закріплює механізми міжнародного співробітництва, зокрема

³ INTERPOL report warns of increasingly sophisticated global financial fraud threat. *INTERPOL News*. 2026. 16 March. URL: <https://www.interpol.int/News-and-Events/News/2026/INTERPOL-report-warns-of-increasingly-sophisticated-global-financial-fraud-threat> (дата звернення: 19.03.2026).

⁴ Департамент кіберполіції Національної поліції України. Щорічний звіт за 2025 рік : офіц. звіт. Київ, 2026. 31 с. URL: <https://cyberpolice.gov.ua/news/shhorichnyj-zvit-7096/> (дата звернення: 19.03.2026).

⁵ Самойленко О. А., Цехан Д. М. Транснаціональні кіберзлочини : навч.-метод. посіб. для здобувачів вищої освіти / О. А. Самойленко, Д. М. Цехан ; Нац. ун-т «Одес. юрид. академія». Одеса : Фенікс, 2024. 136 с.

екстрадицію, взаємну правову допомогу та процедури збереження електронних доказів⁶. Подальший розвиток міжнародних стандартів відбувся із прийняттям Другого додаткового протоколу до Конвенції про кіберзлочинність щодо посиленої співпраці та розкриття електронних доказів 2022 р., який спрямований на посилення механізмів доступу до електронних доказів і забезпечення ефективного транскордонного співробітництва, зокрема шляхом удосконалення взаємодії між державами та приватним сектором⁷.

Важливу роль у формуванні правових підходів до протидії кіберзлочинності відіграють нормативні акти Європейського Союзу. Зокрема, Директива (ЄС) 2019/713 встановлює мінімальні правила криміналізації шахрайства із використанням безготівкових платіжних засобів, включаючи електронні платіжні інструменти та цифрові валюти⁸. Водночас Директива 2013/40/ЄС передбачає криміналізацію незаконного доступу до інформаційних систем, втручання в їх функціонування та використання спеціальних засобів для вчинення кіберзлочинів⁹. Дані Директиви сприяють уніфікації підходів до захисту цифрового простору та підвищенню ефективності боротьби з кіберзагрозами, зокрема шахрайством з використанням ЕОТ.

Порівняльний аналіз кримінального законодавства окремих європейських держав свідчить про наявність диференційованих підходів до криміналізації діянь, пов'язаних із протиправним використанням ЕОТ з метою отримання майнової вигоди. Зокрема, у Німеччині та Польщі передбачено спеціалізовані норми, що безпосередньо встановлюють відповідальність за комп'ютерне шахрайство як різновид посягання на майнові відносини, що здійснюється шляхом незаконного впливу на процеси обробки даних, використання недостовірної інформації або несанкціонованого втручання в інформаційні системи.

⁶ Конвенція про кіберзлочинність від 23 листоп. 2001 р. (ратифікована Законом України від 07 верес. 2005 р. № 2824-IV). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575 (дата звернення: 17.03.2026).

⁷ Second Additional Protocol to the Convention on Cybercrime on enhanced co-operation and disclosure of electronic evidence (CETS No. 224). URL: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=treaty-detail&treatynum=224> (дата звернення: 19.03.2026).

⁸ Директива (ЄС) 2019/713 Європейського парламенту і Ради від 17 квіт. 2019 р. про боротьбу з шахрайством і підrobкою безготівкових платіжних засобів та заміну Рамкового рішення Ради 2001/413/JHA. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32019L0713> (дата звернення: 18.03.2026).

⁹ Директива 2013/40/ЄС Європейського парламенту і Ради від 12 серп. 2013 р. про атаки проти інформаційних систем та заміну Рамкового рішення Ради 2005/222/JHA. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32013L0040> (дата звернення: 18.03.2026).

Максимальна санкція за вчинення такого злочину становить до п'яти років позбавлення волі^{10 11}.

У Франції відповідні діяння не розглядаються як шахрайство у класичному розумінні. Зокрема, відповідно до ст. 323-3 Кримінального кодексу Франції, кримінально караними визнаються неправомірне внесення даних до автоматизованої системи обробки інформації, а також їх зміна, видалення, вилучення, відтворення чи передача. Такі дії охоплюються нормами про злочини проти автоматизованих систем обробки даних і тягнуть за собою покарання у вигляді позбавлення волі строком до п'яти років та штраф у розмірі 150 000 євро¹².

Отже, європейські держави застосовують різні підходи до криміналізації комп'ютерно-орієнтованих посягань на майнові відносини: Німеччина та Польща прямо кваліфікують їх як комп'ютерне шахрайство, тоді як Франція відносить їх до атак на автоматизовані системи обробки даних. Водночас, попри відмінності в юридичній кваліфікації, рівень кримінальної відповідальності є подібним і передбачає суворі санкції.

В Україні кримінальна відповідальність за шахрайство з використанням ЕОТ передбачена ч. 4 ст. 190 Кримінального кодексу України (далі – КК України), яка є спеціальною нормою і встановлює покарання у вигляді позбавлення волі на строк від трьох до восьми років¹³. У проєкті нового КК України відбувається відмова від застарілого терміна «електронно-обчислювальна техніка» на користь ширшого поняття «інформаційні системи», що охоплює автоматизовані, електронні комунікаційні та інформаційно-комунікаційні технології. У проєкті передбачено криміналізацію несанкціонованого доступу до інформаційної системи або її частини, незаконне перехоплення комп'ютерних даних (під час їх виходу з інформаційної системи, надходження до неї або при операції з ними всередині інформаційної системи), а також незаконного поводження з комп'ютерними даними,

¹⁰ Article 287 // Penal Code. Chapter XXXV. Poland / United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC). SHERLOC. URL: https://www.unodc.org/cld/ru/legislation/pol/penal_code/chapter_xxxv/article_287/article_287.html (дата звернення: 17.03.2026).

¹¹ *German Criminal Code (Strafgesetzbuch – StGB)* : Criminal Code in the version published on 13 November 1998 (Federal Law Gazette I, p. 3322), as last amended by Article 2 (2) of the Act of 7 November 2024 (Federal Law Gazette 2024 I No. 351) / translation provided by Prof. Dr. Michael Bohlander ; translation revised and updated by Ute Reusch. URL: https://www.gesetz-im-internet.de/englisch_stgb/englisch_stgb.html (дата звернення: 17.03.2026).

¹² Code pénal : version en vigueur au 19 mars 2026 : Chapitre III : Des atteintes aux systèmes de traitement automatisé de données (Articles 323-1 à 323-8) // Légifrance : le service public de la diffusion du droit. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/section_lc/LEGITEXT000006070719/LEGISCTA000006149839/ (дата звернення: 17.03.2026).

¹³ *Кримінальний кодекс України* : Закон України від 05 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 16.03.2026).

що охоплює їх знищення, пошкодження, блокування, порушення цілісності, порядку маршрутизації чи спотворення процесу обробки. Відповідні правопорушення передбачають санкції у вигляді штрафу або обмеження свободи чи ув'язнення на строк до 2 років¹⁴. Такий перехід від спеціалізованої норми ч. 4 ст. 190 КК України до загальніших норм про інформаційні системи відображає сучасну тенденцію, але водночас вимагає збереження кваліфікації шахрайства з ЕОТ як самостійного майнового транснаціонального злочину.

Отже, шахрайство з використанням ЕОТ доцільно розглядати не лише як злочин проти власності, а як самостійну форму транснаціональної кіберзлочинності. Його специфіка зумовлена поєднанням технологічного середовища вчинення, транснаціонального характеру та високого рівня організованості. Ефективна протидія таким правопорушенням можлива лише за умови комплексного підходу, що включає гармонізацію кримінального законодавства з міжнародно-правовими актами, розвиток міжнародного співробітництва та удосконалення механізмів роботи з електронними доказами. На нашу думку, доцільним є закріплення у новому КК України складу окремого кримінального правопорушення «комп'ютерного шахрайства» за зразком норм Конвенції Ради Європи про кіберзлочинність 2001 р. та законодавства країн ЄС, замість його включення до загальних норм, що регулюють посягання на інформаційні системи.

¹⁴ *Проект Кримінального кодексу України* (станом на 22 лютого 2026 р.). URL: <https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code> (дата звернення: 19.03.2026).

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ АДАПТАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ ДО ЄВРОПЕЙСЬКИХ ПРАВОВИХ СТАНДАРТІВ

Анатолій ВОЛОБУЄВ

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінально-правових дисциплін
ДВНЗ «Дніпровський державний університет внутрішніх справ»,
м. Дніпро, Україна
<https://orcid.org/0000-0001-9419-7446>*

Насьогодні однією з ключових проблем України на шляху до спільноти Європейського Союзу є адаптація її кримінальної юстиції до європейських правових стандартів. Складовими її вирішення є, з одного боку, приведення до відповідності з Європейською конвенцією з прав людини (далі Європейська Конвенція) і практикою Європейського суду з прав людини (далі ЄСПЛ) кримінального процесуального законодавства щодо верховенства права та презумпції невинуватості, а з іншого – забезпечення практичної реалізації імплементованих положень у кримінальному провадженні. І ці питання мають постійно знаходитися в полі зору здійснюваної державної кримінально-правової політики та науковців. Особливо актуальними є процесуальні дії, як цілком обґрунтовано підкреслює Михайло Гузела, що пов'язані із застосуванням процесуального примусу щодо окремих учасників кримінального провадження¹. Адже одним із принципово важливих завдань кримінального провадження є забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб жодна особа **не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу** (виділено автором А.В.) і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура (ст. 2 КПК України).

Процесуальними діями, пов'язаними із застосуванням примусу, зокрема є: затримання уповноваженою службовою особою підозрюваного у вчиненні злочину без ухвали слідчого судді, суду (ст. 208 КПК України); проведення обшуку (ст. 234-236 КПК України). У 2017-2024 роках в редакцію вказаних статей постійно вносилися зміни, покликані забезпечити впровадження європейських правових стандартів дотримання прав осіб при здійсненні правової процедури,

¹ Гузела М. (2020). Проблема затримання як заходу кримінального процесуального примусу: забезпечення прав затриманого в світлі ст. 5 конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики європейського суду з прав людини. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія «Юридичні науки». № 4(28), С. 238-245. DOI: <http://doi.org/10.23939/law2020.28.238>.

пов'язаної із застосуванням процесуального примусу. В цілому внесені зміни можуть бути оцінені цілком позитивно в контексті Європейської Конвенції і практики ЄСПЛ. Зокрема: правоохоронцям заборонено проникати до житла чи іншого володіння особи з будь-якою метою, інакше як лише за добровільною згодою володільця, або на підставі ухвали слідчого судді, крім невідкладних випадків, пов'язаних з врятуванням життя людей та майна або з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину (частини 1 і 3 ст. 233 КПК України); обшук проводиться на підставі ухвали слідчого судді з наданням її копії особі, яка володіє житлом чи іншим володінням, а за її відсутності – іншій присутній особі, перед початком виконання ухвали слідчого судді (ч. 3 ст. 236 КПК України); обшук здійснюється з обов'язковою участю не менше двох понятих незалежно від застосування технічних засобів фіксування (ч. 7 ст. 223 КПК України); особа, яка проводить обшук, на будь-якому етапі його проведення зобов'язана допустити на місце його проведення захисника чи адвоката, повноваження якого підтверджуються відповідними документами (ч. 1 ст. 236 КПК України) тощо².

Проте в багатьох випадках правоохоронні органи продовжують діяти в парадигмі минулого негативного досвіду застосування примусових заходів, не звертаючи уваги на процесуальні приписи, що мають забезпечувати дотримання верховенства права і презумпції невинуватості. Так, представниками адвокатської спільноти відзначаються наступні порушення наведених процесуальних приписів:

- обшук проводиться без ухвали слідчого судді (порушення ч. 2 ст. 234 КПК України);
- не надається можливість одержати правову допомогу адвоката (порушення ст. 59 Конституції України, ч. 3 ст. 236 КПК України);
- ухвала про дозвіл на проведення обшуку не пред'являється (порушення ст. 13, ч. 3 ст. 236 КПК України) і не надається її копія (порушення ст. 236 КПК України);
- обшук проводиться особою, яка не зазначена в ухвалі про дозвіл на проведення обшуку (порушення ст. 13, ч. 2 ст. 234, ст. 236 КПК України)³.

Узагальнення практики проведення обшуків Касаційним кримінальним судом Верховного суду свідчить про поширеність наведених суттєвих правопорушень, які зумовлюють визнання

² Волобуєв А.Ф. (2025). Проведення обшуку у світлі європейських правових стандартів. *Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ*. №3 (136). С. 163-169. DOI <https://doi.org/10.32782/2078-3566-2025-3-18>

³ Петренко Євген, Шишко Ганна (2024). Завершальний етап обшуку: які зауваження адвокати вносять до протоколу обшуку найчастіше? URL: <https://euconlaw.com/zavershalnyj-etap-obshuku-yaki-zauvazhennya-advokaty-vnosyat-do-protokolu-obshuku-najchastishe/>; Облетов Артем (2024). Приклади кризових порушень під час обшуку та алгоритми дій. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/prikladi-krizovix-porusen-pid-cas-obshuku-ta-algoritmi-dii>; Приходько Анатолій (2025). Порушення під час обшуку. URL: <https://prikhodko.com.ua/my-i-zmi/my-i-zmi/stattya/porushennya-pid-chas-obshuku/>.

результатів обшуку відповідно до ч. 1 ст. 87 КПК України недопустимими доказами⁴.

Невиконання процесуальних приписів щодо забезпечення прав людини в контексті Європейської Конвенції і практики ЄСПЛ є характерним й при здійсненні затримання підозрюваного у кримінальному правопорушенні без ухвали слідчого судді, суду. Це може бути зумовлене дещо розпливчатыми формулюваннями процесуальних положень. Відповідно до ч. 1 ст. 208 КПК України таке затримання підозрюваного уповноваженою службовою особою є можливим тільки у випадках: 1) якщо особу застали під час вчинення злочину або замаху на його вчинення; 2) якщо безпосередньо після вчинення злочину очевидець, в тому числі потерпілий, або сукупність очевидних ознак на тілі, одязі чи місці події вказують на те, що саме ця особа щойно вчинила злочин; якщо є обґрунтовані підстави вважати, що можлива втеча з метою ухилення від кримінальної відповідальності особи, підозрюваної у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого корупційного злочину, віднесеного законом до підслідності Національного антикорупційного бюро України; 4) якщо є обґрунтовані підстави вважати, що можлива втеча з метою ухилення від кримінальної відповідальності особи, підозрюваної у вчиненні злочину, передбаченого статтями 255, 255-1, 255-2 КК України). Таким чином можна констатувати, що затримання особи без ухвали слідчого судді, суду є можливим у двох ситуаціях: тільки на місці вчинення або замаху на вчинення злочину до відкриття кримінального провадження (до внесення відомостей до ЄРДР); у будь-якому місці у відкритому кримінальному провадженні, в якому особі було вручене повідомлення про підозру у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого корупційного злочину, або злочину, передбаченого статтями 255, 255-1, 255-2 КК України.

Проте у всіх випадках затримання особи має бути дотримана належна правова процедура. Зокрема, позбавлення свободи пересування і перебування має супроводжуватися повідомленням про підстави затримання і зміст підозри, а також роз'ясненням прав затриманого (право мати захисника, отримувати медичну допомогу, давати пояснення та ін.). Про затримання особи, обов'язково складається протокол, в якому має бути зазначено: місце, дата і точний час (година і хвилини) затримання; підстави затримання; результати особистого обшуку; клопотання, заяви чи скарги затриманого, якщо такі надходили; повний перелік процесуальних прав та обов'язків затриманого. Копія протоколу негайно під розпис вручається затриманому та надсилається

⁴ Узагальнення практики Верховного Суду щодо проблемних питань обшуку (2024). URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/uzagalnennia-praktiki-verhovnogo-sudu-shhodo-problemnix-pitan-obsuku>

прокурору (ч. 5 ст. 208 КПК України). Проблема полягає у тому, що нерідко уповноважені службові особи (офіцери поліції) при здійсненні затримання не виконують наведені процесуальні приписи, чим суттєво порушують права затриманих осіб⁵. Про це свідчать чисельні справи в ЄСПЛ, куди звертаються громадяни України з відповідними скаргами на порушення їх прав в контексті ст. 5 Європейської конвенції⁶.

Стабільне зростання кількості скарг та їх задоволення ЄСПЛ свідчать про існування великої правової проблеми в інституції кримінальної юстиції, що є ознакою суттєвих недоліків в кримінально-правовій політиці України. Їх ігнорування в умовах триваючої російської агресії може призвести до масштабних соціальних конфліктів. Так, останнього часу спостерігається загострення відносин між правоохоронними органами і представниками ветеранської спільноти, які після військової служби (звільнення за віком, пораненням, демобілізацією) стикаються з потребою пристосування до нових нерідко кризових умов життя з проявами свавілля і порушеннями їх особистих прав та членів їх сімей. Підставою для такого висновку є, зокрема трагедія, яка розігралася в селі Нехворощ на Чернігівщині 27 січня 2026 року. За матеріалами журналістського розслідування її сутність полягала у тому, що під час намагання проведення обшуку в будинку ветерана Сергія Русінова, який, за словами поліцейських, підозрювався у замаху на вбивство депутата Корсунь-Шевченківської міської ради Віталія Сторожука, відбулася перестрілка. Їй передували перемовини між слідчо-оперативною групою і представниками місцевої ветеранської спільноти, які прибули до подвір'я Сергія Русінова на його прохання. Побратими ветерана вмовляли поліцейських уникати застосування силових методів з демонстрацією зброї, посиляючись на психофізичний стан Сергія, який мав багаторічний досвід бойових дій і військову кваліфікацію сапера. Паралельно з цим ветерани виявили, що відсутні поняті, присутність яких є обов'язковою при проведенні обшуку. За понятими поліцейські вирішили їхати у сусіднє село, але при виїзді на дорогу поліцейський автомобіль був прицільно обстріляний Русіновим, який на той час покинув житло і знаходився в посадці біля дороги (ймовірно вирішив, що їдуть його затримувати). В результаті був убитий дільничний офіцер поліції (водій), а інший поліцейський був поранений. На звуки стрільби

⁵ Волобуєв А., Орлова Т. Імплементція європейських стандартів інституту затримання підозрюваного при реформуванні кримінальної юстиції. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: «Юридичні науки». 2025. № 4(48). С. 42-50. DOI: <https://doi.org/10.23939/law2025.48.042>

⁶ Case of Bogay and others v. Ukraine (2025). Application no. 38283/18. Strasbourg 3 April. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-242529>; Справа «Панчук проти України» (2021). Заява № 14607/16. Страсбург 22 липня. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_g67#Text; Справа «Ігнатів проти України» (2016). Заява № 40583/15. Страсбург 15 грудня. URL: <https://nsj.gov.ua/files/1516617378>

на допомогу виїхали поліцейські-спецпризначенці, що входили до складу слідчо-оперативної групи. В результаті виниклого бою загинули четверо поліцейських і ветеран. Розлючені поліцейські на емоційній хвилі затримали і побили трьох присутніх представників ветеранської спільноти, доставили їх до відділку, де їх допитували без адвокатів. В результаті щодо них було відкрите кримінальне провадження за ознаками нібито незаконного зберігання зброї (ч. 1 ст. 263 КК України), хоча ніякої зброї не було виявлено ні при затриманні, ні під час проведення обшуків у житлі затриманих.

Потрібно звернути увагу, що ця трагедія відбувалася на тлі конфліктних відносин ветеранської спільноти з представниками міської ради, які довгий час відмовлялися приймати і задовольняти заяви ветеранів щодо законного виділення їм земельних ділянок. З активною підтримкою вимог ветеранів виступав депутат Віталій Сторожук, який посприяв в кінцевому результаті виділенню 61-му ветерану земельних ділянок (у т.ч. Сергію Русінову). В подальшому гострий на язик депутат із залученням Русінова на сесії міськради, апелював до совісті депутатів і вимагав збільшити видатки на допомогу родинам військових, що могло викликати напруження у його стосунках з окремими групами місцевих депутатів⁷.

Все це свідчило про формування гострої соціально-політичної проблеми в регіоні у зв'язку із задоволенням законних вимог ветеранської спільноти, складовою частиною якої стала діяльність поліції. У кримінальному провадженні щодо підриву автомобіля депутата Віталія Сторожука, кваліфікованого як замах на вбивство (ч. 2 ст. 15, п. 5 ч. 2 ст. 115 КК України), є низка питань в контексті дотримання верховенства права: 1) що саме було підставою для підозри Сергія Русінова у замаху на вбивство депутата (потерпілий депутат вважав, що у Русінова для цього не було мотиву, і назвав інших п'ятьох осіб з якими у нього склалися конфліктні відносини); 2) чи було вручене повідомлення про підозру; 3) чи проводився допит Русінова; 4) що було підставою для проведення обшуку у житлі Русінова; 5) чи була отримана ухвала слідчого судді на проведення обшуку. Видається очевидним, що дотримання вказаних процесуальних приписів мало бути основою для визначення організаційно-тактичних заходів проведення обшуку у ветерана з урахуванням його психофізичного стану.

Підсумовуючи викладене можна дійти висновку, що на тлі багаторічного ігнорування вже впроваджених у національне кримінальне процесуальне законодавство європейських правових

⁷ Величко Любов (2026). Смерть ветерана і чотирьох поліцейських. Репортаж із місця, де зламалося все (06.02.2026). URL: <https://texty.org.ua/articles/116833/smert-veterana-i-chotyrok-politsejskykh-reportazh-z-mistsja-de-zlamalosja-vse/>

стандартів потрібно: 1) закликати керівництво і працівників правоохоронних органів не до виконання положень Європейської конвенції з прав людини (вони можуть досконально їх не знати), а до виконання конкретних норм КПК України, в які вже впроваджені європейські правові стандарти; 2) запровадити безумовне притягнення до юридичної відповідальності уповноважених службових осіб за брутальне порушення норм КПК України; 3) здійснити відповідні доповнення робочих навчальних програм курсів кримінального процесу, криміналістики, оперативно-розшукової діяльності, адміністративної діяльності та інших, що викладаються у закладах вищої освіти системи МВС України.

ДОСВІД ФРАНЦУЗЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ ЩОДО МЕДІАЦІЇ ТА ВІДШКОДУВАННЯ ЗАВДАНОЇ ШКОДИ

Наталія ДЕРЕВ'ЯНКО

*доктор філософії в галузі права, доцент,
академік Академії адміністративно-правових наук,
член-кореспондент Міжнародної кадрової академії
доцент кафедри цивільно-правових та адміністративно-правових
дисциплін Міжнародного економіко-гуманітарного університету
імені академіка Степана Дем'янчука
м. Рівне, Україна*

Одним із суттєвих аспектів, що стосуються розв'язання спору в державно-службових відносинах, є відшкодування завданої шкоди, що видається доцільним істотно оптимізувати. У більшості випадків така шкода має не лише матеріальний чи фінансовий вияви, а й завдає репутаційних втрат. Своєю чергою досвід Французької Республіки щодо врегулювання питання відшкодування шкоди, зокрема в державних службових спорах, може бути доволі корисним за умови його ефективної адаптації до сучасних соціально-правових реалій українського законодавства.

Питання відшкодування шкоди, що завдана дією правового акта, не врегульовано в чинній редакції КАС України. На нашу думку, зважаючи на французький досвід, доцільно внести зміни в КАС України, визначивши, по-перше, певні умови, за яких можливе звернення з такою вимогою, а по-друге – закріпивши обов'язок позивача довести наявність завданої шкоди – у вигляді порушення майнових або немайнових прав. Слід керуватися позицією, висловленою Вищим Судом, щодо моральної шкоди: зокрема, у позовній заяві про відшкодування моральної (немайнової) шкоди має бути зазначено, у чому полягає ця шкода, якими неправомірними діями чи бездіяльністю її заподіяно позивачеві, якими міркуваннями він керувався, визначаючи розмір шкоди, і якими доказами це підтверджено.

Відповідно до загальних підстав цивільно-правової відповідальності, обов'язковому з'ясуванню під час вирішення спору про відшкодування моральної (немайнової) шкоди належать: наявність такої шкоди, протиправність діяння її заподіювача, наявність причинового зв'язку

між шкодою і протиправним діянням заподіювача й вини останнього в її заподіянні¹.

Важливість питання відшкодування моральної шкоди під час урегулювання публічно-правового спору у сфері державно-службових відносин є чи не найважливішим. Факт конвертації змісту й сутності завданої моральної та репутаційної шкоди державного службовця в матеріальний еквівалент засвідчує зацікавленість держави відновити порушені права громадянина на вільний доступ до вибору професії, працевлаштування, а також на державну службу як суспільно-політичне явище. Тісний взаємозв'язок між учиненим діянням, його протиправним змістом, а також фактично завданою шкодою конкретному суб'єкту державно-службових відносин є важливими об'єктивними обставинами, що засвідчують наявність публічно-правового спору в цій сфері та формують підвалини для його розв'язання в позасудовому чи судовому порядкух.

Варто зазначити, що значний вплив на розвиток адміністративної юстиції в країнах романо-германської правової сім'ї справила доктрина адміністративної юстиції Франції. Хоча адміністративну юстицію в цій країні неможливо уявити без існування самостійних і незалежних від інших гілок влади судових органів, проте так було не завжди. Протягом тривалого проміжку часу ця доктрина передбачала, що органами, які вирішували спори між громадянином й адміністрацією, мають бути саме адміністративні органи. Причому такі органи здійснювали як функцію щодо розгляду спорів, так і загальне управління². Водночас така практика на інституційному рівні поширена й досі. Усі без винятку органи державної влади мають у своїй структурі кадрові підрозділи, а також окремі штатні одиниці, відповідальні за безпеку праці, кібербезпеку, а також підрозділи правничої допомоги, що спрямовують свою діяльність, зокрема, на забезпечення прав і свобод державних службовців у сфері державно-службових відносин, хоча їх діяльність орієнтована насамперед на реалізацію зовнішньоорганізаційних функцій відповідного органу державної влади.

Водночас у сучасних реаліях застосування досвіду, використовуваного на ранніх стадіях становлення французької демократії, є неможливим, оскільки правосуддя в Україні здійснюють виключно суди й ці функції не можуть бути передані окремим органам державної влади.

¹ Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди: постанова Пленуму Верховного суду України від 31.03.1995 р. № 4. Електронний ресурс: URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-95> (дата звернення 17.03.2026)

² Адміністративна юстиція і адміністративний процес: історичний та зарубіжний досвід. Електронний ресурс: <http://www.yurist-online.com/uslugi/yuristam/literatura/admin-proces/23.php>. (дата звернення 17.03.2026)

Адміністративна юстиція Франції, що представлена Державною радою (книга I Кодексу адміністративного судочинства), адміністративні й апеляційні адміністративні суди (книга II) розглядають справи щодо оскарження будь-яких правових актів управління, індивідуальних та нормативних, окрім правових актів Кабінету Міністрів, що мають політичний характер або мають на меті забезпечення оборони й безпеки держави, також за винятком правових актів дисциплінарного характеру. До адміністративних судів щорічно надходять десятки тисяч скарг, і «суди розглядають як малозначні (про пенсії, відшкодування збитку тощо), так і важливі політичні справи. Вони перевіряють законність адміністративних актів – від рядових муніципальних до ордонансів президента. справи цих судів стосуються різних життєвих сфер суспільства: моральної – цензура преси й кіно; політичної – вибори; економічної – військова економіка, господарське управління та планування, будівництво тощо»³. На нашу думку, слід зосередити увагу на тому, що позитивно може бути схарактеризовано структурування органів державної влади, які здійснюють розгляд правомірності чи неправомірності винесення певних рішень керівниками державних установ підприємств та організацій чи/або органів державної влади та їх структурних підрозділів від імені такої юридичної особи. Реалізація таких намагань потребуватиме внесення суттєвих змін до структури й меж компетенції органів судової влади й буде суперечливою в контексті реалізації принципу рівномірного розподілу державної влади між трьома її гілками, що релевантно негативно вплине на дію механізму стримувань і противаг.

Тому, на нашу думку, логічним вирішенням цього проблемного питання є утворення окремої вертикалі органів судової влади, які матимуть повноваження щодо розгляду публічно-правових спорів у сфері державно-службових відносин, що суттєво підвищить рівень захисту прав і свобод відповідних державних службовців й уможливить швидке, повне та неупереджене правозастосування відповідних юридичних норм і відновлення порушених прав на практиці.

Наприклад, з 1978 року у Франції введено посаду судового медіатора, прямими обов'язками якого визначено забезпечення досудового врегулювання спору. Суддя за згодою сторін призначає медіатора, яким може бути фізична особа чи некомерційна організація. У рішенні суду про його призначення зазначають такі відомості: згода сторін на проведення посередництва; особа посередника; початковий термін повноважень (не довше ніж три місяці); дата, з якої передбачено відновлення слухання справи; сума, яку необхідно сплатити

³ Вдовиченко Л. О. Адміністративна юстиція у Франції: пропозиції для України. Часопис Київського університету права. 2015. № 1. С. 340–341

посереднику як винагороду; сторона чи сторони, зобов'язані внести суму винагороди в депозит суду⁴.

Однак з огляду на те, що в українській правовій системі інститут судового медіатора вже діє на аналогічних правових засадах, нелогічним, на нашу думку, і юридично необґрунтованим є доручення судовому медіатору категорії справ з розв'язання публічно-правового спору у сфері державно-службових відносин, де важливим юридичним елементом механізму відновлення порушеного права є рішення уповноваженого органу (у цьому випадку – органу судової влади) про скасування дії певного нормативно-правового акта чи організаційно-розпорядчого документа. Незрозумілим є також те, як рішення судового медіатора може вплинути на прийняття рішення про прийняття чи поновлення на державній службі конкретної фізичної особи, порушення прав якої було доведено в установленому порядку.

⁴ Іщенко О.М. Медіація в кримінальному процесі: зарубіжний досвід та перспективи України. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Т. 2. Вип. 39. 2016. С. 126–129.

ЩОДО ПРАКТИЧНОГО ЗНАЧЕННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ КОРЕЛЯЦІЙНИХ ЗВ'ЯЗКІВ ОСОБИ ЗЛОЧИНЦЯ ТА ПОТЕРПІЛОГО

Каріна КАЛЮГА

*доктор юридичних наук, в.о. завідувача кафедри
кримінального права, процесу та криміналістики, професор
Інституту економіки та права Класичного приватного університету
м. Запоріжжя, Україна
<https://orcid.org/0000-0002-9941-9690>*

Дослідження кореляційних зв'язків між особою злочинця та потерпілого становить важливий напрям сучасних кримінологічних і криміналістичних досліджень, тому що дозволяє розглядати злочин не лише як результат індивідуальної протиправної поведінки, а й як складний соціальний процес, що формується у взаємодії між різними суб'єктами кримінального конфлікту. Злочинна подія виникає у певному соціальному середовищі та нерідко передбачає наявність певної взаємодії між особою правопорушника та особою потерпілого, яка може проявлятися у вигляді попередніх соціальних контактів, конфліктних відносин, спільної діяльності або інших форм взаємодії. У цьому контексті дослідження кореляційних зв'язків між характеристиками злочинця та потерпілого дозволяє виявити закономірності формування кримінально-протиправної поведінки, а також визначити фактори, що сприяють виникненню кримінальних ситуацій. Кореляційний аналіз передбачає встановлення статистичних або функціональних залежностей між різними характеристиками суб'єктів кримінального конфлікту, зокрема їхніми соціально-демографічними, психологічними, поведінковими та іншими властивостями та ознаками. Такі дослідження дають можливість виявити типові моделі взаємодії між злочинцем і потерпілим, що має значне значення як для розвитку теорії науки, так і для практичної діяльності правоохоронних органів. Практичне значення дослідження кореляційних зв'язків між особою злочинця та потерпілого проявляється насамперед у сфері аналізу злочинності взагалі. А також встановлення взаємозв'язків між характеристиками осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення, та осіб, які стають їх жертвами, що дозволяє виявити певні закономірності кримінальної поведінки. Зокрема, аналіз таких зв'язків дає можливість визначити, які соціальні групи населення найчастіше виступають як суб'єкти кримінальної діяльності або як потерпілі від окремих видів злочинів тощо. Такі дослідження дозволяють встановити взаємозалежності між віком, статтю, рівнем освіти, соціальним статусом, професійною діяльністю, способом життя та іншими характеристиками учасників кримінального конфлікту. Наприклад, у багатьох випадках насильницьких злочинів спостерігається кореляція між віковими характеристиками злочинця та

потерпілого, що свідчить про наявність певних соціальних груп, у межах яких найчастіше виникають конфліктні ситуації. Аналогічно можуть існувати кореляційні залежності між способом життя осіб та ймовірністю їх участі у кримінальних подіях як у ролі правопорушників, так і у ролі потерпілих¹²³⁴⁵⁶⁷⁸⁹. Результати досліджень кореляційних зв'язків між злочинцем і потерпілим використовуються для формування криміналістичних характеристик окремих видів кримінальних правопорушень. Криміналістична характеристика злочину включає систему узагальнених відомостей про типові ознаки певного виду злочинів, серед яких важливе місце займають відомості про особу злочинця (особу невідомого злочинця) та особу потерпілого. Встановлення кореляційних зв'язків між цими елементами дозволяє значно підвищити ефективність використання криміналістичних характеристик у практиці розслідування. Зокрема, знання типових взаємозв'язків між характеристиками потерпілих та можливими характеристиками правопорушників може допомогти слідчому сформулювати обґрунтовані слідчі версії щодо кола осіб, причетних до вчинення злочину¹⁰¹¹¹²¹³¹⁴. На початковому етапі досудового розслідування така інформація має особливо важливе значення, оскільки дозволяє значно звужити коло можливих підозрюваних. Наприклад, у випадках злочинів проти життя та здоров'я особи досить часто встановлюється наявність попередніх конфліктних відносин між злочинцем і потерпілим. Виявлення подібних зв'язків дозволяє спрямувати розслідування у найбільш імовірному напрямі та підвищити

¹ Hentig, Hans. *The Criminal and His Victim*. New Haven – London : Yale University Press, 1948. 461 p.

² Lakatos I. *The Methodology of Scientific Research Programmes*. Cambridge : Cambridge University Press, 1978. 256 p. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511621123>.

³ Menachem A. *Patterns in Forcible Rape*. Chicago: University of Chicago Press, 1971. 394 p.

⁴ Mendelsohn, B. *Victimology : A New Focus*. *Journal of Criminal Law, Criminology, and Police Science*, Vol. 57, 1966, pp. 162–168.

⁵ Popper K. *The Logic of Scientific Discovery*. London : Routledge, 2002. 545 p. DOI: <https://doi.org/10.4324/9780203994627>.

⁶ Schafer, Stephen (ред.). *The Victim and His Criminal: A Study in Functional Responsibility*. New York : Random House, 1968. 178 p.

⁷ Sutherland, Edwin H. *Principles of Criminology*. Philadelphia : Lippincott, 1924. 666 p.

⁸ Wolfgang, Marvin E. *Patterns in Criminal Homicide*. Philadelphia : University of Pennsylvania Press, 1958. 413 p.

⁹ Головкін Б. М. та ін. *Кримінологія : підручник* ; за заг. ред. проф. Б. М. Головкіна ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2020. 382 с.

¹⁰ Головкін Б. М. та ін. *Кримінологія : підручник* ; за заг. ред. проф. Б. М. Головкіна ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2020. 382 с.

¹¹ Данилевський А. О., Данилевська Ю. О. Етапи розвитку сучасної віктимології думки в Україні. *Українська поліцейстика: теорія, законодавство, практика*. №5(1). 2024. С. 88–92. DOI: <https://doi.org/10.32782/2709-9261-2022-1-5-16>.

¹² Джужа О. М. *Запобігання злочинам: кримінологіко-віктимологічна парадигма*. Київ : НАВС, 2015. 331 с.

¹³ *Кримінологічна віктимологія : посібник* ; за заг. ред. професора О. М. Джужі. Київ : Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2006. 416 с.

¹⁴ Моїсєєв С. М. та ін. *Кримінологічна віктимологія : навч. посіб.* ; відп. ред. Г. І. Мартинова ; Київський національний ун-т внутрішніх справ. Київ : Атіка, 2006. 352 с.

ефективність пошуку доказів. Крім того, результати дослідження кореляційних зв'язків можуть використовуватися для прогнозування поведінки правопорушника після вчинення злочину. Аналіз типових моделей взаємодії між злочинцем і потерпілим дозволяє передбачити можливі дії правопорушника, зокрема його спроби приховати сліди злочину, уникнути відповідальності або вплинути на потерпілого чи свідків¹⁵¹⁶¹⁷¹⁸.

Важливим аспектом практичного значення дослідження кореляційних зв'язків є їх використання у процесі планування слідчих (розшукових) дій. Встановлення типових взаємозв'язків між характеристиками особи злочинця, особи потерпілого та обставинами вчинення злочину дозволяє визначити найбільш ефективну послідовність проведення слідчих дій, а також визначити джерела доказової інформації. Наприклад, у справах про корисливі злочини аналіз кореляційних зв'язків може допомогти встановити можливі соціальні контакти між злочинцем і потерпілим, які могли сприяти отриманню інформації про майновий стан потерпілої особи. Це дозволяє визначити коло осіб, які могли бути обізнаними про наявність у потерпілого певних матеріальних цінностей. Не менш важливим є значення дослідження кореляційних зв'язків між злочинцем і потерпілим для розроблення профілактичних заходів у сфері запобігання злочинності. Виявлення типових моделей взаємодії між суб'єктами кримінального конфлікту дозволяє розробляти цілеспрямовані профілактичні програми, спрямовані на зниження ризику виникнення кримінальних ситуацій. Такі програми можуть включати як інформаційно-просвітницькі заходи, спрямовані на підвищення рівня правової культури населення, так і спеціальні соціальні програми підтримки осіб, які належать до груп підвищеного ризику віктимізації. Зокрема, особлива увага може приділятися молоді, особам похилого віку, а також соціально вразливим групам населення (в

¹⁵ Hentig, Hans. *The Criminal and His Victim*. New Haven – London : Yale University Press, 1948. 461 p.

¹⁶ Schafer, Stephen (ред.). *The Victim and His Criminal: A Study in Functional Responsibility*. New York : Random House, 1968. 178 p.

¹⁷ Wolfgang, Marvin E. *Patterns in Criminal Homicide*. Philadelphia : University of Pennsylvania Press, 1958. 413 p.

¹⁸ Головкін Б. М. та ін. *Кримінологія : підручник ; за заг. ред. проф. Б. М. Головкіна ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2020. 382 с.*

умовах військового часу, це: дітей, які постраждали від бойових дій, внутрішньо переміщеним особам (ВПО), ветеранам тощо)¹⁹²⁰²¹²²²³²⁴.

У нинішніх умовах особливого значення набуває використання сучасних статистичних методів та інформаційних технологій для дослідження кореляційних зв'язків між злочинцем і потерпілим. Використання методів математичного моделювання, кореляційного та регресійного аналізу, а також технологій обробки великих масивів даних дозволяє виявляти складні закономірності, які раніше залишалися поза увагою дослідників. Такі підходи дозволяють формувати більш точні моделі кримінальної поведінки та підвищувати ефективність прогнозування. Таким чином, дослідження кореляційних зв'язків між особою злочинця та потерпілого має значне практичне значення для розвитку як кримінологічної так і криміналістичної наук. Воно сприяє поглибленню розуміння механізму злочину, удосконаленню методики розслідування кримінальних правопорушень, підвищенню ефективності діяльності правоохоронних органів, а також розробленню науково обґрунтованих профілактичних заходів. Зазначимо, що подальший розвиток досліджень у цьому напрямі має важливе значення для підвищення ефективності протидії злочинності, формування сучасних підходів до аналізу кримінальної поведінки. Важливим напрямом дослідження кореляційних зв'язків між особою злочинця та потерпілого є встановлення типових моделей їхньої взаємодії у процесі формування та реалізації кримінально-протиправної поведінки. Аналіз таких моделей дозволяє виявити закономірності розвитку кримінального конфлікту, визначити роль кожного з учасників у виникненні

¹⁹ Sutherland, Edwin H. *Principles of Criminology*. Philadelphia : Lippincott, 1924. 666 p.

²⁰ Головкін Б. М. та ін. *Кримінологія : підручник ; за заг. ред. проф. Б. М. Головкіна ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого*. Харків : Право, 2020. 382 с.

²¹ Данилевський А. О., Данилевська Ю. О. *Етапи розвитку сучасної віктимології думки в Україні. Українська поліцейстика: теорія, законодавство, практика. №5(1). 2024. С. 88–92. DOI: <https://doi.org/10.32782/2709-9261-2022-1-5-16>*.

²² Джужа О. М. *Запобігання злочинам: кримінологіко-віктимологічна парадигма*. Київ : НАВС, 2015. 331 с.

²³ *Кримінологічна віктимологія : посібник ; за заг. ред. професора О. М. Джужі*. Київ : Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2006. 416 с.

²⁴ Моїсєєв С. М. та ін. *Кримінологічна віктимологія : навч. посіб. ; відп. ред. Г. І. Мартинова ; Київський національний ун-т внутрішніх справ*. Київ : Атіка, 2006. 352 с.

кримінальної ситуації, а також встановити фактори, що сприяють або перешкоджають реалізації злочинного наміру²⁵ 2526272829303132.

Під моделлю взаємодії "злочинець – потерпілий" розуміють типову форму соціального, психологічного або поведінкового зв'язку між учасниками кримінального конфлікту, що характеризується певною стійкістю та повторюваністю у практиці вчинення кримінальних правопорушень. Такі моделі відображають характер відносин між суб'єктами події, їх соціальні ролі, а також специфіку ситуації, у межах якої відбувається кримінально-протиправна взаємодія. На основі узагальнення досліджень можна виокремити кілька основних моделей взаємодії між злочинцем і потерпілим: модель попереднього знайомства (родинні відносини, дружні контакти, службові або ділові взаємини, спільне проживання чи навчання тощо; дозволяє значно звузити коло можливих підозрюваних та спрямувати розслідування у найбільш імовірному напрямі), модель конфліктної взаємодії (спостерігається у випадках злочинів, пов'язаних із насильством, зокрема умисних тілесних ушкоджень, хуліганства, злочинів у сфері сімейно-побутових відносин; дозволяє більш точно визначити мотиви злочину, реконструювати розвиток подій та встановити обставини, що передували їх вчиненню), модель випадкового контакту (найскладніша модель; у таких випадках особливого значення набуває аналіз слідової картини), модель цілеспрямованого вибору жертви (аналіз мотивів вибору конкретної жертви дозволяє встановити коло осіб, які могли мати зацікавленість у вчиненні злочину, а також визначити можливі джерела отримання інформації про потерпілого), модель віктимної поведінки (важливо: віктимологічний аналіз має на меті не виправдання злочинної поведінки, а виявлення факторів ризику, що дозволяють розробляти ефективні профілактичні заходи) та модель спільної криміногенної ситуації (де межа між ролями учасників кримінальної події іноді може

²⁵ Hentig, Hans. *The Criminal and His Victim*. New Haven – London : Yale University Press, 1948. 461 p.

²⁶ Kuhn T. *The Structure of Scientific Revolutions*. Chicago : University of Chicago Press, 2012. 222 p. DOI: <https://press.uchicago.edu/ucp/books/book/chicago/S/bo13179781.html>. b

²⁷ Lakatos I. *The Methodology of Scientific Research Programmes*. Cambridge : Cambridge University Press, 1978. 256 p. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511621123>.

²⁸ Mendelsohn, B. *Victimology : A New Focus*. *Journal of Criminal Law, Criminology, and Police Science*, Vol. 57, 1966, pp. 162–168.

²⁹ Popper K. *The Logic of Scientific Discovery*. London : Routledge, 2002. 545 p. DOI: <https://doi.org/10.4324/9780203994627>

³⁰ Schafer, Stephen (ред.). *The Victim and His Criminal: A Study in Functional Responsibility*. New York : Random House, 1968. 178 p.

³¹ Головкін Б. М. та ін. *Кримінологія : підручник ; за заг. ред. проф. Б. М. Головкіна ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2020. 382 с.*³¹

³² Джужа О. М. *Запобігання злочинам: кримінологіко-віктимологічна парадигма*. Київ : НАВС, 2015. 331 с.³²

бути відносно умовною, а розвиток конфлікту часто залежить від випадкових або ситуативних факторів)³³³⁴³⁵.

Висновок. Дослідження кореляційних зв'язків підтверджує, що кримінальне правопорушення є складним соціально-поведінковим процесом, що формується у взаємодії між учасниками кримінального конфлікту. Встановлення яких дозволяє глибше зрозуміти механізм формування кримінальної ситуації, а також виявити закономірності виникнення та розвитку кримінально-протиправної поведінки. Проведений аналіз свідчить, що між соціально-демографічними, психологічними та поведінковими характеристиками злочинця і потерпілого нерідко існують статистично та функціонально зумовлені залежності. Встановлення кореляційних зв'язків між характеристиками злочинця та потерпілого має важливе значення для формування та використання криміналістичної характеристики окремих видів кримінальних правопорушень. Практичне значення результатів таких досліджень проявляється у можливості підвищення ефективності початкового етапу досудового розслідування. А знання типових моделей взаємодії між злочинцем і потерпілим сприяє більш обґрунтованому висуненню слідчих версій, звуженню кола можливих підозрюваних, визначенню напрямів пошуку доказової інформації та оптимізації планування слідчих (розшукових) дій. Встановлення типових моделей взаємодії «злочинець – потерпілий» має важливе значення для криміналістичного моделювання та прогнозування. Аналіз характеру взаємовідносин між учасниками кримінальної події дозволяє прогнозувати можливу поведінку правопорушника після вчинення злочину, передбачати способи приховування слідів кримінального правопорушення, а також визначати найбільш імовірні напрями подальшого розвитку слідчої ситуації. Класифікація типових моделей взаємодії між злочинцем і потерпілим сприяє систематизації знань про механізм злочину та формує методологічну основу для подальших досліджень. Отримані результати мають важливе значення і для розроблення заходів запобігання злочинності. Виявлення закономірностей взаємодії між злочинцем і потерпілим дозволяє визначити групи підвищеного ризику віктимізації та розробляти адресні профілактичні програми, спрямовані на зниження ймовірності виникнення кримінальних конфліктів у різних соціальних середовищах. Подальший розвиток досліджень у цьому напрямі доцільно пов'язувати з активним використанням сучасних статистичних методів, методів математичного моделювання та технологій обробки великих масивів кримінологічних даних. Інтеграція таких підходів дозволить підвищити точність криміналістичних прогнозів, удосконалити методики розслідування кримінальних правопорушень та сформувати нові аналітичні інструменти протидії злочинності.

³³ Hentig, Hans. The Criminal and His Victim. New Haven – London : Yale University Press, 1948. 461 p.

³⁴ Schafer, Stephen (ред.). The Victim and His Criminal: A Study in Functional Responsibility. New York : Random House, 1968. 178 p.

³⁵ Wolfgang, Marvin E. Patterns in Criminal Homicide. Philadelphia : University of Pennsylvania Press, 1958. 413 p.

**КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ
ТА ПРОВЕДЕННЯ ІНШИХ ВИДІВ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ
ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ СЛУЖБОВОГО ПІДРОБЛЕННЯ:
ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА**

Василь КОПЧА

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінально-правової політики
ДВНЗ "Ужгородський національний університет"
м. Ужгород, Україна*

Юліанна КОПЧА

*студентка юридичного факультету
ДВНЗ "Ужгородський національний університет"
м. Ужгород, Україна*

Як показує практика, щодо швидкого, повного й об'єктивного розслідування фактів службового підроблення органам досудового розслідування необхідно залучати широке коло спеціалістів та спеціальних знань. Як правило можна вказати, що поширеними є додаткові знання в галузі юриспруденції, комп'ютерних технологій та інших галузей, щодо проведення слідчих та розшукових дій, які стосуються дослідження службового підроблення.

Коли можемо говорити про різні напрямки, щодо використання спеціальних знань, практики, і науковці акцентують увагу на інших видах судових експертиз.¹

Питання використання спеціальних знань під час розслідування окремих видів кримінальних правопорушень досліджувались такими² вченими Г. П. Дондик, В. В. Коваленко, О. А. Кравченко, Л. В. Омельчук, Е. Б. Сімакова-Єфремян, В. В. Семенов, І. В. Пиріг, О. М. Шрамко, ін.

Виконуючи завдання, щодо почеркознавчої та техніко-криміналістичної експертизи документів поширеними дослідженнями може бути комп'ютерна та технічна, які на сьогоднішній день може бути актуальною в практичній діяльності. Інші судові експертизи, які

¹ Волобуєв А. Ф., та ін., (2009) Взаємодія при розслідуванні економічних злочинів: монографія за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. А. Ф. Волобуєва. Харків : Курсор. С. 144.

² Гриненко І. М. та ін., (2018) дослідження електронних документів при проведенні судово-економічної експертизи. Криміналістика і судова експертиза. Вип. 63. С. 143–148. URL : <https://digest.kndise.gov.ua/wp-content/uploads/2019/03/18-1.pdf>.

призначають за службовим підробленням, можуть належати до хімічних та трасологічних, речовин і виробів.

Згідно з практикою досудового розслідування службового підроблення, питання, які ставлять перед експертом перед призначенням такого дослідження, зумовлені конкретними обставинами вчинення службового підроблення та характером доказової бази, отриманої в процесі проведення окремих СРД. Важливе значення мають обсяг і характер наданих експертові матеріалів, що залежать від специфіки кримінального провадження та питань, які ставлять у постанові про призначення експертизи. Серед матеріалів, які надають експерту, найчастіше є: первинні документи (платіжні документи, виписки з банківських рахунків, прибуткові та видаткові касові ордери, вантажні митні декларації, видаткові й товарно-транспортні накладні, рахунки-фактури, інвойси та інші документи, що відображають фінансово-господарську діяльність суб'єкта господарювання); акти документальних позапланових перевірок; установчі та реєстраційні документи підприємства, установи чи організації; документи фінансової та податкової звітності; організаційно-управлінські й інші офіційні документи (накази, службові інструкції відповідальних осіб, договори, листи, протоколи, довідки тощо); протоколи слідчо розшукової дії (допиту, огляду, обшуку), а також інші матеріали кримінального провадження.

Незалежно від будь-якої експертизи всі завдання є першочерговими під час розслідування службового підроблення в кожному конкретному випадку індивідуально.

Слідчі не завжди знають можливості судової експертизи, тому питання, що ставлять перед експертом, можуть бути надто трудомісткими й вирізнятися низьким практичним ефектом. Водночас такі дослідження призначають і проводять зрідка через низку чинників. Також можна зазначити, що засвідчує і судова практика. Однак, у кримінальному провадженні, внесеному до Єдиного реєстру досудових розслідувань за № 0000000000000000 від 10 березня 2025 року, людина обвинувачена у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 366 КК України. Від матеріалів кримінального провадження вбачається, що за клопотанням прокурора в судовому засіданні було постановлено ухвалу про проведення судово-почеркознавчої експертизи (таке клопотання заявляла сторона захисту в процесі досудового розслідування, слідчим було відмовлено у його задоволенні). У заключній частині експертизи № 11111111 експерт вказав на неможливість проведення судово-економічної експертизи у зв'язку з ненаданням на дослідження первинних документів, які мали знаходитися серед матеріалів зазначеного провадження. На підставі цього висновку й іншої сукупності даних людина за вироком суду, який підтримала апеляційна інстанція, виправдано за відсутністю складу злочину.

Оскільки об'єктом судово-почеркознавчої експертизи документів є матеріальний (матеріалізований) документ, то для класифікації електронних документів як об'єктів почеркознавчої експертизи важливим є тип його носія: внутрішній, пам'ять ПК і зовнішній, диски, карти флеш-пам'яті, ³хмарні сервіси, інше. Слід виокремити декілька особливостей, які необхідно врахувати під час отримання електронного документа як об'єкта дослідження, а саме: -носій, на якому надають електронний документ, має ⁴

бути захищено від запису, що унеможливить будь-які зміни в структурі наданих на дослідження файлів; -електронний документ має бути доступний «тільки для читання», що унеможливить внесення змін безпосередньо в документ.

Якщо на дослідження експерту надано електронні документи з порушенням аспектів, що подальше їх використання під час проведення судово-почеркознавчої експертизи є недопустимим. У такій ситуації експерт може клопотати перед ініціатором про надання документів у роздрукованому вигляді або на носії в належному вигляді.

Ураховуючи напрацювання науковців і практику призначення та проведення судово-почеркознавче дослідження, доходимо висновку, що такі дослідження здійснюються під час розслідування службового підроблення, тож урахування помилок і недоліків, які було виявлено, сприятиме підвищенню ефективності дослідження та доведенню вини особи.

Сучасна комп'ютеризація суспільства супроводжується вчиненням низки кримінальних правопорушень. Водночас використання комп'ютерної техніки під час вчинення злочинів ускладнює процес розслідування. Не є винятком і службове підроблення. З практичного напрямку, є те що одним із вагомих факторів є невикористання повного або часткового по можливості застосування спеціальних знань і техніко-криміналістичних засобів під час розслідування загалом і проведення окремих слідчо розшукових дій. За часткового використання техніко-криміналістичні засоби використовують лише класично (фото-, відеозйомка тощо), унаслідок чого цілком нівелюються можливості застосування техніко-криміналістичних засобів у повному обсязі.

Вкрай потребують форми використання спеціальних знань під час дослідження документів, які виготовляють з використанням комп'ютерних технологій, це судова комп'ютерно-технічна експертиза,

³ Теплицкий Б. Б., (2020) Особливості застосування техніко-криміналістичних засобів при проведенні окремих слідчих (розшукових) дій під час розслідування злочинів у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку. Юридична наука. № 6 (108), с. 249. URL: <https://journal-nam.com.ua/index.php/journal/article/download/358/346/>.

⁴ Карпінська Н., Крикунов О. (2017) Окремі питання проведення судової комп'ютерно-технічної експертизи у кримінальному судочинстві. Історико-правовий часопис. № 1 (9), С. 141.

яку, відповідно до Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень і Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, затверджених наказом від 8 жовтня 1998 року № 53/5, відносять до класу інженерно-технічних досліджень. З огляду на зазначену Інструкцію, є три основні напрями. До них належать: експертиза даних тобто інформації, яка міститься на комп'ютерній техніці; експертиза комп'ютерних засобів; експертиза програмного забезпечення.

Щодо виконання ідентифікаційних завдань стосовно документів, виготовлених за допомогою комп'ютерної техніки, цю техніку надають у комплекті (системний блок комп'ютера, інсталяційний диск з драйвером принтера або багатофункціонального пристрою, з'єднувальні та мережеві кабелі, принтер). До направлення комп'ютерної техніки на експертизу будь-яку роботу проводити не дозволяють. Вирішення ідентифікаційних питань проводять у межах комплексної комп'ютерно-технічної експертизи й технічної експертизи документів за наявності електронного оригіналу документа (файлу). Вилучення комп'ютерної техніки, її огляд мають проводити за участю спеціаліста в галузі комп'ютерно-технічних досліджень.

Водночас слід урахувати, що дослідження документів і комп'ютерної техніки, за допомогою якої виготовляли певний офіційний документ, має відбуватися в комплексі. Саме тому для вирішення питань діагностики й ідентифікації документів, виконаних із використанням комп'ютерних засобів, застосовують проведення комплексної техніко-криміналістичної та комп'ютерно-технічної експертиз.⁶

У тих випадках, якщо під час розслідування службового підроблення вилучено значну кількість комп'ютерної техніки й аксесуарів до неї, то слідчому необхідно визначити пріоритетність і першочерговість дослідження об'єктів. У таких випадках доцільним є призначення комп'ютерно-технічних досліджень на підставі розмежування об'єктів за групами, причому призначають такі дослідження окремими постановами.

Процесуальна документація в більшості випадків буде об'єктом різних експертиз. Проте судова будівельно-технічна експертиза на дасть можливість встановити, що підрядна організація не виконала ту роботу або не розпочала виконання робіт, які зазначено в підписаному акті на виконані роботи.

⁵ Чичиркіна С. П. (2012) Організація і тактика розслідування службових підроблень : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ. С. 171.

⁶ Карпінська Н., Крикунов О. (2017) Окремі питання проведення судової комп'ютерно-технічної експертизи у кримінальному судочинстві. Історико-правовий часопис. № 1 (9), С. 143.

Під час розслідування службового підроблення часто постає необхідність проведення комісійних експертиз. Зокрема, у кримінальному провадженні, внесеному до ЄРДР, щодо особи, за обвинуваченням у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ч. 1 ст. 366 КК України, судовий експерт Петров провів судову будівельно-технічну експертизу та підготував висновок, згідно з яким було встановлено невідповідність обсягу й вартості фактично виконаних будівельних робіт на об'єкті. Загальна вартість робіт, відображених в акті приймання виконаних будівельних робіт, перевищує вартість виконаних робіт. Згодом під час судового розгляду справи ухвалою суду було задоволено клопотання захисника обвинуваченої та в кримінальному провадженні призначено повторну судову почеркознавчу експертизу.

Окреслені проблемні аспекти під час призначення та проведення судової почеркознавчої експертизи в більшості випадків призводять до необхідності проведення повторної або комісійної експертизи, зупинення виконання експертизи або визнання висновку експертизи недопустимим доказом. Можна зазначити, що врахування цих недоліків як слідчими, так й експертними працівниками сприятиме достовірності, обґрунтованості та повноті висновку судової почеркознавчої експертизи.

За час розслідування службового підроблення також виникають завдання щодо визначення структури, складу та властивостей певної речовини, яку вилучають під час огляду місця події, обшуку або інших СРД і яка є предметом їх вчинення. Виконати таке завдання може експертиза матеріалів, речовин і виробів. Слушно зазначити, що криміналістичне дослідження матеріалів, речовин і виробів є ширшим поняттям, ніж відповідна криміналістична експертиза. Це весь процес роботи з матеріальними об'єктами, який охоплює їх виявлення, фіксацію, вилучення, дослідження процесу слідоутворення та власне судову експертизу. Серед об'єктів дослідження в процесі розслідування службового підроблення є: лакофарбові матеріали, нафтопродукти, спирти, метали і сплави, кераміка та полімери, харчові продукти тощо.⁷

Результати аналізу практики засвідчують, що для успішного виконання такого дослідження необхідно застосовувати комплекс методів, які забезпечать виявлення ознак, що утворилися в процесі виготовлення, зберігання та використання таких об'єктів, і за можливості всебічного їх дослідження.

⁷ Степанюк Р. Л., Перлін С. І. (2021) Деякі теоретичні та прикладні проблеми розвитку криміналістичного дослідження матеріалів, речовин і виробів. Юридичний науковий електронний журнал. № 4, С. 548. URL: http://www.lsej.org.ua/4_2021/137.pdf.

ГАРМОНІЗАЦІЯ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ТА ЄС У СФЕРІ ПРОТИДІЇ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНИЙ ЗЛОЧИННОСТІ

Ольга КОТЛЯР

*кандидат юридичних наук, доцент,
завкафедри міжнародного права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна*

Валерія АЛЕКСИШИНЕЦЬ

*здобувачка вищої освіти,
юридичний факультет
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна*

У сучасних умовах транснаціональна злочинність виступає не лише кримінально-правовою проблемою, а й комплексною загрозою національній безпеці, що безпосередньо впливає на стабільність державних інститутів та регіональний розвиток. Для України, яка перебуває у процесі європейської інтеграції, ключового значення набуває адаптація кримінального законодавства до *acquis* ЄС як передумова ефективної протидії таким загрозам.

Сучасна злочинність характеризується якісними трансформаціями, що проявляються у появі нових форм кримінальної діяльності, ускладненні методів її реалізації та зростанні рівня організованості. Особливої небезпеки набуває професіоналізація злочинності, найвищим проявом якої є організовані злочинні угруповання, здатні адаптуватися до соціально-економічних змін і функціонувати у транскордонному середовищі.

Окремі показники свідчать про трансформації у загальній структурі злочинності, зокрема про зростання корисливих мотивів, ускладнення злочинних методів та підвищення професіоналізму правопорушників. У сучасних умовах злочинність дедалі більше набуває рис професійної діяльності. Найвищою формою професіоналізації сучасної злочинності є організована злочинність, сутність якої полягає у здатності адаптуватися до змінних соціально-економічних умов та забезпечувати максимальну ефективність незаконної діяльності¹.

¹ Карпов Н.С. (2004). Злочинна діяльність: Монографія. К.: вид-во Семенко Сергія. 310 с.

Проблематика транснаціональної злочинності є предметом численних досліджень у галузях міжнародного та кримінального права, кримінології і криміналістики.

Крім того, ці дослідження розглядають правові та інституційні інструменти, необхідні для їх ефективного протидії. Важливу роль у дослідженні та координації міжнародної боротьби з транснаціональною злочинністю відіграють міжнародні організації, зокрема Організація Об'єднаних Націй, Міжнародна організація кримінальної поліції та Міжнародна організація з міграції, які здійснюють аналітичну діяльність і сприяють розвитку міжнародного співробітництва у сфері запобігання злочинності.

Важливо враховувати позицію експертів ООН, висловлену під час Дев'ятого Конгресу ООН з питань запобігання злочинності та поведінки з правопорушниками у 1995 році. Згідно з цією позицією, організована злочинність становить пряму загрозу національній і міжнародній безпеці та стабільності. Діяльність організованих злочинних мереж є прямим викликом політичним і законодавчим інститутам держави та загрожує самим основам державності. Така злочинна діяльність порушує нормальне функціонування соціальних і економічних інститутів, підриває довіру до демократичних процесів, негативно впливає на розвиток суспільства та експлуатує соціальну вразливість населення².

Сучасна кримінально-правова політика ЄС у сфері боротьби з транснаціональною злочинністю базується на системі правових актів, інституційних механізмів та принципів міждержавної співпраці. У межах європейського правового простору протидія транснаціональній злочинності розглядається як важливий елемент забезпечення безпеки, правопорядку та стабільності держав-членів. Відповідно до концепції формування простору свободи, безпеки та правосуддя Європейський Союз розробляє правові інструменти, спрямовані на запобігання організованим формам злочинності, що мають транскордонний характер та становлять загрозу для демократичних інститутів і економічних систем.

Формування кримінально-правових стандартів ЄС значною мірою здійснюється через директиви та рамкові рішення, які встановлюють мінімальні стандарти криміналізації та визначають механізми співпраці між правоохоронними й судовими органами держав-членів. Серед ключових правових актів слід відзначити **Директиву 2011/36/ЄС Європейського Парламенту і Ради про запобігання та протидію**

² Бандурка О.М. (2003). Інтерпол: Міжнародна організація кримінальної поліції: Наук.-практ. посібник. Харків: Держ. спеціалізоване вид-во «Основа». 324 с.

торгівлі людьми і захист її жертв³, спрямовану на боротьбу з торгівлею людьми та захист постраждалих. **Директива 2018/1673 Європейського Парламенту і Ради про боротьбу з відмиванням грошей⁴** за допомогою кримінального права встановлює мінімальні стандарти кримінальної відповідальності за відмивання доходів, отриманих злочинним шляхом. Крім того, **Рамкове рішення Ради Європейського Союзу 2008/841/ЮВС про боротьбу з організованою злочинністю⁵** визначає правові засади протидії організованим злочинним угрупованням.

Реалізацію цих правових стандартів забезпечують спеціалізовані інституції ЄС. Зокрема, Європол сприяє співпраці між національними правоохоронними органами, забезпечує обмін оперативною інформацією та підтримує проведення спільних міжнародних операцій проти транснаціональних злочинних мереж⁶. Важливу роль у координації судової взаємодії відіграє Євроюст (Агентство Європейського Союзу з питань співробітництва у сфері кримінального правосуддя), яке сприяє співпраці між прокурорами та судами держав-членів, допомагає створювати спільні слідчі групи та забезпечує правову підтримку у складних транскордонних кримінальних провадженнях⁷.

Гармонізація кримінального законодавства України зі стандартами Європейського Союзу відбувається як на національному, так і на міжнародному рівнях. На внутрішньому рівні Україна провела комплексні реформи своєї кримінально-правової бази, адаптувавши Кримінальний кодекс України, Кримінально-процесуальний кодекс та інше пов'язане законодавство до європейських стандартів.

На міжнародному рівні Україна активно співпрацює з ЄС шляхом підписання та ратифікації численних міжнародних угод, зокрема Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. Ці угоди зобов'язують Україну імплементувати правові стандарти ЄС у своє національне законодавство, зокрема у сфері кримінального права. Гармонізація має на меті узгодити законодавство України з міжнародними стандартами щодо прав людини,

³ Directive 2011/36/EU of the European Parliament and of the Council of 5 April 2011 on preventing and combating trafficking in human beings and protecting its victims, and replacing Council Framework Decision 2002/629/JHA. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2011/36/oj/eng>

⁴ Directive (EU) 2018/1673 of the European Parliament and of the Council of 23 October 2018 on combating money laundering by criminal law. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2018/1673/oj/eng>

⁵ Council Framework Decision 2008/841/JHA of 24 October 2008 on the fight against organized crime. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dec_framw/2008/841/oj/eng

⁶ Europol. (n.d.). *European Union Agency for Law Enforcement Cooperation*. URL: <https://www.europol.europa.eu>

⁷ Eurojust. (n.d.). *European Union Agency for Criminal Justice Cooperation*. URL: <https://www.eurojust.europa.eu>

прозорості судової системи, антикорупційних заходів, запобігання організованій злочинності, захисту прав власності та інших фундаментальних аспектів.

Процес гармонізації включає усунення прогалин у законодавстві, ліквідацію дискримінаційної практики, посилення захисту прав людини, вдосконалення судових процедур та зміцнення механізмів ефективної боротьби зі злочинністю. Ключовою віхою в європейській інтеграції України стало рішення держав-членів ЄС від 23 червня 2022 року надати Україні статус країни-кандидата до ЄС. Серед вимог ЄС щодо інтеграції центральне місце займає гармонізація кримінального законодавства України, зокрема для забезпечення ефективного запобігання та переслідування міжнародних і транснаціональних злочинів.

Один з основоположних договорів ЄС, Договір про функціонування Європейського Союзу (ДФЄС)⁸, забезпечує правову основу для регулювання кримінального права в межах Союзу. Стаття 83 ДФЄС уповноважує Європейський Парламент і Раду, шляхом директив, прийнятих за звичайною законодавчою процедурою, встановлювати мінімальні правила щодо визначення кримінальних правопорушень та покарань за особливо тяжкі злочини транскордонного характеру. Ці злочини включають тероризм, торгівлю людьми та сексуальну експлуатацію жінок і дітей, незаконну торгівлю наркотиками та зброєю, відмивання грошей, корупцію, шахрайство з платежами, кіберзлочинність та організовану злочинність. Рада також може визначати додаткові категорії злочинів на основі розвитку тенденцій злочинності, діючи одногolosно після отримання згоди Європейського Парламенту⁹.

Аналіз кримінального права ЄС висвітлює кілька ключових особливостей: кожна держава-член зберігає власне кримінальне право; сфера застосування кримінального права нерозривно пов'язана з державним суверенітетом і тому суворо регулюється; ЄС може вимагати криміналізації певних діянь лише на національному рівні; акти ЄС не підлягають безпосередньому виконанню та потребують транспозиції в національне законодавство; а застосування кримінального права залишається прерогативою національних органів влади¹⁰.

Ефективна гармонізація вимагає широкої участі зацікавлених сторін, включаючи правоохоронні органи, громадські організації, наукові кола

⁸ European Union. (2012). *Treaty on the Functioning of the European Union (TFEU)*. Official Journal of the European Union, C326, 47–390.

⁹ Договір про функціонування Європейського Союзу. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU10267>

¹⁰ Хавронюк М. Проблеми адаптації положень Загальної частини чинного та перспективного кримінального законодавства України до кримінального права ЄС. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=QPog9NGHKIs>

та інші відповідні установи. В Україні Указом Президента № 584/2019 від 7 серпня 2019 року було створено Комісію з питань правової реформи, яка створила робочу групу, присвячену розвитку кримінального права¹¹. Завдання групи включають розробку пропозицій для Президента щодо вдосконалення правової системи, зокрема щодо внесення змін до кримінального законодавства у відповідь на сучасні виклики та потреби демократичного суспільства.

Науковці та практики визначили конкретні сфери, що потребують узгодження з кримінальним законодавством ЄС, включаючи термінологію, юрисдикцію, покарання для фізичних осіб, відповідальність співучасників, незавершені злочини, відповідальність корпорацій, санкції та заходи для юридичних осіб, підстави для конфіскації активів, елементи кримінальних правопорушень та обтяжуючі або пом'якшувальні обставини¹². Хоча цей перелік не є вичерпним, він демонструє широкий спектр необхідної правової адаптації.

Однією з ключових проблем, що обмежують ефективну протидію транснаціональній злочинності в Україні, залишається недосконалість національного кримінального законодавства. Незважаючи на численні правові реформи, зберігаються прогалини в криміналізації окремих форм транснаціональної злочинності та в механізмах притягнення членів організованих злочинних груп до відповідальності за діяльність міжнародного характеру.

Ще однією важливою проблемою є недостатня координація між різними державними органами, відповідальними за боротьбу з організованою та транснаціональною злочинністю. Складна інституційна структура правоохоронної системи України іноді перешкоджає ефективній взаємодії між слідчими, оперативними та судовими органами, що призводить до дублювання функцій, затримок у розслідуваннях та зниження реагування на кримінальні загрози. На міжнародному рівні залишається потреба вдосконалити механізми обміну інформацією та координації з європейськими правоохоронними установами, зокрема Європол та Євроюстом.

Нові форми транснаціональної злочинності становлять додатковий виклик, зумовлений швидким розвитком цифрових технологій та глобальних інформаційних мереж. Сучасні транснаціональні злочинні організації використовують цифрові інструменти для координації

¹¹ Президент України. (2019, 7 серпня). *Указ № 584/2019 «Про утворення Комісії з питань правової реформи»*. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/5842019-28949>

¹² Пономаренко Ю. Імплементация *acquis communautaire* до положень Особливої частини кримінального законодавства України. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=QPog9NGHKIs>

діяльності, відмивання грошей та приховування незаконних фінансових операцій, що значно ускладнює зусилля з виявлення та переслідування.

Вирішення цих проблем вимагає встановлення стратегічних напрямків удосконалення політики України у сфері кримінального права. Основний напрямок передбачає подальшу гармонізацію національного законодавства з *acquis* ЄС. Цей процес передбачає впровадження європейських директив та стандартів у сфері кримінального права та адаптацію національних правових механізмів для задоволення вимог міжнародного співробітництва у боротьбі з організованою злочинністю.

Посилення міжнародної співпраці є ще одним важливим напрямком. Участь України у спільних розслідуваннях, обміні оперативною інформацією та формуванні спільних слідчих груп підвищує ефективність боротьби з організованими злочинними мережами, які діють через національні кордони. Розвиток міцних партнерських відносин з установами ЄС, відповідальними за координацію діяльності правоохоронних та судових органів, є особливо важливим у цьому контексті.

Незважаючи на проведені реформи, в Україні зберігаються проблеми, пов'язані з фрагментарністю криміналізації окремих форм транснаціональної злочинності, недостатньою координацією між правоохоронними органами та обмеженою ефективністю міжнародної взаємодії. Додаткові виклики створює розвиток цифрових технологій, які активно використовуються злочинними мережами.

У зв'язку з цим актуальними напрямами вдосконалення кримінально-правової політики України є: подальша гармонізація законодавства з *acquis* ЄС; посилення інституційної координації правоохоронних органів; розвиток міжнародного співробітництва; впровадження цифрових технологій у сферу кримінальної юстиції.

Отже, гармонізація кримінального законодавства України зі стандартами Європейського Союзу є ключовим чинником підвищення ефективності протидії транснаціональній злочинності. Реалізація цього процесу потребує комплексного підходу, що включає законодавчі зміни, інституційну модернізацію та активізацію міжнародної співпраці. Це сприятиме зміцненню національної безпеки та формуванню ефективної кримінально-правової політики в умовах сучасних викликів.

CRYPTOCURRENCY MARKET REGULATION IN THE EU: IMPLEMENTATION IN UKRAINE

Antonina MATSOLA

*PhD in Law, Associate Professor of the Department
of Criminal Law Policy
State Higher Educational Institution «Uzhhorod National University»
Uzhhorod, Ukraine*

Oleksandra BATIUK

*First-year Student, Faculty of Law
Ivan Franko National University of Lviv
Lviv, Ukraine*

In the 21st century, the rapid advancement of digital technologies has significantly transformed the global financial system, introducing novel instruments for economic exchange and reshaping traditional conceptions of currency, property and financial services.

One of the most salient aspects of this transformation is the emergence of cryptocurrencies and various other types of digital assets. These innovations were facilitated by the integration of distributed ledger technology (DLT), algorithmic issuance, cryptographic protection, and decentralized governance mechanisms. The digital evolution of the economy, the adoption of financial technologies (FinTech), and increasing market globalization have fostered the development of a new segment – the crypto-asset market. This market operates beyond the traditional banking system while maintaining an active interplay with it. The contemporary cryptocurrency market is characterized by high volatility, rapid transaction speeds, global circulation, and a lack of centralized regulation¹. These features pose significant risks to financial stability, as well as consumer and investor protection.

Furthermore, the decentralized nature of cryptocurrencies challenges state oversight, potentially facilitating their use in illicit activities. Under these circumstances, nations are compelled to devise novel regulatory frameworks that strike a balance between fostering innovation and ensuring robust security and protection within this dynamic sector.

¹ Dashko, I., Cherep, O., & Mykhailichenko, L. (2024). Peculiarities of cryptocurrency regulation in the European Union [Osoblyvosti rehuliuвання kryptovaliut u Yevropeiskomu Soiuzi]. *Galician Economic Journal* [Halytskyi ekonomichnyi visnyk], 5(90), 7–15. https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2024.05. (In Ukrainian).

In this regard, the European Union has established one of the most structured and coherent approaches to the regulation of crypto-assets.

Initially, regulatory policy focused predominantly on security-oriented considerations. Specifically, extending the scope of Directive (EU) 2018/843 to virtual currency exchange service providers and custodial wallet providers marked the first step toward integrating crypto-assets into the EU legal sphere². This facilitated the inclusion of cryptocurrencies in the financial monitoring system, which mandates compulsory customer identification (KYC) and the reporting of suspicious transactions. Nevertheless, this approach had inherent limitations, as it did not address fundamental issues concerning the legal status of crypto-assets as economic entities, the activities of token issuers, or comprehensive standards for service providers.

The adoption of Regulation (EU) 2023/1114 on Markets in Crypto-Assets (MiCA) in 2023 marked a significant milestone in establishing a comprehensive legal framework for the sector. For the first time, a unified legal model was introduced at the supranational level across all EU Member States, designed to ensure financial stability, safeguard investor rights, and foster a predictable regulatory environment for market participants. Crucially, this Regulation is directly applicable in all EU Member States, thereby mitigating the challenges arising from regulatory fragmentation and divergent national approaches³.

A pivotal element of MiCA is the established classification of crypto-assets. The Regulation explicitly categorizes asset-referenced tokens (ARTs), e-money tokens (EMTs) and other crypto-assets, tailoring regulatory requirements to their specific functions. For instance, due to their potential impact on the financial system, ARTs are subject to rigorous reserve management controls, transparency obligations and stringent regulatory oversight. Conversely, EMTs are regulated based on their functional similarity to electronic payment instruments⁴. Such a framework demonstrates an in-depth understanding of the economic substance of various crypto-asset types and a commitment to achieving an optimal balance between regulatory rigor and the preservation of the industry's innovation potential.

² European Parliament and Council of the European Union. (2018). Directive (EU) 2018/843 amending Directive (EU) 2015/849 on the prevention of the use of the financial system for the purposes of money laundering or terrorist *financing*. Official Journal of the European Union, L 156/43.

³ European Parliament and Council of the European Union. (2023). Regulation (EU) 2023/1114 on markets in crypto-assets (MiCA). Official Journal of the European Union, L 150/40.

⁴ Strilets, B. (2022). Current state and prospects for the legal regulation of cryptocurrencies in the European Union [Suchasnyi stan ta perspektyvy pravovoho rehuliuвання kryptovaliut u Yevropeiskomu Soiuzi]. Actual Problems of Law [Aktualni problemy pravoznavstva], 2(30), 70–76. <https://doi.org/10.35774/app2022.02.070>. (In Ukrainian).

The MiCA Regulation (Markets in Crypto-Assets Regulation) mandates compulsory authorization for crypto-asset service providers (CASPs), specifically exchanges, custodial services, and trading platforms. The document establishes a requirement for the publication of a comprehensive white paper, which must encompass a detailed project description, a thorough risk assessment, and the specific terms and conditions of token issuance⁵.

Furthermore, MiCA introduces a suite of mechanisms for safeguarding user assets, establishes corporate governance standards, mandates measures for the prevention of conflicts of interest, and delineates sanctions for non-compliance. Consequently, the European Union has developed a holistic regulatory framework that integrates transparency, accountability, and systemic oversight.

Within the context of international practice, three primary groups of nations can be distinguished based on the maturity of their regulatory frameworks for the cryptocurrency market.

The first group comprises nations with high regulatory maturity, where crypto-assets possess a clearly defined legal status as a distinct object of regulation. In these countries, the activities of market participants are licensed and subject to systemic oversight by state authorities. Following the adoption of MiCA, the European Union has also joined this group, with Sweden serving as a prominent example⁶.

The second category includes countries with partial regulation of the cryptocurrency market. Within these jurisdictions, only specific aspects of crypto-asset operations are regulated, while a unified legal framework remains absent. In such instances, cryptocurrencies may be classified as financial or digital instruments without a harmonized approach to their supervision. Such states include Austria, Norway, Iceland, Finland, and Germany⁷.

In Germany, cryptocurrency is classified as a financial instrument, a designation that dictates its legal status and regulatory framework. Notably, the process of creating or utilizing cryptocurrency as a means of payment does not require prior authorization. However, any commercial activities involving cryptocurrencies are subject to licensing under current legislation. It is worth emphasizing that Germany has established some of the most favorable conditions for the use of cryptocurrencies in settlements for goods and

⁵ European Commission. (2020). Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council on Markets in Crypto-assets (COM/2020/593 final).

⁶ Strilets, B. (2022). Current state and prospects for the legal regulation of cryptocurrencies in the European Union [Suchasnyi stan ta perspektyvy pravovoho rehuliuвання kryptovaliut u Yevropeiskomu Soiuzi]. Actual Problems of Law [Aktualni problemy pravoznavstva], 2(30), 70–76. <https://doi.org/10.35774/app2022.02.070>. (In Ukrainian).

⁷ Strilets, B. (2022). Current state and prospects for the legal regulation of cryptocurrencies in the European Union [Suchasnyi stan ta perspektyvy pravovoho rehuliuвання kryptovaliut u Yevropeiskomu Soiuzi]. Actual Problems of Law [Aktualni problemy pravoznavstva], 2(30), 70–76. <https://doi.org/10.35774/app2022.02.070>. (In Ukrainian).

services. Such transactions are tax-exempt, and cryptocurrency is officially recognized as a legal means of payment within the country⁸.

The third group comprises nations with weak or fragmented regulatory environments. These jurisdictions are characterized by legal uncertainty, which poses substantial risks to market participants. Examples of such countries include Italy and Ukraine⁹.

Although Ukraine has long been categorized within this third group due to the absence of specialized legislation regarding crypto-assets, the adoption of the Law of Ukraine "On Virtual Assets" marked a pivotal step toward establishing a legal foundation for this sector. Under this Law, a virtual asset is defined as an intangible object of civil rights that possesses economic value and is represented in the form of electronic data¹⁰.

At the same time, the full implementation of this legislative act remains contingent upon amendments to the Tax Code of Ukraine. Furthermore, the current legislative framework does not yet provide for a detailed classification of crypto-assets or a licensing process aligned with the standards established by MiCA. The adoption of European cryptocurrency regulatory standards represents a promising trajectory for Ukraine as part of its European integration course¹¹.

The harmonization of national legislation with European standards must encompass not only terminological adaptation but also the establishment of an effective institutional infrastructure to ensure adequate state oversight. This entails developing authorization procedures for crypto-asset service providers (CASPs), ensuring transparency in token issuance and creating robust financial monitoring mechanisms. Simultaneously, this process should be incremental, taking into account the particularities of the domestic legal landscape, economic conditions and the administrative capacity of regulatory authorities.

⁸ Strilets, B. (2022). Current state and prospects for the legal regulation of cryptocurrencies in the European Union [Suchasnyi stan ta perspektyvy pravovoho rehuliuвання kryptovaliut u Yevropeiskomu Soiuzi]. *Actual Problems of Law [Aktualni problemy pravoznavstva]*, 2(30), 70–76. <https://doi.org/10.35774/app2022.02.070>. (In Ukrainian).

⁹ Strilets, B. (2022). Current state and prospects for the legal regulation of cryptocurrencies in the European Union [Suchasnyi stan ta perspektyvy pravovoho rehuliuвання kryptovaliut u Yevropeiskomu Soiuzi]. *Actual Problems of Law [Aktualni problemy pravoznavstva]*, 2(30), 70–76. <https://doi.org/10.35774/app2022.02.070>. (In Ukrainian).

¹⁰ Verkhovna Rada of Ukraine. (2022). Law of Ukraine "On Virtual Assets" No. 2074-IX dated February 17, 2022 [Zakon Ukrainy "Pro virtualni aktyvy" No. 2074-IX vid 17 liutoho 2022 roku]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20>. (In Ukrainian)

¹¹ Ustymenko, V. A., & Polishchuk, N. Y. (2018). On the state of legal support of cryptocurrencies in Ukraine: Through the prism of foreign experience [Pro stan pravovoho zabezpechennia obihu kryptovaliut v Ukraini: pohliad kriz pryzmu zarubizhnoho dosvidu]. *Economics and Law [Ekonomika ta pravo]*, 1(49), 60–67. <https://doi.org/10.15407/econlaw.2018.01.060>. (In Ukrainian).

The experience of the European Union convincingly demonstrates that the effective regulation of the cryptocurrency market is only achievable through a systemic, multi-tiered and balanced approach.

The experience of the European Union convincingly demonstrates that the effective regulation of the cryptocurrency market is only achievable through a systemic, multi-tiered, and balanced approach. This framework encompasses legal certainty, a clear institutional oversight structure, proportionate regulatory influence and support for innovative development. European practice illustrates that crypto-assets should be viewed not merely as a potential risk to financial stability or a speculative instrument, but as a vital component of the digital economy. Given an appropriate regulatory framework, they can be seamlessly integrated into the traditional financial system without compromising its resilience.

A comprehensive approach remains the key aspect, encompassing licensing, transparency, information disclosure, financial monitoring, and consumer protection. This facilitates the creation of a predictable legal framework that is conducive to bolstering market confidence. For Ukraine, the implementation of MiCA standards is not merely a technical and legal exercise but a strategically vital step. It constitutes a part of the broader process of harmonizing national legislation with the EU *acquis* and reflects the country's strategic course toward integration into the European community¹².

The unification of regulatory standards for crypto-assets will foster a transparent environment for the virtual asset market, mitigating legal uncertainty and ensuring robust protection for the rights of investors and users of digital financial instruments. Furthermore, this will bolster the confidence of international partners, financial institutions, and potential investors – a factor that is indispensable for the nation's post-war economic recovery. The adoption of MiCA standards also holds substantial potential for enhancing the institutional capacity of public administration, necessitating refined coordination between financial regulators, tax authorities and financial monitoring agencies.

Furthermore, the development of specialized monitoring tools for crypto-asset service providers (CASPs) will become essential. These measures will facilitate enhanced transparency of financial transactions, the advancement of a legal culture, and the establishment of a modern regulatory infrastructure capable of addressing the challenges of the digital era. Simultaneously, the implementation of European standards must account for the specificities of

¹² Ustymenko, V. A., & Polishchuk, N. Y. (2018). On the state of legal support of cryptocurrencies in Ukraine: Through the prism of foreign experience [Pro stan pravovoho zabezpechennia obihu kryptovaliut v Ukraini: pohliad kriz pryzmu zarubizhnogo dosvidu]. *Economics and Law* [Ekonomika ta pravo], 1(49), 60–67. <https://doi.org/10.15407/econlaw.2018.01.060>. (In Ukrainian).

the Ukrainian context and the prevailing conditions of the national financial market.

The gradual nature of reforms, rigorous preparation of regulatory bodies and the professional community, and effective stakeholder engagement remain critical considerations. Only under these circumstances will the adoption of MiCA standards become not merely a formal transposition of regulations of norms and, but an effective mechanism for modernising the economy.

Consequently, it can be concluded that establishing a comprehensive regulatory framework for crypto-assets must become a priority within Ukraine's national digital transformation policy. This model must strike a balance between fostering innovation, development financial technologies, and safeguarding public interests. The successful implementation of these measures will facilitate the integration of the Ukrainian cryptocurrency market into the European economic area, bolster competitiveness of the national economy and ensure the country's gradual alignment with the European Union's unified legal and financial systems.

РЕКОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ В КООРДИНАТАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПРАВОВОГО ПРОСТОРУ

Ігор МИТРОФАНОВ

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри фундаментальних і галузевих юридичних наук
Кременчуцький національний університет
імені Михайла Остроградського
м. Кременчук, Україна*

Сучасний етап розвитку української державності характеризується фундаментальною зміною суспільної парадигми, що зумовлює радикальну трансформацію кримінально-правових реалій. Центральним вектором цих перетворень є реконцептуалізація кримінально-правової політики як інструменту забезпечення гомеостазу між правовою системою та динамічними цінностями демократичного суспільства. В умовах адаптації національного законодавства до *acquis communautaire*, кримінально-правова політика перестає бути лише механізмом репресії, набуваючи ознак людиноцентричної стратегії захисту правопорядку.

У філософсько-правовому вимірі політика (від грец. *politike* – мистецтво управління) розглядається як всеосяжний феномен, що структурує економічну, ідеологічну та правову сфери буття. Вона є телеологічною системою, де держава визначає стратегічну мету та легітимні засоби їх досягнення. В контексті європейської інтеграції, правова політика виступає формою реалізації внутрішніх функцій держави через призму принципу верховенства права. Забезпечення законності та протидія кримінальній деструкції є іманентною функцією держави, що в сучасних умовах трансформується у стратегічний курс на гармонізацію із безпековим простором Європейського Союзу (далі – ЄС) і адаптації національного законодавства до *acquis communautaire*.

Кримінально-правова політика України як складний стратегічний конструкт реалізується через триєдину матрицю: 1) законодавча детермінація – модернізація кримінального, процесуального та виконавчого інструментарію відповідно до європейських стандартів; 2) інституційне регулювання – впровадження правил і механізмів контролю, що гарантують передбачуваність та справедливість правосуддя; 3) праксеологічна імплементація – здійснення превентивних заходів, спрямованих на нівелювання криміногенних ризиків. Завдання цієї політики мають дихотомічний характер,

поєднуючи зовнішню експансію та внутрішню інтенцію: мінімізація деструктивного впливу соціоекономічних і біологічних факторів, апріорне утвердження соціальної справедливості, редукція негативних наслідків кримінальних посягань для блага.

Традиційний поділ кримінально-правової політики на кримінально-правовий, процесуальний та виконавчий елементи піддається критиці з погляду системного підходу: єдність мети й об'єктність впливу вимагають розглядати ці напрями як нерозривний континуум. Особливої актуальності набуває виокремлення кримінологічної політики. У широкому філософському розумінні вона постає як гуманістична стратегія, що ґрунтується на: а) доктринальній презумпції – формування ідейних засад протидії злочинності на основі поваги до прав людини; б) практичній конвергенції – впровадження цих засад у діяльність органів юстиції, що відповідає духу та букві європейського права.

Онтологічний статус кримінально-правової політики розкривається через три засадничі іпостасі: 1) доктринально-аксіологічна складова – державна стратегія протидії кримінальній деструкції, інституціоналізована у нормативно-директивних актах. В контексті євроінтеграції вона вимагає ревізії крізь призму принципів верховенства права та солідарної відповідальності; 2) праксеологічна складова – специфічна форма соціальної активності, що реалізується як проактивна відповідь на кримінальні виклики. Це динамічний процес, що корелює з європейськими стандартами операційної ефективності та захисту суспільного інтересу; 3) епістемологічна складова – цілісна наукова теорія, що виступає когнітивним синтезом політичних, соціологічних та юридичних знань, забезпечуючи інтелектуальний супровід реформ.

Предметне поле кримінально-правової політики формується на перетині інтегративних властивостей соціальної стратегії держави та міждисциплінарного дискурсу, що охоплює теорію управління, соціологію права та політологію. Такий синтетичний підхід є критично важливим для імплементації стандартів ЄС, де кримінальне право розглядається як інструмент забезпечення фундаментальних свобод. Змістовна наповненість даної політики реалізується через діалектичну єдність двох векторів: телеологічного (формування мети та завдань) та інструментального (визначення форм і методів державного реагування). Відповідно до європейського вектора розвитку, засоби та методи протидії злочинності мають верифікуватися за тріадою засадничих критеріїв: 1) юридична валідність (правова обґрунтованість) – безумовна детермінованість Конституцією України та гармонійність із правовим корпусом ЄС; 2) прагматична релевантність (ефективність) – оптимальне співвідношення між ресурсними витратами держави та соціальним ефектом, що відповідає принципу пропорційності; 3) антропоцентрична надійність – гарантування непорушності прав і

свобод людини як найвищої цінності, що є серцевиною європейської правової ідентичності.

У контексті євроінтеграційної конвергенції принципи кримінально-правової політики постають не просто як технічні нормативи, а як фундаментальні аксіологічні імперативи. Вони складають ідейний базис, що визначає телеологію (мету) законодавства та правозастосовної практики. В умовах імплементації *acquis* ЄС¹ ці принципи виступають медіаторами між національною правовою традицією та універсальними стандартами *Rule of Law* (верховенства права). Особливістю цих принципів є їхня трансцендентно-нормативна природа. Вони не є абстрактними теоретичними конструктами, а володіють онтологічною вкоріненістю у конституційному дизайні та міжнародно-правових актах – Конституція України, Хартія основних прав ЄС і прецедентна практика ЄСПЛ. Принципи кримінально-правової політики мають характер обов'язкових регулятивів, що формують етико-правове поле діяльності всіх суб'єктів цієї політики.

Ефективність кримінально-правової політики в координатах Європейського правового простору зумовлена реалізацією двох діалектично пов'язаних функцій: 1) прогресивно-конструктивна функція – принципи слугують «генетичним кодом» для модернізації кримінального законодавства, спрямовуючи його розвиток у русло гуманізму, пропорційності та правової визначеності; 2) консервативно-стабілізуюча функція – вони виступають як запобіжники проти правового волюнтаризму, забезпечуючи тяглість, когерентність (внутрішню цілісність) та дотримання меж, за межі яких не може виходити законотворча експансія держави. У світлі європейських стандартів правозастосовна діяльність судів і органів досудового розслідування набуває ознак герменевтичного процесу. Дотримання принципів гарантує, що застосування норм Кримінального кодексу (далі – КК) України корелює не лише з формальною «буквою» закону, але й з його «духом» – інтенцією справедливості, яка є осердям європейської правової ідентичності. Тобто, принципи є епістемологічним фільтром, що упереджує помилки та забезпечує легітимність державного примусу в демократичному суспільстві.

У контексті адаптації національної правової системи до стандартів *acquis communautaire*, кримінально-правова політика постає не лише як інструмент державного примусу, а як цілісна філософсько-правова стратегія, детермінована принципами верховенства права та захисту засадничих свобод. Виходячи з цього, до фундаментальної архітектоніки

¹ Митрофанов І. І. (2025) Кримінальне право та «COMMUNITY ACQUIS» Європи. *Європеїзація кримінального права України* : матеріали міжнар. наук. конф. Харків : Право. С. 38–43.

кримінально-правової політики нами віднесено такі принципи: 1) легітимність (законність) як онтологічна основа правопорядку; 2) аксиологічна справедливість, що корелює з європейським розумінням пропорційності; 3) системна конгруентність кримінально-правових заходів іншим векторам антикримінальної стратегії; 4) комплексність та міждисциплінарна конвергенція; 5) економія кримінальної репресії (принцип *ultima ratio*); 6) диференціація та персоналізація заходів правового впливу; 7) прогностична превентивність стратегічних рішень; 8) невідворотність юридичної відповіді на кримінальний виклик.

Принцип законності в архітектоніці кримінально-правової політики інтерпретується як багатогранний феномен. Він передбачає не лише формально-нормативну відповідність (узгодженість із Конституцією України та міжнародно-правовими зобов'язаннями у межах апроксимації до ЄС), а й герменевтичну точність – реалізацію норми у суворій відповідності до її істинного змісту (*ratio legis*). Цей принцип трансцендує межі простої кваліфікації діянь, охоплюючи етико-правові виміри справедливого судочинства, гуманізм санкцій та легітимність доказової бази, отриманої шляхом оперативно-розшукової діяльності. Законність виступає як метарівень, що санкціонує індивідуалізацію відповідальності та інститути посткримінального стимулювання (умовно-дострокове звільнення, пробація тощо).

У цій парадигмі знімається хибна дихотомія «законності» та «доцільності». Правова доцільність не є зовнішньою щодо закону; вона іманентно притаманна нормі на всіх етапах – від генезису закону до його фінальної імплементації. Будь-яке прагматичне рішення є валідним лише тоді, коли воно онтологічно вкорінене у законі (КК і суміжних актах), що забезпечує телеологічну єдність процесу доведення вини. Критичний аналіз правозастосовної практики свідчить, що дефіцит ефективності часто зумовлений не недосконалістю позитивного права, а дефектами його інтерпретації. Наочним прикладом була редукція поняття «злочинної спільноти» (так званих «сходок»), де складність доведення суб'єктивної й об'єктивної сторін злочину (ст. 255 КК) помилково трактувалася як законодавча лакуна.

Відповідно до вектору посилення боротьби з транскраніальною організованою злочинністю, що є вимогою безпекового сегменту *acquis* ЄС, було здійснено суттєву новелізацію КК України (Закон № 671-ІХ від 04.06.2020). Це призвело до: а) елевації санкцій за керівництво злочинними організаціями (7–12 років позбавлення волі); б) криміналізації специфічних форм антисоціального впливу (статті 255¹, 255², 255³ КК).

Сучасна кримінально-правова доктрина України, слідуючи за європейською традицією ресоціалізації, розширює простір для позитивної посткримінальної поведінки. Законодавець запроваджує

інструменти стимулювання широго каяття та активного сприяння правосуддю (ч. 6 ст. 255, ч. 2 ст. 255² КК). Така модель «діяльного каяття» трансформує кримінальну відповідальність із механічного акту відплати на динамічний процес, де добровільна відмова від злочинної ієрархії та сприяння розкриттю злочинів стають легітимною підставою для звільнення від покарання. Це не лише підвищує ефективність превенції, а й відповідає принципу пропорційності.

Принцип справедливості постає не лише як етична категорія, а як константа кримінально-правового буття, що детермінує архітектуру закону. В контексті європейських стандартів він вимагає від законодавця високого рівня обґрунтованості: 1) кримінологічна обґрунтованість – процеси криміналізації та декриміналізації мають спиратися на глибоку експертизу, що корелює з принципом *ultima ratio*; 2) аксіологічна співмірність санкцій – визначення міри покарання повинно забезпечувати баланс між каральною функцією та метою ресоціалізації; 3) процесуальна та виконавча конвергенція – справедливість вимагає створення цілісного механізму, що гарантує невідворотність відповідальності як засіб відновлення порушеного соціального порядку² (*restitutio ad integrum*). Справедливість у цьому дискурсі одночасно виступає джерелом права, його ідеальним орієнтиром і критерієм легітимності. Конфлікт між галузевою юриспруденцією й ідеєю справедливості неминує призводити до трансформації позитивного права.

Кримінально-правова політика виступає вектором, що визначає зміст усієї правової системи у сфері протидії злочинності: а) принцип системної відповідності – вимагає методологічної єдності та когерентності між матеріальним, процесуальним і виконавчим кримінальним правом, що є необхідною умовою для інтеграції в єдиний правовий простір ЄС; б) принцип комплексності передбачає холистичний підхід, де залучення державних інституцій та громадянського суспільства поєднується з моніторингом каузальних зв'язків злочинності. Це забезпечує синергію зусиль на муніципальному, регіональному та загальнодержавному рівнях.

Адаптація до європейського правопорядку вимагає неухильного дотримання принципу економії кримінально-правової репресії: 1) кримінальне право як «стратегічна зброя» – держава має вдаватися до репресії лише тоді, коли інші регулятивні механізми виявляються неспроможними; 2) раціоналізація примусу – в правозастосовній діяльності це трансформується у вимогу вибору мінімально достатнього впливу для досягнення превентивної мети, що мінімізує соціальні

² Митрофанов І. І. (2024) Справедливість як філософсько-правова категорія. *Наукові перспективи*. № 11(53). С. 1003–1116.

витрати та поважає гідність особи. Диференціація й індивідуалізація виступають антиподами «зрівняльної репресії». Законодавча класифікація діянь та судовий розсуд мають враховувати унікальність кожної кримінальної ситуації, розмежовуючи стійку протиправну установку від ситуативної девіації.

Кримінально-правова політика має володіти прогностичною функцією. Стратегічні рішення (зокрема в системі МВС України) повинні базуватися на науковому антиципуванні криміногенних трендів. Метою є не лише реагування на злочинність, а її деескалація до рівня, що не загрожує онтологічній безпеці нації. Принцип невідворотності замикає цикл правового регулювання. Він гарантує, що кожна деліктна дія отримає адекватну правову оцінку. У контексті процесуальної політики це означає обов'язок держави забезпечити ефективне розслідування, що є фундаментом суспільної довіри до юстиції.

Таким, чином, принципи кримінально-правової політики України в умовах гармонізації з правом ЄС забезпечують діалектичну єдність між необхідністю державного примусу та захистом фундаментальних прав людини. Прикладом такої адаптивності є реформування інститутів протидії організованій злочинності (напр., ст. 255 КК України), де каральний аспект доповнюється стимулами для позитивної посткримінальної поведінки.

СУПЕРЕЧЛИВІСТЬ ЧИННОГО ЗАКОНОДАВСТВА – ПРИЧИНА ПОРУШЕННЯ ПРАВ ОСІБ, ЩОДО ЯКИХ ЗАСТОСОВАНО ПРИМУСОВІ ЗАХОДИ МЕДИЧНОГО ХАРАКТЕРУ¹

Віра НАВРОЦЬКА

*доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
Львівського державного університету внутрішніх справ
м.Львів, Україна*

Люди, котрі страждають психічними розладами – це, певно, одна з найвразливіших категорій населення. У низці міжнародних актів (як-от, у ст.12 Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права, ст.7, 9-10 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права²), одним із показників гуманізації та демократизації суспільства, його соціального розвитку названо забезпечення прав осіб у сфері психічного здоров'я. Пильна увага до прав осіб вказаної категорії в Україні обумовлена, з поміж-іншого численними міжнародними зобов'язаннями нашої держави у цій сфері³. У Принципах захисту осіб із психічними захворюваннями та поліпшення психіатричної допомоги⁴, у Декларації про права розумово відсталих осіб⁵ зазначено, що яка-небудь людина з психічними захворюванням вправі користуватися всіма цивільними, соціальними, культурними, політичними й економічними правами та що обмеження у їх реалізації допустиме тільки в межах, передбачених законом та з метою захисту здоров'я й безпеки самого

¹ Фінансується Європейським Союзом. Проте висловлені погляди та думки належать лише автору і не обов'язково відображають погляди Європейського Союзу чи Європейського виконавчого агентства з питань освіти та культури (EACEA). Ні Європейський Союз, ні Європейське виконавче агентство з питань освіти та культури (EACEA) не можуть нести за них відповідальність.

² Міжнародний пакт про громадянські та політичні права: Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 16 грудня 1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text

³ Навроцька В.В. Особливі порядки кримінального провадження: монографія. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021. С.113.

⁴ Принципи захисту осіб з психічними захворюваннями і поліпшення психіатричної допомоги: Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 17 грудня 1991 року. URL: <https://www.un.org/ru/documents/ods.asp?m=A/RES/46/119>.

⁵ Декларація про права розумово відсталих осіб: Резолюція Генеральної Асамблеї ООН 20 грудня 1971 р. URL: <https://zakononline.com.ua/documents/show/169900>

психічно хворого, інших осіб чи з метою захисту правопорядку, суспільної безпеки, моральності й здоров'я.

У минулому реальне застосування примусових заходів медичного характеру було справжньою ганьбою психіатрії (що справедливо засуджувалося міжнародним співтовариством). Саме тому Асоціація психіатрів СРСР була виключена із Всесвітньої психіатричної асоціації і була відновлена тільки у 1989 р. Діагноз психічної хвороби і поміщення здорової людини до психіатричної установи були достатньо поширеними способами розправи над інакомислячими. За «необхідності» того, владі не потрібно було доводити наявність таких, до прикладу, складів злочину як антирадянська агітація та пропаганда. Адже коли для цього не знаходилося необхідних доказів, неугодна особа просто поміщалася (нерідко і без рішення суду) до психіатричної лікарні, фактично це ж було справжнім позбавленням волі. Яскравим прикладом цієї карально-психіатричної практики була, наприклад, розправа із відомими правозахисниками П.Г. Григоренком, Л.І. Плющем, видатним вченим А.Д. Сахаровим та іншими громадянами, неугодними режиму⁶.

В Україні піднімається тема «каральної психіатрії», причому як у ретроспективному плані⁷, так і для позначення негативних моментів психіатрії сучасності, у тому числі й на території тимчасово окупованого

⁶ Сторіччя Андрія Сахарова та Україна: із архівів КДБ про «головного дисидента і агента ЦРУ. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/sto-rokiv-dysydentu-andriyu-saharovu/31267030.html>; Генерал Петро Григоренко. Таврія, Москва, «психушка», Нью-Йорк. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/5c1c76a25d7c5/>; Петро Григоренко- дисидент і бойовий генерал СРСР. URL: <http://heroes.profi-forex.org/ua/grigorenko-petr-grigorevich>; Шаренко С.Л. Проблемні питання застосування примусових заходів медичного характеру. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/9268/1/Sharenko.pdf>.

⁷ Реабілітовані історією. Одеська область: Книга перша /упорядники Л.В. Ковальчук, Е.П. Петровський. Одеса: АТ «ПЛАСКЕ», 2010. С.158; Комісія МОЗ знайшла архів каральної психіатрії у Дніпрі. Історична правда. 7 липня 2017 р. URL: <https://www.istpravda.com.ua/short/2017/07/31/150124/>; Constantine A. Psychic Dictatorship in the USA. LA: Feral House, 1995; Schefflin A., Opton Jr. The Mind Manipulation: A Non-Fiction Account .New-York: Paddington Press, 1978; Pines M. The Brain Changers Scientists and the New Mind Control. New York: Harcourt Brace Jovanovich , 1975; Boward W. Operation Mind Control. New York: Dell, 1978; Каральна психіатрія та її жертви. Як розправлялися з дисидентами в добу «розвинуеного соціалізму». URL: <https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/karalna-psyhiatriya-ta-yiui-zhertvy-yak-rozpravlyalysya-z-dysydentamy-v-dobu-rozvyenogo-socializmu>; Репресивна психіатрія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Репресивна_психіатрія Каральна психіатрія в СРСР: як репресії «лікували» дисидентів. URL: <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/20210516-karalna-psyhiatriya-v-srsr-yak-represiyi-likuvaly-dysydentiv/>; Широкова І.В. Каральна психіатрія у СРСР: наука на службі у держави (1960-1980 р.). Наукові записки НАУКУМА. 2012. Том 130. Історичні науки. С.33-36; Захарова Б. Нарис історії дисидентського руху в Україні (1956-1987). Харків: Фоліо, 2003; Voren R. Van. Comparing Soviet and Chinese Political Psychiatry. *The Journal of the American Academy of Psychiatry and the Law*. 2002. Vol.30 (1). P.133.

Криму⁸. Зокрема, Нарімана Джеліяла – заступника голови Меджлісу кримотатарського народу («підозрюваного» ФСБ РФ у підриві ділянки газопроводу поблизу Сімферополя) незаконно заарештували у Криму 4 вересня 2021 року та перемістили із СІЗО м. Сімферополя до одного з відділень Кримської психіатричної лікарні №1, з метою начебто проведення щодо нього стаціонарної психолого-психіатричної експертизи. Аналогічні дії було вчинено у серпні 2016 р. й щодо іншого кримотатарського політика, теж свого часу заступника голови Меджлісу Ільмі Умерова (котрий під час анексії Автономної Республіки Крим та Севастополя Росією, офіційно заявив про невизнання сепаратистів та закликав громадян бойкотувати проведений владою РФ «референдум» в АРК 16 березня 2014 р).

Такі та подібні їм яскраві тривожні психіатричні реалії свідчать відновлення використання психіатрії з немединою метою для дискредитації політичних опонентів та боротьби із ними, для помсти тим, із ким склалися неприязні, ворожі стосунки, для «відбракування» нелояльних осіб, для придушення правозахисної діяльності тощо. Ось чому вкрай важливим є суворе дотримання законності гарантій охорони прав учасників процесу у провадженнях по застосуванню примусових заходів медичного характеру.

Водночас доводиться констатувати, що порушення прав осіб при застосуванні примусових заходів медичного характеру далеко не завжди трапляється у разі злісного, умисного застосування відповідних правових норм всупереч їх призначенню у суспільстві. Куди частішими є випадки, коли порушення прав осіб із психічними розладами зумовлені тим, що законодавець у нормах кримінального матеріального та процесуального законодавства вкрай суперечливо та неоднозначно формулює окремі правові положення.

Одним із прикладів колізій норм кримінального матеріального та процесуального законодавства, неналежного врахування інтересів осіб, щодо яких вирішувалося питання про застосування примусових заходів медичного характеру, є положення ч.3 ст.515 КПК України. Там йдеться про те, що «у разі засудження *цієї особи* (тієї, яка після вчинення кримінального правопорушення: а) спочатку захворіла на психічну хворобу чи в неї настав тимчасовий розлад психічної діяльності або інший хворобливий розлад психіки, що позбавляли її можливості усвідомлювати своє діяння та / або керувати ним, б) а потім вона одужала – В.Н.) до арешту, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні для військовослужбовців чи позбавлення

⁸ Дзвіночки з минулого. Каральна психіатрія в окупованому Криму.
URL: <https://crimea.suspilne.media/ua/articles/137>

волі, час її перебування в медичній установі (! – В.Н.) зараховується у строк відбування покарання»⁹.

До цього положення (а, вірніше, до законодавця, який його виклав таким чином) у мене є низка зауважень:

1) Передусім, виникає питання про те, про яку ж це таку «медичну установу» йдеться? Якщо немає жодної конкретизації (а її таки немає!) – то можна припустити, що при цьому мають на увазі будь-яку медичну установу. Наприклад, ту, де такій особі проводять хірургічне втручання по видаленню апендициту, де здійснюють протезування зубів, де у жінки приймають пологи тощо. Звісно, системний спосіб тлумачення (зокрема, тлумачення ч.3 ст.515 КПК України у її співвідношенні із ч.1 цієї ж статті, а також аналіз назви Глави 39 КПК України, де розміщена ст.515 цього Кодексу) не дає підстав для такого твердження. Але якщо законодавець не мав на увазі будь-яку медичну установу (перебування у якій зараховується в строк відбування покарання), то й свої міркування повинен був би викладати максимально чітко та зрозуміло.

2) Також не зрозуміло: чому суто кримінально-правова норма «затесалася» до КПК України? Адже згідно положень ч.3 ст.3 КК України кримінальна протиправність діяння, його караність, а також «інші кримінально-правові наслідки визначаються тільки цим (тобто КК України – В.Н.) Кодексом»¹⁰. Зарахування ж у строк покарання часу лікування психічно хворого, до якого було застосовано примусові заходи медичного характеру, є нічим іншим, як отими самими «іншими кримінально-правовими наслідками».

3) Ще можна було б змиритися з тим, що у КПК опинилася норма з матеріально-правовою природою, але яка хоча б не йшла врозріз із приписами КК України або яка б дублювала (відтворювала) зміст вже існуючих положень цього Кодексу (хоча, звісно, з точки зору нормотворчої техніки це усе-одно нікуди не годиться¹¹, щонайменше це б суперечило положенням п.4 ч.1 та п.3 ч.4 ст.34 Закону України «Про правотворчу діяльність» щодо уніфікованості термінології та відсутності повторення норм права іншого нормативно-правового акту)¹².

Проте тут усе набагато гірше! Положення ч.3 ст.514 КПК України таки явно іде врозріз з тим, про що йдеться у Кримінальному кодексі.

⁹ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. №4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.

¹⁰ Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. №2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

¹¹ Навроцька В.В. Взаємозв'язки й колізії кримінального процесуального та кримінального законодавства України: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Львів, 2025. С. 99, 250, 260.

¹² Про правотворчу діяльність: Закон України від 24.08. 2023 р. № 3354-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text>.

Так, у ч.4 ст.84 КК України сказано, що: «У разі одужання осіб, зазначених у частинах першій та другій цієї статті, вони повинні бути направлені для відбування покарання, якщо не закінчилися строки давності, передбачені статтями 49 або 80 цього Кодексу, або відсутні інші підстави для звільнення від покарання. При цьому час, протягом якого до осіб застосовувалися примусові заходи медичного характеру, зараховуються в строк покарання за правилами, передбаченими в частині п'ятій статті 72 цього Кодексу, а один день позбавлення волі дорівнює одному дню застосування примусових заходів медичного характеру».

Із щойно процитованого положення КК України можна зробити висновки, згідно яких:

а) у ньому законодавець (на відміну від того, про що йдеться у ч.3 ст.515 КПК України) вважає за можливе зарахувати видужалій особі (стосовно якої попередньо було застосовано примусові заходи медичного характеру) у строк відбування покарання із відповідним перерахунком час застосування до неї *будь-яких із передбачених у ч.1 ст.94 КК України заходів*:

– як тих, що пов'язані із госпіталізацією до закладів з надання психіатричної допомоги із звичайним, посиленням чи суворим наглядом (та які у ч.3 ст.514 КПК України чомусь іменуються «медичними установами»),

– так і тим, що не пов'язаний із перебуванням у них – при застосуванні примусового заходу медичного характеру у вигляді надання амбулаторної психіатричної допомоги у примусовому порядку.

3-2) до того ж, перерахунок часу застосування примусових заходів медичного характеру у строк покарання має здійснюватися *не лише* тоді, коли особі попередньо призначили покарання у вигляді *арешту, обмеження волі, тримання у дисциплінарному батальйоні для військовослужбовців або позбавлення волі* (як про це сказано у ч.3 ст.515 КПК України), але й також у вигляді *виправних робіт, громадських робіт та службових обмежень для військовослужбовців* (ч.1 та 5 ст.72, ч.4 ст.84 КК України)¹³.

З огляду на вищесказане положення ч.3 ст.515 КПК України як такого, що: а) не є процедурним за своєю природою, б) таким, що явно суперечить положенням КК України, в) обмежує права осіб із психічними розладами, пропоную виключити.

¹³ Навроцька В.В. Взаємозв'язки й колізії кримінального процесуального та кримінального законодавства України: дис. ... д-ра юрид. наук.: 12.00.09. Львів, 2025. С259-260.

**CRIMINOLOGICAL CHARACTERISTICS OF FEMALE
OFFENDERS WHO COMMIT SEXUAL CRIMES AGAINST
CHILDREN IN THE CONTEXT OF THE EUROPEANIZATION
OF UKRAINE'S LEGAL POLICY**

Iryna NESTEROVA

Candidate of Legal Sciences, PhD,

Associate Professor of the Department of Criminal Law Policy

Uzhhorod National University

Uzhhorod, Ukraine

In the current context of societal transformation and the European integration process in Ukraine, the adaptation of national legal policy to European Union standards in the sphere of child protection is particularly relevant.

One of the most pressing and debated issues related to unlawful behavior against minors is sexual criminal offenses. Traditionally, such offenses have been predominantly associated with men; however, statistical data and scholarly research indicate that women are increasingly becoming perpetrators of these crimes. This development significantly complicates the prevention, detection, and mitigation of such offenses.

The criminological profile of women who commit sexual criminal offenses against minors is the subject of interdisciplinary study, encompassing criminology, psychology, forensic medicine, psychiatry, and selected social sciences. In the context of harmonizing Ukrainian legislation with the EU acquis, the implementation of a comprehensive, interdisciplinary approach to studying the offender's personality is of particular importance. Such an approach should take into account not only legal aspects but also socio-demographic, psychological, and behavioral characteristics. European standards in the field of child protection emphasize the need to consider gender-specific aspects of criminality, overcome social stereotypes, and enhance the effectiveness of early risk detection mechanisms.

In light of the above, it is particularly relevant to develop a criminological profile of women who commit sexual offenses against children, as this allows for a deeper understanding of the determinants of their unlawful behavior and contributes to the improvement of national legal policy in accordance with European approaches.

An integral part of overall criminality is female criminality, which occurs significantly less frequently than male criminality. Recent criminological studies indicate that women constitute approximately 11–12% of all convicted

offenders in recent years, reflecting certain stability in the gender structure of crime in Ukraine. The most common offenses committed by women are property crimes (e.g., theft) and crimes related to the illegal circulation of narcotic substances¹.

Criminological analysis of various aspects of female criminality demonstrates that it exhibits specific patterns influenced not only by socio-economic conditions but also by traditional gender roles and social expectations.

Pedophilia, defined as a sexual interest in children, and the corresponding criminal offenses against minors represent one of the most severe categories of criminal behavior. According to Ukrainian studies, sexual violence is typically perpetrated by men (96.3%), while women account for 3.7% of cases².

According to European researchers, the study of female offenders of this type, as well as the women themselves, is particularly challenging because it remains a social taboo. Even professionals in healthcare or justice systems often respond inadequately to cases of child sexual abuse committed by women³. In many cases, reports by minors regarding inappropriate sexual actions by women are dismissed as childish fantasies or met with distrust. As a result, the offenders gain the opportunity to approach potential victims without obstruction and establish contact with them.

According to sample-based studies, the average age of female offenders ranges from 26 to 36 years⁴. For example, researcher K. Faller reports a sample of 40 individuals with an average age of 26,1 years⁵. He also reports another sample of 72 female offenders with an average age of 28 years⁶.

International studies indicate that female offenders often have a low socio-economic status and limited professional qualifications⁷. These women are predominantly socially vulnerable, often have a low level of material resources, and typically work in fields involving children.

¹ Khashev V., Chorna A. (2021). Some issues of criminological characteristics of female crime in Ukraine. *Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*, Special Issue 1 (113), 130–136. URL: <https://er.dpuv.edu.ua/bitstream/123456789/15676/1/24.pdf>

² Romantsova, S. V. (2018). *Prevention of sexual violence against children in Ukraine* (PhD dissertation in Law). Lviv, 94.

³ Mellor D., Deering R. (2010). Professional response and attitudes toward female-perpetrated child sexual abuse. *Psychology, Crime & Law*, 16, 415–438. <https://doi.org/10.1080/10683160902776850>

⁴ Faller K. C. (1995). A clinical sample of women who have sexually abused children. *Journal of Child Sexual Abuse*, 4, 13–30. https://doi.org/10.1300/J070v04n03_02

⁵ Faller K. C. (1987). Women who sexually abuse children. *Violence and Victims*, 2(4), 263–276. <https://doi.org/10.1891/0886-6708.2.4.263>

⁶ Faller K. C. (1995).

⁷ Nathan P., Ward T. (2001). Females who sexually abuse children. *Psychiatry, Psychology and Law*, 8, 44–45. <https://doi.org/10.1080/13218710109525003>

As a rule, female sexual offenders find their victims within their immediate social circle. They are often the victims' caregivers, such as mothers, other relatives, or **childcare providers**⁸. According to research by W. Berner, P. Briken, and A. Hill, more than 50% of female offenders had themselves experienced sexual and/or physical abuse in the past⁹.

This category of individuals is characterized by mental health issues, including substance abuse, as well as personality disorders (predominantly of passive and/or dependent types), often accompanied by low self-esteem¹⁰.

When constructing a psychological profile of this category of female offenders, emotional instability and high impulsivity are observed, along with low or absent empathy and a tendency toward manipulation. This profile aligns with findings on the general psychological characteristics of women who commit violent crimes, which more frequently include anxiety, depression, and heightened stress reactivity. Researchers also note a low level of self-regulation among these individuals. In adulthood, most of these women either do not have stable intimate relationships or experience violence within relationships.

Thus, the criminological profile of women who commit sexual offenses against children indicates that this phenomenon is neither random nor isolated, but represents a specific, largely latent component of sexual criminality. Its insufficient representation in criminological research highlights the need to reconsider traditional approaches to analyzing the offender's personality and to take into account gender-specific aspects of illegal behavior.

Such offenses most often occur within the child's immediate social environment, where the woman serves as a mother, relative, guardian, or caregiver. The combination of trust, control, and emotional attachment creates favorable conditions for the perpetration of unlawful behavior, which typically unfolds gradually, involves the development of psychological dependence in the victim, and relies on manipulative forms of influence rather than overt violence.

Thus, the further development of criminological research on female sexual offending should be carried out in accordance with European standards, which entails the improvement of criminal law policy, the expansion of interagency cooperation, the implementation of modern early risk detection mechanisms, and the development of effective prevention strategies focused on safeguarding the best interests of the child.

⁸ Faller K. C. (1995).

⁹ Berner W., Briken P., Hill A. (2009). Female sexual offenders. In: Saleh F. M. et al. (eds.). *Sex offenders*. Oxford: Oxford University Press.

¹⁰ Hunter J. A., Mathews R. (1997). Sexual deviance in females. In: Laws D. R., O'Donohue W. T. (eds.). *Sexual deviance*. New York: Guilford Press, 465–480.

ЩОДО ПИТАННЯ АНОНІМНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПЕРЕСЛІДУВАННЯ

Дмитро ПАТРЕЛЮК

кандидат юридичних наук,

докторант

Донецького державного університету внутрішніх справ

м. Кропивницький, Україна

Кримінальна процесуальна форма проведення окремих процесуальних дій характеризується високим ступенем формалізованості, що створює невиправдані перешкоди у діяльності органів кримінального переслідування. Так, проблемним аспектом у діяльності сторони обвинувачення є анонімне кримінальне переслідування особи, тобто особи, персональні дані щодо якої не відомі.

Виконання завдання кримінального провадження (визначено у ст. 2 КПК України) охоплює обов'язок органів кримінального переслідування охороняти права, свободи та законні інтереси учасників кримінального провадження, слідкувати за тим, щоб жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура¹. Як бачимо, такі загальні обов'язки органів кримінального переслідування не містять виключень щодо анонімного кримінального переслідування. На сьогодні, у доктрині кримінального процесу відсутня єдність думок у питанні процедури ідентифікації підозрюваного, персональні дані якого є невідомими та порядку забезпечення прав, свобод і законних інтересів підозрюваного, персональні дані якого є невідомими під час кримінального переслідування.

Проблематика анонімного кримінального переслідування буде розглянута у двох аспектах: необхідність здійснення кримінального переслідування не дивлячись на відсутність інформації щодо персональних (анкетних) даних підозрюваного; необхідність належного забезпечення прав, свобод і законних інтересів підозрюваного в незалежності від наявності/відсутності інформації щодо його персональних (анкетних) даних.

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України. Закон від 13.04.2012. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 22.03.2026)

1. Необхідність здійснення кримінального переслідування не дивлячись на відсутність інформації щодо персональних (анкетних) даних підозрюваного. Відсутність анкетних даних щодо особи, яка обґрунтовано підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення створює невинуваті перешкоди для здійснення ефективного кримінального переслідування.

Для участі у слідчих (розшукових) діях особу підозрюваного необхідно певним чином ідентифікувати, забезпечити можливість реалізації прав і законних інтересів. Наприклад, кримінальне переслідування може розпочатись з проведення такої процесуальної дії, як затримання особи. Вже на цьому етапі, на практиці, можуть виникнути певні перепони на шляху діяльності сторони обвинувачення, якщо персональні дані затриманої особи є невідомі. На подальшому етапі досудового кримінального провадження виникає необхідність у здійсненні слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних, які є частиною кримінального переслідування. Такими слідчими (розшуковими)/процесуальними діями можуть бути: особистий обшук, відбирання біологічних зразків, освідування, допит, пред'явлення для впізнання, слідчий експеримент, обшук житла чи іншого володіння особи тощо. Йдеться до того, що органам кримінального переслідування конче необхідно «мати у арсеналі» процесуальний порядок ідентифікації особи, підозрюваної у вчиненні кримінального правопорушення, персональні дані щодо якої невідомі.

М.М. Потоцький пропонує запровадити до кримінального процесуального закону механізм присвоєння затриманій особі фіктивного імені, на кшталт з американського досвіду – «Джон До/Джейн До» у разі відсутності можливості встановити достовірні анкетні дані. Фіктивне ім'я може заноситись до відповідної бази даних з описом такої особи, її фотокарткою, дактилокартою, переліком особливих прикмет, тощо². Звісно що не обов'язково це має бути «Джон До/Джейн До». Може використовуватись будь-яке розповсюджене українське ім'я чи порядковий номер.

В незалежності від того, відомо чи не відомо органам кримінального переслідування персональні дані підозрюваної особи, переслідування має все одно відбуватись, при цьому не зустрічаючи будь-яких перепон нормативного характеру. Кримінальний процесуальний закон повинен передбачати можливість проведення усіх слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, які є необхідними для кримінального переслідування без прив'язки до персональних даних підозрюваного.

² Потоцький М.М. (2022). Затримання особи за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення: дис. ... докт. філософії: 12.00.09. Кропивницький. С. 180.

Ю.В. Мантуляк пропонує повноваження щодо присвоєння підозрюваному анкетних відомостей надати прокурору, передбачивши у такому випадку право прокурора прийняти процесуальне рішення у формі мотивованої постанови про присвоєння умовних анкетних відомостей. Також автор вважає за доцільне визначити граничні строки винесення таких постанов у випадку затримання особи та у випадку, коли особа перебуває на волі, проте наявні обґрунтовані сумніви у тому, що будуть встановлені її анкетні відомості³. Такі пропозиції є слушними, однак нами вони підтримуються не повністю.

Ми також пропонуємо присвоєння фіктивного імені анонімному підозрюваному оформлювати відповідною постановою. Вважається, що таку постанову повинен мати право приймати слідчий/дознавач. Перевагами такої пропозиції є те, що дане рішення не потребує додаткового узгодження та може бути прийнято відразу на місці події. У подальшому, якщо персональні дані такого підозрюваного будуть з'ясовані, слідчий/дознавач має винести відповідну постанову, якою «ототожнити» особу з фіктивним іменем з особою, персональні дані якої стало відомо. Процедура кожної слідчої (розшукової) та процесуальної дії, які можуть здійснюватись у перебігу кримінального переслідування повинна передбачати можливість участі анонімного підозрюваного та забезпечувати можливість підозрюваного користуватись усім комплексом прав, свобод і законних інтересів.

2. Необхідність належного забезпечення прав, свобод і законних інтересів підозрюваного в незалежності від наявності/відсутності інформації щодо його персональних (анкетних) даних. Слушно зазначає Д.О. Шингарьов про те, що кримінальні процесуальні відносини, в яких бере участь підозрюваний, особа якого не встановлена, в обов'язковому порядку повинні бути врегульовані на законодавчому рівні. Однак у регламентації цих відносин акцент має робитися не на формальному наділенні посадових осіб правом надавати вигадані анкетні дані підозрюваному, а на додержанні вимог такої загальної засади кримінального провадження, як верховенство права, зміст якої полягає в тому, що саме людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави (ст. 8 КПК України)⁴.

На наше переконання, кримінальне переслідування є завжди персоніфікованим, навіть у разі, коли достеменно персональні дані

³ Мантуляк Ю.В. (2023). Окремі питання встановлення анкетних відомостей підозрюваного (обвинуваченого) у кримінальному провадженні. С. 239. URL : <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/4d29870a-8d96-49fa-8d90-9f074e3d592e/content> (дата звернення: 22.03.2026).

⁴ Шингарьов Д.О. (2016). Особливості проведення допиту підозрюваного, особа якого не встановлена. *Вісник Національної академії прокуратури України*. № 4. С. 120.

підозрюваного не відомі. Необхідність забезпечення прав і свобод особи виникає у момент, коли дії сторони обвинувачення мають обвинувальний ухил щодо конкретної особи. Необхідність забезпечення прав і свобод виникає у разі, коли органи кримінального переслідування знаходять зв'язок між конкретною особою (при цьому її персональні дані не мають значення) та фактом вчинення кримінального правопорушення.

А.П. Черненко, А.Г. Шиян пишуть, що право особи не давати показання проти себе, членів сім'ї чи близьких родичів надається такій особі виключно з метою захисту її законних інтересів, а не ухилення від відповідальності. Не називати свої анкетні дані органам досудового розслідування затриманим за вчинення кримінального правопорушення не можуть бути віднесені до законних інтересів затриманого, така поведінка затриманого є протиправною і цілком справедливо може бути віднесена до обставин, які обтяжують покарання, бо цим особа вказує на бажання уникнути відповідальності та продовжити її надалі⁵. На наш погляд, такі позиції є дещо спірними та потребують більш детального аналізу.

Не точною виглядає теза щодо не віднесення до законних інтересів права запідозреної особи не називати свої анкетні дані. Вивчаючи категорію «законні інтереси» Т.О. Лоскутов відзначає, що існують інтереси, які не отримали нормативного закріплення. Прикладами таких інтересів у кримінальному процесі є: законний інтерес цивільного позивача щодо повного відшкодування завданої йому матеріальної шкоди; законний інтерес підозрюваного, обвинуваченого (підсудного) захищатися всіма не забороненими законом засобами від кримінального переслідування; законний інтерес особи у статусі свідка не стати переслідуваним учасником кримінального провадження; законний інтерес особи у набутті статусу обвинуваченого, коли щодо неї є досить доказів, які вказують на вчинення злочину; законний інтерес особи у найскорішому набутті статусу потерпілого після заподіяння їй злочином моральної, фізичної або майнової шкоди тощо. Зазначені законні інтереси не закріплюються у кримінально-процесуальному законі, але узгоджуються із «духом» та основоположними ідеями кримінально-процесуального права (справедливість, неупередженість, всебічність, повнота, рівність, гуманність, змагальність тощо). Виходячи за нормативні межі кримінально-процесуального закону, законні інтереси учасників кримінального процесу спрямовуються на реалізацію

⁵ Черненко А.П., Шиян А.Г. (2021). Проблеми встановлення особи затриманого за вчинення кримінального правопорушення. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. № 2. С. 266.

особистих правомірних потреб, можливість задоволення яких не передбачена законом як відповідних прав⁶.

Так, підозрювана особа має право на захист, реалізуючи його у визначений законом спосіб. Не називати свої анкетні дані органам досудового розслідування є саме законним інтересом затриманої/підозрюваної особи, хоча останнє й не передбачене у кримінальному процесуальному законі як міра дозволеної поведінки, разом з тим такий спосіб захисту від кримінального переслідування є не забороненим. З огляду на загальнодозвільний тип правового регулювання кримінально-процесуальної діяльності сторони захисту, така поведінка є правомірною до тих пір, поки не буде визнана протиправною.

Отже, за наявності обґрунтованої підозри у вчиненні кримінального правопорушення, в незалежності від того, відомі анкетні дані особи чи ні, така особа має переслідуватись у законний спосіб. Кримінальний процесуальний закон має передбачати можливість проведення усіх слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, які є необхідними для кримінального переслідування без прив'язки до персональних даних підозрюваної особи (анонімне кримінальне переслідування). Відсутність інформації щодо анкетних даних особи, стосовно якої здійснюється кримінальне переслідування не має бути перешкодою для здійснення відносно такої особи обвинувальної діяльності.

⁶ Лоскутов Т.О. (2016). Предмет регулювання кримінального процесуального права : монографія. Київ : Юридичний світ. С. 272.

**КРИМІНАЛІЗАЦІЯ СТАЛКІНГУ ЯК ЕЛЕМЕНТ
КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ
У СФЕРІ ЗАХИСТУ ПРАВА НА ПРИВАТНІСТЬ ТА ОСОБИСТУ
БЕЗПЕКУ В КОНТЕКСТІ АДАПТАЦІЇ ДО ACQUIS ЄС**

Іван ПРИСЯЖНЮК

*кандидат юридичних наук, адвокат,
директор*

*Благодійного фонду «Дитяча щаслива земля»
м. Київ, Україна*

Україна перебуває на етапі глибокої трансформації правової системи в умовах євроінтеграційного курсу, що передбачає поступове наближення національного законодавства до *acquis* Європейського Союзу. У сфері кримінально-правової політики це означає не лише формальне запозичення окремих норм, але й системне впровадження підходів, орієнтованих на ефективний захист прав людини, зокрема права на приватність та безпеку особи. В умовах цифровізації суспільства та зростання транснаціональних ризиків, пов'язаних із використанням інформаційно-комунікаційних технологій, держава має забезпечити ефективні механізми реагування на новітні форми посягань на особу.

Відповідні зобов'язання України впливають як із загального курсу на європейську інтеграцію, так і з конкретних міжнародно-правових актів, зокрема Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству (Стамбульської конвенції)¹, а також актів права ЄС.

Дорожня карта з питань верховенства права,² яка є однією з ключових передумов відкриття офіційних переговорів про вступ України до ЄС у межах Кластера 1 «Основи процесу вступу до ЄС» визначає необхідність до IV кварталу 2026 року розробити та прийняття закон, спрямований на імплементацію норм Стамбульської конвенції та Директиви (ЄС) 2024/1385, якими встановлюється відповідальність за переслідування (сталкінг).

¹ Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Ратифіковано із заявами Законом України № 2319-IX від 20.06.2022). URL: <https://rm.coe.int/1680462546>

² ДОРОЖНЯ КАРТА З ПИТАНЬ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА. URL: https://eu-ua.kmu.gov.ua/wp-content/uploads/UA_Dorozhnya_karta_z_pytan_verhovenstva_prava_2.pdf

Стамбульська конвенція закріплює обов'язок держав криміналізувати переслідування як форму насильства. Згідно зі ст. 34 Конвенції, сталкінг визначається як умисна поведінка, що полягає у повторюваних погрозливих або нав'язливих діях, спрямованих на іншу особу, які викликають у неї обґрунтований страх за власну безпеку. Ключовими ознаками такого діяння є систематичність, спрямованість на конкретну особу та наслідок у вигляді психологічного впливу.

Подальший розвиток підходів до визначення сталкінгу та його цифрових форм закріплено у Директиві (ЄС) 2024/1385, яка розглядає сталкінг як форму насильства, що охоплює повторювану поведінку з метою встановлення небажаного контакту або контролю за особою, здатну викликати значний страх або тривогу². Окрему увагу приділено кіберсталкінгу як різновиду такого правопорушення, що полягає в навмисних діях з неодноразового або постійного спостереження за допомогою інформаційно-комунікаційні технології за особою без її згоди або без законного дозволу на це з метою відстеження або моніторингу пересування та діяльності цієї особи, якщо такі дії ймовірно завдають тяжкої шкоди цій особі³. Держави-члени ЄС повинні криміналізувати таку поведінку та карати позбавленням волі на максимальний термін не менше одного року. А оскільки Україна зобов'язалась забезпечувати поступову адаптацію законодавства України до *acquis* ЄС відповідно до Угоди про асоціацію з ЄС⁴ та забезпечувати ефективне її виконання, така поведінка має бути криміналізована і в Україні.

Не вдаючись у цій науковій публікації до окремого дослідження визначення явища сталкінгу, зазначимо, що у міжнародній науковій літературі сталкінг визначається як модель поведінки, що включає повторювані небажані контакти або втручання у приватну сферу, які у своїй сукупності створюють для потерпілого стан постійної загрози або психологічного дискомфорту⁵. При цьому підкреслюється, що окремі дії можуть бути формально правомірними, однак їх системність змінює їх правову природу.

У вітчизняній науковій доктрині сформульовано різні підходи до визначення сталкінгу. Наприклад, В. С. Батиргарєєва визначає його як навмисне і наполегливе переслідування, яке може проявлятися в різних

³ Директиви (ЄС) 2024/1385 Європейського Парламенту та Ради від 14 травня 2024 року про боротьбу з насильством щодо жінок та домашнім насильством URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2024/1385/oj/eng>

⁴ Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами- членами, з іншої сторони. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text

⁵ Purcell, R., Pathé, M., & Mullen, P. E. (2004). Stalking: Defining and prosecuting a new category of offending. *International Journal of Law and Psychiatry*. 27(2). 157-169.

аспектах – від телефонних дзвінків чи повідомлень до вторгнення в житло або шкоди здоров'ю й життю жертви⁶. Кіберсталкінг, як похідна форма цього явища, визначається як переслідування особи у цифровому середовищі із застосуванням технологій, що дозволяють здійснювати дистанційний контроль, втручання у приватне життя або психологічний вплив. Його специфіка полягає у транскордонності, високому рівні анонімності та складності доказування, що обумовлює необхідність спеціального кримінально-правового регулювання⁷.

Незважаючи на міжнародно-правові зобов'язання та наближення кінцевого строку виконання відповідного заходу згаданої Дорожньої карти з питань верховенства права, чинне кримінальне законодавство України не містить окремої норми, яка б прямо встановлювала кримінальну відповідальність за сталкінг як самостійне правопорушення. Окремі прояви такої поведінки частково охоплюються нормами Кримінального кодексу України, зокрема ст. 126-1 (домашнє насильство) та ст. 182 (порушення недоторканності приватного життя), а також ст. 173-2 Кодексу України про адміністративні правопорушення. Проте зазначені положення не враховують специфіки сталкінгу як комплексного та триваючого явища, що складається із сукупності повторюваних дій, які окремо можуть не мати ознак кримінального правопорушення, але в сукупності створюють системний психологічний тиск та реальну загрозу для безпеки особи. Як зазначає А. Я. Донченко, окремі дії переслідувача можуть бути формально правомірними, однак їх повторюваність і спрямованість на конкретну особу трансформують їх у суспільно небезпечну поведінку, яка викликає страх, тривогу та дестабілізує повсякденне життя потерпілого. Суттєвою проблемою є також те, що значна частина правових механізмів протидії переслідуванню обмежується сферою домашнього насильства. Відповідно, випадки сталкінгу поза межами сімейних або близьких відносин фактично залишаються поза належним кримінально-правовим реагуванням⁸. Виходячи з цього, можна висувати, що це суперечить як міжнародним стандартам, так і практиці європейських держав, де сталкінг розглядається як автономний склад злочину незалежно від характеру відносин між кривдником і потерпілим.

У цьому контексті важливого значення набувають законодавчі ініціативи, спрямовані на криміналізацію сталкінгу в Україні. Зокрема,

⁶ Батиргарєєва В.С. (2015). Стокерство. *Вісник Асоціації кримінального права України*. № 2 (5). С. 376-378.

⁷ Карев, І. Ю., Фурашев, В. М. (2021). Кіберсталкінг: відображення у національному законодавстві. *Інформація і право*. № 1(36). С. 29-34

⁸ Донченко А.Я. (2025). Криміналізація сталкінгу – незаконного переслідування: питання реформування законодавства України. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. № 1(49). С. 89-104

проект Закону України № 12297 від 09.12.2024 пропонує доповнити Кримінальний кодекс України новою статтею 129-1 «Незаконне переслідування (сталкінг)»⁹. Відповідно до запропонованої редакції, кримінальна відповідальність встановлюється за умисне вчинення двох або більше дій, що полягають у здійсненні загрозливої поведінки стосовно потерпілої особи, зокрема незаконного стеження, нав'язування спілкування або іншого втручання в особисте чи сімейне життя всупереч її волі, якщо такі дії викликають страх за безпеку життя чи здоров'я потерпілого або його близьких.

Запропонована конструкція складу злочину загалом відповідає підходам, закріпленим у міжнародних актах, зокрема Стамбульській конвенції, яка вимагає криміналізації умисної повторюваної поведінки, що викликає страх у потерпілого. Водночас аналіз законопроекту дозволяє виявити низку проблемних аспектів. По-перше, використання оціночних категорій, таких як «інше незаконне втручання», може створювати ризики неоднозначного тлумачення та правозастосування. Разом з тим, як звертає увагу О.О. Дудоров, ключовим елементом складу кримінального правопорушення має бути не лише сам факт повторюваності дій, але й їх спрямованість на порушення особистої автономії та безпеки потерпілого¹⁰.

Крім того, дискусійним залишається питання щодо обов'язковості настання наслідку у вигляді страху як елементу складу злочину. З одного боку, включення такого критерію дозволяє відмежувати кримінально каране переслідування від інших форм нав'язливості, але не суспільно небезпечної поведінки. З іншого боку, надмірна залежність від суб'єктивного сприйняття потерпілого може ускладнювати доведення складу злочину та створювати ризики нерівномірного застосування закону¹¹.

Таким чином, чинне кримінальне законодавство України не забезпечує належного та системного реагування на сталкінг як самостійне суспільно небезпечне діяння, що підтверджується як науковими підходами, так і аналізом міжнародних стандартів. Аналіз законодавчого процесу свідчить про фактичну відсутність

⁹ Проект Закону № 12297 від 09.12.2024 «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо забезпечення повноти імплементації положень міжнародного права з питань протидії домашньому та іншим видам насильства, у тому числі щодо дітей» URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/45377>

¹⁰ Дудоров О.О. (2024). Про відповідальність за переслідування у контексті імплементації Стамбульської конвенції. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. Серія Право. Вип. 17(29). С. 244-261

¹¹ Owens, J. G. (2016). Why definitions matter: Stalking victimization in the United States. *Journal of Interpersonal Violence*. 31(12). 2196–2226

альтернативних законодавчих ініціатив у цій сфері, окрім уже зареєстрованих, які досі не розглянуті навіть у першому читанні, що зумовлює необхідність розробки нового законопроекту та формування цілісної моделі криміналізації відповідних діянь.

Критично слід оцінити і відсутність окремого складу кримінального правопорушення щодо сталкінгу та кіберсталкінгу у проєкті нового Кримінального кодексу України.¹² Попри значний науковий і практичний внесок розробників у розвиток кримінального права, відповідний проєкт не враховує вимог міжнародно-правових актів та зобов'язань України, зокрема положень Стамбульської конвенції та актів права ЄС, які передбачають необхідність самостійної криміналізації переслідування як окремого виду суспільно небезпечної поведінки. Це свідчить про необхідність формування цілісної та узгодженої моделі криміналізації сталкінгу та кіберсталкінгу, яка б відповідала міжнародним стандартам, враховувала специфіку цих діянь як системної поведінки та забезпечувала ефективний захист прав особи в умовах цифрового суспільства.

¹² Кримінальний кодекс України. Контрольний текст проєкту (станом на 22.02.2026 року).

URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2026/02/24/kryminalnyj-kodeks-22-02-2026-ukr.pdf>

ПРОЦЕСУАЛЬНІ МЕХАНІЗМИ АРЕШТУ ТА КОНФІСКАЦІЇ АКТИВІВ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНИХ ЗЛОЧИННИХ УГРУПОВАНЬ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ВЕКТОР

Оксана ПЧЕЛІНА

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального процесу
та організації досудового слідства*

*Харківського національного університету внутрішніх справ,
м. Харків, Україна*

В умовах глобалізації транснаціональна злочинність набуває все більшого поширення та складності, що ставить під загрозу інституційну безпеку окремих держав та цілих регіонів. Одним із важливих інструментів протидії цьому явищу є ефективні процесуальні механізми арешту та конфіскації активів, які дозволяють не лише припинити незаконну діяльність організованих злочинних угруповань, а й позбавити їх фінансової основи для подальшого функціонування. Враховуючи європейський вектор розвитку України та необхідність гармонізації національного законодавства з *acquis* ЄС, особлива увага приділяється впровадженню стандартів і практик у сфері кримінального процесу щодо ідентифікації, арешту та конфіскації активів, отриманих злочинним шляхом.

Європейський Союз напрацював комплексні підходи до транснаціональної співпраці у сфері кримінального судочинства, що включає взаємне визнання судових рішень, створення ефективних механізмів обміну інформацією та спрощення процедур вилучення майна у міждержавному просторі. Для України, яка прагне інтегруватися до європейської правової спільноти, актуальним є питання адаптації процесуальних норм та інституційних механізмів до європейських стандартів, що, своєю чергою, вимагає системного аналізу чинного законодавства, практики його застосування та впровадження найкращих європейських практик.

Зокрема, в 2023 році Кабінет Міністрів України схвалив Стратегію повернення активів на 2023–2025 роки та затвердив операційний план з реалізації цієї стратегії¹. Цей крок, хоча й опосередковано, але здійснив

¹ Кабінет Міністрів України. (2023, 28 липня). *Про схвалення Стратегії розбудови безпечного освітнього середовища у закладах освіти на період до 2027 року* (Розпорядження № 670-р). Офіційний вебпортал парламенту України. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/670-2023-p#Text>

вагомий вплив на формування безпекового фундаменту держави та інституційну стійкість регіонів. Концептуальні положення Стратегії корелюють із європейським вектором протидії організованій злочинності через призму запобігання фінансуванню протиправної діяльності та захисту критичної інфраструктури. Більше за все, з позицій кримінально-правової політики та адаптації до *acquis* ЄС, документ відображає перехід до превентивної моделі управління ризиками, що є характерним для європейських стандартів безпеки. Зокрема, наголос на міжвідомчій взаємодії та залученні правоохоронних органів до формування безпечного середовища створює передумови для швидкого обміну інформацією, необхідною для ініціювання процедур арешту майна та активів у межах кримінальних проваджень щодо транснаціональних угруповань. Ефективна розбудова безпекового середовища на рівні регіонів, задекларована у Стратегії, виступає як запобіжний чинник проти формування локальних осередків підтримки міжнародної злочинності, тим самим зміцнюючи загальну інституційну стійкість держави.

При цьому «наявні в Україні правові механізми повернення активів не відповідають поточним тенденціям розвитку транскордонної злочинності, не дають змоги своєчасно реагувати та вживати необхідних заходів з протидії сучасним формам та методам легалізації активів»². З огляду на це важливо здійснити системне оновлення законодавчих і процесуальних механізмів шляхом впровадження *acquis* ЄС, що передбачає гармонізацію українських норм з європейськими стандартами у сфері виявлення, ідентифікації, арешту та конфіскації активів, отриманих злочинним шляхом. Саме *acquis* ЄС містить ефективні практики, які ґрунтуються на міждержавній взаємодії, швидкому обміну інформацією між правоохоронними органами та застосуванні превентивних заходів для блокування фінансових ресурсів злочинних угруповань.

Більше за все, як зазначається в Угоді про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, наша держава визнає, що «верховенство права, належне врядування, боротьба з корупцією, боротьба з різними формами транснаціональної організованої злочинності й тероризмом, сприяння сталому розвитку і ефективній багатосторонності є головними принципами для посилення відносин між Сторонами», та зобов'язується «підтримувати транскордонне та міжрегіональне співробітництво; <...>

² Кабінет Міністрів України. (2023, 28 липня). *Про схвалення Стратегії розбудови безпечного освітнього середовища у закладах освіти на період до 2027 року* (Розпорядження № 670-р). Офіційний вебпортал парламенту України. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/670-2023-p#Text>

забезпечувати поступову адаптацію законодавства України до *acquis* ЄС відповідно до напрямів, визначених у цій Угоді, та забезпечувати ефективне її виконання»³. У цьому контексті особливої уваги заслуговує аналіз окремих європейських стандартів арешту та конфіскації активів, які серед іншого застосовуються до транснаціональних злочинних угруповань.

1. Конвенція про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом (1990) передбачає перехід від суто національних процедур до уніфікованих міжнародних стандартів допомоги. Процесуальні дії щодо арешту активів розглядаються як забезпечувальні заходи, що мають на меті запобігання відчуженню, передачі або знищенню майна до винесення остаточного судового рішення про конфіскацію. Особливе значення має механізм взаємної правової допомоги, згідно з яким запитувана сторона зобов'язана вживати тимчасових заходів за запитом іншої сторони, застосовуючи власне процесуальне законодавство. У контексті боротьби з транснаціональними злочинними угрупованнями Конвенція ETS № 141 деталізує повноваження правоохоронних органів щодо доступу до банківської та фінансової інформації, встановлюючи недопустимість посилення на банківську таємницю як підставу для відмови у співпраці. Це створює дієвий інструментарій для розкриття складних схем легалізації активів. Процес конфіскації за європейським вектором передбачає два основні сценарії: виконання іноземного судового рішення або ініціювання власного провадження на основі наданих доказів. Важливим аспектом є також правовий захист третіх сторін, що забезпечує дотримання принципу верховенства права в ході кримінального переслідування⁴.

2. Конвенція про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму (2005) формує комплексну базу для транскордонного співробітництва, спрямованого на позбавлення злочинних організацій їхнього економічного базису. Держави-учасниці Конвенції зобов'язані швидко виявляти й ідентифікувати майно для конфіскації, розширюючи повноваження органів досудового розслідування щодо доступу до фінансової інформації. Арешт активів може здійснюватися на ранніх етапах для недопущення їх приховування або передачі злочинними групами. Крім того, важливим вектором є запровадження спеціальних

³ Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. (2014, 27 червня). Міжнародний документ № 984_011.

⁴ Council of Europe. (1990, November 8). *Convention on Laundering, Search, Seizure and Confiscation of the Proceeds from Crime* (ETS No. 141). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_029#Text

методів розслідування, таких як моніторинг банківських операцій у реальному часі та контрольовані поставки, що дозволяють відстежувати рух капіталів через кордони. Конвенція CETS № 198 встановлює чіткі процедури міжнародної допомоги, де запитувана сторона зобов'язана виконувати рішення іноземних судів про арешт або конфіскацію так, ніби вони були винесені її власними органами. Особливу увагу приділено механізму «спільного використання конфіскованого майна», зміщенню тягаря доведення щодо законності походження статків осіб, причетних до організованої злочинності, що значно підвищує результативність конфіскаційних процедур⁵.

3. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності (Палермська конвенція) виступає фундаментальним міжнародно-правовим інструментом, що визначає архітектуру сучасних процесуальних механізмів боротьби з організованою злочинністю, зокрема в аспекті позбавлення кримінальних структур їхньої фінансової бази. Відповідно до ст. 12 цієї Конвенції держави-учасниці зобов'язані вживати максимально широких заходів для забезпечення можливості конфіскації доходів від злочинів або майна, вартість якого відповідає таким доходам, а також майна, засобів і знарядь, що використовувалися або призначалися для вчинення правопорушень. Процесуальний алгоритм, закладений у документі, передбачає обов'язок держав забезпечити ідентифікацію, відстеження, заморожування або арешт активів для цілей подальшої конфіскації, що корелює з директивами Європейського Союзу щодо превентивного блокування майна. Важливою інновацією є запровадження механізму міжнародного співробітництва з метою конфіскації (ст. 13), який зобов'язує запитувану державу виконувати ордери на арешт або конфіскацію, видані судовими органами іншої держави, або ініціювати власні процедури на підставі отриманої інформації. У європейському правовому полі цей механізм трансформувався в принцип взаємного визнання судових рішень, що мінімізує бюрократичні перешкоди при транскордонному переміщенні капіталу злочинними угрупованнями. Крім того, Конвенція легітимізує можливість перекладу тягаря доведення законності походження доходів на обвинуваченого, що є важливим для європейської практики конфіскації без винесення обвинувального вироку. Ефективність цих заходів посилюється через зобов'язання щодо подолання банківської таємниці, оскільки ст. 12 прямо забороняє державам відмовляти у виконанні положень про конфіскацію на підставі банківської конфіденційності. Відповідно,

⁵ Council of Europe. (2005). *Council of Europe Convention on Laundering, Search, Seizure and Confiscation of the Proceeds from Crime and on the Financing of Terrorism* (CETS No. 198). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_948#Text

Палермська конвенція створює таку процесуальну платформу, яка інтегрується через діяльність таких інституцій як Eurojust та Europol, забезпечуючи правову невідворотність вилучення активів транснаціональних злочинних організацій незалежно від юрисдикції їх фактичного знаходження⁶.

4. Рамкове рішення 2001/500/ЮВС заклало підвалини для уніфікації санкцій та зобов'язало держави-члени забезпечити можливість конфіскації незалежно від тяжкості покарання, що стало першим кроком до подолання транскордонних бар'єрів⁷.

5. Подальший розвиток інституту конфіскації у Рамковому рішенні 2005/212/ЮВС впровадив концепцію «розширеної конфіскації», яка дозволяє вилучати активи, що значно перевищують законні доходи засудженої особи, якщо існують обґрунтовані підстави вважати їх результатом злочинної діяльності. Це особливо важливо для боротьби з лідерами злочинних угруповань, чий прямий зв'язок з конкретним епізодом злочину важко довести⁸.

6. Інституційну підтримку процесуальних механізмів забезпечило Рішення Ради 2007/845/ЮВС, яке зобов'язало кожену державу створити Офіси з повернення активів (AROs). Це запровадило механізм оперативного обміну інформацією між країнами, дозволяючи відстежувати активи транснаціональних угруповань у режимі реального часу, що є превентивним заходом проти швидкого виведення коштів в інші юрисдикції⁹.

7. Новий етап правового регулювання пов'язаний із Директивою 2014/42/ЄС, яка деталізувала процедури заморожування активів з метою їх подальшої конфіскації, зокрема запровадивши можливість конфіскації активів, переданих третім особам, та конфіскації без винесення обвинувального вироку (у випадках хвороби або втечі підозрюваного). Механізм взаємного визнання рішень про арешт та конфіскацію був остаточно вдосконалений Регламентом (ЄС) 2018/1805, який встановив принцип прямої дії та жорсткі часові межі для виконання

⁶ United Nations. (2000). *United Nations Convention against Transnational Organized Crime and the Protocols Thereto*. <https://www.unodc.org/unodc/en/organized-crime/intro/UNTOC.html>

⁷ Council Framework Decision 2001/500/JHA of 26 June 2001 on money laundering, the identification, tracing, freezing, seizing and confiscation of instrumentalities and the proceeds from crime. (2001). *Official Journal of the European Communities*, L 182, 1–2.

⁸ Council Framework Decision 2005/212/JHA of 24 February 2005 on Confiscation of Crime-Related Proceeds, Instrumentalities and Property. (2005). *Official Journal of the European Union*, L 68, 49–51.

⁹ Council Decision 2007/845/JHA of 6 December 2007 concerning cooperation between Asset Recovery Offices of the Member States in the field of tracing and identification of proceeds from, or other property related to, crime. (2007). *Official Journal of the European Union*, L 332, 103–105.

запитів (до 48 годин для заморожування), мінімізуючи бюрократичні затримки, якими користується організована злочинність¹⁰.

8. Директива (ЄС) 2019/1153 значно розширила доступ правоохоронних органів до фінансової інформації та банківських реєстрів. Це забезпечило процесуальну швидкість, необхідну для ідентифікації складних схем фінансування транснаціональних злочинних організацій, створюючи умови для невідворотного арешту активів ще на етапі досудового розслідування¹¹.

Отже, аналіз європейських стандартів арешту та конфіскації активів, отриманих злочинним шляхом, засвідчує потребу комплексної модернізації українського законодавства задля ефективної протидії транснаціональній злочинності. Впровадження *acquis* ЄС як системного підходу забезпечує гармонізацію національних процесуальних механізмів із міжнародними стандартами, створюючи передумови для швидкого обміну інформацією, розширення повноважень правоохоронних органів та подолання традиційних бар'єрів, зокрема пов'язаних із банківською таємницею. Особливе значення мають механізми взаємного визнання судових рішень, розширена конфіскація й інституційна підтримка через мережу Офісів з повернення активів, які формують ефективну платформу для блокування фінансових ресурсів злочинних угруповань.

¹⁰ Directive 2014/42/EU of the European Parliament and of the Council of 3 April 2014 on the freezing and confiscation of instrumentalities and proceeds of crime in the European Union. (2014). *Official Journal of the European Union*, L 127, 39–50; Regulation (EU) 2018/1805 of the European Parliament and of the Council of 14 November 2018 on the mutual recognition of freezing orders and confiscation orders. (2018). *Official Journal of the European Union*, L 303, 1–38.

¹¹ Directive (EU) 2019/1153 of the European Parliament and of the Council of 20 June 2019 laying down rules facilitating the use of financial and other information for the prevention, detection, investigation or prosecution of certain criminal offences, and repealing Council Decision 2000/642/JHA. (2019). *Official Journal of the European Union*, L 186, 122–137.

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ ВІД ТРАНСНАЦІОНАЛЬНИХ ЗЛОЧИНІВ: ПРОБЛЕМИ ЕФЕКТИВНОСТІ

Альбіна РАЗУВАСЬВА

курсантка 2 курсу

Військово-юридичного інституту

*Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
м. Харків, Україна*

Актуальність обраної проблематики зумовлена глибинними трансформаційними процесами, що відбуваються у глобалізованому світі, зокрема посиленням транснаціональної злочинності, цифровізацією економіки та ускладненням фінансових потоків. У сучасних умовах транснаціональні злочини набувають системного характеру та охоплюють такі сфери, як кіберзлочинність, фінансування тероризму, торгівля людьми, незаконний обіг капіталів та екологічні правопорушення¹. Для України ця проблема набуває особливої актуальності в умовах збройної агресії, оскільки транснаціональні делікти спричиняють значні майнові та немайнові втрати, підривають економічну стабільність та негативно впливають на інституційну безпеку держави.

У цьому контексті важливим є не лише кримінально-правове переслідування винних осіб, але й формування ефективних цивільно-правових механізмів відшкодування шкоди потерпілим. Саме інститут відшкодування шкоди виконує не тільки компенсаційну, але й превентивну функцію, оскільки сприяє формуванню економічної не вигідності злочинної діяльності². Водночас у національній правовій системі цей інститут не завжди забезпечує належний рівень захисту прав потерпілих у транснаціональних правовідносинах, що обумовлює необхідність його модернізації відповідно до європейських стандартів³.

Цивільно-правова відповідальність в Україні ґрунтується на загальній конструкції генерального делікту, відповідно до якої шкода підлягає повному відшкодуванню². Наявність іноземного елемента

¹ United Nations Office on Drugs and Crime. Transnational Organized Crime: The Globalized Illegal Economy. Vienna : UNODC, 2009. URL: <https://www.unodc.org/to/en/crimes/organized-crime.html>

² Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>

³ Regulation (EC) No 864/2007 of the European Parliament and of the Council of 11 July 2007 on the law applicable to non-contractual obligations (Rome II) OJ L 199, 31.7.2007, pp. 40–49

переводить такі правовідносини у площину міжнародного приватного права, що зумовлює необхідність застосування колізійних норм³.

Ключовою проблемою у цій сфері є визначення компетентної юрисдикції та права, що підлягає застосуванню. Традиційний підхід, заснований на принципі *lex loci delicti commissi*, виявляється недостатньо ефективним у випадках, коли протиправне діяння, його наслідки та активи правопорушника розміщені у різних державах³. Особливо це проявляється у сфері кіберзлочинності, де встановити місце правопорушення часто є неможливим.

У цьому контексті доцільним є впровадження підходу *lex loci damni*, закріпленого у Регламенті ЄС «Рим II» *про право, що застосовується до недоговірних зобов'язань*, який дозволяє застосовувати право держави, де настала шкода³, що значно підвищує рівень захисту потерпілих.

Окремої уваги заслуговує проблема доказування у справах про відшкодування шкоди, завданої транснаціональними злочинами. Збір доказів у таких справах ускладнюється необхідністю взаємодії з іноземними юрисдикціями та тривалістю процедур міжнародної правової допомоги.

Не менш важливою є проблема процесуальної залежності цивільного позову від кримінального провадження. У національній правовій системі цивільні вимоги часто розглядаються в межах кримінального процесу. З одного боку, це дозволяє використовувати докази, зібрані під час досудового розслідування, з іншого – ставить реалізацію права на відшкодування у залежність від тривалості кримінального провадження. У випадках затягування кримінального процесу потерпілі фактично позбавляються ефективного засобу захисту.

Вернидубов І. В., Белікова С. О. зауважують: “Акцентуючи увагу на реалізації права потерпілої особи від злочину на судовий захист, вважаємо за потрібне застосування в кримінальному процесі інституту цивільного позову. Як відомо, визначальними ознаками пред'явлення цивільного позову в кримінальному провадженні і його судовому розгляді є швидкість відновлення порушених прав та інтересів, забезпечення повного дослідження доказів, звільнення позивача від сплати судового збору, повторного доказування факту події тощо. Водночас пред'явлення цивільного позову в кримінальному провадженні та його судовий розгляд ґрунтуються на дотриманні вимог цивільного процесуального законодавства, і в цьому ми вбачаємо тісний зв'язок кримінального процесуального законодавства з цивільним процесуальним законодавством”⁴.

⁴ Вернидубов І. В., Белікова С. О. Особливості цивільного позову в кримінальному судочинстві. [file:///C:/Users/User/Downloads/NaUKMAun_2019_4_4%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/User/Downloads/NaUKMAun_2019_4_4%20(2).pdf)

Крім того, сучасні злочинні схеми характеризуються використанням складних фінансових інструментів, включаючи офшорні компанії, трастові структури та криптоактиви⁵, що істотно ускладнює встановлення причинно-наслідкового зв'язку між діянням і шкодою.

Суттєвим викликом залишається також проблема виконання судових рішень. Навіть за наявності рішення про відшкодування шкоди його фактичне виконання часто ускладнюється через відсутність активів відповідача у межах юрисдикції суду. Транснаціональні злочинні групи активно використовують механізми приховування активів через офшорні структури, що обумовлює необхідність застосування цивільної конфіскації та доктрини «зняття корпоративної вуалі».

У контексті адаптації до *acquis* ЄС особливого значення набуває імплементація європейських стандартів захисту прав потерпілих. Зокрема, Директива 2012/29/ЄС встановлює мінімальні стандарти прав жертв злочинів⁶, а Директива 2004/80/ЄС передбачає створення механізмів державної компенсації⁷. У країнах ЄС потерпілі мають право на отримання компенсації незалежно від встановлення винної особи⁷.

Особливого значення набуває військово-юридичний аспект відшкодування шкоди, завданої внаслідок збройної агресії⁸. Воєнні злочини розглядаються як особлива форма транснаціонального делікту.

Важливим є формування судової практики щодо обмеження суверенного імунітету держави-агресора, що відкриває можливості для подання цивільних позовів проти такої держави.

Транснаціональна злочинність чинить негативний вплив на інституційну безпеку регіонів. Це проявляється у вигляді економічних втрат, руйнування інфраструктури та зниження рівня життя населення. У цьому контексті важливим є використання цивільно-правових механізмів органами державної влади та місцевого самоврядування.

З метою підвищення ефективності цивільно-правових механізмів доцільно вдосконалити національне законодавство шляхом гармонізації з *acquis* ЄС. Необхідним є також впровадження інституту *цивільної*

⁵ Eurojust. Eurojust Report on Money Laundering. The Hague : Eurojust, 2022. URL: <https://www.eurojust.europa.eu/sites/default/files/assets/eurojust-report-money-laundering-2022.pdf>

⁶ Directive 2012/29/EU of the European Parliament and of the Council establishing minimum standards on the rights, support and protection of victims of crime : директива. Official Journal of the European Union, 2012. L 315. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2012/29/oj/eng>

⁷ Directive 2004/80/EC relating to compensation to crime victims : Council Directive 2004/80/EC of 29 April 2004 relating to compensation to crime victims OJ L 261, 6.8.2004, pp. 15–18 URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32004L0080>

⁸ Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 14 квітня 2022 року у справі № 308/9708/19 (провадження № 61-18782св21) // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104086064> (дата звернення: 30.03.2026).

конфіскації та забезпечення автономності цивільного позову. Крім того, доцільним є створення спеціалізованих державних механізмів компенсації шкоди, включаючи відповідні фонди, що функціонуватимуть на засадах субсидіарної відповідальності держави. Необхідно також посилити інституційну спроможність органів, відповідальних за виявлення, арешт та повернення активів, а також розвивати міжнародне співробітництво у цій сфері⁹.

Отже, ефективність цивільно-правових механізмів відшкодування шкоди від транснаціональних злочинів залежить від комплексної взаємодії нормативних, процесуальних та інституційних чинників. Сучасний стан правового регулювання в Україні свідчить про наявність значного потенціалу для вдосконалення, особливо у контексті європейської інтеграції. Формування ефективної системи відшкодування шкоди має стати одним із ключових напрямів кримінально-правової політики держави, оскільки це безпосередньо впливає на рівень захисту прав людини та ефективність протидії транснаціональній злочинності.

⁹ Eurojust. Asset Recovery Offices and Cross-Border Cooperation Report : звіт. <https://www.eurojust.europa.eu/sites/default/files/assets/eurojust-annual-report-2022-en.pdf>

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ПРОТИДІЇ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ В УКРАЇНІ У КОНТЕКСТІ АДАПТАЦІЇ ДО ACQUIS ЄС

Ірина РЕВУЦЬКА

*кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права
та процесу юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна*

Неля БІРОВ

*студентка ОС « Магістр» юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна*

У сучасних умовах глобалізації та зростання транскордонної мобільності населення торгівля людьми залишається однією з найбільш небезпечних форм транснаціональної організованої злочинності, що грубо порушує основоположні права і свободи людини. Особливої актуальності ця проблема набуває для України у зв'язку з триваючими міграційними процесами, зумовленими збройною агресією, соціально-економічною нестабільністю та підвищеним рівнем вразливості населення до різних форм експлуатації.

Водночас курс України на європейську інтеграцію зумовлює необхідність приведення національного законодавства у відповідність до правових стандартів Європейського Союзу, зокрема у сфері кримінально-правової протидії торгівлі людьми. У цьому контексті особливого значення набуває імплементація положень Конвенції Ради Європи про боротьбу з торгівлею людьми та відповідних актів права ЄС, які встановлюють комплексний підхід до запобігання цьому злочину, притягнення винних до відповідальності та забезпечення належного захисту потерпілих.

Закон України «Про протидію торгівлі людьми»¹ визначає торгівлю людьми як вербування, переміщення, переховування, передачу або одержання людини, вчинені з метою її експлуатації, зокрема сексуальної експлуатації, примусової праці чи інших форм експлуатації, із застосуванням обману, шахрайства, шантажу, використання уразливого стану особи або із застосуванням чи погрозою застосування насильства, а також із використанням службового становища чи залежності

¹ Закон України «Про протидію торгівлі людьми» : Закон України від 20.09.2011 № 3739-VI // Відомості Верховної Ради України. 2012. № 19–20. Ст. 173. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3739-17#Text>

потерпілої особи, що відповідно до Кримінального кодексу України визнається злочином.

Одним із ключових міжнародно-правових актів у сфері протидії торгівлі людьми є Конвенція Ради Європи про боротьбу з торгівлею людьми², яка встановлює комплексний підхід до боротьби з цим явищем. Незважаючи на те, що зазначена Конвенція не є актом права Європейського Союзу у вузькому розумінні, її положення становлять важливу складову європейських стандартів, що враховуються при формуванні *acquis* ЄС. Особливістю Конвенції є її комплексний підхід, який базується на моделі «3Р»: *prevention* (запобігання), *protection* (захист), *prosecution* (переслідування)³.

Україна як держава-кандидат на вступ до Європейського Союзу взяла на себе зобов'язання щодо гармонізації національного законодавства з *acquis* ЄС, у тому числі у сфері протидії торгівлі людьми. Такі зобов'язання закріплені, зокрема, в Угоді про асоціацію між Україною та Європейським Союзом⁴. Станом на сьогодні нормативно-правова база України демонструє значний прогрес у напрямі формального наближення до європейських стандартів, однак зберігаються окремі структурні та змістовні розбіжності, які ускладнюють повноцінну імплементацію актів права ЄС⁵.

Важливим елементом *acquis* ЄС у сфері протидії торгівлі людьми є Директива 2011/36/ЄС⁶, яка встановлює комплексні стандарти криміналізації цього злочину, захисту потерпілих та координації дій держав. Директива закріплює уніфіковане визначення торгівлі людьми, що охоплює вербування, перевезення, передачу або отримання осіб з метою експлуатації, включаючи сексуальну експлуатацію, примусову працю, жебрацтво та вилучення органів. При цьому згода потерпілої особи не враховується у випадках застосування примусу, обману або зловживання її уразливим станом. Крім того, Директива передбачає принцип невідповідальності жертв за правопорушення, вчинені під примусом, а також встановлює обов'язок держав забезпечити ефективні механізми ідентифікації, підтримки та захисту потерпілих.

Система правового регулювання протидії торгівлі людьми в Україні сформована як багаторівнева та включає норми кримінального, адміністративного, соціального та міжнародного права. Ключовими нормативно-правовими актами у цій сфері є Кримінальний кодекс

² Council of Europe Convention on Action against Trafficking in Human Beings, 2005. URL: <https://rm.coe.int/168008371d>

³ Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми : міжнародний документ від 16.05.2005. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_858#Text

⁴ Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом від 27.06.2014 // Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011

⁵ Звіт про проведення первинної оцінки імплементації актів права Європейського Союзу (*acquis* ЄС). URL: https://eu-ua.kmu.gov.ua/wp-content/uploads/Zvit_UA.pdf

⁶ Directive 2011/36/EU of the European Parliament and of the Council of 5 April 2011 on preventing and combating trafficking in human beings and protecting its victims. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2011/36/oj/eng>

України та Закон України «Про протидію торгівлі людьми», які у сукупності визначають як кримінально-правові засади відповідальності за торгівлю людьми, так і організаційно-правові механізми її запобігання та протидії⁷.

Аналіз положень статті 149 Кримінального кодексу України свідчить про загальну відповідність національного кримінального законодавства міжнародним стандартам⁸. Законодавець передбачає широкий перелік форм експлуатації, що узгоджується з підходами, закріпленими у міжнародно-правових актах. Водночас окремі аспекти правозастосування залишаються проблемними, зокрема у частині доведення ознак уразливого стану потерпілої особи та встановлення причинно-наслідкового зв'язку між діями винної особи та фактом експлуатації.

Окрему роль у системі протидії торгівлі людьми відіграє механізм встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми. Такий механізм передбачає ідентифікацію потерпілих, надання їм відповідного статусу та забезпечення доступу до комплексу соціальних, медичних і правових послуг, що відповідає міжнародним стандартам та орієнтоване на захист прав людини.

Разом з тим, аналіз чинного законодавства дозволяє виявити низку проблемних аспектів його реалізації. Зокрема, на практиці виникають труднощі з ідентифікацією потерпілих осіб, що зумовлено недостатнім рівнем підготовки відповідних суб'єктів, а також недосконалістю міжвідомчої взаємодії. Крім того, зберігаються проблеми щодо доступу постраждалих осіб до правової допомоги та ефективних механізмів відшкодування шкоди.

Окремої уваги потребує питання імплементації положень Директиви 2011/36/ЄС у національне законодавство України. Незважаючи на загальну відповідність ключових положень, повною мірою не реалізовано принципи комплексного захисту потерпілих, зокрема у частині гарантій невідповідальності жертв за правопорушення, вчинені під примусом, а також забезпечення їх довгострокової реінтеграції.

Отже, Україна демонструє послідовний рух у напрямі наближення до європейських правових стандартів у сфері протидії торгівлі людьми. Водночас завершення процесу імплементації *acquis* ЄС є не лише формальною вимогою європейської інтеграції, а необхідною умовою створення ефективної системи захисту прав людини, здатної протидіяти сучасним формам транснаціональної злочинності та забезпечити належний рівень безпеки для найбільш вразливих категорій населення.

⁷ Синявський П. Адаптація законодавства України до стандартів ЄС у сфері протидії торгівлі людьми: нормативна еволюція, виклики та перспективи // Науковий вісник. URL: <https://nam.kyiv.ua/files/publications/j5-3-57-73.pdf>

⁸ Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III // Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>

РЕГУЛЮВАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ПРАВООХОРОННІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ВІД ACQUIS ЄС ДО НАЦІОНАЛЬНОЇ ПРАКТИКИ

Іван РУЩАК

*кандидат юридичних наук, доцент
юридичного факультету*

*ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна*

Стрімкий розвиток технологій штучного інтелекту ставить перед сучасною правовою системою принципово нові виклики, особливо у сфері кримінального судочинства. З одного боку, впровадження ШІ у правоохоронну діяльність відкриває широкі можливості для підвищення ефективності розкриття злочинів, зокрема, завдяки предиктивній аналітиці, автоматизованому аналізу великих масивів даних, розпізнаванню осіб та прискоренню рутинних процесів документування. З іншого боку, застосування цих технологій на етапі досудового розслідування неминуче породжує низку гострих питань правового, етичного та процесуального характеру.

Кримінальне право та кримінальний процес пред'являють до будь-яких інструментів розслідування особливо суворі вимоги: допустимість доказів, захист права на приватність, забезпечення справедливого суду, недискримінація та прозорість прийнятих рішень. Саме тому алгоритмічні системи, здатні впливати на долю конкретної людини, не можуть залишатися поза межами чіткого правового регулювання. Міжнародний досвід свідчить: там, де ШІ впроваджується без належних правових гарантій та механізмів контролю, виникають системні ризики порушення основоположних прав учасників кримінального провадження.

Європейський Союз став першим у світі наддержавним утворенням, яке сформувало комплексну та системну правову базу для регулювання технологій штучного інтелекту. Підхід ЄС ґрунтується на ідеї так званого «орієнтованого на людину» штучного інтелекту, тобто такого, що розвивається та застосовується з повагою до основоположних прав, демократичних цінностей і верховенства права.

Основу регуляторної архітектури ЄС у сфері ШІ становлять декілька ключових документів. Ще у 2019 році Європейська комісія оприлюднила «Етичні настанови щодо надійного штучного інтелекту»

(Ethics Guidelines for Trustworthy AI)¹, які визначили три фундаментальні вимоги до систем ШІ: законність, етичність та надійність. Ці настанови, хоча й мали рекомендаційний характер, заклали концептуальну основу для подальшого законодавчого регулювання та визначили ключові принципи, якими мають керуватися розробники і користувачі систем ШІ, від прозорості та підзвітності до поваги до приватності та недискримінації.

Центральним і найбільш значущим елементом регуляторної системи ЄС є Регламент про штучний інтелект, більш відомий як AI Act, який набрав чинності у серпні 2024 року і став першим у світі комплексним законом, що безпосередньо регулює розробку та застосування систем ШІ². AI Act запроваджує ризик-орієнтований підхід до регулювання, відповідно до якого всі системи ШІ поділяються на кілька категорій залежно від рівня потенційної небезпеки, яку вони становлять для прав і безпеки людей.

Найвищий рівень регулювання передбачено для систем із неприйнятним рівнем ризику, саме їх використання в ЄС прямо заборонено. До цієї категорії належать, зокрема, системи соціального скорингу громадян з боку державних органів, технології маніпулятивного впливу на підсвідомість людини, а також більшість застосувань систем біометричної ідентифікації в режимі реального часу у публічних місцях. Остання заборона є особливо важливою з точки зору кримінального провадження, оскільки безпосередньо стосується використання технологій розпізнавання обличчя правоохоронними органами. Втім, AI Act передбачає обмежені винятки з цієї заборони, зокрема, для пошуку жертв злочинів, запобігання конкретним терористичним загрозам або переслідування тяжких злочинів за наявності попереднього судового дозволу.

Окрему і надзвичайно важливу категорію становлять системи так званого «високого ризику», до яких AI Act відносить більшість інструментів ШІ, що застосовуються у сфері правосуддя та правоохоронної діяльності. Це, зокрема, системи предиктивної аналітики для оцінки ризику вчинення злочинів, інструменти для аналізу та перевірки доказів, системи оцінки ризику рецидиву, а також поліграфи та аналогічні технології виявлення неправдивих свідчень. Для

¹ European Commission. (2019). *Ethics guidelines for trustworthy AI*. High-Level Expert Group on Artificial Intelligence. <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/ethics-guidelines-trustworthy-ai>

² European Parliament & Council of the European Union. (2024). *Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence (Artificial Intelligence Act)*. Official Journal of the European Union, L series. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ:L_202401689

систем цієї категорії встановлені суворі вимоги: обов'язкова оцінка відповідності перед введенням в експлуатацію, ведення детальної технічної документації, забезпечення можливості нагляду з боку людини, гарантування точності та надійності, а також прозорості щодо можливостей і обмежень системи.

Окрім AI Act, регулювання ШІ в ЄС здійснюється також через суміжне законодавство. Зокрема, Загальний регламент про захист даних (GDPR) встановлює жорсткі вимоги до обробки персональних даних, у тому числі тих, що обробляються за допомогою систем ШІ. Директива про захист даних у сфері правоохоронної діяльності (Law Enforcement Directive) окремо регулює обробку персональних даних компетентними органами для цілей попередження, розслідування та переслідування злочинів. Ці акти у сукупності з AI Act формують багаторівневу систему захисту прав осіб, які можуть зазнати впливу алгоритмічних рішень у кримінальному провадженні.

Таким чином, підхід Європейського Союзу до регулювання штучного інтелекту відзначається комплексністю та послідовністю: він поєднує заборону найбільш небезпечних застосувань ШІ, суворі вимоги до систем високого ризику та загальні стандарти прозорості й підзвітності. У контексті кримінального права це означає, що будь-яке використання систем ШІ у досудовому розслідуванні має відповідати не лише вимогам процесуального законодавства, але й нормам регуляторної бази ЄС щодо безпеки, надійності та поваги до основоположних прав людини.

Загальний регламент про захист даних (GDPR) та його значення для застосування штучного інтелекту у кримінальному провадженні

Загальний регламент про захист даних (General Data Protection Regulation або GDPR), що набрав чинності у травні 2018 року, є одним із найбільш впливових нормативно-правових актів Європейського Союзу у сфері захисту персональних даних³. Хоча GDPR не регулює безпосередньо технології штучного інтелекту, його положення мають принципове значення для будь-якої діяльності, пов'язаної з обробкою персональних даних за допомогою алгоритмічних систем, у тому числі в контексті кримінального провадження та досудового розслідування.

Ключова цінність GDPR полягає у тому, що він встановлює універсальні та обов'язкові стандарти поведінки з персональними даними фізичних осіб на території ЄС незалежно від того, яким саме інструментом – людиною чи алгоритмом – ці дані обробляються. Відтак

³ European Parliament & Council of the European Union. (2016). *Regulation (EU) 2016/679 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data (General Data Protection Regulation)*. Official Journal of the European Union, L 119, 1–88. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32016R0679>

кожного разу, коли система штучного інтелекту збирає, аналізує, зберігає або іншим чином використовує дані, що дозволяють ідентифікувати конкретну особу, вона підпадає під дію регламенту з усіма наслідками, що з цього випливають.

GDPR закріплює низку фундаментальних принципів обробки персональних даних, які безпосередньо обмежують можливості застосування ШІ у правоохоронній діяльності. Принцип законності, справедливості та прозорості вимагає, щоб обробка даних здійснювалася на чітко визначеній правовій підставі та у спосіб, зрозумілий для особи, даних якої це стосується. Принцип мінімізації даних забороняє збирати більше інформації, ніж це необхідно для досягнення конкретної законної мети. Принцип обмеження мети, у свою чергу, не дозволяє використовувати зібрані дані у цілях, відмінних від тих, для яких вони первісно збиралися. Нарешті, принцип точності зобов'язує забезпечувати актуальність та достовірність даних, що обробляються, – вимога особливо важлива в контексті кримінального розслідування, де помилки у даних можуть мати катастрофічні наслідки для підозрюваних та обвинувачених осіб.

Особливого значення для застосування систем ШІ набуває стаття 22 GDPR, яка регулює автоматизоване прийняття рішень, включаючи профілювання. Відповідно до цього положення, особа має право не бути об'єктом рішення, що ґрунтується виключно на автоматизованій обробці даних і тягне для неї правові наслідки або суттєво на неї впливає. У контексті кримінального провадження це означає, що рішення про затримання, обрання запобіжного заходу чи висунення обвинувачення не може прийматися на підставі виключно алгоритмічного висновку без належного людського контролю та оцінки. Таким чином, GDPR фактично закріплює принцип, відповідно до якого ШІ може слугувати лише допоміжним інструментом для підтримки рішень уповноваженої особи, але не їх самостійним джерелом.

Слід також зазначити, що GDPR запроваджує інститут оцінки впливу на захист даних (Data Protection Impact Assessment або DPIA), яка є обов'язковою у випадках, коли планована обробка даних може становити високий ризик для прав і свобод фізичних осіб. Масштабне систематичне спостереження за громадянами у публічних місцях, автоматизоване профілювання осіб на основі чутливих даних – усе це є типовими прикладами ситуацій, що вимагають проведення DPIA. Для правоохоронних органів, які впроваджують системи ШІ у свою діяльність, цей інструмент є важливим механізмом попереднього виявлення та мінімізації ризиків порушення прав учасників кримінального провадження.

Водночас необхідно враховувати, що сфера застосування GDPR у контексті правоохоронної діяльності має певні особливості. Для

діяльності компетентних органів з попередження, розслідування, виявлення або переслідування кримінальних правопорушень ЄС прийняв окремий спеціальний акт, а саме Директиву 2016/680 (Law Enforcement Directive), яка встановлює спеціальний режим захисту даних у цій сфері⁴. Проте це не означає виключення GDPR із правового поля: на практиці обидва акти можуть застосовуватися паралельно, наприклад, коли в рамках одного розслідування задіяні як правоохоронні органи, так і приватні суб'єкти, що надають технологічні рішення на основі ШІ.

Таким чином, GDPR виступає потужним правовим інструментом, що суттєво визначає межі допустимого використання штучного інтелекту у кримінальному провадженні. Його вимоги щодо законності обробки даних, мінімізації втручання у приватність, заборони виключно автоматизованих рішень та обов'язкової оцінки ризиків формують правові рамки, у межах яких мають функціонувати будь-які алгоритмічні системи, задіяні у досудовому розслідуванні. Дотримання цих вимог є не лише юридичним обов'язком, але й необхідною умовою для забезпечення допустимості доказів, отриманих за допомогою ШІ, та легітимності кримінального провадження загалом.

Визнання та врахування цих положень важливі, передусім, в контексті адаптації до вимог GDPR та AI Act, що є юридичним зобов'язанням України в рамках євроінтеграційного процесу. Угода про асоціацію між Україною та ЄС прямо передбачає зобов'язання щодо наближення національного законодавства у сфері захисту персональних даних до європейських стандартів⁵. Відповідно, впровадження норм, аналогічних GDPR та AI Act, є не добровільним вибором, а необхідною умовою просування України на шляху до членства в ЄС. У контексті кримінального провадження це означає, що Україна має привести у відповідність до європейських стандартів не лише загальне законодавство про захист даних, але й спеціальні норми, що регулюють збирання, зберігання та обробку персональних даних у ході досудового розслідування.

Особливої актуальності це питання набуває у зв'язку з активним впровадженням цифрових технологій у діяльність українських правоохоронних органів. Зокрема, в Україні вже функціонують або

⁴ European Parliament & Council of the European Union. (2016). *Directive (EU) 2016/680 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data by competent authorities for the purposes of the prevention, investigation, detection or prosecution of criminal offences (Law Enforcement Directive)*. Official Journal of the European Union, L 119, 89–131. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32016L0680>

⁵ *Association Agreement between the European Union and Ukraine*. (2014). Official Journal of the European Union, L 161. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A22014A0529%2801%29>

перебувають на стадії розробки системи відеоспостереження з елементами розпізнавання облич, бази даних для аналізу великих масивів інформації, а також різноманітні аналітичні платформи для підтримки оперативно-розшукової діяльності. Відсутність належного правового регулювання цих інструментів створює серйозні ризики для прав учасників кримінального провадження та ставить під сумнів допустимість доказів, отриманих за їх допомогою. Адаптація до стандартів ЄС дозволила б усунути ці прогалини та сформувати чіткі правові рамки для використання ІІІ у досудовому розслідуванні.

Важливим аспектом є також питання міжнародного співробітництва у кримінальних справах. Зближення правових стандартів України та ЄС у сфері захисту даних та регулювання ІІІ є необхідною передумовою для ефективної взаємодії українських правоохоронних органів з їхніми європейськими партнерами. Зокрема, передача персональних даних між Україною та державами, членами ЄС у рамках спільних розслідувань можлива лише за умови, що Україна забезпечує адекватний рівень захисту даних, порівнянний із європейськими стандартами. Відсутність такого визнання суттєво ускладнює співробітництво з Євроюстом, Європолем та іншими інституціями ЄС у сфері кримінального правосуддя.

Окремо слід наголосити на значенні адаптації *acquis* ЄС для забезпечення довіри суспільства до правоохоронної системи України. Одним із ключових викликів для українського кримінального судочинства залишається низький рівень суспільної довіри до правоохоронних органів. Впровадження прозорих, зрозумілих та відповідних міжнародним стандартам правил використання технологій ІІІ у досудовому розслідуванні здатне суттєво змінити цю ситуацію.

**ОХОРОННА, ПРАВООХОРОННА
ТА ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ:
СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ ТА СФЕР
КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ**

Микола СИЙПЛОКИ

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального права та правоохоронної діяльності
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна*

У науці існує достатньо жвава дискусія щодо визначення та співвідношення понять охоронної та правоохоронної діяльності. Цією проблемою займаються фахівці в галузі цивільного, адміністративного, трудового, кримінального права та кримінології, кримінального процесуального права. У зв'язку з цим постає цілком логічне питання, а яке ж місце в цьому алгоритмі співвідношень відіграє оперативно-розшукова діяльність? Яка сфера її кримінально-правового захисту?

На наш погляд, охоронна діяльність – це вид господарської діяльності чи один із напрямків правоохоронної діяльності, які полягають у системі правових, організаційних, економічних, технологічних, фізичних та інших заходів, які здійснюються суб'єктами, що мають специфічні права й обов'язки із забезпечення захисту життя та здоров'я фізичних осіб та їх власності, власності юридичних осіб чи держави від протиправних посягань¹. На сьогодні надання послуг з охорони власності та фізичних осіб регулюється окремим спеціальним Законом України «Про охоронну діяльність» від 22 березня 2012 року №4616– VI (далі -Закон №4616–VI).

Щодо поняття й ознаки правоохоронної діяльності, то це поняття в науці тлумачиться по-різному². По різному визначаються і її суб'єкти. Аналізуючи зміст поняття «діяльність», необхідно вказати, що воно є одним із найбільш неоднозначних і складних у сучасній науці, що обумовлює існування численних підходів до його сутності: філософського, соціологічного, психологічного та ін. При цьому в межах кожного підходу також спостерігається різноманіття концепцій діяльності. У підґрунтя багатьох визначень правоохоронної діяльності закладено наявність державних і недержавних суб'єктів такої діяльності.

¹ Сийплки М.В. (2019). Кримінально-правовий захист охоронної діяльності в Україні. Панов. С.68

² Там само.

Більшість авторів переконує, що правоохоронна діяльність може здійснюватися як державою, її органами й посадовими особами та державними організаціями, так і недержавними структурами³. Як справедливо зауважує М. В. Білоконь, правоохоронна діяльність – це надзвичайно складний і суперечливий соціальний феномен. В аспекті, який нас цікавить, це, перш за все, надзвичайно складний і суперечливий вид соціальної діяльності, який значною мірою визначається рівнем розвитку суспільства, рівнем свідомості та правосвідомості людини, а також змістом і характером її правових переконань⁴.

Аналіз визначень правоохоронної діяльності дозволяє зробити висновок про те, що існує два основних напрямки інтерпретації останньої. Представники першого напрямку визначають правоохоронну діяльність як вид поліцейської «силової» діяльності, що спрямована на протидію злочинам та іншим правопорушенням. Тому ці автори зараховують до переліку правоохоронних органів переважно силові органи, які протидіють злочинності та адміністративним правопорушенням, застосовуючи поліцейські повноваження: затримання, доставляння правопорушників, перевірку документів, здійснення та вилучення речей, обіг яких заборонено або обмежено, застосування сили і зброї тощо. Представники іншого напрямку інтерпретують її як збірне поняття, яке містить у собі декілька відносно самостійних, але пов'язаних між собою напрямів діяльності: правосуддя, прокурорський нагляд, досудове розслідування, захист у кримінальних справах та справах про адміністративні правопорушення, надання юридичної допомоги, організаційне забезпечення діяльності судів, вчинення нотаріальних дій тощо. Основною метою правоохоронної діяльності в рамках такого підходу є захист прав людини. На думку М.І. Мельника та М.І. Хавронюка, правоохоронною діяльністю займаються лише спеціально створені державні органи. Правоохоронна діяльність у сфері боротьби зі злочинністю, на їх погляд, включає застосування передбачених законом примусових заходів до осіб, що вчиняють суспільно небезпечні дії, і заходів з відновлення порушених у результаті їх вчинення прав і законних інтересів юридичних і фізичних осіб⁵. Необхідно погодитися з О.Д. Тихомировим та Ю.А. Ведерніковим, що, незважаючи на розмаїття поглядів учених

³ Тихомиров О. Д., Ведерніков Ю. А. (1995). Діалектика змісту та форми правоохоронної діяльності. Філософські проблеми права та правоохоронної діяльності співробітників ОВС. Українська акад. внутр. справ. С. 169; Мельник М. І., Хавронюк М. І. (2002). Правоохоронні органи та правоохоронна діяльність. Атіка. С. 19.

⁴ Білоконь М. В. (2004). До питання про дослідження змісту громадського порядку. Наше право: науково-практичний журнал. № 2 (1 ч.). С. 8.

⁵ Мельник М.І., Хавронюк М.І. (2002). Правоохоронні органи та правоохоронна діяльність. Атіка, 576 с.

щодо сутності і місця правоохоронної діяльності, вони єдині у визнанні її як державно-владної діяльності, котра здійснюється у правовій формі і безпосередньо пов'язана з попередженням та профілактикою правопорушень⁶. Ми вважаємо, що правоохоронну діяльність слід розглядати саме як вид «силової» поліцейської діяльності. Правоохоронна діяльність впливає з правоохоронної функції держави. До основних правових форм здійснення функцій держави відносяться: правотворча, правозастосовна, правоохоронна, установча, контрольно-наглядова. «Правоохоронна функція – це напрямок діяльності держави, що виражає її сутність на даному історичному етапі, спрямований на вирішення основних завдань по забезпеченню охорони конституційного ладу, прав та свобод громадян, законності та правопорядку, усіх врегульованих правом суспільних відносин, і здійснюється у відповідних формах та особливими методами»⁷.

Щодо оперативно-розшукової діяльності (ОРД), то це є одним із важливих інструментів держави у боротьбі зі злочинністю та забезпеченні безпеки громадянського суспільства і держави. Цей вид діяльності відзначається проведенням оперативно-розшукових заходів як публічно, так і таємно, підрозділами державних органів, що мають відповідні повноваження в межах закону. Згідно з чинним законодавством, ОРД є самостійним видом державної діяльності. Однак з історії розвитку цієї сфери відомо, що вона отримувала різні найменування, такі як розшукова діяльність, кримінально-розшукова тощо. Це свідчить про постійне вдосконалення методів і підходів у цій галузі⁸. На сьогодні оперативно-розшукова діяльність має чітко визначені завдання, спрямовані на захист життя, здоров'я, прав та свобод громадян, а також на забезпечення безпеки суспільства та держави. Ця діяльність регулюється окремим спеціальним Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність» від 18 лютого 1992 року № 2135-XII (далі – Закон № 2135-XII). Згідно з положеннями цього Закон № 2135-XII оперативно-розшукова діяльність також спрямована на захист власності громадян від злочинних посягань. Це охоплює не лише матеріальні цінності, але й право власності як основоположний принцип суспільного ладу. Оперативні заходи в цьому напрямку спрямовані на виявлення та припинення злочинів, що можуть призвести до втрати або пошкодження майна громадян.

⁶ Тихоміров О.Д., Ведерніков Ю.А. (1995). Діалектика змісту та форми правоохоронної діяльності. Філософські проблеми права та правоохоронної діяльності співробітників ОВС. Українська академія внутрішніх справ. С. 168-173.

⁷ Сажнев І.В.(2000). До питання щодо визначення поняття «правоохоронна функція держави». Вісник Запорізького юридичного інституту МВС України. Вип. 4. С. 62–71.

⁸ Албул С. В. (2020). Основи оперативно-розшукової діяльності в Україні. С. 86.

Підводячи підсумки, слід зазначити, що правоохоронна діяльність в сучасному суспільстві є складною та багатогранною системою, що включає різноманітні види та напрямки. Серед них оперативно-розшукова діяльність займає важливе місце, оскільки спрямована на запобігання та припинення злочинів, а також на захист прав та свобод громадян. У цьому контексті охоронна діяльність державних суб'єктів є одночасно видом господарської діяльності та одним із напрямків правоохоронної діяльності.

Правоохоронна діяльність в Україні регулюється Конституцією, профільними (спеціальними) законами («Про Національну поліцію», «Про прокуратуру», «Про Службу безпеки України», «Про Державне бюро розслідувань», «Про Бюро економічної безпеки України»), Кримінальним та Кримінальним процесуальним кодексами, а також Законом «Про оперативно-розшукову діяльність», які визначають функції, повноваження та межі діяльності правоохоронних органів та їх спеціальних підрозділів.

Враховуючи, що поняття правоохоронна діяльність є значно ширшою, ніж охоронна та оперативно-розшукова діяльність, однак останні не є процесуальною діяльністю. Хоча вони тісно пов'язані, це різні види державної (недержавної) діяльності, які регулюються різними законами та мають різну правову природу.

Охоронна діяльність спрямована на захист майна, життя та здоров'я фізичних осіб на договірній або державній основі. Вона може здійснюватися як державними структурами (наприклад, поліція охорони), так і приватними суб'єктами господарювання.

Кримінально-правовий захист цих сфер здійснюється через встановлення відповідальності за посягання на їх суб'єктів та порядок здійснення ними такої діяльності.

**ПРОТИДІЯ ЗЛОЧИННОСТІ
У СФЕРІ ЛІСОВОГО ГОСПОДАРСТВА:
СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ**

Ярослав СТУПНИК

*кандидат юридичних наук, професор,
завідувач кафедри кримінального права та правоохоронної діяльності
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна*

В умовах побудови сучасної правової держави першочергового значення набувають проблеми захисту її громадян від злочинних посягань, а також протидії спробам криміналізації суспільства, нейтралізації негативних соціальних тенденцій. У цьому контексті особливо актуальними стають питання стримування і обмеження злочинності, зокрема, протидії, профілактики, запобігання злочинам, профілактичної роботи з населенням. На тепер ці напрями діяльності переживають складний період організаційного реформування, переорієнтації і перепрофілювання. Тому забезпечення внутрішньої стабільності системи впливу на злочинність, її відповідності принципам законності, гласності і гуманізму мають справді доленосне значення.¹

Зафіксований у ст. 13 Конституції України ціннісний орієнтир, принцип та припис проголошує одну з найважливіших соціальних конвенцій щодо базового, вітального блага – Природи, а саме: земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу. Кожен зобов'язаний не заподіювати шкоду природі (ст. 66 Конституції України). Втім, ці нормативні положення є широковідомими та, на жаль, як і значна кількість інших опорних точок нашого суспільного договору, Основного закону, значною мірою лишаються декларативними. Не в останню чергу це є наслідком гострої кризи соціальної ідентичності, викривлень, бо ж навіть несформованості належних диспозицій на рівні особистих і колективно закріплених імперативів складників екологічної свідомості, стандарту партнерських відносин з Природою на протигагу її експлуатації, в тому числі і зокрема кримінальної. Наявний екзистенційний розрив між переживання соціального та природного

¹ Бандурка О.М., Литвинов О.М. (2011). Протидія злочинності та профілактика злочинів: монографія. Харківський національний університет внутрішніх справ. Х.: ХНУВС. С. 5.

буття є фактором поширення споживацького ставлення до природних благ та, як наслідок, проживання життя майбутніх поколінь.

Загрозливі тенденції зміни клімату, скорочення біологічного різноманіття, знищення цілих екосистем під впливом антропоцену – виклик глобального масштабу, того масштабу, де не може бути проблем національного штибу, адже природничі комплекси не визнають адміністративних, політичних кордонів.

В цьому аспекті не можна не сказати й про катастрофічний вплив агресивної війни, розв’язаної російською федерацією проти України, – пекучої й текучої сучасності Українського народу, що поставила питання про базові засади соціальності, людяності, про колективну консолідацію, про життєздатність і дієвість мотиваційних двигунів європейської цивілізації. Супротив агресії – результуюча згущення волі, спрямованої на утримання соціально-часової, ціннісної, цивілізаційної дистанції з агресором засобами збереження української політичної нації. Задача – екстраординарна, з невизначеними вихідними даними. Їх визначення, адаптація, фіксація поточних (воєнних) змін, управління ними – одна з умов перемоги у війні. Злочинність в структурі цих вихідних даних, значущих для перебігу і результатів війни факторів, посідає одне з визначальних місць, зважаючи на кримінальну природу самої агресії і проявів функціонування російського фашистського політичного режиму. Відтак ефективна протидія злочинності та успішне ведення оборонної війни – категорії з одного ряду задач, хоча й з відмінним інструментарієм реалізації.²

Війна б’є на тільки по людських долях, не тільки по урбаністичних осередках української культури й ідентичності, а й по природничій складовій української нації і по екологічному благополуччю Європи та цілої планети. І чи не найбільше від перелічених негативних факторів людської активності страждають ліси. При тому, що саме ліси є осередком біорізноманіття на Землі, фундаментальним фактором збереження балансу хімічного складу атмосферного повітря, температурного режиму та всього життя загалом.

Вагомим чинником обструкції лісових масивів в Україні та світі лишається злочинність у сфері лісового господарства. Величезні обсяги незаконних порубок лісу, кримінальна логістика, корупція, яка забезпечує злочинні промисли робить із так званої «лісової злочинності» проблему глобального масштабу, протидія якій набуває політичного, економічного, вітального значення як для нашої країни, так і в цілому для людської спільноти у планетарному вимірі.

Аналіз стану протидії лісовій злочинності дозволяє виокремити кілька взаємопов’язаних системних деформацій. По-перше, кримінально-правова регламентація відповідальності за незаконну порубку лісу (ст. 246 КК України) характеризується конструктивними вадами: оціночний характер ознак об’єктивної сторони складу злочину,

² Орлов Ю.В. (2023). Злочинність і протидія їй в умовах війни: кримінально-правовий та кримінологічний виміри: монографія. Харків: Право. С. 4.

розмитість критеріїв розмежування злочинного діяння від адміністративного проступку, а також недостатня суворість санкцій формують умови безкарності та перешкоджають реалізації загальнопревентивної функції кримінального закону. По-друге, емпіричні дані Державного агентства лісових ресурсів України свідчать про критично високий рівень латентності злочинності у сфері лісового господарства: лише незначна частка реально вчинених незаконних порубок охоплюється офіційною кримінально-правовою статистикою, що унеможливорює належну оцінку реальних масштабів вказаного явища та ускладнює вироблення ефективних заходів запобігання та протидії.³ По-третє, практично відсутній функціонуючий механізм повного відшкодування екологічної шкоди, завданої злочинними посяганнями на об'єкти лісового фонду. По-четверте, правова сингулярність на тимчасово окупованих територіях окремих районів Донецької та Луганської областей, АРК, яка виявляється у не адаптованості положень КК України про спеціальний суб'єкт злочину щодо осіб, призначених на відповідні посади (зокрема, на підприємствах, що функціонують у сфері лісочористування) уповноваженими особами квазідержавних органів, окупаційною владою.⁴

Доцільно виділити такі основні напрями діяльності щодо протидії злочинності у сфері лісового господарства: сприяння диверсифікації факторів економічного розвитку у регіонах найбільш активного відтворення злочинного лісочористування; забезпечення політичної волі на активізацію протидії лісовій злочинності; протидія впливу організованої злочинності на політичну сферу; забезпечення належної правової бази для ефективного запобігання злочинам у сфері лісового господарства; мінімізація юридично значущих наслідків правової сингулярності на тимчасово окупованих територіях; зниження політичної корупції, а також корупції у сфері природоохоронної діяльності, у діяльності Національної поліції, органів прокуратури, суду, Державного агентства лісових ресурсів України, Державної прикордонної служби України; підвищення функціональної спроможності правоохоронних органів в питаннях ефективного виявлення, розкриття, розслідування та запобігання злочинам у сфері лісового господарства; стимуляція механізмів розвитку й зміцнення екологічної та політичної свідомості; удосконалення міжнародної взаємодії з питань протидії злочинності у сфері лісового господарства; нейтралізація (послаблення впливу) вторинних факторів економічного, політичного, культурно-психологічного, правового та організаційно-управлінського характеру, що впливають на інтенсифікацію кримінального лісочористування.

³ Новик В.А. (2023). Запобігання кримінальним правопорушенням у сфері охорони лісового фонду України. Київський часопис права. №4. С. 104-105.

⁴ Максименцев М.Г. (2019) Протидія злочинності у сфері надкористування: монографія. Харків: ФОП Панов А.М. С. 432.

**ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ОРДЕР ПРО ПРОВЕДЕННЯ
РОЗСЛІДУВАННЯ ТА ДОПИТ ОБВИНУВАЧЕНОГО ШЛЯХОМ
ВІДЕОКОНФЕРЕНЦІЇ. РІШЕННЯ СУДУ ЄС У СПРАВІ C-325/24
(BISSILLI) ТА ЙОГО ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ УКРАЇНИ**

Олена ТАРАН

*доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри кримінального процесу
Національна академія внутрішніх справ
м. Київ, Україна*

18 грудня 2025 року Суд Європейського Союзу (Третя палата) ухвалив рішення у справі C-325/24 (Bissilli), яке стосується тлумачення Директиви 2014/41/ЄС про Європейський ордер про проведення розслідування (ЕІО), що має значення для України зокрема в контексті євроінтеграційного курсу.

Судове співробітництво у кримінальних справах є одним із ключових елементів простору свободи, безпеки та правосуддя Європейського Союзу. Директива 2014/41/ЄС про Європейський ордер про проведення розслідування¹ являє комплексний інструмент для отримання доказів у транскордонних кримінальних провадженнях, заснований на принципі взаємного визнання. Як зазначає Busillo S., умовне застосування принципу взаємного визнання до ЕІО залишається однією з ключових проблем судового співробітництва у кримінальних справах ЄС².

Рішення Суду ЄС у справі C-325/24 (Bissilli) від 18 грудня 2025 року³ стало важливим кроком у розвитку практики застосування цієї Директиви, зокрема щодо проведення допиту обвинуваченого шляхом відеоконференції та підстав відмови у виконанні ЕІО.

Справа виникла в контексті кримінального провадження в Італії проти особи HG, обвинуваченої у участі у злочинній організації та нафтороторгівлі, ця особа перебувала під вартою в Бельгії з 15 лютого 2022 року. Трибунал Флоренції видав ЕІО для проведення допиту HG шляхом відеоконференції, однак прокуратура Брюгге відмовила у виконанні,

¹Directive 2014/41/EU of the European Parliament and of the Council of 3 April 2014 regarding the European Investigation Order in criminal matters. *OJ 2014 L 130*. P. 1. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2014/41/oj>

²Busillo S. (2023). Mutual Recognition in EU Judicial Criminal Cooperation and Its 'Conditional Application' to the European Investigation Order (EIO) Under ECJ Case Law. In: Russo T., Oriolo A., Dalia G. (eds) *Solidarity and Rule of Law. European Union and its Neighbours in a Globalized World*. Vol. 9. P. 207–225. Springer, Cham. URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-031-29227-9_14

³Judgment of the CJEU (Third Chamber) of 18 December 2025. Case C-325/24, *Bissilli*. ECLI:EU:C:2025:989. URL: <https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?num=C-325/24>

пославшись на недоступність такого заходу за бельгійським правом та на суперечність з фундаментальними принципами бельгійського права. В італійській системі докази збираються переважно під час судового розгляду, тому допит обвинуваченого мав одночасно дві меті і отримання доказів, і забезпечення явки обвинуваченого до суду.

Вирішуючи порушені питання, Суд звернувся до текстуального, контекстуального та телеологічного тлумачення⁴. Так, ЕЮ охоплює будь-який слідчий (процесуальний) захід⁵, а Директива була прийнята для коригування фрагментованої системи збирання доказів⁶. Суд підкреслив, що вузьке тлумачення сфери застосування суперечило б цілям спрощення судового співробітництва⁷ і встановив, що ЕЮ може бути виданий для тимчасового переведення особи або допиту шляхом відеоконференції, навіть якщо захід також передбачає явку особи до суду, за умови доказової мети⁸. Виконуюча держава контролює тривалість перебування⁹, а ЕЮ не може замінювати Європейський ордер на арешт¹⁰.

Суд зайняв позицію щодо неможливості відмови лише через недоступність заходу в національному праві, тобто стаття 24 Директиви виключає застосування підстави невиконання за ст. 10(5). У Розділі IV законодавець ЄС передбачив право на відмову через недоступність лише для окремих слідчих дій¹¹, однак не для допиту шляхом відеоконференції¹². Принцип суворого тлумачення підстав відмови¹³ означає, що виконання ЕЮ є правилом, а відмова є винятком¹⁴. Підстави відмови за ст. 11(1) та ст. 24(2) є автономними¹⁵.

⁴Judgment of the CJEU of 25 February 2025. Case C-339/22, *BSH Hausgärte*. EU:C:2025:108, para. 27. URL: <https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?num=C-339/22>

⁵Art. 1(1) Directive 2014/41/EU. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2014/41/oj>

⁶5–8 Directive 2014/41/EU. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2014/41/oj>

⁷Judgment of the CJEU of 30 April 2024. Case C-670/22, *M.N. (EncroChat)*. EU:C:2024:372, para. 86; Judgment of 9 January 2025. Case C-583/23, *Delda*. EU:C:2025:6, para. 34. URL: <https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?num=C-670/22>

⁸Case C-325/24, *Bissilli*, paras. 56, 61. URL: <https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?num=C-325/24>

⁹Там само., п.59.

¹⁰Recital 25 Directive 2014/41/EU; Framework Decision 2002/584/JHA of 13 June 2002 on the European arrest warrant. *OJ* 2002 L 190. P. 1. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dec_framw/2002/584/oj

¹¹Arts. 26(6), 27(5), 28(1), 29(3)(a) Directive 2014/41/EU. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2014/41/oj>

¹²Case C-325/24, *Bissilli*, para. 77. URL: <https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?num=C-325/24>

¹³Judgment of the CJEU of 8 December 2020. Case C-584/19, *Staatsanwaltschaft Wien (Falsified transfer orders)*. EU:C:2020:1002, para. 64. URL: <https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?num=C-584/19>

¹⁴Case C-325/24, *Bissilli*, para. 80. URL: <https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?num=C-325/24>

¹⁵Там само., п.. 91.

Важливою є позиція Суду щодо поняття «фундаментальні принципи права» у ст. 24(2)(b), яка передбачає, що формулювання «у конкретній справі» вимагає індивідуальної оцінки усіх обставин¹⁶. Відмова лише на підставі загальних настанов недопустима, хоча держави можуть приймати такі настанови як орієнтир¹⁷.

Рішення Bissilli має безпосереднє значення для України. Угода про асоціацію зобов'язує сторони зміцнювати судове співробітництво у кримінальних справах¹⁸, а Україна співпрацює з Eurojust з 2016 року¹⁹. Отримавши статус кандидата у 2022 році та розпочавши переговори у 2024 році²⁰, Україна завершила скринінг у 2025 році²¹, включно з Розділами 23 і 24. Рішення також зміцнює базу транскордонного збирання доказів у справах про воєнні злочини, де спільна слідча група об'єднує Україну та держави-члени ЄС²². Дорожня карта верховенства права²³ та 10-пунктний план²⁴ вимагають змін до КПК України, включаючи можливість допиту шляхом відеоконференції та механізм індивідуальної оцінки у відповідності до ст. 47 Хартії²⁵.

Таким чином, рішення Суду ЄС у справі C-325/24 (Bissilli) має знаковий характер. Суд утвердив широке розуміння матеріальної сфери ЕІО, обмежив підстави відмови для допиту шляхом відеоконференції та встановив вимогу індивідуальної оцінки. Для України це рішення є орієнтиром для гармонізації КПК з *acquis* ЄС у сфері судового співробітництва, що є невід'ємною частиною переговорних розділів 23 та 24.

¹⁶Там само, п. 95.

¹⁷Там само, п. 97.

¹⁸Ст. 24 Угоди про асоціацію між Європейським Союзом та Україною. *OJ* 2014 L 161. P. 3. URL: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:22014A0529\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:22014A0529(01))

¹⁹Eurojust (2024). Eurojust and the war in Ukraine: supporting accountability for Russian crimes. The Hague. URL: <https://www.eurojust.europa.eu/eurojust-and-the-war-in-ukraine>

²⁰Council of the European Union, Decision of 14 December 2023 to open accession negotiations with Ukraine; accession negotiations opened 25 June 2024. URL: https://commission.europa.eu/topics/eu-solidarity-ukraine/ukraines-path-towards-eu-accession_en

²¹European Commission (2025). 2025 Enlargement Package – Ukraine. Screening completed September 2025. URL: https://enlargement.ec.europa.eu/countries/ukraine_en

²²Regulation (EU) 2022/838 of 30 May 2022 amending Regulation (EU) 2018/1727. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2022/838/oj>. Див. також: Eurojust (2024). Four years since the full-scale invasion: continuing the road to accountability for Ukraine. URL: <https://www.eurojust.europa.eu/news/four-years-full-scale-invasion-continuing-road-accountability-ukraine>

²³Rule of Law Roadmap for Ukraine (травень 2025). Охоплює: судочинство, антикорупцію, правосуддя та безпеку, фундаментальні права. URL: <https://www.coe.int/en/web/kyiv/-/the-council-of-europe-supports-ukraine-in-implementing-european-standards-on-fundamental-rights-as-part-of-the-eu-accession-process>

²⁴Kos M. (2025). EU-Ukraine 10-point action plan on anti-corruption and democratic institutions. Грудень 2025. URL: <https://kyivindependent.com/eu-ukraine-10-step-plan/>

²⁵Ст. 47 Хартії основоположних прав ЄС. *OJ* 2012 C 326. P. 391. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/treaty/char_2012/oj

ГЕНЕЗА ТРАНСНАЦІОНАЛЬНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА: ВІД КОНЦЕПЦІЇ «ЗАГАЛЬНОЇ НЕБЕЗПЕКИ» ДО СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ ОРГАНІЗОВАНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Вячеслав ТУЛЯКОВ

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального права*

Національний університет «Одеська юридична академія»,

член-кореспондент

Національної академії правових наук України

м. Одеса, Україна

<https://orcid.org/0000-0002-2716-7244>

Транснаціональне кримінальне право (далі – ТКП) становить один із найдинамічніших сегментів міжнародного права, що відповідає на виклики глобалізації злочинності¹. Актуальність цього дослідження обумовлена необхідністю осмислення історичної еволюції ТКП та критичного аналізу сучасних механізмів протидії транснаціональній організованій злочинності (далі – ТОЗ), що набуває особливого значення в контексті трансформації глобальної системи кримінальної юстиції у XXI столітті.

1. Генеза транснаціонального кримінального права: від «конвенцій придушення» до системної інституціоналізації. Історичний аналіз ТКП, представлений у фундаментальній праці *Histories of Transnational Criminal Law* (Boister, Gless, Jessberger, 2021), демонструє, що витoki цієї правової галузі сягають XIX століття, коли міжнародна спільнота розпочала боротьбу з транскордонними злочинами через так звані «конвенції придушення» (*suppression conventions*). Ці ранні міжнародні угоди стали прототипом сучасного ТКП, закладаючи основи міждержавного співробітництва у кримінальних справах². Концептуальною основою ТКП стала доктрина «загальної небезпеки» (*common danger*), що визнавала певні транскордонні злочини загрозою для всього міжнародного співтовариства. Ця парадигма легітимізувала втручання держав у боротьбу зі злочинами, що виходили за межі національної юрисдикції, створюючи правові підстави для

¹Tuliakov, V. O. (2025). Transnational Criminal Law, Sovereignty and International Justice: Harmonization Challenges and Policy Evolution. *International Annals of Criminology*, 1–23. <https://doi.org/10.1017/cri.2025.10076>

²Boister, N., Gless, S., & Jessberger, F. (2021). *Histories of Transnational Criminal Law*. Oxford University Press. <https://academic.oup.com/book/41119>

міжнародного співробітництва³. Інституціоналізація концепції «транснаціонального злочину» відбулася у 1950–1970-х роках значною мірою завдяки напрацюванням німецько-американського кримінолога Герхарда Мюллера⁴. Його теоретичні розробки заклали фундамент для подальшого розвитку ТКП як окремої правової дисципліни та сприяли створенню спеціалізованих підрозділів ООН з питань наркотиків та злочинності (UNODC)⁵.

2. Транснаціональна організована злочинність (ТОЗ) як виклик глобальній системі кримінальної юстиції. ТОЗ у XX–XXI століттях еволюціонувала від традиційних форм (контрабанда, торгівля людьми) до складних транснаціональних кримінальних мереж, що оперують у кіберпросторі, фінансовому секторі та інших сферах глобальної економіки⁶. Дослідження Tripathi (2026) обґрунтовано стверджує, що сучасна ТОЗ створює кризу для глобальної системи кримінальної юстиції, оскільки традиційні механізми правоохоронної співпраці виявляються недостатньо ефективними проти адаптивних та технологічно оснащених транснаціональних злочинних організацій⁷.

Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності 2000 року (UNTOC) стала ключовим інструментом глобальної відповіді на ТОЗ, встановивши універсальні стандарти криміналізації та міжнародного співробітництва⁸. Проте UNTOC не створила повноцінної глобальної системи ТКП, залишаючи значні прогалини в імплементації та правозастосуванні.

3. Концептуальна рамка Бойстера: структура та принципи транснаціонального кримінального права. Науковий доробок Ніла Бойстера становить найбільш систематичне теоретичне осмислення ТКП як окремої правової галузі⁹. Бойстер визначає ТКП як систему міжнародно-правових норм, що зобов'язують держави криміналізувати певні транснаціональні злочини, встановлювати юрисдикцію та

⁴United Nations Office Vienna. (2021). Gerhard Mueller and the Genesis of Transnational Crime Concept. UNOV. <https://unov.tind.io/record/73803?ln=es>

⁶Tripathi, U. M. (2026). Transnational Organized Crime and The Crisis of Global Criminal Justice System. The Infinite, 3(1), 105–114. <https://theinfinite.co.in/wp-content/uploads/2026/01/Transnational-Organized-Crime-and-The-Crisis-of-Global-Criminal-Justice-System.pdf>

⁸United Nations Office on Drugs and Crime. (2000). United Nations Convention against Transnational Organized Crime and the Protocols Thereto. UNODC. <https://www.unodc.org/unodc/en/organized-crime/intro/UNTOC.html>

⁹Boister, N. (2018). An Introduction to Transnational Criminal Law (2nd ed.). Oxford University Press.

забезпечувати міжнародну співпрацю на основі принципу *aut dedere aut judicare* (видати або судити)¹⁰.

В українській доктрині однією з перших спроб концептуалізувати ТКП стали праці Наталії Анатоліївни Зелінської, яка в науковій школі Одеської юридичної академії запропонувала використання цієї категорії для позначення комплексу норм, що регулюють протидію злочинності із транскордонним елементом¹¹. У дослідженні, присвяченому євроінтеграційним процесам у сфері ТКП, вона обґрунтувала необхідність гармонізації національного кримінального законодавства України з *acquis* ЄС, посилення інститутів міжнародної правової допомоги та імплементації європейських стандартів у сфері кримінальної юстиції¹². Подальший розвиток цих ідей отримав у колективному підручнику «Організована та економічна злочинність», де ТКП розглядається як концептуальна рамка для аналізу організованої та економічної злочинності в умовах глобалізації¹³.

Структурно ТКП складається з двох основних компонентів. По-перше, це «твердий» елемент (*hard element*) – міжнародні конвенції, що встановлюють зобов'язання держав щодо криміналізації, юрисдикції та видачі правопорушників. По-друге, це «м'який» елемент (*soft element*) – механізми міжнародного співробітництва, включаючи екстрадицію, правову допомогу, передачу засуджених осіб та обмін інформацією.

Важливим внеском у практикоорієнтоване осмислення ТКП стало формування вітчизняної методичної бази протидії транснаціональній злочинності. У навчально-методичному посібнику за редакцією В. М. Дрьоміна детально проаналізовано форми та методи протидії транснаціональній злочинності, механізми міжнародного співробітництва та практичні проблеми реалізації міжнародно-правових зобов'язань України у цій сфері¹⁴. Такий підхід забезпечує місток між абстрактною концептуальною моделлю ТКП (Boister, Zelinska, Tuliakov) та реальними потребами правоохоронної практики в умовах зростання ТОЗ.

Критичний аналіз концепції Бойстера, представлений у *Histories of Transnational Criminal Law*, виявляє напруження між універсалістськими

¹¹Зелінська, Н. А. (2016). Євроінтеграційні процеси в сфері транснаціонального кримінального права. У М. В. Афанасьєва (відп. ред.), Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції (Т. 1, с. 313–315). Одеса: Юридична література.

¹³Туляков, В. О. (ред.). (2022). Організована та економічна злочинність. Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія».
<https://doi.org/10.32837/11300.26025>

¹⁴Дрьомін, В. М. (ред.). (2018). Протидія транснаціональній злочинності: навчально-методичний посібник. Одеса: Гельветика.

амбіціями ТКП та реаліями державного суверенітету. ТОЗ експлуатує ці структурні слабкості, використовуючи відмінності в національних правових системах, різницю у рівнях розвитку правоохоронних органів та неузгодженість міжнародного співробітництва¹⁵¹⁶¹⁷.

4. Системні виклики та дефіцити сучасного транснаціонального кримінального права. Tripathi ідентифікує низку критичних системних проблем, що підривають ефективність ТКП у протидії ТОЗ. По-перше, фрагментація правового регулювання: множинність конвенцій (UNTOC, конвенції про наркотики, антикорупційні інструменти) створює роз'єднану мозаїку норм без єдиного координуючого механізму¹⁸. По-друге, дефіцити міжнародного співробітництва: повільність процедур надання правової допомоги (MLATs), політизація екстрадиційних рішень та недостатній обмін оперативною інформацією¹⁹²⁰.

По-третє, селективність правозастосування (*selectivity bias*): ТОЗ непропорційно вражає країни з недостатнім розвитком правоохоронної системи, тоді як розвинені держави спроможні ефективніше захищати свою територію. По-четверте, феномен «форум-шопінгу» (*forum shopping*): транснаціональні злочинці експлуатують відмінності в національних правових системах, переміщуючи свою діяльність до юрисдикцій з найслабшим контролем.

У власному дослідженні автор аналізує ці виклики, акцентуючи увагу на напруженнях між національним суверенітетом та потребами ефективного міжнародного співробітництва²¹. Сучасне ТКП функціонує в парадоксальній ситуації: глобальний характер злочинності вимагає наднаціональних рішень, але політична реальність залишається державоцентричною.

¹⁵Tuliakov, V. O. (2025). Transnational Criminal Law, Sovereignty and International Justice: Harmonization Challenges and Policy Evolution. *International Annals of Criminology*, 1–23. <https://doi.org/10.1017/cri.2025.10076>

¹⁶Tripathi, U. M. (2026). Transnational Organized Crime and The Crisis of Global Criminal Justice System. *The Infinite*, 3(1), 105–114. <https://theinfinite.co.in/wp-content/uploads/2026/01/Transnational-Organized-Crime-and-The-Crisis-of-Global-Criminal-Justice-System.pdf>

¹⁷Boister, N., Gless, S., & Jessberger, F. (2021). *Histories of Transnational Criminal Law*. Oxford University Press. <https://academic.oup.com/book/41119>

¹⁸Tripathi, U. M. (2026). Transnational Organized Crime and The Crisis of Global Criminal Justice System. *The Infinite*, 3(1), 105–114. <https://theinfinite.co.in/wp-content/uploads/2026/01/Transnational-Organized-Crime-and-The-Crisis-of-Global-Criminal-Justice-System.pdf>

²⁰Дрьомін, В. М. (ред). (2018). Протидія транснаціональній злочинності: навчально-методичний посібник. Одеса: Гельветика.

²¹Tuliakov, V. O. (2025). Transnational Criminal Law, Sovereignty and International Justice: Harmonization Challenges and Policy Evolution. *International Annals of Criminology*, 1–23. <https://doi.org/10.1017/cri.2025.10076>

5. Інституційні та технологічні механізми координації у протидії транснаціональній організованій злочинності. Ефективна протидія ТОЗ потребує як нормативної гармонізації, так і функціональної координації між національними та міжнародними правоохоронними органами. Міжнародні організації (UNODC, INTERPOL, Europol) відіграють центральну роль у забезпеченні обміну інформацією, координації розслідувань та технічної допомоги державам з обмеженими ресурсами.

Разом з тим відсутність обов'язкової юрисдикції та примусових механізмів виконання рішень міжнародних органів означає, що ефективність ТКП залежить від добровільного співробітництва держав. Це створює структурну вразливість: ТОЗ може експлуатувати небажання окремих держав співпрацювати, використовуючи їх території як «безпечні гавані».

Технологічний розвиток створює як нові виклики, так і можливості для ТКП. З одного боку, цифровізація злочинності (кіберзлочинність, криптовалютні операції, даркнет-маркетплейси) випереджає правову регламентацію та технічні можливості правоохоронних органів. З іншого боку, інновації в інформаційних технологіях, аналітиці великих даних та цифровій криміналістиці відкривають нові перспективи для виявлення та розслідування транснаціональних злочинів.

6. Майбутні напрями розвитку транснаціонального кримінального права: між державним суверенітетом та глобальною ефективністю. Провідні дослідники ТКП підкреслюють, що майбутній розвиток галузі визначатиметься балансуванням між принципом державного суверенітету та імперативами ефективного міжнародного співробітництва. Існуючі механізми ТКП залишаються залежними від волі національних держав до співпраці, що обмежує їхню ефективність проти глобалізованої ТОЗ.

Перспективні напрями вдосконалення ТКП включають: зміцнення інституційної спроможності міжнародних правоохоронних організацій; гармонізацію процесуального законодавства; розробку спеціалізованих механізмів протидії кіберзлочинності та фінансовим злочинам; посилення технічної спроможності держав, що розвиваються, через міжнародну технічну допомогу. Критично важливими залишаються питання легітимності та підзвітності (*accountability*) механізмів ТКП: розширення міжнародного співробітництва не повинно відбуватися за рахунок прав людини та процесуальних гарантій.

7. Синтез досвіду та перспективи теоретичного осмислення транснаціонального кримінального права. Компаративний аналіз сучасних наукових підходів до ТКП виявляє консенсус щодо його критичного значення для глобальної безпеки, але розбіжності у оцінках ефективності існуючих механізмів. Tripathi акцентує кризовий стан системи, Voister – еволюційний розвиток інституційних механізмів, а

автор цього дослідження – структурні напруження між суверенітетом та глобальним управлінням²²²³²⁴.

Історична перспектива, запропонована у *Histories of Transnational Criminal Law*, демонструє, що ТКП розвивалося як відповідь на конкретні кризи та загрози, а не як результат систематичного проектування глобальної архітектури кримінальної юстиції. Це пояснює фрагментарність сучасного ТКП та відсутність єдиної концептуальної основи.

Майбутні теоретичні дослідження мають поглибити розуміння того, як ТКП може еволюціонувати в умовах посилення геополітичної конкуренції, технологічних трансформацій та зростання нових форм транснаціональної злочинності. Особливої уваги потребує взаємодія ТКП з іншими сегментами міжнародного права (права людини, міжнародне гуманітарне право, міжнародне торгове право) та кримінального права ЄС в контексті розвитку апроксимації *acquis*²⁵, а також вплив штучного інтелекту та кіберпростору на майбутнє транснаціональної злочинності й можливостей протидії їй.

8. ТКП у тривимірному нормативному просторі: ECL, ICL та проблема колективної відповідальності. ТКП як “відсутній третій” між Європейським кримінальним правом (ECL) та міжнародним кримінальним правом (ICL). У 2024 році Педро Кайейро концептуалізував питання про нормативний простір між European Criminal Law (ECL) та International Criminal Law (ICL), залишивши відкритим питання про «відсутній третій» елемент, що заповнює цей простір²⁶. ТКП посідає саме цю нішу: режим договірних зобов’язань, спрямованих на гармонізацію криміналізації транснаціональних злочинів без створення міжнародних кримінальних судів і без прямої міжнародної кримінальної відповідальності фізичних осіб. Тричленна формула Палермського протоколу «акт–засоби–мета» є операційно ширшою, ніж контекстуальні пороги Римського статуту: вона не вимагає збройного конфлікту чи «широкомасштабного нападу», що визначає

²³Tripathi, U. M. (2026). Transnational Organized Crime and The Crisis of Global Criminal Justice System. *The Infinite*, 3(1), 105–114. <https://theinfinite.co.in/wp-content/uploads/2026/01/Transnational-Organized-Crime-and-The-Crisis-of-Global-Criminal-Justice-System.pdf>

²⁴Boister, N., Gless, S., & Jessberger, F. (2021). *Histories of Transnational Criminal Law*. Oxford University Press. <https://academic.oup.com/book/41119>

²⁵Туляков, В. О. Поняття злочину в європейській динаміці змін. Кримінально-правова охорона безпеки людини, нації, світу: матеріали VIII міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 17 трав. 2024 р.). Харків: Право, 2024. С. 20–24.

²⁶Caeiro, P. (2024). The relationship between European and international criminal law (and the absent (?) third). In *Research Handbook on EU Criminal Law*. Edward Elgar, Chapter 25.

принципово різний рівень захисту для осіб, які опиняються між двома режимами²⁷.

Аналіз еволюції інституту кримінальної відповідальності колективних суб'єктів фіксує структурний розлом між класичною доктриною особистої вини та функціональною логікою організаційної відповідальності²⁸. Жоден із трьох режимів не вирішує цього розриву повністю: ТКП криміналізує переважно діяння фізичних осіб; ICL переслідує індивідів у командних позиціях; ECL наближається до відповідальності юридичних осіб, але без уніфікованої доктрини організаційної вини. Зростання штучного інтелекту, цифрових платформ та алгоритмічного менеджменту посилює цей дефіцит, розмиваючи традиційні межі кримінально-правової суб'єктності та ускладнюючи встановлення причинного зв'язку між управлінським рішенням і злочинним результатом²⁹.

Обидва системних розриви – нормативний розлом між широтою ТКП і вузькістю ICL та доктринальна незавершеність щодо колективних суб'єктів – не є паралельними, а взаємозалежними³⁰. В умовах окупації та систематичного переміщення населення та примусової праці одна й та ж фактична поведінка може підпадати під ТКП-режим, не досягаючи порогів ICL, і водночас залучати корпоративних акторів, чия відповідальність жодним із трьох режимів не врегульована належним чином³¹. Визнання ТКП як повноцінного «відсутнього третього» та відповідальності колективних суб'єктів як системної, а не виняткової проблеми є передумовою більш ефективного та захисного кримінального права, здатного реагувати на актори й ситуації, для яких існуюча архітектура не була призначена³².

Висновки. Генеза розвитку ТКП свідчить про його еволюцію від фрагментарних міжнародних угод XIX століття до розгалуженої системи конвенцій, інституцій та механізмів співробітництва XXI століття.

²⁸Tulyakov, V. O. (2025). Liability of Collective Subjects in Criminal Law in the Context of Development. *Pravo Ukrainy*, 11, 129–151. DOI: 10.33498/louu-2025-11-129.

³⁰Caeiro, P. (2024). The relationship between European and international criminal law (and the absent (?) third). In *Research Handbook on EU Criminal Law*. Edward Elgar, Chapter 25; Туляков В. О. (2025) Транснаціональне кримінальне право та динаміка кримінальної політики Вісник Національної академії правових наук України. – Харків : Право, 2025. – Т. 32. – № 2. – С. 157–177. <https://doi.org/10.31359/1993-0909-2025-32-2> 157

³¹Directive 2011/36/EU of the European Parliament and of the Council on preventing and combating trafficking in human beings and protecting its victims. *Official Journal of the European Union*, 2011; Protocol to Prevent, Suppress and Punish Trafficking in Persons, Especially Women and Children (Palermo Protocol, 2000). UNODC.

³²Туляков, В. О. (2025). Відповідальність колективних суб'єктів у кримінальному праві в контексті розвитку. *Право України*, 11, 129–151. DOI: 10.33498/louu-2025-11-129.

Проте ця система залишається структурно обмеженою принципами державного суверенітету та субсидіарності, що створює вразливості, які експлуатує сучасна ТОЗ.

Ключові виклики ТКП включають фрагментацію нормативної бази, дефіцити міжнародного співробітництва, селективність правозастосування та технологічне відставання від динаміки злочинності. Перспективи вдосконалення пов'язані з інституційним зміцненням міжнародних правоохоронних організацій, процесуальною гармонізацією та технологічною модернізацією при збереженні примата захисту фундаментальних прав людини.

Теоретичне осмислення ТКП потребує міждисциплінарного підходу, що поєднує кримінально-правовий аналіз з дослідженнями міжнародних відносин, кримінології та правозастосовної практики. Лише такий комплексний підхід дозволить сформулювати ефективні відповіді на виклики транснаціональної злочинності в глобалізованому світі.

ГАРМОНІЗАЦІЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ МЕХАНІЗМІВ ПРОТИДІЇ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНІЙ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ ІЗ ЗАКОНОДАВСТВОМ ЄС В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Ганна ФЕДОТОВА

*доктор юридичних наук, професор
професор кафедри психології та суспільно-гуманітарних наук
Міжнародного європейського університету
м. Київ, Україна*

Оскільки Україна є не просто кандидатом до Європейського Союзу, а повноцінно занурена в процес вступу до ЄС, відповідно гармонізація нашого законодавства із законодавством ЄС відіграє важливу роль, а в умовах повномасштабного вторгнення це питання набуває статусу національної та інституційної безпеки.

Одним із найактуальніших викликів, що стоять перед українською правовою системою, є транснаціональна торгівля людьми. Війна створила ідеальні умови для злочинних мереж: мільйони внутрішньо переміщених осіб та біженців, переважно жінок та дітей, перебувають у вкрай небезпечному становищі. Транснаціональний характер цих злочинів вимагає не лише посилення поліцейського нагляду, але й всебічної гармонізації кримінального-правових механізмів з європейськими стандартами, зокрема з Директивою 2011/36/ЄС¹ та її останніми оновленнями.

Особливої уваги заслуговує внесення змін до статті 149 Кримінального кодексу України та розширення поняття «уразливого стану», оскільки воно може бути ефективним інструментом у боротьбі із сучасними формами рабства. Необхідно переосмислити роль правоохоронних органів та перейти від каральної функції до моделі «людиноцентричного захисту», яка є основою політики безпеки ЄС. Інституційна безпека регіонів сьогодні вимірюється не лише міцністю кордонів, а й здатністю держави захистити своїх громадян від експлуатації, незалежно від того, де вони перебувають в Україні чи за її межами. Сучасна торгівля людьми – це не просто «вивезення за кордон», а складні цифрові схеми (вербування через соцмережі, Telegram, оголошення про роботу).

В умовах війни мільйони українців в статусі біженців та ВПО автоматично потрапляють у групу ризику. Масову уразливість становлять: втрата підтримки родини та звичного безпечного

¹ Директива 2011/36/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 5 квітня 2011 року про запобігання торгівлі людьми та боротьбу з нею і захист її жертв, якою замінюється Рамкове рішення Ради 2002/629/ПС. Офіційний вісник Європейського Союзу. 2011. L 101. С. 1–11. URL: eur-lex.europa.eu

середовища; невизначене або складне матеріальне становище, що змушує людей погоджуватися на будь-які пропозиції працевлаштування і потрапляння у пастку трудової експлуатації; вербування в соціальних мережах, злочинцями до трудової діяльності під маскою волонтерів або благодійників.

Ці виклики потребують розробки та застосування превентивних механізмів, більшість з яких вже працює в ЄС.

Одним із «золотих стандартів» захисту прав людини в країнах ЄС є система Національного механізму перенаправлення (NRM – National Referral Mechanism), це не просто бюрократична процедура, а й «система раннього втручання», де кожен державний службовець (від прикордонників до соціальних працівників) має чіткий протокол: як розпізнати ознаки насильства ще до того, як людина стане жертвою злочину. В основі європейського NRM лежить ідея, що ідентифікація жертви – це не прерогатива лише поліції. Згідно з Директивою 2011/36/EU, ідентифікувати потенційну жертву можуть (і повинні) соціальні працівники, лікарі, вчителі, працівники міграційних служб та навіть неурядові організації (НУО). В Україні цей механізм потребує посилення в регіонах з найбільшою концентрацією внутрішньо переміщених осіб.

Директива 2011/36/ЄС наголошує, що зусилля щодо боротьби з торгівлею людьми повинні бути спрямовані не лише на вербувальників, а й на тих, хто користується послугами жертв. Цей аспект є одним із найпрогресивніших у сучасному європейському праві, оскільки він зміщує акцент з наслідків на основну причину злочину – економічну вигоду. Традиційно кримінальна політика зосереджувалася на вербувальниках та торговцях людьми. Однак Директива 2011/36/ЄС (зі змінами, внесеними у 2024 році) зазначає, що торгівля людьми існує лише тому, що на неї є попит.

В умовах воєнного стану в Україні зростає ризик експлуатації «сірої» робочої сили. Наприклад: сільськогосподарські підприємства, будівельні компанії чи швейні майстерні, які працевлаштовують внутрішньо переміщених осіб без реєстрації, забирають у них документи або платять низьку заробітну плату та погрожують виселенням з притулків.

Навмисне використання праці чи послуг жертв торгівлі людьми має бути криміналізованим. «Свідоме використання послуг» змусить компанії проводити перевірки відповідності (перевірки чесності) своїх постачальників. Для України це означає запровадження суворих фінансових та адміністративних санкцій для компаній, залучених до міжнародних схем експлуатації. Поки використання рабської праці біженців чи ВПО залишатиметься економічно вигідним і безкарним для кінцевого споживача (бізнесу), транснаціональна злочинність знаходитиме нові шляхи.

Війни зруйнували сімейні зв'язки. Тисячі дітей мігрують у межах власної країни (внутрішньо переміщені особи) або за кордон у супроводі далеких родичів чи знайомих, або ж без супроводу. Небезпека полягає в сірих зонах реєстрації. Якщо дитина не зареєстрована належним чином

під час перетину кордону або зміни місця проживання в межах країни, вона стає невидимою для держави та легкою здобиччю для транснаціональних мереж (сексуальне насильство, незаконне усиновлення, примусове жебракування). Згідно з Директивою 2011/36/ЄС та Стратегією ЄС з прав дитини, усі неповнолітні без супроводу автоматично вважаються такими, що перебувають в особливо уразливому становищі. Країни ЄС мають протокол, згідно з яким опікун призначається негайно (протягом годин, а не тижнів) після ідентифікації дитини. Ця особа не лише заповнює документи, але й несе особисту відповідальність за безпеку дитини, її психологічне благополуччя та юридичну підтримку.

Україна повинна адаптувати свої інституційні механізми таким чином, щоб жодна дитина, переміщена внаслідок війни, не залишилася поза увагою держави.

На окрему увагу заслуговує цифрова превенція та моніторинг. Ми повинні визнати, що під час війни кожен біженець є потенційною жертвою міжнародних злочинів. Тому превентивні заходи відповідно до стандартів ЄС повинні включати не лише розповсюдження листівок на кордоні, а й активний моніторинг ринку праці та заходи цифрової гігієни, інтегровані в систему національної безпеки. ЄС активно використовує інструменти розвідки з відкритих джерел (OSINT) для моніторингу ринку праці та реклами в соціальних мережах.

Сьогодні інституційна безпека регіонів залежить від здатності кіберполіції та неурядових організацій спільно «патрулювати» цифровий простір, де знаходяться біженці, виявляючи потенційні міжнародні змови на етапі вербування.

Практичним підтвердженням ефективності європейських механізмів є участь України в операціях Європолу, таких як «Global Chain»² та нещодавній «Digital Sprint»³. В межах лише однієї операції Global Chain, де Україна була активним учасником, було ідентифіковано майже 1500 потенційних жертв та затримано понад 300 злочинців. Це і є реальна інституційна безпека в дії. Ці заходи демонструють, що профілактика за стандартами ЄС – це не просто документообіг, а реальний моніторинг цифрових платформ та фізичних об'єктів, де знаходяться наші біженці. Завдяки спільним діям за останні роки нам вдалося не лише заарештувати сотні торговців людьми, а й врятувати тисячі вразливих людей, зокрема багатьох українців. Отже така співпраця потребує посилення, інституційна безпека регіонів залежить від того, наскільки швидко місцева поліція обмінюватиметься даними з колегами з ЄС у режимі реального часу.

Вищезазначені тенденції підтверджують необхідність гармонізації українського кримінального законодавства у сфері боротьби з

² Europol. (2024, June 4). 315 arrests and 1 494 potential victims identified in a global crackdown on human trafficking. www.europol.europa.eu

³ Europol. (2023, June 21). 130 suspects identified during a hackathon against human trafficking for sexual exploitation. www.europol.europa.eu

транснаціональною злочинністю з *acquis* ЄС та концептуального перегляду статті 149 Кримінального кодексу України.

По-перше, поняття «уразливого стану» потребує принципового розширення. Поточне тлумачення в примітці статті 149 Кримінального кодексу є занадто вузьким і зосереджується на фізичній або психічній стані. Ми пропонуємо запровадити європейське поняття «уразливого стану» та визначити його як ситуацію, в якій людина не має іншого вибору, окрім як піддатися експлуатації. Це дозволяє розглядати зовнішні обставини війни – втрату житла, внутрішнього біженця або статус біженця, а також відсутність засобів до існування – як об’єктивні фактори, що потребують захисту.

По-друге, криміналізація «свідомого використання послуг» є ключовим елементом у боротьбі з транснаціональними мережами. Ми повинні зосередитися на попиті та притягнути до відповідальності тих (включаючи компанії), хто знав або мав обґрунтовані підозри, що використовують працю чи послуги жертв торгівлі людьми. Це перетворює боротьбу з експлуатацією на питання корпоративної етики та фінансових ризиків для одержувачів.

По-третє, адаптація вимагає розширення переліку форм експлуатації відповідно до нових стандартів ЄС 2024 року. У статті 149 мають бути включені такі склади, як примусові шлюби, незаконне усиновлення та експлуатація сурогатного материнства. Це закриває «сірі зони», які зараз використовуються злочинцями проти жінок та дітей під приводом «евакуації» або «благодійної допомоги».

По-четверте, важливо запровадити принцип безкарності. Жертви торгівлі людьми не повинні нести відповідальність за злочини, скоєні ними під примусом або як прямий наслідок експлуатації (наприклад, незаконний перетин кордону). Це усуває страх жертв перед правоохоронними органами та дозволяє їм активно брати участь у розслідуваннях.

П’ятим кроком має бути зміцнення інституцій за допомогою цифрової профілактики. Ми пропонуємо створити центральний державний реєстр виявлених та потенційних жертв, пов’язаний з базами даних Європолу. Це дозволить здійснювати постійний моніторинг долі українських дітей та вразливих дорослих за кордоном у режимі реального часу та через кордон.

Ці зміни перетворюють статтю 149 Кримінального кодексу України з пасивної норми на динамічний захисний інструмент, який враховує не лише сам злочин, а й системну вразливість особи, спричинену війною. Це формує основу інституційної безпеки регіонів у контексті нашого спільного європейського майбутнього, оскільки Україна рішуче налаштована стати безпековою частиною єдиного простору ЄС.

ГАРМОНІЗАЦІЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В УКРАЇНІ ДО ACQUIS ЄС

Ірина ЧЕРНИЧЕНКО

*кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри кримінального права та правоохоронної діяльності
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна*

Штучний інтелект (ШІ) як складова сучасних інформаційних технологій активно інтегрується у правову сферу та систему правосуддя. Водночас стрімкий розвиток штучного інтелекту суттєво випереджає впровадження правового регулювання.

Питанню правового регулювання ШІ присвячено праці українських науковців, зокрема Барбашина С. Д.,¹ Борщевської О. М.,² Іващенко С. М.,³ Кожухара О. Г.,⁴ Куракіна О. М., Скрябіна О. М.,⁵ Олійника О. В.⁶ та інших. Однак, попри значний науковий інтерес до проблематики правового забезпечення використання штучного інтелекту, окремі питання нормативно-правового характеру залишаються недостатньо дослідженими. У зв'язку з цим основною метою дослідження є аналіз чинного законодавства України у сфері використання штучного інтелекту в системі правосуддя з урахуванням євроінтеграційного курсу України та визначення напрямів його подальшої гармонізації з правом Європейського Союзу.

Вперше на нормативному рівні в Україні визначення поняття «штучний інтелект» було закріплено 2 грудня 2020 року в Концепції розвитку штучного інтелекту. Зазначений документ окреслює мету,

¹ Барбашин, С. Д. (2023). Штучний інтелект: проблеми та перспективи правового регулювання в Україні та ЄС. *Юридична практика*. <https://pravo.ua/shtuchnyi-intelekt-problemy-ta-perspektivy-pravovoho-regulivannia-v-ukraini-ta-ies>

² Борщевська, О. М., & Заснов, І. О. (2023). Правові підстави та перспективи використання штучного інтелекту в судочинстві України. *Правова держава*. № 50. С. 106-119.

³ Іващенко, С. М. (2025). Правові засади регулювання штучного інтелекту в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку. *Адміністративне право і процес*. № 2. С. 24-32.

⁴ Кожухар, О. Г. (2024). Правове регулювання систем штучного інтелекту в ЄС: передумови, сучасний стан та перспективи. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. Том 13. С. 65-73.

⁵ Куракін, О. М., & Скрябін, О. М. (2023). Особливості правового регулювання використання штучного інтелекту в Україні. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право»*. Вип. 36. С. 36-42.

⁶ Олійник, О. В. (2025). Правове регулювання штучного інтелекту в Україні: виклики та перспективи. *Соціальний розвиток: економіко-правові проблеми*. № 6. С. 1-11.

принципи та основні завдання державної політики у цій сфері, а також визначає пріоритетні напрями її реалізації. Зокрема, правосуддя віднесено до одного з пріоритетних напрямів, у межах яких передбачається впровадження та розвиток технологій штучного інтелекту.

Для досягнення визначеної Концепцією мети у сфері правосуддя передбачено виконання низки взаємопов'язаних завдань. Насамперед ідеться про подальший розвиток уже функціонуючих цифрових інструментів судової системи, зокрема Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, підсистеми «Електронний суд», Єдиного реєстру досудових розслідувань та інших інформаційних ресурсів. Водночас планується впровадження консультативних програм на основі технологій штучного інтелекту, здатних забезпечити доступ до юридичних консультацій широким верствам населення, визначення необхідних заходів ресоціалізації засуджених шляхом аналізу наявних даних із використанням технологій ШІ, а також навіть винесення судових рішень у справах незначної складності (за взаємною згодою сторін) на основі результатів аналізу стану дотримання законодавства та судової практики, здійсненого з використанням технологій штучного інтелекту.⁷

Одним із завдань, задекларованих у Концепції, є приведення законодавства України у відповідність до керівних принципів, установлених Радою Європи, щодо розроблення та використання технологій штучного інтелекту, а також його гармонізація з європейським законодавством і опрацювання питання необхідності врегулювання суспільних відносин у сфері розвитку штучного інтелекту на законодавчому рівні.

Україна як асоційована держава приєдналася до програми «Цифрова Європа», ратифікувавши Угоду між Україною та Європейським Союзом про участь України у програмі Європейського Союзу «Цифрова Європа» (2021-2027),⁸ що передбачає участь у проєктах розвитку штучного інтелекту та гармонізацію відповідних правил.

Міністерством цифрової трансформації України розроблено Білу книгу з регулювання ШІ,⁹ у якій визначено, що на шляху до впровадження обов'язкового регулювання у сфері штучного інтелекту

⁷ Концепція розвитку штучного інтелекту в Україні (2020, 2 грудня). Розпорядження Кабінету Міністрів України № 1556-р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text>

⁸ Угода між Україною та Європейським Союзом про участь України у програмі Європейського Союзу «Цифрова Європа» (2021-2027). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_005-22#n2

⁹ Біла книга з регулювання ШІ в Україні: бачення Мінцифри. <https://storage.thedigital.gov.ua/files/a/ba/d5da75c2613e331bb89258f950adcbac.pdf>

необхідно пройти підготовчий етап, який передбачає розроблення позазаконодавчих інструментів. Такі інструменти мають сприяти адаптації профільного бізнесу та інших заінтересованих сторін до майбутніх регуляторних вимог. Наступним кроком має стати етап розроблення та прийняття закону – аналога Регламенту ЄС про штучний інтелект, який встановлюватиме обов'язкові правила використання систем штучного інтелекту відповідно до європейських стандартів.

Про необхідність прийняття окремого закону про штучний інтелект, а також відповідних постанов органів виконавчої влади, підзаконних актів та інструкцій ідеться також у «Стратегії розвитку штучного інтелекту в Україні (2022-2030)».¹⁰ Одним із планів заходів з реалізації Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні на 2025-2026 роки є розроблення Міністерством цифрової трансформації України та подання Кабінетові Міністрів України законопроекту щодо правового врегулювання у сфері розвитку штучного інтелекту та забезпечення прийняття міжнародних стандартів як національних. Реалізацію цього заходу заплановано на IV квартал 2026 року.¹¹

Комплексним стратегічним планом реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023-2027 роки¹² передбачено здійснення консолідованої поетапної цифрової трансформації органів правопорядку та прокуратури, зокрема широке використання під час здійснення досудового розслідування, а також для обробки даних та аналітичної діяльності органів правопорядку та прокуратури штучного інтелекту та інших інноваційних рішень. Що стосується сфери правосуддя, то використання суддею технологій штучного інтелекту допускається за умови, що це не впливає на незалежність та неупередженість судді, не стосується оцінки доказів і процесу ухвалення рішень та не порушує вимог законодавства (стаття 16 Кодексу суддівської етики).¹³

Одним із документів рекомендаційного характеру, що належить до категорії soft law, є Поради з відповідального використання ШІ

¹⁰ Стратегія розвитку штучного інтелекту в Україні. (2023). А. І. Шевченко (Ред.). С. 70. https://jai.in.ua/archive/2023/ai_mono.pdf

¹¹ План заходів з реалізації Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні на 2025-2026 роки. (2025, 9 травня). Розпорядження Кабінету Міністрів України № 457-р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/457-2025-%D1%80#Text>

¹² Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023-2027 роки. (2023, 11 травня). Указ Президента України № 273/2023. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273/2023?find=1&text=%D1%88%D1%82%D1%83%D1%87#w1_1

¹³ Кодекс суддівської етики. (2024, 18 вересня). Рішення XX чергового з'їзду суддів України. <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001415-24#Text>

публічними службовцями.¹⁴ Зазначені поради поширюються і на працівників апаратів судів як державних службовців, формуючи базові принципи безпечного та етичного використання штучного інтелекту.

Водночас безпосередньо суддям, адвокатам і юридичним консультантам адресовані Рекомендації з відповідального використання ШІ для правників,¹⁵ які визначають ключові принципи застосування систем штучного інтелекту, зокрема: законність, прозорість і зрозумілість, добросовісність та достовірність, недискримінацію, конфіденційність і захист даних, фаховий людський контроль, відповідальність тощо. Рекомендації передбачають можливість використання ШІ для створення документів, аналізу великих масивів даних, автоматизації робочих процесів, прогнозування судових рішень, узагальнення судової практики, здійснення контролю та виявлення технічних помилок у документах, зокрема орфографічних, граматичних і стилістичних, а також для перевірки документів на відповідність чинному законодавству, виявлення застарілих або нечинних норм і відстеження змін у законодавстві.

Як приклад інституційної імплементації європейських підходів до регулювання штучного інтелекту важливе значення має Положення про використання технологій штучного інтелекту працівниками Апарату Верховного Суду від 8 грудня 2025 року № 117. Прийняття цього документа демонструє поступове наближення України до європейських стандартів регулювання ШІ, що проявляється у впровадженні ризик-орієнтованого підходу та формуванні інституційних механізмів контролю за використанням відповідних технологій. Водночас штучний інтелект розглядається виключно як допоміжний інструмент, який не може замінити професійну діяльність працівника, зокрема його критичне мислення, фахове судження, правову кваліфікацію та прийняття остаточного рішення).¹⁶

Отже, станом на сьогодні Україна перебуває на початковому етапі формування комплексного правового регулювання штучного інтелекту. Наявні концепції, плани заходів, стратегії та рекомендації заклали підґрунтя для майбутнього правового врегулювання ШІ в Україні.

¹⁴ Поради з відповідального використання штучного інтелекту публічними службовцями. (2025, березень). Міністерство цифрової трансформації України, Національне агентство України з питань державної служби, Вища школа публічного управління. <https://storage.thedigital.gov.ua/files/f/bf/a9595e0ddcd238ab2b3602909107aabf9.pdf>

¹⁵ Рекомендації з відповідального використання штучного інтелекту для правників. (2025, липень). Міністерство цифрової трансформації України, Міністерство юстиції України. <https://storage.thedigital.gov.ua/files/2/72/fcf6c498e0a9f57e7a8521ff9833372d.pdf>

¹⁶ Положення про використання технологій штучного інтелекту працівниками Апарату Верховного Суду. (2025, 8 грудня). Наказ керівника Апарату Верховного Суду № 117. https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/rizne/Polozhennya_SHI.pdf

Інтеграція штучного інтелекту в судочинство вже частково можлива як з технічної, так і з нормативно-правової точки зору. Насамперед ідеться про його використання як додаткового допоміжного інструменту, який суддя може застосовувати у процесі здійснення професійної діяльності. Для повноцінної інтеграції необхідно виконати кілька завдань, серед яких найважливішим є прийняття закону про штучний інтелект, що комплексно регулюватиме правовідносини у цій сфері. У майбутньому законі необхідно сформулювати понятійний апарат, визначити завдання, принципи функціонування та повноваження державних органів у сфері використання ШІ, права й обов'язки всіх учасників життєвого циклу ШІ-систем, окреслити сфери, у яких використання відповідних технологій є неприпустимим, а також передбачити механізми державного нагляду, порядок притягнення до відповідальності за порушення законодавства та визначити відповідальність за рішення, ухвалені із застосуванням ШІ.

Використання штучного інтелекту в суспільстві зростає, відповідно зростають і потенційні ризики. Наразі відсутні спеціалізований орган і процедура сертифікації та контролю систем ШІ перед їх упровадженням. Проблемним залишається й забезпечення конфіденційності та захисту персональних даних у разі використання ШІ.

Україна, отримавши статус держави-кандидата на вступ до ЄС, зобов'язана гармонізувати значну частину свого законодавства з європейським та враховувати підхід Європейського Союзу до регулювання цієї сфери. Український закон про ШІ та відповідні етичні норми, найімовірніше, будуть максимально узгоджені з положеннями Регламенту ЄС про штучний інтелект¹⁷ та Етичної хартії щодо використання штучного інтелекту в судових системах та їх середовищі.¹⁸ Очевидно, що для ефективного регулювання штучного інтелекту в Україні необхідний всебічний, комплексний підхід. Обов'язковим є врахування національних особливостей, етичних та технічних аспектів, що дасть змогу створити сучасну систему правового регулювання ШІ, спрямовану на технологічний розвиток, стимулювання інновацій у воєнний і післявоєнний періоди та забезпечення прав громадян.

¹⁷ Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence (Artificial Intelligence Act). *Official Journal of the European Union*. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32024R1689>

¹⁸ European Ethical Charter on the Use of Artificial Intelligence in Judicial Systems and their environment (2018, 3-4 December). Council of Europe. <https://rm.coe.int/ethical-charter-en-for-publication-4-december-2018/16808f699c>

**ТЕХНОЛОГІЗАЦІЯ ЗАСОБІВ ПРОТИДІЇ
ТРАНСНАЦІОНАЛЬНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ
В УМОВАХ ГАРМОНІЗАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОГО
ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ З ACQUIS ЄС**

Віктор ШЕВЧУК

*доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України,
головний науковий співробітник
НДІ вивчення проблем злочинності
імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України
м. Харків, Україна
<https://orcid.org/0000-0001-8058-3071>*

Сучасна транснаціональна злочинність трансформувалася у високотехнологічну мережеву індустрію, що використовує інструменти штучного інтелекту, криптографії та анонімізації. Для України, як кандидата на вступ до ЄС, питання протидії транснаціональній злочинності виходить за межі суто правоохоронної діяльності, стаючи частиною виконання вимог *acquis communautaire*. Технологізація засобів криміналістики у протидії транснаціональній злочинності сьогодні є не просто системою заходів та технологій, які застосовуються у структурі протидії цьому виду транснаціональної злочинної діяльності, а виступає обов'язковою умовою сумісності української правоохоронної системи з простором безпеки ЄС¹.

У сучасних умовах виявлення та розслідування транснаціональної злочинності процеси технологізації найбільш значимо проявляються у використанні засобів і методів криміналістики, які найяскравіше виражаються на практиці через глибоку інтеграцію інноваційних рішень у тактико-криміналістичні та методико-криміналістичні алгоритми діяльності слідчого, детектива, прокурора². Така тенденція зумовлена специфікою механізму вчинення, об'єктів посягання та високою технологічною оснащеністю суб'єктів транснаціональної злочинної діяльності, адже за таких обставин особливої актуальності та значимості

¹ Orlovskyi R., Us O., Shevchuk V. (2023) Human Trafficking Committed by Transnational Organised Groups: Criminal Law and Criminalistic Means Combating. *Pakistan Journal of Criminology*. Vol. 15, No. 4. Pp. 119–136. URL: <https://www.pjcriminology.com/wp-content/uploads/2023/11/8.-Human-Trafficking-Committed-by-Transnational.pdf>

² Shevchuk, V., Zhuravel, V., Yevdokimenko, S., Yevdokimenko, S., Myshkov, Y. (2025). Forensic Examination and Criminalistics in Investigating War Crimes: European and Ukrainian Experiences. *Jurnal Media Hukum*, 32(1), 59-77. DOI: <https://doi.org/10.18196/jmh.v32i1.25056>

набувають інноваційні криміналістичні технології у розслідуванні такої транснаціональної злочинної діяльності³.

Відтак, технологізація у цьому контексті постає не просто як механічне застосування технічних чи технологічних нововведень, а як теоретико-методологічний та прикладний фундамент для формування інноваційних криміналістичних інструментів, засобів, методів, тактичних операцій та спеціалізованих методик розслідування, адаптованих до викликів гібридної агресії та цифрової трансформації сучасної транснаціональної злочинності. Йдеться про потребу для практичного втілення створення та запровадження інноваційних криміналістичних засобів та технологій, формування та пропонування типових тактичних операцій та спеціальних комплексних методик розслідування, що є ефективними та релевантними динамічним викликам сучасності⁴. У цьому вимірі технологізація виступає каталізатором трансформації традиційної криміналістичної парадигми, адаптуючи її до умов гібридної агресії та глобальної цифрової трансформації транснаціональної злочинності.

Технологізація у криміналістиці – це процес застосування криміналістичних технологій у кримінальному провадженні щодо практичної реалізації комплексу взаємопов'язаних дій, заходів, послідовних процесів і процедур технологічного спрямування, що відображається у системі криміналістичних техніко-технологічних знань загальної теорії криміналістики, у поетапній і послідовній реалізації технологій і засобів криміналістичної техніки, криміналістичної тактики, криміналістичної методики, а також судово-експертних досліджень⁵.

Вбачається, що технологізація виступає стратегічним напрямом та визначальним інструментом гармонізації антикримінальної політики

³ Авдеева Г. К. (2025). Роль криміналістичних технологій у розслідуванні злочинів в умовах збройного конфлікту. *Пріоритети кримінального судочинства та відновлення справедливості в контексті російсько-українського збройного конфлікту* : матеріали круглого столу, м. Харків, 23 вер. 2025 р. : електрон. наук. вид. / [редкол.: Н. В. Глинська (голов. ред.), Д. І. Клепка, А. А. Барабаш]; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України. Харків : Право, 2025. С. 6-10. <https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/20761>

⁴ Shevchuk V., Vapniarchuk V., Borysenko I., Zatenatskyi D., Semenogov V. (2022). Criminalistic methodics of crime investigation: Current problems and promising research areas. *Revista Juridica Portucalense*, 2022, 32, 320–341. P. 3. DOI: [https://doi.org/10.34625/issn.2183-2705\(32\)2022.ic-14](https://doi.org/10.34625/issn.2183-2705(32)2022.ic-14)

⁵ Шевчук В. М. Проблеми технологізації розслідування кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України в умовах війни. *Правове забезпечення основ національної безпеки України в умовах війни: проблеми теорії та правозастосування* : електрон. наук. вид. Харків : Право, 2025. С. 112-117. URL:https://drive.google.com/drive/folders/1gEX-WwRW78aYjzU4q3MPeRWTB5CU_d9H URL:<https://dspace.nlu.edu.ua/jspui/handle/123456789/20663>

України з правовим масивом *acquis* ЄС. Вона дозволяє конвертувати стрімкий технічний прогрес у реальну, інституційно забезпечену спроможність держави ефективно протидіяти високотехнологічним загрозам у глобалізованому правовому просторі. У цьому контексті технологізація забезпечує не лише технічну сумісність українських правоохоронних органів із європейськими безпековими інституціями (зокрема через інтеграцію з екосистемами Europol та Eurojust), а й формує якісно нову методологічну базу для розслідування транскордонних злочинів⁶. Це шлях від пасивного спостереження за цифровими слідами до проактивної предиктивної аналітики, де алгоритмічна точність поєднується з неухильним дотриманням процесуальних стандартів ЄС.

Отже, технологічна трансформація криміналістичної діяльності стає надійним запобіжником проти асиметричних загроз, що виникають в умовах гібридної агресії, забезпечуючи невідворотність покарання незалежно від цифрової складності чи географічної розсосередженості злочинної діяльності⁷. Технологізація постає стратегічним інструментом гармонізації антикримінальної політики України з *acquis* ЄС, що дозволяє конвертувати технічний прогрес у реальну спроможність держави протидіяти високотехнологічним загрозам у глобалізованому правовому просторі. Крім цього, використання спільних слідчих груп (Joint Investigation Teams – JITs) та автоматизованих систем обміну інформацією через канали Європолу, що є вимогою для інтеграції в європейську систему безпеки.

У контексті системної адаптації до вимог *acquis* ЄС, Україна здійснює масштабну імплементацію цифрових інструментів, що відповідають міжнародним та європейським стандартам і регламентам. Це створює надійне підґрунтя для виявлення та розслідування кіберзлочинності, транскордонної контрабанди та легалізації активів, одержаних злочинним шляхом⁸. За таких обставин цифрова трансформація криміналістичної діяльності стає ключовим механізмом інтеграції України у безпековий та правовий простір ЄС, гарантуючи ефективність протидії воєнним та глобальним загрозам у реаліях сьогодення.

⁶ Леган І. М. (2021). Міжнародне співробітництво у сфері запобігання та протидії транснаціональній злочинності : монографія. Чернівці : НУ «Чернігівська політехніка», 2021. 328 с. С. 6-8. <https://eztuir.ztu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/8169/>

⁷ Шевчук В. М., Тищенко О. І. Технологізація криміналістики, судової експертизи і кримінального провадження в сучасних умовах цифровізації. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 12. 2024. С. 375-380. URL: http://www.lsej.org.ua/12_2024/88.pdf

⁸ Shevchuk, V., Bululukov, O., Chorny, H., Tyshchenko, O., & Baranchuk, V. (2025). Latest Criminalistic Tools and Technologies in the Investigation of Cybercrimes: International and Ukrainian Experience. *Law, State & Telecommunications Review/Revista de Direito, Estado e Telecomunicações*, 2025, 17(2), 207-235. DOI: <https://doi.org/10.26512/lstr.v17i2.55927>

Криміналістичні аспекти цифрової трансформації полягають в тому, що важливим складником технологізації є перехід від реактивного до проактивного розслідування (*Intelligence-led policing*). Основні напрями, що потребують наукового обґрунтування в умовах гармонізації із стандартами ЄС, можуть бути такі.

По-перше, впровадження стандартів Prüm II, що пов'язано із автоматизацією обміну біометричними даними (ДНК, папілярні узорі) та даними про реєстрацію транспортних засобів. Це вимагає уніфікації методик експертних досліджень та створення цифрових протоколів, що відповідають вимогам Європейського мережевого інституту криміналістичних наук (ENFSI). Така методологічна уніфікація стандартизація дозволить забезпечити валідність та взаємне визнання результатів судових експертиз у межах спільного правового простору, усуваючи правові бар'єри при використанні біометричних доказів, отриманих в іноземних юрисдикціях, що є критично важливим для ефективного функціонування спільних слідчих груп.

По-друге, використання блокчейн-технологій у доказуванні, оскільки транснаціональний характер транснаціональної злочинної діяльності, зокрема вчинення фінансових злочинів зумовлює необхідність впровадження блокчейн-аналітики для деанонімізації криптоактивів⁹. З позиції криміналістики, критичного значення набуває фіксація «ланцюжка передачі доказів» (*Chain of Custody*) у розподілених реєстрах, що виключає можливість несанкціонованої модифікації цифрових слідів при транскордонній передачі даних. Активне впровадження систем аналізу криптовалютних транзакцій, платформ для аналізу відкритих даних (OSINT) та систем відеоаналітики, що дозволяє виявляти транснаціональні угруповання¹⁰.

По-третє, алгоритмізація аналізу Big Data, що пов'язано із використанням інтелектуальних систем (наприклад, софту для аналізу зв'язків типу *Palantir* або вітчизняних розробок) дозволяє виявляти латентні структури транснаціональних злочинних організацій, що діють

⁹ Шевчук В. М., Шарпацька В.М. (2025). Роль блокчейн-технологій у збиранні цифрових доказів та протидії злочинності у сфері незаконного обігу віртуальних активів. *Криміналістика та судова експертиза в дослідженнях молодих науковців*: зб. матеріалів наук.-практ. конф., м. Харків, 29 трав. 2025 р.; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого; Нац. акад. прав. наук України; Харків: Право, 2025. С. 205-211. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/d6dab164-459b-4014-b038-5cbf01c57b51/content>

¹⁰ Погорельський М.А. Цифрові технології та докази у розслідуванні злочинів проти основ національної безпеки України: процесуальні проблеми та європейські стандарти. *Аналітично-порівняльне правознавство*. Вип. № 05. 2025. Ч. 3. С. 239-255. DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.05.3.37>

у кіберпросторі¹¹. Технологізація дозволяє правоохоронцям ефективно боротися з транснаціональними кіберзлочинами, включаючи фішинг, вимагання та незаконний обіг наркотиків у даркнеті¹².

Варто враховувати процесуальні та етичні виклики¹³, з якими стикаються практичні працівники у процесі технологізація протидії транснаціональній злочинності. Гармонізація з *acquis* ЄС вимагає від українського законодавця та наукової спільноти розв'язання колізій між ефективністю технологізації та захистом фундаментальних прав людини (відповідно до Регламенту GDPR). Питання допустимості доказів, отриманих за допомогою алгоритмів штучного інтелекту або вилучених із «хмарних» сховищ поза межами національної юрисдикції (згідно з *e-Evidence Package* ЄС), потребує чіткої регламентації в КПК України.

Технологізація засобів протидії транснаціональній злочинності в Україні має стати дієвим інструментом вирівнювання суттєвого дисбалансу між можливостями злочинних угруповань та спроможністю правоохоронної системи. Подальша адаптація до стандартів ЄС має ґрунтуватися на створенні гнучкої криміналістичної моделі ефективної протидії транснаціональній злочинності, де цифрові технології виступають фундаментом для транскордонної взаємодії, забезпечуючи невідворотність покарання за таку злочинну діяльність.

Таким чином, технологізація виступає детермінуючим чинником у сучасній архітектурі протидії транснаціональній злочинності, виходячи за межі суто технічного чи технологічного супроводу розслідувань. Вона забезпечує перехід до моделі *Intelligence-led Policing*, де автоматизований обмін критично важливою інформацією через канали Інтерполу та Європолу (зокрема систему SIENA) стає базовою умовою оперативності. Використання інструментів інтелектуального аналізу великих масивів даних (*Big Data Analytics*) у поєднанні із новітніми методами блокчейн-технологій дозволяє правоохоронним органам не лише деанонімізувати приховані фінансові схеми, а й виявляти складні латентні зв'язки всередині мережових злочинних структур та ефективно протидіяти транснаціональній злочинності.

¹¹ Шевчук В. М. Використання технологій штучного інтелекту в OSINT як напрям підвищення ефективності розслідування воєнних злочинів. *Роль OSINT-досліджень у підвищенні рівня національної безпеки України* : матеріали круглого столу (м. Львів, 7 трав. 2025 р.) / уклад.: І. О. Ревак. Львів, 2025. С. 239–243. <https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/20611>

¹² Кріцак І.В., Луценко І.Г., Іншекова Ю.Ю. (2026). Окремі аспекти реалізації політики у сфері протидії злочинності в умовах війни. *Вісник Кримінологічної асоціації України*, 32(2), 461–474. <https://doi.org/10.32631/vca.2024.2.34>

¹³ Матулене С., Шевчук В., Балтрунене Ю. (2023). Штучний інтелект в діяльності органів правопорядку та юстиції: український та європейський досвід. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 4 (29). 2023. С.12–46.

ПРОТИДІЯ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНІЙ ЗЛОЧИННОСТІ В СТРУКТУРІ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ СТРАТЕГІЇ

Валерій ШЕПІТЬКО

*доктор юридичних наук, професор, професор кафедри
криміналістики, заслужений професор
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого,
почесний професор Національного наукового центру
«Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса,
академік Національної академії правових наук України,
заслужений діяч науки і техніки України
м. Харків, Україна*

Михайло ШЕПІТЬКО

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого,
член-кореспондент Національної академії правових наук України,
президент Української національної групи
Міжнародної асоціації карного права
м. Харків, Україна*

Феномен транснаціональної злочинності та механізму вчинення транснаціональних злочинів потребує свого дослідження та пропонування оптимальних методів, прийомів та засобів для мінімізації цього злочинного явища. У сучасних умовах особливо гостро постає проблема протидії транснаціональній організованій злочинності в Європі та світі. Вона завдає шкоду не лише нормальному соціально-економічному існуванню суспільства, а й загрожує безпеці держав¹.

Транснаціональна злочинність є результатом діяльності організованої злочинності, її трансформації, виходом за межі території однієї держави, внаслідок чого та набула міжнародних, глобальних масштабів². Мова йде про вчинення різних транснаціональних організованих злочинів (незаконна міграція, торгівля живим товаром,

¹ Валюшок Д. (2017). Детермінанти транснаціональної злочинності. Новітні кримінально-правові дослідження – 2017: зб. наук. праць / відп. ред. О. В. Козаченко. Миколаїв: Іліон. С. 202-205.

² Скулиш Є. Д., Глушків В. О. (2012). Поняття транснаціональної організованої злочинності та її співвідношення з тероризмом. *Право і суспільство*. № 2. С. 190.

зброєю, легалізація (відмивання) грошових коштів та іншого майна, наркотрафік та наркотогівля та ін.).

Істотними ознаками організованої злочинної діяльності є: 1) економічна (корислива) спрямованість, прагнення до монопольного впливу й контролю: організовані злочинні групи (злочинні організації) встановлюють монополію на надання незаконних послуг (ігровий бізнес, проституція, торгівля «живим товаром», «робота» з боржниками та ін.); незаконне виробництво і (чи) збут продукції або товарів (наркотичних засобів, психотропних речовин, вогнепальної зброї та боєприпасів, алкогольних напоїв, сигарет (у тому числі, контрафактної продукції) тощо); використання можливостей легального бізнесу (участь у приватизації, у проведенні тендерів, створенні міжнародних фондів, кредитно-банківських установ, придбання офшорних підприємств з метою легалізації (відмивання) незаконних доходів); 2) заняття злочинною діяльністю як професією; 3) високий ступінь консолідації кримінального середовища, наявність ієрархічних рівнів; 4) втягнення до злочинної діяльності службових осіб органів державної влади та управління (коруптованість); 5) наявність стійкого захисту протиправної діяльності; утворення «блоків захисту» з корумпованих службових осіб, відповідальних працівників органів влади, правоохоронних органів, тих чи інших структур; 6) конспіративність злочинної діяльності, певна її завуальованість і таємність; 7) можливість протидії іншим кримінальним структурам (кримінальна конкуренція) чи правоохоронним органам³.

У сучасних реаліях, як правило, прийнято розрізняти три головні типи транснаціональної злочинності: 1) основна група традиційних транснаціональних злочинних організацій; 2) група малих транснаціональних злочинних організацій; 3) транснаціональні терористичні групи⁴. Інколи виокремлюють ще й транскордонну організовану злочинність⁵, а транснаціональні злочини кваліфікують як міжнародні злочини та злочини міжнародного характеру⁶.

³ Шепітько В. Ю. (2000). Проблеми формування методики розслідування злочинів, що вчиняються організованими злочинними групами. *Проблеми боротьби з організованою злочинністю в регіоні (на матеріалах Харківської та Полтавської областей)*: зб. матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 26-27 квітня 1999 р.). Харків: Право. С. 158-162.

⁴ Леган І. М. (2021). Сучасний стан та тенденції транснаціональної злочинності в Україні та світі. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 3. С. 378-381. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-3/95>

⁵ Стратонов В. М. (2025). Транскордонна злочинність: поняття, ознаки та роль у глобалізації транснаціональної злочинності. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Вип. 3. С. 88-92.

⁶ Волощук О. Т. (2025). Міжнародні та транснаціональні злочини: концептуально-правові парадигми та виклики протидії й превенції (на прикладі злочину агресії та тероризму). *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. Серія ПРАВО. Вип. 90: ч. 5. С. 387-394.

На сьогодні можливо стверджувати й про наявність «кримінальних держав», в яких правлять злочинні режими, як найвищий рівень організованих об'єднань. У 2022 р. Парламентська асамблея Ради Європи (ПАРЕ) ухвалила резолюцію про визнання Росії терористичним режимом⁷. Держава-терорист має на меті чинити геноцид українців, вдається до масових убивств та інших злочинів в Україні. Діяльність тоталітарного режиму пов'язана із вчиненням найбільш тяжких злочинів (міжнародних злочинів): злочину агресії, злочину геноциду, злочинів проти людяності, воєнних злочинів.

Важливим є вивчення досвіду протидії транснаціональній злочинності, вироблення рекомендації, спрямованих на зменшення її негативного впливу на економічну та політичну сферу окремих країн світу. Управління ООН з наркотиків та злочинності (United Nations Office on Drugs and Crime – UNODC) кожного року готує та оприлюднює Аналітичну доповідь «Transnational Organized Crime and its Threats» (Транснаціональна організована злочинність та її загрози). При цьому, Нідерландський інститут міжнародних відносин (Netherlands Institute of International Relations Clingendael), який є аналітичним центром й на замовлення UNODC готує узагальнююче тематичне дослідження «Transnational Organized Crime» (Транснаціональна організована злочинність)⁸.

Протидія транснаціональній організованій злочинності передбачає необхідність використання спільних зусиль правоохоронних органів окремих країн, створення спільних слідчих груп для розслідування злочинів, що вчиняються злочинними об'єднаннями. Зокрема, згідно зі ст. 19 Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності 2000 р., у зв'язку із справами, які є предметом розслідування, кримінального переслідування або судового розгляду в одній або декількох державах-учасниках, зацікавлені компетентні органи можуть створювати органи з проведення спільних розслідувань (за умови укладення відповідних угод або домовленостей)⁹.

У кримінальному процесуальному законодавстві України (ст. 571 КПК України) визначено порядок створення і діяльність спільних слідчих груп. Зокрема, у ч. 1 ст. 571 КПК України вказано, що для проведення досудового розслідування обставин кримінальних

⁷ ПАРЕ ухвалила резолюцію про визнання Росії терористичним режимом. *Європейська правда*. 2022. 13 жовтня. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/10/13/7148626>

⁸ Леган І. М. (2021). Сучасний стан та тенденції транснаціональної злочинності в Україні та світі. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 3. С. 378-381. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-3/95>

⁹ Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності 2000 р.: прийнята резолюція 55/25 Генеральної Асамблеї від 15 листопада 2000 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789#Text

правопорушень, вчинених на територіях декількох держав, або якщо порушуються інтереси цих держав, можуть створюватися спільні слідчі групи. У ч. 4 цієї статті зазначено, що слідчі (розшукові) та інші процесуальні дії виконуються членами спільної слідчої групи тієї держави, на території якої вони проводяться.

Розслідування злочинів, що вчиняються транснаціональними організованими об'єднаннями, передбачає використання спільних зусиль різних країн світу. Для вирішення проблем розслідування транснаціональних злочинів має бути: 1) запропонована спільна стратегія протидії транснаціональній злочинності; 2) визначено програму запобігання транснаціональній злочинності; 3) розроблені окремі (або комплексні) криміналістичні методики розслідування транснаціональних злочинів та впроваджені міжнародні стандарти.

У спеціальних літературних джерелах зверталася увага на необхідність розроблення Програм запобігання транснаціональним злочинам. Зокрема, на думку окремих дослідників, важливим елементом «програми протидії» є забезпечення однакового підходу до профілактики транснаціональної організованої злочинності, розроблення різних міжнародно-правових актів – конвенцій, рекомендацій, програм, задля узгодження своїх дій¹⁰.

Протидія транснаціональній організованій злочинності передбачає розроблення криміналістичної стратегії протидії такій злочинності¹¹. При цьому, криміналістична стратегія має розглядатися як сфера знань із протидії злочинності криміналістичними засобами на віддалену перспективу... Це означає необхідність розроблення та застосування новітніх технологій, можливостей фіксації даних в електронних мережах, великих відстанях та екстремальних умовах, дослідження електронних та ідеальних слідів, автоматизації розслідування та судового розгляду національними органами, роботи в міжнародних групах та інституціях щодо розслідування та здійснення судових процедур¹². Особливістю розслідування злочинів, що вчиняються транснаціональними організованими об'єднаннями, є необхідність використання сучасних науково-технічних засобів, інноваційних технологій, належного інформаційного забезпечення.

¹⁰ Жук Д. (2017). Протидія транснаціональній організованій злочинності. *Новітні кримінально-правові дослідження*. С. 232.

¹¹ Певні стратегії боротьби з транснаціональною організованою злочинністю були розроблені та запропоновані у практиці США. Наприклад: Strategy to Combat Transnational Organized Crime. URL: <https://obamawhitehouse.archives.gov/administration/eop/nsc/transnational-crime/introduction>

¹² Шепітько М. В. Криміналістична стратегія (2019). *Криміналістика: підручник: у 2 т. Т. 1* / [В. Ю. Шепітько, В. А. Журавель, В. О. Коновалова та ін.]; за ред. В. Ю. Шепітька. Харків: Право. С. 252-254.

Існує необхідність у пропонуванні алгоритмів дій (методичних рекомендацій) та слідчих технологій для співробітників правоохоронних органів під час розслідування транснаціональних злочинів. Пропонована система способів, методів та засобів має оптимізувати процес розслідування. Завданням окремої криміналістичної методики є розроблення типових систем (алгоритмів) дій слідчого (чи іншої особи), що сприяють обранню оптимальної лінії поведінки під час розслідування злочину.

Специфіка транснаціональних злочинів передбачає розроблення саме комплексних криміналістичних методик розслідування із врахуванням складних ланцюгів їхнього вчинення, наявності зв'язків з іншими супутніми або похідними злочинами. Зокрема, з криміналістичної точки зору під час розроблення методичних рекомендацій щодо розслідування легалізації (відмивання) грошових коштів та іншого майна, одержаного злочинним шляхом (ст. 209 КК України «Легалізація (відмивання) майна одержаного злочинним шляхом»), необхідно врахувати такі положення: 1) легалізацію грошових коштів та іншого майна не можна розглядати абстрактно, ізольовано від тієї злочинної діяльності, яка дає прибуток. Відмивання грошей – це тільки ланцюг, вторинний елемент злочинного бізнесу; 2) легалізація є закономірним супутником тіньового та кримінального бізнесу; 3) легалізація є сигналом (ознакою) вчинення інших злочинів; 4) легалізація грошових коштів пов'язана з банківськими злочинами, із переведенням їх за кордон; 5) легалізація (відмивання) грошових коштів або іншого майна – це транснаціональна проблема¹³.

Виникає питання: чи достатньо лише комплексних криміналістичних методик для розслідування транснаціональних злочинів. Відповідь має бути негативною, тому, що у даному випадку здійснюється, як правило, спільне міжнародне розслідування, в якому задіюються співробітники декількох країн, співробітники Інтерполу (або Європолу), можуть працювати спільні слідчі групи. Питання створення спільних слідчих груп також пов'язано із можливістю залучення іноземних фахівців (експертів) до розслідування злочинів, оскільки у такому разі до такої групи входять й експерти. Участь іноземних експертів в розслідуванні транснаціональних та інших злочинів передбачає запровадження міжнародних стандартів. Тому, мають розроблюватися, пропонуватися та впроваджуватися єдині міжнародні стандарти розслідування транснаціональних злочинів, міжнародні стандарти проведення процесуальних дій, стандарти міжнародної взаємодії та співробітництва.

¹³ Шепітько В. (2010). Протидія легалізації (відмиванню) грошових коштів, здобутих злочинним шляхом. *Вибрані твори*. Харків: Вид. агенція «Апостіль». С. 486-490.

Останнім часом у спеціальних джерелах зверталася увага на необхідність впровадження стандартів розслідування (особливо, що стосується розслідування воєнних злочинів), вироблення певних правил для упорядкування діяльності слідчих (прокурорів). Зокрема, на сьогодні запропоновано «Базові стандарти розслідування для документування міжнародних злочинів в Україні»¹⁴; «Стандарти розслідування воєнних злочинів. Загальна частина»¹⁵; «Стандарти розслідування воєнних злочинів. Незаконне позбавлення волі та катування»¹⁶; «Основні стандарти розслідування для співробітників служб оперативного реагування при розслідуванні міжнародних злочинів»¹⁷, тощо).

¹⁴ Basic Investigative Standards for Documenting International Crimes in Ukraine. URL: <https://globalrightscpliance.com/standards-for-documenting-international-crimes-in-ukraine/>

¹⁵ Стандарти розслідування воєнних злочинів. Загальна частина: метод. рекомендації. затв. 28 квітня 2023 р. Київ, 2023. 112 с.

¹⁶ Стандарти розслідування воєнних злочинів. Незаконне позбавлення волі та катування: метод. рекомендації. Затв. 28 квітня 2023 р. Київ, 2023. 102 с. URL: https://justgroup.com.ua/wp-content/uploads/2023/05/standart-rozsliduvannya_katuvannya.pdf

¹⁷ Основні стандарти розслідування для співробітників служб оперативного реагування при розслідуванні міжнародних злочинів. URL: www.globalrightscpliance.co.uk; https://mart-ngo.org.ua/wp-content/uploads/2019/04/2016-09-15-10_08_06-1.pdf

**ВПЛИВ АНТИЛЕГАЛІЗАЦІЙНОГО ЗАКОНОДАВСТВА
ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ НА СУБ'ЄКТНИЙ СКЛАД
КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ,
ПЕРЕДБАЧЕНОГО Ч. 2 СТ. 209¹ КК УКРАЇНИ**

Іван ШНУРЕНКО

*аспірант кафедри кримінально-правової політики та кримінального
права Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
м. Київ, Україна*

Науковці сходяться в тому, що суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 209¹ Кримінального кодексу України (далі – КК України) (у попередніх редакціях), виступала особа, якій інформація, що надавалась центральному органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення (далі – спеціально уповноважений орган), стала відома в зв'язку з професійною або службовою діяльністю^{1,2,3,4,5}.

Однак у результаті змін, яких зазнала ч. 2 ст. 209¹ КК України на підставі Закону України від 6 грудня 2019 року «Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» (далі – Закон), наведена позиція потребує уточнення.

¹ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. Дудоров О.О., Навроцький В.О., Ришелюк А.М. та ін. За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. Київ: Юридична думка, 2008. С. 594, 1216 с.

² Кримінальне право (Особлива частина): підручник у 2 т. / за ред. Дудорова О.О., Письменського Є.О. Луганськ: Елтон-2, 2012. Т. 1. 2012. С. 606, 780 с.

³ Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. За заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. 5-те вид., допов. Харків: Право, 2013. Т. 2: Особлива частина. 2013. С. 297, 1040 с.

⁴ Кримінальне право України: Особлива частина: підручник / Баулін Ю.В., Борисов В.І., Тютюгін В.І. та ін. За ред. В.Я. Тація, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. 5-е вид. Київ: Право, 2015. С. 237, 680 с.

⁵ Бровко В.М. Кримінальна відповідальність за умисне порушення вимог законодавства про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2017. С. 141-142, 232 с.

Необхідність відповідних змін була обумовлена імплементацією ряду положень законодавства Європейського Союзу, зокрема, Директиви Європейського парламенту та Ради 2015/849/ЄС від 20 травня 2015 року про запобігання використанню фінансової системи з метою відмивання доходів та фінансування тероризму, що вносить зміни та доповнення в Регламент (ЄС) 648/2012 Європейського парламенту та Ради, у преамбулі якої, зокрема, зазначено, що доступ суб'єкта даних до будь-якої інформації, пов'язаної з повідомленням про підозрілу операцію, може серйозно підірвати ефективність боротьби з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму⁶.

Відповідно до ч. 1 ст. 39 цієї Директиви зобов'язані особи та їх керівники та співробітники не повинні розкривати клієнту, якого це стосується, або іншим третім особам той факт, що інформація передається, буде чи була повідомлена відповідно до статей 33 або 34, або що здійснюється, може здійснюватися або був здійснений аналіз по факту відмивання грошей або фінансування терористичної діяльності⁷.

Дійсно, суб'єктом досліджуваного кримінального правопорушення і надалі виступає особа, якій інформація, про яку йдеться в ч. 2 ст. 209¹ КК України, стала відома в зв'язку з її професійною або службовою діяльністю. Однак якщо в попередніх редакціях цієї частини ст. 209¹ КК України йшлося про інформацію, яка відповідно до закону надавалась спеціально уповноваженому органу, то в чинній редакції йдеться про наступні види інформації:

1) таємницю фінансового моніторингу;

2) факт обміну інформацією про фінансову операцію та її учасників між суб'єктами первинного фінансового моніторингу, суб'єктами державного фінансового моніторингу, іншими державними органами, факт надання (одержання) запиту, рішення чи доручення спеціально уповноваженого органу, або надання (одержання) відповіді на такий запит, рішення чи доручення. Зазначена інформація якраз є новим предметом досліджуваного кримінального правопорушення.

Отже, на сьогодні *суб'єктом* кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 209¹ КК України, виступає особа, якій таємниця фінансового моніторингу або факт обміну інформацією про фінансову операцію та її учасників між суб'єктами первинного фінансового

⁶ Директива Європейського парламенту та Ради 2015/849/ЄС від 20 травня 2015 р. про запобігання використанню фінансової системи з метою відмивання доходів та фінансування тероризму, що вносить зміни та доповнення в Регламент (ЄС) 648/2012 Європейського парламенту та Ради і скасовує Директиву 2005/60/ЄС Європейського парламенту та Ради і Директиву Комісії 2006/70/ЄС / Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_037-15#Text (дата звернення: 08.02.2024).

⁷ Там само.

моніторингу, суб'єктами державного фінансового моніторингу, іншими державними органами, факт надання (одержання) запиту, рішення чи доручення спеціально уповноваженого органу, або надання (одержання) відповіді на такий запит, рішення чи доручення, стали відомі в зв'язку з її професійною або службовою діяльністю.

Старовойтова Ю.Г. виділяє дві обов'язкові ознаками суб'єкта досліджуваного кримінального правопорушення: розголошувана інформація має бути відомою йому в зв'язку з професійною або службовою діяльністю; на цього суб'єкта має бути покладений обов'язок не розголошувати цю інформацію. Розвиваючи цю позицію Вона пише про те, що доступ до документів, які містять відповідну інформацію, фактично можуть мати й працівники суб'єктів первинного фінансового моніторингу, які не пов'язані зі здійсненням внутрішнього фінансового моніторингу, наприклад особи зі складу обслуговуючого персоналу. Вирішуючи питання про наявність у діях особи ознак відповідного складу злочину кожного разу слід установлювати, чи було покладено на цю особу її посадовою інструкцією чи функціональними обов'язками обов'язок не розголошувати зазначену інформацію. За наявності такого обов'язку розголошення відповідної інформації за наявності інших ознак утворюватиме склад злочину, передбаченого ч. 2 ст. 209¹ КК України. У протилежному випадку особа не підлягає кримінальній відповідальності⁸.

Не вступаючи в дискусію з Старовойтовою Ю.Г. протилежну точку зору висловлює Дудоров О.О., на думку якого не має значення, чи мають працівники суб'єктів первинного фінансового моніторингу, яким певні відомості стають відомі, зважаючи на виконувані по службі обов'язки, офіційний доступ до документів, які уособлюють інформацію, що надається спеціально уповноваженому органу⁹.

Не погоджується з позицією Старовойтової Ю.Г. також Бровко В.М., який акцентує увагу на тому, що відповідний обов'язок покладається на осіб, яким відповідна інформація стала відома в зв'язку з професійною або службовою діяльністю не просто на рівні посадової інструкції чи функціональних обов'язків, а на рівні Закону України від 14 жовтня 2014 року «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення», згідно з яким обов'язок дотримуватися таємниці фінансового моніторингу та не

⁸ Старовойтова Ю.Г. Кримінально-правова протидія порушенням законодавства України про фінансовий моніторинг: дис. ... кандидата юрид. наук: 12.00.08. Луганськ, 2009. С. 137–139, 227 с.

⁹ Кримінальне право (Особлива частина): підручник у 2 т. / за ред. Дудорова О.О., Письменського Є.О. Луганськ: Елтон-2, 2012. Т. 1. 2012. 780 с.

розголошувати факт подання інформації спеціально уповноваженому органу поширюється також на осіб, яким така інформація стала відома у зв'язку з їх професійною або службовою діяльністю¹⁰.

На сьогодні так само розголошення у будь-який спосіб працівниками спеціально уповноваженого органу таємниці фінансового моніторингу, а також факту отримання інформації про фінансову операцію та її учасників, факту надання запиту, рішення чи доручення та/або отримання відповіді на такий запит, рішення чи доручення тягне за собою відповідальність згідно із законом або за рішенням суду (абз. 2 ч. 11, абз. 1 ч. 12 ст. 16 Закону). Аналогічна заборона поширюється також на осіб, яким така інформація стала відома у зв'язку з їх професійною або службовою діяльністю.

Однак закріплення відповідного обов'язку на рівні закону, на нашу думку, жодним чином не сприяє точному окресленню кола суб'єктів кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 209¹ КК України.

Треба зазначити, що аналогічний спосіб визначення суб'єктного складу застосований в ст. 145 КК України, яка передбачає кримінальну відповідальність за умисне розголошення лікарської таємниці особою, якій вона стала відома у зв'язку з виконанням професійних чи службових обов'язків. В юридичній літературі зазначається, що таким суб'єктом є особа, якій лікарська таємниця стала відома у зв'язку з виконанням професійних чи службових обов'язків. Такою особою необов'язково є лікар або медична сестра. Це може бути особа, яка ознайомлена з лікарською таємницею під час власної професійної діяльності, що навіть не є медичною або фармацевтичною практикою (водій карети швидкої медичної допомоги, працівник служби технічної підтримки лікарні тощо)¹¹.

З цього можна зробити висновок, що суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 145 КК України, виступає не тільки особа, якій відповідна інформація ввірена але й особа, яка за родом своєї професійної або службової діяльності може отримати доступ до такої інформації.

Дещо інший підхід втілено в ч. 1 ст. 328 КК України, яка передбачає відповідальність за розголошення відомостей, що становлять державну таємницю, особою, якій ці відомості були довірені або стали відомі у

¹⁰ Бровко В. М. Кримінальна відповідальність за умисне порушення вимог законодавства про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2017. С. 144, 232 с.

¹¹ Кримінальне право: Особлива частина: підручник / Зеленов Г.М., Карчевський М.В., Письменський Є.О., Хавронюк М.І. та ін. За ред. О.О. Дудорова, Є.О. Письменського. 2-ге вид. Київ: Дакор, 2013. С. 124, 786 с.

зв'язку з виконанням службових обов'язків, за відсутності ознак державної зради або шпигунства.

В юридичній літературі зазначається, що суб'єктом у даному випадку виступає особа, якій відомості, що становлять державну таємницю, були довірені або стали відомі у зв'язку з виконанням службових обов'язків. Такою визнається особа, що має відповідний допуск до державної таємниці, наданий відповідно до законодавства України. Для кваліфікації не має значення, були такі відомості довірені вказаній особі (надані за реєстром, іншим обліковим документом) чи стали відомі за інших обставин (за специфікою служби певні відомості, що становлять державну таємницю, можуть стати відомі такій особі і випадково). Якщо зазначені відомості випадково стали відомі іншій особі (прибиральниці знайшла втрачений таємний документ, охоронець несподівано підслухав розмову тощо), вона не може нести відповідальність за їх розголошення¹².

З цієї позиції слідує, що суб'єктом кримінального правопорушення може бути як особа, якій відповідна інформація ввірена по службі, так і особа, якій така інформація не ввірена але вона отримала до неї доступ у результаті виконання своїх службових обов'язків.

Порівняння описання суб'єктного складу кримінальних правопорушень, передбачених ст. 145, ч. 2 ст. 209¹ та ч. 1 ст. 328 КК України, а також тлумачення цих ознак в юридичній літературі дозволяє зробити висновок про те, що якщо б законодавець прагнув обмежити суб'єктний склад досліджуваного кримінального правопорушення виключно особами, які здійснюють професійну або службову діяльність, та яким така інформація ввірена за родом служби або професійних обов'язків, він зробив би відповідне застереження в ч. 2 ст. 209¹ КК України зазначивши, що відповідна інформація саме ввірена суб'єкту кримінального правопорушення. Проте він цього не зробив.

Такий підхід заслуговує на підтримку з огляду на необхідність максимально широкого охоплення осіб, дотичних до таємниці фінансового моніторингу та іншої інформації, що виступає предметом досліджуваного кримінального правопорушення, задля попередження її розголошення кримінально-правовими засобами. Крім того, зазначене тлумачення суб'єктного складу досліджуваного кримінального правопорушення йде в розвиток вищезазначеним положенням антилегалізаційного законодавства Європейського Союзу.

¹² Там само. С. 662.

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ПРИТЯГНЕННЯ ДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЕКОЛОГІЧНІ ЗЛОЧИНИ У СФЕРІ ОХОРОНИ ДОВКІЛЛЯ

Богдан ЯРИНКО

*кандидат юридичних наук, науковий співробітник
кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства
Національного університету біоресурсів
і природокористування України
м. Київ, Україна*

Постановка проблеми. У сучасних умовах погіршення глобальної екологічної ситуації та зростання кількості правопорушень проти навколишнього природного середовища питання ефективного правового захисту довкілля набуває особливої актуальності. Значна шкода природним ресурсам, екосистемі та екологічній безпеці держав зумовлює необхідність удосконалення міжнародно-правових механізмів притягнення до відповідальності за екологічні злочини.

Особливої гостроти ця проблема набула для України в умовах повномасштабної військової агресії російської федерації. Воєнні дії, руйнування об'єктів інфраструктури, техногенні аварії та навмисне пошкодження природних ресурсів спричинили значні екологічні втрати, що мають довготривалий та масштабний характер. У зв'язку з цим актуалізується питання дослідження міжнародно-правових механізмів захисту довкілля, а також можливостей притягнення винних осіб до відповідальності за завдану екологічну шкоду.

Мета дослідження – аналіз міжнародно-правових механізмів притягнення до відповідальності за екологічні злочини, а також дослідження проблем правового визначення «екоциду» та можливостей застосування міжнародно-правових інструментів для притягнення винних осіб до відповідальності за завдану шкоду довкіллю в умовах збройної агресії.

Виклад основного матеріалу. Екологічні злочини становлять одну з найбільш небезпечних форм посягання на навколишнє природне середовище, оскільки їх наслідки можуть мати довготривалий, а інколи й незворотний характер. У міжнародному праві поняття екологічних злочинів не має єдиного універсального визначення.

Програма ООН з навколишнього середовища (ЮНЕП) визначає їх як незаконну діяльність, що завдає шкоди оточуючому середовищу та спрямована на отримання вигоди через експлуатацію, пошкодження,

торгівлю чи крадіжку природних ресурсів¹. Комісія ЄС під екологічними злочинами розуміє екологічні правопорушення, охоплювані кримінальним правом, що є порушеннями зобов'язань, спрямованих на захист навколишнього середовища².

Таким чином, під екологічними злочинами слід розуміти суспільно небезпечні діяння, що порушують встановлений міжнародними нормами порядок охорони навколишнього природного середовища та спричиняють або можуть спричинити значну шкоду природним екосистемам, здоров'ю людини або біорізноманіттю. Особливістю екологічних злочинів є їх транснаціональний характер: забруднення атмосферного повітря, водних ресурсів, незаконне поводження з небезпечними відходами, незаконна торгівля рідкісними видами флори та фауни мають наслідки, що виходять за межі однієї держави³.

У міжнародно-правовій доктрині окрему увагу приділяють питанню можливості визнання найбільш тяжких форм екологічних правопорушень міжнародними злочинами⁴. Зокрема, активно обговорюється концепція «екоциду» як особливо тяжкого злочину проти довкілля, що може становити загрозу для існування екосистем та людства загалом.

Поняття «екоциду» запропонував американський ботанік Артур В. Галстон, який досліджував хімічний гербіцид, що застосовували американські війська під час війни у В'єтнамі з метою відстеження Фронту національного визволення в лісах та полях цієї держави. Науковець у 1969 році в Конгресі США повідомив про наявність оброблення хімікатами чотирьох мільйонів акрів, а у 1970 році подав «Прохання про заборону екоциду»⁵.

Ідея міжнародно-правового закріплення відповідальності за «екоцид» виникла у зв'язку з масштабними екологічними наслідками воєнних дій та інтенсивного промислового розвитку. У науковій літературі зазначається, що такі дії можуть мати довготривалі або навіть

¹United Nations Environment Programme. (n.d.). The rise of environmental crime: A growing threat to natural resources, peace, development and security. <https://wedocs.unep.org/items/f1e192f5-8879-4e06-9d13-92d44392ebb6>

²European Parliament. (2022). Environmental crime affecting EU financial interests, the economic recovery and EU's Green Deal objectives. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2022/737869/IPOL_STU\(2022\)737869\(SUM01\)_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2022/737869/IPOL_STU(2022)737869(SUM01)_EN.pdf)

³Казак, Р. (2022). Конференція ООН у Стокгольмі 1972 р.: значення для України та світу. Law. State. Technology, (1), 4–7. <https://journals.politehnica.dp.ua/index.php/ls/article/view/97/81>

⁴Шацька, З. Я. (2023). Розвиток підприємницьких структур агропромислового сектору в умовах військового екоциду. Ефективна економіка, (7), 4. <https://nauka.com.ua/index.php/ee/article/view/1872>

⁵Генеза екоциду: на межі між війнами, науковим доробком та політичними іграми. Частина 1. (2023). Екологія. Право. Людина. <https://epl.org.ua/wp-content/uploads/2023/05/GENEZA-EKOTSYDU1205.pdf> (с. 1)

незворотні наслідки для довкілля, що виходять за межі території однієї держави та впливають на глобальну екологічну безпеку⁶.

У 1980-х роках Комісія з міжнародного права ООН відзначила другий етап можливого включення екологічних злочинів у проект Кодексу злочинів проти миру та безпеки людства⁷. Цей документ, який згодом став Римським статутом Міжнародного кримінального суду (МКС), був прийнятий у 1998 році та набув чинності 1 липня 2002 року⁸.

Важливий етап розвитку концепції «екоциду» пов'язаний із діяльністю міжнародної ініціативи Stop Ecocide International, яка у 2021 році ініціювала розроблення групою незалежних експертів-юристів проекту визначення цього злочину. Запропоноване визначення передбачає, що «екоцид» – це незаконні або свавільні дії, вчинені з усвідомленням високої ймовірності спричинення серйозної, широкомасштабної або довготривалої шкоди довкіл्लю. Передбачається, що таке визначення може бути використане для внесення змін до Римського статуту МКС⁹.

На сьогодні юрисдикція МКС поширюється на такі міжнародні злочини, як геноцид, злочини проти людяності, воєнні злочини та злочини агресії. Проте масштабні екологічні правопорушення у мирний час не охоплюються безпосередньо зазначеними категоріями, що створює прогалину у системі міжнародно-правової відповідальності¹⁰. Особливої актуальності ця проблема набуває у контексті сучасних збройних конфліктів, під час яких завдається значної шкоди навколишньому природному середовищу.

Концепція «екоциду» розглядається як один із перспективних напрямів розвитку міжнародного кримінального права. Її нормативне закріплення на міжнародному рівні може сприяти формуванню ефективніших механізмів притягнення до відповідальності осіб, винних у масштабному знищенні довкілля¹¹. Міжнародно-правові механізми

⁶Golovko, L. (2024). International legal aspects of the assessment of environmental damage caused by military actions. *Bratislava Law Review*, 8(1), 99–110. <https://doi.org/10.46282/blr.2024.8.1.828>

⁷Зелінська, Н. А. (2007). Міжнародно-правова концепція міжнародного злочину [Дисертація доктора юридичних наук]. Інститут законодавства Верховної Ради України. (с. 54)

⁸Римський статут Міжнародного кримінального суду. Ратифіковано із заявами Законом № 3909-IX від 21.08.2024. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text

⁹Stop Ecocide International. (2021). June 2021: Historic moment as Independent Expert Panel launches definition of ecocide. Commentary and core text. <https://www.stopecocide.earth/legal-definition>

¹⁰Римський статут Міжнародного кримінального суду. Ратифіковано із заявами Законом № 3909-IX від 21.08.2024. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text

¹¹Оберенко, О. (2023, 30 червня). Екоцид та злочини проти довкілля – що ми можемо робити з цим зараз? Підсумки екодискусії. Міжнародний фонд відродження.

притягнення до відповідальності за екологічні злочини формуються на основі норм міжнародного кримінального, міжнародного екологічного та міжнародного гуманітарного права¹².

Одним із важливих елементів міжнародно-правового механізму є відповідальність держав за порушення зобов'язань у сфері охорони довкілля. Відповідно до загальних принципів міжнародного права держава несе відповідальність за дії або бездіяльність, що призводять до порушення міжнародних зобов'язань та спричиняють шкоду навколишньому природному середовищу інших держав або територій поза межами національної юрисдикції. У таких випадках можуть застосовуватися механізми міжнародно-правового врегулювання спорів, зокрема через Міжнародний суд ООН¹³.

Іншим важливим напрямом є індивідуальна кримінальна відповідальність фізичних осіб за вчинення найбільш тяжких екологічних правопорушень. Хоча окремий склад злочину «екоцид» у Римському статуті МКС наразі не передбачений, окремі форми серйозного заподіяння шкоди довкіллю можуть кваліфікуватися як воєнні злочини у випадку їх вчинення під час збройних конфліктів¹⁴. Важливу роль також відіграють міжнародні договори у сфері охорони довкілля, що встановлюють зобов'язання держав щодо запобігання забрудненню навколишнього середовища, збереження біорізноманіття та раціонального використання природних ресурсів¹⁵.

З огляду на виявлені прогалини, доцільним є включення до Римського статуту МКС окремої норми, що передбачала б кримінальну відповідальність за «екоцид» як міжнародний злочин. При розробці такої норми пропонується використати досвід національного законодавства, зокрема положення ст. 441 Кримінального кодексу України, що встановлює відповідальність за масове знищення флори і фауни, отруєння атмосфери чи водних ресурсів, а також інші дії, здатні спричинити екологічну катастрофу¹⁶.

<https://www.irf.ua/ekologichna-inicizatyva-fondu-provela-ekodyskusiyu-prysvyachenu-temi-ekoczydu/>

¹²Глушко, А. Д., Зазека, А. Б., & Сиротенко, Я. В. (2022). Екоцид як злочин проти навколишнього природного середовища. Юридичний науковий електронний журнал, (5), 322–326. https://www.lsej.org.ua/5_2022/74.pdf

¹³Юсупов, В. А., & Ченшова, Н. В. (2021). Міжнародний досвід судового захисту екологічних прав громадян: сучасний стан. Часопис Київського університету права, (2). <https://kul.kiev.ua/images/chasopys/2021-2/762.pdf>

¹⁴Римський статут Міжнародного кримінального суду. Ратифіковано із заявами Законом № 3909-IX від 21.08.2024. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text

¹⁵Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів. (n.d.). Перелік міжнародних угод у сфері охорони навколишнього природного середовища, стороною яких є Україна, та стан їх виконання. <https://data.gov.ua/dataset/14e88505-7761-4565-ab3b-d60eceed0b34>

¹⁶Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

Пропонується доповнити Римський статут МКС новою статтею «Екоцид» такого змісту: ч. 1 – для цілей цього Статуту екоцид означає умисні дії або бездіяльність, які призводять до широкомасштабного, тривалого або серйозного пошкодження, забруднення чи знищення природного середовища, що створює значну загрозу для екосистем або життя і здоров'я населення; ч. 2 – до діянь, що можуть становити екоцид, належать: масове знищення флори або фауни; забруднення атмосфери, водних ресурсів або ґрунтів у масштабах, що спричиняє тяжкі екологічні наслідки; використання методів або засобів діяльності, які призводять до довготривалої або незворотної шкоди довкіллю; інші дії, що спричиняють екологічну катастрофу; ч. 3 – особи, винні у вчиненні екоциду, підлягають кримінальній відповідальності відповідно до положень цього Статуту, а розгляд таких справ здійснюється Міжнародним кримінальним судом.

Важливою проблемою залишається питання притягнення до відповідальності осіб та держав, які не є учасниками Римського статуту. У цьому контексті доцільним є застосування кількох механізмів: по-перше, передача ситуації до МКС рішенням Ради Безпеки ООН; по-друге, застосування принципу універсальної юрисдикції, що дозволяє кримінальне переслідування незалежно від місця вчинення злочину та громадянства правопорушника; по-третє, посилення механізмів міжнародної відповідальності держав за шкоду довкіллю через Міжнародний суд ООН¹⁷.

Висновки. У результаті проведеного дослідження встановлено, що сучасна система міжнародно-правових механізмів притягнення до відповідальності за екологічні злочини залишається недостатньо ефективною та потребує подальшого вдосконалення. Відсутність універсального визначення екологічного злочину та обмеженість Римського статуту МКС ускладнюють притягнення винних осіб до міжнародної кримінальної відповідальності за масштабне знищення природного середовища.

Підвищення ефективності міжнародно-правових механізмів відповідальності за екологічні злочини можливе шляхом: розширення юрисдикції МКС та криміналізації «екоциду» як окремого міжнародного злочину; застосування принципу універсальної юрисдикції; посилення міжнародного співробітництва держав у сфері захисту довкілля; гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами охорони навколишнього природного середовища.

¹⁷Спектор, О. М. (2018). Міжнародний договір як регулятор відносин у сфері природних ресурсів. Науковий вісник публічного та приватного права, 4(2), 40–50. https://www.nvppp.in.ua/vip/2018/4/tom_2/40.pdf

НАПРЯМ 7. ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ВЗАЄМОДІЇ УКРАЇНИ ТА ЄС У КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-601-3-151>

ІНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ СПІВРОБІТНИЦТВА УКРАЇНИ З АГЕНТСТВОМ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ З ПИТАНЬ МЕРЕЖЕВОЇ ТА ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ ТА СЕРОЛ У СФЕРІ ПРОТИДІЇ КІБЕРЗАГРОЗАМ: ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ACQUIS ЄС ТА ПРАКТИКА РЕАГУВАННЯ НА КІБЕРІНЦИДЕНТИ

Ольга БАРАБАШ

*доктор юридичних наук, професор,
завідувач науково-дослідної лабораторії актуальних проблем
правозастосовної та правоохоронної діяльності
навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності,
голова Ради молодих вчених
Львівський державний університет внутрішніх справ
м. Львів, Україна*

За даними Агентства Європейського Союзу з питань мережевої та інформаційної безпеки (ENISA), лише у 2023-2024 роках кількість зареєстрованих кіберінцидентів у державах ЄС зросла більш ніж на 20%, причому більшістю залишаються атаки типу «ransomware» та цілеспрямовані втручання у функціонування критичної інфраструктури¹. В той же час, як свідчать звіти Міжнародного союзу електрозв'язку, понад 60% держав світу перебувають на стадії часткової нормативної імплементації міжнародних стандартів кібербезпеки, що, без перебільшення, зумовлює істотну нерівномірність глобального кіберзахисту². Україна ж, своєю чергою, витримує надзвичайно високу інтенсивність кібератак, що, за оцінками Держспецзв'язку, обчислюється тисячами інцидентів щомісяця (за 2024 рік опрацьовано 4315 кіберінцидентів, що на 70% більше, ніж у 2023 році – 2541

¹ European Union Agency for Cybersecurity (ENISA). Threat landscape. <https://www.enisa.europa.eu/topics/cyber-threats/threat-landscape>

² International Telecommunication Union. (2024). Global cybersecurity index 2024 (5th ed.). <https://www.itu.int/epublications/publication/global-cybersecurity-index-2024>

інцидент³), а також – здійснює триваючий процес законодавчого та інституційного покращення системи реагування. Власне тому питання співробітництва з європейськими інституціями, зокрема ENISA та CEPOL (Агентство Європейського Союзу з підготовки співробітників правоохоронних органів), не є факультативним напрямом зовнішньої політики, а безпосередньо зумовленою обставинами необхідність, що вимагає як наближення до *acquis* ЄС, так і перегляду внутрішніх правових та організаційних підходів до протидії кіберзагрозам.

У контексті інституційно-правової взаємодії України з європейськими структурами у сфері кібербезпеки, доречно відразу змістити акцент із декларативного рівня нормативного наближення на площину фактичного функціонування механізмів реагування, де, власне кажучи, і виявляється реальна спроможність декларованих законодавцем приписів. Безперечно, імплементація *acquis* ЄС в означеному вимірі не може обмежуватися винятково інкорпорацією положень директив чи регламентів; натомість визначальним є питання того, яким чином ці положення «працюють» у конкретному випадку кіберінциденту – від моменту його виявлення до завершення розслідування та відновлення функціонування уражених систем.

З огляду на вищевикладене, звернення до практики функціонування урядової команди CERT-UA дає можливість окреслити низку системних проблем, що мають безпосередній правовий вимір. Так, CERT-UA здійснює збір, аналіз та реагування на кіберінциденти⁴, однак порядок інформаційної взаємодії між CERT-UA, Службою безпеки України, Держспецзв'язку та суб'єктами критичної інфраструктури фактично регулюється підзаконними актами та відомчими інструкціями, що не мають достатнього рівня уніфікації. Внаслідок цього, у реальних ситуаціях, скажімо, під час атак типу «wiret» на державні інформаційні ресурси, фіксується затримка у передачі первинної інформації, що прямо впливає на часові параметри реагування.

Відтак, якщо апелювати до положень Директиви (ЄС) 2022/2555 (NIS2)⁵, стає очевидним, що європейська модель визначає чітко регламентовані строки повідомлення про інцидент (24 години для первинного сповіщення) та стандартизовані формати обміну інформацією між CSIRT-командами. В Україні ж, попри наявність загального обов'язку інформування, відсутня деталізована процедура

³ Прасад А. (2025). В Україні за рік кількість кібератак зросла на 70%. Найпоширеніші типи інцидентів і головні цілі хакерів. <https://surl.ln/fkaori>

⁴ Computer Emergency Response Team of Ukraine (CERT-UA). Official website. <https://cert.gov.ua/>

⁵ Directive (EU) 2022/2555 of the European Parliament and of the Council of 14 December 2022 on measures for a high common level of cybersecurity across the Union. (2022). <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2022/2555/oj/eng>

щодо змісту повідомлення, каналів передачі та відповідальності за його несвоєчасність. У цьому аспекті вбачається, що запозичення саме процедурної деталізації NIS2, а не лише її концептуальних положень, могло б суттєво підвищити ефективність реагування.

Окремо варто зупинитися на питанні обміну технічною інформацією про кіберзагрози («threat intelligence»), який у співробітництві з ENISA має ключове значення. У межах ЄС функціонує мережа CSIRTs Network, де обмін даними відбувається у режимі, близькому до реального часу, із використанням стандартизованих форматів (STIX/TAXII)⁶. Своєю чергою, у вітчизняній практиці, натомість, обмін часто здійснюється через неформалізовані канали або в рамках окремих міжнародних проєктів. Відтак, у світли Регламенту (ЄС) 2019/881 (Cybersecurity Act)⁷, доцільно говорити про потребу законодавчого закріплення обов'язковості використання уніфікованих протоколів обміну даними, що, без перебільшення, дозволило б уникнути втрати критично важливої інформації на ранніх етапах інциденту.

Звертаючись до співробітництва з CEPOL, варто змінити увагу із загальних освітніх програм на їх практичне використання у діяльності органів досудового розслідування. Як показує практика, участь українських слідчих у тренінгах CEPOL не завжди трансформується у зміну процесуальної поведінки під час розслідування кіберзлочинів. До прикладу, питання фіксації електронних доказів, їх збереження та допустимості у суді нерідко вирішуються із порушенням стандартів, закріплених у Будапештській конвенції про кіберзлочинність⁸. У цьому контексті доцільно внести зміни до Кримінального процесуального кодексу України від 13.04.2012 р. №4651-VI⁹, передбачивши, скажімо, окрему процедуру поводження з цифровими доказами, яка б враховувала рекомендації Ради Європи та практику держав-членів ЄС.

Цікаво, що у низці держав ЄС діє інститут так званих «кіберпрокурорів», які спеціалізуються виключно на справах, пов'язаних із кіберзлочинністю¹⁰. В Україні ж, попри створення

⁶ European Union Agency for Cybersecurity (ENISA). CSIRTs network. <https://www.enisa.europa.eu/topics/eu-incident-response-and-cyber-crisis-management/csirts-network>

⁷ Regulation (EU) 2019/881 of the European Parliament and of the Council of 17 April 2019 on ENISA (the European Union Agency for Cybersecurity) and on information and communications technology cybersecurity certification and repealing Regulation (EU) No 526/2013 (Cybersecurity Act). (2019). <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2019/881/oj/eng>

⁸ Council of Europe. (2001). Convention on Cybercrime (ETS No. 185). <https://www.coe.int/en/web/cybercrime/the-budapest-convention>

⁹ Верховна Рада України. (2012). Кримінальний процесуальний кодекс України (Закон №4651-VI від 13 квітня 2012 р.). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

¹⁰ Eurojust. Cybercrime. <https://www.eurojust.europa.eu/crime-types-and-cases/crime-types/cybercrime>

спеціалізованих підрозділів у прокуратурі та поліції, наразі немає подібного рівня спеціалізації, що, безумовно, позначається на якості процесуального керівництва як такого. Відповідно, тут співробітництво з CEPOL могло б бути використане значно ефективніше – не лише як освітня складова, але й як інструмент інституційного моделювання та гармонізації практик.

У площині захисту критичної інфраструктури, яка, в умовах сьогодення, перебуває під постійним тиском кіберзагроз, практична імплементація європейських стандартів видається ще більш сегментованою. Так, Закон України «Про критичну інфраструктуру» від 16.11.2021 р. №1882-IX встановлює загальні засади її захисту¹¹, однак не містить достатньо деталізованих вимог до кіберзахисту операторів таких об'єктів. На противагу цьому, вищезгаданий NIS2 визначає конкретні обов'язки щодо управління ризиками, проведення аудитів та впровадження заходів кібергігієни. Відтак, у світлі наведеного, доцільно запозичити практику обов'язкової сертифікації систем кіберзахисту операторів критичної інфраструктури, що передбачена Регламентом (ЄС) 2019/881¹².

Достатньо показовим є досвід Федеративної Республіки Німеччина, де Федеральне відомство з безпеки інформаційних технологій (BSI) функціонує як центральний координатор реагування на кіберінциденти. Відповідно до Закону про підвищення безпеки інформаційних технологій («IT-Sicherheitsgesetz 2.0¹³»), оператори критичної інфраструктури зобов'язані негайно повідомляти про інциденти та впроваджувати сертифіковані засоби захисту. Цікаво, що у німецькій моделі передбачено адміністративну відповідальність за неподання або несвоєчасне подання інформації про інцидент, що, безумовно, дисциплінує суб'єктів і формує культуру кіберзвітності.

Аналогічно, у Франції діяльність Національного агентства з безпеки інформаційних систем (ANSSI – Agence nationale de la sécurité des systèmes d'information) свідчить про високий рівень централізації та процесуальної визначеності. Відповідно до декретів 2009-834 та 2011-170, агентство має повноваження щодо операторів життєво

¹¹ Верховна Рада України. (2021). Про критичну інфраструктуру (Закон №1882-IX від 16 листопада 2021 р.). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1882-20#Text>

¹² Regulation (EU) 2019/881 of the European Parliament and of the Council of 17 April 2019 on ENISA (the European Union Agency for Cybersecurity) and on information and communications technology cybersecurity certification and repealing Regulation (EU) No 526/2013 (Cybersecurity Act). (2019). <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2019/881/oj/eng>

¹³ Bundesamt für Sicherheit in der Informationstechnik (BSI). (2021). IT-Sicherheitsgesetz 2.0. https://www.bsi.bund.de/DE/Das-BSI/Auftrag/Gesetze-und-Verordnungen/IT-SiG/2-0/it_sig-2-0_node.html

важливих послуг (OIV/OES), в тому числі з аудитами та примусовими перевірками¹⁴.

Разом із тим, досвід Естонії, яка після кібератак 2007 року сформувала одну з найбільш ефективних систем кіберзахисту, є особливо релевантним для України. В Естонії існує чітко структурована система взаємодії між державними органами, приватним сектором та міжнародними партнерами, де основну роль має CERT-EE. Обмін інформацією про інциденти відбувається у стандартизованих форматах і є обов'язковим для широкого кола суб'єктів¹⁵.

Звертаючись до досвіду Нідерландів, варто відмітити функціонування Національного центру кібербезпеки (NCSC-NL), який, крім координації реагування, активно залучений до публікації аналітичних звітів та рекомендацій для приватного сектору. Більше того, законодавство Нідерландів дозволяє NCSC передавати чутливу інформацію про кіберзагрози навіть приватним компаніям (законодавчі повноваження – Wbni¹⁶/NIS2¹⁷), якщо це необхідно для запобігання інциденту¹⁸.

Окремо варто зупинитися на практиці Італії, де створено Національне агентство кібербезпеки (CAN – Agenzia per la Cybersicurezza Nazionale), яке забезпечує централізоване управління кіберінцидентами. Прикметно, що італійська модель передбачає інтеграцію функцій кіберрозвідки, реагування та стратегічного планування в межах однієї інституції¹⁹. Вбачається, що подібний підхід міг би бути адаптований в Україні шляхом посилення ролі Національного координаційного центру кібербезпеки при РНБО, надавши йому не тільки координаційні, але й операційні повноваження.

В аспекті аналізу зарубіжних практик доречно зосередитися і на підходах НАТО, які у сфері кібербезпеки формують окремий, фактично автономний рівень стандартів. Принципово важливо, що в межах

¹⁴ Agence nationale de la sécurité des systèmes d'information (ANSSI). (2022). Implementation of the NIS Directive in the French maritime sector. https://www.enisa.europa.eu/sites/default/files/all_files/1.4.%2020221014_ANSSI-NIS%20Directive.pdf

¹⁵ Ottis R. (2008). Analysis of the 2007 Cyber Attacks Against Estonia from the Information Warfare Perspective. 6 p. https://ccdcoc.org/uploads/2018/10/Ottis2008_AnalysisOf2007FromTheInformationWarfarePerspective.pdf

¹⁶ Government of the Netherlands. (2024). Wet beveiliging netwerk- en informatiesystemen. <https://wetten.overheid.nl/BWBR0041515/2024-10-01>

¹⁷ Directive (EU) 2022/2555 of the European Parliament and of the Council of 14 December 2022 on measures for a high common level of cybersecurity across the Union. (2022). <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2022/2555/oj/eng>

¹⁸ Government of the Netherlands. Fighting cybercrime in the Netherlands. <https://www.government.nl/topics/cybercrime/fighting-cybercrime-in-the-netherlands>

¹⁹ European Cybersecurity Competence Centre. Agenzia per la Cybersicurezza Nazionale – Italy. https://cybersecurity-centre.europa.eu/italy-ncc_en

Альянсу **кіберпростір** офіційно визнано *оперативним доменом* поряд із сушею, морем, повітрям та космосом. У цьому контексті варто звернути увагу на діяльність Cooperative Cyber Defence Centre of Excellence (Об'єднаний центр передових технологій з кібероборони НАТО²⁰), який, зокрема, розробив відомий «Tallinn Manual»²¹, що хоча й не має обов'язкової юридичної сили, однак є важливим орієнтиром щодо застосування норм міжнародного гуманітарного права у кіберпросторі. Для України значення наведеного документа полягає, насамперед, у можливості інтерпретації кібератак як *складових збройного конфлікту*, що, своєю чергою, відкриває перспективи для кваліфікації окремих кібероперацій як воєнних дій.

Окремо слід відзначити надзвичайно важливий крок у напрямі інституційної інтеграції України до євроатлантичного безпекового простору – приєднання до Cooperative Cyber Defence Centre of Excellence у 2023 році і набуття повноправної участі у діяльності названої інституції. Безперечно, офіційний статус відкриває доступ до передових аналітичних розробок, навчальних програм та практик кіберзахисту, що формуються у межах НАТО²². Разом із тим, участь у CCDCOE надає можливість безпосереднього залучення українських фахівців, зокрема у сфері застосування міжнародного права в кіберпросторі, а також до участі у масштабних кібернавчаннях, що моделюють реальні сценарії атак на критичну інфраструктуру.

Більш прикладний характер мають механізми колективного реагування НАТО, зокрема через платформу NATO Computer Incident Response Capability, яка забезпечує централізований моніторинг та реагування на інциденти в інформаційних системах Альянсу. Особливістю зазначеної моделі є інтеграція національних CERT-структур із наднаціональними механізмами обміну інформацією, що дає змогу досягати високого рівня ситуаційної обізнаності («situational awareness») у режимі реального часу²³.

Показовим є і те, що в межах НАТО активно розвивається концепція «cyber resilience», яка виходить за межі традиційного захисту і передбачає здатність систем не тільки протидіяти атакам, але й швидко відновлюватися після них²⁴. У практичному вимірі – це впровадження

²⁰ NATO Cooperative Cyber Defence Centre of Excellence. Cooperative Cyber Defence Centre of Excellence. <https://ccdcOE.org/>

²¹ NATO Cooperative Cyber Defence Centre of Excellence. (2013). The Tallinn Manual. <https://ccdcOE.org/research/tallinn-manual/>

²² Suspilne Media. (2023). Україна офіційно приєдналася до Центру НАТО з кіберзахисту. <https://suspilne.media/amp/478003-ukraina-oficijno-priednalasa-do-centru-nato-z-kiberzahistu/>

²³ NATO. (2024). Cyber defence. <https://www.nato.int/en/what-we-do/deterrence-and-defence/cyber-defence>

²⁴ Там само.

обов'язкових сценаріїв безперервності діяльності («business continuity plans») та регулярних кібернавчань («cyber exercises»), таких як Locked Shields²⁵, що моделюють масштабні кібератаки на критичну інфраструктуру. Для України, з огляду на воєнний контекст, інтеграція до подібних навчальних програм має не лише освітнє, але й безпосередньо прикладне значення.

Крім того, слід відзначити, що підходи НАТО до кібербезпеки тісно пов'язані з питаннями розвідки та обміну інформацією між союзниками. На відміну від цивільних моделей ЄС, де акцент зроблено на регуляторних механізмах, Альянс використовує більш гнучкі інструменти, що дають можливість оперативно передавати чутливу інформацію без надмірних бюрократичних процедур. Відтак, у контексті української правової системи доцільно порушити питання про розширення можливостей міжвідомчого обміну даними, зокрема між сектором безпеки і оборони та цивільними органами.

²⁵ NATO Cooperative Cyber Defence Centre of Excellence. Locked Shields. CCDCOE. <https://ccdcoe.org/locked-shields/>

ТРАНСФОРМАЦІЯ СУДОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ

Олександр БИРКОВИЧ

*професор кафедри теорії та історії держави і права,
доктор юридичних наук, доцент*

Ужгородського національного університету

м. Ужгород, Україна

<https://orcid.org/0000-0003-3880-359X>

Судова система України є ключовим інститутом забезпечення верховенства права, справедливості та стабільності в державі. Її динамічність проявляється у постійній адаптації до сучасних викликів, таких як євроінтеграційні процеси, боротьба з корупцією та забезпечення правосуддя в умовах війни. Для українського суспільства судова система є гарантом захисту прав і свобод громадян, а також основою для формування довіри до державних інституцій. Одночасно, судова система є важливим об'єктом дослідження науковців, адже трансформації, які відбуваються в її структурі та функціонуванні, відкривають нові перспективи для теоретичного аналізу та розробки практичних рекомендацій. Динамічність судової системи України робить її надзвичайно важливою для розвитку правової держави та підвищення міжнародного авторитету країни.

У зв'язку з повномасштабною агресією російської федерації, активними бойовими діями та тимчасовою окупацією окремих територій весною 2022 року частина судів у Донецькій, Житомирській, Запорізькій, Київській, Луганській, Миколаївській, Сумській, Чернігівській, Харківській та Херсонській областях призупинили свою діяльність. З метою забезпечення безперервності правосуддя, Голова Верховного Суду видав відповідні розпорядження щодо зміни територіальної підсудності судових справ за умов воєнного стану. Зміна підсудності була необхідною через неможливість здійснювати правосуддя у судах, розташованих у зонах активних бойових дій або на тимчасово окупованих територіях.

Важливо, що ключові положення здійснення судочинства в період воєнного стану були закріплені в Законі України «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 року №389-VIII¹. У ст. 26 вказано:

¹ Про правовий режим воєнного стану: Закон України. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 28, ст. 250.

– суди повинні діяти виключно на підставі та в спосіб, визначені Конституцією України та законами України;

– правосуддя на території, де введено воєнний стан, здійснюється лише судами; делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускається;

– створення надзвичайних та особливих судів не допускається;

– забороняється скорочувати чи прискорювати будь-які форми судочинства;

– у тому випадку, коли суди, розміщені на території, де введено воєнний стан, об'єктивно не можуть здійснювати правосуддя, за допомогою Закону України, може бути змінена територіальна підсудність судових справ чи змінено місцезнаходження судів².

Проблеми функціонування судів в умовах війни набувають особливої актуальності в контексті забезпечення верховенства права та захисту прав людини. Воєнний стан значно ускладнює діяльність судової системи, адже поєднує виклики фізичної безпеки суддів і працівників судів, забезпечення доступу до правосуддя та дотримання прав учасників судових процесів. У таких умовах наукова етика в оцінці судової реформи стає надзвичайно важливою, оскільки потребує неупередженого аналізу наявних проблем і перспектив удосконалення системи правосуддя. Війна також змінює парадигму функціонування судової системи, вимагаючи врахування ментальних особливостей, соціальних змін і нових суспільних запитів на справедливість і прозорість.

Організація роботи судів у період війни базується на двох основних демократичних принципах. Перший – це найвища цінність людського життя, здоров'я, недоторканності та безпеки. Другий – конституційне право кожної людини на судовий захист, яке забезпечує безперервність здійснення правосуддя³. Згідно з Конституцією України діяльність судів не може бути припинена, а створення спеціальних або надзвичайних судів заборонено.

Безпека суддів та інших учасників судового процесу стала ключовим критерієм для прийняття ефективних управлінських рішень щодо організації роботи судів. Інтенсивність бойових дій на різних територіях зумовила необхідність диференціації судів за їх місцезнаходженням: на окупованих територіях, у районах активних бойових дій, на прифронтових територіях та в умовно безпечних регіонах⁴. На окупованих і бойових територіях здійснення правосуддя є неможливим, тоді як на прифронтових територіях суди функціонують залежно від

² Там само.

³ Кравцова М.О., Дацюк Т.К. Особливості роботи судів в умовах військового стану. С. 393.

⁴ Міщук І. В., Киричук Б. С. Особливості здійснення адміністративного судочинства в умовах воєнного стану. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2023. №1. С. 201.

безпекової ситуації, зокрема можуть працювати у штатному режимі або обмежувати проведення відкритих засідань.

Ключовими проблемами судової системи України під час війни стали «проблема територій» як об'єктивний чинник та «кадрова проблема» як суб'єктивний чинник. Перший фактор стосується неможливості функціонування судів у зонах активних бойових дій або на окупованих територіях. Другий чинник спричинений дефіцитом суддівського персоналу через мобілізацію суддів до Збройних Сил України, звільнення досвідчених кадрів та їх переміщення в інші регіони чи за кордон.

В умовах воєнного стану Верховна Рада України ухвалила Закон № 2112-IX, який передбачає зміну підсудності судів з метою забезпечення безперервного розгляду справ⁵. Це дає змогу передавати судові матеріали з судів, що перебувають у зоні бойових дій, до інших судів, здатних здійснювати правосуддя. Особливу увагу приділено резонансним справам, провадженням щодо неповнолітніх, справам осіб, що перебувають під вартою, та провадженням щодо особливо тяжких злочинів.

Одним із ключових викликів є забезпечення оперативності судового розгляду в умовах тимчасової окупації або переміщення населення, що потребує використання інноваційних підходів, зокрема дистанційного судочинства та електронних судових сервісів. Власне пандемія COVID-19 у 2020 році започаткувала практику дистанційного здійснення правосуддя, яка й досі застосовується під час воєнного стану залежно від безпеки та розташування суду. З початком повномасштабного вторгнення в Україні електронне судочинство отримало додатковий розвиток, пов'язаний із забезпеченням громадянам доступу до правосуддя шляхом подання документів в електронній формі. Відповідно до пункту 9 статті 152 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» Державна судова адміністрація впроваджує електронний суд і організовує обмін електронними документами між судами та іншими державними органами. Електронний суд є частиною Єдиної інформаційно-телекомунікаційної системи, що дає змогу відстежувати рух справ, сплачувати судові збори та обмінюватися даними між учасниками процесу. Ця система сприяє оптимізації роботи судової системи, розвантаженню судів й економії часу учасників. Однак, унаслідок війни деякі суди змушені були відключитися від системи, що ускладнює обмін інформацією та впливає на ефективність правосуддя.

⁵ Про внесення зміни до частини сьомої статті 147 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо визначення територіальної підсудності судових справ: Закон України. № 2112-IX від 3 березня 2022 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2112-20#Text>.

Окрім того, низка проблем також пов'язана із ефективністю кадрового забезпечення, очищенням суддівського корпусу від недобросовісних представників і підтримкою належного матеріального забезпечення суддів у критичних умовах. Виклики євроінтеграції додатково посилюють вимоги до судової системи, зокрема щодо адаптації до європейських стандартів правосуддя, забезпечення прозорості та незалежності судових процесів.

У цьому контексті слушними є думки українських дослідниць А. Завидняк та Н. Масник щодо викликів і загроз перед системою судочинства, які виникли в умовах війни. Так, перша авторка наголошує, що здійснення правосуддя в умовах воєнного стану значно ускладнюється через загрози життю та здоров'ю суддів, обстріли країни-агресора та окупацію територій, що підривають ефективний контроль уряду над окремими регіонами⁶. Дослідниця акцентує увагу й на необхідності впровадження нових форм і засобів здійснення правосуддя, зокрема адаптації поняття судового засідання до сучасних реалій⁷. Натомість Н. Мисник акцентує на тому, що режим роботи кожного суду визначається індивідуально, залежно від ситуації в конкретному регіоні, і потребує постійного моніторингу оновлень, які публікуються на офіційних сайтах судів⁸. Важливим моментом у цій ситуації є можливість учасників процесу подавати клопотання про відкладення судового засідання або його проведення у форматі відеоконференції в разі неможливості фізичної присутності. Обидві авторки підкреслюють, що правосуддя у воєнний час вимагає гнучкості та адаптації до безпекових і технологічних викликів.

Окрім того, впровадження науково обґрунтованих рішень, спрямованих на подолання проблем судової системи в умовах війни, є необхідним етапом для збереження правопорядку та поступової інтеграції України до правового простору Європейського Союзу. Цей процес потребує виокремлення конкретних проблем, що постали перед судами, та пошуку реалістичних й адаптованих до сучасних умов підходів для їх вирішення.

Важливе питання системи судочинства в умовах війни піднімає доктор юридичних наук М. Смокович, констатуючи, що мають місце ситуації, коли матеріали судових справ залишаються на окупованих територіях або знищуються. У випадку, коли суд першої інстанції не ухвалив рішення, відновлення матеріалів стає юридично неможливим, і повторне подання позову позивачем є єдиним виходом. Натомість, якщо

⁶ Завидняк А.В. Доступ до адміністративного правосуддя в умовах воєнного стану. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2022. №1. С. 219.

⁷ Там само. С. 220.

⁸ Мисник Н. Робота судів України в умовах воєнного стану. URL: https://jurliga.ligazakon.net/ru/news/209874_robota-sudv-ukrani-v-umovakh-vonnogostanu.

рішення суду першої інстанції ухвалено, справа може бути розглянута в апеляційній інстанції на основі наявних матеріалів, що дозволяє частково вирішити проблему⁹.

В останні роки набуло актуальності питання про діяльність військових судів і їх статус. Слід мати на увазі й наступний факт: попри існування інтенсивних бойових дій на Сході України з 2014 р., правовий режим воєнного стану був запроваджений в Україні тільки 24 лютого 2024 року. Одночасно, якщо правовий режим воєнного стану вплинув на функціонування судочинства загалом, то військові дії 2014 року призвели до інтенсифікації уваги законодавців у площині розвитку військового правосуддя.

Ми погоджуємося з міркуваннями О. Балацької про те, що доцільність створення військових судів в Україні обґрунтована специфікою військових правовідносин, які базуються на структурі військової служби та особливостях організації Збройних Сил¹⁰. Формування галузі військового права в Україні значно активізувалося після 2014 року через прийняття нормативно-правових актів, пов'язаних із запровадженням особливого періоду, проведенням операції об'єднаних сил і введенням воєнного стану. Нормативне регулювання військових правовідносин охоплює такі ключові аспекти, як мобілізація, військовий облік, грошове забезпечення військовослужбовців і використання військової техніки, що забезпечує ефективність обороноздатності. Посилення військової дисципліни та соціального захисту військовослужбовців, а також збереження державної таємниці є ключовими факторами регулювання військових правовідносин в умовах сучасних викликів безпеці України¹¹.

О. Хотинська-Нор та Р. Денисюк подають також і цікаві статистичні відомості, відповідно до яких у період з 2020 до 2023 року стабільно зростала кількість кримінальних проваджень щодо правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби. Так, у 2020 році було зареєстровано 4913 проваджень, а в 2021 році їх кількість зросла на 5,8%, досягнувши 5199. У 2022 році спостерігалось подальше збільшення на 6,9%, що призвело до 5559 проваджень. У 2023 році кількість проваджень різко зросла на 63,5% і становила 9087¹².

⁹ Смокович М. І. Здійснення правосуддя в умовах воєнного стану: до питання законодавчих змін. С. 454.

¹⁰ Балацька О.Р., Кучинська О.П. Відновлення військових судів в системі правосуддя України: досвід минулого та сучасні реалії. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. №6. С. 464.

¹¹ Там само. С. 464.

¹² Хотинська-Нор О., Денисюк Р. Спеціалізація адвокатів України в умовах війни: стан і перспективи розвитку. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2022. №5 (124). С. 98.

Рівень розглянутих проваджень у зазначений період варіювався від 40% до 47%. Зокрема, у 2020 році було розглянуто 41,1% проваджень, у 2021 році – 46,7%, у 2022 році – 40,1%, а в 2023 році – 43,5%¹³. Така динаміка свідчить про збільшення частки військових правопорушень серед загальної кількості кримінальних справ.

Фактори зростання кількості військових проваджень частково зумовлені активними бойовими діями, які ускладнюють здійснення правосуддя, а також функціонуванням спеціалізованої військової прокуратури. Організація судового процесу в таких умовах ускладнюється необхідністю залучення військовослужбовців до судових засідань та збереженням державної таємниці.

Науковці та практики пропонують дві моделі інтеграції військових судів до судової системи України: як спеціалізовані суди або як різновид судів загальної юрисдикції, прив'язаних до військових гарнізонів. Обидві моделі потребують врахування специфічних умов правосуддя у військовій сфері¹⁴.

Можна навести й цікаву статистику, що в червні 2022 року в Збройних Силах несли службу 357 представників судової влади¹⁵. Станом на 2023 рік у ЗСУ служили 54 судді та 353 працівники судових апаратів¹⁶, що свідчить про наявність фахівців, здатних забезпечити ефективне правосуддя у військових справах. Ці судді мають унікальний досвід, оскільки безпосередньо брали участь у бойових діях. Є і сумна статистика: на кінець 2023 року при виконанні бойових завдань загинуло семеро суддів¹⁷.

Таким чином, зростання кількості військових правопорушень у період воєнного стану, потреба в захисті прав і свобод військовослужбовців, а також особливості розгляду справ із доступом до таємної інформації підкреслюють необхідність створення військових судів. Саме військовослужбовці, які мають досвід роботи у судовій системі, можуть стати основою для формування корпусу професійних суддів у військових судах, що гарантуватиме якісний і оперативний розгляд справ. Власне, ще в червні 2024 року Голова Верховного Суду С. Кравченко висловив міркування про створення окремих військових судів¹⁸, але жодного розвитку ця ідея так і не набула. На нашу думку,

¹³ Балацька О.Р., Кучинська О.П. Згадана праця. С. 465.

¹⁴ Там само. С. 465.

¹⁵ В ЗСУ та ТрО служать 357 представників судової влади – ДСА України. URL: <https://pravo.ua/v-zsu-ta-tro-sluzhat-357-predstavnykiv-sudovoi-vlady-dsa-ukrainy/>

¹⁶ Михайлов Д. Внаслідок бойових дій загинуло семеро суддів і працівників апаратів судів – голова Ради суддів. URL: <https://suspilne.media/466292-vnaslidok-bojovih-zaginulo-semero-suddiv-i-pracivnikiv-apartiv-sudiv-golova-radi-suddiv/>.

¹⁷ Там само.

¹⁸ Матяш Т. Голова Верховного Суду виступив за створення окремих військових судів. URL: https://lb.ua/pravo/2024/12/30/652797_golova_verhovnogo_sudu_vistupiv.html

імплементация військових судів може сприяти підвищенню рівня правосуддя, ефективності розгляду військових правопорушень та зміцненню довіри до судової системи в умовах воєнного стану. Створення військових судів є важливим кроком для забезпечення правосуддя у військовій сфері та захисту прав і свобод військовослужбовців в умовах сучасних безпекових викликів. *Рішенням Європейського суду з прав людини від 29 червня 2004 року (справа Войтенко проти України), яким за рішеннями військових судів у цивільних справах визнано статус належного судового рішення і невідповідність діяльності військових судів міжнародним стандартам не виявлено*¹⁹.

Отже, в період трансформації судової системи України в умовах війни та впровадження правових реформ залишається актуальним питання відновлення та належного функціонування військових судів.

¹⁹. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Войтенко проти України» від 29 червня 2004 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_223 (дата звернення: 20.05.2025).

ГАРМОНІЗАЦІЯ МИТНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ІЗ СТАНДАРТАМИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Вікторія БУРКАЛО

*студентка юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна*

Гармонізація митних правил України відповідно до норм Європейського Союзу є головним елементом стратегічного курсу на просування європейської інтеграції та інтеграції в економіко-правовий простір ЄС. Цей процес спрямований на побудову прозорої та ефективної митної моделі, яка гарантує легкість ведення бізнесу, мінімізацію бюрократичного тягаря та антикорупційного ефекту, а також розширення горизонтів комерційної співпраці з європейськими партнерами.¹ Така синхронізація не лише виконує міжнародні зобов'язання, а й зміцнює позиції вітчизняних виробників на європейських ринках, стимулює інвестиційні потоки та загальне економічне зростання.

Фундаментальним правовим підґрунтям для трансформації митної сфери став договір про асоціацію України з Європейським Союзом, який визначив дорожню карту поступового приведення національних правил у торгівлі та зовнішньоекономічних відносинах до європейських стандартів. Реалізація цього документа передбачає інтеграцію передових методів управління митною діяльністю, оптимізацію контрольних заходів, а також поглиблення прямої взаємодії між митними адміністраціями України та держав-членів ЄС.² Це забезпечує надійну базу для сучасного міждержавного спілкування і співпраці.

Головним пріоритетом гармонізації є узгодження законодавства України з правовими нормами щодо тарифного регулювання, митних операцій та контролю за обігом товарів, що водночас захищає інтереси споживачів та державні фінанси. Вирішальним етапом тут є реалізація положень Митного кодексу ЄС спрямованих на автоматизацію послуг та спрощення логістики. Такі нововведення значно пришвидшують перетин кордонів, що має велике значення для підприємств,

¹ Войтенко, І. С., & Мазурець, О. О. (2018). Реформування митної політики та безпеки в Україні в умовах євроінтеграції. Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика), (1-2 (10-11)), 68-73.

² Приходько, І. (2016). Митна політика України в контексті угоди про асоціацію з Європейським союзом. Вісник Львівського університету. Серія «Міжнародні відносини», (39).

спрямованих на швидкий розвиток європейського сегмента економіки. Крім того, Україна впроваджує світові стандарти митного адміністрування, зокрема положення Кіотської конвенції щодо спрощення та узгодження митних процедур, які забезпечують використання сучасних інформаційних технологій та прозорість митних процедур. Використання таких підходів сприяє підвищенню ефективності діяльності митних органів та вдосконаленню їхньої взаємодії.

Наприклад, Україна приєдналася до низки принципів митного законодавства Європейського Союзу, подібних до практик Польщі, яка пройшла цей процес раніше під час свого вступу до ЄС.³ У Польщі було впроваджено електронну систему митного декларування, що дозволяє бізнесу подавати документи онлайн і проходити митний контроль без фізичної присутності на кордоні. Україна запроваджує аналогічну систему – «єдине вікно» для митних процедур, яка дає змогу підприємцям подавати документи електронно, скорочує час оформлення товарів та зменшує бюрократичний тиск.

Ще одним прикладом є система ризико-орієнтованого контролю, яку успішно застосовує Німеччина: митні органи концентрують увагу на вантажах із підвищеним ризиком контрабанди чи недоплат, одночасно спрощуючи контроль для легальних підприємств. Українські митні органи також поступово впроваджують цей підхід, що робить процес митного оформлення більш ефективним, сучасним і передбачуваним.⁴ Такий механізм дозволяє оптимально розподіляти ресурси митних служб та підвищує ефективність боротьби з митними правопорушеннями.

Ці приклади свідчать про те, що гармонізація з європейськими стандартами має не лише формальний характер, а й практично покращує бізнес-середовище в Україні, наближаючи її митну систему до міжнародних стандартів. Не менш важливим аспектом є узгодження процедур контролю за походженням товарів та правил визначення пільгових тарифів для країн ЄС, що сприяє активізації торговельних потоків та розвитку експорту української продукції, особливо в агропромисловому та машинобудівному секторах.⁵

Крім того, гармонізація митного законодавства передбачає впровадження прозорих процедур оскарження рішень митних органів та

³ Войтенко, І. С., & Мазурець, О. О. (2018). Реформування митної політики та безпеки в Україні в умовах євроінтеграції. Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика), (1-2 (10-11)), 68-73.

⁴ Піп'як, М. І., & Кокарча, Ю. А. (2022). Реформування митного законодавства України в умовах євроінтеграції. Нове українське право, 2, 104-109.

⁵ Приходько, І. (2016). Митна політика України в контексті угоди про асоціацію з Європейським союзом. Вісник Львівського університету. Серія «Міжнародні відносини», (39).

захисту прав підприємців, що відповідає принципам верховенства права та забезпечує довіру бізнесу до державних інституцій. Важливим напрямом також є цифровізація митних процедур, розвиток інформаційних систем обміну даними та інтеграція українських митних сервісів із європейськими електронними платформами.

Отже, приведення митного законодавства України у відповідність до законодавства ЄС є складним процесом, який потребує системних реформ, модернізації інституцій та послідовного впровадження європейських стандартів. Проте реалізація цих реформ створює передумови для розвитку зовнішньої торгівлі, підвищення економічної стабільності держави та поступового інтегрування України до єдиного економічного простору Європи.

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ НАДАННЯ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ: ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ НЕЗАЛЕЖНОСТІ АДВОКАТУРИ В УКРАЇНІ

Іван ГАБАНІ

доктор філософії,

*старший викладач кафедри міжнародного права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

м. Ужгород, Україна

Процес європейської інтеграції України та адаптація національного законодавства до асquis ЄС вимагають не лише формального копіювання регламентів, а й глибокої синхронізації з фундаментальними принципами європейського правопорядку. Основа всього – це верховенство права. Виникає гостра потреба в аналізі правових механізмів, які б захистили цей інститут від спроб нівелювання самоврядних засад функціонування адвокатури¹.

Європейське право не містить уніфікованої директиви, яка жорстко регламентувала внутрішній устрій адвокатури, залишаючи це на розсуд національних юрисдикцій. Проте асquis ЄС у сфері правосуддя нерозривно пов'язане зі стандартами Ради Європи. Ключовим орієнтиром є Рекомендація № R (2000) 21 Комітету Міністрів державам-членам про свободу здійснення професії адвоката². Незалежність адвокатури у європейській традиції розглядається не як корпоративний привілей, а як безальтернативний механізм забезпечення права на справедливий суд (ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод)³. Як зазначають, Я. Лазур та Т. Карабін, процес адаптації правової системи України до стандартів ЄС не повинен зводитися до механічного запозичення норм. Навпаки, він має базуватися на збереженні інституційної спроможності та незалежності ключових правозахисних інститутів. Я. Лазур та Т. Карабін підкреслюють, що будь-які спроби посилити державний контроль над самоврядними професіями підривають довіру до реформ загалом і

¹ Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 5 липня 2012 р. № 5076-VI. Офіційний вісник України. 2012. № 159.

² Рекомендація № R (2000) 21 Комітету Міністрів державам-членам про свободу професійної діяльності адвокатів URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/R_2000_21_2000_10_25.pdf (дата звернення: 15.03.2026).

³ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Міжнар. документ від 04 листоп. 1950 р. (зі змінами та доповненнями). База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 24.03.2026).

суперечать європейським принципам доброго врядування. Незалежність адвокатури у європейській традиції розглядається не як корпоративний привілей, а як безальтернативний механізм забезпечення права на справедливий суд (ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод)⁴.

Сьогодні одним із найскладніших методологічних викликів реформи правосуддя є спроба законодавця трактувати правничу допомогу виключно крізь призму цивільно-правової «послуги». Така парадигма багато в чому є відлунням радянського патерналізму та прагнення держави до тотального контролю над суспільними інститутами.

Глибокий аналіз цієї проблеми досліджує В. Заборовський, а саме правову природу діяльності адвоката, він доводить, що адвокатура є особливим публічно-правовим інститутом, а не суб'єктом ринку комерційних послуг⁵. В. Заборовський наголошує, що специфіка адвокатської діяльності зумовлена її соціальною вагою – захистом прав і свобод людини, що надає відносинам «адвокат–клієнт» особливого статусу *sui generis*⁶. Зведення цієї діяльності до стандартів «споживчої послуги» створює небезпечний прецедент, де державні органи отримують важелі контролю над якістю та змістом допомоги, що прямо загрожуює професійній незалежності.

Стала практика ЄСПЛ, зокрема рішення у справах «Мішо проти Франції»⁷ та «Моріс проти Франції»⁸, підтверджує, що адвокатська таємниця є критично важлива передумова правосуддя. Як зазначає у своїх працях В. Заборовський, будь-яка спроба запровадження квазідержавного контролю за дисциплінарними процедурами чи внутрішніми стандартами професії під виглядом «покращення сервісу» суперечить європейським стандартам автономії адвокатури та руйнує саму суть правозахисної діяльності⁹. Таким чином, для успішної

⁴ Лазур Я. В., Карабін Т. О. Імплементация европейского законодательства у сфере управления безопасою автомобильных доріг в Україні. Ужгородський національний університет. <https://dspace.uzhnu.edu.ua/bitstreams/4d6cad7b-9669-4383-bcd5-3932f0564711/download> (дата звернення: 20.03.2026).

⁵ Заборовський В. В. Сутність та правова природа адвокатської діяльності: співвідношення з наданням юридичних послуг. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2016. Вип. 41. Т. 3. С. 139–143. – с. 140

⁶ Заборовський В. В., Бисага Ю. М., Булеца С. Б. Правовий статус адвоката: проблеми теорії та практики : монографія. Ужгород : Видавничий дім «Гельветика», 2019. 650 с.- с. 45-48

⁷ Case of Michaud v. France (Application no. 12323/11). Judgment. ECHR, 06.12.2012. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-115017> (дата звернення: 15.03.2026).

⁸ Case of Morice v. France (Application no. 29369/10). Judgment. ECHR, 23.04.2015. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-154265> (дата звернення: 15.03.2026).

⁹ Заборовський В. В. Професійна незалежність адвоката як складова його правового статусу. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2017. Вип. 43. Т. 3. С. 82–86. – с. 84.

євроінтеграції українського права необхідно остаточно відмовитися від «сервісної» моделі на користь «конвенційної», де адвокат є незалежним охоронцем правосуддя, а не комерційним посередником.

Одним із ключових індикаторів готовності України до вступу в Європейський Союз є відповідність політичним критеріям. У цьому контексті стабільність інституцій, що гарантують верховенство права, безпосередньо залежить від свободи адвоката від будь-якого державного впливу. Це не просто внутрішнє питання устрою професії, а обов'язковий критерій оцінки спроможності держави забезпечити право на справедливий суд у межах європейського правового простору.

Найбільшим концептуальним викликом сучасної правової реформи в Україні є спроба законодавця трактувати правничу допомогу крізь призму цивільно-правової «послуги». Така тенденція несе в собі серйозні ризики комерціалізації: зведення статусу адвоката до рівня «надавача послуг» фактично легітимізує втручання контролюючих органів держави у довірчі відносини між адвокатом і клієнтом. Якщо діяльність адвоката визнається послугою, вона автоматично підпадає під механізми державного регулювання ринку, фіскального моніторингу та оцінки «якості сервісу» державними інституціями, що нівелює інститут адвокатської таємниці.

Європейський підхід та національні конституційні гарантії. На противагу сервісній моделі, європейські стандарти розглядають правову допомогу як публічно-правову гарантію. Стала практика ЄСПЛ, зокрема у справах «Мішо проти Франції»¹⁰ та «Моріс проти Франції»¹¹, чітко вказує, що адвокатська таємниця та професійна незалежність захисника є фундаментальними суспільними цінностями, які не можуть бути принесені в жертву адміністративній доцільності. В Україні цей підхід закріплений у статті 59 Конституції України¹², яка гарантує кожному право на професійну правничу допомогу. В. Заборовський, зазначає у своїх дослідженнях, що правова природа діяльності адвоката є унікальною (*suī generis*), оскільки її метою є не отримання прибутку (як у випадку з комерційною послугою), а реалізація конституційного права людини на захист¹³. Більше того, імплементація стандартів Ради Європи,

¹⁰ Case of *Michaud v. France* (Application no. 12323/11). Judgment. ECHR, 06.12.2012. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-115017> (дата звернення: 15.03.2026).

¹¹ Case of *Morice v. France* (Application no. 29369/10). Judgment. ECHR, 23.04.2015. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-154265> (дата звернення: 15.03.2026).

¹² Конституція України : Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 15.03.2026).

¹³ Заборовський В. В. Сутність та правова природа адвокатської діяльності: співвідношення з наданням юридичних послуг. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2016. Вип. 41. Т. 3. С. 139–143 -с. 140

зокрема Рекомендації № R (2000) 21¹⁴, вимагає від держави утримуватися від будь-яких кроків, що можуть призвести до встановлення непрямого адміністративного контролю адвокатури або обмеження її самоврядності.

Останніми роками в Україні під гаслами «перезавантаження» та «очищення» системи правосуддя спостерігаються системні спроби ревізувати профільне законодавство про адвокатуру. Головною мішенню цього «реформаторського» тиску стає інститут адвокатського самоврядування, зокрема порядок доступу до професії та дисциплінарні процедури. Спроби імплементувати до складу кваліфікаційно-дисциплінарних комісій представників суддівського корпусу, органів виконавчої влади чи так званих «громадських експертів» без статусу адвоката становлять екзистенційну загрозу для професії. Якщо держава або її інституції отримають безпосередній чи опосередкований вплив на процес притягнення адвокатів до відповідальності, адвокатура неминуче втратить свій імунітет, а захисник у судовому процесі перетвориться на лояльного до влади статиста.

Зокрема, В. Заборовський у своїх дослідженнях правового статусу адвоката категорично наголошує, що виключне право органів адвокатського самоврядування вирішувати питання дисциплінарної відповідальності своїх колег є не корпоративною пільгою, а імперативною гарантією незалежності професії від державного примусу¹⁵. В. Заборовський доводить, що суб'єкт, який контролює дисциплінарну практику, фактично контролює і саму лінію захисту, що є неприпустимим у правовій державі¹⁶.

Я. Лазур, досліджуючи питання публічного адміністрування, підкреслює, що в європейській традиції доброго врядування (Good Governance) держава делегує управлінські функції самоврядним професіям, а не намагається абсорбувати їх назад у державний апарат. Відтак, спроби посилити адміністративний нагляд за адвокатурою є рухом у зворотному від євроінтеграції напрямку¹⁷.

З огляду на перманентні внутрішні ризики одержавлення, ключовими механізмами захисту адвокатури стають інструменти міжнародного права та взаємодії України з ЄС. Насамперед ідеться про висновки

¹⁴ Про свободу здійснення професії адвоката : Рекомендація № R (2000) 21 Комітету Міністрів державам-членам Ради Європи від 25 жовт. 2000 р. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/R_2000_21_2000_10_25.pdf

¹⁵ Заборовський В. В. Правовий статус адвоката в умовах становлення незалежної адвокатури України : монографія. Ужгород : Видавничий дім «Гельветика», 2017. 522 с. – с. 215

¹⁶ Заборовський В. В. Професійна незалежність адвоката як складова його правового статусу. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2017. Вип. 43. Т. 3. С. 82–86. -с. 84

¹⁷ Лазур Я. В. Забезпечення прав і свобод громадян у сфері публічного управління : монографія. Ужгород : Ліра, 2011. 416 с.

Венеційської комісії (Європейської комісії «За демократію через право»). У своїй Зведеній компіляції щодо статусу адвокатів Комісія послідовно та жорстко наголошує на неприпустимості контролю держави над дисциплінарними палатами та підкреслює, що адвокатські об'єднання повинні мати виключне право самостійно управляти своїми внутрішніми процесами¹⁸.

Другим, і наразі найдієвішим, надважливим інструментом є щорічні звіти Європейської Комісії щодо розширення ЄС, які супроводжують переговорний процес України. Єврокомісія жорстко прив'язує фінансову та політичну підтримку до забезпечення реальної, а не декларативної самоврядності юридичних професій. Відхід від цих стандартів під виглядом національних «реформ» неминуче призведе до блокування переговорних розділів щодо правосуддя. На важливості імплементації цих міжнародних стандартів для збереження автономії професії.

Справжня європеїзація українського правосуддя полягає не у створенні додаткових важелів контролю за адвокатами, а у зміцненні їхнього процесуального статусу та гарантій. Нова редакція Закону про адвокатуру (чи будь-які зміни до чинного) повинна стати актом посилення професійного імунітету, а не інструментом тиску. Лише безапеляційне збереження повної дисциплінарної та інституційної автономії адвокатури дозволить Україні виконати Копенгагенські критерії та забезпечити своїм громадянам конвенційне право на справедливий суд.

¹⁸ Compilation of Venice Commission opinions and reports concerning lawyers. European Commission for Democracy through Law (Venice Commission). CDL-PI(2020)015. Strasbourg, 15 December 2020. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-PI\(2020\)015-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-PI(2020)015-e) (дата звернення: 15.03.2026).

АДАПТАЦІЯ ПРАВНИЧОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ ДО ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ У СИСТЕМІ ФАХОВОЇ ПЕРЕДВИЩОЇ ОСВІТИ

Олег ГУБАНОВ

*доктор юридичних наук, професор
перший заступник директора
приватний вищий навчальний заклад «Фінансово-правовий коледж»
м. Київ, Україна*

Марія ЛУКАШЕНКО

*студентка 2 курсу 1 групи
ОПС фаховий молодший бакалавр
спеціальність 081 Право
Приватний вищий навчальний заклад «Фінансово-правовий коледж»
м. Київ, Україна*

Фахова передвища освіта у європейському освітньому просторі виконує не периферійну, а структурну функцію, поєднуючи короткий цикл навчання з потребами ринку праці та подальшими освітніми траєкторіями. За даними дослідження М. В. Леснікової та О. Я. Денисюк, у 2022 році програми короткого циклу в країнах ЄС охоплювали в середньому 8 % від загальної кількості здобувачів вищої освіти, а напрям «Бізнес, адміністрація та право» належав до найбільших за кількістю випускників; найбільші показники за цим напрямом зафіксовано у Франції, Іспанії, Австрії та Данії¹. Для України цей порівняльний контекст принциповий, оскільки показує, що правнича підготовка на рівні короткого циклу не є аномалією чи суто перехідною формою, а може бути повноцінним сегментом освітньої системи за умови чіткої нормативної рамки, практичної орієнтації та визнання результатів навчання.

Національна правова основа такої адаптації вже сформована. Закон України «Про фахову передвищу освіту» визначає цей рівень як самостійний складник освіти, орієнтований на виконання спеціалізованих завдань у певній сфері професійної діяльності².

¹ Леснікова, М. В., & Денисюк, О. Я. (2025). Фахова передвища освіта у країнах Європейського Союзу: Огляд, статистичний аналіз, кращі практики. Статистика України, 109(2), 60–69. [https://doi.org/10.31767/su.2\(109\)2025.02.06](https://doi.org/10.31767/su.2(109)2025.02.06)

² Верховна Рада України. (2019, 6 червня). Про фахову передвищу освіту (Закон України № 2745-VIII). Законодавство України. <https://zakon.rada.gov.ua/go/2745-19>

Принципово важливо, що у 2024 році МОН затвердило стандарт фахової передвищої освіти зі спеціальності 081 «Право» і ввело його в дію з 2024/2025 навчального року. Цей стандарт не лише підтверджує наявність правничої підготовки на рівні фахового молодшого бакалавра, а й задає її конкретну архітектуру: 180 кредитів ЄКТС, можливість інституційної, індивідуальної та дуальної форм навчання, кваліфікаційний іспит як форму атестації, а також перелік компетентностей і результатів навчання, пов'язаних із професійною комунікацією, роботою з документами правового характеру, використанням інформаційно-комунікаційних технологій і дотриманням етичних стандартів правничої професії³. На підзаконному рівні наказ МОН № 510 переводить ці вимоги у площину організації освітнього процесу та практичної підготовки, тобто робить адаптацію до європейських стандартів не декларативною, а процедурно оформленою⁴.

Європейський зміст цієї адаптації задається передусім системою забезпечення якості. ESG 2015 формують базову рамку внутрішнього і зовнішнього забезпечення якості у Європейському просторі вищої освіти, пов'язуючи її зі студент-центрованим навчанням, прозорістю, публічністю інформації та постійним вдосконаленням освітніх програм⁵. Однак для нинішнього етапу євроінтеграції України цього вже недостатньо. Рекомендація Ради ЄС від 12 травня 2025 року про європейську систему забезпечення якості та визнання у вищій освіті прямо з'єднує забезпечення якості із визнанням, мобільністю та транснаціональною співпрацею⁶. Її новизна порівняно з попередньою рамкою полягає в тому, що якість більше не розглядається ізольовано від визнання результатів навчання та довіри між національними системами. Для правничої освіти на рівні фахової передвищої освіти це означає, що проблема полягає вже не у самій наявності стандарту 081 «Право», а у відсутності достатньо прозорого механізму зовнішнього зчитування цієї кваліфікації: її результатів навчання, професійної релевантності та придатності до подальшого академічного і професійного просування.

³ Міністерство освіти і науки України. (2024, 27 травня). Про затвердження стандарту фахової передвищої освіти зі спеціальності 081 Право (Наказ № 762). Освіта.ua. <https://osvita.ua/legislation/faxova-peredvyshha-osvita/92301/>

⁴ Міністерство освіти і науки України. (2023, 2 травня). Про затвердження Типового положення про організацію освітнього процесу в закладах фахової передвищої освіти та Положення про практичну підготовку здобувачів фахової передвищої освіти (Наказ № 510). Законодавство України. <https://zakon.rada.gov.ua/go/z1054-23>

⁵ ENQA. (2015). Standards and guidelines for quality assurance in the European Higher Education Area (ESG 2015). https://eha.info/media.eha.info/file/ESG/00/2/ESG_2015_616002.pdf

⁶ Council of the European Union. (2025, May 12). Council Recommendation on a European quality assurance and recognition system in higher education (C/2025/3006). Official Journal of the European Union. <https://eur-lex.europa.eu/eli/C/2025/3006/oj/eng>

Ключова проблема адаптації полягає в розриві між формально стандартизованою кваліфікацією фахового молодшого бакалавра з права та недостатньо визначеним місцем цієї кваліфікації у професійній структурі юридичної діяльності, механізмах визнання і подальших освітніх траєкторіях. Дослідження О. Литвинова та В. Литвинова, хоча й стосується юридичної освіти загалом, фіксує слабкий зв'язок між підготовкою правників і ринком праці, а також потребу в її модернізації відповідно до сучасних професійних вимог⁷. Для сегмента фахової передвищої освіти цей виклик є ще гострішим, оскільки короткий цикл у європейській практиці цінується за практичну орієнтацію та швидший вихід випускника на ринок праці⁸. Звідси впливає і конкретний орієнтир для української адаптації: оновлення освітньо-професійних програм за стандартом 081 «Право» має супроводжуватися не механічним копіюванням університетських моделей, а посиленням практичної складової, модулів із правового документування, роботи з кейсами, розвитку цифрових і комунікаційних компетентностей, а також більш чітким зв'язком між результатами навчання і майбутніми професійними ролями випускника⁹.

Отже, адаптація правничої освіти України до європейських стандартів у системі фахової передвищої освіти має оцінюватися не за формальною наявністю програми за спеціальністю 081 «Право», а за тим, наскільки вона інтегрована у спільну систему забезпечення якості, професійно релевантна і придатна до визнання в ширшому європейському освітньому середовищі. Вирішальним критерієм адаптації є здатність системи забезпечити зрозумілий профіль кваліфікації, практично орієнтовані результати навчання та довіру до цієї кваліфікації з боку зовнішнього освітнього і професійного середовища

⁷ Lytvynov, O., & Lytvynov, V. (2025). Analysis of demand for legal education in higher education institutions and prospects for subsequent employment in Ukraine. *Professional Education: Methodology, Theory and Technologies*, 11(2), 61–74. <https://doi.org/10.69587/pemtt/2.2025.61>

⁸ Леснікова, М. В., & Денисюк, О. Я. (2025). Фахова передвища освіта у країнах Європейського Союзу: Огляд, статистичний аналіз, кращі практики. *Статистика України*, 109(2), 60–69. [https://doi.org/10.31767/su.2\(109\)2025.02.06](https://doi.org/10.31767/su.2(109)2025.02.06)

⁹ Міністерство освіти і науки України. (2024, 27 травня). Про затвердження стандарту фахової передвищої освіти зі спеціальності 081 Право (Наказ № 762). *Освіта.ua*. <https://osvita.ua/legislation/faxova-peredvyshha-osvita/92301/>

ПРАВОВИЙ ВИМІР ПОЛІТИЧНОГО ДІАЛОГУ МІЖ УКРАЇНОЮ ТА ЄС В ПРОЦЕСІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

Ілля ДІР

*аспірант кафедри міжнародного права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна*

Політичний діалог, за своєю суттю, є інструментом, що використовується сторонами або у двосторонньому, або у багатосторонньому форматі для прийняття узгоджених спільних рішень, зближення позицій, пошуку компромісів, залагодження конфліктів. Автори В.П. Кононенко та С.С. Здоровко у роботі «Міжнародний політичний діалог як основа інтеграції України до ЄС» зазначили, що міжнародний політичний діалог є політико-психологічним, економічним і політико-правовим процесом прийняття рішень шляхом узгодження позицій держав із складних проблем та забезпечення процесу їх впровадження. Розвиваючи тему умов політичного діалогу, зазначені автори дійшли висновку, що «Міжнародний політичний діалог є як однією з цілей асоціації України з ЄС, так і передумовою її підписання на стадії узгодження головних положень учасниками процесу. В умовах політичної кризи, зокрема, війни, без досягнення консенсусу з окремих проблемних питань і реалізації результатів міжнародного політичного діалогу отримати членство в ЄС неможливо»¹.

Однією з цілей асоціації в Угоді про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, зазначено «забезпечення необхідних рамок для посиленого політичного діалогу в усіх сферах, які становлять взаємний інтерес»².

Відповідно, цілями самого політичного діалогу, Стаття 4 вищезазначеної Угоди визначає: поглиблення політичної асоціації та зміцнення політико-безпекової конвергенції та ефективності; сприяння міжнародній стабільності та безпеці на основі ефективної багатосторонності; посилення співробітництва та діалогу між

¹Кононенко, В.П., Здоровко, С.С. (2023) Міжнародний політичний діалог як основа інтеграції України до ЄС, Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Питання політології» випуск 43. С. 22-28.

²Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. (2014) Офіційний вісник України. №75, том 1, стаття 2125. С. 83.

Сторонами з питань міжнародної безпеки та антикризового управління, зокрема з метою реагування на глобальні й регіональні виклики та основні загрози; пришвидшення зорієнтованого на результат та практичного співробітництва між Сторонами для досягнення миру, безпеки й стабільності на Європейському континенті; зміцнення поваги до демократичних принципів, верховенства права та доброго врядування, прав людини та основоположних свобод, у тому числі прав осіб, які належать до національних меншин, недискримінації осіб, які належать до меншин, і поваги до різноманітності, а також внесок у консолідацію внутрішніх політичних реформ; розвиток діалогу та поглиблення співробітництва між Сторонами у сфері безпеки та оборони; сприяння принципам незалежності, суверенітету, територіальної цілісності й непорушності кордонів³.

Саме суверенітет і територіальна цілісність на сьогодні для України є ключовими питаннями національної безпеки. Відповідно до пункту третього частини третьої статті 3 Закону України «Про національну безпеку України», одним з фундаментальних національних інтересів України є інтеграція України в європейський політичний, економічний, безпековий, правовий простір, набуття членства в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, розвиток рівноправних взаємовигідних відносин з іншими державами⁴.

Україна подала заявку на членство в ЄС 28 лютого 2022 року. У зв'язку з цією важливою подією – у своїх висновках від 24 червня 2022 року (European Council meeting (23 and 24 June 2022) – Conclusions; CO EUR 21 CONCL 5) Європейська Рада, засудивши російську агресію проти України в її різних вимірах, зазначила, що твердо підтримує Україну та, що Європейський Союз продовжуватиме надавати рішучу підтримку загальній економічній, військовій, соціальній та фінансовій стійкості України, включаючи гуманітарну допомогу. У згаданих висновках, серед іншого, зазначено, що Європейська Рада, визнаючи європейську перспективу України, та те, що її майбутнє та майбутнє її громадян лежить у межах Європейського Союзу, вирішила надати Україні статус країни-кандидата⁵.

8 листопада 2023 року, у межах Пакета розширення (2023 Communication on EU Enlargement Policy), Європейська Комісія опублікувала свій Звіт про Україну, в якому рекомендувала розпочати переговори про вступ. Беручи до уваги результати, досягнуті з червня

³Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. (2014) Офіційний вісник України. №75, том 1, стаття 2125. С. 83.

⁴ Про національну безпеку України (Закон України). № 2469-VIII (2018). Вилучено з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>.

⁵ European Council meeting (2022) – Conclusions. Brussels, 24 June 2022. EUCO 24/22. Вилучено з <https://www.consilium.europa.eu/media/57442/2022-06-2324-euco-conclusions-en.pdf>.

2022 року за політичними критеріями, в рамках семи кроків та після них, Європейська Комісія дійшла висновку, що Україна достатньою мірою відповідає критеріям, пов'язаним зі стабільністю інституцій, що гарантують демократію, верховенство права, права людини та повагу до меншин і їхній захист, які (критерії) встановлені Копенгагенською Європейською Радою у 1993 році, за умови продовження зусиль щодо виконання реформ. На цій підставі Європейська Комісія рекомендувала Європейській Раді розпочати переговори про вступ з Україною⁶.

Переговори про вступ України до Європейського Союзу було відкрито у червні 2024 року. Відкриваючи переговори у червні 2024 року, під час Першої Міжурядової конференції (Ministerial meeting opening the Intergovernmental Conference on the Accession of Ukraine to the European Union (Luxembourg, 25 June 2024)), представники ЄС у робочому документі з питань приєднання (Accession Document) зазначили, що переговори про вступ, які розпочинаються, будуть напруженими та вимогливими⁷.

Слід звернути увагу на один з важливих моментів Вступної заяви ЄС щодо переговорів про вступ (EU Opening Statement for accession Negotiation), який свідчить про тривалість у часі політичного діалогу між Україною та ЄС, зокрема було підкреслено, що на момент надання країні статусу кандидата Україна вже тоді була близьким партнером Європейського Союзу. З 2009 року Україна є частиною Східного партнерства. Угода про асоціацію, яка також включає широкомасштабну поглиблену та всеохоплюючу зону вільної торгівлі є основою для широкої співпраці в широкому колі сфер. Україна продовжує виконувати свої зобов'язання за Угодою про асоціацію, і політичний діалог розвивається, зокрема в рамках органів Угоди про асоціацію⁸.

У Звіті по Україні від листопада 2025 року (Ukraine 2025 Report, 2025 Communication on EU enlargement policy), зокрема було зазначено про завершення у вересні 2025 року двосторонніх зустрічей з питань скринінгу та про прийняття Україною 14 травня 2025 року дорожніх карт щодо верховенства права, реформи державного управління та функціонування демократичних інституцій, а також плану дій щодо національних меншин та свою переговорну позицію щодо Кластера 1⁹.

⁶ 2023 Communication on EU Enlargement Policy. European Commission. (2023). Brussels, 8.11.2023 COM(2023) 690 final. Вилучено з https://enlargement.ec.europa.eu/2023-communication-eu-enlargement-policy_en#files.

⁷ General EU position. Ministerial meeting opening the Intergovernmental Conference on the Accession of Ukraine to the European Union (2024). Brussels. AD 9/24. Вилучено з <https://www.consilium.europa.eu/media/hzmfwlji/public-ad00009en24.pdf>.

⁸ General EU position. Ministerial meeting opening the Intergovernmental Conference on the Accession of Ukraine to the European Union (2024). Brussels. AD 9/24. Вилучено з <https://www.consilium.europa.eu/media/hzmfwlji/public-ad00009en24.pdf>.

⁹ 2025 Communication on EU enlargement policy. (2025). Brussels, 4.11.2025 SWD (2025) 759 final. Вилучено з https://enlargement.ec.europa.eu/ukraine-report-2025_en.

Європейська комісія зазначила, що цей прогрес, досягнутий, незважаючи на виклики російської агресії, свідчить про тверду відданість України своєму європейському майбутньому. Звісно, що на деякі елементи, що викликають стурбованість ЄС, зокрема, щодо забезпечення функціонування незалежної антикорупційної системи, було звернуто увагу. І знову було акцентовано увагу на тому, що регулярний політичний та економічний діалог між ЄС та Україною також продовжувався, зокрема через Угоду про асоціацію та Зону поглибленої та всеохоплюючої вільної торгівлі, а також спільні органи в рамках Угоди.

Важливість набуття членства України в ЄС особливо загострилася у період повномасштабного вторгнення держави-агресора РФ в Україну. Необхідним є не лише виконання Україною відповідних зобов'язань на шляху повноправного членства в ЄС, а й підтримка державами-членами ЄС самих українських прагнень. Дуже актуальним у цьому зв'язку залишається інститут головування держав-членів ЄС у Раді ЄС і відповідно, підтримка політичного діалогу. У січні – червні 2026 року у Раді ЄС головуватиме Республіка Кіпр. У Пріоритетах (Priorities) головування Республіки Кіпр у Раді Європейського Союзу, яке проходить під гаслом «Автономний Союз. Відкритий для світу» (An Autonomous Union. Open to the world.) зазначено, що Україна буде центральним пріоритетом. Головування продовжуватиме просувати дипломатичну, політичну, економічну та військову підтримку України з боку ЄС. Підтримка ЄС зусиль України щодо справедливого та міцного миру з повною повагою до незалежності, суверенітету та територіальної цілісності країни у межах її міжнародно визнаних кордонів залишатиметься неухитною¹⁰.

Під час зустрічі, 27 січня 2026 року, з послом Республіки Кіпр в Україні Міністр закордонних справ України А.Сибіга зазначив, що Україна розглядає інтеграцію до ЄС як частину безпекових гарантій та важливий елемент для встановлення сталого миру в Європі і розраховує на плідну співпрацю з партнерами на цьому шляху під час кіпрського головування.

Виділяючи пріоритетність питань, що пов'язані з Україною під час кіпрського головування, автор В.Орлик у своєму дослідженні акцентує увагу на тому, що Кіпр «демонструє чітку трансформацію своєї позиції – перехід від фінансового хабу для російських капіталів до активного прибічника санкційного тиску та євроінтеграції України. Ключове завдання Нікосії – досягнення «технічного прискорення» переговорного

¹⁰ Priorities "An Autonomous Union. Open to the World". Cyprus Presidency Council of the European Union. (2026). Вилучено з <https://cyprus-presidency.council.europa.eu/en/programme/priorities/>.

процесу, що має забезпечити Україні чітку Дорожню карту для закриття переговорних розділів до 2027 р.»¹¹.

Під час дводенного саміту ЄС у Брюсселі (19 – 20 березня 2026 року) Європейська Рада ухвалила висновки щодо України, Близького Сходу, конкурентоспроможності та єдиного ринку, європейської оборони та безпеки, міграції, багатосторонності та інших питань. Також Європейська Рада провела обмін думками з Президентом України Володимиром Зеленським і обговорила останні події щодо України, основні положення цих обговорень були викладені у документі EUCO 2/26 (Subject: European Council meeting (19 March 2026) – Ukraine), який був підтриманий 25 главами держав або урядів. У цьому документі висловлюється тверда підтримка України, зокрема зазначається, що «в умовах п'ятого року агресії Росії проти України Європейська Рада підтверджує свою незмінну тверду та непохитну підтримку незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України в межах її міжнародно визнаних кордонів. Європейський Союз продовжуватиме надавати, у координації з односторонніми-партнерами та союзниками, всебічну політичну, фінансову, економічну, гуманітарну, військову та дипломатичну підтримку Україні та її народу»¹².

Політичний діалог здійснюється у різних форматах від засідань, консультацій, використання дипломатичних та військових каналів до контактів з третіми країнами на різних рівнях. Відповідно до статті 460 Угоди про асоціацію, політичний діалог та діалог з питань політики на найвищому рівні між Сторонами відбувається на рівні самітів. Засідання в рамках самітів проводяться, як правило, один раз на рік. Під час самітів здійснюється загальний нагляд за виконанням цієї Угоди, а також обговорення будь-яких двосторонніх або міжнародних питань, що становлять взаємний інтерес¹³.

Під час проведення самітів, як правило, обговорюються питання виконання положень Угоди про асоціацію. Делегацію України на такій зустрічі очолює Президент України, делегацію Європейського Союзу очолює Президент Європейської Ради та Президент Європейської Комісії.

¹¹ Орлик, В. (2026). Стратегічні пріоритети головування Кіпру в Раді ЄС (січень – червень 2026 р.). Центр зовнішньополітичних досліджень НІСД. Вилучено з https://niss.gov.ua/sites/default/files/2026-01/az_golovuvannya-kipru-v-es_220126.pdf.

¹² European Council meeting (2026) – Ukraine. Brussels. EUCO 2/26. Вилучено з <https://www.consilium.europa.eu/media/jjnjakw1/en-20260319-text-ukraine.pdf>.

¹³ Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. (2014) Офіційний вісник України. №75, том 1, стаття 2125. С. 83.

**ДОСВІД КРАЇН-ЧЛЕНІВ ЄС У СФЕРІ АДАПТАЦІЇ
НАЦІОНАЛЬНОГО АГРАРНОГО ЗАКОНОДАВСТВА
ДО ВИМОГ ACQUIS: УРОКИ ДЛЯ УКРАЇНИ**

Тетяна КОВАЛЕНКО

*доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник
Відділу проблем аграрного, земельного, екологічного
та космічного права
Інституту держави і права імені В. М. Корецького
Національної академії наук України
м. Київ, Україна*

Після рішення Європейської ради ЄС про відкриття переговорів про вступ України до ЄС 14 грудня 2023 р. перед Україною постало завдання активізувати наближення своєї аграрної політики та аграрного законодавства до Спільної аграрної політики (далі – САП ЄС) та *acquis* ЄС. Україна більше 10 років працює над імплементацією Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, яка була ратифікована Законом України від 16 вересня 2014 р., проте на сучасному етапі адаптації аграрного законодавства до вимог ЄС постала гостра потреба у ретельному вивченні та врахуванні досвіду країн-членів ЄС, які відносно нещодавно набули членство в Союзі.

Країни ЄС різняться між собою не тільки за розміром площ сільськогосподарських угідь, видами сільськогосподарської спеціалізації, показниками економічної ефективності агровиробництва, а й за тривалістю застосування інструментів спільної аграрної політики (залежно від періоду приєднання до ЄС). Країни, які інтегрувалися в рамках останньої хвилі, відчують проблеми, пов'язані з менш конкурентоспроможним сільським господарством порівняно з більш розвинутими членами ЄС. Зрозуміло, що потенціал їх зростання істотно залежить від САП ЄС, оскільки бюджетні виплати гарантують доходи і належний рівень життя фермерів, підтримку сталого й диверсифікованого сільського господарства, доступні продукти харчування за розумними цінами для споживачів. Неоднорідні моделі сільськогосподарського виробництва і прояви політики лобіювання в

окремих країнах – членах ЄС залишаються в центрі уваги процесу реформування САП ЄС¹.

Країни Центральної та Східної Європи як потенційні члени ЄС ще з кінця 90-х рр. минулого сторіччя почали запроваджувати щодо аграрного сектору політичні інструменти, аналогічні до тих, що застосовуються в ЄС для подальшого приєднання до спільної аграрної політики, метою якої є: а) підвищення продуктивності сільського господарства через сприяння технічному прогресу, забезпечення раціонального розвитку сільськогосподарського виробництва та оптимальне використання виробничих факторів, зокрема робочої сили; б) забезпечення належного рівня життя сільськогосподарської спільноти, зокрема збільшуючи особистий прибуток людей, що працюють у сільському господарстві; в) стабілізація ринків; г) забезпечення доступності постачання; д) забезпечення надходження постачання до споживача за прийнятними цінами².

Євроінтеграційні процеси в Польщі, Болгарії та Румунії щодо адаптації законодавства у сфері сільського господарства та наближення до стандартів спільноти в аграрній сфері є складними та багатограними. Водночас фінансова, технічна підтримка та співпраця з ЄС виявилися ключовими чинниками успішної адаптації країн, імплементації європейських норм. Так, приєднання постсоціалістичних країн до САП ЄС потребувало суттєвої підготовки до вимог ЄС. Заходи, спрямовані на адаптацію аграрної економіки до правил САП, у кожній трансформаційній країні мали свою специфіку. В науковій літературі вирізняють загальні напрями реформ, які створювали передумови для майбутньої участі країн Прибалтики, Центральної Європи, а нині й Хорватії в реалізації Програми, а саме: а) стимулювання структурних змін у розвитку аграрного виробництва; б) застосування механізму державної підтримки галузі; в) регулювання ринків сільськогосподарської продукції і ринку землі; г) оптимізація зовнішньоторговельної політики.

У країнах, що готувалися до вступу в ЄС, були розроблені та реалізовані заходи для сприяння сталому розвитку сільського господарства, включаючи впровадження системи субсидій для фермерів, підтримку малих та середніх сільськогосподарських підприємств, створення інфраструктури для зберігання та переробки сільськогосподарської продукції, розвиток систем органічного

¹ Malang T., Holzinger K. (2020). The political economy of differentiated integration: The case of common agricultural policy. *The Review of International Organizations*. Vol. 15. Iss. 3. P. 741-766. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s11558-020-09384-z>.

² Макуха С. Н. (2014). Постсоціалістичні країни в системі аграрних відносин ЄС і пріоритети України. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. № 2 (17). С. 27.

виробництва та екологічного сільського господарства. Було розроблено та впроваджено заходи для захисту водних ресурсів, ґрунтів та лісів, контролю за використанням пестицидів та добрив, а також протидії забрудненню повітря від сільськогосподарської діяльності, створені механізми моніторингу та оцінки впливу сільського господарства на навколишнє середовище¹.

Наприклад, у Польщі аграрні перетворення були складовою частиною процесу реформування, який розпочавшись у 1990 р., тривав протягом 10 років. За цей час країна у надзвичайно важких умовах падіння виробництва, гіперінфляції, великого зовнішнього боргу змогла успішно завершити перехідний період, збільшивши промислове виробництво у 2,5 рази³. Готуючись до вступу в ЄС, уряд Польщі посилив Бюджетну підтримку сільського господарства. Протягом 2001–2003 рр. допомога фермерам становила понад 59 млрд злотих. Активізувалася програма підтримки сільських регіонів, яка сприяла розвитку малого бізнесу, підвищенню рівня життя та відродженню соціальної інфраструктури, наданню сільськогосподарським працівникам інформації про умови аграрного виробництва в ЄС⁴.

Увійшовши до складу Європейського Союзу, Естонія також активізувала політику модернізації сільського господарства і сприяння розвитку сільських регіонів. У країні з'явилася можливість використовувати різні сільськогосподарські субсидії та субсидії на сільське життя ЄС, поліпшився фінансовий стан підприємств, розширилися можливості для міжнародного співробітництва, виробники сільськогосподарської продукції змогли за допомогою субсидій застосувати нові технології й обладнання, що сприяло підвищенню продуктивності виробництва і якості продукції⁵.

Адаптація та переорієнтація національних аграрних політик враховувала пріоритети САП ЄС, тому перед Польщею, Болгарією та Румунією постала низка викликів, які потрібно було негайно подолати, зокрема:

1. Недостатня розробленість інституційного забезпечення аграрних реформ у правовій площині та під час їхньої реалізації, тож важливо було створити інституції, аби забезпечити координацію євроінтеграційних процесів та взаємодію з ЄС, зокрема, задля

³ Макуха С. Н. (2014). Постсоціалістичні країни в системі аграрних відносин ЄС і пріоритети України. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. № 2 (17). С. 30.

⁴ Стрільчук Д. Р. (2008). Трансформація аграрної політики Польщі напередодні її вступу до Європейського Союзу. *Наук. вісн. Волин. нац. ун-ту імені Лесі Українки*. № 6. С. 206.

⁵ Жиденко Н. А. Політика фінансування аграрного сектору європейського союзу. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=460>.

фінансової підтримки з європейських фондів, нагляду та контролю щодо дотримання екологічних норм та вимог у сільському господарстві тощо.

2. Недостатнє розуміння засад та підходів до сталого господарювання фермерами потребувало активізації просвітницької та дорадчої діяльності, а відсутність та застарілість сільськогосподарської інфраструктури вимагали належного фінансового забезпечення для покращення ситуації у цій сфері.

3. Узгодження аграрної політики країни з екологічними та новими стратегічними європейськими пріоритетами, зокрема Європейським зеленим курсом. Ці узгодження важливі у зв'язку з деградацією ґрунтів, забруднення довкілля та необхідністю адаптації до зміни клімату. Проблеми, які є на перетині сільського господарства та довкілля, є доволі подібними у трьох країнах, зокрема це питання поводження з добривами, пестицидами, а також побічними продуктами тваринного походження; управління водними ресурсами, охорона ґрунтів від деградації, захист природних територій та біорізноманіття тощо.

4. Проблема зменшення кількості невеликих фермерських господарств та залучення молоді в галузь, адже це безпосередньо пов'язано з посиленням процесів концентрації землекористування і зростанням залежності фермерів від європейських субсидій⁶.

Для країн-членів ЄС, які відносно нещодавно набули членство в Союзі, передбачались також перехідні періоди у аграрній сфері, які встановлюються індивідуально, надаючи країнам час для адаптації до вимог САП ЄС та поступової інтеграції. Ці періоди дозволяють новим членам ЄС привести свої аграрні сектори у відповідність до стандартів ЄС, а також отримати підтримку для структурних реформ. Перехідні періоди зазвичай охоплюють різні аспекти, такі як інтеграція ринків, застосування технічних стандартів, адаптація системи субсидій та структурне реформування сектору. Так, країни, які приєдналися до ЄС у 2004 році (Чехія, Польща, Угорщина та інші), мали різні перехідні періоди для адаптації до аграрних правил, залежно від рівня розвитку їхніх аграрних секторів. Ці перехідні періоди є ключовим інструментом для забезпечення плавної та успішної інтеграції нових членів до Європейського Союзу, мінімізуючи негативний вплив на їхні економіки та соціальну сферу.

Основу структуро-перетворюючих процесів безпосередньо в агропродовольчих комплексах «нових країн» становила реалізація Програми Єврокомісії (ЄК) щодо доведення агропродовольчої сфери

⁶ Риковська О., Фрасер О., Яровий В. Євроінтеграційні виклики та можливості для сталого аграрного, сільського розвитку й охорони довкілля на прикладі Польщі, Болгарії та Румунії. ГО «Центр екологічних ініціатив «Екодія». URL: <https://ecoaction.org.ua/wp-content/uploads/2023/12/evroint-agro-silskogo-rozvytku-dovkillya-polsha-bolgaria-rumunia-resume.pdf>.

держав-кандидатів до стандартів ЄС – SAPARD (Special Accession Program for Agriculture and Rural – Спеціальна підготовча програма для сільського господарства та розвитку села перед приєднанням до САП ЄС). Вона була розрахована на 2000–2006 роки (основний обсяг фінансування за цією Програмою у всіх кандидатів з постсоціалістичних країн припадав на 2002–2004 рр., тобто був прив'язаний до дати їхнього вступу до Євросоюзу) й мала на меті структурні перетворення в аграрному секторі країн-кандидатів. Головне завдання SAPARD – допомога фермерам і підприємствам харчової галузі у розвитку виробництва та маркетингу⁷.

Україна, у процесі наближення до членства, також може розраховувати на аналогічні перехідні періоди для адаптації свого аграрного сектору до стандартів ЄС після вступу. Одним із заходів у межах перехідного періоду є надання передвступної допомоги. Передвступна допомога в сфері сільського господарства та сільських територій, яка ще має бути конкретизована згідно з Регламентом про Фінансовий інструмент, може надаватися на зразок передвступної допомоги іншим країнам-кандидатам. Інструмент передвступної допомоги (Instrument for Pre-accession Assistance, IPA) також включає підтримку розвитку сільських територій (IPARD, де RD означає Rural Development). Потреби сільського господарства включені в Інструмент передвступної допомоги розвитку сільських територій. IPARD зосереджений переважно на сільських районах та сільськогосподарському та харчовому секторах країн, що перебувають у процесі вступу до Європейського Союзу (ЄС). Через IPARD ЄС надає країнам-одержувачам конкретну фінансову та технічну допомогу для досягнення збалансованого територіального розвитку шляхом покращення соціальних, екологічних та економічних стандартів у сільській місцевості з метою зробити сільськогосподарський сектор і сільські райони країн – кандидатів в члени ЄС більш стійкими та узгодити їх політику зі Спільною сільськогосподарською політикою ЄС (САП ЄС). Позитивні ефекти полягають у наступному: 1) підвищення конкурентоспроможності агропродовольчого сектору відповідно до стандартів ЄС (ветеринарії, харчової безпеки та фітосанітарії); 2) підвищення ефективності і стійкості виробництва на фермах, що забезпечить кращу відповідь на суспільні вимоги; 3) сприяння розвитку бізнесу, зайнятості в сільській місцевості; покращення позицій фермерів у ланцюжку вартості та залучення молодих фермерів до сільського господарства; 4) сприяння пом'якшенню наслідків зміни клімату та адаптації до них, сталому

⁷ Георгієва М. (2024). Адаптація аграрного сектору Болгарії до вимог Європейського Союзу (1990-2006): уроки для України. *Дриновський збірник*. Том 16. С. 261-262.

управлінню природними ресурсами та захисту навколишнього середовища; 5) покращення розвитку громади та соціального капіталу в сільській місцевості, розбудова сучасного державного управління для розвитку сільського господарства та сільських територій, дотримуючись принципів належного управління⁸.

Програми IPARD III охоплюють період 2021–2027 років. Ця допомога розвитку сільських районів у рамках IPA III також сприятиме поступовому узгодженню з правилами Спільної аграрної політики ЄС. Країни, які зараз отримують підтримку зараз через IPARD, – Албанія, Чорногорія, Північна Македонія, Сербія та Туреччина. В даний час Національна асоціація сільськогосподарських дорадчих служб України разом із Латвійським центром сільських консультацій та освіти працює над створенням Дорожньої карти приєднання України до IPARD (Instrument for Pre-accession Assistance for Rural Development – Інструмент передвступної підготовки для сільського розвитку).

Отже, на шляху адаптації національного аграрного законодавства до вимог *acquis* для України є корисним досвід країн-членів ЄС, які відносно нещодавно набули членство в Союзі. Зокрема, Україна у процесі наближення до членства може розраховувати на аналогічні перехідні періоди для адаптації свого аграрного сектору до стандартів ЄС після вступу. Одним із заходів у межах перехідного періоду є надання передвступної допомоги. Передвступна допомога в сфері сільського господарства та сільських територій, яка ще має бути конкретизована згідно з Регламентом про Фінансовий інструмент, може надаватися на зразок передвступної допомоги іншим країнам-кандидатам.

⁸ Експертне обговорення перспектив приєднання України до IPARD. URL: <https://nubip.edu.ua/node/143383>.

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ АДАПТАЦІЇ ДО ACQUIS ЄС: СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ТА ОБМЕЖЕННЯ

Ольга КОСІЛОВА

*доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри міжнародного права та права ЄС
Навчально-наукового інституту права
Державний податковий університет
м. Ірпінь, Україна*

Євроінтеграційний вектор розвитку України зумовлює необхідність не лише формального наближення національного законодавства до *acquis* Європейського Союзу, а й глибинної трансформації правової системи відповідно до європейських цінностей, серед яких пріоритетне місце займає забезпечення прав людини. У цьому контексті конституційно-правове забезпечення політичних прав і свобод виступає індикатором демократичної зрілості держави та ефективності її інституційної організації.

Відповідно до ст. 3 Конституції України, людина визнається найвищою соціальною цінністю, що визначає аксіологічну основу всієї системи прав і свобод. Політичні права, закріплені у статтях 36–40 Конституції України, забезпечують участь громадян у здійсненні публічної влади, що є проявом принципу народного суверенітету та необхідною умовою функціонування демократичної правової держави¹. У доктринальному вимірі політичні права належать до прав першого покоління, що мають негативний характер і спрямовані на обмеження державного втручання у сферу політичної автономії особи²³.

Адаптація правової системи України до *acquis* ЄС передбачає імплементацію стандартів Європейської конвенції з прав людини, зокрема щодо свободи вираження поглядів (ст. 10), свободи зібрань і об'єднань (ст. 11)⁴, а також права на вільні вибори (ст. 3 Протоколу № 1)⁵. При цьому визначальне значення має практика Європейського суду з прав людини, яка сформувала критерії допустимого обмеження

¹ Конституція України (1996). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>

² Alexy R. *A Theory of Constitutional Rights*. Oxford University Press, 2002.

³ Raz J. *The Morality of Freedom*. Oxford University Press, 1986.

⁴ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (1950). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004

⁵ Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (1952). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_059

прав, зокрема вимоги законності, легітимної мети та необхідності в демократичному суспільстві.⁶

Особливістю сучасного етапу розвитку України є поєднання євроінтеграційних процесів із викликами національній безпеці, що істотно впливає на механізми реалізації політичних прав і свобод. У цьому контексті ключовою проблемою є визначення меж допустимого обмеження політичних прав в умовах воєнного стану.

Правовий режим воєнного стану, запроваджений у зв'язку зі збройною агресією проти України, передбачає можливість тимчасового обмеження низки конституційних прав, зокрема політичних. Водночас, відповідно до ст. 64 Конституції України, такі обмеження можуть встановлюватися лише за умови їх законодавчого закріплення, визначеності строку та відповідності принципу пропорційності. У цьому аспекті особливого значення набуває доктрина пропорційності, розроблена у європейській правовій традиції, яка вимагає, щоб будь-яке втручання держави було необхідним, адекватним та мінімально обтяжливим для прав людини⁷.

Водночас навіть в умовах воєнного стану зберігається ядро прав, що не підлягають обмеженню. До таких належить, зокрема, право на звернення (ст. 40 Конституції України), яке виступає універсальним механізмом реалізації та захисту інших прав. Це положення корелює з міжнародними стандартами, закріпленими у Міжнародному пакті про громадянські і політичні права та практиці міжнародних правозахисних органів.

Суттєвим викликом є обмеження виборчих прав у період дії воєнного стану. Відтермінування виборів об'єктивно суперечить принципу періодичності виборчого процесу, однак може розглядатися як допустиме за умов забезпечення національної безпеки. У цьому контексті показовою є практика ЄСПЛ, зокрема у справі *Ždanoka v. Latvia*⁸, де Суд визнав допустимість обмеження політичних прав з метою захисту демократичного ладу. Це свідчить про те, що у сучасному праві утверджується концепція «захисної демократії» («*streitbare Demokratie*»), яка допускає обмеження прав задля збереження самої демократичної системи.

Окремого аналізу потребує питання обмеження діяльності політичних партій та свободи зібрань. Практика України щодо призупинення діяльності політичних партій, які становлять загрозу національній безпеці, демонструє застосування інструментів захисту конституційного ладу. Зокрема, рішенням Ради національної безпеки і

⁶ *Handyside v. the United Kingdom*, No. 5493/72 (1976). <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57499>

Sunday Times v. the United Kingdom, No. 6538/74 (1979). <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57584>

⁷ Barak, A. (2012). *Proportionality: Constitutional rights and their limitations*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139035293>

⁸ *Ždanoka v. Latvia* [GC], No. 58278/00 (2006). <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-72794>

оборони України від 18 березня 2022 року було призупинено діяльність низки політичних партій, діяльність яких мала ознаки антидержавної або проросійської спрямованості⁹. Подальший розвиток цієї практики відбувся у зв'язку з прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за колабораційну діяльність» (2022)¹⁰, який закріпив правові механізми притягнення до відповідальності за співпрацю з державою-агресором.

Важливу роль у формуванні національного підходу до обмеження політичних прав відіграє практика Конституційного Суду України. Зокрема, у своїх рішеннях Суд неодноразово наголошував на необхідності дотримання принципу верховенства права та пропорційності як ключових критеріїв допустимого обмеження конституційних прав і свобод. Конституційний Суд України підкреслює, що будь-яке обмеження прав має бути обґрунтованим, необхідним у демократичному суспільстві та відповідати легітимній меті, що узгоджується з підходами Європейського суду з прав людини¹¹. Такий підхід свідчить про поступову інтеграцію європейських стандартів у національну правову систему та формування єдиної правозастосовної практики.

Зазначені заходи відображають реалізацію концепції захисту демократичного ладу та державного суверенітету в умовах збройної агресії. Водночас вони потребують чіткої правової регламентації, дотримання принципу пропорційності та забезпечення ефективного судового контролю з метою недопущення зловживань і збереження балансу між безпековими інтересами держави та гарантуванням політичних прав і свобод.

Важливим фактором, що впливає на реалізацію політичних прав, є політична корупція, яка деформує демократичні процедури та створює нерівні умови політичної конкуренції¹². Політична корупція проявляється, зокрема, у зловживанні адміністративним ресурсом, непрозорому фінансуванні політичних партій, маніпулюванні виборчими процесами та впливі на засоби масової інформації, що суперечить як конституційним засадам народного суверенітету, так і європейським стандартам демократичного врядування.

У контексті євроінтеграції подолання політичної корупції набуває особливого значення, оскільки виступає однією з ключових передумов забезпечення ефективного функціонування демократичних інститутів, утвердження верховенства права та виконання Україною міжнародних

⁹ РНБО України. (2022). *Щодо призупинення діяльності окремих політичних партій* (Рішення від 18 березня 2022 р.). <https://www.president.gov.ua/documents/1532022-41785>

¹⁰ Закон України *Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за колабораційну діяльність* № 2108-IX (2022). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20>

¹¹ Конституційний Суд України. (2015). *Рішення від 8 квітня 2015 року № 3-пн/2015*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-15>

¹² Rose-Ackerman, S. (1999). *Corruption and Government*. Cambridge University Press.

зобов'язань у сфері прав людини. Відповідно до підходів міжнародних організацій, зокрема Transparency International¹³, політична корупція безпосередньо впливає на рівень довіри до держави, легітимність публічної влади та якість демократичних процесів.

Не менш значущим викликом є цифровізація політичних процесів. Використання цифрових технологій і штучного інтелекту трансформуює механізми реалізації політичних прав, створюючи як нові можливості участі громадян у політичному житті, так і ризики маніпуляції інформацією, втручання у виборчі процеси та порушення свободи вираження поглядів¹⁴. Крім того, цифровізація політичних процесів пов'язана з ризиками втручання у виборчі процеси, що може порушувати стандарти вільних виборів, закріплені у статті 3 Протоколу № 1 до Європейської конвенції з прав людини¹⁵. У відповідь на ці виклики Європейський Союз формує комплексну політику протидії дезінформації та захисту демократичних процесів, зокрема у межах European Democracy Action Plan¹⁶, який передбачає підвищення прозорості політичної реклами, протидію маніпуляціям в онлайн-середовищі та зміцнення стійкості демократичних інституцій.

Особливої актуальності зазначені виклики набувають в умовах гібридної та інформаційної війни, коли цифровий простір використовується як інструмент впливу на політичні процеси та суспільну свідомість. У цьому контексті забезпечення інформаційної безпеки, захисту персональних даних та прозорості функціонування цифрових платформ виступає необхідною умовою гарантування політичних прав і свобод відповідно до європейських стандартів.

Окрім того, ефективність забезпечення політичних прав безпосередньо залежить від інституційної спроможності держави. Як зазначає Ф. Фукуяма, саме якість інституцій визначає рівень реалізації прав і свобод. У цьому контексті важливого значення набуває зміцнення органів державної влади та місцевого самоврядування, підвищення їх прозорості та підзвітності¹⁷. У цьому контексті ключового значення набуває не лише формальне закріплення політичних прав у законодавстві, а й ефективне функціонування інституційних механізмів їх реалізації, зокрема незалежної судової влади, ефективної виборчої адміністрації, антикорупційних органів та органів місцевого самоврядування. Особливу роль відіграє забезпечення прозорості діяльності органів державної влади, доступу до публічної інформації та

¹³ Transparency International. (2023). *Corruption perceptions index 2023*. <https://www.transparency.org/en/cpi/2023>

¹⁴ Floridi, L. (2018). *The ethics of information*. Oxford University Press.

¹⁵ *Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод* (1952). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_059

¹⁶ European Commission. (2020). European Democracy Action Plan. European Commission. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/ga/ip_20_2250

¹⁷ Fukuyama, F. (2013). What is governance? *Governance*, 26(3), 347–368. <https://doi.org/10.1111/gove.12035>

дієвих механізмів громадського контролю, що відповідає стандартам належного врядування, сформованим у праві Європейського Союзу¹⁸.

В умовах євроінтеграції України зміцнення інституційної спроможності держави розглядається як одна з ключових передумов забезпечення ефективного функціонування демократичних інститутів, підвищення довіри громадян до публічної влади та належної реалізації політичних прав і свобод.

У сучасних умовах визначальним є дотримання міжнародно-правових стандартів, зокрема положень Європейської конвенції з прав людини та норм міжнародного гуманітарного права. Виконання Україною своїх міжнародних зобов'язань не лише забезпечує легітимність обмежень прав і свобод, але й зміцнює її позиції в європейському правовому просторі.

Таким чином, конституційно-правове забезпечення політичних прав людини в Україні перебуває у стані складної трансформації, зумовленої одночасним впливом євроінтеграційних процесів і безпекових викликів. Ефективна адаптація до *acquis* ЄС передбачає не лише гармонізацію законодавства, а й утвердження практики реального забезпечення прав і свобод. Ключовим завданням сучасної правової політики є забезпечення балансу між інтересами національної безпеки та гарантуванням політичних прав і свобод як основи демократичного розвитку держави.

Підсумовуючи, слід зазначити, що конституційно-правове забезпечення політичних прав в Україні на сучасному етапі перебуває у стані динамічної трансформації, детермінованої одночасним впливом безпекових імперативів та євроінтеграційних зобов'язань. Ефективна адаптація до *acquis* ЄС вимагає відходу від суто формального копіювання нормативних приписів на користь утвердження концепції «живого права», що ґрунтується на практиці Європейського суду з прав людини та принципах належного врядування.

Таким чином, конституційно-правове забезпечення політичних прав людини в Україні перебуває у стані складної трансформації, зумовленої одночасним впливом євроінтеграційних процесів і безпекових викликів. Ефективна адаптація до *acquis* ЄС передбачає не лише гармонізацію законодавства, а й утвердження практики реального забезпечення прав і свобод відповідно до стандартів Європейського суду з прав людини.

Перспективним напрямом розвитку є формування дієвого механізму відновлення повноцінної реалізації політичних прав у повоєнний період, що забезпечить демократичну стійкість держави, легітимність публічної влади та остаточну інтеграцію України до європейського правового простору.

¹⁸ European Commission. (2020). European Democracy Action Plan. European Commission. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/ga/ip_20_2250

ЄВРОПЕЙСЬКІ МЕХАНІЗМИ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЕКОЛОГІЧНУ ШКОДУ ТА ЇХ ЗАСТОСУВАННЯ В УКРАЇНІ

Віктор ЛАДИЧЕНКО

*доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри міжнародного права
та порівняльного правознавства*

*Національний університет біоресурсів і природокористування
України
м. Київ, Україна*

Особливої актуальності для України проблематика забезпечення екологічної безпеки набуває в умовах значних екологічних втрат, спричинених збройною агресією, що призвела до масштабного забруднення територій, руйнування природних екосистем, деградації земельних та водних ресурсів. У цьому контексті важливу роль відіграють норми міжнародного екологічного права та правові інструменти Європейського Союзу, спрямовані на забезпечення високого рівня захисту довкілля та відшкодування шкоди заподіяної навколишньому природному середовищу.

Важливого значення ця проблематика набуває в контексті європейської інтеграції України, що передбачає адаптацію національного законодавства до правових стандартів Європейського Союзу та впровадження ефективних механізмів охорони довкілля. Право Європейського Союзу містить розвинену систему правових інструментів, спрямовану на попередження та компенсацію екологічної шкоди, які можуть бути використанні для вдосконалення національного правового регулювання та формування ефективної системи екологічної відповідальності.

Метою роботи є порівняльно-правовий аналіз європейських механізмів відповідальності за екологічну шкоду, виявлення їх основних недоліків та визначення перспектив їх застосування для забезпечення ефективного відшкодування екологічної шкоди та вдосконалення правових механізмів захисту довкілля в Україні.

Під довкіллям зазвичай розуміють усе, що оточує людину на Землі. Водночас упродовж останніх десятиліть зміст цього поняття дедалі більше набуває екологічного наповнення, і довкілля все частіше ототожнюють передусім із природним середовищем. На жаль, сучасне людство, яке значною мірою орієнтоване на ідеї «суспільства

споживання», не завжди замислюється над довгостроковими наслідками погіршення екологічного стану планети.

Право Європейського Союзу формує комплексну систему правових механізмів, спрямованих на забезпечення охорони довкілля та відшкодування екологічних збитків. Основою цієї системи є принцип превенції шкоди, принцип «забруднювач платить» та інтеграція екологічних стандартів у всі сфери державної та господарської діяльності¹.

Основу європейського правового підходу до забезпечення екологічної безпеки формують ключові національні та міжнародні нормативно-правові акти, а також правові акти Європейського Союзу. До них, зокрема належать Договір про функціонування Європейського Союзу (ДФЄС), Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська Конвенція, Aarhus Convention)².

Правове регулювання екологічної безпеки в ЄС має системний характер і тісно взаємодіє з національним законодавством держав-членів. У науковій літературі підкреслюється необхідність гармонізації національного екологічного законодавства з правом ЄС, а також посилення ролі екологічної безпеки як складової права людини на безпечне та здорове довкілля³.

Ключовим нормативним актом, що регулює відповідальність за шкоду навколишньому середовищу у ЄС, є Директива 2004/35/ЄС Європейського Парламенту та Ради «Про екологічну відповідальність за попередження та ліквідацію наслідків завданої навколишньому середовищу шкоди» від 21 квітня 2004 р. Цей документ визначає правові механізми відшкодування шкоди, заподіяної діяльністю, що становить серйозну загрозу для довкілля або завдала прямої шкоди природним ресурсам, водам, ґрунтам та екосистемам. Директива встановлює обов'язок запобігати шкоді та компенсувати завданні збитки без необхідності судового провадження. У даній Директиві підкреслюється, що запобігання та усунення шкоди мають здійснюватися на основі принципу «забруднювач платить». Відповідно до цього принципу, суб'єкт, який здійснює діяльність, що завдає шкоди довкіллю або створює реальну загрозу її виникнення, несе фінансову відповідальність.

¹ Golovko, Liudmyla, Mareček, Lukáš (eds.): Contemporary Issues of International Environmental Law. Bratislava: Comenius University, Faculty of Law, 2025, p 435.

² Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-making, and Access to Justice on Environmental Matters (Aarhus Convention) dated 25.06.1998. URL: <https://unece.org/DAM/env/pp/documents/cep43e.pdf> (дата звернення: 13.03.2026).

³ Golovko, Liudmyla: The International Legal Protection of Environmental Human Rights. Bratislava: Comenius University, Faculty of Law, 2025, 153 p. P. 31.

Це стимулює таких суб'єктів вживати превентивних заходів та застосовувати практики мінімізації ризиків, що у свою чергу, знижує рівень завданої шкоди та фінансових витрат на її відшкодування⁴.

Наступним документом, який потребує уваги є Директива (ЄС) 2024/1203 Європейського Парламенту та Ради від 11 квітня 2024 року «Про захист довкілля за допомогою кримінального права та про заміну Директив 2008/99/ЄС та 2009/123/ЄС» встановлює мінімальні стандарти щодо визначення екологічних кримінальних правопорушень та відповідних покарань. Мета Директиви – ефективний захист довкілля, запобігання екологічним злочинам та забезпечення виконання екологічного законодавства ЄС. Зокрема, ч. 3 ст. 3 Директиви передбачає, що кримінальні правопорушення, перелік яких зазначено у статті, визнаються кваліфікованими, якщо спричиняють: – знищення або суттєву незворотну чи довготривалу шкоду екосистемам значного розміру або охоронюваним територіям; – значну незворотну чи довготривалу шкоду якості повітря, ґрунту чи води. Водночас, ч. 5 ст. 3 дозволяє державам-членам запроваджувати додаткові кримінальні правопорушення у національному законодавстві для посилення охорони довкілля, виходячи за межі мінімальних вимог Директиви⁵.

Правові механізми відповідальності за екологічну шкоду у праві Європейського Союзу поєднують цивільну, адміністративну та кримінальну відповідальність, ґрунтуючись на принципі «забруднювач платить» та превентивних підходах. Директива 2004/35/ЄС встановлює обов'язок запобігання та відшкодування шкоди, а Директива 2024/1203 ЄС визначає мінімальні стандарти кримінальної відповідальності за екологічні злочини та дозволяє державам-членам вводити додаткові заходи для посилення захисту довкілля. Такий комплексний підхід забезпечує ефективний захист екосистем і створює можливість для адаптації подібних механізмів в Україні⁶.

Хоча право Європейського Союзу встановлює комплексні механізми відповідальності за екологічну шкоду, їх реалізація на практиці стикається з низькою проблем. По-перше, складність оцінки шкоди та

⁴ Директива 2004/35/ЄС Європейського Парламенту та Ради «Про екологічну відповідальність за попередження та ліквідацію наслідків завданої навколишньому середовищу шкоди» від 21 квітня 2004 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_965#Text (дата звернення: 12.03.2026).

⁵ Directive (EU) 2024/1203 of the European Parliament and of the Council of 11 April 2024 on the protection of the environment through criminal law and replacing Directives 2008/99/EC and 2009/123/EC. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2024/1203/oj/eng> (дата звернення: 12.03.2026).

⁶ Директива 2004/35/ЄС Європейського Парламенту та Ради «Про екологічну відповідальність за попередження та ліквідацію наслідків завданої навколишньому середовищу шкоди» від 21 квітня 2004 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_965#Text (дата звернення: 12.03.2026).

встановлення причинно-наслідкового зв'язку між діями суб'єкта та завданням збитків часто ускладнює притягнення винних до відповідальності. Такі труднощі особливо проявляються у випадках трансграничного забруднення та масштабних екологічних катастроф. По-друге, недосконалість національних систем правосуддя та відмінності в законодавчих підходах держав-членів ускладнюють застосування міжнародних норм і Директив. Наприклад, хоча Директива 2004/35/ЄС та Директива 2024/1203 ЄС встановлюють обов'язок запобігання, відшкодування шкоди та кримінальної відповідальності, деякі держави ще не мають повноцінних механізмів контролю та виконання цих положень. По-третє, фінансова та технічна складність відновлення довкілля часто перешкоджає ефективному застосуванню механізмів компенсації шкоди. Витрати на реабілітацію екосистеми, очищення ґрунту та водних ресурсів можуть бути надзвичайно високими, а міжнародні судові процеси – тривалими та ресурсозатратними⁷.

Аналіз європейського досвіду свідчить, що Україна може ефективно адаптувати національне законодавство та практику правозастосування до сучасних викликів у сфері екологічної безпеки. Перш за все, застосування принципу «забруднювач платить» та інтеграція положень Директиви 2004/35/ЄС дозволить створити систему запобігання та компенсації шкоди, завданої підприємствам та іншим суб'єктам господарювання, що здійснюють діяльність з високим екологічним ризиком.

Використання норм Директиви 2024/1203 ЄС щодо кримінальної відповідальності за екологічні злочини дозволить підвищити ефективність державного контролю та забезпечить реальну відповідальність винних осіб за масштабні або довготривалі порушення екологічного законодавства. Запровадження спеціалізованих механізмів кримінальної та цивільної відповідальності, а також екологічного судочинства, сприятиме більш оперативному реагуванню на шкоду навколишньому середовищу⁸.

Крім того перспективним є використання міжнародних механізмів притягнення агресора до відповідальності за екологічні збитки, зокрема у контексті відновлення довкілля після збройної агресії. Досвід ЄС та

⁷ Directive (EU) 2024/1203 of the European Parliament and of the Council of 11 April 2024 on the protection of the environment through criminal law and replacing Directives 2008/99/EC and 2009/123/EC. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2024/1203/oj/eng> (дата звернення: 12.03.2026).

⁸ Golovko, L. (2024). International Legal Aspects of the Assessment of Environmental Damage Caused by Military Actions. Bratislava Law Review, 8(1), 99-110. <https://doi.org/10.46282/blr.2024.8.1.828> URL: <https://blr.flaw.uniba.sk/index.php/BLR/article/view/828> (дата звернення 13.03.2026).

інших країн свідчить про необхідність розробки національних процедур оцінки шкоди, встановлення причинно-наслідкового зв'язку та визначення фінансових інструментів для компенсації збитків.

Для успішної інтеграції міжнародних та європейських механізмів в Україні важливим є такі кроки: приведення національного законодавства у відповідність до Директив ЄС та міжнародних стандартів; підготовка кваліфікованих кадрів у сфері екологічного права та правозастосування; розвиток інститутів екологічного правосуддя та спеціалізованих судових процедур; забезпечення ресурсної бази для відновлення пошкоджених екосистем та реалізації компенсаційних механізмів.

Проведений аналіз свідчить, що право Європейського Союзу сформувало комплексну систему правових механізмів відповідальності за шкоду, заподіяну навколишньому природному середовищу. Важливу роль у цій системі відіграють принципи превенції, пропорційності та «забруднювач платить», а також поєднання цивільної, адміністративної та кримінальної відповідальності за екологічні правопорушення.

Водночас практика застосування зазначених механізмів стикається з рядом труднощів, зокрема складністю оцінки екологічної шкоди, встановлення причинно-наслідкового зв'язку та наявності політичних і правових перешкод для притягнення держав до відповідальності, особливо в умовах збройних конфліктів.

Для України, яка зазнала значних екологічних втрат внаслідок збройної агресії, особливого значення набуває використання міжнародно-правових та європейських механізмів відповідальності. Гармонізація національного законодавства з правом ЄС, імплементація положень можуть сприяти формуванню ефективної системи відшкодування екологічної шкоди та забезпечення належного рівня екологічної безпеки.

ПРАВО НА ДОСТУП ДО ПРАВОСУДДЯ В УМОВАХ АДАПТАЦІЇ ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ ДО ACQUIS ЄС

Яна ЛЕНГЕР

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри конституційного,
адміністративного та міжнародного права
Волинського національного університету імені Лесі Українки
м. Луцьк, Україна
<https://orcid.org/0000-0001-9658-3623>*

Антон ДЕМЧУК

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін,
декан юридичного факультету
Волинського національного університету імені Лесі Українки
м. Луцьк, Україна
<https://orcid.org/0000-0002-7827-0698>*

Право на доступ до правосуддя є однією з базових гарантій правової держави, оскільки саме через нього забезпечується не декларативне, а реальне здійснення прав і свобод людини. У сучасній юридичній доктрині доступ до правосуддя розглядається не лише як процесуальна можливість звернення до суду, а як комплексна умова ефективного судового захисту, що охоплює наявність дієвих процедур, незалежний і безсторонній суд, розумні строки розгляду справи, виконання судових рішень та реальну можливість особи скористатися правовою допомогою¹. У цьому контексті доступ до правосуддя тісно пов'язаний із принципом верховенства права. Класичне розуміння цього принципу, сформульоване А. В. Дайсі, ґрунтується на пануванні права, рівності всіх перед законом та вирішальній ролі судів у захисті прав особи². Надалі ця ідея була розвинута в працях Лона Фуллера, який обґрунтовував внутрішню моральність права та наголошував, що право повинно бути не лише формально чинним, а й справедливим, послідовним та здатним реально регулювати поведінку³. Саме тому доступ до правосуддя

¹ Demchuk, A. M., & Lenher, Ya. I. (n.d.). Доступ до правосуддя як складова верховенства права: Україна, Великобританія, США. *Історико-правовий часопис*. № 2(25). 2025. С. 30-35

² Dicey, A. V. (1885). *Introduction to the study of the law of the constitution*. Macmillan.

³ Fuller, L. L. (1969). *The morality of law* (Rev. ed.). Yale University Press.

виступає не додатковим елементом правової системи, а однією з її визначальних характеристик.

Особливого значення ця проблематика набуває для України в умовах європейської інтеграції. Адаптація правової політики України до *acquis* ЄС передбачає не тільки формальне оновлення законодавства, а й утвердження європейських стандартів правозастосування, у центрі яких перебуває людина, її гідність, право на ефективний судовий захист та інституційна спроможність держави гарантувати справедливе правосуддя. У цьому аспекті практика Європейського суду з прав людини є важливим орієнтиром для оцінки того, наскільки українська правова система відповідає вимогам верховенства права⁴.

Зasadниче значення для формування стандарту доступу до правосуддя має рішення ЄСПЛ у справі *Golder v. the United Kingdom*, у якому Суд уперше прямо визнав право на доступ до суду складовою права на справедливий суд⁵. У справі *Bellet v. France* Суд додатково наголосив, що обмеження доступу до суду допускаються лише за умови їх легітимності, пропорційності та непорушення самої сутності права⁶. Надалі ці підходи були розвинуті у справах *Kudla v. Poland* та *Burdov v. Russia*, де ЄСПЛ сформулював стандарт ефективного засобу юридичного захисту у випадках надмірної тривалості провадження та невиконання судових рішень⁷.

Для України практика ЄСПЛ має не лише прецедентне, а й системоутворююче значення. У справі *Merit v. Ukraine* Суд констатував порушення статті 6 Конвенції у зв'язку з надмірною тривалістю судового провадження, підкресливши, що затягування розгляду справи позбавляє судовий захист його ефективності⁸. У рішенні у справі *Yuriy Nikolayevich Ivanov v. Ukraine* ЄСПЛ визнав системний характер проблеми невиконання рішень національних судів⁹. Надалі у справі *Burmych and Others v. Ukraine* Суд фактично підтвердив структурну неспроможність держави забезпечити виконання судових рішень як необхідну складову доступу до правосуддя¹⁰. Не менш важливою є справа *Oleksandr Volkov v. Ukraine*, у якій ЄСПЛ звернув увагу на інституційний вимір проблеми, наголосивши, що порушення гарантій

⁴ Demchuk, A. M., & Lenher, Ya. I. (n.d.). Доступ до правосуддя як складова верховенства права: Україна, Великобританія, США. *Історико-правовий часопис*. № 2(25). 2025. С. 30-35

⁵ *Golder v. the United Kingdom*, App. No. 4451/70, European Court of Human Rights (1975, February 21).

⁶ *Bellet v. France*, App. No. 23805/94, European Court of Human Rights (1995, December 4).

⁷ *Kudla v. Poland*, App. No. 30210/96, European Court of Human Rights [GC] (2000, October 26); *Burdov v. Russia*, App. No. 59498/00, European Court of Human Rights (2002, May 7).

⁸ *Merit v. Ukraine*, App. No. 66561/01, European Court of Human Rights (2004, March 30).

⁹ *Yuriy Nikolayevich Ivanov v. Ukraine*, App. No. 40450/04, European Court of Human Rights (2009, October 15).

¹⁰ *Oleksandr Volkov v. Ukraine*, App. No. 21722/11, European Court of Human Rights (2013, January 9).

незалежності та безсторонності суддів підриває довіру до суду та суперечить верховенству права¹¹.

Отже, доступ до правосуддя в Україні повинен оцінюватися не лише з погляду формальної наявності судової системи, а й крізь призму її фактичної ефективності. Ідеться про здатність суду забезпечити своєчасний і справедливий розгляд справи, про наявність реального механізму виконання рішень, про доступність правової допомоги, а також про інституційну незалежність судової влади. Без цих складових проголошені конституційні гарантії залишаються неповною мірою реалізованими.

Порівняльний аналіз дозволяє краще побачити як універсальність, так і варіативність моделей забезпечення доступу до правосуддя. Великобританія традиційно сприймається як одна з класичних правових систем, у яких принцип верховенства права має глибоке історичне коріння. Разом із тим навіть у цій системі наявні сучасні виклики, пов'язані з фінансовими та процедурними бар'єрами доступу до суду. США, своєю чергою, демонструють потужну модель судового конституціоналізму, однак доступ до правосуддя там значною мірою залежить від матеріальних ресурсів сторін, що створює ризики фактичної нерівності¹².

Для України цей порівняльний досвід є важливим насамперед у практичному вимірі. Адаптація правової політики до *acquis* ЄС повинна охоплювати не тільки наближення нормативної бази до європейських зразків, а й посилення інституційних гарантій доступу до правосуддя. Ідеться про скорочення надмірної тривалості судових проваджень, підвищення ефективності виконання рішень, розширення доступу до безоплатної правової допомоги, а також зміцнення незалежності суддівського корпусу.

Таким чином, право на доступ до правосуддя є однією з ключових передумов утвердження верховенства права в Україні. Практика ЄСПЛ переконливо свідчить, що реальний зміст цього права визначається не лише можливістю звернення до суду, а й ефективністю судового захисту загалом. Умови європейської інтеграції вимагають від України переходу від формального проголошення права на суд до створення дієвого механізму його реалізації відповідно до загальноєвропейських стандартів.

¹¹ Demchuk, A. M., & Lenher, Ya. I. (n.d.). Доступ до правосуддя як складова верховенства права: Україна, Великобританія, США. *Історико-правовий часопис*. № 2(25). 2025. С. 30-35

¹² Demchuk, A. M., & Lenher, Ya. I. (n.d.). Доступ до правосуддя як складова верховенства права: Україна, Великобританія, США. *Історико-правовий часопис*. № 2(25). 2025. С. 30-35

ПРАВОВИЙ РЕЖИМ САНКЦІЙ ЄС ТА ЇХ ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ В УКРАЇНІ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ ВИМІР

Ольга НІМЕРОВСЬКА

*асистентка кафедри міжнародного права, здобувачка наукового
ступеня доктора філософії зі спеціальності D8 Право
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна*

Санкційна політика Європейського Союзу є одним із базових механізмів реагування на порушення норм міжнародного права, зокрема на акти агресії, порушення прав людини та загроз міжнародній безпеці. У контексті повномасштабної агресії проти України санкції ЄС набули безпрецедентного значення, перетворившись на важливий елемент міжнародного тиску та стримування.

Питання санкцій у міжнародному праві досліджуються в межах теорії міжнародної відповідальності держав, механізмів колективної безпеки та правового режиму обмежувальних заходів. Водночас специфіка санкцій ЄС як автономного правового інструменту та особливості їх імплементації в Україні залишаються недостатньо висвітленими у сучасній науці.

Санкції ЄС є інструментом спільної зовнішньої та безпекової політики ЄС, спрямованими на досягнення цілей міжнародної безпеки, підтримання миру та захисту прав людини. На відміну від санкцій, запроваджених у межах ООН, санкції ЄС мають автономний характер і базуються на рішеннях інституцій ЄС.

Санкційна політика Європейського Союзу постійно еволюціонує. Ранні європейські санкції часто передбачали дуже широкі заходи, наприклад, ембарго на імпорт з Аргентини у 1982 році після окупації цією країною Фолклендських островів. Однак занепокоєння щодо гуманітарних наслідків торговельного ембарго ООН проти Іраку в 1990-2003 роках призвело до переходу ЄС та ООН до більш цілеспрямованого підходу¹. Тому санкції ЄС спрямовані на те, щоб чинити максимальний вплив на осіб, відповідальних за протиправну поведінку, насамперед політичне та військове керівництво, водночас мінімізуючи негативні гуманітарні наслідки для цивільного населення, де це можливо.

¹ Russell, M. (2018). EU sanctions: A key foreign and security policy instrument. European Parliamentary Research Service, PE 621.870. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2018/621870/EPRS_BRI\(2018\)621870_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2018/621870/EPRS_BRI(2018)621870_EN.pdf)

Відповідно до Керівних принципів Ради ЄС щодо санкцій, обмежувальні заходи спрямовуються на осіб та організації, які визначені як відповідальні за те, що отримують вигоду, або підтримують політику чи дії, що призвели до рішення ЄС про введення санкцій. Такі цілеспрямовані заходи є ефективнішими, ніж невибіркові заходи, та мінімізують негативні наслідки для тих, хто не відповідає за таку політику та дії².

Конкретні застосовувані заходи залежать від цілей санкцій, що демонструє підхід ЄС до цілеспрямованих та диференційованих заходів реагування. Ці заходи охоплюють, серед іншого, заморожування коштів та економічних ресурсів, заборони на подорожі, ембарго на зброю, ембарго на обладнання, яке може бути використане для внутрішніх репресій, різні обмеження на експорт та імпорт, а також заборони на польоти³.

Санкції застосовуються за допомогою «чорного списку», до якого входять визначені особи та організації, перелічені в додатку до кожного режиму санкцій. Ці обмежувальні заходи не дозволяють підсанкційним суб'єктам переміщувати або використовувати свої активи, включно з банківськими рахунками, іншими фінансовими депозитами та фізичними активами, такими як нерухомість і судна, на території держав-членів ЄС. Крім того, банкам та операторам, зареєстрованим в ЄС, заборонено переказувати кошти на банківські рахунки, що належать особам, включеним до «чорного списку». Однак важливо зазначити, що ці заморожування не змінюють прав власності⁴.

Особливого значення санкційна політика ЄС набуває для України, яка в умовах збройної агресії виступає не лише об'єктом міжнародної підтримки, а й активним учасником санкційної координації. Імплементация санкцій ЄС у національну правову систему України здійснюється шляхом прийняття відповідних рішень Ради національної безпеки і оборони України, введених у дію указами Президента України, а також через гармонізацію законодавства із європейськими підходами. Важливою тенденцією є поступова синхронізація українських санкційних списків із санкційними режимами ЄС, що свідчить про поглиблення правової та політичної інтеграції. Водночас ефективність такої імплементации залежить від належного інституційного

² Honchar A. (2024). EU sanctions regulations: from proposal to enforcement. URL: <http://econtlaw.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2024/06/Economic-Theory-and-Law-2024-2-71-82.pdf>

³ Council of the European Union. (2018) URL: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-5664-2018-INIT/en/pdf>

⁴ Portela, C., & Olsen, K. (2023). Implementation and monitoring of the EU sanctions' regimes, including recommendations to reinforce the EU's capacities to implement and monitor sanctions. Study, Directorate General for External Policies of the Union, PE 702.603. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2023/702603/EXPO_STU\(2023\)702603_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2023/702603/EXPO_STU(2023)702603_EN.pdf)

забезпечення, прозорості процедур та здатності держави забезпечити реальне виконання запроваджених обмежувальних заходів.

У контексті євроінтеграції України важливим є масштаб імплементації *acquis* ЄС у сфері свободи, безпеки та правосуддя. За аналітичними оцінками, сформованими на основі досвіду держав-кандидатів, зокрема Сербії та Чорногорії, обсяг такого регулювання характеризується як «*extensive acquis*» та охоплює значну кількість нормативно-правових актів. Для України, відповідно до урядових планів адаптації законодавства та порівняльного аналізу, орієнтовний обсяг імплементації становить близько 110–140 директив, регламентів та рішень ЄС⁵.

Водночас важливо розрізняти механізми імплементації та адаптації права ЄС. Імплементація стосується передусім директив ЄС і передбачає їх впровадження у національне законодавство шляхом прийняття нових або внесення змін до чинних нормативно-правових актів з метою досягнення визначених результатів. Натомість адаптація полягає у приведенні національного законодавства у відповідність до регламентів ЄС, які містять безпосередньо застосовні та деталізовані правові норми.

Вказані процеси імплементації *acquis* ЄС безпосередньо пов'язані із санкційною політикою, оскільки значна частина правових актів у сфері свободи, безпеки та правосуддя стосується запобігання фінансовим злочинам, боротьби з відмиванням коштів та забезпечення ефективного застосування обмежувальних заходів. У цьому контексті санкції ЄС виступають не лише зовнішньополітичним інструментом, а й елементом внутрішнього правового порядку, що потребує належної імплементації на національному рівні. Для України це означає необхідність не лише формального запровадження санкційних режимів, але й створення ефективних механізмів їх реалізації, включаючи фінансовий моніторинг, міжвідомчу координацію та судовий контроль. Таким чином, імплементація санкцій ЄС є складовою ширшого процесу правової інтеграції України до простору свободи, безпеки та правосуддя Європейського Союзу.

⁵ Дослідницька служба Верховної Ради України. 2026. Інформаційна довідка щодо імплементації *core acquis* ЄС у сфері національної безпеки та правопорядку*. URL:

ЦИФРОВІЗАЦІЯ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ДОСВІДУ ЕСТОНІЇ, НІМЕЧЧИНИ ТА УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНИХ, БЕЗПЕКОВИХ І ПРАВОВИХ ВРАЗЛИВОСТЕЙ

Віктор ПАЛЮХ

*доктор наук з державного управління, старший дослідник
начальник докторантури – ад'юнктури
Національний університет цивільного захисту України
м. Черкаси, Україна*

Цифровізація публічного адміністрування є одним із ключових векторів адаптації правової системи України до стандартів Європейського Союзу. Імплементация *acquis* ЄС у сфері електронного урядування передбачає не лише технічне впровадження цифрових інструментів, але й переосмислення правових, організаційних та соціальних основ публічного управління.¹

Індекс цифрової економіки та суспільства (DESI), що публікується Європейською Комісією, дозволяє зіставити рівень цифрового розвитку держав-членів ЄС та країн-партнерів.² Україна, попри умови збройного конфлікту, демонструє стрімке зростання у сфері цифрових публічних послуг: станом на 2025 рік застосунок «Дія» об'єднав понад 125 послуг на порталі та понад 21 мільйон активних користувачів застосунку.³

Для системного аналізу обрано три держави з принципово різними моделями цифровізації: Естонія, Німеччина та Україна. Естонія – визнаний світовий лідер у сфері електронного урядування: архітектура X-Road забезпечує безпечний децентралізований обмін даними між державними реєстрами, а принцип «once-only» унеможливорює повторне надання громадянами вже відомої державі інформації.⁴ Ця модель характеризується зрілою правовою базою, розвиненою інфраструктурою електронної ідентифікації та високим рівнем цифрової грамотності населення.

¹Про Національну програму інформатизації: Закон України від 04.02.1998 № 74/98-ВР.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/74/98-%D0%B2%D1%80>

²European Commission. (2022). Digital Economy and Society Index (DESI) 2022. Publications Office of the European Union. <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/digital-economy-and-society-index-desi-2022>

³Міністерство цифрової трансформації України. (2023). Звіт про результати діяльності. <https://thedigital.gov.ua>

⁴E-Estonia. (2023). Digital Society Overview. Enterprise Estonia. <https://e-estonia.com/solutions/>

Натомість Німеччина – технологічно розвинена держава – у сфері цифровізації публічного управління поступається не лише Естонії, а й ряду менших держав ЄС. Закон про онлайн-доступ (Onlinezugangsgesetz, OZG), прийнятий у 2017 році, зобов'язав федеральні та земельні органи влади перевести 575 видів адміністративних послуг в онлайн-формат до 2022 року, однак ця мета не була досягнута у визначені строки.⁵ Причинами затримки є федеративна фрагментація управління, надмірні вимоги до правової легітимності кожного етапу процедури та консерватизм адміністративної культури.

Україна обрала шлях форсованої цифровізації: застосунок «Дія» та Єдиний державний портал адміністративних послуг сформували єдину точку взаємодії громадянина з державою.⁶ Цей підхід дозволив суттєво скоротити строки надання послуг, мінімізувати корупційні ризики та забезпечити доступ до публічних послуг для внутрішньо переміщених осіб (ВПО). Разом з тим, форсований темп впровадження породжує специфічні ризики, що потребують окремого аналізу.

Першим і соціально найбільш чутливим ризиком є вікова вразливість. За даними Євростату, в державах ЄС особи віком понад 65 років використовують онлайн-послуги майже вдвічі рідше, ніж молодь до 35 років.⁷ В Україні, де серед ВПО висока частка людей похилого віку, а доступ до офлайн-адміністрування в ряді регіонів обмежений умовами воєнного стану, цифровий розрив набуває не лише соціального, а й правозахисного виміру.

Всесвітня організація охорони здоров'я наголошує, що цифрова трансформація охоплює насамперед тих, хто вже включений до цифрового простору, тоді як вразливі групи – люди похилого віку, особи з інвалідністю, мешканці сільської місцевості – ризикують залишитися поза межами системи публічних послуг.⁸ Естонська модель вирішує цю проблему через мережу «цифрових амбасадорів» та публічних бібліотек як центрів цифрової підтримки. Німеччина зберігає паралельні офлайн-канали надання послуг як законодавчо гарантований стандарт. Україна ж, попри декларативну увагу до інклюзивності, не має системного механізму забезпечення доступу до публічних послуг для нецифрових категорій населення в умовах прискореного переходу до електронного урядування.

⁵Bundesministerium des Innern und für Heimat. (2023). Onlinezugangsgesetz – Umsetzungsstand. <https://www.bmi.bund.de/DE/themen/moderne-verwaltung/e-government/onlinezugangsgesetz/onlinezugangsgesetz-node.html>

⁶Міністерство цифрової трансформації України. (2023). Дія: статистика використання. <https://thedigital.gov.ua>

⁷Eurostat. (2023). Digital economy and society statistics – households and individuals. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Digital_economy_and_society_statistics_-_households_and_individuals

⁸World Health Organization. (2021). Global report on ageism. WHO Press. <https://www.who.int/publications/i/item/9789240016866>

Другим критичним ризиком є кіберуразливість централізованих цифрових платформ. Регламент ЄС GDPR встановлює жорсткі вимоги до захисту персональних даних та визначає умови їх транскордонного передавання.⁹ Натомість централізована архітектура «Дії» формує єдину точку відмови: потенційна компрометація бази даних матиме катастрофічні наслідки для мільйонів громадян.

Агентство ЄС з кібербезпеки (ENISA) у звіті за 2023 рік зафіксувало значне зростання кібератак на державну інфраструктуру – публічне адміністрування стало найбільш цільовим сектором, на який припало 19% від загальної кількості зафіксованих інцидентів.¹⁰ Україна є першою державою, яка здійснює масштабну цифровізацію публічного управління в реальних умовах гібридної війни, що перетворює кожну успішну кібератаку на інструмент дестабілізації державного управління. Децентралізована модель Естонії (X-Road) або консервативна, але правово захищена модель Німеччини в цьому аспекті виявляються стійкішими, хоч і складнішими у впровадженні.

Третій ризик – правова безвідповідальність, зумовлена нерозумінням юридичної ваги цифрових адміністративних дій. Закон України «Про електронні документи та електронний документообіг» прирівнює електронний підпис до власноручного,¹¹ а Закон «Про електронні довірчі послуги» визначає правовий статус кваліфікованого електронного підпису як рівнозначного нотаріально засвідченому.¹² Проте практика свідчить: більшість користувачів сприймає підтвердження в «Дії» або іншому цифровому сервісі як технічну формальність, не усвідомлюючи юридичних наслідків своїх дій.

Особливої гостроти ця проблема набуває у контексті так званих «договорів приєднання» – багатосторінкових угод про надання послуг, які користувач приймає натисканням однієї кнопки. Дослідження поведінки користувачів у цифровому середовищі незмінно підтверджують: переважна більшість осіб не читає умови надання послуг, однак де-юре вважається такою, що з ними погодилась. Асиметрія між реальною поінформованістю громадянина та його формальною юридичною відповідальністю є структурною проблемою цифрового адміністрування.

Судова практика здебільшого не на боці громадянина: суди у спорах щодо правомірності дій, вчинених у цифровому середовищі, схильні

⁹Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data (GDPR). Official Journal of the European Union. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32016R0679>

¹⁰ENISA. (2023). ENISA Threat Landscape 2023. European Union Agency for Cybersecurity. <https://www.enisa.europa.eu/publications/enisa-threat-landscape-2023>

¹¹Про електронні документи та електронний документообіг: Закон України від 22.05.2003 № 851-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15>

¹²Про електронні довірчі послуги: Закон України від 05.10.2017 № 2155-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19>

керуватися формальним критерієм – наявністю електронного підпису чи відмітки про згоду. Питання про те, чи розумів користувач зміст того, що підписував, залишається юридично нерелевантним. Це створює ситуацію, за якої держава прискорює власні адміністративні процеси через цифровізацію, тоді як громадянин несе дедалі більший тягар юридичної відповідальності за дії, правову природу яких він не усвідомлює.

Традиційна бюрократична процедура виконувала латентну функцію правового виховання: багатоетапність, особистий підпис, черги в установах формували у громадянина розуміння відповідальності та значущості дії. Цифровізація, усуваючи ці «зупинки для роздуму», одночасно усуває і механізм усвідомленого волевиявлення. Наслідком є зростання кількості судових спорів щодо правомірності угод, укладених в електронній формі, а також оскаржень адміністративних рішень, прийнятих на підставі даних, підтверджених користувачем без належного розуміння наслідків підтвердження.

Порівняльний аналіз засвідчує: жодна з трьох досліджуваних моделей не є універсальною. Естонська – найбільш зріла правово і технічно, але потребує десятиліть формування відповідної цифрової культури та інфраструктури. Німецька – надійна з точки зору правових гарантій, але повільна в реалізації. Українська – найінноваційніша за показниками доступності та швидкості, проте вразлива за трьома виявленими напрямками.¹³

Адаптація правової системи України до *acquis* ЄС у сфері електронного урядування потребує не лише технологічного розвитку, але й: по-перше, законодавчого закріплення гарантій доступності публічних послуг для нецифрових груп населення; по-друге, поступового переходу до децентралізованої архітектури зберігання та обміну державними даними задля підвищення кіберстійкості; по-третє, системного запровадження цифрової правової освіти як невід'ємної складової адміністративних процедур, що забезпечить усвідомлене волевиявлення громадянина в електронному середовищі.

Ефективна цифровізація публічного адміністрування – це не відмова від правових гарантій бюрократії, а їх переосмислення в умовах нових технологічних реалій, з повним збереженням прав і відповідальності кожного громадянина.

¹³European Commission. (2023). eGovernment Benchmark 2023: Connecting Digital Governments. Insight Report. Publications Office of the EU. <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/egovernment-benchmark-2023>

АНТИКОРУПЦІЙНА ПОЛІТИКА ТА ЄВРОПЕЙСЬКІ КРИТЕРІЇ ЧЛЕНСТВА

Катерина ПАНЬКО

*студентка юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна*

Обраний Україною напрям інтеграції до Європейського Союзу, що виступає базовим пріоритетом державної політики, зумовлює узгодження внутрішньодержавних і міжнародних підходів відповідно європейських норм. Однією з найбільш чутливих і суспільно значущих ділянок цієї трансформації є антикорупційне законодавство. Корупція традиційно розглядається у вітчизняній науці та міжнародній експертній спільноті як системна загроза верховенству права, ефективності державного управління та стабільності ринкової економіки. Саме тому Європейський Союз ставить боротьбу з корупцією. В ранг неодмінних вимог до держав-кандидатів на членство.

3 2014 року особливої актуальності набуло питання адаптації національного законодавства до копенгагенських критеріїв. Як зазначає К.В. Берднікова: «Зміни антикорупційного законодавства є необхідним і важливим кроком у напрямку адаптації до вимог ЄС».^[1] Оформлення асоціаційних відносин з Європейським Союзом, а також ухвалення нових базових законів у сфері запобігання корупції відкрили новий етап у цьому процесі отримання кандидатського статусу в ЄС у 2022 році та рішення про початок переговорів з двох сторін щодо вступу сприяли подальшій інтеграції антикорупційних реформ й посилили відповідальність держави за їх проведення.^[2]

Метою цієї статті є комплексний аналіз правових основ та практичних результатів комплексного оновлення антикорупційної правової бази України з урахуванням європейських. Для реалізації мети окреслено такі завдання: дослідити нормативно-правове підґрунтя адаптаційного процесу; охарактеризувати ключові законодавчі зміни у сфері запобігання корупції; оцінити практичні результати реалізації

¹ Берднікова, К. (2014). Зміни антикорупційного законодавства України як крок до адаптації національного законодавства зі стандартами Європейського Союзу (3-тє вид.). Адміністративне право і процес. С. 15-22

² Report on Implementation of the Association Agreement between Ukraine and the European Union for 2023. (б. д.). European integration portal. <https://eu-ua.kmu.gov.ua/wp-content/uploads/Report-on-implementation-of-the-Association-Agreement-between-Ukraine-and-the-European-Union-for-2023.pdf>

відповідних реформ у контексті імплементації правової основи асоціаційної угоди.

Основу правового забезпечення процесу наближення становлять, передусім, установчі акти, серед яких ключове місце посідає Договір про ЄС, який підписаний у Маастрихті 7 лютого 1992 року, закріплює фундаментальні принципи, на яких будується ця наднаціональна структура: шанування людської гідності, свободи та демократичних принципів рівності.^[3] Ці принципи є не лише внутрішньою конституційною нормою ЄС, а й зовнішнім критерієм оцінки держав, що прагнуть членства. Боротьба з корупцією безпосередньо пов'язана з дотриманням правовладдя і прозорості публічного управління, які є невід'ємними складовими «копенгагенських критеріїв».

Угода підписана у 2014 році, стала головним практичним інструментом адаптації. Період 2022-2023 років характеризується зростанням результативності виконання зобов'язань за основним документом, що відображається у збільшенні відповідного показника до 77%.^[4] Окремим напрямом, у якому досягнуто прогресу, є правосуддя, свобода, безпека та права людини, де рівень виконання склав 92%.

К. В. Берднікова зазначає, що трансформація законодавства передбачає наближення власних законів та інших НПА у відповідність до ЄС.^[5] У контексті антикорупційної політики це передбачає поступове узгодження національного законодавства з ключовими європейськими стандартами, зокрема шляхом гарантування незалежності антикорупційних інституцій, створення ефективної системи фінансового нагляду, забезпечення належного захисту викривачів та посилення прозорості державного управління.

Фундаментальним правовим актом у зазначеній сфері виступає ЗУ «Про запобігання корупції» від 2014 року. Цей нормативно-правовий документ закладає юридичні інструменти системи протидії та боротьби з корупційними проявами. Він став підґрунтям для розбудови інституційного фундаменту антикорупційної діяльності в Україні, передбачивши створення спеціалізованих інституцій із відповідним обсягом повноважень. Таке як Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК), яке є центральним органом виконавчої

³ Договір про Європейський Союз : Договір Європ. Союзу від 07.02.1992 : станом на 13 груд. 2007 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_029#Text

⁴ Report on Implementation of the Association Agreement between Ukraine and the European Union for 2023. (6. д.). European integration portal. <https://eu-ua.kmu.gov.ua/wp-content/uploads/Report-on-implementation-of-the-Association-Agreement-between-Ukraine-and-the-European-Union-for-2023.pdf>

⁵ Берднікова, К. (2014). Зміни антикорупційного законодавства України як крок до адаптації національного законодавства зі стандартами Європейського Союзу (3-тє вид.). Адміністративне право і процес. С. 15-22

влади із спеціальним статусом і здійснює державну політику у сфері запобігання корупції.

До основних положень цього Закону включається встановлення обов'язкової системи декларування активів та доходів для широкого кола осіб, які обіймають державні посади, як на національному, так і на місцевому рівні. Законодавство також встановлює правові стандарти для регулювання та запобігання конфлікту інтересів, визначає механізми фінансового контролю, гарантує захист викривачів та сприяє забезпеченню прозорості та підзвітності державних органів. Запровадженні інструменти відповідають міжнародним антикорупційним стандартам, зокрема, в рамках Конвенції Організації Об'єднаних Націй (ООН) проти корупції та антикорупційних документів Ради Європи, які слугують орієнтиром для розробки антикорупційного законодавства в державах-членах Європейського Союзу.

Ухвалені зміни до ЗУ «Про запобігання корупції» з безпосередньою з метою відновлення механізму функціонування інституцій протидії корупційним проявам стали вагомими у поступовому розвитку національного законодавства. У зазначеному рішенні Конституційний Суд України визнав положення такими, що не відповідають їй. Зокрема, це стосувалося норм, які визначали діяльність органів у галузі превенції корупції. Внаслідок цього виникла потреба у перегляді та оновленні відповідного законодавства, саме що стосується системи електронної звітності.^[6] Відновлення ефективного функціонування інституційної системи боротьби з корупцією мало особливе значення для виконання рекомендацій Європейської Комісії та продовження процесу гармонізації українського законодавства з європейськими стандартами.

К. В. Берднікова аналізує антикорупційне законодавство, прийняте у 2014 році, та зазначає, що пакет заходів включав розширення кола осіб, які підлягають переслідуванню за корупцію, модернізацію подання декларацій, а також запровадження спеціальних інструментів конфіскації.^[7]

На думку дослідниці, ці нововведення демонструють, що українські законодавці вже на найперших етапах реформування антикорупційного законодавства адаптувалися до міжнародних стандартів та передового досвіду країн Європейського Союзу.

Водночас однією з ключових умов, визначених Європейською Комісією у своєму висновку від 17 червня 2022 року щодо кандидатури

⁶ Про внесення змін до Закону України "Про запобігання корупції" щодо відновлення інституційного механізму запобігання корупції, Закон України № 1079-IX (2020) (Україна). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1079-20#Text>

⁷ Берднікова, К. (2014). Зміни антикорупційного законодавства України як крок до адаптації національного законодавства зі стандартами Європейського Союзу (3-тє вид.). Адміністративне право і процес. С. 15-22

України на вступ до ЄС, було посилення боротьби з корупцією. Особливий акцент було зроблено на необхідності активізації розслідувань корупційних правопорушень, особливо на найвищих рівнях влади, та досягнення конкретних результатів у вигляді обвинувальних актів та кримінальних вироків. Третя рекомендація Європейської Комісії конкретно закликала до посилення антикорупційної політики шляхом проведення проактивних та ефективних розслідувань і досягнення переконливих результатів шляхом переслідування правопорушників.^[8]

Для виконання цих вимог Україна у 2023 році здійснила кілька важливих законодавчих кроків. Зокрема, в грудні того ж року Верховна Рада України ухвалила внесення змін до ЗУ «Про Національне антикорупційне бюро України» а саме про зміцнення його системної спроможності. Вказаним актом передбачено поетапне розширення працівників НАБУ з 700 і більше, щоб покращити результативність діяльності цього органу.

Того ж дня було прийнято також Закон № 3509-IX, яким Спеціалізована антикорупційна прокуратура відокремлюється від Генеральної прокуратури та створюється як незалежна юридична особа публічного права. Ці зміни відповідають європейським стандартам, оскільки забезпечення інституційної незалежності спеціальних органів антикорупційного профілю є необхідною умовою їх ефективного функціонування відповідно до вимог Європейського Союзу.

Крім того, було відновлено систему електронного декларування активів для осіб, які обіймають державні посади або посади в органах місцевого самоврядування. Також поновилися повноваження НАЗК щодо перевірки поданих декларацій. Це включає проведення ретельних перевірок та відновлення доступу до реєстру декларацій з дотриманням вимог безпеки.^[9] Впровадження цих заходів вирішило одну з найсерйозніших інституційних проблем, що виникла після конституційної кризи 2020 року. Реальна діяльність НАБУ та САП демонструє ефективне впровадження відповідних законодавчих механізмів. Наприклад, прокурори САП розслідували 1609 кримінальних справ. Згодом НАБУ повідомило про підозру 257 особам, а обвинувальні акти було подано до суду у 100 провадженнях проти 238

⁸ Report on Implementation of the Association Agreement between Ukraine and the European Union for 2023. (б. д.). European integration portal. <https://eu-ua.kmu.gov.ua/wp-content/uploads/Report-on-implementation-of-the-Association-Agreement-between-Ukraine-and-the-European-Union-for-2023.pdf>

⁹ Про внесення змін до деяких законів України про визначення порядку подання декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, в умовах воєнного стану. (б. д.). Офіційний вебпортал парламенту України. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3384-IX#Text#Text>

з них.^[10] Важливим показником ефективності цих органів є економічний вплив їхньої діяльності: за результатами 2023 року загальний економічний вплив від роботи НАБУ та САП досяг майже 4,7 мільярда гривень, що є найвищим результатом, зафіксованим за весь період функціонування антикорупційних інституцій.

Серед додаткових заходів було прийнято Закон № 3502-IX, який дозволяє збільшити кількість працівників Національного антикорупційного офісу України з метою посилення його інституційної спроможності та Закон № 3503-IX, метою якого є узгодження деяких положень ЗУ «Про запобігання корупції» з рекомендаціями Європейської Комісії, зокрема щодо комплексної процедури перевірки електронних декларацій. Ще один важливий крок: у грудні 2023 року, після майже чотирирічної перерви, було відновлено публікацію фінансових звітів політичних партій. Водночас було відновлено функцію НАЗК щодо проведення моніторингової діяльності та перевірки цих звітів. Крім того, у тому самому році Україна покращила бал в Індексі сприйняття корупції, який щорічно публікується Transparency International, і набрала 36 балів і посіла 104 місце серед 180 країн, що відображає позитивну оцінку зусиль України.^[11]

Водночас К. В. Берднікова застерігає, що адаптація законодавства є лише першим кроком, тоді як реальний прогрес залежить від практичного впровадження законів: «Недостатньо приймати закони, що відповідають стандартам ЄС; потрібне їх ефективне впровадження та реальна зміна поведінки посадовців».^[12] Цю тезу також підтверджують вищезгадані статистичні дані щодо діяльності НАБУ та САП: Збільшення кількості обвинувальних вироків та рекордний економічний вплив свідчать, що судова практика поступово приводиться в відповідність до встановлених регуляторних стандартів.

Проведений аналіз свідчить, що правова основа для адаптації українського антикорупційного законодавства до стандартів ЄС базується на поєднанні норм установчих договорів Європейського Союзу, положень Угоди про асоціацію та національного законодавства. Закон України «Про запобігання корупції» відіграє центральну роль у

¹⁰Report on Implementation of the Association Agreement between Ukraine and the European Union for 2023. (б. д.). European integration portal. <https://eu-ua.kmu.gov.ua/wp-content/uploads/Report-on-implementation-of-the-Association-Agreement-between-Ukraine-and-the-European-Union-for-2023.pdf>

¹¹ Report on Implementation of the Association Agreement between Ukraine and the European Union for 2023. (б. д.). European integration portal. <https://eu-ua.kmu.gov.ua/wp-content/uploads/Report-on-implementation-of-the-Association-Agreement-between-Ukraine-and-the-European-Union-for-2023.pdf>

¹² Берднікова, К. (2014). Зміни антикорупційного законодавства України як крок до адаптації національного законодавства зі стандартами Європейського Союзу (3-тє вид.). Адміністративне право і процес. С. 15-22

цьому процесі, оскільки він заклав основи сучасної інституційної системи та запровадив ключові превентивні механізми. Важливими маркерами успіху стали зміцнення НАБУ та САП, відновлення електронного декларування та позитивна динаміка в міжнародних рейтингах. Водночас процес адаптації ще не завершений і потребує подальших зусиль, зокрема для забезпечення реальної незалежності антикорупційних інституцій. Головною метою цих реформ має бути створення стабільної та ефективної правоохоронної практики, яка забезпечить незворотність антикорупційних заходів та матиме помітний позитивний вплив на народ.

КОНЦЕПЦІЯ СУВЕРЕНІТЕТУ В КІБЕРПРОСТОРІ ТА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВИ ЗА НЕПРИПИНЕННЯ ШКІДЛИВОЇ КІБЕРДІЯЛЬНОСТІ

Олександр ПАСЕШНИК

*аспірант кафедри міжнародного, цивільного та комерційного права
Державний торговельно-економічний університет
м. Київ, Україна*

Швидке розширення цифрових технологій зумовило не лише трансформацію економічних, політичних і безпекових процесів, а й появу нових викликів для міжнародного права. Кіберпростір давно перестав бути суто технічним середовищем обміну інформацією. Сьогодні він є сферою здійснення владних функцій, функціонування критичної інфраструктури, зв'язку, оборони, фінансової стабільності та публічних послуг. За таких умов дедалі більшої ваги набуває питання про те, як саме слід розуміти суверенітет держави в кіберпросторі та чи може держава нести міжнародно-правову відповідальність за бездіяльність у випадках, коли з простору під її юрисдикцією здійснюється шкідлива кібердіяльність проти інших держав.

На сучасному етапі вже майже не викликає сумнівів, що міжнародне право застосовується до поведінки держав у кіберпросторі. Цей підхід відображений як у документах Організації Об'єднаних Націй, так і в офіційних позиціях окремих держав. Водночас набагато складнішим є питання про зміст конкретних міжнародно-правових наслідків такої застосовності. Одним із найбільш дискусійних і практично значущих питань є межі відповідальності держави у разі, коли вона не припиняє шкідливу кібердіяльність, що виходить із її території або з інфраструктури, яка перебуває під її юрисдикцією¹.

У класичному міжнародно-правовому розумінні суверенітет держави пов'язується з її верховенством у межах власної території та незалежністю у зовнішніх відносинах. Проте в цифрову епоху зміст цієї категорії потребує уточнення. Територія держави вже не може сприйматися лише як фізичний простір. Вона охоплює також цифрову інфраструктуру, що функціонує в межах її юрисдикції: мережі, сервери, центри обробки даних, платформи та інші технологічні компоненти. Саме через ці компоненти сьогодні можуть виникати серйозні загрози для інших держав, навіть якщо формально вони не супроводжуються фізичним вторгненням через державний кордон.

¹ Group of Governmental Experts on Advancing Responsible State Behaviour in Cyberspace in the Context of International Security: Report. UN Doc. A/76/135. 2021. P. 17.

У зв'язку з цим суверенітет у кіберпросторі має не лише захисний, а й зобов'язальний вимір. З одного боку, він означає право держави здійснювати юрисдикцію над цифровою інфраструктурою, особами та діяльністю у межах її території. З іншого боку, він передбачає, що така держава не може повністю абстрагуватися від того, як саме використовується відповідний цифровий простір. Якщо з її території систематично здійснюється шкідлива кібердіяльність, що завдає істотної шкоди іншій державі, проблема набуває вже не лише технічного, а й міжнародно-правового характеру. Тому сучасна доктрина дедалі частіше пов'язує суверенітет у кіберпросторі з обов'язком належної обачності та недопущення використання власної території як джерела серйозної кіберзагрози².

Разом із тим слід чітко розмежовувати відповідальність держави за власну участь у шкідливій кібероперації та відповідальність за неприпинення такої діяльності. У першому випадку йдеться про пряму атрибуцію дій державі. У другому випадку предметом правової оцінки є саме бездіяльність, тобто невиконання обов'язку належно реагувати на ситуацію, коли шкідлива кібердіяльність уже відбувається або є очевидною загрозою. Така постановка питання є особливо важливою, оскільки в кіберпросторі не кожна атака безпосередньо здійснюється державними органами. Нерідко шкідливу активність реалізують недержавні актори, приватні групи, кримінальні мережі або напівформальні структури, які використовують інфраструктуру, розміщену на території певної держави. Це не означає, що держава автоматично відповідає за будь-який такий інцидент. Однак це не означає, що вона повністю звільняється від міжнародно-правових обов'язків.

Ключове значення має характер обов'язку держави. У сучасному розумінні йдеться не про абсолютний обов'язок гарантувати повну відсутність будь-якої шкідливої кібердіяльності з її території. Такий стандарт був би нереалістичним і не відповідав би реальним технічним можливостям навіть найбільш розвинених держав. Держава повинна вживати заходів, які є для неї об'єктивно доступними, юридично можливими та розумно очікуваними за конкретних обставин. Це означає, що міжнародно-правове значення має не сам по собі факт походження шкідливої активності з певної юрисдикції, а те, як держава поводитися після того, як дізналася або повинна була дізнатися про таку діяльність³.

У практичному вимірі зміст цього обов'язку може бути різним залежно від масштабу інциденту, технічної спроможності держави, характеру загрози та наявності достовірної інформації. Йдеться, зокрема, про реагування компетентних органів на повідомлення іншої

² Germany. On the Application of International Law in Cyberspace: Position Paper. 2021. P. 3.

³ Germany. On the Application of International Law in Cyberspace: Position Paper. 2021. P. 3.

держави, перевірку відомостей про функціонування шкідливої інфраструктури, взаємодію з провайдерами, блокування або обмеження очевидно небезпечних ресурсів, проведення внутрішнього розслідування, а також співпрацю з іншими державами у разі транскордонного характеру загрози. Очевидно, що держава не зобов'язана до неможливого. Проте якщо вона має достатні правові та технічні засоби реагування, але свідомо або безпідставно їх не використовує, така бездіяльність може набути міжнародно-протиправного характеру.

Найбільш складним питанням у цій сфері є визначення критеріїв відповідальності держави. Насамперед ідеться про те, коли держава справді не знала про шкідливу кібердіяльність, а коли свідомо уникала з'ясування відповідних обставин. Це питання не може вирішуватися лише формальним запереченням. У кіберпросторі держава може посилатися на складність технічної атрибуції, багаторівневу маршрутизацію, використання проксі-інфраструктури або неможливість швидко встановити всі обставини. Частково такі аргументи можуть бути виправданими, однак вони не повинні перетворюватися на універсальний спосіб уникнення відповідальності.

Доцільно виходити з критерію розумної поінформованості. Якщо шкідлива кібердіяльність має тривалий, масштабний або технічно очевидний характер, пов'язана з інфраструктурою, локалізованою в межах певної держави, а потерпіла держава надсилала відповідні повідомлення, технічні індикатори чи дипломатичні сигнали, посилення на повну необізнаність втрачає переконливість. За таких умов значення має не лише пряме знання, а й ситуація свідомої сліпоти. Держава може не мати повної картини події, але водночас мати достатні підстави для перевірки, втручання або принаймні мінімального реагування. Якщо вона цього не робить, твердження про необізнаність не може вважатися достатнім виправданням бездіяльності⁴.

Отже, формула «не хотіла знати» має розумітися не як побутовий вислів, а як юридична характеристика поведінки держави, яка свідомо уникає перевірки очевидних сигналів, не використовує доступні механізми реагування, не співпрацює з потерпілою стороною або не реагує належним чином на продовження шкідливої активності. У такому випадку міжнародно-правова проблема полягає не в обов'язковій підтримці атаки, а в допущенні її продовження через невиконання обов'язку діяти належним чином. У кіберпросторі це особливо небезпечно, оскільки одна й та сама шкідлива інфраструктура може неодноразово використовуватися, швидко адаптуватися, змінювати конфігурацію та спричиняти каскадні наслідки для різних держав.

⁴ Tallinn Manual 2.0 on the International Law Applicable to Cyber Operations. ed. by M. N. Schmitt. Cambridge University Press, 2017. P. 33.

Важливим аргументом на користь можливості міжнародно-правової відповідальності за таку бездіяльність є загальна конструкція права міжнародної відповідальності держав. Проект статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння виходить із того, що міжнародно-протиправне діяння може полягати як у дії, так і в бездіяльності, якщо така поведінка порушує міжнародне зобов'язання, покладене на державу. Саме ця логіка дозволяє розглядати неприпинення шкідливої кібердіяльності не просто як політичну проблему або недружню поведінку, а як потенційно самостійне порушення міжнародного права за умови, що існування відповідного обов'язку в конкретній ситуації є достатньо переконливо встановленим⁵.

У цьому контексті міжнародно-правова оцінка бездіяльності держави має базуватися на реалістичних критеріях. Недостатньо стверджувати, що держава повинна була повністю контролювати весь цифровий простір у межах своєї юрисдикції. Вирішальне значення мають її фактичні технічні та інституційні можливості, характер загрози, ступінь її очевидності та наслідки для потерпілої сторони. Лише такий підхід дає змогу уникнути як покладання на державу надмірного тягара, так і нівелювання її обов'язків у разі очевидної шкідливої активності.

Окремого аналізу потребує питання про правові наслідки для потерпілої держави. Якщо держава, з юрисдикції якої виходить шкідлива кібердіяльність, не виконує обов'язку належного реагування, потерпіла сторона може порушувати питання про міжнародно-правову відповідальність і за певних умов вдаватися до контрзаходів. У межах загального права міжнародної відповідальності контрзаходи є тимчасовими заходами у відповідь на міжнародно-протиправне діяння з метою спонукати державу-порушницю до припинення порушення та виконання пов'язаних із відповідальністю обов'язків. У сучасних офіційних підходах держав визнається можливість застосування цього інституту і в кіберпросторі, хоча його реалізація потребує особливої обережності⁶.

Водночас контрзаходи не є засобом вільного розсуду потерпілої держави. Їх правомірність залежить від дотримання низки умов, зокрема наявності попереднього міжнародно-протиправного діяння, можливості приписати його державі-порушниці, пропорційності, тимчасового характеру та спрямованості на припинення порушення, а не на покарання. Для кіберпростору це особливо важливо, оскільки цифрова відповідь може вийти за межі початкового задуму та зачепити третіх осіб або цивільну інфраструктуру.

Специфіку в кіберпросторі має і питання попереднього повідомлення держави-порушниці. У класичному праві міжнародної відповідальності

⁵ Draft articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, with commentaries. International Law Commission. 2001. P. 31.

⁶ Application of international law to states' conduct in cyberspace: UK statement. Foreign, Commonwealth & Development Office. 2021. P. 16-18.

попередня вимога про припинення порушення вважається бажаною, однак у цифровому середовищі прихований характер діяльності, швидкий розвиток подій і потреба у конфіденційності можуть обмежувати можливість такого повідомлення. Тому в сучасних позиціях окремих держав визнається, що в певних ситуаціях попереднє повідомлення не є безумовною передумовою правомірності контрзаходів⁷.

Отже, концепція суверенітету в кіберпросторі не може обмежуватися лише ідеєю виключного контролю держави над цифровою інфраструктурою у межах її юрисдикції. У сучасних умовах вона охоплює також обов'язок держави не допускати використання такого простору як джерела серйозної шкоди для інших держав. З цього випливає міжнародно-правове значення неприпинення шкідливої кібердіяльності. Якщо держава знала або повинна була знати про таку діяльність, мала реальні можливості для реагування, але не вжила належних заходів, її бездіяльність може розглядатися як порушення міжнародного зобов'язання. Межа між ситуацією, коли держава справді не знала, і ситуацією, коли вона фактично не хотіла знати, повинна визначатися через аналіз конкретних обставин, зокрема очевидності загрози, тривалості активності, наявності достовірних повідомлень та реальних можливостей для реагування. За наявності такого порушення потерпіла держава може, за дотримання умов міжнародного права, вдаватися до контрзаходів для спонукання порушника до припинення протиправної поведінки та відновлення правопорядку.

Таким чином, питання відповідальності держави за неприпинення шкідливої кібердіяльності є одним із важливих напрямів розвитку сучасного міжнародного права. Воно засвідчує, що цифровий вимір міжнародних відносин не усуває класичних правових категорій, а навпаки, потребує їх переосмислення та точнішого застосування. Суверенітет у кіберпросторі дедалі більше постає не лише як право, а й як відповідальність. Від такого розуміння залежить можливість формування дієвого міжнародно-правового режиму, здатного забезпечити баланс між незалежністю держав, стабільністю міжнародного правопорядку та належним реагуванням на сучасні кіберзагрози.

⁷ Application of international law to states' conduct in cyberspace: UK statement. Foreign, Commonwealth & Development Office. 2021. P. 19.

ПОНЯТТЯ ЛЮДСЬКОЇ ГІДНОСТІ У ДИНАМІЧНОМУ ТА ТЕЛЕОЛОГІЧНОМУ ТЛУМАЧЕННІ ЄСПЛ

Назар ПЕТРИШИН

магістр права,

аспірант кафедри філософії

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

м. Ужгород, Україна

В умовах стрімкого розвитку суспільних відносин, загострення соціальних та політичних проблем гідність людини є останнім аксіологічним бар'єром, який захищає автономію особистості від зловживань влади.

Поняття людської гідності є фундаментальною цінністю в сучасній системі захисту прав людини. Хоча текст Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (далі – Конвенція) не містить дефініції гідності, саме практика Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) сприяла тому, що правовий базис перетворився на основу судової аргументації та став головним критерієм легітимності державного втручання у права особи.

ЄСПЛ при перевірці наявності порушення норм Конвенції вдається до застосування специфічних методологічних інструментів інтерпретації, серед яких ключове місце посідають динамічне та телеологічне тлумачення.

Динамічний або еволюційний підхід дозволяє розглядати Конвенцію як «живий інструмент», який трансформується під впливом змінних зовнішніх умов та з огляду на розвиток сучасних стандартів гуманізму. Як вказує О. Соколенко, динамічне тлумачення постає ключовим інструментом актуалізації норм Конвенції, що дозволяє встановлювати зміст правових положень з урахуванням сучасних суспільних умов та обставин, які існують безпосередньо в момент тлумачення. Сутність цього підходу полягає у відмові від сталого сприйняття норми: її зміст не може бути назавжди обмежений умовами актуальними в момент прийняття акту. Водночас зауважує, що застосування динамічної інтерпретації потребує виваженого підходу від національних судів, які мають уникати невластивих їм функцій правоутворення, зберігаючи баланс між адаптивністю норми та стабільністю правопорядку.¹

¹Соколенко О. Особливості динамічного тлумачення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. *Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ*. Серія Міжнародний захист прав людини. №2. 2025 С.41-47 URL: https://er.dduvs.edu.ua/bitstream/123456789/16665/1/%D0%BC%D0%B0%D0%BA%D0%B5%D1%82_%D0%9D%D0%92-%D0%94%D0%A3%D0%92%D0%A1_2-2025.pdf#page=41 (дата звернення: 31.03.2026)

Водночас телеологічний метод, спрямований на виявлення вищої мети та цілей. Спрямований на те, щоб захист прав людини був не ілюзорним чи теоретичним, а реальним та ефективним. У цьому контексті людська гідність розкривається не просто як абстрактна моральна категорія, а як конкретна правова вимога сприймати людину як мету, а не засіб.

Текст Конвенції сприймається буквально, вирізняється своєю юридичною чіткістю та лаконічністю, а конструкція людської гідності розкривається безпосередньо у процесі застосування Конвенції ЄСПЛ під час розгляду конкретних справ, де юридична норма наповнюється глибоким етично-філософським змістом. У такий спосіб теоретичний, абстрактний ідеал трансформується у конкретний правовий стандарт, а сама гідність у трактуванні ЄСПЛ постає не як статична декларація, а як динамічна категорія, що вбирає в себе сучасні уявлення про гуманізм, автономію особистості та межі державної влади. Саме тому важливо розуміти підходи ЄСПЛ до використання поняття людської гідності в процесі судової аргументації.

Виходячи із практики ЄСПЛ, варто врахувати, що в кожній конкретній справі Суд відштовхується від пріоритету сутнісного захисту особи над формальними юридичними процедурами. У справі «*PRETTY V. THE UNITED KINGDOM*», Суд прямо зазначає, що сама сутність Конвенції – це повага до людської гідності та людської свободи (§65). Саме у розрізі справ ЄСПЛ простежуються підходи суду до юридичної аргументації принципу людської гідності.

У справі «*OLEKSANDR VOLKOV V. UKRAINE*» термін «гідність» не використовується як окрема дефініція, однак, її захист через принцип «живого інструмента» розкривається через поняття професійної честі, репутації та еволюцію стандартів незалежності судової влади. Суд наголошує на динамічному розвитку стандартів, зазначаючи, що право на приватне життя не обмежується лише особистою сферою, а охоплює питання захисту честі та репутації особи. Суд обґрунтовує необхідність того, щоб закони могли відповідати обставинам, що змінюються. В окремій думці судді Ганни Юдківської вказується, що еволюція повноважень Суду є неминучим наслідком потреби забезпечити реальний захист прав людини, а незалежність судової влади лежить в основі всієї системи захисту прав людини.

Зокрема у справі «*LOTAREV V. UKRAINE*» Суд розкриває підхід до оцінки «мінімального рівня жорстокості», необхідного для визнання порушення. ЄСПЛ зазначає, що ця оцінка є відносною і залежить від усіх обставин справи, зокрема фізичних та психічних наслідків для потерпілого. Гнучкий підхід є основою для динамічного тлумачення стандартів захисту прав людини. Суд вказує, що будь-яке застосування фізичної сили до особи, позбавленої волі, яке не було суворо викликане її власною поведінкою, є приниженням її гідності та порушенням статті 3 Конвенції. А обов'язком держави є забезпечити умови, які

відповідають принципу поваги до її людської гідності. Суд бере до уваги позитивні законодавчі зміни, що відбулися вже після початку справи.

Отже, сутність динамічного підходу полягає у трактуванні Конвенції як «живого інструмента», що дозволяє Суду адаптувати зміст прав людини до мінливих суспільних обставин, розширюючи сферу захисту гідності на професійну честь і репутацію та оцінюючи «мінімальний рівень жорстокості» у дискурсі розвитку національних стандартів.

Натомість у справі *«TYTARENKO V. UKRAINE»* суд, зосереджується на формулюванні імперативного висновку, що заходи, застосовані до особи, позбавленої свободи, не повинні викликати страждання чи приниження, інтенсивність яких перевищувала б неминучий рівень притаманний триманню під вартою. Тобто гідність захищається через обмеження будь-якого зайвого приниження, яке не є суворо необхідним. В окремій думці суддів, аргументовано, що тримання заявника в металевій «клітці» під час суду принизило його у власних очах, якщо не в очах громадськості, і викликало у нього відчуття меншовартості, за відсутності реальних загроз безпеці, тримання людини в клітці саме по собі становило поведінку, що принижує гідність.

Також у справі *«KARABET AND OTHERS V. UKRAINE»* Суд зосереджується на обов'язку держави забезпечити тримання особи під вартою в умовах, які відповідають принципу поваги до її людської гідності, а спосіб і метод виконання покарання не повинні завдавати особі душевного страждання чи труднощів, які перевищують невідворотний рівень, притаманний триманню під вартою (§298). Суд робить висновок, що безпідставне насильство, яке мало на меті покарати засуджених за мирне голодування та придушити протест, завдало їм сильного болю та страждань, що кваліфікується як катування (§332).

Таким чином, сутність телеологічного підходу полягає в утвердженні людської гідності як абсолютної й невідчужуваної цінності, яка не може бути зміненою під впливом будь-яких факторів та вимагає від держави обмеження будь-якого надмірного фізичного чи морального страждання, яке виходить за межі неминучого рівня обтяжень при триманні під вартою, та категорично забороняє використання сили чи принизливих умов як інструменту дегуманізації, залякування або покарання особи.

Отже, можна констатувати, що в сучасній практиці ЄСПЛ людська гідність є фундаментальною аксіологічною основою, зміст якої розкривається через паралельне існування двох ключових методологічних підходів до інтерпретації змісту Конвенції: динамічного тлумачення, справи *«OLEKSANDR VOLKOV V. UKRAINE»* та *«LOTAREV V. UKRAINE»*, яке трактує Конвенцію як «живий інструмент», здатний адаптувати правові стандарти до мінливих суспільних умов, розширюючи сферу захисту гідності на професійну честь, репутацію та

прогресивні гуманітарні вимоги щодо умов життя особи, та телеологічного, на прикладі справ «*TYTARENKO V. UKRAINE*» та «*KARABET AND OTHERS V. UKRAINE*», яке визначає гідність як абсолютний і невідчужуваний бар'єр проти будь-якої дегуманізації, залякування чи перетворення особи на об'єкт державного свавілля, встановлюючи жорстку заборону на будь-яке зайве приниження, яке перевищує неминучий рівень страждань при триманні під вартою.

Таким чином, якщо телеологічна аргументація забезпечує сталість гуманістичної основи правосуддя та захищає внутрішнє самосприйняття гідності людини від відчуття меншовартості, утворює її сталий, недоторканий та природний характер, то динамічний підхід гарантує актуальність цих стандартів у світлі сучасного прогресу, що в сукупності перетворює абстрактний ідеал гідності на дієвий юридичний механізм, де пріоритет сутнісного захисту особи завжди домінує над формальними процедурами, змушуючи державну владу неухильно дотримуватися принципу поваги до людської сутності.

РЕГУЛЯТОРНЕ СПРОЩЕННЯ У ПРАВІ ЄС: ВИКЛИК ДЛЯ ЄС ТА УКРАЇНИ

Валерія ПОЄДИНОК

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри економічного права та економічного судочинства
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
м. Київ, Україна*

Європейський Союз традиційно вважався глобальним лідером у сфері регулювання. У силу так званого «Брюссельського ефекту» правила ЄС наслідували країни з різних частин світу. Проте наприкінці 2024 року з'явився документ під назвою «Майбутнє європейської конкурентоспроможності» («Доповідь Драгі»)¹ [1], де стверджується, що ЄС втрачає свою конкурентоспроможність порівняно, передусім, зі США та Китаєм.

У Доповіді вказано, зокрема, таке:

- ЄС демонструє слабкі позиції в галузі новітніх технологій, які, ймовірно, визначатимуть економічне зростання у майбутньому;
- лише чотири з п'ятдесяти провідних світових технологічних компаній мають європейське походження;
- за останні п'ятдесят років у ЄС не було створено з нуля жодної компанії, вартість якої перевищила б 100 мільярдів євро. Натомість усі шість американських компаній із капіталізацією понад 1 трильйон доларів США були засновані саме в цей період;
- значна частина європейських підприємств надає перевагу залученню фінансування від американських венчурних інвесторів і масштабуванню свого бізнесу на ринку США. У період з 2008 по 2021 рік майже 30% європейських «єдинорогів» – тобто стартапів, вартість яких згодом перевищила 1 мільярд доларів – перемістили свої штаб-квартири за межі Європи, здебільшого до США.

Причиною цього зла Доповідь Драгі називає **регулювання**: «Ми декларуємо підтримку інноваціям, але продовжуємо накладати дедалі більше регуляторних обтяжень на європейські компанії. Ці вимоги є

¹ European Commission. (2024). The future of European competitiveness: Report by Mario Draghi. https://commission.europa.eu/topics/eu-competitiveness/draghi-report_en#paragraph_47059

особливо витратними для малих і середніх підприємств і саморуйнівними у цифровому секторі»².

Доповідь Драгі започаткувала процес «регуляторного спрощення» (regulatory simplification), тобто, згортання попередніх регуляторних зусиль ЄС. «Регуляторне спрощення» стало одним із найвживаніших понять у дискурсі формування політики ЄС протягом останнього року. Спрощення дедалі частіше розглядається як передумова конкурентоспроможності, інновацій та стратегічної автономії³. Його інструментарієм стали законодавчі пропозиції Європейської комісії, відомі як «пропозиції Омнібус» (де кожна пропозиція передбачає внесення комплексу змін до кількох актів законодавства ЄС).

Перша з таких пропозицій – Омнібус I – змінила законодавство ЄС у сфері корпоративної сталості, зокрема, Директиву про корпоративну звітність зі сталого розвитку (Corporate Sustainability Reporting Directive – CSRD) та нову Директиву про корпоративну належну обачність зі сталого розвитку (Corporate Sustainability Due Diligence Directive – CSDDD), яка покладає на компанії обов'язок проводити перевірку впливу своєї діяльності на права людини та довкілля. Тематика Омнібус I може видатися випадковою, оскільки про корпоративну сталість у Доповіді Драгі майже не йдеться. Втім, вибір її як об'єкта «спрощення» стає зрозумілим у світлі того, що вказане законодавство завжди наражалося на жорстку протидію з боку бізнесу. Лунали заяви, що правила є надмірно обтяжливими, вони зумовлюють значні комплаєнс-витрати, не даючи відчутних переваг, а компанії, що працюють у ЄС, виявляються неконкурентоспроможними у порівнянні з компаніями з інших юрисдикцій⁴.

Омнібус I критично звузила сферу застосування відповідних актів законодавства ЄС за колом суб'єктів та послабила їхні вимоги. Так, з CSDDD вилучили положення про гармонізовані на рівні ЄС умови відповідальності компаній за шкоду, завдану правам людини та довкіллю, що становило центральний елемент правового режиму, запроваджуваного Директивою. Ще на стадії ініціативи Омнібус I викликала вкрай негативну оцінку правозахисників, організацій громадянського суспільства і профспілок. За словами директорки Європейської коаліції за корпоративну справедливість Неле Маєр,

² European Commission, The future of European competitiveness (2024).

³ María del Carmen Sandoval Velasco. (2026, February 9). What is behind the EU push for regulatory simplification? European University Institute. <https://fbf.eui.eu/what-is-behind-the-eu-push-for-regulatory-simplification/>

⁴ Friends of the Earth Europe, European Coalition for Corporate Justice, & Corporate Europe Observatory. (2021, June 17). Off the hook? How business lobbies against liability for human rights and environmental abuses. European Coalition for Corporate Justice. https://corporateeurope.org/sites/default/files/2021-06/OffThe%20Hook_0.pdf

«...працівники та постраждалі громади боролися за ухвалення актів законодавства у сфері сталого розвитку. Сьогодні ж за кермом опинилися нафтові гіганти та корпоративні лобісти. Омнібус є зрадою людей і природи, які Європейський Союз зобов'язувався захищати. Європейська комісія має зробити вибір: вона на боці людей і планети, чи на боці корпоративних інтересів?»⁵. Вибір було зроблено прийняттям Омнібус I 24 лютого 2026 р.

Що ж до основної теми Доповіді Драгі – технологічного домінування – то технології й цифрова сфера стали наступною ціллю «спрошення». 19 листопада 2025 р. Єврокомісія презентувала Цифровий Омнібус, що має на меті стимулювати розвиток ринку штучного інтелекту шляхом пом'якшення контролю за використанням даних, надаючи компаніям у сфері ШІ більшу свободу дій. Пропозиція Єврокомісії розширює доступ компаній до даних – що є ключовим фактором для розвитку ШІ – водночас постачальники потенційно високоризикових застосувань ШІ за певних умов не будуть зобов'язані реєструвати свої системи в публічній базі даних ЄС, якщо вони самостійно оцінюють їх як такі, що не належать до високого ризику.

Омнібус розмиває межу між режимами персональних даних (що підлягають захисту згідно з GDPR) і неперсональних даних. Так, пропозиція заохочує ширше використання псевдонімізованих даних для навчання ШІ та аналітики у поєднанні з пом'якшеними правовими підставами (як-от ширшим застосуванням концепції законного інтересу). Попри те, що псевдонімізовані дані формально залишатимуться персональними, на практиці вони наблизяться до «квазінеперсональної» категорії.

Також пропозиція створює умови для більш вільного використання чутливої інформації для розробки та функціонування систем ШІ за умови, що така інформація не розкривається безпосередньо. Однак непряме алгоритмічне виведення може легко здійснюватися і часто є точним. Наприклад, стать можна визначити за рівнем заробітної плати або історією переглядів. Або ж було встановлено, що алгоритми здатні з високою точністю визначати сексуальну орієнтацію на основі зображень обличчя.

Крім того, компанії отримають ширші можливості отримувати дані безпосередньо з пристроїв користувачів за умови дотримання певних вимог (наприклад, виробник смартфонів може стверджувати, що йому необхідно збирати дані користувачів з міркувань безпеки). Омнібус також може ускладнити для суб'єктів даних реалізацію їхніх прав на

⁵ European Coalition for Corporate Justice. (2025, February 6). Press release “Not without us” – EU’s Omnibus proposal rewards corporate interests instead of protecting people & planet. <https://corporatejustice.org/news/press-release-not-without-us-eus-omnibus-proposal-rewards-corporate-interests-instead-of-protecting-people-planet/>

доступ до своїх даних, їх перенесення або заперечення проти обробки, якщо контролер даних зможе довести, що мета запиту суб'єкта не обмежується захистом персональних даних. Це, наприклад, може підірвати доступ працівників до даних у разі спору⁶.

У підсумку Цифровий Омнібус не руйнує відкрито існуючі гарантії, передбачені GDPR або Законом про ШІ. Водночас запроваджується низка цілеспрямованих коригувань – розширене використання псевдонімізації, ширший простір для виправдання втручання законними інтересами, винятки з правил реєстрації та доступу до пристроїв, а також більша дискреція контролерів при обробці запитів суб'єктів даних – що разом сигналізує про функціональну зміну логіки регулювання. Ці зміни на практиці можуть сприяти ширшому використанню даних (включно з чутливими або виведеними даними), зменшувати прозорість та попередній контроль, а також ускладнювати ефективне здійснення індивідуальних прав.

Між Омнібус I та Цифровим Омнібусом є багато спільного. В обох випадках:

- за зміною правил стоїть лобістський тиск великого бізнесу;
- Єврокомісія заявляє, що запропоновані зміни мають лише «технічний характер», що не відповідає дійсності, оскільки змінюється суть правил;
- права людини та інші цінності втрачають пріоритет порівняно з корпоративними інтересами.

Також в обох випадках немає достатніх доказів того, що зміни підвищуватимуть конкурентоспроможність (зокрема тому, що остання залежить від ширшого кола чинників, про що скажу далі). У контексті Омнібус I вказували, що ця ініціатива не лише перешкоджає «зеленому» зростанню, але й підриває потенціал довгострокового створення вартості: «Хоч задоволення вимог тих, хто виступає за менше регулювання та зниження рівня прозорості, може виглядати привабливим у короткостроковій перспективі, історія свідчить, що обрання на перший погляд легшого шляху може супроводжуватися значними довгостроковими витратами та втраченими можливостями»⁷. Щодо сфери ШІ, то забезпечення справедливості даних, безсумнівно, є витратним. Наприклад, усунення гендерної упередженості з моделей прогнозування ШІ в електронній комерції призводить до зростання

⁶ Mario Mariniello. (2025, November 13). The European Commission's Digital Omnibus could increase risks, not growth. Bruegel. <https://www.bruegel.org/first-glance/european-commissions-digital-omnibus-could-increase-risks-not-growth>

⁷ Natalie Runyon. (2025, April 28). EU's omnibus proposal: Debunking the myth that sustainability compliance hinders competitiveness. Thomson Reuters Institute. <https://www.thomsonreuters.com/en-us/posts/sustainability/eu-omnibus-proposal-debunking-sustainability-compliance/>

витрат на 8–10%: якщо компанії не можуть використовувати гендер для прогнозування поведінки споживачів, вони втрачають інструмент для підвищення прибутків. Водночас захист приватності підвищує довіру споживачів, що веде до розширення та стабілізації ринкового попиту, з можливими позитивними наслідками для інновацій⁸.

Крім того, конкурентоспроможність є відносним поняттям: вона залежить від підвищення економічної ефективності Європи порівняно з глобальними конкурентами. Основними бенефіціарами Цифрового Омнібусу можуть стати великі американські технологічні компанії, які вже мають значний вплив на європейських користувачів. Навіть якщо абсолютні показники діяльності європейських компаній покращаться, розрив із США у сфері ІІІ може зрости⁹.

Спробуємо відповісти на основоположне питання: чому в США технологічний сектор розвинений сильніше, ніж у ЄС? Причиною тому є сукупність великої кількості структурних, культурних, правових і економічних чинників, серед яких:

1) відмінності у культурі ризику та підприємницькому мисленні. У США склалася потужна культура прийняття ризику та толерантності до невдач, що є ключовим для венчурного інвестування. У багатьох країнах ЄС, навпаки, переважає консервативна фінансова культура, де бізнес-невдача тягне за собою соціальну стигму;

2) відмінності у корпоративному праві та праві банкрутства. У США корпоративне право більш «дружнє» до засновників та адаптоване до специфічних потреб венчурного інвестування, а право банкрутства (Глава 11 Кодексу з банкрутства США) надає підприємцям широкі можливості щодо реструктуризації боргів та продовження діяльності. Тимчасом, корпоративне право ЄС більшою мірою орієнтоване на захист інтересів кредиторів та врахування інтересів широкого кола стейкхолдерів, на протипагу орієнтації на інтереси засновників (концепція stakeholder value);

3) відмінності у ставленні до прав людини та інших цінностей. Наприклад, американські технологічні компанії здійснюють масовий збір персональних даних, що в ЄС було б неможливо з огляду на вимоги GDPR.

Це вказує на хибність логіки «менше регулювання – більше конкурентоспроможності». Пом'якшення регуляторного навантаження може забезпечити короткострокове полегшення для окремих суб'єктів. Однак це не гарантує, що воно є прямим шляхом до підвищення

⁸ Mariniello, Digital Omnibus could increase risks, not growth (2025).

⁹ Mariniello, Digital Omnibus could increase risks, not growth (2025).

конкурентоспроможності, інновацій, економічного зростання та засобом досягнення Європою своїх стратегічних цілей.

Описані процеси отримують нове, куди більш загрозливе забарвлення, якщо накласти їх на політичний контекст, у якому вони відбуваються. У ЄС тиск щодо згортання вимог у сфері сталого розвитку, як нібито обмежувальних або витратних, посилюється в умовах зростання впливу консервативних і ультраправих політичних груп – динаміка, що проявилася під час голосувань у Європейському парламенті щодо Омнібус I у листопаді 2025 року¹⁰. Так само за нинішньої президентської адміністрації США ідею сталого розвитку маргіналізують як частину woke agenda; натомість просувають необмежений розвиток ІІІ, що, за «дивним» збігом, є і невід’ємною частиною неореакціоністської (іншими словами – технофашистської ідеології), близької певній частині американських владних кіл¹¹.

Курс «регуляторного спрощення» у ЄС наразі виглядає щонайменше спірним і створює додаткові виклики для України як країни-кандидата на вступ до ЄС. І без того непростий (для будь-якої країни) процес узгодження національного законодавства з *acquis* ЄС ускладнюється змінами в самому законодавстві ЄС, тим більше, що йдеться про зміну не просто окремих норм, а засадничого підходу до регулювання суспільних відносин. Якщо концентруватися на аспектах, описаних у цій статті (корпоративна сталість, штучний інтелект, захист даних), то Україна поки що взагалі не має національного законодавства з цих питань, і хотілося б, щоб таке законодавство ґрунтувалося на однозначних, визнаних принципах і цінностях.

¹⁰ María del Carmen Sandoval Velasco, What is behind the EU push for regulatory simplification? (2026).

¹¹ Mihnea Măruță. (2025, February 13). The A.I. Monarchy. <https://substack.com/home/post/p-156886169>

ПРИНЦИП ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА ЄС ТА ЙОГО ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ УКРАЇНИ

Руслан ПОПЕНКО

курсант 2 курсу

Військово-юридичного інституту

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

м. Харків, Україна

Актуальність дослідження принципу верховенства права ЄС зумовлена сучасними процесами глибокої трансформації правової системи України у зв'язку з її стратегічним курсом на інтеграцію до Європейський Союз¹. Європейський вибір України передбачає не лише політичне чи економічне зближення, а насамперед імплементацію фундаментальних правових цінностей, які становлять основу функціонування ЄС². Однією з ключових таких засад є принцип верховенства права, що визначає характер правовідносин у межах Союзу та забезпечує стабільність, передбачуваність і ефективність правового регулювання³. В умовах реформування державного управління, судової системи та правотворчості в Україні цей принцип набуває особливого значення як орієнтир для побудови правової держави європейського зразка⁴.

Сутність принципу верховенства права ЄС полягає у встановленні пріоритету норм права Союзу над нормами національного законодавства держав, що беруть участь у європейській інтеграції. Право ЄС має наднаціональний характер, оскільки має вищу юридичну силу щодо національного права держав-членів. Відповідно до принципу верховенства права ЄС будь-яка норма права Союзу незалежно від форми її існування має вищу юридичну силу у національному

¹ European Commission – EU Enlargement: Ukraine.
URL: https://commission.europa.eu/policies/enlargement/ukraine_en

² Закон України «Про основи європейської інтеграції».

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/euro/en-hu/2759?lang=uk>

³ С.В.Шевчук. Принцип верховенства права як основа доктрини європейської ідентичності та конституційна ідентичність держав-членів ЄС. Том 5 № 92 (2025): Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право С.343-352
<https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/351226/338285>

URL: <https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/351226>

⁴ Dudchenko O. *Rule of law in the context of Ukraine's European integration: challenges and implementation in criminal justice.*

URL: <https://tlaw.nlu.edu.ua/article/view/326911>

правопорядку кожної держави-члена відносно будь-якої норми права такої держави, незалежно від форми її закріплення.⁵

Цей принцип означає, що у разі виникнення колізії між нормами внутрішнього права і правом ЄС застосуванню підлягають саме норми права Союзу⁶. Такий підхід забезпечує уніфікованість правового регулювання на всій території ЄС і унеможливорює довільне трактування або ігнорування державами своїх зобов'язань. Водночас верховенство права ЄС не означає повного витіснення національного права, а передбачає їх взаємодію, де право ЄС має пріоритет у межах визначених компетенцій⁷.

Формування та розвиток цього принципу значною мірою пов'язані з діяльністю Суду Європейського Союзу, який у своїй практиці заклад основи автономності правопорядку ЄС⁸. У знакових рішеннях суд визначив, що право ЄС є самостійною системою, яка має прямий вплив на правові системи держав і підлягає обов'язковому застосуванню їхніми судами та органами влади⁹. Саме через судову практику було сформульовано ключові елементи цього принципу, зокрема пріоритет права ЄС, його пряму дію та обов'язковість для виконання. Крім того, принцип верховенства права охоплює такі важливі складові, як правова визначеність, заборона дискримінації, рівність усіх перед законом, доступ до правосуддя та ефективний судовий захист, що разом формують цілісну систему гарантій прав і свобод людини.

Механізми реалізації принципу верховенства права ЄС є складною системою юридичних інструментів, які забезпечують його фактичне застосування в правовій практиці¹⁰. Одним із ключових механізмів є

⁵ Характеристика права ЄС. <https://eu-ua.kmu.gov.ua/law/>

⁶ European Union, *EU Law: Supremacy of EU Law*. Офіційне пояснення пріоритету права ЄС та застосування норм ЄС у разі колізій із національним правом. URL: https://europa.eu/european-union/law/supremacy_en

⁷ Europa.eu – *Interaction between EU law and national law*

URL: https://europa.eu/european-union/law/legal-certainty_en

⁸ Шевчук С.В. Принцип верховенства права як основа доктрини європейської ідентичності та конституційна ідентичність держав-членів ЄС. Том 5 № 92 (2025): Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право С.343-352

<https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/351226/338285>

URL: <https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/351226>

⁹ Головка – Гавришина Оксана. *Принцип верховенства права Європейського Союзу як основа взаємодії правових систем ЄС і національних правових систем держав-членів. Вісник Львівського університету. Серія «Міжнародні відносини»*. 2017. Випуск 42. С. 227–232 <file:///C:/Users/User/Desktop/7728-15393-1-PB.pdf> URL: <https://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/intrel/article/view/7728>

¹⁰ Шевчук С.В. Принцип верховенства права як основа доктрини європейської ідентичності та конституційна ідентичність держав-членів ЄС. Том 5 № 92 (2025): Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право С.343-352

<https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/351226/338285> URL: <https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/351226>

принцип прямої дії, відповідно до якого окремі норми права ЄС можуть безпосередньо застосовуватися фізичними та юридичними особами в національних судах без необхідності їх спеціального впровадження у внутрішнє законодавство. Це суттєво підвищує ефективність правового регулювання та дозволяє громадянам безпосередньо захищати свої права на основі норм ЄС.

Іншим важливим елементом є принцип пріоритету, який зобов'язує національні суди не застосовувати норми внутрішнього законодавства у випадку їх невідповідності праву ЄС. Це створює дієвий механізм усунення правових колізій та гарантує єдність правового простору. Важливу роль відіграє також процес гармонізації законодавства, який передбачає поступове приведення національного права у відповідність до *acquis* ЄС. Цей процес охоплює різні сфери – від економіки та торгівлі до екології, енергетики та захисту прав людини¹¹.

Контроль за дотриманням принципу верховенства права здійснюється інституціями ЄС, насамперед Суд Європейського Союзу, який забезпечує однакове тлумачення норм права Союзу та розглядає спори щодо їх застосування. Крім того, існують процедури відповідальності держав за порушення зобов'язань, що можуть включати юридичні санкції або інші заходи впливу. Такий контрольний механізм гарантує не лише формальне, а й реальне дотримання принципу верховенства права¹².

Значення принципу верховенства права ЄС для України є багатомірним і охоплює як правову, так і політичну площину. Передусім його реалізація безпосередньо пов'язана з виконанням положень Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, яка визначає правові засади співпраці між Україною та ЄС і передбачає поступову інтеграцію України до внутрішнього ринку Союзу. Виконання цієї Угоди вимагає не лише адаптації законодавства, а й забезпечення ефективного функціонування правових інститутів, здатних гарантувати дотримання європейських стандартів.

Особливого значення набуває реформування судової системи, оскільки саме суди відіграють ключову роль у забезпеченні верховенства права. Незалежність судової влади, її професійність і неупередженість є необхідними умовами для ефективного застосування норм права ЄС¹³. Водночас важливими є також антикорупційні реформи,

¹¹ Європейська комісія. *Acquis communautaire and areas of EU law*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=LEGISSUM%3A114531>

¹² Європейська комісія. *Rule of Law: Ensuring compliance by Member States*. URL: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/policies/justice-and-fundamental-rights/upholding-rule-law_en

¹³ Закон України «Про судоустрій і статус суддів» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-18#Text>

підвищення прозорості державного управління та зміцнення інституційної спроможності органів влади.

Запровадження принципу верховенства права сприяє утвердженню в Україні демократичних цінностей, таких як повага до прав людини, законність, рівність перед законом і відповідальність держави перед громадянами. Він також підвищує рівень довіри до державних інституцій і створює сприятливі умови для економічного розвитку, залучення інвестицій та інтеграції у світовий правовий простір.

Важливим є й те, що дотримання цього принципу виступає одним із ключових критеріїв оцінки готовності України до членства в ЄС відповідно до Копенгагенські критерії. Саме тому його реалізація має стратегічне значення для подальшого просування України на шляху до повноправного членства в Європейському Союзі.

Отже, принцип верховенства права ЄС є фундаментальною основою європейського правопорядку, яка визначає напрям правового розвитку України. Його впровадження сприяє модернізації національної правової системи, зміцненню демократичних інститутів та наближенню України до європейських стандартів державності, що є необхідною умовою її успішної інтеграції до Європейського Союзу.

**ВИЗНАЧЕННЯ АГРЕСІЇ У МІЖВОЄННОМУ
МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ: ПОГЛЯДИ ПРЕДСТАВНИКІВ
БУКОВИНСЬКОЇ ПРАВНИЧОЇ ШКОЛИ**

Іван ТОРОНЧУК

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри міжнародного права
та порівняльного правознавства
Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича
м. Чернівці, Україна*

Тетяна ГРЕКУЛ-КОВАЛИК

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії права та прав людини
Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича
м. Чернівці, Україна*

Марія ДЯЧУК

*головна бібліотекарка відділу зберігання фондів Наукової бібліотеки
Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича
м. Чернівці, Україна*

Перша світова війна докорінно змінила світову правову архітектуру, змусила політиків та науковців шукати шляхи до встановлення стабільного миру. Жакливі масштаби конфлікту підштовхнули людство до розробки механізмів, які б витіснили війну з інструментарію державної політики та запровадили відповідальність за її початок. Водночас одним із найскладніших і суперечливих питань міжвоєнного періоду залишалися юридичне визначення поняття «агресор» та розробка чітких критеріїв для кваліфікації війни як загарбницької.

Попри проголошення загарбницької війни міжнародним злочином (зокрема, у Пакті Бріана-Келлога 1928 р.), світова спільнота тривалий час не мала єдиного юридичного визначення агресії. Така ситуація спричиняла правову невизначеність, дозволяла державам маніпулятивно тлумачити власні міжнародні зобов'язання. У цих умовах особливої ваги набули доктринальні праці правознавців, які намагалися дати агресії чітке нормативне обґрунтування¹.

¹ Tuşinşchi C. (1933). Definiţiunea agresorului în dreptul internaţional public. Importanţa Convenţiunii dela Londra din 3 iulie 1933. *Pagini Juridice*. Anul II. Nr. 5. P. 75; Максим Х. (2023). «Агресія» як імперативна норма міжнародного права: генезис розвитку. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. Т. 2. № 79 (2). С. 343. DOI : 10.24144/2307-3322.2023.79.2.53.

До цієї проблематики зверталися й представники буковинської правничої школи, зокрема Костянтин Тушинський та Іон Цуркану, які були активними учасниками загальноєвропейських міжнародно-правових дискусій². Їхні праці свідчать про глибоке розуміння взаємозалежності між політичною волею держав, міжнародно-правовими інструментами та ефективністю регулювання глобальних конфліктів.

Особливе місце в цьому контексті належить науковій спадщині К. Тушинського – знаного фахівця з міжнародного публічного права міжвоєнного періоду, який поєднував глибоку теоретичну базу з практичним досвідом. У своїх працях він послідовно доводив, що заборона загарбницької війни – це лише перший крок до створення дієвого міжнародного правопорядку³. Набагато складнішим завданням, на його переконання, було розроблення чіткого юридичного критерію, який дозволив би беззаперечно кваліфікувати конкретні дії держави як акт агресії.

У своїй праці «Система колективної безпеки» І. Цуркану підкреслює значущу роль Ліги Націй у протидії агресії, проте водночас акцентує увагу на її інституційній слабкості. На думку автора, неспроможність організації забезпечити дієвий механізм запобігання конфліктам зумовлювалася відсутністю ефективних інструментів примусу, надмірною залежністю від політичної волі держав-членів та браком єдиного підходу до юридичної кваліфікації агресії. Зрештою, це призвело до глибокої кризи системи колективної безпеки та ерозії міжнародно-правових гарантій миру в міжвоєнний період⁴.

К. Тушинський слушно зауважував, що після того, як міжнародне публічне право розмежувало поняття «виправданої» та «незаконної» війни, змістивши акцент легітимності зі сфери моралі й політики у площину позитивного права, наука постала перед новим викликом. Ключовою перешкодою стала необхідність чіткої ідентифікації дій, що становлять загарбницьку війну, а отже, розробки критеріїв для визначення агресора. Без такої юридичної дефініції заборона агресії ризикувала залишитися суто декларативною нормою⁵.

² Constantin Ritter von Tuschinski. (2025). European Union, State Parties and Political Transformations. Collected Works 1929–1942 / Tuschinski A. Romania. 1128 p.; Țurcanu I. (1937). Sistemul securității colective. Cernăuți : Institutul de arte grafice și editură Glasul Bucovinei. 20 p.

³ Tușinschi C. (1932). Războiul licit și cel ilicit. *Pagini Juridice*. Anul I. Nr. 3. P. 94–95; Tușinschi C. (1932). Războiul licit și cel ilicit. *Pagini Juridice*. Anul I. Nr. 4–5. P. 137–139.

⁴ Țurcanu I. (1937). Sistemul securității colective. Cernăuți : Institutul de arte grafice și editură Glasul Bucovinei. P 5.

⁵ Tușinschi C. (1933). Definițiunea agresorului în dreptul internațional public. Importanța Convențiunii dela Londra din 3 iulie. *Pagini Juridice*. 1933. Anul II. Nr. 5. P. 75.

У тогочасній міжнародно-правовій доктрині поступово викристалізувалися два основні підходи до дефініції агресії, що відображали розбіжності між континентальною та англосаксонською правовими традиціями. Перший підхід, притаманний континентальній школі, базувався на необхідності закріплення у міжнародно-правових актах вичерпного переліку дій, що кваліфікуються як агресивні. Прибічники цього напряму вважали, що сувора нормативна визначеність допоможе уникнути довільних трактувань і забезпечить належний рівень правової передбачуваності в міжнародних відносинах. Натомість другий підхід, притаманний англосаксонській правовій культурі, ґрунтувався на стриманому ставленні до надмірної формалізації. Його прибічники наголошували на ризику використання державами жорстко визначених критеріїв агресії для обходу суті правових норм, формально дотримуючись їхньої «букви». У такий спосіб виникла фундаментальна колізія між прагненням до юридичної визначеності та необхідністю збереження гнучкості міжнародно-правового регулювання. Саме це протиріччя стало однією з центральних проблем доктринальних дискусій міжвоєнного періоду⁶.

Перші спроби нормативного визначення агресії були здійснені в межах діяльності Ліги Націй ще до підписання Паризького пакту. Рішення Четвертої Асамблеї Ліги Націй (1923 р.) та Женевський протокол (1924 р.) запропонували процедурний підхід визнання держави, що порушувала встановлені механізми мирного врегулювання спорів, агресором. Зокрема, агресивно вважалася поведінка країни, яка відмовлялася від арбітражу, судового розгляду або примирних процедур, передбачених Статутом Ліги Націй. Таким чином, критерієм агресії виступав не сам факт початку бойових дій, а відмова від правового шляху розв'язання конфлікту⁷. Разом з тим, як зазначав І. Цуркану, значним досягненням того часу стало впровадження в межах Ліги Націй доктринальної концепції, яка розглядала агресію як «міжнародний злочин». Цей підхід уперше знайшов відображення у проекті Додаткового протоколу до Резолюції від 27 вересня 1922 р.⁸. Аналогічної позиції дотримувався і сам професор. Він визначав

⁶ Tuşinschi C. (1933). Definiţiunea agresorului în dreptul internaţional public. Importanţa Convenţiunii dela Londra din 3 iulie. *Pagini Juridice*. 1933. Anul II. Nr. 5. P. 75.

⁷ Tuşinschi C. (1933). Definiţiunea agresorului în dreptul internaţional public. Importanţa Convenţiunii dela Londra din 3 iulie. *Pagini Juridice*. 1933. Anul II. Nr. 5. P. 75; Базов О. В. (2018). Деякі питання щодо визначення злочину агресії в міжнародному кримінальному праві. *Публічне право*. № 1 (29). С. 125.

⁸ Țurcanu I. (1937). Sistemul securităţii colective. Cernăuți : Institutul de arte grafice și editură Glasul Bucovinei. P 11; Базов О. В. (2018). Деякі питання щодо визначення злочину агресії в міжнародному кримінальному праві. *Публічне право*. № 1 (29). С. 125.

агресором будь-яку державу, що розпочала війну всупереч положенням Статуту Ліги Націй (ст. 16)⁹.

Однак такий підхід мав суттєві недоліки. Різниця між агресором і жертвою фактично зводилася до формального прийняття або відхилення процедурних вимог без урахування реального співвідношення сил. Це ставило малі та слабші держави у вразливе становище, які часто були змушені погоджуватися на не вигідні умови врегулювання, що завдавали їм значних матеріальних і моральних збитків, аби лише уникнути формального статусу «агресора»¹⁰.

Після фактичного провалу Женевського протоколу питання визначення агресії тимчасово відійшло на другий план. Новий імпульс цій проблематиці дала Конференція зі скорочення та обмеження озброєнь, що відкрилася в Женеві 2 лютого 1932 р. У межах її роботи Комітет з питань безпеки розглянув пропозиції щодо визначення агресії, представлені радянською делегацією (ініціатива Максима Литвинова). Ці напрацювання були систематизовані й узагальнені в доповіді Ніколаоса Політіса від 24 травня 1933 р.¹¹.

Хоча Конференції не вдалося ухвалити Загальну конвенцію з роззброєння з універсальним визначенням агресії, низка держав Східної Європи вирішила реалізувати напрацювання Н. Політіса на регіональному рівні. Результатом таких зусиль стало підписання Лондонської конвенції від 3 липня 1933 р., яка втілила тогочасні передові правові ідеї в конкретний міжнародний договір, підписаний Афганістаном, Естонією, Латвією, Персією, Польщею, Румунією, Туреччиною та Союзом Радянських Соціалістичних Республік¹². Наступного дня аналогічний договір було підписано між Малою Антантою та СРСР¹³.

Лондонська конвенція стала першим міжнародним договором, що закріпив чітке й деталізоване юридичне визначення агресії. Згідно з документом, агресором визнавалася держава, яка першою вчинила одну з таких дій як оголошення війни, збройне вторгнення без офіційного

⁹ Țurcanu I. (1937). *Sistemul securității colective*. Cernăuți : Institutul de arte grafice și editură Glasul Bucovinei. P 10.

¹⁰ Tușinschi C. (1933). Definițiunea agresorului în dreptul internațional public. *Importanța Convențiunii dela Londra din 3 iulie. Pagini Juridice*. 1933. Anul II. Nr. 5. P. 76.

¹¹ Tușinschi C. (1933). Definițiunea agresorului în dreptul internațional public. *Importanța Convențiunii dela Londra din 3 iulie. Pagini Juridice*. 1933. Anul II. Nr. 5. P. 76.

¹² Шабан Ю. (2024). Історичний огляд розвитку поняття агресії. *Міжнародне право. Порівняльне правознавство*. Вип. 4. С. 119. DOI : 10.32782/TNU-2707-0581/2024.4/20; Максим Х. (2023). «Агресія» як імперативна норма міжнародного права: генезис розвитку. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. Т. 2. № 79 (2). С. 343. DOI : 10.24144/2307-3322.2023.79.2.53.

¹³ Tușinschi C. (1933). Definițiunea agresorului în dreptul internațional public. *Importanța Convențiunii dela Londra din 3 iulie. Pagini Juridice*. 1933. Anul II. Nr. 5. P. 76.

оголошення війни, напад на територію, морські чи повітряні судна іншої держави, встановлення морської блокади, підтримка збройних формувань, що здійснюють вторгнення. Важливою правовою новелою Конвенції стало положення про те, що жодні обставини (політичні, економічні чи соціальні) не можуть слугувати виправданням для актів агресії. Це заклало фундамент для сучасного розуміння невідворотності відповідальності за порушення миру¹⁴.

Порівняльний аналіз положень Лондонської конвенції з нормами Женевського протоколу 1924 р. свідчить про беззаперечну перевагу нового підходу. Якщо протокольна система фактично обмежувала дефініцію агресора процедурним аспектом, то Конвенція 1933 р. охопила майже всі можливі сценарії агресивної поведінки держав, забезпечила значно вищий рівень правової визначеності. Саме на цю принципову відмінність вказували представники буковинської правничої школи. Загалом, Лондонська конвенція заклала фундамент у розвитку міжнародно-правової доктрини, стала важливим кроком до формування дієвої системи колективної безпеки та має не лише політичне, а й засадниче наукове значення.

У підсумку, можна констатувати, що наукова спадщина буковинських правознавців дозволяє оцінити Лондонську конвенцію не просто як регіональний договір, а як фундамент сучасного міжнародного правопорядку. Перехід від процедурної до змістовної кваліфікації злочину агресії став вирішальним кроком у формуванні системи колективної безпеки, забезпечив вищий рівень правової визначеності та заклав підґрунтя для сучасної доктрини невідворотності відповідальності за порушення глобального миру.

¹⁴ Tuşinschi C. (1933). Definiţiunea agresorului în dreptul internaţional public. Importanţa Convenţiunii dela Londra din 3 iulie. *Pagini Juridice*. 1933. Anul II. Nr. 5. P. 77.

ГАРМОНІЗАЦІЯ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ З ПРАВОМ ЄС ЯК ФОРМА ВИКОНАННЯ МІЖНАРОДНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ

Ксенія ФІЛИМОНОВА

студентка 2 курсу 19 групи

*Державного торговельно-економічного університету
м. Київ, Україна*

Європейська інтеграція України в сучасних умовах набуває критичної актуальності, як один із ключових факторів національної безпеки, післявоєнного відновлення та довгострокового розвитку держави. У контексті триваючого збройного конфлікту, необхідності масштабної поточної і перспективної відбудови інфраструктури, підтримки і розвитку економіки, євроінтеграція стає не лише стратегічним вибором, а й інструментом залучення інвестицій та технологій, розширення ринків і безпекових гарантій, що робить її питанням виживання та майбутнього України.

Україна має статус кандидата на членство в Європейському Союзі з 23 червня 2022 року¹, а офіційний старт переговорів про вступ відбувся 25 червня 2024 року². Важливим досягненням стало успішне завершення 30 вересня 2025 року процесу офіційного скринінгу відповідності українського законодавства праву ЄС (*acquis* ЄС)³. Звіт Єврокомісії про скринінг по суті є завершенням першого і ключового етапу переговорного процесу на шляху до членства, в якому може міститись

¹ Резолюція Європейського парламенту від 23 червня 2022 року щодо статусу кандидата для України, Республіки Молдова та Грузії. 2022/2716 (RSP). Вилучено з https://ukraine.europarl.europa.eu/cmsdata/250614/0136_1259089_Resolution_on_granting_candidate_status.pdf

² ЄС розпочинає переговори про вступ з Україною. (2024). *Європейська служба зовнішніх дій*. Вилучено з: https://www.eeas.europa.eu/delegations/ukraine/%D1%94%D1%81-%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%BF%D0%BE%D1%87%D0%B8%D0%BD%D0%B0%D1%94-%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B3%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%80%D0%B8-%D0%BF%D1%80%D0%BE-%D0%B2%D1%81%D1%82%D1%83%D0%BF-%D0%B7-%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%BE%D1%8E_uk

³ Україна успішно завершила процес скринінгу. (2025). *Представництво Європейського Союзу в Україні*. Вилучено з https://www.eeas.europa.eu/delegations/ukraine/%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B0-%D1%83%D1%81%D0%BF%D1%96%D1%88%D0%BD%D0%BE-%D0%B7%D0%B0%D0%B2%D0%B5%D1%80%D1%88%D0%B8%D0%BB%D0%B0-%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%86%D0%B5%D1%81-%D1%81%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%BD%D1%96%D0%BD%D0%B3%D1%83_uk

рекомендація Раді ЄС про відкриття переговорних кластерів у певних сферах.

Гармонізація законодавства України до права Європейського Союзу є спеціальним правовим процесом, спрямованим на поступове досягнення сумісності національної правової системи з *acquis communautaire*. Місце міжнародних договорів у правовій системі України чітко визначено статтею 9 Конституції України⁴: «чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства». У разі колізії між міжнародним договором та національним законом застосовуються правила міжнародного договору. Це означає, що положення Угоди про асоціацію 2014 року⁵ та пов'язаних з нею зобов'язань мають пряму дію та пріоритет над суперечливими нормами національного законодавства (за винятком Конституції), тобто можна сказати, що таким чином забезпечується зокрема юридична обов'язковість гармонізації національного законодавства, як частини виконання міжнародних зобов'язань.

Нормативною основою гармонізації законодавства України з *acquis* ЄС є положення Угоди про асоціацію, зокрема стаття 1, яка закріплює поступову адаптацію законодавства України до права ЄС як одну з ключових цілей асоціації, а також положення глави 6 Розділу V «Наближення законодавства» та спеціальні норми Розділу IV (зокрема, статті 56, 114, 124, 153), які встановлюють конкретні зобов'язання щодо наближення в сферах технічних бар'єрів у торгівлі, послуг, державних закупівель та інших. Додаткові секторальні зобов'язання містяться у статтях Розділу V, зокрема статтях 338 та 341.

Інституційне забезпечення цього процесу визначене статтями 460–470 Розділу VII Угоди, що регулюють діяльність Ради асоціації (ст.ст. 461–463), Комітету асоціації, спеціалізованих підкомітетів (ст.ст. 464–466), Парламентського комітету асоціації (ст.ст. 467–468) та Платформи громадянського суспільства (ст.ст. 469–470).

Гармонізація законодавства України з правом ЄС демонструє конкретний прогрес у виконанні Угоди про асоціацію 2014 року. За результатами Звіту про виконання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом за 2025 рік⁶, загальний рівень виконання

⁴ Конституція України (Закон України). № 254к/96-ВР. (1996). Вилучено з: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

⁵ Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. (2014). Вилучено з: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text

⁶ Звіт про виконання угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом за 2025 рік. *Ukraine2EU*. Вилучено з <https://eu-ua.kmu.gov.ua/wp-content/uploads/Zvit-pro-vykonannya-Ugody-pro-asotsiatsiyu-za-2025-r.pdf>

зобов'язань зріс з 81% у 2024 році до 84% у 2025 році. Найбільший приріст досягнуто в таких секторах: фінансовий сектор – +8%, соціальна політика та трудові відносини – +7%, митні питання – +5%, сільське господарство – +5%. Найвищі показники збережено в статистиці та обміні інформацією – 100%, освіті та молоді – 99%, інтелектуальній власності – 98%.

Гармонізація законодавства України з правом Європейського Союзу на даний момент є ключовим елементом виконання міжнародних зобов'язань, насамперед за Угодою про асоціацію 2014 року та в рамках переговорного процесу про вступ до ЄС. Основним елементом залишається імплементація норм права ЄС до національного законодавства. Транспозиція директив ЄС передбачає перенесення їх цілей, основних принципів і вимог до національної нормативно-правової бази з урахуванням особливостей її системи, тоді як регламенти ЄС застосовуються безпосередньо після набрання чинності.

Практична імплементація включає прийняття конкретних нормативних актів, наприклад: – Закону України № 4718-IX від 16 грудня 2025 року «Про внесення змін до деяких законів України щодо приведення регулювання у сферах ветеринарної медицини, благополуччя тварин і кормів у відповідність з актами права Європейського Союзу»⁷, що гармонізує національне законодавство з низкою регламентів ЄС у сфері здоров'я тварин та кормів; – Закону України № 4510-IX від 19 червня 2025 року «Про публічно-приватне партнерство»⁸, який імплементує Директиву 2014/23/ЄС про концесійні договори та модернізує механізми залучення приватних інвестицій у відбудову; – Закону України № 4323-IX від 25 березня 2025 року⁹, яким вносено зміни до Митного кодексу України та інших законів щодо адміністративної відповідальності за порушення митних правил, уточнення порядку виконання митних процедур та усунення термінологічних неузгодженостей, що наближає митне регулювання до стандартів ЄС та ін.

Стратегічно важливою є системна законодавча реформа, сучасною основою якої має бути Національна програма адаптації законодавства

⁷ Про внесення змін до деяких законів України щодо приведення регулювання у сферах ветеринарної медицини, благополуччя тварин і кормів у відповідність з актами права Європейського Союзу (Закон України). №4718-IX. (2025). Вилучено з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4718-20#Text>

⁸ Про публічно-приватне партнерство (Закон України). №4510-IX. (2025). Вилучено з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4510-20#Text>

⁹ Про внесення змін до Митного кодексу України та інших законів України щодо деяких питань адміністративної відповідальності за порушення митних правил, уточнення порядку виконання окремих митних процедур та усунення термінологічних неузгодженостей (Закон України). №4323-IX. (2025). Вилучено з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4323-20#Text>

України до права ЄС, проект якої затверджено Міжвідомчою робочою групою. Зазначений документ включає понад 2800 конкретних заходів з імплементації більш ніж 1600 актів права ЄС, систематизованих за переговорними кластерами¹⁰. Програма визначає строки, відповідальних виконавців, пріоритети та механізми моніторингу, забезпечуючи плановий і прозорий характер гармонізації. Цей документ ставить за мету повну відповідність *acquis* ЄС і є основою для виконання зобов'язань у переговорному процесі.

Гармонізація законодавства України з правом ЄС є системним, багатошаровим процесом. Незважаючи на виклики воєнного часу, обсяг *acquis communautaire* та інституційні проблеми, Україна демонструє високий рівень політичної волі та прогресу. Цей процес підтверджує, що гармонізація є найбільш ефективною та обов'язковою формою виконання міжнародних зобов'язань України перед ЄС, закріпленою Угодою про асоціацію, статусом кандидата та переговорним треком. Практичне значення гармонізації полягає в прискоренні європейської інтеграції, залученні інвестицій, підвищенні стандартів життя, посиленні верховенства права та створенні міцного фундаменту для повоєнної відбудови й економічного зростання в єдиному європейському просторі.

¹⁰ Міжвідомча робоча група затвердила Національну програму адаптації законодавства України до права ЄС. (2025). *Кабінет Міністрів України*. Вилучено з <https://www.kmu.gov.ua/news/mizhvidomcha-robocha-hrupa-zatverdyla-natsionalnu-prohramu-adaptatsii-zakonodavstva-ukrainy-do-prava-ies>

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ GDPR ЯК ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ВЗАЄМОДІЇ УКРАЇНИ ТА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ У СФЕРІ ЗАХИСТУ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ

Костянтин ФОТУЛ

*студент юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна*

Відповідність національного законодавства України правовим стандартам Європейського Союзу є надзвичайно важливою в умовах євроінтеграції України. Загальний регламент про захист даних (GDPR – General Data Protection Regulation) з 2018 року визначає загальні правила обробки персональних даних у ЄС. Захист персональних даних є одним із основних елементів цифрового правопорядку ЄС. Для України впровадження GDPR є не лише технічним юридичним завданням, а й стратегічним пріоритетом, оскільки це дозволить їй співпрацювати з ЄС у цифровій сфері та гарантувати вільний транскордонний потік даних. Аналіз правових механізмів такої імплементації дозволяє визначити як досягнутий прогрес, так і наявні прогалини у національному регулюванні.

Процес європейської інтеграції України вимагає системного наближення національного законодавства до *acquis communautaire* Європейського Союзу, зокрема в цифровій сфері. Одним із ключових елементів є забезпечення високого рівня захисту персональних даних, що є основою довіри в цифровій економіці та вільного руху даних. Загальний регламент про захист даних (GDPR – Regulation (EU) 2016/679), прийнятий Європейським Парламентом і Радою 27 квітня 2016 року та чинний з 25 травня 2018 року, встановлює єдині, високі стандарти обробки персональних даних у всьому Європейському Союзі¹. GDPR не лише захищає фундаментальні права і свободи фізичних осіб, зокрема право на приватність (ст. 8 Хартії основних прав ЄС), але й сприяє розвитку єдиного цифрового ринку, усуваючи бар'єри для транскордонного обміну даними.

Для України імплементація принципів GDPR набуває стратегічного значення. Це не просто технічне завдання гармонізації норм, а необхідна умова для визнання Україною як «третьої країни з адекватним рівнем захисту персональних даних» відповідно до ст. 45 GDPR. Таке визнання дозволить українським компаніям, державним органам та громадянам безперешкодно передавати персональні дані до ЄС без додаткових

гарантій (наприклад, стандартних договірних положень чи обов'язкових корпоративних правил), що суттєво полегшить співпрацю в ІТ-секторі, електронній комерції, банківській сфері, охороні здоров'я та інших галузях¹. Крім того, це посилить інвестиційну привабливість України як цифрового хабу для європейських компаній, особливо в умовах війни та післявоєнної реконструкції.

Правовою основою такого зближення є Угода про асоціацію між Україною та ЄС від 2014 року (ратифікована Законом України № 1678-VII), зокрема ст. 15 та Додаток XVII, які зобов'язують Україну наблизити своє законодавство до стандартів ЄС у сфері захисту персональних даних, включаючи впровадження принципів Конвенції Ради Європи № 108 (ратифікована Україною) та її модернізованого Протоколу 108². Ці міжнародні зобов'язання підкріплюються європейською політикою розширення та звітом Єврокомісії про Україну (Ukraine Report 2025 та оновленнями 2026), де прогрес у сфері захисту даних оцінюється як частковий, але з рекомендаціями прискорити реформи³.

Загальна характеристика GDPR включає його екстериторіальну дію (ст. 3): регламент застосовується не лише до компаній в ЄС, але й до будь-яких контролерів та операторів за межами Союзу, якщо вони обробляють дані суб'єктів з ЄС (наприклад, через пропозицію товарів/послуг або моніторинг поведінки). Структура GDPR охоплює 11 глав і 99 статей: принципи обробки даних (ст. 5 – законність, прозорість, обмеження цілей, мінімізація, точність, обмеження зберігання, цілісність і конфіденційність, підзвітність); права суб'єктів даних (ст. 12-23 – доступ, виправлення, видалення, обмеження обробки, портативність, заперечення, заборона автоматизованого прийняття рішень); обов'язки контролерів та операторів (ст. 24-43 – призначення Data Protection Officer (DPO), оцінка впливу на захист даних (DPIA), повідомлення про порушення протягом 72 годин, ведення реєстрів обробки); нагляд та санкції (ст. 51-84 – незалежні наглядові органи (DPA), співпраця через EDPB, штрафи до 20 млн євро або 4% глобального річного обороту)⁴.

В Україні основним нормативним актом залишається Закон України «Про захист персональних даних» від 1 червня 2010 року № 2297-VI (зі

¹ Ukraine Report 2025. European Commission. Directorate-General for Neighbourhood and Enlargement Negotiations.

² Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. Офіційний вісник України, 2014, № 75.

³ Regulation (EU) 2016/679 (GDPR), arts. 5, 12–22, 24–43.

⁴ Закон України «Про захист персональних даних» від 01.06.2010 № 2297-VI (чинна редакція).

змінами). Він визначає поняття персональних даних, принципи їх обробки, права суб'єктів (доступ, згода, блокування, видалення), обов'язки володільців та розпорядників, а також роль Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини як наглядового органу⁵. Конституційна основа – ст. 32 Конституції України, яка забороняє збір, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, передбачених законом.

Порівняльний аналіз українського законодавства та GDPR виявляє як досягнення, так і значні прогалини. Позитивні аспекти: запровадження принципів законності та прозорості обробки, права суб'єктів на доступ, виправлення та видалення даних, обов'язок повідомляти про витоки в окремих випадках. Однак розбіжності суттєві: термінологія не відповідає GDPR (володільць/розпорядник замість контролер/оператор/процесор); відсутність чіткого розмежування ролей; недостатня незалежність наглядового органу (Уповноважений ВРУ поєднує функції омбудсмена з багатьма іншими); санкції значно нижчі (максимум кілька тисяч гривень); відсутність обов'язкового DPO, DPIA, портативності даних, детального регулювання автоматизованого профілювання та прийняття рішень; слабе регулювання транскордонних передач (немає чітких механізмів adequacy чи SCC⁶

Інституційний механізм імплементації в Україні передбачає посилення ролі Уповноваженого ВРУ з прав людини, але для повної відповідності GDPR необхідне створення незалежного спеціалізованого наглядового органу (аналог DPA), з повноваженнями розслідувати скарги, накладати штрафи та співпрацювати з EDPB. Це один із ключових пунктів критики з боку Ради Європи та Єврокомісії⁷.

Практичні виклики імплементації багатогранні. Технічні: брак сучасних систем шифрування, анонімізації, логування в державних реєстрах та бізнесі. Адміністративні: недостатня підготовка посадових осіб, відсутність культури compliance. Фінансові: високі витрати на впровадження заходів (особливо для МСБ). Правозастосовні: мінімальна судова практика, низька обізнаність громадян про свої права. Досвід країн Центральної та Східної Європи (Польща, країни Балтії – Естонія, Латвія, Литва) показує ефективність поетапного підходу: 1) масове навчання бізнесу та держслужбовців; 2) поступове впровадження законодавчих змін; 3) створення сильного незалежного DPA; 4) кампанії з підвищення цифрової грамотності населення; 5) співпраця з EDPB та бізнес-асоціаціями⁸

⁵ Data Protection Laws and Regulations Ukraine 2025-2026. ICLG.

⁶ Конвенція Ради Європи про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних (№ 108) та Протокол про внесення змін (108+).

⁷ European Data Protection Board. Guidelines and decisions (2025–2026).

⁸ Аналітичні матеріали Центру політико-правових реформ та EU4Digital (2024–2026).

Перспективи законодавчих змін пов'язані з законопроектом № 8153 «Про захист персональних даних» (реєстр. 25.10.2022). Він був прийнятий у першому читанні 20 листопада 2024 року, включений до порядку денного сесії постановою № 4775-IX від 10 лютого 2026 року та зараз готується до другого читання з урахуванням зауважень експертів Ради Європи, бізнесу та громадськості. Проект передбачає: гармонізацію термінології з GDPR; розширення прав суб'єктів (портативність, заперечення); введення незалежного регулятора; обов'язкове призначення DPO в певних випадках; оцінку впливу; повідомлення про порушення; штрафи до рівня, наближеного до GDPR (до 150 млн грн для юросіб); чіткі правила транскордонних передач⁹. Водночас критика стосується потенційних обмежень для журналістів та громадських організацій (наприклад, обов'язок попереджати про зйомку в публічних місцях), що потребує доопрацювання для балансу між захистом даних та свободою слова.

Імплементація принципів GDPR є обов'язковою умовою глибокої євроінтеграції України, забезпечення адекватного рівня захисту персональних даних за європейськими стандартами та розвитку цифрової економіки. Чинне законодавство 2010 року суттєво застаріло і потребує комплексного оновлення – зокрема в частині прав суб'єктів даних, механізмів відповідальності контролерів/операторів, незалежності наглядового органу, розмірів санкцій, регулювання нових технологій (AI, big data, автоматизоване прийняття рішень). Необхідне не лише формальне приведення норм у відповідність до *acquis* ЄС, а й реальне правозастосування: ефективна робота наглядового органу, судова практика, підвищення цифрової правосвідомості бізнесу, держави та громадян. Успішна імплементація дозволить Україні отримати статус «третьої країни з адекватним рівнем захисту» від Єврокомісії (наразі такого рішення немає, на відміну від Великобританії, Японії, Південної Кореї тощо), що відкриє нові можливості для транскордонної співпраці, інвестицій в ІТ, електронної комерції та післявоєнної цифрової реконструкції країни.

⁹ Проект Закону про захист персональних даних № 8153 (перше читання 20.11.2024, підготовка до другого читання станом на 2026). Верховна Рада України. <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40707>

ВІТРОЕНЕРГЕТИКА В КАРПАТСЬКОМУ РЕГІОНІ: ЮРИДИЧНИЙ ПОГЛЯД НА ПРОБЛЕМУ

Тетяна ХАРИТОНОВА

*доктор юридичних наук, професор,
завідувачка кафедри земельного, екологічного та енергетичного права
Національного університету «Одеська юридична академія»
м. Одеса, Україна*

Христина ГРИГОР'ЄВА

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри земельного, екологічного та енергетичного права
Національного університету «Одеська юридична академія»
м. Одеса, Україна*

Українські Карпати є регіоном, який представлений унікальними екосистемами, що поєднують біологічні, кліматичні, географічні та інші показники, які роблять ці території особливим надбанням не лише в національному вимірі, але й в світовому масштабі. Зокрема, це підтверджується тим, що окремі природні об'єкти входять до Смарагдової мережі та охороняються на рівні міжнародного права.

Однак протягом останніх років відбувається потужний наступ на Карпати як на територію можливого розміщення вітрових електростанцій (ВЕС). Першим гучним скандалом стало прагнення збудувати ВЕС на полонині Боржава. Активний громадський спротив втілювався у веденні одночасно кількох судових спорів з метою зупинення будівництва. Наразі увага громадськості прикута до іншого енергетичного проєкту, який організований на полонині Руна. Так, міжнародна благодійна організація «Екологія-Право-Людина» протягом 2024–2026 років вимагає визнати протиправним та скасувати рішення Тур'є-Реметівської сільської ради від 23.05.2024 року №1242 "Про затвердження детального плану території ур. "Полонина Руна", яке стало юридичною основою для провадження містобудівних процедур. Екологи наполягають на тому, що зведення вітроелектростанції спричинить непоправну шкоду для екосистем полонини, особливо враховуючи розташування в тій же місцевості кількох природоохоронних об'єктів, а саме: загальнодержавних заказників «Соколові Скелі» та «Тур'є Полянський» та об'єкта природно-заповідного фонду місцевого значення – пралісова пам'ятка природи «Праліси та квазіпраліси Турицького лісництва». Суди прийняли

рішення про відмову в позові, опираючись на те, що формально детальний план території відповідає Схемі планування територій Закарпатської області, затвердженій рішенням обласної ради від 17.05.2013 № 731, в якій згадується, що вітроенергетика має перспективу для розвитку на території області, хоча на сьогодні практичний досвід її використання відсутній. Місцевості, які придатні для розміщення потужних вітрових енергоагрегатів, наявні, зокрема на таких горах: Яворник, Менчул, Гимба, де середньорічна швидкість вітру складає 5-7,5 м/с, а також в низинних районах (Ужгород, Берегове та інші), протягом року найбільше вітру з швидкістю понад 4 м/с. У районі Полонини Руна Схемою передбачено об'єкт вітроенергетики. У даному випадку екологічна аргументація недоречна, адже вона не відноситься безпосередньо до суті спору та висунутих позовних вимог. Однак факт залишається фактом: будівництво вітроелектростанції на полонині Руна продовжується.

Можна простежити цілком впевнену тенденцію до проникнення енергетичних проєктів у Карпатський регіон. Близько десяти років тому подібні інвестиційні плани турбували громадськість відносно зведення гідроелектростанцій на малих гірських річках, що також викликало багато екологічних питань та юридичних спорів. Наразі енергетичний перехід активізувався уже в більш амбітних проявах. Цю ситуацію можна розглянути з двох методологічних позицій.

Перша – буде цілком в дусі нового європейського підходу, який втілений у Директиві (ЄС) 2023/2413 Європейського Парламенту та Ради від 18 жовтня 2023 року про внесення змін до Директиви (ЄС) 2018/2001, Регламенту (ЄС) 2018/1999 та Директиви 98/70/ЄС щодо сприяння виробництву енергії з відновлюваних джерел, а також про скасування Директиви Ради (ЄС) 2015/652 (далі – Директиві RED III). Якщо існують можливості для встановлення енергетичних потужностей та формально перешкод цьому немає (це не природно-заповідна чи природоохоронна територія тощо), то екологічні сумніви мають трактуватися на користь такого потенційного енергетичного проєкту. Ураховуючи пануючі правові тенденції, які наразі формують енергетичне право ЄС та визначають його практику у сфері розвитку «зеленої» генерації, можна стверджувати про те, що Україна у даному конкретному кейсі потрапила в мейнстрім, тобто цілком відповідає передовим віянням сучасного європейського законодавства, як того і прагне наша держава, закріплюючи євроінтеграційні політико-правові орієнтири. Перебуваючи на таких методологічних позиціях, варто нагадати національну індикативну ціль, визначену Національним планом дій з відновлюваної енергетики на період до 2030 року, який встановлює нехай не такий амбітний як європейський, однак все ж високий для воюючої країни показник: сукупна частка ВДЕ у валовому кінцевому

споживанні енергії до 2030 року в системах тепlopостачання та холодопостачання, у виробництві електричної енергії та транспортному секторі має зрости з 8,4% у 2020 році до 27,1% у 2030 році.

Крім того, для України досліджувана методологія практичної користі та досягнення енергетичної безпеки набуває особливого значення з огляду на воєнні обставини. Постійні руйнування в енергетичній системі, втрати важливих генеруючих та інших інфраструктурних об'єктів, які відбуваються протягом більш ніж чотирьох років воєнних дій, призводять до критичного зниження рівня енергетичної безпеки держави. У таких умовах формується новітнє законодавство, яке покликане максимально усувати зайві адміністративні, організаційні та інші бар'єри для оперативного відновлення енергетичної системи. Водночас слід усвідомлювати, що за певних обставин та методологічних підходів, екологічні вимоги також можуть потрапляти під таку категорію «зайвих адміністративних бар'єрів».

Друга методологічна позиція, крізь призму якої можна трактувати аналізовану ситуацію із закарпатською полониною Руна та іншими подібними ситуаціями, полягає у забезпеченні ідей сталого розвитку, який, за міжнародним визначенням ООН, передбачає такий розвиток суспільства, що задовольняє потреби нинішнього покоління без шкоди для можливості майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби. Він передбачає баланс між економічним зростанням, соціальною справедливістю та екологічною стійкістю, зберігаючи природні ресурси. До вказаної тріади економічного, соціального та екологічного начал вживається енергетична складова, яку неможливо однозначно віднести до чогось одного – вона є інтегративним явищем, яке проникає та міцно пов'язує економічні, соціальні та екологічні засади існування суспільства. Разом із цим, надані енергетичному переходу пріоритети вступають у протиріччя із екологічною безпекою, що нівелює частину досягнутих ним результатів¹.

Для виходу з методологічного глухого кута слід працювати над оновленням теоретико-правового інструментарію. Наприклад, у зарубіжній літературі активно вивчається правова концепція природоорієнтованих рішень (the legal concept of nature-based solutions (NBS)) у контексті розвитку відновлюваної енергетики. Зокрема, дослідниками вказується на те, що інтеграція «зеленої» генерації в екосистеми не є абсолютно безболісною, як зазвичай прийнято вважати. Тобто енергетичний перехід також має власну екологічну ціну, і для мінімізації екологічних втрат під час таких необхідних структурних

¹ Григор'єва Х. А. (2026) Енергетична трансформація в Україні та ЄС: земельно-правові проблеми та перспективи. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. Вип. 38.

перетворень важливо уважно підійти до формування законодавчих положень. Водночас, конкретні нормативно-правові кроки, зроблені в ЄС, вказують на рішучі дії, які міняють не лише енергетичну парадигму, але й пріоритети та цінності у системі правового забезпечення.

На нашу думку, проблеми, які виникають навколо прагнень інвесторів збудувати вітроелектростанції на карпатських полонинах, мають своїм коренем методологічну невизначеність законодавця. З одного боку, існує закріплений принцип екологічної безпеки та встановлюється його пріоритет, однак, з іншого боку, форсований енергетичний перехід збиває традиційні усталені орієнтири. Внаслідок цього виникають проблеми вибору як в ЄС, так і в Україні. Різниця в тому, що європейський законодавець уже визначився із власними методологічними домінантами, хоча вони не є безспірними (енергетична безпека та енергетичні потреби суттєво посувають традиційні екологічні вимоги), натомість український нормотворець намагається поєднати методологію превентивної екологічної безпеки та прискореного енергетичного переходу в нестабільних правових умовах воєнного стану. Аналіз практики демонструє, що поки не вдасться розробити оптимальну концепцію та спрямовані на її реалізацію правові механізми, дискредитація «зеленої» енергетики в українському суспільстві продовжуватиметься.

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО СТАТУСУ АДВОКАТА ПІД ВПЛИВОМ ВИМОГ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

В'ячеслав ШАМРАЙ

*доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри конституційного права*

*Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
м. Київ, Україна*

Сучасний етап розбудови правової держави в Україні нерозривно пов'язаний із двома визначальними чинниками: необхідністю адаптації національного законодавства до *acquis communautaire* Європейського Союзу та функціонуванням правової системи в екстремальних умовах правового режиму воєнного стану. У цьому контексті інститут адвокатури постає як ключовий індикатор демократичності суспільства, адже саме на нього покладається конституційний обов'язок забезпечення права на захист.

Фундаментальною основою діяльності адвокатури є Конституція України. Відповідно до статті 59 Основного Закону, кожен має право на професійну правничу допомогу. Визначальним у контексті воєнного стану є положення статті 64 Конституції України, яке імперативно встановлює, що право, передбачене статтею 59, не може бути обмежене навіть в умовах війни чи надзвичайного стану¹. Це положення формує непорушний базис правового статусу адвоката: держава зобов'язана гарантувати безперешкодне здійснення адвокатської діяльності незалежно від безпекової ситуації.

Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» деталізує ці гарантії. В умовах збройного конфлікту норми ст. 23 Закону (заборона втручання в правову позицію, заборона ототожнення адвоката з клієнтом, непорушність адвокатської таємниці) набувають екзистенційної ваги². Проте на практиці застосування особливого режиму досудового розслідування (ст. 615 КПК України) нерідко призводить до розширеного тлумачення повноважень правоохоронних

¹ Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. (1996). *Відомості Верховної Ради України*, № 30, ст. 141.

² Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 05.07.2012 № 5076-VI. (2012). *Відомості Верховної Ради України*, № 27, ст. 282.

органів, що створює ризики штучного звуження процесуальних прав адвоката на збирання доказів та доступ до підзахисного³.

З іншого боку, стратегічний курс на членство в ЄС вимагає системної імплементації європейських стандартів. Особливої гостроти питання інституційної спроможності адвокатури набуло у світлі останніх оцінок європейських партнерів. У Звіті Європейської Комісії щодо розширення ЄС за 2025 рік (Enlargement Report 2025) втретє поспіль констатовано брак прогресу у реформуванні української адвокатури. Документ чітко визначає як пріоритетну мету забезпечення прозорого, надійного та підзвітного формування органів Національної асоціації адвокатів України (НААУ). Згідно зі Звітом та альтернативними оцінками громадського сектору, адвокатура наразі залишається єдиним елементом «трикутника правосуддя», до представників якого не висувуються законодавчо закріплені вимоги щодо перевірки на доброчесність.⁴

Реагуючи на ці виклики, Уряд України у травні 2025 року затвердив Дорожню карту з утвердження верховенства права, яка зобов'язує розробити оновлене законодавство про адвокатуру. Зміни спрямовані на гармонізацію з європейським правом (зокрема, Директивами 77/249/ЄЕС та 98/5/ЄС) та перезавантаження адвокатського самоврядування через запровадження відкритих конкурсних процедур і обов'язкових регулярних виборів.⁵

Водночас, європейська інтеграція посилює не лише вимоги до адвокатури, а й механізми її захисту. Навесні 2026 року Україна підписала Конвенцію Ради Європи про захист професії адвоката (ухвалену в березні 2025 року). Цей міжнародний акт запроваджує уніфіковані механізми захисту правників від переслідувань і фізичних загроз, що є критично важливим для адвокатів, які працюють із справами щодо воєнних злочинів в умовах повномасштабної війни.⁶

Адаптація до вимог ЄС також зумовлює необхідність вирішення нових етичних колізій. Імплементація AML-директив ЄС (щодо запобігання відмиванню коштів) покладає на адвокатів обов'язки суб'єктів первинного фінансового моніторингу. Забезпечення балансу між вимогою фінансової прозорості та адвокатською таємницею має

³ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.

⁴ Європейська Комісія. (2025). *Ukraine 2025 Report* (Commission Staff Working Document). Brussels: European Commission. Вилучено з офіційного вебпорталу Європейської Комісії. URL: https://commission.europa.eu/index_en

⁵ Кабінет Міністрів України. (2025). *Розпорядження «Про схвалення Дорожньої карти з утвердження верховенства права»* від 14.05.2025. Офіційний вісник України.

⁶ Рада Європи. (2025). *Convention for the Protection of the Profession of Lawyer*. Council of Europe Treaty Series. Strasbourg. URL: <https://www.coe.int/t/treaties/convention-on-the-protection-of-the-profession-of-lawyer/>

відбуватися з неухильним урахуванням практики ЄСПЛ (зокрема, рішення «*Мішо проти Франції*»).

Варто зазначити, що трансформація статусу адвоката відбувається і в інструментальній площині. Як доводиться у сучасних дисертаційних дослідженнях механізмів судового захисту, ефективність правосуддя безпосередньо залежить від здатності адвокатури адаптуватися до кризових умов. Відповіддю на ці виклики стала цифровізація (*e-Advocacy*) та використання методів розвідки на основі відкритих джерел (OSINT). Легалізація даних OSINT суттєво розширює доказову базу адвоката у справах про порушення законів та звичаїв війни, а також під час розшуку прихованих активів у юрисдикціях ЄС.

Підсумовуючи, правовий статус адвоката в Україні сьогодні формується під дією двох зустрічних векторів. Воєнний стан об'єктивно ускладнює реалізацію процесуальних прав, вимагаючи від адвокатів посиленої стійкості. Натомість європейська інтеграція, підкріплена жорсткими вимогами Звітів Єврокомісії та нормами Конвенції Ради Європи, виступає запобіжником від державного свавілля, імперативно вимагаючи очищення професії, підвищення стандартів доброчесності та посилення реальної незалежності адвокатури.

⁷ Справа ЄСПЛ Мішо проти Франції. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-115377>

НОТАТКИ

МАТЕРІАЛИ
XVIII МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ
КОНФЕРЕНЦІЇ

«ЗАКАРПАТСЬКІ ПРАВОВІ ЧИТАННЯ.
АДАПТАЦІЯ ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ
УКРАЇНИ ДО ACQUIS ЄС»

23–24 квітня 2026 року

Підписано до друку 20.04.2026. Формат 60х84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman. Цифровий друк.
Умовно-друк. арк. 89,74. Наклад 100. Замовлення № 0426-028.
Ціна договірна. Віддруковано з готового оригінал-макета.

Українсько-польське наукове видавництво «Liha-Pres»
79000, м. Львів, вул. Технічна, 1
87-100, м. Торунь, вул. Лубічка, 44
Телефон: +38 (050) 658 08 23
E-mail: editor@liha-pres.eu
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6423 від 04.10.2018 р.